MPol. O.
1051.
8
Polit.
O, 2177/6

Polit.
B, 2177/6

476

NEMZETGAZDASÁGI IRÓK TÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA

TANULMÁNY
A NÉPESEDÉS TÖRVÉNYÉRŐL

IRTA

MALTHUS T. RÓBERT

FORDITOTTA ÉS ELŐSZÓVAL ELLÁTTA

GYÖRGY ENDRE

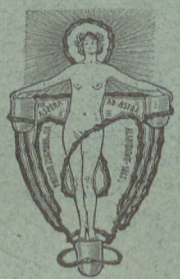

BUDAPEST

POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KIADÁSA

1902

Ára 6 korona.

Az árak koronaértékben

Politzer Zsigmond és Fia könyvkiadóhivatalában (Budapesten) megjelent könyvek

Abonyi Henrik dr. Tanulmány és törvénytervezet a gabonauzsoráról 1.—
Admeto Géza dr. Dolgozatok a jog köréből 1.60
Albericus Gentilis. Nemzetközi jog. Kérdező módszerben egyetemi előadások alapján. 1892. . . . . 2.40
Angyal Pál dr. A személyi bünpártolás. Tanulmány . . . . . 5.—
— A munkamegosztás. 1898 . . . . . 1.—
Balás E. Az összes magyar büntetőtörvények gyüjteménye. Kötve . . 2.40
Balog Arnold dr. 1893 : XVIII. t.-cz. a sommás eljárásról. Jegyzetekkel és utalásokkal. (Jegyzetszélü kiadás) 1.60
— 1893 : XIX. törvényczikk a fizetési meghagyásokról. Jegyzetekkel és utalásokkal. (Jegyzetszélü kiadás) . . . . . — 40
— Ügyviteli szabályok a sommás eljárásról és a fizetési meghagyásokról szóló törvényekhez. Jegyzetekkel és utalásokkal. 1894. . . . . 1.—
A két törvény egybekötve angol vászonkötésben ***2.40***
Az ügyviteli szabályokkal egybekötve, angol vszkt. ***3.60***
Balogh Arthur dr. Törvényhozó hatalom . . . . . 4.—
Bors Emil. A jog- és államtudományok állapota és művelése . . . . —.40
Brachfeld Dezső. A bizományos belépési joga. (Keresk. törv. 381., 382. §§.) 1.20
Buday D. A házasságjog bölcselete . . . . . 4.—
Csarada János. A tengeri zsákmányjog elvei a háboruban . . . . . 4.—
— Jogbölcseleti jegyzetek. 2. kötet . . . . . 10.—
— Nemzetközi jog. . . . . 10.—
Csiky Kálmán. Jogi axiómák 1.60
Csorba. Az alapitvány jogi fogalma . . . . . 2.—
Engel Zsigmond. A pénz keletkezése és fejlődése . . . . . 2.—
Fayer László dr. Bünügyi esetek szemináriumi használatra. II. bővitett kiadás. 1893. . . . . 1.—
Finkey Ferencz dr. A magyar büntető eljárás tankönyve . . . . . 8.—
— A büntetőjog tankönyve . . . . . 12.—
— A szándék fogalma és ismérvei a büntetőjogban . . . . . 2.—
— Az egység és többség tana a büntetőjogban. 1895. . . . . 2.40
— A büntetőjog alapja 1896. . . . . —.40
Fellner Fr. Nemzeti vagyon becslése . . . . . —.80
Ferdinandy. Államalkotó szerződések. . . . . 2.—
— Magyarország közjoga. . . . . 10.—
Földes Béla dr. Államháztartástan . . . . . 9.—
— Közgazdasági értekezések. 2 köt. . . . . 14.—
Frank Miksa. A magyar ált. polgári törvénykönyv tervezete és a vagyontalanok . . . . . 1.—
Fráter Béla dr. A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló 1898 : XIII. t.-cz. magyarázata . . . . . 4.—
Gaál. Berzeviczy élete és művei . . . . . 6.—
Gál. Eljárás a vádtanács előtt. Kötve 1.60
Gratz Gusztáv. Tisza Kálmán . . . . . 1.—
Gyermekek öröklése. . . . . . 1.—
Hattyuffy Dezső. A gyámhatósági közigazgatás kézikönyve . . . . . 10.—
Helle K. Tanulmányok a nemzetközi magj. kör. I. . . . . 2.—
Huf József. Telekkönyvi rendtartás. 1898. . . . . 6.40
Huszadik Század. Szerkeszti: *Gratz Gusztáv dr.* Társadalomtudományi szemle. Előfizetési ára egy évre . . . . . 16.—
Ihering—Schwarz. Magánjogi esetek 2.40
Illés József dr. Az ujkori alkotmányfejlődés elemei. A XV. század második fele és a XVI. század . . . . . 4.—
— Az Anjou-kori társadalom és az adózás 2.40
Jancsó György. Házasság és házastársi öröklési jog . . . . . 15.—

TANULMÁNY
A NÉPESEDÉS TÖRVÉNYÉRŐL

NEMZETGAZDASÁGI IRÓK TÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA

MALTHUS: TANULMÁNY A NÉPESEDÉS TÖRVÉNYÉRŐL

BUDAPEST
POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KIADÁSA
1902

628913

TANULMÁNY
A NÉPESEDÉS TÖRVÉNYÉRŐL

IRTA

MALTHUS T. RÓBERT

FORDITOTTA ÉS ELŐSZÓVAL ELLÁTTA

GYÖRGY ENDRE

MTA KIK
0 00005 35451 1

BUDAPEST
POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KIADÁSA
1902

461667

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

NEMZETGAZDASÁGI IRÓK TÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA

A Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottsága a közgazdaságtan nagy megalapitói munkáinak kiadását sorozatos gyüjteményben régebben meginditotta. E sorozatban eddig megjelentek Quesnay, Turgot, Hume, Smith, Ricardo és Sismondi egyes munkái. E gyüjteményt most folytatni fogja. Első sorban Malthus alapvető munkáját a népesedésről bocsátjuk közre, mely egy, a tudományban még ma is sokat vitatott és hazánkra nézve épen aktuálitással is biró nagyjelentőségü társadalompolitikai kérdést tárgyal.

Az e gyüjteményben megjelenő forditások helyességeért kizárólag a forditók felelősek.

R
1977

RÉVAI ÉS SALAMON BUDAPEST, VIII., ÜLLŐI-ÚT 18.

A fordító előszava.

Malthus Tamás Róbert, kinek főművét itt veszi az olvasó, az angol közgazdasági irodalom egyik legismertebb irója, a kinek ezen művében fejtegetett elvei ép oly iskolát alapitottak, mint Darwiné a természettudományban. Valóban a malthusianismus ép oly közismeretü fogalom, mint a darwinismus. Alig képzelhető művelt ember, a ki — távol állva a szaktudomány köreitől is — világos képpel ne birna arról, hogy mit jelentenek ezek.

Malthus a jelen művében fejtegetett eszmékkel lépett ki a közélet terére. Atyja (Sydenban Malthus) a radikális iskolához tartozott, élénk irodalmi összeköttetésben állván többek közt Voltaire és Rousseauval is, a kinek irodalmi végrendeleti végrehajtója is volt. Tamás fia 1766-ban született Rookeryben, Surrey-megyében, atyja birtokán. 1785-től fogva Cambridgeban tanult a Jézus-kollegiumban, a hol elnyerte az egyetemi fokot és 1797-ben a fellowságot is. Atyja birtokán, Alburyban lett lelkész, családot nem alapitott; később, 1805-ben a keletindiai társaság által Haileyburyban alapitott kollegiumba hivatott meg a történelem és nemzetgazdaság tanárául, a hol élt egész haláláig, 1834-ig. Kortársai ugy irják le, „mint typusát a protestáns lelkésznek: jóakaró, türelmes, kedélyes, tudós és mindenki által becsült".

Ezen adatokat azért véltem előrebocsátandóknak, mert a távol álló közönség — különösen azok, a kik munkáit nem olvasták — egészen más képet alkotnak ez emberről, mint a milyen az volt. Ő maga mondja el, hogy minek meggondolása vezette arra, hogy a társadalom általános helyzetéről elmélkedjék. Godwin „Inquirer" czimü műve volt az, mely 1797-ben jelent meg s melynek egész irányzatát — az angol irodalomban és közéletben szokásos objektivitással ismertetve — magában e műben veszi az

olvasó. A mint irja az 1798-iki kiadás előszavában, atyjával gyakoribban részletesen beszélte meg Godwin optimista nézeteit; „a melyek az emberi társadalom jövő javulásának általános képét vetették fel; és a szerző először csak azon gondolattal ült le iróasztalához, hogy erre vonatkozó gondolatait világosabb módon közölje egy barátjával, mint a hogy tehette volna azt társalgás közben. De a mint a tárgy kiszélesedett, oly eszmék tolultak agyába, a melyeket nem emlékezett, hogy látott volna már valahol."

Ezen egyszerü kezdetből nőtt ki a tanulmány első kiadása, a melyet részletesebben kidolgozott további kiadásaiban. Az első kiadás névtelen volt és nagy feltünést keltett. A támadások özöne akkor sem szünt meg ellene, mikor az első kiadásnak néhány erősebb kifejezését a későbbi kiadásokban mérsékelte. Mint ezen — halála előtti — legutolsó (hetedik) kiadásához csatolt függelékből látszik, ő a tárgy érdemére vonatkozó jelentékenyebb kifogásokat igyekezett kellő mértékre szállitani le, a személyes támadások és bántalmazásokat pedig egyszerüen tudomásul vette. Maga művének gerincze elég erős volt arra, hogy a kritikát kihivja és kiállja.

Malthus a közgazdaság több kérdésével foglalkozott behatóbban és a népesedés kérdésén kivül számos más kérdésről jelent meg becses tanulmánya. Az akkor folyamatban levő gabonavámi agitáczióban két tanulmánynyal vett részt, az egyik (Observations on the Effects of Corn Laws), a másik (Grounds of an Opimion on the Policy of Restricting the importation of foreign flour), a melyek mindegyikében a gabonavámok hivének vallotta magát. Az olvasó, ha a jelen művet figyelemmel végigtanulmányozta, világosan fogja látni, hogy az okok, a melyek Malthust a földmüvelés emelésének hangoztatására vezették, az ő népesedési elméletén alapulnak s hogy azoknak természetes következménye volt a gabonavám elfogadása s az élelmezés szempontjából a külföldtől való függés félelme. Körülbelül ez vezette az ő járadék-elméletét is, a mint az Political Economy-jában van fejtegetve s a melyben jelentékeny mértékben eltér Ricardo és Mac Culloch-tól is. Hasonlóul főtárgyára vonatkozásában itélendő meg a szegény-törvények tárgyában való számos műve, a melynek irányzata természetesen ugyanazonos, mint a főművében foglalt tételek ezen tárgy körül. Többi irodalmi munkássága mélyebb nyomokat nem hagyott, ámbár a járadékkérdésben elfoglalt álláspontja bővebb méltatást méltán megérdemelne.

Egész légióra megy azon irók száma, a kik Malthus jelen művével foglalkoztak s valóban — egyik főkérdése lévén a népesedési kérdés a társadalmi tudományoknak — minden számot tevő irónak kellett foglalkozni vele. A nevesebb feldolgozók közt Bagehot, Cairnes, Comate, Held, Garnier, Patten és még számos német iró foglalkozott vele, különösen mióta azon felfogás kapott lábra, hogy a népesedési törvény elmélete, a hogy Malthus felállitja azt, a tömegnyomort igazolván, a munkásosztályok legfőbb kötelessége a törvény tarthatlanságát mutatni ki. Ez a felfogás vezette Kautsky támadását (Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt) és legujabban Oppenheimerét (Das Bevölkerungsgesetz des Th. R. Malthus nach der neueren Nationalökonomie). Az ujabb támadások czélja nevezetesen annak bebizonyitása, ellentétben Malthussal, hogy a népesedés iránylata nem a haladás az élelmiszerek hatása felé, mert hiszen a művelődés haladásával a természetes szaporaságnak csökkenése, az élelmiszereknek pedig nagymérvü szaporodása áll elő s hogy ennélfogva mennél több az ember, annál jobb a társadalomnak állapota.

Objektiv szempontból alig lehetne jogosan kétségbevonni, hogy a modern közlekedési eszközök lényegesen érintették Malthus tanait. A mire ő maga is reájött s mint igazságot hirdetett, hogy a gyarmatositás legkedvezőbb feltételei ott vannak meg, a hol a lehető legtöbb ismerettel, befolyással és tőkével rendelkező nemzet gyarmatosit egészen elhagyott területet, az korunkban tényleg bekövetkezett. Hogy mennyire van igazuk azoknak, a kik azt tartják, mikép a föld mai állapotában képes volna 200,000 millió embert eltartani, legyen vita kérdése, de az világos, hogy Ausztrália és Afrika megnyiltával a lakható és művelhető föld legalább megkétszereződött, a terméyek átszállithatósága s azon világrészeknek Anglia kezére jutása pedig az emberek oda kivándorlását lehetővé tévén, teljesen beállott az, a mit Malthus maga jelez, Condorcet és Godwinról irván, hogy itt egy elodázott bajról van szó s hogy ezidő szerint a Malthus-féle népesedési elmélet gyakorlati törvényhozásra csak lokális viszonyok között vezethet.

A főtétel azonban változatlan, mert örök érvényü, legalább addig, mig az emberiség jelen minősége gyökeresen át nem változik: az élelmiszerek lassabb arányban szaporodnak, mint a népesség. Kétségkivül áll, hogy azt a vezérelvet változatlan formulául — hiszen maga Malthus sem tételként, csak illustratió gyanánt jelezte a számtani és mértani arányt, mely annyi vehemens táma-

dásra adott okot, — tekinteni nem lehet. Sőt kénytelenek vagyunk alapos kivételeket engedni. Egy uj élelmiszer feltalálása, egy uj művelési mód felfedezése ép ugy, mint korunkban egész világrészek bevonása a kultura alá, — lényegesen megszaporithatják az élelmiczikkek növekedési arányát a népességével szemben. De nincs a kérdések másik része sem kizárva. Francziaország példája mutatja, hogy a növekvő igényekkel szemben oly országban, a mely a kivándorlást nem veszi nagyobb mérvben igénybe, a népesség szaporodása a művelődés bizonyos fokán stationär lesz, s habár ez megtörténhetik a Malthus művében taglalt előzetes akadályok bármelyike utján, nincs kizárva ennek lehetősége, sőt egyenesen valószinü, hogy hasonló okok hasonló eredményre vezetvén, hasonló tünetek más országokban is fognak ismétlődni. Tudjuk, hogy Herbert Spencer fejtegetései szerint valószinüsége van annak, hogy az emberiség értelmi fejlődése az érzéki tehetségek rovására fog fejlődni, s bár az a tétel nincs még teljesen igazolva, a jelek legalább nincsenek ellentétben vele. Már pedig, ha az egymással arányban hozott két tényező közül mindegyik változásnak van alávetve: ez a törvény is osztozik a szocziologikus igazságok általános bajában, hogy tudniillik csak a konkrét minőségekkel számithatnak.

Adott viszonyok közt azonban feltétlenül szükséges eltekintenünk ezen igazságtól, s csak az adott tényezőkből vonni le következtetéseinket. Az adott tényezők pedig igazolják a tétel általános igazságát, mindaddig, mig a termelés és a népesedés a jelen viszonyok közt halad. De hogy maga ez a feltevés sem ad közvetlen veszélyre kilátást, azt készségesen el kell ismernünk.

Palgrave igen helyesen jegyzi meg, hogy a Malthus által használt „irányelat“ (tendency) kifejezés, nem eléggé világos. Tényleg ezen nyargalnak a legujabb kritikusok is. Az emberiség szaporodását utoljára is vezethetik nagyon is hasonló „irányelatok“ ahhoz, a melyek vezetik az élelmi szerek szaporodását: de a két irányelat még sem lehet ugyanaz, mert hiszen az egyikben (az élelmezés minimalis szükségletében) az emberi akarattól sokkal függetlenebb tényezők működnek, mint a másikban (a népesedésben). Ennélfogva az emberi akaratnak sokkal nagyobb befolyása van a népesedésre, mint a minimalis élelmi szükségletre. Már pedig, ha az „irányelat“ nem ugyanazon értelmü mindkét viszonylatban: a dolog természete szerint kevésbbé biztos a következtetés.

A Malthus nagy tétele tehát bizonyára fennáll ugyan abban,

hogy egy adott területen a jelenleg létező emberi faj, mint minden más tenyészet, gyorsabban képes is, hajlandó is szaporodni, mint a részére szükségelt minimalis élelem-mennyiség: de ebből a tételből nem következnek a szoczialista irók által levont következtetések. Elsősorban meg kell engednünk, hogy a föld jelen állapotában az a veszély nem imminens, tehát a gyakorlati politika keretén kivül esik; másodsorban meg kellvén engedni azt, hogy az élelmezés abszolut, a szaporodás pedig relativ szükséglet lévén, a Malthus által emlegetett előzetes gátló akadályoknak még az ő művében érintett határokon jóval tul is lehet érvényesülni; végül számitásba kell vennünk azt is, hogy Malthus törvénye mind az élelmiszerek, mind a népesedés jelen tényezőire van alapitva, s egyáltalán nincs kizárva az, hogy uj élelmiszerek ne keletkezzenek, vagy az emberiség oly tulajdonai ne fejlődjenek ki, épen a művelődés előhaladása folytán, a melyek mindkettőnek vagy legalább egyiknek jelen szaporodási arányát gyökeresen megváltoztatják, s igy a tételt lehetetlenné teszik.

Azt azonban nem lehet tagadni, hogy Malthus egész művét az igazi keresztyén és igazi tudós szelleme lengi át. Czélja a nyomor enyhitése, s ha talán itt-ott tulságosan erőteljes is okoskodása azokkal szemben, a kik fellegvárakat rajzolnak: mindnyájan, a kik valaha kénytelenek voltak küzdeni az ily szélmalmok ellen, a melyek épen édes és elaltató voltuk miatt veszélyesek a közjóra, kénytelenek együtt érezni vele. A mellett a styl nehézkes volta mellett, mely az átültetésnél is valóban igen sok nehézséget okozott, a gondolatmenetnek tiszta, világos volta; a tárgy és az objektiv igazság iránt érzett őszinte szeretet, az adatok fáradságos összekeresése és felhasználása a kérdés megvilágitására valóban mesteri fényoldalai Malthus e remekművének.

A ki figyelmesen áttanulja: bizonynyal nyer értelemben és érzelemben vele, s ennek tudata e fordítás nehézségei közt gyakran bátoritotta csüggedésemet.

London, 1900. deczember.

György Endre.

Előszó a második kiadáshoz.

A népesedés törvényéről szóló tanulmány, a melyet 1798-ban tettem közzé, mint az előszóban kifejeztem, Godwin „Inquirer"-jének egy értekezése által volt sugalmazva. Azon alkalom befolyása alatt volt irva és azon kevés anyagból, a mely rendelkezésemre állott vidéken laktomban. Az egyedüli szerzők, a kiknek irataiból vontam le azt a törvényt, mely a tanulmány főtárgyát képezte, Hume, Wallace, Smith Ádám és Dr. Price voltak; és czélom az volt, hogy alkalmazzam arra: megbirálni az ember és társadalom tökélyesbüléséről szóló azon okoskodások igaz voltát, a melyek azon időben a közfigyelem jelentékeny részét vonták magokra.

A vita folyamán természetesen belevegyültem ezen törvény hatásának némi megvizsgálásába a társadalom jelen helyzetére. Ugy látszott, hogy megmagyaráz sokat azon szegénység és nyomort illetőleg, a mely minden nemzetnél s a nép alsóbb rétegei közt észlelhető, és azon ismételt meghiusulását a magasabb osztályok törekvéseinek, a kik segiteni akartak rajtok. Mennél tovább gondolkoztam e szempontból a tárgy felett, annál nagyobb fontosságot látszott az nyerni; és ennek megfontolása, összekötve a közfigyelem azon fokával, melyet a tanulmány felélesztett, arra késztetett, hogy a társadalom régi és jelen állapotában a népesedés törvénye hatásainak történeti vizsgálatához fogjak; hogy általánosabban megvilágitva a tárgyat, és oly következtetéseket vonva belőle, a dolgok jelen állapotára való alkalmazással, a melyeket a tapasztalat igazolni látszik, gyakorlatiabb és állandóbb érdeket adhassak neki.

Ezen tanulmány folyamán ugy találtam, hogy sokkal többet tettem, mint a minek tudatával voltam, mikor először tettem közzé e tanulmányt. A népesség tulságos gyors szaporodásából eredő szegénységet és nyomort világosan látták és a legerőszakosabb orvoslását javasolták oly rég idő óta, mint Plato és Aristoteles

kora. És az utolsó években a tárgy oly módon tárgyaltatott némely franczia közgazda által, alkalmilag Montesquieu által és a mi saját iróink közt Dr. Franklin, Sir James Stewart, Arthur Young és Townsend által, hogy természetes volt a meglepetés, miért nem keltett az fel nagyobb közfigyelmet.

Azonban még sok maradt tennivaló. Függetlenül a lakosság és élelem szaporodása közti összehasonlitástól, a mi talán nem tárgyaltatott elég erővel és szabatossággal, a tárgy néhány legérdekesebb és legkülönösebb része vagy teljesen elhagyatott vagy nagyon felületesen tárgyaltatott. Ámbár határozottan állittatott, hogy a népesedésnek mindig lent kell tartatni az élelmiszerek szinvonalán, mégis kevés kutatás eszközöltetett azon különböző módok tárgyában, a melyek hatást gyakorolnak e szinvonalra; és a törvény sohasem követtetett eléggé következményeiig, sem nem vonattak abból azon gyakorlati következtetések, a miket a társadalomra való hatásának tüzetes megvizsgálása indokolni látszik.

Ezek ennélfogva azon pontok, a melyeket legrészletesebben tárgyaltam a következő tanulmányban. Jelen állapotában vehető az uj munkának, és valószinüleg olyanul tettem volna közzé, elhagyva az előbbi néhány részét, a mit megtartottam, ha arra törelkedtem volna, hogy egész legyen magában és ne legyen szükség folytonos hivatkozásra a másikra. Ez okból hiszem, hogy nem kell mentegetnem magam az első kiadás olvasói előtt.

Azoktól, a kik vagy megértették már előbb e tárgyat, vagy világosan látták azt az első kiadás olvasása után, félek, hogy ugy látszom, mintha némely részben tulsok részletet adok és hibás vagyok szükségtelen ismétlésekben. Ezen hibák részben az ügyesség hiányából származtak és részben szándékosan. Ugyanazon következtetéseket vonva a társadalom helyzetéből sok különböző országban, igen nehéznek találtam némi ismétlés elkerülését; és a tanulmány azon részeiben, a melyek a mi rendes gondolkodási módunktól eltérő következtetésekre vezettek, ugy tetszett nekem, hogy a meggyőződés felkeltésének legkisebb reményével szükséges volt az olvasók elméjének különböző időkben és különböző alkalmakkor mutatni be őket. Kész voltam feláldozni a szerkesztés érdemeire való minden igényt annak a lehetőségnek, hogy az olvasók nagyobb osztályára gyakoroljak hatást.

Az előadott főelv oly elvitathatlan, hogy ha csupán általános szempontokra szoritkoztam volna, egy bevehetetlen várba zártam volna el magam, és ezen alakban a műnek valószinüleg sokkal

művésziebb kinézése lett volna. De ily általános elméletek, ámbár elősegithetik az elvont igazság ügyét, ritkán segitenek előre valami különös jót; és azt gondoltam, hogy nem teszek igazságot a tárgyon, s nem hozom azt helyesen vita alá, ha nem akarom megfontolni minden következményét, a melyek szükségszerüleg látszanak abból folyni, akármik legyenek ezen következmények. E tervet fogadva azonban el, jól tudom, hogy sok ellenvetésnek és a birálat nagy szigoruságának nyitottam ki valószinüleg az ajtót; de vigasztalom magam annak meggondolásával, hogy magok a hibák is, a melyekbe beleeshettem, foggantyut nyujtva az érvelésre és további ingert a vizsgálatra, szolgálhattak azon fontos czélra, hogy egy, a társadalom boldogságával oly szorosan összekötött tárgyat általánosabb figyelembe hoznak.

A jelen munka egészében annyira eltértem elvileg az előbbitől, hogy azt tételeztem fel, mikép van még egy más akadálya is a népesedésnek, a mely nem jön sem a bűn, sem a nyomor fejezete alá; és az utóbbi részben törekedtem enyhiteni az első tanulmány legszigorubb következtetéseinek némelyikét. Ezt téve, remélem, hogy nem sértettem meg a helyes okoskodás törvényeit, vagy nem fejeztem ki semmi olyan véleményt a társadalom valószinü javulását illetőleg, a melyben a mult tapasztalata ne igazolna. Azoknak, a kik még azt vélik, hogy a népesedés minden akadálya roszabb, mint a bajok, a miket enyhit, az előbbi tanulmány következtetései teljes erejökben maradnak; és ha e véleményt elfogadjuk, kénytelenek leszünk elismerni, hogy a szegénység és nyomor, mely uralkodik a társadalom alsóbb osztályaiban, egyáltalán gyógyithatatlanok.

Oly sok fáradságot vettem, a mint csak tudtam, kikerülni minden tévedést azon tények és számitásokra nézve, melyeket e mű folyamán felhoztam. Ha mégis ezek bármelyike tévesnek tünnék ki, az olvasó fogja látni, hogy azok lényegben nem érintik az okoskodás általános menetét.

Az anyag tömegéből, a mely kinálkozott a tárgy első részének megvilágitására, nem merek hizelegni magamnak, hogy a legjobban választottam volna ki vagy a legáttetszőbb módszerbe állitottam volna össze. Azok előtt, a kik érdekkel viseltetnek az erkölcsi és politikai kérdések iránt, remélem, hogy a tárgy uj és fontos volta kártalanitást fog adni a kivitel tökéletlenségeiért.

London, 1803. junius 8.

Előszó az ötödik kiadáshoz.

Ez a tanulmány első izben egy hosszu hadviselés alatt jelent meg, a mely, különös okok folytán, a legkedvezőbb külkereskedelemmel járt együtt.

Ennélfogva oly időben jött a közönség elé, a mikor rendkivüli kereslet volt az emberek iránt és igen kevés hajlam feltenni, hogy bármi baj is származhatik a népesség tulbő voltából. Sikere ezen hátrányok mellett nagyobb volt, mint észszerüleg várható volt; és lehet feltenni, hogy nem veszti el érdekét, mikor egy más természetü korszak áll be, a mely a legszembeszökőbb módon igazolta elveit és erősitette meg következtetéseit.

Ennélfogva a tárgy természete okából, a melyet meg kell engednünk, hogy állandó érdekü, mint szintén azon figyelem miatt, a mely valószinüleg fog felé forditatni a jövőben is, kötelezve vagyok kijavitani néhány oly hibáját művemnek, a melyről a későbbi tapasztalat és értesités meggyőzhetett engem és oly hozzáadásokat és változtatásokat tenni benne, a melyek alkalmasaknak látszanak javitani azt és előmozditani hasznos voltát.

Könnyü lett volna némi további történeti adatot adni a tárgy első részéhez; de miután képtelen voltam elenyésztetni azt a hiányát az elengedőleg pontos adatoknak, mit már jeleztem egyszer annak megállapitására, hogy a szaporodás természetes erejének micsoda részét ellensulyozza minden egyes részleges akadály, ugy tetszett nekem, hogy az a következtetés, melyet előbb vontam le, igen tágas körü bizonyitékból, az egyedüli, a mely nyerhető, alig nyerne további erőt az által, hogy ha több, épen ugyanolyan természetü adatot gyüjtenék hozzá.

A két első könyvben ennélfogva az egyedüli hozzáadások egy uj fejezet Franciaországról és egy Angliáról, főleg azon tények tekintetében, a melyek az utolsó kiadás megjelente óta fordultak elő.

A harmadik könyvben egy további fejezetet adtam a szegény törvényekről és mivel ugy tetszett nekem, hogy a földmivelési és kereskedelmi rendszerekről és a növekvő vagyonosság hatásáról a szegényekre szólók, nem voltak sem oly jól összeállitva, sem oly közvetlenül alkalmazhatók a főtárgyra, mint kellett volna lenniök és mivel továbbá óhajtottam némi változtatásokat tenni a kiviteli jutalmakról szóló fejezetben, és némi dolgot hozzáadni a behozatali tilalmakról, ujra átdolgoztam és ujra irtam azon fejezeteket, a melyet a jelen kiadásban a 8., 9., 10., 11., 12. és 13-ik fejezetek, és uj czimet adtam, és két vagy három mondatot hozzáirtam a 14-ik és ugyanazon könyv utolsó fejezetéhez.

A negyedik könyvben uj fejezetet adtam ahhoz, a mely a szegénység fő oka megismerése hatásairól szól a polgári szabadságra; és egy mást a szegény sorsának javitása különböző tervezeteiről szóló fejezethez és jelentékeny toldást adtam a függelékhez, válaszolva némely iróknak a népesedés törvényéről, a kiknek művei az utolsó kiadás óta jelentek meg.

Ezek a fő hozzáadások és változtatások, melyeket a jelen kiadásban eszközöltem. Jelentékeny részben ezek a tanulmány átalános törvényeinek a dolgok jelen állapotára való alkalmazásából állanak.

Az előbbi kiadások birtokosainak kényelme szempontjából ezen hozzáadások és változtatások egy külön kötetben fognak kiadatni.

East-India College, 1817. junius 7.

Értesités a hatodik kiadáshoz.

A jelen kiadáshoz való hozzáadások főleg több további adatból és következtetésből állanak, a melyek a népesség állapotára vonatkoznak oly országokban, a melyekben uj összeszámlálások és születési, halálozási és házasodási anyakönyvek jelentek meg utolsó kiadásom megjelenése óta 1817-ben, főleg Angliára, Francziaországra, Svéd, Orosz, Poroszországra és Amerikára vonatkoznak és azon fejezetekben találtatnak, a melyek a népességről szólnak ez országokban. A házasságok gyümölcsöző voltáról szóló fejezetben egy további táblázat adatik, a mely százalékos szaporodásából a népességnek azon tizéves számlálások közt, a melyek most eszközöltetnek némely országban, mutatja meg azt a korszakot, melyben megkétszereződnek, vagy azt az arányt, a melylyel szaporodnak. A függelék végén röviden el vannak mondva okai, hogy miért nem válaszolok Godwin utolsó művére. A munka többi részén némi jelentéktelen változás és javitás tétetett, a melyet szükségtelen megjelölni és néhány jegyzet adatott hozzá, a melyek közül a legfőbb az, a mely a gabona árának változásait mutatja Hollandban a szabad kereskedés mellett és azt a tévedést, mely feltételezi, hogy egy ország szükségét átalában ellensulyozza valamely másnak bősége. II. köt. 271.

1826, január 2.

TANULMÁNY A NÉPESEDÉS TÖRVÉNYÉRŐL.

I. KÖNYV.

A népesedés akadályairól a világ kevésbbé művelt részeiben és a régi időkben.

I. FEJEZET.

A tárgy megállapitása. Az arány a népesedés és a táplálék szaporodásában.

Egy oly tanulmányban, mely a társadalom javitását czélozza, a tárgyalás módja, mely természetszerüleg ajánlkozik, ez:

1. Vizsgálni az okokat, a melyek eddigelé meggátolták az emberiség haladását a boldogság felé; és

2. Vizsgálni ezen okok egész vagy részleges megszüntetésének valószinüségét a jövőben.

Teljesen belemenni e kérdésbe és felszámolni mindazon okokat, a melyek eddigelé befolyást gyakoroltak az emberiség javulására, sokkal több volna, mint a mi egy ember hatalmában áll. A jelen tanulmány fő tárgya az, megvizsgálni egy főoknak hatását, a mely kellőleg összeköttetésben áll magával az emberi természettel; a mely, bár ha állandóan és hatalmasan működött a társadalom kezdete óta, kevéssé vétetett számba azon irók által, a kik tárgyalták ezen dolgot. Azon tények ugyanis, a melyek ezen ok fenforgását megállapitják, ismételve el voltak mondva és elismerve; de annak természetes és szükségszerü eredményei majdnem

teljesen nem vétettek számba; ámbár valószinüleg ezen eredmények közzé sorozható azon bűn és nyomor igen nagy része, és a természet áldásainak az az egyenlőtlen felosztása, a melyeknek megjavitása minden korszakban a felvilágosult emberbarátok szünetlen gondja volt.

Az az ok, a melyre czélzok, minden élő élet állandó hajlandósága a részére előkészitett táplálékon tul szaporodni.

Dr. Franklin megjegyzi, hogy a növények vagy állatok szaporodó természetének nincs más határa, csak az, a melyet az állit elő, hogy szaporodásuk beleütközik egymás élelmi eszközeibe. Ha a föld felszine ugymond, üres volna más növényektől, be lehetne vetni és elboritani egyetlen egy fajjal is, mint például zöldséggel; és ha az üres volna más lakosoktól, kevés időszak alatt tele volna tölthető egyetlen nemzettel, mint például angolokkal. [1]

Ez ellenmondás nélkül igaz. Az állat- és növényországokon át a természet mindenütt a legpazarabb és bőkezübb kézzel osztotta el az élet magvait; de aránylag takarékos volt az ő eltartásukra szükséges térrel és élelemmel. A lét csirái, melyek a földön megvannak, ha szabadon kifejlődhetnének, kevés pár esztendő alatt millió világokat tudnának benépesiteni. A szükség, a természetnek ezen parancsoló, mindent átható törvénye szoritja azokat megszabott határok közé. A növények világa és az állatok világa ezen nagy megszoritó törvény alatt áll; és az ember az ész minden kisérlete mellett sem tud kiszabadulni alóla.

A növényeknél és oktalan állatoknál a tárgy képe egyszerü. Egy hatalmas ösztön által hajtatnak fajok szaporitására; és azt az ösztönt korlátozza kétségkivül a származékaik eltartásának lehetősége. A hol ennélfogva szabadság van, a szaporodás hatása gyakoroltatik és a felesleg eredményt aztán a tér és táplálkozás hiánya nyomja vissza.

Ezen akadály hatása az emberre zavarosabb. Ép oly hatalmas ösztön által késztetve a faj szaporitására, az ész zavarja eljárását és kérdi tőle, vajjon nem oly lényeket hiv-e életre, a kiknek eltartásáról nem gondoskodhatik. De mivel a természet azon törvényénél fogva, a mely a táplálékot szükségessé teszi az ember életére, a népesség tényleg soha sem szaporodhatik tul, a legalacsonyabb táplálék mennyiségen tul, mely képes eltartani, kell, hogy az élelem megszerzésének nehézségéből származó erős gátja

[1] Franklin: Vegyesek 91. l.

a népesedésnek állandóan működésben legyen. Ezen nehézségnek rá kell valahova nehezednie, és szükségképen kell, hogy erősen érezhető legyen az emberiség nagy része által a nyomor különböző formáinak egyike vagy másikában, vagy a nyomortól való félelemben.

Az, hogy a népesedésnek megvan ezen állandó iránya a fentartási módokon tul szaporodni, és ezen okok által tartatik csak vissza a szükséges szinvonalon, eléggé kitünik, ha megvizsgáljuk a társadalom különböző állapotát, a melyekben az ember élt. De mielőtt ezt vizsgálnók, talán világosabb szinben lesz a tárgy látható, ha igyekszünk megállapitani, mi lenne a népesedés természetes gyarapodása, ha teljes szabadsággal fejlődhetnék ki; és mi volna a várható növekvési arány a föld terményeinél az emberi szorgalom legkedvezőbb viszonyai közt.

Meg kell engednünk, hogy ez ideig egy országot sem ismerünk, a hol az erkölcsök oly tiszták és egyszerüek, az élelmiszerek pedig oly bőségesek volnának, hogy sohasem gyakoroltatott semmi akadály sem a korai házasságokra azon nehézség folytán, mely a család eltartásánál áll be, és hogy soha semmi pusztitást nem okozott az emberi fajban a bűnös szokás, a városokban az egészségtelen foglalkozás vagy tulerős munka. Ennélfogva az eddig ismert államok közt egyben sem volt a népesedés hatálya teljes szabadsággal hagyva kifejlődésre.

Akár van intézményileg behozva a házasság, akár nem, ugy látszik, hogy a természet és erény parancsa az egy nőhöz való korai ragaszkodás; és ha nem volnának semminemü akadályok utjában az oly közösségnek, a melyre az ily vonzalom vezet és nem volna semmi elnéptelenedési ok később, az emberi faj szaporodása szembeszökőleg sokkal nagyobb volna, mint minden eddig ismert szaporodás.

Amerika északi államaiban, a hol a megélhetési módok bővebbek, a nép erkölcsei tisztábbak és a korai házasságok akadályai kevesebbek voltak, mint Európa bármely modern államában, ugy találtatott, hogy a népesség megkétszereződött több, mint másfél száz esztendő folyamán következetesen kevesebb, mint huszonöt év alatt.[1] És mégis, még ezen korszakok alatt is, némely városban

[1] Némely uj számitgatásokból és becslésekből ugy látszik, hogy Amerika első gyarmatai óta 1800-ig, a kétszereződési korszak igen kevéssel volt felette a husz évnek. Lásd az amerikai népesedés növekvéséről szóló jegyzetet a II. könyv XI. fejezetében.

a halálozások felülmulták a születéseket,[1] a mely körülmény világosan igazolja, hogy az ország azon részeiben, melyek e hiányt pótolták, a szaporodásnak sokkal gyorsabbnak kellett lenni, mint az általános átlag.

A távolabbi telepeken, hol az egyedüli foglalkozás a földmivelés, és a bűnös szokások és egészségtelen foglalkozások kevéssé ismeretesek, a népesség megkétszereződött tizenöt év alatt.[2] Még ez a rendkivüli szaporodási arány is valószinüleg alatta marad a népesedés legnagyobb kifejlésének. Igen nehéz munka kivántatik egy uj ország feltörésére; az ily helyzetet nem tekintik rendesen különösen egészségesnek; és a lakosok valószinüleg, alkalmilag kitévék az indiánok berontásainak, a mi sok életet elpusztithat vagy legalább is csökkentheti munkájok gyümölcsét.

Euler egy táblázata szerint, ha a halandóságot ugy veszszük, mint 1 a 36-hoz, ha a születések a halálozásokhoz oly arányban vannak, mint 3 az 1-hez, a megkétszereződési idő csak tizenkét év és négyötöd volna.[3] És ez az arány nem csak lehetséges feltevés, de ténylegesen is előfordult rövid időszakokban nem csak egy tartományban.

Sir William Petty a kétszereződést lehetőnek tartja oly rövid idő alatt is, mint tiz év.[4] De, hogy egészen biztosak legyünk, hogy az igazság korlátai közt maradunk, ezen szaporodási arányok közül a leglassubbat veszszük fel, a mely arányba minden ellentétes tanubizonyság belenyugszik, és a mely ismételten megállapittatott, mint tisztán születésekből származó.

Biztosan mondhatjuk tehát, hogy a népesedés, ha nincs gátolva, megkétszereződik minden huszonöt évben, vagyis növekszik mértani arányban.

Azt az arányt, a melyben feltehetjük, hogy szaporodik a föld termése, nem könnyü meghatározni. Arról azonban teljesen biztosak lehetünk, hogy szaporodások aránya egy korlátolt területen kell, hogy teljesen eltérő természetü legyen, mint a népesség szaporodási aránya. Ezer millió ép oly könnyen megkétszereződhetik minden huszonöt év alatt a népesedés ereje által, mint ezer. De az élelmiszer, a mely a nagyobb szám eltartására való, egyáltalán nem szerez-

[1] Price: Observ. on Revers. Pay. I. köt. 274. l., 4-ik kiadás.

[2] U. o. 282. l.

[3] Lásd a táblázatot a II. könyv IV. fejezetének végén.

[4] Polit. Arith. 14. l.

hető meg épen ilyen könnyüséggel. Az ember szükségképen helyhez van kötve. Ha hold adatik a holdhoz, mig minden termékeny föld elfoglaltatik, az élelem évi gyarapodása szükségképen a már elfoglalt föld javitásától függ. Ez pedig oly alap, a mely minden föld természete szerint, a helyett, hogy szaporodnék, szükségképen fokozatosan csökken. De a népesedés, ha el van látva élelemmel, ki nem merült erővel haladna tovább; és egy korszak szaporodása a következőnek még nagyobb szaporodására adja az alapot és igy tovább végtelenül.

Azon adatokból, a melyeket Chináról és Japánról birunk, jogosan lehet kétkedni, vajjon képes-e az emberi szorgalom legjobban irányitott erőfeszitése is megkettőztetni ezen országokban a föld terményét akár csak egyszer is bármely számu év alatt. Sok része van a földnek valóban, mely eddigelé müveletlen és csaknem elfoglalatlan; de a jog még ezen ritka népességü vidékek lakóinak kiirtására vagy oly helyre üzésére, a hol szükségképen éhen kell veszniök, kérdéses erkölcsi szempontból. Elméik javitásának és szorgalmuk irányitásának folyamata szükségképen lassu; és ezen idő alatt, mivel a népesedés szabatosan fog a növekvő termeléssel lépést tartani, ritkán fog megtörténni, hogy nagy mennyiségü ismeret és szorgalom fordittassék gazdag, elfoglalatlan földre egyszerre. Még a hol meg is történhetik ez, mint néha uj gyarmatokban, a mértani arány oly rendkivüli gyorsasággal halad, hogy az előny nem tarthat sokáig. Amerika egyesült államai ha továbbra is gyarapodni fognak, mint bizonyosan fognak, bár nem azon gyorsasággal, mint eddig, az indiánok tovább és tovább fognak szorittatni be az országba, mig utoljára is az egész faj ki fog irtatni és a terület képtelen lesz további kiterjesztésre.

Ezen megjegyzések megfelelő fokban alkalmazhatók a föld mindazon részén, a hol a föld nincs tökéletesen müvelve. Kiirtani Ázsia és Afrika lakosainak legnagyobb részét, oly gondolat, melyet egy pillanatra sem fogadhatunk el. Czivilizálni pedig, vagy munkáját irányitani a tatárok és szerecsenek különböző törzsének, bizonyára jelentékeny időt igénylő és változatos s bizonytalan sikerü munka volna.

Európa egyáltalán nem oly teljesen benépesitett világrész, mint lehetne. Európában megvan a legteljesebb lehetősége annak, hogy az emberi munka megkapja legjobb irányitását. A földmivelés tudományát nagyon tanulják Angliában és Skócziában; és mégis nagy rész miveletlen föld van az országokban. Gondoljuk meg

csak, mily mértékben növekedhetnék meg ezen sziget (Nagy-Brittania) termése a javulás legkedvezőbb viszonyai mellett.

Ha megengedjük, hogy a lehető legjobb politika és a földmivelésnek adott minden nagy felbátoritás mellett, ezen sziget átlagos termelését meg lehet kétszerezni az első huszonöt év alatt, az valószinüleg nagyobb szaporodást engedne meg, mint a minőt észszerüleg várhatnánk.

A legközelebbi huszonöt év alatt lehetetlen feltenni, hogy a termelés megnégyszereződnék. Ellenkeznék az a föld tulajdonságairól való minden ismeretünkkel. A kopár részek megjavitása idő és fáradság munkája volna; és kell, hogy szembeszökő legyen mindazok előtt, a kik csak a legkisebb fogalommal is birnak földmivelési tárgyakról, hogy azon arányban, a mint a művelés kiterjed, azon többletek, a melyek évenkint hozzáadhatók az átlagos termeléshez, kell, hogy fokozatosan és szabályosan csökkenjenek. Hogy képesebbek legyünk összehasonlitani a népesség és élelmiszer gyarapodását, állitsunk fel egy feltevést, a mely a nélkül, hogy pontosságra igényt tartana, világosan kedvezőbb a föld termékenységi erejének, mint a minőt minden eddigi tapasztalat igazolna.

Tegyük föl, hogy az évi hozzáadások, a melyekkel emelhető az eddigi átlagos termés, a helyett, hogy csökkennének, a mi lenne bizonynyal az eset, mindig ugyanazonosak maradnának; és hogy e sziget terménye minden huszonöt év alatt a jelenlegi terménynek megfelelő mennyiséggel szaporodnék. A legelfogultabb számoló sem tételezhet fel nagyobb szaporodást, mint ez. Kevés század alatt ez a sziget minden hold földjét olyanná tenné, mint egy kert.

Ha ezt a föltevést az egész földre alkalmazzuk és megengedjük, hogy az emberi élelmi czikk, mit a föld terem, minden huszonöt évben megszaporitható, a jelenleg termelt mennyiségnek egyenlő összeggel, ez sokkal magasabb növekvési arányt jelentene, mint a mit képzelhetünk, hogy bárminő emberi erőfeszités elérhetne.

Ennélfogva biztosan állithatjuk, hogy tekintetbe véve a föld jelen átlagos álapotát, az élelmiszerek, az emberi iparkodásnak legkedvezőbb viszonyok mellett is, nem növelhetők meg gyorsabban, mint számtani arányban.

Ezen két különböző szaporodási arány szükségszerü következményei, ha együtt tekintjük őket, igen szembeszökők lesznek. Mondjuk, hogy ezen sziget népessége tizenegy millió; és tegyük fel, hogy a jelen termelés elegendő ily szám könnyü eltartására. Az első huszonöt év alatt a népesség lesz huszonkét millió, és az élelem

is megkettőződvén, az élelmi szerek is egyenlők lesznek a szaporodással. A következő huszonöt évben, a népesség lesz negyvennégy millió, és az élelmiszerek csak harminczhárom millió eltartására lesznek elegendők. A következő korszakban a népesség lesz nyolczvannyolcz millió, és az élelmiszerek csupán ezen szám felének eltartására lesznek elegendők. És az első század végén, a népesség lesz százhetvenhat millió, és az élelmiszerek csak ötvenöt millió eltartására elegendők, tehát százhuszonegy millió lakosságot teljesen gondozatlanul hagyna.

Az egész földet véve fel a sziget helyett, a kivándorlás természetesen ki lesz zárva; és feltéve, hogy a jelen népesség ezer milliót tesz ki, az emberi faj 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256 arányban; az élelmiszerek pedig 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 és 9 arányban fognak szaporodni. Két század alatt a lakosság az élelmiszerekhez oly arányban volna, mint 256 a 9-hez; és három század alatt mint 4096 a 13-hoz; és két ezredév alatt a különbözet csaknem kiszámithatlan volna.

Ezen feltevésnél egyáltalában semmi korlátot nem tettünk a föld termékeinél. Növekedhetik örökké és lehet nagyobb, mint bármely jelezhető mennyiség; mégis a népesedés ereje minden korszakban oly sokkal nagyobb lévén, az emberi faj szaporodása az élelmiszerek szinvonalán csakis a szükség szigoru törvényének állandó alkalmazása által lesz tartható, a mi, mint gát működik a nagyobb erővel szemben.

II. FEJEZET.

A népesedés általános akadályairól és azok működési módjáról.

A népesedés végleges akadályául tehát az élelmiszer hiánya tünik fel, a mely szükségképen származik azon különböző arányokból, a melyek szerint szaporodik a népesség és az élelmiszer. De ez a végleges akadaly soha sem lesz egyuttal a közvetlen akadály is, kivéve a tényleges éhhalál eseteit.

A közvetlen akadály mindazon szokásokban és mind azon betegségekben található fel, a melyek az élelemiszerek elégtelenségéből látszanak származni; és mindazon okokban, a melyek függetlenül ezen hiánytól, akár erkölcsi, akár fizikai természetüek legyenek is, idő előtt gyengitik és teszik tönkre az emberi szervezetet.

A népesedés ezen akadályai, a melyek több vagy kevesebb erővel állandóan működnek minden társadalomban és a melyek

tartják fenn annak számát az élelmiszerek szinvonalán, két főcsoportba sorozhatók: előzetes és tényleges akadályokba.

Az előzetes akadály, már a mennyiben az önkénytes, sajátsága az embernek és az ő okoskodó képességeiben rejlő különös felsőbbségéből ered, a mely képessé teszi őt a távolabbi következményeket is megfontolni. A növények és oktalan állatok végtelen szaporodásának akadályai mind vagy tényleges, vagy ha előzetesek is, önkénytelenek. De az ember nem nézhet maga körül és nem láthatja azon nyomort, a mely gyakran nehezedik azokra, kiknek nagy családjuk van; nem láthatja jelenlegi vagyonát vagy keresményét, a melyet most csaknem egészen elfogyaszt maga és nem számitgathatja minden egyes rész mennyiségét, ha csak kevés hozzáadással szét kell azt osztani talán hét vagy nyolcz közt, a nélkül, hogy kétséget ne érezne a felett, hogy vajjon, ha hajlama ösztönét követi, képes lesz-e eltartani azt a sarjadékot, melyet valószinüleg világra fog hozni. Egyedülőség állapotában, ha az létezhetnék, ez egyszerü kérdés volna. A társadalom jelen állapotában más tekintetek is előfordulnak. Nem fogja-e igy társadalmi állását csökkenteni és kényszeriteni magát nagy mértékben lemondani korábbi szokásairól? Van-e valami oly foglalkozás, a mely utján észszerüleg remélhet eltartani egy családot? Nem lesz-e minden módon igy alávetve nagyobb nehézségeknek és erősebb munkának, mint magános állapotban? Nem lesz-e képtelen átadni a növelés és emelkedés ugyanazon előnyeit gyermekének, a melyeket ő birt? Érezheti-e biztosnak magát attól, hogy ha nagy családja lesz, legnagyobb erőfeszitései is megmentik-e a nyomortól és sápadt szegénységtől azokat és ebből folyó lesülyedésöktől a társadalomban? És nem lehet ő is a szomoru kénytelenségnek kitéve, elveszteni függetlenségét és kénytelenitve segélyért az irgalom szük kezére szorulni?

Ezen meggondolások alkalmasak megelőzni és bizonyára meg is gátolnak nagyszámu embert minden müvelt államban abban, hogy a természet parancsát kövesse egy nőhöz való kora csatlakozással.

Ha e megtartóztatás nem okoz bünt, bizonyára a legkisebb baj, a mi a népesedés törvényéből származhatik. Ugy tekintve, mint erőszakot egy erős természetes ösztön felett, meg kell engednünk, hogy az időleges boldogtalanság némely fokát idézi elő; de bizonynyal keveset, összehasonlitva azon bajokkal, a melyek a népesedés minden más akadályával járnak; és pusztán oly természetü, mint bármely más időleges vagy állandó élvezet feláldozása, a melyet az erkölcsi tényező feladata folytonosan követelni.

Ha e megtartóztatás bűnt hoz létre, a belőle következő bajok nagyon is szembeötlők. A zabolátlan érülközés oly fokig, mely a gyermekek születését meggátolja, a legjelzettebb módon lealacsonyitani látszik az emberi természet méltóságát. Nem lehet az hatás nélkül a férfiakra és semmi sem szembeötlőbb, mint képessége lesülyeszteni a női jellemet és tönkre tenni minden legszeretetreméltóbb és legszebb jellemző tulajdonát annak. Adjuk ehhez azt, hogy ezen szerencsétlen nők között, a melyekkel tele van minden nagy város, sokkal több valódi nyomor és sulyos inség található, mint talán az emberi élet bármely más ágában.

Ha a nemek közti erkölcs általános romlottsága áthatja a társadalom minden osztályát, annak következménye szükségképen az, hogy megmérgezi a házi boldogság forrásait, meggyengiti a hitvesi és szülői szeretetet és csökkenti a szülők egyesült igyekezetét és óhaját gyermekeik gondozása és felnevelésében; ezen eredmények pedig nem létezhetnek a nélkül, hogy ne csökkentsék határozottan a társadalom általános boldogságát és erényét; különösen azért, mert a kihágások létrehozása és elkövetéséhez szükséges mesterkedés és azok következményeinek eltitkolása szükségkép sok más bűnre vezet.

A népesedés tényleges akadályai szerfelett váltakozók és magukban foglalnak minden okot, akár a bűnből, akár a nyomorból származzék az, a mely bármely módon közre hat az emberi élet természetes tartamának megröviditésére. E czim alá sorozhatók ennélfogva minden egészségtelen foglalkozás, nehéz munka, az időjárásnak kitettség, végtelen szegénység, a gyermekek rossz táplálása, nagy városok, mindennemü kicsapongás, a betegségek és ragályok egész csoportja, háboru, dögvész és éhhalál.

Vizsgálva a népesség szaporodását gátló azon okokat, a melyek az előzetes és tényleges akadályok csoportjaihoz tartoznak, az tünik ki, hogy azok mind benfoglaltatnak az erkölcsi önmegtartóztatás, bűn és nyomor fejezetei alatt.

Az előzetes akadályok közül a házasságtól való azon tartózkodás, melyet rendetlen kielégités nem követ, helyesen nevezhető erkölcsi önmegtartóztatásnak.[1]

[1] Meg kell jegyezni, hogy én itt az erkölcsi kifejezést legszorosabb értelmében veszem. Erkölcsi önmegtartóztatás alatt az oly önmegtartóztatást értem a házasságtól, mely észszerüségi okokból ered, az ezen önmegtartás ideje alatt teljesen erkölcsös magaviselettel; és hogy sohasem tértem el szándékosan ezen értelmezéstől. A mikor azt óhajtottam, hogy oly házasságtól való önmeg-

Bűnös érülközés, természetellenes szenvedélyek, a házas ágynak megsértései és a szabálytalan fogantatások következményeinek eltitkolására való mesterkedések oly előzetes akadályok, a melyek világosan a bűn fejezete alá tartoznak.

A tényleges akadályok közül azok, a melyek kikerülhetlenül látszanak eredni a természet törvényeiből, kizárólag nevezhetők nyomornak és azok, a melyeket mi magunk hozunk szembeszökőleg magunkra, mint a háboruk, kicsapongások és mások, a melyeket kikerülni hatalmunkban állana, vegyes természetüek. Azokat a bűn hozta reánk és azoknak következménye a nyomor. [1]

Mindezen előzetes és tényleges akadályok összege együttvéve, képezik a népesedés közvetlen akadályait; és szembeszökő, hogy minden országban, a hol a szaporodási erő egészében működésben van, az előzetes és tényleges akadályoknak megforditva kell váltakozniok egymással; vagyis oly országokban, a melyek természettől egészségtelenek, vagy a melyek, bármely okból származzék is az, nagy halandóságnak vannak alávetve, az előzetes akadály igen

tartóztatásról beszéljek, mely nincs ily következményekkel kapcsolatban, vagy észszerüségi önmegtartóztatásnak, vagy az előzetes akadály egy részének nevezzem azt, a melynek valóban főosztályát teszi.

A társadalom különböző állapotai felett való szemlémben azzal vádoltattam, hogy nem adtam elegendő sulyt az erkölcsi önmegtartóztatásnak a népesedés meggátlásánál; de hogyha a kifejezés szorosabb értelmét veszszük tekintetbe, a mint itt megmagyaráztam, félek, hogy nem igen tévedtem sokat e tekintetben. Nagyon örülnék, ha azt hihetném, hogy tévedtem.

[1] Miután a bűn általános következménye a nyomor és mivel ép e következmény az oka annak, hogy miért neveztetik egy ténykedés bűnösnek, ugy tetszhetik, hogy a nyomor kifejezés magában is elegendő volna és felesleges használni mind a kettőt. De a bűn kifejezés elhagyása jelentékeny zavart okozna nyelvezetünkben és eszméinkben. Szükséges különösen megkülönböztetni azon ténykedéseket, a melyeknek általános hajlama a nyomor okozása és a melyek ennélfogva a teremtő parancsai által is megvannak tiltva és az erkölcstan tanitásai által is, daczára annak, hogy közvetlen vagy egyéni hatásokban talán épen az ellenkezőt eredményezik. Minden szenvedélyeink kielégitése közvetlen hatásában boldogság, nem nyomor; és egyéni példákban még a távolabbi következmények is (legalább ezen életben) vehetők ezen elnevezés alá. Lehet némely szabálytalan közlekedés nőkkel, a mi hozzáad mindkét fél boldogságához és senkinek sem árt. Ezen egyedi ténykedések tehát nem jöhetnek a nyomor fejezete alá. De mégis ezek szembeszökőleg bűnösek, mert minden tény ugy neveztetik, mely valami különös parancs által megtiltva van, mert általában nyomort okoz, bármi legyen is egyéni eredménye; és senki sem kételkedhetik, hogy a nemek közti nem szabados évülközés általános iránya az, megsérteni a társadalom boldogságát.

kevéssé fog működni. Ellenkezőleg oly országokban, a melyek természetesen egészségesek és a hol az előzetes akadály jelentékeny erővel működik, a tényleges akadály igen csekély lesz, vagy a halandóság igen alacsony.

Minden országban ezen akadályok némelyike több vagy kevesebb erővel állandó működésben van; mégis, daczára általános elterjedésüknek, kevés állam van, a melyben nincs meg a népességben az állandó hajlam tulszaporodni az élelmiszereken. Ezen állándó törekvés époly állandóan tör a társadalom alsóbb osztályait inségre szoritani és állapotuk minden állandó javitását meggátolni.

Ezen hatások, a társadalom jelen állapotában, a következő módon látszanak jelentkezni. Tegyük fel, hogy bármely országban az élelmiszerek ép elegendők lakosaik könnyü eltartására. A népesedés felé való állandó törekvés, mely még a legbünösebb társadalomban is működik, megszaporitja a nép számát, mielőtt az élelmiszerek szaporodnának. Az a táplálék tehát, a mely előbb tizenegy milliót eltartott, most tizenegy és fél millió közt osztandó meg. Ennélfogva tehát a szegénynek sokkal rosszabbul kell élni és soknak közülük szigoru inségre kell utalva lenni. A munkások száma is felette lévén a piaczon levő dolog arányának, a munka árának is esés felé kell irányulni, mig az élelmiszerek árának ugyanazon időben emelkednie kell. A munkásnak tehát ugyanazon munkánál többet kell dolgoznia, hogy ugyanannyit keressen, mint előbb. A nyomor ezen korszaka alatt a házasodásra való elbátoritlanitás és a család eltartásának nehézsége oly nagy, hogy a népesedés haladása visszatartatik. Azon idő alatt a munka olcsó, a munkások számos volta, a nagyobb szorgalom szüksége köztük, felbátoritja a gazdákat több munkást alkalmazni földjeiken, uj talajt törni fel, trágyázni és javitani jobban azt, a mi már mivelés alatt van, mig végre az élelmiszerek ugyanazon arányba jönnek a lakossággal, mint voltak a kezdet korszakában. Akkor aztán a munkás helyzete ismét türhetően kényelmes lévén, a népesedés korlátai némi tekintetben engednek; és rövid idő mulva, a jólét tekintetében ugyanazon visszafejlődő és ismét emelkedő mozzanatok ismétlődnének.

A hullámzás ezen neme valószinüleg nem lesz szembeszökő a közönséges tekintetnek és még a legfigyelmesebb szemlélőnek is nehéz lehet kiszámitani korszakait. De azt, hogy a régi államokban általában valami ilyféle váltakozás létezik, bár kevésbbé jelzett és sokkal szabálytalanabb módon, mint a hogy én hiszem, azt egy

gondolkodó ember sem vonhatja kétségbe, a ki mélyen gondolkozik e tárgy felett.

Egyik fő oka annak, hogy ez a hullámzás miért volt kevésbbé megfigyelve és kevésbé határozottan megerősitve a tapasztalat által, mint a hogy természetszerüleg várhattuk volna, az, hogy az emberiség története, a mit ismerünk, általában csak a felsőbb osztályok története. Nem sok adatunk van, a mire épithetnénk, az emberiség azon részének erkölcsei és szokásairól, a hol ezen emelkedő és visszafejlődő mozzanatok főleg játszanak. Ilynemü kielégitő történelem csak egy népnél és egy korszaknál is, állandó és részleges figyelmét kivánná meg sok figyelő elménck a társadalom alsóbb osztályainak állapotáról és az azt előidéző okok felől helyi és általános szempontból és hogy e tárgyról pontos következtetéseket vonhassunk, ily történetirók folytonos lánczolata volna szükséges sok századon át. A statisztikai ismeret ezen faja az utóbbi években nagy figyelembe részesült több országokban[1] és remélhetjük, hogy világosabb betekintést nyerhetünk az emberi társadalom belső szervezetébe ezen kutatások haladásával. De ez a tudomány még mindig gyermekkorában levőnek mondható és sok oly tárgy, a melyről kivánatos volna értesülést szerezni, vagy egészen elhagyatott vagy nem állapittatott meg elegendő pontossággal. Ezek közé sorozható talán a felnőttek számának aránya a házasságok számához; a kiterjedés, a melyben mutatkoznak a bünös szokások a házasságok korlátozása folytán; a gyermekek közt levő aránylagos halandóság a társadalom legszegényebb része és azok közt, a kik inkább kényelemben élnek; a változatok a munka valódi áránál,

[1] A tapintatos kérdések, a melyeket Sir John Sinclair köröztetett Skóciában és azon becses adatok, melyeket ő gyüjtött össze a sziget ezen részén, igen nagy becsületére válnak neki és ezen adatok örökre rendkivüli emlékei lesznek a skót papság tudománya, jóakarata és általános ismeretének. Sajnálandó, hogy a szomszédos községek nem tétettek egymás mellé a műben, a mi könnyebbé tette volna az emlékező tehetségeknek az egyes kerületek állapotának mind megismerését, mind megtartását. Az ismétlődések és ellentmondó vélemények, melyek előfordulnak, nem annyira kifogásolhatók véleményem szerint; mert, az ily bizonylat eredményének sokkal nagyobb hitel adandó, mint bármely egyes személy véleményének. Még ha ezt az eredményt valami mester kéz vonná is le, bár sok becses idő volna kétségkivül megtakaritva, a betekintés nem volna oly kielégitő. Ha némi kisebb változtatással ez a mű pontos és teljes adatokat adna az utolsó 150 évről, megbecsülhetlen volna és sokkal jobb képet adott volna egy ország belső helyzetéről, mint a mi valaha adatott a világnak. De ezt az utolsó leglényegesebb javitást semmi szorgalom nem érhette volna el.

az észlelhető különbségek a társadalom alsóbb osztályainak állapotában a jóllét és boldogulás tekintetében egy bizonyos időszak különböző idejében és igen pontos jegyzékek a születések, halálozások és házasságokról, a melyek a legfőbb fontosságuak ezen tárgyban.

Egy ily, részleteket magában foglaló hű történet nagyban segitene világosságra hozni a módot, a melyben hatnak az állandó akadályok a népesedésre; és valószinüleg beigazolná az előbb emlitett visszafejlődő és emelkedő mozzanatok létezését; bárha változásoknak idejei szükségszerüleg szabálytalanokká tétettek is sok közbejátszó ok által, mint a milyenek egyes iparok behozatala vagy bukása; a földmívelési vállalatokra való erősebb vagy gyengébb hajlam; bőséges vagy inséges évek; háboruk, beteges évek, szegénytörvények, kivándorlások és más hasonló természetü okok.

Egy körülmény, a mely talán jobban, mint bármi más, hozzájárult ahhoz, hogy ez a hullámzás elkerülje a közfigyelmet, az a különbség, a mi van a munka névleges és valódi ára közt. Igen ritkán történik, hogy a munka névleges ára egyetemesen esik; de jól tudjuk, hogy gyakran ugyanaz marad, mig az élelmiszerek névleges ára fokozatosan emelkedik. Valóban ez rendesen az eset, hogy ha az ipar és kereskedelem emelkedése elegendő alkalmazni azon uj munkásokat, a kik a piaczra kerülnek és meggátolni a szaporodó kinálatot abban, hogy lenyomja a pénz árát.[1] De oly munkások szaporodott száma, a kik ugyanazon pénzbért kapnak, szükségszerüleg fogja a versenyzők által felemelni a gabonapénz árát. Ez, tényleg valódi esés a munka árában és ezen idő alatt az alsóbb társadalmi osztályok állapota kell, hogy fokozatosan rosszabbodjék. De a gazdák és tőkepénzesek meggazdagodnak a munka valódi olcsósága folytán. Növekvő tőkéik megengedik nekik, hogy nagyobbszámu munkást alkalmazzanak és mivel a népesedés valószinüleg némi akadályba ütközött a családfentartás nagyobb nehézsége folytán, egy bizonyos idő mulva a munkakereslet nagy lesz a kinálatba való arányhoz és természetesen ára emelkedni fog, ha

[1] Ha az évente piaczra dobott uj munkások nem kapnak más foglalkozást, csak a földmívelésben, versenyök ugy megcsökkentheti a munka pénz árát, hogy az meggátolja azt, mikép a népesség növekvése több gabonára okozzon valódi keresletet; vagy más szóval, ha a földbirtokosok és bérlők nem tudnak mást kapni az általuk termelt további terményért cserébe csak megfelelőleg nagyobb mennyiségü földmívesmunkát, akkor nem lesznek esetleg ingerelve arra, hogy termeljenek többet.

szabadon hagyatik természetes szinvonalát megtalálni és igy a munkabérek és következőleg a társadalom alsóbb osztályainak helyzete lehet emelkedő vagy visszafejlődő irányzatu, bárha a munka ára névlegesen esetleg soha sem esik is.

Vad állapotban, a hol nincs a munkának rendes ára, kevés kétség foroghat fenn, hogy hasonló hullámzás fordul elő. Ha a népesség felszaporodott csaknem végső határáig az élelemnek, természetesen az összes előző és tényleges akadályok növekedett erővel fognak működni. A nemek közti bűnös szokások általánosabbak, a gyermekek kitétele gyakoribb lesz, és a háboruk és ragályoknak mind valószinüsége, mind végzetessége jelentékenyen nagyobb lesz; és ezen okok valószinüleg folytatni fogják működésüket, mig csak a lakosság nem fog lesülyedni az élelem szinvonala alá; és aztán a viszonylagos jólétre való visszatérés ismét szaporodást okoz, és bizonyos idő mulva, annak további haladása ugyanazon okok által fog meggátoltatni. [1]

De a nélkül, hogy igyekeznénk megállapitani ezen emelkedő és visszafejlődő mozzanatokat a különböző országokban, a mi kétségkivül sokkal részletesebb történelmet igényelne, mint a minővel birunk, és a mint a müvelődés haladása természetesen ellensulyozni törekszik, a következő pontokat igyekszünk beigazolni:

1. A népesedés szükségszerüleg korlátozva van az élelmiszerek által.

2. A népesség mindig növekszik, a hol az élelmiszerek szaporodnak, ha csak valami igen hatalmas és szembeszökő akadály által nincs gátolva. [2]

[1] Sir James Stuart igen helyesen hasonlitja össze a szaporodási erőt egy változó sulylyal terhelt emeltyüvel (Polit. Econ. I. kötet I. könyv 4. fejezet 20. l.), a mely természétesen épen olynemü hullámzást fog előidézni, mint a mit emlitettem. Közgazdaságtana első könyvében a népesedés tárgyának sok részét ő igen szépen fejtegeti.

[2] Ezen óvatos módon fejeztem ki magam, mert azt hiszem, van több eset, a mikor a népesedés nem jut el az élelmiszerek szinvonalára. De ez ritka eset, és általánosan szólva, mondható, hogy

1. A népesedés szükségszerüleg korlátozva van az élelmi szerek által.

2. A népesség mindig növekszik, a hol az élelmiszerek szaporodnak.

3. Az akadályok, a melyek a népesedés nagyobb erejét visszaszoritják és hatását egy szinvonalon tartják az élelmiszerekével, erkölcsi önmegtartóztatás, bün és nyomorra vezethetők vissza.

Meg kell jegyeznünk, hogy az élelmiszerek szaporodása alatt itt oly szaporodást értünk, a mely képessé teszi a társadalom tömegét több élelem-

3. Ezen akadályok, és azon akadályok, a melyek visszaszoritják a szaporodás nagyobb erejét, és eredményét egy szinvonalon tartják az élelmiszerekével, erkölcsi önmegtartóztatás, bűn és nyomorra vihetők vissza.

Ezen állitások elseje alig igényel indokolást. A második és a harmadik kielégitőleg igazolva lesz, ha áttekintünk a népesedés közvetlen akadályai felett a társadalom régi és jelen állapotában.

Ez az áttekintés lesz tárgya a következő fejezeteknek.

III. FEJEZET.

A népesedés akadályairól az emberi társadalom legalsó fokán.

A Tűzföld nyomorult lakosai tartatnak az utazók közmegegyezésével, az emberi lények fokozatának legalsó fokán létezőknek.[1] Az ő házi szokásaikról és erkölcseikről azonban kevés ismerettel birunk. Meddő országok és az a nyomorult állapot, a melyben élnek, meggátolt minden oly érintkezést velök, a mi ily adatokat adhatott volna; de nem tévedhetünk, hogy megmagyarázzuk a népesedés akadályait oly vad törzsnél, a melynek maga megjelenése mutatja, hogy félig éhenhalvák, és a kik küzdve a hideggel, tele piszokkal és féreggel a világ legkedvezőtlenebb vidékei egyikén laknak, a nélkül, hogy elegendő belátásuk volna ellátni magokat oly eszközökkel, melyek mérsékelnék annak kegyetlenségét és némi tekintetben kényelmesebbé tenné életüket.[2]

Ezekhez legközelebb, és ész és jóllét tekintetében csaknem ép oly alacsonyan állnak Van Diemen földjének benszülöttei;[3] de némi ujabb adatok az Andaman szigeteket a Keleten ugy mutatták be, mint a melyek még ezeknél is nyomorultabb vadak által lakatnak. Mindaz, a mit az utazók beszélnek el a vad életről, azt mondják, hogy alatta áll ezen nép barbárságának. Egész idejöket élelem keresésével töltik el; és mivel ezideig kevés vagy semmi állattal nem birnak, és csak kevés ehető növénynyel, főfoglalkozások felkeresni a sziklákon, vagy csatangolni a tenger parton keresve némi haleledelt, a melyet a viharos idő alatt gyakran hiába keresnek. Testalkatuk ritkán halad tul öt lábat; gyomruk igen kitágul,

ről rendelkezni. Bizonynyal lehet oly növekvés, a mely valamely társadalom tényleges állapotában nem terjed ki az alsóbb osztályokra, és ennélfogva nem ad semmi ösztönt sem a népesedésre.

[1] Cook: First Voyage II. k. 59. l.

[2] Cook: Second Voyage II. 187. l.

[3] Vancouver: Voyage II. k. III. könyv I. fej. 13. l.

magas vállakkal, nagy fejjel és aránytalanul vékony lábakkal. Magukviselete a nyomor végfokát jelzi, az éhség és vadság borzasztó keveréke; elgyengült és elerőtlenedett arczaik világosan mutatják az egészséges táplálék hiányát. Ezen szerencsétlen teremtmények közül sokat találtak a partokon az éhség utolsó fokán. [1]

Az emberi lények következő fokára helyezhetjük New-Holland lakóit, a kiknek egy részéről vannak némi adataink, melyeket elfogadhatunk, egy oly egyéntől, a ki jelentékeny időn át élt Port Jacksonban, és a kinek gyakori alkalma volt szokásaik és erkölcseiknek tanuja lenni. Cook kapitány első utazásának elbeszélője felemlitvén a lakosok igen kis számát, a kiket látott New-Holland keleti partjain és az ország látszólagos lakatlanságát, elpusztult helyzeténél fogva képtelen lévén többet eltartani, megjegyzi, „hogy mily módon szállittatik le azon ország lakosainak száma annyira, a mennyi megélhet ott, talán nem nagyon könnyü kitalálni, hogy vajjon, mint New-Zeeland lakosai elpusztitják egymást az élelemért folytatott csatákban; vagy vajjon esetleges éhség sepri el őket, vagy vajjon van-e valami ok, mi meggátolja a faj szaporodását, jövő kutatók meghatározására kell hagynunk." [2]

Az az elbeszélés, a mit Collins ad ezen vadakról, azt hiszem, némi tekintetben kielégitő felelet lesz. Ugy irják le őket, mint a kik általában, sem nem nagyok, sem nem erősek. Karjaik, czombjaik és mellök keskeny, a mi életmódjuk szegény voltának tulajdonitandó. Azok, a kik a tengerparton laknak, csaknem teljesen a halra vannak utalva megélhetésükben, alkalmival felváltva valami nagy gombaételekkel, a miket a törpe gummifákon találnak. Erdeikben az igen ritka állatvilág, és az az igen nagy fáradság, a mibe azok elfogása kerül, a belföldi lakost épen olyan szegényes helyzetbe hozza, mint társaik a partokon. Kénytelenek felmászni a legmagasabb fákra méz és a kisebb állatok után, mint a repülő mókus és az opossum. Ha a törzsökök nagyon magasak és ágaik nincsenek, a mi rendesen az eset a sürű erdőkben, ez egy igen fáradságos munka, és ugy vitetik végbe, hogy lyukat vágnak kőbaltáikkal mindegyik lábuknak egymásután, mig bal karjok átöleli a fát. Ugy látták, hogy a fák ily módon be vannak vágva nyolczvan láb magasságig, a mig elérték az első ágat, a hol az éhező

[1] Syme: Embassy to Ava I. fej. 129. l. és Asiatic Researches IV. köt. 401. lap.

[2] Cook: First Voyage III. k. 240. l.

vad először remélhette, hogy valamelyes jutalma lesz ily sok fáradságának.[1]

Az erdők, kivévé az alkalmilag bennük talált állatokat, csak igen kevés táplálékot nyujtanak. Egy kevés bogyó, a yam, a nád gyökér és a különböző bankcia cserje virágok, adják ki az egész növényi táplálékot.[2]

Egy benszülött gyermekével, a Hawksbury-folyam partján meglepetve néhány gyarmatostól, hirtelen vizre bocsátotta csónakát és hátrahagyta eledelének egy példányát és gyomrának egy gyönyörüségét. Egy vizrohasztott fadarabból, a mely tele volt lyukakkal, egy nagy férgett huzott ki és evett. Mind a féreg, mind lakásának szaga a legnagyobb mértékben undoritó volt. Ezek a férgek az ország nyelvén Cahbronak hivattak és a bent földön lakó benszülöttek törzse azon körülmény folytán, hogy az utálatos férgeket eszik, Cahbrogalnak neveztetik. Az erdei benszülöttek készitenek egy tésztát is, mely nádgyökérből és nagy és kis hangyákból áll összemorzsolva; és annak idején ezen rovar tojásaiból.[3]

Oly országban, a melynek lakosai ily élelmi czikkekre vannak szorulva, a hol az állati és növényi táplálék kinálata oly végtelenül szük, és az annak megszerzésére való fáradság oly szigoru, világos, hogy a népességnek nagyon ritkának kell lenni a terület arányában. Legszélesebb határainak is igen szükeknek kell lenniök. De ha figyelembe veszszük ezen népek különös és barbár szokásait, kegyetlen bánásmódjukat a nőkkel szemben, és a gyermekek felnevelésének nehézségét, a helyett, hogy meglepetve legyünk, miért nem gyakrabban közeledik ezen határokhoz, inkább azt fogjuk gondolni, hogy még ezen ritka táplálék is több, mint elegendő eltartani mindazon népességet, mely ily viszonyok közt felnevelkedhetik.

A szerelem előjátéka ez országban az erőszak, még pedig a legbrutálisabb természetü. A vad kiszemeli leendő feleségét egy más törzs női közül, rendesen olyanból, mely ellenséges viszonyban áll az övével. Meglopja őt övéi távollétében, és először elnémitva egy pálcza vagy fakard csapásaival a fején, hátán és vállain, a mely csapások mindegyike után vér csorog, elvonszolja őt keresztül az erdőn egy karral, nem gondolva a kövekkel és a tört

[1] Collin: Acconut of New South Wales, függelék 549. l. 4°.

[2] U. o. függelélék 557 l. 4°.

[3] Collins: Account of New South Wales. Függelék 585 l.

fadarabokra, a melyek utjában lehetnek, és egyedül arra gondolva, hogy épen vigye haza áldozatát saját törzséhez. Az igy elbánt nő lesz az ő felesége, belevétetik azon törzsbe, a melybe a férfi tartozik és csak ritkán hagyja el őt másért. A sérelemre oda sem hajtanak a nő rokonai, a kik csak hasonló sérelemmel válaszolnak, ha hatalmokban van.[1]

A nemek egyesülése ifjukorban történik; és gyarmatosaink tudtak eseteket, mikor igen fiatal leányokat nagyon és gyalázatosan bántalmazták a férfiak.[2]

A férj magaviselete felesége vagy feleségeivel szemben csaknem ugyanazon természetü, mint ez a különös és barbár módja az udvarlásnak. A nő fején viseli a férfiak felsőbbségének jegyeit, a mit gyakorolnak csaknem mihelyt éreznek elég erőt karjaikban egy ütést mérni. Ezen boldogtalan teremtések némelyikének nyirott fején több sebet találtak, minden irányban vágva, semmint jól össze lehetett volna számitani. Collins részvéttel mondja: „Ezen asszonyok helyzete oly nyomorult, hogy gyakran látva egy leánygyermeket hordva anyja vállán, előre gondolva azt a nyomort, a mire született, azt gondoltam, hogy irgalom volna elpusztitani azt.“[3] Egy más helyen, beszélve arról, hogy Bennilong felesége gyermeket szült, igy szól: „Itt találom papiraim közt egy jegyzeten, hogy Bennilong valami sérelemért kegyetlenül megverte reggel ezt az asszonyt, kevés idővel azelőtt, hogy gyermeket szült.“[4]

Az ily kegyetlen módon kezelt nők szükségképen alá vannak vetve számos magzat elvesztésnek, és valószinü, hogy az igen fiatal leányokkal való visszaélés, a melyet fentebb, mint közönséges dolgot emlitettünk, és általában a nemek közti igen korai érintkezés, a nőket meggátolja abban, hogy szaporák legyenek. A feleségek több számára több példa van, mint egyes feleségre; de a mi rendkivüli, Collins nem emlékezett egy esetre sem, hogy többnek lett volna gyermeke egynél. Ugy hallotta a benszülöttek némelyikétől, hogy az első feleség kizárólagos jogot igényelt a feleségi ölelésre, mig a második csupán mindkettő rabszolgája és és szolgája volt.[5]

[1] U. az függelék 559. l.

[2] U. az függelék 563. l.

[3] Account of Collins New South Wales, függelék 583. l.

[4] U. az függelék, jegyzet 562. l.

[5] U. az függelék 560. l.

Alig valószinünek láttuk, hogy az első feleségnek kizárólagos joga lenne teljesen a hitvesi szeretetre; de az valószinü, hogy a második feleségnek esetleg nem engedik meg felnevelni magzatát. Mindenesetre, ha a megjegyzés átalában igaz, az azt bizonyitja, hogy sok asszony van gyermek nélkül, a mi csak ugy magyarázható meg, hogy igen nagy kegyetlen elbánásban részesülnek, vagy valami különös szokásból, a mely nem került Collins tudomására.[1]

Ha egy szopós gyermek anyja meghal, a védtelen gyermek élve temettetik el ugyanazon sirba anyjával. Maga az atya helyezi élő gyermekét meghalt felesége testére, és egy nagy követ lökve reá, a sir rögtön betöltetik a többi benszülött által. Ezt a borzasztó dolgot elkövette Co-le-be, egy gyarmatosaink előtt jól ismert benszülött, a ki, beszélve e tárgyról igazolta ez eljárást, kijelentvén, hogy egy asszonyt sem találna, a ki hajlandó volna ápolni a gyermeket, és hogy ennélfogva az sokkal rosszabb halált halt volna, mint a mit ő adott neki. Collinsnak volt oka azt hinni; hogy ez a szokás átalános gyakorlatban van és megjegyzi, hogy ez magyarázta meg némileg a népesség ritka voltát.[1]

Az ily szokás, ámbár magamagában talán nem nagyon érinti egy ország népesedését, erős szemvilágitásba helyezi a gyermekfelnevelés nehézségét a vad életben. Oly nők, a kik életmódjuk által kényszeritve vannak a folytonos helycserére, és kénytelenek folytonos kinlódásban élni férjeikért, teljesen képteleneknek látszanak két vagy három, csaknem ugyanazon koru gyermeket felnevelni. Ha egy más gyermek születik, mielőtt az előbbi nem tud gondoskodni magáról és saját lábán követni anyját, a kettő közül egyiknek csaknem szükségképen el kell pusztulnia a gondozás hiánya folytán. A feladat felnevelni csak egy gyermeket is ily vándorló és fáradságos életben, oly nehéz és kinos, hogy nem lehetünk meglepetve, hogyha egy nő sem lesz hajlandó elvállalni azt, a ki nincs arra kényszeritve a hatalmas anyai érzés által.

Ezen okokhoz, a melyek erőszakosan visszaszoritják a növekvő nemzedéket, hozzá kell adni azokat, a melyek később járulnak hozzá annak kiirtásához; ilyenek ezen vadak gyakori háborui a különböző törzsekkel, és folytonos czivakodásaik egymással; különös boszuálló és megtorló szokásaik, a melyek késztik az éjféli gyilkolást és az ártatlan vér gyakori öntését; nyomorult laká-

[1] U. az függelék 606 l.

saik füstjét és piszkát, és szegény életmódjukat, a mely borzalmas bőrbetegségeket okoz; és mindenekfelett a borzasztó járványt, a mely mint a himlő, nagy számokat söpör el belőlük.[1]

Az 1789. évben meg voltak látogatva e ragály által, a mely dühöngött köztük a himlő minden látszatával és erejével. A pusztulás, a mit okozott, csaknem hihetetlen volt. Egy élő embert sem találtak azon öblökben és kikötőkben, a melyek azelőtt a leglátogatottabbak voltak. Egy emberi láb nyoma sem volt a fövenyen. Ott hagyták a holtat, hogy temesse el a holtat. A sziklák üregei rothadó testekkel voltak tele és sok helyen az ösvények telve voltak csontvázakkal.[2]

Collinst arról értesitették, hogy a Co-le-be-nek, a fentebb emlitett benszülöttnek törzse ezen borzasztó betegség által három személyre esett össze, a kik kénytelenek voltak más törzszsel egyesülni, hogy teljesen ki ne veszszenek.[3]

Az elnéptelenedés ily hatalmas okai közt természetesen hajlandók vagyunk feltenni, hogy az ország állati és növényi táplaléka tulnövekedik a gyéren elszórt lakosok felett és a partjaikon talált halakhoz hozzáadott többet, mint a mennyi szükséges ellátásukra; de ugy látszik általában, hogy a népesség általában oly közel egy szinvonalon áll az élelem átlagos mennyiségével, hogy minden kis hiány, kedvezőtlen időjárás vagy más okok folytán nyomort okoz. Egyes idők, a mikor a benszülöttek nagy szükségben látszottak lenni, nem rendkivüliek gyanánt emlittettek és ezen korszakokban a benszülöttek egy része csaknem csontvázzá soványodott és csaknem halálra éhezett.[4]

IV. FEJEZET.

A népesedés akadályairól az amerikai indiánok közt.

Most forditsuk tekintetünket Amerika nagy szárazföldje felé, a melyek nagyobb része a vadak kis független törzseitől találtatott lakva, a kik igen közel ugy éltek, mint Uj-Holland benszülöttei, a vad természet terményeiből. A föld csaknem általános erdővel volt boritva

[1] Lásd általában a függelékest Collins: Accourt of the English Colony in New South Wales.

[2] Collins: New South Wales, függelék 597. l.

[3] U. az függelék 598. l.

[4] U. az III. fejezet 34. l. és függelék 551. l.

és csak kevés oly gyümölcsöt és ehető növényt adott, a melyek a Déli-tenger szigetein oly nagy bőségben teremnek. A legszegényebb és legtökéletlenebb földmivelés eredménye, a mely némely vadász törzs előtt ismeretes volt, oly csekélység volt, hogy csupán a vadászat által szerzett élelemhez való gyenge hozzáadásul volt tekinthető. Ezen uj világ lakosait tehát olyanokul tekinthetjük, mint a melyek főleg vadászat és halászatból éltek;[1] és az élelem ezen módjának szük határai szembeszökők. A halászatból származó mennyiség csak azokhoz ért el, a kik bizonyos távolságban voltak a tavaktól, a folyóktól vagy tengerparttól; és az előre nem látó vadnak tudatlansága és közönye igen gyakran meggátolja őt abban, hogy ezen készlet jó részét oly időn tulra is kiterjeszsze, a mikor megkapták őket. Hogy mily nagy kiterjedésü terület kivántatik a vadász eltartására, ismételve elmondatott és el van ismerve.[2] A közelében levő vadállatok száma, összevetve azon közönyösséggel, a mivel azok vagy megölethetnek vagy elfogathatnak, kell, hogy szükségképen korlátozzák ezen társadalom számát. A vadásztörzsek, mint a ragadozó állatok, a melyekhez hasonlitanak életmódjukban, ennélfogva ritkán vannak elszórva a föld felszinén. Mint ragadozó állatoknak vagy el kell üzniök vagy elfutni minden vetélytárs elől és folytonos küzdelemben kell lenniök egymással.[3]

Ily viszonyok közt, hogy Amerika igen ritka népességü területe kiterjedéséhez képest, az csak azon szembeszökő igazság egy példája, hogy a lakosság nem szaporodhatik az ellátására szükséges élelem nélkül. De a kutatás érdekes része az a rész, a melyre különösen felhivni akarom az olvasó figyelmét, az a mód, a mely fentartja a népesedést a szük élelem szinvonalán. Nem kerülheti ki a figyelmet, hogy a táplálék ki nem elégitő mennyisége valamely népnél nem csupán éhség formájában jelentkezik, hanem bármely más állandó formájában a nyomornak és bizonyos szokások eredetében is, a melyek néha nagyobb erővel jelentkeznek a szaporodó népesség megakadályozásában, semmint utólagos elseprésében.

Általánosan megjegyezték, hogy az amerikai asszonyok távol vannak attól, hogy szaporák volnának.[4] Ez a szaporátlanság sokak

[1] Robertson: History of America. II. köt. IV. könyv 127. és követk. l. 8° kiadás. 1780.

[2] Franklin: Miscell. 2. l.

[3] Robertson; IV. könyv. 129. l.

[4] Robertson: IV. köt. 106 l. Burke: America, I. köt. 187. Charlevoix: Hist. de la Nouvelle france III. köt. 304 l. Lafiteau: Moeurs des Sauvages I. köt.

által a tüzesség hiányának tulajdonittatott a férfiakban az asszonyok iránt, oly jellemvonás, a mely különösnek tekintetett az amerikai vadnál. Azonban ez nem különös tulajdonság ezen fajnál, de valószinüleg nagy mérvben létezik minden barbár nemzetnél, melynek élelme szegény és nem elegendő, és a mely folyton félelemben él, hogy szoritja vagy az éhség, vagy az ellenség. Bruce gyakran megjegyzi ezt, különösen tekintettel az Abyssinia partjain lakó Galla és Shangalla vad nemzetekre;[1] és Vaillant ugy hozza fel a hottentották flegmatikus vérmérsékletét, mint ritka népességük főokát.[2] Ugy láttuk, hogy az a vad élet nehézségeiből és veszélyeiből eredett, a mely elforditja a figyelmet a nemi szenvedélytől; és hogy ez a fő oka annak az amerikaiak közt is, inkább, mint valami más szervezeti hiány, valószinünek látszik, mert az csaknem ugyanazon arányban csökkenik, a mint ezen okok szelidülnek vagy megszünnek. Amerika azon államaiban, a hol különös helyzetnél fogva, vagy a nagyobb haladottság folytán a vad életnek nehézségei kevésbbé szigoruan érezhetők, a nemek közti szenvedély tüzesebb lesz. Némely törzs között, melyek halgazdag folyók partjain laknak, vagy mások közt, a melyek vadban nagyon bővelkedő területen vagy földmivelésben előhaladt vidéken laknak, a nők sokra becsültetnek és csodáltatnak; és mivel aligha tesznek bárminemü korlátot vágyaik kielégitése elé, erkölcseik kicsapongó volta gyakran rendkivüli.[3]

Ha hát nem ugy tekintjük az amerikaiak közönyét, mint testi szervezetük egy természetes hiányát, de pusztán ugy, mint általános hidegséget és a nemi étvágy felébredésének ritka voltát, nem leszünk hajlandók sok sulyt fektetni arra, mintha az okozná a házasságokhoz csekély arányát a gyermekeknek; de hajlandók leszünk ezen terméketlenség okát a vad állapotban a nők helyzetében és szokásaiban keresni. És itt bőven elég okot fogunk találni arra, hogy a kérdésben levő tényt megértsük.

Dr. Robertson helyesen jegyzi meg, hogy „Az, hogy a férfi

590. Ezen fejezet folyamán többször utalok ugyanazon forrásokra, mint Robertson; de soha a nélkül, hogy azokat magam meg ne néztem és ne láttam volna. A hol nem volt alkalmam igy tenni, ott tisztán Robertsonra utalok.

[1] Jravels to Discover the Source of the Nile, II. köt. 223, 559. l.

[2] Voyage dans l'Interieur de l'Afrique I. köt. 12, 13. l.

[3] Robertson IV. könyv 71. l. Lettres Edif. et Curieuses VI. köt. 48, 322, 330. l.; VII. köt. 20. l. 12-rét kiad. 1780. Charlevoix III. köt. 303, 423. l. Hennepin: Moeurs des Sauvages 37. l.

javult-e a művészetek és mívelődés haladtával, oly kérdés, a mi más vitatárgy hiányában gyakran vitattatott a bölcselkedők által. Az azonban, hogy a nők a műveltebb erkölcsök javulásának állapotukban beállott szerencsés változást köszönhetnek, oly dolog, a mi semmi kétséget sem enged meg".[1] A világ minden részében a vad egyik legáltalánosabb jellemző tulajdonsága megvetni és lealacsonyitani a nőnemet.[2] Amerika legtöbb törzsénél helyzetük annyira különösen sulyos, hogy a rabszolgaság nagyon is szelid kifejezés leirni nyomorult helyzetüket. A feleség nem jobb, mint egy teherhordó állat. Mig a férfi napjait restségben vagy mulatságban tölti, a nő örökös fáradságra van kárhoztatva. Kinok hárittatnak rá irgalom nélkül és szolgálatai szivesség és háládatosság nélkül fogadtatnak el.[3] Van némely vidék Amerikában, a hol az elnyomás állapotát oly sulyosan érzik, hogy az anyák elpusztitják leánygyermekeiket, hogy egyszerre megszabaditsák azokat oly élettől, a melyben oly nyomorult rabszolgaságra vannak kárhoztatva.[4]

Az elnyomás és folytonos munka ezen állapota, hozzáadva a vad élet elkerülhetlen nehézségeihez, igen kedvezőtlen kell, hogy legyen a gyermekhordás feladataira;[5] és az a kicsapongás, a mely rendesen uralkodik a nők közt a házasság előtt, a korai szülések mesterséges előidézésének szokásából, bizonyosan képtelenekké teszi őket a gyermekviselésre később.[6] Egy missionarius, beszélve a Natchezek közt divó rendes gyakorlatról, hogy kicserélik feleségeiket, hozzáadja, ha csak nincs gyermekök tőlök; a mi bizonyitéka annak, hogy a házasságok közül sok magtalan, a mi megmagyarázható azon kicsapongó életből, a mit a nők házasság előtt folytatnak, mit már előbb észlelt.[7]

Azon okok, a melyeknek Charlevoix tulajdonitja az amerikai nők magtalanságát, a következők: szoptatják több éven át gyerme-

[1] Robertson: IV. könyv 103. l.

[2] Robertson: IV. könyv 103. l. Lettres Edif. passim. Charlevoix: Hist. Nouv. fr. III. k. 287. Voy. de Perouse IX. fej. 402. l. 4-rét, London.

[3] Robertson: IV. könyv 105. l. Lettres Edif. VI. köt. 329. Major Roger: North-America 211. l. Creuxii Hist. Canad. 57. l.

[4] Robertson: IV. köt. 106. l. Raynal: Hist. des Indes IV. köt. VII. fej. 110. l. 8-rét 10 köt. 1795.

[5] Robertson: IV. könyv 106. l. Creuxii Hist. Canad. 67. l. Lafitau. I. köt. 590 l.

[6] Robertson: IV. könyv. 72. l. Ellis: Voyage 198. l. Burke: America I. köt. 187 l.

[7] Lettres Edif. VII. köt. 20, 22. l.

keiket, a mely idő alatt nem laknak együtt férjeikkel; a tulságos munka, a melyre vannak folyvást kárhoztatva, bármely állapotban legyenek is; és a sok helyen megengedett az a szokás, a mely megengedi a fiatal asszonyoknak a házasság előtt a prostituálást. Hozzáadva ehhez, igy szól, a végetlen nyomort, a minek ez a nép gyakran ki van téve, el kell, hogy veszitsenek minden kedvet arra, hogy gyermekök legyen.[1] A durvább törzsek között vezérelv az, hogy ne terheljék meg magokat több, mint két gyermekök felnevelésével.[2] Ha ikrek születnek, azok egyike rendesen elhagyatik, mivel az anya nem nevelheti fel mind a kettőt; és ha az anya meghal, mialatt szoptatja gyermekét, élete fentartására semmi kilátás nincs, ugy mint New-Hollandban, ugyanazon sirba temetik az őt táplált kebellel.[3]

Mivel a szülők gyakran vannak maguk is szükségnek kitéve, a gyermekek eltartásának nehézsége időnként oly nagy, hogy arra a kényszerüségre vannak utalva, elhagyni vagy elpusztitani őket.[4] Nyomorék gyermekeket igen általánosan kitesznek és a délamerikai törzsek némelyikénél oly anyák gyermekei, a kik nem jól végzik dolgukat, hasonló sorsban részesülnek azon félelem folytán, hogy a sarjadék örökölheti szülője gyengeségét.[5]

Ily természetü okoknak kell tulajdonitanunk azt a különös ritkaságát az amerikaiaknál a testi hibábnak. Még ha az anya törekszik is felnevelni különbség nélkül minden gyermekét, oly nagy aránya vész el az összes számnak azon szigoru ellátás folytán, a mely részök lehet a vad állapotban, hogy valószinüleg egy sem érheti el azok közül a férfikort, a ki valami eredeti gyengeség vagy hibában szenved. Ha nem halnak is meg mihelyt megszületnek, nem vonszolhatják sokáig életüket azon szigoru életben, mely reájuk vár.[6] A spanyol gyarmatokban, a hol az indiánok nem folytatnak oly nehéz életet és meggátolják őket abban, hogy elpusztitsák gyermekeiket, nagyon sok közülök nyomorék, törpe, béna, vak és süket.[7]

[1] Charlevoix: N. fr. III. köt. 304. l.
[2] Robertson: IV. könyv. 107. l. Lettres Edif. IX. köt. 140. l.
[3] Robertson: IV. könyv 107. l. Lettres Edif. VIII. köt. 86. l
[4] Roberston IV. k. 168. l.
[5] Lafitau: Moeurs des Sauo. I. k. 592. l.
[6] Charlevoix: III. köt. 303. l. Raynal: Hist. des Indes VIII. köt. XV. 22. l.
[7] Robertson IV. k. 73 l. Voyage d'Ulloa I. k. 232. l.

Ugy látszik, hogy a soknejüség átalában meg van engedve az amerikaiak közt, de a jog ritkán használtatik a kaczikákat és a főnököket és néha-néha másokat kivéve a déli termékeny tartományok némelyikén, a hol élelemről könnyebb gondoskodni. A családfentartás nehézsége a nép tömegét az egynejüségre szoritotta;[1] és ez a nehézség oly általánosan ismert és elismert tény, hogy az atyák, mielőtt beleegyeznének odaadni leányaikat a házasságba, csalhatatlan bizonyitékokat követelnek a kérőktől vadászati ügyességükről és ebből folyó képességükről eltartani a feleségét és a gyermekeket.[2] A nők, ugy mondják, nem mennek férjhez korán[3] és ezt megerősiti a kicsapongás köztük a házasság előtt, a melyről oly gyakran vesznek tudomást a missionáriusok és más irók.[4]

A fentebb felsorolt szokások, a melyek ugy látszik főleg a családfentartással járó nehézségek tapasztalatából erednek, együtt azon gyermekek számával, kiknek szükségképen el kell pusztulniok a vad élet nyomorában, daczára szüleik legnagyobb erőfeszitésének, hogy megmentsék,[5] kétségkivül kell, a hogy leghatalmasabban tartsák vissza a jövő nemzedéket.

Ha a fiatal vad épen keresztülment gyermekkori veszélyein, más alig kevésbbé veszélyes megpróbáltatások várnak reá férfikora közeledtével. A betegségek, a melyeknek az ember ki van téve vad állapotban, bár kevesebb számuak, erőszakosabbak és végzetesebbek, mint a melyek a polgárosult társadalomban uralkodnak. Mivel a vadak csodálatosan gondatlanok és élelmiszereik mindig bizonytalanok, gyakran mennek át a végtelen szükségből a tulságos bőségbe, a szerencse forgandósága szerint a vadászatnál vagy az időszak terményeinek változatosságánál fogva.[6] Meggondolatlan dobzódásuk az egyik esetben, és szigoru nélkülözésük a másikban, egyaránt ártalmas az emberi szervezetnek; és ennélfogva némely időben erejüket a szükség veszi el, másokban a tulsók táplálkozás és az emésztési zavarokból eredő rendetlenségek.[7] Ezek, a melyek

[1] Robertson IV. k. 102. Lettres Edif VIII. k. 87 l.

[2] Lettres Edif IX. köt. 364. lap. Robertson IV. k. 115. l.

[3] Robertson IV. k. 107. l.

[4] Lettres Edif passim. Voyage d'Ulloa I. k. 343. l. Burke: America I. k. 187. l. Charlevoix III. k. 303., 304. l.

[5] Creuxius azt mondja, hogy alig éri el a férfikort egy a harminczból (Hist. Canada 57 l.); de ez bizonyára igen nagy tulzás kell, hogy legyen.

[6] Roberston IV. k. 85. l.

[7] Charlevoix III. k. 302., 303. l.

ugy tekinthetők, mint életmódjuk elkerülhetetlen következményei, jelentékeny számu embert elvisznek közülük az élet delén. Hasonlóul nagyon alá vannak vetve a sorvadásoknak, vér-, tüdőzavarok és nehézkóros bajoknak, a melyet a vadászat és háboru végtelen nehézségei és fáradalmaiban és azon időjárás nehézségeiben szereznek, a melynek folytonosan ki vannak téve.[1]

A misszionáriusok ugy beszélnek a délamerikai indiánusokról, mint a kik örökös oly betegségeknek vannak kitéve, melynek semmi orvosszerét nem ismerik.[2] Nem ismerve a legegyszerübb füvek használatát sem, vagy bármely változatosságot is rendes táplálkozásokban, ezen betegségekben nagy számmal halnak el. Fauque jezsuita mondja, hogy minden különböző kirándulásaiban, melyeket tett, alig talált egyetlen embert is előhaladt korban.[3] Robertson azt állitja, hogy az emberi élet tartama rövidebb a vadak közt, mint jól szabályzozott és szorgalmas társadalomban.[4] Raynel, daczára sok szónoklatának a vad élet mellett, azt mondja Canada indiánjairól, hogy kevés él köztük oly sokáig, mint a mi népünk, a melynek életmódja egyöntetüebb és nyugodtabb.[5] És Cook és Perouse megerősitik e véleményeket azon megjegyzéseikben, a miket tesznek az amerikai északnyugoti partok lakóinak némelyikéről.[6]

Dél-Amerika nagy sikjain, a forró nap, hatva a nagymocsarakra és az esős időszakra következő áradásokra, borzasztó ragályokat okoz. A misszionáriusok beszélnek ragályos betegségekről, melyek gyakoriak az indiánok közt és időnkint nagy halandóságot okoznak falvaikban.[7] A himlő mindenütt nagy pusztitásokat tesz, mivel a gond és elzárt lakás hiánya miatt igen kevés azok közül, a kiket megtámad, gyógyul fel belőle.[8] Ugy mondják, hogy a paraguayi indiánok szerfelett ki vannak téve ragályos betegségeknek, daczára a jezsuiták gondja és figyelmének. A himlő és rosszakaratu lázak, a melyek azon pusztitások miatt, a melyet okoznak, dögvészeknek hivatnak, gyakran elpusztitják ezen virágzó missziókat;

[1] Roberston IV. k. 86. l. Charlevoix III. k. 364. l. Lafitau II. k. 360., 361. l.
[2] Lettres Edif VIII. k. 83. l.
[3] Lettres Edif VII. k. 317 és köv. l.
[4] IV. k. 86. l.
[5] Raynel: XVI. k. 23. l.
[6] Cook: Third. Voy. III. k. II. fej. 520. l. Voy. de Perousse IX. fej.
[7] Lettres Edif VIII. k. 79., 339. l., IX. k. 125. l.
[8] Voyage d'Ulloa I. k. 349. l.

és Ulloa szerint,[1] okai annak, hogy nem szaporodtak aránylag letelepedésük óta és a nagy békének daczára, melyet igy élvezhettek.

Ezen ragályok nincsenek délre szoritva. Ugy emlittetnek, mint a melyek nem ritkák az északibb nemzetek közt sem[2] és egy nem régi utazásban Amerika északnyugoti partjain, Vancouver kapitány igen rendkivüli pusztulást ad elő, a melyet szembeszökőleg valami ilynemü baj okozott. New-Dungenesstől 150 mértföldet haladt át a parton, a nélkül, hogy ugyanazon számu lakosokkal találkozott volna. Elpusztult falvak gyakoriak voltak, a melyeknek mindegyike elég nagy volt arra, hogy magába foglalja mindazon szétszórt vadakat, a kiket az egész ország területén találtak. Azon különböző kirándulások alkalmával, a melyeket különösen Port-Discovery körül tett, nagy számban vegyesen elszórva talált koponyákat, lábszárakat, gerinczeket, fogsorokat és más maradványait az emberi testeknek és mivel a megmaradt indiánok testén semmi harczias sebeket nem találtak és semmi különös félelem és gyanu jelei nem mutatkoztak, a legvalószinübb feltevésnek az látszik, hogy ezen elnéptelenedést bizonyára ragályos betegség okozta.[3] Ugy látszik, hogy a himlő általános és végzetes ezen parton az indiánok közt. Eltörölhetetlen jelei sokon látszanak és sok elvesztette miatta egyik szemevilágát.[4]

Általában megjegyezhetjük ezen vadakról, hogy miután szerfelett tudatlanok, személyesen piszkosak, kunyhóik szükek és szennyesek,[5] elvesztik azt az előnyt, mely rendesen megvan a gyér népességü országokban, hogy tudniillik jobban ki vannak véve a ragályos betegségek alól, mint a melyek teljesen benépesitvék. Amerika némely részeiben a házak sok különböző család befogadására vannak épitve; és nyolczvan vagy száz ember is van összezsufolva ugyanazon fedél alá. Ha a családok külön élnek, a kunyhók rendkivül kicsinyek, szükek és nyomorultak, ablakaik nincsenek, ajtójaik oly alacsonyak, hogy kézen és térden csuszva kell bemenni rajtuk.[6]

[1] Voyage d'Ulloa I. köt. 549. l.

[2] Lettres Edif. VI. k. 335. l.

[3] Vancouver: Voy. I. k. II. könyv, V. fej. 256. l.

[4] U. az IV. fej. 242. l.

[5] Charlevoit a legerősebb kifejezéseket használja az amerikai kunyhók rendkivüli piszkossága és büzéről: „On ne peut entrex dans leurs cabanes qu'on ne soit impestè" és azt mondja, hogy ételük szaga „vous ferait horreur". III. k. 338. l.

[6] Robertson. IV. könyv 182. l. Voyage d'Ulloa. I. k. 340. l.

Amerika északnyugoti partján a házak általában véve nagyok és Meares egy rendkivüli nagyságut ir le, a mely egy törzsfőnöké, közel Nootka Soundhoz, a melyben nyolczszáz ember evett, ült és aludt.[1] Minden utazó megegyezik abban, hogy a lakások piszkosak és a nép személyesen is nagyon piszkos ezen parton.[2] Cook kapitány ugy irja le őket, mint a kik tele vannak férgekkel, a melyeket megfognak és megesznek[3] és lakásaik állapotáról is a legnagyobb utálattal ir.[4] Pérouse kijelenti, hogy kunyhóiknak oly nagy piszka és bűze, a mihez a világon semmi ismert állat barlangja sem hasonlitható össze.[5]

Ily viszonyok közt könnyen lehet képzelni, mily borzasztó pusztitást kell tenni egy ragálynak, ha egyszer megjelenik köztük és nem látszik valószinütlennek, hogy az igy leirt piszok mértéke okozza az ily természetü bajokat, mert házaik levegője nem lehet sokkal tisztább, mint a legzsufoltabb városok levegője.

Azok, a kik a gyermekkor és betegség veszélyeit kikerülték, folyton ki vannak téve a háboru esélyeinek és daczára azon végtelen óvatosságnak, a melylyel folytatják az amerikaiak hadi müveleteiket, mégis, mivel ritkán élhetnek valami tartós békében, számuk nagy pusztulása a háborukban jelentékeny.[6] Az amerikai nemzetek legdurvábbja is jól tudja minden egyes törzs jogát saját birtokához.[7] És mivel a legnagyobb fontosságu megakadályozni, hogy mások pusztitsák el az ő vadászterületeiken a vadat, ezt a nemzeti vagyont féltékeny figyelemmel őrzik. A viszályra szükségképen számtalan alkalom származik. A szomszédos törzsek tehát állandóan háborus viszonyban élnek egymással.[8] Maga az a tény, hogy egyik törzs szaporodik, megtámadási tény szomszédaira nézve; mivel nagyobb terület kivántatik meg a megszaporodott szám eltartására. A viszály ez esetben természetesen tartani fog, mig vagy az egyensuly a kölcsönös veszteségek folytán visszaállittatik, vagy a gyengébb fél kiirtatik vagy elüzetik a vidékről. Ha az ellenség betörése elpusz-

[1] Meare: Voyage XII. fej. 138. l.

[2] Meare: Voyage XXIII. fej. 252. l., Vancouver: Voyage III. k. VI. könyv I. fej. 313. l.

[3] Cook: Third. Voyage II. k. 305. l.

[4] U. az III. fej. 316. l.

[5] Voyage de Pérouse IX. fej. 403. l.

[6] Charlevoix: Hist. de la Nouv. francé III. k. 202., 203., 429. l.

[7] Robertson: IV. k. 147. l.

[8] Robertson: IV. k. 147. l. Lettres Edif. VIII. k. 40., 86. l. és passim. Cook: Third. Voy. II. 324. l., Meare: Voy. XXIV. fej. 267. l.

titja megmívelt földjeiket, vagy elüzi őket vadászterületeikről, miután ritkán van bárminő elhordható készletük, rendesen végtelen nyomorra jutnak. A megtámadott környék összes népei gyakran kénytelenek az erdőkbe és hegyek közé menekülni, melyek nem adhatnak nekik élelmet és a hol sokan elpusztulnak közülök.[1] Ily menekülésben mindenki csak saját biztonságára gondol. A gyermekek elhagyják szüleiket és a szülők idegeneknek tekintik gyermekeiket. A természet kötelékei nem kötik össze többé őket. Az anya eladja fiát egy késért vagy baltáért.[2] Éhség és mindennemü szükség bevégzi azokon a pusztitást, a kiket a kard megkimélt és ilyen módon egész törzsek irtatnak ki gyakran.[3]

A dolgok ily állapota hatalmasan hozzájárult ahhoz, hogy megteremtette a háboruskodás azon vad szellemét, a mely észlelhető a vadak közt általában, és legkülönösebben az amerikaiak közt. Czéljok az ütközetben nem meghóditani, de elpusztitani.[4] A győző élete ellensége halálától függ; és azon szenvedélyben és boszuállási szellemben, a melylyel üldözi őt, folytonosan eszében látszik tartani azon bajokat, a melyek legyőzetéséből fognának következni. Az irokoák közt az a szólásmód, a melylyel kifejezik háborut viselési elhatározásukat az ellenség ellen, ez: „Menjünk át, együk meg azt a nemzetet.“ Ha kérik egy szomszédos törzs segélyét, arra hivják meg őket, hogy egyenek ellenségeik husából való pecsenyét együtt.[5] Az Abuakik közt, hogy ha harczosaik egy része behatol az ellenség területére, az rendesen szétosztatik a különböző részekre, harmincz vagy negyven számra; és a főnök azt mondja mindegyiknek: „Nektek adom ezt a tanyát megenni, nektek ezt a falut“ stb.[6] Ezen kifejezés megmarad a törzsek némelyikének nyelvében még akkor is, a mikor már nem marad szokásukban megenni a háboruban elfogottakat. Az emberevés azonban kétségkivül szokásban volt az uj világ sok részében;[7] és ellenkezőleg Dr. Robertson véleményével, azt gondolom, hogy eredete a legnagyobb szükségből származott, bárha a szokás azután más indokok miatt folytattatott. Rosszabb bóknak vehető az emberi természet

[1] Robertson: IV. k. 172. l., Charlevoix: Nouv. france III. k. 203. l.
[2] Lettres Edif. VIII. k. 346. l.
[3] Robertson: IV. k. 172. l. Account of North-America: Major Roger 250. l.
[4] Robertson IV. k. 150. l.
U. o. IV. k. 164. l.
[6] Lettres Edif VI. k. 205. l.
Robertson IV. k. 164. l.

és a vad állapot iránt az, ha a borzasztó étkezést a rossz szenvedélyeknek tulajdonitjuk a szükség kényszere nélkül, sem mint az önfentartás nagy ösztönének, a mely időnként elnyom minden más érzelmet még a leghumánosabb és műveltebb embereknél is. Ha egyszer szokássá vált, bárha csak alkalmilag is, ezen okból, az a félelem, hogy egy vad félhet attól, mikép ellenségeinek eledele lesz, nála a düh és boszu szenvedélyét könnyen emelheti oly magas fokra, mely készteti igy járni el foglyaival szemben, bár ez időben nem készteti őt az éhség.

A missionariusok több nemzetről beszélnek, a melyek használni látszanak az emberhust, akárhogy juthattak is hozzá, mint a hogy használnák a ritkább állatok bármelyikének husát.[1] Ezen elbeszélések talán tulozva lehetnek, ámbár ugylátszik megerősitik nagymértékben az utóbbi utazások Amerika északnyugati partjain, és Cook kapitány leirása New-Zealand déli sziget társadalmának állapotáról.[2] Nootka-Sound népe ugylátszik emberevő;[3] és a kerületi törzsfő, Maquinna, ugy mondják annyira szereti a borzasztó eledelt, hogy hidegvérrel leöl minden hónapban egy rabszolgát, kielégiteni természetellenes étvágyát.[4]

Az önfentartás uralkodó törvénye, összekötve a legbensőbb módon a vad lelkében azon törzsnek biztonságával és hatalmával, a melyhez tartozik, meggátolja, hogy kifejlődjenek a hadi becsület és nemeslelküség azon eszméi, a melyek a műveltebb nemzetek közt uralkodnak. Elfutni egy ellenségtől, annyi, mint magát megőrizni, és kikerülni a küzdelmet, a hol nem harczolhat saját személye koczkáztatása, s igy törzse veszélye nélkül a becsület kérdése az amerikainál. Hogy tiz támadjon egyet, az szükséges biztosság tenni a támadást egy felfegyverzett ember ellen, a ki ellentállani kész; és még akkor is mindegyik fél első lenni a támadásnál.[5] A legmegbecsültebb harczok főczélja, a cselvetés és csalás minden módja által, a félrevezetés és meglepetés minden eszközével, a mit csak ki tud találni meggyengiteni és elpusztitani ellenségeinek

[1] Lettres Edif VIII. k. 105., 271. l. VI. k. 266. l.

[2] Óvatosan, mint a milyen mindig, Cook kapitány igy szól a newzeelandiakról: „Szembeszökő volt nagyon is, hogy nagyon szeretik az ilyen fajta étkezést.“ Second Voyage I. k. 246. l. És az utolsó utazásban a szüntelen háboruskodásról szólva mondja: „És talán egy jó pecsenye vágya nem csekély inger lehet.“ I. k. 137. l.

[3] Cook: Third Voyage II. k. 271. l.

[4] Meare: Voyage XXIV. fej. 255. l.

[5] Lettres Edif. VI. k. 360. l.

törzseit a saját magáénak lehető legkisebb veszteségeivel. Az ellenséggel egyenlő viszonyok közt szállni küzdelemben a legnagyobb bolondságnak tartatik. Elesni a csatában, a helyett, hogy megtisztelő halálnak tekintetnék,[1] szerencsétlenség, a mely a harczos emlékét gondatlanság és óvatosság hiánya vádjának teszi ki. De lesben várni nap-nap után, mig csak reá rohanhat prédájára, mikor az legbiztosabbnak érzi magát és legkevésbbé képes ellentállani; a legsötétebb éjjelen meglopni ellenségeit, tűzbe lobbantani kunyhóikat, lemészárolni a lakosokat, a mint mesztelenül és védetlenül kirohannak a lángok közül,[2] ezek dicsőséges tettek, a melyek a hálás honfitársak kebelében örök emlékezetet biztositanak.

A háboruviselés ezen módját kétségkivül azon nehézségek tudata okozza, a melyekkel jár uj polgárok felnevelése a vad élet nehézségei és veszélyei között. És az elpusztitás ezen hatalmas okai sok esetben oly erősek is lehetnek, hogy a népességet még az élelmiszerek szinvonalánál is jelentékenyen lentebb tartják; de az a félelem, melyet az amerikaiak tanusitanak társadalmuk csökkenése tárgyában és szembeszökő vágyuk annak szaporodására, nem bizonyiték arra, hogy ez rendesen az eset. Az ország nem volna valószinüleg képes eltartani azt a többletet, a melyet mindegyik törzs kiván; de az erő növekvése egy törzsnél uj megélhetési: módokat nyujt neki ellenfelei aránylagos gyengülésében; és ellenkezőleg, számuk fogyása a helyett, hogy a megmaradt résznek nagyobb bőséget biztositana; erősebb szomszédaik berontása folytán vagy kiirtásnak, vagy éhhalálnak veti alá őket.

A csirigánok, eredetileg csak a garanik törzsének egy sik része, elhagyta szülőházáját Paraguayban és a Peru felé eső hegyekben telepedett le. Elég élelmet találtak uj hazájukban. szaporodtak gyorsan megtámadták szomszédaikat és vagy nagyobb vitézségük vagy nagyobb szerencséjük folytán fokozatosan kiirtották; elfoglalták földjeiket, elvéve az ország nagy részét, szaporodtak néhány év alatt három- vagy négyezerről egész harminczezerre,[3] mig gyengébb szomszédaik naponta gyérültek éhség és háboru folytán.

Ily esetek igazolják még az amerikaiak gyors szaporodását is kedvező viszonyok között és eléggé megmagyarázzák, azt a félelmet.

[1] Charlevoix, No. fr. III. k. 376. l.

[2] Robertson IV. k. 155. l. Lettres Edif. VI. k. 282., 360. l.

[3] Lettres Edif. VIII. k. 243. Les Chitignans multiplierent prodigeusement et en assez peu d'années leur nombre monta en trente mille âmes.

mely minden törzsben megvan számuk csökkenésétől és a gyakori óhajt gyarapitani azt,[1] a nélkül, hogy a tényleg leirt területen tulbő élelmet kellene feltételeznünk.

Hogy azon okok,[2] a melyeket olyanokul hoztunk fel, a melyek befolyással vannak az amerikaiak szaporodására, főleg az élelem bő vagy gyér volta által szabályoztatnak, eléggé bevan bizonyitva az által, hogy a törzsek nagyobb száma, és mindegyikben nagyobb szám van általánosan mindazon részében az országnak, a hol a tavak vagy folyók közelsége, a föld nagyobb termékenysége, vagy további jobb müvelése folytán az élelem bőségesebb lett. Az Orinoco partján levő tartományok belsejében több száz mértföld szelhető át különböző irányokban a nélkül, hogy egyetlen kunyhót találnánk, vagy egyetlen lélek nyomait észlelnők. Észak-Amerika némely részén, a hol az égalj szigorubb és a föld kevésbbé termékeny, a pusztaság még nagyobb. Sok száz mértföldre menő nagy területeken kell átmenni lakatlan sikságok és erdőkön át.[3] A missionariusok beszélnek tizenkét napi utakról, a nélkül, hogy egy lelket találnának[4] és óriás földterületekről, a melyben alig három vagy négy elszórt falu található.[5] Ezen puszták némelyikén vad sincs,[6] és ennélfogva teljesen elhagyott; mások, a melyeken némi részben mégis volt vad, ugy látszik, hogy csak a vadász időben látogattattak meg csoportok által, kik sátort ütöttek s különbözőleg vadásztak, a mint sikert értek, és igy tényleg oly mértékben voltak lakva, mint a bennök talált élelem mennyisége.[7]

Amerika más vidékei aránylag bőnépességüeknek vannak leirva; igy a nagy északi tavak, a Missisipi, Louisiana partja és Dél-Amerika némely tartománya. Itt a falvak nagyok voltak és közel egymáshoz, arányban a nagyobb vad és halgazdagsággal a vidékén, és a lakosok által a földmivelésben mutatott nagyobb

[1] Lafitau, II. k. 163. l.

[2] Ezen okok talán több, mint elegendőnek látszanak lent tartani a népességet az élelmiszerek szinvonalán; és bizonyosan meg is tennék, hogy ha az indián nők szaporátlanságáról adott adatok általában, vagy épen teljesen igazak volnának. Valószinü, hogy ez adatok egy része tulzott, de nehéz megmondani, hogy melyik és el kell ismerni, hogy ha leszámitjuk is a tulzásokat, teljesen elegendők az állitást igazolni.

[3] Robertson IV. k. 129., 130. l.

[4] Lettres Edif. VI. k. 357. l.

[5] U. az VI. k. 321. l.

[6] U. az IX. k. 145. l.

[7] U. az VI. k. 66., 81., 345. l.; IX. k. 145. l.

haladásnak.[1] A Mexico és Peru nagy és népes birodalmának indiánjai kétségkivül ugyanazon fajtól származtak és eredetileg ugyanazon szokásokkal birtak, mint durvább testvéreik; de azon pillanattól fogva, a mikor a viszonyok szerencsés találkozásánál fogva, reá vezettettek javitani és kiterjeszteni földmivelésüket, gyorsan jelentékeny népesedés következett be, daczára a férfiak közönyének és az asszonyok pusztitó szokásainak. Ezen szokások bizonyára nagy mértékben engednek a körülmények változásainak; és a nyugalmasabb és letelepült élet helyettesitvén a folytonos vándorlás és izgalom életét, az az asszonyokat rögtön szaporábbakká tette és ugyanakkor képesitette őket, hogy ellássák egy nagyobb család igényeit is.

Az amerikai szárazföld általános átnézetében, a mint a történetirók irták le, ugy látszik, hogy a népesség a területen igen közel azon élelemmennyiség arányában volt szétszórva, a melyet a különböző részek lakosai szorgalmuk és előrehaladottságuk tényleges állapotában megszerezhettek és hogy kevés kivétellel igen közel járt ezen határhoz, sőt néha tul is ment azon, az világosan kilátszik az élelmiszer hiányából eredő nyomor gyakori előfordulásából Amerika minden részén.

Nevezetes esetek fordulnak elő dr. Robertson szerint azon nyomorok közt, a melyeket a vad nemzetek szenvednek az éhség folytán. Mint ilyen példát hozza ő fel Alvar Nugnez Cabeça de Vaca, egy spanyol kalandor előadását, a ki csaknem kilencz évet lakott Florida vadjai közt. Ugy irja le őket, mint a kik semminemü földmivelést nem ismernek és főleg a különböző növények gyökerein élnek, a miket nagy nehézséggel szereznek be, helyről-helyre vándorolván keresésében. Gyakran ölnek vadat, néha fognak halat, de oly kis mennyiségben, hogy éhségük oly nagy, hogy kényszeriti őket megenni a pókokat, hangyatojást, férgeket, gyikokat, kigyókat és egy hamvasabb földet is, és hiszem, mondja, hogy ha ez országban egyáltalában volnának kövek, elnyelnék azokat is. Megtartják a halak és kigyók csontjait, melyeket porrá őrölnek és megeszik. Az egyedüli időszak, a melyben nem szenvednek sokat az éhségtől, az, a mikor egy bizonyos faja a gyümölcsnek, mint az opuntia, vagy vadkörte, érik; de gyakran kénytelenek messze utazni rendes lakóhelyüktől, hogy találjanak ilyet. Más helyen megjegyzi, hogy gyakran kénytelenek két vagy három nap ellenni élelem nélkül.[2]

[1] U. az IX. k. 90., 142. l. Robertson IV. könyv 141 l.

[2] Robertson: 28. jegyzet a 117. lapon; IV. könyv.

Ellis a maga utazásában a Hudson-öbölhöz részvéttel irja le az indiánok szenvedését ezen környéken végtelen inségben. Elmondva az éghajlat szigoruságát, igy szól: „Bármily nagyok legyenek is a nehézségek, a melyek származnak a hideg szigorától, mégis helyesen lehet állitani, hogy sokkal alatta vannak azoknak, a miket szenvednek az élelmiszerek hiányától és azok megszerzésének nehézsége folytán. Egy elbeszélés, melyet a telepeken beszélnek el és a mely köztudomás szerint igaz, eléggé fogja ezt igazolni és a résztvevő olvasónak jó képet fog adni azon nyomorról, a melynek ez a szerencsétlen nép ki van téve.“ Aztán elbeszéli egy szegény indián és felesége esetét, a kik, nem ütvén be a vadászat, megették mindazt a bőrt, a melyet ruházatul viseltek, utoljára arra a borzasztó végletre jutottak, hogy kisgyermekük husán élősködtek.[1] Más helyen igy szól: „Néha megtörtént, hogy az indiánok, a kik kereskedni jártak nyáron a telepekre, elvesztvén a támogatást, a mire vártak, kénytelenek voltak ezerszámra lemetszeni a szőrt a hódbőrökről, hogy táplálkozhassanak a bőrökből“.[2]

Reynal abbé, a ki folytonosan a legösszefüggéstelenebb módon okoskodik a vad és müvelt élet összehasonlitásai felett, bár egy helyen ugy beszél a vadakról, mint a kik erkölcsileg biztosak megfelelő élelmükről, mégis Canada népeiről való elbeszélésében azt mondja, hogy ámbár oly országban élnek, mely bővelkedik vadban és halban, mégis némely időszakban és néha egész éven át e tekintetben csalódnak, és akkor az éhség nagy rombolásokat okoz oly nép közt, a kik nagyon nagy távolságra laknak egymástól arra, hogy segithessenek egymáson.[3]

Charlevoix beszélvén azon nehézségekről és bajokról, a melyeknek a missionariusok ki vannak téve, megjegyzi, hogy nem ritkán azon bajokat, a miket leir, elhomályositja egy nagyobb, a mivel összehasonlitva a többi mind semmi. Ez az éhség. Igaz, mondja, hogy a vadak az éhséget époly nagy türelemmel viselik, a milyen gondatlanságot mutat arra előre nem gondolni; de gyakran végletekig vannak szoritva, melyet hatalmukban nem áll elviselni.[4]

Általános szokás a legtöbb amerikai nemzet közt, még azok közt is, a kik a földmivelésben már tettek némi haladást, az év bizonyos szakában elszéledni az erdőkben és néhány hónapig a

[1] Robertson 196. l.
[2] 194. l.
[3] Reynal: Histoire des Indes, VIII. k. 22. l.
[4] Hist. N. fr. III. k. 388. l.

vadászat eredményén élni, mint a mi évi ellátásuk főrészét képezi.[1] Falvaikban maradás biztos éhségnek tenné ki őket[2] és az erdőkben nem mindig biztosak elmenekülni attól. A legügyesebb vadászoknak sem kedvez mindig a szerencse, még ott sem, a hol nincs vadhiány[3] és erdeikben ezen forrás hiánya esetén a vadász vagy utas a legkegyetlenebb szükségnek van kitéve.[4] Az indiánok vadászkirándulásukban gyakran kénytelenek három vagy négy napig lenni eleség nélkül,[5] és egy missionarius beszél egy esetet némely iroquoisról, a kik egy ily alkalommal ugy tartották fenn magukat addig a mig tudták, hogy megették a bőröket, miket magukkal hoztak, csizmáikat és a fák háncsait, utoljára kétségbeesésükben a társaság némely részét áldozták fel, hogy megmentsék a többit. Tizenegy közül csak öten tértek élve vissza.[6]

Dél-Amerika sok részében az indiánok végtelen nyomorban élnek[7] és gyakran pusztittatnak el teljes éhhalál által.[8] A szigetek, a milyen gazdagoknak látszanak, be voltak teljesen népesedve a termények szinvonaláig. Ha a kevés spanyol letelepedett bármely vidéken, a felesleges szájak ily csekély hozzáadása hamar nagy drágulást idézett elő az élelmiszerekben.[9] A virágzó mexkói birodalom ugyanez állapotban volt e tekintetben és Cortez gyakran a legnagyobb nehézségre talált kis csomó katonái részére beszerezni az élelmet.[10] Még a paraguayi missiók is, a jezsuiták minden gondja és előrelátása mellett is, és daczára annak, hogy lakosságukat a gyakori ragályok elpusztitották, egyáltalán nem voltak teljesen kivéve az inség nyomása alól. A Szt. Mihály-missió indiánjai emlittetnek, hogy egy időben annyira megszaporodtak, hogy a környékükbeli mivelésre alkalmas föld csak felét termette meg az eltartásukra szükséges gabonának.[11] Hosszu szárazságok gyakran tönkretették marháikat[12] és rossz aratást okoztak vetéseikben és ezen alkalmak-

[1] Lettres Edif. VI. k. 66., 81., 345. l., IX. k. 145. l.
[2] U. az VI. k. 82., 196., 197., 215. l., IX. k. 151. l.
[3] Charlevoix: N. fr. III. k. 201., Hennepin: Moeurs des Sauv. 78. l.
[4] Lettres Edif. VI. k. 167., 220. l.
[5] U. az VI. k. 33. l.
[6] Lettres Edif. VI. k. 71. l.
[7] U. az VII. k. 383. l., IX. k. 140. l.
[8] U. az VIII. k. 79. l.
[9] Robertson: VIII. k. 121. l., Burke: America I. k. 30. l.
[10] Robertson: VIII. k. 212. l.
[11] Lettres Edif IX. k. 381. l.
[12] U. az IX. k. 1. 191.

kor ezen missiók egy része a legvégső inségre volt utalva és el is pusztult volna az éhség miatt, ha szomszédjaik nem segitették volna.[1]

Az Amerika északnyugati partjain tett utóbbi utazások megerősitik a vad életben előforduló gyakori inségekről való tudósitásokat és mutatják a halászat bizonytalan voltát, a mi pedig általában véve a nem támogatott természettől adott legbővebb táplálékaratást adja. Nootka-Sound közel eső partjain a tenger soha sincs annyira befagyva, hogy a lakosoknak ne engedne hozzáférő utat. De mégis azon igen nagy elővigyázatból, a melylyel készletet gyüjtenek télire és azon gondolkodásukból, hogy elkészitik és eltartják mindazon élelmet, a mit csak lehet, a hidegebb időre, szembeszökő, hogy ez időben a tenger nem ad halat és kitünik, hogy gyakran igen nagy inségre vannak kárhoztatva a hideg hónapok ban az élelem hiánya miatt.[2] Mackay ott tartózkodása alatt Nootka-Soundban 1786-tól 1787-re a tél hosszu és szigoru volta éhséget okozott. A száritott halmennyiség elfogyott és egyáltalában semmi ujat nem halásztak; ugy hogy a benszülöttek kénytelenek voltak megállapitott mennyiséggel érni be és a főnökök minden nap behozták honfiainknak a két száritott hering fejét, mint megállapitott ebédet. Meares azt mondja, hogy ezen kor naplójának elolvasása minden emberies érzésü elmét megrázott volna.[3]

Vancouver kapitány emlit némely népet a Nootka-Soundtól északra, a kik igen nyomorultul élnek a fenyőfa belső háncsából és kagylóból készitett tésztán.[4] A csónak-kirándulások egyikén, egy csomó indiánnal találkoztak, a kiknek volt néhány halibuthalok; de, ámbár igen magas árakat igértek, nem lehetett rávenni őket, hogy megváljanak azoktól. Ez, mint Vancouver kapitány megjegyzi, különös és igen gyér kinálatot jelent.[5] Nootka-Soundban az 1794. évben, a hal nagyon ritka volt és rendkivüli árakon kelt; és akár az idő rosszasága, akár hanyagság folytán, a lakosok télen át élelem hiánya folytán a legnagyobb inségben éltek.[6]

Perouse leirja a Port-François környékén lakó indiánokat, mint a kik nyáron át a halászatból a legnagyobb bőségben élnek, de inségből elveszésnek vannak télen kitéve.[7]

[1] U. az IX. k. 206., 280. l.
[2] Meare: Voyage XXIV. fej. 266. l.
[3] U. az XI. fej. 132. l.
[4] Vancouver: Voyage II. k. II. könyv II. fej. 273. l.
[5] U. az 282. l.
[6] U. az III. k. VI. könyv I. fej. 304. l.
[7] Voyage de Pérouse IX. fej. 400 l.

Ennélfogva nem áll az, mint Lord Kaime, képzeli, hogy az amerikai törzsek soha sem szaporodtak fel eléggé arra, hogy a pásztor vagy földmives állapot szükséges legyen nekik;[1] de egy vagy más okból nem fogadták el nagyobb mérvben ezen jobb módjait az élelmiszer termelésnek és ennélfogva nem szaporodtak ugy, hogy népesek legyenek. Ha maga az éhség képes lett volna Amerika vad törzseit rábirni ily változásra szokásaikban, nem hiszem, hogy maradt volna egyetlen egy nemzet is vadásznak vagy halásznak; de szembeszökő, hogy valami szerencsés találkozása a körülményeknek is szükséges e czélra ezen ösztönzőn kivül; és az kétségkivül valószinü, hogy az élelemszerzés ezen módjai oly helyeken találtattak fel és fejlődtek tovább, a melyek a legalkalmasabbak voltak arra és a hol a föld természetes termékenysége megengedvén nagyobb számu ember együttélését, a legnagyobb kilátást adhatott az emberi elme feltaláló erejének.[2]

A legtöbb amerikai törzs közt, a melyet tekintetbe vettünk, oly nagy foka van az egyenlőségnek, hogy minden tagja a társadalomnak csaknem teljesen egyenlő részese volt a vad élet nagy inségének és az esetleges éhségek szenvedéseinek. De a délibb nemzetek némelyikénél, mint Bogotában[2] és a Natchezek közt[3] és különösen Mexicoban és Peruban, a hol a rangok nagy különbözősége áll fenn és az alsóbb osztályok teljes szolgasági állapotban voltak,[4] valószinü, hogy az élelmiszerek minden hiányakor ezek voltak a főszenvedők és hogy a népesedés tényleges akadályai csaknem kizárólag a társadalom ezen osztályán működtek.

Azon igen rendkivüli elnéptelenedés, a mit láttunk az amerikai indiánoknál, ugy tünhetik fel sokak előtt, mint a mi ellentmond azon elméletnek, melyet igazolni törekszünk; de ugy fogjuk találni, hogy ezen gyors csökkenés okai mind besorozhatók azon három nagy akadályába a népesedésnek, melyet felállitottunk; és az sincs vitatva, hogy ezen akadályok, ha különös okoknál fogva rendkivüli erővel működnek, egyes esetekben nem lehetnek még erősebbek, mint maga a szaporodás törvénye.

Az indiánok kielégithetlen szeretete a szeszes italok iránt,[5] a mi, Charlevoix szerint oly düh, mely minden kifejezést tulhalad,[6]

[1] Sketches of the History of Man I. k. 99., 105. l. 8°. 2-ik kiadás.
[2] Robertson IV. k. 141. l.
[3] Lettres Edif. VII. k. 21. l. Robertson IV. k. 139. l.
[4] Robertson VII. k. 190., 242. l.
[5] Major Roger: Account of North America 210. l.
[6] Charlevoix III. k. 302. l.

az által, hogy köztük örökös viszályt és veszekedést támaszt, a mi gyakran végződik végzetesen s kiteszi őket uj csomó betegségnek, a melyekkel megküzdeni életmódjuk lehetetlenné teszi, és elöli és elpusztitja a nemző erőt valódi forrásánál, maga tekinthető oly bűnnek, a mely képes a legnagyobb jelen elnéptelenedést okozni. Hozzáadva ehhez, meg kell jegyeznünk, hogy az indiánok összekeveredése az európaiakkal csaknem mindenütt letörte bátorságukat, elgyengitette vagy ferde irányba terelte szorgalmukat és végkövetkezményben csökkentette megélhetésök módját. St.-Domingóban az indiánok szándékosan elhanyagolták földjeik művelését azért, hogy kiéheztessék kegyetlen elnyomóikat.[1] Peruban és Chiliben a benszülöttek erőltetett szorgalma végzetesen oda irányoztatott, hogy ássák a föld belsejét, a helyett, hogy művelték volna felületét; és az északi törzsök közt az európai szesz vásárlásának végtelen vágya vezette legnagyobb részöknek csaknem kizárólag szorgalmát, hogy ennek beszerzése kedvéért termeljenek sokat,[2] a mi elvonta figyelmüket az élelem gyümölcsözőbb termelésétől és ugyanakkor gyorsitja a vadászat eredményes voltának elpusztulását. A vad állatok száma Amerika minden ismert részében még inkább megcsökkent, mint a nép száma.[3] A figyelem a földmivelésre mindenütt meglankadt inkább, semmint növekedett, a mint várható lett volna az európai összeköttetéstől. Amerika egyik részéből, sem északról, sem délről, nem halljuk egy indián nemzetről sem, hogy nagy bőségben él megcsökkent száma folytán. Ennélfogva nem lehet nagyon távol az igazságtól azt mondani, hogy még ma is, daczára mindazon hatalmas pusztulási oknak, a mint emlitettük, az amerikai nemzetek átlagos népessége, kevés kivétellel, egy szinvonalon áll azon élelem átlagos mennyiségével, a melyet munkájuk mai állapota szerint, képesek megszerezni.

V. FEJEZET.

A népesedés akadályairól a Déli-tenger szigetein.

Raynal abbé, beszélvén a britt szigetek régi állapotáról és a szigetlakókról általában, igy szól rólok: Ezen népek közt találjuk meg eredetét a különös intézmények egész sokaságának, a melyek hátrál-

[1] Robertson: II. könyv 185. l. Burke: America I. k. 300.

[2] Charlevoix: N. fr. III. k. 260. l.

[3] Az indiánok közé a tüzelő fegyverek általános behozatala valószinüleg nagyban közrehatott a vadállatok meggyérüléséhez.

tatják a népesedés haladását. Az emberevés, a fiuk kiherélése, a leányok megrontása, késő házasságok, a szüzesség megszentelése, a nőtlenség helyeslése, azon leányok rendes megbüntetése, a kik korán lettek anyákká stb.[1] Ezen szokásokat, a melyeket a népesség tulbősége okoz e szigeteken, ők vitték át a szárazföldekre, a hol a bölcselkedők még napjainkban is törik fejöket rajta, mi lehet azok oka. Ugy látszik, az abbé nem tudja, hogy egy vad törzs Amerikában körülvéve ellenségesektől, vagy egy művelt és népes nemzet hasonló mód és körülmények közt van, ha másoktól bekerittetik, sok tekintetben, mint a szigetlakó. Ámbár a népesedés további növekvése ellen fennálló akadályok nem oly határozottak és nem annyira nyilvánvalók a közönséges észlelőnek a szárazföldeken, mint a szigeteken, mégis oly akadályokat képeznek, a melyek csaknem oly áthághatatlanok; és a kivándorló, a ki nem képes eltürni azon bajokat, a melyeket érez saját országában, egyáltalában nem biztos, hogy enyhülést talál az ujban. Valószinüleg nem ismerünk egy szigeten sem, a melynek terményei nem szaporithatók tovább. Ez mind az, a mit mondhatunk az egész földről is. Mind a kettő tényleges termelése mértékéig van benépesitve. És az egész föld e tekintetben egy sziget. De, miután a nép számának határai a szigeteken kölönösen, ha kis kiterjedésüek, oly szükek és oly határozottan megjelöltek, hogy mindenkinek kell látni és elismerni azokat, a népesedés akadályai felett való kutatás azokon, a melyekről leghitelesebb adataink vannak, bizonyára jelentékenyen megvilágit jelen tárgyat. Az a kérdés, a melyet kérdez Cook[2] kapitány utazásában, New-Holland gyér népességü vadonjairól, hogy „mily módon szorittattak le ez ország lakosai oly számra, a mi elélhet?“ hasonló igazsággal kérdhető a Déli-tenger legnépesebb szigeteiről, vagy a legnépesebb országokról is Európában és Ázsiában. A kérdés, általában feltéve, nekem szerfelett érdekesnek látszik és azt gondolom, hogy elvezet az emberi társadalom történetének leghomályosabb, de mégis fontos pontjaira. Nem tudom oly világosan és szabatosan leirni a jelen munka első részének szabatos tárgyát, mint ha azt mondom, hogy az felelet akar lenni az igy feltett kérdésre.

Uj-Guinea, Uj-Britain, Uj-Caledonia és az Uj-Hebridák nagy szigeteiről keveset tudunk bizonyosan. A társadalom állapota azok-

[1] Historie des Indes. II., IV., III. k. 3. l. 10 köt. 800. 1795.
[2] Cook: First Voyage III. k. 240. l. 4°.

ban valószinüleg igen hasonló ahhoz, a mely fennáll Amerika némely vad nemzeténél. Ugy látszik, hogy lakik bennök egy rakás különböző törzs, kik folytonos ellenségeskedésben élnek egymással. A főnököknek kevés tekintélyük van; és a magántulajdon ennek folytán bizonytalan lévén, ritkán található náluk élelem bőven.[1] Uj-Zeland nagy szigetével jobban ismerősök vagyunk; de nem oly módon, hogy kedvező benyomást adna az nekünk a társadalom állapotáról lakosaik közt. Az a kép, melyet rólok Cook kapitány rajzol három különböző utazásában, a legsötétebb árnyak egyikét tartalmazta, a melylyel bárhol is találkozunk az emberi természet történetében. Ugy látszik, hogy az állandó ellenségeskedés állapota, a miben ezen nép különböző törzsei élnek egymással, még sokkal feltünőbb, mint az Amerikában bármely részben lakó vadak közt;[2] és szokásuk enni emberhust, sőt vágyódásuk ezen táplálék iránt, a kétség minden lehetőségén tul be vannak igazolva.[3] Cook kapitány, a ki semmi módon sem hajlandó tulozni a vad élet büneit, igy szól a Queen Charlotte's Sound környékein lakozó benszülöttekről: „Ha követtem volna állitólagos barátaink tanácsát, az egész törzset kiirthattam volna; mert minden egyes tanya vagy falu népe egymásután kért engem, elpusztitani a másikat. Bárki is csaknem lehetetlennek gondolta volna, hogy a szétszakadt állapotnak oly feltünő példája lehessen, mint a minőben e nyomorult nép él".[4] És ugyanazon fejezetben tovább igy szól: „Saját megjegyzéseimből és Iaweiharooa értesitéséből ugy tetszik nekem, hogy az ujzelandiaknak folytonos rettegésben kell élniök, hogy egymást elpusztitják; kevés lévén törzseik közt olyan, a mely szerintük ne szenvedett volna sérelmet más törzsektől, a melyet folytonosan igyekszenek megboszulni. És talán egy jó pecsenye óhaja is nem csekély inger lehet. . . . Rendszerök végrehajtása rettenetes, szándékuk az, hogy éjjel lopják meg az ellenséges csapatot; és ha őrizetlen találják őket, (a mi azonban, azt hiszem, igen ritka eset,) megölnek mindenkit különbség nélkül, nem kiméivén a nőket és gyermekeket sem. Ha a mészárlás be van fejezve, vagy ott a

[1] Lásd a különböző adatokat Uj-Guinea és Uj-Britaniáról a Histoire des Navigations aux terres Australesban; és Uj-Caledonia és az Uj-Hebridákról Cook második utazásában II. k. III. könyv.

[2] Cook: Firt Voyage II. k. 345. l. Second Voyage I. k. 101. l. Third Voyage I. k. 161. és köv. l.

[3] Cook: Second Voyage I. k. 246. l.

[4] U. az: Third Voyage I. k. 124 l.

helyen lakmároznak és dobzódnak, vagy a holt testekből annyit elvisznek magokkal, a mennyit csak tudnak és otthon eszik aztán meg azokat oly embertelen módon, hogy tulságosan borzalmas leirni is. . . . Kegyelmet adni vagy foglyul venni, nem része a harczi törvénynek, ugy hogy a legyőzött csak futással mentheti meg életét. Ez az örökös hadi állapot és annak folytatásában való pusztitó mód, oly erősen fejleszti ki rendes figyelmöket, hogy nehezen találja valaki az uj-zelandit nem őrködve, akár éjjel, akár nappal.[1]

Mivel ezen megjegyzések az utolsó utazásban fordulnak elő, a melyben az előbbi adatok hibái is kiegészitettek volna és mivel az itt emlitett folytonos hadviselési állapot oly mértékben mondatik uralkodónak, hogy azt tartják az uj-zelandi népesedés fő akadának, keveset szükséges hozzáadni ezen tárgyhoz. Nem tudjuk, vajjon a nők nem gyakorolnak e valami oly szokást, mely kedvezőtlen a népesedésre. Ha ilyenek ismertetnek is, valószinüleg nem gyakoroltatnak soha, kivéve nagy szükség idején; mivel mindegyik törzs természetesen óhajtja tagjainak számát szaporitani a czélból, hogy mind támadásban, mind védelemben nagyobb erőt adjon magának. De a kóbor élet, a mit a déli szigetek asszonyai folytatnak és a folytonos feszültség a melyben élnek, miután kénytelenek kezeikben fegyverrel utazni és dolgozni,[2] kétségkivül kell, hogy nagyon kedvezőtlen legyen a viselősségre és nagyban megakadályozza a nagy családokat.

De mégis bármily hatalmasak legyenek is a népesedés ezen akadályai, ugy látszik, az inséges idők gyakori visszatéréséből, hogy azok ritkán nyomják le a nép számát az élelem átlagos mennyisége alá. „Hogy ily okok vannak, — mondja Cook kapitány, — azt a mi megjegyzéseink egyáltalában nem engedik kétségbe vonni.“[3] A hal az élelem fő része, a mely csak a tengerparton és bizonyos időben[4] nyeretvén, mindig, mint bizonytalan forrás tekintendő. Szerfelett nehéznek kell lenni megszáritani és eltartani bármily jelentékeny készletet ily folytonos megzavarásoknak kitett állapotban; különösen azért, a mint gondoljuk, mert azon öblök és partok, melyek leggazdagabbak halban, gyakran tárgyai a népek makacs

[1] Cook: Third Voyage I. k. 137. l.

[2] U. az: Second Voyage I. k. 127. l.

[3] U. az: First Voyage III. k. 66. l.

[4] U. o. 45. l.

küzdelmeinek, a melyek élelmiszer keresésében vándorolnak.[1] A növényi termelés nádgyökér, bogyók, gyümölcs és kolompér.[2] A három utolsó müveléssel termesztetik és ritkán találhatók a déli szigeten, a hol csak kevéssé ismerik a földmivelést.[3] Ezen ritka források alkalmi elesésével kedvezőtlen időjárásban képzelhető, hogy a nyomornak rettenetesnek kell lenni. Ily időben nem látjuk valószinütlennek, hogy a jó lakmározás vágya további erőt kölcsönöz a boszuvágynak és hogy „állandóan pusztitsák erőszakosan egymást, ez lévén az egyetlen menekülés az éhségben való elveszéstől."[4]

Ha Uj-Zeland gyér népességü lakosaitól Otahiti és a társaság szigetek tömölt partjaira forditjuk szemeinket, más kép nyilik előttünk. A halál minden félelme, ugy látszik első pillanatra, — számüzve van egy oly országból, mely oly termékenynek van leirva, mint a Hesperidák kertje.[5] De ezt az első benyomást rögtön kiigazitja egy pillanatnyi gondolkozás. A boldogság és bőség mindig olyanokul tartattak, mint a szaporodás leghatalmasabb okai. Egy gyönyörü éghajlat alatt, a hol kevés betegséget ismernek és a nők nincsenek nehéz fáradságra szoritva, miért ne müködnének ezen okok a kevésbbé kedvezőbb vidékeken nem ismert módon? Pedig ha teszik, hogy találhat annyi népesség helyet és élelmet ily szük határok közt? Ha a Tahiti szám, mely nincs negyven mértföld területü, meglepte Cook kapitányt, a mikor kétszáznégy ezerre számitotta őket,[6] hova lennének most egyetlen század alatt, a mikor, feltéve, hogy minden huszonöt évben megkétszerezik számukat, felette volnának három milliónak.[7] Az e csoportban levő mindenik sziget hasonló helyzetben volna. Az átmenet egyikből a másikba, csak egy helyváltoztatás volna, de nem változtatása a baj természetének. Eredményes kivándorlás vagy eredményes behozatal

[1] U. az: Third Voyage I. k. 157. l.
[2] U. az: First Voyage III. k. 45. l.
[3] U. az: II. k. 405. l.
[4] U. az: first Voyage III. k. 45. l.
[5] Missionary Voyage. Függelék 347. l.
[6] Cook: Second Voyage I. k. 349. l.
[7] Igen kissé kétkedem, hogy ezen szaporodási arány lassubb, mint a mi tényleg volna, feltéve, hogy minden akadály elhárittatnék. Ha Tahitit jelen termelésével csak száz ember lakná, a két nem egyenlő számban és minden férfi állandóan egy asszonynyal, azt hiszem, öt vagy hat egymásutáni időszak alatt, a szaporodás gyorsabb volt, mint minden eddigelé ismert példa, és hogy valószinüleg megkétszereznék számukat, kevesebb, mint tizenöt év alatt.

teljesen ki volna zárva a szigetek helyzeténél és a lakosok közt levő hajózás állapotánál fogva.

A nehézség itt oly szük helyre van szoritva, oly világos, szabatos és szembeszökő, hogy nem térhetünk ki előle. Nem lehet rá választ adni a rendesen szokásos és meg nem fontolt módon, beszélve kivándorlásról és további termesztésről. A jelen esetben el kell ismernünk, hogy az egyik tehetetlen, a másik pedig szembeszökőleg elégtelen. A legteljesebb meggyőződés áll szemünk előtt, hogy a szigetek eme csoportján á nép nem kétszerezheti meg számát minden huszonöt évben; és mielőtt elkezdenénk vizsgálni a társadalom állapotját rajtuk, teljesen biztosaknak kell lennünk, hogy ha csak állandó csoda nem teszi a nőket meddőkké, fel kell fedeznünk valami igen erős akadályát a népesedésnek a nép szokásaiban.

A további adatok, a melyet nyerünk Tahitiból és a szomszédos szigetekből, nem engednek kétséget az iránt, hogy vannak Eareeoie-társaságok,[1] a melyek helyesen okoznak oly nagy meglepetést a művelt népek közt. Oly sokszor leirták ezeket, hogy kevés továbbit szükséges mondani róluk, mint azt, hogy a kicsapongó érülközés és a gyermekgyilkosság látszanak alaptörvényeik lenni. Kizárólag a felsőbb osztályokban vannak és Anderson[2] szerint oly kellemes ez a kicsapongó élet hajlamaiknak, hogy mindkét nemből a legszebbek igy együtt töltik el fiatal éveiket, hozzászokva oly borzasztóságok gyakorlásához, a mi a legvadabb törzseknek is szégyenére volna. „Ha egy Eareeoie nő gyermeket szül, egy vizbe mártott vászon tétetik annak szájára és orrára, a mely megfojtja.“[3] Cook kapitány megjegyzi: „Az bizonyos, hogy ezen társaságok nagyban megakadályozzák a nép felsőbb osztályainak, a melyből állanak, szaporodását.“[4] Ezen megjegyzés igazsága felett nem lehet kétség.

Ámbár semmi hasonló természetü különös intézmények nincsenek az alsóbb osztályok közt; de azon bűnök, melyek legszembeszökőbb jellegöket adják meg, nagyon is általánosan el van-

[1] Cook: first Voyage II. k. 207. és köv. l. Second Voyage I. k. 352. l. Third Voyage: II. k. 157. és köv. l. Missionary Voyage. Függelék 347. l. 4°.

[2] Anderson természetbuvár és orvos volt Cook utolsó utazásában. Cook kapitány, és a vállalat minden hivatalnoka igen magas véleménynyel voltak képességeiről és észleletei pontosságáról. Adatai tehát elsőrangu tekintélyül vehetők.

[3] Cook: Third Voyage II. k. 158., 159. l.

[4] U a. Second Voyage I. k. 352. l.

nak terjedve. A gyermekölés réme nincs az Eareeoie-re szoritkozva. Meg van engedve az mindenkinek; és miután annak uralkodása a nép felsőbb osztályaiban elvette attól minden gyülöletes szinét vagy azt, hogy szegénységre mutat, valószinüleg gyakrabban alkalmaztatik inkább mint divat, semmint a szükség parancsa, és ugylátszik, egész kedélyesen és minden ellenszenv nélkül gyakorolják.

Igen helyes megjegyzése Hume-nek, hogy a gyermekölés megengedése rendesen hozzájárul egy ország népességének szaporodásához.[1] Mert elháritja az igen számos családtól való félelmet, felbátoritja a házasodást és a természet hatalmas ösztöne meggátolja a szülőket, hogy ily kegyetlen módhoz forduljanak, a végső szükség esetét kivéve. A Tahitiban levő Eareeoie-társaságok szokása és a szomszéd szigeteken, kivétel lehet e szabály alól, és ott a szokásnak ellenkező irányalata van.

A dobzódás és kicsapongó érülközés, a mely uralkodik a nép alsóbb osztályai közt, bár némely esetben tulozva lehetnek, nagyrészben kétségbevonhatlan tekintély által van megerősitve. Cook kapitány egy bevallott kisérletében kimentvén Tahiti nőit egy nagyon is általános kicsapongás vádjától, elismeri, hogy inkább ily természetüek, mint bármely más országban; ugyanekkor azonban a leghatározottabb természetü azon megjegyzést teszi, hogy azon nők, a kik igy viselik magukat, egyáltalában semmi tekintetben nem szállitják le társadalmi állásukat, de minden megkülönböztetés nélkül vegyülnek el a legerkölcsösebb jellemüek közt.[2]

Tahitiban a rendes házasságok minden más szertartás nélkül köttetnek, csak egy ajándék kell a férfitól a leány szüleinek. És ez inkább egy alkunak tetszik engedélyökért, hogy próbálkozzék leányokkal, semmint egy végleges szerződés egy feleségért. Ha az atya azt gondolja, hogy nincs eléggé megfizetve leányáért, nem csinál belőle semmi nehézséget, kényszeriti azt, hogy hagyja el a férfit és lakjék más emberrel, a ki esetleg bőkezübb. A férfinak mindig joga van uj választásra. Ha neje viselős lesz, megölheti a gyermeket és azután folytathatja viszonyát az anyával, vagy elhagyhatja azt tetszése szerint. Csak akkor, ha elfogadta a gyermeket és eltürte, hogy az életben maradjon, vétetnek ugy, mint a kik házas állapotban vannak. Azonban egy fiatalabb feleség azután is adathatik az elsőhöz; azonban az összeköttetések felcserélése álta-

[1] Hume: Essays I. k. XI. tanulmány 431. l. 8°, 1764.
[2] Cook: Second Voyage I. k. 187. l.

lánosabb, mint az az eljárás és oly közönséges dolog, hogy nagy közömbösséggel beszélnek róla.[1] A házasság előtt való kicsapongás egyáltalán nem látszik nehézségnek lenni utoljára ily természetü egyezséghez.

A társadalom ilyen helyzetéből eredő népesedési akadály magában is elegendőnek látszik ellensulyozni a legkellemesebb éghajlat és legnagyobb bőség hatását is. És még ez nem minden. A háboruk a különböző szigetek lakói közt és polgári torzsalkodásaik egymásközt gyakoriak és gyakran igen pusztitó módon folytattatnak.[2] A csatamezőn való emberi élet pusztitáson tul, a hóditók gyakran elpusztitják az ellenség területét, leölik vagy elviszik a disznókat és szarvasmarhát és megcsökkentik minden módon a jövő élelmezési eszközöket. Tahiti szigete, a mely 1767-ben és 1768-ban tele volt sertéssel és szárnyassal, 1773-ban oly kevéssé volt ellátva ezen állatokkal, hogy alig vette rá bármi ár is a tulajdonosokat megválni tőlük. Ezt Cook kapitány különösen azon háboruknak tulajdonitotta, melyek időközben folytattattak.[3] Vancouver kapitány látogatása alkalmával Tahitiban 1791-ben ugy találta, hogy ismerősei nagyobb része, a kiket 1777-ben elhagyott, meghalt sok háboru volt az idő óta, a melynek némelyikében Tahiti nyugoti vidékeinek törzsei az ellenséghez csatlakoztak, és a király jelentékeny idő alatt teljesen el volt zárva és saját vidékei teljesen elpusztittattak. A Cook kapitány által hagyott legtöbb állat, növény és fű a háboru pusztitásaiban elveszett.[4]

Az emberi áldozatok, a melyek gyakoriak Tahitiben, bár egyedül eléggé erősek arra, hogy a benszülöttek jellemére a barbarizmus bélyegét rásüssék, nem fordulnak valószinüleg oly jelentékeny számmal elő, hogy lényeges behatással volnának az ország népesedésére és a betegségek, bár borzasztó módon elszaporodtak az európaiakkal való érülközés folytán, előbb különösen enyhék voltak; és még sok ideig azután is, nem voltak rendkivülien végzetesek.[5]

A szaporodás nagy akadálya a kicsapongó érülközés bűneiben látszik lenni, a gyermekölésben és háboruban, a melyeknek mindegyike igen jelentékeny erővel működik. Azonban bármely hatal-

[1] Cook: Third Voyage II. k. 157. l.

[2] Bougaienville: Voy. autour du Monde III. fej. 217. l. Cook: first Voyage II. k. 244. l. Missionary Voyage 224. l.

[3] Cook: Second Voyage I. k. 182., 183. l.

[4] Vancouver: Voyage I. k. I. könyv 6. fej. 98 l. 4°.

[5] Cook: Third Voyage II. k. 148. l.

masoknak kell is az okoknak lenni az élet megelőzése és lerombolásában, nem voltak képesek mindig lent tartani a népességet az élelmiszerek szinvonalán. Anderson szerint „Daczára a sziget rendkivüli termékenységének, éhség gyakran áll be, a melyben ugy mondják, sok elpusztul. Hogy ez esetleg idő romlásából vagy tulnépesedésből származik-e, (a minek gyakran csaknem szükségképen be kell állani) vagy a háborukból, nem voltam képes meghatározni; ámbár a tény igaz voltára helyesen lehet következtetni azon nagy takarékosságból, melyet élelmezésükben még akkor is tanusitanak, a mikor bőség van."[1] Egy ebéd után Ulicteában a törzsfőnél, Cook kapitány megjegyezte, hogy mikor a társaság felállott, a köznépből egy csomó ember rohant be, felszedni a morzsákat, a mik leestek és a miért a leveleket nagyon apróra átkeresgették. Sokan közülök naponta várták a hajókat és segitettek a mészárosoknak a leölt disznók beléért. Általában kevés jutott részükre a hulladékokon kivül. Meg kell vallani — mondja Cook kapitány — hogy szerfelett gondosak mindennemü élelemre és nem tékozolnak el semmit, a mit az ember megehet, különösen hust és halat.[2]

Anderson adataiból kitünik, hogy az állati táplálékból igen kis rész esik a nép alsóbb osztályaira, és az is vagy hus, tengeri tojás vagy más tengeri termény, mert ritkán vagy sohasem esznek disznót. A király vagy törzsfő képes csak arra, hogy megszerezze ezt a fényüzési czikket mindennap, és a kisebb főnökök gazdagságuk szerint, egyszer egy héten, kéthetenként vagy hónaponként.[3] A mikor a sertés és aprómarha a háboruk vagy nagyon nagy fogyasztás folytán meggyérült, tilalom vettetik ezen élelmiszerekre, a mi érvényben marad sok hónapon, vagy egy és két éven át is, a mely idő alatt természetesen igen gyorsan szaporodik és ismét bőséges lesz.[4] A rendes élelem még az Eareeoies közt is, a kik a sziget első lakosai közt vannak, Anderson szerint legalább kilenczedrészben a zöldségeledelből áll.[5] És miután az osztályok megkülönböztetése oly élesen van jelezve, és a nép alsóbb osztályainak élete és vagyona, ugylátszik teljesen főnökeik akaratától függ, elképzelhetjük, hogy ezen főnökök gyakran bőségben élnek, mig alattvalóik és szolgáikat a szükség nyomorgatja.

[1] Cook: Third: Voyage 153., 154. l.
[2] U. az: Second Voyage I. k. 176. l.
[3] U. a.: Third Voyage II. k. 154. l.
[4] U. o. 155 l.
[5] U. o. 148. l.

Azon utóbbi elbeszélésekből, melyek Tahitiről a missziói utazásokban adatnak, az tünik ki, hogy a fentebb elszámolt elnéptelenitő okok rendkivüli erővel működtek Cook kapitány utolsó látogatása óta. A pusztitó háboruk gyors egymásutánban jegyeztettek fel ezen időszak egy részében Vancouver kapitány közvetlenül következő látogatásáról[1] és a nők alacsony arányából, a melyet a misszionáriusok jegyeztek meg,[2] következtethetjük, hogy a leánycsecsemők nagyobbrésze pusztittatott el már korábban. A nők ezen ritkasága természetesen fokozni fogja a kicsapongó érintkezés bünét és segitve az európai betegségek pusztitásai által, nagy csapást mért a népesedés gyökerére.[3]

Valószinü, hogy Cook kapitány azon adatokból, a melyekre ő alapitotta számadását, tulbecsülhette Tahiti népességét, vagy talán a misszionáriusok becsülték nagyon alacsonyra;[4] de én nem kétkedem, hogy a lakosság igen jelentékenyen megcsökkent Cook kapitány látogatása óta, azon különböző elbeszélések alapján, a melyekkel beszélt a nép szokásairól a takarékosság tekintetében a különböző alkalmakkor. Cook kapitány és Anderson megegyeznek, mikor leirják végtelen gondosságukat mindennemü élelem tárgyában; és Anderson szembeszököleg a tárgy igen figyelmes megvizsgálása után, emliti az éhségek gyakori előfordulását. A misszionáriusok ellenkezőleg, ámbár erősen észlelik az ezen okból eredő bajt a barátszigeteken és a Marquetákon, Tahiti terményeiről ugy beszélnek, a melyek a legnagyobb bőségben vannak; és megjegyzik, hogy daczára a borzasztó tékozlásnak, a mit elkövetnek ünnepléseiknél és az Eareeoie-társaság által, a szükséget ritkán ismerik.[5]

Ezen adatokból kitünik, hogy Tahiti lakossága jelenleg jelentékenyen le van nyomva az élelmiszerek átlagának szinvonala alá, de időelőtti volna azt következtetni, hogy sokáig állandóan igy lesz. A sziget helyzetének változásai, a melyeket Cook kapitány észlelt különböző látogatásai alkalmával, ugylátszik, ritkán igazolják az észrevehető hullámzásokat a jóllétben és népességben.[6] És az épen az, a mit elméletből is felteszünk. Nem képzelhetjük, hogy ezen szigetek lakossága hosszu időkön keresztül állandó marad

[1] Vancouver: Voyage I. k. I. könyv 7. fej. 137. l.
[2] Missionary Voyage 192. és 385. l.
[3] Missionary Voyage. Függelék 347. l.
[4] U. a.: XIII. fej. 212. l.
[5] U. o. 195. l.; függelék 385. l.
[6] Cook: Second Voyage I k. 182. és köv. l. és 346. l.

bizonyos számmal, vagy csak azt is, hogy rendesen szaporodott volna valamely arány szerint, akárcsak lassan is. Nagy hullámzásoknak szükségkép kellett lenni. A tulnépesedés növeli minden időben a vadak természetes hajlandóságát a háborura; és az ilynemü támadások által okozott ellenségeskedések állandóan pusztulást okoznak, az eredeti bajon tul, a mely okozta őket sok időn tul, mikor már azt nem is érzik.[1] Egy vagy két kedvezőtlen évben sürü lakosságban tapasztalt nyomor, a mely ezelőtt a legnagyobb takarékossággal élt és szorosan közeledett az élelmiszerek határa felé, ily társadalom helyzetében a gyermekgyilkosság és kicsapongó érintkezés általánosabb szokását okozza;[2] és ezen elnéptelenitő okok ugyanazon módon tovább is nagyobb erővel fognak működni darab ideig és azután is, a mikor az alkalom, mely szülte őket, már megszünt. A szokások változása bizonyos mértékben fokozatosan létrehozva a körülmények változása által, hamar helyreállitja a népességet, a mely nem sokáig tartható természetes szinvonalán alól a legborzasztóbb erőszak nélkül. Mennyire tud ily rendkivüli erővel küzködni az európai érintkezés Tahitin és meggátolni azt abban, hogy visszaszerezze korábbi népességét, oly kérdés, a melyet csak a tapasztalat fog eldönteni. De, ha ez lesz az eset, nem kételkedem azon, hogy nyomozva annak okait, ugy fogjuk találni, hogy azok megszaporodott bün és nyomor.

A Csendes-Oczeán többi szigeteiről kevésbbé jó ismereteink vannak, mint Tahitiról; de ismeretünk elég arra, hogy biztositson minket, mikép a főcsoportok mindegyikében a társadalom állapota a legtöbb tekintetben szerfölött hasonló. A Barát- és Sandwich-szigetlakók közt ugyanazon hübéri rendszer és hübéri zavargás, ugyanazon rendkivüli hatalma a főnököknek és elnyomott helyzete a társadalom alsóbb osztályainak és csaknem ugyanazon kicsapongó érülközés találtatott általános szokásban a nép nagy részénél, mint Tahitiban.

A Barát-szigeteken, ámbár a király hatalma korlátlannak és az alattvaló élete és vagyona az ő rendelkezése alatt állónak mondatik; mégis ugylátszik, hogy a többi főnökök egyrésze kis

[1] Missionary Voyage 225. l.

[2] Remélem, hogy sohasem fogok félreértetni a tulnépesedés ezen megelőző okai némelyike tekintetében és ugy magyaráztatni, hogy legkevésbbé is helyeslem azokat, pusztán azért, mert elbeszélem a hatásokat. Egy ok, a mely valamely részleges bajt elhárit, lehet, minden összehasonlitáson tul, rosszabb, mint maga a baj.

uralkodók gyanánt járt el, és gyakran meghiusitotta rendelkezéseit, a miért ő gyakran panaszkodott. „De bár függetlenek is — igy szól Cook kapitány — a nagy emberek a király kényuri hatalmából, láttam elég példát annak igazolására, hogy a nép alsóbb osztályainak sem élete, sem vagyona nincs biztonságban, és mindez azon főnökök akaratától függ, a kikhez tartoznak."[1] A főnök gyakran elkorbácsolja az alsóbb népet a legkönyörtelenebb módon,[2] és hogyha bármelyik közülök lopáson találtatott a hajók fedélzetén, főnökeik nemhogy közbejártak volna, de gyakran tanácsolták, hogy öljük meg őket,[3] a mi, miután maguk a főnökök sem mutattak valami nagy borzalmat a lopás bűntényétől, csupán abból származhatott, hogy ezen szegény nép életét semmi vagy csekély értékünek tartották.

Cook kapitány első látogatása alkalmával a Sandwich-szigeteken, azt vélte, hogy a külső háboruk és a belső lázongások szerfelett gyakoriak a benszülöttek közt.[4] És Vancouver kapitány későbbi elbeszélésében erősen jelzi ezen szigetek közül sokan az ezen okokból eredő pusztitásokat. Folytonos torzsalkodások változásokat okoztak a különböző kormányokban Cook kapitány látogatása óta. Az összes akkor életben volt főnökök közül csak egy élt; és kérdezés után kitünt, hogy kevés halt természetes halált, a legtöbb ezen szerencsétlen küzdelmekben életett meg.[5] A főnökök hatalma a nép alsóbb osztályai felett a Sandwich-szigeteken korlátlannak látszik. A nép más oldalról a legteljesebb engedelmességgel adózik neki; és a szolgaság ezen állapotának szembeszökőleg nagy hatása volt mind lelkök, mind testök elsatnyulására.[6] A rangfokozatok itt még jobban jelezvék, mint más szigeteken, mert a magasabb rangu főnökök azokkal, kik ezen fokozaton alul állanak, a legkevélyebb és legmegvetőbb módon bánnak.[7]

Nem tudjuk, vajjon a Barát- vagy Sandwich-szigeteken gyakoroltatik-e a gyermekgyilkosság, vagy vannak-e a Tahitiban létező Eareeoie-társaságokhoz hasonló intézmények. De az kétségbevonhatlan tekintélylyel meg van állapitva, hogy a prostitutio szerfelett

[1] Cook: Third Voyage I. k. 406. l.
[2] U. o. 232. l.
[3] U. o. 233. l.
[4] U. a.: II. k. 247. l.
[5] Vancouver I. k. II. könyv 3. fej. 187., 188. l.
[6] Cook: Third Voyage III. k. 157. l.
[7] U. o.

el van terjedve és nagy módon gyakoroltatik a nők alsóbb osztályai által,[1] a melynek pedig mindig a leghathatósabb erő gyanánt kell működni a népesedés megakadályozásában. Igen valószinünek látszik, hogy a tutuk vagy cselédek, a kik idejök legnagyobb részét a főnökök szolgálatában töltik,[2] nem gyakran házasodnak meg; és az szembeszökő, hogy a felsőbb osztálynak megengedett többnejüségnek nagyban fel kell bátoritani és sulyosbitani a kicsapongó érülközés bűnét az alsóbb osztályok közt.

Ha bebizonyitott tény volna, hogy a Csendes-Oczeán termékenyebb szigetein igen keveset vagy semmit sem szenvedtek volna a szegénység és élelemhiány miatt, miután nem remélhetjük, hogy ily vidékeken lakó vadak nagymértékben gyakorolják az erkölcsi önmegtartóztatást, a tárgy elmélete természetesen arra a következtetésre vezetne, hogy a bűn, beleértve a háborut is, a főakadály népesedésüknél. Azon adatok, a melyekkel birunk e szigetekről, erősen megerősitik ezt a következtetést. A már emlitett három nagy csoportszigetnél a bűn látszik a legszembeszökőbbnek lenni. Az Easter-szigeten, a férfiak és nők közötti nagy aránytalanság folytán[3] alig lehet kétkedni, hogy a gyermekgyilkosság honos, ámbár a tény maga még nem jött tudomására egyik utazónknak sem. Pèrouse azt látszott gondolni, hogy minden kerület női közös tulajdonai ugyanazon kerület férfiainak,[4] ámbár az általa látott gyermekek száma[5] inkább ellentmondani látszik ezen véleménynek. Az Easter-sziget népességében beállott hullámzások igen jelentékenyeknek látszanak Roggewein felfedezése óta 1722-ben ámbár nem igen érinthette őket az európai érülközés. Pèrouse leirásából az ő látogatása idején ugy tünt ki, hogy ujra szaporodott népessége, mely igen alacsony volt, valószinüleg vagy házasság, belső forrongások, vagy a gyermekgyilkolás és kicsapongó érülközés rendkivüli nagy gyakorlata miatt. A mikor Cook kapitány meglátogatta második utazásakor, ő a lakosságot hat- vagy hétszázra számitotta,[6] Pèrouse kétezerre,[7] és azon gyermekszámból, melyet

[1] U. a.: I. k. 401. l.; II. k. 543. l.; III. k. 130. l. Missionary Voyage 270. l.

[2] U. a.: I. k. 349. l.

[3] U. a.: Second Voyage I. k. 289. l. Voyage de Pèrouse IV. fej. 323. l.; V. fej. 3., 36. l. 4° 1794.

[4] Pèrouse IV. fej. 326. l.; V. fej. 336. l.

[5] U. a.: V. fej. 336. l.

[6] Cook: Second Voyage I. k. 289 l.

[7] Pèrouse V. fej. 336. l.

észlelt és az akkor épülőben levő uj házakról, ő ugy vette észre, hogy a lakosság akkor szaporodóban volt.[1]

A Marianne-szigeteken, Gobieu atya szerint a fiatal emberek igen nagy része[2] nőtlen marad, ugy élve, mint Tahitiban az Eareeoise-társaság tagjai és megkülönböztetve magukat hasonló névvel.[3] Formosa-szigetén ugy mondják, hogy nem engedik meg a nőknek gyermeköket világra hozni harminczötéves koruk előtt. Ha gyermekük van ezen korszak előtt, a papnők által egy elvetélés eszközöltetik és a mig a férj nem negyvenéves koru, a feleség folyvást atyja házában lakik és csak lopva közelithető meg.[4]

Azok a futó látogatások, a melyek tétettek némely más szigeten és a tökéletlen adatok, melyeket birunk róluk, nem képesitenek bennünket arra, hogy részletes adatokat adjunk szokásaikról; de ezen szokások általános hasonlóságából, a mennyire észlelhetők voltak, talán van okunk azt gondolni, hogy ha talán nincsenek is jelezve azon némely kegyetlenebb különösségek által, a miket érintettünk, a nőkkel szemben a bűnös szokások és a háboruk a népesedés főakadályai.

Ez azonban nem minden. Azon szerencsés bőség állapotára nézve, a melyben élnek állitólag a déli tenger szigeteinek benszülöttei, hajlandó vagyok azt gondolni, hogy képzelődéseink tulvezettettek az igazságon azon lelkesült leirások által, a melyek adatnak gyakran ezen gyönyörü helyekről. A szükség nem ritka esetei, a melyeket emlit még Tahitiban is, Cook kapitány utolsó utazásában, kijózanitott bennünket ezen szigetek legterméke-

[1] Pèrouse V. fej. 336. l.

[2] „Une infinité des jeunes gens.“ Hist. des Navigations aux Terres Australes II. k. 507. l.

[3] Cook: Third Voyage II. k. 158. l., a szerző jegyzete.

[4] Harris: Collection of Voyage 2. köt. folio 1744. kiadás I. k. 794. l. Ez az adat John Albert de Mandesloe, egy némi tekintélyes hűségü német utazó által van adva, ámbár, azt hiszem ezen esetben ezt az adatot a Montesquieu által (Esprit des Lois 23. könyv 17. fej.) idézetet holland irókból veszi. A tekintély talán nem elegendő megállapitani ily csodás szokás létezését; bár, megvallom, nekem nem látszik teljesen valószinütlennek. Ugyanazon elbeszélésben emlitve van, hogy nincs vagyonkülönbség e népek közt, hogy háboruik oly vértelenek, hogy egy ember halála rendesen eldönti őket. Egy igen egészséges éghajlat alatt, a hol a nép szokásai igen kedvezők a népesedésnek és a javak közössége fennáll, mivel egy embernek sincs oka félni, egy nagy családból eredő különös szegénységtől, a kormány lesz valamely módon kényszeritve magára vállalni a népesedés meggátlását törvényesen; és mivel ez minden természetes értelem legnagyobb megsértése volna, nem lehet erősebb érv ennél a javak közössége ellen.

nyebbjére nézve is; és a misszionáriusok útazásából kitünik, hogy az év bizonyos részeiben, mikor a kenyérfa gyümölcse nem terem, mindenki időleges szükséget szenved. Oheitahooban, mely egyike a Marquesaknak, ez éhséggé fokozódott és maguk az állatok is kivesztek táplálék hiánya miatt. Tongatebooban, mely a fő a Barát-szigetek közt, a főnökök, hogy élelemről gondoskodjanak, más szigetekre tették lakásukat,[1] és időnkint a benszülöttek közül sokan szenvedtek inséget.[2] A Sandwich-szigeteken,[3] hosszas szárazságok gyakran fordulnak elő, disznók és yamok gyakran ritkák,[4] és a látogatók gyakran fogadtatnak őszinte szivélytelenséggel, a mi nagyon különbözik a Tahiti bőkezü szivességtől. Uj-Caledoniában a lakosok pókokat[5] esznek és gyakran kénytelenek nagy darab szalonnakövet enni, hogy elnyomják éhségük kinjait.[6]

Ezen tények világosan igazolják, hogy bármely bőségben találhatók is ezen szigetek terményei bizonyos időkben és bárha a tudatlanság, háboruk és más okok folytán csökkenhet is számuk, mégis az átlagos lakosság — általában beszélve — erősen halad az átlagos élelem határai felé. Oly állapotában a társadalomnak, a hol a nép alsóbb osztályainak élete felsőbbjeik által kevés vagy semmi értékünek tartatik, szembeszökő, hogy csalódásnak vagyunk alávetve a bőség látszata által; és könnyen megérthetjük, hogy sertéseket és zöldségeket a főtulajdonosok nagy bőségben cserélnek ki európai czikkekért, mig rabszolgáik és alattvalóik erősen szenvednek a szükség miatt.

Nem zárhatom be az emberi társadalom azon részének, a mely a vad élet elnevezése alá soroztatott, általános szemléjét a nélkül, hogy megjegyezzem, mikép az egyedüli előny abban a müvelt élet felett, a mit én felfedezhettem, a pihenés nagyobb fokának élvezete a néptömeg által. Kevesebb munka van tennivaló s ennélfogva kevesebb a fáradság. Ha meggondoljuk azt a szüntelen fáradságot, a mire vannak a társadalom alsóbb osztályai a müvelt társadalomban kárhoztatva, ez valóban szembeszökő előnyül kell, hogy tünjék fel előttünk; de valószinüleg sokkal nagyobb hátrányokkal van ellensulyozva. Mindazon országokban, a hol az élelem könnyen szerezhető meg, a rangok legborzasztóbb megkülönböz-

[1] Missionary Voyage. Függelék 385. l.
[2] Missionary Voyage 270. l.
[3] Vancouver: Voyage II. k. III. könyv, VII. fej. 230. l.
[4] U. a.: VII. és VIII. fej.
[5] Voyage in Search of Pèrouse XIII. fej. 420. l. Angol fordítás 4°.
[6] U. a.: XIII. fej. 400. l.

tetése uralkodik. A csapások és a tulajdon sértései rendes dolgoknak látszanak, és a nép alsóbb osztályai viszonylagos elnyomásban vannak, a mi sokkal alatta van annak, a mi művelt nemzetek közt ismeretes. A vad élet azon részében, hol az egyenlőség nagy foka áll fent, az élelem megszerzésének nehézségei és a szünetlen háboru nehézségei a fáradság oly fokát teremtik meg, mely nem áll alatta annak, a mit a művelt társadalomban tapasztal a nép alsóbb osztálya, bárha sokkal egyenlőtlenebbül van elosztva.

De ámbár összehasonlithatjuk is az emberi társadalom ezen két osztályának munkáját, nem lehet összehasonlitani nélkülözéseiket és szenvedéseiket. Semmi sincs, a mi előttem oly szembeszökő világitásba helyezze ezt a dolgot, mint a nevelés egész folyamata Amerika nyersebb vad törzseinél. Mindaz, a mi hozzájárulhat ahhoz, hogy a legérzéketlenebb türelmet tanitsa meg a legnagyobb kinok és szerencsétlenségek közt, mindaz, a mi keményiti a szivet és szükebbre vonja a részvét minden forrását, a legszorgalmasabban tanittatik a vadnak. A művelt ember ellenkezőleg, ámbár oktathatják arra, hogy türelemmel viselje a szerencsétlenséget, ha jön; nem tanittatik arra, hogy mindig azt várja. A bátorságon kivül más erények is ébresztetnek benne. Tanitják arra, hogy együtt érezzen szomszédjával, sőt még ellenségével is a nyomorban; bátoritják és kiterjesztik társadalmi érzelmeit; és általában véve tágitják gyönyört okozó érzelmeinek körét. A szembeszökő következtetés a nevelés ezen két különböző módjából az, hogy a művelt ember gyönyört, a vad csak szenvedést remél.

A spártai fegyelem hátrányos rendszere és az a természetes elnyomása minden magán érzelemnek a közzel szemben, a melyet gyakran oly helytelenül csodáltak, nem létezhettek volna másutt, csak oly népnél, mely a folytonos háboruból eredő állandó bajoknak és nélkülözéseknek volt alávetve és a szerencse borzasztó fordulásától állandó félelemben volt. A helyett, hogy ezen tüneményeket ugy fogtam volna fel, hogy minden különös iránylatot jelez a bátorságra és a hazaszeretetre a spártaiak természetében, csak ugy tekintem azokat, mint a melyek erősen jelzik Spártának és általában Görögországnak azon időben való nyomorult és csaknem vad állapotát. Mint az áruczikkek a piaczon, azon erények fognak tenyésztetni legnagyobb mennyiségben, a melyekben legnagyobb a kereslet, és a hol a fájdalom és nélkülözések iránt a türelem és a rendkivüli hazafias áldozatok kerestetnek leginkább: az a nép nyomorának és az állam bizonytalan voltának szomoru igazolása.

VI. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Észak-Európa régi lakói közt.

Az emberiség korai vándorlásainak és letelepüléseinek története azon indokokkal, a melyek reá késztették, szembeszökőleg igazolnák az emberi fajban levő állandó hajlamot tulszaporodni az élelmiczikkek felett. Valamely ily természetü általános törvény nélkül ugylátszik, hogy a világ sohasem népesedett volna be. A maradás és nem a nyugtalanság és tevékenység állapota látszik lenni szembeszökőleg az ember természetes állapotának; és ez az utóbbi hajlam nem származhatott másként, csak a szükség erős hajtása alatt, bár azután folytattathatott szokásból és az abból keletkező uj eszmékből, a vállalkozási szellemből és a hadi dicsőség szomjából.

Ugy tudjuk, hogy Ábrahámnak és Lotnak oly nagy marhaállománya volt, hogy a föld nem tarthatta el mindkettőt, hogy együtt lakhassanak. Veszekedés volt pásztoraik közt. És Ábrahám javasolta Lotnak az elválást és mondá: „Nincs-e az egész ország előtted? Ha mégy a balkezed felé, akkor én megyek jobbra; ha te mégy jobbra, akkor én megyek balra.“ [1]

Ez az egyszerü megjegyzés és javaslat szembeszökő példája azon nagy megindulásnak, a mely az egész földet ellepte néppel és az idők folyamán a föld kevésbbé szerencsés lakói közül sokakat, a kik az ellenállhatlan nyomásnak engedtek, gyér élelmük megkeresése czéljából leüzte Afrika és Ázsia égető pusztáira és Szibéria és Észak-Amerika fagyos tájaira. Az első vándorlások természetesen nem találnak semmi más akadályra, csak az ország természetére; de mikor a föld jelentékeny része már be volt népesedve, bármily gyéren is, az egyes vidékek birtokosai nem engedtek másoknak küzdelem nélkül; és a közbensőbb vidékek nagyrészének tulbő népessége nem találhatott helyet magának a nélkül, hogy elüzze legközelebbi szomszédait, vagy legalább át ne haladjon területükön, a mi szükségképen gyakori ellenségeskedésekre adott alkalmat.

Európa és Ázsia középső részei a történelem korai korszakában látszanak pásztornemzetek által elfoglalva. Thucydides véleménye az volt, hogy az ő idejében Európa és Ázsia müvelt nem-

[1] Genesis XIII. fej.

zetei nem tudnának az egyesült szittyáknak ellentállani. Pedig egy legelésre rendezett ország nem tarthat el annyi lakost, mint egy felszántott ország. De a mi a pásztornemzeteket oly borzasztóvá teszi, az az a képesség, melylyel birnak, együttesen mozogni és az a szükség, a mit gyakran érezni, kifejleszteni teljes erejüket nyájaik számára uj legelőt keresni. Az a törzs, a mely gazdag nyájban, közvetlenül bővelkedik élelemben. Maga a törzsállomány is felélhető teljes szükségben. A nők nagyobb kényelemben élnek, mint a vadásznemzeteknél és ennélfogva szaporábbak. A férfiak egyesült erejükben vakmerőek és bizva azon képességükben, hogy legelőt szereznek nyájaik részére a hely változtatásával, valószinüleg kevés félelmet éreznek, hogy mint gondoskodnak családjaikról. Ezen okok együttvéve hamar létrehozzák természetes és változatlan eredményüket, a kiterjedt népesedést. Igy aztán a gyorsabb és sürgősebb helyváltozás lesz szükséges. Nagyobb és kiterjedtebb terület foglaltatik el egymásután. Szélesebb pusztulás terjed szét körülöttük. A társadalom kevésbbé szerencsés tagjait a nyomor szorongatja és utoljára nagyon is szembeszökövé lesz oly nagy számnak együtt tartásának lehetetlen volta, hogy annak ellentállni sem lehet. Uj törzsek válnak le az anyatörzsből és arra utaltatnak, hogy uj vidékeket keressenek fel és szerezzenek maguknak kardjaikkal szerencsésebb hazákat.

„A világ egészen előttük áll, válaszszanak belőle."

Jelen nyomoruk folytán nyugtalanok, felbuzdittatva jobb kilátások reménye által és lelkesitve a merész vállalkozás szellemétől, ezen merész vállalkozók valószinüleg rettenetes ellenfelek lesznek mindazoknak, kik szemben állanak velük. A régen megtelepedett vidékek lakói az ipar és földmivelés békés foglalkozásaiba elmerülten nem gyakran képesek ellentállni ilyen emberek erélyének, a kiket az erőfeszitésnek ily hatalmas indokai késztetnek. És a gyakori küzdelmek a velük ugyanazon viszonyok közt levő törzsekkel, mindmegannyi küzdelem lesz a létért, és megharczolják kétségbeesett bátorsággal, melyet annak meggondolása okoz, hogy halál lesz a csatavesztés büntetése és az élet a győzelem ára.

Ezen vad küzdelmekben kell, hogy sok törzs teljesen kiirtatott legyen. Sok valószinüleg elveszett a nehézségek és éhség miatt. Mások, a kiknek vezetőcsillaguk szerencsésebb irányitást adott, nagy és hatalmas törzsek lettek és a maguk idejében friss rajokat eresztettek ki más lakóhely keresésére. Ezek először szövetséget tartottak anyatörzsükkel; de rövid idő mulva azon köte-

lékeket, a melyek összetartották őket, kevéssé érezték és ugy lettek ellenségek vagy maradtak barátok, a mint erejük, becsvágyuk vagy kényelmük parancsolta.

Az emberi élet pazarló tékozlása, a melyet a hely- és élelemért való ezen folytonos küzdelem okozott, több mint visszapótoltatott a szaporodás hatalmas ereje által, a mely némi mérvben a vándorlás állandó szokásától zavartalanul működött. Az állandó remény javitani helyzetüket a hely változtatásával, a folytonos zsákmányra vágyás, az a képesség, hogy ha nyomorba jutnak, még gyermekeiket is eladhatják rabszolgákul, a barbár jellem természetes gondatlanságát még növelve, mindez összejátszott növelni a népességet, amelyet aztán az éhség és háboru csökkentett meg.

Azon törzsek, a melyek a termékenyebb vidékeket birták, ámbár azokat csak folytonos háboruságok utján szerezhették meg és tarthatták meg, gyorsan megszaporodtak számban és erőben, a megszaporodott élelem folytán; mig végre az egész terület China határától a Balti-tenger partjáig a barbárok különböző fajaival volt benépesitve, bátrak, erősek és vállalkozók, beszokva a nehézségekre és gyönyörködők a háboruban.[1] Mig Európa és Ázsia különböző megállapodott kormányai nagyobb lakosság és nagyobb ügyesség által képesek voltak ellenállhatlan gátot vetni pusztitó csapataiknak, addig felesleges számukat egymással vivott csatákban pusztitották el; de azon pillanatban, a mikor a megállapodott kormányok gyengesége, vagy e vándorló törzsek többjének esetleges egyesülése emelkedővé tette erejüket, a vihar kitört a föld legszebb tartományai felett; és China, Persia, Egyiptom és Olaszország különböző időkben a barbárság ezen áramlatával elborittattak.

Ezen megjegyzések szorosan alkalmazhatók a római birodalom bukására. Európa északának pásztorai sokáig tartattak vissza a római fegyverek ereje és a római név félelme által. A cimberek rettenetes beütése uj lakóhely keresésében, bárha öt konzuli hadtest megsemmisitése jelzi is, végre is megállittatott győzedelmes utján Marius által; és a barbárok megtanittattak arra, hogy meg-

[1] A nagy tatár nemzet különböző törzsei, elágazásai és küzdelmei igen érdekesen vannak leirva Abul Ghazi khán által a tatárok nemzedékes történetében (átforditva angolra franczióból hozzáadásokkal 2 köt. 8°); de minden történet szerencsétlensége az, hogy mig egynéhány vezér és fejedelem különös indokai, különböző nagyravágyó czéljaikban gyakran pontosan részleteztetnek, azon általános okok, a melyek zászlóik utját készséges követőkkel megtöltötték, gyakran figyelmen kivül hagyatnak.

bánják támadásukat, ezen hatalmas gyarmat csaknem teljes kiirtásával.[1] Julius Caesar, Drusus, Tiberius és Germamicus nevei bevésettek elméikbe honfitársaik lemészároltatásával, és ez félelemmel töltötte el őket berontani a római területre. De inkább kitették magukat a legyőzetésnek, semmint a tönkremenetelnek;[2] és ámbár azon hadseregek és gyarmatok, a melyek kiküldettek, vagy elvágattak, vagy visszaszorittattak eredeti székhelyeikre, a nagy német nemzet ereje csökkenés nélkül fennállott és kész volt folytonos egymásutánban ereszteni ki vakmerő fiait, a hol csak képesek voltak egy kis nyilást szerezni maguknak kardjaik által. Dacius, Gallus, Aemilianus, Valerian és Gallienus gyenge kormányzatai nyitottak ily nyilásokat és ennélfogva a barbárok állandó berohanása által jellegeztettek. A góthok, a kikről azt véljük, hogy néhány év folyama alatt vándoroltak le Scandinaviától a Fekete-tengerig, évi adóval vesztegettettek meg, hogy vonják vissza győzelmes csapataikat. De mihelyt igy elárultatott a világnak a római birodalom gazdagságának és gyengeségének veszedelmes titka, uj barbár csapatok szórtak pusztulást a határos tartományokra és félelmet egész Róma kapujáig.[3] A frankok, alemannok és góthok és kevésbbé jelentékeny törzsök kalandorai, ezer általános nevezet alá fogva, mint zugó folyam árasztották el a birodalom különböző részeit. A rablás és elnyomás megsemmisitette a jelen termését és a jövő aratás reményét. A hosszu és általános éhséget követte a pusztitó dögvész, a mely tizenöt éven át pusztitotta a római birodalom minden városát és tartományát; és következtetve némely hely halandóságáról, ugy vélték, hogy kevés év alatt a háboru, dögvész és éhség elemésztette az emberi faj felét.[4] És mégis a kivándorlás dagálya még mindig folytatólagosan jött időnként nagy erővel északról, és azon harczias fejedelmek egész sorozata, a kik kiigazitották elődeik szerencsétlenségeit és feltartóztatták a birodalom sülyedő végzetét, valóban Herkules munkáit végezték el, megszabaditva a római területet ezen barbár berontóktól. A góthok, a kik a 250. évben és a következő években pusztitották a birodalmat mind tengeren, mind szárazon változó sikerrel, de végre is kalandos seregeiknek csaknem teljes elveszté-

[1] Tacitus: de Moribus germanorum 37. c.

[2] U. a.: u. o.

[3] Gibbon: Decline and fall of the Roman Empire I. k. X. fej. 407. és köv. lap. 8° kiadás 1783.

[4] U. a.: I. köt. X. fej. 455., 456. l.

sével,[1] 269. évben egy végtelen számu kirohanást intéztek feleségeikkel és családjaikkal letelepülés czéljából.[2] Ez a rettenetes csapat, a melyet ugy mondják, hogy eleinte 320,000 barbárból állott,[3] végre is elpusztittatott és szétszóratott Claudius császár erélye és bölcsesége által. Utódja, Aurelián, ugyanazon nevü uj ellenségeket talált és győzött le, a kik régi lakásaikat Ukrániában hagyták el; de a béke egyik kifejezett feltétele volt, hogy ő visszavonja a római hadakat Daciából és azt a nagy tartományt hagyja oda a góthoknak és vandaloknak.[4] Az alemannok egy uj és szerfelett félelmes berohanása fenyegette nemsokára ezután a világ urát, és három nagy és véres csatát vivott Aurelián, mielőtt e pusztitó ellenség kiirtatott és Italia megszabadult pusztitásaitól.[5]

Aurelián ereje minden oldalon leverte Róma ellenségeit. Halála után mind düh, mind számban megnövekedve látszottak uj életre kelni. Ujra minden oldalon legyőzettek Probus erélyes keze által. Egyedül Gaul kiszabaditása a német berontóktól, ugy állitják, négyszázezer barbár életébe került.[6] A győzelmes császár folytatta diadalait magába be Németországba; és a tartomány urai, megijedve ott létén, és elbátortalanitva és kimerülve utolsó berohanásuk rossz eredménye által, minden feltételt elfogadtak, a mit a győzők rendeltek.[7] Probus és később Diocletian,[8] azt a tervet fogadták el, hogy a birodalom kimerült tartományait ugy népesitsék be, mikép földeket adjanak a menekülő vagy foglyul esett barbároknak és számfeletti számokból elhelyezzenek oda, a hol legkevésbbé veszélyesnek gondolták az államra; de az ily telepitések nem voltak kielégitők az északi népesedés igényeinek és a barbárok szenvedélyes természete nem mindig hajlott a földmivelés lassu munkáira.[9] Diocletián erős uralma alatt képtelenek lévén hatalmas benyomulásra a római határokon, a góthok, vandalok, gepidák, burgundok és alemanok egymás erejét pusztitották kölcsönös ellenségeskedéssel, mig a birodalom alattvalói

[1] Gibbon I. k. X. fej. 431. l.
[2] U. a.: II. k. XI. fej. 13. l.
[3] U. a.: 11. l.
[4] U. a.: 19. l. Kr. u. 290.
[5] U. a.: 26 l.
[6] U. a.: II. k. XII. fej. 75. l.
[7] U. a.: 79. l. Kr. u. 277.
[8] U. a.: XIII. fej. 132. l. Kr. u. 296.
[9] U. a.: XII. fej. 84. l.

élvezték a véres látványt, tudva, hogy bármelyik pusztul el, Róma ellensége pusztul.[1]

Konstantin uralkodása alatt a góthok lettek ismét fenyegetők. A hosszu béke visszaállitotta erejöket és egy uj nemzedék nőtt fel, a mely nem emlékezett vissza többé a régi napok szerencsétlenségeire.[2] Két egymásutáni háboruban nagy számuk lemészároltatott. Megverve minden oldalon, a hegyekbe üzettek; és egy nehéz hadjárat folyamán, egy százezer felett mondják, hogy vesztek el a hideg és éhség folytán.[3] Konstantin elfogadta Probus tervét és utódaiét, hogy földet adjon azon kérelmező barbaroknak, a kik kiüzetnek hazájukból. Uralkodása vége felé Pannonia, Thracia, Macedonia és Italia tartományaiban is megfelelő rész jelöltetett ki háromszázezer sarmata lakása és eltartására.[4]

A harczkedvelő Juliánnak hadakoznia és legyőznie kellett a frankok és alemannok uj rajait, a kik a német erdőkből Konstantin polgárháborui alatt kivándorolva, Gaul némely részén telepedtek le és háromszor oly kiterjedésü földet pusztitottak el, mint a mennyit elfoglaltak.[5] Legyőzve és visszaüzetve minden oldalon, öt háboruban bekergettettek saját országukba;[6] de Julián azt meghóditotta, mihelyt behatolt Németországba; és ezen hatalmas köpü közepén, a mely oly néprajokat bocsátott ki, hogy a római világot folytonos rettegésben tartotta, előhaladásának fő gátjai a csaknem járhatlan utak és nagy néptelen erdők voltak.[7]

Bár igy legyőzetve és letiporva Julian diadalmas fegyverei által, a hidrafejü szörny ismét felemelkedett kevés év mulva; és Valentinián elhatározottsága, figyelme és hatalmas szelleme teljesen igénybe vétetett, hogy megvédelmezze birodalmát az alemannok, a burgundok, a szászok, góthok, quadok és a sarmaták különböző berohanásaitól.[8]

Róma végzete utoljára is a hunok ellenállhatlan kivándorlása által döntetett el északról és keletről, a mely rázuditotta a birodalomra a góthok egész csoportját;[9] és ezen hatalmas nyomás

[1] U. a.: XIII. fej. 130. l.
[2] U. a.: XIV. fej. 254. l. Kr. u. 322.
[3] Gibbon III. k. XVIII. fej. 125. l. Kr. u. 332.
[4] U. a.: 127. l.
[5] U. a.: XIX. fej. 215. l. Kr. u. 356.
[6] U. a.: 228. l. és IV. k. XXII. fej. 17. l. Kr. u. 357-től 359-ig.
[7] U. a.: IV. k. XXII. fej. 17. l. és III. k. XIX. fej. 229. l.
[8] U. a.: IV. k. XXV. fej. Kr. u. 364-től 375-ig.
[9] U. a.: XXVI. fej. 382. és köv. l. Kr. u. 376.

állandó érzete Németország nemzeteire ugy látszott késztette őket arra az elhatározásra, hogy hagyják oda Germania menekülőinek erdeiket és mocsaraikat, vagy legalább felesleges számaiktól a római birodalom tartományai utján szabaduljanak meg.[1] Egy négyszázezer személyből álló kivándorlás indult meg a Balti-tenger partjairól, a mely elseperte a cimberek és teutonok maradékait a köztársaság virágzása alatt.[2] Mikor ezt az ellenséget elpusztitotta a háboru és az éhség, más kalandorok támadtak. A svédek, vandalok, alánok, burgundiak átmentek a Rajnán, hogy sohase térjenek többé vissza.[3] A hóditók, a kik először telepedtek le, kiüzettek vagy kiirtattak az uj berontók által. Barbárok tömegei látszottak képződni az északi félgömb minden részén. Uj sötétséget és félelmet gyüjtve, a mint haladtak, az összegyült csomók végre elhomályositották Italia napját és éjbe boritották a nyugoti világot.

Két század alatt a góthok menekülésétől a Dunán át, különböző nevü és származásu barbárok rabolták és vették birtokba Thraciát, Pannoniát, Gault, Britanniát, Spanyolországot, Afrikát és Italiát.[4] A legborzasztóbb pusztitások és hihetetlen kiirtásai az emberi fajnak kisérték ezen gyors hóditásokat; és az éhség és dögvész, a mely mindig nyomán jár a háborunak, ha oly meggondolatlan kegyetlenséggel folytattatik, pusztitottak Európa minden részében. Azon idők történetirói, a kik látták ezen pusztitás jeleneteit, képtelenek kifejezéseket találni leirni azokat; de az elbeszélés erején tul, azon barbár bevándorlók száma és pusztitó erejét beigazolja az a teljes változás, a mi beállott Európa állapotában.[5] Ezen borzasztó eredményeket, melyeket oly soká és oly mélyen érzettek mindenütt a föld legszebb részein, vissza lehet nagyrészben vinni az egyszerü okra: felülmulta a szaporodás ereje az élelmiszereket.

Machiavelli az ő Flórencz történelme kezdetén igy szól: „Az a nép, a mely az északi részeket lakja, melyek a Rajna és Duna közt feküsznek, egészséges és buja éghajlat alatt élvén, gyakran oly nagy mértékben megszaporodik, hogy nagy számuk kénytelen elhagyni szülőhazáját és keresni uj lakhelyet. Ha ezen tartományok bármelyike tulnépes kezd lenni és óhajtja megkönnyiteni magát, a következő eljárás eszközöltetik. Első sorban felosztatik három részre,

[1] U. a.: V. k. XXX. fej. 213. l.
[2] U. a.: 214. l. Kr. u. 406.
[3] U. a.: 224. l.
[4] Roberson: Charles V. I. k. I. szakasz 7. l. 8° 1782.
[5] U. a.: 10., 11., 12. l.

a melynek mindegyikében egyenlően van nemes és köznép, gazdag és szegény. Ez után sorsot huznak; és az az osztály, a melyre a sors esik, elhagyja házáját és keres szerencsét, hagyva a másik kettőnek több helyet és szabadságot élvezni az otthoni birtokokat. Ezen kivándorlások okozták a római birodalom bukását.[1] Gibbon[2] ugy véli, hogy Machiavelli ezen kivándorlásokat nagyon is mint rendes és megegyezett rendszabályokat adja elő; de én nagyon is valószinünek tartom, hogy nem tévedt sokat e tekintetben és hogy gyakori szükség volt ez előrelátásra, igy szabadulni meg a tulságos népességtől, a mely alkalmat adott a németek közt fennállott azon törvényre, a melyről tudomást vett Caesar és Tacitus, a mely nem engedte meg, hogy a művelt földek tovább maradjanak egy évnél ugyanazon birtokosok kezén.[3] Az okok, a miket Caesar emlit ezen szokás megmagyarázására, alig látszanak elegendőknek; de ha hozzáadjuk ehhez a kivándorlás lehetőségét a Machiavelli által előadott módon, a szokás nagyon hasznosnak látszik és kettős ok tulajdonitható a Caesar által emlitett okok egyikének; nevezetesen, hogy másként arra vezettetnének, ha megszoknának egy helyet, hogy a háboru nehézségeit a földmivelés dolgával cserélnék fel.[4]

Gibbon, igen helyesen, nem fogadja el Hume és Robertsonnak azt a valószinütlen feltevését, hogy Észak lakosai sokkal számosabbak voltak régente, mint jelenleg;[5] de ugyanakkor kényszerülve érzi

[1] Istorie fiorentine: Machiavelli I. 1., 2. l.

[2] Gibbon I. k. IX. fej. 260. l. jegyzet. Paul Diaconus, a kitől vette állitólag Machiavelli ezen leirást, igy ir: Septenttronalis plaga quanto magis ab acstu solis remota est et nivali frigore gelida, tanto salubrior corporibus hominum et propagendis gentibus magis coaptata. Sicut e contrario, omnis meridiana regio, quo solis est fervori vicinior, eo morbis est abundantior et educandis minus apta mortalibus. Multaeque quoque et ea, eo quod tantas mortalium turmas germinat, quantas alese vix sufficit, saepe gentes egressae sunt, quae non solum partes Asiae, sed etiam maxime sibi contiguam Europam affixere. (De Gestis Longobandorum I. 1. fej.)

Intra hanc ergo constituti populi, dum in tantam multitudinem pullulassent, etiam simul habitare con valesrent, in tres (ut fertur) partes omnem catervam dividentes, quaenam ex illis patriam esset relictura, ut novas sedes exquirerent, sorte disquirant. Igitur ea pars, cui sors dederit genitale solum excedere exteraque arva sectari, constitutis supra se duobus ducibus, Ibore secilicet et Agione, qui et Germani erant et juvenili altate flloridi, ceterisque praestantiores ad exquirandas quas possint incolere terras, sedesque statuere, valedicentes suis simul et patriae, iter arripiunt (C. B.)

[3] De Bello Gallico VI. 22. De Moribus German. XXVI. f.

[4] De Bello Gallico VI. 22.

[5] Gibbon: I. k. IX. fej. 361. l.

magát megtagadni a nagy szaporodási hajlamot az északi nemzeteknél;[1] mintha a két dolog szükségképen össze volna kötve. Mert gondos megkülönböztetés teendő mindig a tulbő népesség és a ténylegesen nagy népesség közt. Skóczia fenföldje valószinüleg tulbő népességü, mint bármely más része Nagybritanniának; és ámbár szembeszökő képtelenség volna megengedni, hogy Európa északa, a korábbi időkben végtelen erdőkkel boritva és oly népfajjal lakva, a mely főleg nyájai és barmai után élt, népesebb lett volna azon időben, mint jelen állapotában; mégis a római birodalom hanyatlása és bukásában részletezett tények, vagy csak azon igen kis töredék belőle, a mit én adtam, nem magyarázható meg észszerüleg azon feltevés nélkül, hogy e népekben hatalmas szaporodási hajlam volt és képesek voltak a természet szapora erejével pótolni ismételt veszteségeiket.[2]

A cimberek első berohanásától a nyugoti birodalom végleges megdöntéseig a germán nemzetek kisérletei a letelepedésre és rablásra számtalanok voltak.[3] Azok száma, a kik ezen idő alatt háboruban és éhségben elvesztek, csaknem kiszámithatlan és olyan, a melyet bizonyára nem tudott volna csökkenő erő nélkül kiállani egy gyér népességü ország, hacsak egy nagyon rendkivüli erejü forrás nem táplálta volna folyvást a folyamot.

Gibbon leirja Valentinian munkáját a gall határ biztositására a germánok ellen; oly ellenség, mondja, a melynek ereje folyton megujul azon vakmerő önkéntes odaözönlése által, a mely folyton folyt észak legtávolabbi törzseiből. Az idegenek könnyü befogadása volt valószinüleg egyik eszköz, a mivel a germán nemzetek némelyike oly gyorsan helyreállitotta erejét[4] a legpusztitóbb veszteségek után is; de ez a magyarázat csak kissé távolabbra helyezi a nehézségeket. Csak annyit magyaráz meg, hogy a föld rajta nyugszik a teknősbékán; de nem mondja meg nekünk, min nyugszik a teknősbéka. Mi azt kérdezhetjük, micsoda északi tartalék adta a vakmerő kalandorok ezen folytonos folyamát? Montesquieu megoldása a rejtélynek, azt hiszem nehezen engedhető meg. Azon

[1] U. a.: 348. l.

[2] Tacitus de Moribus German. V. fej. Caesar de Bell. Gall. VI. 22.

[3] Caesar Gaulban egy szerfelett veszélyes gyarmatot talált Auriovistus alatt és általános félelmet az iránt, hogy kevés év alatt minden germán átmegy a Rajnán. De Bello Gall. I. 31.
Gibbon: IV. XXV. fej. 283. lap.

[4] U. o. jegyzet.

barbárok rajai, a melyek régen kikerültek északról, igy szól ő, nem láthatók többé ma; és az ok — a mit ő ad — az, hogy a rómaiak erőszaka az északra üzte a déli népeket, a melyek, a mig ez az erő tartott, ott maradtak; de mihelyt az kezdett meggyengülni, ismét reá vetették magukat minden országra.

Ugyanazon tünemény mutatkozott Nagy Károly hóditásai és uralkodásai után és birodalmának későbbi feloszlásakor; és hogyha egy fejedelem — igy szól — a jelen időben hasonló pusztitásokat okozna Európában, az északra üzött nemzetek, ott maradva a világ végén,[1] ott fenmaradnának mindaddig, a mikor aztán elárasztanák és meghóditanák Európát harmadszor is. Egy jegyzetben megjegyzi: „Látjuk, hogy mivé zsugorodott össze a hires kérdés: Miért nincs annyira népes ma az észak, mint a korábbi időkben?“

Ha a hires kérdés, vagy még inkább a ráadott felelet, erre zsugorodott össze, csodára zsugorodott össze; mert az élelemszerzésnek valami természetfölötti módja nélkül az igy összegyült nemzetek hogy tudták ellátni magukat oly terméketlen vidékeken oly hosszu ideig, mig a római birodalom erőben volt, ezt kissé nehéz megérteni; és bizonyára csak mosolyogni kell azon, hogy ezen csodálatos tömegek milyen vakmerőn állják meg helyöket a világ végén és hogy élnek, a mint kell képzelnünk a legtürelmesebb hősiességgel levegőn és jegen sok száz éven át, mig csak visszamehetnek hazájukba és rendes jobb élelmezési módjukhoz térhetnek vissza.

Azonban az egész nehézség egyszerre megszünik, ha a germán népekre alkalmazzuk azt a tényt azon időben, a mit oly általánosan tudnak, hogy megtörtént Amerikában és feltételezzük, hogy a mennyiben nem gátolta a háboru és éhség, oly arányban szaporodtak, a mely megkétszerezte számukat huszonöt vagy harmincz év alatt. Ezen szaporodási arány alkalmazásának helyes, sőt épen szükséges volta a régi Germania lakosaira szembeszökőleg kitünik azon igen becses rajzából szokásaiknak, a melyet Tacitus hagyott reánk. Ugy irja ő le őket, mint a kik nem élnek városokban, sőt nem is engednek meg összefüggő telepedéseket. Minden egyes ember körülveszi házát egy üres térrel; a mely körülmény, a mellett, hogy jótékony hatása van a tűz elleni biztonság miatt, erősen arra van számitva, hogy megelőzze a járványok keletkezé-

[1] Les nations adossées aux limites de l'univers y tiendraient ferme. Grandur et Decad. des Rom. XVI. fej. 187. l.

sét és apaszsza pusztitásait.[1] „Csaknem általánosan megelégesznek egy feleséggel. Házassági kötelékük szoros és szigoru és erkölcseik e tekintetben a legnagyobb dicséretet érdemlik.[2] Jól őrzött szüzesség állapotában élnek, melyet semmi csábitó látmányok vagy mulatozási ingerlések nem rontanak meg. A házasságtörés szerfelett ritka és a kicsapongó iránt semmi elnézés sem gyakoroltatik. Sem szépsége, sem ifjusága, sem vagyona nem szerez neki férjet, mert senki sem néz a bűnre mosolylyal, sem nem nevezi a kölcsönös elcsábitást a világ rendes menetének. Korlátozni a gyermekek számát és halálra vinni a férj vérének bármely részét, gyalázatosnak tekintetik és az erényes szokásoknak több hatása van itt, mint jó törvényeknek másutt.[3] Minden anya maga szoptatja gyermekét és nem adja ki szolgák és dajkák kezére. Az ifjak későn kezdenek részesülni a nemi érintkezésben és igy az ifjuság korán kimerülés nélkül mennek át. A szüzek sem hozatnak elé. Ugyanaz az életkor, ugyanaz a teljes kifejlődés követeltetik; a nemek egyenlően kifejlődötten és erősen egyesülnek és a gyermekek öröklik szüleik erejét. Mennél számosabb egy ember rokonsága és atyafisága, annál kényelmesebb öreg kora: nincs is semmi előnye annak, a ki gyermektelen."[4]

Ezen szokásokkal, és e vállalkozási és vándorlási szokással, a mely természetesen minden félelmet elhárit a család fentartása tekintetében, nehéz képzelni egy társadalmat, melyben a szaporodás törvénye erősebb lehetne; és egyszerre látjuk azon folytatólagos hadseregek és gyarmatok bő forrását, a melyek ellen a római birodalom ereje oly sokáig nehezen küzdött és a melyek alatt utoljára is elsülyedt. Nem valószinü, hogy két korszakot összevéve, vagy csak egyben is, Germania határain belül a lakosság valaha is megkétszereződött volna huszonöt év alatt. Örökös háboruk, a földmivelés kezdetleges állapota és az az igen különös szokás, a melyet a törzsek nagyobb része elfogadott, hogy végtelen pusztaságokkal jelezzék határaikat,[5] megakadályozta számuknak minden igen nagy tényleges szaporodását. Egy korszakban sem volt mondható az ország jól népesitettnek, bárha gyakran tulbő volt lakossága. Elhagyták végtelen erdeiket a vadászat gyakorlatának, legelő-

[1] Tacitus de Moribus germ. XVI. fej.
[2] U. a.: XVIII. f.
[3] U. a.: XIX. f.
[4] U. a.: XX. f.
[5] Caesar de Bell. Gall. VI. 23.

nek használták földjeik legjelentékenyebb részét, a többin nyers és gondtalan művelést folytattak, és mikor az éhség visszatérte szigoruan figyelmeztette őket gyér élelmök elégtelen voltára, az ország terméketlenségét vádolták, mely nem látta el lakói nagy számát;[1] de a helyett, hogy kiirtanák erdeiket, kiszáritnák mocsaraikat és a földet nagyobb lakosság eltartására tennék képessé, harczias szokásaik és türelmetlen természetükkel inkább megegyezőnek találták „elmenni keresni élelmet, zsákmányt vagy dicsőséget“[2] más országokba. Ezen kalandorok vagy szereztek maguknak földet kardjaikkal, vagy a háboru különböző bajaiban elpusztultak; vagy bevétettek a római hadseregbe vagy szétszórattak a római területen, vagy talán megkönnyitvén távollétük által országukat, hazatértek megrakva zsákmánynyal és készen, betöltve toborzás által megcsökkent számukat, uj vállalatokra. Az emberi lények egymásután következése ugy látszik, nagyon gyors volt és oly gyorsan, a mint egyesek bementek a gyarmatokba, vagy lekaszáltattak a háboru és éhség által, mások megszaporodott számban állottak elő betölteni helyeiket.

A tárgy ezen látszata szerint az észak sohasem merülhetett ki; és ha dr. Robertson ezen berohanások veszélyeit leirva, azt mondja, hogy azok nem szüntek meg, mig csak az észak, a mely egymás után következő rajokat öntött ki, ki nem pusztult népességben és nem adhat többé eszközöket a pusztitásra,[3] ugy látszik épen abba a hibába esik bele, a melyet azelőtt igyekezett megczáfolni és azt feltételezni, hogy az északi nemzetek tényleg igen népesek lettek volna. Mert ugy kellett volna lenniök, hogyha lakóik száma egy korszakban elegendő lett volna, daczára a hadak öldöklésének, benépesiteni oly módon Thraciát, Pannoniát, Gault, Hispaniát, Afrikát, Itáliát és Angliát, hogy némely helyen azok előbbi lakosainak nyoma se maradjon. Ezen országok benépesitésének idejét azonban ő maga is kétszáz évre teszi,[4] és ily idő alatt uj nemzedékek támadhattak, a melyek több, mint kipótolhattak minden hiányt.

Az igazi ok, a mely az északi vándorlás folytatásának gátat vetett, az volt, hogy lehetetlenné vált további berohanásokat tenni Európa legkivánatosabb országaiba. Azok akkor már a germán

[1] Gibbon I. k. IX. fej. 360. l.
[2] Gibbon I. k. X. fej. 47. l.
[3] Robertson: Charles V. I. k. 1. fej. 11. l.
[4] U. a.: 7. l.

törzsek legbátrabb és legvállalkozóbbjainak maradékai által voltak lakva és nem volt valószinü, hogy annyira lesülyedjenek atyáik vitézségéből, hogy eltürjék, mikép földjeik tőlük elvétessenek kisebb számok és kisebb ügyesség által, bárha csak talán magasabb nyers erővel birtak.

Egyideig szárazföldi szomszédaik vitézsége és szegénysége által gátoltatva a skandináv népek vállalkozó szelleme és tulnyomó száma csakhamar utat talált a tengerre. Félelmesek Nagy Károly kormányzata előtt, ezen nagy fejedelem gondossága és erélye által nagy nehézséggel üzettek vissza; de a birodalom széthullása idején az ő gyenge utódai alatt, mint valami pusztító láng csaptak le Alsó-Saxonia, Friesland-, Holland-, Flandriára és a Rajna partjára egész Metzig.

Sok ideig pusztitva a partokat, behatoltak Francziaország szivéig, pusztitották és felégették legszebb városait, óriás adókat szedtek királyaitól és végre megnyerték egyikét az ország legszebb tartományainak. Akkor azután félelmessé tették magukat Spanyol-, Olasz- és Görögországokban, mindenfelé pusztulást és félelmet terjesztve. Gyakran forditották fegyvereiket egymás ellen, mintha saját kölcsönös elpusztitásukra törnének; és más időkben ismeretlen és lakatlan vidékeken állitottak fel gyarmatokat, mintha egy helyen visszaakarnák pótolni a rémes pusztitásaik által másutt okozott rettenetes emberpusztitást.[1]

Anglia szász királyainak rossz kormányzata és polgárháborui ugyanazon hatást idézték elő, mint a Nagy Károly kormányzatát Francziaországban követett gyöngeség;[2] és kétszáz év alatt a britt szigetek szünetlenül pusztittattak és gyakran részleg meghódittattak ezen északi betörők által. A nyolczadik, kilenczedik és tizedik század alatt a tenger az ő hajóikkal volt ellepve Európa egyik sarkától a másikig;[3] és azon országok, melyek most a leghatalmasabbak művészetben és fegyverben, az ő folytonos rablásaik prédái voltak. Ezen országok növekvő és megszilárduló ereje végre ezen berohanásoktól elvette a sikerre való minden további kilátást.[4]

[1] Mallet: Bevezetés a „Histoire de Danemarc"-hoz I. k. X. fej. 221., 223., 224. l. 12° 1766.

[2] U. a.: 226. l.

[3] U. a.: 221. l.

[4] Talán a művelt világ nem tekinthette magát teljesen biztosnak más északi vagy keleti beözönléstől mindaddig, mig a lőpor feltalálása folytán a hadviselésben beállott teljes változás nem adott határozott előnyt a nagyobb ügyesség és ismeretnek a természeti erő felett.

Az északi nemzetek lassan és akaratuk ellen kényszerülve lettek szoritkozni saját természetes határaik közé és megváltoztatni pásztori életmódjukat, és azokat a rablás és kivándorlásra való különös képességeket, melylyel birtak, az ipar és földmivelés türelmes munkái és lassu eredményeivel. De ezen eredmények lassusága szükségképen jelentékeny változást okozott a nép erkölcseiben.

A régi Skandináviában, az ő folytonos háborui és kivándorlásai ideje alatt, kevés vagy talán egyetlen egy sem riasztatott el a házasodástól azon félelem miatt, hogy nem tud eltartani egy családot. A jelenlegi Skandináviában pedig ellenkezőleg a házassági frigy gyakoriságát folytonosan csökkenti az enemü félelem, mely igen parancsoló és jól megindokolt. Különösen ez az eset Norvégiában, — mint lesz alkalmam megjegyezni más helyen, — de ugyanazon félelem működik kisebb vagy nagyobb mértékben, bár mindenütt jelentékeny erővel, Európa minden részén. Szerencsére a modern világ nyugodtabb állapota nem igényli az emberi lények oly gyors szaporodását és ennélfogva a természet szaporodó erői nem hivathatnak oly általánosan működésbe.

Mallea az ő kitünő leirásában az északi nemzetekről, a mit előszóul adott Dánia történetéhez, megjegyzi, hogy nem volt képes bármi nyomát látni annak, hogy kivándorlásaik az otthoni hely hiányából eredtek volna,[1] és az általa adott okok egyike az, hogy egy nagy kivándorlás után az országok gyakran maradnak hosszu időre teljesen elhagyva és elfoglalatlanul.[2] De ilynemü példák, hajlandó vagyok azt gondolni, ritkák voltak, bár alkalmilag megtörténhettek. Azon vállalkozási és kivándorlási hajlammal, a mely azon időben általános volt, gyakran felkerekedhetett egy egész nép termékenyebb terület keresésére. Azon földeknek tehát, a melyeket előbb foglaltak el, szükségképen elhagyva kellett maradniok egy időre; és hogy ha volt valami különösen rossz a földben vagy a helyzetben, a mit a nép teljes kivándorlása igazolni látszik, valószinüleg jobban összefért a közellakó barbárok természetével, hogy jobbat szerezzenek maguknak kardjaikkal, semmint ezen elhagyott földeket foglalják el tüstént. Az ily teljes kivándorlások a társadalom azon hajlamát mutatták, hogy nem akarnak megállani, de semmi esetre sem azt, hogy nem voltak szükében a helynek és élelemnek otthon.

[1] Hist. Dan. I. k. IX. fej. 206. l.
[2] Hist. Dan. I. k. IX. fej. 205., 206. l.

A másik ok, a melyet Mallea felhoz, az, hogy Saxoniában épugy mint Skandináviában, nagy darab földek hevertek eredeti műveletlen állapotukban, soha fel nem szántva, sem kiirtva; és hogy Dánia leirásából ezen időben az tünt ki, hogy csupán a partok voltak benépesedve, de a belső rész nagy erdőt képezett.[1]

Szembeszökő, hogy itt ő azon rendes hibába esik, mely összezavarja a tulbő népességet a nagy tényleges népességgel. A nép pásztor-szokásai, háborus és vállalkozó szelleme meggátolta őket abban, hogy kiirtsák és műveljék földjeiket; és aztán maguk ezen erdők, az élelmiszerek forrását igen szük körre szoritván, hozzájárultak egyrészük tulbő számához, vagyis oly népesedéshez, a mely tul volt azon, a mit az ország gyér termelése képes eltartani.[2]

Van egy nem gyakran megfigyelt más ok is, hogy miért hajlanak a szegény, hideg és gyér népességü országok általában a tulbő népességre és miért készek erősen a kivándorlásra. Melegebb és népesebb országokban, különösen, a hol sok nagy város és ipar van és a hol az elégtelen élelem ritkán állhat fenn sokáig a nélkül, hogy ragályokat ne szüljön, akár nagy és pusztitó dögvészek, vagy kevésbbé erőszakos, bár állandóbb betegségek képében. Szegény, hideg és gyér népességü országokban ellenkezőleg, a levegő tisztább minőségénél fogva az elégtelen vagy rossz élelemből eredő nyomor jelentékeny ideig fennállhat e hatások létrehozása nélkül; és ennélfogva a kivándorlásra való e hatalmas ösztönzés sokkal hosszabb ideig működhetik tovább is.[3]

Nem szeretnék azonban egyáltalában ugy magyaráztatni, mintha azt mondanám, hogy az északi nemzetek sohasem keltek

[1] U. a.: 207. l.

[2] Nec arare terram, aut expectare annum tam facile persuaseris, quam vocare hostes et vulnera mereri; pigrum quinimo at iners videtur sudore acquirere quod possis sanguine parare, Tacitus de Mor. germ. Valóban semmi sem szembeszökőbb, az emberiség történetében, mint az a nagy nehézség, a mivel változnak meg a szokások; és egy érv sem lehet ennélfogva hibásabb, mint azt következtetni, hogy azon népeket nem bántja az inség, a melyek nem használják jól fel földjeiket.

[3] A ragályok nagyobb vagy kisebb gyorsasággal térnek visssza, a különböző földek, viszonyok, levegő stb. szerint. Ennélfogva némelyik évente visszatér, mint Egyiptomban és Konstantinápolyban; mások egyszer négy vagy öt évben, mint Tripolis és Aleppo körül: mások alig egyszer tiz évben, tizenkettő vagy tizenháromban, mint Angliában; mások nem kevesebb, mint husz év alatt, mint Norvégiában és az északi szigeteken. Short: History of air, Seasons etc. II. k. 344. l.

ily kivándorlásokra, hacsak nem voltak kényszeritve az otthoni viszonyok vagy szükebb élelem által erre. Mallea elbeszéli, a mi valószinüleg igaz is volt, hogy közönséges szokásuk volt gyülést tartani minden tavaszszal azon czélból, hogy megfontolják, mely irányban viseljenek háborut;[1] és oly nép közt, a mely ily erős szenvedélyt táplált a hadakozás iránt és az erősebb jogát isteni jognak tekintette, alkalom arra sohasem hiányzott. A háboru és vállalkozás ezen tiszte és érdektelen szeretetén tul polgári surlódások, egy győzelmes ellenség nyomása, óhaj a szelidebb éghajlat felé vagy más okok is késztethették gyakran a kivándorlást; de a tárgy általános átnézetében nem tekinthetem másként a történelem ezen korszakát, mint olyannak, mely nagyon feltünő példát ad a népesedés törvényére; a mely törvény — ugy látszik nekem — adta meg a mozgás eredeti indokát és forrását, adta meg arra a kimerithetlen erőt és gyakran készitette elő közvetlen okait azon kalandos berontások és kivándorlások gyors egymásra következésének, a mely a római birodalom bukását okozta; és aztán több, mint kétszáz éven át Dánia és Norvégia gyér népességü országaiból özönölve pusztitotta el és boritotta be Európa nagyrészét. A nélkül, hogy feltételeznénk csaknem oly nagy szaporodási hajlamot, mint Amerika egyesült-államaiban, ugy látszik nekem, hogy ezt a tényt nem lehet megmagyarázni;[2] és ily feltételezés mellett nem vagyunk zavarban megnevezni a tényleges népesedés akadályait, ha olvassuk ezen szünetlen háboruk és az emberi élet pazar tékozlásának undoritó részleteit, a melyek jellemezték ezen barbár korszakokat.

Jelentéktelenebb akadályok is fordulhattak kétségkivül elő; de biztosan állithatjuk, hogy az észak-európai pásztorok közt a háboru és az éhség voltak azon főakadályok, a melyek lent tartották a népesedést, gyér élelmiszereik szinvonalán.

[1] Hist. Dan. IX. fej. 209. l.

[2] Gibbon, Robertson és Mallea mint inkább ugy látszanak szólani Jornandes azon kifejezéséről: „vagina nationum", mint a mely nem szabatos és tulzott; de nekem ugy látszik, hogy teljesen alkalmazható; bárha a másik kifejezés: „officina gentium", vagy legalább, a hogy ők azt forditják, a nemzetek raktára, nem szabatos.

Ex hac igitur Scanzia insula, quasi officina gentium, aut certe velut vagina nationum, egressi etc. Jornandes: de Rebus Geticis 83. l.

VII. FEJEZET.

A népesedés akadályairól a modern pásztornépek közt.

Ázsia pásztortörzsei, a kik sátrakban és hordozható kunyhókban laknak állandó lakások helyett, ennek folytán még kevésbbé vannak hozzákötve területeikhez, mint Észak-Európa pásztorai. A sátor és nem a föld, hazája az igazi tatárnak. Ha egy bizonyos vidék legelője elpusztult, a törzs rendesen uj legelőre megy. Nyáron halad észak felé, télen ismét letér délre; és igy, a legmélyebb béke idején, megszerzi a háborus műveletek egyik legnehezebb részének gyakorlati és jó ismeretét. Az ily szokás erősen képes a vándorló törzsek közt a kivándorlási és hóditási szellemet elterjeszteni. A rablás vágya, a nagyon is hatalmas szomszédtól való félelem, a gyér legelők baja minden időben elegendő okok voltak Scythia törzseit feltüzelni, hogy merészen haladjanak le az ismeretlen országok felé, a hol remélhetnek sokkal bővebb megélhetést vagy kevésbbé félelmes ellenséget találni.[1]

Minden berontások alkalmával, de legkülönösebben, ha azt a déli műveltebb államok ellen irányitották, a szittya pásztorok egyformán a legvadabb és legpusztitóbb szellemben jártak el. Mikor a mongolok meghóditották China északi tartományait, nyugodt és határozott tanácsban állapitották meg kiirtani azon népes tartomány minden lakosát, hogy az üres földet a marha legeltetésére fordithassák. Ezen borzasztó szándék végrehajtását meggátolta egy chinai mandarin bölcsesége és elhatározottsága;[2] de maga a puszta javaslat oly szembeszökő képet mutat nemcsak azon embertelen módról, a melylyel visszaéltek a győző jogával, de arról is, hogy mily erős a szokás hatalma pásztornépek közt, s mily nehéz ennek folytán az átmenet a pásztori állapotról a földmivelésire.

Az, hogy kövessük — akárcsak a legfutóbb módon is — Ázsiában a kivándorlások és hóditás folyamatát, egyes törzsek gyors szaporodását és mások teljes kiirtását, nagyon is messze vezetne. A hunok borzasztó berohanásai, a mongolok és tatárok nagykiterjedésü rombolásai, Attila, Dzsingiskhán és Tamerlán véres hóditásai és azon borzasztó rázkódtatások után, a mely követte birodalmaiknak megalakitását és szétfoszlását egyaránt, a népese-

[1] Gibbon IV. k. XXIV. f. 54. l.
[2] U. az: VI. k. XXXVI. f. 348. l.

dés akadályai nagyon is szembeszökők. Olvasván az emberi faj pusztitásait az időben, a mikor a legkisebb szeszély vagy kényelem elegendő volt gyakran határtalan mészárlásba vinni egy népet,[1] a helyett, hogy azon okokat keresnők, a melyek a népesedés további haladását meggátolták, csak megdöbbenhetünk a szaporodás törvényének azon erején, a mely képes volt minden következő hóditónak tábora részére uj aratásokat szolgáltatni emberi lényekből. Kutatásaink hasznosabban irányozhatók a tatár népek jelen helyzetére és szaporodásuk rendes akadályaira, mikor nincsenek ezen erőszakos rázkódások befolyása alatt.

A végtelen tartomány, a melyet jelenleg a mongolok és tatárok azon utódai laknak, a kik közel ugyanazon szokásokat tartották meg, mint elődeik, csaknem egész Ázsiának összes középvidékeit foglalja magába és igen jó és mérsékelt éghajlat előnyével bir. A föld rendesen nagy természetes termékenységü. Aránylag kevés eredeti puszta van. A szélesen kiterjedt sikok domb nélkül, a melyeket gyakran igy neveznek, s melyeket az oroszok steppeknek neveznek, bő füvel vannak befedve és kitünően alkalmasok számos csorda és nyáj legeltetésére. A főhiány ezen nagy országban a viz hiánya; de azt mondják, hogy azon részek, melyek e szükséglettel el vannak látva, elegendőek volnának négyszer oly nagy számu lakosság ellátására, mint a jelenlegi, ha megfelelően volnának művelve.[2] Minden horda vagy törzs bir egy saját területtel, mely az övé, melyben van mind nyári, mind téli legelő; és ezen nagy terület lakosága, bárminő is az, valószinüleg csaknem a különböző vidékek tényleges gazdagságának arányában van felosztva annak területén.

Volney helyesen irja le ezen szükséges felosztást, Syria beduinjairól beszélve. A terméketlen vidékeken, vagyis azokon, melyeken a fü rosszul terem, a törzsek gyengék és igen távol vannak egymástól, mint a suezi pusztán, a veres-tengeri pusztán és a nagy puszta belső részén. A hol a föld jobban fedett, mint Damascus és Eufratesz közt, a törzsek erősebbek és kevésbbé ritkák. És a művelhető vidékeken, mint Aleppo pasalikban, Hauranban és Gaza vidékén, a sátorok számosak és közel vannak egymáshoz.[3] A lakosok ilyen elhelyezése, azon élelemmennyiséghez képest, a melyet munkájuk és szokásaik jelen állapotában megszerezhetnek, alkalmazható Nagy-Tatárországra, mint Syria és Arábiára is, és tényleg egyenlőn alkalmazható az

[1] U. a.: 55. l.
[2] Geneal. Hist. of Tartars II. k. I. fej. 8° 1730.
[3] Voy. de Volney I. k. XXII. fej. 351. l. 8° 1787.

egész földre, ámbár a művelt nemzetek kereskedése meggátolja, hogy oly szembeszökő legyen, mint a társadalom egyszerübb állapotában.

A mohamedán tatárok, a kik Nagy-Tatárország nyugoti részeit[1] lakják, részben művelik földjeiket, de oly lassu és ki nem elégitő módon, hogy az nem adja nekik megélhetésök főforrását. A barbár lassu és háborus szelleme mindenütt uralkodik és nem könnyen nyugszik bele, hogy munkával szerezze azt meg, a mit megszerezhetni remél rablással. Bár Tatárország történetei nincsenek is tele valami különös háboruk és forradalmakkal, a belső békét és munkát gyakran zavarták meg kisebb torzsalkodások és a rablás czéljából való kölcsönös berohanások. Ugy mondják, hogy a mohamedán tatárok csaknem teljesen szomszédaik rablásából és prédálásából élnek ugy békében, mint háboruban.[2]

Az üzbégek, a kik a Chowaresen királyságot birják, az ő adófizető alattvalóiknak, a sartoknak és turkomannoknak hagyják országuk legjobb legelőit, pusztán azért, mert szomszédaik ezen az oldalon nagyon szegények vagy nagyon is éberek sikeres rablásra kilátást nyujtani. A rablás főjövedelmük. Folytonosan tesznek berohanásokat a persák és a nagybokharai üzbégek területeire; és sem béke, sem kezesek nem gátolják őket meg, mivel a rabszolgák és más értékes tárgyak, miket elhoznak, képezik egész gazdagságukat. Az üzbégek és alattvalóik, a turkomannok, folyvást vitában vannak, és veszekedéseik, a melyeket gyakran élesztenek az uralkodó család herczegei, az országot a benső forrongások állandó állapotában tartják.[3] A turkomannok mindig háboruban vannak a kurdokkal és arabokkal, a kik gyakran jönnek és elszedik nyájaik szarvát és elragadják feleségeiket és leányaikat.[4]

Nagy-Bokhara üzbégjei tartatnak az összes mohamedán tatárok legműveltebbjeinek, de mégsem állanak sokkal alatta a többinek a rablási hajlamban.[5] Mindig háboruban vannak a persákkal és műveletlen hagyják Choracan tartomány szép sikságait. Bár az az ország, mely az övék, a legnagyobb természeti termékenységgel bir, és azonfelül a régi lakosok némely maradéka az ipar és földmivelés békés mesterségét gyakorolja, sem a föld alkalmas volta, sem a

[1] Geneal. Hist. of. Tartars II. k. 382. l.
[2] Geneal. Hist. Tart. II. k. 390. l.
[3] U. a.: 430., 431. l.
[4] U. a.: 426. l.
[5] U. a.: 459. l.

magok előtt látott példa nem képes rávenni őket szokásaik megváltoztatására; és inkább pusztitják, rabolják és öldöklik szomszédaikat, semmint arra szánnák magokat, hogy elősegitsék azon áldásokat, melyeket a természet oly bőkezüleg áraszt reájok.[1]

A Casatsbia horda tatárjai Turkesztánban folytonos háboruban élnek szomszédaikkal északon és keleten. Télen berohanásokat tesznek a kalmukokhoz, a kik körülbelől ugyanazon időben mennek rabolni Nagy-Bokhara határaira és országuk déli részeire. Más oldalon folyton háborgatják a yaiki kozákokat és a nogáj tatárokat. Nyáron átmennek a Sas-hegyeken és betörnek Szibériába. És bár gyakran nagyon rosszul járnak e berohanásokkor, és zsákmányuk egészben nem ér annyit, mint a mennyit csak igen csekély fáradsággal előállithatnának földjeiken, mégis helyesebbnek vélik kitenni magukat az ily élettel szükségképen összekötött ezer fáradság és veszélynek, semmint komolyan nekilátni a földmivelésnek.[2]

Az életmód a mohamedán tatárok más törzsei közt ugyanazon egyforma képet adja, melyet unalmas volna ismételni, és a mire nézve utalom az olvasót a „Genealogical History of the Tartars"-re és becses jegyzeteire. Maga ezen történelem szerzőjének élete, a ki Chowarasnis kán, érdekes példáját mutatja azon vad módnak, a miben a politikai, boszuló vagy rabló hadjáratok viseltetnek ezen országokban. Berohanásaik Nagy-Bokharába gyakoriak voltak; és minden berohanásukat jelezte a tartományok elpusztitása és a városok és faluk teljes rombadőlte és lepusztitása. Ha bármikor is foglyainak száma nehézzé tette mozdulatait, egyáltalán nem kételkedett legyilkolni őket a helyszinén. Óhajtva a turkomanok erejét, a kik adófizetői voltak, megcsökkenteni, a főbb embereket mind meghivta egy ünnepi ebédre, és ott kétezer számban legyilkoltatta őket. Falvaikat elégette és elpusztitotta a legkiméletlenebb kegyetlenséggel, és oly pusztitásokat követett el, hogy azok eredménye visszaszállt szerzőjük fejére, és a győzők hadserege keményen szenvedett a drágaságtól.[3]

A mohamedán tatárok rendesen gyülölik az ipart és különösen kifosztják mindazon kereskedőt, a ki kezeik közé kerül,[4] az egyedüli kereskedés, a mit eltürnek, a rabszolgakereskedés. Ez főtárgya azon zsákmányoknak, a mit rablási kirohanásaikban

[1] U. a.: 455. l.
[2] U. a.: 573. és köv. l.
[3] Geneal. Hist. Tart. I. k. XII. fej.
[4] U. a.: II. k. 412. l.

magukkal visznek, és ugy tekintik, mint gazdagságuk főforrását. Azokra, a kikre szükségük van, maguknak, akár nyájaik őrzésére, akár feleségek vagy ágyasok gyanánt, megtartják és a többit eladják.[1] A cserkesz és daghestán tatárok és a Kaukázus környékén minden más törzs, a mely szegény és hegyes országban él, a mely ennek folytán kevésbbé van kitéve berohanásoknak, rendesen tulszaporodik lakosságban; és ha nem képesek a rendes uton kapni rabszolgákat, egyik ellopja a másiktól, sőt eladják saját feleségeiket és gyermekeiket is.[2] Ez a rabszolgakereskedés, mely oly általános a mohamedán tatárok közt, lehet egyik oka folytonos háboruiknak; és ha ezen nemü üzletnek bő aratásra van kilátása, sem béke, sem szövetség nem tartja őket attól vissza.[3]

A pogány tatárok, kalmukok és mongolok nem használnak rabszolgákat és állitólag általában sokkal békésebb és nyugalmasabb életet folytatnak, megelégedve nyájaik és csordáik eredményével, melyek egyedüli vagyonukat képezik. Ritkán viselnek háborut rablás kedvéért; és ritkán rontanak be szomszédaik területére, hacsak nem egy előbbi támadás megboszulása végett. Azonban még sincsenek pusztitó háboruk nélkül. A mohemedán tatárok berohanásai folytonos védelemre és megtorlásra kényszeritik őket; és ellenségeskedések vannak a kalmukok és mongolok rokontörzsei közt, a melyek a kinai császár ügyes politikája által tüzelve, oly nagy szenvedélylyel ápoltatnak, hogy ezen egyik vagy másik nemzetet teljes elpusztitással fenyegetik.[4]

Arábia és Siria beduinjai nem nagyobb nyugalomban élnek, mint nagy Tatárország lakosai. A pásztor állapot természete maga örökös alkalmakat látszik nyujtani a háborura. A legelők, a miket egy időben használ a törzs, csak kis részét képezik birtokának. Egy nagy kiterjedésü területet foglalnak el folytatólagosan az év folyamán; és miután ez egyáltalában egészben szükséges a törzs

[1] U. a.: II. k. 413. l.

[2] U. a.: 413., 414. l. és XII. fej.

[3] „Ugy igazolják, hogy törvényszerü több feleséget tartani, mert igy, azt mondják, több gyermekünk lesz, a miket eladhatunk készpénzen vagy a szükséges czikkekért kicserélhetünk; de ha nincs mivel eltartani azokat, jószivüségnek tekintik megölni az ujszülött gyermekeket, mint a hogy tettek azokkal, a kik betegek és felgyógyithatlanok, mert azt mondják, hogy igy nagy nyomortól mentik meg őket.“ Sir John Chardin: Travels; Harris gyüjteménye III. könyv II. fej. 865. l.

[4] Geneal. Hist. Tart. II. k. 545. l.

évi ellátására, és ugy tekintik, mint az övéket, annak minden megsértése, még ha a törzs nagy távolságra van is, valódi háboruoknak tekintetik.[1] Szövetségek és efélék a háborukat általánosabbakká teszik. Ha vér ontatott, csak több engesztelheti ki; és mivel ily esetek az évek folyamán felhalmozódhattak, a törzsek legnagyobb része veszekszik egymással és állandó ellenségeskedés állapotában él.[2] A Mahometet megelőző időkben, ezerhétszáz ütközetet beszél el a hagyomány; és a két hónapi részleges nyugalom, melyet vallásosan tartanak meg, Gibbon egy helyes megjegyzése szerint, ugy tekinthető, mint a mi még erősebben kifejezi általános anarchiára és háboruskodásra való hajlamukat.[3]

Az ily szokásokból eredő életpusztitás maga elegendőnek látszhatik visszatartani népesedésüket; de valószinüleg eredményük még nagyobb azon végzetes gátlásban, a melyet gyakorolnak mindennemü munka meggátlásában, különösen az olyanban, a melynek czélja az élelmiszerek szaporitása volna. Még csak egy kutnak vagy viztartálynak megépitése is némi előlegezett tőkét és munkát igényel; és a háboru egy nap elpusztithatja sok hónap munkáját és egy egész év terményét.[4] A bajok kölcsönösen látszanak egymástól származni. Az élelmiszer gyér volta ad talán először okot a háborus szokásra: s aztán a háborus szokás járul hozzá kölcsönben az élelmiszerek szük voltához.

Némely törzs, az általuk lakott puszták természeténél fogva, szükségképen pásztoréletre látszik kárhoztatva lenni;[5] de még azok is, a melyek müvelésre alkalmas földön laknak, kevés kisértetben vannak ezen mesterséget gyakorolni, mig rabló szemszédok veszik körül. Syria, Persia és Szibéria tartományok határain a parasztok, ki levén téve a pusztitó ellenség folytonos berontásainak, nem élnek oly életet, a melyet a vándorló tatár vagy arab irigyelhetne. A biztonság bizonyos foka talán szükségesebb, mint a föld gazdagsága; felbátoritani a pásztoréletről a földmivelésre való átmenetet

[1] Ils se disputeront la terre inculte, comme parmis nous les citoyens se disputent les héritages. Ainsi ils trouveront de fréquentes occasions de guerre pour la nourriture de leures bestiaux etc. ils auront autant de choses à regler par le droit des gens qu'ils en anront peu à decider par le droit civil. Montes. Esprit des Lois XVIII. könyv XII. fej.

[2] Voy. de Volney I. k. XXII. fej. 361., 362., 363. l.

[3] Gibbon: IX. k. C. fej. 238., 239. l.

[4] Voy. de Volney I. k XXIII. fej. 353. l.

[5] U. a.: XXXIII. fej. 350. l.

és a hol ez nem érhető el, a letelepedett munkás jobban ki van téve a szerencse forgandóságainak, mint az, a ki vándorló életet él és egész vagyonát magával hurczolja.[1] A törökök gyenge és mégis elnyomó uralma alatt nem ritka, hogy a parasztok elhagyják falvaikat és visszatérnek a pásztorállapotra, a melyben inkább remélik, hogy képesek lesznek elmenekülni az ő török uraik és arab szomszédaik rablásai elől.[2]

Azt lehet azonban mondani a pásztorról és a vadászról, hogy ha csupán a szükség okozná a szokások változását, csak kevés pásztortörzs maradna meg. A beduin araboknak folytonos háboruik és szaporodásuk azon más gátjai daczára, a mely életmódjuk nehézségeiben rejlik, népesedésük mégis oly erősen nyomul élelmi szereik határa felé, hogy oly fokára vannak a szükség által a nélkülözésnek kényszeritve, a mit csupán az emberi természet korai és állandó hozzászoktatásával tudhatnak elviselni. Volney szerint az arabok alsóbb osztályai rendes nyomor és éhség állapotában élnek."[3] A puszta törzsei tagadják, hogy Mahomet vallása nekik készült volna. „Mert hát — igy szólnak — hogy gyakorolhatnánk a mosakodást, mikor nincs vizünk; hogy adhatunk alamizsnát, mikor nincs vagyonunk, és micsoda módon bőjtölhetnénk a Ramazán hónapban, mikor bőjtölünk az egész éven át?[4]

Egy sheik hatalma és gazdagsága törzse számában áll. Ennélfogva érdekének tartja a szaporodás felbátoritását nem gondolva arra, hogy tartható az fenn. Saját léte nagyban függ a számos utódok és rokonoktól;[5] és oly állapotában a társadalomnak, a hol rendesen az erő ad megélhetést, minden egyes család erejét és fontosságát számjától kapja. Ennek meggondolása, mint jutalom, hat a népesedésre és összehatva a nemeslelküség szellemével, a mely csaknem vagyonközösséget teremt,[6] azt egész a végletig fokozza és a nép tömegét a legerősebb szegénységre szoritja.

A soknejüség szokása ott, a hol a háboruban nagy férfiveszteség volt, talán ugyanazon hatást okozza. Niebuhr megjegyzi, hogy a soknejüség szaporitja a családokat, mig némely águk a

[1] Voy. de Volney I. k. XXXIII. fej. 359. l.
[2] U. a.: 350. l.
[3] U. a.: XXIII. fej. 359. l.
[4] U. a.: 380. l.
[5] U. a.: 366. l.
[6] U. a.: 378. l.

legnagyobb nyomorba sülyed.[1] Mahomet leszármazói nagy számmal találhatók az egész keleten és sok közülök végső nyomorban. Egy mohamedán némi mértékben kötelezve van soknejüségre a próféta iránti engedelmesség törvényénél fogva, a ki a férfi egyik legnagyobb kötelességévé teszi igyekezni gyermekeket nemzeni, a teremtőt dicsőiteni. Szerencsére az egyéni érdek ezt némely mértékig, mint más esetekben a törvényhozó rossz irányát, itt is enyhiti; és a szegény arab kénytelen vallásos engedelmességét élemiszereivel arányba hozni. De mégis a népesedés egyenes felbátoritása rendkivülileg nagy és semmi sem helyezheti az ily felbátoritások felesleges és káros voltát oly szembeszökő világitásba, mint ezen országok jelen állapota. Általánosan elismerik, hogy ha lakosságuk nem kevesebb mint régebben volt, kétségkivül nem is nagyobb és mint egyenes következtetés folyik, hogy egyes családok nagy megszaporodása feltétlenül kiszoritott másokat az életből. Gibbon, Arábiáról beszélve, megjegyzi: „A népesség mértéke az élelmiszerek által van szabályozva és ezen nagy félsziget lakóinál nagyobb számuak lehetnek egy termékeny és iparkodó tartomány lakosai.“[2] Bármilyen legyen is a felbátoritás a házasodásra, ezen a mértéken tul nem mehetnek. A mig az arabok megtartják jelen szokásaikat s az ország megmarad müvelése jelen állapotában, ha minden férfinak paradicsom igértetik is, kinek tiz gyermeke van, az csak csekélylyel szaporithatná számukat, habár nagyban növelhetné is nyomorukat. A népesedésre adott egyenes felbátoritásoknak egyáltalán nincs semmi hatásuk megváltoztatni ezen szokásokat és előmozditani a müvelődést. Ső talán épen az ellenkező irányban hatnak; mert a szegénység és szükségből, a melyet okoznak, eredő folytonos feszültségnek a rablószellemet kell csak fokoznia[3] és szaporitania a háborura való alkalmakat.

A tatárok közt, a kik szintén termékenyebb földön élnek, aránylag gazdagabbak marhában, a rablóberohanások alkalmával nyerhető zsákmány nagyobb, mint az arabok közt. Miután az

[1] Niebuhr: Travels II. k. V. fej. 207. l.

[2] Valóban különös körülmény, hogy egy ily fontos igazság, a melyet oly sok szerző állitott és ismert el, oly ritkán követtetett következményeiig. Emberek nem mindennap halnak meg éhségtől, hogy van hát, hogy a népesedés mégis az élelmiszerek mértékéhez van arányitva?

[3] Alinsi arrive-t-il chaque jour des accidents, des enlevement des bestiaux; et cette guerre de maraude est une de celles qui occupent davantage les Arabes. Voy. de Volney I. k. XXIII. fej. 364. l.

ütközetek is véresebbek a törzsek nagyobb erejénél fogva és a rabszolgákká tevés szokása is általános, a háboruban a nagyobbszámu veszteségek valószinüebbek. Ezen két körülmény egyesitve, a szerencsés rablók némely csoportját képessé teszi bőségben élni, összehasonlitva kevésbbé vállalkozó szomszédaikkal. Palles tanár részletes adatokat közöl két, Oroszországnak alávetett vándorló törzsről, a melyeknek egyike csaknem kizárólag rablásból él és a másik annyira békésen él, a mint csak azt megengedi szomszédaiknak nyugtalansága. Érdekes lehet nyomozni a népesedés különböző akadályait, a melyek e különböző szokásokból erednek.

A kirgizek, Palles szerint,[1] jólétben élnek a többi vándorló törzsekhez arányitva, a melyek Oroszország alatt vannak. A szabadság és függetlenség szelleme, a mely uralkodik köztük, együtt azon könnyüséggel, a melylyel szert tehetnek az eltartásukhoz szükséges nyájra, meggátolja bármelyiküket is, hogy mások szolgálatába álljanak. Ugy akarják, hogy mindnyájan testvérjökül tekintsék egymást és a gazdagok ennélfogva kénytelenek rabszolgákat tartani. Kérdezhető, mik hát itt az okok, melyek a nép alsóbb osztályait meggátolják oly sokra szaporodni, mig szegényekké lesznek?

Palles nem mondja el, hogy mennyire járulnak hozzá ezen eredményhez a bünös szokások, az asszonyokat illetőleg, vagy a családtól való félelemből megszoritása a házasságoknak; de talán maga az az előadás, a melyet ő ad polgári szervezetükről és a szabados rablási hajlamról, csaknem elegendő megmagyarázni azt. A khán nem gyakorolhatja hatalmát, csak a nép által választott egy felsőbb emberek tanácsa utján; és még az igy megerősitett rendeleteket is állandóan büntetlenül sértik meg.[2] Ámbár a rablás és az emberek, marha és áru elfoglalása, a mit a kirgizek gyakorolnak szomszédaikon, a karalpok, bokharaiak, perzsák, turkománok, kalmukok és oroszok ellen, meg van tiltva törvényeik által, még sem fél senki sem bevallani azt. Ellenkezőleg, dicsekszenek ezen módon sikereikkel, mint a legtisztességesebb dolgokkal. Gyakran egyedül mennek és határaikon szerencsét keresve, gyakran egy ügyes vezér parancsa alatt csoportokba verődnek és egész kara-

[1] Nem lévén képes megszerezni Palles művét a mongol nemzetek történetéről, itt az orosz utazók műveinek általános kivonatát használtam, 4 kötetben 8⁰, mely 1781. és 1784-ben Bernben és Lausanneban jelent meg Decouvertes Russes czim alatt III. k. 399. l.

[2] Decouv. Russ· III. k. 389. l.

vánokat kifosztanak. A kirgizek egy nagy száma ezen rablás gyakorlása közben vagy leöletik vagy rabszolgaságba jut; de ez kevéssé zavarja magát a nemzetet. Ha e rablások magános kalandorok által követtetnek el, mindegyik megtartja, a mit elfoglal, akár marha, akár asszony. A férfirabszolgát és árukat a gazdagoknak vagy külföldi kereskedőknek adják el.[1]

Ezen szokásokkal, hozzáadva nemzeti háboruikat, a melyek a törzs érzékeny és zavargó hajlamánál fogva igen gyakoriak,[2] könnyen láthatjuk, hogy az erőszakos okokból eredő akadályai a népesedésnek oly hatalmasak lehetnek, hogy csaknem kizárnak minden mást. Esetleges éhségek gyakran bénithatják őket pusztító háboruikban,[3] fárasztó rabló-beütéseikben, vagy eredhetnek hosszu szárazságokból és marhavészből; de a dolgok rendes folyamatán a szegénység közeledése inger lesz uj rablókisérletekre és a szegény kirgiz vagy annyival tér vissza, a mennyi elég megélhetésére, vagy elveszti életét vagy szabadságát e kisérletben. Az, a ki elhatározza gazdaggá lenni vagy meghalni és nem válogat az eszközökben, sokáig nem élhet szegényül.

A kalmukok, a kik kivándorlásuk előtt 1771-ben a Volga termékeny terein laktak Oroszország védelme alatt, általában különböző módon éltek. Nem gyakran keverednek valami véres háborukba,[4] és a khán hatalma feltétlen lévén[5] és a polgári közigazgatás jobban szabályozva, mint a kirgizek közt, magános kalandorok rablóvállalatai korlátozva voltak. A kalmuk nők szerfelett szaporák. A meddő házasságok ritkák és rendesen három vagy négy gyermeket általában látnak minden kunyhó körül játszani. A miből — jegyzi meg Palles — természetesen következtethető, hogy az utolsó százötven év alatt, mióta nyugodtan laknak a Volga sikságain, nagyon meg kellett szaporodniok. Az okok, a miket ő ad, hogy miért nem szaporodtak még sem annyira, a mint várható lett volna, az, hogy a lóról való leesés sok esetben halált okozott,

[1] U. a.: 396., 397., 398. l.

[2] U. a.: 378. l.

[3] Cette multitude devaste tout ce qui se trouve sur sos passage; ils emmènent avec eux tout le bétail qu'ils ne consomment pas, et reduisent à l'eselavage les femmes, les enfans, et les hommes, qu'ils n'ont pas massacrée. Decouv. Russ. III. k. 390. l.

[4] Decouv. Rass. III. k. 222. l. A törzs itt torgot név alatt van leirva, a mi pontos nevük. Az oroszok a sokkal általánosabb kalmuk néven hivják őket.

[5] U. a.: 237. l.

a különböző vezérek és különböző szomszédokkal gyakran folytattak kis háborukat; és különösen az, hogy a szegényebb osztályok közt nagy szám hal éhen, nyomorban és mindenféle bajban, a minek leggyakrabban a gyermekek áldozatai.[1]

Ugy látszik, hogy mikor ez a törzs alávetette magát Oroszország védelmének, elvált a zurgaroktól és épen nem volt számos. A Volga termékeny völgyeinek birtoka és a nyugodtabb élet hamar megszaporitotta őket, és 1662-ben már ötvenezer családra szaporodtak.[2] Ezen időtől 1771-ig, vándorlásuk idejéig, ugy látszik, igen lassan szaporodtak. Az általuk birt legelő nagysága valószinüleg nem engedett volna meg egy sokkal nagyobb népességet, mert az ezen helyről való elmenetel idején a khán ingerültsége Oroszország eljárása felett, egyesült a nép panaszával a legelőhiány tekintetében, számos nyájaik részére. Ez időben a törzs mintegy 55—60,000 családra ment. Végzete ez érdekes vándorlás alatt az, a mi valószinüleg sok más vándorló törzs végzete volt, a mely gyér legelő s más elégedetlenségi ok miatt, uj hazát indult el keresni. A vándorlás télben történt és ezen rettenetes utazás alatt nagy szám veszett el hideg, éhség és nyomor miatt. Nagy részt megöltek vagy elfogtak a kirgizek; és azok, a kik elérték rendeltetési helyöket, ámbár eleinte szivesen fogadtattak a chinaiak által, később rendkivüli szigorusággal bántak velük.[3]

Ezen vándorlás előtt a kalmukok alsóbb osztályai nagy szegénységben és nyomorban éltek, és rendesen kénytelenek voltak minden állatot, növényt vagy gyökeret felhasználni, a melyből képesek voltak táplálékot szerezni.[4] Igen ritkán öltek le oly marhát, mely egészséges volt, kivéve persze azt, a mit loptak, és ezt aztán rögtön elfogyasztották, félve a felfedeztetéstől. Megsebesült vagy elcsigázott lovak, és oly állatok, melyek a ragadós vészen kivül bármely betegségben estek el, a legkivánatosabb eledelnek tartattak. A legszegényebb kalmukok a legrothadtabb hust is meg-

[1] U. a.: 319., 320., 321. l.

[2] U. a.: 221. l. Tooke: View of the Russian Empire II. k. II. könyv 30. l. Egy más példája mutatkozik a gyors szaporodásnak a megkeresztelt kalmukok egy gyarmatán, a kik Oroszországtól egy termékeny területet kaptak letelepedni. 8695-ről, a mi volt számuk 1754-ben, 14,000-re növekedett 1771-ben. Tooke: View of the Russ. Emp. II. k. II. könyv 32., 33. l.

[3] Tooke: View of the Russ. Emp. II. k. II. könyv 29., 30., 31. l. Decouv. Russ. III. k. 222. l.

[4] Decouv. Russ. III. k. 275., 276. l.

ették, még marháik trágyáját is.[1] A gyermekekek nagy száma veszett el természetesen a rossz táplálkozás miatt.[2] A télen át az egész alsóbb osztály kegyetlenül szenvedett hidegtől és éhségtől.[3] Általában juhaik egyharmadrésze és gyakran még több veszett el télen minden gondozás daczára; és hogyha a fagy későn állott be az eső és hó után, ugy hogy a marha nem mehetett ki a fűre, a halandóság nyájaikban általános lett és a szegényebb osztályok kikerülhetlen éhségnek lettek kitéve.[4]

Veszélyes lázaik, a melyeket gyakran rohadt eledelük és azoknak, a mikkel körülvéve voltak, rohasztó kigőzölgése okozott, és a himlő, a melytől épugy féltek, mint a dögvésztől, gyakran meggyéritette számukat;[5] de általában ugy látszik, hogy népesedésük oly erősen haladt élelmiczikkeik határa felé, hogy a szükség, a belőle származó betegségekkel, vehető szaporodásuk legfőbb akadályául.

Egy oly ember, a ki Tatárországban a nyári hónapokban utaznék, valószinüleg nagy elfoglalatlan pusztákat látna és nagy bőségben ledőlt füvet látna, nem lévén marha, mely megegye. Talán azt következtethetné, hogy ez ország sokkal nagyobb számu lakost tarthatna el, még feltéve, hogy pásztor állapotban maradna is. De ez egy hirtelen és igazolatlan következtetés volna. Egy lóról vagy más dolgozó marháról azt mondják, hogy oly erős csak, mint leggyengébb részének ereje. Ha lába vézna és gyenge, teste erejének csak kevés következménye volna; vagy ha háta és gerincze nem erős; az az erő, mely lábában van, sohasem fejthető ki teljesen. Ugyanazon okoskodást kell alkalmaznunk a föld erejére is az élő teremtmények eltartásánál. A táplálék bősége, mely szétárad a bőség idején, nem fogyasztható mind el azon gyér szám által, a mely megélhet rajta a szükség idején. A hol az emberi munka és előrelátás a legjobb módon vannak irányitva, az a népesség, a melyet a föld eltarthat, az egész éven át való átlagos terméssel van szabályozva; de állatok között, és az ember müveletlen állapotában, alatta lesz ezen átlagnak sokkal. A tatár szerfelett nehéznek találná összegyüjteni és magával vinni oly nagy mennyiségü szénát, a mely táplálja marháját télen át. Nehezitené

[1] U. a.: 272., 273., 274. l.
[2] U. a.: 324. l.
[3] U. a.: 310. l.
[4] U. a.: 270. l.
[5] U. a.: 311., 312., 313. l.

mozgását, kitenné ellenségei támadásának és egy szerencsétlen nap megfoszthatná őt az egész nyár munkájától; mivel a kölcsönös berontásoknál, a mik előfordulnak, rendes szokásnak látszik lenni, felégetni és elpusztitani mindazt a takarmányt és élelmiczikket, a mit nem lehet elvinni.[1] A tatár ennélfogva csak legbecsesebb marhája részére gondoskodik a télen át, és ráhagyja a többit, hadd tartsa el magát a gyér füvön, a mit találni tud. Ez a nyomorult élet, együtt a nagy hideggel, természetesen megsemmisiti annak nagyobb részét.[2] A törzs népességét nyájai számával mérik; és a tatárok átlagos száma és azon lovaké, melyek a pusztában vadon tévelyegnek, oly alacsonyra szorittatik le a tél hidegének és szük idejének évi megjelenése által, hogy nem képesek a nyár bőséges takarmányát mind elfogyasztani.

A szárazságoknak és terméketlen éveknek, gyakoriságuk miatt ép az a hatásuk, mint a nyárnak. Arábiában[3] és Tatárország nagy részében[4] a szárazságok nem ritkák; és hogyha visszatérési idejük nincs hat vagy nyolcz év felett, az átlagos népesség sohasem haladhatja tul sokkal azt, a mit a föld e kedvezőtlen időkben el tud tartani. Ez minden viszonyok közt igaz; de talán a pásztoréletben az ember különösen ki van téve az időjárás hatásainak; és a törzsgulya nagy halandósága végzetesebb és hosszabb ideig érzett csapás, mint az aratás hiánya. Palles és más utazók a marhavészeket igen gyakoriaknak mondják a világ ezen részén.[5]

Miután a tatárok közt a család mindig tiszteletreméltó és a nők igen hasznosaknak ismertetnek el a marha és a házi teendők kezelésében, nem valószinü, hogy sokakat elijesztene a házasságtól az a félelem, hogy nem képes eltartani egy családot.[6] Ugyanakkor, miután minden feleséget meg kell venni szüleitől, gyakran kell, hogy kivül essék a szegényebb osztályok képességén megtenni a vásárt. Rubruquis, szerzetes — beszélvén ezen szokásról — azt mondja, hogy mivel a szülők tartják minden leányukat, mig csak

[1] On mit le feu a toutes les meules de blé et de Fourrage. Cent cinquante villages, egalement incendiés. Memoires du Baron de Tott, I. k. 272. l. Érdekes leirást ad egy tatár hadsereg pusztitásairól és szenvedéseiről a téli hadjárat alatt. Cette journée couta a l'armée plus de 3000 hommes et 30,000 chevaux, qui perirent de froid 267. l.

[2] Decouv. Russ. III. k. 261. l.

[3] Voy. de Volney I. k. 23. fej. 353. l.

[4] Decouv. Russ. I. k. 467 l.; II. k. 10., 11., 12. l.

[5] U. a.: I. k. 290. és köv. l.; IV. k. 304. l.
Geneal. Hist. of the Tartars II. k. 407. l.

eladhatják; leányaik gyakran igen fonnyadtak, mielőtt férjhezmennek.[1] A mohamedán tatárok közt a női foglyok töltik be a feleségek helyét;[2] de a pogány tatárok közt, a kik kevéssé használják a rabszolgákat, a feleségek megvevésének lehetetlensége a szegényebb osztályokra gyakran szükségképen ugy hat, mint akadály a házasságra, különösen azért, mert áruk magasra tartatik fenn a gazdagok közt meglevő többnejüség gyakorlata folytán.[3]

A kalmukokról azt mondják, hogy nem féltékenyek,[4] és a köztük elterjedt nemi betegségekről itélve[5] azt következtethetjük, hogy a kicsapongó érülközés bizonyos foka gyakorlatban van nálok.

Ennélfogva általában véve ugy hiszszük, hogy a pásztorélet azon részében, melyet e fejezetben tárgyaltunk, a fő akadályok, a melyek a népességet lent tartják az élelmi szerek szinvonalán, a következők: nehézség a szegénység miatt feleséget kapni, bűnös szokások a nők tekintetében, ragályok, háboruk, éhség és a végtelen szegénységből eredő betegségek. A három első és az utolsó akadály ugy látszik, hogy sokkal kevesebb erővel működött Észak-Európa pásztorai közt.

VIII. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Afrika különböző részeiben.

Afrikának azon részei, a melyeket Park látogatott meg, ugy vannak leirva általa, mint a melyek sem nem jól müveltetnek, sem nem népesek. Ő sok nagy és szép vidéket talált teljesen lakosok nélkül; és általában véve a különböző királyságok határai vagy igen ritka népességüek, vagy teljesen elhagyatottak voltak. Gambia, a Senegal iszapos partjai és más folyóké a part felé, ugy látszik kedvezőtlenek voltak a népességnek, mert egészségtelenek;[6] de mások nem ily természetüek voltak; és nem volt lebetséges — igy szól — nézni a föld bámulatos termékenységét, a nagy nyájt, marhákat, a melyek munkára és élelemre egyaránt

[1] Travels of Wm. Rubruquis 1253-ban. Harris: Collection of Voy. I. könyv II. fej. 561. l.

[2] Decouv. Russ. III. k. 413. l.

[3] Palles megjegyzi a nők ritkaságát és a férfiak tulnagy számát a kalmukok közt, daczára annak, hogy a férfinem állandóbban ki van téve mindennemü bajnak. Decouv. Russ. III. k. 320. l.

[4] U. a.: 239. l.

[5] U. a.: 324. l.

[6] Park: Interior of Africa XX. fej. 264. l. 4°.

jók, és gondolkozni azon eszközökről, a melyeken egy nagy belföldi hajózásra adnók meg az alapot, a nélkül, hogy sajnálkoznánk rajta, mikép egy, a természettől ily bőven megáldott ország jelen vad és elhanyagolt állapotában marad.[1]

Ezen elhanyagolt állapot okai azonban világosan kitünnek azon leirásból, melyet Park ad a néger nemzetek általános szokásairól. Oly országban, mely ezer kis államra van felosztva, melyek legnagyobbára függetlenek és irigyek egymásra, természetes — igy szól — képzelni, hogy gyakran ered háboru igen haszontalan indokokból. Afrikában a háboruk két fajták; az egyik, mit Killinek neveznek, nyiltan be van vallva; és a másik, Tegria, rablás és lopás. Ez utóbbiak igen gyakoriak, különösen a száraz időszak kezdete körül, a mikor az aratási munkák be vannak fejezve és az élelem bő. Ezen rablókirándulások mindig gyors megtorlást idéznek elő.[2]

A rablásnak való ezen állandóan kitett állapotból eredő vagyonbizonytalanságnak a legvészesebb befolyása volt a szorgalomra. Minden határtartomány elhagyott állapota igazolja, mily hatása volt ennek. Az éghajlat természete kedvezőtlen a néger nemzetek erőkifejtésének; és mivel nincs sok alkalom haszonra forditani munkájuk tultermelését, nem lehetünk meglepetve, hogy rendesen meg vannak elégedve csupán annyi földet mívelni, a mi elegendő saját maguk eltartására.[3] Ezen okok, ugy látszik, elegendőleg megmagyarázzák az ország müveletlen állapotát.

Az életpusztitásnak ezen folytonos háboruk és rablóbetörések közt jelentékenynek kell lenni; és Park megegyezik Buffonnal, azt állitva, hogy az erőszakos esetektől eltekintve is, a hosszu életkor ritka a négerek közt. Negyven évvel, igy szól, legnagyobb részük megőszül és ránczokkal lesz beboritva, és csak kevés éri köztük tul az ötvenöt vagy hatvan évet.[4] Buffon az élet ezen rövid voltát a nemek időelőtti érülközésének és az igen korai és rendkivüli dobzódásnak[5] tulajdonitja. E tárgy felett, talán, tulzásokba

[1] U. a.: XXIII. fej. 312. l.

[2] Park: Interior of Africa XXII. fej. 291. és köv. l.

[3] U. a.: XXI. fej. 280. l.

[4] U. a.: 284. l.

[5] L'usage prémature des femmes est peutetre la cause de la brévetté de leure vie; les enfans sout si debauhés, et si peu contraints par les peres et méres que des leur plus tendre jeunesse ils delivrent à tout ce que la nature leur suggére; rien n'est si rare que de trouver dans ce peuple qui puisse de souvenir du tems auquel elle a cessée d'être vierge. Histoire Naturelle de l'Homme. VI. k. 235. l. 5-ik kiadás 12⁰ 31. kötet.

esett; de a nélkül, hogy tulsokat tulajdonitanánk ez oknak, kellemesnek látjuk a természet analogiájára feltételezni, hogy mivel a forró égaljak benszülöttei sokkal korábban jutnak érettkorhoz, mint a hidegebb országok lakói, épugy korábban halnak is meg.

Buffon szerint a néger nők szerfelett szaporák; de Parkból az tetszik ki, hogy rendesen két vagy három évig szoptatják gyermekeiket és mivel a férj ezen idő alatt összes figyelmét többi feleségeire forditja, egy feleségnek családja ritkán számos.[1] A többnejüség általánosan meg van engedve a néger nemzetek közt,[2] és ennélfogva nagyobb száma nélkül az asszonyoknak, mint a minőt van okunk feltételezni, sokan közülük nőtlenek kénytelenek maradni. Ezen nehézség főleg a rabszolgákat sujtja, a kik Parker szerint oly arányban vannak, mint három az egyhez, a szabad emberekhez.[3] A gazdának nem szabad eladni házi rabszolgáikat vagy azokat, kik az ő házában születtek, kivéve éhség idején, maga és családja fentartása czéljából. Képzelhetjük hát, hogy nem fogja megtürni azok elszaporodását azon foglalkozás nélkül, melyet adhat részükre. Azon rabszolgák, a kiket vettek, vagy a kiket háboruban fognak el foglyokul, teljesen gazdáik rendelkezésére állanak.[4] Azokkal gyakran rendkivüli szigoruságggal bánnak és a szabad emberek többnejüségéből származó minden nőszükségben, természetesen minden nehézség nélkül elveszik azokat tőlük. Kevés, vagy talan egy férfi sem marad valószinüleg szoros értelemben véve nőtlen; de a házasok száma arányában a társadalom állapota nem látszik kedvezőnek a szaporodásra.

Afrika volt minden időben a rabszolgák fő bölcsője. E módon a népesség elvonása nagy és állandó volt, mióta azok belehozattak az európai gyarmatokba; de talán, mint dr. Franklin megjegyzi, nehéz volna találni azt a hiányt, melyet okozott száz évi kivitele a négerenkek, a mi feketévé tette fél Amerikát.[5] És mégis, daczára ezen állandó kivándorlásnak, a folytonos háboruból eredő számveszte-

[1] Park: Africa XX. fej. 265. Mivel Park adatai és azok, a melyekre Buffon alapitotta megjegyzéseit, valószinüleg különböző nemzeteknek a különböző korszaku adatai, nem tudjuk azt következtetni, hogy bármelyik is téves, mert eltérők egymástól; de a mennyire Park észleletei kiterjedtek, bizonyára nagyobb hitelt igényelnek, mint minden más utazóé, a ki őt megelőzte.

[2] Park: Africa XX. fej. 267. l.

[3] U. a.: XXII. fej. 287. l.

[4] U. a.: 288. l.

[5] Franklin: Miscell. 9. l.

ségnek és a bűn és más okokból eredő szaporodási akadályoknak, ugy látszik, hogy a lakosság folytonosan törekszik az élelmiszerek határa felé. Parker szerint rossz évek és éhségek gyakoriak. A négy főok közt a rabszolgaságnak Afrikában, ő az éhséget tartja a háboruhoz legközelebb állónak[1] és az a különös jog, mely adatik a gazdáknak eladni házi rabszolgáikat családjaik fentartása érdekéből, a mi nincs nekik megengedve semmi kevésbbé égető alkalmakkor,[2] ugy látszik, a nagy szükségnek nem ritka alkalmát mutatja. Egy nagy szükség idején, a mely három évig tartott Gambia vidékén, nagyszámu nép lett rabszolgává. Dr. Lindley arról biztositotta Parkot, hogy ezen időben sok szabad ember jött és nagy komolysággal kérte, hogy rabszolgái sorába vegye, hogy megmentse őt az éhhaláltól.[3] Mig Park Mandingban volt, az élelmiszerek ritkaságát nagyon erősen érezték a szegények és a következő eset szomoruan győzte meg erről őt. Ott léte alatt minden este látott öt vagy hat asszonyt jönni Mansa házába és hogy mindegyik kapott egy bizonyos mennyiségü gabonát. „Nézd ezt a fiut — modta Mansa neki, egy körülbelül ötéves szép fiura mutatva — anyja eladta nekem negyvennapi élelemért maga és többi családjának. Egy szép fiut hasonló módon vettem.[4] Sooseetában, egy kis Jallonka faluban, Parkot arról értesitette gazdája, hogy nem adhat élelmet, mert nem sokkal azelőtt nagy szükség volt az ország azon részében. Arról biztositotta őt, hogy mielőtt jelen termésüket betakaritották volna, Kullo minden lakosa huszonkilencz napig a nélkül volt, hogy gabonát kóstolt volna, hogy ezen idő alatt teljesen azon sárga poron éltek, a mit találtak a mitha kelyhében (ugy hivták a benszülöttek), egy neme a mimózának, és a bambusznád magvával, a mi ha kellőleg megőröltetik és elkészittetik, igen hasonló izü a rizszsel.[5]

Talán lehet mondani, hogy — Park adatai szerint — sok jó föld marad míveletlenül Afrikában s igy a drágaság a nép hiányának tulajdonitható; de ha ez volna az eset, alig tudnók feltételezni, hogy oly sok szám küldetik ki évenkint az országból. A mire a néger nemzeteknek valóban szükségük van, az a tulajdon biztonsága és ennek rendes kisérője, a szorgalom és ezek nélkül

[1] Park: Africa XXII. fej. 295. l.
[2] U. a.: 288. l. jegyzet.
[3] U. a.: 295. l.
[4] U. a.: XIX. fej. 248. l.
[5] Park: Africa XXV. fej. 536. l.

a nép szaporodása csak megsulyositaná bajaikat. Ha azon czélból, hogy betöltsék azon hézagokat, a melyek hiányosaknak látszanak a lakosságban, feltételeznők, hogy nagy jutalom adatnék a gyermekekért, az eredmény valószinüleg a háboruk szaporodása, a rabszolgák kivitelének emelkedése és a nyomor nagy növekvése, de nem a lakosságnak valódi növekvése lenne.[1]

Némely nemzetnek szokása és mindegyiknek előitélete némi mérvben ugy működnek, mint ilynemü jutalom. A shanghalla négerek — Bruce szerint — minden oldalon erőteljes és hatalmas ellenségektől körülvéve, kemény munkák és folytonos félelem közt élvén életüket, kevés vágyat éreznek a nők iránt. A feleség és nem a férfi az ő soknejüségük oka. Ámbár különböző törzsek és nemzetek közt élnek, mégis ezen nemzetek ismét fel vannak osztva családokra. Küzdelemben minden család támad és védekezik magára hagyatva, és övék a zsákmány és préda, a mihez jutnak. Az anyák ennélfogva a kis családok hátrányát igyekeznek minden hatalmukban álló eszközökkel szaporitani azt, és az ő sürgetésükre történik, utoljára is enged a férj.[2] A soknejüség indokai a Gallák közt ugyanezekül vannak leirva és mindkét nemzetnél az első feleség keresi a második hozzámenetelét az ő férjéhez ; és a főérv, a mit használ, az, hogy családjaik egyesülhetnek és erősek lehetnek és hogy gyermekeik kevés számuak lévén, nem eshetnek ellenségeinek zsákmányául a csata napján.[3] Nagyon valószinü, hogy a nagy családok iránt való ezen rendkivüli vágy saját czélját hiusitja meg; és hogy az a szegénység és nyomor, a melyet okoz, kevesebb gyermeket enged felnőni teljes korára, mint hogyha a szülők egész figyelmüket kisebb számu gyermekek felnevelésére irányozták volna.

Bruce nagy barátja volt a soknejüségnek és védi azt azon egyedüli módon, a mint lehet azt védelmezni, azt állitván, hogy azon országokban, a melyben főleg uralkodik, a született leányok aránya a fiukhoz, kettő vagy három egyhez. Egy ily rendkivüli

[1] Az itt emlitett két nagy feltétele a népesség valódi megszaporodásának, nevezetesen a tulajdon biztonsága és természetes következménye, a szorgalom, nem várhatók, hogy legyenek e néger nemzet közt, mert a parton folyó rabszolgakereskedés általános felbátoritást ad a rablóberohanásoknak, a mit Park leir. Ha ez a kereskedés megszünik, észszerüleg remélhetjük, hogy valami nagyon hosszu korszak előtt, jövő utazók képesek lesznek kedvezőbb képet adni nekünk a társadalom állapotáról, az afrikai nemzetekről, mint a Park által rajzolt.

[2] Bruce : Travels to Discover the Source of the Nile II. k. 556. l. 4°.

[3] U. az : 223. l.

tény azonban nem engedhető meg azon általános kutatások alapján, a melyekre ő alapitja véleményét. Hegy jelentékenyen több nő él, mint férfi ezen égaljak alatt, az a legnagyobb mérvben valószinü. Még Európában is, a hol biztonsággal tudjuk, hogy több fiu születik, mint leány, a nők rendesen tulszárnyalják a férfiak számát; és képzelhetjük, hogy a forró és egészségtelen égaljak alatt és a társadalom barbár állapotában, azon veszélyek, melynek a férfiak ki vannak téve, nagyon nagy mérvben megszaporodnak. A nők nyugodtabb életet élve, kevesebbet szenvednek a forró nap és mocsaras kigőzölgések hatásaitól; rendesen kevésbbé vannak kitéve a kicsapongásokból eredő rendetlenségeknek; de mindenek felett nagymértékben kimenekülnek a háboru pusztitásaitól. A társadalom oly állapotában, a hol az ellenségeskedések sohasem szünnek meg, a férfiak elvonása, magából ezen okból, nagy aránytalanságot kell, hogy okozzon a nemek közt, különösen, a hol az a szokás, mint a hogy Abyssiniában[1] a Gallakról beszélik, különbség nélkül lemészárolnak minden férfit, és csak a házasságra képes nőket mentik meg az általános elpusztitástól. Az ezen okokból eredő aránytalanság a nemek közt valószinüleg adta meg először az engedélyt a soknejüségre és talán hozzájárult ahhoz, hogy könnyebben elhigyjük, mikép a fiu- és a leánygyermekek aránya forró égalj alatt nagyon különböző attól, a minőnek tapasztaljuk azt a mérsékelt égöv alatt.

Bruce, szokásos előitéleteivel e tárgy felett, azt látszik gondolni, hogy a nők egy részének hajadonsága végzetes az ország népesedésére. Azt jegyzi meg a Jiddákról az élelmiszerek nagy hiánya folytán, a mely abból eredett, hogy rendkivüli nagyszámu nép jött össze egy az élet szükségleteiben nagyon is szegény helyre, a lakosok közt kevesen engedhetik meg magoknak a Mohamed által adott jogot. Ennélfogva kevesen vehetnek el több, mint egy feleséget; és ez okból származik, mondja, a nép hiánya és a nőtlen asszonyok nagyszáma.[2] De szembeszökő, hogy a nép hiánya e terméketlen helyen csupán az élelem hiányából ered, és hogy minden férfinak négy felesége lévén, a nép szám nem állandón növelhető ez által.

Boldog Arábiában Bruce szerint, a hol mindennemü élelem rendkivül olcsó, hol a föld gyümölcse, az ember fő élelme, önkényt

[1] Bruce: Travels to Discover the Source of the Nile IV. k. 421. l.
[2] U. az I. k. XI. fej. 280. l.

megterem, egy csomó feleség eltartása nem kerül többe, mint ugyanannyi rabszolgáé vagy cselédé. Élelmük ugyanaz és egy kék pamut ing, mely mindnyájok közös ruhája, nem kerül többe egyiknek, mint a másiknak. A következés az szerinte, hogy a nők közt a hajadonság meg van akadályozva és nép száma négyszeres arányban emelkedett a többnejüség által, mint azon országokban, a hol egynejüek.[1] És mégis ezen négyszeres szaporodás daczára nem látszik, mintha Arábia bármely része valóban nagyon népes volna.

A soknejüség eredménye abban, hogy növeli a férjes asszonyok számát és csökkenti a hajadonságot, kivül áll a vitán; de az, hogy mily hatása van a tényleges népesség szaporodására igen különböző megfontolás. Talán továbbra is szoritja a népesedést szorosabban az élelmiszerek határa felé; de az a sápadt és reménytelen szegénység, melyet ez okoz, egyáltalában nem kedvező a szorgalomnak; és oly égalj alatt, a hol ugy látszik elég előkészitő oka van a betegségnek, nehéz megérteni, hogy a nyomor ezen állapota ne járulna hozzá hatalmasan ama rendkivüli halandósághoz, a mely ezen tartományok legnagyobb részében észleltetett.

Bruce szerint, a Veres-tenger egész partja Sueztől Babelmandelig, rendkivülileg egészségtelen, legkülönösebben a forró ég öve alatt. Erős lázak, a melyeket ott Nedalnak hivnak, foglalják el a főhelyet e szomoru sorozatban és rendesen halállal végződnek a harmadik napon.[2] Gyakran fogja el az idegent félelem ezen nagy halandóság első láttára, a melyet első megérkezésök alkalmával észlelnek.

Jidda és Arabia minden része, mely a Veres-tenger keleti partján fekszik, ugyanazon módon igen egészségtelen.[3]

Gouderban a lázak folyvást uralkodnak és a lakosok mind halottszinüek.[4]

Sivèben, a mely a világ egyik legszebb helye, rohasztó igen rossz természetü lázak csaknem állandóak.[5] Abyssinia mélyen fekvő részein általában véve a harmadnapos lázak okoznak nagy halandóságot.[6] És mindenütt a himlő tesz nagy pusztitást, különösen az

[1] Bruce: I. k. XI. fej. 381. l.
[2] U. az: III. k. 33. l.
[3] U. az: I. k. 279. l.
[4] U. az: III. k. 178. l.
[5] U. az: 153. l.
[6] U. az: IV. k. 32. l.

Abyssiniával határos nemzeteknél, hol gyakran egész törzseket kipusztit.[1]

A szegénységnek, rossz táplálkozásnak és csaknem állandó kisérőjének, a tisztaság hiánynak hatása a rosszindulatu betegségek fokozására ismeretes; és a nyomor ezen faja általánosan látszik uralkodni. Csagasszáról, Gouder mellett, Bruce azt jegyzi meg, hogy a lakosok, háromszoros aratások daczára, nyomorultul szegények.[2] Adowánál, Tigré fővárosánál, ugyanazon megjegyzést teszi és az összes abyssiniai gazdákra alkalmazza azt. A föld évenként a legmagasabb igérőnek adatik oda és rendesen a földbirtokos adja a magot és kapja a termés felét; de azt mondják, hogy az igen elnéző gazda, a ki nem vesz el egy más negyedet azért a koczkázatért, melybe bement; ugy, hogy a mennyiség, a mi a gazdálkodó részére marad, nem több, mint elegendő puszta megélhetést adni nyomorult családjának.[3]

Az agowok, egyike Abyssinia legjelentékenyebb nemzeteinek, számra nézve — ugy iratnak le Bruce által — mint a kik alig felfogható nyomor és szükség állapotában élnek. Láttunk egy csomó asszonyt, igy szól, ránczosat és napsütöttet annyira, hogy alig volt emberi képök, az égő nap alatt vándorolva egy és néha két gyermekkel hátukon, szedve a levágott fü magvát, hogy egy kenyérfélét csináljanak.[4] Az agow asszonyok tizenegy éves korukban kezdenek gyermekeket szülni. Rendesen ezen kor körül mennek férjhez és a meddőség nem ismerős közöttük.[5] Dixanban, Abyssinia egyik határvárosában, az egyedüli kereskedés a gyermekek eladása. Ötszázat visznek ki évente Arábiába; és szükség idején, Bruce ugy jegyzi meg, ezen szám négyszeresét.[6]

Abyssiniában a többnejüség nem rendes gyakorlat. Bruce valóban egy meglepő nyilatkozatot tesz e tárgy felett; azt mondja, hogy ámbár sokat hallunk a jezsuitáktól a házasságról és többnejüségről, mégis nincs semmi, a mit helyesebben mondhatnak, mint az, hogy nincs is oly dolog, mint házasság, Abyssiniában.[7] De bárhogy legyen is ez, világosnak látszik az, hogy kevés vagy

[1] U. az: III. k. III. fej. 68 l; VII. fej. 178 l; I. k. XIII. fej. 353. l.
[2] U. az: III. k. VII. fej. 195. l.
[3] Bruce: VII. k. V. fej. 124. l.
[4] U. az: XIX. fej. 738. l.
[5] U. az: XIX. fej. 739. l.
[6] U. az: III. fej. 88 l.
[7] U. az: XI. fej. 306. l.

egyetlen asszony sem él hajadon állapotot ez országban; és hogy a természet szaporitó ereje majdnem teljes működésben van, kivéve azt, a mennyire a kicsapongó érülközés akadályozza. Ez azonban a Bruce által leirt erkölcsi állapot szerint bizonyosan igen hatalmasan működik.[1]

A népesedés akadálya a háboru folytán igen nagynak látszik. Az utolsó négyszáz év alatt — Bruce szerint — sohasem szünt meg pusztitani ezt a szerencsétlen országot;[2] és az a vad mód, melyben folytatták, tizszeres pusztulást okozott. Mikor Bruce először lépett be Abyssiniába, minden oldalon legalsó alapjokig lerombolt falvakat látott Rás Mihály elvonulása által Gouderbe.[3] A polgári háboruk folyama alatt, mig Bruce az országban volt, igy szól: „Dembea egész tartománya teljesen el van pusztitva; férfiak, nők és gyermekek teljesen kiirtattak a korra vagy nemre való tekintet nélkül, a házak földig leromboltattak;[4] és az ország körülbelül oly elpusztitott állapotban hagyatott, mint az özönviz után. A király tulajdonát képező falvakkal kegyetlenül bántak; általános siránkozás hallatszott minden oldalról, de senki sem mert javasolni bármely segitséget.“[5] Maicsában, Abyssinia egyik tartományában, azt mondták neki, hogy ha öreg emberre talál, biztos lehet benne, hogy az idegen, mert minden benszülött ifju korában lándzsával öletett meg.[6]

Hogyha Abyssinia állapotának ezen Bruce által rajzolt képe bármely mértékben közel áll az igazsághoz, erős szempontra helyezi a szaporodás azon törvényének erejét, a mely a népességet fentartja az élelmiszerek szinvonalán a háboru, dögvészes betegségek és kicsapongó érintkezések akadályai között is, ha mind rendkivüli mértékben működik is.

Az Abyssiniával határos nemzetek általában rövid életüek, Egy huszonkét éves Shangalla asszony, Bruce szerint, ránczosabb és a kor által elcsufitottabb, mint egy európai asszony hatvan éves korában.[7] Ugy látszik tehát, hogy mindezen országokban, mint az északi pásztorok közt folytonos vándorlásaik idején, igen gyors

[1] U. az: 292. l.
[2] U. az: IV. k. 119. l.
[3] U. az: VII. fej. 192. l.
[4] U. az: IV. k. V. fej. 112 l.
[5] Bruce: IV. k. 258. l.
[6] U. az: I. fej. 14. l.
[7] U. az: II. k. 559. l.

egymásra következése van az emberi lényeknek; és a különbség a két eset közt az, hogy északi elődeink kihaltak saját országukból, mig ezek otthon halnak meg. Ha ezen nemzetek közt pontos anyakönyvek vezettetnének, kevéssé kételkedem, hogy az tünnék ki, mikép a háborukból származó halandóságot beletudva, 1 a 17-, vagy legalább a 18-ból meghal évente, a helyett, hogy 1 a 34—36-, vagy 40-ből, mint az európai államokban általában.

A leirás, a mit Bruce ad az ország némely részéről, a melyen ő keresztül ment hazafelé utjában, még borzasztóbb képet nyujt, mint Abyssinia állapota, és mutatja, mily kevéssé függ a népesedés a gyermekek születésétől, összehasonlitva az élelem termeléssel és azon természeti és politikai viszonyokkal, a melyek hatással vannak e termelésre.

„Fél hétkor érkeztünk — szól Bruce — Gariganába, egy faluba, melynek lakosai mind elpusztultak éhségben az előző évben; elpusztult csontjaik mind temetetlenül és elszórva voltak azon földterületen, a hol állott a falu korábban. A holtak csontjai közt táboroztunk; semmi helyet sem találtunk szabadon tőlük.“[1]

Egy más városról vagy faluról utjában megjegyzi: „Teawa ereje huszonöt ló volt. A lakosok többi része 1200 meztelen, nyomorult és igénytelen arab lehetett, mint azok nagy része, a kik a falvakban élnek . . . Ilyen volt Teawa helyzete. A következmény az volt, hogy csak addig maradt fenn, mig Daveina arab elhatározta megtámadni, a mikor buzamezői felégettettek és elpusztitattak egy éjjel egy csapat lovas által, a lakosok csontjai szétszórva a földön, volt mindaz, a mi megmaradt, mint Garigana nyomorult faluéinak.“[2]

„Nincs viz Teawa és Beyla közt. Egyszer Indedidema és egy csomó falu ellátták magokat vizzel a kutakból és tengerből, nagy vetést tettek birtokaikon. Ezen ország átka, Daveine arab lerombolta Indedidemát és minden falvat körülötte; betöltötte kutjaikat, elégette vetéseiket és kitette az összes lakosokat az éhhalálnak.“[3]

Kevéssel azután, hogy elhagyja Sennaárt, igy szól: „Elkezdtük látni hatását azon nagy esőhiánynak, a mely beállott. Kevés gabona vettetett és az is oly későn, hogy alig jött ki a földből. Ugy látszik az eső később kezdődik, a mint északfelé megyünk.

[1] U. az: IV. k. 349. l.
[2] U. az: 353. l.
[3] Bruce: IV. k. 411. l.

Sok nép volt itt fümag-szedéssel elfoglalva, a miből igen rossz-minőségü kenyeret sütnek, Ezek az emberek puszta csontvázaknak látszanak, és nem is csoda ily ételen élve. Semmi sem növeli annyira az utazás veszélyét és az idegenek ellen való előitéletet, mint az élelem ritka volta azon országban, melyen át kell mennünk."[1]

„Eljöttem Elticbe, egy pusztuló faluba, mintegy fél mértföldre a Nilustól, egy nagy puszta sikság északon; minden legelő, kivéve a folyampartját, be volt nőve erdővel. Most már nem látunk semmi elvetett gabonát, A nép itt is ugyanazon siralmas foglalkozásban volt, mint azok, a kiket előbb láttunk, tudni illik fümagot gyüjtöttek."[2]

Az éghajlat és politikai helyzet ily viszonyai közt, ámbár az előrelátás, szorgalom és biztonság nagyobb foka jelentékenyen javithatná helyzetöket és szaporithatná népességöket, nagyobb számu gyermekek születése ezen javitások nélkül csak sulyosbitaná nyomorukat és ott hagyná a népesedést, a hol van.

Ugyanez mondható az egykor virágzó és népes Egyiptom országáról. Jelenlegi szomoru helyzetét nem a szaporodás törvényének gyengülése, hanem az iparkodás és előrelátás törvényének meggyengülése okozta, a mely a tulajdon bizonytalansága miatt a legzsarnokabb és elnyomóbb kormányzat következtében állt elő. A szaporodás törvénye Egyiptomban jelenleg megteszi mindazt, a mit lehetséges megtenni. A népességet teljesen fentartja az élelmiszerek szinvonalán; és ha ereje tizszer nagyobb volna, mint a milyen tényleg, akkor sem tehetne többet.

A régi müvek maradványai, a nagy tavak, csatornák és nagy vizvezetékek, a melyek a Nilus ellenőrzésére voltak hivatva, tartályokkal szolgálva ellátni a száraz évet és mint csatornák és levezetők, megakadályozni a viz tulbőségét nedves években, eléggé jelzik nekünk, hogy Egyiptom régi lakosai mesterség- és szorgalommal sokkal nagyobb mennyiségü földet igyekeztek termékenynyé tenni vizeik elárasztásával, mint tesznek most; és megelőzni némi mértékben azon bajokat, a melyeket oly gyakran tapasztalnak ma a tulbő vagy ki nem elégitő elárasztástól.[3] Azt mondják Petronius kormányzóról, hogy megtévén munkával mindazt,

[1] U. az: 511. l.
[2] U. az: 511. l.
[3] U. az: III. k. XVII. fej. 710. l.

a mit megtagadott a természet; ő megtette azt, hogy bőség uralkodjék Egyiptomban oly hiányos áradás hátrányai daczára, a minőt azelőtt mindig szükség követett volna.[1] Egy tulnagy áradás ép oly végzetes a gazdára, mint a hiányzó; és a régiek ennélfogva vezetékeket és árkokat csináltak a felesleges viz elvezetésére Lydia szomjas fövényére, és még a pusztát is lakhatóvá tették. Ezen művek ma már nem állithatók helyre és rossz kezelés folytán gyakran okoznak áldás helyett bajt. Ezen hanyagság és ennélfogva az élelmiszerek fogyásának okai szembeszökőleg a kormány végtelen tudatlanságára és durvaságára s a nép nyomorult állapotára vezethetők vissza. A mamelukok, a kiké a fő hatalom, csak arra gondolnak, hogy meggazdagodjanak és ezen czélra azt alkalmazzák, a mi nekik legegyszerübb eljárásnak tetszik, tudniillik elvenni minden vagyont, a mit találnak, erőszakkal elragadva azt birtokosától és folytonosan uj és önkényes adókat hozni be.[2] Gyengeségük és tudatlanságuk és a folytonos félelmi állapot, a melyben élnek, meggátolja őket abban, hogy bármit tegyenek az ország gazdagodására, a melyet igy jobban előkészitenének zsarolásaikra. Ennélfogva semmi közmunkálat nem várható a kormánytól és egy egyes ember sem mer belefogni bármely javitásba, a mely tőke birtokát feltételezné, mert az valószinüleg közvetlen felhivás volna az ő elpusztitására. Ily viszonyok közt nem lehetünk meglepetve, hogy a régi művek elhanyagoltatnak, hogy a föld rosszul műveltetik és hogy az élelmiszerek s ebből folyólag a lakosság nagyon megcsökkentek. De oly nagy a delta természetes termékenysége a Nilus kiöntései folytán, hogy még a nélkül is, hogy bármi tőke fordittatnék a földre, az öröklési jog és ennélfogva csaknem a tulajdonjog nélkül is, mégis jelentékeny népességet lát el kiterjedése arányához képest, a mely elegendő volna, ha a tulajdon biztos, a munka jól vezetett volna arra, hogy fokozatosan javitsa és terjeszsze ki az ország művelését és állitsa helyre a régi virágzó állapotokat. Biztosan mondható Egyiptomról, hogy nem a népesség hiánya az, a mi meggátolta szorgalmát, de a szorgalom hiánya az, a mi meggátolta népesedését.

A közvetlen okok, a melyek lent tartják a népességet a jelen szükkörü élelmiszerek szinvonalán, nagyon is szembeszökők. A parasztoknak fentartásukra csak annyi van engedve, a mennyi

[1] Voyage de Volney I. k. III. fej. 33. l. 8°.
[2] U. az: XII. fej. 170. l,

elég életben tartani őket.[1] Egy nyomorult fajtája a kenyérnek, melyet durából készitenek tészta vagy élesztő nélkül, hideg viz és nyers hagyma teszik ki egész élelmöket. Hus és zsir, a mit szerfelett szeretnek, soha sincs, csak nagy alkalmakkor és azok közt, a kik inkább tehetősebbek. Lakásaik földből csinált kunyhók, a hol egy idegen megfulna a hőség és füst miatt és a hol a tisztaság hiánya, a piszok és rossz táplálkozásból eredő betegségek gyakran meglátogatják őket és nagy pusztitásokat visznek véghez. Ezen fizikai bajokhoz hozzá kell adni a folytonos rettegés állapotát, az arabok rablásaitól való félelmet és a mamelukok látogatásait, s családokra átszármazott bosszuállás szellemét és a folytonos polgári háboru minden baját.[2]

1783. évben a dögvész igen végzetes volt; 1784-ben és 1785-ben borzasztó éhség uralkodott Egyiptomban, mert a Nilus nem öntött ki. Volney borzasztó képet rajzol a nyomorról, a melyet elszenvedtek ez alkalommal. Cairo utczái, a melyek először teltek meg koldusokkal, hamar megtisztittattak mindezen emberektől, a kik vagy elvesztek vagy elmenekültek. E szrencsétlen nyomorultak nagy száma, hogy megmeneküljön a haláltól, szétszóródott a szomszédos tartományokba és Syria városai telve voltak egyiptomiakkal. Az utczák és közhelyek tömve voltak kiéhezett és haldokló vázakkal. Az éhség kinjai kielégitésének minden legborzasztóbb módja gyakorlatba vétetett; a legutálatosabb eledel nagy mohósággal falatott fel; és Volney említi, hogy látott a régi Alexandria falai alatt két nyomorult éhezőt, a kik egy teve belénél ültek és annak büzös husán veszekedtek a kutyákkal. Ezen két év elnéptelenedését az összes lakosság egyharmadára becsülték.[3]

[1] U. az: 172. l.

[2] Volney I. k. XII. fej. 173. l. A parasztok állapotáról szóló azon rajz, a melyet Volney ad csaknem minden más iró által megvan erősitve e tárgyról; és különösen azon becses értekezésben, melynek czime: Considerations generales sur l'Agriculture de l'Egyipte par L. Reynier. (Memoires sur l'Egypte IV. k. 1. l.)

[3] Voy. de Volney I. köt. XII. fej. II. rész.

IX. FEJEZET.

A népesedés akadályairól északi és déli Szibériában.

Ázsia legészakibb részeinek lakói főleg vadászatból és halászatból élnek; és ennélfogva feltehetjük, hogy szaporodásuk akadályai ugyanazon természetüek, mint a melyek uralkodnak az amerikai indiánok közt, kivéve azt, hogy a háborúból eredő csökkenés jelentékenyen kisebb, és az éhségből eredő csökkenés talán nagyobb, mint Amerika mérsékelt vidékein. Lesseps, a ki a szerencsétlen Perouse okmányaival utazott Kamcsatkából Pétervárra, szomoru képet fest azon nyomorról, a melyet gyakran szenvednek a világ azon részén az élelmiszerek hiánya folytán. Megjegyzi Bolckeretskben, Kamcsatka egyik falvában: „Igen sok eső vészes ez országban, mert áradásokat okoz, a mi elüzi a halakat a folyamokból. Éhség ered belőle, a mi a legborzasztóbb a szegény kamcsatkaiaknak, mint a hogy történt a félsziget nyugati partján minden faluban a mult évben. Ezen borzasztó csapás oly gyakran fordul elő a vidéken, hogy a lakosok kényszeritve vannak elhagyni lakásaikat és elköltözni családjaikkal a Kamcsatka folyó partjára, a hol több élelmet remélnek találni, a hal bővebb lévén ezen folyóban. Kasloff (az az orosz tiszt, a ki kisérte Lessepset) a nyugoti parton akart utazni; de az ezen éhségről való hirek folytán arra határozta el magát, hogy óhaja ellenére inkább visszatér, semmint kénytelen legyen féluton maradni vagy éhen halni.“ [1] Ámbár egy más ut volt választva, mégis az utazás folyamán csaknem minden kutya, a mely a szánakat huzta, elhullott eledel hiánya miatt; és minden kutya, mihelyt megdöglött, tüstént felfalatott a többiek által. [2]

Még Okotskban is, mely jelentékeny kereskedelmi város, a lakosok éber türelmetlenséggel várják az Okhota folyó megindulását tavaszszal. Mikor Lesseps ott volt, a száritott hal készlete közel ki volt merülve. Az eledel oly drága volt, hogy a köznép nem volt képes vásárolni. Felnyitva a jeget, nagyszámu apró halat fogtak, és az öröm és lárma megkétszereződött e látványra. A legkiéhezettebbeknek adtak először. Lesseps részvéttel mondja: „Nem tudtam visszatartani könyeimet, látva ezen szegény teremt-

[1] Travels in Kamtschatka I. k. 147. l. 8°. Angol fordítás 1790.
[2] U. az: 264. l.

mények éhségét . . . Egész családok versengenek a halért, a melyet aztán szemem előtt nyersen faltak fel.“ [1]

Szibéria minden északi részén a himlő igen végzetes. Lesseps szerint Kamcsatkában elvitte a benszülött lakosok háromnegyedét. [2]

Pallas megerősiti ez adatot; és leirva az Obin az osztyákokat, a kik közel ugyanazon módon élnek, azt jegyzi meg, hogy ez a betegség borzasztó pusztitásokat tesz köztük, és szaporodásuk fő akadályául tekinthető. [3] A himlő rendkivüli halandósága ezen népek közt igen természetesen megmagyarázható, a földalatti lakásaikban levő rendkivüli hőség, piszok és rothadt levegő által. Három vagy négy osztyák család van összezsufolva egy kunyhóban; és semmi sem lehet oly utálatos, mint az ő életmódjuk. Soha sem mossák meg kezüket, és a hal rothadó maradványai és a gyermekek piszkai soha sem takarittatnak el. Ezen leirásból, mondja Pallas, könnyen képzelheti bárki is magának azt a bűzt, piszkos gőzöket és nedvességet, mely justjaikban van. [4] Ritkán van sok gyermekük. Ritka dolog hármat vagy négyet látni egy családban; és az ok, a mit Pallas ad, az, hogy nagyon sokan halnak el ilyen rossz táplálkozások miatt. [5] Ehhez talán hozzá kell adni azon nyomorult és fáradságos szolgaságot, a mire a nők vannak kárhoztatva, [6] a mely bizonyára meggátolja őket abban, hogy szaporák legyenek.

A szamojédek, ugy gondolja Pallas, nem egészen oly piszkosak, mint az osztyákok, mert többet mozognak, vadászva télen; de a nők állapotát köztük ő még nyomorultabb és fáradságos szolgaságnak irja le; [7] és ennélfogva a népesedés akadályának ez okból még nagyobbnak kell lenni.

Ezen barátságtalan vidékek benszülötteinek legnagyobb része ugyanezen nyomorult módon él, melyet ennélfogva puszta ismétlés volna leirni. Abból, a mit mondtunk, kellő képet nyerhetünk azon fő akadályokról, a melyek a tényleges népességet lent tartják azon gyér élelmiczikkek szinvonalán, a miket ezen borzasztó országok nyujthatnak.

[1] U. az: II. k. 252., 253. l.
[2] U. az: I. k. 128. l.
[3] Voy. de Pallas IV. k. 68. l. 4°. 5. köt. 1788. Paris.
[4] U. az 60. l.
[5] Voy. de Pallas IV. k. 72. l.
[6] U. az: 60. l.
[7] U. az: 92. l.

Szibéria némely déli részén és a Volgához közel eső vidékeken, az orosz utazók rendkivüli termékenységünek irják le a földet. Rendesen jó fekete iszapból áll, mely oly gazdag természettől, hogy nem igényli, sőt nem is türi el a trágyázást. A trágya csak tulságosan buja növésüvé teszi a gabonát és kiteszi annak, hogy ledől és elrothad. Az egyedüli mód az ily természetü föld javitására gyakorlatokban az, hogy három év közül egyben ugarban hagyják; és ezen módon járva el, van sok föld, a melynek ereje kimerithetlennek mondatik.[1] Mégis, daczára a könnyüségnek, a mivel, mint látjuk, a legnagyobb bőségben szerezhető meg az élelem, sok e vidékek közül gyér népességü és talán egyikőjükben sem szaporodik a népesség azon arányban, mely várható volna a föld természete után.

Az ily országok, ugy látszik, a szaporodás azon erkölcsi lehetetlensége alatt vannak, a melyet oly jól irt le Sir James Stertau.[2] Ha akár a kormányzás természete, akár a nép szokásainál fogva akadályok vannak uj gazdaságok letelepitése vagy a régiek felosztása ellen, a társadalom egyrésze a feltünő bőség daczára is szenvedhet szükséget. Nem elég az, hogy egy országnak legyen ereje bőven teremni élelmet, de a társadalom állapotának is olyannak kell lenni, a mely megadja a helyes elosztás lehetőségét; és az ok, a miért oly lassan halad a népesedés ezen országokban az, hogy a munka csekély kereslete megakadályozza a föld terményének azon szétosztását, a mely, mig a föld elosztása ugyanaz marad, egyedül képes a társadalom alsóbb osztályait részeltetni az általa nyujtott javakban. A földmüvelés módja felette egyszerünek iratik le, és igen kevés munkást igényel. Némely helyen a magvat csak szétszórják az ugarra.[3] A tavaszi buza a fő termény; és bár igen gyéren vettetik, de egy vetés eltart öt vagy hat évig és minden évben meghozza az eredeti mennyiség tizenkétszeres vagy tizenötszörösét. A mag, a mi elhull az aratáskor, elegendő a következő évre, és csak annyi szükséges, hogy egyszer végig járja a borona tavaszszal. És azt igy folytatják, mig csak a föld termékenysége nem kezd el csökkenni. Igen helyesen jegyezték meg, hogy semminemü gabona müvelése nem illik annyira, mint ez, a Szibéria sikjain lakó rest lakosokhoz.[4]

[1] U. az: 5. l.
[2] Polit. Econ. I. könyv V. fej. 30. l. 4°.
[3] Voy. de Pallas I. k. 250. l.
[4] Decouv. Russ. IV. k. 329. l. 8° 4 köt. Bern.

A földmüvelés ily rendszere, és kevés vagy semmi ipar mellett, természetesen a munka keresletét igen könnyen ki lehet elégiteni. A gabona kétségkivül igen olcsó lesz; de a munka aránylag még olcsóbb. Bárha a gazda nagymennyiségü élelmet szerezhet be gyermekei részére, mégis munkásainak bére nem lehet elegendő arra, hogy képessé tegye őt könnyen eltartani egy családot.

Hogyha, megjegyezvén, a népesség hiányos voltát összehasonlitva a föld termékenységével, ugy törekednénk azt orvosolni, hogy jutalmat adnánk a gyermekekért, és igy képessé tennők a munkást nagyobb számot növelni fel, mi volna a következmény? Senki sem igényelné a tulszámu munkások munkáját, a kik igy jönnének a piaczra. Bárha egy ember szükséglete egy napra bőven megszerezhető egy pennyért, senkisem adna egy negyedrészt sem az embereknek munkájukért. A gazda meg tehet mindent, a mit óhajt, mindazt, a mit szükségesnek tart a föld müvelésére, saját családja és azon egy-két munkással, a ki már azelőtt is megvolt. Mivel ezen emberek semmit sem adhatnak tehát neki olyat, mire neki szüksége van, nem várható, hogy legyőzze természetes közönyét és nagyobb és vesződségesebb gazdálkodásba fogjon pusztán azért, hogy azokat lássa el haszon nélkül élelemmel. A dolgok ily állapotában, ha az igazi munka ilyen kis keresletre kielégittetik, mit fog tenni a többi? Azoknak tényleg ép oly teljesen fog hiányozni az élelmiszerük, mintha meddő homokon élnének. Ki kell tehát vándorolniok oly helyre, hol szükség van munkájukra, vagy nyomorultul veszni el a szegénységben. Hogy ha meggátoltatnak abban, hogy ezt az utolsó végletet szenvedjék, némi gyér ellátás adatván nekik cserében munkájuk gyér és alkalmi felhasználásáért, szembeszökő, hogy miután maguk sem tudnak megélni, nem lesznek képesek megházasodni és továbbra is növelni a lakosságot.

Ha Európa legjobban müvelt és legnépesebb országaiban a föld és gazdaságok jelen felosztásai tartatnak fenn, és nem követte volna azokat a kereskedelem és ipar behozatala, a népesedés már régideje megállott volna, mert egyátalában teljesen hiányzott volna az ok a további müvelésre, és ennélfogva hiányzott volna a munkakereslet: és szembeötlő, hogy a most tárgyalt ország földjének rendkivüli termékenysége inkább sulyosbitja, semmint csökkenti e nehézséget.

Azt fogják valószinüleg mondani, hogy ha sok jó föld van használatlanul, természetesen uj telepitések és felosztások fognak

létesülni, és hogy a tulbő népesség meg fogja termelni saját élelmét és teremt rá kinálatot, mint Amerikában.

Kétségkivül ez volna az, ezen kedvező viszonyok közt; ha például első sorban, a föld oly természetü volna, hogy minden más tőkebefektetést megenged épugy, mint a gabonát; másodsorban, ha ily földet kis darabokban meglehetne venni és a tulajdon szabad kormány alatt biztos volna; és harmadszor, ha a szorgalom és takarékosság szokása uralkodó volna e nép tömegénél. De ezen feltételek bármelyikének hiánya lényegesen gátolná, vagy egyáltalában megállithatná a népesedés haladását. Az a föld, a mely a legbővebb gabona-aratásokat adja, teljesen alkalmatlan lehet nagy és átalános telepitésre vagy fa vagy vizhiánya folytán. Az egyesek megtakaritásai csak nagyon vontatottan és lassan fordulnának a föld felé, ha a földbérleti viszonyok vagy bizonytalanok vagy lealázók; és a termelés semmi könnyüsége nem adhat állandó szaporodást és az életszükséglet helyes elosztását a restség és előrelátás hiányának megrögzött szokásai mellett.

Szembeszökő, hogy az itt emlitett kedvező viszonyok nem működnek közre Szibériában; és még ha felteszszük is, hogy nincs semmi természeti hiány a földben, a mit le kell győzni, a népesség gyors szaporodásának utjában álló politikai és erkölcsi nehézségek csak nehezen győzhetők le a legjobban irányitott erőfeszitésekkel is. Amerikában a fölmüvelési tőke gyors növekvését nagy mértékben a közönséges munka magas béréből eredő megtakaritásai okozzák. Legalább is harmincz vagy negyven farm birtokát tartják szükségesnek arra, hogy egy tevékeny fiatal ember képes legyen ültetvényt kezelni saját maga részére a távol gyarmatokon. Ily összeget kevés év alatt meglehet nagy nehézség nélkül takaritani Amerikában, a hol a munkának nagy kereslete van és nagy árban fizetik; de Szibéria tulbő munkása szerfelett nehéznek találná oly összeget gyüjteni, melylyel képes legyen házat épiteni, marhát és szerszámot venni, és megélni, mig uj földjét jó rendbe hozza és megfelelő jövedelmet kap belőle. Még a gazda gyermekei is, ha felnőnek, nem könnyen szerzik meg a szükséges tőkét. Oly állapotában a társadalomnak, hol a gabona piacza szerfelett szük, és az ár igen alacsony, a gazdák mindig szegények; és ha képesek is bőven gondoskodni családjukról az élelem egyetlen czikkére nézve, mégsem képesek tőkét gyüjteni, hogy szétosszák gyermekeik közt és képessé tegyék azokat uj föld müvelését kezdeni meg. Bár ezen szükséges tőke igen kicsiny lehet; de még azt

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

a kis tőkét sem képes talán a gazda megszerezni; mert ha nagyobb mennyiségü gabonát termel, mint rendesen, akkor sem talál rá vevőt [1] és nem változtathatja azt át valami állandó czikké, a mely valamely gyermekét képessé tegye az élelem vagy munka megfelelő mennyisége felett jövőre rendelkezni. [2] Ennélfogva gyakran megelégszik csak annyit termeszteni, a mi szükséges családja közvetlen ellátására és azon szük piaczra, a melyhez hozzászokott. És ha nagy családja van, gyermekei közül némelyik valószinüleg visszaesik a munkások sorába, és további szaporodások, a mint a fentebb leirt esetben a munkásoknál láttuk, meg lesz gátolva az élelmiszerek hiánya által.

Ennélfogva nem a gyermekek nemzésére és felnevelésére való egyenes felbátoritás az, a mire szükség van ezen országokban lakosságuk növelése érdekében; de arra, hogy a felosztási módok előmozditása által valódi kereslet teremtessék a föld terményei iránt. Ez csupán az ipar behozatala és azáltal lehet, hogy a földmüvesben felköltjük az aziránt való izlést, és igy kitágitjuk a belföldi piaczot.

A néhai orosz czárnő bátoritotta mind az iparosokat, mind a földmüvelőket; és más nemü idegeneknek tőkét adott kamattalanul bizonyos számu évekre. [3] Ezen jól irányitott törekvés, hozzáadva ahhoz, a mit Nagy Péter tett, mint czár és tehetett, jelentékeny hatást ért el; és az orosz területek, különösen azok ázsiai része, a mely századokon át csaknem ugyanazonos népességgel vagy legalább igen lassan növekvővel vesztegelt, ugy látszik hirtelen megindult előre az utolsó években. Ámbár Szibéria termékenyebb tartományainak lakossága még mindig igen elégtelen a föld gazdagságához; mégis azok némelyikében a földmüvelés nem jelentéktelen mérvben virágzik, és nagy mennyiségü gabona terem. Egy általános szükségben, mely 1769-ben fordult elő, az isetski tarto-

[1] Ily a fort peu de debit dans le pays, parceque la plupart des habitans sonut cultivateurs, et elevent eux memes des Bestiaux. Pallas IV. k. 4. l.

[2] Az itt emlitett okok kiegészitéseül utólag értesültem, hogy a főok, a miért nagy kiterjedésü gazdag földek maradnak müveletlenül a világ e részén, a sáska csapatok, a melyek bizonyos időben ellepik e vidékeket, és a melynek pusztitásaitól nem lehet megóvni a függő termést.

[3] Tooke: View of the Russian Empire II. k. 242. l. A fő hatása talán az idegenek behozatalának az volt, hogy szabad emberek jöttek be rabszolgák helyett és német szorgalom orosz restség helyett, de a tőke azon részének behozatala, mely a gépekben áll, igen nagy dolog volt, és az iparczikkek olcsósága hamar kedvet fog irántuk ébreszteni a földmiveseknél.

mány szük aratása daczára képes volt a rendes módon ellátni az urali vasöntődéket és hámorokat, a mellett pedig megmenteni az éhség borzalmaitól az összes szomszédos tartományokat.[1] És Krasznojaszk területén, a Jenissei partjain, a lakosság restsége és iszákossága daczára a gabonabőség oly nagy, hogy általános szükségre egy esetet sem ismernek.[2] Pallas helyesen jegyzi meg, hogy ha meggondoljuk, mikép Szibéria kevesebb, mint két száz év előtt egy teljesen ismeretlen vad terület volt, és lakosság számában Észak-Amerikának még legelhagyottabb részénél is sokkal hátrább állott, egyszerüen csak csodálkozhatunk a világ ezen részének jelen állapotán és orosz lakosainak nagy számán, a kik számban jóval felülmulják a benszülötteket.[3]

Mikor Pallas Szibériában volt, ezen termékeny vidéken, különösen Krasznojaszk környékén az élelem rendkivül olcsó volt. Egy pud, vagyis negyven font buzaliszt mintegy két és fél pennyért, egy ökör öt vagy hat shillingért, és egy tehén három vagy négyért adatott.[4] Az a természetellenes olcsóság, a mely a földtermények eladási piaczainak hiányából eredt, talán a főakadálya volt a szorgalomnak. Azon időszak alatt, mely azóta lefolyt, az árak jelentékenyen emelkedtek;[5] és következtethetünk ebből arra, hogy a kivánatos czél nagy mértékben eléretett, és hogy a népesedés gyors léptekkel halad.

Pallas azonban panaszkodik, hogy a czárnő óhaja Szibéria benépesedését illetőleg nem voltak mindig jól betöltve alárendelt közegei által, és azok a tulajdonosok, a kiknek gondjaira volt az bizva, gyakran oly gyarmatosokat küldtek, a kik minden tekintetben képtelenek voltak e czélra a kor, betegség és szorgalmas szokás hiánya miatt.[6] Még a Volga közelében eső tartományok német telepesei is hiányosak voltak Pallas szerint az utolsó pontban[7] és ez bizonyára leglényegesebb. Valóban bizton lehet állitani, hogy a szorgalom behozatala határtalanul nagyobb következményü egy ország népesedésére, mint férfiak és nők behozatala, tisztán számok szerint véve tekintetbe. Hogyha lehetséges volna

[1] Voy. de Pallas III. k. 10. l.
[2] U. az: IV. k. 3. l.
[3] Voy de Pallas IV. k. 6 l.
[4] U. az: 3. l.
[5] Tooke: View. of the Russian Empire III. k. 239. l.
[6] Voy. de Pallas V. k. 5. l.
[7] U. az: 253. l.

egyszerre megváltoztatni egy egész nép szokásait, és tetszés szerint irányitani szorgalmát, soha sem volna egy kormány sem rászorulva idegen gyarmatosok felbátoritására. De rég ideje álló szokásokat megváltoztatni minden dolgok közt a legnehezebb. A legkedvezőbb viszonyok közt is sok évnek kell elmulni, mig a szibériai parasztnál meg lesz egy angol munkás szorgalma és tevékenysége. És ámbár az orosz kormány állandó volt törekvéseiben rászoktatni Szibéria pásztortörzseit a földmüvelésre, mégis sok makacsul, állandóan ellentáll minden oly kisérletnek, a mely elszakitaná őket ártalmas restségüktől.[1]

Sok más akadály fordulhat elő meggátolni az orosz gyarmatok azon gyors szaporodását, a mit a szaporitási erő megengedne. Szibéria némely alsó vidéke egészségtelen a bennük levő mocsarak nagy száma miatt;[2] a nagy és pusztitó állatvészek gyakoriak a szarvasmarhánál.[3] A Volgához közel eső kerületekben, ámbár a föld természetesen gazdag, a szárazság mégis oly gyakori, hogy ritkán van több, mint egy jó aratás három között.[4] A saratoffi telepesek, miután már több éven át letelepedve voltak, ezen ok miatt kénytelenek voltak más kerületbe költözni; és a császárné visszaadatta nekik összes kiadásaikat, melyeket házaik épitésére tettek, a mi többre ment egy millió rubelnél.[5] Akár biztonság, akár kényelem szempontjából, minden egyes gyarmat házai egy sorban épültek, vagy közel ugy, és nem voltak szétszórva a különböző gazdaságokban. Ennek folytán a falu közvetlen szomszédságában a hely hiányát hamar érezték, mig a távolabbi földek

[1] Tooke: Russian Empire III. k. 313. l.

[2] Voy. de Pallas III. k. 16. l. Ámbár oly országokban, a hol a szaporitó erő sohasem jött egészen működésbe, az egészségtelen időjárásnak és ragályoknak csak kis hatásuk van az átlagos népességre; uj gyarmatokban, melyek e tekintetben más viszonyok közt vannak, azok lényegesen gátolják haladását. Ezt a pontot nem értik eléggé. Ha oly országokban, a melyek vagy állandóak voltak, vagy igen lassan szaporodtak, mindazon közvetlen akadályai a népesedésnek, a melyek észleltettek, tovább is erősen működnének, az élelem bősége nem növelné lényegesen a nép számát. De ez az ut, a melyen ily bőség működik, épen az, hogy csökkenti az azelőtt uralkodott közvetlen akadályokat. Azok azonban, melyek fenmaradnak, akár a szokások változtatásának nehézsége miatt, vagy a földben, vagy éghajlatban rejlő kedvezőtlen körülmények folytán, tovább is fognak működni, meggátolva a szaporitó erőt abban, hogy teljes erejét kifejtse.

[3] Voy. de Pallas III. k. 17. l.; V. k. 411. l.

[4] U. az V. k. 252. és köv. l.

[5] Tooke: Russian Empire II. k. 245. l.

igen tökéletlen művelés állapotában lehettek. Megjegyezve ezt, a Korcsesnája telepen Pallas azt javasolta, hogy egy részét telepitse át a czárnő más kerületekbe, hogy a megmaradtak inkább kényelmükre hagyassanak.[1] Ez a javaslat azt készül igazolni, hogy ilynemü önkéntes szétosztások ritkán történnek meg, és hogy a gyarmatosok gyermekeinek nincs mindig könnyü módjuk letelepedni megint és uj családokat nevelni fel. A morva testvérek virágzó gyarmatán Sareptában, ugy mondják, hogy a fiatal embereknek nem lehet megházasodniok papjaik beleegyezése nélkül; és hogy azok beleegyezése rendesen nem adatik meg, csak későn.[2] Az tünik ki ennélfogva, hogy a lakosság növekedésének akadályai közt még ezen uj gyarmatokban is, az előzetes akadálynak is meg van a maga része. A népesség sohasem szaporodhatik nagy gyorsasággal, csak ha a közönséges munka valódi ára igen magas, mint Amerikában; és ezen eredmény a társadalom ezen állapota miatt az orosz területek ezen részén, és az ezzel együtt járó eladási képtelensége miatt a munka terményeinek nem következik be valami jelentékeny mértékben, bárha rendesen be szokott is következni az uj gyarmatokban.[3]

X. FEJEZET.

A népesedés akadályairól a török birtokokon és Perzsiában.

A török birtokok ázsiai részeiben nem lesz nehéz az utazók elbeszéléseihez képest kinyomozni a népesedést akadályozó és jelenlegi hanyatlások okait; és miután igen csekély különbség van a törökök erkölcsei között, akár Európában, akár Ázsiában laknak,

[1] Voy. de Pallas V. k. 253. l.

[2] U. az: 175. l.

[3] Más okok is járulhatnak közbe Szibéria népességének korlátozására, a miket nem vett észre Pallas. Általában meg kell jegyeznünk a népesedés minden közvetlen akadályára, melyeket eddig emlitettem, vagy ezután lesz alkalmam emliteni, hogy mivel szembeszökőleg lehetetlen megállapitani azt a mérvet, a meddig mindegyik hat, és a szaporitó erőnek azt az arányát, a mit meggátol, nem lehet ezekből semmi pontos következtetést vonni a priori a népesség tényleges állapotára. Az uralkodó akadályok két különböző nemzet közt látszhatnak teljesen ugyanazon természetüeknek; de ha különbözők fokozatban, a szaporodás aránya természetesen mindegyikben oly különböző lesz, a mint csak lehetséges. Ennélfogva, csak ugy kell eljárnunk, mint a természeti kutatásoknál; vagyis először észlelni a tényeket, és aztán megmagyarázni őket az összeszedhető legjobb világitás mellett.

nem lesz méltó a fáradságra két külön vizsgálódás tárgyaivá tenni őket.

A törökországi lakosság alacsony számának — összehasonlítva a terület kiterjedettségével, — kétségkivül fő oka a kormányzat természete. A kényuralom, gyenge kormány, a rossz törvények és azoknak még rosszabb végrehajtása, együtt a tulajdonnak abból folyó bizonytalan voltával, oly akadályokat hárit a földmivelés utjába, hogy a táplálkozási eszközök évről évre csökkennek és azokkal együtt természetesen a népek száma is. A miri, vagy általános földadó, melyet a szultánnak fizetnek, magában mérsékelt,[1] de a török kormányzattal együtt járó visszaélések által a pasák és ügynökeik kitalálták módját annak, hogy romlástokozóvá tegyék. Ámbár nem képesek egyátalán megváltoztatni azt az adót, a melyet a szultán állapitott meg, oly nagy csomó változtatást hoztak abban létre, a melyek a nélkül, hogy nyiltan kifejeznék azt, annak megnövelésével egyértelmüek.[2] Syriában, Volney szerint, a földnek legnagyobb része az ő rendelkezésük alatt állván, annak kibérlését a legsulyosabb feltételekhez kötik és a termés felét, gyakran két-harmadát lefoglalják a maguk részére. Ha az aratás megtörtént, mivel a hatalom az ő kezükben van, annyit visznek el belőle, a mennyi nekik tetszik. Ha az aratás rosszul üt ki, akkor is követelik ugyanazt az összeget, és mindent eladatnak, a mivel csak bir a szegény paraszt. Ezen állandó nyomorgatáshoz hozzá kell adni ezer és ezer alkalmi zsarolást. Gyakran egész falut zsarolnak meg valami valódi vagy kigondolt sérelem miatt. Önkényes ajándékok követeltetnek minden kormányzó jövetelekor; fü, zab és szalma követeltetik lovai részére; és minden alkalommal küldöttek menesztetnek, hogy a parancsokat vivő katonák ott élősködhessenek az éhenhaló parasztokon, a kikkel a legnyersebb durvasággal és igaztalansággal bánnak el.[3]

Ezen pusztitásoknak következménye az, hogy a lakosok szegényebb osztálya tönkre megy, és nem lévén képes egyátalában tovább fizetni a mirit, terhére lesz a falunak vagy a városokba huzódik; de a miri változhatatlan és a beszolgáltatandó összeget másutt kell bárhol felhajtani. Azoknak adórésze, a kik ily módon ki mennek otthonaikból, reá esik az ott maradt lakosokra, akiknek terhe, bár először könnyü volt, igy elviselhetetlenné válik. Hogyha

[1] Voy. de Volney II. köt. XXXVII. fej. p. 373 8-adrét 1787.
[2] Ugyanaz, ugyanott.
[3] Ugyanaz, p. 347.

két éven át, szárazság és éhség látogatja meg őket, az egész falu tönkre megy és elbujdosik; az az adó pedig, melyet fizetnie kellett, reá esik a szomszédos földekre.[1]

Ugyanezen eljárási mód van gyakorlatban a keresztyénekre vetett adónál is, a mely ily módon három, öt és tizenegy piaszterről, a mint legelső izben megállapittatott, felemelkedett harminczötre és negyvenre, a mi aztán teljesen tönkrejuttatja azokat, a kiken behajtatik és kényszeriti őket arra, hogy elhagyják az országot. Megjegyeztetett, hogy ezen zsarolások igen is gyors ütemben haladnak az utolsó negyven év alatt; és ezen időtől számitható a földmüvelés hanyatlása, a tartomány elnéptelenedése és a Konstantinápolyba beszállittatott készpénz mennyiségének csökkenése.[2]

A parasztok élelme majdnem mindenütt egy kis száraz árpa- vagy daralepényre, hagymára, lencsére és vizre van szoritva. Hogy ne veszitsék el gabonájok egy kis részét sem, mindennemü vadmagot benne rostálatlanul hagynak, a mi aztán gyakran rossz következményeket szül. A Libanon és Nablons hegységeiben, drágaság idején összekeresik a tölgyfákról a makkot, a melyet aztán főve vagy hamuba sütve esznek meg.[3]

Ezen nyomoruság természetes következményeül, a müvelés módja a legnyomorultabb állapotban van. A földmüves majdnem teljesen eszközök nélkül van, vagy ha van neki, az a lehető legrosszabb. Ekéje gyakran nem több, mint egy villa alá bevágott fadarab, a melyet késes nélkül használ. A földet szamarakkal és tehenekkel szántják, csak nagyon ritkán ökrökkel, mert az már tulságos sok gazdaságot árulna el. Az arabok berontásainak kitett tartományokban, mint pl. Palesztinában, a szántóvető puskával kezében kell, hogy vessen; és alig kezd sárgulni a gabona, már learatja, hogy földalatti vermekben rejthesse el. Lehető legkisebb mennyiséget tartanak meg vetőmagnak, mert a parasztok nem vetnek többet, mint a mennyi szüken elégséges táplálkozásokra. Egész iparkodások közvetlen szükségleteik fedezésére van szoritva; és arra, hogy egy kis kenyeret, egypár hagymát, egy kék inget és egy kis gyapjut szerezzen be, nem sok munka szükséges. „A paraszt igy nyomorban él; de legalább nem gazdagitja zsarnokait és a zsarnokság kielégithetlensége saját magának büntetése.[4]

[1] Voy. le Volney II. köt. XXXVII. fej. p. 375.
[2] U. o. p. 376.
[3] U. o. p. 377.
[4] U. o. p. 379.

Ezen kép, melyet Volney rajzol, a parasztok állapotát Syriában irja le, s meg van erősitve ezen tartományokban már mások által; és, Eton szerint, nagyon közel a török birtokok nagy részén hiven mutatja a parasztok állapotát.[1] Általában mindennemü közhivatal közárverésen adatik el, és a Serail köreiben, a hol minden állomás betöltetik, minden vesztegetés utján megy. Ennélfogva a pasák, a kik a tartományokba mennek ki, igyekeznek lehető sokat zsarolni; de rajtok mégis túltesznek közvetlenül alattok levő hivatalnokaik, a kiket aztán ismét az ő alárendelt ügynökeik mulnak felül.[2]

A pasa kénytelen pénzt szedni, hogy fizesse az adót és azért is, hogy kártalanitsa magát hivatala megvásárlási áráért, hogy fentartsa rangját és előre gondoskodjék a véletlen eseteiről; és miután minden hatalom, ugy a katonai, mint a polgári, az ő kezébe fut össze, mert hiszen ő képviseli a szultánt, az eszközök teljesen tőle függnek és ő természetesen mindig azt gondolja, hogy a leggyorsabb a legjobb.[3] Bizonytalan lévén a holnap iránt, a rábizott tartományt ugy tekinti, mint egy pusztán átmenő birtoklást és törekszik arra, hogy learassa, ha lehetséges, egy nap alatt sok esztendő gyümölcsét, a legkisebb tekintet nélkül utódjára, vagy azon sérelemre, a melyet ily módon okozhat az állandó jövedelmezőségnek.[4]

A szántóvető szükségképen jobban ki van téve ezen zsarolásoknak, mint a városok lakói. Foglalkozásának természete szerint egy helyre van szoritva, és a földmivelés termesztvényeit nem lehet könnyü szerrel eltitkolni. Azonfelül a földbirtoklás és az örökösödési jog egészen bizonytalanok. Ha az atya meghal, az öröklés a szultánra száll és a gyermekek az örökséget csak jelentékeny pénzösszegen vehetik meg. Ezeknek meggondolása természetesen közönyt szül a földbirtokkal szemben. A vidék elnéptelenedik; és mindenki óhajt menekülni a városokba, a hol nemcsak általában jobb elbánásban részesülhet, hanem a hol remélhet is szerezni olynemü vagyont, a melyet megadózó urai szemei elől sokkal könnyebben eltitkolhat.[5]

Hogy teljessé tétessék a földmivelés romlása, sok esetben maximum van megállapitva és a parasztok kötelezvék a városokat

[1] Eton: Turkish Emp. VIII. fej. Második kiadás. 1799.
[2] Eton: Turkish Emp. II. fej. p. 55.
[3] Voy. de Volney, II. köt. XXXIII. fej p. 347.
[4] U. o. p. 356.
[5] U. o. XXXVI. fej. p. 369.

gabonával látni el egy megszabott áron. A török politika egy főelve, mely a kormány gyenge voltából és a népmozgalmaktól való félelemből származik, az, hogy minden jelentékeny városban alacsonyan tartsák a gabonárakat. Hogy ha az aratás rosszul üt ki, mindenki, a kinek van gabonája, köteles azt egy megszabott áron halálbüntetés terhe alatt eladni; és hogyha nincs gabona a szomszédságban, más kerületek jönnek a sorra.[1] Ha Konstantinápolyban hiány van gabonában, talán már tiz tartomány éhenhalásnak van kitéve,[2] Damaskusban az 1784-iki inség alatt, a nép csak egy és $^1/_4$ pennyt fizetett egy font kenyérért, mig a falvakban a parasztok a szó teljes értelmében éhenhaltak.[3]

Egy ily kormányzási rendszer hatását a földmivelésre nem kell soká magyarázni. A fogyatkozó élelmiszerek okai nagyon is szembeötlők, és azon akadályok, a melyek a népeséget lent tartják ezen fogyatkozó táplálék szinvonalán, époly biztosan megállapithatók és ugy látszik magukban foglalják a bűn és nyomor csaknem minden ismert nemét.

Általában azt jegyezték meg, hogy keresztyén családokban több gyermek van, mint a mohamedán családoknál, a hol pedig többnejüség divik.[4] Ez egy rendkivüli dolog; mert ámbár a többnejüség az asszonyok azon egyenlőtlen elosztása által, a melyet okoz, természetesen kedvezőtlen egy egész ország népesedésére, mégis azt kellene hinnünk, hogy azon egyeseknek, a kiknek módjuk megengedi több feleséget tartani, bizonyára a dolog természete szerint több gyermekkel kellene birni, mint azoknak, a kik csak egy nőre vannak szoritva. Az ok, a melylyel Volney kimagyarázza ezen tényt, az, hogy a többnejüség és a nagyon korai házasságok miatt a törökök ifjan kimerülnek és a harmincz éves korban a tehetetlenség már nagyon gyakori.[5] Eton egy természetellenes bűnt is jelez, a mely nem jelentéktelen mértékben van elterjedve a köznép között és azt véli, hogy az is egyik akadálya a népesedésnek;[6] de az is főoka az elnéptelenedésnek, a mit ő elszámlál, a következő:

1. A pestis, melytől a birodalom soha sem szabad teljesen.

[1] U. o. XXXVIII. fej. o. 38.
[2] U. o. XXXIII. fej. p. 345.
[3] U. o. XXXVIII. fej. p. 381.
[4] Eton: Turkish Emp. VII. fej. p. 275.
[5] Voy. de Volney II. kötet, XI. fej. p. 445.
[6] Eton: Turkish Emp. VII. fej. p. 275.

2. Azon borzasztó zavarok, a melyek legalább Ázsiában csaknem mindig követik azt.

3. Ragályos és pusztító betegségek Ázsiában, melyek ép oly borzasztó pusztításokat okoznak, mint maga a pestis és a melyek gyakran látogatják meg a birodalomnak azon részét.

4. Éhség.

5. És végül a betegségek, a melyek mindig követik az éhséget, és a melyek sokkal nagyobb halálozást okoznak.[1]

Ő aztán részletesebb leirást ad azon pusztításokról, melyeket a pestis okoz a birodalom különböző részeiben, és azon megjegyzéssel végzi, hogy ha a mohamedánok száma csökkent, ezen egy ok is elegendő azt kimagyarázni;[2] és hogyha a dolgok jövőre is a jelen mederben fognak folyni, a török lakosság el fog pusztulni egy század alatt.[3] De ezen feltevés és a reá vonatkozó számitások kétségkivül hibásak. A lakosság növekvése a halálozási ezen időszakok közti közökben valószinüleg nagyobb, mint ő gondolja. És más oldalról meg kell jegyezni, hogy oly országban, a hol a szántóvető iparkodása csak az ő szükségletei fedezésére irányul, a hol csak annyit vet, a mennyi őt megmenti az éhenhalástól, a hol képtelen összegyüjteni bármi feleslegterményt, a nép nagy elfogyása nem könnyen pótolható, mert a csökkenő számból eredő természetes következmények nem érezhetők oly mérvben, mint oly országokban, a hol a szorgalom meghonosult és a tulajdon biztos.

A persa törvényhozó Zoroaster szerint fát ültetni, földet müvelni és gyermeket nemzeni érdemes cselekedet; de az mások elbeszéléseiből ugy tetszik, hogy a nép alsóbb osztályaiból sok nem könnyen érheti el az utolsó fajta érdemet; és ez esetben is, mint számtalan másban, az egyénnek magánérdeke kijavitja a törvényhozó hibáit. Sir John Chardin azt mondja, hogy a házasság Persiában nagyon költséges, és hogy csupán gazdag birtoku férfiak lépnek rá, különben tönkre mennek.[4] Az orosz utazók megerősiteni látszanak ez elbeszélést, és megjegyzik, hogy a nép alsóbb osztályai kénytelenek későre halasztani a házasságot, és csak a gazdagok közt jő az létre korán.[5]

[1] U. o. p. 264.
[2] U. o. p. 291.
[3] U. o. p. 286.
[4] Sir John Chardin: Travels. Harris: Colect. R. III. II. fej. p. 870.
[5] Decouv. Russ. II. köt. 293.

Azon borzasztó forradalmak, a melyeknek Persia sok száz esztendőn át alá volt vetve, feltétlenül végzetesek voltak földművelésére. A külső háboruk és belső forradalmak közt a nyugalmi korszakok rövidek és ritkák voltak: sőt még a legmélyebb béke idején is, a határos tartományok folyvást ki voltak téve a tatárok pusztitásainak.

A dolgok ezen állásának következményei olyanok, mint a milyeneket lehet várni. Persiában a művelt földnek arányát a nem művelthez Sir John Chardin olyannak veszi, mint egy a tizhez;[1] és azon mód, a mely szerint a sah hivatalnokai és a magánbirtokosok kiadják földeiket a bérlőknek, egyáltalán nem olyan, a mely legjobban bátoritaná az iparkodást. A termést Persiában is gyakran tönkreteszi a jég, az apály, sáska vagy más rovar,[2] a mi aztán valószinüleg nagyban elkedvetleniti a tőkét abban, hogy a föld művelésében keressen elhelyezést.

A pestis nem terjed ki Persiára; de a himlő, az orosz utazók szerint, igen nagy pusztitásokat okoz.[3]

Nem érdemelné meg a fáradságot részletesebben foglalkozni a népesedés akadályaival Persiában, mivel, ugy látszik nagyon hasonló a helyzet ahhoz, a melyet épen most tárgyaltunk a török birtokokon. A pestisnek nagyobb rombolása Törökországban talán igen közel meg van egyensulyozva a Persiában gyakrabban előforduló belső forradalmak által.

XI. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Hindostanban és Tibetben.

Meunnak, a hindu törvényhozónak rendeleteiben, a melyeket Sir William Jones forditott le és a „Hindu törvény rendelkezései"-nek nevezett, a házasság nagy mértékben van ajánlva és egy fiörökös ugy tekintetik, mint egy főfontosságu dolog.

„A fiu által a férfi győzelmet nyer minden nép felett; a fiu fia által halhatatlanságot élvez; és később ezen unokának fia által eléri az égi hajlékot".

[1] Chardin's Travels: Harris: Colect. b. III. II. fej. p. 902.
[2] Ugyanott.
[3] Découv. Russ. II. kötet p. 377.

„Miután a fiu szabaditja meg atyját a pokolból, melyet Putnak neveznek, ennélfogva őt maga Brahma puterának nevezi“.[1]

A különböző házassági szokások között, Menu azok mindegyikének különös tulajdonságokat tulajdonitott.

„A Brahmának, vagyis az első osztályu feleségnek fia megszabaditja a bűntől, ha erényes dolgokat követ el, tiz elődjét, tiz utódját és magamagát, mint huszonegyedik személyt.“

„A Daina szertartásszerü asszonytól szült fiu megszabadit hetet az alsó és hetet a felsőbb ágakon; az Arsha szertartásu asszony fia hármat és hármat; a Prájápatya asszonyé pedig hatot és hatot.“[2]

A házfő a legkitünőbb rendhez tartozónak tartatik. Az égi bölcsek, a szellemek, az istenek, az angyalok imádkoznak a családfők jólléteiért.[3] Az öregebb fivér, ha nem házasodik meg a fiatalabb előtt, azon személyek közt emlittetik, a kik különösen kárhoztatandók.[4]

Az ily rendelkezések természetesen azt okozták, hogy a házasság vallásos kötelességnek tekintetik; azonban ugy látszik a czél inkább a férfiörökösök biztositása, semmint a számos család, a mi annyira kivánatos.

„Az atya, ha fiut nemzett, megadja tartozását saját elődeinek.“

„Csakis azon fiu, a kinek születése által tesz eleget kötelességének, és a ki által éri el a halhatatlanságot, csakis ez nemzetett a kötelesség érzetében; minden többit ugy tekint a bölcs, mint a melyek pusztán a gyönyörüség szeretete által nemzettek.“[5]

Az özvegynek némely esetben megengedtetik, hogy legyen egy fia a meghalt férj fivérétől, vagy valamely erre kijelölt rokonától, de sohasem az, hogy legyen második is. „A kijelölés első czélja eléretvén a törvény értelmében, mind a fivérnek, mind a nővérnek ugy kell együtt élni azután, mint az atya és leánya a rokonságban.“[6]

[1] Sir William Jones: Works III. k. IX. fej. p. 354. Szólván az indiai törvényekről, Raynel abbé azt mondja: „La population est un devoir primitif, un ordre de la Nature si Sacré, que la loi permet de tromper, de mentir, de se parjurer pour favoriser mariage.“ Hist. des Indes I. köt. l. i. p. 81. 8-adrét, 10 köt. Paris 1795.

[2] Sir W. Jones: Works III. köt. III. fej. p. 124.

[3] U. o. p. 136.

[4] U. o. p. 141.

[5] U. o. IX. fej. p. 340.

[6] U. o. p. 343.

Menu rendeleteinek csaknem minden részében, a mindenemü érzékiség szigoruan kárhoztatva van és a szüzesség, mint vallásos kötelesség, ajánlva.

„A férfi szerveit nemi gyönyörökre forditva, bizonyos hibába esik, de ha teljesen legyőzte azokat, abból égi áldást nyer.“

„Bármint nyerje is el egy férfi mindezen gyönyöröket, vagy bármint mondjon is le teljesen ezekről, a minden gyönyörről való lemondás sokkal jobb, mint azok élvezése.“ [1]

Észszerü feltenni, hogy az ily rendelkezések, némi mérvben, hathatnak arra, hogy meggátolják a szaporodásra való bátoritást, a mit fentebb emlitettünk, az késztethet sok vallásos személyt arra, hogy minden további gyönyört abbahagyjon, ha van már egy fia, vagy legalább is meg legyen inkább elégedve, mint máskülönben lett volna nőtlen állapotában. A teljes és feltétlen szüzesség ugyanis ugylátszik, hogy felment az utódok szerzése iránti kötelezettség alól.

„Sok ezer brahmin ugyanis, a kik kora ifjuságuktól fogva elkerülték az érzékiséget, és ennélfogva nem is hagytak hátra uj sarjakat családjaikban, mégis felment az égbe.

„És mint ezen önmegtartóztató férfiak, ép ugy az erényes feleség is az égbe megyen, ha nincs is gyermeke, hogyha ura halála után kegyes életnek szenteli magát“.[2]

Az elhalt férj helyett annak örököst adás czéljából fivérének vagy valamely vérrokonának adott engedély csak a szolga-osztály feleségeire terjed ki.[3] A felső osztályok feleségeinek még más férfi nevét sem szabad kimondaniok, hanem „egész halálokig, elfeledve minden bántalmat, gyakorolva nehéz munkát, kikerülve minden érzéki gyönyört, egész lélekkel kell folyvást gyakorolniok az erény hasonlithatlan parancsait“.[4]

A szenvedélyek felett való uralkodásra vonatkozó ezen szigoru parancsok mellett talán vannak más körülmények is, a melyek összejátszanak abba, hogy a házasságra felbátoritó szabályzat teljes érvényre jusson.

A nép felosztása osztályokba, és ugyanazon foglalkozás folytatása ugyanazon családban hatalmas eszköz arra, hogy minden egyes embernek, világos és félre nem ismerhető módon, kimutassa saját jövő kilátását a megélhetésre; és atyjának nyereségeiből

[1] U. o. II. fej. p. 96.
[2] Sir William Jones: Works III. köt., V. fej., p. 221.
[3] U. o. IX. fej., p. 343.
[4] U. o. V. fej. p. 221.

nagyon is könnyen megitélheti, vajjon képes lesz-e ő egy családot fentartani ugyanazon foglalkozással. És ámbár, hogyha egy ember nem élhet meg az ő osztályának kiszabott foglalkozásból, megengedhető neki bizonyos korlátozások közt, hogy mást keressen; mégis, ugy látszik, hogy némi faja a kellemetlenségnek van kapcsolva az eljáráshoz; és nem igen valószinü, hogy sok ember lépne házasságra azon biztos kilátással, hogy igy el kell hagynia osztályát és ily világos módon alacsonyabbá tenné életviszonyait.

Ehhez hozzá kell adni, hogy a feleség megválasztása jelentékeny nehézségü dolognak látszik. Hosszu ideig maradhat nőtlen egy férfiu, mig ép olyan társat találhat, a minőt a törvényhozó meghatároz. Bizonyos fajtáju tiz család, bármily nagy vagy bármily gazdag is legyen bőr, kecske, juh, arany vagy gabonában, szorgosan kerülendő. Azon leányok, a kiknek nagyon kevés vagy nagyon sok hajuk van, a kik nagyon beszédesek, kiknek rossz szemük, kellemetlen nevük, vagy bárminemü betegségük van, vagy kiknek nincs fivérök, vagy kiknek atyját nem egészen ismerik, másokkal együtt teljesen ki vannak zárva; és a választás csakugyan nagy mértékben van megszoritva, ha csak oly leányt szabad választani, „a kinek kellemes alakja bibátlan, kinek kellemes neve van, a ki kellemesen jár, mint az őz vagy a fiatal elefánt, a kinek haja és fogai szabályosok ugy mennyiségre, mint nagyságra nézve, és kinek teste különösen lágy".[1]

Megjegyzendő, hogy szolgai osztályu asszony még a legrégibb krónikairók által sem emlittetik, mint brahma vagy satria felesége, még akkor sem, ha a legnagyobb nehézség volt megfelelő házasságra; a mi azt látszik igazolni, hogy ily nehézség is előfordulhat néha-néha.[2]

A hindu szokásokból eredő másik nehézség az, hogy egy idősebb fivér, a ki nem házasodik meg, láthatólag ugyanazon állapotra köti meg minden többi fivérét; mert a fiatalabb fivér, a ki az öregebbik előtt házasodik meg, rossz szemmel nézetik és azon személyek közt emlittetik, a kiket szégyelleni kell.[3]

Azon jellem, melyet a törvényhozó fest a hindu asszonyok szokásairól és hajlamairól, a legnagyobb mértékben kedvezőtlen. Sok száz, teljesen hasonló szigoruságggal kifejezett állitások közt azt mondja, hogy: „a férfiak iránti szenvedélyök, változó hajla-

[1] Sir William Jones: Works III. köt. p. 120.
[2] U. o. p. 121.
[3] U. o. p. 141.

maik, a megállapodott ragaszkodás hiánya és rossz természetök folytán akármilyen jól őrizzék őket is ezen a világon, mégis csak hamar elhidegülnek férjeiktől".[1]

Ezen jellemvonás, ha igaz, valószinüleg onnan származik, hogy sohasem adatik nekik a szabadság legkisebb foka sem,[2] és azon lealacsonyitó állapotból, a melybe a többnejüség gyakorlata folytán jutottak; de bármint legyen is, ezen ily kifejezések világosan mutatják, hogy a nemek közt a nem szabados közlekedés gyakori volt, daczára a házasságtörés elleni törvényeknek. Megjegyzendő, hogy ezen törvények nem vonatkoztak a köz-tánczosok vagy énekesek, vagy azon alacsony férfiak feleségeire, a kik feleségeik kicsapongásaiból éltek,[3] a mi bizonyitéka annak, hogy az ily esetek sem voltak ritkák és bizonyos mértékig meg voltak engedve. Adjuk ezekhez azt, hogy a többnejüség gyakorlata[4] a gazdagok közt gyakran nehézzé tette a nép alsóbb osztályainak, hogy feleséget találjon, és ezen nehézség valószinüleg különös sulylyal sujtotta azokat, a kik a rabszolgák helyzetére voltak szoritva.

Mindezen körülményeket összevetve valószinünek látszik, hogy India népesedésének akadályai közt a megelőző akadályoknak is meg volt a magok része; azonban a nép főbb szokásaiból és nézeteiből ok van azt hinnünk, hogy a kora házasságokra való hajlam mégis mindig uralkodó volt és általában késztetett minden embert belépni ez állapotba, a ki csak a legkisebb kilátással birhatott arra nézve, hogy képes eltartani egy családot. Ennek természetes következménye az volt, hogy a nép alsóbb osztályai a legnagyobb szegénységbe jutottak és kénytelenek lettek a megélhetés legtakarékosabb és legrosszabb módját választani. A takarékosság még tovább ment és némi részben a felsőbb társadalmi osztályokba is kiterjedt, mivel ugy tekintették azt, mint kitünő erényt.[5] Igy aztán az egész népesség erősen szorittatott az élelmiszerek határai felé, és az ország rendelkezésére álló táplálék a lehető legkisebb adagokban jutott a nép nagyobb részének, hogy tengethesse életét. A dolgok ily állapotában az aratásban a kedvezőtlen időjárás által okozott minden hátramaradás a lehető legsulyosabban érezhető;

[1] U. o. IX. fej. p. 337.
[2] U. o. V. fej. p. 219.
[3] U. o. p. VIII. fej. p. 325.
[4] U. o. IX. fej. p. 346, 347.
[5] U. o. III. fej. p. 133.

és India, a mint természetes is volt, minden időben a legborzasztóbb éhségeknek volt kitéve.

Menu rendeleteinek egy része különösen arra van szánva, hogy a szükség idején vegye megfontolás alá és utasitások vannak adva a különböző osztályoknak ezen időszakok alatt való magukviseletét illetőleg. Brahminok gyakran vannak olyanokul emlegetve, a kik küzdenek az éhséggel és szükséggel,[1] és némely régi és erényes ellemek vannak leirva, a kik elkövettek ugyan kegyetlen és törvénytelen dolgokat, de a kiket mégis igazoltaknak tekint a törvényhozó azon végszükség nyomása alatt, a melyben voltak.

„Ajiganta, éhhalállal küzdve, megakarta gyilkolni saját fiát, eladva őt némi baromért; és még sem volt bűnös semmi vétekben, mert csupán az éhhalál ellen keresett menedéket."

„Vámaveda, a ki jól tudta, mi a jó és mi a rossz, egyáltalán nem lett tisztátalan, bár óhajtotta, éhség által reákényszeritve, megenni a kutyák husát."

„Viswámitra pedig, a kinél senki sem tudta jobban megkülönböztetni az erényt a bűntől; elhatározta, a mikor az éhhalál fenyegette, megenni egy oly kutyának belét, a melyet ő egy Chandálától kapott."[2]

Hogyha ezen a legfelsőbb osztályba tartozó nagy és erényes emberek, a kiket minden embernek kötelessége volt követni, ily végletekbe jutottak, könnyen elgondolhatjuk, milyenek lehettek a legalsóbb osztály szenvedései.

Ezen mutatványok világosan mutatják a legszigorubb szükségek idejének létezését azon korai időszakban is, a midőn ezen rendeletek kiadattak; és van okunk azt gondolni, hogy rendetlen időközökben visszatértek azok folytonosan azóta. Egyik jezsuita azt mondja, hogy teljesen lehetetlen neki leirni azon nyomort, a melynek tanuja volt az 1737 és 1738-iki két évi éhség alatt;[3] de az a leirás, a mit ő ad és a halálozás, a melyet az okozott, eléggé borzasztó minden további részletezés nélkül. Egy másik jezsuita, általánosabban beszélve, igy szól: „Minden esztendőben megkeresztelünk ezer gyermeket is, a kiket szülőik nem képesek tovább táplálni, vagy a kik meghalásra lévén szánva, eladatnak nekünk anyjaik által, csak hogy megszabadulhassanak tőlük."[4]

[1] Sir William Jones: Works III. köt. X. fej. p. 390.
[2] U. az X. fej. p. 397, 398.
[3] Lettres Edif, XIV. köt. p. 178.
[4] U. ott p. 284.

A népesedés tevőleges akadályai természetesen főleg a szudra osztályra esnek és azon, még nyomorultabb lényekre, a kik még ezen osztályok mindegyikén is kivül állanak és a kiket nem engednek még lakni sem a városokban.[1]

A népesség ezen részén a ragályok, a melyek a nélkülözés és rossz táplálkozás következményei és a kis gyermekek közt való nagy halandóság szükségképen nagy pusztitásokat okoz; és valószinüleg ezen szerencsétlen emberek közül ezerek pusztulnak el szükség idején még azelőtt, hogy a szükség jelentékeny mérve érintené a társadalom középső osztályait. Raynal abbé emliti (nem tudom, hogy minő forrásból), hogyha a rizsaratás rosszul üt ki, ezen szerencsétlen páriák kunyhói felgyujtatnak és a futó lakosokat lelövöldözik a föld birtokosai, nehogy a termés valami csekély részét ők fogyaszszák el.[2]

Egy család eltartásának nehézsége még a társadalom közép- és felsőbb osztályaiban is, vagy pedig az attól való félelem, hogy ily módon lesülyednek kasztjaikból, odaszoritotta India számos részében a népet, hogy elfogadják a legkegyetlenebb módokat is meggátolni a számos gyermekeket. Innapore határain, a mely a Benares-tartomány egy kerülete, egy törzsben az a gyakorlat, hogy elpusztitsák a leánygyermekeket, teljes mérvben fennállott. Az anya kötelezve volt elpusztitani őket. Az ok, a melyet a nép adott ezen kegyetlen szokásnak, az volt, hogy nagy költségbe kerül kellőleg kiházasitani leányaikat. Csupán egy falu képezett kivételt e szabály alól és e faluban sok öreg leány élt.

Természetesen következik ebből, hogy a faj nem sokáig maradhat fent e gyakorlat mellett; de az tünt ki, hogy ezen általános szabály alól tett esetleges kivételek és a más törzsekkel való összeházasodások elegendők voltak e czélra. A keletindiai társaság kötelezte e népeket szerződésileg kötelezni magukat nem folytatni tovább ez embertelen szokást.[3]

Malabar partjain a nayrok nem lépnek rendszeres házasságra, és az öröklés és hagyományozás joga a fivér anyjára száll, vagy átmegy a nővér fiára, mert a gyermek atyja mindig bizonytalannak tekintetik.

A brahminok közt, ha több mint egy fivér van, csak az idősebbik, vagy köztük a legidősebb házasodik. A fivérek, a kik

[1] Sir William Jones: Works III. köt. IV. fej. p. 165; X. fej. p. 397.
[2] Hist. des Indes I. köt. I. könyv p. 97. 8-adrét 10 kötet, Páris 1795.
[3] Asiatic Researches IV. köt. p. 354.

igy nőtlenek maradnak, nayr asszonyokkal laknak együtt a nayrok szokása szerint házasság nélkül. Ha a legidősb fivérnek nincs fia, akkor a következő fivér házasodik meg.[1]

A nayrok közt az a szokás, hogy egy nayr asszony két, vagy négy, vagy esetleg több férfit vesz magához.

Az alsóbb osztályok, mint az ácsok, kovácsok és mások, pusztán utánozzák a felsőbb osztályokat, azon különbséggel, hogy az egy asszonyhoz való közös viszony csak fivérekre és férfi vérrokonokra van szoritva, azon czélból, hogy ne legyen lehetsége elidegenülésnek az öröklés folytán.

Montesquieu tudomást vesz a Malabar partjain lakó Nayrok ezen szokásáról és azon feltevéssel magyarázza azt meg, hogy azon czélból fogadták azt el, hogy gyöngitsék ezen osztálynál a családi kötelékeket, hogy mint katonák könnyebben követhessék hivatásuk parancsait; de én azt gondolom, hogy valószinübben azon félelemből származott, hogy szegénységgel jutnak nagy családhoz, különösen mivel ugyanezen szokást más osztályok is elfogadták.[2]

Tibetben, Turnernek ezen országról való elbeszélése szerint, ilyen szokás uralkodik általában. A nélkül, hogy azt állitaná, miszerint annak eredetét akarná megállapitani, Turner azon feltevést koczkáztatja meg, hogy ez azon félelemből származott, mikép a lakosság nagyon is nagy talál lenni ezen terméketlen országban. Sokat utazván a Keleten, valószinüleg rávezettetett arra, hogy mily eredmények származnak egy tulnépes országban, és épen ezért ő egyike azon nagyon kevés iróknak, a kik ezen eredményeket igazi világitásokban látják. Ő nagyon határozottan fejezi ki magát ezen tárgy felett, és a fentebb érintett szokásra vonatkozólag igy szól: „Valóban ugylátszik, hogy egy terméketlen országban a tulságos népesség minden szerencsétlenség közt a legnagyobb és vagy örökös háborut vagy örökös szükséget okoz. Vagy a lakosság legtevékenyebb és legképesebb része kényszerülve van kivándorolni és szerencse-vadász és esetlegességekből élő lenni; vagy pedig, ha otthon maradtak, esetleg az éhség zsákmányaivá lesznek a különben is szük aratás bármely hiánya miatt is. Igy összekötve egész családokat együvé a házassági kapocscsal, a népesség tulgyors szoporodása talán csökkentetik, és a félelem megelőztetik, a mely a föld legtermékenyebb országát is áthathatja

[1] Ugyanott V. köt. p. 14.
[2] Esprit des Lois, XVI. könyv, 5. fej.

és megszülheti a legembertelenebb és legtermészetellenesebb szokást a föld leggazdagabb, legtermékenyebb és legnépesebb államában is. A kinai birodalomra czélzok, a hol az anya, nem látva módot arra, hogy felneveljen és ellásson egy számos családot, ujonnan szülött gyermekét kiteszi a mezőre, hogy vesszen ott el; oly bűn, a mely bármennyire borzasztó is, tudom, hogy egyáltalán nem ritka.[1]

A földnek csaknem minden országában az egyének az egyéni érdekek nyomása alatt oly szokásokra vannak szoritva, a melyek akadályozzák a népesség gyors természetes szaporodását; de Tibet talán az egyedüli ország, a hol ezen szokások támogatva vannak általában a kormány által, és a hol a népesedésnek inkább visszaszoritása, semmint bátoritása látszik közfeladatnak.

Életének első felében a Booteának az szerez megkülönböztetett állást, ha állandóan megmarad nőtlen állapotában; miután minden házassági viszony csaknem biztos gátat okoz a rangjában való emelkedésnél vagy politikai fontosságu hivatalokra való előléptetésénél. A népesedés ennélfogva a nagyravágyás és a vallás két hatalmas gátja által van meggátolva; és a férfiak magasabb rendü osztályai, a kik politikai vagy egyházi hivatalokkal vannak ellátva, a szántóvetőnek és munkásnak, azoknak, a kik művelik földjeiket és iparkodásuk után élnek, hagyják fent azon kizárólagos kötelmet is, hogy szaporitsák fajukat.[2]

Ép ezért a vallásos elzárkózás gyakori,[3] és a zárdák és apácza-zárdák száma jelentékeny. A legszigorubb törvények vannak, melyek megtiltják, hogy esetleg egy asszony töltsön el egy éjet az egyik, vagy egy férfi a másik falai közt; és egy szabályzat áll fenn, a mely teljesen képes meggátolni minden visszaélést, és fentartani a tiszteletet a mindkét nemü szent rendek iránt.

A nemzet két különös és jól elválasztott osztályba tartozik, azokéba, a kik a világi ügyeket kezelik, és azokéba, a kik az éggel társalognak. A világi elemnek semmiféle beavatkozása nem zavarja meg soha a papságot szabályozott kötelmeiben. Ez utóbbi kölcsönös összehatás által, magára vesz minden szellemi terhet; és az előbbi munkája által gazdagitja és népesiti az államot.[4]

De maga a világi elem közt is nagyon hidegen megy a

[1] Turner: Embassy to Tibet II. rész X. fej. p. 351.

[2] Ugyanaz I. fej. p. 172.

[3] Turner: Embassy II. rész, I. fej. p. 172.

[4] U. o. VIII. fej. p. 312.

népesedés ügye. Egy családnak minden fivére, a kor vagy szám minden korláta nélkül, összeköti sorsát egy asszonynyal, a kit a legidősebb választ, és a kit a ház asszonyául tekintenek; és bármilyen legyen is mindnyájuk foglalkozásaiból a haszon, az egész eredmény a közös raktárba folyik be.[1]

A férjek száma nincs szembeszökőleg meghatározva, vagy bárminemü korlátok közé szoritva. Néha megtörténik, hogy egy kis családban csak egyetlenegy férfi van; ez a szám, mint Turner mondja, ritkán haladhatja meg azt, a mit egy előkelő benszülött mutatott neki Teyhoo-Loombooban egy, a környéken lakó családnál, a hol akkor öt fivér lakott együtt ugyanazon házastársi viszonyban igen boldogan, egyetlen asszonynyal. És nincs is a háztartás e neme csupán az alsóbb osztályu néphez kötve; gyakran előfordul az a leggazdagabb családoknál is.[2]

Szembeszökő, hogy ezen szokás, együttesen az egyházi oly számos tagból álló rend nőtlenségével, a leghatalmasabb módon működhetik, mint megelőző akadály a népesedésre. És mégis ezen rendkivüli akadály daczára, Turner elbeszéléséből a föld természetes terméketlenségéről, kitetszik, hogy a népesedés az élelmiszerek szinvonalán van tartva; és ez megerősittetik a koldusok nagy száma által Teyhoo-Loombooban. Ezen koldusokról és azon adakozásról, a mely táplálja őket, Turner megjegyzése, bár közönséges, mégis oly igaz és fontos, hogy nem lehet nagyon sokszor ismételni.

„Igy fedeztem fel váratlanul — mondja — ott, a hol állandóan láttam körösközül az életet mozogni csendes, szabályos medrében, oly nagy szükséget és restséget, a minőről nem volt fogalmam sem. De ez még sem lepett meg egyátalában engemet, mikor meggondoltam, hogy bárhol is, a hol esztelen adakozás létezik, soha sincs hiány tárgyakban, a melyekre gyakorolhassa jóindulatát, sőt mindig számosabb segélyt várót fog odacsődíteni, mint a mennyit ki tud elégiteni. Egy emberi lény sem szenvedhet hiányt Teyhoo-Loombooban. Ezen emberi természetből folyik aztán, hogy még a muzulmannok közül is sokan, a kik pedig valószinüleg a legerőteljesebbek és legerősebb faj a világon, segélyért folyamodnak nyomorult életük fentartásáért; és ezeken kivül ugy vagyok értesülve, hogy nem kevesebb, mint háromszáz hindu, gorein és suumita táplálkozik e helyen a Láma kegyelméből.“[3]

[1] U. o. X. fej. p. 348., 350.
[2] U. o. p. 349.
[3] Turner: Embassy II. rész. IX. fej. p. 330.

XII. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Kinában és Japánban.

Az elbeszélés, mely legujabban adatott Kina lakosságáról, oly rendkivüli, hogy sok olvasónak megrenditi hitét és azon feltevésre készti őket, hogy vagy valami esetleges hiba csuszhatott be a számitásukba a nyelv nem tudása miatt, vagy pedig azon mandarin, a ki Sir Georges Stauntonnak szolgáltatta az adatokat, a nemzeti büszkeség által (a mi közönséges mindenütt, de különösen szembeszökő Kinában) arra vezettette magát, hogy túlozza országának hatalmát és gazdagságát. Meg kell engednünk, hogy ezen körülmények egyike sem nagyon valószinütlen; mindazonáltal ugy találjuk, hogy Sir Georges Staunton adatai nem nagyon lényegesen különböznek más jóhitelü elbeszélésektől; és egyátalában nem találva ellenmondásra, valószinüvé tétetik Kina termékenységének azon leirásai által, a melyre nézve minden iró, a ki meglátogatta az országot, egyetért.

Duholde szerint a Kang-hi uralkodásának kezdetekor eszközölt népszámlálás alkalmával, találtatott 11.052,872 család és 59.788,364 férfi, a ki alkalmas a fegyverviselésre; és pedig sem a herczegek, sem az udvari tisztviselők, sem a mandarinok, sem a már szolgált és elbocsátott katonák; sem a tudósok, oklevelesek, doktorok, bonzák; sem a husz éven alul lévő fiatal emberek; sem a tengeren, vagy a folyamokon hajókon élő emberek nagy sokaságai nincsenek beleértve ezen számba.[1]

Azon arány, a melybe számittatnak rendesen a katonai korban lévő férfiak valamely ország egész lakosságához, rendesen ugy vétetik fel, mint 1 a 4-hez. Ha már most 59.788,364-et szoroznak 4-el, az eredmény lesz 239.153,456; de az ezen tárgy felett való átalános számitgatásoknál a fiatal ember már ugy tekintetik, mint a ki fegyverviselésre alkalmas, mielőtt husz éves volna. Tehát magasabb számmal kellene szoroznunk. Lehet ugy vennünk, hogy a népszámlálás alól való kivétel magában foglalja a társadalom minden magasabb osztályát és az alsóbb osztályokból is egy nagy számot. Ha már most mindezen körülmények figyelembevétetnek, akkor az egész népesség, Duholde szerint ugylátszik, hogy nem

[1] Duholde: Hist. of China I. kötet p. 244., 2 kötet folio, 1738.

lesz sokkal kevesebb azon 333.900,000-nél, a mennyit emlit Sir George Stauntson.[1]

A családoknak aránylag csekély száma a fegyvert viselni képes személyekhez képest, a mi a Duholde-féle számitás szembeszökő része, egy oly szokásban leli magyarázatát, melyet Sir Georges Stauntonnak általános gyanánt talált Kinában. Egy oly udvarban, a mely egy lakást képez, ő ugy találta, hogy gyakran lakik egy három nemzedék családja minden feleségeikkel és gyermekeikkel együtt. Egy-két szoba való arra, hogy mindegyik család egyes egyéneit lássa el, a kik külön ágyakban hálnak, pusztán a tetőről lelógó függönyök által elválasztva. Egy közös szoba használtatik az étkezésre.[2] Kinában ezenfelül bámulatos számu rabszolga van,[3] a kiket természetesen ugy tekintenek, mint tagjait azon családoknak, a melyekhez tartoznak. Ezen két körülmény talán elegendő kimagyarázni azt, a mi első pillanatra ellentmondónak látszik az adatban.

Ezen népesedés megmagyarázására nem szükséges visszatérni Montesquieu elméletére, hogy Kina éghajlata valami különös módon kedvező a gyermekek szaporodására és hogy a nők ott termékenyebbek, mint a világ bármely más részén.[4] Az okok, a melyek főleg járultak ahhoz, hogy ez az eredmény létrejőjjön, valószinüleg a következők:

Első sorban a termőföldnek kitünő volta és kedvező fekvése a mérsékelt égöv legmelegebb részén, a mely fekvés a föld terményeire nézve a legkedvezőbb. Duholde egy hosszu fejezetet ir azon bőségről, a mely uralkodik Kinában, melyben megjegyzi, hogy csaknem minden megvan Kinában, a mi más országokban található, és hogy Kina nagyszámban termeszt oly dolgokat, a melyek sehol sem teremnek másutt. Azt mondja, hogy ezen bőséget ép oly mértékben lehet tulajdonitani a föld bőségének, mint a lakosok fáradságos szorgalmának és a tavak, folyók, töltések és csatornák nagy számának, a mikkel az ország el van árasztva.[5]

Másodsorban azon igen nagy felbátoritásnak, a melyet a monarchia kezdete óta nyujtottak a földmüvelésnek, a mely a nép munkáját az emberi szükséglet lehető legnagyobb ellátására ösztö-

[1] Embassy to China II. köt. függelék 615. l. 4.

[2] Duholde's China I. köt. 278 l.

[3] U. o. I. köt. 314. l.

[4] U. o. 155. l.

[5] Esprit des Lois VIII. XXI. fej.

nözte. Duhalde azt mondja, hogy a mi e népet oly hihetetlen fáradságra ösztönzi a földmunkánál, nemcsak az egyéni érdek, de még inkább a földművelés iránti nagy tisztelet és az a megbecsülés, a melyben részesitették a monarchia kezdete óta mindig a császárok is a földművelést. Azt mondják, hogy egy legjobb emlékezetü császár az ekétől vitetett el a trónra. Egy másik találta fel, hogy vizmentesitsék az alsó földeket, melyek akkor el voltak árasztva, csatornák által és hogy használják fel a csatornákat a föld termékenyitésére.[1]

E mellett több könyvet is irt a földművelés módjáról, a trágyázás, irtás és öntözésről. Több más császár kifejezte elismerését a földművelés iránt és törvényeket hozott annak előmozditására; de egyik sem emelte annak megbecsülését magasabb fokra, mint Ven-ti, a ki Krisztus előtt 179 évvel uralkodott. Ez a fejedelem, látva, hogy országa tönkremegy a háboruk által, feltette magában, hogy ráveszi alattvalóit földjeik művelésére, példát adva ugy, hogy saját kezeivel szántotta meg a palotájához tartozó földeket, a mi kötelezte minden miniszterét és az udvarához tartozó nagyokat, hogy ugyanugy cselekedjenek.[2]

Egy nagy ünnep, a minek valószinüleg ez az eredete, tartatik minden évben Kina minden városában azon a napon, a mikor a nap belép Aquarius 15-ik fokába, a mit a kinaiak a tavasz kezdetének tekintenek. A császár maga megy ki ünnepélyes módon felszántani néhány barázda földet, hogy lelkesitse a gazdákat saját példájával; és minden város mandarinjai ugyanazon szertartást végzik el.[3] A vérszerinti herczegek és más kitünő egyének tartják az ekét a császár után és a szertartást megelőzi a tavaszi áldozás, a melyet a császár, mint legfőbb pap, mutat be Shang-ti-nak, hogy adjon bő termést az ő népének.

A Duholde idejében uralkodó császár ezt az ünnepet rendkivüli fénynyel tartotta meg, és más tekintetben nem közönséges tekintetet mutatott a gazdák iránt. Hogy felbátoritsa őket munkáikban, elrendelte, hogy minden város kormányzója minden évben különös jelentést küldjön neki azon földmüvesről, a ki az ő kerületében legfeltünőbb volt a földművelésben, gáncstalan hirnevü, a ki családjában fentartja az egységet, szomszédaival a békes-

[1] U. o. 274. l.

[2] Duholde. China. I. k. p. 275.

[3] U. o.

séget, és mértékletes és minden fényüzéstől távol álló.[1] A mandarinok a maguk különböző tartományaikban tisztelettel bátoritják a szorgalmas földmüvelőt és lenézéssel sujtják azt az embert, kinek földjei el vannak hanyagolva.[2]

Oly országban, a hol az egész kormányzás patriarchalis jellegü és a hol a császárt ugy tisztelik, mint népe apját és a müveltség forrását, természetes feltenni, hogy a földmüvelésnek adózott ez a nagy tisztelet hatalmas hatással van. A rangfokozatokban a gazdát felébe állitotta ez a kereskedőnek vagy iparosnak,[3] és az alsóbb osztályok ambiciójának főtárgya lett egy kis darabka föld birtoka. A kézmüvesek száma csak igen jelentéktelen arányu Kinában a gazdák számához képest;[4] és a birodalom egész területe igen csekély kivétellel csupán az emberi élelem termesztésére van szánva. Nincs rét, és igen kicsiny a legelő; és a szántóföldek sincsenek zabbal, babbal vagy répával bevetve bárminő marha táplálására. Kevés földet vesznek igénybe az utak, a melyek keskenyek és szükek, a főközlekedés vizen lévén. Nincsenek közföldek vagy oly földek, a melyeket hagynának ugaron, akár hanyagság, akár szeszély folytán, vagy a nagybirtokosok sportja kedvéért. Semmi szántható föld nem hever ugaron. A föld, a meleg és termékenyitő nap alatt, évente legtöbb esetben kettős aratást ad, mivel a földhöz alkalmazzák a müvelési módot, és annak hiányait más földdel való keverés, trágya, öntözés vagy bármely más gondos és okos müveléssel pótolván. Az emberi munka kevéssé van elterelve ezen munkától a végre, hogy a gazdag és hatalmas fényüzését vagy valami nem komoly hasznu dolgokat végezzen. Sőt még a kinai hadsereg katonái is, kivéve azt a rövid időt, melyet őrhelyeken töltenek, a mikor a hegyekre kell felmenniök, vagy gyakorlatokon, vagy más alkalmi szolgálatokon, a mikre berendeltetnek, legfőképen mezőgazdaságban vannak alkalmazva. A megélhetés mennyisége tehát növelve van azáltal is, hogy többfaju állatot és növényt használnak fel erre a czélra, mint szokásos más országokban.[5]

Ez az elbeszélés, melyet Sir Georges Staunton ad, meg van

[1] U. o. p. 276.

[2] Lettres Edif. XIX. k. 132. l.

[3] Duholde. China. I. k. 272. l.

[4] Embassy to China. Staunton. II. k. 544. l.

[5] Embassy to China, Staunton. II. k. 555. l

erősitve Duholde és más jezsuiták által, a kik megegyeznek akkor, ha leirják a kinaiak kitartó munkásságát földjeik trágyázása, művelése és öntözésében és az ő eredményeiket abban, hogy bámulatos mennyiségü emberi élelmi czikket állitanak elő.[1] Ilyen földmüvelési rendszernek szembeszökően nagy hatással kell lennie a népesedésre.

Végül a rendkivüli felbátoritás, a mi adatik a házasságra, a mi okozta, hogy az ország végtelen termelése igen kis részletekre oszlik fel és a mi Kinát sokkal népesebbé tette ennek következtében, élelmi czikkei arányához képest is, mint talán minden más ország a világon.

A kinaiak két czélt ismernek el házasságaikban;[2] az első, hogy örökössé tegyék atyáik templomában az áldozatokat és a második, a faj szaporitása. Duholde azt mondja, hogy a gyermekek tisztelete és engedelmessége szülőik iránt, a mi az ő politikai kormányzásuk nagy vezérelve, még a halál után is tart és ugyanazon tisztelet adatik meg nekik, mintha még élnének. Ezen vezérelv következtében az atya némileg lealacsonyitva látja magát és szomoruvá lesz, ha nem házasithatja meg minden gyermekét; és az idősebb fivér, bár semmit sem örököl atyjától, kötelességének érzi felnevelni és kiházasitani a fiatalabb gyermekeket, nehogy kihaljon a család és az elődök meg legyenek fosztva azon tisztelettől és áldozattól, melyet utódaiktól igényelhetnek.[3]

Sir Georges Staunton megjegyzi, hogy a mi erősen van ajánlva és általánosan gyakorolva, végre mintegy vallásos kötelességnek látszik és igy a házasság ilyenül tekintetik Kinában, bárha legcsekélyebb kilátás van csak a jövő család megélhetésére. De ez a kilátás sem mindig válik be és akkor aztán a gyermekeket elhagyják gonosz szüleik;[4] de még maga ez az engedelem, hogy a szülők elhagyhatják gyermeköket, mégis csak könnyebbiti a házasságkötést és felbátoritja a szaporodást. Előre meggondolva ezt az utolsó menedéket, sokkal kevesebb meggondoltság szükséges a házasságkötéshez és a szülői érzelem mindig előtérbe nyomul meggátolni az azzal való élést, a legvégső szükség esetet kivéve. A szegény embernél e mellett a házasság valósággal eszélyes dolog is, mert a gyermekek, különösen a fiuk, kötelesek eltartani szüleiket.[5]

[1] Duholde, fejezet a földmüvelésről, I. k. 275.; fejezet a bőségről 314. l.
[2] Lettres Edif. et Curieuses XXIII. k. 8° 448 l.
[3] Duhalde, China. I. k. 303.
[4] Embassy to China, II. k. 157. l.
[5] U. o. 151. l.

A házasságra való felbátoritás következménye a gazdagok közt az, felosztani a birtokot, a mi ugyan magában is nagy irányitás a népesedés előmozditására. Kinában kevesebb egyenlőtlenség van a vagyonban, mint az emberek viszonyaiban. A földbirtok szét van osztva igen kis részletekre, mivel a birtokot minden atya folytatólagosan egyenlően osztja meg fiai közt. Ritkán történik meg, hogy csak egy fiu élvezze elhalt szüleinek egész birtokát és mivel a korai házasság gyakori, a birtok nem gyakran szaporodik meg oldalági örökösödés utján.[1] Ezen okok folyton arra törnek, hogy egyenlővé tegyék a vagyont és kevés éri el annak oly felhalmozását, hogy függetlenné tehetné őt magát minden saját munkától. Rendes megjegyzés a kinaiaknál, hogy a vagyon ritkán marad meg jelentékenynek ugyanazon család kezén a harmadik nemzedéken tul.[2]

A házasságra való felbátoritás eredménye a szegényeknél az, hogy a munka bérét oly alacsonyan tartja, a mint csak lehet és ennélfogva lenyomja őket a szegénység legnyomorultabb állapotába. Sir Georges Staunton megjegyzi, hogy a munka ára rendesen oly alacsony arányban van az élelmi czikkekért követelt árakhoz, a mint csak a közönséges nép elbirhatja és hogy daczára azon előnynek, hogy egész nagy családok együtt élnek, mint a katonák a táborban és hogy ezekben a táborokban a lehető legnagyobb takarékosság uralkodik, az ő szükségletük a zöldségeledel használatára van szoritva, igen ritkán és itt-ott vegyitve némi állati táplálékkal.[3]

Duholde, miután leirta a kinai csodás szorgalmát és a más országokban ismeretlen nélkülözést és összehuzódást, a melyre ők utalva vannak, hogy fentarthassák magokat, igy szól: „És mégis meg kell vallani, hogy Kina lakóinak nagy mértékletessége és szorgalma daczára, csodálatos nagy számuk nagyfoku nyomort okoz. Némelyek köztük oly szegények, hogy képtelenek lévén ellátni gyermekeiket a közönséges szükségletekkel, kiteszik őket az utczákra . . .“ „A nagy városokban, mint a milyen Peking és Canton, ez a megrázó látvány nagyon közönséges.“[4]

Premare jezsuita, egy ugyanazon rendbeli barátjának irva,

[1] U. o. 156. l.

[2] U. o.

[3] U. o. 152. l.

[4] Duholde: China I. k. 277. l.

így szólt: „Mondok neked egy tényt, a mi paradoxnak[1] látszik ugyan, mégis szorosan igaz. Ez az, hogy a világ leggazdagabb és legvirágzóbb birodalma, ennek daczára, egy értelemben a legszegényebb és a legnyomoruságosabb mindnyája közt. Az ország, bármily nagy és termékeny is, nem képes eltartani lakóit. Négyszerte ily nagy terület volna szükséges jó állapotba helyezni őket. Cantonban magában is van, tulzás nélkül, több mint egy millió lélek és egy három vagy négy mérföldre fekvő városban még nagyobb szám. Mert hát ki számolhatná meg ezen tartomány lakosait? De mi ez az egész birodalomhoz képest, a melynek tizenöt nagy tartománya van, mind egyformán népes? Mennyi millióra menne az a számitás? Ezen végtelen lakosságnak egyharmada alig találna elegendő rizst arra, hogy kellőleg tartsa fenn magát."

„Tudva van, hogy a végnyomor a legborzasztóbb kihágásokra készteti a népet. Egy szemlélő Kinában, a ki apróra nézi meg a dolgokat, nem lesz meglepve, hogy az anyák ölik meg vagy teszik ki gyermekeiket, hogy a szülők olcsó áron eladják leányaikat, hogy a nép annyira önző és hogy oly nagyszámu a tolvaj. A meglepetés az, hogy semmi még borzasztóbb nem történik; és hogy az éhség idején, a mi nagyon is gyakori itt, az emberek milliói elvesznek éhhalállal a nélkül, hogy belemennének azon borzasztó végletekbe, a miknek olvassuk példáit Európa történeteiben."

„Nem lehet mondani Kinában, mint Európában, hogy a szegény rest és megélhetne, ha dolgozna. Ezen szegény népnek munkája és szorgalma fogalmat tul halad. A kinai egész napokat eltölt a föld ásásában, gyakran egész térdig vizben, és este boldog, ha ehetik egy kis kanál rizst és megihatja azt a piszkos vizet, a miben főzték azt." Ez mind az, a mit rendesen kapnak.[2]

Ezen elbeszélés nagy részét ismétli Duhalde; és megengedve még némi nagyobbitást is, erősen fentartja, hogy a népesedés mily fokra fokoztatott Kinában és azt a nyomort, a mi ennek következménye lett. A szaporodás, a mely természetesen a föld termékenységéből és a földmüvelésnek adott előnyökből támadt, természetesnek és kivánatosnak mondható; de mindaz, a mi ehhez a házasságra való felbátoritás által adatott, nemcsak hozzáadása volt ugyanannyi tiszta nyomornak, de teljesen megzavarta azt a boldogságot is, a mit a többi élvezhetett volna.

[1] Lettres Edif. et Curieuses XVI. k. 394.
[2] U. o. 394 és köv. l.

Kina területe mintegy nyolczszorosára becsültetik Franczia-ország területének.[1] Franczia ország lakosságát csak 26.000,000-ra véve, ennek nyolczszorosa adna 298.000,000; és hogyha tekintetbe veszszük a fentebb érintett három hatalmas okot a szaporodásra, nem látszik hihetetlennek, hogy Kina lakossága ugy fog állani Franczia országéhoz, tekintetbe véve illető területeiket, mint 333 áll a 208-hoz, vagy kicsivel több, mint 3 a 2-höz.

A természetes hajlam szaporodni mindenütt oly nagy, hogy általában véve könnyü számot adni arról a magaslatról, a melyen áll a népesedés bármely országban. A kutatásnak nehezebb és egyuttal érdekesebb része az, kimutatni azon közvetlen okokat, a melyek továbbhaladásának utjában állanak. A szaporodási erő époly könnyü szerrel megkettőztetné huszonöt év alatt Kina lakosságát, mint Amerika bármely államáét; de tudjuk, hogy nem teheti, mert a föld tagadhatlanul képtelen ennyi, vagy további számot eltartani. Mi lesz hát Kina ezen hatalmas erejéből? És mik a módjai a visszatartásnak és a korai halál formáinak, a melyek a szaporodást visszatartják lent a fentartási eszközök szinvonalán?

Daczára a házasságra való rendkivüli felbátoritásoknak Kinában, hibába esnénk, ha azt gondolnók, hogy a szaporodásnak megelőző csökkentése nem működik Kinában. Duhalde azt mondja, hogy a bonzák száma jelentékenyen felette van egy milliónak, a kikből kétezer nőtlen van Pekingben, azonkivül háromszázötvenezer templomaikban, a melyek a császár pátensei szerint különböző helyeken vannak felállitva, és hogy az irástudó nőtlenek száma mintegy kilenczvenezer.[2]

A szegény, ámbár valószinüleg mindig megházasodik, ha csak legkisebb kilátása is nyilik arra, hogy képes lesz eltartani egy családot, és a csecsemőgyilkosság megengedett voltánál fogva e tekintetben nagy koczkázatba is belemegy, mégis bizonyára el lesz ijesztve ily állapotra lépni, ha biztos benne, hogy minden gyermekét ki kell tenni, vagy magát és családját rabszolgának kell eladni; és miután a nép alsó osztálya rendkivül szegény, ilyen bizonyosság gyakran fordul elő. De maguk közt a rabszolgák közt is, a kik közt, Duhalde szerint, a nyomoruság Kinában bámulatos szaporodást okoz, a szaporodást meggátló dolgok nagyon is gyakran fordulnak elő. Egy férfi néha eladja fiát, sőt magát és feleségét is,

[1] Embassy to China, Staunton II. k. 546 l.

[2] Duholde China I. k. 244 l.

igen olcsó áron. A rendes mód az, hogy zálogba adják magukat a visszaváltás feltétele mellett és a férfi- és nőszolgák nagy száma igy van kötve egy-egy családhoz.[1] Hume, beszélvén a rabszolgaság gyakorlatáról a régieknél, igen helyesen jegyzi meg, hogy rendesen olcsóbb megvenni egy felnőtt rabszolgát, mint felnevelni azt gyermekkorától. Ez a megjegyzés különösen alkalmazhatónak látszik Kinában.

Minden iró megegyez abban, hogy a drágaságok gyakoriak Kinában; és ezen időszakok alatt valószinü, hogy a rabszolgák nagy számban adatnak el, kevéssel többért, mint puszta eltartásuk. Ennélfogva igen ritkán lesz megfelelő a családfőnek, hogy maga nevelje rabszolgáját; és ennélfogva feltehetjük, hogy a szolgák nagy része Kinában, ép ugy, mint Európában, nőtlen marad.

Az a csökkentő szere a szaporodásnak, a mely a nemek közt való bünös viszonyokból ered, ugy látszik, nem nagyon jelentékeny Kinában. A nők szerények és tartózkodóknak állittatnak és a házasságtörés ritka. Együttélés azonban általános szokásban van és a nagy városokban nyilvános nők is nyilvántartatnak; de számok nem nagy, arányban lévén Sir George Staunton szerint a nőtelen férfiak és a családjaiktól távol élő férjek számával.[2]

A szaporodás positiv akadálya a betegségekben, habár jelentékeny, mégsem látszik oly nagynak, mint a hogy várható volna. Az éghajlat általában véve rendkivül egészséges. Egyik missionárius oly messze megy, mikép azt mondja, hogy ragályok vagy fertőző betegségek egyszer sem jönnek elő egy században,[3] de ez kétségkivül tévedés, mert mások azt emlitik, hogy egyáltalán nem oly ritkák. Némely rendeletekben, a melyek a szegények eltemetésére vonatkoznak, a kiknek rendesen nincs rendes temetőhelyük, a mandarinoknak meg van jegyezve, hogy ha ragályos betegségek uralkodnak, az utak annyira el vannak lepve holttestekkel, hogy nagy távolságokra megmételyezik a levegőt;[4] és az a kifejezés: „a ragály éve“,[5] gyakran előfordul, oly módon, mely azt látszik

[1] U. o. 278. La misère et le grand nombre d'habitants de l'empire y causent cette mubitude prodigieuse d'esclaves; presque tous les valets, et generalement toutes les filles de service d'une maison sont esclaves. Lettres Edif. XIX. k. p. 145.

[2] Embassy to China. II. k. 157 l.

[3] Lettres Edif. XXII. k. 187 l.

[4] U. o. XIX. k. 126 l.

[5] U. o. 187 l.

mutatni, hogy azok nem is ritkák. Minden hó első és tizenötödik napján a mandarinok összegyülnek és hosszu beszédet tartanak a néphez, a melyben mindegyik kormányzó, mint atya jár el, a ki oktatja családját.[1] Ezen beszédek egyikében, a melyet Duhalde mutat be, a következő részlet fordul elő: „Őrizkedjetek oly évektől, a melyek időnként előjönnek, a mikor ragályos betegségek, egybekötve a gabonaszükséggel, minden helyet pusztává tesznek. Akkor a ti kötelességetek az, hogy segitsétek polgártársaitokat és segéljétek őket mindazzal, a mit megtakarithattok."[2]

Valószinü, hogy a ragályok, mint a hogy rendesen az az eset, főleg a gyermekekre nehezednek. A jezsuiták egyike azon gyermekek számáról szólva, a kiket szülőik szegénysége születésök pillanatában halálra kárhoztat, igy ir: „Ritkán van év, mikor a pekingi egyházak ne vennének fel öt vagy hatezer ily gyermeket, megtisztitva a keresztelő vizben. Ez az avatás többé vagy kevésbbé bő azon növendékek száma szerint, a kiket eltarthatnak. Ha van elég szám, ugy gondjaik nem szoritkozhatnak csak a kitett haldokló gyermekekre. Akkor van más alkalom is gyakorolni buzgalmukat, különösen az év némely részében, a mikor a himlő vagy más járvány a gyermekeknek hihetetlen számát viszi el."[3] Valóban majdnem lehetetlen feltételezni, hogy a nép alsó osztályainak végtelen nyomora ne teremtene oly betegségeket, a melyek valószinüleg végzetesek azon gyermekek nagy számára, a kiket szüleik mégis megkisértenének a legnagyobb nehézségek daczára is felnevelni.

Azon gyermekek számára nézve, a kiket tényleg kitesznek, nehéz formálni a legcsekélyebb számitást is; de ha hiszünk maguknak a kinai iróknak, ez az eljárás nagyon is gyakori. Különböző időkben kisérletek tétettek a kormány által gátat vetni annak, de mindig siker nélkül. Az előbb emlitett utasitási könyvben, mely egy emberiessége és bölcsessége utján hires mandarin által iratott, javaslat tétetett kerületében egy lelenczház állitására és részletesen elsoroltatik több hasonló intézet története,[4] a mely azonban, ugylátszik, elfeledtetett. Ezen könyvben a gyermekek kitételének gyakori volta és az a borzasztó szegénység, mely erre készteti, részletesen vannak leirva. „Látunk — igy szól — oly szegény népet, a kik képtelenek megadni a szükséges táplálékot saját gyermekeiknek.

[1] Duhalde Kina. I. k. 254 l.
[2] U. o. 256 l.
[3] Lettres Edif. XIX. k. 100 l.
U. o. 110. l.

Ezen ok miatt teszik ki őket ily nagy számban. A fővárosban, a tartományi székvárosokban és a nagy kereskedő helyeken számuk a legnagyobb; de sok fordul elő a kevésbbé népes helyeken, sőt a vidéken is. Miután a városokban a házak összébb vannak épitve, ez a szokás szembeszökőbb; de ezeknek a szegény szerencsétlen gyermekeknek mindenütt szükségük van segélyre."[1]

Ugyanazon munkában egy rendeletnek, a mely a gyermekek vizbedobásának megakadályozásáról szól, egy része ezt mondja: „Ha a most született gyermek irgalom nélkül a hullámokba dobatik, mondható-e, hogy az anya adott, vagy a gyermek nyert életet, ha az rögtön elveszett, mihelyt kezdi élvezni? A szülők szegénysége oka e bűnnek. Nekik alig van elégjük magukat fentartani, még sokkal kevésbbé képesek dajkát fizetni és a gyermekeik fentartására szükséges kiadásokról gondoskodni. Ez üzi őket a kétségbeesésbe; és nem lévén képesek elviselni, hogy két ember haljon meg, hogy egy éljen, az anya, hogy megmentse férje életét, beleegyezik feláldozni gyermekét. Mindazáltal nehezen esik ez a szülői érzelemnek, de végül is az elhatározás megtörténik és azt hiszik, igazolva vannak, ha gyermekük életét veszik el, hogy hosszabbitsák a magukét. Ha valami rejtett helyre teszik gyermeküket, a gyermek megindithatja őket sirásával. Mit tegyenek hát? Belökik a folyóvizbe, hogy rögtön elveszitsék szemük előtt és az élet minden lehetőségét egyszerre elvegyék tőle."[2]

Az ilyen iratok, ugylátszik, a leghitelesebb bizonyitékok a gyermekgyilkosság általános gyakorlatára.

Sir Georges Staunton azt állitotta a legjobb forrásból, a mit szerezni tudott, hogy a Pekingben évente kitett gyermekek száma mintegy kétezer;[3] az nagyon valószinü, hogy a szám felette változik évről-évre és nagyon sok függ a bőség vagy drágaság idejétől. Valószinüleg minden nagy ragály vagy pusztitó éhség után a szám nagyon csekély; természetes, hogy fokozatosan emelkedik a tömör népesség visszajöttéig; és kétségkivül a legnagyobb akkor, ha kedvezőtlen időjárás volt, azon korszakban, a mikor az átlagos termés már képtelen eltartani a tulsokasodott lakosságot.

Ugylátszik, hogy ezek a rossz korszakok nem ritkák és az éhségek, a melyek reá következnek, talán a leghatalmasabbak a kinai lakosság minden pozitiv csökkentő eszközeinél; ámbár némely

[1] U. o. 111. l.
[2] U. o. 124. l.
[3] Embassy to China, II. k. 159.

időszakokban ezen akadályok háboruktól és belső zavaroktól származva, nem voltak jelentéktelenek.[1] A kinai uralkodók évkönyveiben éhségek gyakran emlittetnek;[2] és nem valószinü, hogy ezek helyet találtak volna a birodalom legfontosabb eseményei és lázadásai között, hogy ha nem lettek volna nagymértékben pusztitók és rombolók.

A jezsuiták egyike megjegyzi, hogy azon esetek, a mikor a mandarinok a legnagyobb szánalmat mutatják a nép iránt, azok, a mikor észreveszik a termés rossz voltát, akár szárazságból, akár tulságos esőzésből vagy valami csapásból, például sáskák sokaságából, a mely néha ellep egész tartományokat,[3] származtatják azt. Valószinüleg az itt elősorolt okok azok, a melyek leginkább idéznek elő rossz aratást Kinában; és az a mód, a mint emlittetnek, azt látszik mutatni, hogy nem ritkák.

Meares nagy zivatarokról is beszél, a melyek egész aratásokat tettek tönkre, s melyeket éhség követett. Hasonló okokból, — mondja — s még utána rendkivüli szárazságból, rettenetes drágaság volt 1787-ben Kina minden déli tartományában, a minek folytán hihetetlen mennyiségü ember veszett el. Nem volt rendkivüli dolog Cantonban látni a kiéhezett nyomorultat kiszenvedni, mig az anyák kötelességüknek tartották megölni kisded gyermekeiket, és a fiatal ember, megadni a kegyelemdöfést az öregnek, hogy egy ily lassu halál kinjaitól megmentse.[4]

Parennin jezsuita, a királyi tudóstársaság egy tagjának irva, igy szól: „Egy más dolog, mit ön alig hisz el, az, hogy a szükség oly gyakori Kinában“;[5] és levele végén megjegyzi, hogy ha az éhség időnkint nem ritkitaná meg a kinai lakosság számát, lehetetlen volna neki békében élni.[6]

Ő törekszik nyomozni ezen gyakori éhségek okait; és annak megjegyzésével kezdi, igen helyesen, hogy szükség idején Kina semmi segitséget sem kaphat szomszédaitól, és szükségképen összes segélyét saját tartományaiból kell vennie.[7] Azután leirja azon késedelmeskedést és mesterkedést, a melyek gyakran meghiusitják a császár segitő szándokait, hogy t. i. a közraktárakból adjanak

[1] Annales of the Chinese Monarches. Duhalde China I. köt. 136.
[2] U. o.
[3] Lettres Edif. XIX. k. 154. l.
[4] Meares: Voyage VII. fej. 92. l.
[5] Lettres Edif, et Curieuses XXII. k. 174. l.
[6] U. o. 186. l.
[7] Lettres Edif, Curieuses XXII. k. 175. l.

azon tartománynak, a mely legjobban rászorul. Ha az aratás rossz bármely tartományban, akár a tulságos szárazság, akár a hirtelen esőzés miatt, a nagy mandarinok a közraktárakhoz fordulnak; de gyakran üresen találják azokat, az alsóbb mandarinok gazsága miatt, a kik felügyelnek azokra. Ekkor aztán vizsgálatok és keresések indittatnak és senkisem akarja értesiteni az udvart ily kellemetlen dologról. Végre azonban, még is meg vannak a jelentések. Ezek az iratok sok kézen mennek át, és sok idő mulva érnek el a császárhoz. Ekkor az állami nagy hivatalnokok összegyüjtetnek és tanácskoznak, mi módon segitsenek a nép nyomorán. A nép iránt való rokonszenv és részvét kifejezéseivel telt kijelentések tétetnek közzé az egész birodalomban. Végre a törvényszék itélete közzé tétetik; de számtalan más formaság elhuzza végrehajtását, mig azoknak, a kik szenvednek, bőven van idejök meghalni az éhségtől, mielőtt a segély megérkeznék. Azok, a kik nem várnak erre az utolsó menedékre, elbujdosnak a mint csak tudnak, más vidékekre, a hol támogatást remélnek, hanem rendesen legnagyobb részök ott marad holtan az uton.[1]

Ha, a mikor a szükség beáll, az udvar nem tesz valamit a nép segitségére, rablók apró csoportjai verődnek össze és számuk folyton növekszik, ugy hogy felzavarják a tartomány nyugalmát. E czimen mindig sok rendelet adatik ki, s mindig történik intézkedés, hogy a nép foglalkozzék, mig az éhség elmult; s miután a nép segitése inkább állami érdek, mint valódi részvét, nem valószinü, hogy valaha és oly módon kapjanak segélyt, a mint szükségök van rá.[2]

Az ezen kutatásban emlitett okok közt az éhség előidézésére az utolsó, a mire az iró nagy sulyt fektet, a gabona nagymérvü felhasználása szesz készitésre;[3] de ezt emlitve az éhség egyik okául, szembeszökőleg nagy hibába esett; s mégis Abbé Grosier' Kina általános birálásában ez a hiba ismételve van, az előbb emlitett ok ugy lévén feltüntetve, hogy a baj egyik fő oka.[4] Tényleg azonban ezen ok egész hatása az ellenkező irányban mutatkozik. A gabona felhasználása minden más czélra, mint szükséges élelmiczikk, csökkenti a szaporodást, mielőtt az az élelmiczikkek legfelső határához jutna; és miután a gabona ezen különös felhasználásból szük

[1] U. o. 180. l.
[2] U. o. 187. l.
[3] U. o. 184. l.
[4] I. k. IV. könyv III. fej. 390. 8°. Angol fordítás.

termés idején kivonható, igy egy közraktár nyilik meg, mely valószinüleg gazdagabb, mint bármely más uton létrejött. Ha egyszer ily felhasználás divatba jött és állandóvá lesz, annak hatása éppen az, mint ha egy darab föld, a rajta levő néppel együtt, kivétetnék az országból. A nép többi része épen azon állapotban maradna, mint a hogy volt azelőtt, sem jobban, sem rosszabbul, átlagos termés idején; de szükség idején ezen föld terménye visszaadatnék nekik azon szájak nélkül, a melyek azt megenni segitenének nekik. Kina szeszgyárai nélkül bizonyosan népesebb lenne; de az aratás hiányában még kevesebb volna megélhetése, mint a mennyi van most; és, a mi az ok nagyságát illeti, ennélfogva még jobban alá volna vetve az éhségnek és ezen éhségek még sulyosabbak volnának.

Japán állapota oly sok tekintetben hasonlit Kináéhoz, hogy annak részletes tárgyalása igen sok ismétlésre vezetne. Montesquieu sürü népességét annak tulajdonitja, hogy nagyobb számu nő születik;[1] de ezen sürü népesség fő oka kétségkivül, mint Kinánál, a bennszülöttek kitartó szorgalmában van, a mely itt is, ma is és mindig igy is volt, főleg a földmüvelésre van irányitva.

Olvasván az előszót Thunberg elbeszélésében Japánról, szerfelett nehéznek látszanék nyomozni a népesedés akadályait oly országban, a melynek lakói ily boldogságban és bőségben állittatnak élni; de saját művének folytatása ellentmond az előszó benyomásának; és Kaempfer szerint, Japán történetében ezen akadályok eléggé szembeszökők. Két, Japánban közzétett történeti krónikából való kivonatban, a mit ő közöl,[2] igen érdekes elbeszélése van a különböző halandóságoknak, ragályok, éhségek, véres háboruk, és más pusztitó okok, a melyek ezen krónikák kezdete óta történtek. A japáni különbözik a kinaitól, mert sokkal háborusabb, lázadóbb, türelmetlenebb és dicsvágyóbb; és ugy látszik Kaempfer elbeszéléséből, hogy a kinai gyermekgyilkosságból eredő szaporodási akadály ellensulyozva van a nemek közti nagyobb szabadsággal és a háboruk és belső zavarok nagyobb gyakoriságával, mely uralkodik Japánban. A szaporodás pozitiv akadályai, a szükség és éhség tekintetében, ugy látszik, a két ország körülbelöl közel ugyanazon fokon áll.

[1] XXIII. könyv XII. fej. Szembeszökő, hogy Montesquieu, a ki néha érteni látszik a népesedés tárgyát, máskor olyan megjegyzéseket tesz, mint ez.

[2] II. könyv.

XIII. FEJEZET.

A népesedés akadályairól a görögök közt.

Általánosan el van ismerve és valóban nem is hagy fenn semmi kételyt, hogy a görögök és a rómaiak közt történelmük korábbi korszakában fenállott egyenlőbb felosztása a tulajdonnak, és az, hogy szorgalmuk főleg a földművelésre volt irányozva, szükségképen nagymértékben felbátoritották a népesedést. A földművelés nemcsak mint Hume állitja,[1] az a faja a foglalkozásnak, a mely főleg megkivántatik nagy sokaság megélhetésére, de tényleg az az egyedüli faj, a melylyel fentarthatók a sokaságok; és a modern világ minden számos művészete és mestersége, a mely ugy látszik, hogy annyi embernek ad kenyeret, egyáltalán nem növeli a lakosságot, csupán oly mértékben, a mennyiben fejleszti a földművelés terményeinek mennyiségét és könnyiti annak szétosztását.

Azon országokban, a melyekben különös okok hatása folytán a földbirtok igen nagy részekre van osztva, ezen művészetek és mesterségek feltétlenül szükségesek valami jelentékeny lakosság megélhetésére. Ezek nélkül a modern Európa néptelen volna. De a hol a tulajdon apró részletekre van osztva, azokra nézve ez a nehézség nem létezik. A felosztás maga közvetlenül elér egy nagy czélt, a szétosztást; és hogy ha az emberek utáni kereslet állandó, hogy vivják a csatákat és támogassák az állam erejét és méltóságát, könnyen megérthetjük, hogy ez az indok, hozzá csatolva a család iránti természetes szeretetet, elegendő lehet rávenni a tulajdonost a lehető legjobban művelni földjét, hogy utódainak lehető nagy számát tarthassa el.

A nép felosztása apró államokba, a görög és római történelem korábbi korszakában további erőt adott ez indoknak. A hol a szabad polgárok száma talán nem haladott tul tiz vagy huszezeret, mindegyik egyén természetesen érezhette saját szorgalmának értékét; és tudván, hogy az állam, melyhez tartozik, az irigy és figyelmes ellenfelek közt állva, főleg saját lakosságára támaszkodhatik védelme és boldogulása ügyében, érezhette, hogy ha eltüri, mikép a neki jutott föld parlagon marad, nem teljesiti polgári kötelességét. Ezek az okok eredményezték a földművelés iránti

[1] Essay. XI. k. 467 l. 4°. kiadás.

nagy figyelmet a nélkül, hogy az emberek mesterséges kivánalmai közbejöttek volna. A népesedés követte a föld termékét gyorsabb, semmint egyenlő lépésben ; és ha a tulnagy számot nem vitte el a háboru vagy betegség folyama, gyakori és ismételt gyarmatositások történtek. Ezen gyakori gyarmatositások szüksége, kapcsolatban az államok kicsiny voltával, a melyek rögtön minden gondolkodó embernél figyelmet ébresztettek, azon idők törvényhozói és bölcsészeinél szembeszökőleg mutatván a szaporodás erős hajlamát, növekedni az élelmi szerek határán tul ; és azok nem is mulasztották el, mint a modern idők államférfiai és tervelői, megfontolni ezt a kérdést, a mely oly mélyen érinti a társadalom boldogságát és nyugalmát. Bárha jogosan elkárhoztatjuk azon barbár módokat, a mikkel elérték a nehézségek elháritását, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy behatoltak a dolog mélyébe ; és teljesen tudták azt, hogy ha nem fontolják meg és nem háritják el azt, az maga-magában elegendő lesz lerombolni legjobban tervezett szervezeteiket a köztársasági egyenlőség és boldogságra.

A telepitési lehetőség szükségképen korlátozott ; és némi idő multán szerfelett nehézzé, vagy talán épen lehetetlenné válhatik egy országra nézve, a mely nem különösen alkalmas erre a czélra, találni üres helyet, a mely alkalmas kitelepülő polgárai elhelyezésére. Ennélfogva szükségesse vált gondoskodni más orvosszerekről is a telepitésen kivül.

Valószinü, hogy a gyermekgyilkolás szokása fennállott a legrégibb idők óta Görögországban. Amerika azon részeiben, a hol gyakorlatban találtak, ugy tetszik, hogy abból a rendkivül nagy nehézségből eredt, mely a sok gyermek felnevelésével járt vad és vándorló élet mellett, mely gyakori éhségeknek és örökös háboruknak volt kitéve. Könnyen felfoghatjuk, hogy hasonló eredete lehetett a görögök vagy az ország bennszülött lakosainak elődei között. És a mikor Solon megengedte kitenni a gyermekeket, valószinü, hogy ő csak a törvény szentesitését adta egy már létező szokáshoz.

Ebben az engedményben kétségkivül két czélt tartott szem előtt. Először, a mi nagyon is szembeszökő, hogy meggátoljon oly tulságos lakosságot, a mely általános szegénységet és elégedetlenséget okozhat ; és másodszor, hogy a lakosságot azon a fokon tartsa, a melyet a terület elbirhat, ezáltal elháritván az igen számos család nehézségeit s ennélfogva a házasodás fő akadályát. Ezen gyakorlat eredményeiről Kinában van okunk azt hinni, hogy inkább alkalmas az utóbbi, semmint az előbbi czélra. De ha a törvény-

hozó vagy nem látta azt, vagy ha az akkori idők barbár szokásai késztették a szülőket arra, hogy elébe tegyék a gyermekeik megölését mindig a szegénységnek, ez az eljárás különösen megfelelőnek látszott mindkét czél elérésére; és arra is, hogy fentartsa oly teljesen és állandóan, a mint a dolog természete csak megengedi, a kivánatos arányt az élelem és azok száma közt, a kik azt elfogyasztani hivatvák.

A görög politikai irók erősen sürgetik igen nagy fontosságát annak, hogy ez az arány fentartassék, és az igen nagy hátrányokat, a melyek szükségképen származnak egyfelől a gyengeség, másfelől a szegénység által, ha a népesség hiányos vagy tulságos; és ennélfogva különböző módokat javasolnak arra, hogy a helyes arány kivánatos módon fentartassék.

Plato, azon államban, a mit az ő törvénykönyvében rajzol, a szabad polgárok és lakások számát ötezerre és negyvenre szoritja; és azt véli, hogy ez a szám megtartható, ha minden családfő egyet kiválaszt fiai közül utódjául azon földben, melyet birt, és elhelyezvén leányait házasságban a törvény szerint, szétosztja többi fiait, ha van neki, azon polgárok közt, kiknek nincsenek gyermekeik. De ha a gyermekek száma általában vagy nagyon nagy, vagy nagyon kicsiny, az előljáróság vegye a dolgot különösen megfontolás alá és vezesse ugy, hogy a családoknak ugyanez a száma ötezer és negyven család tartassék fenn. Több mód van, ugy gondoja, elérni a czélt. A születés, ha nagyon gyorsan jő, apasztathatik, vagy ha nagyon lassan, felbátoritható, tisztességek vagy gyalázati jegyek megfelelő osztogatásával, az öregek megfelelő intésével meggátolni vagy előmozditani azt a körülményekhez képest.[1]

Philosophiai Republicajában[2] részletesen belemegy ezen tárgyba és azt a javasolja, hogy a férfiak közül a legkitünőbb adassék össze házasságba a nők közt a legkitünőbbel, és a lentebb minőségü polgár lentebb minőségü asszonyokkal; és hogy az előbbiek gyermekei neveltessenek fel, az utóbbiakké nem. A törvények által kijelölt bizonyos ünnepeken a fiatal emberek és nők, a kik jegyesek, összegyüjtendők és ünnepélyes szertartással összeadandók. De a házasságok számát a tanács állapitja meg; hogy, tekintetbe véve a háboruk, betegségek és más okok folytán való fogyatkozásokat, fentarthassák a mennyire lehet, a polgárok oly számát, a mely sem tulszámos, sem tulcsekély nem lesz az állam terményei és

[1] Plato, de Legibus V. könyv.
[2] Plato, de Republica V. könyv.

szükségleteihez képest. A gyermekek, kik igy születnek a legkitünőbb polgároktól, bizonyos e czélra kijelölt dajkáknak adandók, a kik a város különös részén laknak; hanem azok, a kik alsóbb minőségü polgároktól születnek, s mindazok, a kik testileg nem teljesen épek, valami homályos és ismeretlen helyen eltemettessenek.

Azután elkezdi tárgyalni a házasodás helyes korát, és megszabja azt husz évre a nőknél és harminczra a férfiaknál. Husz évtől kezdve az asszony szülhet gyermekeket az állam részére, mig csak negyven éves lesz, és a férfi megteheti ezen tekintetben kötelességét harmincztól ötvenötig. Ha egy férfinak gyermeke van akár ezelőtt, akár ezután, ez ép oly büntető és elsujtó módon tárgyaltassék, mintha gyermeke volt a házassági szertartás nélkül és pusztán a kéjvágy ragadná. Ugyanezen eljárás legyen, ha a férfi teljes korban van s a nő is, de a tanácsnál való házassági szertartás nélkül; ugy kell őt tekinteni, mint a ki az államnak törvénytelen és istentelen sarjadékot adott. Ha mindkét nem elhaladta már a gyermekekre előirt életkort, Plato nagy szabadságot ad nekik az egymással érintkezésre, de gyermeknek nem szabad többé születni. Ha mégis véletlenül élve születnék gyermek, az kiteendő ép ugy, mintha a szülők nem tudnák eltartani.[1]

Ezen részletekből világos, hogy Plato teljesen látta a szaporodás hajlandóságát az élelmiszerek mennyiségén tul való növekvésre. Az ő javaslatai azt meggátolni, valóban könyörtelenek; de a javaslatok magok és azon terjedelem, a melyben életbeléptek, mutatják az ő felfogását a nehézség nagyságáról. Gondolkodván, a mint bizonyára kellett egy kis köztársaságban, azon a tényleg nagy veszteségen, a mit a népben a háboru okozott, ha mégis javasolva minden alantabb minőségü és kevésbbé tökéletes polgár gyermekének elpusztitását, mint szintén elpusztitását mindannak, a ki nem az előirt életkorok és formalitások közt született, későre szabását a házasságoknak és mindezeken túl a házasságok számának szabályozását, ugy bizonyára kellett, hogy tapasztalata és okoskodása világosan kijelölte legyen neki a szaporodás elvének nagy erejét és annak ellensulyozásának szükséges voltát.

Aristoteles, ugy látszik, hogy még világosabban látta ezt a nehézségét. Ő a házasság helyes idejét a férfiaknál harminczhét, a nőknél tizennyolcz évre teszi, a mi szükségképen nőtlenségre kárhoztatta a nők nagy számát, mert természetesen soha nem

[1] Plato, de Republ. V. könyv.

lehet annyi harminczhét éves férfi, mint tizennyolcz éves nő. De, bár a férfiakra nézve a házasság idejét oly késő korra tűzte ki, még is azt gondolja, hogy lehet nagyon sok gyermek, és javasolja, hogy minden házaspár gyermekszáma szabályoztassék; és ha bármely nő viselős volna a megfelelő számu szülés után, koraszülés okoztassék, mielőtt a magzat élne.

A gyermeknemzés ideje az államra nézve szünjék meg a férfiaknál ötvennégy vagy ötvenöt évvel, mert öreg vagy nagyon fiatal férfiak gyermekei tökéletlenek testileg és szellemileg. Ha mindkét nem túl élte a megszabott kort, tarthatják fenn az összeköttetést; de azért Plato köztársaságában az eshetőleges gyermek nem hozható a világra.[1]

Vitatván a Plato által törvénykönyvében javasolt államrendszert, Aristoteles azon véleményben van, hogy ő nem volt elég figyelemmel a népesedés tárgyára, és vádolja őt következetlenséggel, egyenlősitvén a vagyont a nélkül, hogy korlátozná a gyermekek számát. Aristoteles igen helyesen jegyzi meg, hogy e ponton azon államban, a hol a vagyon egyenlősitve van, a törvényeknek határozottabbaknak és szabatosabbaknak kell lenniök, mint másutt. Rendes kormányok mellett a lakosság növekvése csak a földbirtok nagyobb eldarabolását jelenti; oly államban azonban a számfelettiek egyszerüen vagyontalanok lesznek, mert a föld egyenlővé tétetvén és kezdetleges részek maradván fenn, a további felosztás lehetetlen volna.[2]

Ennélfogva ő ugy tartja, hogy minden esetben szükséges szabályozni a gyermekek arányát, hogy ne haladhassák tul a helyes számot. Természetesen ilyen szabályozáskor a halálozások és magtalanságok tekintetbe veendők. De ha, mint általában az államoknál, mindenki szabadjára hagyatik, hogy annyi gyermeke legyen, a hány neki tetszik, a szükségszerü következmény lesz a szegénység; és a szegénység anyja a rosszaságnak és lázadásnak. Ezen okból Corinthusi Pheidon, a legrégibb politikai irók egyike, egy Platóval épen ellentétes szabályzatot állitott fel, korlátozta a népességet a nélkül, hogy egyenlősitse a vagyont.[3]

[1] Aristoteles Opera, de Republ. VII. könyv XVI. fejezet.

[2] De Republ. II. k. VI. fej. Gillies Aristot. II. k. II. könyv. 87. l. Azok kedvéért, a kik nem szeretik a fáradtságot, megnézni az eredetit, utalok egyuttal Gillies forditására; de némely részleteket ő egészen elhagyott, és némelyeket nem betüszerinti értelemben ad, czélja a szabadforditás lévén.

[3] De Republ. II. k. VII. fej. Gillies Aristot. II. k. II. könyv. 87. l.

Beszélvén aztán a chalcedoni Phaleasról, a ki legüdvösebb rendelkezésül ajánlotta a vagyon egyenlővé tételét a polgárok között, ismét felhivja a figyelmet Platonak a tulajdont szabályozó javaslataira; és megjegyzi, hogy azoknak, a kik igy szeretnék szabályozni a vagyon terjedelmét, tudniok kellene egyuttal azt is, hogy feltétlenül szükséges egyidejüleg szabályozni a gyermekek számát is. Mert ha a gyermekek szaporodnak az eltartási módokkal aránytalanul, a törvényt szükségképen meg kell törni és a családok rögtön lefognak szállani a gazdagságból a koldus állapotba — a mely átváltozás mindig veszélyes a köznyugalomra.[1]

Ezen részletekből világos, hogy Aristoteles világosan látta, hogy az emberi faj erős hajlama a szaporodásra, hacsak szoros és pozitiv törvényekkel nem korlátoltatik, feltétlenül végzetes a tulajdon egyenlőségére alapitott minden szervezetre; és bizonyára nem lehet erősebb érv minden ilyféle szervezet ellen, mint oly törvények szüksége, minőket maga Aristoteles javasol.

Egy megjegyzésből, a mit később ő maga tesz Spártáról, még világosabban kitetszik, hogy ő teljesen megértette a népesedés elvét. Az örökösödésre vonatkozó törvények előre nem látása miatt Spártában a földbirtok kevesek kezeiben gyült össze; és ennek következménye az volt, hogy az ország népessége csökkent. Hogy orvosolják ezt a bajt és legyen elég emberök a folytonos háborura, a Lycurgust megelőző királyok rendesen idegeneket fogadtak be. Sokkal jobb lett volna azonban, Aristoteles szerint, a polgárok számát a tulajdon jobb egyenlősitése által növeszteni meg. De a gyermekekre vonatkozó törvények épen ellentétesek voltak ezen javulással. A törvényhozó, a ki sok polgárt óhajtott, a mennyire csak lehetett, felbátoritotta a gyermekek nemzését. Az a férfi, kinek három fia volt, ki volt véve az éji őrség alól; és a kinek négy volt, teljes szabadságot élvezett minden köztehertől. Azonban világos, a mint Aristoteles igen helyesen megjegyzi, hogy nagyszámu gyermek születése, ha a földfelosztás ugyanaz marad, csak a szegénység felszaporodását fogja szükségképen okozni.[2]

Itt, ugy látszik, ő teljesen látja azt a hibát, a melybe, Lycurguson kivül is, beleesett annyi törvényhozó; és teljesen tisztában van azzal, hogy felbátoritani a gyermekek születését a nélkül, hogy teljesen gondoskodnánk azok ellátásáról, annyit tesz, mint csupán

[1] U. o. 91. l.

[2] De Republ. II. k. IX. fej. Gillies Aristot. II. k. II. könyv. 107. l.

nagyon kis mértékben szaporitani egy ország lakosságát a nyomor igen nagymérvü fokozásával.

Kréta[1] törvényhozója, épp ugy, mint Solon, Pheidon, Plato és Aristoteles, belátta szükségét annak, hogy a népesedést gátolni kell, hogy megakadályozzák az általános szegénységet; és miután fel kell tételeznünk, hogy ily embereknek véleménye, és az azokra alapitott törvényeknek bizonynyal nagy befolyásuk volt, valószinü, hogy a szaporodás előzetes gátlói, a késő házasságok és más módokban, jelentékeny módon működtek Görögország szabad polgárai között.

A népesedés pozitiv csökkentői közül nem kell messzebb tekintenünk, mint a háborukra, a melyekbe ezen kis államok csaknem állandóan be voltak bonyolódva; ámbár van tudomásunk — legalább Athenben — egy nagy dögvészről is; és Plato azt hiszi, hogy ezen járvány által az ő állama jelentékenyen szenvedett.[2] Az ő háboruik nemcsak majdnem állandóak, de rendkivül véresek is voltak. Egy kis hadseregben, a melynek valószinüleg teljes egésze bevitetett a kézi csatába, bizonyosan aránylag sokkal nagyobb szám gyilkoltatik le, mint a nagy, modern hadseregekben, a melynek gyakran jelentékeny része teljesen érintetlenül marad;[3] és mivel ezen köztársaságoknak minden szabad polgára általában szolgált mint katona, minden háboruban, a veszteségeket nagyon sulyosan kellett érezni és nem lehetett nagyon könnyen pótolni.

XIV. FEJEZET.

A népesedés akadályairól a rómaiak között.

Olaszország kisebb államaiban a háboruk által okozott veszteség, különösen a rómaiak első küzdelmei alatt a hatalomért, ugy látszik még nagyobb volt, mint Görögországban. Wallace, a maga „Dissertation on the Numbers of Mankind"-jában, vonatkozva azon nagy számokra, a melyek elestek ez időben a kard alatt, megjegyzi: „Az olaszországiak történetét pontosan végig nézve ezen korszak alatt, csodálkoznunk kell, hogy honnan vették azon nagy sokaságokat, a melyek ezen folytonos háborukban szerepeltek, mig Itália egészen

[1] Aristot. de Republ. II. k. X. fej. Gillies Aristot. II. k. II. könyv. 113. l.
[2] De Legibus V. könyv.
[3] Hume Essay XI. fej. 451. l.

leigáztatott."[1] És Livius kifejezi teljes megütközését azon, hogy a Volscusok és Aequsok, a hányszor csak megverettek, hogy voltak képesek mindig friss seregeket hozni a csatatérre.[2] De ezen csodálkozásra talán megfelel az, a mit mi nagyon valószinünek tartunk feltenni, hogy a háboruk által okozott folytonos elvonások kifejlesztették a szokást, csaknem teljes játékot engedni, a szaporodás erejének; és hogy sokkal nagyobb számu volt a születés és egészségesebb gyermekek érték el férfi korukat és lettek képesek fegyver viselésre, mint a hogy rendesen történik más, nem hasonló körülmények közt levő államokban. Kétségkivül ezen pótlások gyors hatása volt az, a mi képesekké tette őket, mint a régi germánokat, megdöbbenteni a jövő történetirókat, oly rendkivüli módon felujitgatni megvert és félig megsemmisitett hadseregeiket.

És mégis van ok feltenni, hogy a gyermekgyilkosság szokása fennállott Italiában ép ugy, mint Görögországban a legrégibb idők óta. Romulus egy törvénye megtiltotta a gyermekek kitevését, mig nem voltak három évesek,[3] a mi rámutatott arra a szokásra, mely előbb uralkodott, hogy kitették őket azonnal, mihelyst megszülettek. De természetesen ezt a szokást sohasem gyakorolták, csak ha a háboruk által okozott veszteségek nem voltak elegendők helyet csinálni az uj nemzedéknek; és ennélfogva, ámbár lehet azt ugy fogni fel, mint a szaporodás teljes hatása elé állitott positiv akadályt, mégis, a dolgok tényleges állapotában bizonnyal inkább a népesség emeléséhez, semmint csökkentéséhez járult az hozzá.

Maguk közt a rómaiak közt is, bármennyire is be voltak bonyolodva köztársaságuk megalapitása óta annak végeig a szünetlen háborukba, a melyeknek nagyrésze borzasztóan romlást hozó volt, a szaporodás positiv meggátlása ezen okból magából is rendkivüli nagy kellett hogy legyen. Mert ez az ok maga, bármily nagy volt is, nem okozta volna a római polgároknak azt a hiányát, a mely Augustus és Trajan császárokat arra késztette, hogy törvényeket bocsássanak ki a házasság és gyermekek felbátoritására, hogyha már az elnéptelenedésre még hatékonyabb okok nem működtek volna közre.

A mikor a tulajdon egyenlősége, a mely azelőtt általános volt a római területen, fokozatosan megsemmisittetett és a föld néhány

[1] Dissertation 62. l. 8°. 1763. Edinburgh.
[2] VI. könyv. XII. fej.
[3] Dionysius Halicarnassus II. k. 15.

nagybirtokos kezei közé került, a polgárok, a kik ezen változás által fokozatosan megfosztattak attól, hogy elláthassák magukat, nem láttak maguk előtt más menedéket az éhenhalás előtt, mint eladni munkájokat a gazdagoknak, mint a modern államokban; ettől a módtól azonban teljesen elüttettek a rabszolgák óriás száma által, a kik a növekvő fényüzéssel Rómába folytonosan beözönölve betöltöttek minden foglalkozást földmüvelésben és kéziparban egyaránt. Ily viszonyok közt egyáltalán nem azon kell megütődnünk, hogy a szabad polgárok száma apadt, a csoda az, hogy egyáltalában fennmaradhattak némelyek a tulajdonosokon kivül. És tényleg nem is maradhattak volna fenn másként, csupán egy különös és csodás szokás miatt, melyet azonban a város csodás és természetellenes helyzete bizonnyal igényelt, az, hogy a szegényebb polgároknak ingyen nagymennyiségü gabonát osztottak ki. Kétszázezer kapott ily kiosztást Augustus idejében, és nagyon valószinü, hogy azok nagyrészének nagyon kevés más megelhetése volt. Ugy tartják, hogy elég adatott minden felnőtt embernek; de a mennyiség nem volt elég egy családnak és nagyon sok egy embernek.[1] Az hát nem tette őket képessé szaporodni; és azon módból, a mint Plutarch beszéli el a szegények szokását gyermekeiket kitenni,[2] elég ok látszik feltenni, hogy sok igy pusztittatott el a jus trium liberorum ellenére. Az a részlet Tacitusban, a melyben a germánokról beszélve, érinti ezt a szokást Rómában, ugy látszik, ugyanezen következtetésre vezet.[3] Valóban, micsoda hatása is lehetett volna ily törvénynek oly nép között, a mely teljesen kizárva látszott lenni minden módtól, hogy megszerezze élelmét az adakozáson kivül, és mikor teljesen alig látták képeseknek eltartani magukat, annál kevésbbé feleséget és két vagy három gyermeket is. Ha a rabszolgák fele kiüzetett volna az országból, és a nép alkalmazást talált volna földmüvelésben és kéziiparban, a hatás bizonnyal sokkal nagyobb biztonsággal és gyorsasággal következett volna be

[1] Hume, Essay XI., 488. l.

[2] De Amore Prolis.

[3] De moribus Germanorum 19. Mily teljesen megvettettek a házasodásra és gyermekekre felbátoritó törvények, kitünik Minucius Felix egy beszédéből Octaviushoz. 30 fej.: „Vos enim video procreatos filios nunc feris et avibus exponere, nunc adstrangulatos misero mortis genere elidere: sunt quae in ipsis visceribus medicaminibus epotis originem futuri hominis extingvant, et parricidum faciunt autequam pariant.“ Ez a bün annyira nőtt a szokásban Rómában, hogy még Plinius is törekszik mentegetni: „Quoniam aliquarum fecunditas plena liberis tali venia indiget.“ XXIX. könyv IV. fej.

a tudatlanságot azon törvényhozónál, a ki javasolja őket; de az ily a római polgárok számának megnövelésében, mint a gyermekek felbátoritására szóló tizezer törvény utján.

Lehetséges, hogy a jus trium liberorum, és a hasonló czélzatu törvényeknek lehetett valami kis hatásuk a római polgárok magasabb osztályai között; és valóban ezen törvények természetéből, miután főleg szabadalmakban állottak, ugy látszik, hogy főleg a társadalom ezen részére voltak irányozva. De ugy látszik, hogy mindennemü, a szaporodást meggátló bünös szokások[1] általában el voltak terjedve olyannyira e korszakban, hogy semmi javitó törvényeknek nem lehetett jelentékeny hatásuk. Montesquieu helyesen jegyzi meg, hogy „az erkölcsök romlása megsemmisitette a censor hatását, a mely pedig azért volt felállitva, hogy megsemmisitse az erkölcsök romlását; de ha az erkölcsök romlása általános lesz, a censurának nincs többé semmi hatása.[2] Harmincznégy év mulva Augustus házasságról szóló törvényének meghozatala után a római lovagok kérték annak eltörlését. Elválasztva a házasokat és nőtleneket, ugy látszott, hogy az utóbbiak számban jelentékenyen meghaladták az előbbieket, a törvény hatálytalanságának fényes bizonysága.

A legtöbb országban a népesedést gátló bünös szokások, ugy látszik, inkább következményei, semmmint okai voltak a házasságok ritka voltának; de Rómában az erkölcsi süllyedés látszik egyenes okának, mely a házassági egyesülést meggátolta, legalább a magasabb osztályoknál. Lehetetlen a Metellus Numidicus beszédét censorsága alatt méltatlankodás és utálat nélkül olvasni. „Ha lehetséges volna — igy szól — egyáltalán megélni feleségek nélkül, megszabaditanók rögtön magunkat ezen nyügtől; de mivel a természet törvényei ugy rendelték, hogy sem velök nem élhetünk boldogan, vagy nélkülök nem tarthatjuk fenn a fajt, több tekintettel kell lennünk állandó biztonlétünk, mint elmuló gyönyöreinkre.“[3]

Positiv törvények felbátoritani a házasodásra és szaporodásra, meghozva az alkalom sürgőssége szerint és nem keverve össze a vallással, mint Kinában és más némely országban, ritkán felelnek meg e czélnak, a melyre törekesznek és ennélfogva rendesen jelzik

[1] Sed jacet aurato vix ulla puerpera lecto;
Tantum artes hujus, tantum medicamina possunt,
Quae steriles facit, atque homines in Ventre necandos
Conducit. — Juvenal, Sat. VI. 593.

[2] Esprit des dois LIV. fej. XXIII., 21.

[3] Aulus Gelliis I. könyv 6. fej.

törvények látszó szüksége csaknem kivétel nélkül mutatja azon államban az erkölcsi és politikai elvaldultság igen magas fokát; és azon országokban, a melyekben legjobban törekednek reá, általában nemcsak bünös szokások uralkodnak rendesen, hanem oly politikai intézmények is, a melyek szerfelett kedvezőtlenek az iparkodásra és ennélfogva a népesedésre.

Ez okból csak teljesen egyetérthetek Wallace-szal,[1] a mikor azt gondolja, hogy Hume tévedett azon feltevésében, mikép a római birodalom valószinüleg legnépesebb volt a Trajan és az Antoninusok alatti hosszu béke idején.[2] Jól tudjuk, hogy a háboruk nem pusztitják el a lakosságot, a mig a termelés jó erőben van; és hogy a béke nem növeli meg a nép számát, ha nem képesek megtalálni a fentartáshoz szükséges eszközöket. A házasságra vonatkozó törvények megujitása Trajan alatt mutatja a bünös szokások divatját és a hanyatló termelés folytonos fennálltát és összeegyeztethetlennek látszik a népesség nagy növekvésének feltételezésével.

Mondhatni talán, hogy a rabszolgák tulnagy száma talán termelhetett volna untig eleget a római polgárok szükségleteire; de ugy látszik, hogy ezen rabszolgák munkája nem eléggé irányoztatott a földmüvelésre, hogy egy igen nagy népességet fentarthasson. Bármi lehetett is az eset némely tartományban, a földmüvelés hanyatlása Itáliában átalában el van ismerve. A veszély és szokás nagymennyiségü gabonát hozni be, hogy az ingyen szétosztassék a nép között, oly romlást okozott, a mit soha aztán ki nem hevert az. Hume megjegyzi, hogy „a mikor a római irók panaszkodnak, hogy Itália, mely korábban kivitt gabonát, függővé lett provinciáitól a napi kenyér dolgában, sohasem tulajdonitották ezt a változást a lakosok szaporodásának, de az irtás és földmüvelés elhanyagolásának."[3] És más helyütt igy szól: „Minden régi iró mondja, hogy folyton özönölnek be Itáliába a rabszolgák a távolabbi tartományokból, különösen Syria, Cilicia, Cappadocia és Kis-Ázsia, Thrácia és Egyiptomból; és a nép száma még sem növekedett Itáliában; és az irók panaszkodnak a termelés és földmüvelés folytonos hanyatlásáról."[4] Csak kevésbbé látszik valószinünek, hogy a Trajan és Antoninusok alatti béke oly gyors változást okozhatott volna a nép szokásaiban, hogy a dolog ezen állása lényegesen megváltozzék.

[1] Dissertations, függelék 247. l.
[2] Essay XI., 505. l.
[3] U. o., 504. l.
[4] Essay XI., 433. l.

A rabszolgaság állapotára nézve meg lehet jegyezni, hogy nem lehet erősebb bizonyiték annak kedvezőtlen voltára a faj szaporitására azon országokban, a hol fennáll, mint ezen folytonos beözönlés szüksége. Ez a szükségesség egyuttal teljes megczáfolását képezi Wallace azon megjegyzésének, hogy a régi rabszolgák sokkal jobban voltak használhatók a népszám felemelésére, mint a modern idők alsóbb rangu emberei.[1] Ámbár kétségkivül igaz, a mint ő megjegyzi, hogy minden munkásunk nem házasodik meg, és gyermekeik közül sokan meghalnak, vagy a nyomor és szüleik hanyagsága folytán betegesekké és használhatatlanokká válnak;[1] mégis, a szaporodás ezen akadályainak daczára, talán alig van egyetlen eset is felmutatható, a mikor bármely országban a társadalom alsóbb osztályai, ha szabadok, nem emelik fel a nép számát egyenlőre a munkájok iránti kereslettel.

Hogy megmagyarázhassuk a szaporodásra való akadályokat, a melyek a rabszolgatartással összefüggenek, és a melyek a számok folytonos bevándorlását szükségessé teszik, el kell fogadnunk a hasonlatot a rabszolga és a barom közt, a melyet Wallace és Hume állitott fel; Wallace azért, hogy megmutassa, hogy a gazdák érdeke volna gondját viselni rabszolgáiknak és felnevelni gyermekeiket;[2] és Hume azért, hogy megmutassa, mikép a gazdák érdeke gyakrabban az, hogy megakadályozzák, semmint előmozditsák szaporodásukat.[3] Ha Wallace megjegyzése helyes volna, nem lehet kételkedni, hogy a rabszolgák maguk könnyen fentarthatták volna létszámukat szaporodás utján; és mivel el van ismerve, hogy nem tették azt, a Hume megjegyzésének igaz volta világosan be van bizonyitva: „felnevelni egy gyermeket Londonban addig, mig szolgálatra alkalmas, sokkal többe kerülne, mint ugyanazon korut venni Skócziából vagy Irlandból, a hol felnevelkedik gunyhóban, burkolva rongyokban és táplálva zabliszten és burgonyán. Azok, kiknek volt rabszolgájok, tehát mind a gazdagabb s népesebb országokban, természetesen lohasztották a nők termékenységét és a szüléseket vagy meggátolták vagy elpusztitották.“[4] Elismeri Wallace, hogy a férfirabszolgák nagyban felülmulták számban a nőket,[5] a mi szükségképen további akadálya volt szaporodásoknak. Ennélfogva ugy

[1] Dissert. on the Number of Mankind 91. l. — U. o. 88. l.
[2] U. o. 89. l.
[3] Hume, Essay XI., 433. l.
[4] U. o. 433. l.
[5] Appendix te Dissertation 182. l.

látszik, hogy a szaporodás megelőző akadálya igen nagy erővel működhetett a görög és római rabszolgák közt; és mivel gyakran rosszul bántak velök, talán gyengén élelmezték, és néha nagy számban együtt elzárták őket a szűk és egészségtelen ergastulákba vagyis pinczékbe, valószinü, hogy a betegségekből származó positiv akadály is sulyos volt, és hogy, a mikor járványok uralkodtak, azok a társadalom ezen részében voltak legpusztitóbbak.

A rabszolgaság kedvezőtlen volta, a faj szaporodására azon országban, a hol fennáll, ennélfogva nem határozó azon ország általános népesedésének kérdésére vonatkozólag, vagy a régibb és modern nemzetek népesedésének még nagyobb kérdésére vonatkozólag. Tudjuk, hogy némely ország nagy és állandó kinálatot mutathat fel rabszolgákból a nélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben elnéptelenednék maga; és ha ezen kinálatok kimentek, a mint valószinüleg történik is, teljesen e kivivő nemzetnél levő munkakeresletet arányában, ezen nemzet népesedésének kérdése teljesen ugyanazon alapokon fog nyugodni, mint a modern államokban, és a nép azon számától fog függeni, melyet foglalkoztathat és eltarthat. Ennélfogva a házi rabszolgaság szokása akár fennáll, akár nem, kimondható, mint nem vitatott alapelv, hogy a területnek elegendő kiterjedését véve fel arra, hogy kivitelt és behozatalt foglalhasson magába és megengedve némely változatot a fényüzés és takarékos életmód rovására, ezen országok lakossága mindig arányban fog állani azon élelmiczikkel, a melyet a föld képes teremni. És semmi más természeti vagy morális ok, hacsak nem valami rendkivüli és kivételes módon működik,[2] nem lesz bármely jelentékeny és állandó hatással a népesedésre, kivéve azt, a mennyiben hatással van az élelmiczikkek termelésére és szétosztására.

A régi és modern nemzetek népesedésére vonatkozó vitáknál erre a pontra nem eléggé ügyeltek; és oly természetü és erkölcsi okok hozattak fel mindkét oldalról, a melyekből pedig egyik fél javára sem lehetett levonni semmi valódi hatást. Ugy tetszik, hogy mindkét iró figyelmét kikerülte, mikép mennél termelőbb és népesebb egy ország tényleges helyzetében, annál kevesebb valószinüsége

[1] Hume, Essay XI., 430. l.

[2] Batávia végtelen egészségtelen volta, és talán némely országban a dögvész, ugy tekinthetők, mint végtelen mértékben uralkodó fizikai okok. A rómaiak végtelen és szokatlan ragaszkodása a bünös nőtlenséghez, és a vegyes érintkezés Otahitiban, ugy tekinthetők, mint ugyanolyan természetü erkölcsi okok. Ily esetek és más effélék, a melyek lehetségesek, szükségessé teszik ezen szövegben az általános elvet részletezni.

van arra, hogy módja legyen terményei további növekedését hozni létre; és ennélfogva annál több gátló okot kell mozgásba hoznia, hogy a népességét lent tartsa ezen állandó vagy lassan növekedő termelés szinvonalán. Abból tehát, ha találunk ily akadályokat a régi vagy modern nemzeteknél, semmi következtetés nem vonható le bármelyik abszolut népesedése ellen. Ezen okból, a himlő dulása vagy más, a régiek előtt ismeretlen ragály, egyáltalában nem tekinthető érvül a modern nemzetek népesedése ellen, bár ezen természeti okokra mind Hume,[1] mind Wallace,[2] jelentékeny sulyt helyeznek.

Az erkölcsi okokban, a miket ők hoztak elő, szintén egy hasonló hibába estek bele. Wallace felhozza a régiek között a házasságra való felbátoritást, mint egyik főokát a régi világ magasabb népesedésének;[3] de a pozitiv törvények szüksége arra, hogy a házasodásra felbátoritsanak, bizonyosan inkább a nép tulszámában való hiányra mutat; és Sparta esetében, a melyre ő különösen hivatkozik, kitünik Aristoteles megjegyzéséből, melyet az utóbbi fejezetben említénk, hogy a házasságra felbátoritó törvények azon kifejezett czélból hozattak, mikép a nép észlelt hiányát kipótolják. Egy tömött és tulságos lakosságu országban a törvényhozó soha se fog arra gondolni, hogy törvényeket hozzon a házasság és gyermekszaporitás felbátoritására. Wallace más érvei, alapos vizsgálat után, csaknem teljesen semmitmondóknak fognak találtatni az ő czéljaira.

Azon okok közül, melyeket Hume hoz fel, sok van ép ily módon helytelen és inkább ellene bizonyitó annak, a mit ő akar. A szolgák, házi cselédek és más nőtlenül maradó személyek száma a modern államban, ő megengedi, hogy érv azok népesedése ellen.[4] De mindkettőnek inkább valószinünek látszik ellenkező hatása. Ha a nehézségek a család felnevelésénél nagyon nagyok és következkezéskép mindkét nemből sok egyén egyedül marad, azt hiszszük, ez elég természetesen hozzájárul ahhoz, hogy a népesedés állandó legyen, de egyáltalán nem ahhoz, hogy az általában nagy legyen; mivel a családeltartás nehézsége egy nagy, általános népesség állapotából és ennélfogva a megélhetési csatornák ebből következő megteltségéből is származhatik; bárha ugyanazon nehézség kétségkivül fenforoghat egy ritkanépességü országban is, a melyik mégis állandó lakosságában. A nőtlen egyének száma, arányban az egész számhoz, adhat némi vezérfonalakat, melyből megitélhetjük, vajjon

[1] Essay XI. 425. l.
[2] Dissertation 80. l.
[3] Dissertation 93. l.
[4] Essay XII.

a lakosság növekvő, állandó vagy fogyó; de nem képesit bennünket bármely itéletet hozni az általános népesedésről. Sőt még ezen vezérfonalban is tévedhetünk. Sok déli országban a koraházasság általános és igen kevés nő marad hajadon; de a nép még sem növekszik, de a tényleges szám is talán csekély. Ezen esetben az előzetes akadály elháritása egyensulyoztatik a pozitiv akadályok tulerős hatása által. Minden pozitiv és megelőző akadály összevéve képezi kétségkivül a közvetlen okot, a mi visszaszoritja a népesedést; de sohasem várhatjuk, hogy megtaláljuk és megbecsülhetjük pontosan bármely országban ez összeget; és bizonyára nem vonhatunk biztos következtetést, ha ezen akadályok kettejét vagy hármát, magukban vizsgáljuk, mert oly gyakran történik, hogy egyik akadály többlete valamely másik hiánya által van kipótolva. Azon okok, a melyek érintik a születések és halálozások számát, érinthetik vagy nem, az átlagos népességet a körülményekhez képest; de azon okok, a melyek az életfentartási eszközök termelését és felosztását érintik, szükségképen érintik a népességet is; és ennélfogva ezen utóbbi okok egyedül azok, — függetlenül a tényleges felsorolásoktól — a melyeken egész biztonsággal elindulhatunk.

A népesedés minden akadálya, a melyet eddigelé az emberi társadalom ezen szemléje folyamán tekintetbe vettünk, tisztán besorozhatók az erkölcsi visszatartás, bün és nyomor csoportjába.

Az előzetes akadályok azon osztályáról, a melyet én erkölcsi visszatartásnak neveztem, ámbár annak is volt bizonyosan valamelyes része a szaporodás természetes hatásának visszatartásában, mégis, szoros értelemben véve azt, meg kell engednem, hogy a többiekkel összehasonlitva, gyengén működhetett. Az előzetes akadály másik neme, a mely bün elnevezés alá jön, bárha annak hatása — ugy látszik — nagyon jelentékeny volt a római történelem későbbi éveiben és némely más országban; mégis, egészben véve, annak hatása is kisebb volt a pozitiv akadályoknál. A szaporodási erőnek nagy része hozatott működésbe, a melynek tultengése erőszakos okok által akadályoztatott meg. Ezek között a háboru a legszembeszökőbb és nyilvánvalóbb tünemény; és ezután sorolhatók az éhségek és erősebb ragályok. A tárgyalt országok legtöbbjében — ugy látszik — a lakosság ritkán méretett az életfentartási eszközök állandó átlagához arányban, hanem rendesen a két véglet között ingadozóul hagyatott; és ennélfogva a hiány és bőség közt való ingadozások erősen vannak jelezve, a mint azt várhattuk is, természetesen kevésbbé czivilizált nemzeteknél.

II. KÖNYV.

A népesedés akadályairól a modern Európa különböző államaiban.

I. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Norvégiában.

A modern Európa államait vizsgálva, segitségünkre lesznek kutatásainkban a születések, halálozások és házasságok anyakönyvei, a melyek, ha teljesek és pontosak, a szabatosságnak bizonyos mérvével jelölik meg nekünk, vajjon a népesedés főakadályai positiv vagy előző természetüek-e. A legtöbb európai nemzet szokása természetesen nagyon hasonló, a viszonyok hasonlósága folytán, a melyben vannak; és ennélfogva azt lehet várni, hogy a kutatások igen gyakran ugyanazon eredményekre vezetnek. Azonban azáltal, hogy ezen véletlen összeesésre tulságosan sokat épitettek, politikai számitgatók igen gyakran azon hibába estek, hogy feltételezték, miszerint általában beszélve, van a halandóságnak egy változhatlan rendje minden országban. De ellenkezőleg az látszik, hogy ez a rend nagyon is változó; hogy nagyon különböző ugyanazon ország különböző helyein, és bizonyos határok között oly körülményektől függ, a melyeket megváltoztatni az embernek hatalmában áll.

Norvégia, az utolsó századnak csaknem egész folyamán különös módon ki volt véve a háboru utján való népelvonás alól. Az éghajlat különösen szabad ragályos betegségektől; és rendes években a halálozás kisebb, mint Európa bármely államában, a

melynek anyakönyvei tudva rendesek.[1] Az évi halálesetek számának aránya az egész lakossághoz, az egész ország átlagában, csak 1 a 48-hoz.[2] Még is ugy látszik, hogy Norvégia lakossága sohasem szaporodott nagy gyorsassággal. Kezdete volt az utolsó tiz vagy tizenöt évben; de ezen időszakig haladása bizonyosan nagyon lassu volt, mivel tudjuk, hogy az ország lakva volt igen régen, és 1769-ben lakossága csak 723,141 volt.[3]

Mielőtt belemennénk benső gazdaságának vizsgálatába, éreznünk kell, hogy mivel a népesedés pozitiv akadályai olyan kevesek voltak, a megelőző akadályoknak kellett lenni aránylag nagyoknak; és ahhoz képest ugy találjuk, hogy az évi házasságok száma az anyakönyvekben az egész lakossághoz oly arányban áll, mint 1 a 130-hoz,[4] a mi a házasságok kisebb aránya, mint bármely más ország anyakönyveiben található, Svájczot kivéve.

Egyik oka a házasságok ily csekély számának az a mód, a mint a hadseregbe való besorozás gyakoroltatott ezelőtt még csak igen kevés időig. Dániában és Norvégiában mindenki, a ki gazdától vagy munkástól született, katona.[5] Ezelőtt a kerületi parancsnokoló tiszt elvihette ezeket a parasztokat bármely korban, a mikor neki tetszett; és ő rendesen jobban szerette azokat, a kik huszonöttől harmincz évesekig voltak, semmint a kik sokkal ifjabbak voltak. Azután, hogy szolgálatba lépett, a legény nem házasodhatott meg egy bizonyitvány felmutatása nélkül az illetékes lelkésztől,

[1] Oroszországban az anyakönyvek kisebb halandóságot mutatnak, de azt hiszik, hogy azok hiányosak. Az azonban, ugy látszik, hogy az 1820-ban végződő tiz év alatt a halálozás Angliában és Walesben még kisebb volt, mint Norvégiában.

[2] Thaarup: Statistik der Dänischen Monarchie II. köt. 4. l.

[3] Thaarup: Statistik der Dänischen Monarchie. Table II. 5. l.

[4] U. o. II. k. 4. l. Az évi házasodások aránya az egész lakossághoz a legszembeszökőbb bizonyitékok egyike az előleges akadályok működésére, bár nem teljesen biztos. Általában szólva, az előleges akadály nagyobb, mint következtethető e jelből, mert Európa egészséges országaiban, a hol kisarányu házasság jő létre, az ezen házasságok idején élő idősebb nép nagyobb száma több, mint ellensulyoztatik a kiskoruak kisebb aránya által. Oly országban, mint Norvégia, a 20—50 éves emberek, tehát azok, a kik legkönnyebben házasodnak, nagyobb arányban vannak az egész lakossághoz, mint Európa legtöbb más államában, és azért a házasságok tényleges aránya Norvégiában, a többiekkel összehasonlitva, nem fejezi ki egész teljében az előző akadály hatását.

[5] Azon néhány részlet, a mit Norvégiáról fogok emliteni, egy 1799. évben ezen országban tett nyári kirándulás alkalmával szedetett össze.

hogy neki van elegendő vagyona eltartani feleségét és gyermekeit; és még akkor is meg kellett nyernie a tiszt engedélyét. A nehézség és néha költség, a mely ezen igazolvány és engedély megszerzésével járt, rendesen elrettentette azokat, a kik nem voltak igen jó viszonyok közt, hogy csak gondoljanak is a házasságra, mig a tiz évi szolgálati idő le nem jár, és mivel harminczhat év alatt akármikor behivathattak, a tisztek pedig szerették az idősebbeket, gyakran késő korban jutottak csak ahhoz, hogy fészket rakhassanak maguknak.

Ámbár az illető lelkésznek nem volt törvényes joga meggátolni egy legény házasságát, ki nem volt besorozva katonának, mégis ugy látszik, hogy a gyakorlat bizonyos mértékig szentesitett egy ilyen jogot, és a pap gyakran megtagadta összekötni oly párt, a hol nem volt elegendő vagyon a család fentartására.

Minden ily akadály azonban, akár törvényen, akár szokáson alapult, most végleg megszünt. Teljes szabadság van házasodni bármely korban ugy a tiszt, mint a pap engedélye nélkül; és a hadseregbe való besorozásnál először a husz évesek vétetnek, azután a huszonkét évesek és igy tovább, mig a szükséges szám kitelik.

A tisztek általában helytelenitik e változást. Azt mondják, hogy a fiatal norvég még nem ért el teljes erejére és nem lesz jó katona husz éves korában. És sokan vannak azon véleményben, hogy a parasztok most már nagyon korán fognak házasodni, és hogy több gyermek fog születni, mint a mennyit képes lesz az ország eltartani.

De függetlenül a katonai besorozásra vonatkozó minden szabályzattól, Norvégia különös helyzete igen erős akadályokat hárit a kora házasságok utjába. Nincsenek nagy gyárvárosok, hogy a vidék tulságos népességét felszivják; és miután mindegyik falu maga szolgáltat magának több mint elegendő kezet a munkára, a helyeserélés a munkakeresésnél alig igér sikert. Ennélfogva, ha csak külföldre való kivándorlásra nem mutatkozik alkalom, a norvég paraszt rendesen megmarad abban a faluban, a melyben született; és mivel üresedések a házakban és foglalkozásokban igen ritkán fordulnak elő a kevés halandóság folytán, gyakran látja arra kényszeritve magát, hogy jelentékeny időt várjon, mielőtt oly állapotba jön, mely képesiti őt egy család eltartására.

A norvég gazdálkodásokon rendesen egy bizonyos számu házas ember is van alkalmazva, annak nagysága szerint, a kiket aztán zsellér embereknek neveznek. Ezek kapnak a gazdától egy házat és oly mennyiségü földet, a mely majdnem elegendő eltar-

tani egy családot, azért cserébe ők kötelezve vannak dolgozni nekik alacsony és meghatározott áron, valahányszor felhivatnak erre. Kivéve a városok közvetlen környékét és a tengerpartot, az ilynemü üresedés az egyedüli kilátás, a mely biztat egy család eltarthatásával. A nép kis számából, és a foglalkozás csekély változatosságából folyólag ez a dolog minden egyes ember szeme előtt van; és ennélfogva éreznie kell a feltétlen szükséget, hogy korlátozza házasodási hajlandóságát, mig ily üresedés nem áll elő. Hogy ha a bő épitő anyagból ráveszi magát házat épiteni, nem várhatja, hogy a gazda, ha van elég munkája, adjon neki megfelelő mennyiségü földet; és bár általában találhat alkalmazást három-négy hónapon át nyárban, mégis kevés kilátása lehet arra, hogy eleget szerezzen eltartani egy családot egész éven át. Valószinü, hogy ily nemü esetekből kifolyólag, a mikor egyesek türelmetlensége késztette őket épiteni házat maguknak és bizott abban, hogy fog majd eleget keresni, kezdte a falusi pap gyakorolni hatalmát az összeesketés megtagadásával.

A fiatal emberek és nők ennélfogva kénytelenek ott maradni a gazdáknál mint nőtlen cselédek, mig a zsellér háza üres lesz; és ezen nőtlen cselédekből van minden gazdaságban és minden ur családjában egy sokkal nagyobb szám, mint a munka megkivánna. Nagyon kis felosztása van a munkának Norvégiában. A házi gazdálkodásnak csaknem minden szükséglete elláttatik minden egyes háztartásban. Nem csak a főzés, sütés és mosás közönséges dolga láttatik el otthon, de sok család maga készíti sajtját és vaját, maga öli barmát és juhát, maga hozza a maga füszeri szükségletét; és a gazdák és vidéki lakosság általában szövi saját lenét és gyapját, és szövi saját vásznát és ruháját. A legnagyobb városokban, mint Christiánia, és Drontheim nincs, a mi vásárnak volna nevezhető. Szerfelett nehéz találni egy sütet friss hust; és egy font friss vaj oly czikk, a mit nem lehet vásárolni még nyár közepén sem. Vásárok tartatnak az év bizonyos időszakában és mindennemü élelmiczikkek ott árultatnak ily időkben; de ha ez az alkalom elhanyagoltatik, nagy zavar támad és alig vásárolható készletben máskor valami. Azok, a kik időlegesen laknak az országban, vagy kiskereskedők gazdálkodás nélkül, nagyon panaszkodnak e helyzetre; és a kereskedők feleségei, a kik nagy birtokkal birnak, azt mondják, hogy a norvég család házi gazdálkodása oly kiterjedt és komplikált, hogy az arra szükséges felügyelet megkivánja egész figyelmöket és hogy épen ezért nem találnak időt bármi másra sem.

Szembeszökő, hogy ilynemü berendezés nagyszámu szolgát igényel. Ezenfelül azt mondják, hogy nem valami nagyon szorgalmasak és hogy ugyanazon mennyiségü dolog megtételére több szükséges, mint más országokban. A következés az, hogy minden helyütt a szolgák aránya két vagy háromszor annyi, mint Angliában; és hogy egy gazda ez országban, a ki külsőleg nem is különböztethető meg egyik munkásától sem, igen gyakran oly háztartással bir, melyben, beleértve saját családját, husz személy is van.

A fentartás eszköze ennélfogva egy egyes embernek sokkal könnyebb, mint egy családos embernek; és ily viszonyok közt a nép alsóbb osztályai nem nagyon szaporodhatnak, mig a kereskedelmi áru, vagy a gazdaságok felosztása vagy javitása nem ad családos munkásoknak nagyobbmérvü foglalkozást. Sürübb népességü országokban ez a dolog mindig nagy sötétségbe van burkolva. Minden ember természetesen azt gondolja, hogy neki ép oly jó kilátása van foglalkozást találni, mint szomszédjának; és ha nem talál egyik helyütt, találhat a másikon. Ennélfogva megházasodik és bizik a szerencsében, és az eredmény igen gyakran az, hogy az ily módon előállott tulbő népesség visszaszoritatik a szegénység és betegség positiv akadályai által. Norvégiában a dolog nincs ily nagy sötétségben. A további családok száma, a kiket a munka utáni növekvő kereset fog eltartani, világosabban jelzett. A népesség oly kicsiny, hogy még a városokban is nehéz valami jelentékeny csalódásba esni e tárgy felett; és a vidéken egy gazdaság felosztása és javitása, s igy egy nagyobb számu zsellérhely megteremtése bizonynyal teljesen ismert dolog lesz. Ha egy férfi megkaphat egy ily helyet, megházasodik és képes eltartani egy családot; ha nem kaphat ilyet, nőtlen marad. Igy előzetesen meggátoltatik, hogy tulbő legyen a népesedés, a helyett, hogy azután pusztuljon el, a mikor már megvan.

Nem lehet kétkedni, hogy a népesedés előző akadályának általános megszokása, a mely a leirt társadalmi viszonyokból folyik, együtt azon akadályokkal, a melyek a kevés házasságok elé a katonai besorozásokból merülnek fel, hatalmasan hozzájárultak ahhoz, hogy Norvégiában a nép alsóbb osztályai kedvezőbb helyzetbe jutottak, semmint a föld és az éghajlat természetéből lehetne következtetni. A tengerparton, a hol tekintettek arra, hogy a halászatból mindig van remény megfelelő mennyiségü élelmiczikkre, a megelőző akadály nem működik olyan nagy mértékben, a nép igen szegény és nyomorult; és minden összehasonlitáson tul sokkal rosszabb helyzetben van, mint a parasztok az ország belsejében.

Norvégia földjének legnagyobb része teljesen képtelen gabonát teremni és az éghajlat a leghirtelenebb és legvégzetesebb változások alá van vetve. Van három éjszaka augusztus vége felé, a melyeket különösen megkülönböztetnek vas éjjelek neve alatt, azért, mert gyakran teljesen elpusztitják a legszebb vetéskilátásokat. Ez alkalmakkor a nép alsóbb rétegei szükségképen szenvednek; de miután alig vannak független munkások, kivéve a zselléreket, a kiket már emlitettünk, a kik marhát tartanak mindnyájan, az a nehézség, hogy a fenyő belső barkáját keverni kell kenyerökkel, enyhitve van a sajt, sózott vaj, sózott hus, sózott hal és szalonnakészlet által, a mit rendesen képesek félretenni téli eleségül. Az a korszak, a melyben a gabona hiánya leginkább érezhető, rendesen az aratás előtti két hónap; és ezen időben a tehenet, a melyekből a legszegényebb zsellér is tart rendesen kettőt vagy hármat, és sok ötöt vagy hatot is, megkezdenek már tejelni, a mi bizonynyal nagy segitség a családnak, különösen annak ifjabb részének. Az 1799. év nyarán a norvégeknél jólét és megelégedés látszott uralkodni, mig szomszédaik, a svédek, teljesen szükséget szenvedtek; és én különösen is megjegyeztem, hogy a zsellérek fiai és a gazdák fiai kövérebbek, nagyobbak és izmosabbak voltak, mint a hasonló koru és hasonló helyzetü fiuk Angliában.

Az is bizonyosan a szaporodás előző akadályainak szokására vezethető vissza, legalább ép ugy, mint a levegő különösen egységes voltára, hogy a halandóság Norvégiában olyan alacsony. Nincs semmi az éghajlatban vagy a földben, a mi arra a feltevésre vezethetne, hogy az rendkivüli módon kedvező a lakosok általános egészségére; de mivel minden országban a legtöbb halálozás az igen fiatal gyermekek közt van, mivel kisebb ezek száma Norvégiában az összes lakossághoz való arányban, kisebb halandóságot fog okozni, mint más országokban, feltéve, hogy az éghajlat egyenlően egészséges.

Lehet mondani, talán igazán, hogy Norvégia csekély halandóságának egyik főoka az, hogy a városok jelentéktelenek és kevesek, és hogy kevés ember van egészségtelen gyárakban elfoglalva. Más országokban, sok mezőgazdasági falvakban, a hol a szaporodás megelőző akadályai nem működnek oly erősen, a halandóság ép oly csekély, mint Norvégiában. De meg kell emlitenünk, hogy ez esetben a számitás csak ezen különös falvakra terjed ki; mig Norvégiában az egy a negyvennyolczhoz aránya az egész országnak. Ezen falvak tulnépesedése a városokba való bevándorlással gátoltatik meg, és azoknak nagy része, a kik a faluban születtek, nincsenek

bevéve ott a halálozási anyakönyvekbe. De Norvégiában minden haláleset bent van a számitásban és világos, hogy ha több születik, mint a mennyit az ország eltarthat, egy vagy más alakban nagy halandóság állana be. Ha a nép nem pusztulna el a betegségben, elpusztulna éhség által. Valóban jól tudjuk, hogy a rossz és elégtelen táplálék betegséget és halált okoz a legtisztább levegőben és a legkitünőbb égalj alatt is. Feltéve ennélfogva, hogy nincs nagy kivándorlás külföldre, és semmi nagy rendkivüli növekvés az ország termelésében, semmi más nem biztosithatja Norvégiában az alacsonyabb halálozást, mint más országokban, csakis a szaporodás előző akadályainak általános gyakorlata, bármily tiszta legyen is levegője és bármily egészséges is népének foglalkozása.

Ugy látszik, hogy régebben Norvégia nagy birtokok vagy gazdaságokra, ugynevezett gorokra volt felosztva; és miután az örökösödési törvény szerint minden fivér egyenlően osztozik a birtokon, feltünő dolog és bizonyiték arra, hogy milyen lassan szaporodott idáig a lakosság, hogy e birtokok felosztása nem ment tovább. Mert valóban ezen birtok közül sok van felosztva fél és negyed gorra, sőt némelyik még tovább; de az volt az általános szokás, hogy az atya halála után egy bizottság megbecsülte alacsonyan a birtok értékét, és ha a legidősebb fiu ki tudta fizetni fivérei és nővéreii részét, ezen becslés szerint, zálogul kötve le birtokát vagy másként, az egész odaadatott neki; és a szokás ereje s a természetes kényelem igen gyakran arra késztették őt, hogy ősei módja szerint vezesse tovább a gazdaságot, kevés vagy egyáltalában semmi javitásra nem törekedve.

Egy másik nagy akadálya Norvégiában a gazdálkodás javitásának egy törvény, melyet Odel törvényének neveznek, a mely szerint bármely egyenes leszármazó megveheti a birtokot, melyet eladott a család az eredeti vételár lefizetése mellett. Ezelőtt oldalági ép ugy, mint lemenő örökösök birtak e joggal és az idő egyáltalán nem volt korlátolva, ugy, hogy a vevő sohasem tarthatta magát biztosnak ily igényektől. Azután az idő husz évre szoritta-tott és 1771-ben még tovább megszoritta-tott tiz évre és minden oldalágak kizárattak. Azonban kell lenni tiz évi háboritlan birtoknak; és ha ezen időszak lejárta előtt, az az egyén, kinek joga van a törvény értelmében, felszólitja a birtokost, hogy igényt tart a jogára, bárha nincs is akkor módjában megtenni a vásárlást, a

A leány örökrésze a fiu örökrészének a fele.

tényleges birtokosnak mégis várnia kell további hat évet, mig teljesen biztos. És még ehhez hozzájön az, hogy az egyenes leszármazók közt a legidősb, visszakövetelheti azt a birtokot, a mit a fiatalabb testvér visszavett; igy e törvény, még jelen javitott állapotában is ugy tekinthető, mint a javitások ellen egy igen nagy akadály; előző állapotában pedig, a mikor az idő nem volt korlátozva és ily módon a birtokok eladása gyakoribb volt, ugy tetszik, hogy ez volt a gazdaságok javitásának lehető legteljesebb akadálya és ez volt szembeszökő oka sok századon át a népesség igen lassu szaporodásának Norvégiában.

Egy további nagy akadály a földek irtása és müvelésének, származik a nagy fakereskedők félelméből az erdők iránt. Ha a gazdaság megosztatott a gyermekek és unokák közt, hogy minden birtokosnak van valami joga az erdőben, rendesen mindegyik igyekszik abból annyit levágni, a mennyit csak tud; és igy a fa korábban levágatik mint kellene és az erdő elpusztul. Ezt kikerülendők, a kereskedők megveszik a nagy erdőterületeket a gazdáktól, a kik szerződésben kötelezik magukat arra, hogy a gazdaság nem fog egyáltalában tovább megosztatni, vagy több zsellér telepittetni le; vagy legalább is, hogyha a családok száma szaporodik is, azoknak nem lesz semmi joguk sem az erdőhöz. Azt mondják, hogy a kereskedők, a kik ezen vételeket teszik, nem nagyon merevek, hogy ha a kisebb gazdák és zsellérek nem vesznek fát házaik szükségletére. Azok a gazdák, a kik ily erdőterületeket adnak el, kötelezvék törvény által fentartani maguk részére marháik legeltetési jogát és azt, hogy házaik javitására és tüzelésre szükséges fát vághatják maguknak.

Egy darabka föld a zsellér lakása körül nem vonható müvelés alá engedély nélkül, először az erdőtulajdonosoktól, kiknek ki kell jelenteni, hogy az a hely nem való erdőnek; és azután a kerület elöljárójától, a kinek engedélye ezen alkalommal szintén szükséges, valószinüleg azon czélból, hogy megállapithassa, vajjon a tulajdonos engedélye kellően felszereltetett-e.

Ezen akadályokhoz, a melyek mesterségeseknek mondhatók, az ország természete is járul, a javitott müvelés egy áthághatatlan akadályával, mely követeli, hogy a lakosság teljesen arányban álljon a területtel. A norvégek, bár nem nomád állapotban, de egy bizonyos fokig, mégis pásztor állapotban vannak és igen nagy részben marhaállományokból élnek. Azon magas helyek, melyek a hegyeken vannak, teljesen képtelenek gabonát teremni; és egyedül arra

valók, hogy marha legeljen rajtok a nyár három vagy négy hónapján. A gazdák tehát minden marháikat a legelőkre küldik az év e részén, családuk egyik tagjának a gondozása alatt; és itt csinálják mindazon vajat és sajtot, a mit eladnak vagy maguk használnak el. A nagy nehézség az, eltartani marháikat a hosszu tél alatt, és ezen czélra szükséges, hogy a völgyekben levő legtermékenyebb völgyek jelentékeny nagy része kaszáltassék szénául. Hogy ha annak nagyon nagy része töretnék fel, a marhaállomány szükségképpen megfelelő arányban csökkenne, és a felsőbb földek legnagyobb része teljesen használhatatlanná válnék; és akkor aztán lehetne a kérdés, vajjon az ország általában véve eltudna-e tartani nagyobb lakosságot.

Mindezen akadályok daczára, azonban van egy nagyon jelentékeny mód a javulásra Norvégiában és az utolsó években az meg is kezdetett. Hallottam elbeszélni egy kopenhágai tanártól, hogy az az ok, a miért a földmüvelés oly lassan halad előre Norvégiában, az volt, hogy nincs oly gazda, a ki példát adna a javitott gazdálkodásra és megtörné a gazdaságok vezetésében levő régi oktalan gyakorlatot és tudatlanságot, a mi atyáról fiura jött át a következő nemzedékekre. A mit én láttam Norvégiában, abból mondhatom, hogy az a hiány némi részben már fedezve van. Sok értelmes kereskedő és ismeretdus tiszt van most gazdálkodó helyzetben. A Christiania körüli vidéken igen nagy javitások jöttek létre a földmüvelés rendszerében; és Drontheim környékén is a mesterséges rétek müvelése behozatott, a mely egy oly országban, a hol annyi sok téli takarmány szükséges a marhának, a legfőbb fontosságu dolog. A burgonya termesztése majdnem mindenütt bevált, és többet és többet hoznak átalános használatba, ámbár az ország távolfekvő részeiben még nem fogyasztatik a köznép által.

Inkább szokásba jött az utóbbi években, mint azelőtt volt, felosztani a gazdaságokat; és mivel az élelmi czikkek eladása Norvégiában talán nem elegendő arra, hogy felbátoritsa ezen gazdaságok teljes kihasználását, az a felosztás valószinüleg hozzájárult a föld javitásához. Valóban ugy látszik, hogy azok, a kik abban az állapotban vannak, hogy illetékes birák, egyetértenek abban, mikép Norvégiában a földmüvelés átalában jelentékenyen előre haladt az utolsó években: és az anyakönyvek mutatják, hogy a népesedés, több, mint egyenlő lépéssel követte. Az 1775-től 1784-ig való tiz év átlagában a születések aránya a halálozásokhoz ugy volt, mint 141 a 100-hoz. És az, ugy látszik, nagyon is gyors

növekvés volt;[1] mert a következő év 1785, már szükség és a betegség éve volt, a melyben a halálozások jelentékenyen meghaladták a születéseket; és azután négy éven át, különösen 1789-ben, a születések tulsulya nem volt nagy. De az 1789-től 1794-ig terjedő öt év alatt a születések viszonya a halálozásokhoz közel ugy állott, mint 150 a 100-hoz.[2]

A legkomolyabban gondolkodó s a viszonyokat legjobban ismerő emberek közül sokan kifejezik megütközésüket e tárgy felett és a hadseregbe való besorozást illető uj rendelkezések valószinü eredménye felett, s általában a dán udvar azon szembeszökő czélzata felett, hogy minden áron bátoritani akarja a népesedést. 1785-től kezdve egyetlenegy nagyon kedvezőtlen év sem volt Norvégiában; de félő, hogy ily év esetén, a legnagyobb nyomor fog bekövetkezhetni az ujabban beállott gyors szaporodás folytán.

Norvégia, azt hiszem, csaknem az egyedüli ország Európában, a hol az utazó hallhat bárminő félelmet kifejezve az esetleg tulbő népesedésről és a hol némi mértékben látják és érzik azt a veszedelmet, a mely ezen okból fenyegeti a nép alsóbb osztályainak boldogságát Ez szembeszökőleg abból származik, hogy a népesség egyáltalán csekély és ennélfogva a tárgy átlátható. Ha megfigyeléseink egy községre szoritkoznának, és nem volna mód kivándorolni onnan, a legfelületesebb szemlélő is bizonnyal belátná és észrevenné, hogy ha minden gazda husz éves korában megházasodnék, teljesen képtelenek volnának, akármilyen gondosan javitnák is földjeiket, elfoglaltatást és élelmet találni azok részére, a kik ujonnan nőnek fel; de a mikor ezen községek nagy száma kerül össze egy népes királyságban, a tárgy némi kiterjedése, és az az alkalom, hogy helyről-helyre mozoghat az ember, elhomályositja és összeszavarja látásunkat. Elveszitjük szemeink elől azt az igazságot, a mely azelőtt teljesen szembeszökőnek látszott, és a legindokolatlanabb módon a föld összehalmozott tömegének sokkal nagyobb erőt tulajdonitunk a népesség eltartására, aránytalanul nagyobbat, mint az összes részek összegének.

[1] Thaarup: Statistik der Dänischen Monarchie II. köt. 4. l.

[2] U. o. 1. táblázat 4. l. a Tableau Statistique des Etats Danois, mely azóta tétetett közzé, azt mutatja, hogy az 1794-et követő öt év születési száma 138,779, a halálozásoké 94,530, a házasságoké, 34,313. Ezen számok adják a születések és halálozások közti arányt, 146 : 100, a születések és házasságok 4 : 1, a halál és házasság 275 : 100. Az évi születés átlagos aránya $^1/_{35}$, a halálozásé $^1/_{49}$ az összes népességből. II. köt. VIII. fej.

II. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Svédországban.

Svédország, sok tekintetben, hasonló állam Norvégiához. Népessége igen nagy része ugyanazon módon van elfoglalva földmüveléssel; és az ország igen nagy részében a házas munkások, a kik a gazdaságokban dolgoznak, ép ugy, mint Norvégiában a zsellérek, egy bizonyos rész földet kapnak főellátás gyanánt; mig a nőtlen férfiak és nők mint cselédek élnek a gazdák családainál. A dolgok ezen állapota azonban nem oly teljes és általános, mint Norvégiában; és ezen okból, hozzáadva az ország nagyobb kiterjedése és nagyobb lakosságához, a városok nagyobb mérvéhez és a foglalkozások nagyobb változatosságához, nem jött létre a népesség szaporodását gátló előzetes okok hatása oly mértékben; és ennélfogva a positiv akádály nagyobb erővel működött, vagy a halálozás volt nagyobb.

Egy, a Memoires abrégés de l'Académie Royale des Sciences de Stockholmban[1] közzétett értekezésben M. Wargentin azt mondja, hogy egész Svédországban az átlagos halálozás az 1663-ban végződő kilencz év alatt a népességhez képest ugy volt, mint 1 a $34^{3}/_{4}$-hez.[2] M. Wargentin ezen táblázatok folytatását megküldte dr. Price-nek; és egy, 21 évi átlag adta az arányt 1 : $34^{3}/_{5}$-höz, csaknem ugyanazt.[3] Ez kétségkivül igen nagy halandóság, tekintetbe véve, hogy Svédország lakosságának nagyrésze földmüveléssel foglalkozik. Cantzlaer adatainak némely számitásaiból Svédországról kitünik, hogy a városok lakossága a vidéki lakossághoz csak mint 1 a 13-hoz,[4] mig népes országokban az arány gyakran 1 a 3-hoz vagy még e felett is.[5] A városok nagyobb halandósága ennélfogva nem érintheti a halálozások átlagos arányát Svédországban.

A falvak átlagos halálozása — Süssmilch szerint — ugy áll, mint 1 a 40-hez.[6] Poroszországban és Pomerániában, a mely nagy

[1] I. köt. 4°. Párisban nyomva.

[2] U. o. 27. l.

[3] Price, Observ. on Revers. Paym. II. k. 1261. 4-ik kiadás.

[4] Memoires pour servir à la connaissance des affaires politiques et economiques du Royaume de Suede. 4°. 1776. VI. fej. 187. l. Ezt a munkát adataiban igen pontosnak tartják és nagy becsben áll Stockholmban.

[5] Süssmilch: Göttliche Ordnung I. köt. II. fej. XXXIV. rész. 1798. kiadás.

[6] U. o. XXXV. fej. 91. l.

és egészségtelen városokat foglal magában, és a hol a városok lakossága ugy áll a vidék lakosságához, mint 1 a 4-hez, a halálozás kisebb, mint 1 a 37-hez.[1] A halálozás Norvégiában, mint emlitettük fentebb, 1 a 48-hoz, a mi igen rendkivüli módon kisebb, mint Svédországban, bár ha a városok lakossága Norvégiában nagyobb arányban áll a vidéki lakossághoz, mint Svédországban.[2] A városok Svédországban valóban nagyobbak és egészségtelenebbek, mint Norvégiában; de nincs ok azt gondolni, hogy az ország természettől kedvezőtlenebb az emberi élet tartamára. Norvégia hegyei általában nem lakhatók. Az ország egyedüli lakott részei a völgyek. Ezen völgyek nagy része mély és szük hegyhasadékokból áll; és a mélyben fekvő munkált része, körülvéve legtöbbször félkörü, óriás magas, csaknem függélyes sziklákkal,[3] a melyek elfogják a nap sugarait sok órára, egyáltalán nem látszanak oly egészségeseknek, mint Svédország világosabb és szárazabb talaja.

Ennélfogva nehéz számot adni Svédország halálozásáról, ha nem tételezzük fel, hogy a nép szokása, és a kormány folytonos sopánkodása alattvalói szaporodására, nem sarkalja a szaporodást arra, hogy nagyon is megközelitse az élelmiszerek határát és ennélfogva oly betegségeket támaszt, a melyek a szegénység és rossz táplálkozás eredményei; és ugy látszik, megvizsgálva a dolgot, valóban ez a helyzet.

Svédország nem tenyészt elég táplálékot lakosságának. Évi hiánya a gabonaneműekben — egy 1768-tól 1772-ig folyó évekből vett számitás alapján — 440,000 tonna.[4] Ez a mennyiség, vagy közel ahhoz, rendesen idegen országokból hozatott be, ezen kivül sertés, vaj és sajt, jelentékeny mennyiségben.[5]

A szeszfőzés Svédországban felemészt körülbelül 400,000 tonna gabonát; és a mikor ez a főzés eltiltatott a kormány által, a

[1] U. o. III. köt. 60. l.

[2] Thaarup: Statistik der Dänischen Monarchie. II. köt. II. tábl. 5. l. 1765.

[3] Ezen völgyek némelyike meglepően festői. A fő-ut Christiániától Drontheimig, közel 180 angol mértföldön át, egy ilyennemü völgyön vezet folyvást, egy igen szép folyam oldalán, a melynek egy része a nagy Miosen tóvá terül ki. Hajlandó vagyok azt hinni, hogy nincs Európának egyetlenegy folyama sem, a melynek folyása oly szép és regényes vidék folytatólagos lánczolata lenne. Különböző részekben, különböző nevek alatt folyik. Norvégia völgyeinek pázsita különösen lágy, a fák levelei ragyogók és nyáron az északi égaljnak semmi nyoma sem látszik.

[4] Memoires du Royaume de Suède. XVII. k. 174. l.

[5] U. o. VI. fej. 198. l.

szükségletben csak változás állott elő a behozatali táblázatokban;[1] de a többletre nézve nincsenek nagy változások a szük aratások idején, a melyek tudvalevőleg gyakran fordulnak elő, fedezvén a szükségletet. A legbővebb években, a mikor a szeszfőzés szabad volt, 388,000 tonna hozatott be általában.[2] Ennél fogva ugy következik, hogy a svédek elfogyasztják legjobb éveik egész termését és közel 400,000 tonnát ezen felül; és hogy legrosszabb éveikben a fogyasztásnak meg kell csökkenni a terméshiánylatnak csaknem egész összegével. A nép nagyrésze — ugy látszik — tulságos szegény, ugyanazon mennyiségü gabonát igen magas áron megszerezni. Ennélfogva nincs megfelelő felbátoritás a gabonakereskedőkre, nagy mennyiséget behozni; és a termés egynegyedének vagy egyharmadának hiánya kötelezi a munkást, hogy megelégedjék az ezelőtt felhasznált gabona háromnegyedével vagy kétharmadával, és hogy pótolja ki a többit, valami helyettesitő használatával, a mit a szükség, a feltalálások anyja, kitalál. Azt mondtam, körülbelül; mert nehéz feltételezni, hogy a behozatal ne legyen némileg nagyobb szükség idején, mint a rendes években, ámbár ilynemü szembeszökő különbség nincs a Cantzlaer által közölt táblázatokban. A legnagyobb behozatal — ezen táblázatok szerint — 1768-ban volt, a mikor 590,265 tonna gabonára emelkedett;[3] de ez a legnagyobb behozatal is csak 150,000 tonnával nagyobb az ország rendes hiányánál; és micsoda ez pótolni a termés egynegyedének vagy egyharmadának hiányát? Az egész behozatal valóban ezen tekintetben jelentéktelen.

Svédország lakossága — azon időben, a mikor Cantzlaer irt — mintegy két és félmillió.[4] Ő számit egy emberre négy tonna gabonát.[5] Ezen az alapon Svédország évi szükséglete tizmillió tonna volna, és négy- vagy ötszázezer csak kis mennyiség volna, két- vagy két és fél-, vagy hárommillió hiányát pótolni; és hogy ha az átlagos behozataltól való eltérést veszszük tekintetbe, kitünik, hogy az a segitség, a melyet Svédország a behozatalból nyer a szükség esztendejében, teljesen jelentéktelen.

A dolgok ezen állapotának következménye az, hogy Svéd-

[1] U. o. XIII. tábl. 418. l. VI. fej. 201. l. Nem tudtam kitalálni pontosan a svéd tonna mértékét. Inkább kisebb, mint a mi zsákunk, vagy félquarterünk.

[2] U. o. VI. fej. 201. l.

[3] U. o. 418. l.

[4] Memoires du Royaume de Suede. XIII. tábl. VI. fej. 184. l.

[5] U. o. 196. l.

ország népesedése különös módon van érintve az időjárás minden változása által; és nem lehetünk meglepetve M. Wargentin egy nagyon érdekes és tanulságos megjegyzése által, hogy nevezetesen Svédország anyakönyvei azt mutatják, hogy a születések, házasságok és halálozások növekednek vagy fogynak, az aratás állapota szerint. Azon kilencz évből, a melyekről ő adja táblázatait, felhozza a következőket:

		Házasság	Születés	Halál
Szük évek	1757	18,799	81,878	68,054
	1758	19,584	83,299	74,370
Bő „	1759	23,216	85,579	62,662
	1760	23,383	90,635	60,083[1]

Ebből az látszik, hogy az 1760. évben a születések ugy voltak a halálozásokhoz, mint 15 a 10-hez; de 1758-ban csak 11 a 10-hez. A népesség összeszámolására vonatkozólag 1757 és 1760-ból,[2] a miket M. Wargentin ad, kitünik, hogy a házasságok száma 1760-ban az összes lakossághoz ugy volt, mint 1 a 101-hez; 1757-ben pedig csak mint 1 a 124-hez. A halálozás volt 1760-ban az egész lakossághoz, mint 1 a 39-hez, 1757-ben 1 a 32-hez és 1758-ban 1 a 31-hez.

A Svéd anyakönyvekhez való némely megjegyzésben M. Wargentin azt mondja, hogy az egészségtelen években 1 a 29-hez halt el évente és az egészséges években 1 a 39-hez; és hogy átlagot huzva, az átlagos halálozás számitható 1 a 35-hez.[3] De az a következtetés nem látszik helyesnek lenni, mert a 29 és 39 közti átlag 34-et ad; és valóban a táblázatok, a miket ő maga hoz elő, ellentmondanak az 1 a 36-hoz aránynak és körülbelül ugy tüntetik azt fel, mint 1 a $34^{3}/_{4}$-hez.

Az évi házasságok aránya az összes népességhez átlagban körülbelül 1 a 112-hez és váltakozik a két véglet közt, 1 a 101-ben és 1 a 124-ben, azon kilátás szerint, a mint azon időben mutatkozik a család ellátására. Valószinüleg, valóban az sokkal nagyobb végletek közt váltakozik, mert az az időszak, a melyről ez adatok vétettek, csupán kilencz évre szól.

Egy más értekezésben, a melyet M. Wargentin ugyanazon gyüjteményben tett közzé, ismét megjegyzi, hogy Svédországban

[1] Memoires Abréges de l'Academie de Stockholm. 29. l.
[2] U. o. 21., 22. l.
[3] U. o. 29. l.

azon évek, a melyek legtermékenyebbek terményben, legtermékenyebbek gyermekekben is.[1]

Ha pontos megfigyelések tételnének más országokban is, nagyon valószinü, hogy ugyanilyen természetü különbségek tünnének fel, habár nem is azon mértékben.[2] Svédországra nézve azok világosan mutatják, hogy a lakossága nagyon is hajlandó szaporodni; és nem csak mindig hajlandó követni a legnagyobb készséggel a fentartási eszközök minden átlagos növekedését, de hogy minden ideiglenes vagy alkalmi növekedésére az élelmi szereknek rögtön megindul; a mely módon aztán állandóan felette van az átlagos növekvésnek, és visszafojtatik csupán a szigoru szükség és az abból származó betegségek időszakokként való visszatérése által.

És mégis, daczára ezen folytonos és állandó hajlamnak a tulnyomó számra, különös mondani is, a kormány és a nemzetgazdák Svédországban folytonosan azt hajtogatják: népesedés, népesedés! Cantzlaer megjegyzi, hogy a kormány, nem lévén módjában idegeneket becsábitani letelepedésre az országban, vagy tetszése szerint növelni a születések számát, 1748 óta mindig azon törte a fejét, mily módon lehetne megnövelni a lakosságot az országban.[3] De feltéve, hogy a kormánynak valóban volna rá módja becsalni, idegeneket letelepiteni a országban, vagy tetszése szerint növelni a születések számát, mi lenne a következmény? Ha az idegenek nem olyanok volnának, a kik a földmüvelésnek valami jobb módját hoznák be, éhen halnának magok, vagy okoznák azt, hogy több svéd halna meg éhen; és hogyha a születések évi száma jelentékenyen megnövekednék, egészen világosnak látszik előttem M. Wargentin táblázataiból, hogy a főeredmény volna a halálozás növekvése. A tényleges népesség talán még inkább csökkennék ily módon; és, miután ha egyszer a ragályok felkerekednek a rossz táplálkozás és tultömött lakások folytán, nem mindig állanak meg akkor, ha a tulsok népességet elseperték, de gyakran elviszik, és néha egy igen jelentékeny részét még annak is, a mit az ország képes volna kellőleg eltartani.

Minden igazi északi éghajlatban, a melyben a földmivelés

[1] Memoires Abrégés de l'Akadémie de Stockholm 31 l.

[2] Ez megerősithető Angliára nézve is, a községi anyakönyvek most közzétett kivonata által. Az 1795 és 1800. évek a házasságok és születések csökkenése és a halálozások szaporodása által tünnek fel.

[3] Memoires du Royamme de Svéde VI. fej. 188 l.

főfoglalkozása szüségképen össze van szoritva néhány nyári hónap szük keretébe, csaknem kikerülhetlenül következik, hogy ez idő alatt a munkaerő hiánya érezhető, de ez az ideiglenes hiány gondosan megkülözböztetendő a munka valódi és igazi keresletétől, mely feltételezi, hogy foglalkozás és ellátás adható legyen az egész éven keresztül, és nem csak két vagy három hónapig. Svédország népesedése a növekvés természetes folyamatán mindig képes lesz teljesen megfelelni ezen valóságos szükségletnek; és azon tul, akár ilyenekből, akár a születések további növekvéséből eredő kinálat csak nyomoruságot okozhat.

Svéd szerzők azt állitják, hogy az emberek és napok valamely adott száma Svédországban, csak egy harmadrészét termeli annak, a mit ugyanazon számu ember némely más országban termelne;[1] és erős vádakat emelnek ennélfogva a nemzeti szorgalom ellen. Ezen vádak általános indokaira nézve idegen természetesen nem lehet illetékes biró; de a jelen esetben ugy tetszik nekem, hogy több tulajdonitható belőle az éghajlatnak és a talajnak, semmint a benszülöttek szorgalma tényleges hiányának. Mert hiszen az év nagy részén át munkájok szükségképen meg van gátolva az éghajlat szigorusága által; és azon idő alatt, a mely alatt földmüvelési munkáikkal foglalkozhatnak, a talaj természetes közönyössége és a kiterjedés nagysága, mely megkivántatik egy adott termés mennyiségre, szükségképen nagyobb aránylagos mennyiségü munkát igényel meg. Jól ismert dolog Angliában, hogy egy sovány talajjal biró nagy gazdaság sokkal nagyobb kiadást igényel ugyanazon mennyiségü termésre, mint buja talajos kis gazdaság. A föld természetes szegénységét Svédországban, általánosságban beszélve, nem lehet tagadni.[2]

Egy utazás alatt fel ez ország nyugoti oldalán, és aztán keresztül menve rajta Norvégiától Stockholmig, és aztán fel a keleti parton egész a finnországi részig, megvallom, hogy kevesebb jelét találtam a nemzeti szorgalom hiányának, mint ahogy vártam volna. A mennyire én meg tudom itélni, igen ritkán láttam valami müveletlenül hagyott földet, a mit megmüveltek volna Angliában; és bizony láttam sok oly szántás alatt levő földet, a mit soha sem érintett volna az eke nálunk. Ezek közt oly földek voltak, a melyeken

[1] Memoires du Royamme de Svéde VI. fej. 191 l.

[2] Cantzlaer emliti, hogy a tényleg bevetett föld hozama csak három mag egyért. VI. fej. 196 l.

minden öt vagy tiz yardnyira ott hevertek nagy kövek vagy sziklák, a melyeken szükségképen körül kellett járatni az ekét vagy keresztül emelni rajtok; és nagyságok szerint egyik vagy másik meg is történt velök. Az eke igen könnyü és egy ló huzza; és a fák gyökerei közt szántva, az általános szokás az, keresztül emelni az ekét rajtok. Az az ember, a ki kezeli az ekét, igen ügyesen csinálja azt kevés vagy egyáltalán semmi megállitásával a lónak.

Azon földek értékével irtás alá, melyeket jelenben óriási erdők fednek, én nem vagyok biró; de mind a svédeket, mind a norvégeket vádolják azzal, hogy ezen erdőket nagyon is gyorsan irtották ki, anélkül, hogy előre meggondolták volna, mi lesz a föld valódi értéke irtás után. A következés az, hogy egy jó árpa aratás kedveért, a mit mindig várhatnak, az égett fák hamujából eredő trágyázás miatt, sokszor sok növekedő fa semmisül meg és a föld talán azután csaknem teljesen terméketlen marad. Az árpa aratás betakaritása után a rendes gyakorlat az, hogy marhát hajtanak a legelőre, a mely aztán esetleg felveszi magát. Ha a föld természettől jó, a marha járatás természetesen meggátolja, hogy friss hajtások nőjjenek; de ha rossz, akkor a marha nem maradhat sokáig rajta és a magvak, mikkel minden szél tele van, a földet ujra sürün beveti hajtásokkal.

Megtekintve mind Norvégiában, mind Svédországban több ily természetü földet, önkénytelenül megragadt az a gondolat, hogy bár más okoknál fogva nagyon kevéssé valószinü ez, ily jelenségek bizonyosan látathatták azt lehetségesnek, hogy ez országok régen jobban be voltak népesedve, mint most; és hogy ezen földek, a melyek most erdőkkel vannak boritva, ezer év előtt teremhettek gabonát. Háboruk, ragályok, vagy a mindkettőnél nagyobb néptelenitő, a kényuralom, hirtelen elseperhette vagy kiüzhette a lakosok legnagyobb részét; és egy husz vagy harmincz éves föld elhanyagolás Norvégiában vagy Svédországban nagyon különös változást volt képes létrehozni az ország felszinén. De ez pusztán csak egy eszme, a melyet nem tudok elhallgatni, de a miről az olvasó tudja, hogy nincs elég sulya előttem arra, hogy feltételezzem, miszerint ez a dolog bármily mértékben is valószinü volna.

Visszatérek Svédország födmüvelésére. Függetlenül a nemzeti szorgalom bárminemü hiányából, valóban vannak az ország politikai rendszabályaiban némi oly körülmények, a melyek a müvelés természetes haladását megakadályozni hajlandók. Még mindig vannak némi terhes robotok, a miket némely földek tulajdonosai kötelesek

teljesiteni a korona uradalmainak.[1] Az ország posta rendszere kétség kivül igen olcsó és nagyon kényelmes az utazónak; de oly módon kezeltetik, hogy nagy munkaveszteséget okoz a gazdának, mind emberben, mind lóban. Svéd nemzetgazdák ugy számitják, hogy csupán ezen rendszer eltörlése folytán a megmentett munka évente képes volna 300,000 tonna gabonát termelni.[2] A városok igen nagy távolsága Svédországban, és a munka igen tökéletlen szétosztása, a mi majdnem szükséges következménye annak, szintén nagy idő és munkavesztegetést okoz. És hogy ha nincs is a svéd parasztok közt szorgalom és munkásságban valami észrevehető hiány, bizonyosan van hiány abban, hogy nem ismerik a legjobb módokat, mint forgassák vetéseiket, mint trágyázzanak és javitsák földjeiket.[3]

Ha a kormány arra törekednék, hogy e nehézségeket háritsa el, és bátoritsa és vezesse a gazdák szorgalmát és forgalomba hozza a földmüvelési ügyek közül a leghasznosabb ismereteket, sokkal többet tenne az ország népesedésére, mint akár ötszáz lelenczház felállitásával.

Cantzlaer szerint a főeszközök, a melyeket a kormány tesz a szaporodás felbátoritására, orvosi iskolák és szülészeti kórházak és lelenczházak létesitése. Az orvosi iskolák létesitése a szegények ingyen gyógyitásával lehet némely esetben szerfelett jótékony, és bizonyosan az volt Svédország különös körülményei közt; de a franczia országi kórházak példája, melyeknek ugyanaz volt czéljuk, kételyt támaszthatnak az iránt, vajjon még ily intézetek is ajánlatosak-e általában. A szülészeti kórházak, a mennyiben van valami hatásuk, inkább ártalmasak, mint hasznosak; mert azon elv alapján, a melyen vannak rendszerint kezelve, eredményök bizonyosan a bün felbátoritása. A lelenczházak, akár elérik kitüzött és közvetlen czélukat, akár nem, minden tekintetben kétségesek az államra; de azt a módot, a melyben müködnek, lesz alkalmam részletesebben megvitatni egy más fejezetben.

A svéd kormány azonban nemcsak ily természetü rendszabályokra gondolt. 1776-iki rendelet által a gabona-kereskedelem teljesen szabaddá tétetett az ország egész belsejében; és tekintettel Scania tartományra, a mely többet termel, mint a mennyi

[1] Memoires du Royamme de Svéde. VI. fej. 202 l.
[2] Ugyanott, 204 l.
[3] Ugyanott VI. fej.
[4] Memoires des Royanne de Svéde V. k. 128 l.

fogyasztása, minden kiviteli vámtól szabadság engedélyeztetett.[1] Ezen korszakig a déli tartományok földművelését gátolta gabonájuk eladhatásának hiánya, a szállitás nehézsége és az idegeneknek bármily áron való eladás teljes tilalma. Az északi tartományok még mindig vannak valamelyes tilalom alatt e tekintetben; ámbár, miután sohasem termelnek elegendő mennyiséget saját fogyasztásukra sem, ezen nehézségeket nem nagyon érzik.[2] Megjegyezhető azonban általában, hogy nincs végzetesebb gát a javuló művelésnek, mint bármely nehézség a termény eladásban, a mely meggátolja a gazdát abban, hogy jó években saját buzájáért nem sokkal kisebb árakat kapjon az általános átlagnál.

De a mi talán többet tett minden más oknál Svédország növekvő népesedésére, az az 1748-iki törvény eltörlése volt, a mely meghatározta minden henmanra vagy birtokra az emberek számát.[3] Ezen törvény czélja, ugy látszik, az volt, hogy a birtokosok gyermekeit kényszeritse uj földek irtását és feltörését kezdeni, a mi által — ugy gondolták — végre az egész ország művelés alá jön. De a tapasztalás azt igazolta, hogy ezen gyermekek, elegendő vagyon nélkül lévén, hogy ily vállalatokba fogjanak, szerencséjöket más módokon keresték; és nagy számban ennek folytán kivándoroltak. Az atya most már nemcsak szétoszthatja birtokát annyi részre, a mennyit ő gondol helyesnek, de ez a megosztás különösen ajánltatik a kormány által; és tekintve a svéd henmanok igen nagy terjedelmét és azt, hogy teljes lehetetlenség azt jól megművelni egy családnak, ezen felosztások minden tekintetben igen hasznosak voltak.

Svédország lakossága 1751-ben 2.229,611 volt,[4] 1799-ben egy számadat szerint, melyet Stockholmban kaptam Milander tanártól, M. Wargentin utódától, 3.043,731 volt. Ez igen jelentékeny növekvés az ország állandó lakosságában, a melyet követett a föld termékeinek aránylagos növekvése, mivel a gabona behozatal nem nagyobb ma, mint volt korábban és nincs ok azt gondolni, hogy a nép helyzete, aránylag véve, rosszabb volna most.

Ez a növekvés azonban nem ment végbe időszaki csökkenések nélkül, a melyek, hogy ha nem állitották meg egészen egyszer sem haladását, mindig gátolták mégis annak mértékét. Hogy hányszor

[1] U. o. 294 l.
[2] U. o.
[3] U. o. 177 l.
[4] Memoires du Royaume de Svéde VI. f. 184 l.

fordulnak elő ezen akadályok az utolsó ötven év alatt, nem vagyok felszerelve kellő adattal megmondani; de némelyeket közülök említhetek. M. Wargentinnak egy, már e fejezetben említett értekezéséből kivehető,[1] hogy az 1757. és 1758. évek meddők és megfelelőleg halálos évek voltak. Ha ítélhetünk az 1768-iki növekedett behozatalról,[2] ugy látszik, ez is gyenge esztendő volt. Azon további statisztikai táblázatok szerint, a mikkel M. Wargentin látta el dr. Pricet, az 1771., 1772. és 1773. évek különösen halálosak voltak.[3] Az 1789. év bizonyosan ugyan ilyen volt, mert azon adatokban, a miket én kaptam Nicander tanár urtól, az az egyedüli esztendő, a melynek a születések és halálozások közt levő arányszáma megváltoztatta az átlagos arányt az 1795. évben végződő husz évről. Ez az arány, az 1789. évet beleértve, volt 100 a 77-hez, de eltekintve attól, 100 a 75-höz; a mi nagy különbség, ha egy év teszi meg husz éves átlagban. Bezárva a sorozatot, az 1799. év, a mikor én voltam Svédországban, szintén igen végzetes volt. A norvég határon levő tartományokban a parasztok a legrosszabbnak mondták azt mindazok közül, a melyekre ők emlékeztek. A barom mind szerfelett szenvedett az egész tél alatt, az előző év szárazsága folytán; és juliusban mintegy egy hónappal az aratás előtt, a nép jelentékeny része élt a nyir belső bárkájából készült kenyéren és száritott eledelen, teljesen minden keveréke nélkül a husnak, hogy azt is izletesebbé és táplálóbbá tegye. A parasztok szomoru kinézése és bánatos magatartása elárulta a táplálékok elégtelen voltát. Sokan meghaltak; de az ilyen táplálkozás teljes hatását akkor még nem érezték. Valószinüleg meg fognak azok jelenni később valami ragályos betegség képében.

A türelem, a melylyel Svédországban a nép alsóbb rétegei elviselik ezen szigoru állapotokat, valóban megdöbbentő és csak abból származhatik, hogy teljesen magukra vannak hagyatva segédeszközeikkel, és ebből a hitből, hogy a szükség nagy törvénye sujtja őket és nem uralkodóiknak szeszélye. A házas munkások nagy része, mint már előbb megjegyeztem, művel egy kis földet; és ha a kedvezőtlen időjárás folytán vetésük megsemmisül, vagy marhájuk megdöglik, látják az ő nyomoruságuk okát, s ugy tűrik azt, mint a gondviselés látogatását. Minden ember teljes türe-

[1] Memoires de l'Academie de Stockholm. 21 l.
[2] Memoires du Royaume de Suede tab. XIII.
[3] Price: Observ. on Revers. Pay. II. k. 125 l.

lemmel viseli a bajt, a melyet a természet általános törvényeiből eredőknek tart; de a mikor a kormányzat és a társadalom felsőbb osztályainak hiusága és félreértett jóakarata, az alsóbb osztályok dolgaiba való örökös beleegyeledés által elhitették velök, hogy minden jó, a mit élveznek, reájuk uraik és gazdag jóakaróik által ruháztattak, csak nagyon is természetes, hogy minden bajt, a mit szenvednek, ugyanazon forrásokra visznek vissza; és ily viszonyok közt aztán türelmet észszerüen nem lehet várni. Ámbár, hogy még nagyobb bajokat kikerüljünk, elnyomhatjuk joggal ezen türelmetlenséget erőszakkal, ha nyilt tényekben mutatkozik; de a türelmetlenség ez esetben teljesen igazoltnak látszik, és azok felelősek nagy mértékben ezen következményekért, a kiknek magukviselete, szembeszökőleg felbátoritotta azt.

Ámbár a svédek az 1799. évi nagy szükséget rendkivüli türelemmel viselték; még is azután, mikor a kormány megtiltotta egy rendelettel a szeszfőzést, azt modják, hogy jelentékeny izgatottság volt az országban. Maga a rendelet bizonyosan azt czélozta, hogy jót tegyen a néppel; és a mód, a mint azt fogadták, érdekes bizonyitékot szolgáltat arra a különböző kedélyre, a mivel a nép fogad egy bajt, mely a természet törvényeiből ered, vagy egy kényelmetlenséget, mely a kormány rendeletén alapul.

A betegséges korszakok Svédországban, a melyek visszatartották népesedése növekvését, ugy látszik, hogy általában a nagy szükség által okozott elégtelen táplálékból eredtek. És ez a hiány a kedvezőtlen időjárásból eredt, a mely oly országra, a melynek tartaléka nem volt, vagy saját kivitelében, vagy a rendes években a munkások jó ellátásában, és a mely eszerint teljesen be volt népesitve termelése arányáig, a rossz aratás bekövetkezése előtt. A dolgok ily állapota világos bizonyság, hogy ha, mint némely svéd közgazda mondja, ez országnak kilencz vagy tiz millió lakosa volna,[1] nem volna más tennivalójuk, mint ételnemüt termeszteni ily nagy szám részére; és teljesen biztosak lehetnek benne, hogy nem lesz szükségük evésre kész szájakban szülő- és lelenczházak hián sem.

Az 1789-iki halálos év daczára a Nicander tanártól kapott adatokból kitetszőleg, az ország általános egészsége javult. Az 1795-ben végződő husz év alatt az átlagos halandóság 1 a 37-hez volt, 1 a 35-höz helyett, a mi az előző husz év átlaga volt.

[1] Memoires des Royaume de Svede. VI. fej. 196 l.

Miután a szaporodás aránya nem növekedett az 1795-ben végződő husz év alatt, a csökkenő halandóság az előző akadályok erősbödő működése által kellett, hogy okoztassék. Egy más számitás, melyet a tanár urtól kaptam, megerősiteni látszik ezen feltevést. M. Wargentin szerint, a mint idézi Süssmilch, öt fennálló házasság évente egy gyermeket adott; de az utolsó években a fennálló házasságok aránya az évi születéseknek $5^1/_{10}$ arányában volt, és levonva a törvénytelen gyermekeket, $5^3/_{10}$-ben; bizonyitéka annak, hogy az utóbbi években a házasságok nem voltak egészen oly koraiak és oly szaporák.[1]

1825.

A következő adatokból látszik, hogy Svédország egészsége folytonosan növekszik, a miből jogosan következtethetjük, hogy a nép zömének állapota javul.

Egész Svédországban és Finnlandban az 1805-ben végződő öt év alatt az összes minden koru élő volt: férfi 1.564,611, nő 1.683,457, együtt 3.248,068. Évi átlagos halál: férfiaknál 40,147, nőknél 39,266; vagyis az évi halálozás férfiaknál 1 a 38·97, nőknél 1 a 42·87; egészben 1 a 40·92-höz.[2]

Az átlagos születés évente fiuknál 55,119, nőknél 52,762, együtt 107,882; vagyis a fiugyermekek aránya a férfilakossághoz 1 a 28·38-hoz, a leánygyermekeké a nőlakossághoz 1 a 31·92-höz, egészben 1 a 30·15-höz.

Egy értékes táblázatból, melyet Milne készitett ezen és más adatokból, kitetszik, hogy azon halandósitási arány szerint, mely az 1805. évet megelőző öt év alatt volt Svédországban, várni kellett volna 37,820 fiut és leányt 41·019 arányban, együtt 39·385-ben; és hogy a fiuk fele életben maradt volna közel 43 éves koráig, a nők közel 48 éves korukig és a szülöttek átlag véve 45 éves korukig.

A születési arány 1 a 30·15-höz és a halálozási 1 a 40·92-höz évente születési többletet adna a lakossághoz 1 a 114·5 arányában, a mely, ha folytatódnék (a II. könyv, XI. fejezetének végén levő II. táblázat szerint) oly növekedést adna, hogy kevesebb, mint 80 év alatt, megkettőztetné a lakosságot.

[1] Göttliche Ordnung. I. k. VI. fej. 120., 231. l.

[2] A stockholmi királyi tudós akadémia tárgyalásai 1809-ben és toldalék az Encyclopaedia Britanicához Mortality czikk Milnetől, a Sun életbiztositótársaság hivatalnokától. Az itt érintett ötévi időszak ment volt minden nevezetesebb ragálytól, és a himlőoltás megkezdetett 1804-ben.

A Revue Encyclopédiqueban, 1825 márcziusán, egy rövid beszámolás adatik azon bizottság munkájáról, mely kutatta a svédországi népesedés haladását 1748 óta, a melyből kitünik, hogy a szoros értelemben vett Svédországnak, kivéve Finnlandot, volt akkor 1.736,483 lakosa; 1773-ban 1.958,797; 1798-ban 2.352,298 és 1823-ban 2.687,457. 1823-ban volt 56,054 halálozás és 98,259 születés. A születések többlete ezen évben egyedül 42,205 volt ennélfogva, és emlitve van, hogy ugyanezen többletet véve fel a következő évre, az utolsó tizenöt év évi átlagos többlete 23,333 volna. Ez volna oly arány, mint 1 a 108-hoz, az átlagos népességben, a mely többlet, ha igy tart, megkétszerezné a lakosságot mintegy 75 év alatt. Az előző számok értelmében a születések aránya a lakossághoz volt 1823-ban, mint 1 a 27·3-hoz, és a halálozásoké, mint 1 a 47·9-hez. Az ország egészsége tehát, és a lakosság növekvésének aránya folytonosan emelkedett 1805-től kezdve. Ez a növekvés a földmüvelés és ipar haladásának és a himlőoltás gyakorlatának tulajdonittatik.

A halálozási arány fokozatos csökkenése, a mult század közepe óta, igen szembeszökő.

II. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Oroszországban.

A születések, halálozások és házasságok száma Oroszországban oly rendkivüli eredményeket mutat fel, hogy lehetetlen azokat a gyanakodásnak jelentékeny foka nélkül fogadni; de ugyanakkor az a rendes mód, a melylyel gyüjtettek és egymással megegyezőek voltak különböző években, figyelemre méltókká teszi őket.

Egy értekezésben, melyet B. F. Herman 1768-ban mutatott be a szent-pétervári akadémiának, és a Nova Acta Academiae negyedik kötetében tétetett közzé, összehasonlitás tétetik a birodalom különböző tartományai- és városaiban levő születések, halálozások és házasságok között és a következő arányok adatnak:

Pétervárott a születések ugy vannak a halálozásokhoz	mint 13	a 10-hez.
Moszkva kormányzóságban . .	„ 21	
Moszkva kerületben (kivéve a várost)	„ 21	
Tvevben	„ 26	
Novgorodban	„ 20	

Pskovskban	mint 22	a 10-hez.
Resanban	„ 20	
Veronesben	„ 29	
Vologdai érsekségben	„ 23	
Kostromában	„ 20	
Archangelben	„ 13	
Tobolskban	„ 21	
Tobolsk városban	„ 13	
Revalban	„ 11	
Vologdában	„ 12	

Ezen arányok némelyike szembeszökőleg igen magas. Veronesben például a születések a halálozásoknak csaknem 3 az 1-hez, a mi oly nagy arány, a minő azt hiszem, csak valaha volt Amerikában. Ezen arányok átlagos eredménye azonban megerősittetik a következő megjegyezések által. Tooke, az ő „View of the Russian Empire"-jában az átlagos arányt az egész birodalomban a születések és halálozások közt ugy tünteti fel, mint 225 a 100-hoz,[1] a mi $2^1/_4$ az 1-hez; és ezen arány az 1793-iki adatokból van véve.[2]

Az évi házasságok és évi születések számából Herman a következő következtetéseket vonja le:

Pétervárott egy házasság ad . . .	4	gyermeket.
Moszkva kormányzóságban mintegy .	3	
Tvevben	3	
Novgorodban	3	
Pskovskban	3	
Resanban	3	
Veronesben	4	
Vologdában	4	
Kostromában	3	
Archangelben	4	
Revalban	4	
Tobolski kormányzóságban	4	
Tobolsk városban 1768-tól 1778-ig .	3	
„ „ 1779-től 1783-ig .	5	
„ „ 1783-ban	6	

Herman megjegyzi, hogy a házasságok termékenysége Oroszországban, nem haladja tul más országokét, bár a halandóság

[1] II. kötet, III. könyv. 162. l.
[2] U. o. 145. l.

sokkal csekélyebb, mint a következő arányokból látszik, a melyeknél az egyes kormányzóságok lakóinak száma csak nagyjából van számitva.

Pétervárott meghal évente	1 a 28-ban
Moszkvai kormányzóságban	1 a 32-ben
Moszkvai kerületben . . .	1 a 74-ben
Tvevben	1 a 75-ben
Novgorodban	1 a $68^{6}/_{7}$-ben
Pskovskban	1 a $70^{4}/_{5}$-ben
Resanban	1 az 50-ben
Veronesben	1 a 79-ben
Vologdai érsekségben . .	1 a 65-ben
Kostromában	1 az 59-ben
Archangelben	1 a $28^{3}/_{5}$-ben
Revalban	1 a 29-ben
Tobolski kormányzóságban	1 a 44-ben
Tobolsk városban	1 a 32-ben
„ „ 1783-ban	1 a $22^{1}/_{4}$-ben.

Lehet következtetni, mondja Herman, hogy az orosz tartományok legnagyobb számában az évi halálozási arány 1 a 60-ban.[1]

Ez az átlagos szám oly magas, és némely arány az egyes tartományokban oly rendkivüli, hogy lehetetlen őket pontosaknak hinni. Azonban mégis majdnem megerősitik ezeket azon következő adatok, a melyek szerint — Tooke szerint — Oroszországban az átlagos halálozás 1 az 58-hoz.[2] De maga Tooke is, ugy látszik, kételkedik ezen különös részében az anyakönyvi összeállitásoknak; és azóta jó forrásból azt hallottam, hogy van ok hinni, mikép a halálozásoknál a kihagyások minden tartományban sokkal nagyobbak, mint a születéseknél; és annál fogva a születések igen nagy és a halálozás igen kis aránya inkább látszólagos, mint valódi. Azt teszik fel, hogy igen sok gyermeket, különösen Ukraniában, egészen magánuton temetnek el szüleik, anélkül, hogy szólanának a papnak. Az igen számos és ismételt ujoncz szedések igen nagy számokat visznek el, a kiknek halálát nem jegyzik fel. Abból, hogy egész családok gyakran vándorolnak át a birodalom különböző részeibe, és a gonosztevőket Szibériába viszik, következik, hogy igen nagy szám hal el az uton, vagy oly helyeken, a hol szabályos anyakönyvek nem vezettetnek;

[1] Nova Acta Academiae. IV. k.

[2] View of the Russiean Empire II. könyv 178. l.

és igen sok kihagyást tulajdonitanak a falusi papok hanyagságának, a kiknek érdekök van számon tartani a születéseket, de nincs a halálozásokat.

Ezen okokhoz én hozzáadhatnám, hogy mindegyik tartomány lakossága valószinüleg a benne levő minden birtokon található munkások száma szerint becsültetik meg; de ismeretes dolog, hogy azok egy nagy része engedélylyel bir a városokban lakni. Ennélfogva születésök nyilván van tartva a tartományban, de haláluk nem. A városok látszólagos halálozását ezen kivándorlás aránylag nem növeli, mert az a tényleges összeszámitás szerint van felvéve. A halálozási kimutatások a városokban szabatosan fejezik ki az arányokat a városokban tényleg jelen levő, biztosan tudott számához viszonyitva; de a halálozási kimutatások a tartományokban, a melyek a tartományban átlag vélt lakosság arányához szabják a halálozások számát, csak egy sokkal kisebb tényleges lakosságból való elhalálozás számát adják, mert a vélt lakosság jelentékeny része nincs jelen.

Péterváron az 1784-iki népszámlásból kitünt, hogy a férfiak száma volt 126,827 és a nőké csak 65,619.[1] A férfiak aránya ennélfogva igen közel kétszeres volt, a mi származott azoknak számából, a kik a városba jöttek, hogy megkapják fejadójokat, mig családjaikat ott hagyták a vidéken, és azon szokásából a nemeseknek, hogy csodálatos nagy számát tartják szolgáiknak háztartási szolgálatra Péterváron és Moszkvában.

A születések számának aránya az egész Oroszországban nem különbözik más országok rendes átlagához, mert mintegy 1 a 26-hoz.[2]

Herman egy, már hivatolt, értekezése szerint az első évben meghalt fiuk aránya Péterváron $^1/_5$, Tobolsk tartományban $^1/_{10}$, Tobolsk városban $^1/_3$, a vologdai érsekségben $^1/_{11}$, Novgorodban $^1/_{31}$, Veronesban $^1/_{24}$, Archangelben $^1/_3$. A gyermekek ily igen alacsony halálozása ezen tartományokban, különösen miután ugy látszik, hogy a számitás nem sok hibával van vezetve, az általános halandóság arányának alacsony voltát sokkal hihetőbbé teszi. Svédországban, az egész országban az első évben meghalt gyermekek aránya $^1/_5$ és még több.[3]

Az évi házasságok aránya Oroszországban az egész lakossághoz — Herman szerint — a városokban mintegy 1 a 100-hoz,

[1] Memoires par W. L. Krafft, Nova Acta Academiae IV. köt.
[2] Tooke: View of the Russian Emp. II. k. III. könyv. 147. l.
[3] Memoires Abregés de l'Academie de Stockholm. 28 l.

és a tartományokban mintegy 1 a 70, vagy 80-hoz. Tooke szerint azon tizenöt kormányzóságban, a melynek ő látta kimutatásait, az arány volt 1 a 92-höz.[1]

Ez nem nagyon tér el más országoktól. Pétervárott ugyan az arány ugy volt, mint 1 a 140-hez;[2] de ez világosan megmagyarázható azzal, a mit már elmondtunk a férfiak nagy számában, arányitva a nőkéhez.

Pétervár város anyakönyveit olyanoknak hiszszük, a melyekre bizton lehet épiteni; és ezek az égalj nagyon egészséges voltára engednek következtetést. De van egy tény az azokban foglalt adatok közt, a mi teljesen ellenkezik azzal, a mit más országokban észleltek. Ez a leánygyermekeknek sokkal nagyobb halandósága, mint a fiuké. Az 1781-től 1785-ig terjedő korszakban, 1000 született fiu közül csak 147 halt meg az első évben, de a leányok ugyanazon számából 310.[3] Az arány tehát, mint 10 a 21-hez, a mi képzelhetetlen, és valóban némely tekintetben kell, hogy véletlen legyen, mert a megelőző időszakokban csak 10 a 14-hez volt; de még ez is igen rendkivüli, mert általánosan meg van jegyezve, hogy az élet minden korszakában, az első gyermekszülés idejét kivéve, a halandóság a nők közt kisebb, mint a férfiak közt. Svédország éghajlata nem látszik nagyon különbözőnek lenni Oroszországétól; és Wargentin megjegyzi a svéd táblázatokra vonatkozólag, hogy azokból az tünik ki, mikép a nők kisebb halálozása nemcsak abból ered, mert életök rendesebb és kevésbé fáradságos, hanem egy természeti törvényből is, a mely a gyermekkortól az öregkorig folytonosan működik.[4]

Krafft szerint,[5] a Pétervárott született összes gyermekek fele él 25 évig; a mi azt mutatja, hogy az élet kezdetén igen magas foka van az egészségességnek ily nagy városban; de 20-on felül a halandóság sokkal nagyobb, mint a minő van Európa bármely más városában, a mit helyesen tulajdonitanak a pálinka mértéktelen élvezetének.[6] 10 és 15 közt a halandóság olyan alacsony, hogy ezen korszak alatt a fiukból csak 1 a 47-ből, és a leányokból csak 1 a 29-ből hal meg. 20-tól 25-ig a halandóság oly nagy, hogy a fiuknál 1 a 9-ből és a nőknél 1 a 13-ból meghal. A táblázatok

[1] View of the Russian Empire. II. k. III. könyv. 146. l.
[2] Memoires par W. L. Krafft, Nova Acta Academiae IV. k.
[3] U. az, u. ott.
[4] Memoires Abregès de l'Academie de Stockholm. 28. l.
[5] Nova Acta Academiae. IV. k.
[6] Tooke: View of the Russian Empire. II. k. III. könyv. 155. l.

azt mutatják, hogy ezen rendkivüli halandóságot főleg a pleurisis, a lázak és a sorvadás okozzák. Pleurisis okozza a lakosság $^1/_4$-ének, a lázak $^1/_3$-ának, és a sorvadás $^1/_6$-ának halálát. A három összesen a halálozások $^5/_7$-ének oka.

Az általános halandóság volt 1781-től 1785-ig — Krafft szerint — 1 a 37-hez. Egy korábbi korszakban volt 1 a 35-höz és egy későbbi korszakban — a mikor ragályos betegségek uralkodtak — 1 a 29-hez.[1] Ez az átlagos halálozás alacsony egy nagy városban; de ok van feltételezni Krafft értekezésének egy részletéből,[2] hogy a kórházakban, a börtönökben és lelenczházban előforduló halálozások vagy teljesen figyelmen kivül vannak hagyva, vagy nem pontosak; és kétségkivül áll, hogy ezen halálozások felvétele, a város látszólagos egészséges voltában, nagy különbséget okozott volna.

A lelenczházban magában a halandóság bámulatos. Nem közöltetnek rendes adatok, és a szóval közlött adatok némileg mindig bizonytalanok. Ennélfogva nem vagyok biztos azon adatokban, miket én gyüjtöttem e tárgyban; de a leggondosabb kutatásokból — a melyeket Pétervárott a ház felügyelőitől szerezhettem — ugy találtam, hogy havonta 100 volt a közönséges átlag. Az előző — 1788-iki — télen nem volt ritka esett, hogy egy napon 18-at temettek el. A felvettek száma naponta mintegy 16; és bár mindegyik a vidékre küldetik ápolás végett, három nappal azután, hogy bent voltak az intézetben, mégis oly sok hozatik vissza közülök haldokló állapotban, hogy a halálozás szükségképen nagy. Ugy látszik, hogy a befogadottak száma csaknem hihetetlen; de abból, a mit magam láttam, én arra következtetek, hogy sem ez, sem az előbb emlitett halálozási arány nem lesz távol az igazságtól. Az intézetben voltam déltájban, és épen akkor fogadtak be négy gyermeket, a kik közül egyik szembeszökőleg haldoklott és egy másik nem ugy nézett ki, hogy sokáig éljen.

Az intézet egy része szülészeti kórház czéljául szolgál, hol minden nőt, a ki jön, befogadnak, és semmit sem kérdenek tőle. Az igy született gyermekeket dajkák ápolják az intézetben és nem küldetnek ki vidékre, mint a többiek. Az anya — ha akarja — dajkálhatja saját gyermekét az intézetben, de nem viheti el magával. Az intézetbe hozott gyermeket szülei bármikor visszakivánhatják, ha igazolják, hogy képesek eltartani; és minden gyermek jelt kap és számot, mikor befogadják, hogy megismerhessék és visszaadhassák

[1] U. o. 151. l.

[2] U. o. jegyzet 15. l.

a szülőknek, a mikor kivánják, kiknek szabad őket meglátogatniok, ha nem tudják is elvinni.

A vidéki dajkák csak két rubelt kapnak havonta, a mi, miután a forgalomban levő papir rubel ritkán ér többet, mint fél korona, körülbelül csak tizenöt penny hetenkint; de az átalános kiadások, ugy mondják, havonta 100,000 rubelt tesznek. Az intézetet megillető rendes jövedelem közelről sem elég ezen összeg fedezésére; de a kormány vállalja magára az egész ügy kezelését és ennélfogva az egész fedezetlen összeget pótolja. Miután a gyermekek korlát nélkül vétetnek fel, feltétlenül szükséges, hogy a kiadások is korlátlanok legyenek. Szembeszökő, hogy a gyermekek korlátlan felvételéből és a rendelkezésre álló eszközök korlátolt voltából a legborzasztóbb bajok származnak. Ennélfogva az ily intézmények, hogy ha helyesen kezeltetnek, vagyis, ha a rendkivüli halálozás nem gátolja meg a kiadás gyors növekedését, nem állhatnak fenn máskép sokáig, csakis egy igen gazdag kormány szárnyai alatt; sőt ily támogatás mellett sem lehet nagyon távol összeesésük ideje.

A gyermekek, a kik vidékre küldettek, 6 vagy 7 éves korukban visszatérnek az intézetbe, a hol mindenféle iparra és kézműves foglalkozásra tanittatnak. A rendes munkaórák 6-tól 12-ig és 2-től 4-ig. A leányok 18, és a fiuk 20 vagy 21 éves korukban hagyják el az intézetet. Ha az intézet tele van, némelyeket, a kiket falura küldtek, nem hoznak vissza.

A legtöbb halandóság természetesen azon csecsemők közt van, a kiket épen befogadnak, és azon gyermekek közt, a kiket bent az intézetben ápolnak; de nagy a halandóság azok közt is, a kik vidékről térnek vissza és az élet legerősebb korszakában vannak. Némileg meg voltam lepve ezt hallani, miután különösen meglepett az a rendkivüli tisztaság, kényelem és jó bánásmód, a mi, ugy látszik, mindegyik részletben uralkodó. Az intézet maga egy palota, és minden szoba tágas, levegős, sőt mondhatni elegáns. Jelen voltam, mikor 180 fiu ebédelt. Mindegyikük igen csinosan volt öltöztetve; az asztalnemü tiszta volt és mindegyiknek külön volt asztalkendője. Az ételek is igen jóknak látszottak; és nem volt a legkisebb kellemetlen szag sem a szobában. Az alvószobákban külön ágy volt minden gyermeknek; az ágynyoszolya vasból volt függönyök nélkül és az ágyteritők és takarók különösen tiszták voltak.

A tisztaság ezen foka, a mely ilyen nagy intézetben majdnem képzelhetetlen, főleg az akkori özvegy császárnénak volt tulaj-

donitandó, a ki érdeklődött a kezelés minden részlete iránt, és ha Péterváron volt, ritkán mulasztott el csak egy hetet is, hogy személyesen meglátogassa őket. A halálozás, a mi mindezen felügyelet daczára van ott, világos bizonysága annak, hogy a kezdő fiatalságban a természet nem tür meg bezárt helyen naponta nyolcz órai foglalkozást. A gyermekeknek kinézése inkább sápadt és beteges volt, és hogy ha a nemzeti szépségre az ezen intézetben levő leányok és fiuk kinézéséről kellett volna itéletet hozni, az a lehető legkedvezőtlenebb lett volna.

Szembeszökő, hogy ha az ezen intézetben levő halálozások kihagyatnak, a pétervári halandósági táblázatok nem adnak semmi tekintetben sem a valódi állapot igazságához közel álló képet a város egészségi viszonyairól. Ugyanakkor meg kell emlitenünk, hogy némely megjegyzés, a mi az egészségi viszonyokra vonatkozik, mint a halálozások száma az ezerben stb., nem befolyásoltatnak ezen körülmény által; mig csak azt nem mondják, a mi talán igaz, hogy csaknem mindazok, a kiknek bármilyképen nehezükre esik felnevelni gyermekeiket, a lelenczházba küldik azokat; és azon gyermekek közt, a kik rendes viszonyok közt vannak és kényelmes házakban és jó levegőben élnek, a halandóság természetesen sokkal kisebb, mint átlagosan s átlagban mindazok között, a kik születtek.

A lelenczház Moszkvában ugyanazon elvek szerint van kezelve, mint Péterváron; és Tooke ad egy adatot azon meglepő gyermekveszteségről, a mely tapasztalható volt az első husz esztendő alatt, megnyitásától kezdve 1786-ig. Ez alkalommal megjegyzi, hogy ha tudnók szabatosan azok számát, a kik rögtön meghaltak befogadtatásuk után, vagy a kik a halál csiráját magukkal hozták, a halálozásnak csak kis része volna olyan, a mely teljesen a lelenczháznak volna tulajdonitható, mert senki sem volna oly igaztalan, hogy némely halálraváltnak elhunytát egy oly emberbaráti intézménynek tulajdonitaná, a mely az országot évről-évre folyton növekvő számával teszi gazdagabbá az egészséges, tevékeny és iparkodó polgároknak.[1]

Ugy tetszik azonban nekem, hogy ezen korai halálozás nagyobb része világosan ezen — helytelenül ugynevezett — emberbaráti intézményeknek tulajdonithatók. Ha bárminő suly tulajdonitható azon adatoknak, a melyek az orosz városokból és tartományokból

[1] View of the Russian Empire II. k. III. könyv 201. l.

a gyermekek halandóságát mutatják, ugylátszik, hogy az rendkivül alacsony. Ennélfogva ennek magassága a lelenczházakban jogosan tulajdonitható azon intézeteknek, a melyek felbátoritják az anyát, hogy elhagyja gyermekét épen azon időben, mikor leginkább szüksége van annak ápoló gondozására. Az a gyenge kapocs, a melylyel a csecsemő az élethez van kötve, még csak kevés órára sem engedi meg a gondozás elhanyagolását.

A meglepő halandóság, a mely tapasztalható a pétervári és moszkvai ezen két lelenczháznál, a melyek a lehető legjobban vannak kezelve (mindazok a kik látták, egyértelmüleg bizonyitják), előttem elvitathatlanul látszanak azt bizonyitani, hogy ezen intézmények természete nem olyan, mely megfelelhetne az előttük lebegő közvetlen czélnak, a mely, ugy gondolom az, hogy megtartassék az államnak egy rakás oly polgár, a ki különben a szegénység vagy álszemérem miatt elpusztulna. Nem lehet kételkedni rajta, hogy ha az ezen lelenczházakba fogadott gyermekek szüleik gondjára hagyatnának, tekintetbe véve mindazon nehézségek hatását is, a melyekben tényleg élnek, sokkal nagyobb arányuk érte volna el a férfikort, és lett volna hasznothozó tagja az államnak.

Ha kissé mélyebben nézünk bele ebbe a tárgyba, világosan fog látszani előttünk, hogy ezen intézmények nemcsak közvetlen czéljaikat nem érik el, hanem azonfelül felbátoritva a leghatározottabb módon a szabadságot, csökkentik a házasodást, és igy gyöngitik a népesedés főforrását. Minden jólértesült ember, a kikkel beszéltem Péterváron ezen tárgy felől, különbség nélkül egyetértett abban, hogy az intézet ezt az eredményt meglepő módon elérte. Azt vélték, hogy az, ha egy leánynak gyermeke van, a legkisebb hibák egyike, a miket elkövethet. Egy angol kereskedő Péterváron beszélte nekem, hogy egy-egy családjában élő orosz leány, a kinek háziasszonyát nagyon is szigorunak tartották, hat gyermeket küldött a lelenczházba a nélkül, hogy elbocsátották volna.

Meg kell azonban jegyezni, hogy általában beszélve, hat gyermek még sem közönséges dolog ilyen uton. A hol a szabadosság szokásai uralkodnak, a születések sehol sincsenek a nép számához azon arányban, mint a házassági állapotban; és ennélfogva az ezen szabadosságból eredő csökkenése a házasságoknak és az annak következtében előálló kisebb száma a születéseknek, több mint ellensulyozta azt a felbátoritást, melyet a házasságkötésre gyakorol az a kilátás, hogy a szülők gyermekeikkel, ha nem tudják eltartani, tudnak mit csinálni.

Tekintetbe véve azt a rendkivüli halandóságot, a mely előfordul ezen intézetekben, és a szabadosság azon szokásait, a melyet szembeszökőleg megteremtenek, talán jogosan lehetne mondani, hogy ha valaki meg akarná gátolni a népesedést és nem volna lelkiismeretes az eszközökben, nem csinálhatná eredményesebb módon, mint megfelelő számu lelenczház felállitásával, még pedig korlátlan számu gyermek befogadásával. És a nemzet erkölcsi érzelmeire nézve, nehéz megértetni, hogy ne tanitsák a gyermekeik elhagyására felbátoritott anyákat arra, hogy ujszülött gyermekeik iránt való szeretetük csak egy előitélet, a melyet hazájuknak érdeke gyökerestől kitépni. Egy álszeméremből gyermekét esetleg meggyilkoló szülő igen nagy áron van megváltva, ha csak ugy lehet azt tennünk, hogy feláldozzuk érte a nemzet nagy részénél az emberi sziv legjobb és leghasznosabb érzelmeit.

Azon feltevés mellett, hogy a lelenczházak elérik az általuk kitüzött czélt, Oroszországban talán a rabszolgaság állapota sokkal igazoltabbá volna téve ez országban, mint bárhol másutt; mert a lelenczházban felnevelt minden gyermek szabad polgárrá lesz, és igy ezen minőségében valószinüleg hasznosabb az államnak, mint hogy ha egyszerüen növelné az egyes tulajdonosokat illető rabszolgák számát. De nem hasonló körülmények közt levő államokban az ilynemü intézetek teljes eredménye szembeszökő igaztalanság volna a társadalom többi részeivel szemben. A házasságra való igazi felbátoritás, a munka magas ára és a foglalkozás növekedése, a mely igényli, hogy megfelelő számu kézzel láttassék el; de hogy ha ezen foglalkozások, segédmunkások stb. lelenczekkel láttatik el, a munka utáni kereslet a társadalom jogosult részeiben szükségképen csökkenni, ennélfogva a családfentartás nehézsége emelkedni, és a házasodásra való legjobb felbátoritás csökkenni fog.

Oroszországnak nagy természeti gazdagsága van. Terményei mostani állapotában is felette vannak fogyasztásának; és nincs szüksége másra, csak a szorgalmas munka nagyobb szabadságára és a termelvények megfelelő elárusithatására az ország belsejében, hogy megdöbbentően gyors szaporodása álljon elő a népesedésnek. Erre a legfőbb akadály a polgárság, vagyis inkább a parasztság rabszolga állapota és az a tudatlanság és tehetetlenség, a mi csaknem együtt jár ezen állapotával. Egy orosz nemes gazdagsága azon szolgák száma szerint mérlegeltetik, a mennyivel bir, a kik rendesen eladhatók, mint a barom és nem glebae adscriptusok. Az ő jövedelme a minden férfi után szedett fejadóból áll. Ha a

szolgák száma egy birtokon növekszik, uj földfelosztások történnek némely időszakokban; és vagy uj földek vétetnek művelés alá, vagy a régi részletek ujra felosztatnak. Minden család kap oly földrészletet, a melyet kellően megművelhet és képessé teszi őt adót fizetni. Szembeszökőleg érdeke a parasztnak nem javitani földjét nagyon, hogy többet ne kapjon, mint a mennyi szükséges neki eltartani családját és fizetni a fejadót; mert a természetes következés az lesz, hogy a legközelebb bekövetkező felosztáskor az általa előbb birt föld képesnek fog tartatni két család eltartására és igy a felét elveszik tőle. Könnyü megmagyarázni a rossz művelést, mely a dolgok ily állapotából szükségképen következik. Ha a paraszt megfosztatik nagyon sok földtől, melyet előbb használt, panaszt tesz, hogy nem képes fizetni adóját és kér maga vagy fiai részére engedélyt, hogy a városokba menjen pénzt szerezni. Ezt az engedélyt rendesen nagyon keresik s az urak nagy nehézség nélkül adják, mert a fejadón némi növekvést tesz. A következés az, hogy a vidéken a földek félművelten hagyatnak és a népesedés főforrása kiapad már a forrásnál.

Egy orosz nemes Péterváron, a kitől kérdeztem gazdasága kezeléséről nehány kérdést, mondotta nekem, hogy ő sohasem törődött azzal, hogy megtudja, jól van-e az művelve, vagy nem, a mi ő előtte ugy tünt fel, mint a miben ő a legkisebb módon sincs érdekelve. „Az nekem mindegy, — igy szólt, — az nekem sem javamra, sem káromra nincs.“ Teljes szabadságot adott parasztjainak megszerezni az adójokat ugy és ott, a hol ők szerették és a mig ő azt megkapta, teljesen meg volt elégedve. Szembeszökő azonban, hogy ily magaviselet által feláldozta birtokának jövő népesedését és ennélfogva jövedelmének jövő emelkedését a közönbösség és jelen kényelem szempontjainak.

Mindazáltal bizonyos, hogy az utolsó években sok nemes nagyobb figyelemmel volt birtokainak javitására és népesitésére, főleg felbuzdulva Katalin czárné oktatásán és példáján, a ki a legnagyobb erőfeszitéseket tette a vidék művelésének elősegitésére. Az ő nagymértékü becsábitásai német településekből nemcsak arra valók voltak, hogy országát rabszolgák helyett szabad polgárokkal népesitse be, de talán még nagyobb mértékben arra, hogy példát adjanak a szorgalomra, hogy ily módon lenditsék fel ezt a foglalkozást az orosz parasztok által teljesen ismeretlen módon is.

Ez a törekvés általában véve nagy sikert ért el; és nem lehet kételkedni rajta, hogy a volt császárné uralkodása alatt és

azóta a művelés és a népesedésnek nagyon is jelentékeny haladása szembeszökő az orosz birodalomnak majdnem mindegyik részében.

1763-ban a fejadó alá összeirt népnek összeszámlálása adott 14.726,696 szám lakosságot; és ugyanily módu összeszámlálás 1783-ban adott 25.677,000, a mi, hogyha pontos, rendkivüli növekvést mutat; de ugy vélik, hogy az 1783-iki összeszámlálás pontosabb és teljesebb volt, mint az 1763-iki. Beleértve a fejadó alá nem eső tartományokat, az általános számitás volt 1763-ra 20 és 1796-ra 36 millió.[1]

Egy későbbi kiadásában Tooke „View of the Russian Empire"-jának van adva 1799-ről egy táblázat a görög egyház születései, halálozásai és házasságainak egy tekintélyes német időszaki folyóiratból és hűségesen kivonva a zsinat által elfogadott általános jelentésből. Magában foglalja az összes egyházmegyéket Bruslaw kivételével, a mely a halálozás anyakönyveire nézve fenforgó különös okok miatt, nem adott adatot.

A főeredmények voltak:

	férfi	nő	összes
születés	531,015	460,900	991,915
halál	275,582	264,807	540,389
többlet a születéseknél	255,432	196,093	451,525
házasság	257,513		

Hogy a népességet felbecsülje, Tooke sokszorozta a halálszámot 58-czal. De miután a táblázat szinezete az, hogy pontosabb, mint azok, a melyek megelőzték, és a halálozások aránya a szülésekkel szemben nagyobb ezen táblázatban, mint a többiekben, valószinü, hogy 58 nagyon is nagy sokszorozó. Megjegyezhetjük, hogy ezen táblázatban a szülések a halálozásokhoz csaknem ugy vannak, mint 183 a 100-hoz, a születések a házasságokhoz, mint 385 a 100-hoz és a halálozások a házasságokhoz, mint 210 a 100-hoz.

Ezek mind valószinüebb arányok, mint az előző táblázat eredményei.

1825.

Oroszország népességét, beleérte a vándorló törzseket és a megszerzett területeket, 1822-ben 54.476,931-re becsülték. De a

[1] Tooke: View of the Russian Empire. II. köt., III. könyv, 1. rész 126. és köv. l.

népesedés legérdekesebb része megvizsgálni azt, a mit a születések, halálozások és házasságok összegére nézve lehet megkapni.

A következő táblázat, a mely az Encyclopaedia Britannicában foglaltatik Oroszország czim alatt, a zsinat által kiadott jelentésekből van véve, a mely csak a görög orthodox egyházra, a nép legnagyobb számára terjed ki.

	1806.	1810.	1816.	1820.
Házasság	299,057	320,389	329,683	317,805
Születés	1.361,289	1.374,926	1.457,606	1.570,399
Halálozás	818,585	903,380	820,383	917,680

A görög egyházhoz tartozó lakosság száma 40.351,000-re becsültetett.

Hogyha a születések átlagos többletét a halálozások felett az 1820-szal végződő 14 évre alkalmazzuk, az fog kitünni, hogy magából ezen többletből ezen 14 év alatt a népesség gyarapodott volna 8.064,616 fővel; és ha a népesség 1820-ban 40.351,000 volt, 1806-ban a népesség 32.286,384 volt. Összehasonlitva a születések átlagos többletét az átlagos népességgel e 14 év alatt, ki fog tünni, hogy az arány volt 1 a 63-hoz, a mi (az ezen könyv II-ik fejezetének végén levő I. táblázat szerint) megkétszerezné a népességet kevesebb, mint 44 év alatt; a leggyorsabb növekedési arány.

A születések aránya a házasságokhoz egy kicsit felette van $4^1/_2$-nek 1-hez; a születéseké a halálozásokhoz 5 a 3-hoz; a házasságoké a lakossághoz 1 a 114-hez; a születéseké a lakossághoz 1 a 25·2-hez; és a halálozásoké a lakossághoz, vagyis a halandóság, mint 1 a 41·9-hez.

Ezen arányok legnagyobb része lényegesen eltérő az ezen fejezet korábbi részében emlitettektől; de nagy ok van reá feltenni, hogy ezek a pontosabbak; és ezek bizonyosan jobban megfelelnek a népesség azon gyors növekvésének, a mi tudvalevőleg történik Oroszországban.

A halandóság látszólagos növekvése inkább az anyakönyvek korábbi pontatlanságának tulajdonitandó, semmint a növekvő egészségtelenségnek. Most általában megengedik már, hogy 1796 előtt az anyakönyvek igen ki nem elégitő módon vezettettek.

IV. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Európa középső részein.

Hosszabb ideig időztem Európa északi államaiban, mint a hogy azoknak viszonylagos fontossága igényelni látszott volna, mivel benső gazdasági viszonyaik sok tekintetben lényegesen különbözők a mieinktől, és a mellett személyes, habár futólagos megismerkedésem azon országokkal, képessé tett engem egy pár oly részletet emlitenem, a mi még ezelőtt nem volt a közönség előtt. Európa középső részeiben a munka felosztása, a foglalkozások felosztása és a lakosok aránya az országhoz, oly kevéssé elütő attól, a mit észlelhetünk Angliában és hiábavaló volna keresni népesedéseik akadályait bárminő különös szokások vagy erkölcsökben, a melyek eléggé szembeszökők volnának arra, hogy ilyenekül tekintessenek. Ennélfogva arra fogok igyekezni, hogy az olvasó figyelmét főleg oly következtetésekre vezessem, a melyeket a különböző országok születési, házasodási és halálozási táblázataiból lehet levonni; és ezen adatok, igen sok fontos pontot, több felvilágositást fognak nekünk adni az ő belső állapotaikat illetőleg, mint a minőket a legfigyelmesebb utazótól is várhatnánk.

Egyike a legérdekesebb és tanulságosabb szempontoknak, a melyekből nézhetjük az e fajta táblázatokat, szerintem, a házasságok viszonya a halálozásokhoz. Helyesen jegyezte meg Montesquieu, hogy a hol csak hely van arra, hogy két személy kényelmesen megélhessen, a házasság bizonyosan bekövetkezik;[1] de Európa legtöbb országában, népességök jelen állapotában a tapasztalat nem engedi, hogy valami gyors és nagy szaporodást várhassunk a családfentartó eszközöknél. Ennélfogva az uj házasság helye rendesen csak egy régi felbomlásával áll be; és ennélfogva azt találja, hogy, kivéve némely nagy halandóság után, s bármely okból álljon is az be, vagy valamely hirtelen politikai változás után, mely különösen kedvező a földmüvelésnek és iparnak, az évi házasságok száma, főleg az évi halálozások száma által van szabályozva. Kölcsönösen hatnak egymásra. Kevés ország van, a hol a köznépnek annyi a belátása, hogy elhalaszsza házasságát, mig teljes kilátása van arra, hogy képes lesz eltartani teljesen minden gyermekét. Ennélfogva a halandóság nagy része csaknem mindenik országban siettetve

[1] Esprit des lois. XXII. köt. X. fejezet.

van a házasság nagy szaporodása által; és mindegyik országban a nagy halandóság, akár főleg ezen okból származzék, vagy pedig a nagy városok és gyárak számától és ennélfogva a lakosság természetes egészségtelen voltától származzék, szükségképen maga után vonja a házasságok nagy gyakoriságát.

Ezen megjegyzésnek nagyon szembeötlő példáját szolgáltatják Hollandia némely községei. Süssmilch kiszámította, hogy az évi házasságok átlagos aránya, a lakosság számához viszonyítva, ugy áll, mint 1 a 107-hez és 1 a 113-hoz, oly országban, a mely nincs megnéptelenedve ragályok és háboruk folytán, vagy a hol nincs az élelmiszerekben valami hirtelen megszaporodás.[1] És Crome — a későbbi statisztikai iró — az átlagot felvéve 1 a 92 és 1 a 122 közt, ugy tartja, hogy a lakossághoz visszonyítva, a házasságok átlagos aránya 1 a 108-hoz.[2] De 22 holland falu anyakönyvében, a melynek pontosságában — Süssmilch szerint — nincs okunk kételkedni, azt látjuk, hogy 64 egyén közt van egy házasság évente.[3] Ez egy nagyon rendkivüli eltérés a fő átlagaránytól. Mikor először láttam ezt a számot, — nem tudva akkor azon falvakban a halálozási arányt — nagyon meg voltam lepetve; és nagyon kevéssé voltam megelégedve Süssmilch kisérletével, megmagyarázni azt az uj és uj iparokkal és a megélhetés különböző módjaival Hollandiában;[4] mivel szembeszökő, hogy az ország régidő óta ugyanazon állapotban van, semmi ok sincsen feltenni uj iparok, vagy uj megélhetési források nagymérvű fejlődését, a régiek pedig természetesen tul vannak tömve. De a nehézség nagy mérvben meg volt oldva, mikor kitünt, hogy a halálozás 1 a 22-ben és a 1 a 23-ban közt volt, a helyett, hogy 1 a 36-ban legyen, a mint szokott lenni, ha a házasságok aránya 1 a 108-hoz. A születések és halálozások közel egyformák voltak.[5] A házasságok rendkivüli száma nem uj élelmi források megnyilta által okoztatott és ennélfogva nem okoztak szaporodást a lakosságban. Pusztán a régi házasságoknak halál

[1] Süssmilch, Göttliche Ordnung. I. köt. IV. fej.; LVI. rész, 126. l.

[2] Crome, Über die Grösse und Bevölkerung der europ. Staaten. 88. l. Lipcse, 1785.

[3] Süssmilch, Göttliche Ordnung. I. k. IV. fejezet. LVIII. rész. 127. l. Ily házassági arány azonban Hollandiában nem képződhetik magában a területen való születések folytán, hanem főleg külföldiek beözönlése folytán, és tudva van, hogy ily bevándorlás a forradalom előtt folytonos volt. Hollandiát ezért nevezték el Németország temetőjének.

[4] U. az, 128. l.

[5] U. az, II. fejezet. XXXVI. szakasz. 92. l.

által való gyors feloldása és az által okoztattak, hogy igy némely helyzet megszünt olyan lenni, a mely egy családot eltarthatott.

Lehetett ez esetben kérdés, vajjon a házasság ily nagy gyakorisága, vagyis a népesedés fejlődése a fentartási eszközök határa felé, nem okozta e leginkább a halálozást; vagy a halálozás, természetesen okozva a nép foglalkozása és az ország egészségtelensége által a házasságok gyakori voltát. A jelen esetben én kétségkivül hajlandó volnék az utóbbi feltételezésre hajolni; különösen mivel általánosan megegyeznek a felett, hogy a köznép Hollandiában a forradalom előtt általában véve jó helyzetben volt. A nagy halandóság valószinüleg részben a föld természetes mocsaras voltától, a csatornák nagy számától és részben abból eredt, hogy a népnek igen nagy aránya volt elfoglalva ülő foglalkozásban és csak igen kis szám a földmüvelés egészséges foglalkozásában.

Egy igen érdekes és szembeszökő ellentétül ezen hollandiai falvakhoz, a mely a jelen tárgyat világitja meg, vissza kell emlékeznünk arra, a mit mondottunk Norvégia állapotáról. Norvégiában a halandóság 1 a 48-ban, és a házasságok 1 a 130-ban; a hollandiai falvakban a halandóság 1 a 23-hoz, és a házasságok 1 a 64-hez. A különbség mind a házasságokban, mind a halálozásokban több, mint kétszeres. Megtartják viszonylagos arányukat igen pontos módon, és mutatják, hogy mennyire össze vannak kötve a halálozások és házasságok egymással; és hogy, kivéve azt, a hol valami hirtelen fordulata a földmüvelésnek, megfelesbiti az élelmiszerek termelését, a házasságok szaporodásának maga után kell vonni a halandóság növekedését is, és vice versa.

Oroszországban a földmüvelésnek ez a hirtelen felvirágzása indult meg nagy mértékben; és következőleg, ámbár a halandóság igen csekély, a házasságok aránya nincs ugy. De a népesedés folyamatában Oroszországban, ha a házasságok aránya ugyanaz marad, a mint jelenleg van, a halandóság bizonyosan növekedni fog; vagy ha a halandóság megmarad körülbelül ugyanannak, a házasságok aránya fog csökkenni.

Süssmilch néhány szembeszökő példát hozott fel a házasságok ezen fokozatosan csökkenő arányszámára, egy oly országban, a hol a tisztaság, egészség és lakosság folytonosan emelkedőben van, és az életmódszerzési eszközök teljesebb mérvben vannak kifejlődve.

Halle városában az 1700. évben az évi házasságok száma az egész lakossághoz ugy volt, mint 1 a 77-hez. A következő 55 év alatt ez az arány fokozatosan megváltozott, Süssmilch számitásai

szerint 1 a 167-re.[1] Ez rendkivüli különbség és ha a számitás teljesen pontos, mutatja, hogy a házasság akadálya mily mértékben működött és mily teljesen odamérte magát az élelmi eszközökhöz. Miután azonban a népszám számitgatások utján van megbecsülve és nem népszámláláson alapul, az arányok ez a nagyon nagy különbsége lehet, hogy nem teljesen szabatos, vagy részben más okokra vezethető vissza.

Lipcse városában 1620-ban az évi házasságok száma a lakossághoz volt 1 a 82-höz; 1741-től 1756-ig ugy volt, mint 1 a 120-hoz.[2]

Augsburgban 1510-ben a házasságok száma a népességhez volt, mint 1 a 86-hoz; 1750-ben, mint 1 a 123-hoz.[3]

Danzigban 1705-ben az arány volt 1 a 89-hez; 1745-ben 1 a 118-hoz.[4]

Magdeburg herczegségben 1790-ben az arány volt 1 a 87-hez; 1752-től 1755-ig mint 1 a 125-höz.

Halbestadt herczegségben 1690-ben az arány volt 1 a 88-hoz; 1755-ben 1 a 112-höz.

Cleve herczegségben 1705-ben az arány volt 1 a 83-hoz; 1755-ben 1 a 100-hoz.

Brandenburg őrgrófságban 1700-ban az arány volt 1 a 76-hoz; 1755-ben 1 a 108-hoz.[5]

Több hasonló példa volna felhozható; de ezek elégségesek megmutatni, hogy oly országokban, a hol az élelmiszerek gyors növekedése által, akár a megelőző nagy halandóság, akár a javuló földmüvelés és ipar által elegendő tér nyittatott meg a házasságok nagy arányára, ez az arány évente csökkenni fog, a mint az uj foglalatosságok betöltetnek, és nem marad azután hely a növekvő népesedés számára.

De oly országokban, a melyek már teljesen be vannak népesitve, a hol a halandóság megmarad ugyanannak, és a hol semmi uj megélhetési módok nem nyilnak, a házasságok főleg a halálozások által vannak szabályozva, s átlag körülbelül ugyanazon arányban fognak állani az egész népességhez egyik korszakban, mint a másikban. És ugyanazon állandóság fog fenmaradni még azokban az országokban is, a hol évente növekszik az élelmezési

[1] Süssmilch, Göttliche Ordnung. I. köt. IV. fej. LXII. szakasz. 132. l.
[2] Süssmilch, Göttliche Ordnung I. köt., IV. fej., LIX. szakasz, 134. l.
[3] U. o. LXIII. fej. 134. l.
[4] U. o. LXV. szakasz, 135. l.
[5] U. o. LXXI. szakasz, 140. l.

mód, feltéve, hogy ez a növekvés is egyforma és állandó. Feltéve, hogy ez igy van, mivel félszázadon át mindegyik éven át egyenlő arányban növekedett a házasságok száma a halál által eloszlottakon felül, a lakosság akkor is növekedni fog és talán gyorsan; de az világos, hogy a házasságok arányszáma az egész lakossághoz ugyanazonos maradhat az egész korszak alatt.

Ezt az arányt igyekezett Süssmilch megállapitani különböző országokban és különböző viszonyok közt. Brandenburg őrgrófság falvaiban 109 személyre egy házasság esik évente;[1] és a földmüves falvak általános átlagát ő ugy veszi fel, mint 1 a 108-hoz és 1 a 115-höz.[2] Az őrgrófság kis városaiban, a hol a halandóság nagyobb, az arány 1 a 98-hoz;[3] az előbb emlitett hollandiai falvakban 1 a 64-hez; Berlinben 1 a 110-hez;[4] Párisban 1 a 137-hez.[5] Crome szerint, a nem házasodó városokban, Párisban és Rómában, az arány csak 1 a 60-hoz.[6]

Minden ilynemü általános arányt azonban elegendő figyelemmel kell elfogadni, mivel ritkán történik meg, hogy az élelmiszer és a lakosság növekedése egyforma; és a mikor az ország viszonyai változnak, akár ezen okból, vagy akármely változásából a nép szokásainak az eszélyesség és tisztesség tekintetében szembeszökő, hogy az az arány, a mi igaz az egyik időszakban, nem olyan máskor.

Semmi sem nehezebb, mint oly szabályokat állitani fel ezen tárgyak tekintetében, a mi nem enged meg kivételeket. Általában beszélve, elfogadottnak lehet felállitani, hogy az élelem megszerzésére szükséges eszközöknél beállott könnyebbség akár nagyobb előző halandóság, akár a jobb müvelődés és ipar folytán, az évi házasságok nagyobb arányát fogja okozni; de ez az eredmény esetleg nem is következhetik be. Feltéve, hogy a nép azelőtt igen lenyomott helyzetben volt, és a halálozás nagy számát az előrelátásnak az a hiánya okozta, a mi rendesen következik ily állapotból, lehetséges, hogy az állapotoknak hirtelen javulása illendőbb és helyesebb életmódra vezet; és ennélfogva megtörténhetik, hogy a

[1] U. o. LXVI. szakasz, 125. l.
[2] U. o. LXXV. szakasz, 147. l.
[3] U. o. LX. szakasz, 129. l.
[4] U. o.
[5] U. o. LXIX. szakasz, 137. l.
[6] Crome, Über die Grösse und Bevölkerung der europäischen Staaten, 89. lap.

házasságok aránylagos száma csaknem ugyanaz marad, de több gyermekeket nevelnek fel, és az a további szaporodás, a mi kívánatos volt, eléretik a megcsökkent halálozás által a születések megnövekedett száma helyett.

Ugyanazon módon, ha bármely ország lakossága sokáig állandó volt, és nem könnyen engedett volna meg szaporodást, lehetséges, hogy a nép szokásaiban beálló változás, a jobb nevelés vagy bármely más oknál fogva, megcsökkentheti a házasságok aránylagos számát; de mivel kevesebb gyermek fog elveszni csecsemő korában a szegénységből eredő betegségek folytán, a házasságok számának kevesbedése a csökkenő halandóság által ellensulyoztatik és a lakosság a maga kellő mértékén fentartatik a születések kisebb száma mellett is.

Ennélfogva a nép szokásaiban beálló ily változásokat szembeszökőleg tekintetbe kell venni.

A legáltalánosabb szabály, a mit talán e tárgy felett fel lehet állitani, az, hogy minden direct felbátoritást a házasságra szükségképpen követ egy növekedő halandóság. A természetes hajlam a házasodásra minden országban oly nagy, hogy mindennemü felbátoritás nélkül a házasságra, minden hely mindig be lesz töltve. Ezen felbátoritások tehát vagy teljesen haszontalanok, vagy oly házasságokat hoznak létre, a hol nincs hely számokra; és a következménynek szükségképpen növekvő szegénységnek és halandóságnak kell lenni. Montesquieu, az ő „Lettres Persanes"-jában azt mondja, hogy Francziaország elmult háboruiban a katonai besorozástól való félelem nagy csomó fiatal embert késztetett a házasságra a nélkül, hogy elegendő vagyonuk lett volna egy család eltartására, és az eredmény volt egy rakás oly gyermek születése, „que l'on cherche encore en France, et que la misére, la famine et les maladies en ont fait disparaitre."[1]

A házasságra való felbátoritás szükségszerü következményeinek ily szembeszökő megvilágitása után teljesen megdöbbentő, hogy az „Esprit des Lois"-ban azt mondja, hogy Európa még mindig oly állapotban van, mely megkivánja az emberi nem szaporitását előmozditó törvényeket.[2]

Süssmilch ugyanezen eszméket fogadja el; és ámbár ő ugy látja, hogy a házasságok száma szükségképen megállásra jut, ha a táplálék nem alkalmas további növekvésre, és vizsgál néhány

[1] Lettres CXXII.

[2] Esprit des Lois XXIII. könyv XXVI. fej.

országot, a hol a kötött házasságok száma teljesen összeesik a halál által feloldottak számával, mégis azt gondolja, hogy a kormány főkötelességei közé tartozik figyelni a házasságok számára. Idézi Augustus és Traján példáit, és azt gondolja, hogy az a fejedelem vagy államférfiu valósággal meg fogja érdemelni a nép atyjának nevezését, a ki az 1 a 120 vagy 125 arányáról felemeli a házasságok arányszámát 1 a 80-ban vagy 90-benig.[1] De miután világosan kitünik azon példákból, a melyeket ő maga hoz fel, hogy azon országokban, a melyek hosszu idő óta türhetően jól be vannak népesedve, a halál minden felbátoritások közt a házasságra a leghatalmasabb; az a fejedelem vagy államférfit a kinek sikerülne ily nagyban megnövelni a házasságok számát, talán helyesebben érdemelné meg népe pusztitójának, semmint népe atyjának nevét.

Az évi születések aránya az egész lakossághoz szembeszökőleg főleg attól az aránytól függ, a mely van a nép és az évente házasodók közt; és ennélfogva azon országokban, a melyek nem engednek meg nagy népességnövekvést, ezek ép ugy, mint a házasságok, főleg a halálozásoktól függenek. A hol a népesség tényleges fogyása nem forog fenn, a születések mindig pótolni fogják a halál által okozott hiányokat, és épen annyival többet, a mint az ország növekvő vagyonossága megengedi. Európának csaknem minden részében, a nagy dögvészek, ragályok vagy pusztitó háboruk alatt, a melyekkel alkalmilag meg volt látogatva, a születések felülmulták a halálozásokat; de mivel a halandóság nagyon sokat változik a különböző országokban és viszonyok között, ugy találjuk, hogy a születések is változnak hasonló módon, bár a születések többletére nézve a halálozások felett, mit a legtöbb ország megengedhet, nem ugyanazon mértékben.

Hollandia 39 falvában, a hol a halálozások mintegy 1 a 23-ban, a születések is mintegy 1 a 23-ban.[2] Páris körül 15 faluban a születések ugyanazon, vagy talán még nagyobb arányban vannak az egész lakossághoz a még nagyobb halandóság folytán; a születések, mint 1 a $22^{7}/_{10}$-ben, és a halandóság ugyanaz.[3] Brandenburg őrgrófság kis városaiban, a melyek emelkedő állapotban vannak, a halandóság 1 a 29-ben, és a születések 1 a $24^{7}/_{10}$-ben.[4] Svédországban,

[1] Süssmilch, Göttliche Ordnung I. köt. IV. fej. LXXVIII. szakasz 151. l.
[2] Ugyanaz VI. fej. CXVI. szakasz 225. l.
[3] Ugyanott és II. fej. XXVII. szakasz 93. l.
[4] Süssmilch, Göttliche Ordnung I. köt. II. fej. XXVIII. szak. 80. l. és VI. fej. CXVI. szak. 225. l.

a hol a halandóság mintegy 1 a 35-ben, a születések 1 a 28-ban.[1] Brandenburg 1056 falvában, a melyekben a halandóság mintegy 1 a 39 vagy 40-ben, a születések 1 a 30-ban.[2] Norvégiában, a hol a halandóság 1 a 48-hoz, a születések 1 a 34-ben.[3] Mindezen esetekben, a születések szembeszökőleg a halálozásokhoz vannak mérve, megfelelő többletet engedélyezvén a születéseknek, a mint minden egyes ország helyzete azt megengedi.

Statisztikai irók törekedtek általános mértéket nyerni — az összes országokban együtt véve — a halandóságról; de, ha ily mértéket lehetne is kapni, nem tudom átlátni, micsoda jó czélra szolgálna az. Nagyon kevés haszna volna arra, hogy megmérjük vele Európa vagy a világ népesedését; és az szembeszökő, hogy ha azt azután az egyes országokra vágy egyes helyekre akarnók alkalmazni, a legdurvább hibákba esnénk bele. Ha az emberi faj halandósága a különböző országokban és különböző viszonyok közt annyira változik, mint 1 a 20-ban, egész 1 a 60-ban, semmiféle általános átlagot nem lehetne biztosan használni az egyes esetben, az illető ország viszonyainak oly ismerete nélkül a városok száma, a nép szokásai, a lakhelyek egészséges volta tekintetében, hogy valószínüleg teljesen feleslegessé tenné a szükséget, valami általános arányhoz fordulni, az országra szabott különös arányok ismerete folytán.

Van azonban — az országok halandóságát illetőleg — egy vezető körülmény, a melyet nagyon általánosnak kell tekintenünk, és a mely mégis teljesen nyitva áll a megfigyelésre. Ez a városok száma és a városi lakosság aránya a vidéki lakossághoz. A szoros lakások és ülő foglalkozási módok kedvezőtlen hatása az egészségre általános; és ennélfogva sokat függ az ország általános halandósága azon számtól, hogy mennyien élnek ilyen módon, összehasonlitva a földmüveléssel foglalkozók számával. Ezen elv alapján ki van számitva, hogy ha a városokban lakó nép aránya a vidékiekhez ugy áll, mint 1 a 3-hoz, akkor a halandóság mintegy 1 a 36-ban; a mi 1 a 35-ig, vagy 1 a 33-ig emelkedik, ha a városiak aránya a falusiakhoz 2 az 5-höz, vagy 3 a 7-hez; és alá esik 1 a 36-nak, ha ez az arány 2 a 7-hez vagy 1 a 4-hez. Ezen alapon Poroszország halandósága 1 a 38-hoz, Pomerániáé 1 a 37½-hez, Neumarké 1 a 37-hez, Churmarké 1 a 35-höz az 1756-iki kimutatások szerint.[4]

[1] Ugyanaz VI. fej. CXVI. szak 225. l.
[2] Ugyanott.
[3] Thaarup, Statistik II. köt. 4. l.
[4] Süssmilch, Göttliche Ordnung III. köt. 60. l.

A legközelebbi átlagos mérték a halandóságra minden országban — városokat és falvakat együvé véve — Süssmilch szerint 1 a 36-hoz.[1] De Crome azt véli, hogy ez a mérték, bár talán jó lehetett azon időben, a mikor Süssmilch irt, de nem szabatos most, mikor Európa legtöbb államában mind számra, mind nagyságra nézve megnövekedtek a városok.[2] Ő azon véleményben látszik valóban lenni, hogy ez a halandóság inkább alatta volt az igazságnak Süssmilch idejében is, és hogy most az 1 a 30-ban közelebb volna az átlagos mértékhez. Nem valószinütlen, hogy Süssmilch aránya nagyon alacsony, mert neki megvolt az a kis czélzatossága, sok más statisztikai iróval együtt, hogy számitásaikból kihagyták a ragályos éveket; de Crome nem állitott fel elegendő bizonyitékot, hogy általános halandósági arányt állitson fel szemben a Süssmilch által javasolttal. Ő idézi Buschingot, a ki azt mondja, hogy az egész porosz királyság halandósága 1 a 30-ban.[3] De ugy látszik, hogy ez a következtetés csak három évi adatból volt összeállitva, a mi nagyon is rövid időszak megállapitani valami általános átlagot. Ez az arány — a porosz királyságot illetőleg — csakugyan teljes ellentmondásban van a Crome által emlitett következő megjegyzésekkel. Az 1784-ben végződő öt év adatai szerint a halálozás csak 1 a 37-ben volt.[4] Ugyanezen időszak alatt a születések aránya a halálozásokhoz ugy volt, mint 131 a 100-hoz. Sziléziában 1781-től 1784-ig a halandóság volt 1 a 30-ban; és a születések a halálozásokhoz, mint 128 a 100-hoz. Gelderlandban a halálozás volt 1776-tól 1781-ig 1 a 27-ben, és a születés 1 a 26-ban. A királyság e két tartományában a halandóság a legnagyobb, mig a többiben az nagyon csekély. 1781-től 1784-ig az átlagos halandóság Neufchatelben és Ballenginben csak 1 a 44-ben, és a születések 1 a 31-ben volt. Halberstadt herczegségben 1778-tól 1784-ig a halandóság még kisebb, csak 1 a 45, vagy 46-ban volt, és a születések aránya a halálozásokhoz 137 a 100-hoz volt.[5]

Az általános következtetés — mit Crome von le — az, hogy Európa államai három osztályba oszthatók, a melyekre a halandóság különböző mértékét kell alkalmazni. A leggazdagabb és legnépesebb államok, a hol a városok lakói a vidék lakóihoz oly magas arányban

[1] I. k. II. fej. XXXV. szak. 91. l.
[2] Crome, Über die Grösse und Bevölkerung der europäischen Staaten. 116. l.
[3] U. o. 118. l.
[4] U. o. 120. l.
U. o. 122. l.

vannak, mint 1 a 3-hoz, a halandóság ugy vehető, mint 1 a 30-ban. Ezen országokban, a melyek a népesedés és müvelés tekintetében közepes állapotban vannak, a halandóság ugy vehető, mint 1 a 32-höz. És a ritka népességü északi államokra Süssmilch aránya 1 a 36-hoz alkalmazható.[1]

1825.

Ugy látszik, hogy ezen arányok az általános halandóságot nagyon magasra emelik, még akkor is, ha megengedjük, hogy a ragályos évek egész hatása meglátszik a számításokon. A tisztaság javitott szokásai, a melyek az utolsó években, ugy látszik, meghonosultak Európa legtöbb városában, valószinüleg egészség tekintetében több, mint ellensulyozták, növekvő nagyságukat.

Egy népszámlálásban, a melyet 1817-ben vettek fel Poroszország lakosságáról, jelenlegi megnagyobodott állapotában, a lakosok összes száma találtatott 10.536,571-nek, ezekből 5.244,308 férfi és 5.320,535 nő volt. A születések voltak 454,031, a halálozások 306,484, és a házasságok 112,034. A születések közül 53,576, vagyis $^1/_{84}$ volt törvénytelen. A fiuk aránya a leányszülöttekhez ugy volt, mint 20 a 19-hez. A törvénytelen gyermekek közül minden 10-ből 3 halt meg a születés utáni első évben, a törvényesek közül 10-ből 2.[2]

Az itt felsorolt számok a születések arányát a halálozásokhoz ugy adják, mint 149 a 100-hoz; a születésekét a házasságokéhoz mint 4 az 1-hez; a születésekét a lakossághoz mint 1 a 23·2-hez; a halálozásokét a lakossághoz, a férfiaknál mint 1 a 33-hoz, a nőknél mint 1 a 36-hoz, mindkettőt együtt mint 1 a 34½-hez; és a házasságokét a lakossághoz mint 1 a 94-hez. A születéseknek a halálozások feletti többletének aránya a lakossághoz mint 1 a 62-ben; egy többlet, a mely ha folytattatnék, a lakosságot megkétszerezné mintegy 43 esztendő alatt. Miután azonban nincs megállapitva, hogy mily hosszu időkig állottak fenn ezen arányok, nem nagyon bizonyosak az ezekből vonható következtetések; de igen kevés kétely van fenn arra nézve, hogy a népesedés nagyon nagy gyorsasággal növekedik folytonosan.

[1] U. o. 127. l.

[2] Supplement to the Encyclopaedia Britannica. Czikk: Prussia.

V. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Svájczban.

Svájcz helyzete sok tekintetben annyira különböző Európa más államaitól, hogy az azt illetőleg összegyüjtött adatok némelyike annyira érdekes és oly erősen látszik ezen munka általános elveit megvilágitani, hogy megérdemli a különleges megbeszélést.

Mintegy 35 vagy 40 évvel ezelőtt, nagy, hirtelen ijedtség támadt Svájczban, az ország elnéptelenedését illetőleg; és a berni közgazdasági társaság tárgyalásai — a mely néhány évvel azelőtt keletkezett — tele voltak tömve értekezésekkel, a melyekben siratták az ipar, művészet, földmüvelés és kisipar hanyatlását és a teljes elnéptelenedés közeli veszedelmét. Ezen irók nagyobb része az ország elnéptelenedését oly szembeötlő tényül állitotta fel, a mely bizonyitékot nem igényel. Ennélfogva főleg arra szoritkoztak, hogy gyógyszereket ajánljanak, és többek közt ajánlották a szülésznők behozatalát, lelenczházak alapitását, fiatal szüzek jutalmazását, a kivándorlás meggátlását és a külföldi letelepülők felbátoritását.[1]

Azonban körülbelül ezen időben egy igen becses anyagokat tartalmazó értekezést adott ki Muret, Vevey-i lelkész, a ki, mielőtt az orvosszerek ajánlatára menne át, szükségesnek gondolta megállapitani a baj fenforgását. Egy nagyon munkás és értékes kutatást végzett a különböző egyházakban azok első alapitásától kezdve és összehasonlitotta a születések számát, a milyenek három különböző 70 éves időszakokban voltak, az első 1620, a második 1690, és a harmadik 1760-ban végződvén.[2] Ugy találván ezen összehasonlitáskor, hogy a születések száma sokkal kevesebb volt a második, mint az első időszakban (és feltéve némely kihagyásokat a második időszakban, és némely többletet a harmadikban), és hogy a születések száma a harmadikban szintén kisebb volt, mint a másodikban, ugy gondolta, hogy az ország folytonos elnéptelenedése 1550 től kezdve kétségbe nem vonható.

Minden előzményt megengedve, a következtetés talán még sem oly biztos, mint a hogy ő gondolta; és más tényekből, melyek az ő értekezésében foglaltatnak, erősen hajlandó vagyok azt hinni, hogy Svájcz ezen korszak alatt ugyanazon esetbe jött, a mit az

[1] Lásd a különböző értekezéseket 1766-ról.

[2] Memoires etc. par la Societé Economique de Berne. Année 1766: première partie. 15. l. és köv. 8-to Berne.

előző szakaszban feltételeztünk; és hogy a nép növekedő javulása az eszélyesség, tisztaság stb. tekintetében megnövelte fokozatosan az ország egészséges voltát, és képessé tevén őket nagyobb számu gyermeket növelni fel férfikorra, a születések csekélyebb számával látta el a szükséges lakosságot. Természetesen az évi születések aránya az egész népességhez az utóbbi korszakban kevesebb lesz, mint az előbbiben.

Muret pontos számitásaiból kitetszik, hogy az utolsó időszak alatt a halandóság szerfelett csekély volt, és a csecsemőkortól serdültkorig felnevelt gyermekek aránya rendkivülien nagy.[1] Az előző korszakokban, ugy látszik, ez nem volt hasonló módon az eset. Maga Muret jegyzi meg, hogy „az ország régi elnéptelenedése azon gyakori dögvészeknek tulajdonitandó, a melyek korábbi időkben elpusztitották“, és hozzáadja, „hogy miután fenn tudja tartani magát, oly borzasztó baj gyakorisága daczára is, az bizonyitéka az éghajlat jóságának és azon bizonyos segélyforrásoknak, a melyekkel az ország rendelkezik, lakosságának gyors kiegészitésére.[2] Elfeledi alkalmazni azt a megjegyzést ugy, a hogy kellene, és feledi, hogy ily gyors ujranépesités nem történhetik a születések rendkivüli növekvése nélkül, és hogy képessé tenni egy országot arra, hogy fentartsa magát ily pusztitások daczára is, a születéseknek az egész lakossághoz való nagyobb aránya szükséges, mint más időkben.

Táblázatai egyikében egy összeállitást ad mindazon dögvészekről, a melyek Svájczban 1312 óta pusztitottak, a miből kitünik, hogy az a rettenetes vész elpusztitotta az országot rövid időközökben, az első időszak alatt, és alkalmi pusztitásaival megjelent a második időszak tartama alatt is 22 évig.[3]

A valószinüség minden szabályával ellentétes volna feltételezni, hogy ezen rendetlenség gyakori fellépése alatt az ország részben egészséges lett volna és az általános halandóság szerfelett csekély. Tegyük fel, hogy olyan lett volna, mint a minő található ezidőszerint sok más országban, a melyek ki vannak véve ezen csapás alól, nevezetesen 1 a 32-ben, a helyett, hogy 1 a 45-ben, mint volt az utolsó időszak alatt. A születések természetesen megtartották volna viszonylagos arányukat és 1 a 36-ban helyett[4]

[1] U. o. XIII. táblázat 120. l.

[2] U. o. 22. l.

[3] U. o. IV. tábl. 22. l.

[4] Memoires etc. par le Société Econ. de Berne. Année 1766, első rész, I. tábl. 21 l.

lett volna az mintegy 1 a 26-ban. Számítva az ország lakosságát a születések szerint, két igen különböző szorzót nyernék a két különböző időszakra; és ámbár a születések általános száma nagyobb lett volna az első időszakban, mégis ezen tényből semmiképen nem következett volna a nagyobb népesedés.

A jelen esetben a születések száma 17 községben az első 70 év alatt 49,860-ra van adva, a mi évente tesz mintegy 712-t. Ezt szorozva 26-tal, jelentené a népesség növekedését 18,512-vel. Az utolsó időszakban a születések száma adva van 43,910-zel,[1] a mi körülbelül 626-ot ad évente. Ez szorozva 36-tal, jelent 22,536 élőt; és ha a szorzók helyesek, ugy látszani fog, hogy azon fogyás helyett, melyet ki akartak mutatni, jelentékeny növekvés volt.

Hogy nem becsültem tulmagasra az első időszak alatt a halandóságot, sok okom van feltenni; különösen egy számadás a szomszédos Genf városát illetőleg, a melyben, úgy látszik, hogy a 16. század alatt az élet valószinüsége, vagyis az a kor, a melyben a szülöttek fele él, csak 4.883 volt, valamivel kevesebb, mint négy és $^{9}/_{10}$-rész év; és az átlagos élettartam 18·5, vagyis 18 és fél év. A 17. században az élet valószinüsége volt 11·607, felette a 11 és fél évnek, az átlagos élet 23·258. A 18. században az élet valószinüsége felnövekedett 27·183, 27 és majdnem egyötöd évre és az átlagos élet 32 és egyötödrész évre.[2]

Nagyon valószinü, hogy ugyanazon nemü, bár talán nem ugyanazon mérvü csökkenése állt be a halandóságnak Svájczban; és tudjuk más országok anyakönyveiből, melyeket már számbavettünk, hogy a nagyobb halandóság természetesen okozza a születések nagyobb arányát.

A születéseknek a halálozásokkal való összefüggéséről Muret maga is hoz fel számos példát; de nem ismervén a népesedés igaz elvét, azok csak megdöbbentik őt, de nem tudja alkalmazni őket.

Beszélve a termékenység hiányáról a svájczi asszonyoknál, azt mondja, hogy Poroszország, Brandenburg, Svédország, Franczia-ország, sőt mindegyik ország, melynek anyakönyveit ő látta, nagyobb arányát adja a kereszteléseknek a lakosok számához képest, mint Vaud kanton, a hol ez az arány csak ugy volt, mint 1 a 36-hoz.[3]

[1] Ugyanazon táblázat 16. l.

[2] Egy értekezés a Bibliotheque Britannique-ban, kiadva Genfben, IV. k. 328. lap.

[3] Memoires etc. par la Société Econ. de Berne. Année 1766, I. rész, 47., 48. l.

Hozzáadja, hogy a Lyonoisban nem régen tett számitások szerint ugy tetszik, mikép Lyonban magában a keresztelések száma volt 1 a 28-ban, a kis városokban 1 a 25-ben és a falvakon 1 a 23-ban vagy 24-ben. Micsoda csodás különbség — kiált fel — a Lyonois és Vaud kanton közt, a hol a legkedvezőbb arány is csak két rendkivüli termékenységü községben nem volt felette 1 a 26-nak, és sok községben jelentékenyen kisebb, mint 1 a 40-ben.[1] Ugyanazon különbség, jegyzi meg, mutatkozik az átlagos életben. A lyoni tartományban kevéssel van felette 25 évnek, mig Vaud kantonban a legalacsonyabb átlagélet, és az is csak egyetlen mocsaras és egészségtelen községben, 29½ év és sok helyen felette a 45 évnél.[2]

„De honnan jön az, — szól — hogy ez az ország, a hol a gyermekek a legjobban megszabadulnak a csecsemő kor veszélyeitől, és a hol az átlagélet bárhogy veszszük is a számitgatást, magasabb, mint bárhol másutt, épen az, a melyben a termékenység legcsekélyebb? Honnan jő az, hogy minden községeink közt az, a melyik legmagasabb átlagéletet ad, ugyanaz legyen, a hol a szaporodási hajlandóság a legcsekélyebb?“

„Megoldani ezt a kérdést, egy feltevést koczkáztatok, a melyet azonban csak ilyenül adok. Nem ugy van-e, hogy azon czélból, miként minden helyen fentartassék a népesség helyes aránya, Isten bölcsen oly módon rendezte a dolgokat, hogy minden országban az élet ereje megforditott arányban legyen annak termékenységével.“[3]

„Tényleg a tapasztalat igazolja feltevésemet. Leyzin egy falu az Alpokban, 400 főnyi lakossággal, kicsivel többet termel évente nyolcz gyermeknél. Vaud kanton átlag ugyanazon számu lakos arányában 11-et és a lyoni tartomány 16-ot szül. De ha ugy esik, hogy 20 éves koruak a 8, a 11, és a 16 ugyanazon számra olvadnak le, az fog kitünni, hogy az élet ereje adja meg egyik helyen azt, a mit a másikban a termékenység tesz. És igy a legegészségesebb országok, kevesebb termékenységük folytán nem népesednek túl; és ez egészségtelen vidékek rendkivüli termékenységük folytán képesek fentartani népességüket.“

Képzelhetjük Muret meglepetését, mikor az anyakönyvekből azt látta, hogy a legegészségesebb nép a legkevésbbé szapora, mikor csodához folyamodott, hogy azt megmagyarázhassa magának.

[1] U. o. 48. l.
[2] U. o.
[3] U. o. 48. és köv. lap.

De ez a nehézség jelen alkalommal nem látszik ily következtetésre méltónak. A tényt kimagyarázhatjuk a nélkül, hogy ily csodás feltevéshez forduljunk, mint az, hogy az asszonyok termékenysége megforditott arányban áll egészségükhöz.

Bizonynyal van jelentékeny különbség különböző országok egészségességében, a mit részben a talaj és a fekvés okoz, részben a nép szokásai és foglalkozásmódja. Hogy ha ezen vagy bármely más okokból nagy halandóság fordul elő, közvetlenül következik a születések arányos száma, mind a kettő származván az évi házasságok nagyobb számából a munka nagyobb kereslete folytán, és minden házasság nagyobb termékenységéből, mivel az korábban és igy természetesen termékenyebb korban köttetett.

Ellenkezőleg, a mikor ellenkező okok miatt valamely ország vagy község egészségi állapota rendkivül jó; hogy ha a nép szokásai nem adnak a tulságos lakosság részére kimenő utat a kivándorlásban, a megelőző akadály feltétlen szüksége oly erősen fog hatni reájuk, hogy el kell azt fogadniok vagy éhenhalniok; és következőleg a házasságok későn jövén létre, az évente kötött házasságok száma nemcsak kicsiny lesz a lakosság számához, de minden egyes házasság természetesen kevésbbé termékeny is lesz.

Leyzin községben, melyet Muret emlit, ugy látszik, mindezen körülmények egyesültek szokatlan mértékben; fekvése az Alpokban, bár még nem nagyon magasan, a legtisztább és legegészségesebb levegőt adta, és a nép foglalkozása, mind pásztor lévén, a legegészségesebb természetü volt. Muret számitásaiból, melyeknek pontosságát nincs okunk kétségbevonni, ugy látszik, hogy az élet valószinüsége ezen községben oly rendkivül magas, mint 61 év.[1] És a születések átlagos száma 30 évi időszak alatt csaknem mindig pontosan azonos a halálozások számával,[2] világosan mutatva, hogy a nép szokásává nem vált kivándorolni és hogy a község vagyoni állapota a lakosság eltartására körülbelül egyforma maradt. Ennélfogva van jogunk következtetni, hogy a legelők korlátoltak, és hogy nem szaporithatók könnyen sem mennyiségben, sem minőségben. A marhalétszám, a mely eltartható rajtuk, természetesen korlátolva volt; és ép ugy az emberek száma, a kik ezen marha őrzésére kivántatnak meg.

Ily viszonyok közt, hogy volna lehetséges a fiatal embereknek, kik most serdültek fel, elhagyni szüleik házát és megházasodni,

[1] Memoires etc. par la Société Econ. de Berne. Année 1766. V. tábl. 64. l.
[2] U. o. I. tábl. 15. l.

mielőtt egy pásztori, tejgazdasági vagy valami más efféle állás megüresedik a halál utján? És miután a nép rendkivüli egészséges volta miatt ez igen nagyon lassan következett be, világos, hogy nagyobb részüknek várni kellett ifjuságuk nagyobb részén át nőtlen állapotban, vagy a legszembeszökőbb koczkázatba bele menni, hogy éhen halnak maguk és családjaik. Ez eset még erősebb, mint Norvégiában és egy különös szabatosságot nyer azon körülmény folytán, hogy a születések és halálozások olyan közel egyformák.

Ha egy atyának szerencsétlenül nagyobb családja van, mint a rendes, annak hatása inkább csökkentése, semmint szaporitása lesz a házasságoknak. Talán takarékoskodva képes lesz azokat eltartani otthon, ámbár valószinüleg nem fog találni elegendő foglalkozást részükre kis birtokán; de szembeszökőleg sok ideig nem lesz képes magukra hagyni őket, és a fiuk közt az első házasság valószinüleg csak atyjuk halála után jön létre; mig ha csak két gyermeke lett volna, az egyik megházasodhatott volna a nélkül, hogy elhagyja a szülői fedelet, és a másik atyja halála után. Talán általában lehet mondani, hogy négy felnőtt nőtlen ember jelen-, vagy távolléte okozhat annyi különbséget, hogy van vagy nincs hely egy más házasság és egy uj család keletkezésére.

Miután ezen községben, kevés kivétellel, a házasságok igen későiek lesznek, és a vidék végtelen egészséges voltánál fogva csak későn oldatnak fel a felek egyikének halála által, szembeszökő, hogy a fennálló házasságoknak igen nagy része az életkorban előhaladottak közt fog lenni, s igy az asszonyok nagy része már a gyermekszülés korán tul lesz; és ennek folytán a fennálló házasságok aránya az évi születések számához igen szokatlan alacsony arányban lesz, mint 12 az egyhez. A születések a lakosságnak csak minteg 49-ed része; és a 16 éves koron felüli emberek száma az ezen aluliakhoz képest közel, mint 3 az 1-hez.[1]

Mint ellentétet ezen községhez, és bizonyitékát annak, hogy a háztartások számát mily kevéssé lehet alapul venni a lakosság kiszámitásánál, Muret rámutat St.-Cergne községre a Jurában, a hol a létező házasságok száma az évi születésekhez csak 4 az 1-hez arányban állanak, a születések a lakosság 26-od része, és a 16 év alatt és felett élő egyének száma épen egyenlő.[2]

Ezen községek lakosságát az évi születések arányában állapitani meg, oda vezetne, — igy szól — hogy Leyzin nem haladja

[1] Memoires etc. par la Societé Econ. de Berne. Année 1766; 11. és 12. l.

[2] Ugyanaz, ugyanott.

tul St.-Cergnet csak legfelebb egy ötöddel, mig a tényleges számlálás szerint az előbbi lakossága volt 405 és az utóbbié csak 171.[1]

Azon községeket választottam, jegyzi meg, a melyeknél az ellentét legfeltünőbb; de bárha a különség nem oly szembeszökő a többiben, de mindig ugy fogjuk találni, hogy egy helyről a másikra, még igen kis távolságoknál, és külsőleg egyenlő viszonyok között is, az arányok jelentékenyen változók.[2]

Különös, hogy megtéve ezen észrevételeket és más hasonló természetüeket, a miket én nem hoztam fel, mégis Vaud kanton elnéptelenedésének egész bizonyitékát a születések arányára fekteti. Nincs jó ok feltételezni, hogy ez az arány nem volt változó különböző időkben, mint szintén különböző viszonyok közt. A Leyzin és St.-Cergne két község közt a szaporaság rendkivüli ellentéte oly okokon nyugszik, a melyeket az idő és körülmények hatása megváltoztathat. Azon nagy aránya a csecsemőknek, a mely érett korra felnő St.-Cergneben, azt mutatja, hogy az ő természetes egészséges volta nem sokkal áll lejebb Leyzinénél.[3] Születései aránya halálozásaihoz 7 volt a 4-hez;[4] de mivel a lakosok egész száma nem nagyobb 171-nél, szembeszökő, hogy a születések ezen nagy többlete nem szaporithatta a lakosságot az utolsó két évszázad alatt. Ez ennélfogva vagy az utolsó években a földmüvelés és iparban történt nagy haladásról bizonykodik a faluban, vagy a kivándorlás szokásáról. Azt hiszem, hogy az utóbbi feltevés az igazi és ugy látszik, ez megerősittetik a felnőttek csekély száma által, a mit már megjegyeztem. A község a Jurában fekszik, a Páristól Genfbe vezető nagy ut mentén; a mely helyzet szembeszökőleg hajlamot fakaszt a kivándorlás megkönnyitésére; és tényleg, ugy látszik, egy a városok és sik vidékekre termesztő falu szerepére szoktatta és arra, hogy a felnőttek egy jelentékeny száma évente elvonulva, helyet adjon a többinek, hogy megházasodhassék és számos maradékot tartson el.

A kivándorlás szokása némely faluban nem csupán a helyzettől függ, de valószinüleg gyakran véletlentől. Kevés kétségem van arról, hogy három vagy négy igen jól sikerült kivándorlás gyakran ébresztette fel a vállalkozási szellemet az egész faluban;

[1] U. o. 11. l.

[2] U. o. 13. l.

[3] Memoires etc. par la Société Econ. de Berne. Année 1766. XIII. tábl. 120. lap.

[4] Ugyanaz I. tábl. 11. l.

és három vagy négy rosszul sikerült az ellenkezőt. Hogy ha a kivándorlási szokás Leyzin faluba bevitetnék, nem lehet kételkedni, hogy a születések aránya tüstént megváltoznék; és husz év mulva anyakönyveinek vizsgálata ép oly különböző eredményeket mutatott volna fel azoktól, miket Muret vizsgált meg, mint a minők most St.-Cergue község egész ellentétes eredményei. Ebből kitünik, hogy a nagyobb halandóságon kivül más okok is hozzájárulnak a lakosság számának megbecsüléséhez különböző időszakokban, mint a születések aránya, a mi nagy bizonytalanságnak van kitéve.

Azon tények, a miket Muret gyüjtött össze, mind becsesek, bár következtetései nem mindig tekinthetők ilyenekül. Tett ő némely számításokat Veveyről, oly természetüeket, a melyek valóban megállapithatják a házasságok termékenységének kérdését és megmutathatják a rendes kiszámitási mód szabatosság hiányát, bárha nem is volt az a czélja vele. Azt találta, hogy 375 anya szült 2093 gyermeket, mind élve szülöttet; a miből következik, hogy egy-egy anya szült $5^{10}/_{12}$, vagyis közel hat gyermeket.[1] Ezek azonban mind valódi anyák voltak, a mi nem mindegyik feleség; de megengedve, hogy a rendes aránya a meddő feleségeknek Veveyben az, a mit ő talált, t. i. 20 a 478-ban, mégis ugy látszik, hogy az összes férjhezment asszonyok átlag egyenkint több, mint $5^1/_3$ gyermeket szültek.[2] És ez pedig városban volt, a melynek lakosait ő azzal szokta vádolni, hogy nem lépnek házassági állapotra oly korszakban, mikor a természet ösztönzi erre, és ha megházasodnak, nincs meg mindazon gyermekük, a kiknek meg kellene lenni.[3] Az évi házasságok rendes aránya az évi születésekhez Vaud kantonban, mint 1 a 3·9-hez[4] és természetesen a számitások rendes módja szerint ugy tetszik, hogy a házasságok mindegyike eredményez 3·9 gyermeket.

Felosztva Vaud kantont nyolcz különböző kerületre, Muret ugy találta, hogy hét városban az átlagos élet volt 36 év; és az élet valószinüsége, vagyis az a kor, a melyben a szülöttek fele még életben volt, 37. 36 faluban az átlagos élet volt 37, és az élet valószinüsége 42. Az Alpok kilencz községében az átlagos élet

[1] Ugyanaz 29. és köv. l.

[2] A második és harmadik házasságok miatt, a házasságok termékenysége szükségképen kevesebb, mint a férjhezment nők termékenysége. Csupán az anyák vétettek itt számba, tekintet nélkül a férjek számára.

[3] Memoires etc. par la Société Econ. de Berne. Année 1766. 32. l. Ugyanaz. I. tábl. 21. l.

volt 40, és az élet valószinüsége 47. A Jura hét községében ez a hét arány volt 38 és 42; 12 gabonatermő községben 37 és 40; 18 nagy bortermelő községben 34 és 37; hét községben vegyesen szőlővel és hegygyel 33$^{9}/_{10}$ és 36; és egy mocsaras községben 29 és 24.[1]

Egy másik tálázatból kitünik, hogy a 15 év alatt meghalt személyek száma kevesebb volt $^{1}/_{5}$-nél Leyzin rendkivüli községben, és kevesebb mint $^{1}/_{4}$ néhány más községében az Alpoknak és a Jurának. Az egész Vaud kantonban kevesebb volt, mint $^{1}/_{3}$.[2]

Némely legnagyobb városban, mint Lausanne és Vevey, azért, mert idegenek nagy számmal laknak ott, a felnőttek aránya a 16 éven alóliakhoz csaknem oly nagy volt, mint Leyzin községben és nem messze a 3 az 1-hez. Azon községekben, a melyekből nem volt gyakori kivándorlás, ez az arány mintegy 2 az 1-hez állott. És azokban, a melyek lakosokkal láttak el más vidékeket is, jobban közeledett az egyenlőség felé.[3]

Muret a Vaud kanton egész lakosságát 113,000-ra becsülte, a miből 76,000 felnőtt volt. Ennélfogva a felnőttek aránya a tizenhat éven alul állókéhoz az egész országban, mint 2 az 1-hez. Ezen 76,000 felnőtt között volt 19,000 fennálló házasság, tehát 38,000 házasfél; és ugyanazon számu nőtlen, ámbár az utóbbi számból — Muret szerint — mintegy 9000, valószinüleg özvegy nő vagy férfi.[4] A nőtlenek ily átlagos számával, daczára az elismert kivándorlásoknak, kevés ok volt feltenni, hogy ezen kivándorlások lényegesen hatottak az évi házasságok számára és csökkentették volna a népesedés haladását.

Az évi házasságok viszonya a lakosokhoz Vaud kantonban — Muret táblázatai szerint — csak 1 volt a 140-hez,[5] a mi még kisebb, mint Norvégiában.

Muret mindezen számitgatásai magukban foglalták a népesedést megelőző akadályok működését jelentékeny mértékben, az egész területen, a melyről szólottak; és ok van azt hinni, hogy ugyanezen szokások uralkodnak Svájcz más részeiben is, ámbár jelentékenyen változva helyről helyre, hozzásimulva a nép viszonyaihoz és foglalkozásaihoz, őket többé vagy kevésbbé egészségesekké teszik, vagy az ország gazdagsága ad e helyet vagy nem, a szaporodásra.

[1] U. o. VIII. tábl. 92. és köv. l.
[2] U. o. XIII. tábl. 120. l.
[3] U. o. XII. tábl.
[4] U. o. első rész. 27. l.
[5] Memoires etc. par la Société Econ. de Berne. Année 1776, első rész, I. tábl.

Bern városában, 1583-tól 1654-ig. a főtanács befogadott a polgárságba 487 családot, a kik közül két század alatt kihalt 379 és 1793-ban csak 108 maradt fenn. Az 1684-től 1784-ig terjedő száz év alatt 207 berni család halt ki. 1624-től 1712-ig a polgárjog megadatott 80 családnak. 1623-ban a főtanács egyesitette 112 különböző család tagjait, a melyekből csak 58 áll fenn.[1]

A nőtlen személyek száma Bernben, beleértve az özvegy férfiakat és nőket, jelentékenyen felette van a felnőttek felének; és az arány a tizenhat éven alul és felül levők közt, nem messze van 1 a 3-tól.[2] Ezek erős bizonyitékok az előzetes akadályok hatalmas működéséről.

A Bern kantoni parasztok mindig azon hirben állottak, hogy gazdagok, és kétségkivül ez nagy mértékben ezen oknak tulajdonitható. Hosszu ideig egy törvény állott fenn, a mely megkövetelte, hogy mindegyik paraszt, mielőtt engedélyt kapna a nősülésre, igazolja, hogy birtokában van a katonai szolgálatra szükséges fegyvereknek és felszereléseknek. Ez egyszerre kizárja a legszegényebbeket a házasságból; és sok más szokásaira igen üdvös változást gyakorolhat annak tudata, hogy nem érhetjük el vágyaink teljesülését szorgalom és takarékosság nélkül. Egy fiatal ember, a ki ezen czéllal maga előtt, beállott szolgálatba akár otthon, akár valahol idegen helyen, ha megszerezte a szükséges összeget, még csak emelkedve érezhette büszkeségét és nem lehetett megelégedve pusztán azzal. a mi neki megszerezhette az engedélyt a házasodásra, de tovább folytatta, mig csak körülbelül megszerzett annyit, a mennyi egy család ellátására szükséges.

Nagyon sajnálatos, hogy Svájczban létemkor nem voltam képes semmi részletet kapni a kisebb kantonokról; de az ország felzavart állapota lehetetlénné tette azt. Mindazonáltal fel lehet tenni, hogy mivel csaknem mindegyike legeltető ország, nagy mértékben hasonlithatnak a vaudi kanton alpesi községeihez a nép rendkivül egészséges voltában és a megelőző akadály feltétlen szükségességében; kivéve, a hol ezen körülményeket megváltoztatta a kivándorlásnak rendesnél nagyobb gyakorlata, vagy gyáriparok behozatala.[3]

[1] Statistique de la Suisse, Durand. IV. köt. 405. l. 8°. 4 kötet. Lausanne, 1796.

[2] Beschreibung von Bern, II. köt. I. tábl. 35. l. Két kötet. 8°. Bern, 1796.

[3] Prevost Genfről, ezen munka forditásában, némi adatokat ad Gallis kis kantonról, a melybe a gyapjuipar hozatott be. Ugy látszik, hogy előbb igen jövedelmező volt, és a koraházasságok szokását és a lakosság jelentékeny szaporodását honositotta meg; de később a bérek szerfelett alacsonyak lettek

Egy főleg pásztor ország népesedésének korlátai szembeszökőleg feltünőek. Nincsenek kevésbbé alkalmas területek a javitásra, mint a hegyi legelők. Ezeket szükségképen főleg a természetre kell bizni; és ha egyszer megfelelően el vannak látva marhával, alig lehet mást mit csinálni. A nagy nehézség Svájcz ezen részeiben, mint Norvégiában, az, hogy elegendő takarmány szereztetik be a sok marha téli eltartására, a mely a hegyeken eltartható nyáron. Ezen czélból a szénát a legnagyobb gonddal gyüjtik. Oly helyeken, a hova a marha nem mehet be, a paraszt gyakran gyüjti a szénát, lábtókon is; némely helyeket nem magasabb, mint három hüvely magasságu füvet, évente háromszor is kaszálnak; és a völgyekben a mezők oly közel vannak mintegy leborotválva a zöld mezőkön, mintha csak ollóval vágták volna le. Svájczban, mint Norvégiában, ugyanazon okokból, a kaszálás ugy látszik a tökéletesség legfelső fokáig kifejlett. Miután azonban a földek javitása a völgyekben főleg a marhaállományból eredő trágyázástól függ, szembeszökő, hogy a szénamennyiség és a marha száma kölcsönösen korlátozva vannak egymás által; és miután a lakosság természetesen korlátozva van az állomány termesztése által, nem látszik lehetségesnek növelni ezt egy bizonyos ponton tul, és azt sem nagy határig. Ámbár tehát a lakosság Svájcz sik részein növekedett az utolsó század alatt, van ok feltenni, hogy állandó maradt a hegyes részeken. Muret szerint igen jelentékenyen csökkent az Alpokban és Vaud kantonban; de ezen tény bizonyitékairól már megjegyeztük, hogy szerfelett bizonytalanok. Nem valószinü, hogy az Alpok kevesebb marhát tartanának ma, mint korábban; és hogy ha a lakosok valóban inkább kevesebbek volnának számban, az inkább tulajdonitható a gyermekek kis számának és azon javitásoknak, melyek azóta lettek általánosak ez életmódban.

A kisebb kantonok némelyikében iparok telepedtek le, a melyek az által, hogy nagyobb számu foglalkozást adtak és ugyanakkor nagyobb mennyiségü kivitelt a gabona beszerzésére, természetesen

és a lakosság negyedrésze kegyelemkenyérre szorult. A születések és halálozások aránya a lakossághoz a helyett, hogy 1 a 35 vagy 1 a 45-höz lenne, mint Vaud kantonban, lett 1 a 26-hoz és 1 a 35-höz. És az utolsó forditásban levő későbbi adat szerint a születések aránya a lakossághoz az 1805-től 1819-ig terjedő 14 év alatt ugy volt mint 1 a 24-hez, és a halálozásoké mint 1 a 30-hoz.

Ezen arányok mutatják a korai házasságok gyakorlatát és annak ily viszonyok között és ily helyzetbeni természetes következményeit, a nagy szegénységet és nagy halandóságát. Heer, a ki Prevostnak ezen adatokat szolgáltatta, — ugy látszik — korán előrelátta ezen következményeket.

jelentékenyen növelték a lakosságot. De a svájczi irók ugy látszik mind egyetértenek, hogy azon vidékek, a melyeket tárgyaltak, általában véve szenvedtek egészség, erkölcs és boldogulás dolgában.

A pásztorélet természetében áll, hogy élelmiczikket sokkal nagyobbszámu népnek termel, mint a mennyit ő alkalmazhat. A dolgok ezen állapota természetesen vezet kivándorlásra és ez a főoka annak, hogy a svájcziak miért vannak annyira elfoglalva idegen szolgálatban. Ha az atyának több fia van egynél, azok, a a kikre nincs szükség a gazdálkodásnak, erősen csábittatnak arra, hogy vagy belépjenek katonáknak, vagy kivándoroljanak valami más módon, mert ez az egyedüli esély teheti őket képesekké megházasodni.

Lehetséges, ámbár nem valószinü, hogy egy több, mint hasznos szelleme a kivándorlásnak, működvén oly országban, a hol mint láttuk, az előző akadály igen jelentékeny mértékben működött, ideiglenesen megakadályozta a szaporodást azon időszakban, a mikor oly általános riadalom volt az elnéptelenedés miatt. Ha ez igy van, ez bizonyára hozzájárult a nép alsóbb osztályainak helyzete javitására. Minden idegen utazó Svájczban, kevéssel ez idő után, különbség nélkül megjegyzi, hogy a svájczi parasztság állapota jobb, mint más országokban. Egy későbbi kirándulás alkalmával Svájczba, bizony meg voltam lepetve, hogy nem találtam oly jónak, mint a milyennek hallottam. A kedvezőtlen változás legnagyobbrésze jogosan tulajdonitható azon veszteségek és szenvedéseknek, melyek az utolsó zavarokban érték a népet; de talán része van benne a különböző kormányzat helytelen igyekezetének a lakosság szaporitására és még azon jól tervezett szabályok végkövetkezményeinek, a melyekkel egy időben előakarták a nép jólétét és boldogulását segiteni.

Nagyon meg voltam lepetve ezen utóbbi nemü szabályzatok egy eredményével, a melyet láttam a Jurában a Lac de Jouxhoz való egy kirándulás alkalmával. Alig érkezett meg csoportunk a tó végén egy kis vendéglőhöz, mikor a ház asszonya már elkezdett panaszkodni a szomszédságban levő községek szegénysége és nyomora felett. Azt mondta, hogy a vidék keveset termel és mégis tele van lakossággal; hogy olyan fiuk és leányok is összeházasodnak, a kiknek még iskolába kellene járniok; és hogy a meddig a korai házasságok ezen szokása tart, folytonosan el lesznek nyomorodva és szükségében a megélhetésnek.

Az a paraszt, a ki azután vezetett bennünket az Orbe forrásához, részletesebben belement a tárgyba, és ugy látszott, hogy a népesedés elvét ép oly jól megértette, mint bárki, a kivel én valaha találkoztam. Azt mondta, hogy az asszonyok szaporák és a levegő a hegyekben oly tiszta és egészséges, hogy igen kevés gyermek hal meg, kivéve a teljes szükség következtében; hogy a talaj, terméketlen lévén, képtelen foglalkozást és táplálékot adni azon százaknak, a kik évenkint felnőnek férfikorra; hogy a munkabérek ennek folytán igen alacsonyak és teljesen elégtelenek egy család illő eltartására; de hogy a társadalom nagyobb részének nyomora és éhenhaló helyzete nem kellően működik, mint intés másoknak, a kik még mindig házasodnak, és számos gyermeket szülnek, a kiket nem tudnak eltartani. Ez a korai házasság szokása az, a mint ő mondta, a mit le vice du paysnek nevezhetnének: és ő oly erősen meg van győződve az ebből szükségképen folyó szükséges és kikerülhetlen nyomoruságról, hogy ő azt gondolja, mikép szükség van törvényre, a mely eltiltsa a férfiakat házasságra lépni, mielőtt negyven évesek volnának, és akkor is csak vén leányokkal, a kik hét vagy nyolcz helyett csak két vagy három gyermeket szülnének.

Én bizony gyönyörködtem előadásának komolyságán e tárgy felett és különösen befejező javaslatán. Ő bizonyosan látta és érezte legerősebben a tulbő népességből eredő nyomort, hogy ily erőszakos orvosszert ajánlott. Utánajárván, megtudtam, hogy ő maga is igen fiatalon házasodott.

Az egyedüli pont, a hol hibázott a tárgy filozófikus megitélésében, az volt, hogy egész okoskodását nagyon is kizárólag a vidék terméketlen és hegyes voltára alapitotta és nem terjesztette ki a sikokra is. A termékeny helyeken, ő azt gondolta talán, hogy a bő gabona és foglalkozás elmozdithatja a nehézségeket és lehetővé teszi a korai házasságokat. Mivel nem élt sokat a sikon, természetes volt, hogy e hibába esett; különösen azért is, mert ez esetben a nehézség nem gátolható meg, mely a tárgy széles terjedelméből ered; de ténylegesen kevésbbé az alacsony helyek, a városok és gyárak által okozott nagyobb halandóság miatt.

Kérdezém az iránt, mi a főoka annak, a mit ő vidéke főbünének nevezett, nagy bölcsészeti szabatossággal magyarázta meg azt. Azt mondta, hogy több évvel ezelőtt egy kőcsiszoló gyárt állitottak fel, a mi egy ideig igen virágzó állapotban volt, és az egész vidéknek magas béreket és foglalkozást adott; hogy a család ellátásának

könnyüsége és a gyermekek részére korai elfoglaltatás találása nagy mértékben felbátoritotta a korai házasságokat; és hogy az a szokás tovább tartott akkor is, mikor a divat változása, véletlen vagy más okokban a gyár csaknem tönkrement. Azt mondta, hogy a régibb években igen nagy kivándorlás is volt; de a szaporodási rendszer oly gyorsan haladt, hogy az nem volt elégséges arra, hogy megszabaditsa a vidéket felesleges szájaitól és az eredmény az volt, a mit ő irt le nekem és a mit részben láttam magam is.

Más beszélgetésekben, a melyeket folytattam Svájcz és Savoy különböző részein alsóbbrendü emberekkel, sokat találtam, a kik bár nem voltak kellőleg jártasak a népesedés elvében arra, hogy lássák annak hatásait a társadalomra, mint ez a barátom a Lac de Jouxn, mégis látták nekik elég tisztán, miután saját egyéni érdekeiket is érintette, és teljesen tisztában voltak azon bajokkal, a miket okozhatnának maguknak, ha megházasodnának előbb, mielőtt türhető kilátások volna arra, hogy képesek lesznek eltartani egy családot. Azon általános eszmékből, a miket találtam általában ezen tárgy felett, egyáltalában nem mondanám, hogy nehéz volna a pórnéppel megértetni a népesedés elvét, és annak hatását az alacsony munkabérek és szegénység okozására.

Ámbár nincs feltétlen gondoskodás a szegényekről Svájczban, mégis rendesen minden községnek van némi földesuri és tulajdoni joga közhasználatban levő földek felett és várják tőle, hogy eltartja saját szegényeit. Miután azonban ezen alapok korlátoltak, igen gyakran teljesen elégtelenekké válnak; és alkalmi önkényes gyüjtések indulnak meg e czélra. De a fedezet egésze aránylag csekély és bizonytalan lévén, nincs meg annak az a rossz hatása, mint a községi adóknak Angliában. Az utolsó években a községekhez tartozó közföldek nagyrésze felosztatott egyeseknek, a kik természetesen igyekeztek javitani a földet, és növelni a nép számát; de azon mód miatt, a melyben ez gyakoroltatott, talán nagyon is ugy működött, mint rendszeres felbátoritás a házasságra és sokban járult hozzá a szegények számának növeléséhez. A leggazdagabb községek környékén én gyakran láttam a legnagyobb számu koldust.

Ok van azonban feltenni, hogy a berni közgazdasági társaság igyekezete a földmivelés emelésére némi sikerrel járt; és hogy az ország gyarapodó segédeszközei helyet teremtettek egy további népességnek, és ellátták, ha nem is az egészet, legalább legnagyobb részét azon szaporodásnak, a mely utóbbi időben látható, megfelelő táplálékkal.

1764-ben az egész Bern kanton lakossága, beleértve Vaud kantont is, 336,689 volt. 1791-ben felnőtt 414,420-ra. 1764-től 1777-ig szaporodása évente 2000 főnyi volt; és 1778-tól 1791-ig évente teljes 3109-el.[1]

VI. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Francziaországban.

Mivel a lelkészi anyakönyvek Francziaországban a forradalom előtt, nem különös gonddal kezeltettek, sem pedig nem elegendő hosszu ideig, és mivel az a kevés, a mi közzététetett, nem mutat fel ugyan rendkivüli eredményeket, nem tettem volna az országot egy külön fejezet tárgyává, csupán a forradalmat illető egy körülmény miatt, a mi jelentékeny meglepetést okozott. Ez az, hogy a lakosság állapota nem csökkent meg, az oly hosszu és pusztító háboru által okozott veszteségek daczára.[2]

Egy nagy nemzeti munka, a mely a különböző departementek prefektjeinek jelentésein alapul, van most munka alatt Párisban, és a mikor készen lesz, attól lehet várni, hogy igen értékes adalékot fog adni általában a statisztikai tudomány adataihoz. Mindegyik prefekt adata azonban még nem kész; és engem alaposan biztatott az az ur, a ki a főfelügyeletet gyakorolja felettök, hogy már eleget tudnak arra, hogy bizonyosnak mondják, mikép Francziaország régi területének lakossága inkább növekedett, semmint csökkent a forradalom alatt.

Ily eset, ha igaz, igen erősen megerősiti ezen munka általános vezérelvét; és feltételezve azt jelenleg, mint tényt, némi fényt vethet ezen tárgyra, hogy ha kissé részletesen vizsgáljuk azt a módot, a mint ilyen dolog megtörténhetett.

Minden országban mindig van egy bizonyos jelentékeny csomója a nőtlen embereknek, a kik képződnek az évente a felserdült korba lépő emberek azon számából, a mely többletben van az évente megházasodók száma felett. Az ezen csomó további szaporodását meggátolja az, ha számuk olyan, hogy az évi halandóság egyenlővé vált az ahhoz való évi hozzájárulással. Vaud kantonban, mint láttuk az előző fejezetben, ebbe a csoportba véve

[1] Beschreibung von Bern II. köt. 40. l.

[2] Ez a fejezet 1802-ben iratott és Francziaország állapotát az amiensi béke előtt adja.

az özvegy férfiakat és nőket, a kik nincsenek tényleges házasságban, ezek száma egyenlő a házas emberek egész számával. De oly országban, mint Francziaország, a hol mind a halandóság, mind a házasodási hajlam sokkal nagyobb, mint Svájczban, ez a csoport nem teszi ki a lakosság oly nagy részét.

Egy 1800-ban Párisban Peuchet által közzétett Essai d'une Statistique Generale számításai szerint Francziaországban a nőtlen férfiak száma 18 és 50 közt 1.454,063; és a férfiak összes száma, nőtleneké és házasoké együttvéve ugyanazon korban, 5.000,000.[1] Nem látszik ki, hogy mely korszakban vették fel e számítást; de miután a szerző azt a kifejezést használja, hogy rendes időben, valószinü, hogy ő forradalom előtti időkről szól. Tegyük fel hát, hogy az 1.454,063 szám a katonai kor nőtlen férfiainak összes számát teszi ki a forradalom kezdetén.

Francziaország népessége a háboru kezdetén az Assemblée Constituante által 26.363,074-re tétetett;[2] és nincs semmi ok feltenni, hogy ez a számitás nagyon magas lett volna. Necker, bárha 24.800,000-et emlit, azon erős hitét fejezi ki, hogy az évi születések azon időben többre rugtak egy milliónál és következőleg ezen sokszorozóval $25^3/_4$-el az egész népesség közel 26 millió volt;[3] és ez a számitás tiz évvel korábbi, mint az Assemblée Constituante számitása.

Az évi születéseket tehát valamivel többre véve egy milliónál, és ugy véve, hogy $^2/_5$-nél több hal meg 18 év alatt, a mint az kitünik Peuchet némely adatából,[4] az következik, hogy több mint 600,000 ember éri el évenkint a 16 éves kort.

Az évi házasságok Necker szerint 213,774;[5] de mivel ezen szám tiz év átlaga, a mely alatt a lakosság növekedett, valószinüleg nagyon is alacsony. Ha 220,000-et veszünk, akkor körülbelől 440,000 ember házasodik meg a házasságképes korra jutó 600,000 közül és ennélfogva azoknak többlete, a kik 18 éves korra jutnak, azok felett a kikre szükség van az évi házasságok rendes arányát fentartani, 160,000 lesz, vagyis 80,000 férfi. Szembeszökő tehát, hogy az 1.451,063 nőtlen férfi összes száma, a kik katonai korban vannak, és az évi 80,000 ifju 18 éves korban elvihető az állam

[1] 32 l. 8° 78. lap.
[2] A. Yoong: Traves in france I. köt. XVII. fej. 466. l. 4° 1792.
[3] De l'Administration des finances, I. köt. IX. fej. 25 l. 12° 1785.
[4] Essay 31. l.
[5] De l'Administration des finances I. k. IX. fej. 255. l.

szolgálatába a nélkül, hogy ez az évi házasságok számát bármi mértékben megváltoztatná. De nem tehetjük fel, hogy az 1.451,063 egyszerre vétessék el; és sok katona megházasodik és oly állapotban van, hogy a népesedésre nézve nem teljesen haszontalan. Tegyük fel, hogy a nőtlen férfiak közül 600,000 egyszerre áll be; és ez a szám tartatik fenn az évi 150,000 ember besorozásával, a melyet részben azon 80,000 fedez, a kik évente jutnak a 18 éves korba, és nem szükségeltetnek az évi házasságok számának teljessé tételére, részben pedig a nőtlenül maradt 851,063 megmaradó részletéből, a kik a házasság kezdetén meg voltak; szembeszökő, hogy ezen két forrásból 150,000 ember vehető minden évben tiz évig, és az mégis megengedi az évi házasságok rendes számában a növekedést több, mint 10,000-el.

Igaz, hogy a tiz év folyamán a nőtlen férfiak eredeti csoportjából sokan tulmennek a katonai koron; de ez egyensulyozva, sőt, több, mint egyensulyozva van, a házaséletben való hasznosságok által. Kezdettől fogva tekintetbe kell venni, hogy ámbár egy férfi ötven éves korában általában ugy tartatik, hogy tulment a katonai koron, mégis, ha arravaló nőt vesz el, nem lesz haszontalan a népesedés szempontjából; és tényleg a 150,000 ujoncz évente, főleg az évente 18 éves kort elérő 300,000-ből vétetik; és az évi házasságok nagy mértékben fognak a nőtlenül maradtak megmaradó részéből elláttatni. Negyven-ötven éves özvegyek és nőtlenek, a kik a dolgok rendes állapotában nehezen találnának megfelelő házasfelet, valóban ezen nehézségeket valószinüleg elháritva látják a férjeknek ily ritka állapotában; és 600,000 ember hiánya valószinüleg helyet csinál az évi házasságok számánál egy igen jelentékeny toldalékra. Ez a toldalék minden valószinüség szerint meg is lesz. A nőtlenek eredeti csoportjából a megmaradó részből sokan, a kik máskép megmaradtak volna magukban, a körülmények ezen változása folytán meg fognak házasodni; és az tudva van, hogy a 18 év alatti ifjaknak egy igen tekintélyes része azon czélból, hogy a katonai besorozást kikerüljék, korán belépett a házaséletbe. Annyira volt ez az eset, és annyira hozzájárult a nőtlen emberek számának csökkentéséhez, hogy az 1798. év kezdetén szükségesnek látták eltörölni azt a törvényt, a mely a házas embereket kivette a sorozás alól; és azok, a kik ezen uj szabályzat után házasodtak meg, minden különbség nélkül egyformán elvitettek a nőtlenekkel. És ámbár igy azután a besorozások részben azokra nehezedtek, a kik tényleg vállalkoztak

benépesiteni az országot, mégis az ezen sorozások által nem érintett házasságok száma még mindig nagyobb volt, mint a forradalom előtti rendes száma a házasságoknak; és azon házasságok, a melyek megtörettek az által, hogy a férj fegyver alá hivatott be, valószinüleg nem voltak mindig teljesen meddők.

Sir François d'Ivernois — a kinek bizonyára meg volt hajlama nagyitani, és valószinüleg nagyitotta is jelentékenyen — a franczia nemzet veszteségeit, Francziaország összes szárazföldi és vizi csapatainak veszteségeit 1799. évig egy és félmillióra becsülte.[1] A kerek számok, a miket én hozok fel azon czikkből, hogy világossá tegyem a tárgyat, felülmulják Sir François d'Ivernois számát hatszázezerrel. Ő azonban számit, egymillió emberrel több veszteségét, a forradalommal együtt járó más pusztitó okokból; de mivel ezen veszteség különbség nélkül érte a korokat és mindkét nemet, nem érinthette a népesedést ugyanazon mértékben, és több, mint fedezve van az élte delén álló azon 600,000 férfival, a mi marad Sir François számadatain tul. Tekintetbe kell venni azt is, hogy a forradalmi háboru utolsó részében a katonai összeirások valószinüleg még nagyobb szigorusággal végeztettek az ujonnan szerzett területeken, mint a régi államban; és mivel ezen uj szerzemények lakossága öt vagy hatmillióra becsültetett, jelentékeny arányát teszi a hadseregek által elpusztitottnak vélt másfél milliónak.

Az a törvény, a mely oly nagy mértékben megkönnyitette az elválást a forradalom első korszakában, bizonyosan gyökeresen rossz volt mind erkölcsi, mind politikai szempontból, mégis a férfiak nagy ritkasága mellett kissé ugy hatott, mint a többnejüség szokása és a gyermekek számát megnövelte a férjek számához való arányban. Ehhez hozzáadhatjuk, hogy a férjek nélkül levő asszonyok sem voltak teljesen meddők, mert a törvénytelen születések aránya felemelkedett a születések egész számához viszonyitva $^1/_{47}$-ről $^1/_{11}$-re,[2]

[1] Tableau des Pertes etc. II. fej. 7. l. Garnier, Adam Smith kiadásához füzött jegyzeteiben azt számitja, hogy a franczia lakosságnak csak mintegy hatvanadrésze pusztittatott el a háborukban. Ugy veszi fel, hogy egyszerre csak 500,000 soroztatott be, és ezután a háboru folyamán következett további 400,000; és tekintetbe véve azt a számot, a mely természetesen is meghal, a háboru által okozott további halandóság csak 45,000 volt évente. V. k. XXX. jegyzet, 284. l. Ha a tényleges veszteség nem volt több, mint a hogy ezen állitás mondja, egy kis növekvés a születéseknél könnyen helyrepótolta volna; de azt hiszem, hogy a számitások valószinüleg annyira alatta vannak az igazságnak, mint sir François d'Ivernois felette.

[2] Essay de Peuchet. 28. l.

a mely előbbi volt a forradalom előtt; és ámbár ez szomoru bizonysága az erkölcsök sülyedésének, mégis bizonyára hozzájárult a születések számának szaporitásához; és mivel a női parasztok Francziaországban képesek voltak többet szerezni a forradalom alatt, mint rendesen, a munkáskezek ritka volta miatt, valószinü, hogy ezen gyermekeknek jelentékeny része életben maradt.

Mindezen viszonyok közt nem látszhatik lehetetlennek, és alig valószinütlennek is, hogy Francziaország lakossága fogyatkozás nélkül maradt, daczára mindazon pusztitásoknak, a melyet gyakorolt reá a forradalom folyamata, feltéve, hogy az ország földmüvelése olyan volt, hogy az élelmiszerek csökkenés nélkül maradtak. És most már — ugy látszik — általánosan el van ismerve, hogy bármily szigoruan szenvedett is Francziaország ipara, földmüvelése inkább gyarapodott, semmint megcsappant volna. A háboru egyik korszakában sem tehetjük fel, hogy a csapatokba besorozottak száma tulhaladta volna a forradalom előtt az iparokban dolgozó emberek számát. Azok, a kik kidobattak munkájukból, ezen iparok elpusztulása folytán és a kik nem mentek el katonának, természetes, hogy egyszerre a földmüvelési munkákra vetették magukat; és mindig az volt a szokás Francziaországban, hogy a nők dolgoztak a mezőn, a mely szokás valószinüleg csak megerősödött a forradalom alatt. Ugyanakkor a legjobb és legerőteljesebb kezek nagy részének távolléte, emelte a munka árát; és mivel sok uj föld jött müvelés alá és a legnagyobb fogyasztók[1] jelentékeny része külföldre ment ki, az élelmiszerek ára nem emelkedett aránylag, a munka valódi árában való ezen emelkedés, nemcsak ugy működött, mint hatalmas felbátoritás a házasságra, de képessé tette a parasztokat jobban élni és gyermekeik nagyobb számát nevelni fel.

Minden időben a kisbérlők és birtokosok száma nagy volt Francziaországban; és ámbár a dolgok ily állapota egyáltalán nem kedvező egy nemzet tiszta többjövedelmére vagy elkölthető vagyonára, de néha még sem kedvezőtlen az általános termelésre és mindig erős hajlama van felbátoritani a népesedést. A nemesek és papok sok nagy birtokának eladásából és szétosztásából a földbirtokosok száma nagyban megszaporodott a forradalom alatt; és mivel ezen birtokok egy része parkokból és vadászterületekből állott, uj területek

[1] Feltéve, hogy a gyermekek növekedett száma bármely időben egyenlő a fegyverben távol levő férfiak számához, mégis ezen gyermekek, mivel mind nagyon fiatalok, nem fogyaszthatnak el egyenlő mennyiséget azzal, a mit ugyanazon számu felnőtt ember elfogyasztana.

jöttek eke alá. Igaz, hogy a földadó nemcsak nagyon sulyos volt, de igaztalanul is volt kivetve. Azonban valószinü, hogy ez a hátrány közel ellensulyoztatott azon korábbi elnyomatások megszüntetése által, a melyek alatt dolgozott a földmüves; és hogy a nagybirtokok eladása és felosztása, nagy előnynek tekintethetett a földmüvelés részéről, vagy legalább is a nyerstermelés részéről, a mi a fődolog a puszta népesedésre való tekintetnél.

Ezeknek megfontolása valószinüvé teszik, hogy a megélhetési módok legalább is változatlanul maradtak, ha nem növekedtek is meg, a forradalom alatt; és Francziaország földmüvelésére vetve egy tekintetet jelen állapotában, még inkább megerősitve látjuk ezen feltételezést.

Ennélfogva nem leszünk hajlandók egyetérteni sir François d'Ivernois-val azon feltevésben, hogy Francziaországban az évi születések megcsökkentek egyheteddel a forradalom alatt.[1] Ellenkezőleg valószinübb, hogy megszaporodtak azon számmal. A születések átlagos aránya a népességhez Francziaországban a forradalom előtt — Necker szerint — ugy volt, mint 1 a $25^{3}/_{4}$-hez.[2] Kitünt némelyik prefektus jelentéséből, a mely beérkezett, hogy némelyik vidéki helyen ez az arány felemelkedett 1 a 21, 22, $22^{1}/_{2}$ és 23-ra;[3] és bár ezen arányok egy részét némi tekintetben az okozhatta, hogy a lakosság egy része távol volt a táborban, mégis nekem kevés kételyem van arra nézve, hogy az főképen a születések nagyobb számának tulajdonitható a rendesnél. Ha, a mikor minden prefektus jelentése összekerül, az fog kitünni, hogy a születések száma nem nagyobbodott a lakossággal arányban, és hogy a népesség mégsem csökkent, abból vagy az következnék, hogy Necker szorozója a születésekre nézve nagyon alacsony, a mi szerfelett valószinü, és ezen okból ő számitotta tul alacsonyra a népességet, vagy az, hogy a halandóság azok között, a kik nem voltak kitéve az erőszakos halálnak, kisebb volt, mint rendesen, a mi szintén, tekintve a munka nagy árát és a városok elhagyását a vidékre, nem valószinütlen.

Necker és Moheau szerint Francziaországban a halandóság a forradalom előtt volt 1 a 30, vagy $31^{1}/_{8}$-hoz.[4] Tekintve, hogy azon

[1] Tableau des Pertes, etc. II. fej. 14. l.

[2] De l'Administration des Finances. I. köt. IX. fej. 254. l.

[3] Essay de Peuchet. 28. l.

[4] De l'Administration des Finances. I. köt. IX. fej. 255. l. Essay de Peuchet, 29. l.

lakosság aránya, a mely a vidéken él, ahhoz, mely a városokban van, olyan, mint $3^1/_2$ az 1-hez,[1] ez a halandóság szerfelett nagy, okozva valószinüleg azon nyomoruság által, mely a tulnépesedésből ered; és Arthur Young megjegyzéseiből a franczia parasztság állapotáról[2] — a miket teljesen megerősit Necker[3] — kitünik, hogy az volt valóban az eset. Ha felteszszük, hogy ezen tulnagy népesség egy részének elhelyezése által a halandóság leszállott 1 a 30-ról 1 a 35-re, ez a kedvező változás jelentékeny mérvben képes volt helyreállitani a határokon levő háboruk által ütött réseket.

A valószinüség az, hogy mindkét emlitett ok működött részben. A születések szaporodtak és az országban maradottaknál a halálozások csökkentek, ugy, hogy a két körülményt egybevetve, valószinüleg kitünik, ha az összes prefektusok jelentései ismeretesek lesznek, hogy beleértve azokat is, a kik a csatatereken estek el, vagy erőszakos halállal multak ki, a halálozások még sem multák felül a születések számát a forradalom alatt.

A prefektusok jelentései a köztársaság kilencz évéről valók lesznek, és összehasonlitandók az 1789. évvel; de hogy ha a születések aránya a lakossághoz csupán az egyedüli kilencz évről adatnak, nem fogják megmutatni a születések átlagos arányát a lakosságéhoz a forradalom folyamata alatt. Az ezen esemény által okozott zavarban nem valószinü, hogy pontos anyakönyvek vezettettek volna; de elméletileg hajlandó vagyok hinni, hogy kevéssel a háboru megkezdése után, és annak folyamata alatti más korszakokban, a születések aránya az egész lakossághoz nagyobb volt, mint 1800-ban és 1801-ben.[4] Ha az tünnék ki ezen jelentésekből, hogy az évi

[1] Young: Travels in France. I. köt. XVII. fej. 468. l.

[2] Lásd általában a XVII. fej. I. köt., és ezen tárgyak felett utleirásában más helyen tett, helyes megjegyzéseit.

[3] De l'Administration des Finances. I. köt. IX. fej. 262 és köv. l.

[4] A mostanában kiadott „Statistique Generale et Particuliere de la France et des Les Colonies"-ben a prefektusok jelentései a kilencz évről benfoglaltatnak és igazolni látszanak e feltevést. A születések 955,430, a halálozások 821,871 és a házasságok 202,177. Ezen számok nehezen egyeznek meg Necker feltevéseivel; és mégis ezen munkában minden számitás — tekintettel az egész lakosságra és annak arányára egy négyszögmértföldre — Franciaország régi területét most népesebbnek tünteti fel, mint a forradalom kezdetén. A népesség becslését az Assemblée Constituante idején már emlitettük; és akkor a népesség száma egy négyszögmértföldre tett 996-ot. A köztársaság kilenczedik évében, a Bureau de Cadestre eredménye adott 26.048,254 számu lakosságot, és egy négyszögmértföldre 1020-at. A hetedik évben Depère számitotta Franciaország egész népességét 33.501,094-re, a melyből 28.810,694 tartozott a régi Franczia-

házasságok száma nem növekedett meg a forradalom alatt, ezen körülményt szembeszökőleg meg lehet magyarázni az ezen fejezetben országra, egy négyszögmértföldre 1101; de ezen számitások — ugy látszik — az Assemblée Constituante első becslésére voltak alapitva, a melyet később, mint tulmagasat, elejtettek. A kilenczedik és tizedik évben Piemont és Elba-sziget hozzájárulása felemelte az egész népességet 34.376.313; négyszögmértföldenkint 1086-ra. A régi Francziaországra tartozó szám nincs adva. Ugy látszik, hogy 28 millió körül van.

Ezen számitgatásokkal szemben a szerző alacsonyabb szorzót von, mint Necker a születéseknél, miután bár Necker arányai igazak maradtak a városokra, a vidéken a születések aránya növekedett $\frac{1}{28}$, $\frac{1}{22}$, $\frac{1}{22^{1/2}}$, $\frac{1}{22}$-re, a melyet ő a katonai szolgálat elkerülése végett kötött korai házasságoknak tulajdonit; és általában 25-öt hajlandó helyes szorzónak venni. És mégis, ha e szorzót veszszük, 25 helyett 28 millió lakosságot nyerünk. Valóban is az, hogy helyes következtetés nem vonható egy év születéseiből; de mivel csak ezen születések emlitettek, az ellenmondás szembeszökő. Talán a következő jelentések megoldhatják a nehézséget és a következő években nagyobbak a születések; de én hajlandó vagyok hinni, a hogy emlitettem a szövegben, hogy a születések arányában a legnagyobb növekvés a kilencz év előtt és valószinüleg a köztársaság első hat vagy hét évében volt, mert a házas férfiak ki voltak véve a katonai besorozásoktól. Ha a nemzet földmüvelő része jobb helyzetbe jutott a forradalom által, erősen hajlandó vagyok hinni, hogy mind a születések és halálozások aránya csökkenni fog. Oly kitünő égalj alatt, mint Francziaország, csupán az alsóbb osztályok igen nagy nyomora okozhat $\frac{1}{31}$ halálozási és $\frac{1}{25^{1/2}}$ születési arányt Necker számitásai szerint. És ezen feltevés alapján a kilencz év születései nem lehetnek helytelenek és jövőben a születések és halálozások nem lehetnek oly nagy arányban a lakossághoz. Ez ellentét e tekintetben Francziaország és Anglia közt teljesen csodálatos.

Ezen munkának a népesedésre vonatkozó része nem sok ismeretével van irva a tárgynak. Egy megjegyzés igen különös. Megjegyeztetik, hogy a házasságok aránya a népességhez mint 1 a 110-hez, és a születéseké 1 a 25-höz, a miből azt következteti, hogy a szülöttek egy negyede él házasuló korban. Ha ez a következtetés igaz volna, Francziaország hamar elnéptelenednék.

Az élet értékét számitgatva a szerző Buffon táblázatait használja, melyek teljesen pontatlanok, miután főleg a Páris körül fekvő falvak anyakönyveiből vannak véve. Az élet valószinüségét ezek a születésnél csak kissé magasabbra teszik 8 évnél, a mi, a városokat és vidékeket összeszámitva, igen alatta van a helyes átlagnak.

Alig van e müben valami feljegyzésre méltó uj dolog hozzáadva a Peuchet Essayjében foglaltakhoz, melyre gyakran utaltam. Egészben véve nem láttam elegendő indokot megváltoztatni az ezen fejezetben foglalt feltevéseim bármelyikét, bárha valószinüleg nem alaposak is. Valóban elfogadva Sir Francois d'Ivernois számitásait a férfiak tényleges elvesztésére a forradalom alatt, sohasem hittem számok által meggyőzve magam; de az olvasó tudni fogja, hogy inkább felvilágositás kedvéért fogadtam el azokat, semmint hogy pontosan igazaknak tartsam azokat.

már említett rendkivüli megszaporodásával a törvénytelen születéseknek, a melyek most az összes születések $^1/_{11}$-ed részét teszik a $^1/_{47}$-ed helyett, a melyet Necker számitott ki a forradalom előtt.[1]

Sir François d'Ivernois megjegyzi, „hogy azok, a kiknek még ezután kell megtanulniok a politikai számtan első alapjait, a kik azt képzelik, hogy a csatamezőkön és a kórházakban vehetnek számot azon életekről, a melyekbe egy forradalom vagy háboru került. Azon emberszám, melyet megöl, sokkal kevesebb fontosságu, mint azon gyermekek száma, a kiket megakadályozott és még meg fog akadályozni abban, hogy világra jöjjenek. Ez a legmélyebb seb, melyet Francziaország népesedése kapott: „feltéve, — igy szól — hogy az elpusztitott, csak kétmillió ember egybekelt volna ugyanannyi nővel, Buffon számitásai szerint ez a kétmillió pár világrahozott volna tizenkétmillió gyermeket, hogy ezek azután harminczkilencz éves korukban egyenlő számot adjanak az ő szüleikkel. Ez a szempont, a melyben egy ilyen emberpusztitás következményei majdnem kiszámithatlanok; mert sokkal nagyobb hatásuk van a tizenkét millió gyermekre való tekintettel, a kiknek világra jöttét megakadályozzák, mint azon két és félmillió ember tényleges halála szempontjából, a kikért Francziaország gyászol. Csak egy jövő korban fog képes lenni megbecsülni ezt a rettenetes veszteséget.[2]

És mégis, ha az előző okoskodás alapos, Francziaország nem igen veszitett egyetlen születést sem a forradalom által. Annál igazabb oka van hát gyászolni azt a két és fél millió embert, a kiket elveszitett s nem utódaikat; mert ha ezen emberek megmaradtak volna az országban, a gyermekeknek, a kiket más szülők szültek, megfelelő nagy része nem jött volna világra. Hogyha Európa legjobban kormányzott országában mi siratnók azt az utónemzedéket, a mely meg volt akadályozva abban, hogy világra jöjjön, örökké gyászruhát kellene hordanunk.

Szembeszökő, hogy a születések állandó irányzata minden országban kipótolni a halálozások által okozott hiányokat: nem

[1] Essay de Peuchet 28. l. Nagyon valószinü, hogy a törvénytelen születések ezen növekvése okozta, hogy a rendesnél nagyobb számu gyermek tétetett ki azon borzasztó befogadó helyeken, a lelenczházakban, a mint Sir Francois d'Ivernois emliti; de valószinüleg ezen kegyetlen szokás csupán egyes vidékekre szoritkozott és általában a kitettek száma nem mutat fel az összes születésekhez képest oly nagy arányt.

[2] Tableau des Pertes etc.; I. fej. 13., 14. lap.

vezethet erkölcsi szempontból sohasem odáig, hogy legkisebb mentséget nyujtson az emberi élet felesleges feláldozására. A positiv baj, a mely ez esetben elkövettetik, a fájdalom, a nyomor és a messzeható szomoruság és bánat, a mely a létező lakosoknak okoztatik, semmi módon nem ellensulyozható annak meggondolásával, hogy a népességben okozott számszerü hiány pótolható gyorsan. Nem lehet semmi más erkölcsi vagy politikai jogunk, mint az, a mi a legégetőbb szükség, kicserélni nevezetesen azon lények életét, a kik teljes erejük birtokában voltak, tehetetlen csecsemők ugyanazonos számával.

Azt is meg kell jegyezni, hogy bár Francziaország számszerinti lakossága nem szenvedett is esetleg a forradalomtól, mégis ha veszteségei bármily módon is megfelelők voltak a tárgyról felvett hozzávetéseknek, katonai ereje bizonynyal nem maradt érintetlen. Mostani lakosságának szükségképen sokkal nagyobb aránya áll asszonyokból és gyermekekből, mint rendesen; és a katonai kort elért nőtlen férfiak száma igen feltünő módon kellett, hogy megcsökkenjen. Ez valóban ismeretes azon prefektek jelentéseiből, melyek már beérkeztek, hogy igy áll az eset.

Kitünt, hogy az a pont, a melynél a férfiak elvonása lényegesen kezdi érinteni egy ország népesedését, az, a mikor a nőtlen férfiak eredeti csoportja ki van meritve és az évi szükséglet nagyobb, mint a férfiak száma, a kik évente felserdülnek, azon szám felett, a mely az évi házasságok rendes arányának fentartására szükséges. Francziaország valószinüleg némileg távol volt e ponttól a háboru befejeztekor; de népesedésének jelen állapotában, a mikor az asszonyok és gyermekek aránya magasabb és a katonai korban levő férfiak száma nagyon megcsappant, nem tudná megtenni azon óriási erőfeszitéseket, a melyeket megtett egykor, a nékül, hogy népesedése forrásain sebet ne üssön.

A katonai korban levő férfiak száma Francziaországban mindig alacsony volt a lakossághoz való arányában, azért, mert a házasságra való hajlam[1] és a gyermekek nagy száma mindig meg volt. Necker különösen megjegyzi ezt a körülményt. Megjegyzi, hogy a parasztságnál nagyon nagy a nyomoruság, azért következésképen előáll a háromtól négy évig való korban a gyermekek közt bizonyos halandóság; és a következés az, hogy a fiatal gyermekek száma mindig igen nagy arányban fog állani a felnőtt

[1] A házasságok aránya a lakossághoz Francziaországban Necker szerint 1 a 113-hoz; I. köt. IX. fej. 255. l.

emberek számával. Egy millió egyed, helyesen jegyzi meg, ez esetben sohasem fog jelenteni ugyanazon katonai erőt vagy munkaképességet, mint ugyanannyi számu egyén oly országban, a hol a nép kevésbé nyomorult.[1]

Svájcz a forradalom előtt sikra állithatott volna, vagy munkába küldhetett volna, aránylag népességéhez képest, sokkal nagyobb arányban felnőtt embereket, mint Franczia ország ugyanazon időszakban.[2]

[1] De l'Administration des Finances. I. köt. IX. fej. 263. l.

[2] Mióta ezen fejezetet irtam, volt alkalmam látni az Analyse des Procés Verbaux des Corseils Generaux de Departementet, a mely igen részletes és igen érdekes adatokat ad Franczia ország belső állapotáról a VIII. évből. A népesedés tekintetében a 69 megyéből, melyből adatok vannak, 16-ban a népesség növekedett, 42-ben csökkent, 9-ben állandó és 2-ben a tényleges lakosság csökkent, de a számszerü megmaradt ugyanaz. Ugy látszik azonban, hogy ezen jelentések nagyobb része nem tényleges számláláson alapul, és ily positiv adatok hián ezen tárgy felett az uralkodó nézetek, együtt a szükséges és általánosan elismert ténynyel, hogy a katonai korban levő férfiak száma jelentékenyen megapadt, természetesen annak feltevésére vezet, hogy a szám általában véve is megcsökkent. Pusztán a látszatokból itélve, száz gyermek helyettesitése száz felnőtt egyén helyett bizonyosan nem ugyanazon benyomást okozza a népesedés szempontjából. Ennélfogva nem lennék meglepetve, ha, a mikor a IX. év adatai teljesek lesznek, az tünnék ki, hogy a népesség egészben véve nem fogyott meg. A jelentések némelyikében a népre kiterjeszkedett általános jólét és a nagy birtokok felosztása mondatnak a növekvés okának, és csaknem általánosan a korai házasságok és a katonaságtól való félelemből megsokasodott házasságok emlittetnek különösen.

Tekintettel a földmüvelés állapotára a 78 jelentésből 6 azon véleményben van, hogy az javult; 10 hogy rosszabbodott; 70 kivánja, hogy az általában bátoritandó; 32 panaszkodik a defrichemensok sokféleségére; 12 kéri azoknak felbátoritását. Egyike ezen jelentéseknek emliti az óriási mennyiségét a müvelés alá hozott azelőtt terméketlen földeknek darab idő óta és a megsokasodott munkát azon tul, a mit a földmüvelésben levő kezek végezni tudnak; mások beszélnek a több év óta történő sokféle földfeltörésekről, a melyek először sikereseknek látszottak, de hamar észrevették, hogy hasznosabb lett volna kevesebbet, de jobban müvelni. A jelentések közül sok emliti a gabona olcsóságát és ezen czikk kellő eladásának hiányát; és a községi javak szétosztását illető kérdés tárgyalásánál az jegyeztetik meg, hogy a megosztás ezen javaknak feltörését eszközölvén, kétségkivül valódi többletet okozott a gabonában, de más oldalról az ingyenes legelők nincsenek többé és az állatlétszám talán kevesebedett. Egészben véve tehát hajlandó vagyok azt következtetni, hogy bár az ország földmüvelése nem vezettetett oly jól, hogy nagy tiszta jövedelmet adjon, de a nyert jövedelem egyáltalán nem csökkent a forradalom alatt; és hogy ez a kisérlet oly sok uj földet hozni müvelés alá, hozzájárult még érzékenyebbé tenni a munkások hiányát. És ha meg van engedve az, hogy az

A népesedés állapotát illetőleg Spanyolországban, utasithatom az olvasót Townsend értékes és érdekes utazásaira azon országban, a melyben ő gyakran fogja találni a népesedés elvét igen szerencsésen megvilágitva. Ezen tárgyat egy külön fejezetben tárgyaltam volna, de féltem tőle, hogy művem ezen részét nagyon kinyujtom

ország élelme nem csökkent a forradalom alatt, a munkabér magassága, a mit általánosan megjegyeznek, a leghatalmasabb felbátoritásul kellett, hogy működjék a társadalom munkás osztályánál a népesedésre.

A földadót vagy földadóztatást általánosan panaszolják; valóban ugy látszik, hogy az szerfelett sulyos és nagyon egyenlőtlenül oszlik szét. Csak az volt czélba véve, hogy ötöde legyen a tiszta jövedelemnek; de a földmüvelésnek általában rossz állapotából, a kistulajdonosok számából és különösen azon kisérletből, hogy aránylag a befektetett tőkéhez igen sok terület vétessék munka alá, ez csaknem negyedét, harmadát, sőt felét is teszi annak. Ha a tulajdon oly nagyon el van osztva, hogy a járadék és haszon egy gazdaságnál összeveendő, hogy eltartson egy családot, a földadó szükségképen nagyon megnehezíti a müvelést; ámbár kevés vagy semmi ilynemü hatása nincs, a hol a gazdaságok nagyok, és bérlőknek vannak kiadva, mint leggyakrabban történik Angliában. A földmüvelés nagy akadályai közt emlittetik a jelentésekben az igen nagy szétdarabolása a földeknek, a mi az uj örökösödési törvényekből folyik. Néhány nagybirtok felosztása valószinüleg hozzá fog járulni, a földmüvelés javitásához; de az itt érintett felaprózásoknak bizonyosan ellenkező hatásuk lesz és különösen fognak a tiszta haszon csökkentésére s igy arra közrehatni, hogy a földadó sulyos és eredménytelen legyen. Ha Anglia minden földe fel volna osztva évi 20 fontos gazdaságokra, bizonyosan népesebbek lennénk, mint most vagyunk; de mint nemzetek rendkivül szegények volnánk és teljesen képtelenek fentartani ugyanazon mennyiségü gyárt vagy beszedni ugyanazon adókat, mint most. Minden megye kivánja a földadó leszállitását mint feltétlen szükségest a földmüvelés boldogulására.

A kórházak és emberbaráti intézmények helyzetéről, a koldulás és a kitett gyermekek halandóságának megelőzéséről igen siralmas kép van rajzolva e jelentések majdnem mindegyikében, a mikből először hajlandók vagyunk következtetni a nép alsóbb osztályai közt levő szegénység és nyomor sokkal nagyobb fokára. Ugy tetszik azonban, hogy a kórházak és emberbaráti intézmények csaknem teljesen elvesztették egész jövedelmüket a forradalom alatt és ezen hirtelen megcsökkenése a támogatásnak a nép nagy részénél, a kiknek nem volt más támasza, együtt a gyáraknak a városokban ismert szokásával és a törvénytelen gyermekek igen nagy megszaporodásával okozhatták a jelentésekben leirt minden szomoru jelenséget, a nélkül, hogy megváltoztatnák azt a nagy tényt, hogy a gazdasági munkások helyzete általában javult, a mi szükségképen következett a munka magas árából és a gabona aránylagos olcsóságából és épen ez az a része a társadalomnak, a melyből vétetik föleg a valódi szaporodás egy országban. Ha a szegényadók Angliában hirtelen eltöröltetnének, bizonyosan nagyon nagy nyomor állana be azok közt, a kiket általuk tartottak fent; de nem gondolnám, hogy akár a társadalom munkás része általában, akár az ország népesedése szenvedne általa. Mivel a törvény-

és csaknem kikerülhetlenül ismétlésekbe kerülök, a mely azon szükségszerüségből ered, hogy ugyanazon következtetéseket vonom le annyi különböző országból. A mellett azt vélem, igen keveset adhattam volna ahhoz, a mit Townsend oly jól mond el.

VII. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Franciaországban.

(Folytatva.)

Nem gondoltam tanácsosnak megváltoztatni az előző fejezet feltevési számitgatásait és feltevéseit azon kimutatások tekintetében, melyek a prefektek jelentéseit a kilencz évről illetik, és némely már azóta közzétett jelentést a kormány részéről 1813-ban s a melyek

telen gyermekek száma Franciaországban oly rendkivülileg felemelkedett, mint $\frac{1}{47}$-ről $\frac{1}{22}$-re, szembeszökő, hogy még többet hagytak a kórházakban és azokon kivül, mint rendesen és mégis több, mint rendes szám neveltetett fel otthon és menekült meg ezen borzasztó befogadási helyek halandóságától. Ugy látszik, hogy a kórházak alapjainak alacsony állapota miatt jó ápolók nem fizethethettek és a gyermekek nagy száma teljes éhségben halt meg. A kórházak némelyike végül igen helyesen, nem vett fel egyet sem többé.

A jelentések általában véve nem valami kedvező képet adnak Franciaország benső helyzetéről; de némi dolog feltétlenül tekintetbe veendő e jelentések természeténél, a melyek abból állanak, hogy az egyes megyék állapotát tüntetik fel és különös kérelmeket terjesztenek elő, hogy segélyt és támogatást kapjanak a kormánytól, ennélfogva várni lehet, hogy inkább a kedvezőtlen oldalt szinezik ki. A mikor a kérdés uj adók kiszabásáról vagy régiek elhagyásáról van szó, a közönség rendesen panaszolja szegénységét. Az adók kérdésében valóban ugy látszik, hogy a franczia kormány kissé félrevezettetik. Mert bár igen helyesen ajánlotta a Conseils generauxnak, hogy ne maradjanak általános panaszoknál, de részletes bajokat emlitsenek és megfelelő orvoslást ajánljanak, és különösen ne ajánljanak egy adó eltörlését anélkül, hogy mást javaljanak helyette; mégis ugy tetszik nekem, hogy minden adót elleneznek és leggyakrabban általános szavakban, minden helyettesitő javaslat nélkül. A földadó, az ingó adó, a sorompók, a vámok mind keserü panaszokat fakasztanak, és az egyedüli helyettesités, a mi meglepett, volt a vadászati adó, a mi ma majdnem teljesen megszünvén Franciaországban, nem hihető, hogy megfelelő jövedelmet adjon mind a többi helyett. A munka egészében nagyon különös, és mivel mutatja a kormány kivánságát, tudni minden megye állapotát és meghallgatni minden panaszt és javitási tervezetet, igen becsületére válik az uralkodó hatalomnak. Kis ideje tétetett közzé, de nemsokára visszavonták és a miniszterekre, megyei tanácsokra stb. szoritkoztak. Valóban az okmányok inkább magán- mint nyilvános jellegüek és bizonyosan nincsenek a nagy közönségnek szánva.

kisebb arányát adják a születéseknek, mint a minőket én tartottam valószinünek: először azért, mert ezen jelentések nem foglalják magukban a forradalom korábbi éveit, a mikor a házasságra való felbátoritás és a születések aránya valószinüleg legnagyobb volt; és másodszor azért, mert mégis teljesen megállapitani látszanak azt a fő tényt, a melynek megfejtése volt a fejezet czélja, nevezetesen, hogy Francziaország lakossága nem csökkent, daczára a forradalomban szenvedett veszteségeknek, ámbár az inkább okozhatta volna a halálok megcsökkent arányát, mint a születések növekedő arányát.

A kilencz évre vonatkozó kimutatások szerint a születések, halálozások és házasságok viszonya az egész népességhez a következő volt:

Születések 1 a 33-hoz; halálozások 1 a 38½-hez; házasságok 1 a 157-hez.[1]

De ezek tényleg csak egy év arányai, a melyekből semmi biztos következtetés nem vonható. Ezeket alkalmazták egy négy és fél milliónál nagyobb lakosságra is, mint a mennyi volt a régi Francziaországban, a mely lakosságnak pedig mindig lehetett kisebb aránya a születések, halálozások és házasságoknál; és továbbá nagyon valószinünek látszik az Analyse des Proces Verbaux némely állitásából, hogy az anyakönyvek nem igen pontosan vezettettek. Ezen viszonyok közt nem lehet feltenni, hogy bizonyitsák azt, a mit a számok mutatnak.

A négy évben, Peuchet „Statistique Elementaire"-je szerint, a melyet Essay-je után bocsátott közre, Chaptel rendeletére egy felvétel eszközöltetett azon kijelentett czéllal, hogy a születések átlagos arányát állapitsa meg a népességhez;[2] és ez a felvétel, olyan közel a kilencz év eredményeihez, tiszta bizonyságot szolgáltat arra, hogy a minister nem tartotta ezen felvételeket helyeseknek. Azon czélból, hogy a dolgot elvégezzék, kiválogatták Francziaország egész területén fekvő 30 megyéből azon községeket, a melyek valószinüleg a legpontosabb eredményeket fogják adni. Ezen kimu-

[1] Lásd egy becses jegyzetet a genfi Prévostnál ezen mű fordításában, II. köt. 88. l. Prévost azt véli, hogy valószinü, mikép vannak mulasztások a születések, halálozások és házasságok kimutatásaiban a kilencz évről. Továbbá kimutatja, hogy a négyszögmértföldre eső népesség aránya a régi Francziaországra 1014 és nem 1086. De ha van ok hinni, hogy ezek mulasztások az anyakönyvekben és hogy a népesség tulsokra van téve, a valódi arányok lényegesen különbözők fognak lenni azoktól, melyek itt adatnak.

[2] 331. lap. Paris, 1805.

tatások pedig a nyolcz, kilencz és tiz évekről a születések arányát 1 a 28·35; a halálozásokét 1 a 30·09-re és a házasságokét 1 a 132·078-ra mutatták.

Peuchet megjegyzi, hogy a népesség aránya a születésekben itt sokkal nagyobb, mint a mit rendesen vettek fel, de azt hiszi, hogy miután ezen számitások tényleges felvételekből származnak, inkább ezek fogadandók el.

A kormány által 1813-ban közzétett kimutatások a régi Franczia-ország lakosságát 28.786,911-re teszik, a mit, ha összehasonlitunk a kilencz év felbecsült lakosságával, 28.000,000-val, mutatkozik az 1802 és 1813 közti 11 év növekedéseül mintegy 800,000.

A házasságokról nincsenek adatok, a születések és halálozásokról való adatok csak ötven megyéről szólnak.

Ezen ötven megyében, azon tiz év alatt, a mi 1802-ben kezdődött és 1811-ben végződött, a születések összes száma 5.478,669-re és a halálozásoké 4.696,857-re rug, a mi, 16.710,719 főnyi lakosság mellett, a születések oly arányát adja, mint 1 a $30^1/_2$-hez, és a halálozásokét ugy, mint 1 a $35^1/_2$-hez.

Természetes feltenni, hogy ezen ötven megye azért volt kiválasztva, mert ők mutatták a legnagyobb szaporodást. Valóban ezek foglalják magukban csaknem az egész szaporodást, a mi a kilencz év népszámlálásának idejétől kezdve meg volt az összes megyékben; és ennek folytán a többi megyék népszámlálásának állandónak kellett csaknem maradnia. Lehet továbbá észszerüen feltételezni, hogy a házasságok kimutatása azért nem tétetett közzé, mert ki nem elégitőknek találtattak, mivel a házasságok csökkenését és azonfelül a törvénytelen gyermekek növekvő arányát mutatták.

Ezen kimutatásokból és a reájuk vonatkozó körülményekből azt lehet következtetni, hogy bármi lehetett is a születések valódi aránya a forradalom előtt és az arra következő hat vagy hét év alatt, a mikor a Procés Verbauxban emlitett korai házasságok és a Statistique Generaleban emlitett születési arányok, mint 1 a 21, 22 és 23-ban voltak, most a születések, halálozások és házasságok aránya jelentékenyen alacsonyabb, mint a minőknek hitték azokat korábban.[1]

[1] 1792. évben egy törvény fogadtatott el, mely szerfelett kedvező a korai házasságokra. Ezt elörölték a tizenegy évben és helyette mást hoztak, mely nagy akadályokat gördített Peuchet szerint (234. l.) a házasság utjába. Ez a két törvény segit megmagyarázni a születések és házasságok csekély arányát az 1813-at megelőző tiz év alatt, azzal együtt, hogy a forradalom kezdete után következő első hat vagy hét év alatt nagy lehetett ez az arány.

Azt kérdezték, hogy vajjon, ha ezt a tényt megengedjük, nem az következik-e világosan ebből, hogy a lakosság helytelenül volt felbecsülve a forradalom előtt és hogy az inkább csökkent, semmint szaporodott 1792 óta? Ezen kérdésre határozottan azt felelném, hogy nem következik. Az előző fejezetek némelyikében láttuk, hogy a születések, halálozások és házasságok arányai szerfelett különbözők a különböző országokban és a legerősebb ok van hinni, hogy igen különbözők azok ugyanazon országban is különböző időkben és különböző viszonyok között.

Hogy ilynemű változások bekövetkeztek Svájczban, az csaknem bizonyosnak tünt fel. Hasonló eredmény a saját magunk országában a növekvő egészségesség folytán bebizonyult ténynek vehető. És hogyha bárminő hitelt adunk azon tekintélyeknek, a melyeket meghallgathatunk e tárgy felett, alig lehet kételkedni, hogy a halandóság aránya az utolsó egy vagy két század alatt csökkent Európa csaknem minden államában. Ennélfogva nincs semmi, a minek meg kellene lepni bennünket, azon egyszerü tényben, hogy ugyanazon lakosság maradt fenn, vagy épen határozott csökkenés következett be a születések, halálozások és házasságok kisebb arányai folytán. És az egyedüli kérdés az, vajjon Francziaország jelen viszonyai olyanok-e, a melyek ily változást valószinüvé tesznek.

Már most általában meg van állapitva, hogy a nép alsóbb osztályainak helyzete Francziaországban a forradalom előtt nyomorult volt. A munka bére mintegy 20 sou, vagyis 10 penny volt naponta akkor, a mikor a munka bére Angliában közel 17 penny volt és ugyanazon minőségü buza ára a két országban nem volt nagyon különböző. Annálfogva Arthur Young ugy irja le Franczia-ország munkásosztályait épen a forradalom kezdetén, mint a kik „76 százalékkal rosszabbul vannak táplálva, rosszabbul ruházva és rosszabbul gondozva, mind beteg, mind egészséges állapotban, mint ugyanazon osztályok Angliában".[1] És bárha ez az állitás talán kissé nagyon is erős és kellő tekintetbe nem vétettek az árakban levő valódi különbségek, mégis műve mindenütt telve van oly megjegyzésekkel, melyek mutatják a munkásosztályok elnyomott helyzetét az időben Francziaországban és megmagyarázzák, hogy a népesedés nyomása nagyon erős volt a megélhetés korlátai felé.

Más oldalról általában megengedik, hogy a franczia parasztság helyzete határozottan javult a forradalom és a nemzeti javak szét-

[1] Young: Travels in france. I. köt. 437. l.

osztása által. Mindazon irók, a kik e tárgyra figyelnek, jelzik a munka árában beállott jelentékeny emelkedést, okozva részben a mivelés kiterjedése, részben a hadsereg szükségletei által. Peuchet „Statistique Elementaire"-jében az mondatik, hogy a közönséges munkabér 20-ról 30 soura emelkedett,[1] mig az élelmiszerek ára, ugy látszik, csaknem ugyanaz maradt; és Birbeck, az ő utóbbi „Agricultural Tour in France"-jében[2] azt mondja, hogy a munka ára, ellátás nélkül, husz penny naponta és hogy mindennemü élelmiszer oly olcsó, mint Angliában. Ez azt tenné, hogy a franczia munkásnak ugyanazon ellátása volna meg, mint az angol munkásnak három shilling és négy penniért naponta. De sohasem volt a közönséges napszámmunka bére Angliában oly magas, mint három shilling és négy penny.

Megengedve, hogy némi tévedés van ez állitásokban, mégis szembeszökőleg elegendők azok megállapitani a nép alsóbb osztályainak igen jelentékenyen megjavult helyzetét Franczia országban. De csaknem fizikai lehetetlenség, hogy a nyomor oly magas fokától meg lehessen menekedni a nélkül, hogy a halandóság arányában csökkenés ne álljon be; és hogyha a halandóság arányszámában való csökkenést nem követte a népesség gyors növekvése, szükségképen követték a születések kisebb aránya. Az 1802 és 1813 közti időben ugy látszik, hogy a lakosság szaporodott, de lassan szaporodott. Ennélfogva épen vagy a születések, halálozások és házasságok kisebb aránya, vagy az eszélyességi önmegtartóztatás általánosabb működése az, a mire a körülmények vezetnek rá bennünket. Talán nincs kétségbevonhatlanabb állitás, mint az, hogy két országban, a hol a növekedés aránya, az égalj természetes egészségessége és a városok és ipar állapota körülbelől egyenlőnek vehető fel, az, a melyikben a szegénység nyomása nagyobb, fogja felmutatni a születések, halálozások és házasságok nagyobb arányát.

Ennélfogva egyáltalán nem következik, mint a hogy feltételezték, hogy mivel 1802 óta a születések aránya Franczia országban olyan volt, mint 1 a 30-hoz, Neckernek ezt a 30-at kellett volna szorozóul használni a $25^{3}/_{4}$ helyett. Hogyha az adott rajzai a franczia országi dolgozó osztályoknak a forradalom előtti és utáni időkben bármely mértékben közel állanak az igazsághoz, miután mindkét időszakban ugy látszik, hogy a szaporodás irányzata közel ugyanaz volt, a születések mai aránya nem volt alkalmazható azon

[1] 391. l.
[2] 13. l.

időben, a mikor Necker irt. Ugyanakkor azonban egyáltalán nem valószinütlen, hogy ő igenis alacsony szorzást vett. Alig hihető minden körülmények közt, hogy Francziaország lakossága az 1785 és 1802 közötti korszakban annyit növekedett volna, mint $25^1/_2$ millióról 28-ra. De ha megengedjük, hogy azon időben a szorozó lehetett volna 27 a $25^3/_4$ helyett, az csak annyit tenne, a mi mindenképen valószinü és mégis ez már csaknem két millió növekedést jelent 1785-től 1813-ig; a mely növekedés messze alatta marad ugyan annak, a mit látunk Angliában, de mégis teljesen elegendő megmutatni azt, hogy a népesedés elvének ereje legyőzi a leghatalmasabbaknak látszó akadályokat is.

A születések szaporodásának kérdését illetőleg a forradalom kezdését követő hat vagy hét első év alatt nincs valószinüség benne, hogy az valaha megállapittassék.

Azon idők zavarai közt alig lehetséges feltenni, hogy az anyakönyvek szabatosan vezettettek volna; és miután nem szedettek össze a kilencz évben, nincs semmi kilátás sem arra, hogy egy még későbbi korszakban teljesen szabatos állapotban kerüljenek elő.

1825.

Ezen munka utolsó kiadása óta további adatok jelentek meg Francziaország népesedésére vonatkozólag.

1817 óta rendes kimutatások készittetnek az évi születések, halálozások és házasságokról azon franczia határok közt levő egész területről, a melyek ilyenekül 1814 és 1815-ben jelöltettek ki; és az összes lakosság megszámláltatott 1820-ban.

A Bureau des Longitudes évkönyvében 1825-ről az évi születések, halálozások és házasságok száma adva van az 1822-vel végződő hat év alatt. Ezeknek összegei következők:

Születések 5.747,249. Halálozások 4.589,089. Házasságok 1.313,502. A születések többlete a halálozások felett 1.158,160.

Az évi átlagok:

Születések 957,875. Halálozások 764,848. Házasságok 218,917. Átlagos többlete a születéseknek 193,027.

A népesség száma 1820-ban, minden megyében véghez vitt népszámlálás szerint 30.451,187 volt.

Ezen számokból kitetszik, hogy az évi születések aránya a lakossághoz, mint 1 a 31·79-hez, vagyis közel $^1/_{32}$; az évi halandóság mint 1 a 39·81-hez, vagyis közel $^1/_{40}$; az évi házasságok

aránya a lakossághoz mint 1 a 139-hez; a születések aránya a halálozásokhoz mint 125·23 a 100-hoz, vagy igen közel, mint 5 a 4-hez; és a házasságok aránya a születésekhez mint 1 a 4·37-hez. A törvénytelen gyermekek aránya a törvényesekhez mint 1 a 14·6-hoz; a fiu születéseknek aránya a leányokhoz mint mint 16 a 15-höz; és a születések évi többletének a halálozások felett az egész lakossághoz való aránya, a mi, ha az adatok pontosak, jelzi a szaporodás mértékét, mint 1 a 157-hez.

Lehetetlen megmondani, hogy mily mértékben pontosak az 1822-vel végződő hat évre vonatkozó születési, halálozási és házasodási kimutatások. Van bennük szabályosság, a minek kedvező látszata van. Jól tudjuk azonban, hogy a szabályosság ugyanezen látszatával saját anyakönyveinknél a születések és halálozásoknál nagy mulasztások fordulnak elő. Ezt egyszerre bebizonyitja az a körülmény, hogy a születések többlete a halálozások felett, két népszámlálás közti időben nagyon is kevés volt megmagyarázni a lakosság azon megszaporodását, a mely ezen népszámlálásokkor megállapittatott. A népszámlálások Francziaországban az utolsó 25 év alatt nem voltak oly rendesek vagy oly megbizhatók, mint Angliában. Az azonban, a mit előbb emlitettünk, az 1813-i összehasonlitható az 1820-ikivel; és hogy ha mindkettő egyenlő közel áll az igazsághoz. az tünik ki, hogy Francziaország népessége az 1813-tól 1820-ig lefolyt hét esztendő alatt jelentékenyen gyorsabban szaporodott, mint az 1822-ben végződő hat év alatt, mint a hogy az a születéseknek a halálozások felett való többletéből következnék. Ezen többlet egésze ezen fentemlitett hat év alatt 1.158,160-at tesz, a melynek évi átlaga 193,027; a mi összehasonlitva az átlagos népességgel vagy az 1820-iki népességgel, levonva belőle egy év növekvését, a népesség évi szaporodásának arányául adja az 1-et mintegy 156-hoz; és ez az átlaga az évi születések többletének a halálozások felett a II. könyv XI. fejezetéhez csatolt II. táblázat szerint oly növekvési arányt ad, a mely mintegy 108 év alatt kétszerezné meg a lakosságot.

Más oldalról, mivel a régi Francziaország lakossága 1813-ban 28.786,911 és 1820-ban 30.451,187 volt, a különbség vagyis a lakosság szaporodása a hét esztendő alatt 1.664,276-ra rugván, az évi szaporodás lesz 237,753 a 193,026 helyett; és ez a nagyobb évi szaporodás összehasonlitva a hét év átlagos lakosságával, ugy lesz, mint 1 a 124-hez 1 a 156 helyett és az ilyen szaporodási arány megkettőztetné a lakosságot 86 év alatt 108 helyett, mutat-

ván igy azt, hogy a születések és halálozások kimutatásaiban az 1822-ben végződő hat év alatt jelentékeny mulasztások vannak. Valóban, hogy ha a két népszámlálás egyformán közelállónak volna vehető az igazsághoz, minthogy nincs semmi ok sem feltenni, hogy a születések arányában bármily nagy különbség történhetett volna az 1817-et megelőző három év alatt, következik az, hogy a franczia annyakönyvek ugyanazon módon, habár nem is ugyanazon mértékben igénylik a kijavitást, mint a mi magunkéi. Egy következő fejezetben feltételeztem, hogy a születések kimutatásai Angliában és Walesben hiányosak $^1/_6$, és a halálozásoké $^1/_{12}$-ig. Ezt a kiigazitást alkalmazva a franczia kimutatásokra, az túlmulná azt, a mit ezen növekvésre kell számitanunk 1813 és 1820 közt. De ha felteszszük, hogy a születések hiányosak $^1/_{10}$ és a halálozások $^1/_{20}$-ig, a születések aránya akkor a lakossághoz lenne $^1/_{29\cdot3}$, és a halálozásoké $^1/_{38\cdot1}$. Ezen arányok a születések évi többletének arányát a halálozások felett, összehasonlitva a lakossággal, olyanná teszi, mint 1 egy kicsivel felette a 123-nak, a mi egy kis hozzáadásával a külföldön bekövetkező halálozásoknak, ugyanazon időszakot adja a megkétszerezésre, vagyis ugyanazon mérvét a szaporodásnak, a mi tényleg meg volt Franczia országban 1813 és 1820 közt, feltéve, hogy mindkét összeszámlálás egyformán közel áll az igazsághoz.

Érdemes megjegyezni, hogy a fentebbi engedményeket megtéve a születések és halálozások kimutatásaiban levő mulasztásokra, a halálozások aránya kisebbnek látszik, mint az előzőleg gyüjtött bármely anyakönyvekben; és mivel a születések aránya is kisebb, mint akármikor a forradalom előtt, vagy azon 30 megyére vonatkozó kimutatásokban a nyolcz, kilencz és tiz évről, a miket fentebb emlitettünk; és miután minden ok meg van azt hinni, hogy valóban voltak nagy mulasztások a kilencz év általános kimutatásaiban és hogy 1813-ban az 50 megyéből bekerült kimutatásokban a mulasztások nem voltak kisebbek, mint a későbbi anyakönyvekben: mindezekből jogosan lehet feltenni, hogy a születések aránya kevesbedett, daczára a szaporodás azon növekedett arányának, mi az utóbbi években állott be. Ugy látszik, hogy ez a növekedett arány a megcsökkent halandóságnak tulajdonitandó, a mit a munkás osztályoknak a forradalom óta megjavult helyzete okozott és valószinüleg elősegitett a himlőoltás behozatala is. Azt mutatja ez, hogy a szaporodás arányának gyorsabb volta teljesen megfér a születések arányában való csökkenéssel, és hogy valószinüleg ily

csökkenés bekövetkezik a csökkenő halandóság mellett, bármely okból vagy okokból származzék is az.

Mint különös és szembeszökő bizonyitékát a hibának, melybe beleeshetünk, hogyha az országok lakosságát különböző időszakokban a születések szaporodása utján vizsgáljuk, megemlithetjük, hogy Necker szerint Francziaországban az 1780 ban végződő hat év átlagában az évi születések száma volt 958,586. Ugyanazon számu, 1822-ben végződő évben a születések száma, mint fentebb mondtuk, 957,875 volt. Ennélfogva a lakosságot a születések utján becsülve meg, ugy látszanék, hogy az 42 év alatt inkább csökkent, semmint szaporodott, holott a népszámlálások szerint teljes ok van hinni, hogy az ezen időszak alatt közel négy millióval szaporodott meg.

VIII. FEJEZET.[1]

A népesedés akadályairól Angliában.

A társadalom legfelületesebb áttekintése ezen országban meg kell, hogy győzzön bennünket arról, hogy minden rétegén át a népesedés előzetes akadályai jelentékeny mértékben működnek. A magasabb osztályok közül azok, a kik főleg a városokban élnek, gyakran nem akarnak megházasodni annak könnyüsége folytán, hogy nemi tekintetben meg nem engedett viszonyokat tarthatnak fenn. Mások a házasságtól el-vannak rettentve, meggondolván azon költségeket, melyeket fedezniök kellene, és azon gyönyöröket, a miktől meg kellene fosztaniok magukat, ha családjuk volna. Ha a vagyon nagy, ezen mérlegelés bizonyára mellékes; de az e természetü előzetes előrelátás annál nagyobb sulylyal esik a mérlegbe, a mint lejebb haladunk.

Egy müvelt nevelésü férfi, csak oly nagy jövedelemmel, a mi épen elég neki arra, hogy uri társaságban tarthassa fel magát, bizonyosan érezheti, hogy ha megházasodik és családja lesz, korábbi összeköttetéseit kénytelen lesz mind feledni. Az a nő, a kit egy müvelt férfi rendesen kiválaszt, olyan, a ki ugyanazon szokások és viszonyok közt nevekedett fel, mint ő maga és rendes összeköttetésben oly társadalommal állott, a mely teljesen különböző attól, a mire vezetné őt vissza a férjhezmenetel. Olyan könnyen

[1] Ez a fejezet iratott 1802-ben, mindjárt az első népszámlálás után, melynek eredményei 1801-ben tétettek közzé.

vajjon képes volna-e beleegyezni egy férfi abba, hogy szeretete tárgyát oly viszonyok közé helyezze, melyek annyira elütők szokásaitól és hajlamaitól? Két vagy három lépcső leszállás azon társadalomban, különösen a lépcső azon területén, a hol a műveltség végződik és a tudatlanság kezdődik, az emberek nagy része által nem képzelt, de valódi szerencsétlenségnek tartatik. Ha a társaság kivánatos, annak bizonyára szabad, egyenlő és viszonos társaságnak kell lenni, a hol az előny elfogadtatik és adatik, és nem olyan, a minőt az alárendelt talál felebbvalójánál vagy a szegény a gazdagnál.

Ennek meggondolása bizonyosan sokat meggátolt ezen életrangban, hogy kövesse hajlandóságainak utasitását kora házasságra. Mások, vagy erősebb szenvedély vagy gyengébb itélet alatt állva, nem veszik tekintetbe ez aggályokat; és valóban nehéz dolog volna, hogy ha oly gyönyörteljes szenvedély, mint az erényes szerelem, ne volna képes néha több, mint ellensulyozni minden várható bajos következményét. De félek, hogy el kell ismerni, miként az ily házasságok rendes következményei inkább igazolják, semmint meghazudtolják az eszélyesek aggodalmait.

Az iparosok és bérlők fiai intetnek arra, hogy ne házasodjanak, és általában szükségesnek tartják követni a tanácsot, mig el nem helyeztetnek valami üzletbe vagy bérletbe, mely képessé teszi őket eltartani egy családot. Ez a dolog pedig talán nem következik be, a mig csak nagyon előhaladtak az életben. A bérletek ritkasága miatt igen általános a panasz; és a verseny az üzlet minden fajában olyan nagy, hogy nem lehetséges mindenkinek sikerre jutni. A bankházak hivatalnokainál és minden kereskedői és szabad foglalkozási pályákra törekvőknél valószinü, hogy a népesedés előzetes akadálya jobban működik, mint a társadalom akármelyik más osztályában.

A munkás, a ki naponta 18 pennyt vagy két shillinget keres és kedvére él, mint magános ember, kissé habozni fog, mielőtt megosztaná négy vagy öt közt azt, a mi nem több, mint elegendő egynek. Erősebb nélkülözést és erősebb munkát talán képes volna vállalni azért, hogy együtt éljen azzal az asszonynyal, a kit szeret, de érezni kell azt, hogy lehet nagy családja és bárminő szerencsétlensége, akkor aztán a takarékosság bármely foka, kézi erejének bármely megfeszitése nem fogja őt megmenteni a szivrenditő érzelemtől, hogy lássa gyermekeit éhezni, vagy kénytelen legyen a községhez fordulni fentarthatásukért. A függetlenség szeretete bizo-

nyára oly érzelem, melyet bizonyára senki sem akarna megsemmisiteni; ámbár Anglia szegénytörvényei, meg kell vallani, minden más rendszer közt a legalkalmasabbak fokozatosan meggyengiteni ez érzelmet és utoljára valószinüleg még is fogják azt teljesen semmisiteni.

A cselédek, a kik a gazdagok családjában élnek, még erősebb gátakkal vannak kötve ahhoz, hogy ne gondoljanak a házasságra. Nekik meg van, a mi szükséges, sőt az élet kényelmei is csaknem oly mértékben, mint gazdáiknak. Munkájuk könnyü és táplálkozásuk fényes, összehasonlitva a munkásosztály dolgával és élelmével; és függőségi érzetük meg van gyengitve azon jog tudatával, hogy változtathatják gazdáikat, ha megsértve érzik magukat. Ily kényelmesen lévén jelenleg, mi a kilátásuk, ha megházasodnak? A nélkül, hogy ismeretük vagy tőkéjük volna akár üzlethez, akár bérlethez, hogy elszokva és annálfogva képtelenek, hogy megelhessenek napi munkájokból, egyedüli menedékük lehet egy nyomorult sörház, a mi bizonyosan nem nyujt valami elragadó kilátást életük alkonyára. Ezeknek nagyobbrésze tehát, jövő helyzetük ezen kedvezőtlen kilátása által elrettentve, megelégesznek azzal, hogy magánosan maradjanak, a hogy vannak.

Ha az angol társadalom állapotáról való ezen rajz közel áll az igazsághoz, be kell látnunk, hogy a népesedés megelőző akadálya jelentékeny erővel működik az ország minden osztályánál. És ez az észrevétel még jobban megerősittetik az 1800-iki Population Act következtében az anyakönyvekből vett kivonatok által.

E kivonatok eredményei mutatják, hogy Anglia és Walesban az évi házasságok az összes lakossághoz, mint 1 a 123½-hez,[1] kisebb aránya a házasságoknak, mint a minőt találtunk az eddig vizsgált országokban, kivéve Norvégiát és Svájczot.

[1] Observ. on the Results of the Population Act. 11 lap. 1801-ben nyomva. A Population Actra való feleletek végre szerencsésen kihozták ezen ország népesedésének kérdését azon sötétségből, a melybe volt boritva oly sok időn át, és adtak sok hasznos adatot a politikai számitónak. Ugyanakkor meg kell vallani, hogy nem oly teljesek, hogy teljesen kizárják az okoskodást és feltevéseket a belőlük vonható következtetésekre nézve. Komolyan kell remélnünk, hogy ez a dolog nem fog elhanyagoltatni a jelen kisérlet után. Most, hogy az első nehézség el van háritva, a népszámlálás minden tiz évben könnyüvé és megszokottá tehető, és a születések, halálozások és házasságok anyakönyvei bekivánhatók minden évben, vagy legalább minden öt évben. Meg vagyok győződve, hogy az ország belső állapotáról több ismeret szerezhető ily anyakönyvekből, mint a mint még eddig rendesen gondoltuk is.

A mult század korábbi éveiben Dr. Shoss ezt az arányt mintegy 1 a 115-höz becsülte.[1] Valószinü, hogy ez a számitás akkor helyes volt; és a házasságok arányában való jelen csökkenés, daczára annak, hogy a népesség szaporodása gyorsabb, mint azelőtt a kereskedelem és földmüvelés gyorsabb haladása folytán, részben oka és részben következménye az utóbbi években észlelt kisebb halandóságnak.

A házasság kimutatásai, az utolsó törvény értelmében, ugy véljük, kevésbbé esnek gyanu alá a pontosság tekintetében, mint bármely más része az anyakönyveknek.

Dr. Short, a maga „New Observations on Town and Country Bills of Mortality"-jében azt mondja, hogy „Ezen nemzet egy kitünő ismerőjének azon megjegyzésével akarja bezárni azt, hogy az emberiség növekvése és szaporodása, sokkal inkább gátolva van azon óvatos, nehézkesség által, a melylyel mennek be az emberek a házasságba a családfentartás költségei és az ezzel járó zavarok miatt, mint bármi más, a faj természetében álló dolog miatt." És ezen eszmével megegyezően dr. Short magas adókat és büntetéseket akar rakni azokra, a kik magánosan élnek, a megházasodott szegények támogatása czéljából.[2]

A kitünő biró észlelete azok számára nézve, a kik meg vannak akadályozva abban, hogy megnősülhessenek, teljesen igaz; de az a következtetés, hogy a nőtlen megbüntettessék, nem látszik olyannak. A természet szaporitó ereje valóban nagyon kevéssé van teljesen igénybe véve ezen országban. És mégis, a mikor azt tekintjük, hogy a munka ára nem elegendő fenntartani egy nagy családot és hogy egy nagy csomó halandóság származik egyenesen és közvetve a szegénységből, és hozzáadjuk ehhez azt a nagy csomó gyermeket, a kik igen korán bedobatnak a mi nagy városainkba, gyárainkba és dologházainkba, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy ha az évente szülöttek száma nem volna nagyban megvéknyitva ezen korai halandóság által, a munka fenntartására való alapoknak sokkal gyorsabb arányban kellene keletkezni, mint eddigelé történt ezen országban arra a czélra, hogy munkát és táplálékot találjon azon további számnak, a mely ezután nő fel férfikorra.

Azok ennélfogva, a kik magánosan élnek vagy későn házasodnak, ezen tényök által semmit sem tesznek arra, hogy keves-

[1] New Observ. on Bills of Mortality. 265. l. 8°. 1750.

[2] U. u. 247. l.

bitsék a tényleges lakosságot, de csupán arra, hogy kevesbitsék a korai halandóság arányát, a mi máskülönben tulságos volna; és ennélfogva, ezen szempontból, nem látszanak semmi szigoru kárhoztatást vagy büntetést megérdemelni.

A születések és halálozások kimutatásait, ugy vélem jó indokokból, hogy hiányosak; és ennélfogva nehéz megbecsülni a szabatosság bárminő fokával azt az arányt, a melyben állanak az egész népességgel.

Ha Anglia és Wales létező lakosságát elosztjuk az 1800-ik évvel végződő öt év alatti halálozások átlagával, ugy fog látszani, hogy a halálozás csak 1 a 49-ben;[1] de ez oly rendkivülileg alacsony szám, tekintetbe véve nagy városainak és gyárainak számát, hogy nem lehet azt az igazságot megközelitőnek tartani.

Bármilyen legyen is a városok lakóinak pontos aránya a vidék lakóihoz, ezen sziget déli része bizonyosan azon államok osztályába tartozik, a hol ez az arány nagyobb, mint 1 a 3-hoz; sőt bő ok van feltételezni, hogy nagyobb, mint 1 a 2-höz. A Crome által kimondott szabály szerint tehát a halandóságnak magasabbnak kell lenni, mint 1 a 30-hoz;[2] és Süssmilch szerint magasabbnak, mint 1 a 33-hoz.[3] Az „Observations on the Results of the Population Act"-ban[4] több valószinü oka jeleztetett, hogy miért hiányosak a halálozási anyakönyvek; de semmi számitás nem foglaltatik ezen hiányok mennyiségéről és nincsenek is egyáltalában adataim ilyen számitgatást felállitani. Csak meg akarom jegyezni, hogy ha felteszszük, hogy azok oly összegekre mennek, mikép a jelen évi halandóságot mintegy 1 a 40-re felemelik, ez még mindig a halálozások legalacsonyabb aránya, a mit csak feltételezni lehet, tekintetbe véve az ország viszonyait; és ha igaz, egy igen megdöbbentő felsőbbségre enged következtetni más államok felett általában, akár a nép szokásaiban az eszélyesség és tisztaság tekintetében, akár az ország természetesen egészségesebb voltában.[5]

[1] A népesség 9.168,000-re és az évi halálozás 186,000-re van véve (Observ. on the Results of Pop. Act. 6. és 9. l.).

[2] Über die Bevölkerung der europäischen Staaten. 127. l.

[3] Süssmilch, Göttliche Ordnung. III. k. 60. l.

[4] 6. lap.

[5] Egyáltalában nem meglepő, hogy népesedésünk korábban kevésre becsültetett, legalább mindenki által, a ki ezt a becslést a születések vagy halálozások arányából kisérelte meg. Az utóbbi Population Actig senki sem képzelhette volna, hogy az évi halálozások tényleges adatai, a melyek az országban ép oly

Valóban csaknem bebizonyitottnak látszik, hogy mind a két ok, a mely a halandóság csökkentésére közre hat, jelentékeny mérvben működik az országban. Az évi házasságoknak előbb emlitett kis aránya mutatja, hogy az eszélyesség gyakorlata, mely szerfelett kedvező a boldogulásra, a szegénytörvények daczára fennáll az ország nagy részében; és a legtisztább bizonysággal az tünik ki, hogy vidéki falvaink átlag igen egészségesek. Dr. Price idézi du Percival egy adatát, mely a különböző községek lelkészeitől ered és tényleges összeszámlálásokból vétetett, a mely szerint némely falvakban csak a 45, 50, 60, 66, sőt 75-öd rész hal meg évente. Ezen községek közül sokban a születések a halálozásokhoz felette állanak 2 az 1-nek és egy községben felette, mint a 3 az 1-hez.[1] Ezek azonban részleges példák és nem alkalmazhatók az ország mezőgazdasági részére általában. A sík földek némelyikén és különösen a mocsarakhoz közel fekvőkben, a talált arányok nagyon különböznek ezektől és kevésben a halálozások tulhaladják a születéseket. Azon 54 vidéki községben, a melynek anyakönyveit dr. Short gyüjtötte össze, szándékosan nagy különbségével a vidékeknek, válogatva össze őket, az átlagos halandóság oly magas volt, mint 1 a 37-hez.[2] Ez bizonyosan sokkal felette van mezőgazdasági községeink jelen halandóságának általában. Az a korszak, a melyet dr. Short vett fel, számos jelentékeny ragályt foglal magában, a mik lehetőleg felette voltak a rendes aránynak. De a beteges évszakokat mindig bele kell vennünk, ha csak nagy tévedésekbe nem akarunk esni. 1056 faluban Brandenburgban, a melyeket Süssmilch vizsgált meg, hat jó év halandósága volt 1 a 43-ban; és tiz vegyes évé mintegy 1 a 38½-ben.[3] Azon falvaiban Angliának, a melyeket Sir F. M Edem emlit, a halandóság mintegy 1 a 47

pontosaknak tekintettek volt, mint másokban, kisülnének, hogy kevesebb, mint 49-ed részét teszik az összes lakosságnak. Ha Francziaország tényleges kimutatásai még oly régen is, mint az 1780-ban végződő tiz év alatt, szoroztattak volna 49-el, akkor ugy tünt volna fel, hogy több, mint negyven millió lakos van. Az évi halálozások átlaga 818,491 volt. Necker, de l'Administration des finances. I. köt. IX. fej. 255. l. 12°. 1785.

[1] Price: Observ. on Revers. Paym. II. köt. Jegyzet. 10. l. First Additional Essay. 4. kiadás. Egyes közlésekben talán magánközlemények megbizhatóbbak, mint közkimutatások; mert rendesen csak oly papoktól kéretnek, a kiket némileg magukat is érdekel a dolog és ennélfogva nagyobb fáradtságot forditanak arra, hogy pontosak legyenek.

[2] New Observations on Bills of Mortality. IX. tábl. 133. l.

[3] Göttliche Ordnung. I. köt. II. fej. XXI. szakasz. 74. l.

vagy 48-ban látszik lenni;[1] és a Population Act folytán kiadott utolsó adatokban az egészségességnek még nagyobb mértéke látszik. Együtt mérlegelve e megjegyzéseket, ha az ország mezőgazdasági részének átlagos halandóságát 1 a 46 vagy 1 a 48-ra veszszük, beleértve a beteges évszakokat is, ez a legalacsonyabb, a mit feltehetünk valószinünek. De ez az arány bizonynyal felmegy 1 a 40-re, ha összevegyitjük a városok és az ország iparos részének halandóságával azért, hogy átlagot kapjunk az egész királyságról.

London halandósága, mely az ország lakosainak oly jelentékeny részét foglalja magában, dr. Price szerint azon időben, mikor ő tette számitásait, volt 1 a 20¾-hez; Norwichban 1 a 24-hez; Northamptonban 1 a 26½-hez; Newburyban 1 a 27½-hez;[2] Manchesterben 1 a 28-ban; Liverpoolban 1 a 27½-hez[3] stb. Ő megjegyzi, hogy a városokban évente meghalók száma ritkán oly alacsony, mint 1 a 28-ban, kivéve, hogy ha hirtelen növekvése okoztatik a lakosságnak, betódulása által a népnek, a kik oly életkorban vannak, mikor legkevesebb a halál, a mi az eset Manchesterben és Liverpoolban[4] és más igen virágzó gyárvárosokban. Általában ő azt gondolja, hogy a nagy városokban a halandóság ugy állapitható meg, mint 1 a 19-től[5] 1 a 22 és 23-ig; mérsékelt nagyságu városokban 1 a 24-től 1 a 28-ig; és a vidéki falvakban 1 a 40-től 1 az 50-ig.[6]

Talán lehet ezen állitások ellen azt felhozni, hogy dr. Price törekszik a városok egészségtelen voltát tulozni; de ezen ellenvetésnek egyedül London tekintetében van sulya. A többi városokból való adatok, a melyek adatnak, oly okmányokból vannak véve, a melyekre az ő személyes véleményei behatással nem lehettek.[7] Meg kell azonban jegyeznünk, hogy alapos ok van hinni,

Estimate of the Number of Inhabitants in G. Britain.

[2] Price: Observ. on Revers. Paym. I. köt. Jegyzet. 272. l.

[3] U. a. III. köt. First Additional Essay. Jegyzet. 4. l.

[4] Price: Observ. on Revers. Paym. II. k. First Additional Essay. Jegyzet 4. l.

[5] Stockholm halandósága Wargantin szerint 1 a 49-hez volt.

[6] Observ. on Revers. Paym. II. köt. First Additional Essay. 4. l.

[7] London népességének halandóságáról a számitás, az utolsó népszámlálás előtt, mindig sokat függött a viszonyoktól és felfogástól, az anyakönyvek nagy elismert hiányai folytán; de ez nem volt ugyanazon mértékben az itt emlitett többi városoknál. Dr. Price czélozva a csökkenő népességre, a mely tárgy felett ő oly nagyon tévedt, igen őszintén mondja, hogy ő talán észrevétlenül befolyásoltatik azzal, hogy egy egyszer kimondott véleményt támogasson.

mikép nemcsak London, de Anglia más városai is és valószinüleg a vidéki falvak is, ezen számitgatások idején kevésbbé egészségesek voltak, mint ma. Dr. William Heberden megjegyzi, hogy az 1759-től 1768-ig[1] folyó tiz év anyakönyvei, a melyekből számitgatta ki dr. Price az élet valószinüségeit, sokkal nagyobb foku egészségtelenséget mutatnak fel, mint az utolsó évek anyakönyvei. És a Population Act folytán kiadott jelentések, még ha megengedünk is nagy mulasztásokat a halálozásoknál, vidéki városaink mindegyikében és a vidéken sokkal nagyobb egészségre mutatnak, mint a hogy azelőtt számittattak. Ugyanakkor azonban azt gondolom, hogy a London halandósági arányára az „Observations on the Results of the Population Act"-ban[2] emlitett 1 a 31-hez való arány kisebb, mint az igazság. Ötezerre valószinüleg nem elég becsülni a halálozásoknál a kihagyást; és a háboru és kereskedelemben való elfoglaltságban távollevőkre sem volt elegendő figyelem. Az arányos halandóság megállapitásánál csak a helyben lakó lakosság veendő tekintetbe.

Bizonynyal ugy látszik, hogy van valami a nagy városokban, sőt még a mérsékelt nagyságu városokban is, a mi különösen kedvezőtlen az élet legelső kezdetén; és a lakóhelyek részletezése, a hova esik főleg a halandóság, azt látszik igazolni, hogy sokkal inkább származik az a levegő bezártsága és romlottságából, a mely valószinüleg vészes a gyermekek gyenge tüdejének és a nagyobb elzártságból, a melyet csaknem szükségképen tapasztalunk, semmint azon kényelem és kicsapongás nagyobb fokának, melyet rendesen és helyesen tulajdonitanak a városoknak. Egy legjobb szervezetü házaspár, a kik a legszabályosabb és nyugodt életet élik, ritkán találja, hogy gyermekeik városon olyan egészségesek, mint falun.

Londonban, korábbi számitások szerint, a szülöttek fele meghalt harmadik éve alatt; Bécsben és Stockholmban kettő alatt; Manchesterben öt, Norwichban öt; Northamtonban tiz alatt.[3] Vidéki falvakban ellenkezőleg, a szülöttek fele él harminez, harminczöt, negyven, negyvenhat és azon felül is. Ackworth községben, Yorkshireban egy — a mint látjuk — felette pontos összeállitásából dr. Leenek a meghaltak koráról az utolsó husz év alatt, világos, hogy a lakosok fele él 46 éves korokban;[4] és kevés kétség fér

[1] Increase and Decrease of Diseases. 32. l. 4°. 1801.
[2] 13. l.
[3] Price: Observ. on Revers. Paym. I. köt. 264—266. l. 4. kiadás.
[4] U. o. I. köt. 268. l.

hozzá, hogy ha az előbb említett községekben, a hol a halandóság oly csekély, mint 1 a 60-ban, 1 a 66-ban, sőt 1 a 75-ben, hasonló jegyzék vezettetnék, némelyikben a szülöttek fele élve találtatnék 50—55 éves korában.

Miután azon életkornak számitgatásai, a melyben a szülöttek fele él még a városokban, sokkal inkább függ a születésektől és halálozásoktól, a melyek kitünnek az anyakönyvekből, semmint a népesség számának bármily megbecsüléséből, világos, hogy ezek ezen alapon kevésbbé vannak a bizonytalanságnak kiszolgáltatva, mint azon számitgatások, a melyek a valamely helyen évente meghaltak arányára vonatkoznak a lakossághoz viszonyitva.

Hogy kitöltessék a városokban az ezen halandóság által okozott ür és meg legyen felelve a népesség iránt való minden további keresletnek, szembeszökő, hogy szükséges a vidékről folytonosan uj ujonczok bevonása; és ez az ellátás tényleg folytonosan folyik is be a vidék tulbő születéseiből. Még azon városokban is, a hol a születések tulhaladják a halálozásokat, ez a tünemény előfordul a nem helyben született személyek házassága által. Oly időben, a mikor vidéki városaink sokkal kevésbbé gyorsan nőttek, mint jelenleg, dr. Short ugy számitott, hogy a házasoknak $^3/_{16}$-a idegen.[1] 1618 házasságra kelt férfi és 1618 nő közt, a kik a Westminster kórházban megvizsgáltattak, csak 329 férfi és 495 nő született Londonban.[2]

Dr. Price felteszi, hogy London a szomszédos községekkel, a hol a halálozás meghaladja a születéseket, évente 10,000 embert szükségel. Graunt az ő idejében magának Londonnak szükségletét 6000-re becsülte;[3] és továbbá megjegyzi, hogy bármilyen is a város halandósága, okozza azt dögvész vagy akármi más nagy pusztitó ok, mindig teljesen behozza veszteségét két év alatt.[4]

Mivel tehát mindezen szükségletek a vidék által fedeztetnek, szembeszökő, hogy igen nagy hibába esnénk, ha a születések arányát a halálozásokhoz az egész országra azon arányban akarnók megbecsülni, a melyet a vidéki községekben találunk, a melyekből számos kivándorlás van.

Nem akarjuk azonban követni dr. Pricet az ő megjegyzéseiben, hogy a vidék ezen kivándorlások folytán el fog néptelenedni,

[1] New Observations on Bills of Mortality. 75. l.
[2] Price: Observ. on Revers. Paym. II. köt. 17. l.
[3] Short: New Observ. Abstract from Graunt. 277. l.
[4] U. o. 276. l.

legalább addig, mig a mezei munka fentartására szánt alapok sértetlen maradnak. A születések aránya ép ugy, mint a házasságok aránya, világosan igazolja, hogy növekvő városaink és gyártelepeink daczára, a vidékre emberekért gyakorolt nyomás egyáltalán nem nagyon éles.

Ha Anglia és Wales jelen lakosságát elosztjuk az utolsó öt év kereszteléseinek átlagos számával,[1] az fog kitetszeni, hogy e keresztelések a népességhez ugy vannak, mint 1 igen közel a 36-hoz;[2] de fel lehet tenni okkal, hogy igen nagy mulasztások vannak a kereszteléseknél.

Dr. Short a születések arányát a népességhez Angliában 1 a 28-ra becsülte.[3] Suffolk földmüvelési jelentésében a születések aránya a lakossághoz 1 a 30-hoz volt számitva. Egész Suffolkban, az utolsó kimutatások szerint, ez az arány nem sokkal kevesebb, mint 1 a 33-hoz.[4] A tizenhárom községre terjedő pontos adatokból, a melyeket tényleges összeszámlálások alapján Sir F. M. Eden közölt, a születések aránya a lakossághoz volt 1 a 33-hoz; és ugyanazon tekintély egy más adata szerint, a mely városokból és gyáripari helyekről szólt, 1 a 27¾-hez.[5] Ha összevéve mindezen körülményeket és figyelve ugyanakkor a születési anyakönyvek ismert hiányaira és az utolsó évek alatt történt növekedésére lakosságunknak, felteszszük, hogy az igazi aránya a születéseknek a lakossághoz 1 a 30-hoz; és számbavéve a jelen halandóságot, mint fentebb megállapitottuk 1 a 40-hez; közel megkapjuk a kereszteléseknek azt az arányát a temetésekhez, a mi az utolsó kimutatásokból kivehető. A születések lesznek a halálozásokhoz mint 4 a 3-hoz, vagy 13½ a 10-hez, a mely arány több mint elegendő megfejteni ezt a növekvését a népességnek, melyet ismerünk az

[1] Ez azelőtt volt irva, hogy az elmaradt kimutatások 1810-ben hozzáadattak. Ezen hozzáadásokkal a születések tesznek 1800-ban 263,000-et 253,425 helyett és felnövelik az anyakönyvezett születések arányát 1 a 35-ig. Lásd a következő fejezetet.

[2] A keresztelések átlagos középszáma az utolsó öt évre 255,426. A népesség 9.198,000 (Observ. on Results. 9. l.).

[3] New Observ. 267. l.

[4] Magánkutatásokban a Dissenterek és azok, a kik nem keresztelik gyermekeiket, természetesen nem jelennek meg a népesedésben; ennélfogva ily kutatások, a mennyire kiterjednek, pontosabban fejezik ki a születések igaz arányát; és mi teljesen igazoltan használjuk azokat, ha felbecsülni akarjuk a közszámitásokban foglalt születések elismert hiányait.

[5] Estimate of the Number of Inhabitants in Great Britain etc. 27. l.

amerikai háboru óta, leszámitva még azokat is, a kik idegenben haltak el.[1]

Az „Observations on the Results of the Population Act"-ban megjegyeztetett, hogy az élet átlagos tartama Angliában növekedni látszik azon arányban, mint 117 a 100-hoz az 1780. év óta. Ily nagy változás ily rövid időben, ha igaz, szembeszökő tünemény volna. De hajlandó vagyok gyanakodni, hogy a temetések ezen aránylagos megcsökkenése egészben nem ered a megnövekedett egészségességből, de okozva van részben azon halálesetek nagyobb száma által, a melyek szükségképen külföldön következtek be, tekintve ezen időszak óta külföldi kereskedelmünk igen gyors fellendülését; és azon személyek nagy számának, a kik hadi és katonai szolgálatban voltak távol és azon állandó szükségletnek folyton friss nyomokat küldeni, hogy csökkenés nélkül fentartassék ily nagy erő. Egy ilynemü állandó elvonásnak bizonnyal meg volt az az irányzata, hogy a kimutatásokban foglalt eredményeket hozza létre és fentarthassa a temetéseket állandó fokon, mig a születések és halálozások egész gyorsasággal szaporodtak. Ugyanakkor, mivel a népesség növekvése 1780 óta tagadhatatlan és a jelen halandóság rendkivülileg csekély, hajlandó vagyok azt hinni, hogy az eredmény sokkal nagyobb része az emelkedő egészségességnek tulajdonitandó.

Az 1 a 36 halandóság talán igen kis aránya a halálozásoknak az egész századra nézve; de a születések aránya a halálozásokhoz, mint 12 a 10-hez, számitva a halandóság 1 a 36-hoz alapján képes megkétszerezni egy ország lakosságát 125 év alatt és ennélfogva oly nagy aránya a születéseknek a halálozásokhoz, a mi csak az egész század átlagára nézve lehet igaz. Az utóbbi számitgatások közül egyik sem foglal magában gyorsabb növekvést, mint ez.

Nem kell azonban feltennünk, hogy a születések ezen aránya a halálozásokhoz, vagy bármely elfogadott aránya a születéseknek és halálozásoknak az egész lakossághoz, körülbelül mindig egyforma volt az egész századon át. Minden ország anyakönyveiből, a melyek valamely hosszu ideje vezettetnek, kilátszik, hogy különböző időkben jelentékeny változások fordulnak elő. Dr. Short, körülbelül a század közepén, a születések arányát a halálozásokhoz 11 a 10-hez becsülte;[2] és hogyha a születések ugyanakkor a

[1] 6. lap.

[2] New Observ. II. és III. tábl. 22. és 44. l. Price: Observ. on Revers. Paym. II. köt. 311. l.

lakosság egy huszonnyolczad részét tették, a halandóság ugy volt, mint 1 a 30½-hez. Most azt teszszük fel, hogy a születések aránya a halálozásokhoz felette van a 13 a 10-nél; de, hogyha azt az arányt vennénk fel irányadóul, a mely mellett becsülnők meg a következő száz év alatt a népesség szaporodását, valószinüleg igen nagy tévedésbe esnénk. Nem tehetjük fel észszerüen, hogy ezen ország segédeszközei nagyon hosszu ideig oly állandósággal és gyorsasággal emelkednének, hogy megengedjék a születések állandó arányát a halálozásokhoz 13 a 10-hez lenni, ha csak ez az arány főleg nem külföldi elvonások által okoztatnék.

Minden adatból, melyet gyüjteni lehet, a születések aránya Anglia és Wales egész lakosságához 1 a 30-hoz vétetett fel; de ez a születések kisebb aránya, mint a mi látszott ezen szemle folyamán, hogy meg van minden más országban Norvégiát és Svájczot kivéve; és eddigelé szokásos volt politikai számitgatóknál a születések nagy arányát ugy fogni fel, mint az erőteljes és virágzó állapot legbiztosabb jelét. Remélendő azonban, hogy ez az előitélet nem tart sokáig. Oly viszonyok közt levő országokban, mint Amerika vagy Oroszország vagy más országokban is bármely nagy halandóság után a születések nagy aránya kedvező jelenség; de oly aránylagos országban, melynek területe jól be van népesedve, nem lehet rosszabb jel, mint a születések nagy aránya és nem lehet jobb jel, mint a kis arány.

Sir Francis d'Ivernois igen helyesen jegyzi meg, „hogy ha Európa különböző államai vezették volna és közzétették vona évente lakosságaik pontos számát, gondosan megjegyezve a második sorozatban a pontos életkort, a melyben a gyermekek meghalnak, ez a második csoport szám pontosan mutatná kormányaik viszonylagos érdemét és az alattvalók aránylagos boldogságát. Egy egyszerü számtani megállapitás talán sokkal bizonyitóbb volna, mint a felhozható minden érvelés".[1] Azon fontosságában az ily táblázatokból levonható következtetéseknek, én teljesen egyetértek vele; és hogy ezen következtetéseket megtehessük, szembeszökő, hogy kevésbbé kell tekintenünk a született gyermekek számát mutató számokra, mint azokra, a melyek azok számát mutatják, a kik tulérték a csecsemőkort és elérték a férfikort; ez a szám pedig csaknem változatlanul ott lesz legmagasabb, a hol a születések aránya az egész népességhez a legkisebb. E tekintetben mi Nor-

[1] Tableau des Pertes etc. II. fej. 161. l.

végia és Svájcz után közvetlenül következünk, a mi — tekintetbe véve a mi nagy városainkat és gyárainkat — bizonynyal igen rendkivüli tény. Miután semmi sem lehet világosabb, minthogy népesség iránt való minden keresletünk teljesen el van látva, hogyha ez a születések kis aránya mellett történik, az határozott igazolása az igen kis halandóságnak, oly előny, a melyre méltán büszkék lehetünk. Hogyha jövő kutatásokból az tünnék ki, hogy tulságos nagy levonást vettem számba a kimaradások rovására mind a születéseknél, mind a temetéseknél, nagyon boldog leszek azt találni, hogy ez a kitünő helyzet, a melyet én — más körülmények azonosak lévén — legbiztosabb jeleinek tekintem a boldogságnak és jó kormányzatnak, még annál is nagyobb, mint a milyennek én hittem. Kényuralmi, nyomorult vagy természettől egészségtelen országokban a születések aránya az egész lakossághoz általábanigen nagy.

Az 1800-ban végződő öt év átlagában a születések aránya a házasságokhoz 347 a 100-hoz, 1760-ban volt 362 a 100-hoz, a miből azon következtetés vonatott le, hogy a születési anyakönyvek bár hiányosak, bizonyosan nem voltak hiányosabbak azelőtt, mint most.[1] De az anyakönyvek minőségében ily természetü változás a hiányokkal összeköttetésben teljesen nem álló okokból is származhatik. Hogyha a század utolsó részének általánosan elismert nagyobb egészségéből, a század közepével összehasonlitva, a gyermekek nagyobb kora élte tul a csecsemőkort, nagyobb arányban fognak élni a szülöttek a házasuló korban, és ez a körülmény fogja eredményezni a házasságok jelen nagyobb arányát, összehasonlitva a születésekkel. Másfelől, hogyha a házasságok termékenyebbek voltak korábban, mint jelenleg, mert korábbi korban köttettek, az eredmény volna a születések nagyobb aránya, összehasonlitva a házasságokkal. Az egyik vagy mindkét ok eredménye pedig létre hozná épen az anyakönyvekben észlelt eredményt; és következőleg ily eredmény fenforgásából helyesen semmiféle következtetés nem vonható le a feltételezett növekvő pontatlanságra az anyakönyvekben. A most emlitett két oknak befolyása az évi születéseknek a házasságokkal való arányára egy következő fejezetben tárgyaltatik.

Azon általános kérdésre nézve, vajjon van-e e helyes okunk feltételezni, hogy a születések és halálozások anyakönyvei hiányosabbak voltak a század elsőbb felében, mint az utóbbi felében, én azt mondanám, hogy az utóbbi kimutatás mutat hajlamot megerő-

[1] Observ. on the Results of the Population Act. 8. l.

siteni az előbbi pontatlanság gyanuját és mutatni, hogy a század korábbi részének anyakönyvei minden szempontból bizonytalan adatokat tartalmaznak arra, hogy a régi népességet azon alapokon számitsuk ki. 1710., 1720. és 1730. években az tünik ki az adatokból, hogy a halálozások felülmulták a születéseket; és véve az 1750-ben végződő hat időszakot,[1] mely a század első felét foglalja magában, ha összehasonlitjuk a születések összegét a halálozások összegével, a születések többlete oly csekély, hogy azzal teljesen képtelenek vagyunk azt az egy milliót megmagyarázni, a mely, magokból a születésekből számitva, ezen idő alatt volt a növekedés.[2] Ennélfogva vagy az anyakönyvek igen pontatlanok és a születésekben a hiányok nagyobbak, mint a halálozások, vagy ezen korszakok, mindegyike tiz évre kiterjedve, nem fejezik ki a helyes átlagot. Ezen különös évek lehettek kedvezőtlenebbek a születéseknek a halálozásokhoz való aránya tekintetében, mint a többi; valóban egy közüle — 1710 — ismeretes, mint nagy szükség és nyomor éve. De ha ezt a gyanut, a mi nagyon valószinü, megengedjük, hogy érinti az első hat korszakot, jogosan gyanithatjuk, hogy az ellenkező eset történt az 1780-ban végződő három korszak alatt, a mely 30 év alatt, ugyanazon számitási mód szerint, másfél millió szaporodás történt volna.[3] Mindenesetre meg kell engednünk, hogy három elkülönzött évet, ily módon véve őket, semmi módon nem lehet elégségesnek tekinteni a helyes átlag felállitására; és a mi még inkább kihivja a gyanut, az, hogy ezen különös évek a rendesnél is kedvezőbbek lehettek a születésekre, az, hogy a születések növekvése 1780-tól 1785-ig rendkivül csekély;[4] a mi természetesen volna az eset, ha nem tételeznénk fel lassubb haladást, mint előbb, ha az 1780-iki születések véletlenül felette lettek volna az átlagnak. Ennélfogva egészben tekintetbe véve a korábbi anyakönyvek valószinü pontatlanságát és azt, hogy a tévedésnek igen nagy veszélye van abban, hogy néhány kiszakitott évből vonunk általános következtetéseket, nem gondolva, hogy a régi népesség bármely megállapitására nagy sulyt fektethetnénk a születések alapján való számitgatások utján egész az 1780. évig, a mikor már minden következő év adva van és a születésekből egy helyes arány megállapitható. Mint további megerősitését ezen megjegyzésnek, meg kell emlitenem,

[1] Population Abstracts, Parish Registers. Final Summary. 455. l.
[2] Observ. on the Results of the Population Act. 9. l.
[3] U. o.
[4] U. o.

hogy az Angolország és Wales anyakönyveiből való végleges sommázatból kitetszik, hogy 1790. évben a születések összes száma volt 248,774; 1795-ben 247,218 és 1800-ban 247,147.[1] Következőleg, ha a születésekből becsülnők meg a népességet, ezen három különböző öt éves korszak alapján, az tűnnék ki, hogy a népesség az utolsó tiz év alatt szabályosan csökkent, ámbár igen nagy okunk van feltenni, hogy az jelentékenyen megszaporodott.

Az „Observations on the Results of the Population Act"-ban[2] egy táblázata van adva Anglia és Wales népességének az egész mult század alatt a születések alapján számitva; de a fentebb elmondott okok folytán kevés sulyt lehet rá fektetni, és a forradalom idejebeli népesség tekintetében hajlandó volnék nagyobb sulyt fektetni a házak számából vont régibb számitásokra.

Valóban lehetséges, bár nem valószinü, hogy a népesség ezen megbecslései a század különböző korszakaiban nem lehetnek nagyon messze az igazságtól, mivel ellenkező hibák egymást kiigazithatták volna; de a születések egyenlő arányának feltevése, a melyre fektetvék, hamis maguknak azon számitgatások világánál is. Ezen számitgatások szerint a népesség növekvése gyorsabb volt 1760-tól 1780-ig nyuló időszak alatt, mint 1780-tól 1800-ig; mégis az tünik ki, hogy a halálozások aránya 1780 körül nagyobb volt, mint 1800-ban a 117 a 100-hoz való arányban. Következőleg a születések arányának 1780 előtt nagyobbnak kellett lenni, mint 1800-ban; vagy azon korszakban a népesség nem szaporodhatott volna gyorsabban.[2] Ez egyszerre összetöri azt a feltevést, hogy volna valami egyöntetüségforma a születések arányában.

Feltételeztem volna csakugyan más országok példájára King és dr. Short számitgatásai után, hogy a születések aránya a század kezdetén és közepén nagyobb volt, mint végén. De e feltevés a a születésekből való számitgatásnál kisebb népességet ad a század elsőbb részén, mint a mi van a „Results of the Population Act"-ban, ámbár erős okok vannak feltenni, hogy az itt adott népesség nagyon is kicsiny. Davenant szerint a házak száma volt 1690-ben 1.319,215 és nincs ok azt hinni, hogy ez a számitás a tulzás oldalán téved. Feltéve csak 5-öt, nem $5^3/_4$-et egy házra, mit most rendes aránynak tartanak, ez adna 6 és fél millió felett levő népességet, és teljesen hihetetlen, hogy ez időtől 1710. évig a lakosság megcsökkent volna másfél millióval. Sokkal inkább valószinü, hogy a

[1] Population Abstracts, Parish Registers. 455. l.

[2] 9. lap.

születéseknél való kihagyások sokkal nagyobbak voltak, mint jelenleg és nagyobbak, mint a halálozásoknál; és ez azon észrevétel által is meg van erősítve, a melyre az előbb utaltam, hogy a század első felében a lakosság szaporodása a születések alapján számítva, sokkal nagyobb, semmint a minő a születéseknek a halálozásokhoz való viszonyából kikerül. Minden szempontból tehát a születésekből vont számitgatásokra keveset lehet adni.

Valóban fel kellett tünni az olvasónak ezen munka folyamán, hogy a születési vagy halálozási anyakönyvek, minden gyanuját a hiányosságnak kizárva, mindenkor szükségképen igen bizonytalan alapokat szolgáltatnak a népesség felbecslésére; minden ország változó viszonyainál fogva mind a kettő bizonytalan vezető. A születéseknek látszólag nagyobb szabályossága folytán a politikai számitgatók rendesen ezeket fogadták el számitgatásaik alapjául, inkább mint a halálozásokat. Necker, felbecsülvén Francziaország lakosságát, megjegyzi, hogy egy ragályos betegség vagy kivándorlás időről-időre változásokat okozhat a halálozásokban és hogy ennélfogva a születések száma biztosabb vezérfonal.[1] De a születések látszólagos szabályossága épen az a körülmény az anyakönyveknél, a mely akkor is, most is a legnagyobb tévedésekre vezet. Ha bármely országban két vagy három év temetési anyakönyveit egybe veszszük, a dögvész vagy halálos járvány mindig meg fogja mutatni magát a tartama ideje alatti nagyobb hirtelen növekedésében a halálozásoknak és az utánuk következő még nagyobb csökkenésében. Ezen körülményekből természetesen arra jövünk, hogy egy nagy halandóság egészét nem kell bevenni nagyon kevés számu évekbe. De nincsen semmi ily nemü dolog, a mi vezérelhetne bennünket a születések anyakönyveinél; és miután egy ország lakosságának egy nyolczadát elvesztette egy dögvészben, egy öt vagy hat következő évre terjedő átlag a születések számának emelkedését mutathatja és igy számitgatásaink a legmagasabb népesedést eredményezhetik akkor, mikor az a legalacsonyabb volt. Ez igen feltünően meglátszik Süssmilch több táblázatában és legkülönösebben a Poroszország és Litvániára vonatkozó táblázatban, a melyet egy következő fejezetbe veszek fel, a hol a lakosság egyharmadának elpusztulását követő évben a születések jelentékenyen megszaporodtak és egy ötéves átlagban csak igen kevéssé csökkentek meg; és az oly időben volt, a mikor természetesen az ország még csak igen kis haladást tehetett korábbi népességének kipótlása felé.

[1] De l'Administration des Finances. I. köt. IX. fej. 252. l. 12°. 1785.

Mi valóban nem tudunk semmi rendkivüli halandóságot, a mi Angliában 1700 óta előfordult volna; és van ok feltenni, hogy a születések és halálozások aránya az utolsó század alatt sem mutatott fel oly nagy változásokat, mint a szárazföld több országában; ugyanakkor azonban biztos, hogy a beteges korszakok, a melyek tudvalevőleg előfordultak, aránylag végzetes voltuk arányában, hasonló eredményeket okoztak; és az a változás, mely a legutóbbi évek halandóságában tünt fel, hajlandóvá tesz bennünket azt hinni, hogy hasonló változások korábban is lehettek a születésekre vonatkozólag és arra tanitanak bennünket, hogy szerfelett óvatosak legyünk azon arányokat, a melyek helyeseknek látszanak a jelenben, alkalmazni a mult vagy jövő korszakokra.

IX. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Angliában.

(Folytatásban.)

A Population Act alapján 1811-ben közzétett adatok kétségkivül rendkivül eredményeket mutattak. Mutatták a haladás nagyon meggyorsult arányát és a nép egészségi állapotának nagy mérvben megjavult voltát, daczára a városok növekedésének és a gyáripari foglalkozásokban alkalmazott népesség megnövekedett arányának. Igy hát már feltünő példáját mutatták azon készségnek, a melylyel a szaporodás, csaknem minden suly daczára, előre tör, hogy ha az ország anyagi eszközei gyorsan szaporodnak.

Az 1800-iki népesség összege, összevéve az anyakönyvben foglalt születések, halálozások és házasságok arányában, azt látszott mutatni, hogy a népesség darab idő óta inkább tulnyomó arányban növekedett annál, a mit eredményezne a születések oly viszonya a halálozásokhoz, mint 4 a 3-hoz, egy oly halandósággal, mint 1 a 40-hez.

Ezen arányok egy ország népességéhez annak 120-ad részét adnák évente; és ha állandóan ez volna az arány, a XI. fejezet II. táblázata szerint megkettőztetnék a népességet minden következő $83^1/_2$ évben. Ez oly aránya a haladásnak, a melyet egy gazdag és jól benépesitett országban inkább csökkenni, semmint gyarapodni gondolhatjuk. De ilyen csökkenés helyett az tünik ki, hogy egész 1810-ig az jelentékenyen gyorsult.

1810-ben a minden egyes község kimutatásai szerint, hozzáadva $^1/_{30}$-ad részt a katonákra, matrózokra stb. Anglia és Wales lakossága 10.488,000-re becsültetett,[1] a mit, ha összehasonlitjuk a 9.168,000-rel, az 1800-iki lakossággal, mely hasonló módon volt felbecsülve, a tiz év alatt egy 1.320,000-nyi szaporodást mutat.

Tiz év alatt az anyakönyvezett keresztelések voltak 2.878,906 és az anyakönyvezett temetések 1.950,189. A születések többlete ennélfogva 928,717, a mi igen jelentékenyen kevesebb a két népszámlálás által mutatott szaporodásnál. A hiány vagy az által okoztathatott, hogy az 1800-iki népszámlálás alatta volt az igazságnak, vagy a születések és halálozások anyakönyveinek pontatlansága folytán, akár mindkét ok együttmüködése folytán, mivel szembeszökő, hogy ha a lakosság 1800-ban helyesen számoltatott volna fel, és az anyakönyvekben fel volna jegyezve minden születés és halál, a különbözet inkább tulhaladná, semmint alatta maradna a népesedés valódi szaporodásának; vagyis, hogy tulhaladná azt épen a külföldön a hadsereg, tengerészetnél stb. meghalók számával.

Ok van azt hinni, hogy mindkét körülménynek része ván a jelzett eredményben, ámbár az utóbbinak, tudniillik az anyakönyvek pontatlan voltának, sokkal nagyobb mértékben.

Felbecsülve a lakosságot az egész század alatt,[2] ugy vettük fel, hogy a születések mindig ugyanazon arányban állottak a népszámhoz. Mondtuk már, hogy az ily feltevés gyakran vezethet igen helytelen felbecsülésére a lakosságnak egy országban különböző és egymástól távol eső korszakokban. Mivel azonban tudva van, hogy a lakosság nagy gyorsasággal szaporodott 1800-tól 1810-ig, valószinü, hogy a születések aránya nem csökkent lényegesen ezen korszak alatt. De ha az utolsó népszámlálást veszszük pontosnak és összehasonlitjuk az 1810-iki születéseket az 1800-iki születésekkel, az eredmény nagyobb lakosságot mutatna 1800-ra, mint a mi az azon évi népszámlálásban megállapittatott.

Igy az utolsó öt év születéseinek átlaga 1810-ig 287,000; és az 1800-ig terjedő öt év születéseinek átlaga 263,000. De 297,000 ugy áll 263,000-hez, mint 10.488,000, az 1810-iki lakosság, áll 9.287,000-hez, a minek kellene lenni az 1800-iki népességnek,

[1] Lásd az 1811-ben közzétett népesedési táblázatokat és a becses előzetes megjegyzéseket Richmantól.

[2] Lásd a táblázatot a lakosságról az egész századon át, a Preliminary Observations on the Population Abstracts XXV. lapján, nyomva 1811-ben.

hogyha a születések aránya ugyanazonosnak vétetnék a 9.198,000 helyett, a mi a népszámlálás eredménye. Megjegyzendő továbbá, hogy a lakosság növekvése 1795-től 1800-ig egy rendkivüli alacsony táblázat szerint történt összehasonlitás az előző öt éves korszakok legtöbbjében. És egy kis betekintés az anyakönyvekbe azt fogja mutatni, hogy az 1795-től való öt év alatti születések aránya, beleértve az 1796. és 1800-iki csökkent számokat is, valószinüen inkább alatta, semmint felette vannak az általános átlagnak. Ezen okoknál fogva, a tárgyról való általános benyomással együtt valószinü, hogy az 1800-iki népszámlálás alatta maradt az igazságnak és talán az azon idei lakosság nyugodtan vehető legalább 9.287,000-re, vagyis mintegy 119,000-el nagyobbra, mint a hogy a jelentések kimutatták.

De még ezen feltevések mellett is, sem a születések többlete a halálozások felett az egész tiz év alatt, sem a születéseknek a halálozásokhoz az anyakönyvekben adott aránya nem igazolja a 9.287,000-nek felszaporodását 10.488,000-re. Mégis nem valószinütlen, hogy a szaporodás sokkal kisebb lett volna, mint a hogy azt a születések aránya mutatja a két korszakban. Ennélfogva némi leszámitást szükségképen kell tenni az anyakönyveknél a születések és halálozásoknál történt mulasztásokra, mert ezek, különösen a születések anyakönyvei, tudvalevőleg épen nem pontosak.

Van ok azt hinni, hogy kevés vagy semmi hiány nincs a házasságok anyakönyvében; és ha felteszszük, hogy a születések kihagyásai egy hatod, ez meg fogja engedni a születések viszonyát a házasságokhoz, mint 4 az 1-hez, a mely arány eléggé megállapitottnak vehető más okokon is;[1] de ha ezen feltevésünkben kétkedünk, helyes lesz a halálozások kihagyását állapitani meg oly arányban, a mely összhangba hozza a születések többletét a halálozások felett a tiz év alatt a születések növekvése folytán felbecsült népességszaporodáshoz.

A tiz év alatt anyakönyvezett születések, mint már emlitettük fentebb, 2.878,906, a mit megnövelve egy hatoddal, lesz 3.358,723. Az anyakönyvezett temetések 1.950,189, a mit megnövelve egy tizenketteddel, lesz 2.112,704. Az utóbbit levonva az előbbiből, a születések többletét fogja adni 1.246,019-el, a mi a lakosság növekedése tiz év alatt, a mely számot hozzáadva a 9.287,000-hez, az 1800-iki kijavitott népszámhoz, adni fog 10.533,019-et, vagyis

[1] Lásd a Preliminary Observations of the Population Abstracts. XXVI. l.

negyvenötezerrel többet az 1810-iki népszámlálásnál, csaknem teljesen azt a számot hagyva fenn, a mennyi a tiz év folyama alatt valószinüleg külföldön halt meg. Ez a szám rendesen mintegy $4^1/_2$ százalékára számittatik a fiuszülötteknek; de a jelen esetben van mód reá, biztosabban megállapitani a kérdésben forgó időszak alatt külföldön meghalt férfiak számát. Az utolsó népesedési adatokban a férfi- és nőszületések és halálok el vannak különitve és a fiuszületések többletéből a leányszületések felett, összehasonlitva a férfi- és nőhalálozásokat, kitünik, hogy negyvenötezer férfi halt meg külföldön.[1]

Ennélfogva a születésekben és halálozásokban felvett mulasztások kiszámitása eddig igen jól megfelel.

Hátra marad azt nézni meg, vajjon ugyanazon feltevés ad-e a születések és halálozások közt oly arányt, a mely ily halálozási aránynyal igazolja a tiz év alatt e számok megnövekedését 9.287,000-ről egész 10.488,000-ig.

Ha felosztjuk az 1810-iki népességet az előző öt év átlagos születéseivel, hozzáadva $^1/_6$-odot, az fog kitünni, hogy a születések aránya a lakossághoz, mint 1 a 30-hoz. De szembeszökő, hogyha a lakosság némi gyorsasággal szaporodik, a születések átlaga öt év alatt, összehasonlitva az ily korszak végén levő lakossággal, a születések arányát igen kicsire mutatja. És továbbá mindig van valami valószinüség abban, hogy az az arány, a mi helyes öt évre, esetleg nem helyes tiz évre. Hogy igaz arányt kapjunk, a melyet alkalmazhatunk a népesedés haladására a kérdéses korszakban, össze kell hasonlitanunk a születések évi átlagát az egész időszakra, az átlagos vagy középnépességgel az egész időszakban.

A születések teljes száma az $^1/_6$-od hozzáadásával, mint fentebb emlitettük, 3.358,723, és a tiz év alatti évi átlag 335,872. Az átlagos népesség, vagyis az átlag 10.488,000 (az 1810-iki népesség) és 9.287,000 (az 1800-iki kijavitott népszám) közt 9.887,000; és ez az utóbbi szám elosztva a születések átlagával, adja a születések arányát a lakossághoz, mint 1 a $29^1/_2$-hez és valamivel kevesebbet a 30 helyett, a mi jelentékeny különbséget okoz.

Ugyanazon módon, ha felosztjuk az 1810-iki lakosságot az előző öt év temetéseinek átlagával, $^1/_{12}$-edet hozzáadva, a halan-

[1] Lásd a népességi adatokat 1811-ről. 196. l. A Parish Register Abstract. Bizonyosan nagyon rendkivüli, hogy a rendesnél kisebb arányu férfi halt el külföldön 1800-tól 1810-ig; de mivel az ezen korbeli anyakönyvek ezt látszanak igazolni, számitgatásaimat ez alapon tettem meg.

dóság közel 1 az 50-hez fog látszani; de ugyanazon alapon, mint a születéseknél, egy öt évi temetkezési átlag, az ezen időszak végén levő népszámhoz hasonlitva, szükségképen tulalacsonyra adja a halálozások arányát; hogy továbbá tudjuk azt is a jelen esetben, hogy a temetések aránya a lakossághoz semmi módon nem volt állandóan ugyanaz az egész idő alatt. Tényleg, az anyakönyvek világosan mutatják az ország egészségi állapotának javulását és a halandóság fokozatos csökkenését az egész tiz év alatt; és mig az évi születések száma 263,000-ről 287,000-re, vagyis több mint $^1/_8$-addal gyarapodott, a temetések száma csak 192,000-ről 196,000-re, vagyis $^1/_{48}$-addal szaporodott. Szembeszökőleg szükséges hát a szemünk előtti czél miatt az átlagos halandóságot az átlagos vagy középnépességgel összehasonlitani.

A temetések egész száma a tiz év alatt, hozzáadva $^1/_{12}$-edet, volt, mint fentebb emlitettük, 2.112,704 és a középlakosság 9.887,000. Az utóbbi felosztva az elsővel, a temetések évi átlagát a lakossághoz viszonyitva, ugy adja ki, mint 1 némileg kevesebb a 47-hez. De ez a születések aránya, mint 1 a $29^1/_2$-hez, a halálozási arányhoz, mint 1 a 47-hez, az ország létszámához az egész $^1/_{79}$-edét adja hozzá, és tiz év alatt megnöveli a lakosságot 9.287,000-ről 10.531,000-re, hagyva 43,000-et a külföldön meghaltakra és igen közel megegyezvén a születések többletére alapitott számitgatásokkal.[1]

Feltehetjük ennek folytán, hogy az 1800-tól 1810-ig való kihagyások feltételezett száma a születéseknél és halálozásoknál nincs messze az igazságtól.

[1] Egy általános formula arra, hogy egy bizonyos korszaktól bármely távolságra megállapitsuk egy ország népességét, a születések és halandóság adott viszonyai mellett; található Bridge: Elemente of Algebra 225. l.

$$\text{Log } A = \log P + n \times \log 1 + \frac{m - b}{mb}$$

A jelzi az évek multán keresett népszámot; n az évek számát; P az adott korszakban a tényleges népességet; $\frac{1}{m}$ az évi halálozások arányát a népességhez, vagyis a halálozási arányt; $\frac{1}{b}$ az évi születések arányát a lakossághoz, vagyis a születési arányt.

A jelen esetben $P = 9.287{,}000$; $n = 10$; $m = 47$; $b = 29^1/_2$.

$$\frac{m - b}{mb} = \frac{1}{79} \text{ és } 1 + \frac{m - b}{mb} = \frac{80}{79}$$

$$\log \frac{80}{79} = 00{,}546 \; n \times \log 1 + \frac{m - b}{mb} = 05{,}460.$$

Log $P = 696{,}787$ a mi hozzáadva $05{,}460 = 702{,}247$, mint log A, a melynek a megfelelő száma 10.531,000.

De ha ezen, a születéseknél $^1/_6$-ot és a halálozásoknál $^1/_{12}$-et kitevő kihagyások helyeseknek vehetők körülbelül az 1800-tól 1810-ig folyó időszakra, valószinü, hogy ugyanazokat a tévedés nagy veszélye nélkül lehet alkalmazni az 1780-tól 1800-ig való időszakra és felhasználhatók arra, hogy pusztán a születésekre alapitott következtetéseket kijavitsuk. A pontos népszámlálás után a születéseknek a halálozások feletti többleteire alapitott számitásokra lehet épiteni leginkább. Valóban, a hol az anyakönyvek magukban foglalnak minden születést és halált és a hol van mód az ismert lakosságból kiszámitani azt, az szembeszökőleg ugyanaz, mint a tényleges népszámlálás; és a hol egy közel helyes leszámitás adható az anyakönyvek mulasztásai és a külföldön való elhalálozások czimén, sokkal közelebbi megközelités érhető el ilyen módon, semmint a születéseknek az egész lakossághoz való aránya utján, a mely tudvalevőleg gyakori változásoknak van alávetve.

A születések egész száma, kimutatva az 1780-tól 1800-ig folyó husz év alatt, 5.014,899 és a halálozásoké 3.840,455. Ha hozzáadunk $^1/_6$-ot az előbbihez és $^1/_{12}$-et az utóbbihoz, a két szám lesz 5.856,715 és 4.160,492; és levonva az utóbbit az előzőből, a többlete a születéseknek a halálozások felett lesz 1.690,223. Hozzáadva a népesedés ezen többletét az 1780-iki lakossághoz, a melyet Richman táblázatai a születésekből 7.953,000-re tesznek, az eredmény lesz 9.643,000, a mely szám, megfelelő levonást téve belőle a külföldön bekövetkezett halálokra, igen nagy mértékben felette van az 1800-iki lakosságnak, a hogy azt kijavitottuk is, és még sokkal inkább felette van azon számnak, a melyek a táblázatban ugy vannak adva, mint a népszámlálás eredményei.

De hogy ha az ép most javasolt biztosabb alapon járunk el és a fentebb megállapitott 1800-iki népességet ugy veszszük, a születések husz év alatti többletéből kiszámitva, levonva belőle a külföldi halálozások valószinü számát, a mely ez esetben mintegy 124,000, lesz az 1780-iki lakosság száma 7.721,000 a 7.953,000 helyett és jó ok van hinni, hogy ez közelebb áll az igazsághoz;[1] és hogy nemcsak 1780-ban, de a közbeeső korszakok közül is többen, a születésekből való számitgatások a lakosságot nagyobb-

[1] Az 1780. és 1785-iki lakosságok közti igen csekély különbség, a mint adva van a táblázatban, azt látszik magában foglalni, hogy a két szám közül az egyik tévedés.

nak és szabálytalanabbul szaporodónak tüntetik fel, mint a hogy igaznak találták volna, ha a népszámláláshoz fordultak volna. Ez azért történt, mert a születések aránya a lakossághoz változó és általában nagyobb volt 1780-ban és a 20 év folyama alatt más időkben is, mint a minő volt 1800-ban.

1795-ben például a lakosságot 9.055,000-re és 1800-ban 9.168,000-re becsülték;[1] de hogyha az előbbi számot veszszük fel szabatosnak és ahhoz adjuk a születéseknek a halálozások feletti többletét az öt közbe eső év alatt, még ha nem is számitunk le semmit az anyakönyvek kihagyásai czimén, ugy találjuk, hogy a lakosságnak 1800-ban 9.398,000-nek kellett volna lenni 9.168,000 helyett; vagy hogyha az 1800-ra kimutott adatot veszszük pontosnak, az fog kitünni, hogy levonva belőle a születések többletét az öt év alatt, az 1795-iki lakosságnak 8.825,000-nek kellett volna lenni 9.055,000 helyett. Ebből következik, hogy az 1795-iki születésekből lehozott számitás nem lehet szabatos.

Hogy megkapjuk azon korszak népességét, a legbiztosabb mód az előbb emlitett kiigazitásokat alkalmazni az anyakönyvekre és leszámitva a fiuszületésekből $4^1/_4$ százalékot a külföldön bekövetkezett halálokra, levonjuk a születések fenmaradó többletét az 1800-iki javitott adatokból. Ez esetben lesz az 1795-iki lakosságra az eredmény 8.831,086; számitva az öt év alatti növekvést 455,914-el, a helyett, hogy csak 113,000-el, mint a születésekből számitott táblázat mutatja.

Ha ugyanezen módon járunk el az 1790-től 1795-ig való korszakra, azt fogjuk találni, hogy a születések többlete a halálozások felett (miután az előbbi javitások keresztül vitettek és leszámittatott a $4^1/_2$ százalék a fiuszületésekből a külföldi halálozások czimén) lesz 415,669, a mit levonva 8.831,086, az 1795-iki lakosságból, az 1790-iki népességre marad, mint fentebb becsültük, 8.415,417.

Ugyanezen elv szerint a születések többlete a halálozások felett az 1785-től 1790-ig terjedő időben 416,776-nak fog kitünni. Az 1785-iki lakosság lesz tehát 7.998,641. És hasonló módon a születések többlete a halálozások felett az 1780-tól 1785-ig terjedő időben lesz 277,544 és az 1780-iki lakosság 7.721,097.

[1] Population Abstracts 1811. Preliminary View XXV. l.

Ennélfogva 1780-tól 1810-ig a népesedés két táblázata következő módon fog állani:

Táblázat, számítva csak a születésekből a Preliminary Observations to the Population Abstracts után, nyomva 1811-ben.

Év:	Népesség:
1780.	7.953,000
1785.	8.016,000
1790.	8.675,000
1795.	9.055,000
1800.	9.168,000
1805.	9.828,000
1810.	10.488,000

Táblázat, a születéseknek a halálozások feletti többletéből, levonással az anyakönyvek mulasztásai és a külföldi halálozások czimén.

Év:	Népesség:
1780.	7.721,000
1785.	7.998,000
1790.	8.415,000
1795.	8.831,000
1800.	9.287,000
1805.	9 837,000
1810.	10.488,000

Az első tálázatban, mely pusztán a születésekből van kiszámitva, a lakosság szaporodása mindegyik öt éves időszakban a következő:

1780-tól 1785-ig	63,000
1785-től 1790-ig	659.000
1790-től 1795-ig	380,000
1795-től 1800-ig	113,000
1800-tól 1805-ig	660,000
1805-től 1810-ig	660,000

A második táblázatban, a mely a születéseknek a halálozások feletti többletéből van számitva, miután a javalt kiigazitások eszközöltettek, a népesség szaporodása mindegyik öt éves időszakban igy állana:

1780-tól 1785-ig	277,000
1785-től 1790-ig	417,000
1790-től 1795-ig	416,000
1795-től 1800-ig	456,000
1800-tól 1805-ig	550,000
1805-től 1810-ig	651,000

A lakosság szaporodásának menete az utóbbi táblázat szerint sokkal természetesebbnek és valószinübbnek látszik, semmint az előbbi szerint.

Semmi tekintetben sem valószinü, hogy az 1780 és 1785 közötti időben a népesség szaporodása csak 63,000 lett volna és a következő korszakban már 659,000; vagy az, hogy az 1795 és

1800 közötti időben csak 113,000 lett volna és a következő korszakban már 660,000. De nem szükséges ezen valószinüségeken nyargalni; a legbiztosabb bizonyitékok hozhatók fel annak megmutatására, hogy, legyen az uj táblázat akár helyes, akár nem, a régi táblázatnak rossznak kell lenni. A nélkül, hogy bármit is leszámitanánk az anyakönyvek mulasztásai czimén, a születések többlete a halálozások felett az 1780-tól 1785-ig terjedő időszakban mutat 193,000 többletet 63,000 helyett. És más oldalról semmi leszámitást nem engedve az anyakönyvek mulasztásai czimén, a mit a valószinüség legkisebb fokával lehet csak feltennünk, a születések többlete a halálozások felett az 1785-től 1790-ig terjedő időszakban volna 659,000. A mulasztásokra semmi levonást nem téve, ez a többlet csak 317,306-ra megy; és hogyha feltennők, hogy a mulasztások a születéseknél $^1/_4$-ed az $^1/_6$-od helyett és nem volt semmi mulasztás a halálozások anyakönyvében és épen senki sem halt meg külföldön, még akkor is néhány ezerrel kevesebbre menne az igy megállapitott számnál a többlet.

Ugyanazon eredmények következnek be, ha megbecsüljük a népesedés szaporodását ezen időszak alatt a születéseknek a halálozásokhoz való viszonya, vagyis a halandósági arány alapján. Az első korszak alatt a növekvés sokkal nagyobbnak tünnék ki, mint az adott szám és a másodikban igen sokkal kisebbre.

Hasonló megjegyzések tehetők a régi táblázatra más korszakok tekintetében, különösen az 1795 és 1800 közöttire, a mit már megjegyeztünk.

Más oldalról azt találjuk, hogy ha a születések aránya a halálozásokhoz mindegyik időszak alatt türhető pontossággal becsültetik meg és összehasonlittatik a középlakossághoz, az ezen ismérv alapján megállapitott népességi arány minden korszakban igen közel meg fog egyezni azon haladási aránnyal, a melyet a születéseknek a halálozások feletti többlete mutat a javasolt kiigazitások megtétele után. És továbbá érdemes megjegyezni, hogy ha a javasolt igazitások némi mértékben pontatlanok volnának, a mint valószinü, minden ily pontatlanságból eredő hiba valószinüleg kevésbbé jelentékeny volna, mint azok, a melyek szükségképen következnek azon feltevésből, a melyekre vannak alapitva a régi táblázatok; hogy nevezetesen a születések minden időben azonos arányban állnak a népességhez.

Természetesen, nem akarom visszautasitani minden oly felbecsülését a népességnek, mely ily módon képeztetett, hogy jobb

anyag nincs rendelkezésre; de a jelen esetben a temetések és a keresztelések anyakönyvei adva vannak minden évben egész 1780 óta, és ezen anyakönyvek azon szilárd alapon, melyen állhatunk az utolsó népszámlálásban, megadák a módot, hogy biztosabb táblázatát adhassuk a lakosságnak 1780 óta, mint ezelőtt adható volt, és megmutassuk ugyanakkor az egyedül a születésekből vont számitások bizonytalan voltát, különösen a különböző korszakokban a népesség szaporodására való tekintettel. Felbecsülve egy nagy ország egész lakosságát, két- vagy háromszázezer nem nagyfontosságu; de ha öt vagy tiz év alatt a szaporodási arányt vizsgáljuk, ily összegü tévedés végzetes lehet. Érzem azt, hogy mindenki megengedi azt, hogy lényeges különbséget tesz következtetéseinkben minden öt évre vonatkozólag a szaporodás arányát illetőleg, hogy ha a lakoság többlete a kérdésben levő idő alatt 63,000 vagy 277,000; 115,000 vagy 456,000; 659,000 vagy 417,000 volt-e.

Az 1780 at megelőző korszakra nézve, miután a keresztelések és temetések anyakönyvei nem adattak közre minden évben, nem lehet ugyanazon kiigazitásokat alkalmazni. És szembeszökő lesz, hogy azon táblázatban, a mely ezen korszak alatt a születésekből állittatott össze, a mikor az anyakönyvek csak elszigetelt évekről és egymástól távol eső időkben adattak közzé, igen jelentékeny tévedések lehetnek, nemcsak azért, mert a születések aránya a lakossághoz változó ötéves átlagokban, de azért is, mert az egyes kimutatott évek sem mutatják türhető pontossággal ezen átlagokat.[1] Egy igen futó pillantás a keresztelések, temetések és esketések azon becses táblázatára, a mely a „Preliminary Observation to the Population Abstract"-ban[2] van adva, mutatja, hogy valóban milyen kevés súlyt lehet fektetni a népesedésre vonatkozólag vont következtetésekre a születések, halálozások és házasságok számából az egyes években. Ha például ugy becsülnők meg a népességet 1800-ban és 1801-ben összehasonlitva a két következő 1802 és 1803 évvel a házasságok arányából a lakosságra, hogy feltételeznők, mikép ez az arány mindig ugyanaz, akkor az tünnék ki, hogy ha a népesség az első két évben kilencz millió,

[1] Ezen okok egyike vagy másika miatt kevéssé kételkedem, hogy az 1760. és 1770. évek táblázatainak számai, a melyek az időszakban a népesség oly gyors szaporodását foglalják magukban, nem állanak helyes arányban egymással. Valószinü, hogy az 1770-re adott szám tulnagy.

[2] 20. lap.

a második, rögtön reá következő két évben jelentékenyen felette volna a tizenkét milliónak, és igy szaporodott volna ezen rövid időszak alatt több mint három millióval, vagyis több mint egyharmaddal. Nem volna ez a számitás sem, a mit a születések számából vonnánk az 1800. és 1801. évekből, összehasonlitva az 1803. és 1804. évekkel, jelentékenyen más; legalább is mutatna ez a kiszámitás kétmillióháromszázezer szaporodást három év alatt.

Az olvasó alig lesz meglepetve azon eredmények által, ha visszaemlékezik arra, hogy a születések, halálozások és házasságok csak kevés arányban állanak az egész lakossághoz; és hogy következőleg a változások ezek egyikében, a mely időleges okokból származhatik, nem szükségképen hoz magával az egész népességre megfelelő változásakat. A születések növekvése egyharmaddal, mely egy évben előfordulhat, a helyett, hogy egyharmaddal növelné az egész lakossságot, talán csak egynyolczaddal vagy egykilenczeddel fogja szaporitani.

Az következik tehát, a mit mondtam az utóbbi fejezetben, hogy az ország népesedési táblázata 1780 előtt, mely csupán a születések számaiból van számitva tizévi távolban egymástól, csak ugy tekinthető, mint igen nyers közeledés az igazság felé, jobb anyag hiányában és aligha fogadható el bármily mérvben is arra, hogy egyes korszakok viszonylagos népesedési arányát megállapitsák.

Az 1810-iki lakosság, összehasonlitva az ezen fejezetben jelzett módon kiigazitott 1800-adikival, kevésbbé gyors növekedését mutatja annak, mint a két népszámlálás közti különbözet; és az tünik ki továbbá, hogy a születéseknek a halálozásokhoz ugy felvett aránya, mint 47 a $29^1/_2$-hez, inkább alatta, semmint felette van az igazságnak. Mégis az arány teljesen rendkivüli gazdag és jól benépesedett területre. Az adna az ország lakosságához $^1/_{79}$-ed részt minden évben, és ha állandóan igy volna, a XI. fejezet II. táblázata szerint a lakosok számát kevesebb, mint ötvenöt év alatt megkétszerezné.

Ez oly aránya a szaporodásnak, a mely a dolgok természete szerint nem lehet állandó. Okoztatott az a munka után nagy mértékben mutatkozó kereslet által, hozzávéve a termelési képesség nagy mértékü emelkedésével, mind a földmüvelésnél, mind az iparnál. Ez az a két elem, a mely a leghatékonyabb felbátoritást képezi a népesség gyors növekedésére. A mi megtörtént, feltünő igazolása a népesedés elvének és bizonyitéka annak, hogy a nagy

városok, a növekvő gyári foglalkozások és egy gazdag és fényüzésre hajlandó népnek fokozatosan megszerzett szokásainak daczára, hogyha egy ország segédforrásai megengedik a gyors szaporodást és ezen segédforrások oly előnyösen vannak szét osztva, hogy folyvást növekvő munkakeresletet okoznak, a szaporodás nem fog késni lépést tartani azokkal.

1825.

Ezen munka utolsó megjelenése óta 1817-ben, a népességnek egy harmadik megszámlálása történt és az eredmények nagy mértékben méltók figyelmünkre.

Az 1821-iki népszámlálás szerint és az 1811-iki és 1801-iki javitott kimutatások szerint, a mint azok Richmann előzetes megjegyzéseiben adva vannak, Nagy-Britania népessége volt 1801-ben 10.942,646; 1811-ben 12.596,803 és 1821-ben 14.391,631.

Ezen számokat igy véve, a mint először adva voltak és beleértve azon igen nagy számu férfiakat, a kik 1811-ben hozzá voltak adva a hadsereg és tengerészet okán, 15 százalék növekedést jelent 1801-től 1811-ig tiz év alatt és csak $14^1/_2$ százalékot 1810-től 1821-ig.[1] De ugy számitják, hogy a hadsereg hadi és kereskedelmi tengerészetre felvett további 640,500 férfi közt több mint egyharmad volt irlandi és külföldi. Tehát csak $^1/_{30}$-adát adva hozzá a helyben lakó népességnek 1801 és 1811-ben és a béke folytán csak $^1/_{36}$-ot engedve meg külföldön lenni 1821-ben, Anglia és Wales lakossága három különböző korszakban, tekintet nélkül az első népszámlálás adatai hiányaira, igy áll: 1801-ben 9.168,000, 1811-ben 10.502,500 és 1821-ben 12.218,500; adva növekvésül 1801 és 1811 közt $14^1/_2$ százalékot és 1810 és 1821 közti időszakban $16^1/_3$ százalékot. Ezen két növekedési arány elseje 51, a másodika 46 év alatt kettőztetné meg a lakosságot. Miután azonban mindig kell lenni bizonyos bizonytalanságnak a hadsereg, hadi és kereskedelmi tengerészetnél alkalmazott személyek arányában, a kik igazában a helyben lakó népességhez tartoznának és mivel a férfi lakosság más oknál fogva is gyakrabban mozog, mint a női: helyesen javasoltatott, hogy a növekedés aránya egyedül a női lakosság szaporodása utján állapittassék meg. A nők száma Nagybritaniában 1810-ben 5.492,355; 1811-ben 6,262,716; és 1812-ben 7.253,728; a mi ad növekvésül az első időszakban 14·02 és a másodikban 15·82 százalékot.[2]

[1] Preliminary Observations. VIII. l.

[2] Preliminary Observations. VIII. l.

Skóczia szaporodása — magában számitva — volt az első időszakban 13 és a másodikban 14½ százalék. Anglia és Wales szaporodása — Skóciát kizárva — csaknem teljesen ugyanazonosnak látszik; különösen a második korszakban, akár pusztán a nőkről következtetünk, akár az egész lakosságról, a javasolt leszámitást téve a hadsereg és tengerészet stb. miatt; a mi bizonyitéka annak, hogy ezek a levonások nem messze esnek az igazságtól. Ugyanakkor azonban talán meg kell jegyeznünk, hogy az 1800-tól 1821-ig terjedő korszak nagyobb részében duló háboru miatt bizonyára a férfilakosságnak nagyobbrésze pusztult el, mint rendesen, az egész lakosság szaporodása nem kell, hogy oly nagy legyen arányban, mint a nők szaporodása; és ha ily szaporodás jelentkezik, az valószinüleg igen nagy mértékben annak tulajdonitandó, hogy igen nagyszámu férfi adatott hozzá a helyben lakó népességhez a hadsereg és tengerészet miatt, vagy egy beözönlés volt az Skócziából és Irlandból.

Az előbb emlitett számok és szaporodási arányok ugy vannak adva, mint a hogy elősorolja Rickman a „Preliminary Observations to the Population Abstracts"-ban. De ezen fejezet előző részében feltettem, előttem elegendőknek látszó okok alapján, hogy az első népszámlálás nem volt oly szabatos, mint az 1811-i és valószinü, hogy az 1811-iki népszámlálás nem oly pontos, mint az 1821-iki. Ez esetben a szaporodási arányok a két időszakban nem oly nagyok, mint fentebb mondtuk, de még mindig igen rendkivüliek-nek látszanak.

Ezen felbecsülés szerint a népesség — a mint az 1801-iki népszámlálásban adva van — mintegy 119,000-el alatta maradt az igazságnak; és ha ezen alapon felteszszük, hogy az 1801-iki számláláskor a női lakosság 60,000-el hibás volt és felteszszük, hogy 1811-ben hibás volt 30,000-el, akkor a nők száma Anglia és Walesben a különböző korszakokban igy állana: 1801-ben 4.687,867; 1811-ben 5.313,219 és 1821-ben 6.144,709; a mi ad növekvésül 1801 és 1811 közt 13·3 és 1810 és 1821 közt 15·6 százalékot; a mi oly aránya a népesség szaporodásának az előbbi korszakban, hogy ha igy folytattatik, mintegy 55 év alatt és a másodikban, hogy 48 év alatt megkettőztetni a lakosságot. Az egész 20 évet összevéve a szaporodás aránya olyan volna, hogyha igy folytattatnék, megkettőztetné a lakosságot körülbelől 51 év alatt.

Ez kétségkivül rendkivüli magas szaporodási arány, összehasonlitva az ország tényleges népességét területével és a nagy

városok és gyárak számával. Azonban mégis kevesebb, mint az, a mit felállit a „Preliminary Observations to the Population Abstracts“. De még ha megengedjük is a szaporodás ezen lassubb növekvését, szükséges feltennünk, hogy a községi anyakönyvek mulasztásai, különösen a születésekre vonatkozólag, ujabban inkább növekedtek, semmint csökkentek; és hogy ez valószinüvé tétetett Rickman egy állitása folytán a Preliminary Observationsban. Ő azt mondja: „a be nem vezetett kereszteléseket és temetéseket illető kérdés közel négy az egyhez való különbséget okozott az 1811. év hiányossági fokán, a be nem vezetett keresztelések évi átlagos aránya (a mint kimutattatott mindegyik megye végén) 14,860-ra menvén és a temetéseké (kivül hagyva Londont) 3899; jelenleg öt az egyhez a hiány foka, a be nem vezetett keresztelések évi átlaga (a mint kimutattatott minden megye végén) lévén 23,066; a temetéseké pedig (kivül hagyva Londont) 4657“. És tovább igy folytatja: „és ez nem is mutatja a be nem vezetett keresztelések arányának teljes összegét, a legnépesebb helyeken a papok, különösen a hol a lakosok közt sok a dissenter, rendesen megtagadván, hogy találomra adjon véleményt számban“. A temető ellenben látható tárgy és az azzal összefüggésben levő személyek közt a lelkész rendesen tud előállitani egy többé-kevésbbé pontos számot a temetkezések számáról.

Ezen alapokon valószinünek látszik, hogy a dissenterek növekvő száma miatt vagy más okokból, a születések anyakönyveiben a mulasztások ujabban inkább növekedtek, mint csökkentek. Mégis azt gondoltuk, hogy az 1812-iki törvény óta a születési anyakönyvek gondosabban kezeltettek; és az világos, hogy az 1820-al végződő 10 év alatt a születések aránya a házasságokhoz nagyobb, ámbár a születések és házasságok arányai az egész lakossághoz mindkettő kisebb, mint volt akár 1800-ban, akár 1810-ben végződő 10 év alatt. Ezen körülmények közt tanácslatosnak látszik további adatokat várni, mielőtt uj következtetéseket vonnánk a születésekben és temetésekben való mulasztások valószinü összegére nézve. A mi biztosnak tekinthető, az, hogy mig a feltételezett hozzáadás az egyhatod a születéseknél és egy egytizenketted a temetéseknél, megfelelő levonással a külföldi halálok czimén, több, mint elegendő megmagyarázni a lakosság szaporodását az 1781-től 1801-ig terjedő husz évre, a Rickman által megállapitott adatok szerint; nem elegendők azonban megmagyarázni a lakosság szaporodását az 1801-től 1821-ig terjedő husz évre a népszámlálások szerint.

Azt hallottam, hogy felhozatott, miszerint a népszámlálások, különösen a két utolsó, valószinüleg inkább tulhaladják az igazságot, semmint alatta maradnak, azon emberek száma miatt, a kiknek különböző helyeken volt lakásuk. Meg kell engedni, hogy ez a feltevés számot tehet azon tényért, hogy a születések és házasságok aránya kevesbedett az egész lakossághoz, daczára annak, hogy a népesség láthatólag rendkivüli gyorsasággal szaporodott. De ugyanazon megcsökkent arányok állanak elő a csökkenő halandóság folytán is; és mivel a csökkent halandóság más alapokon kielégitőleg megmagyaráztatott, az teljesen megfelel sokért, a mi csak látszik. És ha valami tulajdonitandó jogosan a kettős számlálásoknak, az bizonyára csekély szám.

Hogy vannak nagy kihagyások mind a születéseknél, mind a temetkezéseknél, és nagyobbak az előbbieknél, mint az utóbbiaknál, teljes lehetetlen kétségbe vonni. Az egész papság bizonysága, a mely a kimutatások szerkesztésében érdekelve volt, Rickman szerint egyforma volt e tekintetben. És hogyha csak ugyanazon arányu mulasztást teszünk fel 1801-től 1821-ig, a minőt tettünk fel 1781-től 1801-ig, és kezdjük az 1801-iki népszámláláson, azon a feltevésen, hogy a népszámlálásba bejövő kettős bevezetések valószinüleg ellensulyoztatnak a hiányok száma által, az fog kitünni, hogy a születések többletei maguk, kizárva a külföldi halálokat, a lakosságot 184,404-ig vinnék fel az 1821-iki népszámláláshoz, és belevéve a külföldi halálokért (a melyek az esetben, összehasonlitva a férfiszületések többletét a férfis nőhalálozásokkal, 128,651-re vehetők) való leszámitásokat 313,055-re.

Azon feltevésen, hogy a kettős bevezetések ellensulyozva vannak a két utolsó kimutatás hiányaiban, a népszámlálások még mindig igen rendkivüli szaporodását mutatják a lakosságnak. A növekvési arány 1801-től 1811-ig terjedő korszakban közel 13 százalék (12·88), a mi megkétszerezné a lakosságot mintegy 57 év alatt; és az 1811-től 1821-ig terjedő időszak alatt közel 15 százalék (14·95), a mi megkétszerezné a lakosságot 50 év alatt.

Azon bizonytalanságban, a melyben jelenleg kell maradnunk arra nézve, vajjon a népszámlálások részlegesen tévednek-e a hiányban vagy többletben, nem találtam tanácslatosnak megváltoztatni az 1781-től 1811-ig a népesség javitott táblázatát, a melyet ezen fejezet korábbi részében adtam. Az azon az elven alapult, mely sokszor biztosabb, mint tisztán a születéseken való számitgatás; és mindenesetre mutatja a népesedés haladásait sokkal biztosabban, mint a melyik a Preliminary Observationsben volt adva.

Valóban mennél tovább gondolkozunk a népességi adatokon, annál bizonytalanabbaknak fognak látszani minden számitgatásai a régi népességnek, a melyek azon feltevésre alapitvák, hogy a születési arányok mindig közel azonosak. Ha az 1801. év ótai népesedést olyan módon kellene megbecsülni, a hogy Rickman becsülte meg ezen év előtt, ugy látszanék, hogy az 1821-iki népesség a helyett, hogy a népszámlálás szerint 12.218,500 volna, csakis 11.625,334, tehát 593,166 vagy közel 600,000-el alatta állana az 1821-iki népszámlálásnak. És az ok az, hogy a születések aránya a lakossághoz, a mely a Rickman által javasolt módon becsülve és a hiányokért nem vonva le semmit, 1821-ben csak 1 volt a 36·58-hoz, már 1801-ben ugy volt, mint 1 a 34·8-hez.

Feltéve, hogy a népszámlálások pontosak, a születések váltakozó arányai (levonás nélkül a hibákért, és összehasonlitva mindegyik korszak végén az előző öt év átlagos születéseivel) volnának 1801-re, mint 1 a 34·8-hez, 1811-re, mint 1 a 35·8-hez, és 1821-re, mint 1 a 36·58-hoz.

Hasonló, sőt még nagyobb változatosságok találhatók fel a házasságok arányában a lakossághoz.

1801-ben az arány volt 1 a 122·2-hez, 1811-ben 1 a 126·6-hez és 1821-ben 1 a 131·1-hez; és ha feltéve, hogy az 1820-al végződő 20 évre a házasságok, a melyekre nézve azt teszszük fel, hogy kevés kihagyás történt, azon arányban maradnának meg a népességben, mint 1801-ben, a házasságok utján becsülve, az 1821-iki létszám volna, a helyett, hogy 12.218,500, csupán 11.377,548, vagyis 840,952-vel kevesebb, mint az 1821-iki népszámlálás.

Kitünik tehát, hogyha bármily bizalommal lehetünk saját népszámlálásainkhoz,[1] semmi sulyt nem lehet fektetni a régibb lakosságok oly felbecsülésére, a mely a születések, halálozások vagy házasságok arányaira van alapitva. Ugyanazon okok, a melyek közreműködtek, hogy oly lényegesen megváltoztatták azon 20 év alatt, a melyekről vannak népszámlálásunk, ezen arányokat, épen hasonló mértékben működhettek az előtt is; és általában igaznak találtatott az, hogy az ország növekvő egészségessége nemcsak a halálozások arányát fogja csökkenteni, de a születések és házasságok arányáét is.

[1] A bevándorlások Angliába Irlandból és Skócziából magyarázhatják meg azon többleteit a népszámlálásoknak, legalább részben, a melyek nincsenek igazolva a születéseknek a halálozások feletti többletével.

X. FEJEZET.

A népesedés akadályairól Skóciában és Irlandban.

Skóczia statisztikai adatainak részletes vizsgálata számos megvilágitását fogja adni a népesedés elvének; de már annyira kiterjesztettem a munka ezen részét, hogy félek fárasztani olvasóim türelmét; megjegyzéseimet tehát csak azon néhány körülményre szoritom, a melyek legjobban feltüntek nekem.

A születési, halálozási és házassági anyakönyvekből, tudva az elismert mulasztásokat, Skóczia legtöbb községében kevés igaz következtetés vonható. Sok közüle rendkivüli eredményeket ad. Egyes községekben, Crossmichaelben,[1] Kirkendbrightben a halandóság ugy látszik csak 1 a 98-ban és az évi házasságok 1 a 192-ben. Ezen arányok a legnagyobb hallatlan egészségességet és az előzetes akadályok rendkivüli működését jeleznék; de nem lehet csak kevés kétség a felett, hogy a főokok a temetkezési anyakönyvekben való hiányok és az, hogy a házasságok egyrésze más községekben tartatott meg.

Általában azonban ugy látszik azon anyakönyvekből, a melyeket pontosaknak tartanak, hogy a vidéki községekben a halandóság csekély és az oly arányok, mint 1 a 45, 1 az 50 és 1 az 55-ben, nem ritkák. Egy az élet valószinüségére vonatkozó táblázatok szerint, melyeket Kettle község halandósági számaiból Wilkie állitott össze, egy csecsemő gyermek életének valószinüsége 46·6,[2] a mi igen magas és az arány, a mely az első évben meghal, csak egy tized. Wilkie továbbá hozzáadja, hogy 36 község adataiból, melyek az első kötetben tétettek közzé, egy csecsemő életvalószinüsége 40·3-nek látszik. De azon táblázatban, a mely az utolsó kötetben van közzétéve s mely dr. Webster számitgatását adja Skóczia egészére, a születésnél az életvalószinüség csak 31 évnek látszik.[3] Ennek azonban, ugy gondolja, igen alacsonynak kell lennie, mert csak igen kevéssel haladja tul az Edinburgh város részére tett számitásokat.

A skót anyakönyvek általában oly pontatlanok voltak, hogy csak 99 község adatai tétettek közzé 1801-ben a népesedési adatokban; és ha ezekből lehet némi itéletet formálni, mutatják az

[1] Statistical Account of Scotland. I. k. 167. l.
[2] U. a. II. k. 407. l.
[3] U. a. XXI. k. 383. l.

egészségnek igen rendkivüli fokát és a születések igen kis arányát. Ezen községek népességének összege 1801-ben 217,873;[1] az 1800. évvel végződő öt év alatt a temetések átlaga mintegy 3815; és a születéseké 4928;[2] a miből kitünnek, hogy ezen községekben a halálozás csak 1 volt az 56-ban és a születések aránya 1 a 44-ben. De ezen arányok oly rendkivüliek, hogy nehéz feltenni, mikép megközelitenék az igazságot. Összevetve ezeket Wilkie számitásaival, nem látszik valószinünek, hogy a halálozások és születések aránya Skócziában kisebb lenne, mint a minőt láttunk Angliában és Walesben, nevezetesen 1 a 40-ben a halálozásoknál és 1 a 30-ban a születéseknél; és általában azt tartják, hogy a születések aránya a halálozásokhoz 4 a 3-hoz.[3]

A házasságokra tekintettettel még nehezebb véleményt formálni. Oly rendetlenül vannak anyakönyvezve, hogy egyáltalán semmi adat sem adatik róluk a népességi adatok közt. Természetesen azt gondoltam a Statistical Accountból, hogy a házasodási hajlam Skócziában egészben véve nagyobb volt, mint Angliában; de hogy ha igaz, mikép a születések és halálozások egymáshozi viszonya és az egész lakossághoz ugyanazon arányban áll mind a két országban, a házasságok aránya sem lehet nagyon elütő. Meg kell azonban jegyezni, mikép feltéve, hogy az előző akadályok működése teljesen ugyanaz mind a két országban és az égalj egyaránt egészséges, nagyobb foka a szükségnek és szegénységnek kellett Skócziában ugyanazon halandósági arányt hozni létre, mint Angliában, mert a városok és gyárak aránya kisebb az előbbi országban, mint az utóbbiban.

A statisztikai adatok általános szemléjéből az az eredmény világosan kilátszik, hogy a nép alsóbb osztályainak helyzete Skócziában jelentékenyen megjavult az utóbbi években. Az élelmiszerek ára emelkedett, de csaknem változatlanul, mig a munka ára nagyobb arányban emelkedett; és legtöbb községben megjegyeztetett, hogy több vágott hust fogyaszt a háznép, mint korábban, hogy jobban laknak és ruházkodnak és hogy szokásaik a tisztaság tekintetében határozottan javultak.

[1] Population Abstracts, Parish Registers. 459. l.

[2] U. a. 458. l.

[3] Statistical Account of Scotland. XXI. k. 383. l. Az Angliával való összehasonlitás itt az első népszámlálás idejére vonatkozik. Kevés kétség van arra, hogy Skóczia halandósága csökkent és a születések aránya a halálozásokhoz szaporodott 1800 óta.

Ezen javulás egy része valószinüleg az előzetes akadály emelkedésének tulajdonitandó. Némely községben a későbbi házasságok szokása jegyeztetett meg; és sok helyen, a hol az nem emlittetik, biztosan következtethető a születések és házasságok arányából és más körülményekből. Az Elgin községéről való jelentés irója,[1] felsorolván a néptelenség általános okait Skóciában, beszél a házasságról való elijesztésről a bérletek egyesitése által és az ebből elő álló minden osztályu és rendü legderekabb fiatal emberek kivándorlásáról, a kik közül igen kevés tér vissza. Egy másik ok, a mit ő emlit, a házasságtól elijeszteni, a fényüzés; legalább, mig a nép előhalad a korban és aztán a gyermekek gyenge faja származik. „Ebből hány ember marad magános minden raguak közt? és mennyi minden rangu fiatal nő sohasem megy férjhez, a kik ezen század kezdetén vagy egész 1745-ig bizonyosan szülei lettek volna számos és egészséges sarjadéknak?“

Azon részeiben az országnak, a hol a lakosság a fütenyésztés behozatala folytán inkább megcsökkent, vagy azért, mert a gazdálkodás jobb rendszere kevesebb kezet kiván meg, rendesen ez a következmény állott be; és nem kételkedem, hogy becsülve a népesség csökkenését a mult század vége vagy a jelen század kezdete óta, a születések aránya alapján az illető korszakokban, bizonyosan beleestek volna azon tévedésbe, a melyet Svájczra és Franczíaországra nézve megjegyeztünk és következőleg a különbséget nagyobbá tették volna, mint tényleg van?[2]

Az általános következtetés a dologban, a mit én vonnék e különböző adatokból, az, hogy a házasságok későbbiek most, mint korábban. Vannak azonban határozott kivételek. Azon községekben, a hova iparok vitettek be, a melyek elfoglaltatást adnak a gyermekeknek, mihelyest elérték 6 vagy 7-ik évöket, a korán házasodás szokása természetesen következik; és mig az ipar állandóan virágzik és gyarapodik, az ebből származó baj nem nagyon vehető észre, bár az emberies gondolkodás kénytelen sóhajtva megvallani, hogy azon okok egyike, a miért nem vehető annyira észre, az, hogy az uj családok részére hely épen azon természetellenes halandóság által nyittatik, a mely az igy alkalmazott gyermekek közt uralkodik.

[1] V. köt. 1. l.

[2] Egy iró megjegyzi e körülményt és azt mondja, hogy régebben a születések nagyobb arányt adtak az egész népességhez, mint jelenleg. Valószinüleg, igy szól, több született és nagyobb volt a halandóság. Parish of Montquhitter. VI. k. 121. l.

Vannak azonban más részei Skóciának, különösen a nyugoti szigetek és a Highland némely részei, a hol a népesség jelentékenyen megnövekedett a birtokok szétosztása folytán és a hol talán a házasságok koraiabbak lehetnek most, mint voltak korábban, bár nem iparok behozatala következtében. Itt a szegénység, mely követi ezt, nagyon szembeszökő. A Delsingről Shetlandban szóló adatoknál[1] meg van jegyezve, hogy a nép igen korán megházasodik, felbátoritva erre földesuruk által, a ki óhajtja, hogy legyen annyi ember birtokán, a mennyi lehetséges, hogy folytathassa a halászatot; de hogy ezek rendesen adósságokba esnek és nagy családuak. Az iró továbbá megjegyzi, hogy korábban voltak némi régi szabályzatok, melyeket megyei törvényeknek neveztek, s ezeknek egyike által meg volt tiltva, hogy egy pár sem kelhet össze, ha nincs szabad vagyona 40 skót fontig. Ez a szabályzat nincs most érvényben. Azt mondják, hogy e szabályzatok helybenhagyattak és megerősittettek a skót parlament által Mária királyné vagy VI. Jakab uralkodása alatt.

Bressay Bura és Quarff adataiból Shetlandban,[2] megjegyezzük, hogy a bérletek igen kicsinyek és kevésnek van ekéje. A tulajdonosok czélja, hogy földjeiken annyi halász éljen, a mennyi csak lehet, a mi nagy akadály a földmüvelés javitásában. Halásznak uraiknak, a kik vagy teljesen meg nem felelő dijat adnak nekik, vagy olcsó áron veszik meg a halat. Az iró megjegyzi, „hogy legtöbb országban a lakosság szaporodása előnyül tekintetik és méltán. Ennek azonban ellenkezője áll Shetland jelen helyzetében. A bérletek szét vannak darabolva. A fiatal ember felbátoritva a házasságra vagyon nélkül. A következmény szegénység és nyomor. Azt hiszik, hogy jelenleg ezen szigeteken kétszeres száma él a népnek, a mit ők eltartani képesek.“

Auchterderran[3] adatainak irója Fife megyében azt mondja, hogy a munkás ember sovány eledele nem elegendő a folytonos nehéz munka hatását ellensulyozni szervezetére és ily módon teste tönkremegy, mielőtt a természetes idő elérkeznék, és hozzáteszi, hogy az „mikép az emberek mégis hajlandók önkénytesen elfogadni ily nehéz helyzetet a házasodás által, mutatja, hogy a nemek egyesülése és a függetlenség szeretete mily mély elvei az emberi természetnek“. Ezen megjegyzésben talán a

[1] I. k. 385. l.
[2] X. k. 194. l.
[3] I. k. 449. l.

függetlenség szeretete helyett helyesebben lehetett volna tenni a nemzés szeretetét.

Jura-szigete [1] ugy látszik teljesen tulnépesedésben áll, az állandó és számos kivándorlás daczára. Néha 50 vagy 60-an vannak egy bérletben. Az iró megjegyzi, hogy a lakók ily nagy száma, a hol a gyár vagy bármely más ipar ismeretlen, igen nagyteher a tulajdonosoknak és haszon nélküli az államnak.

Egy más irót [2] meglep a lakosság gyors szaporodása, daczára az Amerikába való jelentékeny kivándorlásnak 1770-ben és annak, hogy a fiatal emberek közül sokakat elvont az utolsó háboru. Azt véli, nehéz megfelelő okokat mutatni erre; és megjegyzi, hogyha a lakosság jövőre is ily módon szaporodik, hacsak némi foglalkozás nem akad a népnek, a vidék nemsokára képtelen lesz eltartani őket. És a Callender községre vonatkozó adatokban [3] az iró azt mondja, hogy ezen hely községei és más hasonló körülmények közt levő falvak tele vannak meztelen és éhező népcsapatokkal, a kik keresve keresnek fedelet és kenyeret; és aztán megjegyzi, hogy a hol csak a város vagy falu lakossága tulhaladja a lakók iparát, azon pillanattól fogva a helynek hanyatlania kell.

A gyors szaporodásra való törekvésnek egy igen rendkivüli esete fordul elő Duthil község anyakönyvében, [4] Elginmegyében; és miután a tulzás hibái nem oly valószinüek, mint a mulasztási hibák, érdemesnek látszik a figyelemre. Az évi születések aránya az egész lakossághoz, mint 1 a 12-höz, a házasságoké 1 az 55-höz és a halálozásoké ugyanaz. A születések a halálozásokhoz, mint 70 a 15-höz, vagy $4^2/_3$ az 1-hez. Feltehetünk némi pontatlanságot a halálozások számánál, a hol, ugy látszik, tévedés van a hiány oldalán; de az igen rendkivüli aránya az évi születéseknek, a melyek az egész lakosság $^1/_{12}$-edét teszi, nem igen könnyen magyarázható meg hibául; és a község többi viszonyai megerősiteni látszanak ez adatot. A 830 lakosságból csak három volt nőtlen, és minden házasságra esett hét gyermek. És mégis mindezen szaporodás daczára a népesség mégis jelentékenyen csökkent 1745 óta; és ugy látszik, hogy ez a végtelen szaporodási hajlam rendkivüli kivándorlási hajlamot okozott. Az iró emlit igen nagy kivándorlásokat; és megjegyzi, hogy egész törzsek, a kik az élet kényelmét elegendő

[1] XII. k. 317. l.
[2] Parish of Lochalsch, Rossmegye. XI. k. 422.
[3] XI. k. 374. l.
[4] IV. k. 303. l.

mérvben élvezték, az utolsó években kivándoroltak Skóczia különböző részeiből tisztán tetszésökből s azon képzelgős eszméből, hogy saját uraik lesznek és szabad tulajdonosok.

Ily rendkivüli aránya a születéseknek, okozva szembeszökőleg a kivándorlás szokásától, rendkivüli nehézséget okoz, hogy a vidék elnéptelenedjék egyszerüen a nép egy részének elvonásával. De vegyük el iparát és megélhetési képességét, és rögtön megvan.

Megjegyeztük, hogy ezen községben a gyermekek átlagos száma egy házasság után 7-nek mondatik, ámbár az évi születések arányából az évi házasságokhoz csak $4^2/_3$ következnék. Ez a különbség fenforog sok más községnél, a miből azt következtethetjük, hogy ezen adatok szerzői, igen helyesen, valamely más módját fogadták el a számitásnak, mint az egyszerü, kiigazitatlan arányt az évi születések és házasságok közt, és hogy azon eredményeket, melyeket közölnek, vagy személyes tudomásukra vagy anyakönyveik átkutatására alapitják, hogy megtalálják a gyermekek számát, a mely mindegyik anyának született házassága folyamán.

Skóczia asszonyai terményeknek látszanak. A 6 gyermek átlag egy házasságra gyakori; és 7, sőt épen $7^1/_2$ sem igen ritka. Egy eset igen érdekes, mert ugy látszik, mintha ez a szám tényleg élne mindegyik házasságban, a mi természetesen azt mutatná, hogy még nagyobb számu született. Migg községben,[1] Kincardinemegyében, a jelentés azt mondja, hogy van 57 földmüves család és 405 gyermek, a mi ad egyre-egyre közel $7^1/_2$-et; 42 halász-család és 312 gyermek, közel $7^1/_2$ egyre. A földmüves családok közül olyan család, melynek gyermekei nem voltak, van 7; a halász családok közt nincs ilyen. Ha ez az adat igaz, ugy kell felvennem, hogy mindegyik házasság adott, vagy fog adni tartama folyamán 9 vagy 10 születést.

Ha bármely tényleges felvételből az tünik ki, hogy mintegy 3 élő gyermek van mindegyik házasságban, vagy 5 személy, vagy csak $4^1/_2$ egy házban, a mi nagyon közönséges arány, nem azt kell következtetnünk, hogy a születések száma átlagosan a házasághoz nem sokkal van 3 felett. Meg kell emlékeznünk, hogy minden házasság vagy berendezés az első évben terméketlen, gyermek nélkül van, a második évben csak egy, a harmadik évben csak kettő és a dolgok természetes rendje szerint a negyedik évben lesz három. Öt gyermek közül egyet elveszitenie tiz év alatt egy rendkivül csekély arány; és tiz év mulva feltehető, hogy a legidősebb kezdi

[1] VII. k. 194. l.

elhagyni szüleit; ugy, hogyha minden házasságról feltételezzük, hogy tartama 5 születést eredményez pontosan, azon családok, a melyek teljesen megtették azt, csak négy gyermekkel birnának, és igen nagyrésze azoknak, a kik a szaporodás előbbi fokán voltak, kevesebb, mint hárommal;[1] és következőleg, tekintetbe véve azon családok számát, a hol a család egyik tagja esetleg meghalt, én nagyon kétkedem, vajjon ez esetben az utánajárás adna-e $4^1/_2$-et egy családra. Duthik községben,[2] melyről már szóltunk, a gyermekek számát egy házasságra 7-nek mondják és az egy házra eső emberek számát csak 5-re.

Skóciában a szegény rendesen önkénytes adományokból segélyeztetik, a mely a községi lelkész felügyelete alatt osztatik ki; és általában véve ugy látszik, hogy jelentékeny itélőképességgel kezeltetnek. Joggal vagy igénynyel nem birva a segélyre,[3] és az adományok, gyüjtésök módjánál fogva szükségképen bizonytalanok és sohasem lévén bőségesek, a szegény ugy tekintette azokat, mint pusztán utolsó menedéket rendkivüli nyomor esetén, és nem mint egy alapot, a melyre biztosan számithat és a melynek megfelelő része őt illeti az ország törvényei értelmében minden nehéz állapotában.

Ennek következménye az, hogy a köznép igen jelentékeny erőfeszitéseket tesz meg, csakhogy elkerülje szükségét annak, hogy ily ritka és nehéz segélyre szoruljon. Sok jelentésben megjegyeztük, hogy ritkán mulasztják el gondoskodni betegségük és aggkorukról; és rendesen azon személyek felnőtt gyermekei és rokonai, a kik abban a veszélyben vannak, hogy a községre nehezedjenek, előre jönnek, ha csak arra bárhogy képesek, megakadályozni ily szégyent, a mi rendesen a család szégyenének is tekintetik.

Az adatok irói a különböző községeknél gyakran igen erős kifejezésekben kárhoztatják az angol megadóztatás módját a szegényekért és határozott előnyt adnak a skót segitésmódnak. Paisley irataiban,[4] bár ez iparos város és számos szegénye van, a szerző mégis kárhoztatja az angol rendszert, és oly megjegyzést tesz e

[1] Ugy számitották, hogy átlag véve, ugyanazon családban a gyermekek korkülönbözete átlagban mintegy két év.

[2] IV. köt. 308. l.

[3] Ujabban azt mondták a parlamentben, hogy a skót szegénytörvények nem lényegesen különbözők az angoloktól, bár igen különböző módon magyaráztatnak és hajtatnak végre; de bárminők is e tárgyban a törvények, a gyakorlat az, a mi itt van mondva, és csak a gyakorlat érdekli a jelen kérdést.

[4] VII. köt. 74. l.

tárgy felett, a miben talán nagyon is messze megy. Azt mondja, hogy ámbár nincsenek egy országban sem oly nagymérvü hozzájárulások a szegények részére, mint Angliában, még sincs sehol sem oly nagy számuk; és állapotjuk, más országok szegényeihez képest, valóban a legsiralmasabb.

Chaerlaverock[1] adatai közt, feleletül ezen kérdésre, mint kell ellátni a szegényt? igen helyesen az van megjegyezve, hogy „a szükség és szegénység sokasodik a segitségükre teremtett alapok arányában; hogy a segitési rendszabályoknak látatlanoknak kell maradniok azon pillanatig, mikor szükséges, hogy szétosztassanak; hogy Skóczia vidéki községeiben általában kis, alkalmi önkénytes gyüjtések elegendők; hogy a törvényhozásnak nincs módja beleavatkozni a nélkül, hogy gyarapitsa az áramot, mely már elég bő; végre, hogy egy szegényadó behozatala nemcsak szükségtelen, de sérelmes is, mert arra vezet, hogy a földbirlalót elnyomja a nélkül, hogy segitséget adna a szegénynek."

Ugy látszik, hogy ezek az uralkodó vélemények általában Skóczia lelkészeinél. Vannak azonban némely kivételek, és a kivetési rendszer néha helyeseltetik és annak behozatala ajánltatik. De ezen nincs mit csodálkozni. A községek legtöbbjében kisérlet soha sem tétetett; és a nélkül, hogy teljesen ismernék a népesedés elvét az elméletből, vagy teljesen látták volna a szegénytörvények kárait a gyakorlatban, semmi sem látszik a tárgy első látszatára természetesebbnek, mint az adóztatás javaslata, a melyhez ugy a jószivüek, mint a nem jószivüek egyenlően járulnának tehetségeik szerint, és a mi növelhető vagy csökkenthető volna, a pillanatnyi szükséglet szerint.

A fertőző és ragályos betegségek Skócziában főleg, mint rendesen, a szegényre esnek. A görvély sok helyütt szerfelett káros és beélte magát, a többiekhez származik egy ragályos leprosissé, a melynek eredményei mindig borzasztóak és nem ritkán halálosak. Egy iró azt az emberi természet átkának nevezi.[2] Rendesen hideg és nedves éghajlatnak, sovány és elégtelen táplaléknak, nedves és tultömött házak tisztátalan levegőjének, gondatlan szokásoknak és a tisztaság igényeire való nem ügyelésnek tulajdonitják azt.

Ugyanezen okoknak tulajdonitják nagy mérvben a rheumatismust, a mi általános, és a sorvadást, a mi gyakori a köznépnél. S ha bármely helyen, bármely különös viszonyok folytán rosszabbá

[1] U. o. VI. köt. 21. l.

[2] Parishes of Forbes and Kearn. Aberdeen megye. IX. köt. 189. l.

lett a nép állapota, e betegségek, főleg az utóbbi, nagyobb erővel kezdtek uralkodni.

Lappangó ideges lázak, és más erősebb és végzetes természetüek és gyakran ragályosak, néha jelentékeny számokat sodornak el; de a legvégzetesebb ragály, a dögvészen kivül, mely korábban meglátogatta Skóciát, a himlő, mely némely helyeken rendes időszakokban, másokban rendetlenül, de ritkán nagyobb időszakokban, mint hét vagy nyolcz év, megjelen. Pusztitásai borzasztók, bár sok községben nem oly végzetesek, mint régebben. Az előitélet a beoltás ellen még mindig nagy, és mivel a kezelés módjának szükségképen rossznak kell lenni, kis és tömött házakban és az egymást meglátogatás szokása betegség idején még mindig fennáll sok helyen, lehet képzelni, hogy a halandóság jelentékeny, és a szegények gyermekei szenvednek főleg. A nyugati szigetek és a Highland sok községében a személyek aránya egy-egy házra $4^1/_2$ és 5-ről megnőtt $6^1/_2$ és 7-re. Szembeszökő, hogy ha ily jelentékeny szaporodás, a megfelelő elhelyezés nélkül van, nem szüli ugyan a bajt, de tizszeres erőt ad pusztitásának, ha az beüt.

Skóczia minden időben alá volt vetve a szükség éveinek és alkalmilag borzasztó éhségeknek is. Az 1635, 1686, 1688, a 16-ik század utolsó évei, az 1740, 1756, 1766, 1778, 1782 és 1783 évek mind ugy emlittettek különböző helyeken, mint igen nagy szükséget szenvedő évek. 1680. évben oly sok család pusztult el ezen okból, hogy egy népes környéken hat mértföld távolságban nem maradt egy füstölő kémény.[1] A 16-ik század végén levő hét évet a rossz éveknek nevezik. A Montquhitter[2] község adatait közlő azt mondja, hogy azon vidéken 16 család közül egy gazdaságban 13 kihalt; és egy másikon 169 emberből, a tulajdonosokat is beleértve, csak 3 család maradt meg. Oly kiterjedt gazdaságok, a melyeken ma száz meg száz ember él, egészen elpusztulva, juhlegelővé váltak. A község lakosai a halál által felére csökkentek, vagy némelyek szerint csak egy negyedére az előző számnak. 1709-ig sok gazdaság volt puszta. 1740-ben egy másik szük esztendő következett, és a legnagyobb nyomort érezte a szegény, ámbár megmenekült a haláltól. Sok ajánlkozott ingyen szolgálni élelméért. Erős férfiak köszönettel fogadtak el két pennyt napjára munkájokért. Nagy szükséget szenvedtek 1782-ben és 1783-ban, de senkisem halt meg. „Ha ezen válságos időszakban, mondja a szerző, az

[1] Parish of Dushill. IV. köt. 308. l.
VI. köt. 121. l.

amerikai háboru nem szünt volna meg, és hogy ha a hadsereg részére felhalmozott telt raktárak, különösen borsó, nem adatott volna el, micsoda pusztulás és borzalom lett volna tapasztalható ez országban!"

Sok hasonló leirás fordul elő a „Statistical Account" különböző helyein; de ezek elegendők mutatni a nyomor természetét és általános voltát, a melyet alkalmilag a rossz termés okozott.

Az 1783-ik év elnéptelenitette a Highland némely részét, és okául emlittetik annak, hogy ezen helyeken miért találtatott Dr. Webster felvétele óta megcsökkentnek a lakosság. A kis bérlők nagy része, mint várható is volt, általában teljesen tönkre ment a rossz termés folytán; a kik ilyenek voltak a Highlandban, kénytelenek voltak közönséges munkásokként levándorolni az Alföldre,[1] keresni bizonytalan élelmöket. Némely községben, az utolsó felvétel idején, a bérlők romlásának ezen rossz évből kifolyó eredményei még mindig láthatók voltak megromlott állapotjukban és a köznép megnövekedett szegénységében és nyomorában, mely természetes következménye annak.

Grange község adatai[2] közt Bauff megyében jelezve van, hogy az 1783. év vetett gátat a zöldtakarmány minden javitásának és okozta azt, hogy a bérlők semmire másra nem gondoltak, csak gabonatermesztésre.

A bérlők nagyrésze megbukott. Ezen korszak előtt a sorvadás soha sem volt távolról sem oly gyakori, mint azóta lett. Ezt jogosan lehet tulajdonitani az 1783-iki szükség és rossz élelmezésnek, a hosszu rossz aratásoknak 1782-ben és 1787-ben, a mely két évben a munkások igen sok hideg és nedves időnek voltak kitéve azon három hónap alatt, mig az aratás tartott; de legfőképen azon változásnak, a mely az alsóbb rangon élők szokásaiban állott be. Korábban minden háztartó ihatott egy kevés sört és leölt itt és ott néha saját maga kis nyájából egy juhot; de most más az eset. Az életszükségletek gyakori hiánya a szegény népnél, nedves és büzös lakásaik, és az elkedvetlenedés a középső osztályoknál, látszanak lenni főokainak az ezen községben uralkodó mértéktelenség és halandóságnak. Fiatal embereket elragad a sorvadás, és az előbb haladott korúakot a dropsis és az ideglázak.

[1] Parish of Kincardine. Ross megye. III. köt. 505. l.

[2] IX. köt. 550. l.

Ezen község állapota, mely, bár több van hasonló, mégis kivételnek tekinthető Skóczia átlagos állapota alól, kétségkivül a bérlők bukása által okoztatott; és az eredményen nincs mit csodálkozni, mert nem könnyen esik nagyobb szerencsétlenség egy országon, mint a gazdasági tőke és felszerelés elvesztése.

Megjegyezhetjük, hogy ezen község szerencsétlen helyzete állitólag még romlott az 1783-iki szükség és rossz élelmezés folytán. Ugyanazon körülmény jegyeztetett meg sok más községben; és megjegyeztetett, hogy bár kevés ember halt meg teljes éhhalállal, de a halálos betegségek csaknem általánosan bekövetkeztek.

Megjegyezték azt is több községben, hogy a születések és házasságok számát a szük és bő esztendő érintette.

Drigwak községről Rossmegyében[1] azt jegyzik meg, hogy az 1783-iki szükség után a születések 16-al voltak az átlag alatt és 14-el alatta az előző évek legalacsonyabb számának. Az 1787. év bő esztendő volt; és a következő évben a születések hasonló arányban szaporodtak; 17 volt az előző évek átlaga és 11 azok legmagasabb száma felett.

Damrossness adataiban Orkneyben[2] a közlő azt mondja, hogy a házasságok évi száma sokat függ az időtől. Jó években felmehet harminczig vagy feljebb is; de ha az aratás rossz, alig megy fel ezen szám felére.

Skóczia egész gyarapodása dr. Webster felvétele óta 1755-ben, mintegy 200,000,[3] a miről megfelelő gondoskodás van és a földmivelés és ipar emelkedett állapotában és a burgonya nagyobbfoku müvelésében, a mely némely helyeken a köznép élelmének kétharmad részét adja. Ugy számitjuk, hogy Skócziában a születések többletének fele elvonatik a kivándorlás által; és nem lehet kétkedni rajta, hogy ez a kivándorlás nagy mértékben segit az országon és javitja azok állapotát, a kik ott maradnak. Skóczia bizonyosan már tul van népesedve, de nem annyira, mint volt másfél századdal ezelőtt, a mikor pedig kevesebb lakosa volt.

Az irlandi népesedés részletei csak kevésbbé ismeretesek. Csak annyit jegyzek meg tehát, hogy a burgonya kiterjedt használata a mult században annak igen gyors szaporodását engedte meg.

[1] III. köt. 1. l.

[2] VII. köt. 391. l.

[3] Az 1800-iki népszámlálás adatai szerint Skóczia egész lakossága 1.590,000 volt, és ennélfogva a szaporodás ezen ideig több volt, mint 320,000. 1810-ben a lakosság volt 1.805,688, és 1820-ban 2.093,456.

De ezen tápláló gyökér olcsó volta, és azon földnek kicsiny terjedelme, a mely a mivelés ezen nemével, átlagos években megtermi a család részére az élelmet, csatlakozván hozzá a nép tudatlansága és elnyomott szellemi állapota, a mely késztette arra, hogy kövesse ösztönét semmi más kilátással maga előtt, mint puszta megélhetéssel, s felbátoritotta házasságra oly nagy mértékben, mely messze tul van az ország ipara és jelen segédeszközei felett; és a következmény természetesen az, hogy a nép alsóbb osztályai a legelszegényedettebb és legnyomorultabb állapotban vannak. A népesedés akadályai természetesen főleg positiv természetüek és erednek azon betegségekből, a melyeket a teljes szegénység, a nedves és nyomorult kunyhók, a rossz és elégtelen öltözés és esetleges éhség okoz. Ezen positiv akadályokhoz az utolsó években hozzájárult a belső zavarok, polgárháboru és ostromállapot büne és nyomora.

1825.

Az utolsó népszámlálás szerint 1821-ben Irland lakossága 6.801,827-et tett ki, mig 1695-ben csak 1.034,000-re becsülték. Ha ezen számok helyesek, ez mutatná a 125 év alatt folytonos szaporodást oly arányban, mely a lakosság számát mintegy 45 év alatt képes megkétszerezni — sokkal gyorsabb szaporodás, mint valószinüleg volt Európa bármely más országában ugyanolyan hosszu idő folyamán.

Irland különös viszonyai közt igen érdekes volna ismerni az átlagos halandóságot és a születések és házasságok arányait az egész lakossághoz. De szerencsétlenül semmi szabatos egyházi anyakönyveket nem vezetnek, és más adatgyüjtés, ámbár nagyon is kivánatos volna, nem eszközölhető.

XI. FEJEZET.

A házasságok termékenységéről.

Szerfelett kivánatos volna, ha lehetne levonni a születések, halálozások és házasságok anyakönyveiből a különböző országokban, és a tényleges népességből a szaporodási aránynyal, a házasságok valódi termékenységét, és a szülötteknek igazi arányát azokkal, a kik élnek házasságkötésig. Talán ez a feladat nem alkalmas arra, hogy pontosan megoldassék; de mégis teszünk némi megközelitést

ezen irányban és képesek vagyunk számot adni némely nehézségről, a melyek sok anyakönyvben feltünnek, ha a következő gondolatokra figyelünk.

Előre kell azonban bocsátanunk, hogy a legtöbb ország anyakönyveiben van ok azt hinni, hogy a születéseknél és halálozásoknál nagyobbak a kihagyások, mint a házasságoknál; és következőleg, hogy a házasságok aránya csaknem mindig tulmagasan van adva. Azon népszámlálásoknál, a melyek ez országban az utóbbi időkben történtek, bár joggal lehet feltenni, hogy a házasságok anyakönyvei közel állanak a szabatossághoz, biztosan tudjuk, hogy igen nagy kihagyások voltak a születéseknél és halálozásoknál; és valószinü, hogy hasonló kihagyások, ha talán nem is ezen mértékben, vannak más országokban is.

Ha képzelünk egy országot, a hol a lakosság állandó, a hol nincs kivándorlás, bevándorlás vagy törvénytelen gyermekek, és a hol a születések, halálozások és házasságok anyakönyvei pontosak, és mindig ugyanazon arányban állanak a lakossághoz: ott az évi születések száma az évi házasságokhoz fogja kifejezni az egy-egy házasságra eső gyermekek számát, beleértve a második és harmadik házasságokat is, ki fogja egyuttal fejezni a szülöttek arányát azokhoz képest, a kik élnek házasodni egyszer vagy többször; mig az évi halandóság pontosan fogja kifejezni az élet várható tartamát.

De ha a lakosság akár növekvő, akár fogyó és a születések, halálozások és házasságok szaporodnak vagy fogynak hasonló arányban, az ily mozzanat szükségkép felzavar minden arányt, mert azon események, melyek egykoruak az anyakönyvekben, nem egykoruak a természet rendjén és a szaporodás vagy fogyás csak idő multán áll be.

Első sorban, bármely évben a születések a természet rendje szerint nem jöhetnek egykoru házasságokból, de főleg az előbbi évek házasságaiból kell származniok.

Hogy hát itéletet formálhassunk a házasságok termékenységéről, beleértve a második és harmadik házasságokat is, vegyünk ki bármely ország anyakönyveiből egy bizonyos korszakot (például 30 évet) és vizsgáljuk, mi a születéseknek azon száma, a melyeket létrehoztak a kivett korszak összes házasságai. Szembeszökő, hogy a korszak kezdetén kötött házasságokkal egyszerre fog számításba vonatni egy száma a születéseknek, melyek nem azon korszakban kötött házasságok eredményei, és a korszak elején az azon korszakban kötött házasságokból eredő gyermekek egy része már a

rákövetkező korszak házasságaival együtt jő számításba. Ha már most képesek volnánk levonni az előbbi számot és hozzáadni az utóbbit, pontosan megtalálnók a korszak házasságaiból született összes születéseket s igy ezen házasságok valódi termékenységét. Ha a népesség állandó, a hozzáadandó születések száma épen egyenlő volna a levonandó születések számával, és a születéseknek az anyakönyvekben talált aránya a házasságokhoz pontosan fejezné ki a házasságok valódi termékenységét. De ha a népesedés akár szaporodó, akár csökkenő, a hozzáadandó szám soha sem lesz egyenlő a levonandó számmal, és az anyakönyvezett születések aránya a házasságokhoz soha sem fogja igazán kifejezni a házasságok termékenységét. Növekvő lakosságnál a hozzáadandó szám szembeszökőleg nagyobb lesz, mint a levonandó szám, és természetesen a születések aránya a házasságokhoz, a mint az anyakönyvekben találtatnak, mindig tulságos alacsony lesz arra, hogy a házasságok igazi termékenységét fejezze ki. És az ellenkező eredmény lesz a csökkenő lakosság esetén. A kérdés tehát az, hogy mit kell hozzáadnunk, és mit kell levonnunk, ha a születések és halálozások nem egyenlők.

Európában a születések átlagos aránya a házasságokhoz mintegy 4 az 1-hez. Tegyük fel megvilágitás kedvéért, hogy minden házasság négy gyermeket ad, egyet-egyet minden más évben.[1] Ezen esetben világos, hogy bárhol kezdjük is a korszakot az anyakönyvekben, az előző nyolcz év házasságai csak felét adták a születéseknek, és a másik fél ott lesz azon házasságokkal elszámolva ezen korszakban, és le kell vonni ezekből. Ugyanazon módon a korszak utolsó nyolcz évének házasságai, csak felét adták be születéseiknek és a másik fél hozzáadandó. De a születések fele minden nyolcz évben körülbelül egyenlőnek vehető a következő $3^3/_4$ év összes születéseivel. Igen gyors szaporodás esetén valamivel tulhaladja a következő $3^1/_2$ évet, és igen lassu szaporodás mellett a következő 4 év születései felé hajlik. Az átlag tehát $3^3/_4$ évre vehető.[2] Tehát ha levonjuk a korszak első $3^3/_4$ évének születéseit, és hozzáadjuk a korszak után következő $3^3/_4$ év születéseit, körülbelül közel annyi számu születésünk lesz, a mennyit a korszakban kötött házasságok adtak, s igy birjuk ezen házasságok termékeny-

[1] Skóczia statisztikai kimutatásában az van mondva, hogy ugyanazon család gyermekei közt az átlagos korkülönbség mintegy két évre számittatott.

[2] Azon szaporodási arány szerint, mely az utolsó időben (1802) van Angliában, ez a korszak számitás szerint mintegy $3^3/_4$ év volna.

ségét. De ha egy ország lakossága szabatosan szaporodik, és a születések, halálozások és házasságok állandóan mindig ugyanazon arányban állanak egymáshoz és az egész lakossághoz, szembeszökő, hogy minden korszak minden születése ugyanazon arányban lesz ugyanolyan terjedelmü minden más korszakhoz, minden születéséhez, mint bármely egyes év, van öt éves átlag születései, egy egyes év, vagy öt éves átlag születéseihez, ha ezen számok évekkel későbbről vétettek; és ugyanez lesz igaz a házasságok tekintetében is. És következőleg a házasságok termékenységét megbecsülendők, csak a jelen év, vagy öt éves átlagok házasságait kell összehasonlitani a következő év, vagy öt éves átlagok születéseivel, véve $3^3/_4$ évvel később.

Azt tételezzük fel a jelen esetben, hogy mindegyik házasság ad négy születést; de az átlagos aránya a születéseknek a házasságokhoz Európában 4 az 1-hez,[1] és mivel tudjuk, hogy Európa lakossága szaporodik jelenleg, a házasságok termékenységének nagyobbnak kell lenni 4-nél. Hogyha ezen körülményre tekintettel az évtávolságot $3^3/_4$ év helyett 4-re veszszük, nem lehetünk távol az igazságtól. És ámbár kétségtelen, hogy a korszak különböző lesz a különböző országokban, de nem fog annyira különbözni, mint eleinte képzelnők, mert azon országokban, a hol a házasságok termékenyebbek, a születések rendesen rövidebb időközökben követik egymást, és a hol kevésbbé termékenyek, hosszabb időközökben; és a termékenység különböző fokával a korszak lakossága mégis megmaradhat ugyanazonosnak.[2]

Az fog következni ezen megjegyzésekből, hogy mennél gyorsabb a lakosság szaporodása, annál inkább fogja a házasságok valódi termékenysége tulhaladni a születéseknek arányát a házasságokkal az anyakönyvekben.

Az a szabály, a mit itt lefektettünk, ugy akarja megbecsülni a házasságok szaporaságát, a mint az van; de ez a termékenység gondosan megkülönböztetendő az első vagy már házasságban élt

[1] Az igazi arány nagyobb lesz, ha, mint fentebb mondtuk, van okunk hinni, hogy a születések és halálozások anyakönyveiben mindenütt számosabb a kihagyás, mint a házasságoknál.

[2] Oly helyeken, a hol sokat vándorol a nép, a számitás természetesen zavarva van. Különösen városokban, hol a lakosok gyakran változnak és a hol gyakran történik, hogy a házasságok a szomszédos vidékről köttetnek, a születéseknek a házasságokhoz való arányából vont következtetésekre nem lehet sulyt fektetni.

asszonyok házasságaival, és még inkább azon asszonyok termékenységétől, a kik általában a legkedvezőbb korban mentek férjhez. Valószinü, hogy a nők természetes szaporasága ugyanaz közel az egész világon; de a házasságok termékenységét érinti a körülmények változatossága, mi minden országban elütő, és különösen a késő házasságok száma. Minden országban a másod- és harmadházasságok külön jelentékeny megfontolást igényelnek és lényegesen érintik az átlagos arányokat, Süssmilch szerint Pomenariában 1748-tól 1756-ig — mindkettőt beleértve, — a házasságra lépett egyének száma 56,956 és ezek közül 10,586 volt özvegy férfi és nő.[1] Busching szerint Poroszországban és Sziléziában 1781. évben 29,308 házasságra lépett egyén közül 4841 volt özvegy férfi és nő[2] és ennélfogva a házasságok aránya teljes egyhatoddal tulsokra van véve. A férjes asszonyok szaporaságát becsülve, a törvénytelen születések száma,[3] bár kis mértékben, részben ellensulyozza a házasságok többletét; és miután ugy találjuk, hogy az ujraházasodó özvegy férfiak száma nagyobb, mint az özvegy nőké, a kiigazitás teljes egészét nem lehet e rováson alkalmazni; de hogy ha a szülötteknek arányát becsüljük azokhoz, a kik házasodási korban élnek, a házasságokat hasonlitván össze a születésekkel és halálozásokkal, a mit épen most akarunk tenni, akkor ezen kiigazitás teljes egészére mindig szükség van.

Szembeszökő továbbá, hogy egy év házasságai soha sem lehetnek egykoruak azon születésekkel, a melyekből állottak elő, de mindig oly távol korban kell attól lenniök, a mi egyenlő a házasság átlagos életkorával. Ha a népesség szaporodó: a jelen év házasságai kisebb számu születésekből kerültek ki, mint a jelen év születései, és természetesen a házasságok, összehasonlitva az egykoru születésekkel, minden igen csekély számuak lesznek arra, hogy a házasulási korban élők arányát fejezze ki a szülöttek számához; és az ellenkező eset áll be, ha a lakosság csökken; és hogy ezen arányt megtaláljuk, bármely év házasságát össze kell hasonlitani azon előző év születéseivel, a mely az átlagos házasulási kor távolságában van.

De ezen korszak távolsága folytán gyakran kényelmesebb lesz, habár nem oly lényegesen szabatos, összehasonlitani a házas-

[1] Göttliche Ordnung, I. köt., táblázatok 98. l.

[2] Süssmilch, III. köt., táblázat 95. l.

[3] Francziaországban a forradalom előtt a törvénytelen szülöttek száma az egész számnak 47-e volt. Valószinüleg kisebb a mi országunkban.

ságokat az egykoru halálozásokkal. A házasság átlagos kora mindig sokkal közelebb lesz a halálozások átlagos korához, mint a házasság a születéshez; és ebből folyólag az évi házasságok, összehasonlitva az egykoru évi halálozásokkal, sokkal közelebbről fogják kifejezni a szülöttek arányát a házasulási korban élőkhöz, mint a házasságok a születésekhez viszonyitva.[1] A házasságok összehasonlitva a születésekkel, ha megfelelő beszámitást tettünk a második és harmadik házasságok czimén, sohasem fejezhetik ki a szülöttek igazi arányát a házasulási korban élőkhöz, hacsak a lakosság nem teljesen állandó; de akár szaporodik, akár fogy a lakosság, a házasságok átlagos kora mindig lehet egyenlő a halálozások átlagával; és ezen esetben az anyakönyvezett házasságok, összehasonlitva az egykoru halálozásokkal (kiigazitva a második és harmadik házasságok czimén) közel fognak járni a szülöttek igazi arányához, a házasuló korban élőkhöz.[2] Általában azonban, ha a lakosság

[1] Dr. Price igen helyesen jegyzi meg (Observ. on Revers. Paym. I. köt. 269. l. 4. kiadás) „hogy az egy országban folyamatban levő szaporodás általános hatása az, hogy a házasuló személyek arányát évente nagyobbá teszi az évi halálozásokhoz és kisebbé az évi születésekhez, mint a házasulók valódi aránya a szülöttek valami adott számában. Ez az arány rendesen a két másik arány közt van, de mindig közelebb az előbbihez.“ Ezen észrevételekben én teljesen megegyezem vele, de egy ezen részlethez füzött jegyzete szerintem egészben hibás. Azt mondja, hogy ha a házasságok termékenysége növekszik (az élet valószinüsége és a házasságra való felbátoritás ugyanaz maradván), mind az évi születés és temetés az évi házasságok arányában fog szaporodni. Hogy az évi születések aránya növekedni fog, az egészen bizonyos, és itt elismerem, hogy én tévedtem dr. Priceétől eltérő véleményemben az utolsó kiadásomban; de mégis azt hiszem, hogy a temetések aránya a házasságokhoz az itt feltételezett viszonyok közt nem fog szükségképen növekedni.

Az ok, hogy miért növekszik a születések aránya a házassághoz, az, hogy a születések, természetesen a természet rendje szerint, jelentékenyen korábban jönnek létre, mint a belőlük létrejövő házasságok, szaporodásuk tehát a születések számát jobban fogja növelni, mint az egykoru házasság okait. De ugyanezen ok egyáltalában nem áll a halálozásokra nézve, a melynek átlagos kora általában későbbi, mint a házasulási kor. És ezen esetben, a születés és házasság közti első időszak után, az eredmény az lesz, hogy a házasságok anyakönyveit jobban érdeklik a születések szaporodása, mint az egykoru halálozások anyakönyve, és ennélfogva a temetések aránya az esketéséhez inkább csökkenni, semmint szaporodni fog. Mivel azon körülményre nem figyelt, hogy a házasság átlagos kora gyakran jelentékenyen korábbi lehet a halálozás átlagos koránál, azon általános következtetés, mit levont e jegyzetben dr. Price, nem látszik teljesen helyesnek.

[2] Az olvasó észreveheti, hogy mivel minden szülöttnek meg kell halni, a halálozást sok esetben egyértelmünek lehet venni a születéshez. Ha minden

szaporodása van folyamatban, a házasság átlagos kora kevesebb lesz, mint a halálozási átlag, és akkor a házasságok aránya az egykoru halálozásokhoz hasonlitva, tulnagy lesz arra, hogy a szülöttek számának helyes arányát adja a házasulási korban élőkhöz; és ezen arány megtalálása végett a házasságok számát valamely különös évben egy másik később következő év halálozásaival kell összehasonlitani oly távol korban esőleg, a mely egyenlő a házasságok és a halálozások átlagos kora közt levő különbséggel.

Nincs semmi szükséges összeköttetés a házasság és a halál átlagos kora közt. Oly országban, melynek segédeszközei a népesség gyors növekvését megengedik, az élet várhatósága vagy a halálozás átlagos kora igen magas lehet, és a házasság kora mégis lehet egészen korai; és akkor a házasságok, összehasonlitva az anyakönyvezett egykoru halálozásokkal (még a második és harmadik házasságokra számitott levonás után is) igen nagyon is nagy lesz arra, hogy a szülöttek igazi arányát mutassa a házasulási korban élőkhöz. Ily országban feltételezhetjük a halálozás átlagos korát 40-re, és a házasságokét csak 20-ra; és ezen esetben, mely azonban ritka, a házasság és halálozás közt ugyanaz lesz a távolság, mint a születés és halálozás közt.

Ha ezen megjegyzéseket az anyakönyvekre általában alkalmazzuk, bár ritkán leszünk képesek megkapni a szülöttek igazi arányát a házasuláskor élőkhöz, mert a születések, halálozások és házasságok arányai nem maradnak azonosok, és mi nem tudjuk a házasságok átlagos korát, mégis vonhatunk le sok hasznos következtetést azon tényekből, melyeket tartalmaznak, és összeegyeztethetünk némely látszólagos ellenmondást; és ugy találnók, hogy azon országokban, a hol a házasságok igen nagy arányban állanak a halálozásokhoz, van okunk azt hinni, hogy a házassági kor sokkal koraibb, mint a halálozás átlagos kora.

Azon 1799. évi orosz táblázatban, a melyet Tooke tett közzé, s melyet a 154. lapon emlitettünk, a házasságok száma a halálozásokhoz olyannak tünt fel, mint 100 a 210-hez. Ha a második és harmadik házasságok czimén ugy javitjuk, hogy a házasságok számából egyhatodot levonunk, az lesz 100 a 252-hez. A miből az

az ország bizonyos időben történt születésnek halála össze volna szedve, megkülönböztetve a nőtlentől a házast, szembeszökő, hogy azok száma, kik házasodva haltak meg, összehasonlitva a halálozások számával, pontosan fejezné ki a születések arányát a házasulási korban élőkéhez.

fog következésül látszani, hogy 252 születésből 200 él házasodási korban; de nem tudunk oly egészséges országot képzelni, a hol 252-ből 200 éljen házasuló korában. Ha azonban felteszszük, a mi valószinünek látszik, hogy Oroszországban a házasság kora 15 évvel korábbi, mint az élet várható tartama, vagy az átlagos halálozási kor, akkor azon czélból, hogy megtaláljuk a házasodási korban élőek átlagát, a jelen év házasságai számát a 15 évvel későbbi halálozásokéval kell összehasonlitani. Feltéve, hogy a születések a halálozásokhoz (mint a 154. lapon állitottuk) 183 a 100-hoz, és a halandóság 1 az 50-hez, az évi szaporodás, mintegy $^1/_{60}$-ad része a lakosságnak, ennek folytán 15 év alatt a halálozások kissé többel, mint 0·28-al megnövekedtek; és az eredmény az lesz, hogy a házasságok a 15 évvel későbbi halálozásokkal ugy lesznek, mint 100 a 322-hez. 322 születésből, tehát házasulási korban élni fog 200, a mit, tekintetbe véve Oroszországban a gyermekek ismert egészséges voltát és a házasságok korai voltát, valószinü arány. A házasságok aránya a születésekhez ugy lévén, mint 100 a 385-hez, a házasságok termékenysége a felállitott elv szerint lesz 100 a 411-hez, vagyis átlag minden házasság, beleértve a második és harmadik házasságokat is, fog adni 4·4 születést.

Az Oroszországról szóló fejezet korábbi részeiben adott számok valószinüleg nem pontosak. Joggal lehet gyanitani, hogy jelentékeny kihagyások vannak a születéseknél és halálozásoknál, de különösen a halálozásoknál és ennélfogva a házasságok aránya tulmagasan van adva. Lehet további ok is az oroszországi házasságok ezen nagy arányára. Katalin czárnő, utasitásaiban az uj törvénykönyvre, jelez a parasztok közt uralkodó egy szokást, azt, hogy a szülők kötelezik fiaikat, mig azok tényleg gyermekek, elvenni felnőtt asszonyokat, azért, hogy női rabszolgák vételét megtakaritsák. Ezek a nők, ugy mondják, rendesen az atyák szeretői lesznek, és ez, a császárnő által elitélt szokás, különösen ártalmas a szaporodásra. Ez a szokás természetesen oka a második és harmadik házasságok több mint rendes számának, és igy természetesen a házasságok számát az anyakönyvekben a születésekkel szemben rendkivülileg megnöveli.

A „Transactions of the Society of Philadelphia"-ban (III. k. No. VII. 25. l.) van egy értekezés Bartontól, „Observations on the Probability of Life in the United States" czimén, a melyből kitünik, hogy a házasságok aránya a születésekhez, mint 1 a $4^1/_2$-hez. Ő $6^1/_2$-et emlit ugyan, de számai csak $4^1/_2$-et adnak. Miután

ez az arány főleg a városokból van véve, valószinü, hogy a születések tulalacsonyan adattak; és azt gondolom, hogy a városok és a vidék átlagára ötöt nyugodtan vehetünk. Ugyanazon szerző szerint a halandóság, mintegy 1 a 45-ben, és ha a népesség megkétszereződik minden 25 évben, a születések volnának, mintegy 1 a 20-hoz. A házasságok aránya a halálozásokhoz ezen feltevések alapján volna, mint 1 a $2^2/_9$-hez, és a második és harmadik házasságok czimén kiigazitva, mintegy 2·7. De nem tehetjük fel, hogy 27 születésből 20 éljen házasodási korban. Ha azonban a házassági kor tiz évvel korábbi, semmint a halál átlagos kora, a mi nagyon valószinü, a jelen év házasságait kell összehasonlitani a tiz évvel későbbi halálok számával a végből, hogy a szülöttek valódi arányát megtaláljuk a házasuláskor élőkhöz. Az itt emlitett lakossági szaporodás szerint a halálozások szaporodása tiz év alatt kissé felette volna 0·3-nek, és az eredmény volna 200 a 351-ből, vagyis mintegy 20 a 35-ből, s nem 20 a 27-ből volna életben a házasuláskor.[1] A házasságok, összehasonlitva a négy évvel későbbi születésekkel, a felállitott elv szerint ezen esetben a házasságok termékenységére adna 5·58-ot. Barton számitásai

[1] Ha a Barton által emlitett arányok igazak, az élet várható tartama Amerikában jelentékenyen kisebb, mint Oroszországban, a mi az oka annak, hogy én csak tiz évre vettem fel a házasságok és a halálozások kora közt a különbséget, a helyett, hogy tizenöt évre, mint Oroszországban. A dr. Price által alkalmazott mód szerint (I. köt. 272. l.) megbecsülni az élet várható tartamát oly országokban, melyeknek lakossága szaporodik, ez a várható tartam volna Oroszországban körülbelül 38 (születés $\frac{1}{26}$, halál $\frac{1}{50}$, közepes $\frac{1}{38}$), és feltéve, hogy a házasság kora 23, a különbség lenne 15.

Amerikában az élet várható tartama ugyanezen számitás szerint csak $32^1/_2$ volna (születés $\frac{1}{26}$, halálozás $\frac{1}{45}$, közepes $\frac{1}{32^1/_2}$), és a házasság korát $22^1/_2$-re feltételezve, a különbség volna 10.

Mióta ezt irtam, találtam okot Milnenek, a Sun életbiztositó-társaság hivatalnokának némely számitásaiból azt hinni, hogy dr. Price számitási módja az élet várható tartamára nézve szaporodó országokban egyáltalán nem helyes, és hogy ily országokban az élet valódi várható tartama sokkal közelebb van az évi halandósághoz, semmint az évi halandóság és az évi születések aránya közt vont közepeshez; de én fentartom ezen fejezetben számitásaimban a közepes arányt, mert ugy találom, hogy ezen közepes arány közelebbről mutatja azt a korszakot, melyben a halálozás egyenlő lesz a jelen születésekkel, vagy a jelen házasságokkal, mint az élettartam távolsága. Szaporodó országban, hol az évi születések jelentékenyen tulhaladják az évi halálozásokat, azon korszak, a melyben az évi halálozások egyenlők lesznek az ugyanakkori évi születésekkel, közelebb van, mint az élet várható tartama.

azon korra nézve, a melyben a szülöttek fele még él, nem alkalmazhatók általában Amerikára. Az anyakönyvek, a melyekre alapitvák, Philadelphiából és egy vagy két kis városból és faluból vannak véve, a melyek nem mutatkoznak oly egészségeseknek, mint Európa közepes városai, és ennélfogva nem vehetők vezérfonalul az országra nézve általában.

Angliában a házasságok átlagos aránya a születésekhez az utóbbi években 100 a 350-hez látszott lenni. Ha a születésekhez $^1/_6$ helyett, a melyet a „Népesedés akadályairól Angliában“ szóló fejezetben én körülbelül a születések- és halálozásokban beállt kihagyásoknak megfelelőnek tételeztem fel, $^1/_7$-et adunk hozzá, ez elég lesz a törvénytelen születésekre; és akkor a házasságok ugy lesznek a születésekhez, mint 1 a 4-hez, a halálozásokhoz, mint 1 a 3-hoz.[1] Kiigazitva a második és harmadik házasságok czimén, a házasságok aránya a halálozásokhoz ugy lesz, mint 1 a 3·6-hez, feltéve, hogy a házasságok kora Angliában mintegy hét évvel korábbi, mint a halálozási kor közepese, a növekvés ezen hét év alatt, a szaporodás jelen $^1/_{120}$ évi haladása szerint, 0·06 lesz, és a házasulási korban élők aránya lesz 200 a 381-hez, vagy több, mint fél. A házasságok a négy évvel későbbi születésekhez viszonyitva adják a házasságok termékenységét 4·136-re.

Ezen példák elégségesek lesznek mutatni alkalmazását a felállitott szabályoknak azon czélból, hogy az anyakönyvekből képet nyerjünk a házasságok termékenységéről, és azon arányban, melyben a szülöttek vannak a házasuláskor élőkkel; de mégis meg kell jegyeznünk, hogy ezek csak feltevések, s inkább csak magyarázatát czélozzák a szembeszökő nehézségeknek, semmint megbizhatólag pontos eredmények adását.

Észrevehető, hogy mennyire fontos a második és harmadik házasságok czimén a kiigazitás, feltéve, hogy minden házasság ad négy születést, és a születések egyenlők a halálozásokkal, eleinte szükségesnek fog látszani, hogy ezen eredmény előállitására a szülöttek felének kell élnie a házasulási korban; de hogyha a második és harmadik házasságok czimén levonunk ezen házasságokból $^1/_6$-ot, és akkor hasonlitjuk össze a halálozásokkal, az arány csak 1 a $4^4/_5$-höz lesz; és az fog kitünni, hogy felerész helyett csak az lesz szükséges, hogy $4^4/_5$-ből csak 2 gyermek éljen házasulási korban. Ugyanezen alapon, ha a születések a házasságokhoz, mint

[1] Ez az 1800 előtti lakossági állapotra alkalmazható.

4 az 1-hez, és épen fele a szülötteknek él házasuláskor, feltehető, hogy a népesség állandó; de ha levonunk $^1/_6$-ot a házasságokból, és aztán veszszük a halálozások arányát a házasságokhoz, mint 4 az 1-hez, ugy fogjuk találni, hogy az anyakönyvezett halálozások száma a házasságokhoz csak ugy lesz, mint $3^1/_3$ az 1-hez; és a születések a halálozásokhoz, mint 4 a $3^1/_3$-hoz, vagy 12 a 16-hoz, a mi türhetően gyors aránya a szaporodásnak.[1]

Megjegyezhető továbbá, hogy miután sokkal nagyobb száma házasodik ujra-ujra az özvegy férfiaknak, mint nőknek, ha tudni akarjuk a házasságképes élő férfiak arányát, teljes $^1/_5$-öt kell levonni a házasságokból $^1/_6$ helyett.[2] Ezen kiigazitás szerint, ha minden házasság 4 születést adna, csak az volna szükséges, hogy 5 fiugyermek közül 2 éljen házasulási korban, arra, hogy fentartsa a népességet; és hogyha mindegyik házasság adna 5 születést, egy harmadnál kevesebb is elég volna ezen czélra; és igy tovább más czélokra. A házasulási korban élő férfiak arányát számitva, tekintettel kell lenni a fiuszületések nagyobb arányára is.

Három ok látszik közreműködni arra, hogy a születéseknek többlete áll be a halálozások felett: 1. a házasságok termékenysége; 2. a születések aránya a házasulási korban élőkhöz; és 3. a házasságok korai volta, összehasonlitva az élet várható tartamával, vagyis a házasság és születés által való életrehozatal rövidsége, összehasonlitva egy nemzedék elmulásával a halál utján. Ezt az utóbbi okot, ugylátszik, dr. Price elfeledte megfigyelni. Mert bár helyesen mondja, hogy a növekvés aránya, feltéve, hogy a termékenységi erő ugyanaz, a házasságra való felbátoritástól és a most született gyermekek várható élettartamától függ; de kimagyarázva magát, ő az élettartam megnövekedésében csak azt veszi észre, hogy az, azon emberek számát megnöveli, a kik érett korra jutnak és megházasodnak és azt nem, hogy hatása van azon kortávolságra is, a mely a házassági kor és halál kora közt van. De szembeszökő, hogy ha van valami szaporodási elv, vagyis, ha a

[1] Születések $^1/_{30}$, halálozások $^1/_{40}$, átlag $^1/_{35}$ és feltéve, hogy a házasságok kora 28, a különbség volna 7.

[2] Pomerania 28,473 házassága közül a férfiak közül 5964 volt özvegy. Süssmilch, I. köt., táblázat 98. l. És Busching szerint Poroszországban és Sziléziában 14,759 házasság közül a férfi 3071 esetben özvegy volt. Süssmilch, III. köt., táblázat 95. l. Muret ugy számitja, hogy 100 férfi rendesen 110 nőt vesz el. Memoires par la Société Economique de Berne. Année 1766. Első rész 30. l.

jelen korszaki házasság többet eredményez, mint a közelebbiben, beleértve a második és harmadik házasságokat is, mennél gyorsabbak ezen születések egy-egy nemzedék elhalálozásához viszonyitva, annál gyorsabb lesz a szaporodás.

Ezen három ok bármelyikében beálló kedvező változás, ha a másik kettő ugyanaz marad, világosan nyomot fog hagyni a szaporodáson és a születések nagyobb többletét fogja eredményezni a halálozások felett az anyakönyvekben. Az első két ok tekintetében, bárha közülök bármelyikének növekedése ugyanazon eredményt fogja gyakorolni a születésekkel a halálozásokhoz való viszonyára, mégis hatásuk a házasságoknak a születésekhez való arányára ellenkező irányu lesz. Mennél nagyobb a házasságok termékenysége, annál nagyobb lesz a születések aránya a házasságokhoz; és mennél nagyobb a születések száma, a kik élnek házasulási korban, annál kisebb lesz a születések aránya a házasságokhoz.[1] Ennélfogva ha bizonyos korlátok közt a házasságok termékenysége és a szülöttek száma a házasulási korban élőkhöz egy időben szaporodik, a szülöttek aránya a házasságokhoz az anyakönyvekben mégis maradhat változatlan. És ez az oka annak, hogy különböző országok anyakönyvei a születések és házasságok tekintetében gyakran egyformáknak találtatnak, bár a szaporodás arányai nagyon különbözők.

[1] Dr. Price maga igen erősen utalt erre (I. köt. 270. l. 4. kiadás) és mégis azt mondja (275. l.), hogy az egészségesség és termékenység valószinüleg ritkán elválasztott szaporodási okok, és a születések és halálozások anyakönyveire, mint bizonyitékokra, utal. Azonban, bár ez okok kétségkivül létezhetnek egyszerre is, mégis, ha Price okoskodása áll, ezen együttlétezésre nem lehet következtetni a születések és esketések számából. Valóban azon két ország, a melynek anyakönyveire ő ugy utal, mint a melyek házasságaikban a termékenységet mutatják, Svédország és Francziaország, ugy ismervék, mint nem különösen egészségesek, és a városok anyakönyvei, a melyekre utal, bár mutathatnak fel, mint ő gondolja, hiányt a termékenységben, mégis az ő előző okoskodása szerint ugyanazon időben nagy egészségességet mutat, és ennélfogva nem hozható fel, mint mindkettő hiányának bizonyitéka. Az általános tény, melyet dr. Price bebizonyitani akar, még mindig maradhat igaz, hogy a vidék helyzete mind egészségesebb, mind szaporább, mint a városoké; de ez a tény nem csupán a születések és házasságok számából következtethető. Európa különböző országaira való tekintettel, általánosságban mondható, hogy azok a legegészségesebbek, a melyek a legkevésbbé termékenyek, és azok a legtermékenyebbek, a melyek legkevésbbé egészségesek. A házasság korábbi életkora egészségtelen országokban ezen tény szembeszökő oka.

A születések aránya a házasságokhoz valóban nem képez oly utmutatót, a mivel a szaporodás arányát meg lehessen mérni. Egy ország lakossága lehet állandó vagy hanyatló oly aránynyal, mint 5 az 1-hez, és lehet némi gyorsasággal növekvő oly aránynyal, mint 4 az 1-hez. De adva levén azon szaporodási arány, mely más forrásokból nyerhető, világos, hogy kivánatos, hogy az anyakönyvekben inkább kis, semmint nagy arányát találjuk a születéseknek a házasságokhoz; mert mennél kisebb ez az arány, annál nagyobbnak kell lenni a születésnek, a kik élve maradnak házasuló korokra és természetesen annál egészségesebbnek kell lenni az országnak.

Cromer azt jegyzi meg,[1] hogy a mikor egy ország házasságai 4-nél kevesebb születést adnak, a népesség igen kényes állapotban van és ő a házasságok termékenységét egy évi születéseknek a házasságokhoz való arányából számitja ki. Ha ez a megjegyzés helyes volna, Európa sok államának népessége volna kényes helyzetben; mert sok országban van a születések aránya e házasságokhoz képest az anyakönyvekben inkább alatta, mint felette a 4-nek az 1-hez. Megmutattuk már, mily módon kell az anyakönyvekből ezen arányt kijavitani, hogy az a házasságok termékenységét helyesen mutassa és hogy ha a szülöttek nagy része él házassági korban és a házassági kor jelentékenyen korábbi, mint az élet várható tartama, uj anyakönyvekben lévő ily arány egyáltalán nem összeférhetlen a gyors szaporodással. Oroszországban ugy láttuk, hogy a születések aránya a házasságokhoz kisebb, mint 4 az 1-hez és mégis népessége gyorsabban szaporodik, mint bármely más országé Európában. Angliában a népesség gyorsabban szaporodik, mint Francziaországban és mégis Angliában a születések aránya a házasságokhoz, ha leszámitás tétetett a kihagyások czimén, mintegy 4 az 1-hez, Francziaországban $4^1/_2$ az 1-hez. Hogy oly gyors szaporodás álljon elő, mint a milyen van Amerikában, valóban szükség lett volna, hogy a szaporodás minden oka működjék és ha a házasságok termékenysége nagyon nagy, a születések aránya a házasságokhoz bizonyosan felette van 4 az 1-nek: de rendes esetekben, a hol a szaporodás egész erejének nincs tere kifejteni magát, bizonyosan jobb, ha a tényleges szaporodás az élet első kezdetein az egészség azon fokából származik, mely okozza, hogy a szülötteknek nagy aránya jut érett korra és házasodik meg,

[1] Über die Bevölkerung der Europ. Staaten. 91. l.

semmint a termékenység nagy arányából, melyet nagy halandóság követ. És ennélfogva rendes esetekben a születések azon aránya a házasságokhoz, mint 4 vagy még kevesebb, mint 4 az 1-hez, nem tekinthető kedvezőtlen jelnek.

Meg kell jegyezni, hogy ebből nem következik az, mintha egy ország házasságai koraik lennének, vagy hogy a szaporodás előzetes akadályai nem működnének, mert a szülöttek nagyobb része nem él a házasulás korszakában. Oly országokban, mint Norvégia és Svájcz, a hol a szülöttek több mint fele él 40 éves korában, szembeszökő, hogy bár átlag több mint fele él házasodó korban, a 20 és 40 év közötti lakosság nagy része nőtlen állapotban élne, és az előzetes akadály nagy mértékben működik. Angliában valószinü, hogy a szülöttek több mint fele él 35 év felett[1]; és ámbár több mint a fele él házasuló korban, az előzetes akadály jelentékenyen működhetik (a hogy tudjuk is, hogy ugy van), bár nem azon mértékben, mint Norvégiában és Svájczban.

Az előzetes akadály talán legjobban van megmérve az évi születések arányának csekély voltával az egész lakossághoz. Az évi házasságok aránya a lakossághoz csak hasonló körülmények közt levő országoknak igazságos mérték, de helytelen ott, a hol különbség van a házasságok termékenységében vagy a népességnek arányában a felserdült kor alatt és a szaporodás mértékéhez. Ha egy ország minden házassága, legyen az kevés vagy sok, fiatal korban jő létre, és ennélfogva termékeny, szembeszökő, hogy ugyanazon születési eredményeket létrehozni a házasságoknak csak kisebb száma lesz szükséges, vagy pedig a házasságok ugyanazon aránya mellett a születések nagyobb aránya áll elő. Ez az utóbbi eset látszik alkalmazhatónak Francziaországra, a hol mind a születések, mind a halálozások száma nagyobb, mint Svédországban, bárha a házasságok aránya közel ugyanaz, vagy még kisebb. És ha két összehasonlitott országban, a melyeknek egyikében sokkal nagyobb része a lakosságnak van felserdületlen korban, mint a másikban, kitünik, hogy az évi házasságoknak az egész népességhez való semmi általános aránya nem foglalja magában az előzetes akadály ugyanolyan hatását, azok közt, a kik házasuló korban vannak.

[1] Jelenleg (1825) és az utolsó tiz vagy husz év alatt, van ok feltenni, hogy a városban születtek fele él 45 éves korában.

Részben a serdületlen korban levő lakosság kis aránya, és az idegenek beözönlése az, a mi a városokban a házasságok nagyobb arányát okozza, mint vidéken, habár kevés kétely lehet, hogy az előzetes akadály jobban működik a városokban. Ennek ellenkezője szintén igaz lesz; és ezért oly országokban, mint Amerika, hol a lakosság fele 16 alatt van, 4 évi házasságok aránya nem fogja pontosan mutatni, hogy mily kevéssé működik tényleg az előzetes akadály.

De azon feltevésben, hogy közel ugyanazon természetes szaporaság van meg legtöbb ország asszonyánál a születések arányának alacsony volta rendesen türhető pontossággal azt mutatja, mily mértékben működik az előzetes akadály, már akár abból származik főleg, hogy a házasságok későn köttetnek és következőleg nem szaporák, vagy pedig abból, hogy a lakosság nagy része hal meg felserdült korban nőtlenül.

Hogy az olvasó láthassa egyszerre a szaporodás arányát és megkétszerezés idejét, a mely a születéseknek a halálozásokhoz való bármely észlelt arányából és ezeknek az egész lakossághoz való arányából ered, ide csatolok két táblázatot Süssmilchből, a melyek Euler által állittattak össze, a melyeket én igen pontosaknak tartok. Az első azon feltevésen alapul, hogy a halandóság aránya 1 a 36-ban, és ennélfogva csak oly országokra alkalmazható, a melyekben tudva ezen halandóság állott fenn. A másik általános csupán azon aránytól függő, a melyben a születéseknek a halálozások felett való többlete áll az egész lakossághoz, és ennélfogva általában alkalmazható minden országban, bármi legyen is a halandóságok aránya. Hozzá adhattam ma (1825) egy harmadik táblázatot, a mint lehetséges volt ezen és némely más országoknak tiz éves népszámlálási gyakorlata folytán. Ez tiszteletes B. Bridge, Cabonbridge, Peter homei lelkész által van kiszámitva, és mutatja a növekvését vagy korszakát a megkétszerezésnél minden tiz év észlelt százalékos szaporodása alapján, feltéve, hogy e szaporodási arány folytatálagos.

Meg kell jegyeznem, hogy ha a születéseknek a halálozásokhoz való aránya adva van, azon időszak, melyben megkétszerező-dik, a lakosság, annál rövidebb lesz, mennél nagyobb a halandóság, mert a születések ép ugy, mint a halálozások, ezen feltevésen szaporodtak meg, és mindkettőjök nagyobb arányuak az egész népességhez, mintha a halandóság kisebb volna, és nagyobbszámu ember volna előrehaladottabb korban.

Oroszország halandósága Tooke szerint 1 az 58-ban, és a születések aránya 1 a 26-ban. Megengedve a temetéseknél levő kihagyásokat, hogy ha a halandóságot 1 az 52-hez veszszük fel, akkor a születések a halálozásokhoz ugy lesznek, mint 2 az 1-hez és az arány, melyben a születések többlete áll az egész lakossághoz, $^1/_{52}$ lesz.[1] A II. táblázat szerint a megkétszereződés időszaka az esetben, mintegy 36 év lesz. De, hogy ha a születések arányát a halálozásokhoz ugy veszszük, mint 2 az 1-hez, és a halandóságot 1 a 36-ban veszszük, mint az I. táblázatban, a születések többlete a halálozások felett az egész lakosság $^1/_{36}$-oda lesz, és a megkétszerezés ideje csak 25 év.

I. TÁBLÁZAT.

Ha valamely országban 103,000 élő ember van és a halandóság 1 a 36-ban.

Ha a halálozások aránya a születésekhez mint 10 a	Akkor a születések többlete lesz	A születési többlet aránya az egész lakossághoz	És ennélfogva a megkétszereződés korszaka lesz
11	277	$^1/_{365}$	256 év
12	555	$^1/_{189}$	125
13	833	$^1/_{125}$	$83^1/_2$
14	1110	$^1/_{99}$	$62^3/_4$
15	1388	$^1/_{72}$	$50^1/_4$
16	1666	$^1/_{64}$	42
17	1943	$^1/_{57}$	$35^3/_4$
18	2221	$^1/_{45}$	$31^4/_5$
19	2499	$^1/_{40}$	28
20	2777	$^1/_{35}$	$25^3/_{10}$
22	3332	$^1/_{30}$	$21^1/_8$
25	4165	$^1/_{16}$	17
30	5554	$^1/_{12}$	$12^4/_5$

[1] Az itt említett arányok különböznek azoktól, a melyek Tooke második kiadásának függelékes táblázatából vannak véve, de a melyek itt vannak, azért vétettek, hogy a tárgyat könnyebben és világosabban megvilágitsák.

II. TÁBLÁZAT.

A születéseknek a halálozások feletti többletének aránya az összes élőkhöz	A megkétszerező-dés ideje években és tizezred-részekben	A születéseknek a halálozások feletti többletének aránya az összes élőkhöz	A megkétszerező-dés ideje években és tizezred-részekben
10	7·2722	110	76·5923
11	7·9659	120	83·5230
12	8·6595	130	90·4554
13	9·3530	140	97·3868
14	10·0465	150	104·3183
15	10·7400	160	111·2598
16	11·4333	170	118·1813
17	12·1266	180	125·1128
18	12·8200	190	132·0443
19	13·5133	200	138·9757
20	14·2066	210	145·9072
21	14·9000	220	
22	15·5932	230	152·8387
23	16·2864	240	159·7762
24		250	166·7017
25	16·9797	260	173·6332
26	17·6729	270	180·5647
27	18·3662	280	194·4275
28	19·0594	290	201·3590
29	20·4458	300	208·2905
30	21·1391	310	215·2220
32	22·5255	320	222·1535
34	23·9119	330	229·0850
36	25·2983	340	236·0164
38	26·6847	350	242·9479
40	28·0711	360	249·8794
42	29·4574	370	256·8109
44	30·8438	380	263·7425
46	32·2302	390	276·6740
48	33·6161	400	277·6055
50	35·0029	410	284·5370
55	38·4687	420	291·4685
60	41·9345	430	298·4000
65	45·4003	440	305·3314
70	48·8661	450	312·2629
75	52·3318	460	319·1943
80	55·7977	470	326·1258
85	59·2634	480	333·0573
90	62·7292	490	339·9888
95	66·1950	500	346·9202
100	69·6607	1000	693·49

III. TÁBLÁZAT.

Növekvési százalék tiz év alatt	Megkétszereződési időév	Növekvési százalék tiz év alatt	Megkétszereződési időév	Növekvési százalék tiz év alatt	Megkétszereződési időév
1	696·60	16	46·70	31	25·67
1.5	465·55	16.5	45·38	31.5	25·31
2	350·02	17	44·14	32	24·96
2.5	286·76	17.5	42·98	32.5	24·63
3	234·49	18	41·87	33	24·36
3.5	201·48	18.5	40·83	33.5	23·99
4	176·73	19	39·84	34	23·68
4.5	157·47	19.5	38·91	34.5	23·38
5	142·06	20	38·01	35	23·09
5.5	129·46			35.5	22·81
6	118·95	20.5	37·17	36	22·54
6.5	110.06	21	36·36	36.5	22·57
7	102·44	21.5	35·59	37	22.01
7.5	95·84	22	34·85	37.5	21·76
8	90·06	22.5	34·15	38	21·52
8.5	84·96	23	33·48	38.5	21·28
9	80·43	23.5	32·83	39	21·04
9.5	76·37	24	32·22	39.5	20·82
10	72·72	24.5	31·63	40	20·61
		25	31·06		
10.5	69·42	25.5	30·51	41	20·17
11	66·41	26	29·99	42	19·76
11.5	63·67	26.5	29·48	43	19·37
12	61·12	27	28·99	44	19·00
12.5	58·06	27.5	28·53	45	18·65
13	56·71	28	28·07	46	18·31
13.5	54·73	28.5	27·65	47	17·99
14	52·90	29	27·22	48	17·68
14.5	51·19	29.5	26·81	49	17·38
15	49·59	30	26·41	50	17·06
15.5	48·10	30.5	26·03		

XII. FEJEZET.

A ragályok hatása a születések, halálozások és házasságok jegyzékeire.

A Süssmilch által összegyüjtött igen becses halandósági táblázatokból, melyek 50-től 60-évig terjedő korszakot foglalnak magokba, kitünik, világosan, hogy Európa minden országa alá van vetve korszakonként beteges időknek, a melyek akadályozzák szaporodását; és igen kevés van kivéve azon nagy és pusztuló dögvészek alól, a melyek talán egyszer vagy kétszer egy században, elviszik lakóiknak egy harmad vagy negyed részét. A mód, a mint ezen időszakos

halandóságok érintik a születések, halálozások és házasságok arányait, szembeszökőleg meg van világítva Poroszország és Szilézia táblázataiból 1692-től 1757-ig.[1]

IV. TÁBLÁZAT.

Évi átlag	Házasság	Születés	Halálozás	Házasságok aránya a születésekhez	Halálozások aránya a születésekhez
5 év 1697-ig . . .	5747	19715	14862	10 : 34	100 : 132
5 év 1702-ig . . .	6070	24112	14474	10 : 39	100 : 165
6 év 1708-ig . . .	6082	26896	16430	10 : 44	100 : 163
1709 és 1710 dögvész			a két évben elpusztult 247733		
1711	12028	32522	10131	10 : 27	100 : 320
1712	6267	22970	10445	10 : 36	100 : 220
5 év 1716-ig . . .	4968	21603	11984	10 : 43	100 : 180
5 év 1721-ig . . .	4324	21396	12039	10 : 49	100 : 177
5 év 1726-ig . . .	4719	21452	12863	10 : 45	100 : 166
5 év 1731-ig . . .	4808	29554	12825	10 : 42	100 : 166
4 év 1735-ig . . .	5424	22692	15475	10 : 41	100 : 146
1736	5280	21859	26371	Járványos	
1737	5765	18930	24480	évek	
5 év 1742-ig . . .	5582	22099	15255	10 : 39	100 : 144
4 év 1746-ig . . .	5469	25275	15117	10 : 46	100 : 167
5 év 1751-ig . . .	6423	28235	17272	10 : 43	100 : 163
5 év 1756-ig . . .	5599	28892	19154	10 : 50	100 : 148
A dögvész előtti 16 évben . . .	95585	380516	245763	10 : 39	100 : 154
A dögvész utáni 46 évben . . .	248777	1083872	690324	10 : 43	100 : 157
		1464388	936087	10 : 43	100 : 156
62 jó évben . . .	344361	936087			
Több született, mint meghalt		528301			
A két dögvészes évben	5477	23977	247733		
Az egész 64 évben, beleértve a dögvészt	340838	1488365	1183820	10 : 42	100 : 125
Több született, mint meghalt		1183820			
		304545			

[1] Süssmilch: Göttliche Ordnung I. köt. XXI. tábl. a táblázatok 83. l.

Azon táblázat, a melyről ez van másolva, az egész időszak alatt minden egyes évről adja a házasságokat, születéseket és halálozásokat; de hogy röviditsem, csak a főátlagokat vettem át, a melyek a rövidebb öt vagy négy évi időszakokra vannak összehuzva, kivéve ott, a hol az egyes évek számai különös figyelemre méltó tényeket jeleztek. Az 1711. évet, közvetlenül következve a nagy dögvész után, nem vette be Süssmilch semmi átlagba, hanem annak számait külön adta, és ha azok helyesek, mutatják a nagy halandóságnak igen gyors és csodás hatását a házasságok számára.

Süssmilch ugy számitja, hogy a népesség több, mint egyharmada elpusztult a dögvészben és mégis a lakosság nem nagy megcsökkenése daczára, a táblázatba betekintés által kitünik, hogy a házasságok száma 1711-ben csaknem kétszerese volt a dögvészt megelőző hat év átlagának.[1] Hogy ez az eredmény létrejöjjön, ugy kellett lenni, hogy csaknem mindenki, a ki felserdült korban volt, a munkakereslet és az üres helyek nagy száma által rávétetett, hogy rögtön megházasodjék. Az évi házasságoknak ezen végtelen számához nem csatlakozhatott a születések arányalagos száma, mert nem tehetjük fel, hogy az uj házasságok átlag egyenként több, mint egy születést adtak volna egy évben és a többinek azon házasságokból kellett származni, a melyek szétszaggatatlanul maradtak a dögvészen át. Nem lehetünk hát meglepetve, ha a születések száma a házasságokhoz ezen évben csak 2·7 volt az 1-hez, vagyis 27 a 10-hez. De ámbár a születések aránya nem lehetett nagy a házasságokhoz, mégis a házasságok rendkivüli száma miatt a születések abszolut száma igen nagy és mivel a halálozások száma természetesen kicsiny, a születések aránya a halálozásokhoz csodás, tudniillik 320 a 100-hoz, talán oly nagy születési többlet, mint valaha láttak Amerikában.

[1] A nép száma a dögvész előtt Süssmilch számitása szerint (I. köt. IX. fej. 173. szakasz) 570,000 volt, a melyből, ha levonjuk a dögvészben elhaltak számát, 247,773-at, a maradék 322,267 lesz a dögvész utáni lakosság; a mely, felosztva az 1711-iki házasságok és születések számával, a házasságot teszi a lakosság $^1/_{26}$, a születést mintegy $^1/_{10}$ részévé a lakosságnak. Ily rendkivüli arányok bármely országban csak kivételes évben fordulnak elő. Ha igy tartott volna, megkétszerezték volna a lakosságot kevesebb mint tiz év alatt. Lehetséges, hogy tévedés lehet a táblázatban, s hogy a dögvészes évek születései és halálozásai az 1711. évhez számittattak; ámbár, miután a halálozások gondosan elkülönitettek, igen különös volna ezt feltenni. De ez nem nagyon fontos dolog. A többi év elegendő az általános elvet igazolni.

A következő 1712. évben a házasságok számának természetesen rendkivül meg kellett csökkenni; mert csaknem mindenki, a ki serdült korban volt, megházasodván az előbbi évben, ezen évben főleg azok házasodtak, a kik a dögvész után jöttek serdülő korba. Mégis azonban, mivel nem mindenki, a ki házasodható volt, házasodott meg az előző évben, a házasságok száma az 1712. évben nagy a népességhez való arányában és ámbár nem sokkal több, mint fele azon számnak, a melyek az előző évben köttettek, mégis nagyobb, mint a dögvész előtti utolsó korszak átlaga. A születések aránya a házasságokhoz 1712-ben bár nagyobb, mint az előző évben, az aránylag kevesebb számu házasság folytán, más országokhoz képest nem nagy, ugy lévén, mint 3·6 az 1-hez, vagy 36 a 10-hez. De a születések aránya a halálozásokhoz bár kisebb, mint az előző évben, a mikor a nép oly nagy része házasodott meg, más országokhoz képest még mindig rendkivülileg nagy, ugy lévén, mint 220 a 100-hoz; oly születési többlet, a mely 1 a 36-ban halálozási arány alapján (a 496. lapon levő I. táblázat szerint) megkétszerezné a lakosságot $21^1/_3$ év alatt.

Ezen korszaktól kezdve az évi házasságok száma a megcsökkent népesség által kezd szabályoztatni és természetesen jelentékenyen alája száll a dögvész előtti házasságok átlagos számának, főleg az évente házasulási korba jutó egyének számától függ. Az 1720. évben, a dögvész után kilencz vagy tiz évvel, az évi házasságok, akár véletlen, akár az előzetes akadályok működésének megkezdése folytán, legcsekélyebb számuak és ez időben volt, hogy a születések aránya a házasságokhoz igen magasra emelkedik. Az 1717-től 1721-ig terjedő korszak alatt a táblázat szerint az arány mint 49 a 10-hez és egyenkint az 1719. és 1720. években mint 50 a 10-hez és 55 a 10-hez.

Süssmilch felhivja olvasói figyelmét a házasságok termékenységére Poroszországban a dögvész után és ugy emliti az 50 évi születés arányát a 10 évi házassághoz, mint annak bizonyitékát. A legjobb okok vehetők az általános átlagból feltételezni, hogy a házasságok Poroszországban ez időben igen termékenyek voltak; de bizonyára ezen különös év vagy akár korszak aránya sem elegendő bizonyiték arra, mert szembeszökőleg az azon évben történt házasságok csekélyebb száma és nem a születések nagyobb száma okozta.[1] A dögvészre következő közvetlen két év alatt,

[1] Süssmilch: Göttliche Ordnung. I. köt. V. fej. LXXXVI. szakasz. 175. l.

a mikor a születések többlete a halálozások felett annyira szembeszökő, a születések kis arányban voltak a házasságokhoz és a rendes számitási mód szerint ugy jött volna ki, hogy egy-egy házasságból csak 2·7 vagy 3·6 gyermek származik. E táblázat utolsó korszakán (1752-től 1756-ig) a születések s házasságokhoz, mint 5 az 1-hez és 1756. évben, mint 6·1 az 1-hez és mégis ezen időszak alatt a születések csak ugy vannak a halálozásokhoz, mint 148 a 100-hoz, a mi nem lett volna az eset, ha a születések magas aránya a házasságokhoz sokkal nagyobb születési számot mutatott volna a rendesnél és nem kevesebb számu házasságot.

A táblázatban foglalt 64 év különböző időszakaiban a születéseknek a halálozásokhoz való arányaiban a változások különös figyelmet érdemelnek. Ha a dögvészt közvetlenül követő négy év átlagát veszszük, a születések nagy voltának a halálozáshoz a fentebbi arányba felette a 22-nek a 10-hez, a mi a halandóságot 1 a 36-hoz téve fel, a lakosságot megkétszerezné huszonegy év alatt. Ha az 1711-től 1731-ig terjedő husz évet veszszük, a születéseknek a halálozásokhoz való átlagos aránya mintegy 17 a 10-hez fog látszani, a mely arány (az I. táblázat szerint 496. lapon) megkétszerezné a lakosságot mintegy harminczöt év alatt. De ha a 20 év helyett az egész 64 évi korszakot veszszük, a születések átlagos aránya a halálozásokhoz csak kissé többnek fog kitünni, mint 12 a 10-hez, a mely arány nem kétszerezné meg a lakosságot kevesebb, mint 125 év alatt. Ha igen rövid korszakokba vonnók össze a dögvész vagy csak az 1736-iki és 1737-iki járványos évek halandóságát, a halálozások esetleg tulhaladnák a születéseket és a népesség csökkenőnek tünnék fel.

Süssmilch, ugy gondolja, hogy 1 a 36 helyett a halandóság Poroszországban a dögvész után lehetett 1 a 38-hoz, és talán feltünhetik olvasóim közül némelyeknek, hogy az ezen esemény folytán beállott bőségnek még nagyobb különbséget kellett okozni. Dr. Short különösen kiemelte, hogy minden igen nagy halandóságot rendesen rendkivüli egészségesség követi[1]; és nincs kétségem, hogy a megjegyzés összehasonlitja együtt a különböző életkorokat. De a legkedvezőbb viszonyok közt, a három éven alóli gyermekek, inkább alá vannak vetve a halálnak, mint más korokban; és a gyermekeknek azon rendkivüli aránya, mely rendesen követ egy igen nagy halandóságot, először ellensulyozza a korszak természetes

[1] History of Air, Seasons etc. II. köt. 344. l.

egészségességét és megakadályozza azt abban, hogy az átalános halandóságban sok különbséget okozzon.

Ha Poroszország lakosságát a dögvész után elosztjuk az 1711. év halálozásai számával, az fog kitünni, hogy a halandóság közel 1 a 31-hez volt, s ennélfogva inkább növekedett, mint csökkent, az ezen évben született gyermekek csodás számánál fogva. De ez a nagy halandóság bizonnyal megszünik, mihelyt gyermekek elkezdenek érni életök erősebb korszakába és akkor valószinüleg Süssmilch megjegyzései helyesek lesznek. Általában azonban megjegyezzük, hogy egy nagy előző halandóság érzékenyebb hatást gyakorol a születésekre, mint a halálozásokra. A táblázatból kitünik, hogy az évi halálozások száma szabályosan növekszik a növekvő népességgel, és közel ugyanazon viszonylagos arányt tartja fent mindvégig. De az évi születések száma igen különböző az egész időszak alatt, bár ez időben a lakosság csaknem megkétszereződött; és ennélfogva a születések arányával az egész lakosságnak először és utoljára rendkivüli mértékben kellett megváltoznia.

Kitünik tehát, hogy mennyire kitettük magunkat tévedéseknek, ha a születések adott arányából indulunk ki valamely ország régebbi népességének megbecsülésére. A jelen esetben azon következtetésre vezetett volna bennünket, hogy a lakosság alig csökkent a dögvész által, bár ha a halálozások számából kitünt, hogy egyharmaddal kevesbedett meg.

Ugyanilyen természetü, bár nem ily arányu, változások lennének a születések, halálozások és házasságok arányait illetőleg mindazon táblázatban, melyet Süssmilch gyüjtött össze, és mivel az eme tárgy felől irók készek voltak egy pár év arányából számitásokat tenni multra és jövőre egyaránt, hasznosnak látszhatik felhivni az olvasó figyelmét egynéhány további példájára ezen változásoknak.[1]

Brandenburg őrgrófságban az 1712-ben végződő, 15 év alatt a születések aránya a halálozásokhoz közel 17 volt a 10-hez. Az 1718-al végződő 6 év alatt az arány lesülyedt 13-ra 10-hez; az 1752-ben végződő 4 év alatt csak 11 volt 10-hez; és az 1786-ban végződő négy év alatt 12 a 10-hez. Az 1759-ben végződő 3 év alatt a halálozások igen nagyban tulhaladták a születéseket. A születések aránya az egész lakossághoz nincs adva; de nem valószinü,

[1] Süssmilch: Göttliche Ordnung. I. köt., tábl. 38. l.

hogy a születéseknek a halálozásokhoz való arányában beállott nagy változások, pusztán a halálozások változásaiból eredtek volna. A születések aránya a házasságokhoz türhetően egyforma, a végletek csak 38 a 10-től, 35 a 10-ig és az átlagos mintegy 37 a 10-hez. Ezen táblázatban semmi igen nagy ragály nem fordul elő az 1757-el kezdődő 3 évig és ezen időn tul az adatok nem folytattattak.

Pomeránia herczegségben[1] a születések átlagos aránya a halálozásokhoz 60 év alatt (1694-től 1756-ig mindkettőt beleértve) volt 138 a 100-hoz; de némelyik hat éves korszakban oly magas volt, mint 177 a 100-hoz és 155 a 100-hoz. Némelyikben leszállott olyan alacsonyra, mint 124 a 100-hoz és 130 a 100-hoz. A születéseknek a házasságokhoz való arányában a végletek a különböző öt vagy hat éves korszakokban voltak 36 a 10-hez és 43 a 10-hez, és a 60 év alatti átlag volt mintegy 38 a 10-hez. Ragályos évek ugy látszik fordulnak elő alkalmilag, a melyek közül háromban a halálozások tulmulták a születéseket; de a lakosság ezen időleges csökkenése nem okozott megfelelő csökkenést a születésekben, és a két év, a mely az egész táblázatban a házasságok legnagyobb arányát mutatja, az egyik egy, a másik két évvel utána volt a dögvésznek. A halálozások többlete azonban nem volt nagy az 1759-el végződő három évig, a mivel záródik a táblázat.[2]

Brandenburg herczegségben 1695-től 1756-ig, mindkettőt beleértve, számitott 60 év alatt a születések átlagos aránya a halálozásokhoz volt az első 30 év alatt 148 a 100-hoz, az utolsó 30 év alatt 127 a 100-hoz, az egész 60 év alatt 136 a 100-hoz. Némely 5 éves korszakban oly magas volt, mint 171 és 167 a 100-hoz; másokban oly alacsony, mint 118 és 128 a 100-hoz. Az 1726-al végződő öt év alatt a születések évi átlaga volt 7012; az 1746-al végződő öt év alatt 6927, a miből a születésektől itélve azt következtetnök, hogy a népesség csökkent ezen 20 évi időszakban; de a születések átlagos arányából a halálozásokhoz ezen idő alatt az tünik ki, hogy annak jelentékenyen szaporodnia kellett némely járványos év daczára. A születések arányának ennélfogva az egész lakossághoz határozottan meg kellett változnia. Egy másik 20 éves időszak ugyanezen táblázatokban hasonló eredményt mutat mind a születések, mind a házasságok tekintetében. A születéseknek a házasságokhoz való arányában a végletek 34 a 10 és 42 a 10-hez,

[1] U. o. 91. l.
[2] U. o. 99. l.

a közepes, mintegy 38 a 10-hez. Az 1757-el kezdődő 3 év, mint a többi táblázatban, itt is igen végzetes év volt.

Magdeburg herczegségben[1] az 1756-ban végződő 64 év alatt, a születések átlagos aránya a halálozásokhoz volt 123 a 100-hoz és a korszak első 28 éve alatt 142 a 100-hoz, és az utolsó 34 év alatt csak 112 a 100-hoz; egy ötéves korszak alatt oly magas volt, mint 170 a 100-hoz, és két korszakban a halálozások tulhaladták a születéseket. Gyenge ragályok ugy látszik többször megmegjelentek a táblázaton. Két esetben, a mikor három vagy négy megjelenik egymásutáni években és megcsökkenti a lakosságot, következik utána szaporodása a házasságoknak és születéseknek. A születések és házasságok közötti arányok végletei 42 a 10 és 32 a 10-hez, és a 64 év átlaga 39 a 10-hez. Ezen táblázaton Süssmilch megjegyzi, hogy ámbár a halálozások átlagos száma egyharmaddal nagyobb népesség növekvést mutat 1755 vagy 1720-ban, de a születések és házasságok azt mutatják, hogy az állandó vagy éppen csökkenő. Levonva ezen következtetést, azonban hozzáadja az 1759-el végződő három járványos évet, a mely alatt csökkenni látszottak mind a házasságok, mind a születések.

Halberstadt fejedelemségben[2] a születések átlagos aránya a halálozásokhoz az 1756-al végződő 68 év alatt volt 124 a 100-hoz; de némely ötéves korszakban oly magas volt, mint 160 a 100-hoz, és másokban oly alacsony, mint 110 a 100-hoz. A szaporodás az egész 68 év alatt jelentékeny volt és mégis az 1723-ban végződő öt év alatt a születések száma 2818 volt, és az 1750-ben végződő négy év alatt 2628, a miből az látszanék, hogy a lakosság 27 év alatt jelentékenyen megcsökkent. Hasonló látszat van a házasságokra nézve 32 éves korszakban. Az 1718-ban végződő öt évben volt 727; az 1750-ben végződő öt évben 689. Mindkét ezen korszak alatt a halálozások aránya jelentékeny emelkedést mutatott volna. Ugy látszik ragályok gyakran fordultak elő; és csaknem minden esetben, a mikor oly nagyok voltak, hogy a halálozások tulmulták a születéseket, közvetlen következett utánok a házasságoknak a rendesnél nagyobb aránya s kevés év mulva a születések növekedett aránya. A házasságok legnagyobb száma az egész táblázaton 1751. évben fordul elő, az 1750-i ragályos év után, a mikor a halálozások több mint egyharmaddal multák felül a születéseket, és a következő négy vagy öt év mutatja a szüle-

[1] Süssmilch, I. köt., táblázat 103. l.

[2] U. o. 108. l.

tések legnagyobb arányát. A végletek a születések arányánál a házasságokhoz 42 a 10 és 34 a 10-hez; a 68 év átlaga pedig 38 a 10-hez.

A fenmaradó táblázatok hasonló eredményeket tartalmaznak; de ezek elegendők lesznek megmutatni a változásokat, melyek folytonosan fennforognak a születések és házasságok, mint szintén a halálozások arányainál az egész lakossághoz.

Meg kell jegyeznünk, hogy legkevésbbé változó az az arány, a mely a születések és házasságok közt van és a szembeszökő ok az, hogy arra az arányra legfőbb hatása a házasságok termékenységének van, a mely természetesen nincs nagy változásoknak alávetve. Valóban nehezen tételezhetjük fel, hogy a házasságok termékenysége változhassék oly nagyon, mint a születéseknek a házasságokhoz való különböző arányai a táblázatokban. Nem is szükséges, hogy ugy legyen, mert egy más ok járul hozzá az eredményhez. A születések, a melyek valamely esztendőben egykoruak a házasságokkal, főleg oly házasságok eredményei, a melyek már több év előtt köttettek, és ennélfogva, ha négy vagy öt évi nagy arányu házasság jött létre, és aztán véletlenül egy vagy két évben csekély arányu, az eredmény lesz az anyakönyvekben a születések nagy aránya a házasságokhoz ezen egy vagy két évben; és ellenkezőleg, ha négy vagy öt évben aránylag kevés házasság jött létre és azután egy vagy két évben nagy számu, az eredmény lesz az anyakönyvekben a születések kis aránya a házasságokhoz. Ezt szembeszökőleg igazolja Poroszország és Litvánia táblázata és a Süssmilch által összegyüjtött minden többi táblázat vizsgálása megerősiti, a melyekből kitetszik, hogy a születéseknek a házasságokhoz való végletes arányai sokkal inkább a házasságok, sem mint a születések számai által eredményeztetnek és ennélfogva inkább erednek a házasodási hajlam felbátoritása változásaiból, sem mint a házasságok termékenységének változásaiból.

A közönséges ragályos évek, a melyek mind e táblázatokon át vannak szórva, természetesen nem birnak ugyanazon hatással a születésekre és házasságokra, mint a Poroszországról szóló táblázaton a nagy dögvész; de nagyságok arányában hatásokat általában hasonlónak találjuk. Sok más ország anyakönyveiből és különösen a városokéból kitetszik, hogy a dögvészek csapásai gyakoriak voltak a 17-ik század utolsó és a 18-ik század kezdő éveiben.

Nézvén a dögvészeket és a beteges éveket, a melyek ezen

táblázatokon a gyors szaporodás korszaka után jönnek elő, lehetetlen nem jönni arra az eszmére, hogy ezen esetekben a lakosok száma tulhaladta az egészségben való fentartásokra szükséges élelmet és ellátást. A néptömeg ezen feltevés mellett kénytelen volt rosszabbul élni és nagyobb számmal zsufoltatott össze egy házban; és ezen természetes okok szembeszökőleg hozzájárultak a betegség fejlődéséhez még az esetben is, hogy ha az ország, egészében véve, nem volt tultömött és tulnépes. Még egy ritkán lakott országban is, ha a lakosság szaporodása akkor történik, mielőtt több élelmiszer termeltetnék és több ház épülne, a lakosoknak nyomorogniok kell helyiség és élelemben. Ha Skóczia Highlandjában a közelebbi tiz vagy tizenkét év alatt, a házasságok vagy gyakoriabbak vagy termékenyebbek lennének és semmi kivándorlás nem volna, egy-egy gunyhóban öt helyett volna hét is; és ezt hozzáadva a rosszabbul élés szükségéhez, szembeszökőleg a legkedvezőtlenebb hatással volna a köznép egészségére.

XIII. FEJEZET.

A társadalom előző átnézetéből általános következtetések.

Hogy az emlitett akadályok a közvetlen okai a lakosság lassu szaporodásának és hogy ezen akadályok főleg a fentartási eszközök elégtelenségéből származnak, nyilvánvaló azon aránylag gyors szaporodásból, a mely változatlanul bekövetkezett, mihelyt az életfentartási módok valamely hirtelen megtágulása folytán, ezen akadályok valami jelentékeny módon elhárittattak.

Általánosan megjegyeztetett, hogy minden uj gyarmat, egészséges országokban telepitve, a hol hely és élelmiszer bőven van, állandóan gyors haladást tett a népességben. A régi Görögország sok gyarmata egy vagy két század folyamán versenyre kelt, vagy felül is multa anyavárosát. Syracusa és Agrigentum Siciliában, Tarentum és Locri Italiában, Ephesus és Miletus Kis-Ázsiában, minden leirás szerint legalább is egyenlők voltak a régi Görögország bármely városával. Mindezen gyarmatok vad és barbár népektől lakott országokban telepedtek le, a kik könnyen adtak helyet az uj települőknek, kik igy sok jó földhez jutottak. Az számittatott ki, hogy a zsidók, bár igen lassan szaporodtak, mig Kánaán földjén vándoroltak, letelepedve Egyiptom termékeny vidékén, ottlakásuk egész ideje alatt minden tizenöt évben megkétszerezték

számukat.[1] De hogy ne időzzünk távol vidékeken, az európai telepek Amerikában bő bizonyságot adnak ezen megjegyzésnek, melyet különben azt hiszem, soha sem vontak kétségbe. Sok gazdag föld, ha az ingyen vagy kevésért megszerezhető oly hatalmas ok a szaporodásra, mely rendesen felülmul minden akadályt.

Nehezen lehet rosszabbul kezelni gyarmatot, mint Spanyolország gyarmatai Mexico, Peru és Quitoban. A kényuralom, babona és a bűnök az anyaországból bő mennyiségben hozatott át a gyarmatokba. Tulmagas adók szedettek a korona részére, a legönkényesebb megszoritások alá vetették kereskedésöket és a kormányzók ép ugy rabolták és zsarolták őket a magok, mint uraik részére. És mégis mindezen nehézségek daczára a gyarmatok gyors haladást tettek a népesedésben. Quito városa, a mely csak egy indián falu volt, Ulloa által ugy emlittetik ötven év előtt, mint ötven vagy hatvanezer lakosu város.[2] Limást, a mely a hóditás után alapittatott, ugyanazon szerző ugy emliti, mint hasonló vagy még népesebb várost az 1746-iki szerencsétlen földrengés előtt. Mexicóról azt mondták, hogy százezer lakosa van, a mi, daczára a spanyol irók tulzásainak, azt hiszi, hogy ötször nagyobb, mint a mennyi volt Montezuma idejében.[3]

Braziliában, a portugal gyarmatban, mely csaknem ugyanoly kényuralommal kormányoztatik, ugy állitják, hogy harmincz év előtt már hatszázezer európai eredetü lakos volt.[4]

A holland és franczia gyarmatok, bár kizárólag kereskedelmi társaságok kormánya alatt vannak, mégis állandóan haladnak minden hátrány daczára.[5]

De az angol északamerikai gyarmatok, most már az amerikai Egyesült-Államok hatalmas népe messze tulhaladta mind a többieket népesedése haladásával. A gazdag föld nagy mennyiségéhez, a mi nekik közös volt a spanyol és portugal gyarmatokkal, a szabadság és egyenlőség nagyobb mértékét adták hozzá. Bár nem minden megszoritása nélkül külföldi kereskedelmünknek, megengedték magoknak belső dolgaik intézésében a szabadságot. A politikai intézmények, melyek fennállottak, kedvezők voltak a tulajdon elidegenitésének és feldarabolásának. Oly földek, a melyeket

[1] Short: New Observ. on Bills of Mortality. 259. l. 8°. 1750.
[2] Voy. d'Ulloa. I. köt. V. könyv V. fejezet. 229. l. 4°. 1752.
[3] Smith: Wealth of Nations. II. köt. IV. könyv. VIII. fejezet. 363. l.
[4] U. a. 365. l.
[5] U. a. 368., 369. l.

nem művelt tulajdonosok, bizonyos idő mulva akárki másnak odaadhatókká nyilvánittattak. Pennsylvaniában nem volt meg az elsőszülöttség joga és Uj-Anglia gyarmataiban a legidősebb fiunak csak kettős része volt. Nem volt az államok egyikében sem tized, és alig valami adó. És a jó föld rendkivüli olcsó voltánál s a gabona kivitelére alkalmas fekvésénél fogva a tőke nem helyeztethetett el előnyösebben, mint a földmivelésben, a mely nemcsak a legnagyobb mennyiségü egészséges munkát nyujtja, de egyuttal a társadalomnak legbecsesebb terményt is adja.

Ezen kedvező viszonyok együttes következménye volt a szaporodás oly gyorsasága, a mely páratlan a történelemben. Az összes északi tartományokban a népesség megkétszereződött 25 év alatt. Az Uj-Anglia négy tartományába letelepedett emberek eredeti száma 1643-ban 21,200 volt. Azután ugy számitották, hogy több hagyta el őket, mint a mennyien jöttek. 1760. évben felszaporodtak félmillióra. Ennélfogva 25 évenkint megkétszerezték számukat. New-Yerseyben a kétszerezés időszaka 22 évre szállt alá és Rhode Islandban még kevesebbre. A távolabbi településeknél, a hol a lakosok kizárólag földmivelésre adták magokat és a fényüzés teljesen ismeretlen volt, ugy tudjuk, hogy 15 év alatt megkétszereződött számuk. A tengerpart hosszán, a melyet természetesen először szálltak meg, a megkétszerezés időszaka mintegy 35 év volt, és némely parti városban a lakosság teljesen állandó maradt.[1] De az utolsó Amerikában megejtett népszámlálásból kitetszik, hogy az összes államokat összevéve, még most is megkétszerezték számukat 25 év alatt;[2] és miután az egész lakosság most már oly nagy, hogy nem érinti őket lényegesen az Európából való kivándorlás, és miután tudva van, hogy a tengerpart mellett levő némely

[1] Price: Observ. ou Revrs. Paym. I. köt. 282, 283. l. és II. köt. 260. l. Ujabban volt alkalmam látni, némi kivonatokat Dr. Styles azon egyházi beszédéből, a mikből vette Dr. Price e tényeket. Rhode Islandról beszélve, Dr. Styles azt mondja, hogy bár az egész gyarmatra a megkétszerezés tartama 25 év, mégis különböző helyeken és a vidéken van 20 és 15 év is. A Gloucester, Situate, Coventry, West Greenwich és Exeter öt város népessége volt 5033 az 1748. és 6986 az 1755. évben, a mi 15 évi megkétszerezési korszaknak felel meg. Emliti továbbá, hogy Kent megye 20 év alatt és Providence megye 18 év alatt kétszereződik meg.

[2] Lásd az Encyclopaedia Britannica toldalékában a népesedésről szóló czikket, 308. l. és egy érdekes táblázatot 310. l., a melyet Milne, a Sun életbiztositó társaság hivatalnoka állitott össze, a mely szembeszökőleg megerősiti és megvilágitja az Egyesült-Államok emlitett szaporodási arányát és mutatja, hogy a bevándorlások nagy mértékben gyakorolhatnak arra hatást.

államban és kerületben a népesedés haladása aránylag lassu, szembeszökő, hogy az ország belsejében általában a születésekből magokból való megkétszereződés korszakának jelentékenyen kevesebbnek kellett lenni 25 évnél.

Amerika egyesült államainak lakossága az 1831-iki negyedik népszámlálás szerint 7.861,710 volt. Nincs okunk feltenni, hogy Nagy-Brittania, kevésbbé népes ma azon kis számu ős kivándorlása folytán, a kiktől eredt ez a szám. Ellenkezőleg, a kivándorlás bizonyos határig tudvalevőleg előnyös az anyaországra. Különösen megjegyezhető, hogy azon két spanyol tartomány, a melyből a nép legnagyobb száma vándorolt Amerikába, ennek folytán lett népesebb.

Bármi volt is a britt kivándorlók eredeti száma, a kik oly gyorsan megszaporodtak Észak-Amerikában, láttuk, miért hoz létre egyenlő szám ugyanazon időben egyenlő szaporodást Nagy-Brittaniában. A szembeszökő ok, a minek tulajdonitható, a táplálék hiánya; és hogy ez a hiány a leghatékonyabb a népesedést akadályozó három közvetlen ok közül, a melyeket minden társadalomban működni láttunk, s a mi szembeszökő azon gyorsaságból, a melylyel még régi államok is helyrepótolják a háboru, dögvész, éhség pusztitásait és a természet csapásait. Akkor aztán rövid időre kissé az uj gyarmatok helyzetébe kerülnek, és az eredmény mindig megfelel annak, a mit várni lehet. Ha a lakosok szorgalma nem szünt meg, a megélhetés hamar meg fog növekedni a megcsökkent létszám szükségletén tul; és a változhatlan következmény az lesz, hogy a lakosság, mely elébb talán közel állandó volt, közvetlenül kezd szaporodni és folytatni fogja növekvését, mig a korábbi népesedés el van érve.

Flandria termékeny tartománya, a mely oly gyakran volt a legpusztitóbb háboruk szintere, kevés évek nyugalma alatt mindig oly gazdag és népessé lett, mint valaha. Francziaország meg nem csökkent lakossága, mit fentebb érintettünk, nagyon is szembeszökő példa. Süssmilch táblázatai állandó bizonyitékait adják a nagy halandóságok után mutatkozó igen gyors szaporodásnak; és a Poroszország és Litvániáról szóló, onnan átvett táblázatai különösen felötlő e tekintetben. A londoni 1666-iki rettenetes dögvésznek hatása 15 vagy 20 évvel később, nem volt észrevehető, sőt még kételkedni is lehet azon, ha vajjon Törökország és Egyiptom átlag

[1] Lásd 500. l.

véve kevésbbé népesek-e azon dögvészek miatt, a melyek időszakonként elpusztitják. Ha a nép száma, mely bennök lakik, most jelentékenyen kisebb, mint korábban volt, az inkább tulajdonitható azon kormányok önkénykedésének és elnyomásának, a melyek alatt kinlódnak és a földmivelés folytonos zaklatásának, semmint azon veszteségeknek, a melyeket a dögvésztől szenvednek. China, Hindosztán, Egyiptom és más országokban, a legpusztitóbb éhségek nyomai mindez adat szerint igen gyorsan eltüntek; és a természet legborzasztóbb csapásai, mint a vulkáni kitörések és földrengések, ha nem is oly gyakran történnek, hogy elkergessék a lakosokat, vagy tönkretegyék igyekvő szellemöket, rendesen csak átfutó hatást gyakorolnak bármely ország átlagos népességére.

A különböző országoknak, a melyekről már beszéltünk, anyakönyveiből kitünik, hogy népesedésök haladását gátolják a dögvészek és a beteges korszakok időszakonkénti, bár rendetlen ismétlődései. Dr. Short, a maga érdekes kutatásaiban a halandósági adatokról, gyakran használja ezen kifejezést „az emberiség tulszámának rettenetes kiigazitói“[1] és azon dögvészekről, pestisekről és éhségekről való egy táblázatban, a melyekről csak adatokat gyüjthetett, mutatja müködésök állandó és egyetemes voltát.

Az ő táblázatában levő, a ragályos évek, vagy azon évek, a melyekben a dögvész vagy valamely nagy és pusztitó ragály uralkodott (mert kisebb beteges korszakok nem látszanak belevéve lenni) 431,[2] a melyből 32 a keresztyén korszak előtt volt.[3] Ha tehát a jelen időszámitás éveit 399-el elosztjuk, kitünik, hogy ily ragályok időszaki ismétlődései némely országban, a hol azok honosak, csak mintegy 4½ évi időszaki átlagon jelentkeztek.

A táblázatban felsorolt 254 nagy éhségből és drágaságból 15 volt a keresztyén időszámitás előtt,[4] kezdve azzal, a mi Palesztinában volt Ábrahám idejében. Ha levonva a 15-öt, elosztjuk a jelen időszámitás éveit a maradékkal, ugy fogjuk találni, hogy az átlagos időköz ezen rettenetes csapás látogatásai közt csak 7½ év volt.

Mennyire okozta „ezen rettenetes kiigazitóit az emberiség túlszámának“ a lakosság igen gyors szaporodása, oly kérdés, a melyet nehéz megállapitani a szabatosság valamelyes mérvével.

[1] New Observ. on Bills of Mortality 96. l.
[2] Hist. of Air, Seasons etc. II. köt. 366 l.
[3] U. az, II. köt. 202. l.
[4] Hist. of. Air, Seasons etc. II. k. 206. l.

Legtöbb bajaink okai előttünk annyira rejtélyeseknek látszanak és valószinüleg tényleg annyira különbözők, hogy elsietés volna nagyon nagy sulyt fektetni csak egyre közöttük; de talán nem lesz nagyon sok azt mondani, hogy ezen okok közé kell bizonyosan sorozni a zsufolt házakat és az elégtelen és egészségtelen táplálkozást, a melyek természetes következései annak, ha a népesség szaporodása gyorsabb, mint az ország ellátási képessége lakozásban és élelemben megenged.

A ragályok csaknem minden története, a melylyel birunk, ezen feltevés megerősitésére vezet, ugy irván le azokat, mint a melyek főpusztitásaikat, a nép alsóbb osztályaiban teszik meg. Dr. Short táblázataiban az a körülmény gyakran van emlitve;[1] és az is kitünik belőlök, hogy a járványos éveknek egy igen jelentékeny arányát vagy követte, vagy együtt járt azokkal a drágaság és rossz táplálkozási anyag.[2] Más helyeken azt is emliti, hogy a nagy dögvészek különösen csökkentették az alsóbb vagy szolgai néposztályok számát;[3] és különböző betegségekről szólva megemliti, hogy rendesen azok tartanak legtovább, a melyek rossz és elégtelen táplálék által okoztattak.[4]

Állandó tapasztalatból tudjuk, hogy lázak származnak telepeinkben gyárainkban, zsufolt dologházainkban és nagy városaink szük és szoros utczáin — a mely helyek mind egyenlők hatásaikkal a sárga szegénységre; és nem kétkedhetünk rajta, hogy ilynemü okok nagy mérvben sulyosbitani hozzájárulnak azon nagy és pusztitó dögvésznek létesitéséhez és uralkodásához, a melyek korábban oly átalánosak voltak Európában, de a melyek most ezen okok szelidülése folytán mindenütt jelentékenyen csökkenni, sőt sok helyeken teljesen kiirtva lenni látszanak.

Az emberiség másik nagy átkáról, az éhségről, megjegyezhetjük, hogy nem a dolgok természetében van, mikép a lakosság szaporodása feltétlenül ilyet eredményezzen. Ez a szaporodás, ha gyors is, szükségszerüleg fokozatos; és mivel az emberi szervezet nem tartható fent még igen rövid időre sem táplálék nélkül, szembeszökő, hogy több ember nem élhet meg, mint a mennyit eltartani van tápszer. De bár a népesedési alapelv egyáltalában nem okozhat éhséget, mégis előkészíti annak utját, és azáltal, hogy

[1] U. a. 206. és köv. l.
[2] U. a. 206. és köv. l. és 326. l.
[3] New. Observ. 125. l.
[4] U. az 108. l.

gyakran kényszeriti a nép alsóbb rétegeit megelégedni csaknem azon legkevesebb mennyiségü táplálékkal, a mi eltengeti az életet, az évi termés kis hiányát is szigoru drágasággá változtatja át, jogosan mondható az éhség főokai egyikének. Egy következő drágaság jelei közt dr. Short emlit egy vagy több ragyogó aratásu évet is;[1] és ez a megjegyzés valószinüleg helyes is, mert tudjuk, hogy az olcsóság és bőség éveinek általános hatása az, hogy az emberek nagy számát készti házasságra, és ily viszonyok közt már a pusztán közepes aratásu évekre való visszaesés is okozhat szükséget.

A himlőt, a mely talán Európában a leguralkodóbb és legvégzetesebb ragálynak tekinthető, a többiek közt talán legkevésbbé lehet megmagyarázni, bárha látogatásának korszakai sok helyeken szabályosak.[2] Dr. Short megjegyzi, hogy ezen betegség történetéből az látszik ki, hogy az igen kevéssé függ az idő vagy az időszakok mult vagy jövő minőségétől és hogy ragályosan jelentkezik minden időben és légállásban, bár nem oly gyakran erős fagyban. Nem ismerünk egy esetet sem, azt hiszem, hogy az valami viszonyok következtében határozottan állott volna elő. Ennélfogva nem merem feltenni, hogy a szegénység és a zsufolt házak hozták feltétlenül létre; de legyen szabad megjegyezni, hogy oly helyeken, a hol megjelenik, szabályos, és pusztitása a gyermekek közt, különösen a szegényebb osztályokéi közt, jelentékeny, szükségképen következik, hogy ezen körülmények a rendesnél nagyobb mértékben megelőzték és követték mindig megjelenését; nevezetesen az, hogy utolsó látogatásának ideje óta a gyermekek átlagos száma megszaporodott, a nép annak folytán szegényebb lett és a házak zsufoltabbak lesznek, mig egy uj látogatása elsöpri a tulnagy népességet.

Mindezen esetekben, ha bármily kevés erőt vagyunk is hajlandók tulajdonitani a népesedési alapelv következményeinek a betegségek tényleges létrehozatalában, nem kerülhetjük ki, hogy el ne ismerjük hatásukat, mint előrekészitő okokat a ragály befogadására és abban, hogy pusztitásai kiterjedésének és végzetességének igen nagy további erőt adnak.

Dr. Short megjegyzi, hogy erős halálos ragályt rendesen nem közönséges egészségesség követ, mert az utolsó ragály által a leghanyatlóbb és legjobban elnyütt szervezetek legnagyobb része

[1] Hist. of Air, Seasons etc. II. köt. 367. l.

[2] Ugyanaz 411. l.

elpusztittatik.[1] Valószinü az is, hogy más ok erre a hely és táplálék nagyobb bősége és ennélfogva a nép alsóbb osztályainak javult helyzete is. Néha, dr. Short szerint, egy nagyon termékeny évet követ egy igen halálos és beteges és a halálozásokat követi gyakran az igen termékeny, mintha a természet törekednék vagy megakadályozni, vagy gyorsan pótolni a halál által okozott pusztitást. Rendesen a beteges és halálos évek után következő év nagyon szapora a meghagyott szülők arányához képest.[2]

Ezt az utolsó hatást a legfeltünőbben láttuk példázva a Poroszország és Litvániáról szóló táblázatokban.[3] És ezen és Süssmilch más táblázatából az is kitünik, hogy a mikor egy ország gyarapodó termelése és a munka növekvő keresete annyira megjavitja a munkás helyzetét, hogy nagyban felbátoritja házasságra, a korai házasságok szokása rendesen fenmarad mindaddig, mig a lakosság tulmegy a megszaporodott terményen és a beteges évszakok természetes és szükséges következményeknek látszanak. A szárazföldi anyakönyvek sok példát mutatnak a gyors szaporodásra, melyet ily módon halálos betegségek szakasztottak ketté ; és a következés ugy látszik, hogy azon országok, a melyekben a táplálék megszaporodott arra, hogy elégségesen felbátoritsa a népesedést, de nem arra, hogy annak minden szükségletét ellássa, jobban alá lesz vetve az időszakos járványoknak, mint azon országok, a melyekben a lakosság szaporodása közelebbről alkalmazkodott az átlagos termeléshez.

Ennek az ellenkezője természetszerüleg igaz. Azon országokban, a melyek időszaki betegségeknek vannak alávetve, a lakosság szaporodása, vagyis a születések többlete a halálozások felett, nagyobb lesz ezen időszakok közeiben, mint rendes az ezen betegségeknek nem annyira kitett országokban. Ha Törökország és Egyiptom körülbelül állandóak lettek volna a mult században átlagos népességükre nézve időszakos dögvészeik közeiben, a születéseknek a halálozásokat sokkal nagyobb arányban kellett volna tulhaladniok, mint oly országokban, mint Francziaország és Anglia.

Ezen okokból következik, hogy a jövő népesedés vagy néptelenedés felbecsülései, a létező szaporodási vagy fogyási arányokból számitva, nem fogadhatók el alapul. Sir Williams Petty ugy

[1] U. a. 344. l.
[2] New Observ. 191. l.
[3] U. az 500. l.

számolta, hogy 1800. évben London városának 5.359,000 lakosa[1] lesz, a mi helyett még ma sincs több, mint ezen szám egy ötödrésze. Eaton ujabban a török birodalom lakosságának teljes elpusztulását jósolta a jövő században,[2] a mely dolog kétségkivül nem fog bekövetkezni. Ha Amerika a jelen arányban folytatná szaporodását, a következő 150 év alatt, lakossága fölülmulná China lakosságát; de bár a jóslások veszélyesek, merem állitani, hogy ily szaporodás nem fog létre jönni ebben az időben, bár talán lehető öt vagy hatszáz év alatt.

Európa kétségkivül jobban alá volt vetve régebben a dögvészeknek és pusztitó járványoknak, mint jelenleg és ez lesz oka nagy mértékben a születéseknek a halálozásokhoz a régebb időkben meg volt nagyobb arányának, melyet számos szerző emlit, mert mindig az volt a rendes gyakorlat, hogy ezen arányokat nagyon rövid időszakokról vették, és rendesen kivették belőle a dögvészes éveket, mint esetlegeseket.

A születéseknek a halálozásokhoz való átlagos arányát Angliában az utolsó század alatt mintegy 12 a 10-hez, vagy 120 a 100-hoz tehetjük. Francziaországban az 1780-al végződő tiz év alatt az arány volt 115 a 100-hoz.[3] Ámbár ezen arányok kétségkivül változtak a század különböző korszakaiban, még is van okunk azt hinni, hogy nem változtak valami igen jelentékeny mértékben; és ki fog tünni ennélfogva, hogy Francziaország és Anglia lakossága sokkal közelebb szaporodott mindegyik ország átlagos termelésének arányához, mint sok más ország. Az előző akadályok — háboruk — működése, a csendes, bár biztos lerombolása az életnek a nagy városokban és gyárakban és a szegények nagy részének zsufolt lakása és elégtelen tápláléka megelőzi a lakosságot abban, hogy tulhaladjon az életfentartási eszközökön és — ha használhatok egy oly kifejezést, a mely először bizonyára különösnek tetszik, — feleslegessé teszi nagy és pusztitó ragályok szükségét arra, hogy elpusztitsa a feleslegest. Ha Angliában egy pusztitó dögvész elseperne két milliót és Francziaországban hat milliót, nem lehet kétkedni, hogy mikor a lakosok a rettenetes meglepetésből magukhoz térnek, a születéseknek aránya a halálozásokhoz sokkal magasabbra emelkednék, mint az utolsó században mindkét ország rendes átlaga.

[1] Political Arithmetic 17. l.

[2] Survey of the Turkish Empire VII. fej. 281. l.

[3] Necker: de l'Administration des Finances I. köt. IX. fej. 255. l.

New-Yerseyben a születések aránya a halálozásokhoz az 1743-ban végződő 7 év alatt 300 volt a 100-hoz, Francziaországban és Angliában az átlagos arány nem mondható többnek 120-nál a 100 ban. Bármily nagy és megdöbbentő ez a különbség, nem kell annyira meglepetve lenni, hogy azt az ég valamely csodás közbejöttének tulajdonitsuk. Az okok nincsenek távol, sem nem titkosak, vagy rejtélyesek, de közel hozzánk, körülöttünk és minden kutató elme nyomozásai előtt nyitva. A bölcsészet legszabadabb szellemével összhangzásban áll azt hinni, hogy egy kő sem eshetik le, egy növény sem nőhet az isteni erő bizonyos közvetlen működése nélkül. De tudjuk a tapasztalatból, hogy ezen működések, a miket mi természetnek nevezünk, csaknem mindig megállapitott törvények szerint nyilatkoznak. És mióta a világ megkezdődött, a szaporodás és néptelenedés okai valószinüleg mindig oly állandók voltak, mint bármely más törvényei a természetnek, a melyeket ismerünk.

A nemek közötti szenvedély minden korszakban annyira közelállónak található egymáshoz, hogy azt algebrai nyelven lehet adott mennyiségnek tekinteni. A szükség nagy törvénye, a mely megakadályozza bármely országban a lakosság növekedését azon a táplálékon tul, a melyet vagy termeszteni, vagy megvenni tud, oly szembeszökő törvény, oly feltünő és magától szóló értelmünkhöz szerintünk, hogy egy pillanatig sem lehet kétkednünk rajta. Azon különböző módok, a melyeket használt a természet visszaszoritani a tulnagy népességet, nem látszanak ugyan oly biztosoknak és szabályosoknak nekünk; de bárha nem tudjuk biztosan előre megmondani a módot, biztosan megmondhatjuk előre a tényt. Ha a születések aránya a halálozásokhoz kevés éven át mutatja a számok növekedését tulsoknak az aránylagosan növekedett vagy szerzett élelemhez képest egy országban, teljesen biztosak lehetünk, hogyha csak kivándorlás nem történik, a halálozások rövid idő alatt tul fogják haladni a születéseket és hogy az a szaporodás, a melyet pár évig észleltek, nem lehet az ország népessége növekedésének valódi aránya. Ha nem volnának más néptelenitő okok és hogy ha az előzetes akadály nem működnék eléggé hatásosan, kétségkivül minden ország alá volna vetve az időszakos dögvészeknek és éhségeknek.

A valódi és állandó növekvésnek akármely ország népességénél az egyedüli helyes ismérve az életfentartási eszközök szaporodása. De még ez az ismérv is alá lehet vetve némi csekély

változásoknak, a melyek azonban aránylag teljesen nyitvák megfigyeléseink előtt. Némely országban a népesedés erőszakoltnak látszik, vagyis a nép lassanként hozzászoktattatott csaknem a legkisebb lehető mennyiségén élni az élelmiszereknek. Kellett, hogy lettek légyen ily országokban oly korszakok, a mikor a lakosság állandóan növekedett az élelmiszerek szaporodása nélkül. China, India és a beduin arabok által birt országok, mint már láttuk ezen mű előbbi részén, ugy látszik, megfelelnek ezen leirásnak. Ezen országok átlagos termése csak alig látszik elégségesnek a lakosok életének fentartására és természetesen az idő rossz voltából eredő minden hiánynak végzetesnek kell lenni. Ily viszonyok közt élő nemzeteknek szükségképen alá kell vetve lenniök az éhségeknek.

Amerikában, a hol a munkabére ma oly bő, az alsóbb osztályok igen jelentékenyen összehuzhatják magukat a szükség egy évében, a nélkül, hogy lényeges szükséget szenvednének. Ennélfogva az éhség csaknem lehetetlennek látszik. Várható, hogy Amerika népességének szaporodásával, idővel a munkások kevésbbé jól lesznek fizetve. A szám ezen esetben állandóan emelkedni fog a fentartási eszközök arányos szaporodása nélkül.

Európa különböző országaiban némi különbségeknek kellettlenni a lakosok számának arányaiban és az elfogyasztott táplálékmennyiségekben azon különböző életmódok szerint, a melyek az egyes államokban honosak. Anglia déli részének munkásai finom buzakenyeret enni, annyira megszoktak, hogy félig éhhalálra itélve éreznék magukat, ha ugy kellene élniök, mint a skót parasztoknak.

Talán lehet idővel a szükség kemény törvényének folytonos működése folytán, hogy ugy lesznek kénytelenek élni, mint a chinaiak alsóbb osztályai, és az ország akkor aztán az élelmiszerek ugyanazon mennyiségével, nagyobb lakosságot tartana el. De ezt elérni mindenesetre egy igen nehéz, és az emberiség minden barátjára nézve igen borzasztó kisérlet volna.

Emlitettem némely eseteket, a melyekben a lakosság állandóan növekedhetik az élelmiszerek megfelelő növekedése nélkül. De az szembeszökő, hogy a különböző államokban a különbözet a táplálék és az általa eltartott szám közt bizonyos határok közé van szoritva, a melyen tul nem mehet. Minden országban, a melynek lakossága nem feltétlenül csökkenő, az élelemnek szükségképen elegendőnek kell lenni, hogy eltartsa a munkások osztályát.

Más viszonyok ugyanazok lévén, állithatjuk, hogy az országok

azon emberi táplálék mennyisége arányában népesek, a mit megtermelhetnek vagy megszerezhetnek; és ennélfogva szerencsés azon helyes viszony szerint, a mint az az élelem szét van osztva, vagy a mint van az a mennyiség, a mit egy nap munkája megvásárolhat. De boldogságuk nem függ attól, hogy vajjon ritkán vagy sürün vannak benépesedve, gazdag vagy szegény voltuktól, ifjuságuktól vagy koruktól, de azon aránytól, a miben a lakosság és az élelmiszerek állanak egymáshoz.

Ez az arány rendesen legkedvezőbb az uj gyarmatokban, a hol egy régi állam tudománya és szorgalma működik az ujnak ki nem merült termékeny földjén. Más esetekben egy állam ifjusága vagy kora e tekintetben nem nagy fontosságu. Valószinü, hogy Nagy-Brittánia tápláléka helyesebb módon van most szétosztva lakosai között, sem mint két, három vagy négyezer év előtt. És az tünt ki, hogy a skót Highland szegény és ritka népességü vidékei nagyobb szükségben vannak a tulbő népesség folytán, mint Európa legnépesebb vidékei.

Ha egy ország sohasem rohantatik meg egy a müveltségben előrehaladottabb nép által, hanem odahagyják saját természetes művelődési menetének, azon időtől, mikor terméke ugy vétethetik, mint egy egység, azon ideig, a melyet ugy lehet venni, mint egy millió, sok ezredév folyama alatt, nem lehetett egyetlen korszak sem, a melyben a népnek nagy tömege, szabadnak mondható lett volna minden nyomortól, akár egyenesen, akár közvetve, a táplálék hiánya folytán. Európa minden államában, mióta adattal birunk róla, az emberi élet milliói és milliói megszüntek ezen egyszerü ok miatt, bárha talán ezen államok némelyikében feltétlen éhség sohasem is volt.

Nem kell-e elismerni az emberiség története minden figyelmes vizsgálójának, hogy minden korban és minden államban, a melyben ember volt vagy most van, hogy:

A népesség szaporodása természetesen az életfentartási eszközök által van korlátolva;

A népesség változatlanul szaporodik, a hol az életfentartási eszközök szaporodnak,[1] hacsak erős és szembeszökő akadályok által nincsenek meggátolva.

Ezen akadályok, és azok, a melyek a népességet lent tartják

[1] Az életfentartási módok szaporodása alatt, a mint itt veszszük, mindig oly növekedést értünk, a melyet a népesség nagy tömege megszerezhet; másként semmi haszna sem lehet a népesség szaporodására való felbátoritásra.

az élelmiszerek szinvonalán, az erkölcsi visszatartás, bün és nyomor.

Összehasonlitva az ezen második könyvben tárgyalt társadalmak állapotát azokkal, melyek az első tárgyát képezték, azt hiszem kitünik, hogy a modern Európában a népesedés positiv akadályai kevésbbé működnek és az előzetes akadályok erősebben, mint a régi időkben, vagy a világ müveletlenebb részein.

A háboru, a vad népeknél a népesedés legfőbb akadálya, bizonyára megcsökkent, még az utolsó szerencsétlen forradalmi küzdelmeket is odaszámitva, és mióta a személyes tisztaság magasabb mértéke, a városok tisztitásának és épitésének jobb módozatai és a közgazdasági tudomány javitó ismerete folytán a föld termékeinek egyenletesebb megosztása van gyakorlatban, a dögvészek, erőszakos ragályok és éhségek bizonyára szelidültek, és kevésbbé gyakoriakká lettek.

A népesedés előző akadályaira tekintettel, ámbár el kell ismerni, hogy annak az a része, a mely az erkölcsi önmegtartóztatási fejezete alá esik, a társadalom férfirészében ma nem uralkodik; még is erősen hajlandó vagyok azt hinni, hogy jobban működik, mint azon államokban, melyeket elsőbben tárgyaltunk; és alig kétkedhetünk benne, hogy a modern Európában sokkal nagyobb része tölti el az asszonyoknak élete jelentékeny részét ezen erkölcs gyakorlataban, mint a mult időkben és czivilizálatlan népeknél. De bármint legyen is az, ha csak az általános kifejezést veszszük tekintetbe, a mely főleg a házassági egyesülésnek továbbra halasztását foglalja magában eszélyességi okokból, tekintet nélkül a következményekre, ezen világitásban is ugy tekinthetjük azt, mint a leghatalmasabbat mindazon akadályok között, a melyek a modern Európában leszoritják a népesedést az élelmi eszközök szinvonalára.

[1] Az olvasó emlékezni fog azon korlátolt értelemre, a miben én használom ezt a kifejezést.

III. KÖNYV.

Azon különböző rendszerekről vagy eljárási módokról, melyek javasoltattak vagy társadalmilag gyakoroltattak, a mint érintik a népesedés törvényéből eredő bajokat.

I. FEJEZET.

Az egyenlőség rendszereiről. Wallace. Condorcet.

Annak, a ki az emberiség régi és jelen állapotát azon világitásban nézi, a miben a két előző könyvben jelentek meg, bizonyára megdöbbenés tárgya kell, hogy legyen, hogy az ember és társadalom tökéletesüléséről beszélő minden iró, a ki megjegyezte a népesedés törvényének tárgyát, azt mindig igen könnyen veszi és folytonosan ugy tünteti fel az abból folyó nehézségeket, mint nagy és csaknem megmérhetlen távolban levőket. Maga Wallace, a ki magának a dolognak oly nagy sulyt tulajdonitott, hogy az megsemmisiti az ő egész egyenlőségi rendszerét, nem látszott tudni azt, hogy minden nehézség ezen okból fog származni, mig az egész föld nem lesz ugy megművelve, mint egy kert, és nem lesz képtelen egyátalában semmi további termelés növekvésre. Ha ez volna valóban az eset és az egyenlőség szép rendszere más tekintetekből gyakorlati volna, nem tudom elképzelni, hogy a mi buzgalmunk ily rendszabály keresésében miért kellene, hogy megcsökkenjen oly távol nehézség tudata által. Egy oly távol álló dolgot helyesen rá lehet bizni a Gondviselésre. De az igazság az, hogy ha az ezen tanulmányban adott képe a dolognak igaz, a nehézség épen nem távoli, hanem fenyegető és közvetlen. A művelődés haladásának minden korszakán, a jelen pillanattól addig az

ideig, mikor az egész föld olyanná válik mint egy kert, az élelmiszerek hiányából származó szükség folyvást nehezednék minden emberre, ha egyenlők volnának. Ámbár a föld terménye növekednék minden évben, a lakosságnak mindig volna ereje sokkal gyorsabban szaporodni, és ezen nagyobb erő az, a melyet szükségképen folyton akadályozni kell az erkölcsi önmegtartóztatás, bűn vagy nyomor időszakos vagy állandó működése által.

Ugy mondják, hogy Condorcet műve: „Esquisse d'un Tableau Historique des Progres de l'Esprit Humain" azon kegyetlen számüzetés nyomása alatt iratott, a mely az ő halálával ért véget. Ha nem lett volna reménye arra, hogy azt még éltében fogják olvasni, és általa érdek kél iránta Francziaországban, különös példája lett volna annak, hogy mennyire tud ragaszkodni egy férfi oly elvekhez, melyekkel a mindennapi tapasztalat reá nézve oly végzetesen ellentétben áll. Látni, hogy a világ egyik legelőrehaladottabb nemzetében az emberi elme annyira elhomályosul a legutálatosabb szenvedélyek, félelem, kegyetlenség, rossz akarat, boszu, nagyravágy, őrültség és butaság folytonos forrongása által, mint a minő szégyenére vált volna a legbarbárabb korszak legvadabb nemzeteinek is, ennek oly szörnyü megrázkódtatását kellett volna benne végbevinni az emberi elme szükséges és kikerülhetlen haladása felől táplált eszméire, hogy annak csupán az eszméi igazságába vetett legerősebb meggyőződés állhatott volna ellen minden látszat ellenére is.

Ez a halálutáni közzétett csupán egy sokkal nagyobb műnek vázlata, mit ő tervezett. Ennélfogva hiányzik belőle az a részletezés és alkalmazás, a mely csak egyedül igazolhatja minden elmélet igaz voltát. Egy kevés megjegyzés elegendően fogja mutatni, hogy elméletének mennyire ellenemond a dolgok létező állapota, ha nem a képzeltet, de a ténylegest vesszük tekintetbe.

A munka utolsó fejezetében, a mely az ember jövő haladásáról szól a tökéletesség felé, Condorcet azt mondja, hogy összehasonlitva Európa különböző művelt nemzeteinél a tényleges lakosságot a terület nagyságával és tekintetbe véve a művelés, szorgalom, munkafelosztás, megélhetési mód fokait, azt fogjuk látni, hogy lehetetlen volna fentartani ugyanannyi megélhetési módot és ennélfogva ugyanazon népességet, oly emberek száma nélkül, a kiknek nincs más módjok fedezni szükségleteiket, csupán kézmunkájok.

Megengedve ily osztályu emberek szükséges voltát és figye-

lemmel azután azon családok bizonytalan jövedelmére, a melyek ily módon teljesen gazdáik életétől és egészségétől függenek[1] helyesen jegyzi meg: „Ebben az egyenlőtlenségnek, függésnek sőt nyomornak is oly szükséges forrása van, mely szüntelenül fenyegeti a társadalmak legnépesebb és legtevékenyebb osztályát". A nehézség helyes és jól van felfogva; de az azt elháritás módját, attól félek, teljesen helytelenül javasolja.

Az élet valószinüségi számitások és pénzkamatozások alkalmazása folytán azt javasolja, hogy egy alap teremtessék, mely biztositson az öregeknek segélyt, részben saját korábbi megtakaritásaik, részben oly egyének megtakaritásai folytán, a kik ugyanily áldozatot hozva meghalnak, mielőtt annak hasznát élveznék. Ugyanily vagy hasonló alap adna segélyt az asszonyok és gyermekeknek, kik elvesztik férjeiket és atyjaikat; és ad tőkét azoknak, a kik uj családot alkotnának, hogy képesek legyenek kifejteni teljes munkásságokat. Ezen berendezések, ugy gondolja, a társadalom nevében és védelme alatt állithatók fel. Még tovább menve azt mondja, hogy a számitások helyes alkalmazása utján lehet találni eszközöket, a melyek még jobban megőrzik az egyenlőség állapotát, meggátolva azt, hogy a hitel a nagy vagyonoknak legyen kizárólagos előnye, és mégis egyenlően biztos talajon nyugodjék, hogy igy az ipar haladása és a kereskedés tevékenysége kevésbbé függjön a nagy tőkésektől.

Az ily intézetek és számitgatások igen szépen látszanak a papiron; de ha valódi életre alkalmazzuk, teljesen gyakorlatlanoknak fogjuk találni őket. Condorcet azt mondja, hogy oly osztálya a népnek, a mely kizárólag munkája által tartja fenn magát, minden államban szükséges. Miért állitja ezt? Nem lehet más oka, mint az, hogy észreveszi, mikép a kiterjedt lakosság fentartására szükséges munka a szükség kényszere nélkül nem végezhető el. Ha a tervezett berendezések által, melyeket emlitettünk, a szorgalom ezen sarkantyuja elesik; hogy ha a rest és hanyag ugyanazon állásra helyeztetik, hitel és feleségeik és családjaik jövő ellátása tekintetében, mire a munkás és iparkodó, remélhetjük-e, hogy az emberek ki fogják fejteni helyzetök javitásánál azt a lelkes tevékenységet, a mely ma a közjóllét főforrását képezi? Ha pedig

[1] Idő és hosszu idézetek megtakaritása végett fővonásaiban adom itt Condoncet felfogását, és remélem, hogy nem fogom félremagyarázni; utalom azonban az olvasót magára a műre, a mely gyönyörködtetni fogja, ha nem is győzi meg.

vizsgálatot kellene tartani minden egyes egyén igényének megbirálására és meghatározására annak, vajjon igyekezett-e ő maga a lehető legnagyobb mértekben, vagy sem, és e szerint adni meg vagy tagadni meg a segélyt, az igen kevéssé volna más, mint nagyobb mértékben utánzása az angol szegény törvényeknek, és teljesen lerombolása a szabadság és egyenlőség igaz törvényeinek.

De eltekintve ezen nagy ellenvetéstől ily tervezetek ellen, és feltéve egy pillanatra, hogy nem fogják csökkenteni a termelést, a legnagyobb nehézség még hátramarad.

Ha minden ember biztos volna családja kényelmes ellátásáról, csaknem minden embernek volna; és ha a felserdülő nemzedék szabad volna a szegénység félelmétől, a lakosság rendkivüli gyorsasággal szaporodnék. Erről ugy látszik, maga Condorcet is meg van győződve; és további javitásokat irva le, igy szól:

„De a szorgalom és jóllét ezen növekvése alatt mindegyik nemzedék kiterjedettebb élvezetekre tarthat számot; és ennélfogva, az emberi faj természeti szervezeténél fogva, az egyének számának szaporitására. Nem kell-e ennélfogva elérkezni azon korszaknak, a mikor ezen törvények, melyek egyképen szükségesek, egymás ellen fognak működni; a mikor az emberek számának növekvése tulhaladván az életfentartási eszközöket, a szükséges eredmény vagy a jóllét és népesedés folytonos csökkenése, egy valódi visszafejlődés, vagy legalább is a jó és rossz között való bizonyos ingadozás lesz? Az ezen pontra jutott társadalmakban ez az ingadozás nem lesz-e folytonos forrása az időszaki nyomornak? Nem fogja-e jelezni azt a határt, a mikor minden további javitás lehetetlenné vált, és az emberi faj tökéletesedésének oly foka éretett el, a melyet az idők folyamán megközelithet, de tul nem mehet rajta?“ — Aztán igy folytatja:

„Nincs senki, a ki ne látná, mily nagyon messze áll az a korszak mi tőlünk. De eljutunk-e valaha oda? Egyként lehetetlen nyilatkozni egy oly esemény jövő bekövetkezése mellett vagy ellen, a mely csak oly időben következhetik be, a mikor az emberi faj oly haladást ért el, a miről most még alig lehet fogalmunk!“

Condorcet rajza arról, hogy minek bekövetkezhetését várhatjuk akkor, ha az emberek száma tulhaladja a megélhetési módokat, jól van megfestve. Az az ingadozás, melyet leir, bizonynyal bekövetkezik és kétségkivül állandó forrása lesz az időszakonkénti nyomornak. Az egyedüli pont, a melyben én különbözöm Condorcettól

ezen leirásban, csupán arra az időszakra vonatkozik, a mikor ez alkalmazható az emberi fajra. Condorcet azt hiszi, hogy nem lehet azt alkalmazni, csak egy rendkivül távol eső korszakban. Ha a lakosság természetes növekedése és az élelmiszerek közt levő viszony egy meghatározott területen, a melyet megállapitottunk e tanulmány kezdetén, és a melyet jelentékenyen megerősitett az a szegénység, a melyet az emberi társadalom minden fokán uralkodónak találtunk, bármely mérvben közel áll az igazsághoz, akkor az tünik ki, ellenkezőleg, hogy az a korszak, a mikor az emberek száma az ő könnyü megélhetésük eszközeit tulhaladja, már régen elérkezett, és hogy ez a szükséges ingadozás, az időszaki nyomor az állandó forrása, a legtöbb országban mindig létezett, mióta az emberiség történetét ismerjük, és létezik a jelen pillanatban is.

Condorcet azonban azt állitja, hogy ha elérkezik is valaha az a korszak, a melyet ő olyan nagyon távol állónak vél, az emberi faj és az ember tökéletesedésének szószólóinak nem kell azon megijedni. Akkor ő ezen nehézség elháritására tesz javaslatot oly módon, a mint, megvallom, én nem értem. Megjegyezve, hogy a babona nevetséges előitéletét ezen korszakban már nem lesznek képesek a közerkölcsiség leplével fedezni be a bünös és lealázó nyilvánosságot, ez alatt valószinüleg vagy a szabados ágyastartást érti, a mi megakadályozza a szaporodást, vagy valami más természetellenest. Ily módon háritani el a nehézséget, bizonyosan a legtöbb ember szemében egyrejárna az erkölcs és a szokások azon tisztaságának megsemmisitésével, a melyet az egyenlőség és az emberi tökéletesedés szószólói elveik végczéljául és következményeül tüznek ki.

Az utolsó kérdés, melyet Condorcet kitüz vizsgálatra, az ember szervi tökéletesbülése. Felállitja, hogy ha a már előadott okok és a melyek kifejlődésük alkalmával maga a munka folytán megerősülnek, elegendők maguk is bebizonyitani az ember végtelen tökélesbülhetését, ugyanazon természeti képességek és ugyanazon szervezet feltétele mellett, mely meg van jelenleg, mi lesz a bizonyosság, mi lesz reményeink terjedelme, ha ezen szervezet, ezen természeti képességek maguk is képesek további javulásra?

Az orvosi tudomány haladása, a jobb élelem és lakás gyakorlása, az életmód, a mely növelni fogja a test erejét gyakorlat által, a nélkül, hogy veszélyeztetné azt a tulzás által, az emberi hanyatlás két nagy oka, a nyomor és nagy gazdagság megszünése, az átöröklő és ragályos betegségek fokozatos kiirtása, a

természeti ismeretek haladása, a melyet az ész és társadalmi rend haladása még hatályosabbá tesz, szinte arra fognak vezetni, hogy bár az ember nem lesz teljesen halhatatlanná, mégis a születés és természetes halál közti időtartam meg fog növekedni, nem lesz kimutatható hatása és helyesen lesz jelezhető a határtalan jelzővel. Azután ugy jelzi ezt a szót, mint a mely vagy folytonos haladást jelent valami határtalan terjedelemben, a nélkül, hogy az valaha elérhető volna, vagy az idők végtelenségében oly terjedelemre növekvésben, a mi nagyobb, mint bármely megjelölhető mennyiség.

De bizonyára ezen kifejezés használata bármelyik értelmében is az emberi élet tartamára a legnagyobb mértékben helytelen és egyáltalán nincs igazolva a természet törvényeinek bármely jelenségeiben sem. A különböző okokból származó különbségek lényegesen elütők a szabályos és vissza nem fejlődhető növekvéstől. Az emberi élet átlagos tartama bizonyos határig változhatik az egészséges vagy egészségtelen éghajlat, elégséges vagy elégtelen táplálék, bűnös vagy erényes életmód, vagy más okok folytán; de jogosan lehet kétkedni azon, vagy van-e egyáltalában a legkisebb észrevehető haladás is az emberi élet természetes tartamában, a mióta az emberről hiteles történettel birunk. Minden korszak előítéletei egyenesen ellentétesek voltak e feltevéssel; s bár nem fektetek sok sulyt ez előítéletekre, mégis van némi sulyok azt bizonyitani, hogy nem volt jelezhető haladás az ellenkező irányban.

Mondható talán, hogy a világ még oly fiatal, annyira teljesen gyermekkorban van, hogy nem lehet várni, mikép ily különbözet oly hamar észlelhető legyen.

Ha ez az eset, akkor egyszerre vége minden emberi tudománynak. Az okoskodás egész folyamata az eredményekről az okokra, tönkre volna téve. Bezárhatjuk szemeinket a természet könyve előtt, mert nem lesz semmi haszon, ha olvassuk. A legvadabb és legvalószinütlebb feltevések ép oly bizonyossággal állithatók fel, mint a legtisztább és gondos és ismételt tapasztalatokra alapitott magasztos elméletek. Visszatérhetünk ismét az okoskodás régi módjára és a tényeket szabhatjuk a rendszerekhez, a helyett, hogy a rendszereket alapitanók a tényekre. Newton nagy és alapos elmélete ugyanazon lábra lesz állitható mint Descartes vad és különös feltevései. Röviden, hogy ha a természet törvényei ilyen felületesek és összefüggéstelenek, ha lehet állitani és hinni, hogy meg fognak változni, bárha hosszu időszakokon keresztül változatlanoknak mutatkoztak, akkor az emberi elmének nem lesz

többé semmi ingere a kutatásra, hanem vissza kell sülyednie a tevéketlen álomba, vagy gyönyörködnie csupán vaditó álmadozásokban és rendkivüli képzelődésekben.

A természeti törvények állandósága és azok eredményeinek és okának állandósága minden emberi tudás alapja; és hogyha, a változás minden megelőző észlelhető jele vagy nyilvánulása nélkül feltehetjük, hogy a változás megtörténik, ép ugy feltételezhetünk bármit is és egészen ép oly érthetetlennek tarthatjuk az ellenmondást, ha azt állitjuk, hogy holnap a hold összeforr a nappal, mintha azt állitjuk, hogy a nap a várt időben fel fog kelni.

Az emberi élet tartama tekintetében nem látszik, hogy lett volna a világ legrégibb korszakától kezdve le a jelen korig, a legkisebb állandó jel vagy utmutatás a növekvő tartamra. Az égalj, szokás, táplálkozás és más okok látható hatásai az élet tartamára, szolgáltathatnak ürügyet annak végtelen kiterjedése feltételezésére; és a homok alapzat, a melyen az egész okoskodás áll, az, hogy mivel az emberi élet tartama nincs meghatározva, mert nem mondhatjuk meg annak határozott idejét, hogy épen addig fog tartani és nem tovább, ennélfogva tartama folyvást növekedhetnék és valóban határtalanná vagy végtelenné válhat. De ezen okoskodás tévedése és lehetetlensége világosan kitünik egy kis megtekintéséből annak, a mit Condorcet a növények és állatfajoknál, a szerves tökéletesedés vagy elsatnyulásnak nevez, a mit, azt mondja, a természet általános törvényei egyikének lehet tekinteni.

Azt mondták nekem, hogy az állatnemesitők közt némelyiknél vezér elv, hogy a szépség oly fokára tenyészthetik azokat, a mint tetszik és hogy ezen elvet azon másikra épitik, hogy a sarjadék a szülők kivánatos tulajdonságait nagyobb mértékben birják. A hires leicestershirei juhfaj tenyésztésénél a fő kis fejeket, kis lábakkal nyerni. Ezen tenyésztő-elveken indulva el, szembeszökő, hogy elmehetünk egész addig, mig a fejek és lábak elenyésző mennyiségek lesznek; de ez annyira szembeszökő lehetetlenség, hogy biztosak lehetünk, hogy a feltevés nem helyes és hogy valósággal van határ, bárha nem láthatjuk azt és nem mondhatjuk meg pontosan, hogy hol van. Ez esetben a javitás legvégső határa, vagyis a fej és láb legkisebb mérete, meghatározatlannak mondható; de ez nagyon különböző a határtalan vagy korlátlantól Condorcet kifejezése szerint. Bárha a jelen esetben nem mondhatom is meg pontosan a határt, a mélynél a további javitás megáll, igen könnyen megmondhatok oly pontot, a melyre nem

érhet el. Nem habozhatom állitani, hogy ha örökké folytatják is a tenyésztést, ezen juhoknak feje és lába soha sem lesz olyan kicsi, mint a patkány feje és lába.

Ennélfogva nem lehet igaz, hogy az állatok közül az utódok némelyike nagyobb mértékben birna a kivántató tulajdonságokkal szülőiknél és hogy az állatok végtelenül tökéletesithetők.

Egy vad növény fejlődése szép kerti virággá talán jobban észrevehető és szembeszökő, mint az, a mi az állatok közt történik és még itt is a képtelenség legmagasabb foka volna azt állitani, hogy a fejlődés határtalan, vagy végtelen. A fejlődés egyik legszembeszökőbb módja a nagyság növekvése. A növény müvelés által fokozatosan nagyobb lesz. Ha ez a haladás valóban korlátlan volna, ugy növelhető lenne ad infinitum; de ez oly szembeötlő képtelenség, hogy egészen biztosak lehetünk róla, mikép ép ugy a növények, mint az állatok közt van egy határa a fejlődésnek, bárha mi nem tudjuk pontosan, hogy hol van az. Valószinü, hogy azon kertészek, a kik virágverseny-dijakra törekedtek, gyakran alkalmaztak már erősebb hajtószereket siker nélkül. Ugyanakkor azonban igen felületes dolog volna, ha bárki is azt állitaná, hogy ő látta a legszebb anemonet, a mely egyáltalában megteremhet. Azonban állithatja a nélkül, hogy a legkisebb valószinüség is lenne abban, hogy valami későbbi tény megczáfolja azt, miszerint az anemonenak sohasem lesz egyetlen egy példánya sem oly nagyra növelve, bármely müvelés által sem, mint egy nagy káposzta; pedig mégis vannak nagyobb kifejezhető nagyságok is, mint a káposzta. Senki sem mondhatja, hogy látta a legnagyobb kalász buzát, vagy a leghatalmasabb tölgyfát, mely valaha volt; de azt könnyen és teljes bizonyossággal megteheti, hogy megjelöli a nagyságnak egy bizonyos oly fokát, a melyre nem fognak soha felemelkedni. Mindezen esetekben tehát gondos megkülönböztetés teendő a végtelen haladás és azon haladás közt, a melynek csupán határa nincs megállapitva.

Azt mondhatnák talán, hogy azon ok, a mi miatt a növények és állatak nem nőhetnek végtelen nagyságban, az, hogy leesnének saját sulyoknál fogva. Azt válaszolom: honnan tudjuk ezt, ha nem a tapasztalásból, azon erő mértékének ismeretéből, a mivel e testek fel vannak ruházva. Tudom, hogy az a test sokkal előbb, semmint a káposzta nagyságát elérné, összetörné szárát; de ezt csak tapasztalásomból tudom, ismerve a szár anyagának gyengeségét és erőhiányát. Lehetne ugyanazon nagyságu anyag, a mely képes volna fentartani oly nagy fejet, mint a káposztáé.

A növények halandóságának okai most teljesen ismeretlenek előttünk. Senki sem tudja megmondani, miért egy éves, miért két éves egy növény, mig egy másik évelő. Ez esetekben egész ismeretünk a növényekben, állatokban és az emberfajban pusztán tapasztalat dolga; és csak azt következtetem, hogy az ember halandó, mert minden kor változatlan tapasztalata igazolta minden szerves anyagnak, a minek látható teste van, halandó voltát.

„Mit okoskodhatnánk másból, csak abból, a mit tudunk?“

Egészséges észjárás nem engedheti meg, hogy az ember halandóságáról e földön ezt a véleményt megváltoztassam, mig világosan igazolható, hogy az emberi faj tett és tesz határozott haladást az élet határtalan kiterjedése felé. És főokom, a miért felhoztam ezt a két különös példát az állatokról és növényekről, az volt, hogy megmagyarázzam és igazoljam, ha tudom, tévedését azon érvelésnek, a melyik végtelen haladásra következtet, azért csupán, mert némi részleges haladás tényleg történt, és mert e haladás határait nem lehet pontosan megállapitani.

A fejlődés képességét a növényeknél és állatoknál, egy bizonyos fokig valószinüleg senki sem tagadhatja. Tiszta és határozott haladás történt már ezelőtt is; és mégis ugy gondolom, hogy szerfelett képtelenség volna azt mondani, hogy e haladásnak nincs határa. Az emberi életben, ámbár különböző okok folytán nagy változások állanak be, kétkedni lehet, hogy vajjon a világ kezdete óta az emberi szervezetben valami szervi haladás világosan megállapitható-e. Azon alapok tehát, a melyeken az ember szervi tökéletesebbülésének érvei nyugosznak, rendkivül gyengék és ugy tekinthetők csak, mint egyszerü feltevések. Nem látszik azonban semmi módon sem lehetetlennek, hogy a fajválasztásra való figyelem mellett az állatok közt tapasztalható némi javuláshoz hasonló nem következhetnék be az emberek között is. Az, hogy átruházható-e az értelem, lehet kétség tárgya; de nagyság, erő, szépség, szervezet, és talán maga a hosszu életkor, bizonyos fokig átörökithető. A hiba nem azon feltevésben van, hogy a javulás lehetséges kis mértékben, de abban, hogy különbség nem tétetik kis javulás közt, melynek határa nincs megállapitva, és az valóban határtalan haladás közt. Miután azonban az emberi faj ily módon nem javitható a nélkül, hogy a gyenge egyedeket nőtlenségre ne kárhoztassuk, nem valószinü, hogy a fajkiválasztás valaha általános legyen; valóban én nem is tudok egyetlen ilynemü jól meggondolt kisérletet sem, kivéve a Bickerstaff régi családét, a kik azt mondják, hogy igen nagy eredménynyel

fehéritették meg bőrüket, és emelték fel családjuk termetét okos házasságok által, különösen azon igen okos vérkeverés utján Mauddel, a tejes leánynyal, a mi által a család szervezetében levő némely lényeges hiányok kiigazittattak.

Nem lesz, azt vélem, szükséges azon czélból, hogy teljesebben megmutassuk valószinütlenségét minden kisérletnek az ember részéről arra, hogy a földön halhatatlan legyen, utalni arra az igen nagy további érvre, hogy az élettartam növekvéséből következnék a lakosság növekvése.

Condorcet könyve nemcsak ugy tekinthető, mint csupán egy jeles egyén véleményének rajza, hanem mint sok irónak véleménye Franczia országban a forradalom kezdetén. Mint ilyen, bár csak vázlat, méltónak látszik a figyelemre.

Sokan, nem kétkedem, azt fogják gondolni, hogy az a kisérlet, komolyan vitatni oly képtelen feltevést, mint az ember halhatatlansága a földön, vagy csak maga az ember és társaság folytonos tökéletesülése, idő- és szóvesztegetés; és hogy ily alaptalan feltevéseket legjobb hallgatással mellőzni. Én azonban, megvallom, eltérő nézetben vagyok. Ha ilynemü képzelődések vitattatnak eszes és értelmes emberek által, az elhallgatás nem lesz azzal a hatással, hogy meggyőzze őket tévedéseikről. Büszkélkedve azon, a mit ők saját értelmök nagy és mély volta és nézeteik nagyszerü és alapos volta jelének tartanak, ezt a hallgatást csupán annak fogják tulajdonitani, hogy kortársaik elmebeli képességei szegények és szükek és azt gondolják, hogy a világ még nem érett elfogadni az ő felséges igazságaikat.

Ellenkezőleg ezen tárgyak nyilt megvitatása, ha hozzájárul teljes készség arra, hogy egészséges észjárás igazolható minden elméletet készek vagyunk elfogadni, arra vezethet, hogy meggyőzze őket, mikép valószinütlen és alaptalan feltevéseik felállitása által a helyett, hogy nagyobbitanák az emberi tudás határait, megszükitik azt, a helyett, hogy az emberi elme haladását előmozditanák, gátolják azt; visszadobnak bennünket csaknem teljesen a tudás csecsemő korába és gyöngitik az okoskodás módjának azon alapjait, a melyeknek vezetése alatt a tudomány ujabban oly gyors haladást tett. Az utóbbi idők ragálya tágkörü és korlátlan okoskodásokra, ugy látszik, egy neme volt az elmei megrészegülésnek, a mi talán azon nagy és váratlan felfedezésekből eredt, a mely a tudomány számos ágában állott be. Oly embereknek, a kik magasan állottak és értették ezen eredményeket, minden ugy tünt fel, mint

a mi az emberi hatalom körében van és ezen feltevésben összetévesztették azon tárgyakat, a melyekben semmi valódi haladást nem igazolhattak, azokkal, a hol a haladás szembeszökő, biztos és elismert volt. Ha rávehetők arra, hogy egy kis szigoru és tisztázott gondolkodás által kijózanodjanak, látni fogják, hogy az igazság és egészséges okoskodás ügye bizonyára szenvedni fog csak, ha vad képzelődést és igazolatlan feltevéseket állitunk a türelmes tanulmányozás és jól igazolt bizonyitékok helyére.

II. FEJEZET.

Az egyenlőség rendszereiről. Godwin.

Olvasván Godwin szellemes művét a politikai igazságról, lehetetlen, hogy ne hasson meg ir modora, szelleme és ereje, némely okoskodásának ereje és szabatossága, gondolatának ragyogó hangja és különösen a nyomatékos, komoly mód, a mely az egészre az igazság szinét veti. Ugyanakkor azonban meg kell vallani, hogy ő nem járt el kutatásaiban azon óvatossággal, a melyeket az egészséges bölcselkedés megkövetel; következtetései gyakran nincsenek előzményei által igazolva, néha nem sikerül neki elháritani azon ellenvetéseket, a melyeket ő maga hoz elő; nagyon is nagy mértékben megbizik oly általános és elvont elveken, a melyek nem engednek meg semmi alkalmazást és feltevései messze tulhaladják a természet szerénységét. Az a rendszere az egyenlőségnek, a melyet Godwin javasol, első tekintetre a legszebb és legfelbátoritóbb mindazok közt, a melyek eddigelé közzététtettek. A társadalom javitása, mely tisztán ész és meggyőződés alapján jött létre, több kilátással bir az állandóságra, mint az erőszak által létrehozott és fentartott bármely változás. Az egyéni itélet korlátlan gyakorlata nagy és hóditó tan és nagy felsőbbséggel bir azon rendszerek felett, a hol minden egyén némi mértékben a közönség rabszolgája. A jó akarat helyettesitése az önzés helyett a társadalom főforrása és vezető elvéül első pillanatra forrón óhajtandó kivánságul tünik fel. Röviden lehetetlen szemlélni ezen szép festményt, egészen gyönyör és csodálat érzelme nélkül, együtt forró kivánásával azon korszaknak, a mikor megvalósul. De, fájdalom, ez a pillanat sohasem érkezhetik el. Az egész kevéssel jobb, mint egy álom, a képzelődés ábrándja. Azok a „ragyogó palotái“ a jólét és halhatatlanságnak, azok az „ünnepélyes csarnokai“ az igazságnak és erénynek, szét

fognak foszolni, „mint egy látomány tárgytalan épitményei“, ha a valódi életre ébredünk és megnézzük az ember tényleges helyzetét e földön.

Godwin nyolczadik könyve harmadik fejezetének végén, a népesedésről beszélve, igy szól: „Van az emberi társadalomnak egy törvénye, a mely szerint a népesség állandóan lent van tartva az élelmi eszközök szinvonalán. Igy Amerika és Ázsia vándorló törzsei közt sohasem találjuk az idők folyásában, hogy a lakosság ugy megnövekedett volna, hogy a földnek művelését szükségessé tette volna.“[1] Ez a törvény, a melyet Godwin ugy emlit, mint valami rejtélyes és titkos okot és a melyet nem kisért meg tovább nyomozni, a szükség, a nyomor és a nyomortól való félelem törvényeül jelentkezett.

A nagy tévedés, melyben Godwin egész művében szenved, az, hogy ő csaknem minden bűnt és nyomort, a mely a polgári társadalomban uralkodik, emberi intézményeknek tulajdonit. Nála a politikai szabályzatok és a tulajdon berendezett gyakorlata minden rossznak bő forrásai és minden bűnnek melegágyai, a melyek az embert lealacsonyitják. Ha ez valóban igaz képe volna a helyzetnek, nem látszanék teljesen reménytelen feladatnak teljesen eltüntetni minden rosszat a világról és az értelem elegendő és teljes eszköznek volna tekinthető arra, hogy ily nagy czélt elérjen. De az igazság az, hogy ámbár az emberi intézmények jóknak látszanak lenni és gyakran valóban azok is, szembeszökő és nyilvánvaló forrásai a társadalomban sok rossznak, azok valósággal mégis könnyü és felületesek, összehasonlitva a baj azon mélyebben gyökerező forrásaival, a melyek a természet törvényeiből és az emberek szenvedélyeiből erednek.

Egy fejezetben azon jótéteményekről, a melyek az egyenlőség rendszeréből erednének, Godwin azt mondja: „Az elnyomás szelleme, a szolgalelkűség szelleme és a csalás szelleme, ezek a tulajdon jelen kezelésének közvetlen folyományai. Ezek egyaránt ellenesei minden értelmi fejlődésnek. Az irigység, rosszakarat és boszu másnemü bűnei az ő elválhatlan társaik. Oly állapotában a társadalomnak, a hol az emberek jólétben élnek és a hol mindnyájan egyaránt osztozkodnak a természet jótéteményeiben, ezen érzelmek feltétlenül meg fognak szünni. Az önzés szük szelleme el fog tünni. Senki sem lévén rászoritva, hogy őrizze kis kamaráját, vagy gon-

[1] 460. l. 8⁰ 2-ik kiadás.

doskodjék aggodalommal és fájdalommal nem szünetelő szükségleteiről, mindenki el fogja veszteni egyéni lételét a közjó gyakorlatában. Senki sem lesz szomszédainak ellensége, mert nem lesz semmi sem vita tárgya és ennélfogva az emberszeretet el fogja foglalni azt a helyet, a melyet az ész jelöl ki számára. Az elme fel fog szabadulni a test fentartásával összekötött állandó aggodalomtól és szabadon fog kiterjeszkedni a gondolkodás azon mezején, mely az ő valódi hazája. Mindenki elő fogja segiteni mindenkinek kutatásait.“ [1]

Ez valóban boldog állapot volna. De hogy ez csak képzelt kép, alig valami vonásával az igazságnak, arról, félek, az olvasó már nagyon jól meg van győződve.

Az ember nem élhet teljes jólét közepén. Mindenki nem osztozhatik egyenlően a természet áldásaiban. Ha nem volna a tulajdonnak semmi elismert szervezete, minden ember kénytelen volna erővel őrizni a maga kis kamaráját. Az önzés diadalmaskodnék. A vita tárgyai örökösek lennének. Minden egyes ember állandó aggodalomban volna testi tápláléka iránt és egyetlen elme sem volna szabad a gondolatok mezejét kutatni.

Hogy mily kevéssé forditotta figyelmét Godwin az emberi társadalom valódi állapotára, eléggé kitetszik azon módból, a mint ő törekszik elháritani a tulbő népesedés nehézségét. Igy szól: „A szembeszökő válasz ezen ellenvetésre az, hogy igy okoskodván, nagy távolságra eső nehézségeket vizsgálunk. A lakható földteke háromnegyed része nincs most művelés alatt. A már művelt részek mérhetlen javitásra képesek. A még növekvő népesség századainak myriádjai mulhatnak el és a föld még mindig elég képes lesz lakóinak eltartására.“ [2]

Már kimutattam azt a hibát, hogy semmi baj, vagy nehézség nem származik a tulbő népességből, mig csak a föld egyáltalában nem szün meg többet termelni. De tegyük fel egy pillanatra, hogy Godwin egyenlőségi rendszere életbe lépett és látni fogjuk, hogy ez a nehézség mily hamar rá fog nehezedni a társadalomra, ily tökéletes formájában is. Az az elmélet, a mely nem engedi meg az alkalmazást, egyáltalában nem lehet helyes.

Tegyük fel, hogy a bűn és nyomor minden forrása elapadt e szigeten. Háboru és viszálykodás megszünik. Egészségtelen iparok és gyárak nem léteznek. Embercsoportok nem gyülnek többé össze

[1] Political Justice VIII. könyv III. fej. 458. l.
[2] U. o. X. fej. 510. l.

nagy és egészségtelen városokban udvari bonyodalmak, kereskedés, vagy bűnös mulatozásra. Egyszerü, egészséges és észszerü mulatságok foglalják el az ivás, játék és dőzsölés helyét. Nincsenek elegendő nagy városok arra. hogy ártalmas hatásuk lehetne az emberi szervezetre. Ezen földi paradicsom boldog lakosainak nagyobb része falvakban és az ország egész területén elszórt gazda-lakásokban él. Minden ember egyenlő. A fényüzés munkáinak vége van és a földmüvelés szükséges munkáit barátságosan megosztják mindnyájok között. Tegyük fel, hogy az emberek száma és a sziget termelése ugyanaz, mint a jelenlegi. A jó indulat szelleme, vezetve részrehajlatlan igazság által, ezt a termelést a társadalom minden tagja közt szükségleteik arányában szétosztja. Ámbár igy lehetetlen lesz, hogy mindnyájoknak legyen állati táplálékuk minden nap, de a növényi élelem, alkalmilag hussal, elegendő lesz a mértékletes nép igényeit kielégiteni és elegendő lesz arra, hogy megtartsa őket erőben és jó szellemben.

Godwin ugy tekinti a házasságot, mint csalást és egyedáruságot.[1] Tegyük fel, hogy a nemek közti érintkezés a legteljesebb szabadság elvei szerint van berendezve. Godvin maga sem hiszi, hogy ez a szabadság összevissza való érintkezésre vezet; és ebben én teljesen egyetértek vele. A változatosság szeretése bűnös, megromlott és természetellenes izlés, és nem uralkodhatik nagy mértékben a társadalom egyszerü és erényes állapotában. Valószinüleg mindegyik férfi választana magának egy társat, a kihez ragaszkodnék mindaddig, mig ez a ragaszkodás tetszenék mind a két félnek. Kevés különbség volna Godwin szerint, hogy mennyi gyermeke volna egy asszonynak, vagy kiéi lennének azok. Ellátás és segély önkényt folyna azoktól, a kik abban bővelkednek, azokhoz, akik abban szükölködnek.[2] És minden ember, képessége szerint, készségesen adna oktatást a növekedő nemzedéknek.

Nem tudok képzelni oly formáját a társadalomnak, mely egészében kedvezőbb lehetne a szaporodásnak. A házasság változhatlansága, a mint az ma szervezve van, sokakat elrettent attól, hogy abba lépjenek. Zavartalan közlekedés pedig ellenkezőleg a leghatalmasabb rugó lesz a korai vonzalmakra; és mivel azt tételezzük föl, hogy semmi aggodalom nem lesz a gyermekek jövő eltartására, nem hiszem, hogy száz asszony közt egy is legyen huszonhárom éves korban családtalanul.

[1] Polit. Justice VIII. könyv. VIII. fej. 498. és köv. l.

[2] U. o. 504. l.

A szaporodásra való ezen rendkivüli felbátoritással és azzal, hogy mint feltettük az elnéptelenedés minden oka eltávolittatott, a szám szükségképen gyorsabban fog növekedni, mint bármely más eddig ismert társadalomban. Emlitettem fentebb, hogy Amerika nyugoti telepeinek lakói megkétszerezik számokat tizenöt év alatt. Anglia bizonyára egészségesebb ország, mint Amerika nyugoti telepei; és ha feltesszük, hogy az egész szigeten minden ház levegős és egészséges, és a családalapitásra való felbátoritás még nagyobb, mint Amerikában, semmi valószinü ok nem adható arra, hogy a lakosság mért ne kétszereződnék meg, ha lehetséges, még kevesebb, mint tizenöt esztendő alatt. De hogy teljesen biztosak legyünk a felől, hogy nem megyünk tul az igazságon, csak huszonöt évre teszszük ezt a megkétszereződés korszakát; a mely növekvési arány lassubb, mint az, a mely tudvalevőleg tényleg fennállott az északamerikai Egyesült-Államok egész területén.

Kevés kétely férhet ahhoz, hogy a tulajdon egyenlővé tétele, a mint feltételezzük, hozzáadva azon körülményhez, mikép az egész népesség munkája főleg a földmüvelésre fordul, nagy mértékben meg fogja növelni az ország termelését. De arra, hogy ily gyorsan szaporodó lakosság szükségleteit fedezze, a Godwin számitása, naponta fél órával bizonyosan nem lesz elegendő. Valószinü, hogy minden ember idejének fele ezen czélra lesz forditandó. És mégis ilyen vagy sokkal nagyobb iparkodással is, olyan ember, a ki ismeri a föld természetét az országban és a már müvelés alá vett földek termékenységét és azon földek meddőségét, a melyek még nincsenek müvelve, nagyon is hajlandó lesz kétkedni a felett, vajjon a termény átlaga megkétszerezhető-e valószinüleg a jelen időtől számitott huszonöt év alatt. A siker egyedüli lehetősége az lesz, a rétföldek nagy részének feltörése és ezáltal az állati táplálóknak csaknem teljes lehetetlensége. És mégis ez a tervezet valószinüleg lejárja magát. Anglia földje nem terem sokat trágyázás nélkül; és a marha szükséges azon trágya végett, mely legjobb a talajhoz.

Bármely nehéz legyen azonban megkétszerezni a sziget átlagos termelését huszonöt év alatt, tegyük fel, hogy az megtörtént. Az első időszak végén tehát a táplálék, bár csaknem kizárólag növényi, elegendő lesz egészségben tartani fenn a 11-ről 22 millióra növekedett lakosságot.[1]

[1] Az itt emlitett számok az 1800-i népszámlálásra vonatkozók.

A következő korszak alatt hol lesz feltalálható az a táplálék, a mely képes kielégiteni a növekedő szám folytonos szükségletét? Hol a feltörendő friss föld? Hol a trágya, mely szükséges a már művelés alatt álló földek javitására? Nincs egyetlen egyén sem, a legkisebb ismeretével is a földnek, a ki nem azt mondaná, hogy az ország átlagos termelését lehetetlen a második huszonöt év alatt ép oly mennyiséggel megnöveszteni, mint a mennyit az ma termel. De tegyük fel, hogy az a növekvés, bármily valószinütlen, mégis bekövetkezik. Az érvelés szembeszökő ereje megenged csaknem minden feltevést. Még ezen megengedés mellett is azonban a második korszak végén 11 millió lesz gondozás nélkül. Az a mennyiség, a mely 33 milliónak gyenge eltartására való, lesz felosztandó 44 millió közt.

És akkor aztán mi lesz abból a rajzból, a hol minden ember teljes bőségben élt, a hol senki sem volt kénytelen aggodalommal és fájdalommal gondolni nem szünetelő hiányaira; a hol az önzés szük elve nem létezik; a hol az elme meg volt szabaditva a testi fentartás folytonos gondjától és szabadon foglalhatta el a gondolatok mezejét, a mely neki volt szánva? A képzeletnek ez a szép épülete elfoszlik az igazságnak szigoru illetésére. A jó akarat szelleme, a melyet támogatott és erősitett a bőség, a szükség fagyos lehelletén meghül. Az eltünt gyülöletes szenvedélyek ujra megjelennek. Az önfentartás hatalmas törvénye kiüzi a lélek minden szelidebb és nemesebb felbuzdulását. A rosszra való csábitások tulerősek az emberi temészetre, semmint ellenálhatna. A kalász letépetik, mielőtt érett volna vagy egyenlőtlen arányokba osztatik szét; és azon bűnök egész fekete vonala, a melyek a csalfasághoz tartoznak, rögtön megfogamzik. Gondoskodás nem lesz többé elég egy nagy családos anyáról. A gyermekek az elégtelen táplálék miatt betegek. Az egészség rózsás szine helyet ad a nyomor halvány arczának és beesett szemének. A jóakarat, még mindig lángolva némely kebelben, tesz nehány hiába való végkisérletet, mig végre is az önzés visszaveszi megszokott uralmát és uralkodik győzedelmesen az egész világ felett.

Nem kellettek ide semmi emberi intézmények, a melyek vonzásának tulajdonitja Godwin a legrosszabb emberek eredendő bűnét.[1] Semmi ellentét sem merült fel köztük a köz és magánjó között. Semmi egyedárusága nem teremtetett azon előnyöknek, a

[1] Polit. Justice VIII. könyv. III. fej. 340. l.

melyeket közkincscsé jelöl az ész. Senki sem vezettetett a rend megtörésére igaztalan törvények által. A jó indulat ütötte fel sátorát minden szivben. És mégis oly rövid idő alatt, mint ötven év, az erőszak, elnyomás, csalárdság, nyomor, minden gyülöletes bün és minden formája a nyomornak, mely lealacsonyitja és megcsufitja a társadalom jelen állapotát, látszik, hogy létrejött a legparancsolóbb viszonyok nyomása alatt, az emberi természetben gyökerező és az emberi szabályozástól teljesen független törvények szerint.

Ha még nem vagyunk nagyon jól meggyőződve e szomoru kép igaz voltáról, csak nézzünk egy pillanatra a következő huszonöt év korszakába és azt fogjuk látni, hogy a szaporodás természetes növekedése szerint 44 millió emberi lény lesz élelem nélkül; és az első század végén a népesség felnövekedhetett 176 millióra, mig az élelem csak 55 milliónak lesz elég, hagyva 121 milliót élelem nélkül; és pedig mindig ugy képzeljük, hogy a föld termelése feltétlenül korláttalan és az évi növekvés nagyobb, mint a legmerészebb számitó képzelné.

Ez kétségkivül egészen nagyon különböző látkép azon nehézségekről, a mely a népesedés törvényéből ered, attól, a melyet Godwin állit fel, a mikor mondja: „A századok miriádjai mindig szaporodó lakossággal elmulhatnak, és a föld még mindig elegendő táplálékot ad lakóinak.“

Eléggé tudom, hogy azon tulságos milliók, a mikről beszélek, soha sem léteztek. Teljesen helyes megjegyzése Godwinnak, hogy „van egy törvény az emberi társadalomban, a melynél fogva a népesedés állandóan lent van tartva az élelmiszerek szinvonalán.“ Az egyedüli kérdés az, mi ez a törvény? Valami homályos és titkos ok-e az? Valami rejtélyes közbeszólása-e az égnek, mely némely korszakban a férfiakat tehetetlenséggel és az asszonyokat meddőséggel sujtja? Vagy oly ok az, a mely nyitva van kutatásaink előtt, szemünk előtt van; oly ok, a melyet mindig láthatunk, bár különböző erővel, működni minden állapotban, a mibe az ember helyeztetett? Nem a nyomor-e az és a nyomortól való félelem, a melyek az ember lételének jelen állapotában a természet törvényeinek szükségszerü és kikerülhetlen eredményei, s a melyeket az emberi intézmények, a helyett, hogy sulyosbitanák, inkább szeliditeni törekedtek folytonosan, ámbár sohasem képesek végleg elháritani?

Érdekes lenne megjegyezni azon okokat, hogy azon főbb törvények, a melyek a jelen korban uralják a müvelt társadalmat, mint hozattak volna meg egymásután a legsürgősebb

szükség nyomása alatt. Mivel az ember, Godwin szerint, azon benyomások teremtménye, a melyeknek ki van téve, a szükség csábitásai nem folytathatták volna soká munkáikat. hogy a köz- és magánvagyon némi megsértései szükségképen létre jöjjenek. A mint ezen megsértések számban és kiterjedésben szaporodtak, a társadalom tevékenyebb és tehetségesebb elméi azonnal észrevették volna, hogy a mig a lakosság gyorsan szaporodik, az ország évi termelése rövid időn kevés fog lenni. Az eset sürgős volta megteremtette volna sürgős szükségét azonnali intézkedések megtételének az általános biztonságra. Némi összejövetelek tartatnának és az ország veszélyes helyzete legerősebb módon festetnék le. Elmondatnék, hogy mig bőségben éltek, kevés fontossággal birt, hogy ki dolgozott legkevesebbet, vagy kinek volt legkevesebbje, mert mindenki teljesen kész és képes is volt kipótolni szomszédja szükségeit. De most már nem az a kérdés, hogy egyik ember azt adja a másiknak, a mit maga nem használ; de az, vajjon oda adja-e szomszédjának azt a táplálékot, a mely feltétlen szükséges saját maga fentartására. Elmondatnék, hogy azok száma, a kik szükséget szenvednek, nagyban tulhaladja azok vagyonának számát, a kik hajlandók adni nekik; hogy ezen sürgős szükségek, a melyek az ország termeléséből mindnyájan nem elégithetők ki, az igazság sok szembeszökő megsértését is okozták; hogy ezen sértések már csökkentették az élelem szaporodását, és hogy ha egy vagy más uton meg nem gátoltatnak, az egész lakosságot zavarokba vezetik; hogy sürgős szükség látszik követelni, hogy a termelés évi szaporodása éressék el, hacsak lehetséges, minden áron; hogy azon czélból, hogy ezen nagy és mellőzhetlen czél eléressék, tanácslatos a földet teljesebb módon felosztani és biztositani minden ember tulajdonát sértések ellen a leghatalmasabb biztositékokkal.

Mondható talán némely vitatók által, hogy ha a föld termékenysége megnövekedik, és különböző esetek következnek be, némely ember része sokkal több lesz, mint a mennyi eltartásukra elegendő, és a mikor az önzés uralma egyszer felállittatik, nem fogják tovább odaadni felesleges terményeiket valamely kártalanitás nélkül. Meg kell azonban jegyezni feleletül, hogy ez nagyon sajnálandó baj volna; de ez még sem volna oly baj, a mely ne türné el az összehasonlitást azzal a nagy szerencsétlenséggel, a mely a tulajdon bizonytalanságából kikerülhetlen módon következnék; hogy azon élelem mennyisége, a melyet egy ember elfogyaszthat, szükségszerüleg korlátolva van az emberi gyomor szük terjedelme által;

hogy bizonyára nem valószinü, hogy ő eldobja a felesleget; és hogyha kicseréli felesleges terményét mások munkájáért, ez még mindig jobb, mint hogyha ezek a mások teljesen éheznének.

Nagyon valószinünek látszik ennélfogva, hogy a tulajdon egy oly szervezete, a mely nem nagyon távol álló attól, a mely jelenleg van érvényben a müvelt államokban, állittatnék fel, mint a legjobb (bár nem elegendő) orvosszer azon bajok ellen, a melyek a társadalomra nehezednek.

A legközelebbi tárgy, a mely vita alá kerülne, benső összefüggésénél fogva az előbbivel, a nemek egymáshoz való viszonya volna. Azok által, a kik ráforditották figyelmüket azon nehézségek valódi okára, a melyek alatt szenved a társadalom, az mondatnék, hogy mig minden ember biztosan tudja, hogy minden gyermekét jól eltartja az általános jóakarat, a föld ereje teljesen képtelen lesz az igy származó lakosság részére elegendő táplálékot adni; hogy még akkor is, hogy ha a társadalom egész figyelme és munkája ezen egyetlen pontra szoritkoznék, és hogy ha a tulajdon legteljesebb biztonsága, és minden más lehető felbátoritás utján évente a lehető legmagasabb szaporodása éretnék is el a termelésnek, mégis az élelem szaporodása egyáltalán nem tarthat lépést a lakosság sokkal gyorsabb szaporodásával; hogy ennélfogva a népesedés némi akadálya feltétlenül megkivántatik; hogy a legtermészetesebb és legszembeötlőbb akadálynak az látszik, hogy minden ember köteleztessék gondoskodni gyermekeiről; hogy ez némi tekintetben vezérfonalul és irányadóul szolgálna a népesség növekvésénél, mert várható, hogy senki se fog világra hozni gyermekeket, a kik részére nem adhat megélhetési módot; hogy a hol ennek daczára ez volna az eset, szükségesnek látszik mások példaadására az, hogy a büntetés és nehézség ily magaviselet után ráháruljon azon egyénre, a ki igy meggondolatlanul meritette magát és ártatlan gyermekeit a szükség és nyomorba.

A házasság intézménye, vagy legalább valami kifejezés és természetes kötelezés minden férfira, hogy eltartsa gyermekeit, ugy látszik, hogy természetes következménye volna az ily okoskodásoknak oly államban, a mely a feltételezett nehézségek alatt nyögne.

Ezen nehézségek áttekintése szolgáltat nekünk egy igen természetes okot arra, hogy miért nagyobb a szerencsétlenség azon nőnél, a ki megtöri a szüzességet, mint a férfinál. Nem várható, hogy a nőknek elegendő eszközük legyen eltartani saját gyerme-

keiket. Ha ennélfogva egy nő együtt élt egy férfival, a ki nem lépett kötelezettségre eltartani gyermekeit és mikor észre veszi azon nehézségeket, melyeket okozott magának, elhagyja őt, ezen gyermekeknek szükségképen vagy a társadalomra kell nehezedniök eltartás végett, vagy éhen veszniök. És hogy meggátolják ilyen nehézség gyakori előfordulását, miután igen igaztalan volna ily természetes hibát személyes önmegtartóztatás vagy bünhődés hiján büntetni, az emberek megegyezhetnek abban, hogy lenézéssel sujtsák. A sérelem a mellett inkább szembeszökő és nyilvánvaló a nőnél és ritkábban foroghat fenn tévedés. A gyermek atyját nem lehet mindig tudni, de ugyanazon bizonytalanság nem létezhetik könnyen az anyára nézve. A hol a sérelem nyilvánvalósága legteljesebb és a társadalom nehézsége ugyanakkor a legnagyobb, ott a lenézés legnagyobb foka fog nyilvánulni. A kötelezettséget minden férfira, hogy tartsa el gyermekét, a társadalom tényleges törvényekkel biztosithatja és mennél nagyobbfoku nehézség és munka az, a melyre fogja őt kényszeriteni a családtartás, hozzáadva azon szégyenféle érzethez, a melyet minden ember érez szükségképen, a ki mást belevisz a boldogtalanságba, elegendő büntetésnek vehetők egy férfira nézve.

Hogy most a nő csaknem kiüzethetik a társadalomból oly vétség miatt, a melyet a férfiak csaknem büntetlenül követhetnek el, kétségkivül a természetes igazság megsértésének látszik. De a szokás eredete, mint legszembeszökőbb és hatályos mód meggátolni a társadalomra nézve komoly baj gyakori előfordulását, természetesnek, bár talán nem teljesen igazolhatónak látszik. Ez az eredet ma már elveszett az eszmék uj folyamában, melyet a szokás azóta létre hozott. A mit korábban állami szükség parancsolt, ma a női illedelem által támogattatik és a legnagyobb erővel hat a társadalom azon részére, a hol, ha a szokás eredeti czélzata tartatott volna meg, legkevesebb alkalom volna reá.

Ha a társadalmi törvények ezen két alapvetője, a tulajdon biztonsága és a házasság intézménye egyszer behozattak, a helyzetek különbsége szükségképen kell, hogy következzék. Azok, a kik a tulajdon felosztása után születtek, már birtokosokul jönnének a világra. Ha szüleik, mivel nagyon nagy a család, nem tudnának nekik eleget adni eltartásukra, mit tennének a világban, a hol mindennek van tulajdonosa? Láttuk végzetes hatását annak, mi következhetik belőle a társadalomra, ha mindenkinek erős igénye van a föld terményeinek egyenlő részére. Azon család tagjai, a mely nagyon nagyra szaporodott az eredeti földfelosztáskor, akkor már

nem követelhetné mások felesleges termelvényét, mint az igazság adóját. Kitünt tehát az emberi természet kikerülhetlen törvényeiből, hogy némely emberi lény szükségnek lenne kitéve. Ezek azon szerencsétlen emberek, a kik az élet nagy sorsjátékán üres lapot huztak. Ezen emberek száma hamar tulhaladná a többlet termény-képességét, hogy őket eltartsa. Az erkölcsi érték igen nehéz választópont, végletek eseteit kivéve. A terményfelesleg tulajdonosai általában némi szembeszökőbb jelét keresnék a kiválóságnak és természetes igazságnak látszik, hogy különös eseteket kivéve, választásuk azokra fog esni, a kik képesek és készeknek jelentik ki magukat arra, hogy megfeszitik erejöket, további terménytöbbletet teremteni, a mely ugynakkor jótétemény lesz a köznek és képessé teszi a tulajdonosokat nagyobb számnak adni segélyt. Mindazok, a kik táplálék hiányában vannak, a szükség által szoritva volnának felajánlani munkájokat cserében ezen, létökre oly feltétlenül szükséges czikkért. A munka fentartására alkalmas alap volna azon táplálék teljes mennyisége, a melylyel birnának saját fogyasztásukon tul a föld tulajdonosai. Ha ezen alapra a kereslet nagyon is számos, az természetesen igen kis részekre lesz felosztva. A munka rosszul lesz fizetve. Az emberek ajánlkozni fognak dolgozni puszta életfentartásért és a családok szaporodását meg fogja gátolni a betegség és nyomor. Ellenkezőleg, ha az az alap gyorsan növekszik, ha nagygyá lesz a rávárók számához képest, sokkal nagyobb részekre fog oszlani, senki sem fogja kicserélni munkáját a nélkül, hogy nagy mennyiségü élelmet kapjon cserébe. A munkások jólétben és kényelemben fognak élni és képesek lesznek ennek folytán számos és egészséges sarjadékot nevelni fel.

Ezen alap állapotától függ főleg minden ismert államban jelenleg a nép alsóbb osztályai közt uralkodó jólét vagy a nyomor foka; és ezen jólét vagy nyomor fokától függ főleg a lakosság növekvő, állandó vagy csökkenő állapota.

És igy ugy látszik, hogy egy társadalom, legyen bár a legszebb formák szerint szervezve, a mit a képzelődés kitalálhat, önzés helyett, jó akarattól vezetetve és azzal, hogy minden tagjánál minden rossz hajlam ész által és nem erőszak által javittatik meg, a természet kikerülhetlen törvényei folytán, és nem az emberi intézmények valamelyes hibája miatt, igen rövid idő alatt lesülyedne oly társadalommá, a mely oly elvek szerint volna vezetve, a mely nem lényegesen különbözik attól, a mely minden müvelt államban fennáll jelenleg — oly társadalomra, a mely fel van osztva a

tulajdonosok osztályára és a munkások osztályára és a hol az önzés ezen nagy gépezetnek főrugója.

Azon feltevésben, a melyet tettem, kétségkivül kevesebbre tettem a lakosság növekedését és nagyobbra a termények növekedését annál, mint a milyen lenne az tényleg. Egyetlen egy ok sem hozható fel arra, hogy a feltételezett körülmények között a népesedés miért ne növekednék gyorsabban, mint minden más esetben. Ha igy a megkettőztetés korszakát tizenöt évre vennők a huszonöt év helyett és gondolkoznánk azon munka mennyisége felett, mely szükséges volna arra, hogy a terményeket megkétszerezzük ily rövid idő alatt, még ha képesek volnánk is reá, biztosan kijelenthetjük, hogy ha a társadalom Godwin rendszere szerint szerveztetnék, a századok miriádjai helyett még csak harmincz év sem mulna el, mielőtt ez a népesedés egyszerü törvénye által teljesen tönkretétetnék.

Semmi tekintetbe nem vettem ezen helyen a kivándorlást szembeszökő okokból. Ha hasonló társadalmak állittatnának fel Európa más részeiben, ezen országok ugyanazon nehézségek alatt állanának a népesedés tekintetében és nem bocsáthatnának be uj tagokat kebelökbe. Ha ez a szép társadalom a mi szigetünkre volna szoritva, különösen lesülyedne eredeti tisztaságából és csak igen kis részét adná annak a boldogságnak, a melyet igért, mielőtt igen sok tagja önként belenyugodnék, hogy elhagyja azt és oly kormányok alatt éljen, a milyenek jelenleg léteznek Európában, vagy pedig alávetné magát uj vidékeken az első letelepülők legnagyobb nehézségeinek.

III. FEJEZET.

Az egyenlőség rendszereiről.

(Folytatva.)

Javasolták nekem nehány év óta olyan egyének, a kiknek itéletére nagy sulyt fektetek, hogy tanácslatos volna uj kiadásokban kihagyni azt a részt, a mely a Wallace, Condorcet és Godwin egyenlőségi rendszereire vonatkozik, mivel jelentékeny mértékben elvesztette értékét és nincs is szoros összeköttetésben ezen tanulmány főtárgyával, mely a népesedés elméletének magyarázása és kifejtése. De eltekintve attól, hogy természetes reám nézve némi előszeretet a munka azon része iránt, a mely vezetett engem azon kutatásokra, a melyen a főtárgy nyugszik, valóban

azt gondolom, hogy kell valahol lenni feleletnek az egyenlőség rendszerére, alapulva a népesedés törvényén; és talán e válasz helyesen van itt elhelyezve és lesz talán annyi hatása a népesedés törvényének magyarázatai közt, mint bármely más javasolható helyen.

Minden emberi társadalom jelenségei, különösen azoknál, a melyek a művelődés és haladásban legelől vannak, mindig olyanok lesznek, a melyek felületes szemlélőket azon hittel töltenek el, hogy csodálatos változás történhetik jobbra az egyenlőség és közös tulajdon rendszerének behozatala által. Bőséget látnak némely helyütt és szükéget másokban és a természetes és szembeszökő orvosszernek látszik lenni a termények egyenlő felosztása.

Ugy látszik, hogy az emberi iparkodás bámulatos mennyisége pazaroltatik el haszontalan, felesleges és gyakran veszedelmes tárgyakra, a mi vagy teljesen megszakitható vagy hatásosabban felhasználható lett volna. Látják, hogy a gépekben feltalálásra feltalálás következik, a mely a legjobban jelzett módon láthatólag arra törekszik, hogy az emberi fáradozás mennyiségét csökkentse. És mégis mindezen eszközökkel, a melyek arra rendelvék, hogy jólétet, bőséget és boldogságot adjanak mindenkinek, mégis látják, hogy a társadalom nagy részének munkája nem csökkent és állapotjuk, ha nem is rosszabbodott, nem javult valami szembeszökő és látható módon.

Ily viszonyok közt nem lehet csoda, hogy az egyenlőség rendszerére vonatkozó javaslatok pontosan ujra felélednek. Oly korszakok után, a mikor a tárgy alapos megvitatáson ment át vagy valami nagy kisérlet a javitásra rosszul ütött ki, valószinü, hogy ez a kérdés el fog aludni egy időre, és hogy az egyenlőség barátainak véleményei azon tévedések közé soroztatnak, a melyek elmultak, s a melyek többé nem hallatszanak. De valószinü, hogy ha a világ tartana sok ezer esztendeig, az egyenlőség rendszerei azon hibák közé tartoznának, a melyek, hogy Dugald Stewartnak[1] egy képét használjuk, mint egy orgona hangjai, soha sem szünnek meg némely időszakokban visszatérni.

Inditva érzem magam ezen megjegyzéseket tenni, és keveset még hozzátenni ahhoz, a mit már mondottam az egyenlőség rendszereiről, a helyett, hogy elhagyjam egészen ezt a tárgyat, mivel a jelen időben is van egy áramlat ilynemü felfrissitésére az eszmének.[2]

[1] Preliminary Dissertation to Supplement to the Encyclopaedia Britannica 121. l.

[2] Irva 1817-ben.

Egy uri ember, a ki iránt igen őszinte tisztelettel viseltetem, Owen ur Lanarkról, ujabban adott ki egy munkát „A New View of Society“ czim alatt, a melynek czélja előkésziteni a közfelfogást oly rendszer behozatalára, a mely a munka és javak közösségét foglalja magában. Az is általánosan tudva van, hogy ujabban a társadalom alsóbb osztályai némelyikében az a felfogás uralkodott, hogy a föld a nép tulajdona, melynek jövedelme egyenlően elosztandó köztük; és ők megfosztattak ezen haszontól, a mely természetes örökségük utján őket illeti, az ő uraik, a földesurak igaztalansága és elnyomása által.

Owen, azt hiszem, valódi jóakaratu ember, a ki sok jót tett; és az emberiség minden barátja sikert kiván neki törekvéseiben, hogy törvény hozassék a gyermekek munkaóráinak szabályozására a gyapotgyárakban és hogy ne lehessen őket nagyon is gyenge korukban dolgoztatni. Hasonlóan nagy figyelemre tarthat számot a nevelésre vonatkozó minden tárgyban, azon tapasztalat és ismeret folytán, a melyet bizonyára nyert sok évi ismeretségében két ezer gyárossal és azon siker miatt, a melyet állitólag elért kezelési módszerével. Oly elmélet, mely bevallva ily tapasztalaton alapul, kétségkivül sokkal nagyobb tekintetbe veendő, mint az, a mely az iróasztalnál készül.

A figyelemre való igénye azon szerzőnek, a ki a földre vonatkozó uj tanokat hirdeti, bizonyára igen szerény és magok e tanok is a tudatlanság igen magas fokát mutatják; de a társadalom dolgozó osztályainak hibái mindig nagy elnézésre és figyelemre tarthatnak számot. Ezek ugyanis természetes és megbocsátható eredményei annak, hogy az első benyomásoknak és az emberek leirása művészetének alávetve csalódnak, a mi természetesen folyik helyzetükből és azon hézagos ismeretekből, a mi rendesen jut osztályrészekül. És végletektől eltekintve kell, hogy mindig kivánják azok, a kik jobban belátnak a dolgokba, hogy ők az igazság ismeretére inkább türelem és a nevelés fokozatos bevitele által juttattassanak, semmint valami durvább módokon.

Azok után, a miket már mondtam az egyenlőség rendszereiről az előző szakaszokban, nem hinném szükségesnek, hogy bemenjek ezen tanoknak hosszu és kidolgozott czáfolatába. Csak egy további okot akarok adni arra, hogy miért hagytam bent az egyenlőség rendszereire adott válaszomat a népesedés törvénye alapján együtt ezen válasz rövid ujra elmondásával gyakorlati alkalmazás végett.

A két döntő érvből ezen rendszerek ellen, egyik az, hogy az egyenlőség állapota mind tapasztalat szerint, mind elméletileg nem alkalmas előállitani azon ösztönzőket az iparkodásra, a melyek egyedül képesek legyőzni az ember természetes lustaságát és késztetni őt a föld jó művelésére és azon tárgyak és kényelmek készitésére, melyek szükségesek jólétére.

És a másik, az a kikerülhetlen és szükséges szegénység és nyomor, a melyben kell minden egyenlőségi rendszernek rövid időn végződnie, az emberi faj elismert hajlama folytán gyorsabban szaporodni, mint a megélhetési módok, ha csak ez a szaporodás nincs meggátolva végtelenül kegyetlenebb eszközökkel azoknál, mint a melyek a magántulajdon törvényéből és azon erkölcsi kötelességből származnak, a melyeket Isten parancsa és a természeté háritott minden emberre gyermekei eltartására.

Ezen érvek elseje, megvallom az én saját elmémnek teljesen döntőnek látszott mindig. Oly állapot, a melyben a helyzetek különbözősége természetes jutalma jó magaviseletnek, és széles és általános körben felkölti a reményt az emelkedésre és a félelmet az esésre a társadalomban, kérdés nélkül a legjobb kifejleszteni az ember szorgalmát és tehetségeit, és legjobban alkalmas az emberi erény gyakorlata és javitására;[1] és a történet, minden egyenlőségi esetben, mely előfordult, egyformán tanusitja az elnyomó és elfojtó eredményeket, melyek ezen ösztön hiányából származnak. De talán mégis lehet igaz, hogy sem a tapasztalat, sem az elmélet nem oly határozott ezen tárgy felett, hogy kizárjon a más oldalról jövő bármily tetszetős érvet. Lehet azt mondani, hogy azon példák, a melyeket a történelem, mint ténylegesen alkalmazott egyenlőségi rendszereket mutat fel, oly kevesek, és a barbárság állapotából oly kevéssé felemelkedett társadalmakban történtek, hogy nem engednek helyes következtetésekre nagy műveltség és előhaladás korszakában levőkre; hogy más esetekben a régi időkben, a mikor közeledések történtek az állapotok türhető egyenlősége felé, példái a jelentékeny jellemerőnek az erőfeszités némely térein nem ritkák; és hogy a modern időkben némely társadalmi szervezetek, különösen a morva testvéreké, ugy ismeretesek, a melyek sokat tettek arra, hogy javaik közösökké legyenek a nélkül, hogy szorgalmukat

[1] Lásd a tárgyat igen szépen tárgyalva a teremtés tényeiről és a teremtő erkölcsi feladatairól szóló könyvben tiszteletes John Bird Summertől, csak nem régen közzé téve; egy igen nagy értékü mű, a mely remélem nemsokára oly széles körre terjed el, mint a hogy megérdemli.

valami nagy mérvben tönkretették volna. Lehet mondani, hogy megengedve azt, hogy a helyzetek egyenlősége ösztönzője szükséges arra, hogy a vadnak tevéketlensége és érzéktelenségéből kiemelje a művelt élet tevékenysége és értelmére, ebből nem következik az, hogy ugyanazon ösztönző szer folyvást működése szükséges akkor is, a mikor egyszer már meg van szerezve ez a tevékenység és elmeerő. Meglehet tehát engedni akkor nyugodtan élvezni azon rendszer előnyeit, a mely, mint sok más ösztönző, mely tévén bizonyos időben szolgálatát, elhagyandó, mert máskülönben kimerültség, nyomor, halál következik belőle.

Ezen megjegyzések bizonyára nem oly természetüek, hogy meggyőződést hozzanak létre azokban, a kik tanulmányozzák az emberi természetet, de bizonyos fokig tetszetősek és kétségkivül nem engednek meg oly határozott és végleges feleletet, mint a minőt kell adni az ujabb időkben ily teljesen lehetetlen és észszerütlen kisérlet megtételére.

A másik érvnek különös előnye az egyenlőség rendszerei ellen, annak tudniillik, a mely a népesedés törvényére van alapitva, az, hogy az nemcsak átalánosabban és egyöntetüebben van megerősitve a világ mindegyik korszakának és mindegyik részének tapasztalata által, de a mellett annyira különösen tiszta az elméletben is, hogy nem igen adható türhetően valószinü ellenvetés ellene, és ennélfogva semmi illő ürügy nem hozható fel a kisérletezés mellett. Az egész dolog a legegyszerübb számitás dolga, alkalmazva a föld ismert tulajdonságaira és a születéseknek a halálozásokhoz való arányára, a mely csaknem minden vidéki faluban megvan. Sok község van Angliában, a hol, daczára annak hogy tényleges nehézségek forognak fenn egy család eltartására, a minek szükségkép be kell következni minden jól benépesedett országban és nem véve tekintetbe az anyakönyvekben való mulasztásokat, a születések a halálozásokhoz nagy arányokban állanak, mint 2 az 1-hez. Ez az arány, a vidéki helyeken fenlevő rendes halálozási aránynyal, mint 1 az 50-hez, állandóan megkétszerezné 35 év alatt a lakosságot, ha nem volna kivándorlás a községből. De az egyenlőség bármely rendszerében, akár olyan legyen az, mint Owen javasolja, vagy a föld községi birtoklása mellett, nem csak nem volna kivándorlás lehetősége más községekbe a javitás kilátásával, de a szaporodás aránya legalább eleinte sokkal nagyobb volna, mint a társadalom jelen állapotában. Mi fogja hát, kérdeném, megakadályozni a földtermékek szétosztása esetén az egyes

embert attól, hogy évről-évre kevesebbet és kevesebbet kapjon mindaddig, mig az egész társaság és annak minden egyes tagja el lesz nyomva a szükség és nyomor által?[1]

Ez egy igen egyszerü és megérthető kérdés. És bizonyára senki sem fogná javasolni az egyenlőségi rendszert vagy támogatni azt, a ki nem képes annak észszerü voltát igazolni legalább az elméletben; de még csak elméletileg sem hallottam sohasem valami olyat, a mi az észszerü okadatolást csak megközelitené is.

Igen felületes okoskodás az, a melyet felhoznak néha, hogy tudniillik ellenmondás nagy sulyt fektetni az erkölcsi önmegtartás hatásos voltára, a társadalom javult, vagy javuló állapotában annak mostani szerkezete szerint és mégis feltételezi, hogy nem lesz annak elegendő ereje az egyenlőség rendszere mellett, a mely csaknem mindig előre feltételezi a tudás nagy kiterjedését és az emberi elme nagyfoku haladását. Azok, a kik ezen ellenvetést teszik, látják, hogy az erkölcsi önmegtartás oka és iránya egyszerre semmivé van téve az egyenlőség rendszere és a javak közössége által.

Tegyük fel, hogy az egyenlőség rendszerében, daczára a legnagyobb erőfeszitésnek, hogy több táplálék termesztessék, a lakosság gyorsan halad az élelmiszerek határa felé és mind igen szegény lesz. Szembeszökőleg szükséges ily viszonyok közt a társadalomnak az éhhaláltól megmentése czéljából, hogy a népesedés növekvésének arányа csökkentessék. De kik azon egyének, a kik az igy szükséges korlátot alkalmazni fogják: vagy későn házasodni, vagy egyáltalában nem? Nem látszik az egyenlőségi rendszer szükséges következményének lenni, hogy általa egyszerre kiveszszenek az összes emberi szenvedélyek; de ha nem, ugy azok, a kik megházasodni szeretnének, bizonyára nehéznek tartanák, hogy ők legyenek

[1] A Spence-féle rendszerben, a mint az közzé van téve a Spence-féle emberbarátok társaságának titkára által, szerencsétlenségre az tünik ki, hogy ha a javasolt könnyitések megtétettek a kormány költségén és azon más testületek közül, a melyeket segiteni akarnak, egyáltalában egy sem maradna hátra; és a nép nem kapna egyetlen fillért sem vagyonából, még akkor sem, azon feltevés mellett sem, hogy az államadósság az államhitelezők legkisebb kárpótlása nélkül egyszerüen eltöröltessék.

A föld, házak, bányák és halászatok évi bére 150 millióra, a valóságos értéknek mintegy háromszorosára van becsülve; és még ezen rendkivül felbecslése mellett is ugy van kiszámitva, hogy a felosztás szerint csak négy font jut egy személyre, semmivel sem több, mint a mennyit kap néha egy-egy ember a szegény adóból; valóban nyomorult gondoskodás! és pedig ez is folytonosan csökkenő volna.

azok közt, a kiknek meg kell zabolázni hajlamaikat. Mivel mindenki egyenlő és hasonló viszonyok közt levő volna, nem volna ok, miért érezné magát jobban kötelezve egyik ember gyakorolni az önmegtartóztatás kötelességét, mint egy másik. A dolognak azonban még kell történni, hacsak reményt akarunk fentartani arra, hogy az általános nyomor kikerülhető legyen; és az egyenlőségi állapotban a szükséges önmegtartóztatás csak valami általános törvénynyel lesz elérhető. De hogy lesz elviselhető ez a törvény és hogy lesznek annak megsértései büntetve? Az az ember, a ki korán házasodik, ujjal lesz kimutatva a megvetésre? talán meg lesz korbácsolva kutyakorbáccsal? vagy talán éveken át fogságban tartandó? vagy köteleztetik arra, hogy tegye ki gyermekeit? Nem a legvégső fokig felháborítók és természetellenesek-e mindezen egyenes büntetések! És mégis, ha feltétlenül szükséges azon czélból, hogy megelőztessék a rettenetes nyomor, az, hogy legyen valami korlát a korai házasságok hajlamával szemben, a mikor az ország termelése csak annyira képes, hogy egy lassu növekvési arányt bir el, képzelhet-e a legtermékenyebb képzelőtehetség is olyat, a mi oly természetes, oly igazságos és igy az itteni törvényekkel, mint a legfelvilágosodottabb emberek által hozott törvényekkel, annyira összhangzó volna, mint az, hogy minden egyes ember legyen felelős saját gyermekei eltartásáért; vagyis, hogy legyen alávetve azon természetes kellemetlenségeknek és nehézségeknek, a melyek csupán saját hajlandóságai vak követéséből erednek és semmi más okból?

Hogy ez a természetes gát a korai házasságokra, a mely azon nehézségnek meggondolásából ered, a mely a nagy család fentartásával jár, igen nagy mértékben működik minden művelt országban a társadalom minden osztályában; és várható, miszerint még hatásosabb lesz, ha a nép alsóbb osztályai gyarapodni fognak tudásban és előrelátásban: az nem enged meg legkisebb kétséget sem. De ezen természetes gát működése kizárólag a tulajdon és öröklés törvényeinek meglététől függ; és az egyenlőség és vagyonközösség állapotában más módon és sokkal természetellenesebb jellegü mesterséges szabályzattal pótolható. Ezt érzi teljesen Owen is és ennek folytán a legnagyobb mértékben felcsigázta szellemességét, hogy találjon valami oly módot, a mely által a népesedés haladásából eredő nehézségeket ellensulyozni lehessen a társadalom azon állapotában is, a melyet ő javasol. Az ő teljes képtelensége arra, hogy oly módot javasoljon, a melylyel az a czél elérhető

volna, mely nem természetellenes, nem erkölcstelen, nem nagy mértékben kegyetlen, azzal, hogy ugyanazon eredménytelenség volt minden más embernél, régi vagyi ujnál, a ki hasonló kisérletet akart megpróbálni, azt látszik igazolni, hogy az egyenlőség rendszerei ellen a népesedés törvényeire alapitott érvelés egyáltalán nem enged meg még csak elméletben sem megfelelő czáfolatot. Az a tény, hogy a népesedésnek hajlama van tul menni az élelmiszerek határán, megtalható az ország csaknem minden vidéki községének anyakönyveiből. Ezen hajlamnak az a kikerülhetlen hatása, hogy a nép egész tömegét szükségbe és nyomorba juttatja, hacsak a népesedés haladása egy vagy más uton nem tartatik fenn, egyenlően szembeszökő; és az a lehetetlenség, hogy egyenlőségi állapotban megakaszszuk a lakosság növekedési arányának emelkedését a nélkül, hogy természetellenes, erkölcstelen vagy kegyetlen rendszabályokhoz folyamodjunk, minden ily rendszer ellen egyenesen végleges érvül hozható fel.

IV. FEJEZET.

A kivándorlásról.

Ámbár a kivándorlás segédeszköze kizártnak látszik oly tökéletes társadalmakból, a minőket az egyenlőség apostolai rendesen gondolnak, mégis a javultságnak azon félig tökéletes állapotában, a melyet egyedül lehet észszerüen várni, bizonyosan helyet foglalhat megfigyelésünknél. És mivel nem valószinü, hogy az emberi szorgalom egyszerre fogja megkapni legjobb irányitását a föld minden nemzeteinél, lehet mondani, hogy abban az esetben, ha a világ jobban művelt államaiban a tulbő népesség erre beáll, a természetes és szembeszökő orvoslás, a mely kinálkozik, a kivándorlás oly részekbe, a melyek még nincsenek művelés alatt. Mivel e részek nagy terjedelmüek és igen ritka népességüek, ez a segély a tárgy első megfontolása után, helyes orvosszernek és legalább oly természetünek látszik, a mely távol korszakra odázza el a bajt; de hogyha a tapasztalatra és a föld azon műveletlen részeinek tényleges állapotára tekintünk, ugy fogjuk látni, hogy kielégitő orvoslás helyett az inkább csak csekély csillapitó szer.

Azon adatokból, a melyeket láttunk az uj országok benépe-

[1] Az olvasó már látta az I. könyv XIII. fejezetében a népesedés csökkentésére javasolt eszközöket némely régi törvényhozó részéről a végből ajánlva, hogy igy fentarthassák egyenlőségi rendszereiket.

sitéséről, azon veszélyek, nehézségek és bajok, a melyekkel az uj telepitőknek küzdeni kell, még nagyobbak, mint a milyeneknek képzeljük, hogy ki vannak ők téve szülő országaikban. Az igyekezet kikerülni a boldogtalanság azon fokát, a mely származik egy család eltartásának nehézségéből, még sokáig benépesitetlenül tartotta volna az európaiak részéről az amerikai uj világot, ha más hatalmasabb szenvedélyek, a nyereség vágya, a kalandor hajlam és a vallási rajongás nem vezették és lelkesitették volna ezt a vállalkozást. Ezen szenvedélyek tették képessé az első kalandorokat győzedelmeskedni minden nehézség felett, de gyakran oly módon, a melytől borzad az emberiség és a mely ellentétben áll a kivándorlás igazi czéljától. Bármi legyen is a jelen időben már Mexico és Peru spanyol lakosainak jelleme, nem olvashatjuk ezen országok első meghóditásának történetét élénk érzelme nélkül annak, hogy az elpusztitott faj ugy erkölcsi értékben, mint számban is, felette állott elpusztitói fajának.

Az angolok által betelepitett része Amerikának, ritka népességü lévén, jobban alkalmas volt uj gyarmatok alakitására, de még itt is a legborzasztóbb nehézségek merültek fel. Virginia gyarmatositásánál, melyet Sir Walter Reigh kezdett és Lord Delaware fejezett be, három kisérlet teljesen meghiusult. Az első gyarmatnak csaknem felét elpusztitották a vadak és a megmaradt rész, tönkretéve és elcsigázva a fáradság és éhség által, elhagyta az országot és teljes reménytelenségben tért haza. A második gyarmat utolsó szál emberig ismeretlen módon elpusztult, de azt hiszik, hogy az indiánok semmisitették meg. A harmadik ugyanazon szerencsétlen sorsban részesült; és a negyedik maradéka, miután hat hónap alatt az éhség és a betegség leszállitotta számukat 500-ról 60 személyre, éhes és kétségbeesett állapotban tért vissza Angliába, a mikor a Chesapeake-öbölben találkozott Lord Delawareval, egy élelmiszerekkel megrakott segélycsapattal és segélyök és védelmökre szükséges minden eszközzel.[1]

New-England első puritán telepesei kevesen voltak számban. Rossz időben kötöttek ki és csak magánvagyonukra utalva. A tél korai és rettenetesen hideg volt; az ország be volt lepve erdővel és igen keveset nyujthatott a hosszu utazástól kifáradt személyek felfrissitésére és a gyermek lakosság eltartására. Csaknem fele elpusztult a görvély, szükség és az égalj szigorusága miatt; de

[1] Burke: America II. k. 219. l.; Robertson IX. k. 83., 86. l.

azok, a kik megmaradtak, nem vesztették el bátorságukat, fenntartva jellemök erélye által és azon öntudat által, hogy az erkölcsi fegyverek hatáskörén kivül állanak, ezt a vad országot fokozatosan kényszeritették arra, hogy nekik kényelmes megélhetést nyujtson.[1]

Még a barbadosi ültetvények is, a melyek később oly rendkivüli gyorsasággal gyarapodtak, eleinte egy teljesen elpusztult országban kinlódtak, az élelmiszerek rendkivüli hiányával, rendkivülileg nagy nehézségekkel a föld kiirtásánál, a fák rendkivülileg nagy és kemény voltánál fogva, az első vetések rendkivüli rossz és szegény eredménye mellett, annál inkább, mert az Angliából való küldemények lassuk és bizonytalanok voltak.[2]

A francziák kisérlete 1663-ban, hogy egyszerre hatalmas gyarmatot létesitsenek Guianában, a legvégzetesebb következményekkel járt. Tizenkétezer ember szállt partra az esős időszakban és helyeztetett el sátorok és nyomoruságos félszerek alá. Ily helyzetben tétlenül, megunva létöket és minden szükségesek hiányával, kitéve a ragályos betegségeknek, a melyeket a rossz élelmezés mindig megteremt a társadalom alsóbb osztályaiban, csaknem mindnyájan a kétségbeesés minden kinjai közt végezték be éltöket. A kisérlet teljesen halvaszületett. Kétezer ember erős szervezettel, a kik képesek voltak ellentállani az égalj kegyetlenségeinek és azon nyomoruságoknak, a melyeknek ki voltak téve, vitetett vissza Francziaországba; és a 26.000,000 font, a mely rákölteted a kisérletre, teljesen elveszett.[3]

Port Jacksonnak, New-Hollandban, korábbi telepitéseinél szomoru és megható képet rajzol Collins azon rendkivüli nehézségekről, a melyekkel kellett sok éven át küzdenie a kezdő gyarmatnak, mielőtt termelése elegendővé vált eltartásukra. Ezen bajok kétségkivül sulyosbittattak a települők jelleme által; de azok, a melyeket az ujonnan kiirtott terület egészségtelen volta, az első aratások gyengesége és az oly messze távoleső anyaországból való hozatal bizonytalansága okozott, magokban is eléggé borzasztók voltak arra, hogy világosan kimutassák, a vad országokban való gyarmatositásoknál a nagy támogatás és elcsüggeszthetlen kitartás szükséges voltát.

Európa és Ázsia ritkább népességü vidékein a gyarmatok létesitése még szembeszökőleg nagyobb segédeszközöket igényelne. Ezen országok lakosainak hatalma és harczias természete folytán

[1] Burke: Amerika II. k. 144. l.

[2] U. az: 85. l.

[3] Raynal: Hist. des Indes VII. k. LIV., XIII. 43. l. 10. köt. 8° 1755.

jelentékeny katonai erő igényeltetnék arra, hogy teljesen és közvetlenül megsemmisittessenek. Még a leghatalmasabb államok határszéli tartományai is jelentékeny nehézséggel védelmeztetnek nyugtot nem ismerő szomszédaik ellen; és a szántövető békés munkáit folytonosan megzavarják rabló kirohanásaikkal. A néhai Katalin orosz czárné szükségesnek találta szabályos erődítvényekkel védeni a gyarmatokat, a melyeket ő a Volga mellett levő tartományokban létesitett; és a szerencsétlenségek, a melyeket alattvalói szenvedtek a krimi tatárok berohanásai által, szolgáltattak neki ürügyet és talán igazságot arra, hogy az egész Krimet birtokába vegye és kiüzze ezen zavaros szomszédok legnagyobb részét és kényszeritse a megmaradtakat nyugodtabb életmódra.

A nehézségek, a melyek az első megtelepedésre várnak, a föld, égalj és a szükséges eszközök hiánya miatt, természetesen csaknem ugyanazok ezen vidékeken, mint Amerikában. Eton, az ő „Accounts of the Turkish Empire"-jében azt mondja, hogy 75,000 keresztyént kényszeritett Oroszország, hogy vándoroljon ki Krimből és elküldte őket a nogáji tatárok által elhagyott országba lakni; de a tél bekövetkezvén, mielőtt a részükre épitett házak készen lettek volna, nagy részüknek nem volt más menedékük a hideg ellen, mint a gödrök ásása a földbe, befedve azzal, a mit tudtak kapni és legnagyobb részük el is veszett. Csak hétezer maradt belőlük kevés évvel azután. Egy más gyarmat Olaszországból a Borysthenes partjain, ugy mondja, nem járt jobban, azok rossz elbánása folytán, a kik magukra vállalták a róluk való gondoskodást.

Felesleges ezen példákhoz hozzáadni valamit, mert az uj gyarmatoknál tapasztalt nehézségekről szóló adatok mind közel hasonlóak. Helyesen jegyezte meg dr. Franklin egy levelezője, hogy azon okok egyike, miért lett az európai egyes államok által gyarmatok alapitására adott rengeteg köz- és magánköltség oly sok esetben gyümölcstelen, az, mert az anyaországban elfogadott erkölcsi és munkaszokások gyakran nem érnek semmit az uj országban és sok előre nem látott külső esetre haszontalanok; és megjegyzendő, hogy az angol gyarmatok egyike sem lett semmi tekintetben jelentékeny, mig csak a szükséges szokások meg nem születtek és fel nem nőttek az országban. Pallas különösen megjegyzi hiányát a megfelelő szokásoknak az Oroszország által alapitott gyarmatokban; és szerinte ez egyike azon okoknak, miért nem gyarapodnak azok oly gyorsan, mint várható volna.

Ezzel kapcsolatosan meglehet jegyeznünk, hogy egy uj gyar-

mat alapitása rendesen oly tartomány képét nyujtja, a melynek népessége jelentékenyen felette áll tényleges termelésének; és természetes következtetésnek látszik, hogy ez a lakosság hogyha nem segélyeztetik bőven az anyaország által, kezdetben le fog szállani az első gyér termelések szinvonalára és nem fogja megkezdeni az állandó szaporodást, mig csak a megmaradt szám nem fogja oly jól művelni a talajt, hogy az nagyobb mennyiségü terményt fog teremni, mint a mennyi szükséges saját eltartására és a mit ebből következőleg ők megoszthatnak családjaikkal. Az uj gyarmatok alapitásánál mutatkozó gyakori csalódások mutatni látszanak azt, hogy az élelmiszerek és lakosság közt mi a sorrend.

El kell ismernünk tehát, hogy az az osztálya a népnek, a melyre fog főleg nehezedni a tulságos gyorsan növekvő szaporodásból eredő baj, nem fog valószinüleg uj gyarmat alakitásához fogni valamely távoli országban. Helyzetük természeténél fogva szükséget kell, hogy szenvedjenek azon segédeszközökben, a melyek egyedül biztosithatják a sikert; és ha nem találnak vezetőket a felsőbb osztályok között, a kiket vagy a fösvénység, vagy a vállalkozás szelleme, vagy vallási, vagy politikai elégedetlenség vezet, vagy pedig a kormány által vannak segédeszközökkel és támogatással ellátva; bármily nagyfoku nyomort szenvednek is saját országukban az élelmiszerek elégtelensége folytán, teljesen képtelenek volnának birtokukba venni a müveletlen földek bármely részét, melyből pedig oly nagy terület van a földön.

Ha az uj gyarmatok egyszer biztosan fel vannak állitva, a kivándorlás nehézsége valóban igen jelentékenyen megcsökken; de még akkor is kell némi segély, a mi szükséges arra, hogy hajókról gondoskodjanak az utazásra és ellátást és segélyt adjanak addig, a mig a kivándorlók elláthatják magukat és foglalkozást találhatnak fogadott hazájukban. Mennyire nehezedik a kormányra a teher ezen segédeszközök adásánál, az lehet kérdéses: de bármi legyen is e tekintetben kötelessége, talán nagyon is sok azt várni, hogy a kivándorlás tényleg elősegittessék, kivéve ott, a hol valami különös gyarmati előnyök várhatók.

A szállitásra és ellátásra szükséges segédeszközök azonban gyakran nyujtatnak egyesek vagy magántársaságok által. Sok évvel az amerikai háboru előtt, és néhány évvel azóta, a kivándorlási könnyüségek ezen uj világba és a valószinü előnyök kilátásban, rendkivüli nagyok voltak; és, mint igen szerencsés körülmény, ugy tekinthető ez kétségkivül, bármely országra nézve, ha van ily

kényelmes menedékhely felesleges lakosságának. De kérdezném, vajjon még ezen korszakok alatt is, a nyomor a köznép között ezen országban is csekély volt-e vagy semmi; és vajjon minden férfi biztosnak érezte-e magát, mielőtt házasságra lépett volna, hogy bármily nagy legyen is családja, nem lesz neki nehézsége eltartani azt községi segély nélkül, félek tőle, hogy a felelet nem lesz igenlő.

Azt fogják mondani, hogy a mikor alkalom van előnyös kivándorlásra, a népnek magának hibája az, hogy ha a helyett, hogy azt elfogadja, elébe teszi annak a nőtlen vagy végtelen nyomorban élést saját hazájában. Hát hiba az egy férfinél, ha szeretetet érez szülőföldje iránt, ha szereti szüleit, kik ápolták, pajtásait, barátait és korábbi éveinek társait? Vagy nem baj az, hogy ő szenved, mivel inkább hajlandó ezt türni, mint összetépni azon kötelékeket, a miket a természet oltott erős és szoros módon az emberi szivbe? A gondviselés nagy akarata valóban megkövetelni látszik néha, hogy e kötelékek néha megoldassanak; de az elválás e miatt nem okoz kevesebb fájdalmat; és ámbár a közjó mozdittatik esetleg általa elő, még azért még sem szünik meg a magános embernek fájdalom lenni. A mellett a kétség és bizonytalanság kell, hogy kisérjenek minden távolra kivándorlást, különösen a nép alsóbb osztályainak gondolkozásában. Nem érezhetik teljesen biztosaknak magukat, hogy azok az adatok, a miket nekik mondtak a munka magas áráról vagy a föld olcsó voltáról, pontosan igazak-e. Odaadták magukat azon emberek hatalmába, a kik ellátják őket utazással és eltartással, a kiknek talán az az érdekük lehet, hogy megcsalják őket; és a tenger, a melyen keresztül mennek, ugy tünik fel előttük, mint egy halálos elszakadás előbbi összeköttetéseiktől, és oly módon, hogy elzárják a visszatérés lehetőségét csalódás esetén, mert nem várhatnak olyan kedvező ajánlatot visszahozásukra. Nem lehetünk hát meglepedve, hogy — kivéve, a hol a vállalkozás szelleme hozzájárul a szegénység nehéz voltához — ezen körülmények meggondolása gyakran vezet oda:

„Hogy inkább eltürik a szenvedett rosszakat,
Semmint ujakhoz forduljanak, a miket még nem ismernek."

Ha egy darab gazdag föld olyan, mint ez a sziget, hirtelen hozzákapcsoltassek ehhez, és kis darabokban adatnék el, vagy kis bérletekbe osztatnék be, az eset nagyon különböző volna, és a köznép állapotának javulása gyors és szembeszökő volna; bárha a gazdag állandóan panaszkodnék a munka magas áráról, az alsóbb

osztályok büszkeségéről és a munkáskapás nehézségéről. Ugy tudom, ezek nem ritka panaszok Amerika vagyonos embereinél.

Minden segitség azonban a kivándorlásból, ha az tényleg felhasználtatik, a mint kell is, rövid tartamu volna. Alig van állam Európában, kivéve talán Oroszországot, a melynek lakosai ne próbálnák gyakran javitani sorsukat más országokba költözés által. Miután azonban ezen államok majdnem mindnyájan inkább tulsok, semmint tulcsekély népességgel birnak termelésükhöz képest, nem tételezhető fel róluk, hogy valami lényeges kivándorlási segélyt nyujthassanak egymásnak. Tegyük fel egy pillanatra, hogy a földrész ezen felvilágosodottabb részében minden állam benső gazdasága oly bámulatosan volna szabályozva, hogy semmi gát nem volna a népesedés előtt és hogy a különböző kormányok gondoskodnának minden könnyebbségről a kivándorlásnál. Európa lakosságát Oroszország kivételével száz millióra téve és nagyobb szaporodását tételezve fel a termelésnek, mint a mi valószinü, vagy épen lehetséges, az északi országokban, a kiinduló anyag megszaporodása egyetlen század alatt ezerszáz millió volna, a mely hozzáadva a gyarmatok természetes szaporodását azon idő alatt, több, mint megkétszerezné azt, a mit ma gondolunk a föld összes lakosságának.

Képzelhetjük-e, hogy Ázsia, Afrika vagy Amerika müveletlen részeiben, a legnagyobb igyekezet és a legjobban irányitott müvelés képes lesz-e oly rövid idő alatt elegendő mennyiségü földet előkésziteni ily lakosság eltartására? Ha valamely vérmes embernek kétsége volna e tárgyban, adjon csak hozzá további 25 és 50 évet, és minden kétség elseprő meggyőződés által sodortatik el.

Szembeszökő tehát, hogy az az ok, a minél fogva a kivándorlás segélye oly sok ideig tartatott olyannak, mint a mely segit a népesség tulbőségén, abból eredt, mert a nép természetes ellenszenve saját szülőföldének elhagyása iránt, és a friss föld kiirtása és müvelésének nehézsége sohasem volt kellőleg elismerve, vagy nem is lehetett. Ha ez az orvosszer valóban elegendő, és oly nagy ereje van megszabaditani a régi országokban a bün és nyomor rendetlenségeitől a társadalmat és egészen oly helyzetbe hozni, mint a legkedvezőbb helyzetü gyarmatok, akkor az következnék be, hogy ez az ut hamar kimerülne, s akkor aztán, ha kettőzött erővel visszatérnének a régi zavarok, ez irányban minden reménység örökre el volna zárva.

Világos ennélfogva, hogy azon czélból, mikép hely teremtessék a lakosság határtalan szaporodásának, a kivándorlás teljesen czél-

talan; de, mint részleges és időleges orvoslás, és azzal a czéllal, hogy a föld általánosabb megművelésére és a művelődés szélesebb kiterjedésére vezessen, mind hasznos, mind helyes; és ha nem lehet is bebizonyitani, hogy a kormánynak kötelessége tevékenyen támogatni azt, nemcsak szembeszökőleg igaztalan, de a legnagyobb mértékben czélszerütlen, hogy ha meg akarják gátolni. Nincs egy oly teljesen helytelen alapon álló félelem, mint az, mely a kivándorlásból elnéptelenedést következtet. A nép nagyrészének vis inertiaeje, és ragaszkodása otthonához, oly erős és általános tulajdonságok, hogy biztosak lehetünk, mikép nem fognak kivándorolni, hacsak politikai elégedetlenség vagy végtelen szegénység okából nincsenek oly helyzetben, a melynél fogva ugy országuknak, mint saját maguknak nagy hasznára van, ha kimennek. A kivándorlás folytán előálló magas munkabérek végett a panaszok mindenek közt a legészszerütlenebbek és legkevésbbé vehetők figyelembe. Ha bármely országban a munkabérek olyanok, hogy megengedik a nép alsóbb osztályainak türhető jóllétben élni, teljesen biztosak lehetnek arról, hogy nem fognak kivándorolni és hogy ha nem olyanok, akkor kegyetlenség és igaztalanság feltartóztatni őket.

Minden országban a jólét haladásának főleg az egyének szorgalma, ügyessége és szerencséjétől és más országok állapota és szükségleteitől kell függenie. Következőleg minden országban nagy különbségek fordulhatnak elő különböző időkben azon arányban, a melyben a jólét növekszik és a munkakeresletben. De ámbár a népesedés haladása főleg a munka tényleges kereslete által szabályoztatik, szembeszökő, hogy a nép száma nem simulhat közvetlenül ezen kereslet állapotához. Némi idő megkivántatik arra, hogy több munka hozassék a piaczra, ha az kerestetik és némi idő arra, hogy csökkentessék a kinálat, a mikor igen nagy gyorsasággal szaporodik. Ha ezen különbletek nem mennek többre, mint a hullámzás azon természetes menete, a melyet ezen mű korábbi részében már megjegyeztünk, a mi, ugy látszik, csaknem mindig követi a népesedés és élelem haladását, akkor el kell azt fogadnunk ugy, mint a dolgok rendes folyamatának egy részét. De a körülmények esetleg nagy erőt adhatnak nekik és akkor azon korszak alatt, a mig a munkakinálat gyorsabban szaporodik a keresletnél, a dolgozó osztályok a legkeményebb nyomort szenvedik. Ha például, a külső és belső okok összejátszásánál fogva igen nagy ösztön adatik egy ország szaporodására tiz vagy tizenkét év alatt és akkor aztán aránylagosan megszünik az, akkor világos, hogy a

munka fog folyni a vásárra tovább is, csaknem meg nem csökkent gyorsasággal, mig az alkalmazás és fizetés eszköze lényegesen megcsökkent. Épen ilyen körülmények közt a kivándorlás a leghasznosabb, mint időleges segély és ezen körülmények közt van ez idő szerint Nagybritannia.[1] Ámbár, ha semmi kivándorlás sem történik, a lakosság fokozatosan akkor is hozzá fog simulni a munkakereslet állapotához; de az időköz akkor a legnagyobb nyomor időszaka lesz, a melyet aligha lehet bármily emberi eszközzel enyhiteni; mert ha gyengithető is némely időszakokban, mivel különös osztályokat sujt, aránylagosan ki fog terjedni hosszabb időszakra és a lakosság nagyobb számára. Ily esetben az egyedüli valódi segély a kivándorlás; és a jelen pillanatban a tárgy igen is méltó a kormány figyelmére, ugy is, mint a humanizmus, ugy is, mint a politika követelménye.

V. FEJEZET.

A szegény-törvényekről.

Hogy orvosolják a szegény gyakori nyomorát, törvények alkottattak kényszeritőleg kimondani a segélyt; és ilynemü általános rendszer felállitásában Anglia különösen kitüntette magát. De félni lehet tőle, hogy bár megkönnyithette kissé az egyéni nyomor sulyát, a bajt a sokkal nagyobb területre vitte be.

Egy oly tárgy, a melyet gyakran emlegetnek beszélgetés közben és mindig ugy, mint nagy meglepetés tárgyát, hogy daczára annak az óriási összegnek, a melyet évente gyüjtenek össze ezen országban a szegények részére, mégis oly nagy nyomor van közöttük. Sokan azt hiszik, hogy a pénz bizonyára magánhasználatra vonatik el, mások azt, hogy az egyházi gondnokok és felügyelők pusztitják el annak legnagyobb részét ünnepélyekkel. Mindnyájan megegyeznek abban, hogy egy vagy más módon bizonyosan rosszul kezelik. Röviden, az a tény, hogy még az utolsó szükség ideje előtt is évente három millió gyüjtetett a szegények részére és mégis azoknak nyomora nem szünt meg, folytonos megdöbbenés tárgya. De a ki kissé alá néz a dolgok felszine alá, nagyon meg volna ütődve, ha a dolog másként volna, mint a hogy állitják, hogy van, vagy hogy ha általában minden font után nem négy, hanem tizennyolcz shilling folyna is be, az lényegesen változtatna a dolgon.

[1] 1816-ban és 1817-ben.

Tegyük fel, hogy a gazdagok hozzájárulása folytán, az a tizennyolcz penny vagy két shilling, a mit egy ember kap ma, egész öt shillingre felmenne, azt lehetne talán képzelni, hogy most már kényelmesen élhetnek és mindennap volna ebédjökre egy darab hus. De ez igen hamis következtetés volna. A mindennapi további három shilling odajuttatása a munkáshoz nem növelné meg a hus mennyiségét az országban. Most nincs elég mindegyiknek, hogy csak mérsékelt részük is legyen benne. Mi lenne hát a következmény? A huspiaczon a vevők közt való verseny gyorsan felnövelné a hus árát nyolcz penny vagy kilencz pennyről két vagy három shillingre fontonként és az áruczikk nem osztatnék sokkal több közt meg, mint jelenleg. Ha egy czikk ritka, és nem osztható szét egyáltalában, az, a ki a leghatározottabb vevő, vagyis az, a ki a legtöbb pénzt igéri érte, lesz a birtokos. Ha feltehetjük, hogy a vevők közt a husért a verseny elég soká tart arra, hogy nagyobb számu marha termeltessék évente, ez csak a gabona rovására volna tehető, a mi igen hátrányos csere volna; mert jól tudjuk, hogy az ország akkor nem volna képes ugyanazon lakosságot eltartani és a mikor az élelmiszer ritka a nép számához való arányban, akkor kevés különbséget okoz, vajjon a társadalom legalsóbb tagjainak két shillingje van-e vagy öt shillingje. Ők mindnyájan mindenesetre kénytelenek lesznek életmódjukat leszállitani a leggyengébb minőségre és a legcsekélyebb mennyiségre.

Mondható talán, hogy a vevők megnövekedett száma minden czikknél ösztönt fog adni a termelő iparnak, és hogy a sziget egész termelése növekedni fog. De az az ösztönzés, a mit ezen képzelt gazdagok adnának a népesedés szaporodásának, több, mint ellensulyozná azt; és a megszaporodott élelem több, mint arányosabb megszaporodott népszám közt volna felosztandó.

A gazdagoktól való gyüjtés egész fontonként tizennyolcz shillingig, még akkor is, ha a lehető leghelyesebb módon osztatnék ki, hasonló eredményt hozna létre, mint a mely az épen most felhozott feltevés mellett következnék be; és a gazdag semmi lehető áldozata, különösen pénzben, nem volna képes egy kis időre sem meggátolni a társadalom alacsonyabb osztályai közt a nyomor visszatérését, akárhol is. Nagy változások azonban igen is lehetők. A gazdag lehet szegénynyé és sokan a szegények közül gazdagokká; de mig a népesség és az élelem közt a jelen arány fennáll, a társadalom egyrészének szükségkép nehéznek kell találni egy család eltartását és ezen nehézség természetesen a kevésbbé szerencsés tagokra fog esni.

Először különösnek fog tetszeni, de én azt hiszem, hogy igaz, hogy én nem tudom pénzsegélyével javitani a szegény ember helyzetét és képessé tenni őt arra, hogy sokkal jobban éljen, mint élt azelőtt a nélkül, hogy aránylagosan másokat szoritson le abba az osztályba. Ha én megszoritom az én házamban elfogyasztott élelem mennyiségét és odaadom azt, a mit megtakaritottam, ugy én jót teszek vele a nélkül, hogy kárt okoznék akárkinek is magam és családom kivételével, a ki talán igen is elviselhetem ezt. Ha én feltörök egy darab müveletlen földet, és neki adom annak terményét, akkor jót teszek vele és minden tagjával a társadalomnak, mert az, mit ő előbb elfogyasztott, a közfogyasztás alá jő és valószinüleg némi uj termény is vele. De ha csak pénzt adok neki, feltéve, hogy az ország termelése ugyanaz marad, csak czimet adok neki nagyobb részeltetésre a termelésben, mint előbb, a mely részt ő nem kaphat meg a nélkül, hogy mások részét ne kisebbitse. Szembeszökő, hogy ez a hatás egyes esetekben oly kicsiny, hogy teljesen észrevehetlen; de mégis létezni kell neki, mint más hatásoknak, a melyek, mint sok rovar, mely benépesiti a levegőt, kijátszsza a mi észrevevésünket.

Feltéve, hogy az élelem mennyisége minden országban ugyanaz marad sok éven át, szembeszökő, hogy az élelemnek minden ember igénye értéke arányában kell szétosztatnia, vagyis azon pénzösszeg szerint, a melyet ő szánhat ezen oly általánosan szükségelt czikkre. Szembeszökő igazság tehát, hogy egy csomó ember igényének értéke nem növekedhetik meg más csomó ember igénye értékének csökkenése nélkül. Ha a gazdag ajánlana és adna naponta öt shillinget ötszázezer embernek a nélkül, hogy saját asztalát megröviditené, kétségkivül bekövetkezhetnék, hogy mivel ezek az emberek könnyebben élnének és nagyobb mennyiségü élelmiczikket fogyasztanának el, kevesebb élelem maradna felosztani a többi közt; és következőleg minden ember igénye csökkennék értékében és ugyannnyi darab ezüstért kevesebb mennyiségü élelmiczikket lehetne vásárolni és az élelmiczikkek ára általánosan emelkednék.

Ezen általános érvelések szembeötlőleg igazoltattak az utolsó szüktermések idején.[1] A feltevés, a melyből én kiindultam, hogy a gazdagtól fontonként tizennyolcz shilling vétessék el, csaknem valósággá vált és az eredmény az volt, a mit várni lehetett. Ha ugyanazon szétosztás történt volna, mint a mikor nem volt szükség, az élelmiszerek árában jelentékeny emelkedés szükséges követ-

[1] Az ezen fejezetben emlitett szük esztendők az 1800. és 1801. voltak.

kezmény lett volna; de következvén rá, mint történt, egy szükség, hatása szükségképen kettősen érezhetővé vált. Azt hiszem senkisem kételkedik rajta, hogy ha további három shillinget adtunk volna naponta minden munkásembernek az országban, mint fentebb feltételeztem, azon czélból, hogy legyen ebédjére, a hus ára a leggyorsabb és példátlan módon emelkedett volna. De bizonyára a gabona hiánya mellett, a mely lehetetlenné teszi minden embernek, hogy megtartsa rendes fogyasztását, még továbbra is ellátunk minden embert vásárolni ugyanazt a mennyiséget, mint előbb, az eredménynek minden tekintetben hasonlónak kellett lenni.

Ugy tetszik, nagymértékben kikerülte a figyelmet, hogy a gabona ára szükség idején sokkal jobban függ azon makacsságtól, a melylyel állandóan fennakarják tartani a fogyasztás ugyanazon mértékét, semmint a tényleges hiány mérvétől. Egy féltermés hiány, ha a nép rögtön belenyugszik abba, hogy csak felét fogyaszsza annak, a mit fogyasztott előbb, kevés vagy épen semmi hatással sem volna a gabona árára. Egy egytizenketted hiány, ha ugyanazon fogyasztás marad fenn tiz vagy tizenegy hónapig, a gabona árát csaknem bármely magasságra felemelheti. Mennyivel többet adnak községi segélyben, annál több tehetség adatik ugyanazon fogyasztás fentartására és természetesen annál magasabbra fog hágni az ár, mielőtt a fogyasztás szükséges csökkenése bekövetkezik.

Sokan azt állitják, hogy a magas árak nem csökkentik a fogyasztást. Ha ez valóban igaz volna, azt látnók, hogy egy bushel gabona ára száz font vagy több is lenne minden szükség esetén, a melyet behozatallal nem lehet teljesen és egészen megorvosolni. De a tény az, hogy a magas árak végleg megcsökkentik a fogyasztást; de az ország gazdagainak rovására, a nép nem akarván pótételekhez fordulni, és a nagy összegek által, miket a községek osztanak szét, ez a czél nem érhető el, mig az árak tulságosak nem lesznek, és kényszeritik a társadalom középosztályait, vagy legalább azokat, kik közvetlenül a szegények felett állanak, megtakaritani a kenyérből valamit, mert képtelenek tényleg megvásárolni a rendes mennyiségben azt. A szegény, a kiket községeik segélyeztek, egyáltalán nem panaszkodhatott a gabona magas ára miatt, mert hiszen az ár ezen tulságos volta és csupán ez volt az, a mi, ily megtakaritást követelvén, nagyobb mennyiségü gabonát hagyott a szegényebb osztály fogyasztására, a mely gabonának megszerzésére a községi segély őt képessé tette. A legnagyobb szenvedők a szükségtől kétségkivül a szegény felett közvetlenül álló osztályok voltak; és

ezek voltak a legszembeszökőbb módon sujtva az alattuk levőknek adott tulságos segélyek által. Csaknem minden szegénység viszonylagos; és én sokat kételkedem, vajjon ezen emberek oly szegények lettek volna-e, hogy ha ezen segitség felével egyenlő összeg egyenesen az ő zsebükből vétetett volna el, a mint lettek a társadalom pénzének azon uj felosztása által, a mely tényleg eszközöltetett.[1] Ez a felosztás az által, hogy a szegényebb osztálynak annyival nagyobb élelemre adott rendelkezést annál, a mire az ő ügyességük és szorgalmuk foka jogositotta őket, az ország tényleges viszonyai közt, épen ugyanazon arányban csökkentették az élet szükségleteinek megszerzési képességét, a melylyel a felettük levő osztályok magasabb tehetségük és szorgalmuk folytán természetszerüleg birnak; és lehet kérdés, vajjon azon segély foka, a melyet a szegény nyert és a mely képessé tette őt arra, hogy ne szoritkozzék a pótlékok használatára, a melyet minden más országban ily alkalmakkor a szükség törvénye kényszerit, nem volt-e több, mint ellensulyozva a szükség nyomása által ily nagyszámu népre a tulmagas árak folytán, és azon állandó baj által, mely abból származik, hogy oly sok embert szoritottak reá a községre, a kik azelőtt magukat csaknem kivülállóknak gondolták a szükség határain.

Ha megkétszereznők mindazok birtokát, a kik birják azt száz év felett, annak hatása a gabona árára lassu és jelentéktelen volna: de ha megkétszerezzük a munka árát az egész országban, a hatás a gabnaár emelkedésben gyors és nagy volna. E tárgy felett az általános elvek nem engednek meg ellentmondást; és hogy, azon különös esetben, a melyet vizsgálunk, a szegénynek adott segély nagyon nagy volt arra, hogy igen hatásosan működjék ily módon, eléggé ki fog tünni, ha visszaemlékezünk, hogy az utolsó szükségek előtt a szegények részére gyüjtött összeg három millióra becsültetett, és hogy az 1801. év alatti tiz millióra számittatott. Egy

[1] Feltéve, hogy az alsóbb osztályok átlag tiz shillinget keresnek hetenkint, és a közvetlen felettük levők huszat, nem lehet kétkedni, hogy szükség esetén ezen utóbbiak jobban megrendittetnek erejökben az élet szükségleteinek bevásárlásában, ha az alattok állóknak heti tiz shilling ajándékba adatik, minthogy ha saját keresetökből hetenkint öt shillinget elvesztenek. Egyik esetben mindnyájan egy szinvonalra huzatnak le, az élelmiszerek ára rendkivüli módon felmegy a verseny nagysága folytán és mind meggyengül bele. A másik esetben a szegény felett álló osztályok még mindig megtartanák viszonylagos felsőbbségök jelentékeny részét, az élelmiszerek ára nem emelkednék oly mérvben és megmaradó tizenöt shillingjökért sokkal többet vehetnének, mint az előbbi husz shillingért.

további hét millió működése a mérleg alján,[1] a mely kizárólag élelmiczikkek vásárlására fordittatik, jelentékeny előmozditóul járulván hozzá az ország sok részében a munkabérek emelkedése, és megnövelve az önkéntes adakozás bámulatos összege által, kellett, hogy igen hatalmas hatással legyen az élet szükségletei árának emelésére, hogy ha csak bárminő sulyt fektetünk is a legtisztább általános elvekre, a melyeket a látszat mindannyiszor megerősitett. Egy családos ember, tudtommal hetenkint tizennégy shillinget kapott a községtől. Rendes munkabére ekkor hetenkint tiz shilling volt s igy heti jövedelme huszonnégy. A szükség előtt szokás szerint vett hetenkint egy bushel lisztet, talán nyolcz shillingért, és következőleg marad tiz shillingjéből kettő más szükségletére. A szükség alatt képes volt megszerezni ugyanazon mennyiséget közel háromszoros árért, fizetett huszonkét shillinget egy bushel lisztjeért, és maradt, mint előbb, két shillingje más szükségleteire. Ilyen példák nem lehettek lehetségesek általánosan a nélkül, hogy sokkal magasabbra ne emeljék a buzaárakat, mint a minő az volt tényleg a drágaság akármely idejében. De hasonló példák egyáltalán nem voltak ritkák, és maga a rendszer az volt általában az adott segélyt hozzámérni a gabona árához.

Ha az ország forgalmi eszköze kizárólag fém lett volna, a melyet nem lehetett volna közvetlenül megszaporitani, lehetetlen lett volna oly további összeget, mint hét millió adni a szegénynek a nélkül, hogy a kereskedés műveleteit nagy mértékben megakadályozzuk. Ennélfogva ezen nagymérvü segély kezdetén, a mely szükségképen a társadalom minden osztályán át aránylagos kiadást okoz az élelmi szerekre, nagy szükséglet volt érezhető a forgalmi eszköz megszaporitására. Az akkor főleg forgalomban levő eszköz természete olyan volt, hogy tüstént lehetett kivánat szerint szaporitani. Az angol bank számadásaiból, a mint a Parliament elé terjesztettek, kitünik, hogy nem nagyon nagy további papirkibocsátás történt innen. Az addigi átlagos kibocsátásokhoz hozzáadott három

[1] Lásd egy kis 1800 novemberén kiadott röpiratot, melynek czime „An Investigation of the Cause of the present high price of provisions". Ezt a röpiratot sokan ugy magyarázták, mint egy kutatást a drágaság okaiban, és mint ilyen természetesen hiányos lett volna, mert mint bevallja, annak csupán egy okával foglalkozik. De ezen röpirat kizáró czélja az volt, megmutatni az élelmiszerek rendkivül magas árának fő okát a szükség mértékének arányában, elismerve a hiányt egy negyednek, a mint a Portland herczeg levelében van mondva, a mi, nagyon hajlandó vagyok azt gondolni, igen közel áll az igazsághoz.

és félmillió nem volt valószinüleg sokkal felette annak, a mi elég volt pótolni azt az érczpénz mennyiséget, a mely kivonatott a forgalomból. Ha ez a feltevés is az (és az arany kis mennyisége, a mely ezen időben, látható volt, a legerősebb okot adja azt hinni, hogy csaknem ugyanennyinek kellett visszavonva lenni) az következik, hogy a forgalom azon része, mely ered az angol bankból, bár megváltozott természetében, nem nagyon szaporodott meg mennyiségében; és tekintettel a forgalmi eszköz hatására minden áruczik árára, nem lehet kétkedni rajta, hogy teljesen ugyanazon lett volna, akár lett légyen ez az eszköz főleg guineakból, vagy fontos jegyekből és shillingekből, a melyek egyenértékűek lettek volna a guineakkal.

Ennélfogva a forgalmi eszköz növelésének szüksége főleg a vidéki bankok ellátására hagyatott és nem lehetett várni, hogy ily kedvező alkalmat megragadni ők haboztak volna. Egy vidéki bank jegykibocsátása, a hogy én gondolom, az általa kibocsátott jegyek azon mennyiségétől függ, mely forgalomban marad; és ez a mennyiség ismét, feltéve, hogy a bizalom meg van, azon összeg által határoztatik meg, a mely szükséges, hogy a vidék pénzforgalmát ellássa. Az élelmiszerek magas ára folytán, mindezen forgalom költségesebb lett. A munkások hetibérének fizetése maga, beleértve a községi segélyeket szembeszökőleg, a környék forgalmi eszközének nagy megszaporitását igényelte. Ha a vidéki bankok megkisérelték volna ugyanazon mennyiségi papir kibocsátását a nélkül, hogy ily különös kereslet lett volna benne, rövid időn figyelmeztette volna tévedésükre azoknak gyors és sürgős visszaözönlése; de ezen időben erre sürgős naponkénti szükségletre volt a kereslet, és ennélfogva mohón elnyelte őket a forgalom.

Még az a kérdés is felmerülhet, ha vajjon hasonló körülmények közt a vidéki bankok nem bocsáthattak volna-e ki közel ugyanazon mennyiségü papirpénzt, ha az angol bank nem szoritotta volna meg az érczpénzben fizetést. Ennek megtörténte előtt a vidéki bankok papirpénz kibocsátásait az a mennyiség szabályozta, a melyet a forgalom felvehet; és azután, ugy mint korábban, kötelesek voltak a hozzájok visszatérő bankjegyeket az angol bank jegyeivel fizetni. A két eset közti különbözet főleg azon veszedelmes gyakorlatból származik, mely a bank rendszabályozása óta fogadtatott el, hogy kibocsáthatnak egy és két fontos jegyeket, és azon kettős előszeretetből, a mit sok ember érez, hogy ha nem kaphat aranyat, a vidéki bank és az angol bank bankjegye között az utóbbi iránt.

Ezen igen nagymérvü kibocsátása a vidéki bankok bankjegyeinek 1800-ban és 1801-ben tehát szembeszökőleg sokkal inkább volt következménye, semmint oka az élelmiszerek magas árának; de a mikor egyszer elnyelettek a forgalom által, szükségszerüleg kellett éreztetni hatásukat az összes áruczikkek áraira és igen nagy akadályokat háritottak a visszatérő olcsóság utjába. Ez a rendszer nagy hátránya. A szükség idején nem lehet kételkedni rajta, hogy a megnövekedett forgalom az által, hogy megakadályozta azon zavarokat, a melyeket a kereskedés és spekuláczió másként szükségképen érzett volna, képessé tette az országot kereskedelme minden ágát kevesebb megzavarással folytatni és sokkal nagyobb gabonamennyiséget hozni be, mint tehette volna másként; de ezen időleges előnyöket ellensulyozandó állandó baj okoztathatott az összességnek, és a drágasági idő árait állandóvá tehette volna az, hogy ezt a megszaporodott forgalmi eszközöket nehéz lett volna visszavonni.

E tekintetben azonban sokkal jobb, hogy a nagy bankjegy kibocsátás a vidéki bankoktól jött s nem az angol banktól. A mig az érczpénzfizetés fel van függesztve, nincs egyáltalában lehetőség kényszeriteni a bankot, hogy vegye vissza jegyeit, ha azok tulbőségben vannak; de a vidéki bankoknál, mihelyt nincs szüksége a forgalomnak a bankjegyekre, azok visszatérnek; és hogy ha az angol bank nem szaporitja a jegyeit, az összes forgalmi eszközök igy csökkenni fognak.

Különösen szerencséseknek tarthatjuk magunkat, hogy a szükség két évére két oly körülmény következett be, a mely legalkalmasabb volt helyreállitani a jólétet és olcsóságot, a gazdag aratás és a béke, a melyek együttesen a jólét általános meggyőződését keltették fel mind a vevőkben, mind az eladókban; és az előbbieket lassuvá tévén a vételnél, az utóbbiakat törekedőkké az eladásnál, elhalmozást okoztak a piaczon és következőleg az ár gyors esését, a mely képessé tette a községeket elvonni segélyeiket a szegénytől és igy megakadályozni a magas árak visszatérését, a mikor az eladók közt a riadalomnak vége volt.

Ha a szükség két évére pusztán átlagos aratások évei következtek volna, erősen hajlandó vagyok azt hinni, hogy nem lévén semmi összehalmozódás a piaczon, a gabona ára csak egy aránylag jelentéktelen mértékben esett volna, a községi segélyeket nem lehetett volna megszüntetni, a papirpénz megszaporodott mennyiségére tovább is szükség lett volna és minden szükséglet ára fokozatosan állandóan alkalmazkodott volna a megszaporitott forgalmi eszközökhöz.

Ha a helyett, hogy időleges segélyt adtunk volna a községi segélyekből, a melyeket az árak első hanyatlására visszavonhatunk, általában felemeltük volna a munkabéreket, szembeszökő, hogy a forgalmi eszközök csökkentésének és a visszatérő olcsóságnak akadályai még jobban megszaporodtak volna; és a magas munkabér állandóvá vált volna a munkás minden előnye nélkül.

Nincs senki sem, a ki forróbban óhajtana látni valami valódi emelkedést a munka árában, mint én; de azt a kisérletet, a mely ezen czélt pusztán ugy akarja elérni, hogy a névleges árat emeli erőszakosan, a mi gyakorlatban is volt némi részben és ajánltatott is csaknem általánosan az utolsó szükségévek idején, azt minden gondolkodó embernek ugy kell visszautasitani, mint gyermekest és hatástalant.

A munka ára, ha hagyják, hogy megtalálja természetes szinvonalát, a legfontosabb politikai légsulymérő, mert kifejezi az élelmiszerek kereslete és kinálata közti arányt; az elfogyasztandó mennyiség és a fogyasztók száma közti viszonyt; és általában véve, eltekintve esetleges körülményektől, kifejezi továbbá világosan a társadalom szükségleteit a népesedés tárgyában; vagyis, hogy bármilyen legyen is egy házasságból a gyermekek száma arra, hogy pontosan fentartassék, a jelen lakosság, a munka ára épen elegendő lesz arra, hogy ezt a számot fentartsa, vagy felette vagy alatta lesz annak, a munka fentartására szükséges valódi alapok állása, akár állandó, akár emelkedő, akár csökkenő. A helyett tehát, hogy azt ily világitásban vizsgálnók, ugy tekintjük azt, mint a melyet tetszés szerint emelhetünk vagy szállithatunk le, mint valami olyat, a mi főleg ő felsége békebiráinak akaratától függ. Ha az élelmiszerek árának növekedése már jelzi, hogy a kereslet már tulnagy a kinálathoz, a czélból, hogy a munkást azon állapotba helyezzük, a melyben volt, azelőtt, egyszerüen felemeljük a munka árát, vagyis megnöveljük a keresletet, és ekkor aztán nagyon csodálkozunk, hogy az élelmiszerek ára is folytonosan emelkedik. E tekintetben nagyon hasonlatosan járnak el, mint tennének akkor, ha a közönséges időjelzőben a higany viharosra mutatna, s akkor azt valami erőszakos nyomással állandó szépre igazitanánk, s akkor aztán nagyon csodálkoznánk, hogy mégis folyvást esik.

Dr. Smith világosan mutatta, hogy egy szük esztendő természetes iránylata az, hogy vagy kitaszitja a munkások egy bizonyos számát a foglalkozásból, vagy kényszeriti őket kevesebbért dolgozni, mint azelőtt tették, mert a munkaadók képtelenek ugyanazon számot

foglalkoztatni ugyanazon áron. A munkabérek emelkedése szükségszerüleg odavezet, hogy többen kiessenek a munkából és teljesen meggátoltassanak azon jó eredmények, a melyek szerinte gyakran származnak egy mérsékelt szük esztendőből, az nevezetesen, hogy a nép alsóbb osztályait az kényszeriti többet dolgozni és gondosabb s iparkodóbbnak lenni. A helynélküli szolgák, és a munkanélküli munkások száma az utolsó szük években, szomoru igazolásai voltak ezen okoskodások helyes voltának. Ha a munkabérek általános emelkedése arányosan emelkedik az élelmiszerek árával, csak a gazdák és néhány nagy ur képes alkalmazni ugyanannyi számu munkást, mint előbb. A többi szolgát és munkást el fog kelleni bocsátani; és azok, a kik igy kidobattak állásaikból, természetesen kénytelenek lesznek a községre nehezedni. A dolgok természetes rendjén a szük évnek a munka ára leszállitására s nem emelkedésére kell hatnia.

Oly munkának közzététele s közforgalomba helyezése után, mint a minő Smith Ádámé, megvallom, különösnek látszik előttem, hogy annyi ember, a ki mégis arra számol, hogy közgazdának tartassék, még mindig azt hiszi, hogy a békebirák vagy épen a parlament mindenhatóságának hatalmában áll egy legyen szóval átváltoztatni az ország összes viszonyait; és ha az élelmiszerek kereslete nagyobb, mint kinálata, egy különös rendelet kibocsátása által egyszerre egyenlővé, vagy nagyobbá tenni a kinálatot a keresletnél. Sokan, a kik visszaborzadnának a maximum javaslatától, elfogadnák, hogy a munka ára arányba hozassék az élelmiczikkek árával, és nem látszanak észrevenni, hogy a két javaslat igen közel ugyanazon természetü és hogy mind a kettő egyenesen az éhségre vezet. Nem tesz különbséget, hogy vajjon képessé teszszük-e a munkást megvásárolni az élelmiczikkek ugyanazon mennyiségét, mint azelőtt ugy, hogy azok árát szabjuk meg, vagy ugy, hogy aránylagosan emeljük a munka árát. A munka árának emelésénél az az egyetlen előny az, hogy az élelmiszerek árának emelkedése, a mely szükségszerüleg következik belőle, felbátoritja a behozatalt; de ha a behozatalt kihagyjuk a kérdésből, mert azt esetleg megakadályozhatja a háboru vagy más körülmények, a munkabérek általános emelése az élelmiszerek árához aránylagosan, segittetve megfelelő községi segélylyel azok részére, a kik a munkából kidobattak, megakadályozva a megtakaritás minden faját, ép ugy, mint egy maximum, azt fogja eredményezni, hogy az összes termés, a melynek tizenkét hónapig kellene tartani, elfogyasztassék kilencz hónap

alatt és igy előáll az éhség. Ugyanakkor nem szabad elfelednünk, hogy ugy az emberiesség, mint a helyes politika szükségszerüleg követeli, hogy ezen alkalmakkor meg kell adnunk minden segélyt a szegénynek, a mit csak a dolog természete megenged. Ha az élelmiszerek állandóan megmaradnak a szükség árain, a munkabéreknek szükségszerüleg emelkedni kell, vagy pedig a betegség és éhség gyorsan meg fogja csökkenteni a munkások számát; és akkor a munka kínálata nem lévén egyenlő a kereslettel, annak ára hamar fog még nagyobb arányban emelkedni, mint az élelmiczikkek ára. De még egy vagy két szük esztendő, hogy ha a szegény teljesen magára van hagyatva azon átmenni, ugyanily fajta eredményt hozhat létre; és ennélfogva ép ugy érdekünk, mint kötelességünk ily szükségek idején időleges segélyt adni nekik. Ilyen alkalmakkor áll be az, hogy minden olcsó helyettesitője a kenyérnek és minden módja az élelmezésnél a takarékosságnak igénybevételik. Nem is kell nekünk nagyon nagy mérvben panaszkodni azon magas gabonaárra, a mely felbátoritva a behozatalt, növeli a kínálatot.

Mivel a szegény-törvényeknek és azon kisérleteknek eredménytelen volta, a melyek erőszakkal akarják emelni a munka árát, legjobban szük időben tünik ki, igazoltnak találtam magamat, hogy ezeket ezen szempontból vizsgáljam; és mivel a felemelt árak ezen okai nagyon nagy erőre jutottak az utolsó szükség idején a forgalmi eszközök szaporitása folytán, hiszem, hogy az általam e tárgyban tett kevés észrevétel megengedhető eltérésnek fog tekintetni.

VI. FEJEZET.

A szegény-törvényekről.

(Folytatva.)

Függetlenül, a hiányos termés évét illető minden megjegyzéstől, szembeszökő, hogy a lakosság szaporodása az élelmiczikkek arányos szaporodása nélkül, kell, hogy csökkentse minden ember keresetének értékét. Az élelmiszert szükségkép kisebb mennyiségekben kell kiosztani és következőleg egy nap munkája az élelmiszerek kisebb mennyiségét fogja megvásárolni. Az élelmiszerek árának növekedése vagy abból származik, hogy a népesség növekvése gyorsabb, mint az élelmiszereké, vagy abból, hogy a pénz más módon oszlik szét a társadalomban. Az ország tápláléka, a mely régen be van

népesedve, hogy ha szaporodik, lassan és szabályosan szaporodik és nem képes megfelelni semmi hirtelen keresletnek; de a pénz szétosztásában a változások a társadalomban nem oly ritkán fordulnak elő és kétségkivül ezek azon okok közt vannak, a melyek az élelmiszerek áraiban a folytonos változásokat okozzák.

Anglia szegény-törvényei a szegény általános helyzetét ezen két módon nehezitik. Első szembeszökő iránylatok az, hogy szaporitják a lakosságot a nélkül, hogy szaporitanák az ellátására szükséges táplálékot. A szegény ember megházasodhatik, bár csekély vagy semmi kilátása sincs arra, hogy eltartson községi segély nélkül egy családot. Ennélfogva mondható, hogy ezek hozzák létre a szegényeket, a kiket eltartanak; és mivel ennélfogva az ország élelmiszerei a nagyobbodó lakosság miatt minden embernek kisebb arányokban adhatók, szembeszökő, hogy azok munkája, a kiket nem a községi segély tart fenn, kevesebb mennyiségü élelmet szerezhet be, mint előbb és ennélfogva közülök többen lesznek kényszeritve segélyt kérni.

Másodszor a dologházakban elfogyasztott élelmiszerek mennyisége a társadalom azon részére, a melyet nem lehet általában a legvagyonosabb résznek mondani, megcsökkenti azon részeket, a melyek másként a legszorgalmasabb és legértékesebb embereket illetnék meg, és igy ugyanazon módon kényszeritik őket segélyt kérni. Ha a szegény a dologházban jobban élne, mint a hogy él most, a társadalom pénzének ezen uj felosztása szembeszökőbben vezetne arra, hogy megrontsa a dologházon kivül élők helyzetét, mivel az élelmiszerek árában emelkedést okozna.

Szerencséjére Angliának a parasztság körében még fennáll a függetlenség érzete. A szegény-törvények erősen hajlandók arra törni, hogy ez a szellem kiirtassék. Részben el is érték czéljukat; de hogy ha oly teljesen beváltak volna, mint várható volt, veszélyes irányzatuk nem lett volna oly soká eltitkolható.

Bárminő nehéz legyen is egyes esetekben, a segitséget kereső szegénységet szégyenletesnek kell tartani. Ily ösztönzőt ugy látszik feltétlenül szükségesnek kell tartanunk arra, hogy az emberiség nagy tömegét boldogitsuk; és minden általános kisérlet ezen ösztönző csökkentésére, bármily jóakaró is czélzata, mindig meghiusitja saját maga irányzatát. Ha a férfiak rávétetnek a házasságra tisztán a községi segély reményében, nemcsak igaztalanul kiséreltetnek meg abban, hogy magukra és gyermekeikre boldogtalanságot és függést zuditsanak, de megkisértettek abban is, hogy a nélkül,

hogy tudnák azt, sérelmet okoznak a velük egy osztályban levők mindegyikének.

Anglia szegény-törvényei ugy látszik hozzájárultak ahhoz, hogy felemeljék az élelmiszerek árát és lenyomják a munka valódi árát. Ennélfogva hozzájárultak ahhoz, hogy megszegényitsék a nép azon osztályát, a melynek egyedüli vagyona munkája. Nehéz is feltenni, hogy nem járultak hatalmasan hozzá ahhoz, hogy megteremtsék a szegény közt levő azt a gondatlanságot és takarékossághiányt, a mely annyira ellentétben van a kisiparosok és kisgazdák közt általánosan tapasztalható irányzattal. A dolgozó szegény, hogy egy közönséges kifejezést használjunk, mindig kezétől szájáig látszik élni. Jelen szükségletei foglalják le egész figyelmét és ritkán gondolnak a jövőre. Még akkor is, ha van alkalmuk takarékosságra, ritkán gyakorolják azt; de mindazt, a mit megkeresnek jelen szükségleteiken tul, általában szólva elviszik a sörházba. A szegény-törvényekről ennélfogva lehet mondani, hogy megcsökkentik mind módját, mind az akaratot a takarékosságra a köznép közt és ily módon meggyengitik a józanságra és munkásságra, és ezek által a boldogulásra vezető egyik legerősebb ingert.

Általános a panasz a mester-iparosok közt, hogy a magas bérek tönkreteszik minden munkásukat; de nehéz megérteni, hogy ezen emberek nem takaritanák meg magas béreik egyrészét családjaik jövő fentartására a helyett, hogy elköltsék azt iszákosságra és tékozlásra, ha nem támaszkodnának szerencsétlenség esetére a községi segélyre ellátásukban. És hogy a gyárakban alkalmazott szegény ezt a segélyt oknak tekinti arra, a miért elköl minden munkabért, a mit keres, és élvez, a mig csak tud, az kitetszik szembeszökőleg azon családok számából, a kik bármely nagy gyár bukása után azonnal a község nyakára esnek; daczára annak, hogy talán a gyárban szerzett munkabérek, a mig az virágzott, felette voltak eléggé a közönséges vidéki munkaárának arra, hogy megengedték volna nekik eleget megtakaritani maguk eltartására addig, mig munkájuk érvényesitésére valami más forrást találnak.

Olyan ember, a kit nem rettent el a sörházba járástól annak meggondolása, hogy halála vagy betegsége esetén feleségét és családját a községre hagyja, talán habozna igy elverni keresményét, ha tudná, hogy ez esetekben családja éheznek vagy esetleges könyörületességre volna hagyva.

A boldogság a köznép közt csak csökkenthető az által, ha a restség és tékozlás legerősebb akadályai igy elhárittatnak;

és positiv intézmények, a melyek a függő szegénységet ily általánossá teszik, csökkentik a szégyent, a mely a legjobb és leghumanusabb okok miatt kell, hogy hozzáköttessék.

Anglia szegény-törvényei kétségkivül a legjóakaróbb czéllal hozattak; de szembeszökő, hogy meghiusul e czélzatuk. Bizonyára szeliditik sok esetben azt a szigoru nyomort, mely máskülönben előfordulna; ámbár azon szegény helyzete, a kit a község tart el, minden körülményt tekintetbe véve, igen nyomoruságos. De az ezen rendszer ellen emelt ellenvetések egyik legfontosabbika az, hogy azon segély, a melyet igy kap némely szegény, magamagában csaknem kétséges áldás, a mellett Anglia köznépének egész osztálya oly annyira alá van vetve sok oly lealacsonyitó, kellemetlen és kénykedő törvénynek, a mely teljesen ellentétes az alkotmány valódi szellemével. A kivetés egész folyamata még mostani javitott állapotában is, ellenkező a szabadság minden fogalmával. A községi lakosság zaklatása olyanoknál, a kiknek családjai valószinüleg adó alá esnek, és azon szegény asszonyoké, a kik közel állanak a lebetegedéshez, nagyon utálatos és helytelen zsarnokság. És azon torlódások, a melyeket folytonosan okoznak ezen törvények a munkapiaczon, folytonosan odahatnak, hogy sokasitsák azok nehézségeit, a kik törekesznek fentartani magukat segély nélkül.

Ugy látszik, hogy a szegény-törvényekből eredő ezen bajok nem orvosolhatók. Ha segély osztandó ki a nép némely osztályának, felhatalmazás adandó valakinek, hogy itélje meg azon intézmények valódi czéljait és vezérlő elveit, a melyek szükségesek; de minden nagy beavatkozás más emberek dolgaiba egy neme a zsarnokságnak és a dolgok rendes állapotában ezen jog gyakorlását valóban zaklatónak tekinthetjük azokra nézve, a kik kényszerülvék segélyt kérni. Az egyházgondnokok és felügyelők zsarnoksága rendes panasz tárgya a szegények közt; de a hiba nem annyira ezen személyekben rejlik, a kik valószinüleg mielőtt nem voltak ily jogaik, nem voltak rosszabbak, mint más emberek, mint inkább minden ily intézmény természetében.

Meg vagyok győződve, hogy ha a szegény-törvények sohasem léteztek volna az országban, ámbár lehetett volna néhánynyal több eset igen sulyos nyomorra, a boldogságnak összes mennyisége a köznép közt sokkal nagyobb lett volna, mint a milyen most.

Az ilynemü minden rendszernek sarkalatos hibája az, hogy nyomja lefelé azoknak helyzetét, a kiket nem segit a község, és

igy több szegényt teremt. Valóban, hogy ha vizsgáljuk némely törvényeinket, a mely szoros összefüggésben van a népesedés törvényével, ugy fogjuk találni, hogy teljes lehetetlenséget kisérlenek meg; és ennélfogva nem fogunk meglepetve lenni, hogy czéljaik elérésében folytonosan meghiusulnak.

A hires Erzsébet-féle 43-ik czikk, a melyre annyiszor utaltak és csodálták, kimondja, hogy a szegények felügyelői „időről-időre két vagy több békebiró beleegyezésével szabályokat bocsáthatnak ki, hogy mindazoknak gyermekei, a kiknek szülei a mondott egyének által nem tartatnak képeseknek arra, hogy eltartsák és táplálják gyermekeiket, munkára szorittassanak; és hogy azon házas vagy nőtlen személyek is, a kik, nem lévén módjuk fentartani magukat, semmi rendes vagy napi élet foglalkozással nem birnak, a melylyel megszerezhetnék élelmöket; és hogy szedjenek hetenként vagy másként minden lakostól és minden földbirlalótól azon községben (oly megfélelő összegben, a mint helyesnek találják) megfelelő mennyiségü viaszkot, kendert, fonalat, vasat és más szükséges árut és anyagot, hogy a szegényt munkába állithassák".

Mi más az, mint annak kimondása, hogy az országban a munka fentartására szükséges alapok megszaporithatók akarat szerint és minden korlát nélkül a kormány ugy legyen szavára, vagy a felügyelők elhatározása szerint; szabatosan szólva ez a rendelkezés oly fenhéjázó és oly képtelen, mintha az mondatnék ki törvényesen, hogy jövőre két buzakalász nőjjön ott, a hol csak egy nőtt addig. Kanut, a mikor megparancsolta a hullámoknak, hogy ne áztassák meg királyi lábát, valósággal nem igényelt nagyobb hatalmat magának a természet törvényei felett. Semmi utasitás nem adatott a felügyelőknek arra, hogy mint növeljék meg a munkafentartási alapokat; a szorgalom, takarékosságot és a mezőgazdasági és kereskedelmi tőkét kezelésében a felvilágosult igyekezet nem ajánltatik ezen czélra, de azt várják mégis, hogy ezen alapok csodálatos növekedése tüstént fogja követni a kormány rendeletét, a melyet valami községi hivatalnok belátása szerint kezel.

Ha az a rendelkezés igazságosan és jóhiszemüleg hajtatnék végre, és ha a szégyen, a mely a községi segély elfogadásával jár, elmulna, akkor minden munkás megházasodhatnék oly korán, mint neki tetszik, biztos kilátásával annak, hogy minden gyermeke jól el lesz látva; és mivel a feltevés szerint nem volna semmi gátja a népesedésnek a házasság után való szegénység következményeiben, a lakosság szaporodása gyors volna a régi államok

példáján messze tul. Azután, a mit ezen munka korábbi részeiben mondtunk, rábizhatjuk az olvasóra, vajjon a legfelvilágosultabb kormány legnagyobb erőfeszitései is képesek lennének-e az életben lépést tartani az élelem és a lakosság közt, annál kevésbbé egy önkényes rendelet, a melynek hatása bizonyára inkább csökkentése, semmint növelése volna a termelő munka fentartási alapjainak.

Minden ország tényleges viszonyai közt a természet szaporitó erejét mindig készneк látjuk csaknem teljes erejét kifejteni; de a lehetőség korlátai között talán semmi sincs valószinütlenebb, vagy még inkább kivül eső minden kormány hatáskörétől, mint alattvalói igyekezetének oly irányban és ugy vezetése, hogy az emberi életfentartásra a legnagyobb mennyiség megtermeltessék, a mit csak a föld képes termelni. Szembeszökőleg nem lehetne ezt megtenni a tulajdonjog törvényének teljes megsértése nélkül, pedig ebből származott idáig minden, a mi becses az embernek. Oly nagy a hajlandóság a házasságra, különösen az igen fiatal embereknél, hogy ha a családeltartás nehézségei teljesen elhárittatnának, alig maradna valaki egyedül huszonkétéves korában. De melyik államférfi vagy észszerü kormány javasolná, hogy minden hustáplálék eltiltassék, hogy a lovak ne használtassanak dologban vagy kocsizásra, hogy mindenki burgonyával éljen és a nemzet egész ipara annak termeléséből álljon, kivéve azt, a mi a ruházat és lakás szükségeire kell? Ha ily változás eszközölhető is, kivánatos az? különösen akkor, ha kevés év alatt, mindezen megerőltetések daczára, a szükség, még pedig kevesebb segélykilátással mint valaha, kikerülhetlenül ujra előáll.

Ha egy ország egyszer megszünt egy uj gyarmat különös helyzetében lenni, mindig azt fogjuk találni, hogy művelésének tényleges állapotában vagy abban az állapotban, a melyben helyezheti őt észszerüleg a legfelvilágosodottabb kormány, az élelmiszerek szaporodását soha sem valami nagy idő mulva követi a népesség korlátlan növekvése és ennélfogva az Erzsébet-féle 43-ik czikk kellő végrehajtása, mint állandó törvényé, tényleges lehetetlenség.

Azt lehet talán mondani, hogy a tény ellentmond az elméletnek és hogy a kérdéses törvény életben maradt, és hogy végrehajtatott az utolsó kétszáz év alatt. Feleletül erre azt mondanám habozás nélkül, hogy nem hajtatott végre tényleg és hogy csupán nem pontos végrehajtásának köszönhető, mikép mostanáig benne maradt törvénykönyvünkben.

A szükségben levő személyeknek adott segély csekélysége,

az a szeszélyes és bántó mód, a melylyel gyakran adatik az a felügyelők által, és a természetes és tiszteletreméltó büszkeség, a mely még nem halt ki teljesen Anglia parasztsága közt, elrettentették azok gondolkodóbb és erényesebb részét attól, hogy házasságra lépjenek anélkül, hogy valamivel jobb kilátásuk legyen családjuk eltartására, mint a községi segély maga. Állapotaink javításának vágya és a félelem attól, hogy az rosszabbá válhatik, épen ugy mint a vis medicatrix naturae a természettudományban, a vis medicatrix reipublicae a politikában és folytonosan ellensulyozója azon rendetlenségeknek, a melyek szükkörü emberi intézményekből erednek. Daczára a népesedés javára való előítéletnek és a házasságra a szegény-törvényeken alapuló egyenes felbátoritásnak, mégis előző akadályként működik az a szaporodás ellen, és szerencse az országra, hogy igy működik. De ezen függetlenség és okosság szelleme mellett, a mely csökkenti a házasságok számát, daczára a szegény-törvények felbátoritásának, magok ezen törvények is okoznak egy nem jelentéktelen nagyságu akadályt és igy ellensulyozzák egy kézzel azt, a mit felbátoritanak a másikkal. Mivel minden község köteles eltartani saját szegényeit, természetesen fél megnövelni számukat és ennélfogva minden földbirlaló hajlandóbb lehordani, mint felépiteni a kunyhókat, kivéve ott, a hol a munkásszükséglet valóban égető. A kunyhók hiánya szükségképen erős akadályul hat a házasságra és ez az akadály valószinüleg a főok, miért lettünk mi képesek fentartani a szegény-törvény rendszerét ily sokáig.

Azok, a kik egy ideig nem voltak gátolva ezen okok által a házasodásban, vagy segittetnek igen gyengén saját otthonaikban, a hol szenvedik a szigoru szegénység minden következményeit, vagy össze vannak zsufolva szoros és egészségtelen dologházakban, a hol csaknem rendesen igen nagy a halandóság, különösen a kis gyermekek között. Az a borzasztó elbeszélés, a mit Jonas Hanway ad a község gyermekeinek ellátásáról Londonban, közismeretü és Howlett és más irók elbeszéléseiből ugy látszik, hogy az ország sok részében az ő helyzetük nem nagyon sokkal jobb. A szegénytörvények által okozott tulbő lakosság egy részét igy maguknak ezen törvényeknek hatása viszi el, vagy legalább ezeknek rossz végrehajtása. A megmaradt rész, mely életben maradt, azáltal, hogy a munkafentartásra rendelt alap igy nagyobb szám közt oszlik meg, mint a mi jól eltartható általa és jelentékeny részt elvon a szorgalmas és gondos munkás megélhetéséből a rest és hanyag

eltartására, nyomja helyzetét mindazoknak, a kik kivül vannak a dologházon, szoritja őket évről-évre többé és végre előhozza azt a rettenetes bajt, a miért mi annyira siránkozunk, hogy nevezetesen a nép nagy és természetellenes aránya az, a mely rá van ma már utalva az irgalomra.

Ha ez helyes előadása azon eljárásnak, a mely szerint hajtják végre a szóban forgó törvényt és azon hatásoknak, a melyeket az hozott létre, meg kell engedni, hogy megengedhetlen csalást követtünk el a szegényeken és olyat igértünk nekik, a mit távolról sem teljesitettünk.

Azon kisérletek, hogy valami nagy mértékben munkát adjanak a szegényeknek gyárakban, csaknem mindig meghiusulnak és a tőke és az anyagok elpusztultak. Azon kevés községben, a melyek jobb kezelés vagy nagyobb tőkék folytán képesek voltak ezen rendszert fogadni el, azon uj gyáraknak a piaczon való megjelenése az volt, hogy sok független munkást kidobott helyéből, a kik azelőtt hasonló módon voltak alkalmazva. Ez a hatás erős szemügyre vétetett Daniel Defoe által egy, a parlamenthez intézett kérvényében, melynek czime: „Alamizsnát adni nem jó tett". Beszélvén a község által eltartott gyermekek alkalmazásáról a gyárakban, igy szól: „Minden rőf szövött helyen, a melyet ezen szegény gyermekek fonnak ott, ugyanannyival kevesebbet fon néhány szegény család, mely fonta előbb és minden darab ruháért, melyet igy csinálnak Londonban, kell hogy ugyanannyi darabbal kevesebbet csináljanak Colchesterben vagy valahol másutt".[4] Sir F. M. Eden ugyanazon tárgy felett megjegyzi, hogy „a fonottak vagy szőnyegek akár a község által eltartott gyermekek, vagy magánmunkások által készittetnek, nem lehet többet eladni, mint a mennyire szüksége van a közönségnek".[5]

[4] Lásd a kivonatokat Daniel Defoetól Sir F. M. Eden fenti művében a szegényekről. I. k. 261. l.

[5] Sir F. M. Eden, szólván a szegény állitólagos jogáról a foglalkoztatásra mig képes dolgozni, és az eltartásra, ha nem képes dolgozni, igen helyesen megjegyzi: „kétkedni lehet azonban vajjon bárminő jog, a melynek eleget tenni lehetetlenségnek látszik, mondható e létezőnek" (I. k. 447. l.). Senki sem gyüjtött össze annyi anyagot arra, hogy itéletet képezhessen a szegény-törvények hatásáról, mint Sir F. M. Eden, és az eredményt ő igy fejezi ki: „Általában véve tehát igazságos okok látszanak lenni azon következtetésre, hogy ugyanazon jó, a mi várható a szegények kényszeritett eltartásából, messze ellensulyoztatik azon rossz által, melyet kikerülhetlenül teremt" (I. k. 467. l.). Szerencsés vagyok, hogy a szegény-törvényekről való véleményemre megkapom oly gyakorlati kutatónak helyeslését.

Azt lehet talán mondani, hogy ugyanazon okoskodás alkalmazható minden uj tőkére, a mely egy valamely iparban vagy gyártásban a versenyzők közzé lép, a mit ritkán lehet a nélkül megtenni, hogy károsítsuk némi részben azokat, a kik azelőtt foglalkoztak abban. De van lényeges különbség a két eset közt. Ebben a verseny teljesen igazságos és a mellett minden ember befogván egy foglalkozásba, kell, hogy ezt számításba vegye. Biztos lehet abban, hogy nem fog leversenyeztetni, hacsak versenytársa nem bir nagyobb ügyességgel vagy szorgalommal. A másik esetben a verseny egy nagy előnynyel van támogatva, a melynek segélyével, daczára annak, hogy versenytársai sokkal alacsonyabb ügyességgel és szorgalommal birnak, a független munkás mégis leszorittathatik és igaztalanul kizárathatik a piaczról. Talán ő maga is köteleztetik saját keresetforrása ellen a versenyhez hozzájárulni és ily módon a munkafentartási alapok egy oly üzlettől, a mely megfelelő hasznot hoz, elvonatnak egy olyanhoz, a mely csak segélylyel képes fentartani magát. Meg kell jegyezni általában, hogy ha egy munkafentartási alap közadózás utján állittatik elő, annak legnagyobb része nem uj tőke az üzletbe hozva, hanem a régi, a mely előbb hasznothozóbban volt felhasználva, uj csatornába vezetve. A gazda fizet a szegényadóba, felbátoritására egy rossz és hasznot nem hajtó iparnak, a melyet pedig saját földjén hasonlithatlanul több hasznával használhatott volna fel az országnak. Az egyik esetben a munkafentartási alap csökkenik naponta; a másikban gyarapodik naponta. És a szegények alkalmazására való megadóztatás ezen szembeszökő eredményét, hogy bármely országban csökkenti a munkafentartás valódi alapjait, megnehezíti azon képtelenség, mely feltételezi, hogy a kormány hatalmában áll foglalkozást találni minden alattvalójának, bármily gyorsan szaporodjanak is.

Ezen okoskodások nem arra valók, hogy alkalmaztassanak a szegényeknek bármi módon való foglalkoztatása ellen korlátolt módon és oly megszoritások mellett, a melyek nem engedik meg ugyanakkor szaporodásukat. Sohasem szeretek általános elveket nagyon messze levezetni, bárha azt gondolom, hogy azokat mindig szem előtt kell tartani. Egyes esetekben az egyesekre háruló jó oly nagy lehet és az általános baj oly csekély, hogy az előbbi világosan lenyomhatja az utóbbit.

Az én czélom csak az, hogy megmutassam, mikép a szegénytörvények, mint általános rendszer, nagy tévedésen alapulnak és

hogy a közönséges szónokolás a szegények tárgya felett, a mit oly gyakran látunk nyomtatásban és folyvást hallunk társalgás közben, nevezetesen, hogy a munka piaczi árának mindig elégségesnek kell lenni arra, hogy tisztességesen eltartson egy családot és hogy munkát kell keresni mindazok részére, a kik akarnak dolgozni, egyet jelent azzal, mintha azt mondjuk, hogy a munkafentartási alapok az országban nemcsak végtelenek, de változásnak sincsenek alávetve; és hogy legyen az ország termelése akár gyorsan, akár lassan növekvő, állandó vagy hanyatló, a képességnek arra, hogy teljes elfoglaltatást és jó béreket adjunk a munkásosztálynak, mindig pontosan ugyanannak kell maradni. Oly következtetés, a mely ellentétben van a kereslet és kinálat legvilágosabb és legszembeszökőbb törvényeivel és azt a lehetetlen állitást foglalja magában, hogy a terület bizonyos meghatározott mennyisége eltarthat egy végtelen lakosságot.

VII. FEJEZET.

A szegény-törvényekről.

(Folytatva.)

A szegény-törvények természetéről és hatásairól az előző fejezetben tett megjegyzéseket az 1815., 1816. és 1817-iki évek tapasztalata a legszembeszökőbb módon igazolta.[1] Ezen évek alatt két, legnagyobb fontosságu elv állittatott fel véglegesen, ugy, hogy az e tekintetben nem táplálhat kétséget egy okos ember elméjében.

Az első az, hogy az ország tényleg nem tölti be azt az igéretet, a mit tesz a szegényeknek a szegény-törvényekben, hogy nevezetesen fentartja és talál foglalkozást községi megadóztatás utján azoknak, a kik képtelenek fentartani magokat vagy családjaikat munkahiány- vagy más ok miatt.

És másodszor, hogy a törvényes községi megadóztatás igen nagy megnövekvése mellett, a melyet pedig az önkéntes adakozások a leghatározottabb és legdicséretreméltóbb módon segitettek, az ország teljesen képtelen volt elegendő foglalkozást találni azon számos munkás és iparos részére, a kik képesek voltak, és akartak dolgozni.

Bizonyára nem vitatható tovább, hogy a szegény-törvények tényleg megteszik azt, a mit igértek, a mikor tudva van, hogy sok, csaknem éhenhaló családot találtak Londonban és más nagy váro-

[1] Ez a fejezet 1817-ben iratott.

sokban, a kik féltek a községhez fordulni a dologházak tultömött, egészségtelen és borzasztó állapota miatt, a melyekbe fogadtattak volna be, ha ugyan egyáltalán befogadtattak volna; a mikor tudva van, hogy sok község teljesen képtelen volt beszedni az adót, a melynek növekvése, a létező törvények szerint csak arra vezetett, hogy több és több embert vigyen a község nyakára, és hogy azt, a mi összegyült, folytonos kisebb és kisebb mértékben tegye hatékonynyá; és a mikor tudva van, hogy az ország egyik részétől a másikig csaknem általános kiáltozás volt arra, hogy az önkéntes adakozás jöjjön segélyére a községi kirovásoknak.

A szegény-törvények hatálytalan voltának ezen erős bizonyitékai nemcsak azért tekinthetők ellenmondhatlan bizonyitékoknak, hogy nem teljesitik azt, a mit igértek, de azért is, hogy — a legerősebb bizonyitékok szerint — nem tudják azt megtenni. Minden ok közt az igéret megszegésére a legjobb ok: a teljes lehetetlenség azt teljesiteni; valóban ez az egyedüli védelem, mely megállhatja helyét. De bár teljesen megengedhető nem teljesiteni a lehetetlenséget, meg nem bocsátható ilyet tudva igérni. És ha mégis tanácsosabbnak látszott tovább is ezen törvény szerint járni el, a menynyire lehetséges, bizonyára okos dolog lett volna megváltoztatni a kitételeket, a melyekben ki vannak fejezve, és a nekik tulajdonitott általános értelmezést, hogy ne adjanak hamis tudomást a szegénynek arról, hogy mi van valósággal a lehetőség határai között.

Kitünt továbbá tény gyanánt, hogy igen nagy önkéntes adakozások, összekötve a nagyon megnövekedett községi kirovásokkal, és segittetve egyesek legügyesebb és szüntelen erőmegfeszitésökkel, képtelenek voltak a szükséges foglalkozást megszerezni azoknak, a kik munkájokból, a kereslet megszünte folytán — a mi az utolsó két-három év alatt állott be — kidobattak.

Lehetett volna talán előre látni, hogy mivel a társadalom nagy mozgalmai, azon nagy okok, a melyek haladásra késztetik a nemzetet, vagy állandóvá, vagy hanyatlóvá teszik hosszabb vagy rövidebb időre, nem tételezhetők fel, hogy a községi megadóztatásoktól vagy a jószivüség adományaitól függjenek; nem várható, hogy ilynemü kisérleteknek legyen erejök teremteni a dolgok állandó vagy hanyatló állapotában, azt a valóságos munkakeresletet, a mely csak a haladó állapot mellett van meg. De azoknak, a kik nem látták előbb az igazságot, az utolsó két év szomoru tapasztalata[1] megmagyarázhatta azt megdönthetlen meggyőződéseül.

[1] Az 1816 és 1817-iki évek.

Nem következik azonban semmi módon, hogy azon évi fizetések, a melyek a jelen nyomor segélyére tétettek, rosszul voltak megtéve. Ellenkezőleg, nem csak a legdicséretreméltóbb indokokból származtak, nem csak a nagy erkölcsi kötelességet töltötték be teljesen, embertársaikat a nyomorban segitvén; de tényleg is sok jót tettek, vagy legalább nagy bajt akadályoztak meg. Részleges meghiusulásuk nem szükségszerüleg jelzi a kitartás vagy az ügyesség hiányát azokban, a kik ezen munkában magukra vették a vezetést, de csak azt, hogy a megkisérlett dolognak csupán egy része gyakorlati.

Gyakorlati enyhiteni erejét és mérsékelni a szegény-nyomást a jelen bajban, hogy igy a szenvedőket jobb időkbe vezessük át, bár már ez is csak némi áldozat árán tehető meg nem csupán a gazdagok, de a szegények más osztályai részéről is. De gyakorlatiatlan bármely, akár magán, akár országos évi fizetéssel visszaállitani egyszerre azt a nagy keresletet áruczikkek és munka iránt, a melyet az események elejtettek és a mely, habár megindittattak is, most a megvalósitás lehetőségén kivül állanak.

Az egész dolog minden oldalról körül van véve a legborzasztóbb nehézségekkel, és a dolgok egy állásában sem annyira szükséges Daniel Defoé-nak az előbbi szakaszban idézett mondására megemlékezni. Az egész országban a gyárosok és a Spitalfieldi szövők különösen a legmélyebb nyomorban vannak, a melyet közvetlenül és egyenesen a kereslet hiánya okozott az iparok terményei iránt, és a tulajdonosoknak ebből folyó kényszerü helyzete a munkásokat elereszteni, hogy a kinálatot arányba hozhassák a a kikötött kereslettel. Azt javasolta azonban néhány jóakaró, hogy aláirás utján alap gyüjtessék azon határozott czélból, mikép munkához segittessenek ismét azok, a kik elereszttettek munkaadóik által, a minek hatása csak az lehet, hogy továbbra is eláraszsza a piaczot, a mely már ugy is tul van tömve. Ez a legtermészetesebb és leghelyesebb módon elmondatott a gyárosok által, hogy az megakadályozza őket abban, hogy leszállitsák a kinálatot, és azt az egyedüli utat kövessék, a mely egyedül mentheti meg tőkéik teljes elpusztulását és annak szükségét, hogy egy rész helyett minden munkásukat elereszszék.

Más oldalról a kereskedők és gyárosok némely osztályai igen hangosan lármáznak az idegen áruk kitiltásáért, a melyek a hazai terményekkel versenyre léphetnek és beleszólhatnak, a mint ők állitják, a britt ipar foglalkoztatásába. De ezt a legtermészetesebb

és legigazabb módon ellenzik a britt alattvalók többi osztályai, a melyek igen nagy kiterjedésben oly áruk kikészitésével és feldolgozásával foglalkoznak, a melyeket idegen országokból hoznak be. És meg kell engedni, teljesen igaz, hogy egy oly udvari bál, melyen csak britt anyagok engedtetnének be, azt jelenthetné, hogy igy az ország egy negyedét kilöknők foglalkozásából, épen annyi embert, a mennyit ellát az más országban foglalkozással.

Mégis kivánatos volna, ha lehetne foglalkoztatni azokat, a kik munkanélkül vannak, hogy ha csak a czélból is, hogy elkerültessenek a restség erkölcsi következményei és azon rossz szokások, a melyek abból származnak, hogy jelentékeny ideig puszta alamizsnából él valaki. De az épen most rajzolt nehézségek bizonyitják, hogy a kisérlet ezen részében nagy ovatossággal kell eljárni, és hogy a foglalkozások azon nemei, a melyek választandók, olyanok legyenek, a melyeknek eredménye nem lesz létező tőkék megtámadása. Ilyenek a mindennemü közdolgok, utak, hidak, vasutak, csatornák stb. létesitése és javitása; és most talán, a mezőgazdasági tőke nagy elveszése óta, csaknem mindennemü munka a szántóföldön, a mi közaláirás utján foganatositható.

De még ezen módu alkalmazása mellett is a munkának sokak segitése magával hozza mások hátrányát. Minden ember jövedelmének az a része, a mely ilynemü aláirásokra fordittatott volna, szükségképen elvész azon különböző nemü munkákra nézve, a melyet támogatott volna az a rendes csatornákon át; és az igy az ezen csatornákon okozott kereslet nyomást idéz elő szükségképen oly helyeken, a hol máskép kikerülték volna azt. De ez oly hatás, melyet ily esetekben lehetetlen kikerülni; és mint időleges rendszabály nemcsak jótékony, de helyes is felosztani nagyobb területre a bajt a végből, hogy ereje egyes részeknél annyira szelidittessék, hogy mindenki által elviselhető legyen.

A szemmel tartandó nagy czél az, fentartani a népet a jelen nyomorban azon reményben, (és azt hiszem igaz reményben), hogy jobb idő jön. A nehézség kétségkivül jelentékenyen megnehezül azon bámulatos ösztönök által, a mely a mult években az ország szaporodására adatott, a melynek hatását nem lehet egyszerre elfojtani. De valószinüleg látni fogjuk, mikor a népesség legközelebbi adatai közzététetnek, hogy a házasságok és születések csökkentek, és a halálozások szaporodtak még nagyobb mértékben, mint 1800-ban és 1801-ben; és ezen eredmény folytatása bizonyos mérvben kevés év alatt meglassitja a szaporodás menetét, és

összevetve Európa és Amerika növekvő szükségletével a növekvő gazdagság okát, és idehaza azzal, hogy az áruczikkek kinálása a forgalmi eszközök megváltozása folytán okozott uj vagyonfelosztáshoz hozzásimul, ujra életet és erélyt fog adni minden kereskedelmi és földmivelési dolgainknak és visszahelyezi a munkásosztályokat a teljes kihasználás és jó munkabérek helyzetébe.[1]

A szegény nyomoráról, és különösen a pauperismus növekedéséről az utolsó években a legtévesebb vélemények forogtak közkézen. A háboru folyama alatt a községi segélyre szoruló emberek aránya főleg az élelmi szükségletek magas árának tulajdonittatott. Láttuk, hogy az életszükségletek árai nagy és hirtelen csökkenést mutattak, és ugyanakkor a lakosság még nagyobb aránya szorult községi segélyre.

Azt mondják most, hogy az adó az egyedüli oka nyomoruknak, és a munkakeresletben beállott rendkivüli szünetelésnek; mégis legerősebb azon meggyőződésem, hogy ha minden adó megszünnék holnap, ez a szünetelés a helyett, hogy véget érne, jelentékenyen megnehezednék. Ily esemény más és általános emelkedését jelentené a forgalmi eszköz értékének és magával hozná az iparnak azt az elbátoritlanitását, a mely a társadalom minden ilyen nagy változásával együttjár szükségképen. Ha, a mint állitották, a munkásosztályok ma több mint felét fizetik annak, a mit kapnak az adókba; annak bizonyosan nagyon keveset kell tudni azon törvényekről, a melyek szabályozzák a munkabéreket, a ki csak egy pillanatra is feltenné, hogy a mikor az áruczikkek, a melyekre ők költenek, felére leestek az adók megszüntetése folytán, azon munkabérek még továbbra is fenmaradnának ugyanazon névleges értékben. Ha megmaradhatnának csak rövid időre is ugyanugy, mig minden áruczikk esett és a forgalmi eszköz értéke aránylag csökkent, gyorsan látható volna, hogy nagy számuk hamar kidobatnék munkájából.

[1] 1825. Ez következett be jelentékeny mérvben; de inkább tulajdonitható a később, mint az előbb jelzett okoknak. Az 1821-iki adatokból kitünt, hogy az 1817 és 1818-iki szük évek kis hatást gyakoroltak a halálozások és születésekre, összehasonlitva azon nagy aránynyal, a melylyel a bő évek szaporitották azokat; ugy hogy a népesedés nagy gyorsasággal haladt előre az 1820-ban végződő tiz év alatt. De a népesség ezen nagy növekvése meggátolta a munkásosztályokat abban, hogy oly teljesen alkalmaztassanak, a mint várható volt a kereskedelem és földmivelés kedvező helyzetétől az utolsó két vagy három év alatt.

Az adózás hatása sok esetben valóban veszélyes igen nagy mértékben; de szabályként állitható fel, a mely kevés kivételt enged meg, hogy az a segitség, a mi azáltal érhető el, hogy egy adó megszünik, semmi tekintetben nem egyenlő azon sérelemmel, mely egy ujnak behozatalában rejlik; és általában mondható, hogy az adózás különös kára azon akadályban rejlik inkább, a mit a termelésen gyakorol, semmint azon megcsökkentésben, a melyet okoz a keresletben. A hazai termelés és hazai szükséglet tárgyát képező összes czikkekre nézve egészen biztos, hogy a tőke átváltozása jövedelemmé, a mi a kölcsönök természete, kell, hogy szükségképen megnövelje a kereslet arányát a kinálathoz; és az egyesek jövedelmének átváltozása a kormány jövedelmévé, a mi a helyesen szervezett adózás eredménye, bármily nehéz legyen is az igy megadóztatott egyénre, nem lehet semmi következménynyel a kereslet általános összegének megcsökkentésére. Természetesen megcsökkentené a megadóztatott személyek keresletét, megcsökkenvén vásárlóképességük; de ugyanazon összegig, a meddig azon egyének képessége megcsökkent, fog megnövekedni a kormány és az általa alkalmazottak képessége. Ha egy évi ötezeret hozó birtokon kétezer zálogjog van, két család, mindegyike igen jó viszonyok közt, élhet annak jövedelméből és mindkettőnek lehet jelentékeny szükséglete lakhely, butorok, kocsik, fényes ruha, selyem, gyapot stb.-ben. Az az ember, a kié a birtok, természetesen sokkal rosszabbul jár, ha a zálogolt kötvény elég, de azok a gyárosok és munkások, a kik szolgáltatják a selymet, fényes ruhát, gyapotot stb. ezen elégés által csak annyiban nem érintetnek jótékonyan, mert jelentékeny idő kell, mielőtt a meggazdagott tulajdonos uj igényei és izlése kipótolja a korábbi keresletet; és hogy ha meglesz az a kedvtelése, hogy további jövedelmét lovakra, kutyákra, urasági szolgákra költse, a mi valószinü nemcsak azon gyárosok és munkások, a kik azelőtt szállitották a selymet, ruhát és gyapotot, fosztatnak meg munkájuktól, de az uj szükséglet sokkal kevésbbé lesz kedvező a tőke növelésére és az ország általános vagyonosságának emelésére.

A most mondott példa közelebbről mutatja, mint általánosan képzelnők, az államadósság hatását a társadalom munkásosztályaira és azt az igen nagy tévedést, ha felteszszük, hogy mert az összesség jelentékeny részének igényei növekedni fognak az adósság megszüntével, ezek a növekedett igények nem fognak ellensulyoztatni és gyakran több, mint ellensulyoztatni a tőkepénzesek és a kormány keresletének megszünte által.

Egyáltalában nem akarom e fejtegetések által azt vitatni, hogy az államadósság nem lehet oly sulyos, a mi végtelenül károssá válhatik valamely államra nézve. A tulajdon felosztása és szétosztása, a mi annyira jótékony, ha csak bizonyos határok közt mozog, végzetes a termelésre, ha végsőkig van feszitve. Egy ötezer fontos évi jövedelmü birtok megosztása rendesen növelni fogja a keresletet, ösztönözni a termelést és javitani a társadalom szervezetét; de egy évi nyolczvan fontos birtok felosztása rendesen teljesen ellenkező eredményeket hoz létre.

Azonban azon valószinüség mellett, hogy a tulajdon azon szétosztása, a melyet az államadósság okoz, igen messze vezethet, a szétosztás folyamata oly eszközök utján történik, a melyek gyakran nagymértékben zavarják a termelést. Ezen zavaroknak szükségképen be kell bizonyos terjedelemben következni az adózás bármely neménél; de kedvező körülmények közt ez ellensulyoztatik a keresletnek igy adott ösztönzéssel a kinálattal szemben. Az utolsó háboru idején, az élelmiszerek és lakosság bámulatos növekvéséből bátran lehet következtetni, hogy a termelés ereje nem volt lényegesen meggátolva, daczára az adózás rengeteg összegének; de a dolgok azon állapotában, a mely a béke óta következett be, és az ország nyers terményei csere értékének rendkivüli hanyatlása mellett és a forgalmi eszközök rákövetkező nagy megcsökkenéséből, az adózás sulyának és terhének nagyon gyors megnövekedése szükségképen megsulyosbitotta nagyban a többi okokat, a melyek nehezitik a termelést. Ezt a hatást érezték jelentékeny mértékben a vidéken; de a teher ezen a részen már nagyon szeliditve van;[1] és a kereskedő és ipari osztályok közt, a hol a legnagyobb szám munkanélkül van, a baj szembeszökőleg nem annyira a tőke és termelési eszközök hiányából ered, mint inkább hiányából a már elkészült áru piaczának, a mely hiányon az adók megszüntetése, bármennyire helyes és valóban feltétlenül szükséges az végleges megoldásul, bizonyára nem a közvetlen és különös orvosság.

A szegénység növekvésének főokai, a jelen válságtól függetlenül, először a gyári rendszer nagy megnövekvése és a gyári munka kikerülhetlen változásai; és másodszor és különösebben az a gyakorlat, a mely elfogadtatott némely megyében és a mely igen általánosan elterjedt az egész országban, hogy t. i. annak, a minek

[1] Irva 1817-ben. Emelkedett később ujra egy már nagy esés után a gabonaárakban 1818 után.

a munkabérének kellene lenni, jelentékeny részét adják ki községi segélyül. A háboru alatt, a mikor a munkakereslet nagy és növekvő volt, egészen bizonyos, hogy semmi más, csak ilynemü eljárás volt képes megakadályozni azt egy időre, hogy a munkabérek teljesen felemelkedjenek az életszükségletek arányára, bármily magasra emelkedtek is az adózás folytán az életszükségletek. Láttuk ennélfogva, hogy Nagybritannia azon részeiben, a hol ez a gyakorlat legkevésbbé terjedt el, a munkabérek legjobban emelkedtek. Ez volt az eset Skóciában és Anglia északi részén sok helyütt, a hol a javulás a munkás-osztályok helyzetében, és növekvő képességük az életszükségletek és kényelmek beszerzésében különösen feltünő volt. És ha némely más részében az országnak, a hol az eljárás nem volt nagyban divatban és különösen a városokban, a munkabérek nem növekedtek ugyanazon mértékben, az a közelfekvő vidékek olcsón felnevekedett lakosságának beözönlésével és versenyzésével indokolható.

Helyes megjegyzése Smith Ádámnak, hogy a törvényhozás kisérlete a lelkészek fizetését emelni mindig eredménytelen volt, miután az olcsó és nagymérvü kinálat azon ifjakban, a kik olcsó nevelés által az egyház részére neveltettek az egyetemeken, mindig megvolt. És hasonlóul igaz, hogy semmi emberi erőfeszités nem tarthatja fenn a napimunka árát annyira, hogy képessé tegyen egy embert keresményéből eltartani egy mérsékelt számu családot, mindaddig, mig azok, a kiknek kettőnél több gyermekük van, teljes igénynyel bíróknak jelentetnek ki a községi segélyre.

Ha ez a rendszer általánossá lenne, és megvallom, nekem ugy tetszik, hogy a szegény-törvények természetesen idevezetnek, nincs semmi ok, hogy miért ne kezdődjék a községi segély fokonkint korábban és korábban; és nem habozom azt állitani, hogy ha az ország kormánya és alkotmánya minden más tekintetben olyan tökéletes is volna, mint a legvadabb rajongó volna képes kigondolni, ha az országgyülés évenkint összejönne, a szavazatjog egyetemes, háboru, adó és fizetés ismeretlen volna, az udvartartás tizenöt fontba kerülne is évente, az ország nagy tömege mégis szegények gyüjteménye volna.

Vádoltak azzal, hogy oly törvényt óhajtok, mely eltiltsa a szegényt a házasságtól. Ez nem igaz. Annyira távol állok ily törvény javaslásától, hogy határozottan kijelentettem, hogy ha bárki is ugy találja jónak, hogy megházasodjék a nélkül, hogy kilátása

volna fentartani tudni egy családot, legyen meg neki legteljesebb szabadsága igy tenni; és a mikor csak azt fogták rám olyanok, a kik helytelen következtetéseket vontak azokból, a miket mondtam, hogy én bárminő eltiltó javaslatokat tettem, én állandóan és egyformán helytelenitettem azokat. Valóban határozottan azon véleményben vagyok, hogy a házassági kor hatására vonatkozó bármely positiv törvény mind igaztalan, mind erkölcstelen volna; és az én legnagyobb ellenvetésem az egyenlőség rendszere és a szegénytörvények rendszere ellen (két rendszer, mely, bár különböző külsőleg, oly természetü, mely ugyanazon eredményekre vezet) az, hogy az a társadalom, a melyben tényleg végrehajtattak, utoljára azon borzasztó választás elé állittatik: választani általános nyomor vagy a házasság ellen irányuló egyenes törvények hozatala közt.

A mit én javasoltam valóban, az igen különböző rendszabály. Az a fokozatos és igen fokozatos eltörlése a szegény-törvényeknek.[1] És az ok, miért javasoltam ilynemü tervet meggondolásra, az az erős meggyőződésem, hogy határozottan azok csökkentették a a munkás-osztályok béreit és tették általános helyzetét lényegesebben rosszabbá, mint lett volna, ha a törvények sohasem léteztek volna. Működésük mindenütt elnyomó; de különösen nehéz a nagy városok dolgozó osztályára. Vidéki községekben a szegény valóban kap valami ellenszolgálatot alacsony béreiért, miután gyermekei egy bizonyos számon tul valóban a község által tartatnak el; és ámbár ennek bizonyosan nagyon szomoru hatásunak kell lenni a munkás emberre, hogy ő neki alig lehetséges megházasodni a nélkül, hogy szegények atyja legyen, mégis, ha ki tud békülni ezen kilátással, ez az ellenszolgáltatás — már olyan, a milyen — kétségkivül megadatik neki. De Londonban és az ország minden nagy városában a bajt minden kártalanitás nélkül kell elszenvedni. Az előnyök által felszaporitott vidéki lakosság természetesen és szükségképen a városokba tódul, és ép oly természetesen és szükségképen lenyomja ott a munkabéreket; mig ténylegesen azok, a kik a városokban házasodnak és nagy családdal birnak, semmi segélyt nem kapnak községeiktől, ha csak ténylegesen nem éheznek, és egyáltalában ez a segitség, a mit a gyári iparos-osztályok kapnak családjaik eltartására, a lenyomott munkabérek mellé segitségül teljesen jelentéktelen.

A vidéki verseny hatásainak orvoslására, a városok mesteremberei és gyári munkásai, hajlandók voltak összejátszani a czélból,

[1] Oly fokozatos, hogy ne érintsen egyetlen ma élő, vagy a következő két évben születendő egyént.

hogy fentartsák a munkát és meggátoljanak egyeseket egy bizonyos munkabér alatt dolgozni. De az ily összejátszások nemcsak törvénytelenek,[1] de észszerütlenek és hatástalanok is; és hogy ha az ipar valamely ágában a munkások kinálata oly nagy, hogy természetesen csökkentené a munkabéreket, azoknak erőszakos fentartása esetleg azzal járhat, hogy ugyanannyit lök ki helyéből, hogy azoknak fentartási költsége teljesen egyenlő azzal a nyereséggel, mely a magasabb bérekből ered, és igy ezen magasabb bérek az egész testületre nézve teljesen haszontalanokká lesznek.

Világosan mondható, hogy feltétlen lehetetlenség, hogy a társadalom minden különböző osztályai mind jól fizetve, mind teljesen foglalkoztatva legyenek, ha a munkakinálat általában tulhaladja a keresletet; és mivel a szegény-törvények a leghatározottabb módon arra törnek, hogy a munkakinálat tulhaladja a keresletet, hatásuknak annak kell lenni, hogy vagy általában lenyomják a munkabéreket, vagy ha azok mesterségesen fentartatnak, nagyszámu munkásokat kitesznek a munkából és igy állandóan nevelik a társaság munkás-osztályaiban a szegénységet és nyomort.

Ha e dolgok igy vannak, (és én erősen meg vagyok győződve, hogy igy vannak) csak a legnagyobb fájdalmat keltő dolog lehet azoknál, a kik aggódnak a társadalom nagy tömegének boldogsága felől, hogy azon irók, a kiket most a legnagyobb mértékben olvas a köznép, vádjuk anyagául épen azt a vezérelvet választották, a mely egyedül képes általában megjavitani helyzetüket és helyeslésük tárgyaul épen azt a rendszert, a melynek kikerülhetlenül a szegénységben és nyomoruságban kell őket tartani.

Arra tanittatnak, hogy egyáltalán nincs mód arra, hogy bármily korlátot vessenek hajlamaikra, vagy gyakoroljanak bármely mértékben erélyességet a házasság ügyében, mert hiszen a község kötelezve van eltartani mindazt, a ki születik. Arra tanittatnak, hogy ép oly kevés mód van arra, hogy a takarékosság erényét gyakorolják, és felhasználva a takarékpénztárak által nekik nyujtott módokat, félretegyék keresetök egy részét, mig magánosan élnek, arra, hogy bebutorozzanak egy kunyhót, ha megházasodnak és képessé tegyék

[1] Ez azóta megváltozott; de ezen rész következő szavai különösen alkalmazhatók a jelen időben, az 1825. év végén. A munkások kezdik érezni, hogy ha feltudják emelni munkabéröket a kereslet szinvonala felé és a czikkek ára felé, teljesen lehetetlen, hogy mindnyájan vagy csaknem mindnyájai munkában maradhassanak. A munkaadók kikerülhetlen baj nélkül nem foglalkoztatnának ugyanannyi munkást, mint előbb.

magukat illedelemmel és kényelemmel indulni meg az életbe, mert hiszen azt gondolják, hogy a község köteles befedni meztelenségüket és találni részükre ágyat és széket a dologházban.

Arra tanittatnak, hogy a társadalom felsőbb osztályai részéről járó minden kisérlet, beléjük oltani az okosság és takarékosság követelményeit, csak azon ohajtásból származhatik, hogy megtakaritsák azt a pénzt, a mit a szegény-adó czimén fizetnek, bárha teljesen biztos, hogy az egyedüli mód, mely szerint az erkölcsiség és vallás törvényei szerint lehet odaadni a gazdag vagyonának legnagyobb részét a szegénynek az, ha a szegény részéről eszélyesség gyakoroltatik a házasodásnál és takarékosság mind azelőtt, mind azután.

Arra tanittatnak, hogy a teremtő parancsolatát: szaporodjatok és sokasodjatok, akarjuk ellentétbe hozni azon törvényekkel, a melyeket ő maga jelölt ki az emberi nem növekvése és szaporodása körül; és hogy az épen kötelessége egy embernek korán megházasodni, még akkor is, ha — nem lévén képes több élelmiszert termelni az az ország, a melyben él — sarjadéka nagyobb részének idő-nap előtt kell meghalnia, és következőleg semmi szaporodás nem származik belőlük, ép ugy, mint a mikor az ily házasságok gyermekei mind felnevelhetők, és van hely és élelem a népesség nagy és gyors szaporodására.

Arra tanittatnak, hogy a munkás-osztályok helyzetére nézve nincs semmi más különbség oly ország közt, mint Anglia, mely rég jól be van népesitve, és a hol az a föld, mely még nem vétetett művelés alá, aránylag meddő, és oly ország közt, mint Amerika, a hol millió és millió hold kitünő föld kapható csekélységért, csak az, a mi az adózásból ered.

És arra tanittatnak — micsoda képtelenség! — hogy az egyedüli ok, hogy miért keres az amerikai munkás egy dollárt naponta és az angol munkás két shillinget, az, hogy az angol munkás e két shilling nagy részét adóban fizeti meg.

Ezen tanok némelyike oly durván képtelen, hogy nem kétlem, egyszerre visszautasitja őket sok munkás közérzéke. Bizonyosan csak bánthatja őket, hogy ha fő reményük gyermekeik eltartására a községi segély: csak községi eledelt, községi ruházatot, községi butort, községi házat és községi kormányzatot várhatnak és tudniok kell, hogy olyan emberek, a kik igy élnek, bizonynyal nem lehetnek boldog és megelégedett állapotban.

Alig kerülheti ki a közönséges kézmüves figyelmét, hogy mennél ritkább a munkás valami alkalommal, annál nagyobb részt

tarthat meg magának annak értékéből, mit munkaadója részére készit; és a legtermészetesebb következtetés az, hogy előrelátás a házasságnál, a mely az egyedüli erkölcsös eszköz megakadályozni a munkások többletét a kereslet felett, csak az egyedüli mód, a melylyel a szegénynek állandóan nagyobb részt biztosithatnak mindenben, mit az ország termel.

Egy egyszerü ember, a ki olvassa bibliáját, kell, hogy meggyőződve legyen arról, hogy az irgalmas Isten által egy értelmes lénynek adott parancsolatot nem lehet ugy magyarázni, hogy annak czélja csak betegség és halálhozása legyen a sokasodás helyett; és egy egyenes, egészséges észjárás beláttatja vele, hogy ha oly országban, a hol a tápláléknak csak kevés, vagy semmi szaporodása nem várható, minden ember megházasodhatnék tizennyolcztól husz éves koráig, a mikor rendesen leginkább hajlandó arra, a következésnek csak megszaporodott szegénység, megszaporodott betegség és megszaporodott halandóságnak, és nem megszaporodott számnak kell lenni, legalább mindaddig, mig igaz marad (a min nehezen lehet kétkedni), hogy további számok nem élhetnek további élelem nélkül.

Egy mérsékelten igaz megitélés kényszeritene minden munkást, a ki a föld természetét ismeri, gyanakodni abban, hogy mégis kell lenni valami nagy különbségnek, teljesen függetlenül az adózástól, oly ország közt mint Amerika, a mely könnyen eltarthat ötvenszer annyi lakost, mint a mennyije van jelenleg, és oly ország közt mint Anglia, a mely rendkivüli erőfeszitések nélkül nem volna képes eltartani két vagy háromszor annyit sem. Legalább belátná, hogy óriás különbség van fentartani egy további számu marhát egy már jól felszerelt kis gazdaságban, vagy egy nagyon nagyban, a melyen még az ötvenedrésze sincs meg annak, a mit eltarthat; és mivel tudná, hogy mind a gazdag, mind a szegény a föld terményeiből kénytelen élni épugy, mint minden más állat, hajlandó lesz arra következtetni, hogy a mi oly szembeszökőleg igaz egyik esetben, nem lehet téves a másikban. Ezen meggondolások arra vezethetik, hogy természetesnek és valószinünek találja, hogy oly országokban, a hol nagy hiánya van az embernek, a munkabérek olyanok lesznek, hogy felbátoritják a korai házasságokat és nagy családokat minden lehető legjobb ok miatt, mert mindazt, a ki születik, igen könnyen és kényelmesen eltarthatják; de hogy azon országokban, a melyek csaknem teljesen tele vannak, a munkabérek nem lehetnek olyanok, hogy ugyanazon felbátoritást adják a korai házasságokra, azon

bizonyára nem rosszabb ok miatt, mert az igy világra hozott embereket nem lehet megfelelően eltartani.

Kevesen vannak a mi iparosaink és munkásaink közt, a kik ne hallottak volna a kenyér, hus és munka magas árairól ezen országban összehasonlitva a szárazföld nemzeteivel, és általában hallották ugyanakkor, hogy ezen magas árakat főleg az adózás okozza, a mely, bár más dolgok közt a munka pénz bérét is felemelte, inkább rosszat, mint jót okozott a munkásnak, mert előbb felemelte a kenyér, a sör és azon czikkek árát, a mikre ő költi keresményét. Az ismeretek ezen összegével a legközönségesebb értelem is fellázad azon eszme ellen, hogy ugyanazon ok, a mely a munka pénz bérét Európa minden nemzeténél sokkal alacsonyabb helyzetben tartotta, mint Angliában, tudniillik az adózás nem léte lett volna az ok arra, hogy több, mint kétszer akkorára emelje azt Amerikában. Egészen meggyőződve érezné magát abban, hogy bármi legyen is a munka pénz bérének oka Amerikában, a mit talán nem fog könnyen megérteni, annak mindenesetre valami egészen különbözőnek kell lenni az adózás egyszerü hiányától, a mely csupán az épen ellentétes eredményt tudta létrehozni.

Francziaország népe alsóbb osztályainak megjavult helyzetére való tekintettel a forradalom óta, a melyre szintén nagyon utalnak, hogy ha az azzal együttjárt viszonyok is elmondattak volna ugyanakkor, az a legerősebb érvet szolgáltatta volna azon tanok ellen, a melyek mostanában terjesztettek. Francziaország munkásosztályainak a forradalom óta javult helyzete együttjárt a születések nagy mértékben megcsökkent arányával, a melynek természetes és szükséges eredménye volt az, hogy ez osztályoknak nagyobb részesedést adott az ország terményeiben és fentartotta az egyházi javak és nemzeti birtokok eladásából származó előnyöket, a melyek különben rövid idő alatt elosztattak volna. A forradalom hatása Francziaországban az volt, hogy az embereket inkább maguktól függőkké és kevésbbé másoktól függőkké tette. Ennélfogva a munkásosztályok iparkodóbbak, takarékosabbak és házasodásaiknál eszélyesebbek lettek, mint előbb; és egészen biztos, hogy ezen eredmények nélkül a forradalom semmit sem tett volna értök. A jobb kormánynak kétségkivül természetes törekvése ilyen eredményeket hozni létre és igy javitani a szegény helyzetén. De ha a községi segély kiterjedt rendszere, és oly tanok, melyek ujabban terjesztetnek, ellensulyozzák őket és meggátolják a munkás-osztályokat abban, hogy saját eszélyességök és szorgalmuktól függjenek, akkor

a jóra fordulás más tekintetben aránylag igen csekély fontosságu dolog lesz; és a képzelhető legjobb formája mellett is a kormányzatnak, ezer és ezer lehet köztük munkanélkül és éhenhalóban.

Ha azt tanitják, hogy mindenkinek, a ki született, joga van az eltartásra a földön, bármi legyen is számuk, és nincs alkalom gyakorolni valami előrelátást a házasodásnál a szám csökkentése czéljából, ez emberi természet ismert törvényei szerint a kisértéseknek kikerülhetlenül engedni fognak és jobban és jobban, fokozatosan a községi segélyre lesznek utalva. Nem lehet ennélfogva nagyobb következetlenség és ellenmondás, mint az, hogy azok, a kik hirdetik ezen elveket a szegényeket illetőleg, mégis panaszkodnak a szegények száma felett. Ilyen tanok és a szegények nagy száma kikerülhetlenül együtt járnak; és teljesen kivül áll bárminő forradalom, vagy kormányváltozás hatalmán az, hogy elválaszsza egymástól őket.

VIII. FEJEZET.

A földmivelési rendszerről.

Mivel a földmivelés természete az, hogy táplálékot termeljen nagyobb számu család részére, mint a mely a művelésnél van alkalmazva, talán feltehető, hogy egy oly nemzet, a mely szorosan követi a földmivelési rendszert, mindig több táplálékkal fog birni, mint a mi lakosai részére szükséges, és hogy lakossága ennélfogva sohasem fog zavartatni az élelmiszerek hiánya által.

Valóban szembeszökőleg igaz, hogy ily ország emelkedése nincs közvetlenül gátolva sem a termelési évi hiány, sem annál kevésbbé a föld termelésének hiányos volta miatt a lakossággal összehasonlitva. Mégis ha vizsgáljuk munkásosztályainak helyzetét, ugy találjuk, hogy munkájuk valódi bére olyan, a mely lényegesen gátolja és szabályozza szaporodásukat, mert gátolja és szabályozza erejüket az életfentartás eszközei felett.

Egy ország a föld és helyzet bizonyos viszonyai közt és kevés tőkével, előnyösnek találhatja külföldi czikkeket vásárolni nyers terményeivel inkább, mint feldolgozni azokat otthon; és ez esetben szükségképen több nyers anyagot termel, mint a mit elfogyaszt. De a dolgok ezen állapota igen kevés összefüggésben van a társadalom munkásosztályainak akár állandó helyzetével, akár szaporodási arányával; és oly országban, a hol a mezőgazdasági rendszer teljesen uralkodik és a munka nagyrésze a föld felé irányul, a nép helyzete csaknem minden foku változásnak van alávetve.

A mezőgazdasági rendszer mellett talán feltalálható a szegények helyzetének két véglete — példák, a melyekben a legjobb állapotban vannak, és esetek, a melyekben a legrosszabb állapotban vannak mindazok között, a melyekről adataink vannak.

Oly országban, a hol bőség van jó földben, a hol nincsenek nehézségek annak megvétele és szétosztásának utjában és a hol rendes és könnyü külföldi vevő van a nyers anyagokra, mind a befektetés haszna, mind a munkabére magas lesz. Ezen magas hasznok és magas munkabérek, ha a takarékosság szokásai nagyon általánosan uralkodnak, szolgáltatják a módot a tőke gyors felhalmozására és a munka nagy és állandó keresletére, mig a népesség gyors szaporodása, mely következni fog, csökkenés nélkül fenn fogja tartani a termelés keresletét és meggátolja a haszon csökkenését. Ha a terület terjedelme jelentékeny és a lakosság aránylag jelentéktelen, a föld talán nem lesz eléggé ellátva sem tőkével, sem emberrel némi időtartamra, daczára mindkettő gyors növekvésének; és a mezőgazdasági rendszer ezen viszonyai közt van az, hogy a munka képes megszerezni az élet szükségleteinek legnagyobb részét, és a társadalom munkásosztályának helyzete a legjobb.

A munkásosztályok jólétének ezen viszonyok közt egyedüli hátránya a nyers termelés aranylag alacsony értéke.

Ha az ezen országban használt gyártott áruk jelentékeny része a nyers termények kivitele által vásároltatik meg, természetes következményül következik, hogy a nyers termény viszonylagos értéke kisebb és az ipari czikké magasabb lesz, mint azon országokban, a hol ily ipar üzetik De a hol a nyers termény adott aránya nem szerezhet be oly sok ipari és külföldi czikket, mint más országokban, a munkás helyzetét nem lehet pontosan megmérni az ő osztályrészéül jutó nyers termény mennyiségével. Ha például egy országban a munkás évi kereslete pénzértékben tizenöt quarter buzát tesz, és egy másikban kilenczet, helytelen volna azt következtni, hogy viszonylagos helyzetük és a kényelem, melyet élveznek, ugyanazon arányban vannak, mert a munkás egész keresete nem fogyasztatik el terményekben; és ha az a rész, a mely nem igy költetik el azon országban, a hol a tizenöt quarter érték kerestetett meg, nem megy oly magasra ruhák és más czikkek vásárlásánál, mint oly országokban, a hol csak kilencz quarter értéke szereztetett meg, világos, hogy a munkás helyzete az utóbbi országban mégis közelebb hasonló lehet az előbbi ország munkásáéhoz, mint a mint eleinte lehetett feltenni.

Ugyanakkor emlékeznünk kell arra, hogy a mennyiség mindig hatalmasan törekszik az érték hiányát ellensulyozni, és az a munkás, a ki a legtöbb mennyiségü quartert szerzi meg, mégis a legnagyobb mennyiséget szerzi meg egybevetve a szükségeseket és áruczikkeket, ámbár nem oly mértékben, mint a minő a nyers termény arányában jut kifejezésre.

Amerika gyakorlati példáját mutatja a mezőgazdasági rendszernek egy oly országban, a mely legkedvezőbb a munkásosztályok helyzetének. Az ország természete olyan, hogy képes lekötni tőkéjének igen nagy részét a földmüvelésben, és a következmény annak igen gyors növekedése volt. Ezen gyors szaporodás ugy mennyiségében, mint értékében a tőkének állandó és folytonos munkakeresletet tartott fenn. A munkásosztályok ennek folytán különösen jól fizettettek. Képesek voltak megszerezni rendkivüli mennyiségét az életszükségeknek és a népesedés haladása rendkivül gyors volt.

De még itt is érezhető volt a gabona viszonylagos olcsóságából eredő némely kis hátrány. Mivel Amerika az utolsó háboruig iparczikkeit legnagyobb részben Angliából hozta be, és mivel Anglia a lisztet és buzát Amerikából hozta be, Amerikában az élelem értéke összehasonlitva az áruczikkekkel kellett, hogy határozottan kisebb legyen, mint Angliában. És ez az eredmény nemcsak az Amerikába behozott idegen áruk irányában következett be, de azon otthoni áruczikkek irányában is, a melyekben nem volt különösen sok. A földmivelésben a jó föld bősége ellensulyozta a munka magas béreit és a felszerelés magas hasznát és fentartotta a buza árát mérsékelten, daczára az ár két eleme drága voltának. De a gyártott áruk előállitásánál feltétlenül érvényre kellett jutniok, mert semmi különös előny nem ellensulyozta, és ennélfogva kellett, hogy általában okozza ugy a hazai, mint a külföldi árukban azok magas árát az élelemmel szemben.

Ezen viszonyok közt a társadalom munkásosztályainak állapota a kényelmi czikkek tekintetében nem lehet annyival jobb, mint más országok munkásaié, a hogy jelezni látszik az általuk megszerzett élelemmennyiség, és ezen következtetés eléggé megvan erősitve a tapasztalás által. Némely igen értelmes utazásban Anglia nagy részén keresztül, a melyet 1810-ben és 1811-ben Simonel, egy franczia ur irt, a ki több, mint husz évet élt Amerikában, a szerző szembeszökőleg meglepetve látszott lenni a mi parasztjaink házaiban látott kényelem és jólét látszatával és ruházatuk

tiszta és csinos voltával. Utja sok részén oly sok csinos kunyhót, oly sok jó ruházatot, és a szegénység és nyomor oly kevés nyomát látta, hogy nem győzött eléggé csodálkozni, hogy Anglia szegényei és azok lakásai hova tüntek el. E megjegyzések egy ügyes, pontos és szembeszökőleg igen pártatlan szemlélőtől, a ki ép most jött Amerikából és legelőször látta Angliát, csodálatosak és tanulságosak; és a tények, a melyeket jelez, ámbár részben a két országban uralkodó különböző szokások és életmódokból származnak, jelentékeny mértékben a fentebb emlitett okokból származhattak.

A viszonylagosan alacsony élelmiczikk ára kedvezőtlen hatására a szegény állapotára igen szembeszökő példa látható Irlandban. Az élelmiszerek az utolsó században oly gyorsan növekedtek Irlandban, és annak, a mi a társadalom alsóbb osztályainak főtáplálékát képezi, oly nagy mennyiségben van meg náluk, hogy a lakosság szaporodása gyorsabb volt, mint bármely más ismert országban, kivéve Amerikát. Az ir munkás burgonyában fizetve talán kétszer annyi embernek megszerezte táplálékát, mint a menynyit buzában fizetve eltarthat keresményével az angol munkás, és a népesség szaporodása a két országban az utolsó század alatt közel volt azon arányhoz, melyet a megszokott élelem viszonylagos mennyisége mutatott fel a munkások számához mindegyikben. De általános helyzetük a kényelmi czikkek tekintetében valóban messze áll attól, hogy hasonló arányban legyen. Az élelmiszerek nagy mennyisége, a mit egy föld adhat, ha burgonya van benne, és ebből folyó olcsósága az azt használó munkának, inkább emelni, semmint csökkenteni fogja a földbért, és a mennyire a földbér emelkedik, fogja fentartani a kézművesáruk és minden más nyers termény árát, kivéve a burgonyáét. Azon lustaság és az ügyesség hiánya, a mely rendesen követi a dolgok ily állását, még ezenfelül is közrehat arra, hogy az áruczikkek aránylag drágák. A belföldi áruczikkekben ennélfogva nagy viszonylagos hátrányt szenvednek, és még nagyobb a külföldi országoknak mind nyers, mind gyártott áruinál. Az élelmiszer értéke, a mit az ir munkás keres, azonfelül, a mit ő és családja elfogyaszt, csak kis mértékben képes megvenni a ruházat, lakás és más szükségleteket; és a következmény az, hogy helyzete ezen tekintetekben szerfelett nyomorult, ugyanakkor, mikor életfentartási eszközei, már olyanok, a milyenek, aránylag bőségesek lehetnek.

Irlandban a munka pénzára nem sokkal több, mint fele annak, a mi Angliában. Az élelmiczikk mennyisége, melyet szerez, nem

emeli azt fel, mert nagyon olcsó áru. Az ir munkás bérének ennek folytán bizonyos része (negyede vagy ötöde például) csak keveset fog érni az iparczikkek és külföldi termény vételénél. Az Egyesült-Államokban, más oldalról, a munka pénzbére is közel kétszer annyi, mint Angliában. Bár tehát az amerikai munkás nem vásárolhat árukat és külföldi terményeket azon táplálékkal, melyet megszerez, oly olcsón, mint az angol munkás, mégis tápláléka nagyobb mennyisége több, mint megfelelő alacsonyabb áráért. Állapota, összehasonlitva Anglia munkásosztályaival, bár nem lehet is oly sokkal jobb, mint a hogy mutatná az élelmiszerek viszonyagos nagysága, mégis egészben véve kell, hogy előnynyel birjon, és talán az Egyesült-Államok általában hozhatók fel a földmivelési rendszer oly példájául, a hol a munkásosztályok helyzete a legjobb, a mit csak ismerünk.

A példák, a hol földmivelési rendszer mellett az alsóbb osztályok társadalmi helyzete igen rossz, számosabbak. Ha a tőke felhalmozása megszünik, bármi legyen is oka, a népesedés, mielőtt megállapodnék, mindig törekedni fog oly közel a tényleges élelmi eszközök határáig, a mennyire csak megengedik azt a társadalom alsóbb osztályainak szokásai; vagyis, a munka valódi bére sülyedni fog folytonosan, mig csak épen elegendő lesz fentartani az állandó lakosságot. Ha az megtörténik, a mint gyakran bekövetkezik, mig a föld még bőségben van és a tőke ritka, a felszerelések haszna természetesen magas lesz, de a gabona nagyon olcsó lesz, a föld jó és bő volta miatt és nem emelkedő kereslet miatt utána, a befektetések magas haszna daczára; mig ezen magas hasznok, együtt az ügyesség és megfelelő munkafelosztás hiányával, a mely rendesen együttjár a kevés tőkével, minden házi szükségleti gyártott iparczikket aránylag igen drágává tesz. A dolgok ily állapota természetesen kedvezőtlen lesz azon észszerü önmegtartóztatás szokásainak megteremtésére, a melyek leggyakrabban a kényelem és jólét élvezetének megszokásából erednek és várható, hogy a népesedés nem fog megállapodni, mig csak a munkabérek, még élelmiszerben kifejezve is, igen alacsonyokká nem válnak. De oly országban, a hol a munkabérek élelemben becsülve is alacsonyak és az az élelem is aránylag igen csekély értékü mind a hazai, mind az idegen áruk tekintetében, a társadalom munkásosztályai helyzetének a lehető legrosszabbnak kell lenni.

Lengyelország és Oroszország, Szibéria és az európai Török-

ország némely részei mutatnak ilynemü példákat. Lengyelországban a népesedés csaknem állandónak vagy igen lassan emelkedőnek látszik; és mind a lakosság és termelés gyér, összehasonlitva a terület nagyságával, következtethetjük biztosan, hogy tőkéje csekély és mégis lassan szaporodó. Következik tehát, hogy a munkakereslet igen lassan szaporodik és hogy a munka valódi bére, vagyis a munkásosztályok vevő képessége az élet szükséges és kényelmi czikkeire olyanok, hogy a lakosságot tarthatják azon lassan gyarapodó mennyiségen, a mely nekik van juttatva; és mivel az ország állapotánál fogva a parasztság nem szokhatott hozzá a jóléthez és kényelemhez, a népesedés gátjai valószinübben tényleges, semmint megelőző természetüek.

Pedig itt van gabona bőségben és nagy mennyiségek vitetnek ki évente. Innen látjuk, hogy sem az nincs az ország hatalmában, hogy élelmiszereket termeljen, sem az, hogy a mit tényleg termel, az korlátozza és szabályozza a népesedés haladását, de az élelem mennyisége és értéke, a mit a dolgok tényleges állapota juttat a munkásnak és az az arány, a melyben ezen czélra rendelt alapok növekednek.

A jelen esetben a munkakereslet igen csekély és bár a lakosság jelentéktelen, mégis nagyobb, mint a mennyit az ország kevés tőkéje képes foglalkoztatni; a munkás helyzete ennélfogva le van nyomva, mert csak oly mennyiségü táplálékot képes adni, a mennyi egy állandó vagy lassan szaporodó lakosság eltartására elég. El van nyomva továbbá azon élelem viszonylagosan csekély értéke által, melyet megszerez, s melynek bármely többlete is, melylyel birhat, csak csekély vásárlóképességet ad gyártott áruk vagy külföldi termény megvételére.

Ily viszonyok közt nem lehetünk meglepve, hogy minden adat Lengyelországból a társadalom alsóbb osztályainak állapotát végtelen nyomorultnak tünteti fel és azon többi részét Európának, melyek Lengyelországhoz hasonlitanak a föld és tőke állapotára nézve is.

A földmivelési rendszerrel szemben az igazság érdekében azonban meg kell jegyeznünk, hogy a tőke és munkakereslet idő-előtti nehézsége, a mely előfordul Európa több országában, mig föld még mindig van jelentékeny bőségben, nem az ő igyekezetük különös iránylata, hanem a kormány hibái és a társadalom szervezete folytán áll elő, a mely meggátolja teljes és szabad kifejlődésüket ezen irányban.

Lengyelországot rendesen olyanul emlegetik, mely a földmivelési rendszer nyomoruságos eredményének példája. De bizonyosan semmi sem lehet igaztalanabb. Lengyelország nyomora nem onnan ered, hogy egész figyelmét főleg a földmivelésre forditja, de onnan, hogy kevés felbátoritást ad általában bárminemü munkálkodásra, a mi a nép szolgai állapotának és szegénységének tulajdonitandó. Mig a földet parasztok müvelik, a kiknek munkájuk teljes eredménye uraikat illeti meg, és az egész társadalom főleg ezen elnyomott emberekből és a nagy urak és nagy darab területek tulajdonosaiból áll, nem lesz szembeszökőleg oly osztálya a pénzzel rendelkezőknek, a kik akár megfelelő keresletet adnának odahaza a föld felesleges terményeinek, akár uj tőkét gyüjtenének és növelnék a munkakeresletet. A dolgok ezen nyomorult állapotában a legjobb orvosszer kétségkivül a gyárak és kereskedelem megteremtése volna, mert csak az ipar és kereskedelem létesülése szabaditaná meg a népet a rabszolgaságból és adná meg a szükséges ösztönt a szorgalomra és tőkegyüjtésre. De ha a nép már szabad és szorgalmas volna és a földbirtok könnyen felosztható és elidegenithető, oly ország, mint Lengyelország, mindig képes volna megvenni az idegen országokból a finomabb árukat nyers terményei árán, és igy folytatólagosan is főleg földmivelési maradna sok éven át. Ezen uj viszonyok közt azonban teljesen eltérő képet mutatna attól, a milyennel bir jelenleg, és a nép állapota inkább hasonlitana az amerikai Egyesült-Államok lakosaiéhoz, mint Európa elhanyagoltabb országainak lakosaiéhoz. Valóban Amerika talán az egyetlen modern példája a földmivelési rendszer igaz hatásának. Európa minden államában és legtöbb gyarmatában és a világ más részeiben, rettenetes akadályok állanak még mindig a tőke utjába a földbefektetés előtt, a mi főleg a hübér-rendszer maradványaiból ered. De ezen akadályok, a melyek lényegesen meggátolták a müvelést, egyuttal nagyon távolról sem gátolták meg aránylagosan, hogy fel ne bátoritsák a termelés többi ágait. A kereskedelem és ipar szükséges a földmivelésnek, de a földmivelés még sokkal szükségesebb a kereskedés és iparnak. Örökre igaznak kell lenni, hogy a földmivelők többlet-terménye, a legtágabb értelemben véve, méri és határolja a társadalom azon részének haladását, mely nem a földet müveli. Az egész világon az iparosok, kereskedők, birtokosok és a különböző polgári és katonai foglalkozásban álló egyének számának pontos arányban kell állani azon felesleg termelvénynyel és nem szaporodhatik a a dolgok természete szerint azon tul. Ha a föld olyan nehézkes

lenne termelésével, hogy minden lakosa kényszerülve volna dolgozni érte, sem ipar, sem rest ember nem létezhetnék soha. De az ő első közlekedése az emberrel egy önkénytes adomány volt, ugyan nem nagyon nagy, de mégis elegendő megélhetési alapul addig, mig nagyobbat szerezhet. És a nagyobb szerzésére meg volt adva neki az alkalom a föld azon tulajdonságában, hogy sokkal nagyobb mennyiségü élelmi, ruházati és épitkezési anyagot tud termelni, mint a mennyi szükséges a föld művelésére alkalmazott egyéneket táplálni, ruházni és lakással látni el. Ez a tulajdonság alapja azon többlettermelésnek, a mely különösen megkülönbözteti a földre forditott munkát. Azon mértékben, a mint az emberi munka és okosság a földre alkalmazva megnövelte ezen többlet-terményt, nagyobb és nagyobb számu embernek adatott alkalom, hogy minden felfedezésre rávette magát, a mi megszépiti a müvelt életet, mig a haszon vágya ezen felfedezésekből továbbra is ösztönözte a földmüveseket, hogy többlet-terményüket tovább is szaporitsák. Ezt a vágyat valóban olyannak lehet tekinteni, mint a mely csaknem feltétlenül szükséges arra, hogy megadja annak saját értékét és további kiterjesztésre bátoritsa fel; de mégis a sorrendben az első, szabatosan beszélve, a többlettermelés, mert a fenttartási eszközöket az iparos részére előlegezni kell mindaddig, mig be nem fejezi munkáját és az ipar semmi más nemét megindítani sem lehet, hacsak a földmüves nem kap többet a földből, mint a mennyit maga elfogyaszt.

Hogyha a földre forditott munka különös termelő voltát vitatva, csak a tiszta pénzül fizetett járadékra nézünk, melyet a tulajdonosok bizonyos száma kap, kétségkivül igen megszoritott szempontból nézzük a tárgyat. A társadalom előrehaladottabb fokán valóban ez a járadék képezi az itt feltételezett több termelésnek legnagyobb részét; de ép ugy állhat az a müvelés alantabb korszakában, mikor még kevés, vagy semmi járadék sincs, magas munkabérekben vagy hasznokban. A munkásnak, a ki évente csak tizenöt vagy husz quarter gabonát szerez meg, csak három vagy négy gyermekes családja lehet, és nem ehetik meg természetben öt vagy hat quarternél többet; és a gazda felszerelés tulajdonosa, ha az magas hasznot ad, csak igen kis részét fogyaszthatja el annak terményben vagy nyers anyagban. Az összes maradék, akár munkabér és haszon, akár járadék alakjában, a föld többlet-terményének tekinthető, a mely megadja a megélhetés módját, és az öltözeti és épitkezési anyagokat egy

bizonyos számu embernek, terjedelme szerint, a kiknek egyrésze kézimunka nélkül élhet, és mások pedig dolgozhatnak ugy, hogy a földből nyert nyers anyagot az emberi felhasználásra jobban alkalmas formákba öntik.

Természetesen teljesen attól fog függni, mennyire áll érdekében egy országnak kicserélni többlet-termelésének egy részét külföldi árukért a helyett, hogy elfogyaszsza odahaza, hogy főleg földmüvelő országnak tekintessék-e vagy nem. És az ily kicserélése a nyers anyagnak gyártmányokért vagy különös külföldi terményekért, bizonyos terjedelmü korszakon át hasznos lehet egy államban, a mely Lengyelországhoz alig hasonlithat másként bármely más módon, csak abban, hogy kivisz gabonát.

Az tünik ki tehát, hogy azon országok, a melyekben a lakosok munkája főleg a földre van irányozva, és a melyben a gabona állandó kiviteli czikk, nagy bőségnek örülhetnek vagy nagy szükséget érezhetnek, azon különös körülmények szerint, a melyek közt vannak. Általában nem nagyon lesznek kitéve azon szükség időleges bajainak, a melyek az időjárás változásaiból erednek, de az állandóan a munkásnak juttatott élelem mennyisége olyan lehet, hogy nem engedi meg a lakosság szaporodását; és állapotjok azon szempontból, hogy haladók, állandók vagy hanyatlók-e, más okoktól fog függni és nem attól, hogy figyelmüket főleg a földmüvelésre irányitották.

IX. FEJEZET.

A kereskedelmi rendszerről.

Azon ország, a melynek jó kereskedelme és ipara van, vehet gabonát sok másoktól; és feltehető talán, hogy ezen rendszeren indulva el, megvehet egy emelkedő mennyiséget folytonosan, és igy fentarthat egy gyorsan szaporodó lakosságot is, mig minden nemzetnek, a melylyel kereskedik, földjei teljesen müvelés alá vétetnek. Mivel pedig ez szükségszerüen messze távol eső dolog, az látszhatik, hogy ily ország népesedését nem akadályozza meg az élelem kevés nehézsége, nagyszámu korok elmultáig.

Vannak azonban folytonosan működő oly okok, a melyek ezen nehézség nyomását sokkal hamarabb fogják éreztetni, mint az itt emlitett baj maga beáll, és addig, mig az élelem-bevásárlás lehetősége a szomszédos országokban még aránylag mindig bőven megvan.

Első sorban is azon előnyök, a melyek pusztán a tőkén és ügyességen és a kereskedelem bizonyos csatornáinak jelen birtoklásán alapulnak, természetük szerint nem lehetnek állandóak. Tudjuk, mily nehéz a gépek javitását egyetlen pontra szoritani, tudjuk, hogy ugy az egyeseknek, mint az országoknak állandó czélja megnövelni tőkéiket, és tudjuk a kereskedelmi államok régi történeteiből, hogy a kereskedelem csatornái nem ritkán vesznek más és más irányokat. Nem észszerü ennélfogva azt várni, hogy bármelyik ország is, tisztán ügyessége és tőkéje ereje által, birtokában marad állandóan a piaczoknak, nem zavartatva meg külföldi verseny által. De ha erős külföldi verseny támad, a kérdéses ország kivihető áruczikkeinek mindjárt oly árakra kell leszállani, a melyek lényegesen lenyomják a hasznot, és a haszon csökkenése meg fogja csökkenteni a megtakaritásnak mind erejét, mind akaratát. Ily viszonyok közt a tőke felhalmozása lassu lesz, és a munkakereslet aránylagosan még lassabb, mig végre közel megálláshoz jut; mig talán az uj versenyzők akár saját nyers termelvényeik növekedése, akár bármi más előny folytán még mindig növelhetik tőkéiket és szaporithatják a gyorsaság némi mértékével lakosságukat.

De másodszor, még akkor is, ha lehetne jelentékeny időre kizárni minden félelmes versenyt, ugy találták, hogy a belföldi versenyzés csaknem kikerülhetlenül ugyanazon eredményeket hozza létre. Ha egy bizonyos országban oly gép találtatik fel, a melynek segélyével egy ember elvégezheti tiznek a dolgát, annak tulajdonosai természetesen először igen rendkivüli hasznokat nyernek; de mihelyt a találmány általánosan ismert lesz, oly sok tőke és szorgalom fogja magát ezen uj és hasznos üzletre vetni, hogy annak terményei nagy mértékben tul fogják haladni mind a külföldi, mind a hazai keresletet a régi árakon. Ennélfogva ezen árak állandóan esni fognak mindaddig, mig az ezen módon használt erő és munka meg fog szünni rendkivüli hasznot hozni. Ezen esetben világos, hogy bár egy korábbi korszakban ezen iparban egy ember egy napi munkájának termelvénye ki lett volna cserélhető oly mennyiségü élelemért, a mely negyven vagy ötven embert eltartani képes, a későbbi korszakban azonban ugyanazon munka termelése nem vásárolhatja meg tiznek eltartását sem.

Ezen ország gyapotiparában, a mely oly csodálatosan elterjedt az utolsó huszonöt év alatt, eddig igen kevés hatása volt a külföldi versenynek.[1] Az az igen nagy esés, a mi bekövetkezett a

[1] 1816-ban.

gyapotáruk esésében, csaknem kizárólag a hazai versenynek volt tulajdonitható, és ez a verseny annyira elárasztotta mind a hazai, mind az idegen piaczokat, hogy az ezen iparban most alkalmazott tőke, daczára azon igen kedvező előnynek, a melyet a munka megtakaritásánál elért, megszünt bárminemü előnynyel birni az általános kamatláb felett. Ámbár azon bámulatos gépezetnél fogva, mely a gyapotfonásnál használtatik, egy fiu vagy leány annyit dolgozhatik most, mint sok felnőtt személy dolgozhatott korábban, sem a munkás bére, sem a gazda haszna nem nagyobb, mint oly munkánál, a hol semmi gépet sem használnak és semmi munkamegtakaritás nincs.

Az ország azonban időközben igen nagy hasznot élvezett. Nemcsak minden lakosa képes lett ruházatra jobb gyártmányt kevesebb munka és pénzköltségen venni, a mi magamagában is nagy és állandó előnyül tekintendő; de e mellett az üzlet magas időleges haszna a tőke nagy felszaporodását okozta és ennélfogva nagy munkakeresletet; mig külföldön a terjeszkedő piaczok és az itthon piaczra dobott uj értékek oly keresletet okoztak az ipar minden fajának, földmüvelési vagy ipari, kereskedelmi vagy gyarmati terményei iránt, hogy a haszon ezért akadályozva lett.

Ez az ország, földjének nagy kiterjedése és gazdag gyarmat birtokai által, nagy körrel bir népe foglalkoztatására, és a haszon általános léte nem olyan, hogy igen könnyen és gyorsan leszállitható-nak látszanék a felhalmozás folytán. De egy oly ország, a minőt mi gondolunk, főleg iparban foglalkozót, és képtelenül arra, hogy szorgalmát e foglalkozások nagy változására irányitsa, hamarabb fogja a haszon arányát a tőke megnövelése által megcsökkenteni, és a gépezet semmi szellemessége, hacsak nem állandóan emelkedő, nem fogja megmenteni bizonyos idő mulva az alacsony haszon és alacsony munkabérektől, és azok természetes következményétől, a népesedés akadályától.

Harmadszor, oly ország, a mely kénytelen vásárolni mind iparához a nyers anyagot, mind népességének az élelmi szereket idegen országokból, csaknem teljesen függ vagyonossága és népessége szaporodására nézve azon országok vagyonának növekvésétől és keresletétől, a melylyel kereskedik.

Azt mondták gyakran, hogy az iparos ország nem inkább függő azon országtól, a mely ellátja élelemmel és nyers anyaggal, mint a földmüvelő ország attól, a mely gyárt részére; de ez valóban szavakkal játszás. Oly ország, a melynek nagy ereje van a

földben, határozottan előnyösnek tarthatja a tőke fő részét annak művelésére fordítani és behozni az iparczikkeket. Ha így tesz, gyakran leghasznosabban alkalmazza egész munkaerejét és leggyorsabban megnöveli vagyonát. De ha szomszédainak lanyhasága a gyártásban, vagy bármely más ok vagy jelentékenyen megcsökkenti, vagy egyáltalában lehetetlenné teszi az iparczikkek behozatalát, oly ország, mely élelemmel és nyers anyaggal otthon el van látva, sokáig nem lesz veszteségben. Egy ideig bizonyára nem lesz oly jól ellátva; de iparosokat és mesterembereket hamar fog találni és azok hamar fognak meglehetős ügyességre szert tenni;[1] és ámbár az ország tőkéje és lakossága esetleg nem fog az uj viszonyok közt, a melyek közé jött, oly gyorsan szaporodni, mint előbb, mégis lesz ereje mindkettőben nagy mérvben gyarapodni.

Más oldalról, hogyha egy pusztán iparos nemzettől elvonatnék az élelem és nyers anyag, szembeszökő, hogy nem létezhetnék tovább. De ily nemzetnek, végletes feltevésben nemcsak feltétlen létezése függ a külkereskedelemtől, de haladása a vagyonosságban csaknem teljesen azon országok haladásától és keresletétől függ, a melyekkel kereskedik. Bármily ügyes, iparkodó és takarékos legyen is ily nemzet, hogyha vevői restségből, vagy a felhalmozás hiánya folytán nem fogják, vagy nem tudják befogadni áruczikkeinek évenként növekvő értékét, ügyességének és gépjeinek hatása csak igen rövid időtartamu lesz.

Hogy az egyik országban az ügyesség és gép által okozott olcsósága a gyártott áruknak végeredményben fel fogja bátoritani a nyers termelés megnövekedését a többiekben, azon senki sem kételkedhetik; de tudjuk ugyanakkor azt is, hogy magas haszon lehet bizonyos ideig állandó egy rossz vagy rosszul kormányzott államban anélkül, hogy a vagyon növekedését okozná; mégis, hacsak ily vagyon- és keresletnövekvés nem áll elő a szomszédos országokban az iparos és kereskedő ország növekvő fejlődése és erőfeszitése a folytonosan eső részekben veszne el. Nemcsak arra volna kötelezve, a mint ügyessége és tőkéje gyarapodik, hogy nagyobb mennyiségü áruczikket adjon a nyersterményért, a melyet cserében kap, de képtelen is lehet, még a leszállitott árak kisértése mellett is, oly vásárlásokra ösztönözni vevőit, a melyek az élelem és nyers anyagok növekedő behozatalát megengedjék; és

[1] Ez teljesen bevált Amerikában 1816-ban.

ily növekvő behozás nélkül egészen szembeszökő, hogy a népesedésnek állandónak kell maradni.

Ugyanegyre jár, ha ez a képtelenség, növekvő mennyiségü táplálék megszerzésére a gabona pénzárának emelkedéséből vagy az iparczikkek pénzárának hanyatlásából származik. Mindkét esetben egy ugyanazonos az eredmény; és az bizonyos, hogy ez az eredmény mindkét irányban bekövetkezhetik az iparos nemzet emelkedő versenye és tőkegyüjtéséből és a földmüvelési czikkek szükségletéből sokkal ezelőtt, mielőtt a gabonatermelésnél valami lényeges nehézség volna a szaporitásra.

Negyedszer az a nemzet, a mely kénytelen csaknem összes nyers anyagát és élelmi szükségleteit másoknál vásárolni, nem csak teljesen függ vásárlói igényeitől, a mint azokat gondatlanság, igyekezet vagy szeszély vezetheti, de alá van vetve a szükséglet természetes és kikerülhetlen csökkenésének is azon országok természetes haladásából származólag azon ügyesség és tőkét illetőleg, melylyel észszerüleg fokozottabb mértékben fognak birni bizonyos idő multán. Általában esetleges és időleges, nem pedig állandó és természetes felosztása a munkának, a mely egyik államot a másik gyárosává és szállitójává teszi. Mig ezen földmüvelést üző államoknál a haszon igen magas marad, teljesen helyes lesz nekik másokat fizetni meg iparosaikul és szállitóikul; de ha a föld haszna leszáll, vagy pedig annak birtoklása olyan, hogy nem igen engedi meg a felhalmozó tőke befektetését, a tőke birtokosa annak foglalkozást keres, természetesen az iparban és kereskedésben; és Smith Ádám és a közgazdák helyes megjegyzése szerint megtalálván akkor mind a gyárak anyagját és az élelmi czikkeket, mind a módot, hogy üzzék saját kereskedésöket a külföldi országokkal, valószinüleg képesek lesznek az iparos és szállitók üzletét a magok részére olcsóbban teljesiteni, mint hogyha egyszerüen mások kezében hagynák azt továbbra is. Mindaddig, mig a földmüvelő nemzetek növekvő tőkéjöket főleg a földbe fektetik, a tőke ezen szaporodása a lehető legnagyobb előnynyel fog járni az iparos és kereskedő nemzetre. Valóban ez lesz főoka és nagy szabályozója náluk a jóllét és lakosság haladásának. De azután, hogy figyelmöket már az iparra és kereskedelemre forditották, tőkéjök további növekvése jele lesz azon ipar és kereskedelem hanyatlásának és romlásának, a melyet előbb ezek támogattak. És igy a nemzeti fejlődés természetes menetében és magasabb ügyesség és tőke versenye nélkül, egy tisztán kereskedelmi állam leverse-

nyeztethető és kiüzhető a piaczokról azok által, a kik a földbirtok előnyével birnak.

A vagyon szétosztásában az emelkedés korszakában egy független állam érdekei másokkal szemben lényegesen különbözők attól, minők egy részleges tartomány érdekei azon országgal szemben, a melyhez tartozik; ez oly dolog, a melyre nem figyelnek eléggé. Ha a mezőgazdasági tőke növekszik és a mezőgazdasági haszon csökkent Sussexben, a felesleges tőke elmegy Londonba, Manchesterbe, Liverpoolba vagy más oly helyre, a hol valószinüleg előnyösebben talál alkalmazást gyárakban vagy kereskedésben, mint otthon. De ha Sussex egy független ország volna, az nem történnék meg; és azt a gabonát, a melyet most Londonba küldenek, vissza kellene tartani a saját határai közt élő iparosok és kereskedők eltartására. Ennélfogva, ha Anglia elkülönitve maradt volna a Heptarchia hét királyságára, London nem lehetett volna azzá, a mi most; és a vagyon és lakosság azon felosztása, a mely most van meg, és a mit helyesen olyannak gondolhatunk, a mi a legjótékonyabb az egész országra, lényegesen megváltozott volna, ha a czél az lett volna, hogy a vagyon és lakosság legnagyobb mennyisége az egyes kerületekbe gyüjtessék össze, az egész sziget helyett. Ennélfogva a független állam érdeke más országokkal szemben, a melyekkel kereskedik, ritkán lehet az, mi a tartomány helyzete azon országgal szemben, a melyhez tartozik; és a tőkefelhalmozás, a mely okoztatnék a gabona-kivitel megszoritása által az egyik esetben, teljesen zavartalanul hagyná azt a másikban.

Ha a fentebb elszámolt egyik vagy több oknak müködése folytán a gabona bevitele egy iparos és kereskedő országba lényegesen megcsökken és vagy ténylegesen hanyatlik, vagy meggátoltatik, hogy növekedjék, akkor egészen szembeszökő, hogy a lakosságnak is meg kell csökkennie, csaknem ugyanazon arányban.

Velencze mutat szembeszökő példát egy oly kereskedő államra, a mely egyszerre megvolt állitva a vagyon és népesedés haladásában külföldi verseny által. Az a felfedezés, a melyet a portugálok tettek az indiai utra a jóreménység fokán keresztül, teljesen elvezette az indiai kereskedés csatornáját. A velenczeiek magas hasznai, a melyek gyorsan növekvő vagyonosodásuknak alapjait képezték, és egyuttal mint hajózási és kereskedői hatalomnak rendkivüli tulsulyát adták meg, nemcsak rögtön lehanyatlottak, de maga az a kereskedés, a mely azon magas haszonnal járt, csaknem teljesen semmivé

tétetett, és hatalmuk és gazdagságuk rövid idő alatt azon sokkal szükebb határokra szorult vissza, a mely természetes viszonyaiknak megfelelt.

A 15-ik század közepén Bruges Flandriában volt a kereskedés nagy raktára Európa északi és déli része közt. A 16-ik század kezdetén kereskedése kezdett Antwerpen versenye folytán hanyatlani. Sok angol és külföldi kereskedő ennélfogva elhagyta a hanyatló várost, hogy abban telepedjék le, a mely gyorsan kezdett emelkedni kereskedelemben és vagyonban. A 16-ik század közepe táján Antwerpen hatalmának tetőpontján volt. Több, mint százezer lakosa volt, és általánosan ugy tartották, mint a legelső kereskedő várost, a mely a legkiterjedtebb és legkedvezőbb kereskedést folytatta Európa északán mindegyik közt.

Amsterdam növekvő nagyságát elősegitette Antwerpennek szerencsétlen ostroma és elfoglalása a parmai herczeg részéről; és a hollandok rendkivüli szorgalmának és kitartó erőfeszitésének versenye nemcsak Antwerpent gátolta meg, hogy visszaszerezze kereskedelmét, de komoly csapást mért a többi hanzavárosok csaknem mindegyikének külkereskedelmére is.

Amsterdam kereskedelmének ezután beálló hanyatlását részben a hazai verseny és tőkebőség folytán beálló alacsony haszon, részben pedig az a tulsulyos adóztatás okozta, a mely felemelte az életszükségletek árait; de talán még inkább, mint ezek, más nemzetek haladása, a melyek nagyobb természetes előnyökkel birtak és képesek voltak még kevesebb ügyesség, kitartás és tőke mellett is, jövedelmezőleg folytatni nagy részét azon üzletnek, a mely azelőtt csaknem kizárólag a hollandok kezére jutott.

Oly korán, mint 1669. és 1670-ben, mikor Sir William Temple volt Hollandban, a tőkebőség és a hazai verseny hatása olyan volt, hogy a külföldi kereskedelem nagy része, az indiait kivéve, vesztességgel járt, és egyik sem adott több hasznot nekik két vagy három százaléknál.[1] A dolgok ezen állapotában mind az erőnek, mind az akaratnak nagyon meg kellett csappania. A tőkének vagy állandónak, vagy lehanyatlónak, vagy legjobb esetben csak lassan emelkedőnek lehetett lennie. Tényleg Sir William Temple véleménye az, hogy Holland kereskedelme több éve már tulhaladta délfokát és elkezdett érezhetően hanyatlani.[2] Következőleg, mikor a többi

[1] Temple: Works I. k. 69. l. folio.
[2] U. az 67. l.

nemzetek haladása még szembeszökőbb lett, kétségtelen okmányokból kitünt, hogy Holland legtöbb kereskedése és halászata határozottan hanyatlott és kereskedelmének egyik ága sem tartotta meg korábbi erejét, kivéve az amerikai és afrikai, ugyszintén a rajnai és metzi üzleteket, a melyek függetlenek a külföldi befolyástól és versenytől.

1669-ben Holland és West-Friezeland egész lakosságát John de Witt 2.400,000-re becsülte.[1] 1778-ban a két tartomány lakossága csak két millióra becsültetett,[2] és igy több mint egy század alatt a lakosság, a helyett, hogy mint rendesen szaporodott volna, nagyon csökkent.

Mindezen esetekben a kereskedelmi államokban a vagyon és lakosság szaporodása megcsökkentve látszik lenni a fentebb említett okok egyike vagy többje által, a melyek szükségszerüleg többé vagy kevésbbé érintik az élelmi szerek beszerzésére való képességét.

Általánosan megjegyezhető, hogy ha bármely okból vagy okokból a munka fentartására való alapok bármely országban megszünnek emelkedők lenni a tényleges munkakereslet szintén megszünik emelkedő lenni, és a munkabérek leszállittatnak azon összegre, a mely az élelmiszerek létező ára és a nép tényleges szokásai mellett, épen elég lesz, és nem lesz több, mint elég, fentartani egy állandó lakosságot. Egy ily viszonyok közt levő állapot erkölcsi lehetetlenségében áll annak, hogy szaporodjék, bármily nagy legyen is a gabonabőség, vagy bármily nagy legyen is a tőke haszna más országokban.[3] Természetesen egy következő korszakban és uj viszonyok közt, ujra megkezdhet szaporodni. Hogyha valami szerencsés gépfeltalálás, valami uj kereskedelmi csatorna felfedezése, vagy a földmüvelés rendkivüli haszna és a lakosság növekedése folytán a szomszéd országokban, bárminemü kivitele annyira rendkivülien keresletbe jön, ismét hozhat be növekvő mennyiségben buzát és ismét szaporodhatik lakossága. De mindaddig, mig képtelen további növekvést adni behozatalának, szembeszököleg képtelen lesz egy szaporodó lakosságnak megadni az eltartási módokat; és

[1] Interest of Holland I. k. 9. l.

[2] Richesse de Hollande II. k. 349. l.

[3] Érdekes tény, hogy a holland kereskedés hanyatlásának okai közt Sir W. Temple a gabona olcsóságát is emliti, a mely „ezen tizenkét vagy több év alatt általános volt Európa ezen részén“ (I. k. 69. l.). Ez az olcsóság, ugy szól, meggátolta a füszerek és más indián czikkek eladását a balti nemzeteknél, mert megcsökkentette vásárló képességüket.

szükségképen érezni fogja ezen képtelenségét, ha kereskedelmi ügyleteinek állapotából kifolyólag, a munkafentartási alapok vagy állandókká lettek, vagy elkezdettek hanyatlani.

X. FEJEZET.

A földművelő és kereskedelmi rendszerről együttesen.

Oly országban, a mely legkizárólagosabban földművelésre szorult, a nyers anyagok egy része mindig házi használatra fog feldolgoztatni. A legtöbb kereskedelmi államban, a mely nincs feltélenül egy város falai közzé beszoritva, lakosai vagy azok marhaállománya, táplálékának egy része a szomszédos területről hozatik be. De beszélve a földművelési és kereskedelmi rendszerről együttesen, valamivel több kivántatik, mint ilynemü együttesség; és oly országokra akarunk utalni, a hol a föld terményei, a kereskedelem és iparban foglalkozást találó tőke mindkettő jelentékeny és egyik sincs nagy tulsulyban a másik felett.

Egy ily viszonyok közt levő országnak megvan mindkét rendszer előnye, mig ugyanekkor szabad a különös bajoktól, a melyek mind kettővel, külön-külön véve, együtt járnak.

Az ipar és kereskedelem jóléte minden országban egyszerre magában foglalja, hogy az megszabadult már a hübéri állapotok legrosszabb részétől. Mutatja azt, hogy a nép nagy része nincs szolgasági állapotban; hogy van erejök is, akaratuk is takarékoskodni; hogy a mikor a tőke meggyül, találhat módot biztos elhelyezésre és ennélfogva, hogy a kormány olyan, mely megadja a tulajdonosnak a szükséges védelmet. Ily viszonyok közt alig lehetséges, hogy valaha érezze a munkakereslet és a föld termelésének azt az idő előtti megállapodását, a mi éreztette hatását időnként Európa legtöbb nemzete történetében. Oly országban, a hol az ipar és kereskedelem virágzik, a földtermékének mindig lesz kész piacza otthon; és ez a piacz különösen kedvező a tőke növekvő szaporodásának. De a tőke növekvő szaporodása, és különösen a munkafentartási alapok mennyisége és értéke, nagy oka a munka keresletének és a magas gabonában fizetett munkabéreknek, mig a gabona aránylag magas ára, a mely az iparban használt jobb gyártás és nagyobb tőke által áll elő, együttesen a külkereskedelem virágzásával, képessé teszi a munkást arra, hogy gabona keresményének valamelyes adott részét kicserélje mind hazai, mind külföldi áruk és fényüzési czikkek nagy mennyiségeért. Még akkor is, ha a tényleges munkakereslet

lanyhulni kezd, és a gabonabérek csökkennek, még akkor is a gabona magas értéke aránylag magasan fentartja a munkásosztályok helyzetét; és ámbár szaporodásuk csökkentve lesz, mégis igen jelentékeny részök jól fog lakni és ruházkodni és képes lesz a külföldi termény kényelmét és fényüzését megengedni magának. És nem is vonható le azon országok népének nyomorult állapotára volta, a melyekben együttesen azzal, a mikor a munkakereslet állandó, a gabona értéke, összehasonlitva az ipari és külföldi czikkek árával, rendkivül alacsony.

Ennélfogva a tisztán földmüvelő ország összes különös hátrányait az ipar és kereskedelem gyarapodása és virágzása megszünteti.

Ugyanezen módon azt fogjuk találni, hogy a különös hátrányok, a melyek pusztán ipari és kereskedelmi országokra nehezednek, elkerültetnek a föld terményeinek birtoklása által.

Olyan ország, mely megtermeli saját élelmét, semminemü idegen verseny által nem szorítható le egyszerre szükségképen hanyatló népesedésre. Ha egy pusztán kereskedelmi ország kivitelét lényegesen megcsökkenti a külföldi verseny, igen rövid idő alatt elvesztheti képességét ugyanolyan számu nép eltartására; de hogyha azon ország kivitele, a melynek földgazdagsága is van, megcsökken, csupán némi külföldi és kényelmi czikket fog elveszteni és, minden kereskedés legnagyobbja és legfontosabbja, a városok és vidékek közt folytatott belföldi kereskedés, aránylagosan zavartalanul marad. Meggátolható valóban egy időre haladásának arányában ugyanazon ösztönző hiánya folytán, de nincs semmi ok arra, hogy csökkenővé legyen és nincs kétség benne, hogy a külkereskedelem elvesztése folytán foglalkozásából kilökött tőke tevékenység nélkül maradjon. Találni fog az valamely csatornát, a melyben haszonnal talál foglalkozást, bár nem azzal a haszonnal, mint előbb, és képes marad fentartani egy szaporodó lakosságot, bár nem oly mértékben fog az szaporodni, mint a kedvező külkereskedelem ösztönzésének hatása alatt.

A hazai verseny hasonló módon igen különböző lesz azon két állapotban, a melyet most hasonlitunk össze.

Egy pusztán iparos és kereskedő állapotban a hazai verseny és tőkebőség annyira lenyomhatja az iparczikkek árát a nyers terményhez hasonlitva, hogy az iparban foglalkoztatott felszaporodott tőke nem hozhat elő aránylagosan megnövekedett élelmiszermennyiséget cserében. Oly országban, a hol földgazdagság van, ez nem történhetik meg; és ámbár a gépek javitása folytán és az

ujólag müvelés alá vont föld kevesebb termékenysége folytán az iparczikkek nagyobb mennyisége adatik cserébe nyers terményért, mégis az iparczikk összege még sem eshetik értékben, mivel az ipar ezen fajában a tőkék versenyét nem kiséri a földben elhelyezett tőkék megfelelő versenye.

Megjegyezhető továbbá, hogy oly államban, melynek jövedelme tisztán haszonból és munkabérből áll, a haszon és munkabér csökkenése nagyban befolyásolhatja rendelkezés alatti jövedelmét. A növekvés a tőke összegében és a munkások számában egyes esetekben nem lehet elégséges kiegyenliteni a haszon és munkabér megcsökkent arányát. De a hol az ország jövedelme földjáradékból és nemcsak haszon és munkabérből áll, annak nagy része, a mi a hasznon és béren elvész, megnyeretik a járadéknál és a rendelkezés alatt levő jövedelem aránylag változatlan marad.

Más szembeszökő előnye azon nemzetnek, mely földben, iparban és kereskedelemben is gazdag, az, hogy a vagyon és lakosság szaporodása aránylag kis mértékben függ más országok állapotától és haladásától. Az a nemzet, a melynek vagyona kizárólag iparból és kereskedelemből ered, nem gyarapodhatik azon országok nyerstermányeinek szaporodása nélkül, a melyekkel kereskedik, vagy a nélkül, hogy el vegye egy részét annak, a mit azok rendesen el szoktak fogyasztani, a mitől ritkán válnak meg; és igy mások tudatlansága vagy restsége nemcsak sérelmes, de végzetes is lehet haladására.

Oly ország, melynek földgazdagsága is van, soha sem lehet kitéve ily bajoknak; és ha szorgalma, tehetsége és takarékossága nő, vagyona és népessége is nőni fog, bármi legyen is azon országok állapota és magaviselete, a melyekkel kereskedik. Ha ipari tőkéje lesz túlbő és a gyártott iparczikkek lesznek nagyon olcsókká, nem lesz oka, miért várja meg szomszédainál a nyerstermények szaporodását. Saját felesleges tőkéinek áthelyezése saját földjébe uj terményt fog előállitani, a melyekért cserébe iparczikkeket vehet, és e kettős művelet által, egyidejüleg csökkentve a kinálatot és emelve a keresletet, fentarthatja az árat. Hasonló eljárás, ha a nyerstermény tulságosan sok, visszaállithatja az egyensulyt a földmüvelés és az ipar haszna között. És ugyanazon eljárás szerint az ország alapvagyona változó és távol álló vidékekre mehet át, az egyes helyzetekben a földmüvelésben vagy iparban való tőkeelhelyezésnek mutatkozó előnyök szerint.

Oly ország, a melyben ily módon a földmüvelés, ipar és keres-

kedelem, és egy nagy terület minden egyes külön része hat és visszahat kölcsönösen egymásra, szembeszökőleg emelkedhetik vagyonban és erőben, még akkor is, ha körül van véve Berkely püspök falával. Ily ország természetesen legtöbbet tehet a külkereskedelemben is, bárminő legyen annak tényleges állapota, mert annak növekvése vagy apadása csak növekvése vagy apadása önmaga termeléséhez egy hatalmas ösztönzőnek; de ezen termelés-szaporodás igen jelentékeny mértékben független volna külső országoktól és bárha visszamaradó volna is, a külkereskedelem hiánya esetén, nem lehetne sem megakasztható, sem visszafejleszthető.

Egy negyedik előny, a mely a földmivelés és ipar együttlétéből ered, különösen ha közel egyforma erősek, az, hogy ily országban a tőkének és népesedésnek soha sem lesz szükséges visszafejlődő irányt venni, pusztán más országok természetes haladása folytán, oly magasabb helyzet felé, merre mind mindig törekszik.

Minden általános elv szerint a legtöbb földmüvelő nemzetnek érdekében fekszik mind gyártani magok részére, mind saját magok kezébe venni kereskedelmüket. A nyers gyapot elvitetik most Amerikából egy pár ezer mértföldre, elszállittatik más országba, kirakatik ott a hajóból, hogy felgyártassék és ismét visszavitessék az amerikai piaczra, ez oly állapota a dolgoknak, a mi nem lehet állandó. Hogy nem tarthat sok ideig, nem lehet kétséges; és igen távol vagyok attól, hogy azt állitsam, hogy abból, mig az tart, az előny ne használtassék fel pusztán azért, mert nem fog örökké tartani. De ha ez az előny természeténél fogva csak időleges, bizonyára eszélyes szem előtt tartani azt, és oly módon használni fel, hogy a mikor megszünik, nehogy egészében több bajt, mint hasznot okozott légyen.

Ha egy országnak, ilynemü időleges előnyei miatt, annyira túlnyomó ipara és kereskedelme lesz, hogy szükséges lesz lakossága nagy részét idegen gabonán eltartani, akkor biztos, hogy az idegen országok haladása iparban és kereskedelemben bizonyos idő mulva a szegénység és hanyatló irányzatnak lesz alávetve, a mely több, mint ellensúlyozhatja az előbb élvezett időleges hasznokat; mig az oly ország, a melyben a kereskedelmi és ipari lakosságot állandóan ellátja a földmüvelés, igen jelentékeny előnyt vehet ily időleges előnyökből anélkül, hogy lényeges bajoknak volna kitéve akkor, ha azok megszünnek.

Azon országok, a melyek igy egyesitenek nagy földbeli gazdagságot a kereskedelem és ipar virágzó állapotával, és a melyben

a lakosság kereskedői része soha sem haladja túl lényegesen a földmüvelési részt, szembeszökőleg biztos hirtelen változásoktól. Növekvő jólétük ugy látszik, kivül fog esni a közönséges eshetőségek körén, és nincs semmi ok sem azt mondani, hogy nem növekedhetnek gazdagságban és lakosságban is száz, csaknem ezer esztendőkig is.

Nem kell azonban azt képzelnünk, hogy nincs, bár messze határa e haladásnak, bár még nem érte azt el egyetlen ismert, nagy földdel biró nemzet.

Már láttuk, hogy a kereskedelmi nemzetek lakosságának határa az a korszak, a mikor a külpiaczok tényleges helyzete folytán, képtelenek rendesen behozni növekvő mennyiségü élelmiczikket. És oly nemzet népességének határa, a mely élelmének egészét saját területén termeli, az, a mikor a föld már annyira el van foglalva és müveltetik, hogy más munkás foglalkoztatása nem adná meg a többletélelem oly általános emelkedését, a mely elegendő oly terjedelmü család eltartására, a minőt a népesség szaporodása megenged.

Ez szembeszökőleg végső gyakorlati határa a népesedés haladásának, a melyet még soha sem ért el egy nemzet sem, el sem érhet soha, mert semmi leszámitás nincs itt sem az élet más szükségletére a táplálékon kivül, sem a tőke kamataira, a melyek mindegyike, bármily alacsony, mégis mindig nem jelentéktelen valami.

Mégis még ez a határ is nagyon messze távol van attól, a mit a föld képes termelni, ha mindazok ott foglalkoznának, a kik más szükséges czikkek előállitásával nem foglalkoznak; vagyis, ha a katonák, matrózok, urasági szolgák és a fényüzési czikkek készitői, a földet müvelnék mind. Nem termelnék ugyanis meg, a mi elég egy család eltartására, és végül azt sem, a mi elég saját fentartásukra; de mindaddig, mig a föld feltétlenül képtelen volna bármi többet termelni, mégis adnának valamicskét a közvagyonhoz; és szaporitván az életfentartási eszközöket, segitenének a szaporodó lakosság megélhetésén. Egy ország összes lakossága foglalkoztatható egész ideje alatt a puszta szükségnek előállitására és semmiféle lehetőség nem hagyható bárminemü más foglalkozásra. De a dolgok ezen állapota csak oly módon eszközölhető, ha a nemzeti munka irányzata erőszakoltatnék egy csatornába közhatóság által. A magántulajdon elve alapján, a melyet ugy kell felvennünk jogosan, mint a mely állandóan uralkodni fog a társaságban, ez

sohasem történhetik meg. Akár a földtulajdonos, akár a bérlő magánérdekének szempontjából, sohasem alkalmazható oly munkás a földön, a ki nem termel többet, mint bérének értéke; és hogyha e bérek átlag nem lesznek elegendők eltartani egy feleséget és felnevelni két gyermeket a házassági korig, szembeszökő, hogy ugy a népesedés, mint a termelés megállana. Következőleg a legvégső gyakorlati határánál a népesedésnek, a föld állapotának olyannak kell lenni, hogy az utolsóul alkalmazott munkás is képes legyen elegendőt termelni legalább négy személyü család eltartására.

És szerencséje az emberi nemzetnek, hogy ilyenek a természet törvényei. Ha az élet szükségleteiért való verseny, a népesedés haladásával rákényszeritené az emberi nemet az azokért való folytonos munkára, akkor az ember folytonosan a sülyedés állapota felé hajlanék; s mindazon haladások, a melyek pályafutásának közbeneső állapotait jellemezték, teljesen elvesznének annak végén; de tényleg, és a magántulajdon általános törvénye szerint, azon korszakban, a mikor nem felel meg többé a czélnak több munkát forditani a földre, a nyerstermény többlete, melyet a földmüvelők maguk el nem fogyasztanak, járadékok, hasznok és bérek, különösen az előbbi formájában, csaknem olyan arányban lesz az egészhez, mint bármely más előbbi korszakban, és mindenesetre elégséges lesz eltartani a társadalom egy részét, a mely vagy kézi munka nélkül él, vagy pedig abban foglalkozik, hogy a föld nyersterményeit oly formákba változtassa át, a melyek legjobban alkalmasak az ember czéljaira.

Ha tehát a népesedés gyakorlati akadályait emlitjük, nagyon fontos emlékezni arra, hogy azoknak mindig nagyon messze alatta kell állani a föld terménytermelési legnagyobb képességének.

Hasonlóul nagyon fontos megemlékezni arról, hogy sokkal előbb, mint a hogy ezen gyakorlati határ eléretnék, minden országban a lakosság szaporodásának aránya fokozatosan csökkenni fog. Ha egy ország tőkéje állandó lesz rossz kormányzat, restség, tékozlás vagy a kereskedés gyors hanyatlása folytán, teljesen lehetséges, hogy a népesedés csökkenése némi mértékben gyors lehet, bár ez esetben nem történhetik meg jelentékeny rázkodás nélkül. De ha egy ország tőkéje megállapodik a folytonos haladás folytán a felhalmozás és a müvelhető föld kimerülése miatt, mind a tőke kamatjának, mind a munka bérének fokozatosan hanyatlani kell hosszu időig, mig végre mind a kettő oly alacsonyan áll,

hogy nem nyujt semmi további felbátoritást a tőkének felhalmozására és semmi további eszközt a szaporodó lakosság eltartására. Ha feltételezhetnők, hogy a földbe fektetett tőke mindig oly nagy volt, mint a minő lehetőleg befektethető volt ugyanazon haszonnal és nem volnának javitások a földmüvelésben a munkakimélésre, szembeszökő, hogy a mint a felhalmozás előrehalad, a haszon és munkabér szabályosan esik és a népesség szaporodásában a csökkenő arány teljesen szabályos volna. De tényleg ez sohasem történhetik meg; és különböző mind természetes, mind mesterséges okok közrehatnak, hogy meggátolják e szabályosságot és különböző időkben nagy változásokat idézzenek elő azon arányban, a melyben a népesedés halad végső határa felé.

Első sorban, a föld tényleg csaknem mindig kevéssé van ellátva tőkével. Ez részben azon rendes bérleti módokból ered, a mely a bérleteknél általános, a mely felbátoritván a tőke átvitelét a kereskedelem és ipartól azt főleg annak hagyja, a mely a földből támadt; és részben a föld nagy részének magának természetéből csaknem minden nagy országban, a mely olyan, hogy kis tőke belefektetése lehet igen kevéssé termékenyitő, mig nagy tőke befektetése alagcsövegezés vagy a föld természetének megváltozása utján természetes és mesterséges trágyáját megfelelő mennyisége által lehet nagy mértékben termékenyitő; és részben azon körülményből, hogy a haszon és munkabérek minden esése után gyakran lesz hely sokkal nagyobb tőke befektetésére a földbe, mint rendelkezésére áll azoknak, a kik a bérletek tényleges használói lévén, egyedül adhatnák azt.

Másodszor, a haladás a földmivelésben. Ha uj és jobb művelési módok találtatnak fel, a melyek által nem csak jobban van kezelve a föld, de kevesebb munkával is van megdolgozva, szembeszökő, hogy rosszabb föld nagyobb haszonnal lesz művelhető, mint a mi a korábban is gazdagabb földből eredhet; és a művelés jobb rendszere, jobb eszközök használatával, hosszu időre több mint ellensulyozhatja a kiterjedt művelésre való hajlamot és a tőke nagy megnövelése aránylag kisebb jövedelmet fog adni.

Harmadszor, haladás az iparban. Ha a növekvő ügyességgel és a jobbitott gépekkel az iparokban egy ember képes lesz annyit teljesiteni, mint nyolcz vagy tiz azelőtt, tudva van, hogy a hazai verseny és az ebből eredő nagyon megnövekedett mennyiség miatt az oly áruczikkek ára nagyon fog hanyatlani; és a mennyire azok magukban foglalják a munkások és bérlők szükséges és megszo-

kott czikkeit, kell, hogy törjenek azon egész termelés értéke megfelelő részének lenyomására, a melyet szükségképen vidéken fogyasztanak el és hagyjanak nagyobb maradékot. Ezen nagyobb maradékból nagyobb haszonarány hozható ki, daczára a tőke megszaporodásának és a művelés kiterjédésének.

Negyedszer, a külkereskedelem virágzó volta. Ha a virágzó külkereskedés folytán a mi munkánk és hazai árunk jelentékenyen emelkednek az árban, mig a külföldi czikkek aránylag igen kissé emelkednek, a mely dolog igen közönséges, szembeszökő, hogy a bérlő vagy munkás a teát, czukrot, gyapotot, vásznat, bőr, faggyut, fát stb., a mire szüksége van, kevesebb mennyiségü buzáért vagy munkáért fogja megvásárolni, mint előbb; és ez a nagyobb vevőképesség a külföldi árukra épen ugyanazon hatással fog lenni, megadván a nagyobb művelés eszközeit a haszon csökkenése nélkül, mint az ipari haladás, miről fentebb szóltunk.

Ötödször, a nyers termények viszonylagos árában az emelkedő kereslet által okozott emelkedés. Megengedve, a mi bizonyára nem igaz, hogy a nyers termények árában való emelkedés bizonyos számu évek után a munkaár megfelelő emelkedését okozza[1] és más szükségletekét is; még is azon idő alatt, mig a nyers termény ára vezet, szembeszökő, hogy a művelés hogyan növekedhetik a kiterjedtebb földmüvelés és a tőke folytonos gyarapodása mellett. És ezen időszakoknak, meg kell jegyeznünk, végtelen fontossággal kell birni egy földbirtokos nemzet vagyoni haladásában, különösen tekintettel arra, hogy a hiányzó tőke, mily okokból keletkezik a földbirtoknál. Ha rendesen a föld termi legnagyobb részét azon tőkének, a mely művelése javitására fordittatik; és ha jelentékeny tőke befektetése bizonyos időre gyakran helyezi a földet oly állapotba, hogy azután aránylag kisebb költséggel művelhető; egy nagy földmüvelési haszon korszaka, ha csak nyolcz vagy tiz évig tart is, gyakran adhat oly erőt egy országnak, a mi egyértékü a föld uj mennyiségével.

Ámbár kétségtelenül és szükségképen igaz ennélfogva, hogy a folytonosan növekvő tőke és kiterjedő művelés *irányzata* az, hogy folytonos esést okozzon mind a haszonban, mind a munka-

[1] Oly emelkedés, a melyet kizárólag azon munka megszaporodott mennyisége okoz, a melyet igényelhet a társadalom haladása folytán a gabona adott mennyiségét a már művelés alá fogott földeken magasabbra emelni, szükségkép csupán a nyers termények külön emelkedése lesz, és nem fog átterjedni azon áruczikkekre, a melyeknek termelésénél nincs munkaszaporulat.

bérben, mégis a fentebb felsorolt okok szembeszökőleg elégségesek megmagyarázni, hogy miért vannak ezen haladásban nagy és hosszu szabálytalanságok.

Ennélfogva Európa minden államában különböző időszakokban nagy változásokat látunk tőkéik és lakosságuk növekvésénél. Éveken át csaknem állandó helyzetben szendergő sok ország gyakran hirtelen megindult és elkezdett emelkedni oly mértékben, mely csaknem megközelitette az uj gyarmatokét. Oroszország és Poroszország némely része szolgáltatott ilynemü példákat és folytatták a haladás ez arányát a tőke felhalmozása és a művelés kiterjesztése után is nagy gyorsasággal sok éven át.

Ugyanazon okok hatása folytán hasonló változásokat láttunk saját országunkban is. Az ulolsó század közepe táján a pénz kamatja 3 százalék volt és következtethetjük, hogy a befektetés haszna is közel ily arányu volt. Ugyanazon időben, a mennyire össze lehet szedni a születésekből és házasságokból, a népesedés csak lassan szaporodott. 1720-tól 1750-ig, 30 évi időszak alatt, a szaporodás csak mintegy 900,000-re becsültetett 5.565,000 lakosság mellett.[1] Ezen korszak óta nem lehet kétkedni, hogy az ország tőkéje csodálatosan megnőtt és a művelés igen nagyon kiterjedt, mégis az utolsó 20 év alatt láttuk a pénz kamatját 5 százalék felett, a haszon aránylagosan és 1800-tól 1811-ig a lakosság szaporodása annyi, mint 1.200,000 a 9.287,000-hez, a mi mintegy két és félszer akkora szaporodás, mint a korábbi időszaké.

De mindezen rendetlenségi okok mellett is a tőke és népesedés haladásában, egészen bizonyos, hogy nem érhetik el szükséges gyakorlati határukat csak igen fokozatos haladás mellett. Mielőtt a tőke felhalmozása megállásra jutna *szükségesség* miatt, kell, hogy a befektetés haszna hosszu ideig oly alacsony legyen, mely alig ad bármi felbátoritást arra, hogy bárminő többlet a kiadás felett megtakarittassék; és mielőtt a lakosság szaporodása tényleg megállittatnék, kell, hogy a munka valódi ára fokozatosan csökkenjen, mig a nép létező szokásai szerint alig tudnának fentartani oly családokat, mint a milyeneket fentartanak.

Ugy látszik tehát, hogy a földmüvelési és kereskedelmi rendszerek egyesitése és egyik sem különvéve az, a mely leginkább képes a legnagyobb nemzeti jóllétet megteremteni; hogy egy ország

[1] Population Abstracts. Preliminary Observations XXV. táblázat.

kiterjedt és gazdag területtel, a melynek művelése elő van segitve a földművelés, ipar és külkereskedelem virágzása által, olyan különböző és bőséges segédeszközökkel bir, a melynél szerfelett nehéz megmondani, mikor érik el véghatárukat. Hogy szonban még is van egy határ, a melyet, ha egy ország tőkéje és népesedése folyton emelkedik, mégis el kell utoljára is érniök és azon tul nem mehetnek és hogy ez a határ a magántulajdon alapján, igen kevéssel esik alatta a föld legvégső kenyértermelési erejének.

XI. FEJEZET.

Gabonatörvényekről. — Kiviteli jutalmakról.

Megjegyeztük már, hogy sok ország nagy gazdagsággal a földben és szembeszökő képességgel arra, hogy egy nagyon megszaporodott lakosságot eltartson saját földjén, még is azon szokást vette fel, hogy nagy mennyiségü idegen gabonát hozzon be és igy függővé vált más államoktól az ő terményeik nagy részére nézve.

Azon okok, a melyek a dolgok azon állapotára vezethetnek, a következőknek látszhatnak:

Először, valami akadályok, a melyeket a törvények, az alkotmány és az ország szokásai emelhetnek a tőke felhalmozás elé a földön, a mely nem alkalmaztatik egyenlő módon a kereskedés és iparban alkalmazott tőke megnövekedésére.

Minden államban, a melyben a hűbéri rendszer volt érvényben, vannak ily természetü törvények és szokások, a melyek meggátolják a föld eladását és szabad feldarabolását, mint más birtokát és gyakran mind nagyon nehézzé, mind nagyon drágává teszik a művelés kiterjesztésére való minden kisérletet. Ily országokban a javitások főleg a bérlők által tétetnek meg, a kiknek legnagyobb részének nincs állandó bérlete, vagy legalább hosszu időre szóló; és ámbár vagyonuk és tiszteletreméltó voltuk az utolsó években igen nagyon megnövekedett, de még sem lehet őket egy mértékkel mérni vállalkozó tulajdonosokkal és ugyanazon függetlenséget és ugyanazon biztonságot tulajdonitani nekik tőkéik eredményes felhasználására, mint a kereskedőknek és iparosoknak.

Másodszor, az egyenes vagy közvetett adórendszere oly természetü, hogy sulya az ország földművelését elnyomja, mert vagy képtelen arra, vagy azt különös okoknál fogva jobban elviselheti a kereskedés és ipar.

Általánosan elvan ismerve, hogy otthon termett gabonára vetett adó, hogyha nincs ellensulyozva a behozatalra vetett megfelelő adóval, olyan lehet, mely egyszerre tönkre teszi a gabona termelést és ráutalja az országot behozni az egész fogyasztást; és ugyanazon természetü hatás következik be részben, ha a közvetett adórendszer által a munka általános ára emelkedik és mégis a hazai és külföldi termékek kedvezése által, a gyarmati termelések bősége és oly különös czikkek által,[1] a melyeknek kereslete külföldön nem sokat érintetik az ár emelkedése által, a kivitel egészének értéke, habár nem is mennyisége, gyarapodást engedhet meg.

Harmadszor, a javitott gépek, egybevetve a nagyobb tőkével és a munka igen előnyös megoszlásával.

Ha bármely országban, tőke és gép segélyével, egy ember elvégezheti a munkát tiz helyett, egészen szembeszökő, hogy mielőtt ezen előnyök kiterjesztetnének más országokra, a munka árának emelkedése csak nagyon kevéssé fogja megzavarni azon áruczikkek eladhatási képességét, a melyeknek termelésénél alkalmaztatnak oly előnyösen a tőke és a gép. Teljesen igaz, hogy a munka szükséges bérének emelkedése, a mely megnöveli a gabonatermesztés költségét, ugyanazon hatást gyakorolhatja sok árura is a gabonán kivül; és ha nem volna más, nem adatnék felbátoritás a külföldi gabona behozatalára, mivel semmi mód nem volna, melylyel olcsóbban volna megvehető külföldön. De egy kereskedő ország kivihető áruinak nagy része másféle természetü. Azok vagy oly czikkek, melyek jelentékeny mértékben különösségei azon országnak és gyarmatainak, vagy olyanok, melyek magasabb tőke és gépezetek által termeltetnek, a melyeknek árai inkább a hazai, semmint az idegen verseny által határoztatnak meg. Az ily nemü minden áruczikk szembeszökőleg képes lényeges hátrány nélkül elviselni minden munka áremelkedést, némelyek állandóan és mások jelentékeny időre. Az áruczikk ilyen áremelkedése, vagy még inkább az áresés hanyatlásának meggátlása, mely máskülönben bekövetkezett volna, valóban mindig azon eredménynyel járhat, hogy némely mértékben megcsökkenti a kivitt áruczikk *mennyiségét*; de semmi módon nem következik, hogy megcsökkentse annak pénzértéke egészét a külföldön, a mely épen az, a mi

[1] Kinában a munka árának némi emelkedése bizonyosan nevelné azon bevételeket, a miket kap teájáért.

meghatározza a pénzértéket és általában a kimutatások mennyiségét. Ha a gyapot ez országban most félárára hanyatlanék, bizonyára nagyobb mennyiséget vinnének ki, mint most, de igen nagyon kétkedem, vajjon kétszeres mennyiséget vinnénk-e ki legalább sok évig, és pedig ezt kellene tennünk, hogy képesek legyünk oly sok külföldi terményt venni meg, mint ezelőtt. Ez esetben, mint számos más ily esetben, a mennyiség és érték együtt jár bizonyos pontig, bár nem egyenlő lépéssel; de ezen a ponton tul a mennyiség további emelése csak csökkenti az egész termelt értéket és a beszedett összeget, a mit kaphatunk érte.

Szembeszökő, hogy egy ország, daczára a munka és anyagok aránylag magas árának, könnyen kiállhatja a versenyt külföldiekkel oly árukban, a melyhez magasabb tőkét és gépeket nagy hatással alkalmazhat; ámbár az oly munka és anyagár elvitathatlan előnyt képez idegeneknek földmüvelésben és némely más termelési ágban, a hol ugyanazon munkamegtakaritás nem történhetik. Következőleg ily ország olcsóbnak találhatja gabonaszükséglete jelentékeny részét külföldről szerezni be ipari és különös terményeivel, mint az egészet otthon termelni.

Ha mindezen, vagy ezek közül némely okból egy nemzet rendesen függővé válik külföldi országoktól, lakossága jelentékeny részének eltartasára szembeszökőleg alá kell, hogy vetve legyen, mig ez a függés tart, azon bajok némelyikének, a melyek egy tisztán iparos és kereskedő nemzetet sujtanak. Egy tekintetben azonban még mindig meg lesz egy nagy előnye. Meg lesz mindig segélyforrása a földben, a melyhez mindig fordulhat, a mikor ipari és kereskedelmi, akár külföldi verseny, akár bármely más okokból kezd hanyatlani. De ezen előny ellensulyozására alá lesz vetve, azon idő alatt, a mig nagy behozatalra van szükség, igen sokkal nagyobb hullámzásoknak a gabona ellátásnal, mint a tisztán iparos és kereskedelmi országok. Holland és Hamburg szükséglete jelentékeny pontossággal ismeretes lehet azon kereskedők előtt, a kik ellátják őket. Ha növekesznek azok, fokozatosan növekednek; és nem lévén alávetve évről-évre valami nagy és gyors változásoknak, biztos és gyakorlatias dolog lehet rendes szerződéseket kötni az átlagos szükségelt mennyiségre. De másként van oly országoknál, mint Anglia és Spanyolország. Szükségleteik szükségképen változók az időjárás változandósága folytán; és ha a kereskedők kötnének kivivő országokkal az átlagos években szükségelt mennyiségre, két vagy három bő esztendő tönkre tehetné őket. Annálfogva

szükségképen várniok kell, mig meglátják, milyen minden egyes évben az aratás állása, hogy biztosan berendezhessék eljárásukat; és ámbár biztosan igaz, hogy csupán az átlagos termésből való hiány, és nem az összes hiány az, a mit egyáltalán olyanul lehet tekintetni, mint uj szükségletet Európában; mégis ezen egész hiány nagysága és előző bizonytalansága, a veszedelem, szerződéseket kötni egy évente megállapitott mennyiségre, és a nagyobb veszélye az ellenséges összetüzéseknek nagy és háborus államokkal, nagy mértékben kell, hogy megsulyosbitsa a gyors ellátás nehézségeit; és ha igaz, hogy a kedvezőtlen időjárás nem ritkán általános ok, lehetetlen megérteni, hogy alkalmilag ne legyenek alávetve az árak nagy változásainak.

Azt állitják gyakran, hogy a szük évek részletesek, nem általánosak, és hogy egy ország hiánya mindig pótolva van mások bő aratásában. De ez egészen alaptalan feltevésnek látszik. Azon kutatásban, mely a képviselőház bizottsága elé került 1814-ben a gabona-törvények tárgyában, egyik gabonakereskedő kérdeztetvén, gyakran megtörtént-e, hogy a Balti-tengerparti országok aratása rossz volt, a mikor itt is rossz volt, igy válaszolt: „A mikor az aratás kedvezőtlen Európa egyik részén, rendesen ugy történik, hogy többé vagy kevésbbé ugyanaz a másikban is.“[1] Ha valaki fáradságot vesz magának megvizsgálni az egyidejü buzaárakat Európa különböző országaiban elég hosszu időre, meg lesz győződve, hogy az itt adott válasz teljesen igaz. Az utolsó százötven év alatt husz van olyan, a melyben az áremelkedés közös Franciaország és Anglia közt, ámbár ritkán volt sok érintkezés gabonakereskedésben köztük; és Spanyolország és a bálti nemzetek, a mennyire áraik összegyüjthetők, ugy látszik, gyakran osztoztak ugyanazon hiányban. Még az utolsó öt év alatt is kettő volt olyan, az 1811/12-iki és az 1816/17-iki, a melyben ezen országban rendkivüli magas árakkal a behozatal aránylag jelentéktelen volt; a mi csak ugy történhetett, hogy a szükség általános volt Európa legnagyobb részében.

Ily viszonyok közt képzeljük el, ha két millió quarter külföldi buza volna az évente szükségelt átlagos mennyiség ez országban és tegyük fel, hogy egy millió quarter a rossz időjárás miatt hiányozván, az egész fedezendő hiány igy három millió volna.

[1] Report, 93. l.

Ha a szükség általános volna Európában, helyesen lehetne következtetni, hogy némely állam megtiltaná gabona kivitelét általában és mások igen sulyosan megadóztatnák; és hogy ha kaphatnánk egy millió vagy másfél millió quartert, az valószinüleg az egész volna, a mit észszerüleg várhatnánk. Akkor azonban még mindig volna két vagy másfél millió quarter hiányunk. Más oldalról, hogy ha mi rendesen megtermelnénk egész fogyasztásunkat és csak a rossz időjárás miatt volna egy millió quarter hiányunk, alig valószinü, hogy az általános szükség daczára nem volnánk képesek megkapni a mi magasabb áraink folytán azt a három vagy négyszázezer quartert, különösen, ha a mi gabonánk és munkánk rendes ára magasabb volna, mint Európa többi részén. És ezen esetben az egész hiánynak összege csak hat vagy hétszázezer quarter volna, másfél, vagy két millió quarter helyett. Ha a jelen év (1816/17) oly állapotban talált bennünket, a mikor a gabonatermés rendes módon alatta állott a fogyasztásnak, az ország nyomora valóban borzasztó módon megsulyosbodott volna.

Ilynemü eshetőségekről gondoskodni, egy bőségesebb s ugyanakkor gyorsabb gabona ellátást biztositani, egy gabonatörvény rendszer ajánltatott, a melynek czélja adókkal és eltiltásokkal elkedvetleniteni a külföldi buza behozatalát és a hazai termésü gabona kivitelét jutalmakkal bátoritani fel.

Ilynemü rendszer 1688-ban jött létre a mi országunkban,[1] a melynek helyességét hosszu módon tárgyalta Smith Ádám.

Bármely módon döntessék is el véglegesen a kérdés, meg kell engedni mindenkinek, a ki a kereslet és kinálat nagy elvének hatékonyságát elismeri, hogy a „Wealth of Nations“ szerzőjének okoskodási menete lényegesen téves.

Először azt állitja, hogy a külföldi piacz, bármely kiterjesztése érhető is el a jutalmakkal, az minden különös évben általában a hazai piacz rovására fog menni, mert minden bushel gabona, a mely a jutalom folytán kivitetik, és a mely e jutalom nélkül nem vitetik ki, a belföldi piaczon maradt volna, a fogyasztás növelésére és azon czikk árának sülyesztésére.[2]

Ezen megjegyzésben ő szembeszökőleg rosszul használja a piacz fogalmát. Mert az által, ha egy czikket olcsóbban adunk el, könnyü megszabadulni annak nagyobb mennyiségétől minden

[1] Bár az itt állitott dolog nem volt különös tárgya az 1688-iki törvénynek, bizonyára ez az a czél, a miért ajánltatott később ez a rendszer.

[2] II. köt. IV. könyv. 5. fej.

esetleges piaczon, mint lett volna különben, nem lehet azt mondani, hogy ez az eljárás szélesbitette ki, aránylag ezt a piaczot. Bár a Smith Ádám által emlitett két adó megszüntetése, a mely a jutalom okáért fizettetett, bizonyosan megnövelné az alsóbb osztályok vásárló erejét, mégis mindegyik különös évben a fogyasztásnak utoljára is a népesség által kell határolva lenni, és az ezen adók megszüntetése folytán előálló fogyasztás növekedés semmi esetre sem adna annyi felbátoritást a müvelésre, mint a külföldi kereslet hozzáadása. Ha a britt gabonavám a hazai piaczon, a jutalom folytán, felemelkedik, mielőtt a termelés ára felemelkednék (és a közvetlen emelkedést Smith Ádám kifejezetten elismeri) az eltagadhatlan bizonyitéka annak, hogy a britt gabona tényleges kereslete kiterjesztetett általa; és hogy a kereslet csökkenése itthon, bármilyen legyen is az, több, mint ellensulyozva van a külföldi kereslet kiterjesztése által.

Smith Ádám továbbá azt állitja, hogy a két adó, a nép által, ezen jutalmak rovására fizettetik, nevezetesen: az egyik a kormánynak, hogy fizethesse ezt a jutalmat, és a másik az áruczikk magasabb árában, s ez szükségképen leszállitja a szegény munkás élelmét, vagy pedig okoz oly növekedést pénzfizetésében, a mi arányban áll élelmiczikkének pénzbeli árával. Annyira, a mennyire az egyik irányban működés kell, hogy leszállitsa a munkás szegénynek képességét felnevelni és táplálni gyermekeit és ennélfogva korlátozza az ország népességét. Annyira, a mennyire a másik irányban hatékony, csökkenti a szegény munkaadójának képességét abban, hogy oly nagy számot foglalkoztasson, mint különben tenne és igy az ország szorgalmát veti vissza.

Készségesen meg kell engedni, hogy a jutalom által okozott megadóztatásnak meglesz az itt emlitett egyik vagy másik eredménye; de nem lehet megengedni, hogy meglesz mind a kettő. Mégis az mondatik, hogy ámbár ez az adó, a mit ez az intézmény rárak a nép egész szervezetére, igen terhes azoknak, a kik fizetik, igen csekély előnyt ad azoknak, a kik élvezik. Ez bizonyára ellenmondás. Ha a munka ára, a buza ára arányában emelkedik, mint később mondatik, hogy tétetik kevésbbé képessé a munkás eltartani egy családot! Ha a munka ára nem emelkedik arányban a buza árával, hogy lehetséges állitani azt, hogy a földbirtokosok és bérlők nem képesek több munkást alkalmazni földjükön? S mégis ezen ellenmondásokban a „Wealth of Nations“ szerzőjének igen tiszteletreméltó követői voltak; és sokan azok közül, a kik egyet-

értenek vele azon véleményében, hogy a gabona szabályozza a munka és minden más áruczikk árát, mégis azt mondják, hogy igaztalanság történik a társadalom munkásosztályain a gabona ára emelkedése által és az előnyt annak eséséből nyernék.

A főok azonban, a mit Smith Ádám felhoz e jutalom ellen, az, hogy mivel a gabona pénz értéke szabályozza minden otthon készült áruczikk árát, a tulajdonos előnye a pénz értékemelkedéséből pusztán látszólagos és nem valódi, mivel a mit nyer eladásainál, el kell veszíteni bevásárlásainál.

Ez az állitás, bár bizonyos mértékig igaz, egyáltalában nem igaz egészen odáig, hogy meggátolja a tőke mozgását a földhöz vagy a földtől el, a mi a kérdésnek valódi magva. A gabona pénzértéke egy bizonyos országban kétségkivül a leghatalmasabb eszköz a munka és minden más áruczikk árának szabályozására; de nem elég Smith Ádám állitásának igazolására, hogy ez a leghatalmasabb eszköz, meg kell mutatni, hogy más okok ugyanazok maradván, minden czikk ára emelkedni és esni fog, teljesen aránylagosan a gabona árával és ez nagyon messze áll attól, hogy igaz lenne. Smith Ádám maga kivesz minden külföldi czikket; de ha rágondolunk kivitelünk nagy összegére és a gyárainkban elhasznált külföldi czikkek mennyiségére, ez az egy kivétel maga is a legnagyobb fontosságu. A gyapju és nyers bőrök, a hazai termés két legfontosabb anyaga, Smith Ádám saját maga okoskodásai szerint is (I. könyv, XI. fejezet, 363. és következő lap) nem sokat függ a gabona árától és a földjáradéktól, és a viasz, fagygyu és bőr ára természetesen nagyon befolyása alatt van az általunk behozott mennyiségnek. De a gyapjuszövetek, gyapot- és vászonáruk, bőr, szappan, gyertya, tea, czukor stb., a melyek a fentjelzett czikkek közé tartoznak, csaknem egészét képezik a társadalom iparos osztályai ruházatának és fényüzésének.

Megjegyzendő továbbá, hogy minden országban, melynek szorgalmát a lekötött tőke nagyban támogatja, a termelt áru árának egy része, a mely fizeti a tőke kamatját, nem szükségképen emelkedik a buza árának emelkedése folytán, kivéve, ha fokozatos megujitást igényel, és a gépekből eredő előny, a melyek a munkaár emelkedése előtt épittettek, természetesen még több évig tart.

A fogyasztásra vetett nagy és számos adó esetében is a gabona árának emelkedése vagy hanyatlása, bár növelni vagy

csökkenteni fogja a munkabér azon részét, a mely az élelemre kell, szembeszökőleg nem növeli vagy fogyasztja azt a részt, a mely az adók fizetésére van szánva.

Nem lehet tehát általános tételül megengedni, hogy a gabona pénzára valamely országban igaz mértéke az ezüst valódi értékének azon országban. De mindezen megfigyelések, bár nagy sulylyal birnak a földbirtokosokra, nem gyakorolnak jelen bérletükön tul hatást a bérlőkre. A bérlet lejártakor mindazon különös előny, a mit a bérlő élvezett a gabona ára és a munka ára közt levő kedvező arányból, elvétetik tőle, hasonlóan minden hátrány, melyet türt azok kedvezőtlen aránya folytán. Az egyedüli ok, a mi meghatározza a földmüvelésbe fektetett tőke összegét a gabona valóságos kereslete lesz, és ha a kiviteli jutalom valóban megszélesbitette e keresletet, a mit bizonyára tett, lehetetlen feltenni, hogy több tőke ne fektettetett volna be a földbe.

Ha Smith Ádám azt mondja, hogy a dolgok természete rávéste a gabonára azt a valódi értéket, a melyet nem lehet megváltoztatni a pénzérték egyszerü megváltoztatásával, és hogy sem a kivitelre adott jutalom, sem a belföldi vásár egyeduralma nem növelheti ez értéket, sem a legszabadabb verseny nem csökkentheti, szembeszökő, hogy ő megváltoztatja a kérdést a gabonatermelők vagy földtulajdonosok haszna helyett a gabona természeti értékére. Én bizonynyal nem akarom mondani, hogy a jutalom maga megváltoztatja a gabona természeti értékét és teszi azt, hogy egy bushel belőle ép oly jól ellát egy nagyobbszámu munkást, mint előbb; de bizonyára azt akarom mondani, hogy az angol termelőnek adott jutalom a dolgok tényleges állásában valóban növeli a britt buza keresletét és igy felbátoritja őt többet venni, mint különben tette volna, és képessé teszi őt ennek folytán arra, hogy több bushel gabonát fordithasson nagyobbszámu munkás eltartására.

Ha Smith Ádám elmélete igaz volna, és a mit ő a buza valódi árának tart, változatlan volna és nem volna képes tapasztalni az érték viszonylagos növekvését vagy csökkenését a munkával és más czikkekkel összehasonlitani, a földmüvelés valóban szerencsétlen helyzetben volna. Egyszerre ki volna zárva a „Wealth of Nations"-ben oly szépen kifejtett törvény hatása alól, a mely szerint a tőke egyik elhelyezéstől a másikhoz folyik a társadalmi szükségletek változó és szükségképen hullámzó volta szerint. De bizonyára nem kétkedhetünk, hogy a gabona valódi

ára változik, bár lehet, hogy nem változik annyira, mint más czikkek valódi ára, és hogy vannak korszakok, a mikor minden gyártott czikk olcsóbb, és ismét korszakok, a mikor azok aránylag drágábbak a gabona áránál; és az egyik esetben a tőke az ipartól a földművelésbe, a másikban a földműveléstől az iparba özönlik. Tulnézni e korzakokon, vagy ugy tekinteni, mint csekély fontosságuakat, nem engedhető meg, mert az ipar minden ágában e korszakok adják a kinálat megnövelésére a nagy ösztönzést. Kétségkivül a haszon az ipar egyik ágában sohasem maradhat soká magasabb, mint a többiekben; de mint csökkennének, ha nem az ezen magas haszon által odaözönlő tőke utján? Sohasem lehet nemzeti czél állandóan növelni a kereskedők valamely különös osztályának hasznát. A nemzeti czél a kinálat növelése, de ez a czél nem érhető el másként, csak ugy, ha előbb megnöveljük az ezzel foglalkozók hasznát, és ezáltal a tőke nagyobb mennyiségét késztetjük e különös elhelyezésre. Nagy-Britannia hajótulajdonosai és matrózai nem kapnak most nagyobb hasznot, mint a Navigation Act előtt; de a nemzet czélja nem a hajótulajdonosok és hajósok hasznának növelése, hanem a hajózás és tengerészek mennyisége volt, és ez nem volt elérhető csak oly törvény utján, mely megnövelte keresletüket, felemelte az előbb ebbe fektetett tőke hasznát és rávette a nagyobb mennyiségüt, hogy ugyanezen csatornába özönöljön. A nemzet czélja a kiviteli jutalom felállításánál nem az, hogy növelje a bérlők hasznát vagy a földesurak járadékát, de az, hogy rávegye a nemzeti tőke nagyobb részét a földhöz fordulni, és következéskép növelni a kinálatot; és ámbár a gabona árának a növekvő kereslet folytán bekövetkezett emelése a munkabérek emelkedése, a járadék emelkedése és az ezüst hanyatlása némi mértékben hozzájárul elhomályositani látásunkat a tárgy felett; még sem tagadhatjuk meg elismerni, hogy a gabona valódi ára elegendőleg hosszu időszakok alatt arra, hogy az alatt a tőke elhatározása létrejőjjön, mégis változik, vagy pedig visszaállittatunk azon dilemma elé, hogy bevalljuk, mikép a kereslet semmi képzelhető mértéke nem bátoritja fel a gabonatermelést.

Meg kell vallanunk, hogy azon különös érv, melyet a gabona természetében hoz elő ezen alkalommal Smith Ádám, nem tarható fenn és hogy a kiviteli jutalom a gabonánál, kell hogy tágitsa a keresletet és bátoritsa a termelést ugyanugy, ha nem is ugyanazon mértékben, mint bármely más tárgy kiviteli jutalma.

De az mondatik továbbá, hogy a gabona ezen növekedett termelésének szükségképen állandó olcsóságot kell előidézni és az utolsó század első hatvannégy éve alatti elegendő hosszu időszakon, mig jutalom volt teljes erejében az országban, példakép hozatott fel erre. Ezen következtetésben azonban jogosan gyanus az, hogy egy oly hatás, mely természete szerint ideiglenes, bárha esetleg hosszu tartamu, tévesen vétetett olyanul, mint a mi állandó.

A kereslet és kinálat elmélete szerint a kiviteli jutalom a következő módon várható, hogy működhetik.

Gyakran van mondva a „Wealth of Nations"-ben, hogy a nagy keresletet követi a nagy kinálat, a nagy szükséget a nagy bőség, a rendkivüli drágaságot a rendkivüli olcsóság. Nagy és végtelen keresletet valóban rendesen követ a több, mint ahhoz arányló kinálat. Ez a kinálat természetesen rendkivüli olcsóságot okoz; de az olcsóság, ha beáll, kell hogy gátat vessen a czikk termelésének; és az a csökkenés, ugyanazon törvény szerint, képes tovább tartani, mint szükséges és ismét a magas árak visszatérését idézni elő.

Ez látszik azon módnak lenni, a melyben a gabonakiviteli jutalom, ha hatályosságának kedvező körülmények közt hozatik be, várhatólag fog működni és ugy látszik, ez volt az a mód, a mint tényleg működött is azon egyedüli esetben, a mikor igy valóban megkiséreltetett.

Anélkül, hogy tagadni akarnók más okok közrehatását, vagy megkisértenők megbecsülni a jutalom valódi aránylagos hatását, lehetetlen el nem ismerni, hogy mikor a gabona emelkedő ára Smith Ádám szerint csak 28 shilling volt quarterenként és Anglia gabona piaczai oly alacsonyak voltak, mint a szárazföldiek, a jutalomnak öt shilling quarterenként a kivitelre a valódi árra növelően kellett hatnia és a gabona termelésre bátoritást kellett adnia. De azon irányban, hogy a tőke a földtől vagy a földhöz forduljon, az okozott változások mindig lassuak. Azok, a kik ahhoz szoktak, hogy pénzöket kereskedelmi vállalatokba fektessék, nem készségesen forditják azt a földmüvelés csatornáiba és még nehezebb és lassu művelet visszavonni a tőkét a földből és belefektetni a kereskedésbe. Az első 25 év alatt a jutalom felállitásától ezen országban a gabona ára kettőtől három shillingig emelkedett quarterenként; de valószinüleg a rossz időjárások és a pénztőke ritkaságánál fogva a tőke lassan szaporodott a földben és semmi nagy többlet termelés nem éretett el. Nem is volt egész csak az

utrechti béke utánig, hogy az ország tőkéje feltünő módon kezdett szaporodni és lehetetlen, hogy a jutalom ne irányozta volna ezen felhalmozás nagyobb részét a földhöz, mint kellett volna másképen. Igy következett be aztán a többlettermelés és az ár hanyatlása harmincz vagy negyven következő évre.

Azt mondják, hogy ez az alacsony áru korszak tulhosszu volt arra, hogy a jutalom okozta volna, még a most lefektetett elmélet szerint is. Ez talán igaz, és minden valószinüség szerint a korszak rövidebb lett volna, ha a jutalom egyedül működött volna; de ez esetben más okok hatalmasan összejátszottak vele.

A britt gabona áresését követte az árak esése a kontinensen. Bármik voltak is az általános okok, a melyek ez eredményt hozták létre a kül országokban, valószinü, hogy azok nem maradtak hatás nélkül Angliában. Mindenesetre semmi sem alkalmas oly nagymértékben létrehozni az olcsóságot és okozni a magas árukra lassu visszatérést, mint egy jelentékeny többlettermelés, a melyet nem akartak átvenni, és csak alacsony árakon, más nemzetek. Ha egy ily többlettermelés érettetett el, némi idő kivántatik szükségképen lerontani azt, az olcsósággal, különösen, mivel a jutalom erkölcsi ösztönzője valószinüleg soká fog még azután működni, mikor már az árak esése megkezdődött. Ha ez okokhoz hozzáadjuk azt, hogy a kamatláb nagy esése ez időben nagybőségü tőkét tett szabaddá és a rákövetkező nehézséget annak gyümölcsöző elhelyezést találni és meggondoljuk továbbá a természetes akadályokat a tőke kivonásánál a földből, elegendő okot fogunk találni arra, hogy egy hosszu időszak is elmulhatik a viszonlagos bőség és a gabona olcsóságának minden lényeges változása nélkül.

Smith Ádám ezt az olcsóságot az ezüst értékemelkedésének tulajdonitja. A gabona áresése, a mely Franczia országban és némely más országban ugyanazon időtájban következett be, némi látszatot ad e feltevésnek. De azon adatok, a melyeket ujabban kaptunk a bányák termeléséről a kérdéses időszakban, nem eléggé támogatják azt, és sokkal valószinübb, hogy az azon aránylagos békés állapotból eredt, a melyben volt XIV. Lajos háboruinak bevégzése után, a mi megkönnyitette a tőkefelhalmozódást a vidéken és elősegitette a gazdasági haladást.

Ezen országra való tekintettel valóban maga Smith Ádám jegyzi meg, hogy a munka[1] és más czikkek emelkedőben volt, a

[1] Bizonyára igen feltünő tény, hogy bár Smith Ádám ismételten a leghatározottabb módon állitja, hogy a munka egyedüli igaz mértéke az ezüst és

mely tény igen kedvezőtlen azon feltevésnek, hogy a nemes érczek értéke emelkedett volna. Nemcsak pénzértéke esett a gabonának, de megcsökkent más czikkekhez való viszonylagos értéke is, és a viszonylagos érték ezen esése, e nagy kivitelekkel együtt, világosan mutatott a gabona viszonylagos bőségére, bármely módon állott is az elő, mint a megjegyzett tények okára, sokkal jobban, mint az ezüst ritkaságára. Ez a nagy esés a britt gabonapiaczon, különösen az 1740-től 1750-ig tartó tiz év alatt, melyet a szárazföldi piaczokon is nagy áresés kisért, részben a britt gabona nagy kivitele folytán, különösen az 1748., 1749. és 1750. években, szükségkép kellett, hogy némi gátat vessen művelésének, mig a munka valódi árában beállott emelkedésnek ugyanakkor nagy ösztönt kellett adni a népesedés növekvésére. Ezen két ok együttes működése épen azt volt alkalmas létrehozni, hogy először megcsökkentse és végül eltüntesse a gabona felesleget; és miután 1764 után Nagybritannia vagyona és iparos lakossága gyorsabban növekedett, mint szomszédaié, a visszatérő ösztönzés a földmüvelésre, bármily jelentékeny volt is az, pusztán a belföldi keresletből eredve, nem volt képes többletet eredményezni; és nem lévén, mint előbb, pusztán a britt termelésre szoritva, mert a gabona-törvények megváltoztattak időközben, még arra is képtelen volt, hogy a kinálatot függetlenné tegye. Ha a régi gabona-törvények teljes érvényben maradtak volna, mégis valószinüleg elvesztettük volna a fennebb emlitett okok miatt többlettermelésünket, ámbár megszoritó szakaszai miatt bizonyosan közelebb lettünk volna egy független kinálat megteremtéséhez közvetlenül az 1800-iki szük esztendő előtt.

Ennélfogva nem szükséges arra, hogy ellenezzük a kiviteli jutalmat, azt mondani Smith Ádámmal, hogy a gabonaár hanyatlás, mely a mult század első felében volt, a jutalmak daczára kellett, hogy bekövetkezzék és nem következhetett volna be azok következtében. Ellenkezőleg megengedhetjük, azt a mit én megengedendőnek tartok az általános elvek alapján, mikép a jutalom, ha kedvező körülmények közt adatik, valóban keresztül menvén egy drágasági korszakon, előállithatja azt a többletet és olcsóságot, a mit védelmezői igérnek;[1] de ugyanazon általános elvek alapján

minden más czikk értékének, mégis azt teszi fel, hogy az ezüst épen abban az időben emelkedett, a mikor azt mondja, hogy a munka pénzértéke is emelkedett. Nem lehet határozottabb ellenmondás ennél.

[1] A mennyire a jutalom serkenthet rosszabb földek művelésére is, annyiban kétségkivül irányzata az lesz, emelni a gabonaárat; de tapasztalatból tudjuk,

be kell ismernünk, hogy ez a többlet és olcsóság, miután egyuttal ugy is működnek, mint gátjai a termelésnek és felbuzditói a szaporodásnak, hosszabb időre nem tartható fenn.

Ennélfogva a gabonakiviteli jutalom ellen, függetlenül a kiviteli jutalmak ellen általában felhozott ellenvetésektől, az ellenvetés az, hogy ha a legkedvezőbb viszonyok közt alkalmaztatik is, nem képes állandó olcsóságot teremteni; és ha kedvezőtlen viszonyok közt hozatik be, vagyis ha kisérlet tétetik erőszakolni a kivitelt megfelelő jutalom által oly időben, a mikor az ország nem termi meg teljesen saját fogyasztását, szembeszökő nemcsak az, hogy az e czélra szükséges adónak felette súlyosnak kell lenni, de az is, hogy az eredmény feltétlenül sérelmes lesz a lakosságnak és a felesleg termelése oly áldozat árán lesz megvásárolva, mely messze túlmegy értékén.

Daczára azonban a jutalmak ellen általános okokból emelt erős ellenvetéseknek és annak, hogy ezen ritka esetekben azokat nem lehet alkalmazni sem, el kell ismernünk, hogy mig működésben vannak, vagyis mig létre tudják hozni azt a kivitelt, a mi másként nem következnék be, kérdésen kivül felbátoritják a gabona nagyobb termelését azon országokban, a melyekben fentállanak vagy legalább fentartják azt oly fokon, a melyen különben másként nem maradhatna.

Különös és kedvező viszonyok közt egy ország fentarthatja jelentékeny termelés többletét is hosszu időre, a gabona termelési árának jelentéktelen növekedésével, és talán egy kis vagy semmi növekedésével az átlagos árnak, beleértve a szük éveket is.[1] Ha a mult század bármely korszakában, a mikor a kivitelre való termesztés átlagos többlete a jutalom ösztöne által éretett el, a külföldi kereslet gabonánkért egyarányban növekedett volna, mint a belföldi kereslet, a mi többlet termesztésünk állandóvá lehetett volna. Miután a jutalom megszünt ösztönözni uj erőfeszitésekre, annak befolyása még egyáltalában nem veszett el. Sok évekre

hogy az ily módon természetesen létrejött áremelkedés állandóan ellensulyozva van a földmüvelés haladásával. Végül el kell fogadnunk, hogy a mult század azon korszaka alatt, mikor a gabonaár esett, több földnek kellett jönni művelés alá.

[1] Az átlagár különböző a termelési ártól. A rossz évek, melyeknek esetenként elő kellett fordulni, lényegesen érintik az átlagos árat; és a többletmennyiségü gabonatermelés, a mely a szükséget akarja meggátolni, ezt az átlagot csökkenteni és a termelési árhoz közelebb szoritani törekszik.

adhatott az a britt termelőnek feltétlen előnyt, a külföldi termelő felett. Ez az előny természetesen fokozatosan csökkenni fog, mert természete minden valódi keresletnek, hogy utoljára elláttatik és kötelezi a termelésüket a legolcsóbb árakon eladni, a mint csak a haszon átlagos lábával megegyeztethető ez. De azután, hogy határozott felbátoritást élvezett egy korszakban, a britt termelő megszokja már, ellátni egy a magáénál nagyobb piaczot, versenytársaival egyenlő feltételek mellett. És, hogyha a külföldi és a britt piaczok azután is egyenlően terjeszkednének, ő képes volna folyton alkalmazkodni s ellátni mind a kettőt, mert, hacsak a szükséglet egy részletes emelkedése nem lesz meg odahaza, soha sem vonhatja vissza külföldi kivitelét a nélkül, hogy ne rontsa meg egész termésének értékét, és igy a nemzet állandó raktár birtokába fog jutni a szük évekre.

De ha még felteszszük is, hogy a jutalom által, összevetve a legkedvezőbb évek esetével más országokban, egy különös állapot állandóan fentartható lenne is a kivitelre termesztés átlagos többlete, természetesen nem kell azt képzelni, hogy népesedése az élelmiszer megszerzésének nehézsége által nem fog akadályoztatni. Bizonyára kevésbbé lesz kitéve a szük évekből eredő különös nyomásnak; de más tekintetben alá lesz vetve mindazon akadályoknak, a miket az előző szakaszokban elmondottunk; és akár lesz rendes kivitel, akár nem, a népesedés a munka valódi bére által lesz szabályozva, és megállásra fog jutni, ha azon szükségletek, a melyeket ezen béreken meglehet szerezni, nem lesznek elegendők a nép tényleges szokásai szerint, annak számbeli szaporodását felbátoritani.

XII. FEJEZET.

Gabonatörvényekről — a behozatal megszoritásairól.

Azon törvények, a melyek a külföldi gabona behozatalát eltiltják, bár semmi esetben sem nem kifogástalanok, nincsenek azon ellenvetéseknek kitéve, mint a jutalmak és meg kell engedni, hogy alkalmasok azon czélra, a mely vétetett kiindulási pontjokul, a független ellátás fentartása. Azon földben gazdag ország, mely elhatározza, hogy sohasem hoz be gabonát, hacsak az ár nem jelzi a szükség közeledtét, átlagos években bizonyosan fog saját szükségleteire fedezettel birni. Ámbár ennélfogva észszerüen kifogásolhatjuk a külföldi gabona behozatalának meggátlását azon alapon.

hogy megakadályozni képes a nemzeti tőke és szorgalom leghasznosabb foglalkozását, csökkentheti a népesedést és elijesztheti iparczikkeink kivitelét, mégis nem tagadhatjuk, hogy alkalmasok felbátoritani a gabonatermelést otthon és előállitani s fentartani egy független fedezetet. Oly jutalom, ugy látszik, mely elegendő arra, hogy megfeleljen e czélnak, hogy erőszakoljon egy termelési többletet, sok esetben olyan sulyos egyenes adót kiván meg és olyan nagy arányban fogja felemelni a gabona egész árát, hogy sok országban csaknem lehetetlenné teszi azt. A behozatalra nehezedő megszoritások nem raknak egyenes terhet a népre. Ellenkezőleg lehet azokból, hogyha tanácslatosnak látszik, jövedelmi forrásokat teremteni a kormánynak és mindig nehézség nélkül lehet őket végrehajtani és bizonyosan el lehet vele érni kitüzött czélokat, tudniillik biztositani átlagos években elegendő gabonatermést a tényleges népesség részére.

Az előző szakaszokban láttuk azon különös hátrányokat, a melyek együtt járnak a vagy kizárólag földmüvelési, vagy kizárólag kereskedelmi rendszerrel és azon különös előnyöket, a melyek együtt járnak oly rendszerrel, a hol azok egyesitve vannak és együttesen virágoznak. Láttuk továbbá, hogy oly országban, hol nagy segélyerő van a földben, a kereskedelmi lakosság lehet, különös okok folytán annyira előtérben álló, hogy azt azon veszélyek némelyikének veti alá, a melyek a tisztán kereskedelmi és ipari állapottal járnak együtt és nagyobb foku hullámzásoknak a gabonaárakban, mint a minőnek ily államban elő kellene állani. Szembeszökőleg lehetséges, a külföldi gabona behozatalának megszoritása által egyensulyt tartani a földmüvelő és kereskedelmi osztályok közt. A kérdés nem a rendszabály hatályos vagy hatálytalan voltának, de a helyes vagy helytelen politikának kérdése. A czél bizonyosan elérhető, de esetleg tuldrágán vétetik meg; és mindazoknak, a kik nem dobnak el minden kutatást egyszerre ily természetü kérdések felett, mint a melyek előttök sérthetlen törvényeket érintenek, annak a kérdésnek, vajjon a földmüvelő és kereskedő osztályok közt az egyensulyt, ha természetesen nem jő létre, nem kell némely viszonyok közt mesterségesen fentartani, igen fontos gyakorlati kérdésnek kell feltüntetni.

Egyike az ellenvetéseknek azon elv elfogadása ellen, hogy a behozatali megszoritások előnyösek, az, hogy nem lehet általános elvül felállitani, hogy minden államnak magának kell termelnie gabonáját. Van több állam oly viszonyok közt,

hogy ily szabály világosan és szembeszökőleg nem alkalmazható reájok.

Első sorban több állam van, a mely némi szerepet játszott a történetben, a melynek területe teljesen jelentéktelen fővárosával vagy városaival összehasonlitva, és teljesen képtelen tényleges lakosságát élelemmel ellátni. Ily államokban, a mi egy nagy állam fő belkereskedelmének tartatik, az a kereskedelem, mely a városok és vidék közt van, szükségképen külkereskedelemnek kell lenni, és külföldi gabna behozatala feltétlenül szükséges megélhetésökre. Ugy mondva, a föld előnye nélkül születtek és bármennyire ki legyen is téve a pusztán kereskedelmi és ipari rendszer koczkázatnak és hátrányoknak, nekik nincs módjuk mást választani. A mit tehetnek, mindössze is csak az, hogy lehetőleg jóvá tegyék saját helyzetöket szomszédaik helyzetével összehasonlitva, és törekedjenek magasabb szorgalom, ügyesség és tőke utján pótolni ezt a nagy hiányt. Ezen erőlködésekben több állam, melyről adatokkal birunk, csodálatos sikert ért el; de azon hátrányok, a melyeknek alá voltak vetve, csaknem oly szembeszökők voltak, mint virágzások mértéke összehasonlitva természetes segédeszközeik hiányos voltával.

Másodszor, a külföldi gabona behozatalának megszoritása természetesen nem alkalmazható oly országban, a mely földje és égalja miatt, igen nagy és gyors változásoknak van alávetve belföldi termelésében az időjárások változásai folytán. Egy oly ország ily viszonyok közt kétségkivül emelni fogja kilátását a a gabonából teljes ellátásra, ha megnyit oly sok piaczot kivitelre és behozatalra, a mennyit csak tud, és az valószinüleg még akkor is, ha más országok esetleg eltiltják vagy megadóztatják gabonájok kivitelét. A különös baj, melynek ily ország alá van vetve, csak enyhittethetik az által, ha a lehető legfontosabb gabonakereskedés bátorittatik fel általa.

Harmadszor, a behozatali tilalmak nem alkalmazhatók oly ország által, melynek igen terméketlen területe van, bárha az eléggé nagy is. Oly kisérlet, hogy ily területet müveljenek és megjavitsanak az által, hogy erőszakosan hozzá irányitsák a tőkét, valószinüleg minden esetben meg fog hiusulni; és a tényleges termelés, mely ily módon elérhető, oly áldozatokkal lesz megvásárolva, melyeket a nemzet tőkéje és szorgalma nem fog valószinüleg sokáig elviselni. Bárminő előnyöket élveznek is oly országok, a melyeknek meg van módjuk arra, hogy jelentékeny lakosságot

tartsanak el saját földjükből, ily előnyök nem lesznek az ily viszonyok közt levő állam birtokában, vagy bele kell nyugodnia abba, hogy szegény és jelentéktelen állam legyen, vagy fő keresetét más forrásokból kell keresnie s nem a földből. Sok tekintetben hasonlit azon államokhoz, melyeknek igen kis területük van; és politikájának a gabonabehozatal tekintetében természetes közel ugyanannak kell lenni.

Minden ily esetben nem lehet kétség az iránt, hogy helytelen kisérlet fentartani az egyensulyt a társadalom földmüvelő és kereskedelmi osztályai közt, a mely természetesen sem lesz meg.

Más és ellenkező viszonyok közt azonban ennek helytelensége egyáltalán nem oly világos.

Ha egy nemzetnek nagy területe van, mely átlagos minőségü, nehézség nélkül eltarthat saját területéből oly népességet, mely teljesen elegendő fentartani magát a vagyon és hatalom szempontjából oly országok közt, a melyekkel vagy kereskedelmi, vagy háborus viszonya van. Bizonyos kiterjedésü területek kénytelenek végre is legalább fentartani saját lakosságukat. Miután minden kiviteli állam közeledik azon vagyoni és népességi teljességhez, a melyre természetesen tör, fokozatosan visszavonja azt a gabonát, a melyet egy időre megtakaritott inkább iparos és kereskedő szomszédai részére és hagyja őket hadd éljenek meg saját erejükből. Minden föld és égalj különös terményei a külkereskedelem tárgyai, a mely soha semmi körülmények közt nem esik el. De az élelem nem különös termény; és az ország, a mely legnagyobb bőségben tenyészti azt azon törvények szerint, a melyek uralják a népesedés haladását, esetleg semmit sem takarithat meg másoknak. Kiterjedt külkereskedelem gabonában azonkivül, a mi a különböző országokban előforduló időjárás változásokból ered, inkább egy időleges és alkalmi kereskedés, mely főleg a müvelés különböző állapotaitól függ, a melyre a különböző országok eljutottak, és más esetleges körülményektől, semmint oly kereskedés, mely természeténél fogva állandó, és a melyre való ösztönzés a társadalom haladásával, csökkenés nélkül fennáll. A spekuláczió vadságában azt javasolták (természetesen inkább tréfából, semmint komolyan), hogy Európa termessze gabonáját Amerikában és szentelje magát kizárólag iparra és kereskedelemre, hogy ez a világ legjobb munkafelosztása. De még azon különös feltevés mellett is, hogy a dolgok természetes állapota ily munkafelosztásra vezethet egy ideig, és hogy ily módon Európa nagyobb lakosságot fejleszthet ki, mint

földje képes volna eltartani, a következményektől valóban félni kellene. Kérdésbe nem jöhető igazság, hogy minden területü államnak, a jólétre való természetes haladása közben, érdekében van a maga részére gyártani, hacsak azon országok, a melyekben vette iparczikkeit, különös előnyökkel birnak a tőke és ügyességen kivül. De ha ezen elv szerint Amerika megkezdi visszavonni gabonáját Európából, és Európa földmüvelési munkái képtelenek volnának kipótolni a hiányt, bizonynyal érezhető volna, hogy a jólét és a lakosság nagyobb aránya (feltéve, hogy tényleg is eléretnék) nagyon drágán volna megvásárolva egy visszafejlődés és nyomorral telt hosszu korszak által.

Ha hát az ország oly terjedelmü, hogy alaposan lehet várni, mikép végre is képes eltartani saját lakosságát élelemmel; ha a lakosság, a melyet igy képes saját földbirtoki segédeszközeivel fentartani, olyan, hogy képes fentartani rangját és hatalmát a más nemzetek közt; és továbbá, ha ok van félni nemcsak a bizonyos ideig használt idegen gabona végleges kivonásától, a mi távol eset lehet, de a közvetlen eredmény, a mely az iparos lakosság nagy tulhatalmával jár együtt, mint a növekvő egészséghiány, növekvő zavarok, növekvő hullámzások a gabonaárban, növekvő változások a munkabérekben, nem látszik helytelennek mesterségesen tartani fenn helyesebb egyensulyt a földmüves és kereskedelmi osztályok közt, megszoritván az idegen buza behozatalát és lépést tartva a földmüvelés és ipar között.

Harmadszor, ha egy ország oly földdel és éghajlattal bir, hogy az évi gabonatermelés változásai kevesebbek, mint a legtöbb más országban, ez további ok lehet megengedni a külföldi gabona behozatalának megszoritását. Az országok igen különbözők azon változások mértéke tekintetében, a melynek évi termelésök alá van vetve; és ámbár kérdés nélkül igaz, hogy ha mind közel egyformák volnának e tekintetben és a gabonakereskedelem valóban szabad, az, és állandósága egy bizonyos országban növekednék az azzal gabonakereskedelemben összeköttetésben levő nemzetek számának növekedésével; de még sem következik semmi módon, hogy ugyanazon következtetés megállja helyét, hogy ha az előzmények lényegesen különbözők, vagy is, ha némely, a kereskedelem körébe vont országok igen nagy viszonylagos változásoknak vannak gabonatermésökben alávetve és mikor ezt a hiányt még növeli a külföldi gabonakereskedelemben elismert hiánya a valódi szabadságnak.

Tegyük fel például, hogy a végletes változások az Angliában termett gabona átlagos mennyisége felett és alatt 1/4 volna és Francziaországban 1/3-ad, a szabad forgalom a két ország közt valószinüleg még növelné az angol piaczok változékonyságát. És ha Anglia és Francziaországhoz még oly ország, mint Bengal adatnék hozzá és vonatnék be a körbe, a mely országban, Sir George Colebrook szerint, a rizs néha négyszer olyan olcsó egyik esztendőben, mint az utána következőben szük év és éhség nélkül is;[1] és a hol, daczára a bő aratások gyakori voltának, gyakran oly hiányok ütnek ki, a melyek szükségképen tönkreteszik a lakosság jelentékeny részét, teljesen bizonyos, hogy mind Anglia, mind Francziaország ellátása sokkal nagyobb mértékben volna változékonyabbá téve, mint volt a társulás előtt.

Tényleg ok van azt hinni, hogy a britt szigetek, földjök és égaljok természeténél fogva különösen, szabadok gabonatermésök nagy változandóságától. Ha összehasonlitjuk Angliában és Francziaországban a gabonaárakat az Eton-táblázatok kezdetének korszakától a forradalmi háboru kezdetéig, ugy fogjuk találni, hogy Angliában egy 8 busheles quarter buza legmagasabb ára ezen egész idő alatt £ 3. 15 sh. 6 3/4 penny volt (1648-ban) és a legalacsonyabb ár £ 1. 2 sh. 1 penny (1773-ban), mig Francziaországban a Septier legmagasabb ára volt 62 frank 78 cent. (1662-ben) és a legalacsonyabb ára 8 frank 89 cent. (1718-ban).[2] Egyik esetben a különbözet kevéssel több 3 1/4-szeresénél, és a másikban közel 7-szeres. Az angol táblázatokban tiz vagy tizenkét éves időszakokban csak két eset fordul elő, a mikor a változás oly sokra ment, mint 3-szorosra; a franczia táblázatokban, ugyanolyan hosszuságu időszakok alatt, egy eset fordul elő négyszeres és azonfelüli változásra. Ezen változások talán sulyosbitva lettek a gabona belső kereskedelemben a szabadság hiánya által, de erősen megerősiti őket Turgot számitása, a mely pusztán a termény változásokat mondja el tekintet nélkül azon nehézségek és akadályokra, a melyek annak az ország egyik részéből a másikba való szabad átvitelére sulyosodtak.

Átlagos minőségü földön arpent számra nagy bőségü években hét septierre becsüli a termést, és három septierre arpent számra nagyon szük termés idején, mig közép termés idején arpent számra

[1] Husbandry of Bengal 168. l. Jegyzet. Megjegyzi ugyanazon lap szövegében, hogy a gabona ára sokkal jobban hullámzik, mint Európában.

[2] Garnier kiadása a Wealth of Nationsnek II. köt. táblázat 188. l.

öt septierre.[1] Ezen számitások szerinte nincsenek távol az igazságtól; és azok alapján indulva megjegyzi, hogy igen bő esztendőben a termény öt hónappal felette lesz a rendes fogyasztásnak, és igen szük évben ugyanannyival alatta. Ezen változások, ugy gondolom, sokkal nagyobbak, mint azok, a melyek ezen országban tapasztalhatók, legalább, a mint az árakról itélhetjük meg, különösen, mivel a szük termés egy adott foka mellett mindkét országban kevés kétség lehet az iránt, mikép Anglia nagyobb gazdagsága és a szegény osztályoknak drágaság idején adott nagy községi segély miatt, árai sokkal magasabbra felemelkednének a rendes átlag felett, mint Francziaországé.

Ha a buzaárakat ugyanezen korszak alatt Spanyolországban vizsgáljuk, hasonló módon sokkal nagyobb változásokat látunk, mint Angliában. A buza fanega árainak táblázatában Sevillából 1675-től 1764-ig bezárólag, mely a Bullion jelentés függelékében jelent meg,[2] látjuk, 48 real vellon volt a legmagasabb ár (1677-ben) és 7 real vellon a legalacsonyabb (1726-ban), a különbség közel kétszeres, és tiz vagy tizenkét éves időkben a különbség két vagy három esetben egész négyszeres. Egy másik táblázatban, 1788-tól 1792-ig bezárólag, mely a régi Castillia városaira vonatkozik, a fanega legmagasabb ára 1790-ben 109 real vellon volt, és 1792-ben a legalacsonyabb fanega ár csak 16 real vellon volt. A Medira del Rio Seco vásáron, egy város Leon tartományban, melyet igen jó gabonatermelő vidék vesz körül, négy buza fanega czipó ára 1800. májusán 100 real vellon volt, és 1804. májusán 600 real vellon, és mind ez a kettő még *alacsony árnak* neveztetett azon év legmagasabb áraihoz viszonyitva. A különbség nagyobb lenne, ha a magas árak az alacsony árakhoz hasonlittatnának. Igy 1799-ben négy fanega alacsony ára 88 real vellon volt, és 1804-ben négy fanega magas ára 640 real vellon volt, több mint hétszeres különbség ily rövid hat évi időszak alatt.[3]

Spanyolországba az idegen gabona szabadon engedtetik be, s mégis az árváltozás Andalusia városaiban, a mely tartomány a tenger mellett van és a Quadalquivir folyó megy át rajta, bár nem oly nagy, mint a most emlitettek, mégis azt látszanak mutatni, hogy a Földközi-tenger partjai egyáltalán nem adnak igen bő ellátást. Ismeretes valóban, hogy Spanyolország a főversenyző Angliával a

[1] Oeuvres de Turgot VI. köt. 143. l. 1808-ki kiadás.
[2] Appendix 182. l.
[3] Bullion Report. Függelék 185 l.

gabonavételnél a Bálti-tengeren, és miután teljesen biztos, hogy az, a mit a gabona termesztési vagy rendes árának mondanak Spanyolországban, sokkal alacsonyabb, mint Angliában, következik az, hogy a bő és szük évek árai közt levő különbségnek igen jelentékenynek kell lenni.

Nincs módom megállapitani az északi nemzeteknél az árak és kinálatok változásait. Ezek azonban esetleg nagyok, mert jól tudott dolog, hogy ezen országok némelyike időnkint igen szigoru szükségnek van alávetve. De a már felhozott példák elegendők megmutatni, hogy oly ország, a mely kedvező viszonyok közt van hazai kinálata bőségére nézve, inkább csökkenteni, semmint emelni fogja ezen állandóságát azzal, ha egyesiti érdekét oly országgal, mely e tekintetben kevésbbé kedvező helyzetben van, és ez az állandóság kérdésen kivül még tovább fog csökkenni, ha az az ország, a mely legváltozékonyabb terményeiben, be fog eresztetni, hogy elözönölje a terményeivel, a mikor az bőséges, a másikat, mig fentartja magának a jogot, hogy visszatartsa azokat gyenge szükség idején is, mikor esetleg szomszédjának a legnagyobb szüksége van arra.[1]

Harmadszor, ha egy nemzetnek oly területe van, a mely nemcsak elegendő terjedelmü arra, hogy tényleges művelése folytán eltartson egy elsőrangu államnak szükséges népességet, de eléggé ki nem merült termékenységü arra is, hogy a lakosság igen nagy szaporodását megengedje, ily körülmény természetesen a külföldi gabona behozatalának megszoritását alkalmasabb rendszabálylyá teheti.

Oly ország, mely bár termékeny és népes, csaknem teljesen művelés alatt áll, semmi más módon nem szaporithatja népességét, csak az idegen gabona behozatalával; de a britt szigetek most még egyáltalán nem mutatják az ilynemü kimerülés jeleit. Egy teljesen kihasznált terület szükségszerü tüneményei az igen alacsony haszon és kamat, igen lanyha munkakereslet, alacsony munkabérek és állandó népesség. Ezen jelek némelyike azonban a kimerült terület nélkül is jelentkezhetik, de kimerült terület nem lehet mindezen tünemények nélkül. Ilyen tünemények helyett azonban láttunk az országban az 1814. előtti husz év alatt, magas foku hasznot és kamatot, igen nagy munkakeresletet, jó munkabéreket, és talán

[1] Ezen két körülmény lényegesen megváltóztatja azon előzményeket, a melyeken kell nyugodni azon kérdésnek, vajjon alkalmazható-e a szabad behozatal egy bizonyos államban.

gyorsabb növekedését a lakosságnak, mint történelmünk bármely korszakán. Azon tőkéknek, a melyek arra fordittattak, hogy uj földet hozzanak művelés alá, vagy a régit javitsák, szükségképen jó hasznot kellett hozni, mert a rendes kamat tényleges lába mellett nem fordittathattak volna máskép erre; és ámbár teljesen igaz, hogy a mint a tőke növekszik a földön, annak kamatának végre is csökkenni kell, mégis a földművelési ügyesség növekvése folytán és egy előbbi szakaszban emlitett más okok miatt, ez a két esemény egyáltalában nem tart mindig lépést egymással. Ámbár végleg is kell egyesülniök és haladások utját együtt bevégezniök, gyakran el vannak választva egymástól jelentékeny idővel és jelentékeny távolságra kifejlődésük ideje alatt. Némely országokban és némely földekben a tőke mennyisége, mely elnyeletik, mielőtt a haszon valami lényeges kevesbedése éretik el szükségképen, oly nagy, hogy annak határát nem lehet könnyen kiszámitani és bizonyára, ha meggondoljuk, a mi tényleg történik Anglia és Skóczia némely vidékén, és összehasonlitjuk azzal, a mi teendőül fenmarad más vidékeken, el kell ismernünk, hogy ezen határ felé valami nagy közeledés még nem történt. A munka nagy pénzértéke és a földmüvelési tőke anyagainak értéke, melyeket részben az egyenes és közvetett adóztatás, és részben vagy talán főleg a mi külkereskedelmünk nagy virágzása okoz,[1] uj földek nem hozhatók művelés alá, sem nagy javitmányok nem tétethetnek a régi földeken, a gabona nagy pénzértéke nélkül; de azon földek, a melyek igy egyszer művelés alá hozatnak vagy megjavittatnak, egyáltalán nem tüntek ki terméketleneknek. Azok termésének mennyisége és értéke teljes és megfelelő arányban kamatozott az azon alkalmazott tőke és munkamennyiséggel, és nagy haszonnal müveltettek mind az egyesek, mind az állam részére, mindaddig, mig állandóan fenmaradtak, ugyanazon, vagy közel ugyanazon, arányok a termény értéke és a termelés költsége közt, a melyek késztettek a művelésre.

[1] A gabonabehozatal semmi korlátozása, bármily képtelenül szigoru volna is az, nem tarthatná fenn gabonánkat és munkánkat sokkal magasabb áron, mint Európa többi részeiben, hogyha ezen megszoritások lényegesen zavarnák külkereskedelmünk virágzását. Ha a munka pénzára magas bármely országban, vagy a mi mindegy, ha a pénz értéke alacsony, semmi sem gátolhatja azt ugy meg, hogy kimenjen ezt az egyensulyt megtalálni, csak némi viszonylagos akár természetesen, akár szerzett előny, a mely képessé teszi az ily országot fentartani kivitele nagyságát, daczára munkája magas pénzárának.

A britt birodalom földjének ily állapotában, kétségen kivül képes volna nemcsak fentartani saját földmüvelési segélyforrásaiból jelen népességét, de megkétszerezni, sőt idővel talán megháromszorozni is e számot, és ennélfogva a külföldi gabona behozatalának megszoritása, a mely talán nagy ellenvetésre tarthat számot oly országban, mely csaknem elérte segélyforrásai végkimerülését, igen különböző szinben tünhetik elő egy oly országban, a mely képes saját földjén eltartani a lakosságnak még igen nagy megszaporodását is.

De azt mondhatják, hogy ámbár megengedik, hogy az ország képes eltartani saját földjéből nemcsak egy már nagy, de egy még szaporodó lakosságot is, mégis el kell ismerni, hogy megnyitva kikötőit az idegen gabona szabad behozatalának, az ellátást mégis nagyobb és gyorsabban szaporodó lakosságnak adhatja meg, s igy igazolhatlanul volna ezen módon kitérni utunkból és e hajlamot megakasztani, és megakadályozni a jólét és népesedés azon fokát, mely természetesen beállana.

Ez kétségkivül igen hatalmas érv, és teljesen megengedve az előzményeket, nem lehet válaszolni rá pusztán a közgazdaság törvényeiből. Azt mondván azonban, hogy ha világosan megállapitható, hogy az ily módon való megnövelése a vagyonnak és népesedésnek a társadalmat a bizonytalanság nagyobb fokának vetné alá gabonávali ellátása tárgyában, nagyobb ingadozásnak a munkabérekben, nagyobb egészségtelenségnek és erkölcstelenségnek, miután a népességnek nagyobb aránya volna gyárakban alkalmazva, és hosszu és elnyomó visszaeső mozzanatok nagyobb esélyének, melyeket azon országok természetes fejlődése okoz, a melyekből a gabona behozatik, mindezeknél fogva nem haboznám az igy megszerzett vagyont és népesedést drágán megvásároltnak tartani. Utoljára is egy társadalomnak a boldogsága még vagyonának, hatalmának és népesedésének is természetszerü czélja Bizonyosan igaz, hogy azon czélból, hogy a társadalom szerkezete lehető legkedvezőbb legyen e boldogulásra, és megfelelő ösztönzés adassék a földből származó vagyontermelésre, szükséges, mikép a kereskedelmi és ipari lakosság a földmüvelővel igen jelentékeny keverésben legyen, de nincs egy oly gyakran és szembeszökőleg téves érvelés sem, a mely ebből azt következtetné, hogy a mi jó bizonyos mértékig, jó marad minden mértékben; és ámbár készségesen el kell ismerni, hogy egy nagy földdel biró nemzetnél azon bajok, a melyek az ipari és kereskedelmi rendszerrel vannak összekötve, több, mint ellen-

sulyozva vannak előnyeivel, mindaddig, mig az elláttatik a földmüvelés által, mégis azon többlet határára való tekintettel, melyet nem képes igy ellátni, helyesen lehet kétkedni rajta, vajjon nem a hátrány-e az, a mely határozottan tulnyomó.

Smith Ádám megjegyzi, hogy „az a tőke, a melyet egy ország kereskedéssel és iparral szerez, mindaddig igen bizonytalan és kétes birtok, a mig annak némely része nem a föld müvelése és javitása által van biztositva és megteremtve".[1]

Más helyen megjegyzi, hogy a gyarmati kereskedelem egyedárusága, a mely emeli a kereskedelmi haszon mérvét, elbátortalanitja a föld javitását és késlelteti a jövedelem azon nagy, eredeti forrásának emelkedését: a föld járadékát.[2]

Most már bizonyos, hogy az ország ipara, kereskedése és gyarmati kereskedelme, egy korszakban sem volt képes elnyelni annyi sok tőkét, mint az 1814. évben végződő husz esztendő alatt. 1764. évtől az amiensi békéig, általában ugy tartják, hogy az ország kereskedelme és ipara gyorsabban emelkedett, mint földmüvelése, és hogy fokozatosan inkább és inkább függővé lett eltartása tekintetéből a külföldi gabonától. Az amiensi béke óta gyarmati egyedárusága és ipara olyan volt, hogy rendkivüli mennyiségü tőkét igényelt; és hogyha a következő háboru különös körülményei, a magas szállitási és biztositási dijak, Napoleon rendeletei nem tették volna a külföldi gabona behozatalát szerfelett nehézzé és drágává; azon időben minden általános törvény szerint sokkal nagyobb részét kellett volna segélyezni lakosságunknak, mint történetünk bármely korábbi korszakában. Az ország müvelése igen más állapotban lett volna, mint a hogy van jelenben. Azon nagy javitások közül igen kevés vagy egyik sem történt volna meg, a melyekről azt lehet mondani, hogy oly uj földet szereztek meg az állam részére, melyet az árak semmi esése sem ronthat el. És a béke avagy másnemü esetlegességek megcsökkenthették lényegesen mind gyarmati, mind ipari előnyeinket, és megsemmisithették vagy elüzhették tőkénket, mielőtt az a földre vetette volna magát s nemzeti vagyonná lett volna.

A mint a dolog áll, a külföldi buza behozatalának utjába vetett gyakorlati megszoritások a háboru alatt rászoritották gőzgépeinket és gyarmati egyeduralmunkat müvelni a földet; és épen

[1] II. köt. III. könyv, 4. fejezet, 137. l.
[2] Ugyanaz IV. könyv, 8. fej., 495 l.

ugyanazon okok, a melyek, Smith Ádám szerint, elvonják a tőkét a földműveléstől és bizonnyal el is vonták volna, ha állandóan külföldi gabonát Francziaország és Hollandia piaczi árain vásároltuk volna, adtak nálunk oly ingerlő eszközöket a földművelésre, hogy az nemcsak lépést tartott a kereskedelem és ipar gyors emelkedésével, de betöltötte azt a távolságot is, a melylyel hosszu éveken át hátramaradt és most együtt halad azokkal.

De az idegen gabona behozatalára vetett megszoritások oly országban, a melynek nagy föld segédeszközei vannak, nemcsak arra vezet, hogy minden más, akár állandó, akár időleges, kereskedelmi és ipari előnyt kiterjeszt a földre és igy, Smith Ádám kifejezése szerint biztositja és valóvá teszi azt; de ugyanakkor azt is eszközli, hogy megelőzi a földművelés és kereskedelem haladásában azon nagy hullámzásokat, melyeket ritkán nem kisér veszedelem.

Meg kell emlékezni róla, és nagyfontosságu dolog, hogy folytonosan szemünk előtt tartsuk, hogy a nyomor, a mely tapasztalható volt a társadalom csaknem minden osztályánál az árak hirtelen esése folytán, kivéve, a mennyire az a forgalmi eszköz állapota által van megnehezitve, *természetes* és nem *mesterséges* okok által hozattak létre.

Van áramlat a földművelés és ipar haladásirányának megváltoztatására ugyan ugy, a mint van áramlat az élelem és népesedés haladási arányának megváltoztatására. Béke és zavartalan kereskedés állapotában ezen változatok, bárha nem kedvezők is a társadalom boldog és nyugodt állapotának, megtörténhetnek a nélkül is, hogy valódi bajt okoznának; de háboru közbejövetele mindig együtt jár azzal, hogy oly erőt és gyorsaságot ad nekik, a melyek kikerülhetetlenül kell, hogy a tulajdon állapotában rázkódtatást idézzenek elő.

Az a háboru, a mely az amiensi békére következett, bennünket saját gabonaszükségletünknek igen jelentékeny részére, mint a külföldi országoktól függőket talált; és most mi magunk megtermesztjük saját fogyasztásunkat, daczára az időközben beállott rendkivüli népesség szaporodásnak. Ezen nagy és gyors változás földművelésünk állapotában csak azon igen magas árak által volt elérhető, a melyeket egy nem elegendő hazai termés és az idegen gabona behozatalának nagy költsége és nehézsége okozott. De azon gyorsaságnak, a melylyel ez a változás történt meg, szükségképen kellett teremteni egy rázkódást a piaczon, mihelyt a

gabona hazai termesztése teljesen egyenlő volt, vagy csak kevéssel felette a hazai fogyasztásnak; és csak csekély külföldi behozatallal segitve, szükségképen okoz igen gyors árcsökkenést. Ha a kikötők folytonosan nyitva tartattak volna a külföldi gabona behozatalának, kevés kétség lehet, hogy a gabonaár 1815-ben még jelentékeny alacsonyabb lett volna. A gabona ezen alacsony ára, esetleg még ha a járadék további esése utján is, megtartotta volna nagy mértékben művelésünk jelen állapotát, oly gátat rakott volna a jövő haladás utjába, hogy ha a kikötők továbbra is nyitva tartatnának, bizonynyal nem volnának képesek eleget termelni itthon, lépést tartani szaporodó lakosságunkkal; és tiz vagy tizenkét év mulva mégis egy uj háboru ugyanazon helyzetben talált volna bennünket, mint a melyben voltunk a mostani kezdetén. Akkor aztán ugyanazon utat kellett volna a magas árakon át megtennünk, ugyanazon rendkivüli ösztön adatott volna a földmüvelésnek,[1] követve ugyanazon hirtelen és lenyomó csökkenése által és ugyanazon óriás kölcsönöket kötni; a buza quarterenként 90 vagy 100 shillinges árával és a földbirtokosok és a társadalom munkásosztályainak csaknem aránylagosan megcsökkent jövedelmével, — visszafizetendő lévén akkor, a mikor a buza quarterenként 50 vagy 60 shilling és a földtulajdonosok és a társadalom munkásosztályainak jövedelme nagyon leszállott — oly állapota a dolgoknak, mely nem áll elő a nélkül, hogy rendkivül meg ne sulyositsa az adófizetés nehézségét és különösen azon változatlan pénzösszeget, a mely az államadósság kamatára fizetendő.

Más oldalról oly ország, mely a külföldi gabona behozatalát ugy szoritja meg, a mint átlag képes megtermeszteni szükségletét, és csupán szük esztendők idején hoz be, nemcsak abban biztos, hogy minden haladást az iparban és minden oly különös előnyt, a melyet gyarmataiból vagy általános kereskedelméből nyer, kiterjeszt a földre is, és igy odaszegezi a földhöz és kiszabaditja az esetlegességek alól; és szükségképen kiveszi azon erőszakos és veszedelmes rázkódásaiból is a tulajdonnak, a melyek kikerülhetetlenül származnak egy általános háboru összeeséséből a gabona elégtelen hazai termésével.

[1] A Lordok háza előtt adott tanuság szerint (Report 49. lap.) a szállitási és biztositási költség egy quarter gabonára több volt 48 shillinggel 1811-ben, mint 1814-ben. Tehát minden mesterséges beavatkozás nélkül ugy látszik, hogy a háboru maga kikerülhetetlenül csodás emelkedését okozhatja az áraknak.

Ha az utolsó háboru függetlenekül talált bennünket az idegenektől átlagos fogyasztásunkra nézve, még papirospénzünk sem tehette gabonánk árát olyanná, hogy megközelitse azon árakat, a melyeket egyidőben tapasztaltunk.[1] És hogy ha folyattuk volna azt a háboru egész folyama alatt, függetlenül a külföldi ellátástól, kivéve alkalmilag szük termés esetén, lehetetlen, hogy a mi saját termelésünk is, vagy kissé annak felette is való termelésünk mellett a háboru végén oly általános nyomorérzet maradt volna fenn.

A fő gyakorlati ellenvetés, a melyet felhoznak a gabonabehozatal megszoritása ellen az, hogy a bő aratás idején elözönlés lesz, a melyet kivitellel nem lehet elháritani. És a kérdés ezen részének megvizsgálásáról, a mely az árak hullámzására vonatkozik, ezen ellenvetésnek meg is kell teljes és helyes súlyának lenni. De az árak hullámzása, a mennyiben ezen okból ered, gyakran igen nagy mértékben túloztatik. Egy elözönlés, a mely lényeges bajt okozhatna egy szegény ország bérlőinek, esetleg kevésbbé éreztetnék egy gazdag ország bérlői által; és nehéz megérteni, hogy oly nemzet, melynek nagy szüksége van s nem áll a kereskedelmi bizalom nagy megrázkódtatása alatt, mint a hogy ez az ország volt 1815-ben, sok nehézséget tapasztalna-e abban, hogy egy év többletét fentartsa a következő, vagy valamely jövő év hiányainak fedezésére. Valóban jogosan lehet kétkedni, vajjon oly országban, mint a mienk, az ezen okból eredő árhanyatlás volna-e oly nagy, mint az, a mely okoztatnék az Európában, különösen pedig azon államokban bekövetkező bő aratások folytán hozzánk beözönlő kinálat folytán, a melyek rendesen nem visznek ki gabonát. Ha kikötőink mindig nyitva volnának, Francziaország létező törvényei még mindig meggátolnák oly ellátás adását, a mi az árakat egyenlővé tehetné; és a franczia gabona csak nagy bőség éveiben jönne hozzánk jelentékeny mennyiségben, a mikor legkevésbbé volna szükségünk rá, és mikor legvalószinübben okozhatna elárasztást.[2]

[1] Tooke szerint (High and Low Prices 215. l) ha az utolsó év bennünket fogyasztásunk alatti terméssel talált volna, teljesen eltérő tüneményeket tapasztaltunk volna az árak körül. Megfigyeléséből kitünik, hogy gabonánk ára mutatta az utat papirpénzünk többletére és csökkenésére, inkább, semmint követte, bár a gabonaárak sohasem voltak volna sem oly magasak, sem oly alacsonyak, ez a többlet és csökkenés nem lett volna.

[2] Csaknem mindazon gabonakereskedő, a ki tanu volt a két Ház 1814-iki bizottságában, teljesen tudni látszott, hogy az alacsony árak oka Európa bőséges termése volt, ha kikötőink nyitva lettek volna befogadására.

Hogyha az ezen két módon okozott árcsökkenés nem lényegesen különböző, miután teljesen biztos, hogy az árak növekvése általános szükség idején kevesebb lesz azon országokban, a melyek rendesen megtermik saját szükségleteiket, meg kell engednünk, hogy a változás mérve legkevesebb lesz a megszoritás oly rendszere mellett, a mely a nélkül, hogy meggátolná a behozatalt, mikor az árak magasak, biztositana rendes években a fogyasztással egyenlő termelést.[1]

[1] (1825.) A Westminster Review hatodik számában, a melyben bámulatos súly tulajdonittatik a gabonatörvényeknek abban, hogy a gabonaárakban nagy hullámzásokat okozott, egy táblázat, a mint mondatik, a legnagyobb kereskedelmi tekintélytől, van adva a rotterdami átlagos buzaárakról az 1824-el végződő tiz év mindegyikéről. A czél, a miért e táblázat adva van, megmutatni az átlagos buzaárat Hollandban e tiz év alatt; de alkalmilag mutatja, hogy még Hollandban is, a melynek sok tekintetben különösen kedvezőnek kell lenni az állandó árakra, a szabadkereskedés a gabonában semmi módon sem biztositaná azt.

1817. évben, a 86 winchesteri bushel buza ára 574 guilden volt és 1824-ben csak 147 guilden; csaknem négyszeres különbség. Ugyanazon tiz évi korszak alatt az átlagos ár legnagyobb különbözete Angliában volt 94 sh. 6 p. közt, a mi az 1817-iki ár volt és 43 sh. 9 p. közt, a mi az 1822-iki ár volt (Függelék Tooke művéhez High and Low Prices XII. tábl.) kevesebb, mint $2^1/_8$ különbség!

Ujra és ujra ismételik, a tényekre való legkisebb tekintet nélkül, hogy a kereskedelmi szabadság a gabonában feltétlenül biztositana bennünket a szükség lehetőségétől. A Corn Lands czimű czikk irója az Encyclopaedia Britannicában oly messze megy, hogy ezt mondja: „Rendesen ugy találjuk, hogy ha a termés egy országban rossz, bőség uralkodik más részen .... Mindig van élelemben bőség a világon. Állandó bőséget élvezni, csupán az kell, hogy tegyük félre eltiltásainkat és megszoritásainkat és ne gátoljuk a Gondviselés jóakaratu bölcsességét.“ Ugyanily forma hang szólal meg az emlitett Reviewben: „Ha van rossz aratás — igy szól — egy országban, van jó a másikban és ez utóbbi többlettermése befedi az előbbi hiányát“ stb. Most már meg van legjobb okunk azt hinni, hogy ezen állitásoknak határozottan ellene mondanak a nagyobb tapasztalatok. Első sorban, ha igazak lennének és ha az emlitett általános bőség csupán a gabonában való szabadkereskedelem hiánya által akadályoztatnék meg, szükségképen látnók az árak nagy emelkedését egy országban egyszerre, nagy hanyatlással másokban; de egy pillantás a gabonaárakra a kereskedelmi világ államaiban az utolsó egy vagy két század alatt, elég lesz meggyőzni minden pártatlan embert, hogy ellenkezőleg, igen szembeszökő összhang van ugyanazon kor árai között, a mi feltétlenül nem fér össze a fentebbi állitások igazságával. Másodszor minden utazó, a ki valami figyelmet forditott az időjárásra, megegyezik abban, hogy ugyanazon időjárás gyakran uralkodik ugyanazon időben különböző országokban. A legutolsó nyár rendkivüli és különös hősége nemcsak általános volt Európa legnagyobb részében, de Amerikára is kiterjedt. Tooke, on High aund Low Prices (2-ik kiadás 247. l.) idéz egy részt Lowe művéből on the Present State of England, melyben megjegyzi, hogy:

Egy ellenvetésünk azonban a megszoritási rendszer ellen mindig fennmarad. Azok lényegesen társadalomellenesek. Bizonyosan azt gondolom, hogy egy bizonyos osztály érdeke tekintetében a külföldi gabona behozatalára a megszoritás előnyös lehet gyakran, de még biztosabban érzem, hogy Európa általános érdekei szempontjából a legteljesebb szabadság a gabona forgalmában, mint minden más czikkben, volna a legelőnyösebb. Ily teljes szabadság azonban aligha nem követtetnék biztosan a tőke szabadabb

„A közönség, különösen a közönség nem utazó része, alig sejti a hőmérsék engyenlőségét, mely uralkodik mindenütt, a melyet mi Európa gabonatermő országának mondhatunk; értjük Nagybritanniát, Irlandot, Francziaország északi részét, Németalföldet, Dániát, Németország észak-nyugatát, némi tekintetben Lengyelországot és Németország észak-keletét.“ Azután ad Európa szük terméséről példákat ugyanazon időben. És ezen megjegyzések igaz voltában az időjárás általánosan hasonló voltában Európában bizonyos szélességi fokok közt Tooke azt mondja, hogy teljesen hisz. A két Ház bizottságai előtt, mind 1814-ben, mind 1821-ben tanuskodott gabonakereskedők közül sokan hasonló véleményt fejeztek ki; és nem emlékszem egy ellenmondó véleményre sem, hogy jó és rossz aratások rendesen ellensulyoznák egymást különböző országokban, hogy mondatott volna valaha oly egyén által, kinek helyzete megengedte volna a tények megfigyelését. Ezen állitások ennélfogva a bizonyiték minden árnyéka nélkül való egyszerü feltevésekül tekintendők.

Nagyon távol állok azonban attól, hogy azt mondjam, mikép különböző országok állapota gyakran egy időben a gabona bősége vagy hiánya lévén, bár ennek az állandó árak lehetőségét meg kell akadályozni, döntő ok a gabonatörvények eltörlésére vagy megváltoztatására. A megszoritások ellen való leghatalmasabb érv annak társadalomellenes irányzata és az elismert igazságtalanság, a melyet az általában gyakorolna a kereskedelmi osztály érdekeire. Ezen érv súlyát inkább növeli, semmint csökkenti azok száma, a kik ugyanegy időben szenvednének szükséget. És oly időben, a mikor ministereink dicséretes módon példát adnak a kereskedelmi politika szabadabb rendszerére, nagyon kivánatos volna, hogy az idegen nemzeteknek ne legyen oly szembeszökő példájuk, mint a mi gabonatörvényeink, a miket arczukba kaphatnak. Egy nem nagyon magas behozatali vám és egy kiviteli jutalom, körülbelül olyan, mint a mit Ricardo javasolt, valószinüleg legjobban találna jelen helyzetünkhöz és leginkább biztositana állandó árakat. A külföldi gabonára vetett vám hasonlitana azon vámokhoz, melyeket más országok vetnek gyártmányainkra, mint adótárgyakra és nem gátolná ugyanazon módon meg a szabadkereskedés elvét.

De bármely rendszert fogadjunk is el, helyes elhatározásunkra lényeges és igen hasznos, hogy csalódásokat kikerüljünk, hogy minden a szabadkereskedés mellett és ellen szóló érv kedvezően és részrehajlás nélkül megfontoltassék; és ezért van, hogy az ezen fejezetben foglalt érvek higgadt és a mennyire megitélhetem, elfogulatlan átnézése után, mégis ugy tetszenek azok nekem, hogy elég sulyosak arra, hogy ily figyelmet megérdemeljenek és ugy teszem őket közzé az uj kiadásba, nem pedig mint tiltakozást a gabonatörvények megszüntetése vagy módositása ellen.

és egyenlőbb felosztása által, a mely pedig kérdés nélkül egy részeit szegényebbekké és néptelenebbekké tenné, mint a milyenek most és kevés ok van várni azt, hogy egyes államok valaha hajlandók lesznek feláldozni a saját határaik közt levő jólétet a világ jólétének.

Megjegyzendő továbbá, hogy függetlenül más szabályozásoktól, maga az adózás oly felbátoritó vagy elkedvetlenitő rendszert képez, a mely lényegesen hat az áruczikkeknek egymáshoz való természetes viszonyára; és mivel nincs remény eltörülni az adókat, gyakran csak azért állittatnak helyre ezen természetes viszonyok, hogy további beavatkozás lehetséges legyen.

A kereskedelem teljes szabadsága tehát oly látmány, a mely félő, soha sem valósitható meg. De még is kell, hogy az legyen czélunk, hogy közelitsünk annyira ahhoz, a mint csak lehet. Ugy kell azt mindig tekintenünk, mint egy nagy általános szabályt. És hogy ha attól valami eltérés javasoltatik, azok, a kik javasolják, kötelesek világosan indokolni a kivételt.

XIII. FEJEZET.

A növekvő vagyonról, a mint az érinti a szegény helyzetét.

Smith Ádám kutatásainak bevallott czélja a nemzetek jólétének okai és természete. Van azonban más is, mely még érdekesebb, melyet ő alkalmilag belekever, azon okok, a melyek érintik a társadalom alsóbb osztályainak boldogságát és jólétét, mely minden nemzetnél a legszámosabb osztályt képezi. Ez a két tárgy kétségkivül közeli összeköttetésben áll; de ezen összeköttetés természete és kiterjedése, és a mód, a mint érezteti hatását a szegény helyzetére, nincsenek elegendő pontossággal és szabatossággal elmondva.

Smith Ádám a munkabérekről szóló fejezetében azt mondja, hogy a társadalom vagyonában vagy jövedelmében való minden emelkedés a munkafentartási alapok növekedése; és előbb lefektetvén azt az elvet, hogy az azok utáni kereslet, a kik munkabérből élnek, csupán a bérfizetésre szolgáló alap arányában emelkedhetik, arra a természetes következtetésre jut, hogy a vagyon minden szaporodása törekszik a munkakereslet szaporitására és a társadalom alsóbb osztályai jólétének emelkedésére.[1]

Közelebb vizsgálva azonban azt fogjuk találni, hogy a munka-

fentartási alapok nem szükségképen növekesznek a vagyon növekvésével és igen ritkán növekesznek *aránylagosan* azzal; és hogy a társadalom alsóbb osztályainak helyzete nem kizárólag ezen munkafentartási alapok növekedésétől, vagy a munkások nagyobbszámát eltartó erejétől függ.

Smith Ádám a jólétet egy államnál ugy határozza meg, hogy az a föld és munka évi termelése. Ez a meghatározás szembeszökőleg magába foglalja a gyártott árukat ép ugy, mint a föld terményeit. Már most, azon feltevésből, hogy egy nemzet különös helyzete és körülményeinél fogva képtelen további mennyiségü élelmet szerezni, szembeszökő, hogy munkájának termése nem jő szükségképen megállásra, ámbár földjének terménye vagy gabonabehozatali képessége további növekedésre képtelen. Hogy ha az iparok anyagai megszerezhetők akár otthon, akár külföldről, a megjavult ügyesség és gépezet nagymértékben megszaporitott mennyiségben ugyanazon számu kézzel állithatja elő, vagy épen a kezek száma jelentékenyen megnövelhető az iparok megnövekedett izlése által, összehasonlitva a hadi és gazdálkodási szolgálattal és azzal, hogy az egész lakosságnak nagyobb aránya fog ennek folytán gyári és kereskedelmi munkában alkalmaztatni.

Hogy ily eset nem fog gyakran bekövetkezni, igen szivesen elismerjük. Azonban ez nemcsak lehetséges, de különös határát is képezi a népesedés növekvésének a müvelés természetes haladásában, a mely határral a vagyon további fejlődésének határa szembeszökőleg nem egyidejü. De ámbár ily természetü esetek nem gyakran fordulnak elő, mert e határok ritkán éretnek el, mégis azoknak megközelitése állandóan megtörténik, de a rendes haladásában a javulásnak a vagyon és tőke szaporodását ritkán kiséri a munkások további számának eltartására irányuló aránylagosan megnövekedett képesség.

Némely régi nemzet, melyek azon adatok szerint, melyeket róluk ismerünk, csak jelentéktelen mennyiségü ipari és kereskedelmi tőkével birtak, ugy látszik, hogy jól müvelték földjeiket a tulajdon földmüvelési elosztása által és kérdés nélkül igen népesek voltak. Ily országokban, ámbár telve vannak már néppel, szembeszökőleg volna hely a tőke és vagyon igen nagy megnövekedésére; de megengedve teljes sulyát annak, a mi minden módon valószinü is, hogy nagyobb termelés vagy gabonabehozatal fog létrejönni a további tőke ösztöne által, szembeszökőleg nem volna hely az életfentartási eszközök arányos szaporitására.

Ha összehasonlitjuk legvirágzóbb európai államaink korábbi állapotát jelen állapotjukkal, ugy fogjuk tapasztalni, hogy ezen következtetést csaknem általánosan megerősiti a gyakorlat.

Smith Ádám szólván a vagyonosodás különböző haladásáról a különböző nemzeteknél, azt mondja, hogy Anglia Erzsébet ideje óta folytonosan előrehaladt kereskedelemben és iparban. Aztán hozzá adja: „Az ország művelése és javitása kétségkivül fokozatosan haladt. De ugy látszik, lassan és távolságban követte csak a kereskedelem és ipar haladását. Az ország nagyobb részének valószinüleg meg kellett művelve lenni Erzsébet uralkodása előtt is, és annak igen nagy része még most is müveletlenül maradt és a túlnyomólag nagyobb rész művelése sokkal rosszabb, mint a milyennek kellene lenni.“ [1] Ugyanazon megjegyzés alkalmazható Európa legtöbb más országára is. A legjobb földet foglalják el természetesen legelőször. Ez a föld még azon hanyag művelés, nagy munkapazarlás mellett is, mely különösen jellegezte a hübéri időket, képes volt egy jelentékeny lakosságot eltartani, és a tőke növekedése, a kényelmi és fényüzési czikkek iránt növekvő vágy, egybevetve az ujonnan művelés alá fogott föld folyton csökkenő termő erejével, természetesen és szükségesen oda fogja irányitani ezen uj tőke legnagyobb részét a kereskedelemhez és iparhoz és okozza gyorsabb szaporodását a vagyonnak, mint a lakosságnak.

Anglia lakossága ennélfogva Erzsébet uralkodása alatt közel öt milliónak látszik, a mi nem nagyon van alatta felének annak, a mi most (1811); de ha tekintetbe veszszük azon nagy arányt, a melylyel a kereskedő és ipari termelés terményei állanak ma szemben az emberi fogyasztásra termelt élelemmennyiséggel, valószinüleg igen alacsony felbecsülés azt mondani, hogy a vagyon tömegének vagyis az ország tőkéje és jövedelmének, eltekintve a forgalmi eszköz értékében beállott minden változástól, mintegy négyszeresre kellett megnövekednie. Kevés más ország növelte meg Európában kereskedelmi és ipari vagyonát ugyanolyan mértékben, mint Anglia; de a mennyire megindultak ez irányban, minden látszat világosan mutatja, hogy általános gazdaságuk haladása nagyobb volt, mint a további lakosság eltartására való képességeik gyarapodása.

Hogy egy nemzet vagyonának vagy jövedelmének minden növelése nem vehető a munkafentartási valódi alapok növekedéseül, szembeszökőleg világos Kina életében.

[1] II. köt., IV. könyv, 4. fej., 133. l.

Smith Ádám megjegyzi, hogy Kina valószinüleg hosszu ideig gazdag volt annyira, a mennyire törvényei és intézményei megengedik; de azt véli, hogy más törvényekkel és intézményekkel és ha a külkereskedelem tiszteletben tartatott volna, még sokkal gazdagabb lehetne.

Ha az ipar és a külkereskedelem nagy tiszteletben tartatnék Kinában, szembeszökő, hogy munkásai nagy számánál és munkája olcsóságánál fogva, külföldi eladásra nagy mennyiségben termelhetne iparczikkeket. Hasonlóan szembeszökő, hogy az élelmi szerek nagy tömege és belföldi területének óriás nagyságánál fogva viszont nem hozhatna be oly mennyiséget, a mi lényeges hozzáadás volna élelmi czikkeihez. Gyártmányainak végtelen mennyiségét tehát vagy el kellene fogyasztania otthon, vagy kicserélni a világ minden részéből összeszedett fényüzési czikkekért. Jelenleg az ország túlnépesnek látszik, összehasonlitva azzal, hogy mit tud befektetni és semmi munka nem kiméltetik meg az élelmi szer termelésében. Egy nagy tőke nem volna befektethető Kinában külföldi üzletre szánt iparczikkek termelésére a nélkül, hogy a dolgok ezen állapota meg nem változnék és el ne vonatnának munkások a földmüveléstől, minek eshetőleg befolyása volna az ország termelésének csökkentésére. Azonban megengedve, hogy ez kipótoltatnék, sőt több mint kipótoltatnék az által, hogy nagyobb ügyesség és munkakimélet alkalmaztatnék a legrosszabb földek müvelésénél, mégis az élelmi czikkek mennyisége csak kevéssel emelkednék s az iparczikkek kereslete felemelné a munka árát, a mit természetesen követne az élelmi czikkek árának emelkedése és a munkás csak kevéssel több élelmet volna képes megszerezni, mint előbb. Az ország azonban szembeszökőleg haladna vagyonban; a föld és munka évi termelésének kicserélhető értéke évenkint növekednék; mégis a munkafentartási alapok csaknem állandóak maradnának. Az érv talán világosabbnak látszik, ha Kinára alkalmazzuk, mert általánosan tudjuk, hogy jóléte hosszu ideje állandó és földje csaknem végletekig van müvelve.[1]

Mindezen esetekben nem azért, mert valami helytelen előny adatott a mezőgazdasággal szemben a kereskedelem és iparnak,

[1] Hogy mennyire fogadható el ezen utóbbi vélemény, nem igen könnyü megmondani. Nagyobb ügyesség és munkamegtakaritás kétségkivül képesitené a kinait sok földet haszonnal müvelni, a mit nem müvelhet most, de az általánosabb használata a lovaknak az emberek helyett meggátolná ezen nagyobb müvelést abban, hogy a nép felszaporodására adjon felbátoritást.

történt az itt leirt eredmény, de pusztán azért, mert a föld erejének az élelmi szer termesztésénél szükebb határa van, mint az emberek ügyessége és izlésének abban, hogy értéket adjanak a nyers terményeknek, és következőleg a megélhetési határok felé való közeledésre itt több hely van és természetesen több felbátoritás a vagyon egyik nemének szaporitására, semmint a másiknak. Meg kell tehát engedni, hogy a munkafentartási alapok nem *szükségszerüleg* gyarapodnak a vagyon növekedésével és igen *ritkán* gyarapodnak *arányban* azzal.

De a társadalom alsóbb osztályainak helyzete bizonnyal nem kizárólag a munkafentartási alapok szaporodásától vagy több munkást eltartó képességétől függ. Hogy ezen eszközök mindig igen hatalmas hatással birnak a munkásosztályok helyzetére, és főhatással a népesedés növekvésére, kétségtelen. De első sorban a társadalom alsóbb osztályainak jóléte nem csupán az élelemtől, nem is pusztán a szoros szükségletektől függ; és nem lehet őket jó helyzetben levőknek tartani, a mig nem birnak némi kényelmi, sőt fényüzési czikkekkel is. Másodszor, a népesedés iránya teljesen lépést tartani az élelmiszerekkel, általában megdrágithatja ezen szerek szaporodását abban, hogy nagy és állandó hatással birjon a szegény helyzetének megjavitására. És harmadszor, az az ok, a melynek legállandóbb hatása van a társadalom alsóbb osztályai helyzetének javitására, főleg maguknak az embereknek magukviselete és eszélyességétől függ, és ennélfogva nincs közvetlenül és szükségszerüleg összekötve az élelmiszerek szaporodásával.

Tekintettel tehát azon más okokra, a melyek érintik a munkásosztályok helyzetét ép ugy, mint az élelmi lehetőség megszaporodása, kivánatos lehet nyomozni részletesebben azt a módot, a mint hat a növekvő vagyon és megállapitani mind a hátrányokat, mind az előnyöket, a melyek azt kisérik.

Egy ország természetes és szabatos haladásában a nagy vagyon és népesség állapotára két hátrány van, a melynek a társadalom alsóbb osztályai szükségszerüleg alávetve látszanak lenni. Az első a gyermekek eltartásának csökkenő lehetősége a társadalom létező szokásai szerint az élet szükségletével. És a második a lakosság nagyobb részének alkalmazása az egészségnek kevésbbé kedvező foglalkozásokban és többé kitett volta a kereslet hullámzásának és a munkabérek ingadozásának.

A gyermekek fentartásának csökkenő lehetősége feltétlenül kikerülhetlen következménye egy ország haladásának népesedése

végső határai felé. Ha megengedjük, hogy egy adott terület ereje élelmiczikket termelni határolva van, meg kell engednünk azt is, hogy ez a határ meg van közelitve, és a lakosság növekedése lassabb és lassabb, a gyermekek eltartásának képessége kisebb és kisebb lesz, mig végre, a mikor a termények szaporodása megállt, csak oly terjedelmü átlagos családokat lesz képes eltartani, a melyek nem járnak számszaporitással. A dolgok ezen állapotát rendesen követi a munka *gabonaárának* esése; de ha ezt az eredményt a társadalom alsóbb osztályainak észszerü szokásai megelőzik, a most leirt eredménynek mégis be kell következni; és ámbár, a növekedés előzetes akadályának hatalmas működése folytán, a munkabérek gabnában számitva sem lesznek alacsonyabbak, mégis szembeszökő, hogy ezen esetben a gyermekek eltartásának képessége inkább névleges lesz csak, semmint valódi; és azon pillanatban, mikor a képesség látszólagos kiterjedésben vétetik igénybe, rögtön megszünik létezni.

A második hátrány, a melynek a társadalom alsóbb osztályai ki vannak téve a vagyon növekvő szaporodásával, az, hogy azok nagyobb része lesz alkalmazva egészségtelen foglalkozásokban és oly helyeken, a hol a munkabérek sokkal nagyobb hullámzásoknak vannak kitéve, mint a földmüvelésnél és a házi ipar enyhébb fajainál.

A gyárakban alkalmazott szegény helyzetéről, egészség és a bérhullámzás tekintetében, engedelmet kérek, hogy idézhessek egy részletet dr. Aikin müvéből, „Description of the Country round Manchester“:

„A gépek és a munkamegtakaritásra rendelt jobbitások feltalálása meglepő befolyást gyakorolt kiterjeszteni iparunkat és abban is, hogy mindenfelől magához vonta a kezeket, különösen gyermekeket a gyapotmalmokhoz. A Gondviselés bölcs rendelkezése az, hogy ezen életben nincs semmi jó megfelelő baj nélkül. Sok olyan van, a mi szembeszökő ezen gyapotmalmokban és hasonló gyárakban, a mi ellenkezést gyakorol a népesedés gyarapodására, a mi rendes következménye a munka megjavult könnyüségének. Ezekben igen gyenge koru gyermekek alkalmaztatnak, sok közülök London és Westminster dologházaiból összeszedve és csomókban szállitva, mint segédek sok száz mértföldre távol lakó mesterekhez, a hol szolgálnak ismeretlenül, védetlenül és elfeledve azoktól, a kiknek gondjaira bizta őket a természet vagy a törvény. Ezen gyermekek rendesen tulhosszu ideig tartatnak munkákban, zárt szobákban, gyakran egész éjen át. A lég, mit belehelnek, az olajtól stb., a mi

a gépekre használtatik, és más okoknál fogva, veszedelmes; kevés figyelem fordittatik tisztaságukra; és a gyors változások a meleg és sürü légből hideg és ritkába, a fő okai a betegségnek és gyöngeségnek és különösen a ragályos láznak, a melyet oly általánosnak találunk ezen gyárakban. Nagyon kérdezni való az is, vajjon a társadalomnak nincs-e kára azon módból, hogy a gyermekek korai éveikben igy alkalmaztatnak. Rendesen nem erősek a munkára, vagy nem képesek semmi más ágára a foglalkozásnak, ha segédkezésök ideje lejár. A leányok teljesen tudatlanok maradnak a varrásban, foldozásban és más házi dologban, melyek belőlök hasznos és takarékos feleségeket és anyákat nevelnének. Igen nagy szerencsétlenség ez nekik és a közönségnek, mint az szomoruan beigazoltatik, ha összehasonlitjuk a munkáscsaládokat a gazdaságban és általánosan a gyárakban. Az előbbieknél találunk tisztaságot, csinosságot és kényelmet, az utóbbiaknál piszkot, rendetlenséget és szegénységet, bárha bérök gyakran kettőse a gazdasági munkásokénak. Hozzá kell adni, hogy a korai vallásos oktatás és példa hiánya és a számos és meg nem különböztethető érintkezés ezen épületekben, igen kedvezőtlen jövő magokviseletére az életben.“ [1]

Ugyanazon munkából kitünik, hogy a manchesteri egyesült templom anyakönyve 1793 karácsonytól 1794 karácsonyig a házasságoknál 168, a kereszteléseknél 538 és a temetéseknél 250 csökkenést mutatott fel. Rochdale egyházközségben, a szomszédban, még szomorubb csökkenés tapasztaltatott a nép számában. 1792-ben a születés volt 746, a temetés 646 és a házasság 339. 1794-ben a születés volt 373, a temetés 671 és a házasság 139. A népesség ezen hirtelen megcsökkenésének oka a kereslet megszünése és a kereskedelmi házak bukása volt, mely a háboru kezdetén állott be, és ez a csökkenés nem jött volna ily hirtelen módon, ha a bérek hirtelen leszállitása a legnagyobb nyomort nem okozta volna.

A békéről háborura és háboruról békére való változásokból folyó hullámzásokhoz hozzáadólag jól tudva van, hogy mennyire alá vannak vetve bizonyos iparok a hanyatlásnak az izlés szeszélyei folytán. A spitalfieldei takácsok a legszigorubb nyomorba jutot-

[1] 219. l. Dr. Aikin azt mondja, hogy kisérletek tétettek e bajok orvoslására, melyeket némely gyárban siker kisért. És nagyon megnyugtató, hogy hozzátehetjük, hogy mióta ez adat iratott, a gyapotmalmokban alkalmazott gyermekek helyzete igen lényegesen javult, részben a törvényhozás beleavatkozása, részben egyesek emberies és nemeslelkü fáradozásai folytán.

tak, hogy a selyem helyett muselin jött divatba és Sheffieldben és Birminghamban egy időre nagyszámu munkás esett el foglalkozásától az által, hogy czipőhuzókat és fedett gombokat alkalmaztak csatok és érczgombok helyett. Iparaink, egészben véve őket, bámulatos gyorsasággal növekedtek, de némely helyeken elbuktak és azon községek, a melyekben ezek történtek, kivétel nélkül megterheltettek egy rakás szegénynyel a legelhagyottabb és nyomorultabb helyzetben.

A Lordok háza előtt az 1815-iki gabonatörvényt megelőző vizsgálat alkalmával való tanukihallgatásoknál különböző adatok hozattak elő különféle gyáraktól, a melyek azt akarták mutatni, hogy a gabona magas árának inkább az volt a hatása, hogy csökkentse, semmint hogy emelje az ipari munka árát.[1] Smith Ádám világosan és szabatosan állitotta, hogy a munka pénzára az élelmi czikkek pénzárától és a munkakereslet és kinálat árától függ. És mutatja, hogy mennyire gondolja ő, mikép esetleg az utóbbi októl függ, az által, hogy megmagyarázza, mikép változhatik ellenkező irányban a szükség nyomása alatt az élelmi czikkek árától. A Lordok háza elé hozott adatok állitása ezen részének szembeszökő igazolásai; de bizonyára nem igazolják a másik rész helytelen voltát, mert teljesen szembeszökő, hogy bármi történhetik is, kevés esztendő alatt az ipari munka kinálata nem lehet állandó egy piaczon, hacsak a természetes vagy szükséges ár — vagyis a piacz folytatására szükséges ár — nem fizettetik, és ez természetesen nem történik meg másként, csak ha a pénz is oly arányban áll az élelmi szerek árához, hogy a munkások képesek oly számos családot nevelni fel, a mely képes ellátni a szükséges számu kézzel a keresletet.

De bár ezen adatok semmi mértékben nem erőtlenitik meg a munkára vonatkozó rendes tanokat, vagy Smith Ádám állitásait, még is igen világosan mutatják azon nagy hullámzásokat, a melyeknek az iparosmunkás alá van vetve.

Ezen adatokat átnézve, azt fogjuk találni, hogy némely esetekben a szövés ára egy harmaddal, vagy közel felére esett le, és ugyanakkor a buza ára emelkedett egy harmaddal, vagy közel felével; és mégis ezen arányok gyakran nem fejezik ki a hullámzások egész összegét, mert néha megtörténik, hogy mikor az ár alacsony, a kereslet állapota nem engedi meg a rendes számu munkaidőt sem, és mikor az ár magas, külön időt is megenged.

[1] Report 51. l.

Hogy ugyanazon okokból vannak néha hasonló változások a földmüvelés rendes munkája árában is, készséggel elismerjük; de első sorban is azok nem látszanak távolról sem oly jelentékenyeknek; és másodszor a mezei munkások nagy része napszámra van fizetve, és a mezei napszámosmunka pénzértékének hirtelen és általános esése igen ritka eset.[1]

Meg kell engednünk tehát, hogy a vagyon természetes és rendes növekvésével a lehetőség a kora házasságra és a család fentartására megcsökken, és a lakosság nagyobb aránya fog oly foglalkozásokba menni, a melyek kevésbbé kedvezők az egészségnek és az erkölcsnek, és jobban alá vannak vetve a munka árhullámzásainak, mint a földmüvelésnél alkalmazott lakosság.

Ezek kétségkivül jelentékeny hátrányok és elégségesek volnának a vagyon növekvését határozottan hátrányossá tenni a szegény helyzetére, ha nem volnának ellensulyozva oly előnyök által, a melyek közel, ha nem is egészen, lenyomják azokat.

Először is szembeszökő, hogy a befektetés haszna forrása azon jövedelemnek, a melyből tartatnak fenn főleg a középosztályok; és a tőke gyarapodása, a mely a növekvő gazdagságnak oka is, eredménye is, mondható a társadalom nagy része felszabaditásának okozójául a földesuraktól való függésből. Korlátolt kiterjedésü országban, a mely nagy birtokokra oszolt termékeny földből áll, mindaddig, a mig a tőke jelentéktelen marad, a társadalom helyzete a legkedvezőtlenebb a szabadságra és a jó kormányzatra. Ez volt épen Európa helyzete a hübéri időkben. A földbirtokosok nem tudták más módon elkölteni jövedelmüket, mint egy nagyszámu henye cselédet tartani; és a tőke növekvése által minden oly elhelyezésben, a hova befektettetett, okoztatott az, hogy a földesurak veszélyes hatalma semmivé tétetett, és az ő függő zsoldosai kereskedők, gyárosok, iparosok, bérlők és független munkásokká váltak, a mely változás bámulatos előnynyel járt a társadalom nagy rétegére, beleértve a munkásosztályokat.

Másodszor, a müvelés és jólét természetes haladása folytán egy további gabonamennyiség termelése több munkát igényel, mig ugyanakkor, a tőke felhalmozása és jobb szétosztása, az iparban tett folytonos javitások és a külföldi kereskedelemnek adott könnyi-

[1] Csaknem az egyedüli alkalom ezen ország történetében az, a mi ujabban (1815-ben és 1816-ban) történt, a mit a nyerstermények csereértékének példátlan esése okozott, a mely szükségképen képtelenné tette annak birtokosait is, hogy ugyanannyi mennyiségü munkást foglalkoztassanak ugyanazon áron.

tések folytán ipari czikkek és külföldi áruk kevesebb költséggel fognak termeltetni vagy vásároltatni, és ennélfogva a gabona egy adott mennyisége sokkal nagyobb mennyiségü iparczikket és külföldi árut szerezhet meg, mint mig az ország szegény volt. Ennélfogva bárha a munkás kevesebb gabonát szerezhet be, mint előbb, az a magas érték, a melylyel fog birni minden általa el nem fogyasztott része annak, a szükségletek megvásárlásánál, több, mint ellensulyozhatja e csökkenést. Nem lesz meg ugyan ugyanazon képessége eltartani egy nagy családot, de kis családdal jobban lakhatik és ruházkodhatik s inkább megvásárolhatja az élet illendőségeit és kényelmeit.

Harmadszor, ugy látszik a tapasztalat igazolta, hogy a társadalom munkásosztályai ritkán szerzik meg a kényelem és jólétre a határozott izlést, mig nem lesznek eltelve élelemmel, a mit soha sem érnek el, a mig az élelem némi mértékben ritka. Ha a munkás megszerezheti magának és családjának teljes eltartását két vagy három napi munkájával és ha, hogy ellássa magát kényelemmel és jóléttel, további három vagy négy napot kell dolgoznia, rendesen azt fogja találni, hogy az áldozat tul nagy az elnyerhető czélért, a mi nem szorosan szükséges neki és ennélfogva gyakran elébe teszi a restség fényüzését a javitott lakás és ruházat fényüzésének. Humboldt ugy mondja, hogy különösen ez az eset Dél-Amerika némely részén és bizonyos mértékben általános Irlandban, Indiában és mindazon országokban, a hol az élelem bőséges, összehasonlitva a tőkével és gyártott czikkekkel. Más oldalról, hogy ha a munkás ideje nagyrészét élelemszerzésben tölti el, szorgalmas szokások származnak és a megmaradó idő, a mely jelentéktelen összehasonlitva a megvenni akart árukkal, ritkán vész el. Ezen viszonyok közt, különösen ha jó kormány van, nyer a társadalom munkásosztálya legvalószinübben izlést határozottan az élet kényelmei és fényüzéseire; és ezen izlés lehet olyan, hogy bizonyos idő mulva megakadályozhatja a munka gabonaárának másik esését, De ha a munka gabonaára állandóan türhetően magas, mig az áruczikkek viszonylagos értéke a gabonához hasonlitva igen jelentékenyen esik, a munkás a legkedvezőbb helyzetbe jön. Az ő határozott igénye folytán a kényelmi és élvezeti czikkekre a munka jó gabonaárai nem fognak általában korai házasságokra vezetni; mégis egyes esetekben, a hol nagy családok fordulnak elő, lesz mód eltartani azokat függetlenül a megszokott kényelem és jólét feláldozásától; és igy az alsóbb osztályok legszegényebbje ritkán

fog szenvedni élelemben, mig azok nagy tömegének nemcsak elegendő mennyiségü élelme lesz, de képes lesz nem jelentékeny mennyiségü kényelmet és jólétet is megszerezni, a mely eleget tévén természetes vagy szerzett szükségletnek, kétségkivül közreműködik az elme javitása és a jellem emelésére.

Figyelmes átnézése után tehát azon hatásoknak, a melyet a gyarapodó vagyon gyakorol a szegény állapotára, az tünik ki, hogy bár az ilyen gyarapodás nem foglalja magában a munkafentartási alapok aránylagos megnövekedését, mégis hoz magával oly előnyöket a társadalom alsóbb osztályainak, a melyek képesek teljesen ellensulyozni a hátrányokat, melyek azzal járnak; és szorosan beszélve, a szegény jó vagy rossz helyzete nincs *szükségképen* összekötve a társadalom haladásának egyik különleges állapotával, sem a vagyon teljes telitettségével. A vagyon gyors növekvése, akár a megélhetési eszközök megszaporitásában, akár az élvezeti és fényüzési czikkek gyarapitásában áll is főleg, mindig, *Caeteris paribus*, kedvező hatással lesz a szegényre; de még ezen ok hatása is nagyon módosittatik és megváltoztatik más körülmények által és semmi más, csak az egyéni előrelátás egyesitése az ügyesség és szorgalommal, a mi szüli a vagyont, biztosithatja állandóan a társadalom alsóbb osztályainak azt az osztályrészt, a mit minden szempontból oly kivánatos, hogy birjanak.

XIV. FEJEZET.

Általános megjegyzések.

Megjegyeztetett, hogy sok ország népességök legmagasabb mértékének korszakában a legnagyobb bőségben élt és képes volt gabonát kivinni is; de más korszakban, midőn képessége igen alacsony volt, állandó szegénységben és szükségben élt és gabonát behozni volt kénytelen. Egyiptom, Palesztina, Róma, Sziczilia és Spanyolország idéztetnek, mint különös példái e ténynek; és azt következtették ebből, hogy a lakosság növekvése bármely müveletlen államban a legvégső határig inkább növelni, semmint csökkenteni fogja az egész társadalom viszonylagos bőségét; és hogy, mint Lord Kaimes megjegyzi, egy ország nem lesz könnyü szerrel tulságosan képes a földmüvelésre, mert a földmüvelésnek különös tulajdona az, hogy a fogyasztók számának arányában termeli az élelmiczikkeket.[1]

[1] Sketches of the History of Man I. könyv, I. vázlat, 106., 107. l. 8°. 1788.

Az általános tényeket, a melyekből a következtetéseket vonják, nincs ok kétségbe vonni, de a következtetések semmi módon sem folynak az előzményekből. A földmüvelés természete az (a mint fentebb megjegyeztük) különösen, ha jól kezeltetik, hogy jelentékeny számmal többet lásson el, mint a mennyit foglalkoztat; és következőleg, ha ezen tagjai a társadalomnak, vagy mint Sir James Stewart nevezi őket, a szabad kezek, nem szaporodnak annyira, hogy elérjék ama számbeli határt, mely eltartható a többletterménynyel, az ország egész lakossága korokon át növekedhetik a földmüvelés javuló állapota mellett és mégis marad valami kivitelre. De ezen szaporodás bizonyos idő mulva igen különböző lesz a lakosság természetes és meg nem szoritott szaporodás ától; csupán azon lassu növekvés fogja követni, a mely a földmüvelés fokozatos javulásából a terményeknél is beáll, és a népesség mégis gátolva lesz az élelemszerzés nehézsége által. A népesedés szabatos mértéke egy ily viszonyok közt levő országban nem lesz többé az élelem mennyisége, mert annak egy része kivitetik, de a foglalkozás mennyisége. Ezen foglalkozás állapota azonban szükségképen szabályozni fogja a munkabéreket, a melyektől függ a nép alsóbb osztályának képessége élelmet szerezni; és a szerint, a mint az országban a foglalkozás növekszik, akár lassan, akár gyorsan, ezen bérek olyanok lesznek, hogy vagy gátolják, vagy felbátoritják a korai házasságokat, mert vagy csupán két vagy három gyermek eltartására teszik képessé a munkást, vagy egész öt vagy hat gyermekére is.

Megállapitván azt, hogy ezen és minden más esetben és rendszerben, a mit tárgyaltunk, a népesedés haladása főleg a munka valódi bére által van szabályozva és korlátozva, szükséges megjegyezni, hogy gyakorlatilag a napszámmunka folyó árai az életszükségletekben fejezve ki, nem mutatják mindig pontosan azon szükséges czikkek mennyiségét, melyet az alsóbb osztályok képesek elfogyasztani és hogy néha hiba van a többletben és néha a hiányban.

Oly állapotában a dolgoknak, a mikor a gabona és minden fajta áruczikk emelkedik, a munka pénzbérei nem mindig emelkednek arányban; de ezen látszólagos hátránya a munkásosztályoknak gyakran több mint ellensulyoztatik a foglalkozás bősége által, a kapható munka mennyisége és a nőknek és gyermekeknek adott alkalom által, hogy hozzáadjanak jelentékenyen a család keresetéhez. Ezen esetben a munkásosztály képessége megszerezni az élet szükségleteit sokkal nagyobb, mint a mi a bérek folyó árából kilátszik, és természetesen aránylagosan nagyobb hatása is lesz a népesedésre.

Más részről, mikor az árak általában esnek, gyakran megtörténik, hogy a bérek folyó ára nem hanyatlik aránylagosan; de ezen látszólagos előny ugyanolyan módon gyakran több mint ellensulyoztatik a munka ritkasága által és foglalkozástalálás lehetetlensége által a munkás családja részére, a kik képesek is, akarnak is dolgozni. Ez esetben a munkásosztály képessége az életszükségletek megszerzésére szembeszökőleg kevesebb lett, mint azt bérök folyó ára mutatná.

Ugyanazon módon fogják a családoknak kiosztott községi segélyek, a házi munka rendes gyakorlata és a nők és gyermekek gyakori alkalmazása érinteni a népesedést, mint a munka valódi árának emelése. És más oldalról a mindennemü munkának napszám szerinti fizetése, a nők és gyermekek foglalkoztatásának hiánya, és a munkások az a szokása, hogy hetenként nem dolgoznak többet három vagy négy napnál, vagy megrögzött restségből vagy bármi más okból, ugy fogja érinteni a népesedést, mint egy alacsony munkaár.

Mindezen esetekben a munkásosztályok valódi keresete az egész éven át, táplálékban becsülve, elütő a látszó bérektől; de szembeszökőleg a munkásosztályok családjainak átlagos keresménye az egész éven át az, a mitől a házasodásra való felbátoritás és a gyermekek eltartási képessége függ, és nem pusztán a napszám munkabére élelemben fejezve ki.

Ezen igen fontos pontra való figyelmezés ki fogja magyarázni az okot, hogy miért nem látszik sok esetben a népesedés haladása az által szabályozva lenni, a mit rendesen a munka valódi bérének mondanak; és hogy miért lehet ez a haladás esetleg nagyobb, ha a napi munka ára inkább kevesebbet vehet, mint az átlagos gabonamennyiség, mint akkor, a mikor az inkább többet vehet meg.

A mi saját országunkban például a mult század közepe felé a gabona ára igen alacsony volt; és husz év alatt, 1735-től 1755-ig, egy napi munkaátlag a buzából egy pecket vehetett. Ezen korszak alatt a lakosság mérsékelt arányban növekedett, de egyáltalán nem azon gyorsasággal, mint 1790-től 1811-ig, mikor a napi munka átlagbére nem vehetett meg átlag egy peck buzát sem. Az utóbbi esetben azonban gyorsabb felhalmozása volt a tőkének és nagyobb kereslete a munkának; és ámbár az élelmiszerek állandó emelkedése azt mégis előtte tartotta a munkabéreknek, mégis teljesebb alkalmazása mindenkinek, ki dolgozni tud, a nagyobb mennyiségü kézimunka, a buza aránylag magasabb értéke, összehasonlitva az

áruczikkekkel, a burgonya nagyobb használata és a községi segélyekben szétosztott nagyobb összegek, kétségkivül képessé tették a társadalom alsóbb osztályait megszerezni nagyobb mennyiségét az élelemnek, és ez magyarázza meg a népesedés gyorsabb növekvését az utóbbi időben, teljes összhangban az általános elvvel.

Hasonló okokból, ha némely meleg éghajlatu és gazdag földü országokban, a hol a gabona olcsó, a napi munka által megszerzett élelemmenyiség olyan, hogy gyorsabb haladást mutat a népesedésnél, mint a milyennek az tényleg tudatik, ezt a tényt teljesen meg lehet magyarázni, mert az a restség megrögzött hibájából ered, a melyet elősegit a hibás kormányzás és a lanyha munkakereslet, s mely meggátol mindent, a mi az állandó alkalmazáshoz hasonlit.[1] Természetesen a napi munka magas gabona árai volnának szükségesek csak arra is, hogy egy állandó lakosság szükségletét ellássa ott, a hol a dolgozó napok csupán felét teszik ki az évnek.

Azon esetben tehát, ha eszélyes szokások és az élet kényelmi és fényüzési czikkei iránt kifejlett izlés uralkodik, miután feltételezésünk szerint ezen szokások és igények nem működnek ugy, mint a korai házasságokra való felbátoritások és csakugyan tényleg nem költhetők el teljesen a gabona vásárlására, teljesen összeférő az elmondott általános törvényekkel, hogy a népesedés sem fog azon mértékben haladni, mint szokásos *caeteris paribus*, más országokban, a hol a munka gabona bérei egyenlően magasak.

A foglalkozás mennyisége bármely országban nem fog természetesen változni évről-évre ugyanazon módon, mint a hogy szükségképen változik az élelmiszer termelés mennyisége az időszakok változásai folytán; és ebből folyólag a foglalkozáshiánya miatti gát sokkal állandóbb lesz működésében, és sokkal kedvezőbb a nép alsóbb osztályainak, mint a táplálék közvetlen hiányában levő akadály. Az első lesz az előzetes akadály, a másik a tényleges akadály. Ha a munkakereslet vagy állandó, vagy igen lassan növekvő, az emberek nem látva maguk előtt nyitva semmi munkát, a melylyel eltarthatnának egy családot, a közönséges munka bére pedig nem lévén elegendő e czélra, természetesen el megy a kedvök megházasodni. De hogyha a munkakereslet állandóan némi gyorsasággal növekedik, bárha az élelmi ellátás bizonytalan is az időváltozások és a más országoktól való függés miatt, a népesedés

[1] Ezen megjegyzést példával igazolja a népesség lassu haladása az amerikai spanyol birtokok némely részén, összehasonlitva az Egyesült-Államok haladásával.

szembeszökőleg tovább fog haladni, mig csak az éhség vagy a szigoru szükségből eredő betegségek tényleg meg nem gátolják.

A szükség és rendkivüli szegénység a körülmények szerint együtt járnak a szaporodó lakossággal; de szükségképen együtt kell járniok a fogyó lakossággal, mert sohasem volt, és valószinüleg soha sem lesz semmi más ok, mint az élelem hiánya, a mi egy ország lakosságát állandóan csökkentheti. Az elnéptelenedés számos esetében, a melyek a történelemben előfordulnak, az okok mindig kinyomozhatók a munkahiányig vagy ezen munkásság rosz irányitásaig, a mi ered az erőszak, rosz kormány, tudatlanság stb. utján, a mi először hiányt okoz az élelmezésből és természetesen bekövetkezik az elnéptelenedés. Mikor Róma elfogadta a szokást, hogy minden gabonáját behozta és egész Itáliát legelővé változtatta, hamar hanyatlott népessége. Egyiptom és Törökország elnéptelenedése okait már érintettük; és Spanyolország esetében, bizonyosan nem az a számszerü népveszteség volt, a mi a mórok kiüzésével járt, de az igy kiüzött szorgalom és tőke, a mi állandóan késleltette népesedését. Ha egy ország erőszakos okok folytán elnéptelenedett, ha egy rossz kormány következik rá, a melylyel rendesen együtt jár a tulajdon bizonytalansága (a mi volt rendesen az eset mind azon országokban, a melyek kevésbbé népesek ma, mint korábban) sem az élelem, sem a népesség nem szedheti össze magát, és a lakosok valószinüleg szigoru szükségben fognak élni. De ha egy esetleges elnéptelenedés következik be oly országban, mely előbb népes és igyekező volt, és szokás szerint kivitt gabonát, ha a megmaradt lakosság szabadságban marad jövőben is kifejteni és tényleg ki is fejti szorgalmát ugyanazon irányban, mint előbb, különös felfogás volna azt állitani, hogy igy képtelenek volnának ugyanazon bőségben ellátni magukat gabonával; különösen, mikor a csökkent szám természetesen a terület termékenyebb részeit müvelné és nem volna szoritva, mint népesebb állapotokban, a háládatlan földekre is rászorulni. Ily helyzetben levő országoknak szembeszökőleg volna ugyanazon lehetősége visszaszerezni korábbi számukat, mint a mi volt eredetileg, elérni azt a számot, és hogy ha feltétlen bőnépesség szükséges volna a viszonylagos jólétre, mint a hogy több mezőgazda hiszi,[1] lehetetlen volna uj gyarmatoknak ugyanazon gyorsasággal szaporodni, mint a régi államoknak.

[1] Mások közt különösen Andersonra czélzok, a ki egy művében: „Calm Investigation into the circumstances which have led so the present Scarcity of Grain in Britain“ (Kiadva, 1801-ben), rendkivüli komolysággal és azt hiszem,

A népesedés tárgya felől való előítéleteknek igen szembeszökő hasonlóságuk van a pénz felől való régi előítéletekkel; és tudjuk, mily lassan és mily nehézségekkel jutottak el ezek helyesebb fogalmakra. A politikusok ugy látván, hogy azon államok, a melyek hatalmasak és gazdagok, csaknem mindig népesek is, az eredményt tévesen oknak tekintették és arra következtettek, hogy népességök volt gazdagságuk oka, a helyett, hogy gazdagságuk valódi oka népességöknek; ép ugy, mint a régi közgazdák arra következtettek, hogy a nemzeti vagyon oka a pénzbőség, a helyett, hogy tényleg annak következménye. A föld és munka évi eredménye mindkét esetben természetesen másodsorba került, és növekvése — ugy véletett — természetesen követni fogja a pénzmennyiség növekvését az egyik esetben, a népességét a másikban. Botorság törekedni erőszakos eszközökkel növelni a pénzmennyiséget valamely országban és a feltétlen lehetetlenség összegyüjteni azt egy bizonyos határon tul bármilyen módon kieszelt emberi törvények által, ma már teljesen meg van állapitva és teljesen be is vált Spanyolország és Portugalia példáján. De a népesedést illető tévedés még mindig fenn áll, és ezen benyomás alatt csaknem minden politikai értekezés telve volt a népesedés felbátoritásáról szóló javaslatokkal, kevés vagy semmi megfelelő tekintettel annak eltartási módjáról. Azonban biztosan azon botorság, a mely meg-

a legjobb szándékkal igyekezett polgártársaival elhitetni, ezt a csodálatos igazságot. Az a különös állitás, a melyet ő igazolni kisérel meg, az, hogy *a lakosság növekedése minden államban, a melynek talaja még nem érte el a termékenység lehető legmagasabb fokát (a mely dolog valószinüleg még sohasem létezett e földön), szükségképen inkább megszaporitva, semmint megcsökkentve fogja találni az életfentartási módokat ezen népességi szaporulat által és megforditva.* Az állitás bizonyára kissé homályosan van fogalmazva; de a szövegből véleménye szembeszökőleg az, hogy a népesség minden szaporodása magával hozza a viszonylagos jólét emelkedését és vice versa. Érveit annak megjegyzésével zárja be, hogy ha az általa igy előadott és összeállitott érvek nem szolgálnak arra, hogy megsemmisitsék azok félelmét, a kik kétkednek azon, hogy az ország képes-e többé bőven fentartani növekvő népesedését (még ha az sokkal jobban emelkedő arányban növekednék is, mint eddig tette), kétkednék azon is, hogy meggyőzhetné-e őket arról az is, ha valaki halottaiból feltámadva mondaná ezt nekik. Andersonnal teljesen egyetértek annak fontosságában, hogy a nemzeti munka nagyobb részét irányitsuk a földmüvelésre; de azon körülményből, hogy lehetséges egy országban, szorgalma némi irányitásával, mindig megtermeszteni a saját szükségletére elegendő gabonát, bárha nagyon népes is már, ő arra a különös hibára jutott, hogy felteszi, mikép egy földmüves ország egy határtalan népességet is eltarthat.

szaporitani igyekszik bármely országban a pénzmennyiséget, azon czikkek megszaporitása nélkül, a melyet forgalomba hozni szükséges a pénz, nem nagyobb, mint az, ha igyekszünk megszaporitani a nép számát a nélkül, hogy megszaporitanók az élelemmennyiséget, mely eltartásukra kell; és tapasztalni fogjuk, hogy az a magaslat, a mely felé semmi emberi törvény nem emelheti egy ország népességét, jobban megállapitott és áthághatatlanabb, mint a pénzszaporitás határa. Bármennyire valószinüleg is, tényleg lehet feltenni, hogy mód találtatik fel megtartani egy országban oly pénzmennyiséget, mely sokkal felette van annak, a mit földjének és munkájának eredménye és más országok viszonható helyzete igényel. De hogyha nagy felbátoritások által a népesedés oly magaslatra felemelkedhet, hogy az a termelés minden egyes egyénnek oly lehető legkisebb részletekben adható ki, a mi csak képes az életetet fentartani, semmi elmésség nem képes még csak sejteni sem a tovább menés lehetőségét.

Azt gondolom, világosan kitünt az ezen munka előző részében adott átnézéséből a különböző társadalmaknak, hogy azon országok, a melyeknek lakosai a legbarbárabb tudatlanságba sülyednek, vagy a legkegyetlenebb zsarnokság alá kerülnek, bármily alacsony legyen is mostani népességök, még mindig igen népesek eltartási módjaikhoz viszonyitva; és az időjárás legkisebb kegyetlenségére, rendesen szükséget szenvednek. Ugy látszik, a tudatlanságnak és zsarnokságnak nincs hatása megsemmisiteni a szenvedélyt, mely készteti őket szaporodni, de ők maguk hatásosan lerombolják annak észszerüség- és előrenézésből álló akadályait. Az előre nem látó barbár, a ki csak jelen szükségleteire gondol, vagy a nyomorult paraszt, a ki politikai helyzete folytán csak kevés biztosságot érez, hogy ő aratja, a mit vetett, ritkán lesz elriasztva, hogy kielégitse szenvedélyeit, azon bajok meggondolása által, a melyek őt nem fogják három vagy négy évnél előbb sujtani. De ámbár az előrelátás hiánya, a melyet a tudatlanság és kényuralom megnövel, inkább felbátoritására vezet a gyermekek nemzésénél, mégis feltétlenül végzetes az azon munkaágra, a melyre utalva vannak fentartásukban. Szorgalom nem létezhetik előrelátás és biztonság nélkül. A vad restsége jól ismert dolog; és a szegény egyiptomi vagy abyssiniai bérlő, minden tőke nélkül, a ki oly földet bérel, a mely évente a legtöbbet igérőnek adatik oda, és a ki állandóan ki van téve zsarnok urai követeléseinek, az ellenség esetleges fosztogatásának, és nem ritkán még nyomoruságos szerződése megsértésének is,

nem birhat elég lelkierővel, hogy szorgalmas legyen, és ha birna is, nem gyakorolhatná a szorgalmat eredményesen. Még maga a szegénység is, a mely pedig a szorgalom nagy sarkantyujának látszik lenni, ha egyszer bizonyos határokat tullépett, csaknem megszünik működni. A szükség, a mely reménytelen, minden erős erőfeszitést tönkretesz és a törekvést csak arra szoritja, a mi a puszta megélhetésre elégséges. A sorsunk javitására való remény, és a szükségtől való félelem inkább, mint maga a szükség, a legjobb ingerlők a szorgalomra, és a legállandóbb és a legjobban irányitott szorgalom csaknem kivétel nélkül azon néposztály közt található fel, a mely a teljesen szegény osztálya felett áll.

A tudatlanság és elnyomás eredménye tehát mindig az lesz, hogy lerontja a szorgalom forrásait és ennélfogva megcsökkenti a föld és munka évi termelését minden országban, és ezt a csökkenést kikerülhetlenül követni fogja a népesség hanyatlása, bármennyi számu gyermek születnék is évente. A közvetlen kielégités vágya, és az eszélyességi korlátok nem létezése, talán rendesen vezethet ily országokban korai házasságok kötésére; de ha ezen szokások egyszer leszállitották a népet a szegénység lehető legalacsonyabb állapotára, azoknak nem lehet további hatásuk a népesedésre. Egyedüli hatásuknak akkor a halandóságra kell lenni, és semmi kétség, hogy ha pontos táblázatokat kapnánk azon déli országokból, a hol kevés nő marad hajadonul, és mind fiatalon megy férjhez, az évi halálozások aránya ugy állana, mint 1 a 17, 18 vagy 20-hoz, a helyett, mint 1 a 34, 36 vagy 40-hez, mint az európai államokban, hol az előzetes akadály működik.

Hogy a népesség növekvése, ha természetes rendjén következik be, mind nagy tényleges jó magában és feltétlenül szükséges is a föld és munka évi termelésének további emelkedésére bármely országban, én lennék a legutolsó tagadni. Az egyedüli kérdés az, mi e haladás rendje? Ezen a ponton, ugy tetszik nekem, hogy Sir James Stewart, a ki általában oly jól magyarázta e tárgyat, tévedésbe esett. Ő ugy határozza meg, hogy a szaporodás a hatásos oka a földmüvelésnek, és nem a földmüles a szaporodásnak.[1] De bár megengedhető, hogy a nép szaporodása azon tul, a mit könnyen eltarthat a föld természetes gyümölcse, késztesse először az embert, hogy feltörje a földet, és hogy a család fentartásának, vagy a föld termékeiért cserében, valami jelentékeny értékü tárgy

[1] Polit. Econ. I. köt., I. könyv, XVIII. fej., 114. l.

nyerésének lehetősége még mindig főösztönzőül működik a művelésre, mégis világos, hogy ezen terményeknek, jelenlegi helyzetükben, a létező lakosság legegyszerübb szükségei alatt kell lenniök, mielőtt valami állandó szaporodás állandóan elviselhető. Tudjuk, hogy a születések megszaporodása számtalan esetekben meg volt, és nem hozott semmi hatást sem a földművelésre, és csupán a betegségek növekvése következett utána; de talán nincs egyetlen esetben sem, a hol a földművelés állandó emelkedése ne hozta volna létre — egy vagy más uton — a lakosság állandó szaporodását. Ennélfogva a földművelés sokkal nagyobb joggal nevezhető a népesedés hatásos okának, mint a népesedés a földművelésének,[1] ámbár bizonyosan visszahatnak egymásra és kölcsönösen szükségesek egymás fentartására. Ez látszik valóban azon saroknak lenni, a melyen a tárgy megfordul, és a népesedést illető tévedések talán e sorrend körül fenforgó hibákból erednek mind.

A „L'ami des Hommes" szerzője egy fejezetben a földművelés hanyatlásának eredményeiről a népesedésre, elismeri, hogy egy alapvető tévedésbe esett, mikor a népesedést, mint a jövedelem forrását tekintette, és hogy később teljesen meggyőződött, hogy a jövedelem volt a népesedés forrása.[2] Mert ezen igen fontos megkülönböztetésre nem forditanak figyelmet, az államférfiak a népesedés kivánatos czéljának követésében arra vezették magokat, hogy felbátoritsák a korai házasságokat, hogy jutalmazzák a családapákat és sujtsák a nőtlenséget; de ez, a mint ugyanazon szerző helyesen megjegyzi, annyi, mint megmunkálni és megöntözni egy darab földet, de nem vetni be és mégis várni az aratást.

A mit itt mondtunk, a sorrendre nézve a földművelés és népesedésre nézve nem erőtleniti azt meg, a mit mondtunk ezen munka egy előbbi részén a hullámzás vagy változatosság irányáról a népesedés és eleség szaporodásában a haladás természetes menetén. Ezen haladásnál semmi sem szokásosabb, mint az, hogy a népesedés bizonyos időszakokban gyorsabban szaporodik, mint az élelem, sőt az az általános törvény egy része, hogy igy történjék; és a mikor a munka pénzbére meg van esésében gátolva

[1] Sir James Stewart ugy magyarázza ki később magát, hogy azt mondja, mikép ő főleg azon személyek szaporodását érti, a kik a földművelési termékek szempontjából valami értékes tekintetbe vételt érdemelnek; de az szembetünőleg nem a népesség egyszerü megszaporodása; és ily magyarázat, ugy látszik, megengedi az átalános állitás helytelen voltát.

[2] VIII. köt., 84 l. 12-m. 9 kötet 1762.

az által, hogy a növekvő lakosság a gyárakban talál elfoglaltatást, a gabonaárakban való emelkedés, a melyet az érte való megnövekedett verseny okoz, tényleg a legtermészetesebb és leggyakoribb ösztönzője a földmüvelésnek. De akkor emlékeznünk kell reá, hogy a népesedés nagyobb aránylagos növekvése feltétlenül magába foglalja az élelmiczikkek előző megszaporodását nagyobb mértékben, mint a nép legszükebb szükséglete. E nélkül a népesedés nem mehetett volna előre.[1]

Általánosan, ha egy ország népesedése hosszabb vagy rövidebb ideig állandó, a munka alacsony gabonaárai miatt, a mely eset nem ritka, szembeszökő, hogy semmi más, csakis a táplálék előzetes szaporodása teheti képessé a népesedést ismét előremenni.

És ugyanazon módon, azon czéllal, hogy bármi lényeges javitás legyen a munkás helyzetén, a mely neki nagyobb képességet ad a kényelmesebb élet eszközeit megszerezni, feltétlenül szükséges, hogy a legalsóbb ponton kiindulva, az élelmiszer szaporodása megelőzze és nagyobb legyen a népesség szaporodásánál.

Szabatosan beszélve tehát, mivel az ember nem élhet meg táplálék nélkül, nem lehet kétség felette, hogy sorrend tekintetében első az élelem, ámbár a mikor a müvelés állapotából vagy más okból kifolyólag a munkások számára jutó átlagos mennyiség jelentékenyen nagyobb, mint elegendő eltartani egy állandó lakosságot, egészen természetes, hogy ezen mennyiség csökkenése a népesség növekvési hajlamánál fogva egyike lesz a földmüvelésnek adott leghatalmasabb és legállandóbb ösztönzőknek.

Érdemes az is a megjegyzésre, hogy ezen okból az ösztönzés a földmüvelés emelésére nagyon sokkal könnyebb, ha okossági önmegtartóztatásból vagy bármely más okból a munkás jól fizettetik, mivel ezen esetben a gabona árának emelkedése, melyet vagy a népesség szaporodása vagy a külföldi kereslet okoz, egyidőre növelni fogja a gazda hasznát is, és gyakran képesiti őt állandó javitásokra is; mig akkor, ha a munkás oly gyéren fizettetik, hogy bére nem enged meg semmi még csak időleges csökke-

[1] A népesedés törvénye szerint az emberi fajnak hajlama van gyorsabban szaporodni, mint az élelem. Ennélfogva meg van az általános hajlam megnépesiteni egy országot teljesen az élelmiszerek határáig, de a természet törvényei szerint soha sem mehet az azokon túl, értve természetesen ezen határok alatt azon legcsekélyebb élelmi mennyiséget, a mely képes egy állandó lakosság eltartására. Ennélfogva szabatosan szólva, a népesedés sohasem előzheti meg az élelem szaporodását.

nést sem a népesség csökkenése nélkül, a művelés és népesedés szaporodásának kezdettől fogva együtt kell járni a haszon esésével. A népesedés előző akadályainak és a munkás átlagosan jó béreinek uralma inkább előmozditja, semmint megelőzi azon esetleges szaporodást és csökkenést, a mely ösztönzőül oly kedvezőnek látszik mind az élelem, mind a lakosság szaporodására.

A többi előitéletek közt, a melyek a népesedés tárgya felett el voltak terjedve, általánosan azt gondolták, hogy a mikor akár tékozlás van a gazdagok közt, vagy pedig föld maradt műveletlenül bármely országban, igazságosan nem lehet felállitani az élelem hiánya tárgyában a panaszokat, vagy legalább is a szükség nyomása a szegény emberen tulajdonitandó a társadalom magasabb osztályai rossz eljárásának és a föld rossz kezelésének. Ezen két körülmény valódi hatása azonban csak az, hogy megszükitik a tényleges lakosság határát, de kevés vagy semmi befolyásuk sincs arra, a mi a nyomor átlagos nyomásának mondható a társadalom szegényebb osztályaira. Ha elődeink oly takarékosak és szorgalmasak lettek volna, és ily szokásokat hagytak volna hátra utódaiknak is, hogy a felsőbb osztályok semmit feleslegesen nem fogyasztottak volna el, lovukat nem használták volna gyönyörüségre, földek nem maradtak volna műveletlenül, szembeszökő különbség tünnék fel a jelenlegi népesség állapotában, de valószinüleg semmi különbség nem volna a nép alsóbb osztályának állapotában a munka árához és a családfentartási képességhez viszonyitva. A gazdagok között a prédálás, és a kedvtelésből tartott lovak ugyanazon hatással lettek volna, mint a szeszgyárakban felhasznált gabona mennyisége, a melyet fentebb emlitettünk Kinára vonatkozólag. Azon feltevésben, hogy az ily módon elfogyasztott gabona visszavonható szükség idején és a szegény segélyére adható, azok hatása ép az volna, mint hogy ha egyszerüen magtárak volnának, a melyeket akkor nyitnának meg csak, mikor legnagyobb szükség van rájok és ennélfogva inkább hasznára, semmint kárára vannak a társadalom alsóbb osztályainak.

A meg nem művelt föld tekintetében szembeszökő, hogy azok hatása a szegényre sem nem káros, sem nem hasznos. Annak hirtelen művelés alá fogása valóban egy ideig javitani fogja helyzetét, és az azelőtt művelt földek elhagyása kétségkivül rontani fogja helyzetét egy bizonyos időre; de a mikor semmi ily természetü változások nem történnek, a nem művelt föld hatása a társadalom alsóbb osztályaira teljesen hasonló, mint a kisebb terület

birtoka. Lehet valóban némi határig fontossága a szegényre nézve, vajjon rendesen az ország kivisz-e vagy behoz-e gabonát, de ez a pont nincs szükségképen összekötve az egész terület teljes vagy nem teljes művelésével, de csupán azoknak többlettermelési arányától függ, a kik abból éltek, és tényleg ezen arány általában azon országokban legnagyobb, a melyek még nem fejezték be összes területük feltörését. Ha ezen országban minden talpalatnyi föld jól volna művelve, nem volna semmi ok tisztán ezen körülményből azt következtetni, hogy képesek vagyunk kivinni gabonát. E tekintetben képességünk csupán azon aránytól függ, melyben a többlettermelés áll a kereskedelmi lakossághoz és ez természetesen ismét attól függ, vajjon a tőke a földművelésre, vagy kereskedésre irányul-e.

Nem valószinü, hogy egy nagy területü ország valaha teljesen műveltessék; és én hajlandó vagyok azt gondolni, hogy gyakran vonnak igen meggondolatlan következtetéseket egyes államok szorgalma és kormánya ellen a bennük levő megmüveletlen föld látszatából. Minden kormány világos és feltétlen kötelességének látszik elmozditani minden gátat és megadni minden könnyebbséget a föld felfogása és megmüvelésének; de ha ez már megtétetett: a többit a magánérdek működésére kell bizni; és ezen elv alapján nem várható, hogy bármi uj föld is hozassék művelés alá, a melyre szükséges trágya és munka nagyobb előnynyel használható fel egy már művelés alatt álló föld javitására; és ez oly eset, a mely igen gyakran előfordul. Oly országokban, melyek nagy területtel birnak, mindig lesz nagy mennyiségü közepes minőségü föld, a mely folytonos művelést igényel arra, hogy rosszabbá létele meggátoltassék, de a mely nagyon nagy javulásra képes volna, ha nagyobb mennyiségü trágya és munka fordittathatnék reá. A föld javitásának nagy akadálya az a nehézség, költség és gyakran lehetetlenség, hogy megfelelő mennyiségü felszerelés adatnék hozzá. Mivel tehát ezen javitási eszköz a gyakorlatban korlátolt, bármi legyen is az elmélet, a kérdés mindig az lesz, mint fektethető be legtöbb haszonnal? És minden oly esetben, a hol egy bizonyos mennyiségü felszerelés és munka fordittatik egy olyan uj földnek művelés alá vételére, a mely állandóan nagyobb hasznot hozott volna, ha régi földbe fektettetik be, mind az egyén, mind a nemzet veszit általa. Ezen elv szerint nem ritka, hogy némely viszonyok közt levő gazdák sohasem trágyázzák legrosszabb földjüket, de csupán gyenge termést vesznek róluk minden három vagy négy évben, és összes

trágyájukat, a melyet gyakorlatilag korlátoltnak tudnak, gazdaságuk oly részére hordják, a hol az aránylag nagyobb hatást eszközöl.

Természetesen más lesz a helyzet csekély területen nagy népesség mellett, a mely nem a saját földterményei által van eltartva. Ez esetben kevés vagy egyáltalában nem lesz semmi választék a földben és a trágya aránylagos tulbőségében; és ilyen viszonyok közt a legrosszabb föld is művelés alá vehető. De ezen czélból nemcsak pusztán a népességre van szükség, de oly népességre, a mely képes más országok terményét megszerezni, mig fokozatosan javitja a magáét, máskülönben rögtön leszorittatnék saját szük és meddő területének korlátolt terményei arányára; és a föld javitása talán sohasem fordul elő, vagy ha előfordul is, igen lassu lesz és a népesedés mindig pontosan ezen lassu haladáshoz lesz mérve és nem szaporodhatik semmi módon azon felül.

Ezen tárgy meg van világitva Campine művelésével Brabantban, a mely, abbé Manni szerint, eredetileg a legterméketlenebb és legszárazabb homokból állott. Sok kisérlet tétetett magános emberek által művelés alá venni azt, de eredmény nélkül, a mi igazolja, hogy mint gazdálkodási terv és ugy képzelve, mint egyedüli foglalatosság, annak művelése nem lett volna czélszerü. Végre némely vallásos rendházak telepedtek le itt; és támogatva lévén más tőkék által és pusztán ugy javitván a földet, mint csupán másodlagos czélt, néhány évszázad folyamán fokozatosan majdnem az egészet művelés alá vették, rögtön kiadva bérlőknek, mihelyt eléggé meg volt javitva.

Nincs egy talpalatnyi föld, bármily meddő legyen is, a melyet ily módon ne lehetne gazdaggá tenni vagy egy iparos város összezsufolt lakossága utján; de ez egyáltalán nem bizonyiték arra, hogy a népesedés és élelem közt az elsőség a népesedésé, mert ez az összezsufolt lakosság egyáltalában nem létezhetnék egy megfelelő mennyiségü élelmiszer előzetes létezése nélkül valamely más terület többlettermésében.

Oly országban, mint Brabant vagy Holland, a hol a terület a legfőbb szükség és nem a trágya, oly vidék is, mint a milyennek irják le a Campinet, talán előnynyel művelhető. De nagy területtel biró országokban, a hol jelentékeny mennyiségü közepes minőségü föld van, ily hely művelésének megkisértése egy szembe-

[1] Memoir on the Agriculture of the Netherlands, közzétéve a „Communications to the Board of Agriculture“ I. kötetében 225 l.

szökő helytelenség és eltékozlása volna mind az egyéni, mind a nemzeti segélyforrásoknak.

A francziák már észrevették hibájokat, hogy művelés alá fogtak egy tulnagy mennyiségü rossz földet. Most már érzik, hogy ily módon ugy fektettek be egy csomó munkát és felszerelést, a mely állandóan jobb eredményt hozott volna létre, ha jobb földek továbbjavitására forditották volna. Még Kinában is, mely oly teljesen van művelve és teljesen benépesitve, kopár hegyek jeleztetnek némely vidékeken, a mi mutatja, hogy bármennyire szükségében van is ez a nép az élelemnek, nem czélhoz vezető reájok nézve trágyájokat ily pontokon használni fel. Ezen megjegyzéseket még jobban megerősiti, ha meggondoljuk, hogy a nagykiterjedésü rossz földek művelésénél már magában a vetőmagban szükségképen nagy pazarlásnak kell előfordulni.

Ennélfogva nem vagyunk nagyon készek következtetéseket vonni egy ország belső gazdaságára a műveletlen hegyoldalak látszatából minden más bizonyság nélkül. De a tény az, hogy mivel még egy ország sem érte el és valószinüleg soha sem is fogja elérni termelésének legmagasabb fokát, mindig a szorgalom hiányának, vagy ezen szorgalom helytelen irányának látszik a termelés és népesedés további növelésének tényleges akadálya és nem a természet feltétlen képtelenségének többet állitani elő; de az az ember, a ki egy szobába van bezárva, helyesen jelezhető ugy, mint a ki korlátozva van annak falai által, bár esetleg soha sem ér hozzájok; és a népesedés törvénye szempontjából soha sem az a kérdés, hogy egy ország képes-e termelni *egyáltalán többet*, de az, vajjon képes-e termelni elegendőt arra, hogy lépést tartson a nép közeli korlátlan szaporodásával. Kinában nem az a kérdés, vajjon valamivel több mennyiségü rizst lehet-e javitott müveléssel előállitani, de az, ha vajjon az a többlet várható-e a következő huszonöt évre, a mely elegendő lesz eltartani további háromszázmillió embert. És ezen országban is nem az a kérdés, vajjon feltörve minden közföldünket, tudunk-e jelentékenyen több gabonát termelni, mint jelenleg, de az vajjon képesek vagyunk-e elegendőt termelni huszmillió lakosságnak a közelebbi huszonöt év alatt és negyven milliónak a közelebbi ötven év alatt.[1]

[1] Azt lehet gondolni, hogy az itt emlitett eredményt, a mint a nagy mértékben megnövekedett segélyforrásokból eredtek, nem létezhetnek oly országban, melyben városok és gyárak vannak; és hogy azok nem összefüggők azzal, a mi e munka korábbi részén mondatott, nevezetesen, hogy a népesedés vég-

Annak megengedése, hogy a föld termése teljesen határtalan, alig távolitja el csak egy hajszálnyira is azt az érvet, mely teljesen a népesedés és élelem növekedésének különböző arányain nyugszik; és ugy mind az, a mit a legfelvilágosultabb kormányok és a legkitartóbb és legjobban vezetett szorgalom tud tenni, az, hogy a népesedésnek szükséges akadályai egyenlőbben működjenek és oly irányban, hogy a legkisebb bajt okozzák, de elháritani azokat feltétlenül reménytelen kisérlet.

leges akadálya (az élelem hiánya) soha sem a közvetlen akadály, a tényleges éhség eseteit kivéve.

Ha a kifejezések vigyázatlanul erősek, bizonyosan megengednek jelentékeny szeliditést, a nélkül, hogy érezhető csökkenés volna az érv gyakorlati ereje és alkalmazásában. De hajlandó vagyok azt gondolni, hogy bár kérdés nélkül erősek, nincsenek messze az igazságtól. A nagy ok, a mely megtölti a városokat és gyárakat: a munka elégtelensége és annálfogva az életfentartás eszközeinek elégtelensége a vidéken; és ha minden munkás a községben, a hol született, találna élelmet, ruhát és lakást tiz gyermekének, a városok lakossága igen hamar kis arányban állana a vidék népesedésével. És ha ezen megjegyzéshez hozzáadjuk, hogy a feltett esetben a születések és házasságok aránya a városokban nagyon megnövekednék és mindazon halandóság, a mi a szegénységből származik, csaknem teljesen megszünnék, egyáltalában nem volnék meglepve (egy kis idő mulva a szokások megváltozására), ha a népesedés növekvése még Kinában is egyenlő volna a szövegben emlitettel.

Ezen országra tekintettel, miután biztosan tudjuk, hogy a szaporodás aránya megváltozott attól, a mi 120 év vagy több alatt kétszerezné meg a lakosságot, arra, a mi 55 év alatt megkétszerezné, a városok és gyárak gyors növekedése folytán, kevéssé kételkedem, hogy ha az ország segélyforrásai ugy növekednének és osztatnának szét, hogy mindenki megházasodhatnék 18 vagy 20 éves korban azzal a biztonsággal, hogy a legnagyobb családot is fenn tudja tartani, a britt-szigetek népesedése oly arányu volna, hogy megkétszerezné a lakosságot 25 év alatt. Kitetszik anyakönyveinkből, hogy Anglia egészségesebb ország, mint Amerika. Azon időben, mikor Amerika rendkivüli gyorsasággal szaporodott, némely városában a halálozások felülmulták a születéseket. Az angol városokban, a jelen javult állapotban, nem gondolom, hogy ez volna valaha az eset, hogy ha az alsóbb osztályok mind oly korán házasodhatnának, mint nekik tetszik és nem volna semmi, vagy csak kevés időelőtti halandóság a szegénység következményei miatt.

De vajjon megváltoznának-e régi erkölcsei és szokásai igy egy élelmibőség miatt, hogy ugy szaporodnék, mint egy uj gyarmat, az puszta kiváncsiság kérdése. Az ész csak annyit követel, hogy a szükségből a bő család ellátásra való átmenetel régi országokban a népesség jelzett emelkedését okozza és ez, azt vélem, nem is tagadható semmi módon.

IV. KÖNYV.

Jövő kilátásainkról a népesedés törvényéből eredő bajok megszüntetése vagy szeliditése tekintetében.

I. FEJEZET.

Az erkölcsi önmegtartóztatásról és kötelességünkről gyakorolni azon erényt.

Miután kitünik, hogy minden társadalom tényleges állapotában, a mely átnézetünk körébe esett, a népesedés természetes haladása állandóan és hatalmasan korlátolva volt, és miután szembeszökően látszik, hogy sem a kormány javitott módja, sem kivándorlási tervezet, sem jótékony intézetek, sem a nemzeti munka semmi foka és irányzata nem gátolhatja meg a népesedés nagy akadályának szünetlen működését egyik vagy másik alakban, következik, hogy abba, mint a természet kikerülhetlen törvényébe, bele kell nyugodni; és az egyedüli kutatás, a mi fenn marad, mint lehetne, hogy az a lehető legkevesebb hátránynyal járjon az emberi társadalom erénye és boldogságára.

Mindazon közvetlen akadályai a népesedésnek, a melyeknek uralmát jeleztük ugyanazon vagy különböző országokban, az erkölcsi korlát, bűn és nyomorba foglalhatók össze; és ha választásunk csak ezen háromra szorul, nem habozhatunk sokáig elhatározni, melyiket válaszszuk felbátoritandóul közülök.

Ezen tanulmány első kiadásában megjegyeztem, hogy miután a természet törvényeiből kitünik, hogy a népesedés némely akadályának kell léteznie, jobb, hogyha ez az akadály azon előrelátásból származik, a melyek egy családfentartás nehézségeivel járnak és a megalázó szegénység félelméből, semmint a nyomor és betegség

tényleges jelenlétéből. Ez az eszme megengedi, hogy tovább füzessék: és én hajlandó volnék azt gondolni, hogy a népesedés körül fenforgó uralkodó vélemények folytán, a melyek kétség kivül a barbár korszakokban származtak, és fentartattak és forgalomba hozattak mindazon társadalom részéről, a melyek érdekelve látszottak lenni annak fentartásában, meggátoltattunk abban, hogy hallgathassunk azon tárgy természetének és az okosság világos parancsaira.

Ugy látszik, hogy a természetes és erkölcsi baj azon eszközök, a melyeket az istenség arra használ föl, hogy intsen bennünket minden oly magunkviselete ellen, a mely nincs összhangban lényünkkel és a mely ennélfogva ártalmas boldogságunkra. Ha mértéktelenek vagyunk evésben és ivásban, egészségünket teszszük tönkre; ha engedünk boszuságunk elragadásának, ritkán nem követünk el oly dolgokat, a miket később megbánunk; ha szaporodunk nagyon gyorsan, nyomorultul fogunk a szegénység és ragályos betegségek által elveszni. A természet törvényei minden esetekben hasonlók és egyformák. Azt mutatják nekünk, hogy tulmessze követtük az ösztönöket, annyira, hogy áthágtunk némely más törvényt, a mi hasonlóan követeli a figyelembevevést. A kényelmetlenség, a melyet érzünk jóllakottságunkban, a sérelmek, melyeket magunknak vagy másoknak okozunk boszuságunkban és a bajok, a melyeket érzünk a szegénység közeledtével, mind intések arra, hogy ezen ösztöneinket jobban zabolázzuk; és hogyha nem hajlunk ez intésre, igazságnak érezzük engedetlenségünk büntetését, és a mi szenvedésünk intés lesz másoknak.

Abból, hogy az emberek eddigelé olyannyira nem figyeltek a tulságos gyors szaporodás következményeire, azt kell feltennünk, hogy ezen következmények nincsenek oly közvetlen és erősen összekötve azon eljárással, a mely rájok vezet, mint sok más esetekben; de különös eredmények távol tudása nem változtatja meg természetöket vagy a mi kötelességünket is megfelelő eljárásra, mihelyt tudjuk, hogy minek kell lenni ez eljárásnak. Sok más esetben csak hosszu és keserves tapasztalás után következett be, hogy az emberi boldogságra legkedvezőbb magaviselet annak megfigyelése után erőszakoltatott ránk. Az élelem neme és annak az ember táplálkozására és az inyek kielégitésére legmegfelelőbb készitése, a különböző bajok kezelése és orvoslása, az emberi szervezetre való rossz hatása az alacsony és mocsaras helyeknek, a legkényelmesebb és megfelelőbb ruházat feltalálása, jó házak épitése és mindazon előnyök és kiterjedt élvezetek, a melyek megkülönböztetik a művelt

életet, nem hivták fel egyszerre az ember figyelmét, de a tapasztalat lassu és késői eredményei is az ismételt bajoktól kapott figyelmeztetések voltak.

A betegségeket rendesen ugy vették, mint a gondviselés kikerülhetlen csapásait, de talán nagyobb részük inkább jelentkezik utmutatásául annak, hogy a természet némely törvénye ellen vétettek. A pestis Konstantinápolyban és a kelet más városaiban állandó ilynemü figyelmeztetés a lakosoknak. Az emberi szervezet nem türheti el a piszok és bűz állapotát; és mivel a piszok, szegénység és restség a legnagyobb mértékben ártalmasak a boldogságnak és erénynek, ezen állapot a természet törvényei szerint, mert betegséget és halált hoz létre, igen jóakaró figyelmeztetésnek látszik másoknak, hogy ezen szirtbe ne ütközzenek.

A pestis uralkodása Londonban egész 1666. évig megfelelő módon hatott őseink magaviseletére; és a piszkok eltávolitására, a csatornák épitése, az utczák szélesbitése, és a házaknak több hely és levegő adása azon eredménynyel jártak, hogy teljesen kiirtották ezen borzasztó betegséget és sokat adtak hozzá a lakosok egészségéhez és boldogságához.

Minden járvány történetében csaknem változatlanul az jegyeztetett meg, hogy a nép alsóbb osztályai, a kiknek táplálkozása szegény és elégtelen volt, és a kik szűk és piszkos házakban összezsufolva éltek, voltak a főáldozatok. Mily más módon mutathatja a természet nekünk, hogy ha nagyon gyorsan szaporodunk az élelmiszerekhez képest, azzal szükségessé teszszük, hogy a társadalom egy jelentékeny része ilyen nyomorult módon éljen, mert vétettünk egyik törvénye ellen? Ezen törvényt ő épen oly módon jelentette ki, mint a hogy kijelentette, hogy az evésben és ivásban való mértéktelenséget rossz egészség követi, és hogy, ámbár kedves lehet nekünk egy pillanatban engedni ezen kihágásra hajlamunknak, ez az elnézés végletben boldogtalanságot okoz. Annyira a természet törvénye, hogy a teljes megtöltség rossz az emberi szervezetre, mint az, hogy az evés és ivás nem járván ezen következménynyel, jó annak.

Természetes szenvedélyeink hatásának való feltétlen engedelmeskedés bennünket a legvadabb és a legvégzetesebb kicsapongásokra vezetne, és mégis megvan a legerősebb okunk azt hinni, hogy mindezen szenvedélyek annyira szükségesek létünkre, hogy általánosan nem gyengithetők vagy csökkenthetők a nélkül, hogy

megsértsék boldogságunkat. A leghatalmasabb és legáltalánosabb kivánalmaink közt a táplálék és mindazon dolgok óhaja — mint ruha, lakás stb. — a melyek közvetlenül szükségesek az éhség és fázás kínjaitól megszabaditani bennünket. El van ismerve mindenki által, hogy ezen óhajtások teszik mozgásba azon tevékenység legnagyobb részét, a miből a művelt élet haladása és eredményei származtak, és hogy ezen dolgok keresése és azok kielégitése felett érzett érzelem képezik az emberiség nagyobb részének főboldogságát, akár műveltek, akár nem, és feltétlenül szükségesek a másik fél finomult gyönyöreire is. Mi mindnyájan tudjuk azon megbecsülhetlen jótéteményeket, a melyeket mi nyerünk ezen vágyakból, midőn határozott formák közt mozognak, de hasonlóul ismerjük azon bajokat, melyek származnak belőlük, ha nem igy kezeltetnek — annyira, hogy a társadalom vette magára megbüntetni legszigorubban azt, a mit azok szabálytalan kielégitésének tart. És mégis a vágyak mindkét esetben egyformán természetesek, és elvontan tekintve, egyformán erényesek. Az éhes ember ténye, a ki étvágyát ugy elégiti ki, hogy a kenyeret egy másik szekrényéből veszi ki, semmi tekintetben nem különbözik attól, a ki ugyanezt saját magáéból veszi, csak következményeiben. Ezen következmények meggondolásából tudjuk azon teljes meggyőződést, hogy ha az emberek nem volnának meggátolva természetes kivánalmaikat mások birtokában levő kenyerekkel kielégiteni, a kenyerek száma általában megcsökkenne. Ezen tapasztalat alapja a tulajdonra vonatkozó törvényeknek és az erény és bünt illető megkülönböztetéseknek a vágyak máskülönben teljesen ugyanazonos kielégitésében.

Hogy ha ezen hajlamok kielégitéséből eredő gyönyör általában csökkenne élénkségében, a tulajdon megsértése nem volna oly sürü; de ezen előny nagy mértékben ellensulyozva volna a gyönyörök forrásának megszoritása által. A csökkenés mennyiségében mindazon termelésnek, a mely hozzájárul az emberi élvezethez, sokkal nagyobb volna aránylag, mint a tolvajlások csökkenése és az általános boldogság elvesztése az egyik oldalon minden összehasonlitás felett nagyobb volna, mint a boldogság nyeresége a másik oldalon. Ha tekintjük az emberiség nagy részének állandó és nehéz küzdelmét, lehetetlen, hogy erősen ne hasson ránk annak érzése, hogy az emberi boldogság forrása a legkegyetlenebbül megcsökkentetnék, ha egy jó ebéd, egy meleg ház, este egy barátságos tüzhely kilátása nem volna elegendőleg élénk ösztönzés érdeket és kedvet adni a nap munkái és nélkülözéseihez.

Az élelem utáni vágy után vágyaink leghatalmasabbika és legáltalánosabbika a nemek közt levő szenvedély, szélesebb értelemben véve azt. Azon boldogságról, a melyet az emberi életre áraszt ezen szenvedély, kevesen nem birnak tudomással. Erényes szerelem, felmagasztalva barátsággal, ugy látszik az a neme az érzéki és értelmi élvezet keverékének, a mely különösen illik az emberi természethez, és leghatalmasabban képes felébreszteni a lélek rokonszenveit, és a legnagyobb élvezeteket szerzi meg. Talán alig van ember, a ki egyszer tapasztalta az erényes szerelem igazi gyönyörét, bármily nagyok lehettek is értelmi gyönyörei, hogy nem néz vissza ugy ezen korszakra, mint egész élete napos részére, a hova képzelete legjobban szeret visszanyulni, a mit a legnagyobb fájdalommal gondol ujra vissza, és a mit ujra szeretne ismét átélni.

Godwin azt mondja, azon szándékkal, hogy az érzéki gyönyörök szembeszökő alacsonyabb voltát mutassa: „Ragadjuk ki a nemek közti érintkezést minden vele járó viszonyokból és általánosan megfogjuk azt vetni.“ Ép ugy mondhatta volna egy embernek, a ki a fákat szereti, ragadd ki azoktól terjeszkedő ágaikat és gyönyörü levéldiszét és ugyan micsoda szépséget látsz egy puszta törzsben? De a fa volt az ágaival és leveleivel, és nem azok nélkül, a mi felkeltette csodálatát. A „személy arányossága, az élénkség, a vérmérséklet kéjes lágysága, az érzelem érzelmes jósága, a képzelődés és a szellem“[1] az asszonyban, a mi felkölti a szerelem szenvedélyét és nem csupán az a puszta különbség, hogy ő nő.

Igen nagy tévedés feltenni, hogy a nemek közti szenvedély csak akkor működik és vezeti az emberi hajlamot, mikor annak tüstént kielégitése van kilátásban. Az élet valamely különös tervének kiképzése és állandó követése helyesen tekintetik olyannak, mint a boldogság legállandóbb forrásainak egyike; de én hajlandó vagyok azt hinni, hogy nem sok ily terv formáltatott ugy, hogy nem volt jelentékeny mérvben összekötve ezen szenvedély kielégitésének kilátásával, és az abból származó gyermekek eltartásával. Az esti ebéd, a meleg ház és a kényelmes tüzhely mind elvesztenék értékök felét, ha kizárnák valamely szeretett tárgy fogalmát, a kivel mindezek megosztandók lesznek.

Nagy okunk van hinni azt is, hogy a nemek közti szenvedélynek volt legfőbb hatása az emberi jellem szeliditésére és javi-

[1] Political Justice I. köt., I. könyv, V. fej., 72. l. 8°.

tására és hogy élénkebben tartotta azt a jóakarat és szánalom nemesebb érzelmeinek. A vad élet megfigyelései mindig azt látszottak igazolni, hogy azon nemzetek, a melyeknél ezen szenvedély kevésbbé élénknek látszott, inkább kitüntek vad és rosszakaró jellemök által és különösen a nem iránti zsarnokság és kegyetlenség által. Valóban, hogyha a házastársi szeretet köteléke jelentékenyen meggyengülne, valószinünek látszanék vagy az, hogy a férfi használná fel nagyobb testi erejét és rabszolgájává tenné az asszonyt, mint a vadak közt általában, vagy pedig legalább azt, hogy minden kis vérmérséki különbség, a minek szükségképen elő kell fordulni két személy között, az érzelem teljes elidegenülésére vezetne; és az alig történhetnék meg a szülei szeretet és gond megcsökkenése nélkül, a minek a legvégzetesebb hatása volna a társadalom boldogságára.

Megjegyezhető továbbá, és az emberi természet tanulmányozása a különböző országokban igazol bennünket ezen következtetésben, hogy a szenvedély erősebb, és annak általános hatása az udvariasság, szivesség és jó modor teremtésében sokkal hatalmasabb, a hol akadályok vannak annak igen korai és általános kielégitésére. Némely déli országban, a hol minden fellobbanás csaknem azonnal kielégithető, a szenvedély puszta állati ösztönné sülyed, hamar meggyengül és csaknem kiöletik a tulzás által és befolyása a jellemre szerfelett korlátolt. De az európai országokban, a hol bár a nők nincsenek elzárva, mégis az erkölcsök jelentékenyen megszoritották ezen kielégitést, a szenvedély nemcsak emelkedik erejében, de általánosságában és hatásainak üdvös irányzataiban is és gyakran van legnagyobb befolyása a jellem képzésére és megjavitására épen ott, a hol legkevésbbé van kielégitve.

Ugy tekintve tehát a nemek közti szenvedélyt minden hatásában és viszonyában, és kizárva azt a felemelő összeköttetést a szülő és gyermek közt, mely belőle származik, kevés ember lesz hajlandó tagadni, hogy ez az emberi boldogság legfőbb alkatelemeinek egyike. Mégis a tapasztalat arra tanit, hogy sok rossz folyik annak rendetlen kielégiléséből; és bár a baj kis súlyu a mérlegben, ha a jóval hasonlitjuk össze, mégis annak feltétlen mennyisége nem lehet jelentéktelen, a szenvedély ereje és általános természete folytán. Az azonban szembeszökő minden kormány általános eljárásából a büntetések kiszabásánál, hogy az ezen okból származó baj nem oly nagy és nem oly közvetlenül veszé-

lyes a társadalomra, mint a tulajdon vágyának szabálytalan kielégítése; de ezen bajt a legborzasztóbb szempontból ítélve annak szembeszökő csökkenését igen magas áron vásárolnók meg, ha az azt okozó szenvedélyt irtanók ki vagy csökkentenők meg; oly változás, a mely az emberi életet valószinüleg vagy egy hideg és örömtelen fadarabbá változtatná, vagy kegyetlenség és vadság szinhelyévé.

Gondos megfigyelése minden emberi szenvedés és minden általános természeti törvény távoli és közvetlen hatásának erősen azon meggyőződésre vezet bennünket, hogy a dolgok jelen állapotában kevés vagy egyik sem olyan, a melyet nagyban csökkenthetni lehetne a nélkül, hogy jobban megszoritsuk a jó forrását, mint a baj forrásait. És az ok szembeszökőnek látszik. Azok valóban minden gyönyöreinknek ép ugy, mint minden fájdalmainknak anyagai; minden boldogságnak ép ugy, mint minden nyomoruságnak; minden erényünk ép ugy, mint minden bününk. Ennélfogva szabályozás és irányozás az, a mire itt szükség van, nem pedig csökkentés vagy kiirtás.

Helyesen jegyzi meg Paley, hogy: „Az emberi szenvedélyek vagy szükségesek az emberi boldogságra, vagy pedig tehetők és a példák nagy többségében tényleg olyanokká is tétettek, a melyek vezetnek a boldogsághoz. Ezen szenvedélyek erősek és általánosak, és talán nem felelnének meg czéljoknak, ha nem volnának olyanok. De az erő és általánosság, a mikor helyes, hogy különös körülmények figyelembe vétessenek, magokra hagyatva tulzás és rossz irányitásba esnek. Ezen tulzás és rossz irányitásból látszanak származni az emberek bünei kétségkivül sok nyomoruságnak okai. Ez az elbeszélés, mig megmutatja nekünk a bün származását, ugyanakkor megmutatja az ész és önkormányzás teendőjét.“ [1]

A mi erényünk tehát, mint eszes lényeké, szembeszökőleg abban áll, hogy azon általános anyagokból, a melyeket a Teremtő adott rendelkezésünk alá, kivonjuk az emberi boldogság legnagyobb mennyiségét: és miután elvontan szólva a természeti ösztönök jóknak tekinthetők és csak következményeikből ítélendők meg, a mi főkötelességünknek azt kell tartanunk, hogy ezen következményeket pontosan megfigyeljük és azokhoz alkalmazzuk magunkviseletét.

Az emberi faj termékenysége némi tekintetben külön tárgy a nemek közti szenvedélytől, szintén szembeszökőleg jobban függ az

[1] Natural Theology XXVI. fej., 547. l.

asszonyok gyermekszülési képességétől, sem mint ezen szenvedély ereje vagy gyengeségétől. Ez azonban teljesen hasonló törvény nagy vonásaiban a természet minden többi törvényéhez. Erős és általános és szembeszökőleg nem enged meg semmi, igen jelentékeny megcsökkenést a nélkül, hogy ne legyen képtelen czéljára; a belőle származó bajok az erő és általánosság szükséges minőségeivel együtt járnak; és ezen bajok képesek arra, hogy nagyban szelidittessenek és aránylag könnyüvé tétessenek az emberi akarat és erény által. Nem gondolhatjuk másként, minthogy a Teremtő czélja az volt, hogy a föld legyen tele; és előttem az világosnak látszik, hogy ezt nem lehet elérni a nélkül, hogy a népesedésnek ne legyen hajlama gyorsabban haladni, mint az élelem; és miután a növekvés jelen törvénye mellett a föld benépesitése nem igen gyorsan halad, kétségkivül van okunk hinni, hogy ez a törvény nem eléggé erős szembeszökő czéljára. Az élelmiszerek utáni vágy aránylag meg volna szoritva hatásaiban és nem volna képes azt az általános tevékenységet létrehozni, a mely annyira szükséges az emberi tehetségek kifejtésére, hogy ha nem volna meg a népesedés erős és általános hajlama nagyobb gyorsasággal szaporodni, mint az ellátás. Ha ezen két hajlandóság teljesen egyensulyozva volna, nem látom, micsoda indok volna elegendő erős legyőzni az ember elismert restségét és késztetni őt a föld megművelésére. Minden nagy terület lakossága, bárha termékeny is, ép ugy megállapodhatnék ötszázon vagy ötezeren, mint ötmillió vagy ötvenmillión. Ennélfogva ily egyensuly világosan megrontaná a teremtés egyik nagy czélját; és ha a kérdés tisztán a mérték kérdése, kicsivel kevesebb, vagy kicsivel több erő kérdése, jogosan vonhatjuk kétségbe illetékességünket megitélni azt a szabatos mennyiséget, a mely megfelel a czélnak a velejáró baj legkevesebb összegével. A dolgok jelen állásában ugy tetszik, hogy igen nagy hatalom birtokában vagyunk, mely képes benépesiteni rövid évszám alatt egy puszta vidéket; és mégis más viszonyok közt képesek az emberi akaratot az erény által bármely határok közé szoritani, a melyek bár szükek, de a bajnak aránylag kevés összegével vannak összekötve. A természet minden más törvényeivel való hasonlatosság meg volna sértve, ha csak ezen esetben ne volna gondoskodás az esetleges bajokról, ne volna segély az emberek bünei vagy más általános törvények által okozott részleges bajok ellen. Elérni a világos czélt minden velejáró baj nélkül, szembeszökő, hogy a növekvési törvény állandó változása volna szükséges, mely mindig

változnék minden ország változó körülményeivel. De e helyett nemcsak jobban összefér a természet többi törvényével való hasonlatosságával, de okunk van azt gondolni, hogy inkább is vezet az emberi elme kiképzésére és javitására, hogy a törvények legyenek egyformák és az azokkal járó bajok bizonyos körülmények közt hagyassanak megszeliditésre és elháritásra maga az ember által. Az ő kötelességei ez esetben változnak helyzetével; igy jobban öntudatában tartatik tettei következményeinek; és tehetségeinek szembeszökőleg nagyobb tér és javitási alkalom adatik, mintha a baj a törvény folytonos változása által készittetnék el a viszonyok szerint.

Még abban az esetben is, ha a szenvedélyek nagyon könnyü elnyomása vagy a tilos érintkezés könnyüsége miatt a nőtlenség állapota közönyös dolog és nem némi nélkülözés állapota volna, a természet végczélja a föld benépesitésében szembeszökőleg ki volna téve azon veszélynek, hogy meghiusul. A valódi legnagyobb fontosságu dolog az emberiség boldogságára, hogy a népesség ne szaporodjék tulságos gyorsan; de nem látszik, hogy az elérendő czél megengedné a házasság iránti hajlam bármi jelentékeny csökkenését. Világosan kötelessége minden egyes embernek nem házasodni meg, mig nincs kilátása eltartani gyermekeit; de ugyanakkor kivánatos, hogy megcsappanás nélkül megmaradjon házasulási vágya, hogy igy erőltesse meg magát a czélt elérni, és ösztönözve legyen gondoskodni a nagyobb szám eltartásáról.

Szembeszökőleg tehát szabályozás és irányitás az, a mire szükség van a népesedés törvénye tekintetében, nem csökkenés vagy változás. És ha az erkölcsi megszoritás az egyedüli erkölcsös mód az ezen elvből eredő elkerülhetlen bajok kikerülésére, a mi kötelességünk azt gyakorolni, szembeszökőleg ugyanazon alapokon nyugszik, mint kötelességünk gyakorolni bármely más erényt.

Bárminemű elnézést legyünk is hajlandók gyakorolni esetleges hibákkal szemben elismert nehézségü kötelességek gyakorlásában, de arról nem kételkedhetünk, hogy a kötelesség egyenes vonala ez. A mi kötelességünk, hogy ne házasodjunk, mig csak nincs jogos kilátásunk arra, hogy eltarthassuk gyermekeinket, ugy látszik, megérdemli az erkölcstan figyelmét, ha beigazolható, hogy ezen kötelesség szemmeltartása a leghatalmasabb hatással van a nyomor megelőzésére; és hogyha az volna az általános szabály, követni a természet első ösztönét és megházasodni a serdülő korban, minden ismert erénynek a képzelhető legnagyobb mérvben való gyakorlása

is képtelen volna megmenteni a társadalmat a szükség legnyomorultabb és legkétségbeesettebb állapotától, és mindazon betegségek és éhségektől, a melyek rendesen követik azt.

II. FEJEZET.

Azon eredményekről, a melyek származnának a társadalomra az erkölcsi önmegtartóztatás általános gyakorlatából.

A főokok egyike, a melyek meggátolták elfogadását azon tannak, hogy a népesség állandó iránya megnövekedni az élelmiszerek határán tul, az a nagy ellenszegülés azt hinni, hogy az istenség a természet törvényei szerint oly lényeket hivjon létre, a kik a természet törvényei szerint nem tarthatók fenn e világon. De ha, hozzáadásul azon nagy tevékenységhez és szorgalmunk irányitásához, melyeket ezen törvények hoznak mozgásba, továbbá meggondoljuk, hogy az azokból eredő esetleges bajok folyvást ráirányitják figyelmünket a népesedés helyes meggátlására, az erkölcsi önmegtartóztatásra; és ha az tünik ki, hogy az igy nekünk a természet és ész világa által kijelölt törvényeknek pontos engedelmeskedés által, melyeket megerősitett és szentesitett a kijelentés, ezen bajok elkerülhetők, ez az ellenvetés — hiszem — elháritható lesz és minden az Isten jóságára való látszólagos támadással leszámolunk.

A pogány erkölcstanok sohasem ugy jelezték a boldogságot, mint a földön elérhetőt, másként, mint az erény utján; és az ő erkölcseik közt az eszélyesség az első sorban volt, és némelyek által olyannak állittatott, a mi minden mást magában foglal. A keresztyén vallás, szintén jövő boldogságunkat azon erények gyakorlatába helyezi, a melyek képessé tesznek bennünket a magasabb gyönyör állapotára; és a szenvedélyek alávetése az okosság vezetése alá, a mely, ha nem is az egész, főága az eszélyességnek, következésképp legkülönösebb módon van ajánlva.

Ha, példa kedvéért szabad lerajzolni egy társadalom képét, a melyben minden egyén törekszik elérni a boldogságot, pontos teljesitésével azon kötelességeknek, a melyeket a régi bölcsészek vontak le a természet törvényeiből, és a melyek oly hatalmas szentesitést nyertek a keresztyénség erkölcsi törvényeitől, igen eltérő képet mutatna attól, a mit most látunk. Minden tény, a mely a közvetlen kielégités óhaja által késztetett, de a mely fenye-

getett a fájdalom végleges tulsulyával, ugy tekintetnék, mint kötelességszegés, és ennélfogva egyetlen ember sem, a kinek keresete csak két gyermek eltartására elegendő, helyezné magát oly helyzetbe, a melyben négy vagy ötöt kellene eltartania, bármennyire ösztönöztetnék arra a szerelem szenvedélye által. Ezen észszerü önmegtartóztatás, ha általánosan elfogadtatnék, csökkentvén a munkakinálatot a piaczon, a dolgok természetes rendje szerint, hamar felemelné annak árát. Az elhalasztott kielégités korszaka elmulva, megtakaritva a keresetet, a mely egy egyes ember szükségletei felett van, és szerezve józanság, szorgalom és takarékosság szokásait, a mely képessé teszi őt kevés év alatt házassági szerződésre lépni a következmények félelme nélkül. Az előzetes akadály működése ezután, az által, hogy folytonosan az élelmiszerek határai közt tartja a népességet, bár folytonosan követve annak szaporodását, nagy értéket adna a bérek emelkedésének és a munkások által a házasság előtt megtakaritott összeg egészen más volna, mint a munka árában való kikényszeritett emelkedések vagy önkényes községi segélyek, a melyeknek nagyságuk és kiterjedésük arányában, szükségszerüleg nyomában jár az élelmiszerek arányos emelkedése. Miután igy a munkabérek elegendők lesznek illedelmesen fentartani egy nagy családot, és mivel minden házaspár megfelelő szükségletekkel el volna látva, minden teljes szegénység el volna háritva a társadalomtól, vagy legalább igen kevésre szoritva, a kik szerencsétlenségbe estek, a melyek ellen az előrelátás és eszélyesség semmit sem tehet.

A serdülő kor és azon korszak közt levő időnek, a melyben minden egyes ember házasságra léphet, a feltevés szerint, szigoru tisztaságban kell eltöltve lenni, mert a szüzesség törvényét nem lehet megsérteni baj okozása nélkül. Minden olyannak eredménye, a mi, mint vegyes érintkezés, megakadályozza a gyermekek születését, szembeszökőleg gyengiti a sziv legszebb érzelmeit és igen határozott módon elsülyeszti a női jellemet; és minden más közlekedés, helytelen mesterkedés nélkül, oly sok gyermeket hozna a társadalomba, mint a házasság, sokkal nagyobb valószinüségével annak, hogy pusztán terhei lesznek annak.

Ezen megfontolások mutatják, hogy a szüzesség erénye nem, mint némelyek feltételezték, a mesterséges társadalom erőszakolt termése, de hogy az a legvalódibb és legbiztosabb alappal bir a természetben és okosságban, egyedüli erkölcsös eszköz lévén

szembetünőleg elkerülni a bünt és nyomort, a mely oly sokszor eredménye a népesedés törvényének.

Oly társadalomban, a minőt mi teltételezünk, szükséges lehet mindkét nemből némelyekre, hogy életök korábbi éveit magányos állapotban töltsék, és hogy ha ez általános volna, bizonyára sokkal nagyobb szám részére volna hely megházasodni későbben, ugy, hogy kevesebben volnának az egészből kényszerülve nőtlenségben tölteni el életüket. Hogyha a szokás, nem házasodni korán, általában uralkodnék, és ha a szüzesség megtörései egyenlően megszégyenitők volnának mindkét nemnél, a nagyobb és barátságosabb érintkezés köztök veszélytelenebb volna. Két fiatal ember egymással barátságosan társaloghatnék, a nélkül, hogy rögtön azt tennék fel, hogy vagy házasságról vagy helytelenséget beszélnek és igy sokkal jobb alkalom adatnék mindkét nemnek megfelelő intézkedésekre és azon erős és állandó összeköttetésre, a mely nélkül a házas állapot rendesen sokkal inkább nyomor, semmint boldogságot okoz. Az élet korábbi évei nem töltetnének el szerelem nélkül, bár annak teljes kielégitése nélkül. A szenvedély, a helyett, hogy kiveszne, mint igen gyakran most, a korai érzékiségben, csak visszavitetnék egy időre, hogy aztán fényesebb, tisztább és állandóbb lánggal éljen, és a házasélet boldogsága, a helyett, hogy csak a közvetlen élvezet eszközeit adja meg, ugy tekintetnék, mint a szorgalom és erény bére és a valódi és állandó ragaszkodás jutalma.[1]

A szerelem szenvedélye hatalmas ösztön a jellemképzésre és gyakran a legnemesebb és legtisztább erőfeszitésekre készt, de csak akkor, ha az érzelem egy tárgyban központosul és rendesen, ha a teljes kielégités nehézségek által el van halasztva.[2] A sziv

[1] Dr. Currie a maga érdekes megjegyzéseiben a skót parasztok jelleméről és állapotáról, a mely az ő „Life of Burns"-e előtt van, az emberi természet helyes ismeretével jegyzi meg: „hogy egy társaság boldogságának és erényének megbecslésére talán nincs egy jel sem, a melyre oly nagyon lehetne épiteni, mint a nemek közt levő érintkezés állapota. A hol ez a ragaszkodás melegit, mutatja a magaviselet tisztaságát, a nők jelleme és befolyása növekszik, a mi tökéletlen természetünk az erkölcsi felsőbbség körébe emelkedik, és ezen egy érzelem forrásából oly boldogság folyama támad, a mely ezer ágba szakad gazdagitani és éltetni az élet mezejét. A hol a nemek közti ragaszkodás élvvágygyá sülyed, nemünk öröksége aránylag szegény és az ember közeledik az elzüllő vadak állapotához." (I. köt. 18. l.)

[2] Dr. Currie megjegyzi: „a skót paraszt szenvedélye folyamán gyakran oly vállalkozási szellemet fejt ki, a mit egy skót lovag sem szégyenelhetne."

talán soha sem hajlandó annyira erényes magaviseletre, és bizonyára egy időben sem oly kevéssé nehéz a szüzesség erénye a férfiaknál, mint ilyen szenvedély hatása alatt. Az ily módon létrejövő késő házasságok igen különbözők lennének a mostani ugyanugy nevezettekről, a mikor az egyesülés igen gyakran csak érdekeltség szempontjából történik és a felek nem ritkán kimerült szervezettel és rendesen kimerült érzelemmel kerülnek össze. A késő házasságok most valóban főleg oly férfiakra szoritkoznak, a kik közt kevés van, bár előrehaladt koru, a ki, ha elhatározta magát megházasodni, ne fiatal nőt válaszszon. Egy fiatal nő vagyon nélkül, ha elhaladta huszonötéves korát, kezd félni és joggal, hogy nőtlen állapotban marad és oly szivvel, mely képes erős ragaszkodásra, érzi, hogy minden év tépi reményét találni oly tárgyat, a melyre adhatja szeretetét, az fokozatosan sülyed, és helyzetének nehézsége még meg is van sulyositva a világ oktalan és igaztalan előitélete által. Ha a házasság általános kora a nők közt később volna, az ifjuság és remény kora hosszabb lenne és utoljára is kevesebb csalatkoznék.

Hogy ilynemü változás a leghatározottabb előnyt adná a társadalom erényesebb felének, egy pillanatra sem vonhatjuk kétségbe. Ámbár a nélkülözés türelmetlenül türetnék a férfiak által, a nők részéről készségesen és örömmel türetnék az és ha jogos bizalommal nézhetnének a házasság elé huszonhét és huszonnyolcz éves korukban, teljesen hiszem, hogy ha a dolog az ő szabad választásukra hagyatnék, világosan előbbre tennék várni ezen korszakig, semmint bezáratva lenni egy nagy család minden gondjaiba huszonöt évvel. A házasság legválaszthatóbb kora azonban nem állapitható meg, hanem teljesen a körülményektől és viszonyoktól függ. Nincs korszaka egy emberi életnek, a mikor a természet erősebben késztet a nemek egyesülésére, mint tizenhét vagy tizennyolcztól huszig. Minden társadalomban ezen korai hajlamokat, a melyek majdnem teljesen kizárják az eszélyt és előrelátást, szükségszerüen vissza kell szoritani; és ha a dolgok jelen állapotában a természet ösztönein ilyen korlátozás kikerülhetlen, mely időben lehetünk észszerüleg felszabaditva attól, ha nem azon

(Burns Works I. köt. 16. l.) Nem lehet kétkedni, hogy a regényes szenvedély ezen neme, a mi Dr. C. szerint jellemzi Skóczia legszegényebb népének ragaszkodását és a mely nagy mértékben növekedve van a magasabb nevelés által adott nemesebb gondolkodás által, igen hatalmas és igen jótékony befolyással volt a nemzeti jellemre.

időben, bármely legyen is az, a mikor a társadalom létező viszonyai teljes kilátást nyujtanak egy család eltartására?

Az erkölcsi önmegtartóztatás nehézségét fogják talán felhozni ezen tan ellen. Annak, a ki nem ismeri el a keresztyén vallás tekintélyét, csak azt tudom mondani, hogy a leggondosabb vizsgálás után ez az erény feltétlenül szükségesnek látszik, hogy kikerüljünk bizonyos bajokat, a melyek származnának máskép a természet általános törvényeiből. Saját elvei szerint kötelessége követni az ezen törvényekkel összefüggő legnagyobb jót és nem csüggedni el e fontos czélban és ellensulyt adni a nyomornak azáltal, hogy részben engedelmeskedik a természet parancsainak, mig másokat elhanyagol. Az erény ösvénye, bár csak az egyedüli, mely állandó boldogságra vezet, a pogány moralisták által mindig ugy volt lerajzolva, mint nehéz felszállás.

A keresztyénnek azt mondanám, hogy a Szentirás a legtisztábban és legszabatosabban jelzi nekünk, mint kötelességünket, visszaszoritani szenvedélyeinket az ész korlátai közé és szembeszökő engedetlenség ezen törvénynyel szemben ugy elégiteni ki vágyainkat, a hogy az ész szerint az kikerülhetlenül nyomorba vezet. A keresztyén nem tekintheti az erkölcsi önmegtartóztatás nehézségeit érvül az ellen, ha az kötelessége, mert a Szentirásnak csaknem minden lapján az ember ugy van leirva, a kit minden oldalról kisértések környeznek, a melyeknek igen nehéz ellentállani; és bár nincsenek rászabva oly kötelességek, a melyek nem járulnak hozzá boldogságához a földön ugy, mint a jövő életben, mégis az el nem térő engedelmesség soha sem tekintetett könnyü feladatnak.

Általában oly erős a hajlam szeretni kora ifjuságban, hogy rendkivül nehéz e korszakban megkülönböztetni egy valódit egy muló szenvedélytől. Ha az élet korai évei mindkét nemnél erkölcsi önmegtartóztatásban elmulnak, azon nagyobb könnyüségnél fogva, a mit az adna a hasonló hajlamuak találkozására, még azt is kétségbe lehetne vonni, nem lesz-e több szerencsés házasság és ennélfogva több gyönyör a szerelem szenvedélyéből, mint oly állapotban, mint Amerikáé, a melynek körülményei megengedik a nemek igen korai egyesülését. De ha összehasonlitjuk a nemek közlekedését oly társadalomban, mint a melyet feltételeztem, azzal, a mely most létezik Európában, minden viszonyaival, bizton állitható, hogy függetlenül a nyomor terhétől, mely igy elkerültetnék, a szerelem szenvedélyéből származó gyönyörélvezetek igen nagy mértékben szaporodnának.

Ha felteszszük, hogy ez az általános rendszer, a boldogság általánossága a társadalom belső életében alighanem nagyobb volna, mint külső viszonyaiban. Bizton várható, hogy a háború, az emberi faj nagy betegsége, ily viszonyok közt hamar megszünne pusztitását oly szélesen és gyakran kiterjeszteni, mint teszi most.

Az első okok és leghatalmasabb ösztönzők egyike kétségkivül a hely és élelem elégtelensége volt; és bármily nagy mérvben megváltoztak is az emberiség viszonyai kezdetök óta, ugyanazon ok még mindig működik és bár kisebb mértékben, ugyanazon eredményt hozza létre. A fejedelmek nagyravágyása szükséget szenvedne rombolási eszközökben, hogy ha a nép alsóbb osztályainak nyomora nem hajtaná őket zászlóik alá. Az ujonczozó káplár mindig rossz aratásért és munkahiányért vagy más szóval tulbő népességért imádkozik.

A világ korábbi korszakában, a mikor a háboru volt az emberiség legfőbb dolga, és a népesség elvonása ezen okból hasonlitás nélkül nagyobb volt, mint a modern időkben, minden ország törvényhozói és államférfiai, főleg a támadás és védekezés eszközeire gondolva, bátoritották a nép szaporodását minden lehető módon, megvetéssel sujtották a meddőséget és nőtlenséget és tisztelték a házasságot. A népszerü vallások követték ezen uralkodó véleményeket. Sok országban a természet szaporitó ereje ünnepélyes tisztelet tárgya volt. Mahomed vallásában, mely karddal állapittatott meg, és a melynek hirdetése ennélfogva nem történhetett meg követőinek rendkivül nagy mértékü elpusztulása nélkül, a gyermekek nemzése a teremtő dicsőitésére az ember egyik főkötelességeül jelöltetett ki, és az, a kinek legszámosabb sarjadéka volt, ugy tekintetett, mint a ki legjobban megfelelt teremtése czéljának. Ily erkölcsi érzelmek uralkodásának természetesen nagy hatása volt a házasodás felbátoritására és a gyors szaporodás, a mely követte, részben eredménye, részben oka volt a folytonos háborunak. A korábbi pusztitások által okozott hiányok helyet adtak uj nemzedék növelésére és a tulyomó gyorsaság, a mivel ezen uj ellátások történtek, folyvást adtak uj ösztönzéseket és uj eszközöket a megujult ellenségeskedésekre. Ilyen erkölcsi érzelmek befolyása alatt nehéz megérteni, miként pihenhetett el mégis egyszer a szünetlen háboru dühe.

Kedves megerősitése az igazságnak és a keresztyén vallás isteni voltának, és annak, hogy az az emberi társadalom javitottabb

állapotához simul, hogy az kötelességünket a házasság és gyermekek nemzése iránt más világitásba helyezi, mint az, a miben addig volt.

A nélkül, hogy apróra bemennék e tárgyba, a mi szembeszökőleg igen messze vezetne, azt gondolom, megengedtetik, hogy ha Szent Pál kijelentéseinek szellemét a házasságokra vonatkozólag alkalmazzuk a társadalom jelen állapotára és természetünk ismert szervezetére, a természetes következtetés az, hogy ha a házasság nem zavarja a magasabb kötelességeket, az helyes; ha zavarja, rossz. Az erkölcstan általános elve szerint, a módszer eljutni Isten akaratához a természet világánál és kutatni a cselekedet irányát, előmozditja-e vagy csökkenti-e az általános boldogságot? Talán kevés tény van, mely oly egyenesen tör a közboldogság lerontására, mint megházasodni a gyermekek eltartási képessége nélkül.[1] Az, a ki elköveti e tényt, ennélfogva világosan megsérti Isten akaratát; és teherré válván a társadalmon, a melyben él és oly állapotba sodorván magát és családját, a melyben az erényes szokások nagyobb nehézséggel tarthatók fenn, mint bármi másban, ugy látszik, hogy megsértette kötelességét felebarátaival és magával szemben és hogy a szenvedély szavára magasabb kötelességeivel szemben hallgatott.

Oly társadalomban, a milyent én feltételeztem, melynek minden tagja igyekezik a boldogságra eljutni azon erkölcsi törvénykönyvnek való engedelmesség utján, a mely a természet világából vonatott le, és a kijelentett vallás erős szentesitéseivel erősittetett meg, szembeszökő, hogy ily házasságok nem történhetnének meg; és a tulbő népesedésnek ily uton való megakadályozása a támadó háborura való főfelbátoritások egyikét megszüntetné és ugyanakkor hatalmasan közrehatna kiirtani azt a két végzetes politikai betegséget, a belső zsarnokságot és belső lázadást, a melyek kölcsönösen szülik egymást.

Nem lévén hajlandó a támadó háborura, védelmi háboruban az ily társadalom oly szilárd volna, mint egy gyémántszikla. A hol minden családnak bőven megvan az élet szükséglete, és van illő arányban annak kényelme és jólétéből, ugy nem lehet meg az, hogy a változás reménye, vagy legalább az a szomoru és szivfacsaró közöny, a mely gyakran annak mondására készteti a nép alsóbb osztályait: hadd jöjjön akár mi, mi nem járhatunk rosszabbul, mint most vagyunk. Minden szív és minden kéz egyesülni fog a betörő visszaüzésére, ha minden ember érzi a

[1] Paley: Moral Philosopy I. köt., II. könyv, IV. fej., 65. l.

komoly előnyök értékét, a melyeket élvez, és a változás lehetősége csak annak kilátása lehet, hogy megfosztatik tőlük.

Mivel ugy látszik tehát, hogy az egyes egyénnek módjában áll kikerülni minden magára és a társadalomra a népesedés elvéből háruló rossz következményt az erény gyakorlata által, melyet világosan parancsol neki a természet intése, és kifejezetten a kijelentett vallás, és mivel van okunk azt gondolni, hogy ezen erény gyakorlata bizonyos mértékig inkább növelni, semmint csökkenteni fogja az egyéni boldogságot, nem láthatunk semmi okot zugolódni az istenség igazsága ellen, azért, mert az ő általános törvénye ez erényt szükségessé teszi, és bünteti ellene elkövetett vétkeinket a bünnel együtt járó bajokkal és azon fájdalmakkal, a melyek a korai halál különböző formáival együtt járnak. Egy oly valóban erényes társadalom, a minőt feltételeztem, kikerüli e bajokat. Szembeszökő czélja a Teremtőnek az, hogy elrettentsen a büntől azon fájdalmak által, melyek ezt kisérik és vezessen az erényre azon boldogság által, melyet az szül. Ez a czél a mi fogalmaink szerint méltónak játszik a jóakaró Teremtőhöz. A természet törvényei a népesedést illetőleg e czél előmozditására közrehatnak. Ezen törvényekben semmi sincs, a mi ép ugy ne volna alkalmazható a lélek tökéletlen állapotával szükségképen összefüggő bajok bármelyikére is.

III. FEJEZET.

A szegény állapota javitásának egyedüli hatályos módjáról.

Az, a ki egy erkölcsi törvénykönyvet, vagy kötelességek rendszerét állitja össze, bármily erősen meglegyen is győződve arról, hogy minden egyes embernek erős kötelessége pontosan alkalmazkodni ahhoz, soha sincs oly botor azt képzelni, hogy általában vagy legalább általánosságban alkalmaztatni fog az. De ez nem komoly érv a törvénykönyv kiadása ellen. Ha az volna s ugyanazon ellenvetés emeltethetnék mindig, teljesen általános szabályok nélkül volnánk, és a kisértésekből az emberiségre áradó bűnökhöz egy még sokkal hosszabb sorozata adatnék hozzá, mint a minővel ma birunk, a tudatlanságból eredő bünöknek.

Pusztán a természet világánál itélve, ha meggyőzve érezzük magunkat a tulbő népességből eredő nyomorról egy oldalról, és azon bajokról és szerencsétlenségekről más oldalon, a melyek különösen a női nemre háramlanak a szabályzatlan közlekedésből,

nem látom át, hogy lehetséges bárkinek is, a ki elismeri a hasznosság elvét, mint az erkölcsi törvények nagy birálóját, kimenekülni azon következtetés alól, hogy az erkölcsi önmegtartóztatás, vagyis a házasságtól való eltartóztatás addig, mig családfentartó helyzetbe jövünk, ezen korszak alatt teljesen erkölcsös magaviselettel, a kötelesség egyenes vonala, és ha a kijelentés bevonatik a kérdésbe, ez a kötelesség kétségkivül igen hatalmas megerősitésre talál. Ugyanakkor azt hiszem, hogy kevés olvasóm lehet kevésbbé vérmes, mint én vagyok, valami gyors vagy nagy változásokat remélni az emberek általános viselkedéséről e tárgy felett; és a főok, a miért az utolsó fejezetben megengedtem magamnak ezen erény általános uralkodását, az volt, hogy törekedtem elháritani az istenség jósága ellen való minden vádat, megmutatván, hogy a népesedés törvényéből folyó bajok ép azon természetüek, mint más bajok általában, a melyek kevesebb panaszra adnak alkalmat, és hogy az az emberi tudatlanság és közönyösséget növeli, és az emberi tudás és erény csökkenti; és azon feltevésben, hogy minden egyes ember megteszi pontosan kötelességét, csaknem teljesen megsemmisül, és ez mind megtörténik minden általános megcsökkentése nélkül azon gyönyörforrásoknak, a melyeket a szenvedélyek szabályos kielégitése okoz, a melyeket helyesen tekintenek az emberi boldogság főalkatrészeinek.

Hogy ha megfelel bármely felvilágositási czélnak, nem látok semmi bajt sem lerajzolni oly társadalom képét, a melyben minden emberről felteszszük, hogy pontosan teljesiti kötelességeit; sem nem látszhatik egy iró helyesen alávetve lenni annak a vádnak, hogy képzelgő, ha ezen általános és pontos engedelmességet szükségesnek véli saját rendszere gyakorlati hasznosságára, és a mérsékelt és részleges javitás azon mértékére, a mely mindaz, a mit észszerüleg várhatunk kötelességünk legteljesebb ismereteiből.

De ezen tekintetben lényeges különbség van a társadalom azon javitott állapota közt, a melyet az utolsó fejezetben feltételeztem, és az ezen tárgy felett való elmélkedés legtöbbje közt. Az ott feltételezett javulás, ha valaha teszünk közeledést feléje, oly módon lesz végrehajtva, a melyben megszoktuk látni mindazon legnagyobb javitásokat, a melyek minden egyes ember érdekére és boldogságára egyenes alkalmazással érettek el. Nem kivántatik tőlünk oly indokokból indulni ki, a melyekhez nem vagyunk hozzászokva; oly általános jót keresni, a melyet szabatosan nem értünk, vagy oly hatást, a mely a távolság és szétfoszlás

által meggyöngithető. Az összes jóléte kell, hogy az egyesek jólétének legyen eredménye és azzal kezdődjék. Semmi közreműködés nem szükséges. Minden lépés világos. Az, a ki hűségesen teljesiti kötelességét, megéri teljes gyümölcsét annak, bármilyen legyen is azon másoknak száma, a kik elesnek. Ez a kötelesség a legalacsonyabb értelemnek is megérthető. Az pusztán az, hogy ne hivjon oly lényeket az életbe, a kiknek részére az élelmet nem tudja megtalálni. Ha egyszer ez a tárgy kitisztul azon homályból, melyet reá községi törvények és magánjótékonyság vetettek, mindenkinek éreznie kell ily kötelesség legerősebb tudatát. Ha nem tudja eltartani gyermekeit, azoknak éhen kell veszni; és ha megházasodik teljes valószinüségével annak, hogy nem lesz képes eltartani gyermekeit, bünös mindazon rosszban, a melyet igy hoz magára, feleségére, sarjadékára. Világosan érdeke, és nagyban fog hozzájárulni boldogsága előmozditásához, elhalasztani házasodását, mig szorgalom és takarékosság által oly helyzetbe jut, hogy képes eltartani a gyermekeket, melyeket várhat észszerüen házasságából; és mivel időközben nem képes kielégiteni szenvedélyeit a nélkül, hogy Isten egy határozott parancsát megsértse, és magának és embertársainak érdekét koczkáztassa, saját érdekének és boldogságának meggondolása fogja reákényszeriteni az erős, kötelezettséges, erkölcsös életre, a mig nőtlen marad.

Bármily hatalmas legyen is az ösztön parancsa, mégis rendesen némi mértékben módositja azt az ész. És nem látszik teljes képzelődésnek feltenni, hogy ha a szegénység ilyen és állandó oka világosan megmagyaráztatik és erősen bevésetik minden ember kebelébe, annak némi és talán nem jelentéktelen hatása lesz magaviseletére; legalább ez a kisérlet még sohasem tétetett meg teljesen. Csaknem minden, a mit eddig tettünk a szegényért, arra törekedett, hogy lehetőleg nagy gondossággal fátylat teritsünk elhomályositani e tárgyat és eltakarni előttük szegénységük valódi okát. Ha a munkabérek nehezen elegendők eltartani két gyermeket, az ember megházasodik és van öt vagy hat: természetesen nyomoruságosan szenvedni látszik. Vádolja a munkaár elégtelenségét fentartani egy családot. Vádolja községét kötelességének késő és kevésmérvü teljesitéseért, az ő segélyezésében.

Vádolja a gazdag fösvénységét, a ki eltüri, hogy ő hiányt lát abban, a mit az oly könnyen megtakarithat. Vádolja a társadalom részrehajló és igaztalan intézményeit, a melyek részére a föld termésének csak egyenlőtlen részét juttatták. Talán vádolja a gond-

viselés rendelkezéseit is, a melyek neki a társadalomban oly helyet juttattak, a mely kikerülhetlen nyomorral és függéssel jár. Keresvén vádjainak tárgyát, soha sem fordul azon táj felé, a melyből szerencsétlensége ered. Az utolsó személy, a kinek megvádolására gondol, saját maga, a kire nehezedik tényleg a fő szemrehányás, kivéve, a mennyire a társadalom magasabb osztályai részéről meg volt csalva. Talán kívánhatja, hogy ne házasodott volna meg soha, mert most már érezi annak hátrányait; de az sohasem jut eszébe, hogy azzal valami rosszat tehetett. Mindig azt mondták neki, hogy gyermekeket nevelni fel a király és haza részére igen érdemes dolog. Ő megtette ezt és mégis szenved érte; és nem érintheti az másként, mint valami rettenetes igaztalan és kegyetlen dolog királyától és hazájától, hogy megengedik neki igy szenvedni cserében azért, hogy ő adott nekik azt, a mit azok folytonosan legnagyobb szükségletöknek jelentenek ki.

Mig ezen hibás eszmék kijavittatnak és a természet és ész nyelve általánosan lesz hallható a népesség tárgya felett, a tévedés és előítélet nyelve helyett, nem lehet mondani, hogy valami valódi kisérlet megtétetett már a köznép értelmével; és nem vádolhatjuk őket igazságosan előrelátás és szorgalom hiányával, ha ugy tesznek mint most, mind addig, mig nem vésték be elméjökbe, hogy ők magok okai saját szegénységöknek, hogy a javitás módja saját kezeikben van és egyáltalában senki másnak kezében; hogy a társadalom, melyben élnek és a kormány, mely felette áll, nem rendelkezik semmi direkt hatalommal e tekintetben; és hogy bár égetően kivánhatják, hogy segitsék őket és bárminemü kisérletet tennének is meg erre, valóban és igazából képtelenek megtenni, a mit jóakaratulag óhajtanak, de helytelenül igérik, hogy ha a munkabérek nem képesek eltartani egy családot, az félremagyarázhatlan jele annak, hogy királyuk és hazájuknak nincs szüksége több alattvalóra, vagy legalább nem képesek többet eltartani; hogyha ez esetben házasodnak, a helyett, hogy kötelességöket tennék meg a társadalom iránt, haszontalan terhet dobnak arra, ugyanakkor, hogy magokat nyomorba fulasztják és hogy egyenesen ellenkezőleg járnak el Isten akaratával és különböző betegségeket hoznak amazokra, a melyeket mind vagy nagy részöket elkerülhették volna, ha hallgatnak azon ismételt intelmekre, a melyeket ad a természet általános törvényeiben mindazoknak, kik megérteni tudják.

Paley a maga Moral Philosophiájában megjegyzi, hogy „oly országban, a hol az élelmi czikk ritka lett, az állam kötelessége,

hogy őrködjék a közerkölcsiség felett növekedő gondossággal; mert semmi más, csak a természet ösztöne, a szüzesség korláta mellett, képes rávenni az embereket, hogy teljesitsék azt a munkát, vagy beleegyezzenek a személyes szabadság és élvezet feláldozásába, a melyet oly viszonyok közt egy család eltartása megkiván". Hogy mindig kötelessége az államnak minden lehető erejét felhasználni, hogy képes legyen megszüntetni a bűnt és előmozditani az erkölcsöt és hogy semmi időleges körülménynek nem szabad ezen erőfeszitések megcsökkenését okozni, az bizonyára igaz. Ennélfogva a javasolt eszközök mindig jók; de az ez esetben czélbavett törekvés csaknem feltétlenül bűnös. Óhajtjuk házasságba kényszeriteni a népet, akkor, a mikor az élelmi szerek elismert hiánya miatt kevés kilátások van arra, hogy eltartsák gyermekeiket. Ép ugy kényszeríthetnők az embereket vizbe ugrani, a kik nem tudnak uszni. Mindkét esetben nyersen kisértjük meg a Gondviselést. Nincs is több okunk feltenni, hogy csoda történik megmenteni bennünket azon nyomortól és haláltól, mely eljárásunk eredménye lesz egyik esetben ép ugy, mint a másikban.

Azoknak czélja, a kik valóban emelni akarják a társadalom alsóbb osztályainak helyzetét, kell, hogy az legyen, emelni a munka ára és az élelmi szerek ára közt levő viszonyt ugy, hogy képessé tegye a munkást a szükségletek és kényelmi czikkek nagyobb részét szerezni meg. Eddig főleg ugy kisértettük meg elérni a czélt, hogy támogattuk a házas szegényt és következéskép növeltük a munkások számát és tultömtük a piaczot egy áruczikkel, a melyről mégis azt mondjuk, hogy szeretnők, hogy drága legyen. Látszik, hogy nem kellett valami nagy jóslási tehetség, előre megmondani, hogy az ily eljárás terve nem fog sikerülni. Semmi sem oly jó azonban, mint a tapasztalat. Sok különböző országban és sok száz esztendőn át megkisérelték azt és az eredmény mindig megfelelt a kisérlet természetének. Valóban ideje már, hogy most más valamit próbáljunk meg.

A mikor azt találták, hogy az oxygen vagy tiszta éltető levegő nem gyógyitja meg a sorvadást, mint a hogy remélték, de még megnehezíti annak tüneteit, az épen ellenkező minőségü léggel tettek kisérletet. Kivánatos, hogy ugyanazon bölcsészi felfogással tegyük meg kisérleteinket a szegénység betegségének gyógyitására; és ha azt találtuk, hogy uj munkakinálatok beömlesztése által csupán megnehezitettük a tüneteket, kisérelj ük meg, mi lesz az eredmény, ha ezen kinálatokat kissé visszatartjuk.

Minden régi és teljesen benépesitett államban ezen módból és csakis ebből várhatunk észszerüleg lényeges és állandó javulást a nép munkásosztályainak helyzetében.

Azon törekvésben, hogy az élelmiszerek mennyiségének arányát emeljük fel a fogyasztók számához bármely országban, figyelmünk természetesen először az élelem egész mennyiségének növelésére fog irányulni; de ugy találva, hogy a mily gyorsan megtettük azt, a fogyasztók száma több mint lépést tartott vele és mi minden erőfeszitésünkkel még mindig annyira hátra vagyunk mellette, meggyőződve lehetünk arról, hogy ezen utra irányitott kisérleteink soha sem fognak beválni. Annyit tenne ez, mint teknősbékával fogatni el a nyulat. Ugy találva tehát, hogy a természet törvényei szerint mi nem arányithatjuk az élelmiszereket a népesedéshez, legközelebbi kisérletünk természetesen az lesz, a népesedést arányitani az élelemhez. Ha tudjuk rábeszélni a nyulat, hogy menjen aludni, a teknősbékának lehet némi kilátása elfogni őt.

De nem akarjuk megcsökkenteni kisérleteinket az élelmiszerek mennyiségének növelésére, de egy más kisérletet kötni össze vele, betartani a népesedést, ha egyszer elértük, oly távolságban mögötte, hogy a viszonylagos arányt olyanná tegyük, mint óhajtjuk és igy egyesiteni a két nagy kivánalmat avagy tényleges népességet és a társadalom oly állapotát, a melyben a teljes szegénység és függés aránylag kevéssé ismert, két czél, a mely távolról sem összeférhetlen.

Ha valóban komolyak vagyunk abban, a mi ezen általános kutatás tárgyának látszik, azon módot, hogy lényegesen és állandóan mint javitsuk a szegény állapotát, meg kell nekik magyarázni helyzetük igazi természetét és megmutatni nekik, hogy a munka kinálatának visszatartása az egyedüli lehetséges mód valódilag emelni annak árát és hogy ők maguk lévén ezen áruczikk birtokosai, nekik egyedül van módjukban ezt megtenni.

Nem tudom másképp, mint a szegénység csökkenésének ezen módját oly teljesen világosnak képzelni az elméletben és oly változatlanul megerősitve minden más áruczikk hasonlóságával, a mely a piaczokra hozatik, hogy semmi más, csak ha megmutattatnék, hogy képes nagyobb bajt okozni, mint a mit orvosolni akar, igazolhat bennünket abban, ha nem teszünk kisérletet alkalmazni azt.

IV. FEJEZET.

Az ezen mód ellen tett ellenvetések birálata.

Egyik ellenvetés, a mely talán emelhető e terv ellen, az, hogy a miből egyedül magyarázható meg értéke, az a munkával tultömött piacz. Ennek kétségkivül meg kell lenni bizonyos mértékben; de semmiképen sem oly mértékben, hogy az ország jóllétére és virágzására befolyással legyen. De ha ezt a tárgyat, a munkával tultömött piaczét, a legkedvezőtlenebb világitásba helyeztük is, hogy ha a szegény nem is akar belemenni abba a kevés nélkülözésbe, a mely szükségkép össze van kötve azzal a czéllal, a mit azt mondják, hogy óhajtanak, valóban nem képesek komolyan venni ezen vallomásaikat. Jóakaratuknak a szegény iránt vagy gyermekes játéknak kell lenni vagy képmutatásnak; vagy mulatniok kell rajta magukat, vagy kibékiteni a köznép elméjét azzal, hogy pusztán mutogatják figyelmüket az ő szükségeik iránt. Kivánni megjavitani a szegény állapotát, hogy képes legyen az élet szükségleteiből és kényelmeiből nagyobb részt szerezni meg és aztán panaszkodni a magas munkabérek miatt, egy ostoba fiunak a dolga, a ki odaadja kanalát és aztán siránkozik érte. Egy munkával tultömött piacz és minden munkásnak bő fizetése, teljesen kiegyeztethetetlen dolgok egymással. A világ történetében soha sem léteztek együtt és összekapcsolni őket csak képzeletben is, durva tudatlanságot árul el a közgazdaság legegyszerübb törvényei felől is.

Egy második ellenvetés, a mi tehető a tervezet ellen, a népesség csökkenése, a melyet okozna. Meg kell azonban gondolni, hogy az a csökkenés csupán viszonylagos; és ha egykor ez a viszonylagos csökkenés eléretett azáltal, hogy a népesedés állandóul tartatott, mig az élelmiszer termelése növekedett, ujólag megindulhat és folytonosan növekedhetik hosszu időn keresztül a taplálék növekedésével, fentartva közel ugyanazon viszonylagos arányt azzal. Könnyen gondolható, hogy az az ország, a nemzeti munka helyes irányitásával néhány század mulva kétszeresét vagy háromszorosát tarthatja el jelen lakosságának és mégis minden ember az országban jobban fog táplálkozni és ruházkodni, mint jelenleg. Mig a szorgalom forrásai állandó erejüek és ezen munka jelentékeny része fordul a földmüvelésre, nem félhetünk a népesség hiányától; és talán semmi sem lesz képes oly erősen felkölteni a szorgalom és takarékosság szellemét a szegény között, mint teljes tudata annak,

hogy az ő boldogságuknak mindig különösen tőlük kell függeni; és hogyha engedelmeskednek, szemben eszökkel, szenvedélyeiknek, vagy nem lesznek szorgalmasok és takarékosok, mig magánosok, hogy megtakaritsák a házasélet közös szükségeire a szükséges összeget, azt kell várniok, hogy szenvednek azon természetes bajokban, a miket a goudviselés készitett elő azok számára, a kik nem engedelmeskednek ismételt intéseinek.

A harmadik ellenvetés, a mely emeltetett e tervezet ellen és az egyedüli, a melynek szerintem is látszik lenni némi valószinüsége, az, hogy az által, ha törekszünk az erkölcsi önmegtartás kötelességét rászabni a szegényre, esetleg megnövelhetjük a nemek közt lehető bünök mennyiségét.

Szerfelett szomoru lennék mondani valamit, a mi akár egyenesen, akár távolról kedvezőtlenül volna magyarázható az erény dolgára nézve; de bizonyára nem gondolhatom, hogy csupán a nemekre vonatkozó bűnök az egyedüli bűnök, a melyek egy erkölcsi kérdésnél megfontolandók; ugy, hogy azok épen a legnagyobbak és legmegalázóbbak az emberi jellemre. Ritkán vagy sohasem követhetők el anélkül, hogy egy vagy más helyütt boldogtalanságot ne szülnének és ennélfogva mindig szorosan kárhoztatandók; de vannak más bűnök, a melyek biztosabban vezethetnek erkölcsi sérelmekre, mint a házasságtól való tartózkodás. Bármily hatalmasak legyenek is a kisértések a szüzesség megtörésére, hajlandó vagyok azt gondolni, hogy tehetetlenek összehasonlitva a folytonos nyomorból eredő kisértésekkel. Egy nagy csomó asszony és sok férfi, nem kétkedem, életének jelentékeny részét a szüzesség törvényeinek megfelelőleg éli le; de azt hiszem, hogy igen kevés van, a ki a sápadt és reménytelen szegénység vagy épen csak hosszantartó zavaros viszonyokon megy át, a jellem vagy erkölcs sülyedése nélkül.

A társadalom magasabb és középosztályaiban szomoru és fájdalmas látvány nézni nem ritkán egy nemes és szellemes hajlamu embert, egykor élénk érzetével a becsület és feddhetlenségnek, fokozatosan sülyedni a körülmények nyomása alatt, eleinte mentegetve magát öntudatos szégyennel, félvén látni barátai arczát, a kiktől esetleg kölcsönzött pénzt, szoritva a legközönségesebb kifogásokra, hogy elhalaszsza vagy kikerülje jogos adósságai fizetését, mig utoljára megszokja a csalfaságot és ellenséges lábon a világgal, elveszti a férfi minden méltóságát és erejét.

A szükség általános uralkodásához és azon rendkivüli felbá-

toritásokhoz, a mit adnak ez országban a köznép közt az előrelátásért és eszélyesség teljes hiányának,[1] tulajdonitandó jelentékeny része a tulajdon azon folytonos elvesztegetésének és több más borzasztó bünnek, a mely kényszerit bennünket oly borzasztó segédeszközre, mint a kivégzés oly nagy száma.[2] Colquhoun szerint több mint huszezer nyomorult egyén kel ugy fel a különböző osztályokból minden reggel, hogy nem tudja, mint és mily módon fog megélni azon a napon, vagy sok esetben, hogy hol fog hálni a következő éjszakán.[3] Ezen szerencsétlen embereken követi el a közönség legfőbb prédálását; és feltéve, hogy kevesen vannak köztük megházasodva és szoritva azon tényekre gyermekeik eltartásának szüksége miatt, még is valószinüleg igaz, hogy a házasság igen nagy gyakorisága a társadalom legszegényebb osztályai közt egyike az ezen bünökre ingerlés legfőbb okának. Ezen szerencsétlen emberek jelentékeny része valószinüleg oly házasságok sarjadékai, a kik a dologházakban nevelkedtek fel, a hol minden bün terjesztetik és nő fel a piszkos és büzös otthonokban, minden erkölcsi kötelesség teljes ismeretlenségével.[4] Talán még nagyobb rész áll oly emberekből, a kik képtelenek lévén bizonyos időre munkát találni a nagy munkakinálat folytán, a végletekre ragadtattak időleges szükség által; és elvesztvén igy jellemöket, akkor sem fogadtatnak be, ha munkájukra már szükség van a polgári társadalom alapos óvatossága folytán.[5]

[1] Colquhoun, a szegénytörvényekről szólva megjegyzi, hogy „minden szellemes érvelés daczára, a mi ezen rendszer javára felhozatik, megengedve, hogy kezdetben helyesen volt tervelve, azon eredmények, melyeket létrehozott, elvitathatlanul igazolják, hogy a szegények tömegére nézve valami gyökeresen rossz van azok végrehajtásában. Ha az nem ugy volna, lehetetlen, hogy volna a fővárosban bármely korban, vagy országban ismeretlen nagylelküség és jóakarat mellett is az emberi nyomornak oly képzelhetlen menynyisége.“ Police of Metropolis XIII. fej. 359. l.

A szegénytörvények eredményeiben teljesen egyetértek Colquhoun-nal, de nem érthetek egyet vele annak megengedésében, hogy ez a rendszer jól volt kezelve kezdetben. Még több bajt tulajdonitok a kezdetben való rossz alapelvnek, mint a következő rossz végrehajtásnak.

[2] Colquhoun megjegyzi, hogy „a nélkülözés a társadalom jelen állapotában ugy tekinthető, mint a főok a bünök szaporodásában.“ Police of Metropolis XIII. fej., 352. l.

[3] Police of Metropolis XI. fej., 313. l.

[4] Police of Metropolis XII. fej., 355—370. l.

[5] Ugyanaz XIII. fej., 353. s köv. l. Oly nagy városban, mint London, melynek szükségképen fel kell bátoritani az országból óriás számu idegen

Ha a szükség nem hoz is létre nyilt bűntényeket, elsöpör mégis minden erényt. A szüzesség megtörésének folytonos kisérletei közt esetleges elbukások történhetnek és más szempontból is az erkölcsi érzékenység nem lesz nagyon szembeszökőn megsértve; de az a folytonos kisértés, mely együtt jár a reménytelen szegénységgel és az az élénk érzete az igaztalanságnak, a mely rendesen követi azt valódi okának nem ismerése folytán, oly hatalmasan tör a hajlam megkeseritésére, a sziv megkeményitésére, és az erkölcsi érzék megölésére, hogy általán szólva az erény tisztára elfogy a nyomor helyéről és nem gyakran tér vissza.

Még azon bűnökre való tekintettel sem, a mely a nemek közt forog fenn, nem találtatott a házasság egyáltalában teljes orvosszernek. A magasabb osztályok közt a közvélemény orvosaink közt és azon élet, a melyek sok házasember közismeret szerint él, eléggé látszik ezt bizonyitani; és a bűn hasonló faja, bár nem sok hallatszik róla a nép alsóbb osztályai között, nagy városainkban valószinüleg nem ritkább.

Hozzá kell adni ehhez, hogy a teljes szegénység, különösen

beözönlését, mindig kell lenni sok embernek munka nélkül; és valószinü, hogy az esetleges szegények segélyezésére való valami közintézet oly terv szerint, mint a mit Colquhoun javasol (XIII. fej., 371. l.), igen helyes kezelés mellett, több jót, mint rosszat tenne. De ezen czélra feltétlenül szükséges lenne, hogy ha munka szereztetik ezen intézet által, az az összeg, a mit egy ember szerezhet igy, kisebb legyen, mint a legrosszabbul fizetett közönséges munka, másként az igénylők gyorsan szaporodnának és az alapok nem volnának elegendők czéljaikra. A hamburgi intézményben, mely ugy látszik minden eddig létesitett közt a legsikeresebb, a dolog természete volt olyan, melyet bár a rendesnél magasabb áron fizettek, általa egy ember sem kereshetett többet tizennyolcz pennynél hetenként. Az volt az igazgatók elhatározott elve az intézetnél, hogy levonják a támogatást a mit adnak, alacsonyabbra, mint a mit bármely szorgalmas férfi vagy nő hasonló viszonyok közt megkeres. (Account of the Management of the Poor in Hamburg, C. Voght 18. l.) És ezen elvnek tulajdonitják ők sikerüket. Meg kell azonban jegyezni, hogy sem a hamburgi intézet, sem a Rumford gróf által Bajorországban tervezett nem állott fel elég hosszu ideje, hogy véleményt formálhassunk állandó jó hatásukról. Nem enged kétséget, hogy a szegény segélyére való intézetek első beállitásakor nagymennyiségü nyomort szüntettek meg. Az egyedüli kérdés az, vajjon ha következő nemzedékek származnak, a növekvő alapok fentartásukra és a függővé váló növekvő számok nem nagyobb bajok-e, mint az orvosoltak; és vajjon az ország oly sok koldussal maradt-e, mint előbb, az ily közintézetben összegyült szegénység és függés mellett is ugy látszik, hogy közel ez az eset Angliában jelenleg. Kétkedni lehet, hogy lenne-e több koldusunk, ha nem volnának szegénytörvényeink.

ha restséggel van összekötve, oly állapot, a mely minden képzelhetők közt a legkedvezőtlenebb a szüzességnek. A szenvedély oly erős, vagy közel oly erős, mint más viszonyok közt; és minden megzabolázása személyes tisztelet, vagy az erkölcsi érzék folytán, rendesen hiányzik. Van egy mértéke a teljes szegénységnek, a melyben, hogy ha felnevekedik egy leány, hogy husz éves korában mondják, valóban szemérmes legyen, az valódi csoda lenne. Azon embereknek valóban rendkivüli lelküknek kell lenni, és a minők nem rendesen fejlődnek ki hasonló körülmények között, a kik képesek megtisztelni magukat, mikor épen senki sem tiszteli meg őket. Ha az igy felnevekedett gyermekek megházasodnának husz éves korukban, valószinü, hogy bűnös módon töltenének el néhány évet ezen korszak előtt.

Ha mindezek után ezen érvek mégis elégtelenek lennének, ha visszautasitjuk ezt a feltevést, hogy az erkölcsi önmegtartóztatást felbátoritsuk, a szegény közt a bűn terjesztésétől való félelem miatt; és ha azt gondoljuk, hogy a házasságnak minden eszközzel való felbátoritása első fontosságu dolog a nép erkölcsösségére és boldogságára, tegyünk ahhoz képest, és mielőtt tovább mennénk, törekedjünk megismerkedni azon móddal, a melyen egyedül érhetjük el czélunkat.

V. FEJEZET.

Az ellenkező mód követésének következményeiről.

Szembeszökő igazság, hogy bármi legyen is az élelmiszerek szaporodásának aránya, a népesség szaporodását az által kell korlátoltatni, mig csak az élelem egyszer azon legkisebb részekre oszlott, a mely még alkalmas fentartani az életet. Mindazon gyermek, a kik azon tul születtek, a mi megkivántatik ezen szinvonalon tartani fenn a lakosságot, szükségképen el fog veszni, ha csak felnőtt személyek halála nem készit helyet részökre. Ezen munka folyamán valóban világosan kitünt, hogy a régi államok mindegyikében a házasodások és születések főleg a halálozásoktól függenek, és hogy nincs oly felbátoritás a korai házasságokra, mint a nagy halálozás. Ennélfogva, hogy következetesen járjunk el, könnyiteni fogjuk, a helyett, hogy oktalanul és hasztalanul meggátolni igyekeznénk, a természet működését a halandóság megteremtésében; és hogy ha félünk az éhhalál borzasztó alakjának gyakori látogatásától, gondosan bátoritjuk fel a rombolás azon

munkáit, melyeknek használatára reá kényszerit a természet. A helyett, hogy a tisztaságot ajánlnók a szegénynek, az ellenkező szokásokat bátoritjuk fel. Városainkban tegyük az utczákat szükebbekké, zsufoljuk meg a házakat több emberrel, és röviditsük meg a ragály megjelenését. A vidéken falvainkat épitsük büzhödő mocsarakba, és különösen bátoritsuk a mocsaras és egészségtelen vidékeken a letelepedést.[1] De mindenek felett különös orvosságainkat a pusztitó betegségek ellen el kell pusztitanunk; és azon jóakaratu, de nagyon hibásan járó embereket, a kik azt gondolták, hogy szolgálatot tesznek az emberiségnek, ha ezen különös bajok teljes kiirtására javasolnak módokat. Ha ily és hasonló módon az évi halandóság felment 1 a 36 vagy 40-ről 1 a 18 vagy 20-ra; akkor valószinüleg mindegyikünk megházasodhatik serdülő korában és mégis kevés fog teljesen éhen veszni el.

Ha azonban mind megházasodunk ezen korban, és mégis fentartjuk erőlködéseinket meggátolni a természet működését, biztosak lehetünk benne, hogy minden erőlködésünk hiábavaló lesz. A természetet nem fogjuk, mert nem tehetjük, szándékaiban meggátolni. A szükséges halandóságnak el kell jönni egy formában vagy másban; és egy betegség kiirtása csak jele lesz egy más, talán végzetesebb születésének. Nem apaszthatjuk el a nyomoruság vizeit, leszoritva őket egyes helyeken, mert az szükségképen felemeli azokat másutt; az egyedüli mód, a melyen remélhetjük elérni szándékunkat, az, hogy elvonjuk őket. Erre az eljárásra a természet folyvást irányitja figyelmünket azon vereségek által, a melyek az ellenkező eljárást követik. Ezen vereségek többé vagy kevésbbé szigoruak, azon mérték arányában, a mint hozzák elé intéseik a szándékolt eredményt. Ezen országban jelenleg ezen intések nincsenek egyáltalán teljesen elhanyagolva. A népesedés előző akadálya jelentékeny mértékben gyakorlatban van, és ennélfogva a büntetés mérsékelt; de ha mindnyájan megházasodnánk serdülő korban,

[1] Necker a születések arányáról szólva Francziaországban, egy uj és jelentős kifejezést használ e tárgy felett, bár alig látszik, hogy ő maga teljesen tudná azt. Azt mondja: Le nombre des naissances est à celui des habitas de un a vingt trois et vingt quatre *dans les lieux contrariés par la nature, ou par des Circomstances morales;* ce même rapport, dans la plus grande partie de la france, est de un a 25, 25½ et 26.“ Administr. des finances I. k., IX. fej. 254. l. 12⁰. Ugy látszik tehát, hogy nem kell mást tennünk, mint letelepiteni az embereket mocsaras helyekre és elnyomni őket rossz kormányzattal, azon czélból, hogy elérjük azt, a mit eddigelé oly kivánatosnak tartottak a politikusok — a házasságok nagy arányát és a születések nagy arányát.

valóban szigoruak volnánk. Valószinüleg politikai bajok járulnának a természetiekhez. Egy nép, melyet állandó nyomor sajtol, és az éhség gyakori megjelenése sajtolja, nem tartható kegyetlen kényuralom által nyugalomban. Közelednénk Egyiptom vagy Abyssinia népének helyzetéhez; és kérdezem, vajjon ezen helyzetben valószinü-e, hogy erényesebbek leszünk?

A természettudósok már rég észrevették a nagy változásokat, a melyek történnek a betegségekben; és mig némelyek ugy látszik, engednek az emberi gondozás és ügyesség erőfeszitéseinek, mások azon arányban lesznek rosszabbak és végzetesebbek. Dr. Heberden V. tett közzé nem sokkal ezelőtt némely becses megjegyzést ezen tárgy felett, levonva a londoni halandósági táblázatokból. Előszavában ezen táblázatokról beszélve, igy szól: „A fokozatos változás, a melyet egyes betegségek mutatnak, megfelelne azon változásoknak, a melyek tudvalevőleg létre jöttek azon csatornákban, a melyeken átfolyik állandóan a halandóság nagy folyama.[1] Müve derekán később szólva némely különös betegségről, azon őszinteséggel, a mely mindig jelzi az igazi tudományt, megjegyzi: „Nem könnyü elegendő okot adni mindazon változásokról, a melyek észrevehetőleg történtek a betegségek történetében. Nem is nagy szégyen az orvosoknak, mert okaik gyakran oly fokozatosak működésökben, vagy oly finomak, hogy kikerülik a nyomozást.[2]

Remélem, nem fognak vádolni fontoskodással, ha azt állitom, hogy bizonyos körülmények közt ily változásoknak be kell következni; és talán minden változása nélkül azon közvetlen okoknak, a melyeket vizsgálnak rendesen ily alkalmakkor. Ha ez igaznak tünnék ki, nem látszanék rendkivülinek, hogy a legügyesebb és legtudósabb orvos is, a kinek dolga főleg a legközelebbi okok kutatása, gyakran hasztalan keresné ezen okokat.

Oly országban, mely népességét bizonyos fokon tartja, hogy ha a házasságok és születések átlagos száma adva van, szembeszökő, hogy a halálozások átlagos száma is adva van; és dr. Heberden hasonlatával élve, a csatornák, a melyeken át folyik állandóan a halandóság nagy folyama, mindig el fogják vinni az adott mennyiséget. Most már, hogy ha ezen csatornák némelyikét elzárjuk, teljesen világos, hogy a halandóság folyamának nagyobb erővel kell folyni némely más csatornán; vagyis, ha kiirtunk némely

[1] Observations on the Increase and Decrease of different Diseases. Előszó, 5. lap, 4-to. 1801.

[2] Ugyanaz, 43. l. 4-to. 1801.

betegséget, mások aránylagosan végzetesebbek. Ez esetben az egyedüli megkülönböztethető ügy a halandóság szükséges mennyiségének korlátolása.[1] A természet, nagy czéljai elérésében ugy látszik mindig a leggyengébb részre nehezedik. Ha ez a rész erőssé tétetik emberi ügyességgel, a következő leggyengébb részre nehezedik és igy tovább; nem mint egy szeszélyes istenség, azzal a szándékkal, hogy játékot űz szenvedéseinkkel s folyvást meghiusitsa munkánkat; de mint egy jó, bár néha szigoru, nevelő azzal a szándékkal, hogy tanitson bennünket arra, minden iránt erőssé tenni, és elűzni a bűnt és nyomort a földről. Elkerülve egy hibát, nagyon készek vagyunk másat követni el; de a természetet mindig hűnek találjuk nagy czéljához, minden hibás lépésnél, a mit elkövetünk, késznek arra, hogy figyelmeztessen hibánkra valami természeti vagy erkölcsi baj ránk eresztésével. Ha a népesedés előzetes akadályának gyakorlata elegendő mértékben elháritaná azon betegségek nagy részét, a melyek most sujtanak bennünket, de kisérve a nem szabados érintkezés bűnének jelentékeny megnövekedésével, valószinü, hogy a bajok és boldogtalanság a természeti és erkölcsi hátrányok, melyek e bűnből származnak, növekednének erőben és mértékben; és szigoruan megintve bennünket tévedésünkért, világosan utalna a természet, ész és vallás által egyedül helyesnek tartott eljárásra, a házasságtól tartózkodásra addig, mig képesek vagyunk eltartani gyermekeinket, és a szüzességre, mig ez a kor elérkezik.

A most mondott esetben, a mikor a népesség és a házasságok száma megállapitottnak vétetnek, a némely betegségből eredő halandóság megváltozásának szüksége mások csökkenése vagy kiirtása folytán alkalmas mennyiségtani igazolásra. Az egyedüli homály, a melybe bonyolódhat ez a tárgy, abból ered, ha megfigyelés tárgyává teszszük azt a hatást, a melyet előidézhet a halandóság csökkenése a lakosság szaporodásában vagy a házasságok számának csökkentésében. Hogy a halandóság különös okai egyikének megszünte nem birhat más további hatással a népesedésre, mint a mit az élelmi szerek megengednek és hogy nincs annak biztos és szükséges befolyása ezen élelmi szerekre, oly tények, melyekről az olvasónak már meg kell győződve lenni. Azon hatásáról, hogy a házasságokat igyekszik meggátolni, csökkentvén

[1] A mód, a mint működik, valószinüleg a szegénység növelése annak folytán, hogy a munkakinálat túlgyors a kereslethez képest.

az uj gyermekkinálatok iránti keresletet, nem kétkedem; és van ok azt gondolni, hogy nem jelentéktelen módon megvolt ez a hatása a pestis kiirtásában, a mely oly soká és oly borzasztóan uralkodott ezen országban. Dr. Heberden feltünő képet rajzol azon kedvező változásról, a melyet észlelünk Anglia népének egészségében ezen idő óta; és helyesen tulajdonitja ezt azon javitásoknak, a melyek fokozatosan történtek nemcsak Londonban, de minden nagyvárosban és az életmódban az egész országban, különösen a tisztaság és szellőztetés tekintetében.[1] De ezen okok nem hozták volna létre a jelzett eredményt, ha nem kisérte volna az előzetes akadály növelése, és valószinüleg a tisztaság és jobb életmód szelleme, mely akkor kezdett uralkodni, általánossá tévén az illő és hasznos büszkeséget, főleg ez járult hozzá ezen emelkedéshez.

A házasságok számának csökkenése azonban nem volt elegendő helyrepótolni a pestis kiirtásából és a dissenteriából eredő halálozások feltünő csökkenéséből származó nagy halandóságcsökkenést.[2] Mig ezen és némely más betegség csaknem megszünt, a sorvadás, gutaütés, őrültség és himlő halálosabbá lett.[3] Ezen csatornák szélesbülése szükségessé tette elvinni a népességet, mely mégis túlbő maradt, daczára a megnövekedett hatásu előzetes akadálynak, és azon szerepnek, a melyet évente rendelkezésre adott többletül a földmüvelés haladása.

Dr. Haggarth az ő jóakaró tervének rajzában az esetleges himlő kiirtására, rettenetes rajzot ad azon halandóságról, a melyet ezen baj okozott és annak tulajdonitja a népesedés lassu haladását és némi érdekes számitásokat tesz azon kedvező eredményekről, a melyek várhatók volnának e tekintetben annak kiirtásától.[4] Következtetései azonban, félek, nem következnek előzményeiből. Távol állok attól, hogy kétkedném, mikép millió és millió emberi lény pusztittatott el a himlő által. De ha ennek pusztitásai, mint dr. Haggarth gondolja, sok ezer mértékben nagyobbak lennének is, mint a dögvészé,[5] még mindig kétkedném rajta, vajjon a föld átlagos népessége csökkent-e általuk. A himlő bizonyosan egyike azon

[1] Observations on Increase and Decrease of Diseases 35. l.

[2] Ugyanaz 134. l.

[3] Ugyanaz 136. és köv. l.

[4] I. köt., II. rész, V. és VI. fej.

[5] Ugyanaz VIII. fej., 164. l.

csatornáknak, és egy igen széles, a melyet a természet nyitott meg az utolsó ezer év alatt, hogy lent tartsa a népességet az élelmiszerek szinvonalán; de ha ez bezáratott volna, mások lettek volna szélesebbekké, vagy ujak képződtek volna. A régi időkben a háboru és dögvészből származó halandóság hasonlithatlanul nagyobb volt, mint az ujban.

A halandóság ezen folyamának fokozatos csökkenése mellett a himlő eredete és csaknem általános uralkodása nagy és feltünő példája a halandóság csatornáinak változásai egyikére, a mely kell, hogy felébreszsze figyelmünket és türelmes, kitartó nyomozásra lelkesitsen. Magam részéről a legkisebb kétséget sem érzem, hogy ha talán a tehénhimlő behozatala kiirtja a himlőt és a házasságok száma mégis ugyanaz marad, igen észrevehető különbséget fogunk találni a némely más betegségből megnövekedett halandóságban. Semmi sem gátolhatja meg ezt a hatást, csak földmüvelésünk hirtelen föllendülése; és ha ez meg fog történni, nem annyira annak lesz tulajdonitható, hogy sok gyermek megmentetett a haláltól a tehénhimlővel való beoltás folytán, de inkább annak, hogy az utolsó szükségek idején[1] a tulajdonosok megijedtek a nép magaviseletétől és a bérlők nagyobb nyereségre tettek szert, a melyet oly igaztalanul gáncsoltak. Én azonban erősen hajlandó vagyok hinni, hogy a házasságok száma ez esetben nem marad egyenes; de hogy az a fokozatos világosság, a melyet várhatunk, hogy fog vezetni az emberi vizsgálódás ezen érdekes vidéke felé, meg fog tanitani bennünket, mint tehetjük egy halálos betegség kiirtását valódi áldássá nekünk, valódi javitássá a társadalom általános egészsége és boldogulása felé.

Ha szemlélve a bűn szaporodását, a mely esetleg következhetik arra, ha az erkölcsi önmegtartóztatás kötelességét sürgetjük és a nyomor szaporodását, a mely szükségképen következik a házasságok és népesedés felbátoritását czélzó kisérletekre, arra a következtetésre jutunk, nem avatkozni be semmi tekintetbe, de teljesen rábizni minden emberre a szabad választást és csupán Istent tenni felelőssé azon baj miatt, melyet bármely uton okoz; ez mindaz, a mire én törekszem; nem akarok semmi módon többet; de azt vitatom, hogy most igen távol állunk attól, hogy ezt tegyük.

[1] Az 1799. és 1801. rossz aratás. Az itt érintett megindulás, mely biztosra vétetik, bekövetkezett 1801-től 1814-ig és valóban volt is a csökkent halandóságra utalás.

A társadalom alsóbb osztályai közt, a hol ez a dolog a legnagyobb fontásságu, a szegénytörvények egyenes, állandó és rendszeres felbátoritást adnak a házasságra, eltávolitván minden egyes emberről azt a sulyos felelősséget, mely a természet törvényei szerint reá nehezednék oly lények világrahozataláért, a kiket nem tud eltartani. Magánjótékonyságunknak ugyanazon iránya van, mint a szegénytörvényeknek és csaknem kivétel nélkül arra tör, hogy bátoritsa a házasodást és egyenlősitse annyira, a mennyire csak lehetséges, a házas és nőtlen emberek viszonyait.

A nép magasabb osztályai közt a magasabb kitüntetések, a melyeket a férjes nők élveznek és a feltünő figyelmetlenségek, a miknek előhaladott koru magános nők vannak kitéve, sok férfit képessé tesz, a kik sem elmében, sem személyben nem kellemesek és azonfelül az élet delén tul vannak, kapni a fiatal és szép közt feleséget, a helyett, hogy szoritva lennének, a mint a természet látszik rendelni, saját koruk és viszonyaikhoz való személyekre. Alig lehet kételkedni, hogy a félelem öreg legénynyé lenni és azon ostoba és igaztalan nevetségesség, a melyet a bolondság füz gyakran ezen névhez, sok nőt késztet házassági egyesülésre oly férfiakkal, a kiket nem szeret, vagy legalább is, a kik teljesen közömbösek neki. Ilyen házasságok minden érzékeny ember előtt kevéssel jobbaknak látszhatnak, mint törvényes prostituczió, és ezek gyakran megterhelik a földet szükségtelen gyermekekkel, a nélkül, hogy cserében adnának legalább némi hozzájárulást az illető felek boldogságához és erényéhez.

A társadalom minden osztályában a házasság kötelességét és tartozékát illetőleg uralkodó fogalmaknak igen hatalmas befolyásának kell lenni. Az az ember, a ki azt gondolja, hogy kimenvén a világból a nélkül, hogy utódokat hagyjon, elmulasztotta a társadalom iránt egy fontos kötelességét, inkább hajlandó lesz erőszakolni, mint elnyomni hajlandóságait ez irányban; és ha esze elgondoltatja vele a családdal járó nehézségeket, törekedni fog nem hallgatni azon javaslatokra, mégis meg fogja koczkáztatni s azt fogja remélni, hogy ha mégis megkisérli teljesiteni azt, a mit kötelességének tart, nem fogja őt elhagyni a Gondviselés.

Oly müvelt országban, mint Anglia, a hol az élet illedelmei és kényelme tárgyában igény uralkodik a nép igen nagy részénél, nem lehetséges, hogy a házasodásra való felbátoritás tényleges intézményekből és uralkodó nézetekből teljesen elhomályositsa a természet és ész világát e tárgy felett; de mégis hozzájárul ahhoz,

hogy az aránylag gyenge és elmosódott legyen. És mig ez a homály eltávolittatik, és a szegényt nem csalják meg szegénysége fő oka tekintetében, és megtanitják tudni azt, hogy az ő boldogságuk vagy nyomoruknak főleg őtőlük maguktól kell függeni, nem lehet mondani, hogy a házasság nagy kérdésére vonatkozólag minden embert saját szabad és befolyásolatlan választására hagyunk.

VI. FEJEZET.

A szegénység főoka ismerésének hatása a polgári szabadságra.

Ugy tünhetik talán fel, hogy oly tan, a mely a társadalom alsóbb osztályai szenvedéseinek legnagyobb részét ő nekik magukban tulajdonitja, nem kedvező a szabadság ügyének, mint a mely kisértő alkalmat ad a kormányoknak tetszés szerint elnyomni alattvalóikat és az egész felelősséget a természet törvényeire és a szegény gondatlanságára háritani. Mi azonban nem bizunk az első látszatokban; és erősen hajlandó vagyok hinni, hogy azok, a kik veszik maguknak a fáradságot mélyen megvizsgálni e tárgyat, meg fognak győződni, hogy semmi sem fog oly hatalmasan hozzájárulni az észszerü szabadság haladásához, mint a szegénység fő okáról való teljes ismerés általános tudata és hogy ezen ok nem tudása, és ezen tudatlanság természetes következményei képezik jelenleg a haladás egyik legfőbb akadályát.

A nyomor sulya a nép alsóbb osztályára együtt azon szokással, mely ezen nyomort uralkodóinak tulajdonitja, előttem a kényuralom védő sziklájának, várának és vezető szellemének látszik. Az adja a zsarnoknak a szükségesség végzetes és meg nem czáfolható védelmét. Az az ok, a miért minden szabad kormány mindig rombolásra törekszik, és hogy annak kijelölt őrei napról-napra kevésbbé féltékenyek lesznek a hatalom betöréseire. Az az ok, a miért oly sok nemes küzdelem bukott el a szabadság ügyében, és a miért csaknem minden forradalom hosszu és kinos áldozatok után katonai kényuralomban végződött. A mig minden tehetséges elégedetlen ember képes meggyőzni a nép alsóbb osztályát, hogy minden szegénységük és nyomoruk kizárólag a kormány igaztalanságából ered, bárha talán annak, a mit szenvednek, legnagyobb része nincs is összeköttetésben az ügygyel, szembeszökő, hogy uj elégedetlenségek és uj forradalmak magvai folyton vettetnek el. Ha egy szervezett kormányt ledöntöttek, ugy találván, hogy sze-

génységük nem szünt meg, elégedetlenségük természetesen azok ellen irányul, a kik a hatalomba jönnek; és ha ezek is elmennek a nélkül, hogy elérnék a kivánt czélt, más áldozatok kivántatnak és ez igy megy végnélkül. Meg lehetünk-e hát lepetve, hogy ilyen körülmények közt a jól elhelyezett népnek többsége, ugy találván, hogy a kormány helyes megszoritásokkal képtelen fentartani magát a forradalmi szellem ellen, és megunva és kimerülve a folytonos változás folytán, a melynek nem láthatják be végét, feladják a küzdelmet kétségbeesésükben és bedobják magukat az első hatalom karjaiba, a mely védelmet adhat nekik az anarchia borzalmai ellen?

A söpredék, a mely rendesen a tulbő népesség eredménye vezetve a valódi szenvedések érzete által, de teljesen ismeretlenül az iránt, hogy honnan származnak azok, minden rémek közt a legvégzetesebb a szabadságra. Támogatja az uralkodó zsarnokságot és szül olyat, a hol nem volt; és bár az ő borzasztó szenvedéskirohanásaiban ugy látszik, hogy esetleg felfalja esetlen szülöttét, de mihelyest a szörnyü dolog el van követve, bármennyire nem akar is ily dolgoknak szülője lenni, rögtön uj születéssel fog kinlódni.

A söpredékek irányalatával, hogy zsarnokságot szülnek, talán nem lehetünk sokáig példa nélkül ez országban. Mint a szabadság barátja és természetesen ellensége a nagy állandó hadseregeknek, nagymérvü visszatetszéssel vagyok kénytelen elismerni, hogy, ha nem lett volna rendezett erő az országban, a nép nyomora az utolsó szükségek alatt,[1] felbátoritva a magasabb osztályok sok tagjának végtelen tudatlansága és esztelensége által, odavitték volna őket, hogy a legborzasztóbb kihágásokat kövessék el és végre bevigyék az országot az éhség minden borzalmai közé. Ha ily korszakok gyakran előfordulnak (a melynek visszatértétől nagyon is sok okunk van félni az ország jelen állapotánál fogva) a kilátás, mely szemünk elé tárul, végtelen szomoru. Az angol alkotmány gyors rohanással fog sietni a Hume által előre megjósolt Euthanesia felé, ha csak annak haladása valami népies mozgalom által meg nem gátoltatik; és ez az alternativa még sokkal borzasztóbb képet nyujt a képzelődésnek. Ha politikai elégedetlenségek kevertetnek össze az éhségkiáltással, és forradalom jő létre egy kenyérért lármázó csőcselék segélyével, a következmény lesz szünetlen változás és szünetlen vérontás, a melynek semmi más vége nem lehet, mint valami teljes kényuralom létesitése.

[1] 1800 és 1801-ben.

Alig hihetjük, hogy a britt szabadság hivatalos őrei nyugodtan beletörődnének a hatalomba való azon fokozatos betörésekbe, a melyek az utolsó években történtek, ha csak a még sokkal borzasztóbb bajoktól való félelem miatt. Bármilyen nagy volt is a megvesztegetés befolyása, még sem gondolkozom oly közönségesen Anglia vidéki urairól, hogy azt higyjem, mikép ők feladják a szabadsághoz való velük született jog egy részét, ha nem vezette volna őket valódi és igaz félelem, hogy nagyobb volt a veszély a néptől, mint a koronától. Ugy látszott, hogy megadták magukat a kormánynak azon feltétellel, hogy meg fognak oltalmaztatni a csőcseléktől; de soha sem tették volna meg e szomoru és szivtépő megadást, ha ilyen csőcselék nem lett volna vagy tényleg, vagy képzeletben. Hogy e tárgyban a félelem mesterségesen tuloztatott és növeltetett a helyes felfogás határain tul, az tagadhatatlan; de azt hiszem, az is tagadhatatlan, hogy azon gyakori szónoklások, a miket hallottunk a társadalom igaztalan intézményei ellen, és a csalóka érvelések az egyenlőség felett, a melyek közönségesek voltak az alsóbb osztályok közt, igaz okot adtak nekünk annak feltevésére, hogy ha a vox populi engedtetett volna beszélni, kitünt volna, hogy az tévedés és képtelenség hangja a vox Dei helyett.

Azt mondám, hogy eljárásunk nem a körülmények által szabályoztatik, tudatlanságot árul el az erkölcsiség legigazabb és legvitathatlanabb elvei felett. Bár ezen elvnek elfogadása gyakran vezethet a véleményváltoztatások oly folyamatára, mely nem a legtisztább indokokból ered, mégis az ellenkező elv elfogadása végtelenül rosszabb következményekkel járna. A „létező viszonyok“ emlegetése, azt hiszem, nem ritkán okozott mosolyt az angol alsó házban, de ez a mosoly inkább ezen kitétel alkalmazását illethette meg, nem magát a kitételt. Valóban annak nagyon gyakori emlegetése maga igen gyanus szinü; és alkalmazását mindig a legéberebb és legaggodalmasabb figyelemmel kell kisérnünk; de senkit sem lehet elitélni alimine, ha azt mondja, hogy a létező viszonyok tették köteleségévé megváltoztatni véleményét és magaviseletét. A vidéki urak talán nagyon is könnyen győződtek meg róla, hogy a létező viszonyok kényszeritették őket az angol embernek legbecsesebb kiváltságok némelyikét feladni; de a mennyiben valóban meg voltak győződve ezen kényszeritésről, valóban az erkölcsiség legvilágosabb törvényeivel megegyezőleg jártak el.

A polgári kormányzatnak adandó hatalom mértéke, és a mi magunk alávetésének mértéke az általános szükség szerint kell,

hogy határoztassék meg; és ezen szükség megállapitásánál minden körülmény tekintetbe veendő, különösen a közvélemény állapota és a köznép közt uralkodó tudatlanság és csalódás foka. Az a hazafi, a kit esetleg hazaszeretete arra késztethet, hogy szivvel, és kézzel hozzájáruljon a nép felkeltéséhez valami különös elérhető ujitás miatt, ha tudja, hogy azok fel vannak világositva saját helyzetükről és állani fognak, mig csak el nem érik czéljukat, ugyanazon ok által kényszeritve érezheti magát igen nagy nyomásnak ellentállani inkább, semmint legkisebb engedékenységet adni oly népies mozgalomnak, a melynek tagjai, legalább azok nagyobb száma azt hiszi, hogy parlament, a Lord Mayor és egyedáruskodók elpusztitása olcsóvá tenné a kenyeret és egy forradalom mindnyájokat képessé tenné eltartani családjaikat. Ez esetben a nép alsóbb osztályainak tudatlansága és képzelődése okozza az elnyomást, semmint a kormány tényleges hajlandósága a zsarnokságra. Hogy azonban minden hatalomban állandóan megvan a hajlam szaporodni, elvitathatlan igazság és nem lehet tul erősen hangsulyozni. Azon gátak tehát, a melyek szükségesek biztositani az alattvalók szabadságát, mindig gátak és késedelmek a végrehajtó kormány működésében.

Ezen kormány tagjai érezvén ezen nehézségeket, a mig kifejtik teljes erejöket hazájuk szolgálatában, a mint ők azt felfogják, és talán nem is birva rossz indulattal a nép iránt, természetesen hajlandók lesznek minden alkalommal követelni ezen gátak megszüntetését vagy eltörlését; de ha egyszer a miniszterek kényelme forog szóban a nép szabadságával szemben, és szokásukká vált a komoly biztositásokra és személyes jellemekre sulyt fektetni, a helyett, hogy a leggondosabb és éberebb gonddal vizsgálnók meg minden egyes esetet saját érdeme szerint, akkor vége volna a britt szabadságnak. Ha egyszer elfogadjuk elvül, hogy a kormánynak jobban kell tudnia azon hatalom nagyságát, a melyre szüksége van, mint a hogy mi tudhatjuk tudomásunk korlátolt volta miatt, és hogy ennélfogva kötelességünk feladni saját egyéni véleményünket, épen olyan joggal feladhatjuk ugyanakkor egész alkotmányunkat. A kormányzat oly hely, a melyen a szabadság nincs és nem is lehet nagyon hüségesen megőrizve. Ha kivánunk valamit magunknak, és nem figyelünk e tekintetben fennforgó nagy érdekekre, a botorság és észszerütlenség legmagasabb csucsa azt várni, hogy a kormány fogja azt megtenni helyettünk. Hogy ha a britt alkotmány utoljára is kényuralomba sülyed le, a mint jövendölték, azt gondolom,

hogy Anglia vidéki urai sokkal nagyobb mértékben lesznek felelősek érte, mint a miniszterek.

Azonban, hogy igazságot szolgáltassunk a vidéki uraknak, készségesen elismerem, hogy részleges elhagyásában kötelességeiknek, mint a britt szabadság őreinek, abban, a mi már megtörtént, sokkal inkább a félelem, mint a romlottság vezette őket. És ezen félelem főoka, ugy vélem, a köznép tudatlansága és képzelődése volt, és azon várható borzalmak, a melyek kilátásban voltak, hogy ha ily elmeállapot mellett bárminő forradalmi mozgalom fejlődnék ki náluk.

Paine művének: Rights of Man forgalombahozása — ugy mondják — nagy rosszat okozott ezen ország alsóbb- és középosztályu népe közt. Ez valószinüleg igaz; de nem azért, mert az embernek nincsenek jogai, vagy ezen jogokat ne kellene tudni; de azért, mert Paine némi sarkalatos hibába esett a kormányzat elvei tekintetében és sok fontos kérdésben teljesen járatlannak mutatta magát a társadalom szervezetének és azon különböző erkölcsi hatásoknak ismeretében, a melyek várhatók az ezen ország és Amerika közt fennálló természeti különbségek folytán. Ugyanazon minőségü csőcselék, mint a minőt Európában ismerünk a nép gyüledékében ezen a néven, nem létezhetik Amerikában. A tulajdon nélkül levő nép ott, az ország természeti viszonyainál fogva, aránylag csekély; és ennélfogva a polgári kormánynak, melynek kell a tulajdont megvédelmezni, nem kell ugyanolyan mértékü erőt követelni. Paine igen helyesen megjegyzi, hogy bármi legyen is bármely verekedés látszólagos oka, a valódi mindig a boldogság hiánya; de a mikor azt mondja aztán, hogy ez azt mutatja, hogy valami rossz van a kormányrendszerben, a mely sérti azt a boldogságot, a melylyel tartható fenn a társadalom, abba a közönséges tévedésbe esik, hogy a boldogság minden hiányát a kormánynak tulajdonitja. Szembeszökő, hogy a boldogság ezen hiánya létezhetett és a lázongások főoka származhatott tudatlanságból és ugy is, hogy az a kormány eljárásával semmi módon nem áll összeköttetésben. Egy régi állam túlbő népessége oly anyagot szolgáltat a boldogtalanságra, a mely ismeretlen oly államban, mint Amerika; és hogy ha kisérlet tétetik arra, hogy ezen szerencsétlenség orvosoltassék az által, hogy az adók eredménye szétosztassék a társadalom szegényebb osztályai közt a Paine javaslata értelmében, a baj százszorosan megvolna sokszorozva és igen rövid idő alatt a társadalom által összeszedhető semmi összeg sem volna elegendő a javasolt czélra.

Semmi sem ellensulyozhatja oly hatásosan a Paine „Rights of Man"-ja által okozott bajokat, mint az ember valódi jogainak általános ismerete. Hogy mik ezek a jogok, nem az én dolgom jelenleg elmondani; de van egy jog, a melylyel általános hiedelem szerint birnak az emberek, de a melylyel — ugy hiszem én — sem nem birnak, sem nem birhatnak, az élelemhez való jog az, a mikor munka nem képes azt megvásárolni. Törvényeink valóban azt mondják, hogy megvan ez a joga és kötelezik a társadalmat, hogy adjon foglalkozást és élelmet azoknak, a kik nem tudják azt a rendes piaczon megvásárolni; de igy tévén, megkisérlik felforgatni a természet törvényeit és ennélfogva várható nemcsak az, hogy nem érik el czéljokat, hanem az is, hogy a szegény, a kit jóval akartak ellátni, a legkegyetlenebb módon fog szenvedni a rajta igy gyakorolt embertelen csalás folytán.

Raynal abbé azt mondja, hogy: „Avant toutes les lois sociales l'homme avait le droit de subsister."[1] Épen oly igazsággal mondhatta volna, hogy a társadalmi törvények létezése előtt minden embernek joga volt száz évig élni. Kétségkivül akkor is, most is van joga száz évig, sőt ezer évig is élni, *ha tud*, a nélkül, hogy mások jogát sértené; de mindkét esetben a dolog nem a jog, de a képesség kérdése. A társadalmi törvények igen nagyon megnövelik e képességet, sokkal nagyobb számot képesitvén megélni, mint a mennyi megélhetne nélkülök, és ennyiben igen nagyban kiszélesiti a *le droit de subsistert*; de sem előtte, sem utánna a társadalmi törvények behozatalának, nem élhetett korlátlan szám és ugy előtte, mint utána, az, a kinek megszünt képessége, megszünt egyuttal joga is.

Hogyha e tárgyak felett e nagy igazságok általánosabban ismertetnének és a nép alsóbb osztályai meggyőződhetnének, hogy a természet törvényei folytán, függetlenül minden különös intézménytől, kivéve a tulajdon nagy intézményétől, a mely feltétlenül szükséges arra, hogy bármily jelentékeny termelés éressék el, senkinek sincs semmi *joga* a társadalomtól élelemre, ha munkája nem szerzi azt meg, ezen rosszindulatu szónokolás a társadalom igaztalan intézményeiről egyáltalában hatástalan maradna. A szegény semmi módon sem hajlandó képzelgő lenni. Bajai mindig valódiak, bárha nem valódi okoknak tulajdonittatnak. Ha ezen okok helyesen megmagyaráztatnának nekiek és megtanittatnának megismerni, hogy jelen nyomoruk mely része tulajdonitható a kormányzatnak és mely

[1] Raynal: Hist. des Indes X. köt., X. rész, 322. l. 8-vo.

része azzal egyáltalában össze nem kötött okoknak, a nép alsóbb osztályai közt levő elégedetlenség és izgatottság sokkal kevésbbé gyakran mutatkoznék, mint most; és ha mutatkoznék is, sokkal kevésbbé kellene félni tőle. A társadalom középosztályai közt létező zavargás és elégedetlen emberek kisérletei bátran tekintetbe sem volnának vehetők, ha a szegény annyira fel volna világositva helyzetének valódi természetét illetőleg, hogy tudná, mikép segitve őket ujitási törekvéseikben, valószinüleg mások nagyravágyó czéljaikat szolgálnák, a nélkül, hogy bármi tekintetben hasznot okoznának maguknak. Anglia vidéki urai és tulajdonosai biztosan visszatérhetnek a hatalmi túltengések ellen való egészséges féltékenységre; és a helyett, hogy naponta feláldozzák az alattvalók szabadságait a közbiztonság oltárára, minden jogos harag nélkül a nép részéről nemcsak visszavonhatják legutolsó lépéseiket, de erősen sürgethetik azon fokozatos reformokat, a melyeket az idők folyása és a politikai világ viharai tettek szükségessé, hogy a britt alkotmány fokozatos lerombolása megakadályoztassék.

A kormányzatban való minden javitásnak szükségképen némi műveltséggel biró emberek által kell kezdeményeztetni, és ezek természetesen a tulajdonosok közt találhatók. Bármit mondjunk is egy kevésről, lehetetlen feltenni, hogy a tulajdonosok nagy tömege valóban érdekelve volt a kormány visszaélésében. Pusztán elfogadják azokat azon félelemből, hogy elháritásuk megkisérlése még nagyobb bajokat okozhatna. Ha tudjuk eltávolitani a félelmet, a reform és javitás ép oly könnyüséggel fog jönni, mint a szemét eltakaritása, vagy az utczák burkolása és világitása. Az emberi életben folytonosan arra hivatunk, hogy elfogadjunk egy kisebb balt a végből, hogy kikerüljünk egy nagyobbat; és az okos ember szerepe az, hogy azt készséggel és örömmel tegye meg; de egy okos ember sem vesz magára semmi bajt, ha megtud attól menekülni veszély nélkül. Mozditsunk el minden félelmet a zsarnokságtól és ostobaságot a néptől, és a kormány zsarnoksága egy pillanatig sem áll fenn. Akkor aztán saját éktelenségében állana, megfélemlités, ürügy és védelmező nélkül. Természetesen gyenge magamagában, ha egyszer meztelenre vetkeztetett és megfosztatott a közvélemény támogatásától és a szükségesség nagy mentségétől, küzdelem nélkül el fog esni. Kevés érdekelt védelmezői le fogják sütni szemeiket és szégyelni fognak tovább is támogatni oly ügyet, a melyre semmi emberi elme nem képes elfogadható érvet találni.

A zsarnokság legsikeresebb támogatói kétség nélkül azon általános szónokolók, a kik a szegény nyomorát és csaknem minden bajt, a melynek a társadalom alá van vetve, az emberi intézményeknek és a kormányok igaztalanságainak tulajdonitanak. Ezen vádaskodások hamissága és azon borzasztó következmények, a melyek származnának, ha általánosan elfogadtatnának és a szerint cselekednének is, feltétlenül szükségessé teszik, hogy minden esetben ellenálljanak nekik, nemcsak azon közvetlen forradalmi borzasztóságok miatt, a melyek várhatók a néptől, ha ily benyomások alatt cselekszik (a minek megfontolásának minden időben nagy sulyának kell lenni), de azon végső valószinüség okából is, hogy az ily forradalom sokkal rosszabb kényuralomban fog végződni, mint az, melyet elpusztitott. Ezen alapokon a szabadság igaz barátjai, az ember jogainak buzgó ügyvédei, találhatók a zsarnokság jelentékeny mértékének védelmezői között is. Egy maga magában rossz ügyet védhetnek a jók és erényesek is pusztán azért, mert a vele szembe állitott sokkal rosszabb; és mert feltétlenül szükséges volt azon pillanatban ezen kettő között választani. Bárminő legyen a szándéka azon általános vádaskodásoknak a kormányok ellen, valódi eredményük kétségtelenül az, hogy tehetség és érvek tekintetében oly sulyt adnak a létező hatalomnak, a melyet sohasem kapott volna meg másképen.

Oly igazság, a mely azt hiszem, ezen munka folyamán kellőleg be volt bizonyitva, hogy oly kormány alatt, mely a legjobb és legtisztább elvek alapján szerveztetett és a legnagyobb tehetségü és becsületességü emberek által kezeltetik, a legborzasztóbb szegénység és nyomor általában uralkodhatik a népesség eszélyességi megakadályozásának elhanyagolásából. És mivel a boldogtalanság ezen oka eddigelé oly kevéssé értetett meg, hogy a társadalom igyekezete inkább nagyobbitására, semmint csökkentésére szolgált, a legnagyobb okunk van feltenni, hogy minden kormány mellett, a melylyel megismerkedtünk, a nyomor nagy része, a mely a nép alsóbb osztályai közt tapasztalható, ezen okból ered.

A következtetés tehát, melyet Paine és mások vontak a kormányok ellen a nép boldogtalanságából, szembeszökőleg igaztalan, és mielőtt ilyen vádakra szentesitést adunk, tartozásunk, a melylyel az igazságnak és igazságosságnak tartozunk, megmutatni, hogy mennyire származik ezen boldogtalanság a népesedés törvényéből, és mennyi tulajdonitható jogosan a kormánynak. Ha ezen megkülönböztetés helyesen tétetett meg és minden általános határo-

zatlan és hamis vádaskodás eltávolittatik, a kormány marad, a mint kell is, tisztára felelősnek a többiért; és ennek összege még mindig olyan lesz, hogy felelősségét igen jelentékenynyé teszi. Ámbár a kormánynak csak kevés ereje van a szegénység egyenes és közvetlen segitésére, mégis közvetlen befolyása alattvalói boldogulására szembeszökő és tagadhatatlan. És az ok az, hogy bár aránylag tehetetlen törekvéseiben arra, hogy az ország élelme lépést tartson a népesség korlátlan szaporodásával, befolyása mégis nagy, a legjobb irányitás adása által oly gátakra, a melyeknek egy vagy más formában szükségképen meg kell lenniök. Világosan kitünt ezen munka korábbi részén, hogy a legzsarnokibb és legrosszabbul kormányzott országok, bármily alacsony legyen is tényleges népességük, rendesen a legnépesebbek élelmi szereikkel arányban, és a dolgok ezen állapotának szükséges következménye azután az igen alacsony munkabér. Ilyen országokban a népesedés akadályai inkább erednek a szegénységet követő betegségek- és halandóságból, semmint azon eszélyesség és előrelátásból, a mely a korai házasságok gyakori és általános voltát korlátozza. Az akadályok inkább tényleges és kevésbbé az előzetes természetüek közül valók.

Az első nagy követelmény az észszerü szokások meghonosodására a tulajdon teljes biztonsága, és a következő talán azon tiszteletreméltóság és fontosság, a mely az alsóbb osztályoknak adatik az egyenlő törvények és az azok hozásába való némi befolyás birtoka által. Mennél jobb tehát a kormány, annál inkább fogja azon eszélyességet és az érzelem azon emelkedését megteremteni, a mi által kerülhető el egyedül létezésünk jelen állapotában a szegénység.

Gyakran állittatott, hogy az egyedüli ok, a miért előnyös, hogy a népnek legyen némi része a kormányzásban az, hogy a nép képviseltetése legalkalmasabb arra, hogy jó és egyenlő törvények hozassanak, de hogyha ugyanazon czél elérhető volna önkényuralom mellett, ugyanazon előny háramolna az országra. Ha azonban a képviseleti rendszer az által, hogy a társadalom alsóbb részeinek egyenlőbb és szabadelvübb elbánási módot biztosit feljebbvalóikénál, minden egyes embernek nagyobb egyéni tiszteletreméltóságot és a személyes lealázástól való nagyobb félelmet ad, szembeszökő, hogy az hatalmasan közreműködik a tulajdon biztositására, lelkesitvén a szorgalom erőfeszitéseit és megteremtvén az eszélyesség szokásait és igy hatalmasabban tör a gazdagság szapo-

ritására és az ország alsóbb osztályának boldogitására, mintha ugyanazon törvények kényuralom alatt volnának meg.

De bár egy szabad alkotmány és jó kormányzat iránya a szegénység csökkentésére bizonyos, mégis hatásának ezen irányban szükségképen közvetettnek és lassunak kell lenni és nagyon különbözőnek azon egyenes és közvetlen segélytől, a melyet a nép alsóbb osztályainak szokása igen gyakran ugy tekint, mint a forradalom következményeit. Ez a szokás igen is sokat várni és a csalódás által okozott izgatottság, folytonosan helytelen irányitást ad törekvéseiknek a szabadság iránt és állandóan arra tör, hogy meghiusitsa azon fokozatos javitások létesitését a kormányban és azon lassu emelését a társadalom alsóbb osztályai helyzetének, a mi valóban elérhető. A legnagyobb fontosságu dolog tehát határozottan tudni, mit nem képes tenni a kormány, ép ugy, mint azt, hogy mit képes. Ha arra szólitanának fel, hogy nevezzem meg az okot, a mi véleményem szerint többel járult hozzá, mint bármi más a szabadság igen lassu haladásához, a mi annyira elcsüggesztő minden szabadelvü elmének, azt mondanám, hogy az az a zavar volt, a mi fennállott a társadalomban uralkodó boldogtalanság és elégedetlenség okairól és azon előnyökről, a miket a kormányok képesek nyujtani és valóban kénytelenek voltak nyujtani ezen zavarnak azon czélból, hogy megerősitsék és megszilárditsák hatalmukat. Ennélfogva kénytelen vagyok azt gondolni, hogy azon ismeret általános elterjesztése, hogy a szükség és boldogtalanság főoka csak közvetlenül van összekötve a kormányzattal és teljesen kivül áll hatalmán azt egyenesen megszüntetni és hogy magoknak a szegényeknek magaviseletétől függ az, a helyett, hogy bármi előnyt adna a kormányoknak, további nagy sulyt adna a kérdés népies oldalának, elháritván azon veszélyeket, a melyekkel ma az a tudatlanság miatt együtt jár és igy igen erőteljes módon előmozditaná az észszerü szabadság ügyét.

VII. FEJEZET.

Ugyanazon tárgy folytatása.[1]

Az előző fejezet okoskodásai szembeszökőleg megerősittettek az utolsó két vagy három esztendő eseményei által. Talán sohasem volt oly korszak, a mikor a társadalom alsóbb osztályai tévesebb nézeteket formáltak volna azon hatásokról, a melyeket vártak a kormányban előálló reformoktól, mint akkor, hogy ezen téves nézetek közvetlenül a szegénység főoka feletti teljes helytelen felfogáson alapulnak és mikor egyenesen vezettek a szabadságnak kedvezőtlen eredményekre.

A panasz egyik fő oka a kormány ellen az volt, hogy a munkások egy jelentékeny száma, a kik képesek is, akarnak is dolgozni, teljesen foglalkozás nélkül vannak és ennélfogva képtelenek megszerezni az élet szükségleteit. Hogy a dolgok ezen állapota egyike a legszomorubb dolgoknak, a melyek a művelt életben előfordulhatnak, hogy ez természetes és megengedhető oka az elégedetlenségnek a társadalom alsóbb osztályai közt és hogy a magasabb osztályok által minden erőfeszités megteendő szeliditeni azt, együtt az arra való helyes gonddal, hogy ne tegyük azt állandóvá, egyetlen emberies gondolkozásu ember sem vonhatja kétségbe. De hogy a dolgok ily állapota előfordulhat a legjobban vezetett és legtakarékosabb kormány mellett is, mely valaha létezett, olyan bizonyos, mint az, hogy a kormányoknak nincs hatalmukban megparancsolni hatásosan, hogy az ország segédeszközei emelkedőkké váljanak, mikor természetesen állandók vagy hanyatlók.

Meg kell engedni, hogy oly emelkedési korszakok előfordulhatnak minden jól kormányzott államban, a melyek alatt rendkivüli ösztön adatik vagyonosodásának és népesedésének, a mi nem lehet természete szerint állandó. Ha például a kereskedelem uj csatornái nyittatnak meg, uj gyarmatok szereztetnek, a gépekben uj felfedezések jönnek létre és a földmüvelésben uj és nagy javitások történnek, teljesen szembeszökő, hogy mig a piaczok otthon és külföldön készen fogadják el előnyös árakon a szaporodó terményt, a tőke gyors növekvésének és a népesedés rendkivüli haladásának kell bekövetkezni. Más oldalról, ha később a kereskedelem ezen csatornái vagy elzáratnak véletlen folytán, vagy veszélyeztetnek

[1] Irva 1817-ben.

külső verseny folytán; ha a gyarmatok elvesznek, vagy ugyanazon áruk más oldalról kináltatnak; ha a piaczok akár elárasztás, akár verseny folytán nem terjednek többé az uj gépezetek kiterjedésével; és ha a földmüvelés haladása bármely okból is megszünik haladó lenni, szembeszökő, hogy ép azon időben, mikor a népesedés ösztönzése legnagyobb eredményét érte el, ezen népesség alkalmazási és ellátási képessége a dolgok természetes rendjén és a kormány bárminemü hibája nélkül, hiányos lesz. Ez a hanyatlás kikerülhetlenül kell, hogy nagy nyomort hozzon létre a társadalom munkásosztályai közt, de egészen világos, hogy semmi következtetés nem vonható e bajból azon gyökeres változásra, mely a kormányban kivántatik és ily változás eszközlésének megkisértése csak sulyosbithatja a bajt.

Feltételezzük ez esetben, hogy a kormány eljárásával semmi tekintetben nem járult hozzá a kérdésben levő bajhoz, a mely feltevés a gyakorlatban talán méltán vág össze a ténynyel. Kérdés nélkül hatalmában áll a kormánynak nagy bajt okozni háboru és adózás utján és némi ügyességet feltételez különbséget tenni azon baj közt, a mi ezen okokból természetesen ered, azoktól, a melyek a most leirt módon származnak. Saját magunk esetében kérdés nélkül mindkét természetü ok összejátszott, de az előbbi nagyobb mértékben, mint az utóbbi. A háboru és adó, a mennyiben egyenesen és egyszerüen működnek, lerombolni hajlandók vagy megkésleltetik a tőke, termelés és népesedés haladását; de az utolsó háboru alatt a jólét ezen gátjai sokkal több, mint ellensulyozva voltak oly körülmények összejátszása által, a melyek rendkivüli ösztönt adtak a termelésre: az, hogy ezen előnyök összehalmozásáért egy ország nem tartozhat sok köszönettel a kormánynak, nagyon is igaz. A kormány az utolsó huszonöt év alatt nem mutatott valami nagyon nagy szeretetet sem a béke, sem a szabadság iránt és épen nem volt különös takarékosság a nemzeti segédeszközök felhasználásában. Nagyon is határozott módon járt el igen nagy összegeket elkölteni a háborura és igen sulyos adókkal szedni azt be. Kétségkivül megtette részét a nemzeti erő meglazitására. De mégis a száraz ténynek szemébe kell szökni minden részrehajlatlan vizsgálónak, hogy a háboru végével, 1814-ben a nemzeti erő nem volt elmorzsolva és hogy nemcsak vagyona és népessége volt jelentékenyen nagyobb az országnak, mint a milyen volt a háboru kezdetén, de hogy sokkal gyorsabb arányban növekedtek azok ezen időközben, mint valaha tapasztalható volt.

Talán ez helyesen vehető a történelem egyik legrendkivüliebb tényeül és bizonyosan következik ebből, hogy az ország szenvedései a béke után nem annyira azon állandó és igen is természetes eredmények által okoztattak, a melyek a háboruból és adózásból várhatók voltak, hanem inkább a termelésnek adott rendkivüli ösztön hirtelen megszüntétől; és az arra következő nyomor, ámbár kétségkivül megnövekedett az adózás terhe alatt, nem abból származott főleg és nem is háritható el ennélfogva egyszerüen és közvetlenül annak megszüntetése által.

Hogy a társadalom munkásosztályai nincsenek teljes tudatában annak, hogy nyomoruságuk főokai egy bizonyos mértékig és bizonyos időig kijavithatlanok, elég természetes és hogy ők sokkal készebben és szivesebben hallgatnak azokra, a kik biztatóan igérnek közvetlen segitséget, semmint azokra, a kik csak az el nem titkolható igazságokat mondják nekik, egyáltalában nem meglepő. De meg kell engednünk, hogy a népies szónokok és irók teljes előnyt kaptak egy válságból, a mely sok erőt adott nekik. Részben tudatlanságból és részben szándékosan mind az, a mely felvilágosithatná a munkásosztályokat helyzetük valódi természetéről és felbátorithatná őket a kikerülhetlen nyomort türelemmel viselni, vagy gondosan elzárva tartatott szemeik elől, vagy nagy lármával utasittatott vissza; és mindaz, a mi megcsalhatja őket, a mi nehezitheti és felbátorithatja elégedetlenségüket és észszerütlen és rendkivüli várakozást költhetett bennük, a mit a reformoktól várhatnak, ép oly gondosan eleibök táratott. Ha ily viszonyok közt a javasolt reformok létrejöttek volna, lehetetlen, hogy a nép ne lett volna a legkegyetlenebb módon kiábrándulva; az általános szavazatjog és évi parlamentek rendszere mellett a nép általános elégedetlensége valószinüleg mindennemü kisérletezésre vezetett volna a kormányban, mig a változások folyását egy katonai önkényuralom végezte volna be. A valódi szabadság legmelegebb barátai jogosan éreztek szorongást ily kilátásra. Egy ily elveket követett dologhoz, a mely valószinüleg ily eredményekhez vezetett volna, természetesen nem találhatták kötelességökkel megegyeztethetőnek bármi segitséget adni. És ha nagy nehézséggel és a kérelmezők nagy tömegének óhaja ellen, képesek lettek volna létrehozni egy mérsékeltebb és valóban hasznosabb reformot, bizonyára érezhették volna, hogy a nép kikerülhetlen csalódása azon félrendszabályoknak tulajdonittatott volna, melyet ők hoztak létre és hogy vagy erőszakoltattak volna gyökeresebb változásokat létesiteni, vagy teljesen elveszteni

befolyásukat és népszerüségüket, ha megállanak, mig a nép nyomora segitség nélkül marad, elégedetlensége nem csillapult és az a nagy panecaea, a melyre épitette vérmes várakozásait, megkisérletlenül maradt.

Ezeknek megfontolása tegmészetesen megsemmisitette a szabadság legjobb barátainak erőfeszitéseit; és azon üdvös reformok, a melyek szükségeseknek ismertettek el azon czélból, hogy az idő mulasztásait kiigazitsák és alkotmányunk épületét javitsák, igy sokkal nehezebbekké és ennélfogva sokkal kevésbbé valószinüekké lettek.

De nem csak könnyü győzelmet adtak a kormánynak ezen számos várakozások és a nép vezérei által javasolt ezen rendkivüli követelések minden reform-javaslat felett ugy a mérsékelt, mint az erőszakolt felett, hanem egyuttal a legvégzetesebb eszközöket is szolgáltatták maga az alkotmány ellen irányuló erős támadásokra is. Arra voltak jók, hogy némi félelmet keltsenek és meg gátolják a mérsékelt reformot; de a félelem, ha egyszer felköltetik, ritkán tudja, hogy hol álljon meg, és annak okai különösen alkalmasak voltak arra, hogy tuloztassanak. Van ok hinni, hogy ezen tulzott állitásoknak, és az ezen állitásokból származott tulzott félelemből vett következtetések miatt fogadtattak el azon tények, a melyek annyira kedvezőtlenek a szabadságra megfelelő szükség nélkül. De a képesség ezen tulzott félelem megteremtésére és ezen törvények elfogadtatására kétségkivül a nép rendkivüli várakozásai által szolgáltatott. És meg kell engedni, hogy a jelen idő igen szembeszökő igazolására szolgál azon elvnek, hogy a szegénység fő okának nem tudása különösen kedvezőtlen, és annak ismerete természetesen igen kedvező kell, hogy legyen a polgári szabadság ügyére.

VIII. FEJEZET.

A szegény-törvények fokozatos eltörlésére javasolt terv.

Ha az előző fejezetekben foglalt elvek kiállják a vizsgálat tüzét és fogjuk érezni valaha a kötelességet törekedni azok szerint járni el, a legközelebbi kérdés az, mily módon kell gyakorlatilag eljárnunk. Az első nagy akadály, a mely ezen országban előttünk áll, a szegénytörvények rendszere, a melyet helyesen jeleztek oly bajnak, a melylyel összehasonlitva az államadósság, egész borzasztó nagyságában, kis jelentőségü.[1] A gyorsaság, melylyel a sze-

[1] A szegények állapotát javitó társaság jelentése III. köt., 21. l.

gényadó növekedett az utolsó években, valóban oly rendkivüli arányával a társadalomban a szegényeknek lep meg bennünket, a mely hihetetlennek látszik egy művészetében, földmüvelésében és kereskedelmében virágzó nemzetnél és oly kormánynál, melyről általánosan elismerik, hogy a legjobb, mely idáig kiállotta a tapasztalás birálatát.[1]

Bármily mérvben rázzon is meg bennünket az ily kilátás és bármily égetően kivánjuk is azt megszüntetni, a baj most már oly mélyre hatolt, és a szegénytörvények által adott segély oly szélesen kiterjedt, hogy egy emberiesen gondolkozó ember sem merné javasolni közvetlen eltörlésüket. Hogy azonban szeliditsük hatásukat és meggátoljuk jövő növekvésüket, a melynek, ha jelen alakjukban megmaradnak, nem tudjuk valószinü végét belátni, azt javasolták, hogy állapitsuk meg a felhajtandó egész összeget a mostani alapon vagy bármi máson, a mint meghatároztatik és törvényt hozzunk, hogy ez az összeg semmi módon nem fog tulhaladtatni. Az ellenvetés ezen javaslat ellen az, hogy mégis igen magas összeg fog szedetni és nagy számu nép fog segélyeztetni, a minek következménye az lesz, hogy a szegény nem lesz képes különböztetést tenni a változásban, a mely megtétetett. Minden egyes azt gondolná, hogy ép oly jó joga van a segélyeztetésre, ha szükségben van, mint bármely más embernek; és azok, a kik szerencsétlenül akkor jutnának nyomorba, a mikor a megállapitott összeg már begyüjtetett, azt gondolnák, hogy velük különösen rosszul jártak el, kizárva őket minden segélyből, mig oly sok más élvezi ezt az előnyt. Ha a gyüjtött összeg szétosztatnék mindannyi közt, a ki szükségben van, bár számuk növekedhetik is, bár az ily eljárás nem volna annyira igaztalan azokkal szemben, a kik azután lettek szegényekké, mikor az összeg már meg volt állapitva, kérdés nélkül igen sulyos lenne azokra, a kik nagyobb segélyt szoktak kapni és nem tettek semmit, a mi igazolná, miért vétetik el az tőlük; és mindkét esetben bizonyára igaztalan volna, ha a társadalom elvállalja a szegények eltartását és ha számuk szaporodik, oly szüken tartja őket, hogy szükségképen meg kell halniok éhség és betegség folytán.

Sokat gondolkoztam a szegénytörvények tárgya felett és ennél-

[1] Ha a szegényadók ezután is fognak növekedni, mint átlag tették az utolsó tiz év alatt, milyen szomoru lesz kilátásunk a jövőre! A szegénytörvények rendszere helyesen mondatott a francziák által „*la plaie politique de l'Anglésare la plus devorante*"-nak. (Comité de Mendicité.)

fogva remélem, megengedhető, hogy merek javasolni egy módozatot fokozatos eltörlésükre, a mely ellen, gondolom, jelenleg nem látok lényeges ellenvetést. Arról valóban közel meg vagyok győződve, hogy ha egyszer ugy átéreznénk azt a messzireható zsarnokságot, függést, restséget és szerencsétlenséget, a melyet okoznak, hogy komolyan tennénk kisérletet eltörlésükre, az igazság érzelme által szoritva volnánk rá azt az elvet, ha nem is a tervezetet, fogadni el, melyet emliteni fogok. Lehetetlennek látszik megszabadulni ily kiterjedt segélyezési rendszertől, emberiségi szempontból, a nélkül, hogy egyenesen éltető elvéhez forduljunk és törekedjünk ellensulyozni azon mélyenfekvő okot, a mely okozza minden ily intézmény gyors növekedését és különbség nélkül elégtelenné teszi őket czéljaikra.

Mint előző lépés, a jelen rendszernek csak minden jelentékeny változtatására is, a mi megköti vagy megállitja az adandó segély növekedését, ugy tetszik nekem, hogy kötelesek vágyunk az igazság és tisztesség nevében formailag is vitatni a szegénytől a segélyezésre való *jogát*.

Ezen czélra azt javasolnám, hogy szabályozás állittassék fel, a mely kijelentse, hogy a törvény keltétől számitott egy év elmulása után létrejött házasságból, sem az ugyanezen időtől számitott két éven belül született törvénytelen gyermek nincs soha jogositva községi segélyre. És hogy e törvény általánosabb tudomásra hozassék, és a nép alsóbb osztályainak erősebben elméjébe vésessék, minden község lelkésze, a törvény közzététele után, olvasson fel egy rövid felszólitást, megállapitására annak, hogy minden ember szorosan kötelezve van eltartani saját gyermekeit, hogy helytelen, sőt erkölcstelen megházasodni azon kilátás nélkül, hogy képes lesz ezt megtenni; a bajokat, a melyek származnak magokra a szegényekre azon kisérletből, a mely tétetett a közintézetek által, segitni őt azon kötelességben, a melynek kizárólag a szülők által kell ellátttatni, és a feltétlen szükséget, a mely végre beállott minden ily intézmény megszüntetésére, azért, mert eredményeik teljesen ellenkezők lettek, mint a minők czélba vétettek.

Ez ugy működnék, mint tiszta, határozott és szabatos intés, a mit senki sem magyarázhatna félre, és a nélkül, hogy sulyosan nehezednék valamelyik különös emberre, egyszerre elvonná a növekvő nemzedéket a kormánytól és gazdagtól való azon nyomorult és veszélyes függőségből, a melynek erkölcsi és természeti következményei csaknem kiszámithatlanok.

Miután a közfigyelmeztetés, a melyet javasoltam, megtörtént, és a szegénytörvények rendszere megszünt a növekvő nemzedékre nézve, ha bárki is vállalkoznék megházasodni kilátás nélkül, arra, hogy képes egy családot ellátni, a legteljesebb szabadsága van ugy tenni. Ámbár véleményem szerint ez esetben megházasodni világosan erkölcstelen dolog, még sincs senki a társadalomban, a ki jogosan vehetné magára annak megakadályozását vagy megszüntetését; mert a természet törvényei által erre mért büntetés egyenesen és legszigorubban azon emberre esik, a ki elköveti a tényt, és általa, — csak hogy távolabbra és gyöngébben — a társadalomra. Ha a természet uralkodik és büntet helyettünk, igen nyomorult vágy ki akarni ragadni kezéből a pálczát és magunkra venni a bakó gyülöletét. Ennélfogva rá kell őt bizni a természet büntetésére, a nyomor büntetésére. Vétkezett a legtisztább és szabatos intés daczára és nem lehet jogos oka panaszkodni senkire, csak magára, ha érzi bűne következményeit. Minden községi segély megtagadandó tőle és rá kell hagyni a magánkönyörület bizonytalan támogatására. Meg kell, hogy tanittassék ismerni, hogy a természet törvényei, melyek Isten törvényei, sujtották őt és családját szenvedni, hogy nem engedelmeskedett ismételt intéseinek; hogy nincs semmi jogigénye a társadalmon a legkisebb darab kenyérre sem azon kivül, melyet munkája becsületesen megvásárol, és hogyha ő és családja megmentetik attól, hadd érezze esztelenségének természetes következményeit, azt valami jószivü jóltevőnek köszönheti, a kihez ennélfogva a hála legerősebb kötelékeivel lesz hozzákötve.

Ha ez a rendszer követtetnék, nem lennénk félelemben a felett, hogy a legvégső szükségben levő emberek száma felette van a jóakarat tehetsége és akarata felett ellátni azt. A magánjótékonyság működési köre valószinüleg nem lenne nagyobb, mint most; és a fő nehézség az volna, megfogni a jóakarat kezét, hogy segitse a nyomorban levőket oly általános módon, hogy felbátoritsa a restséget és az előrelátás hiányát másokban.

A törvénytelen gyermekekre nézve, ha egyszer a megfelelő felszólitás megadatott, azoknak nem volna semmiképen sem igényök a községi segélyre, hanem egyáltalában a magánjótékonyság támogatására volnának hagyva. Ha a szülők elhagyják gyermekeiket, azokat kellene felelőssé tenni e bűnért. A csecsemő, aránylagosan szólva, kevés értékkel bir a társadalomra, mert mások tüstént elfoglalhatják helyét. Fő értéke abban áll, hogy tárgya az emberi

természet egyik leggyönyörteljesebb szenvedélyének, a szülői szeretetnek. De ha ez az érzék semmibe sem vétetik azok által, a kik egyedül képesek azt érezni, a társadalom nem lehet hivatva arra, hogy maga lépjen helyökbe; és nincs más dolga védelmökben, mint megbüntetni az elhagyás vagy szándékos rosszulbánás bűnét azon személyeknél, a kiknek kötelességök rólok gondoskodni.

Jelenleg a gyermek a község gondoskodása alá kerül,[1] és rendesen, legalább Londonban, meghal az első év alatt. A társadalom vesztesége ugyanaz; de az abban érdekeltekre nézve a bűn meg van bocsátva, és a halált ugy tekintik, mint a gondviselés sujtolását, a helyett, hogy ugy tekintenék, mint a szülők magaviseletének szükséges következményét, a miért felelősökké kellene őket tenni Isten és a társadalom előtt.

Mindkét szülő elhagyása azonban nem olyan közönséges, mint az egyik elhagyása. Ha egy cselédnek, vagy munkásembernek van törvénytelen gyermeke, elhagyását teljesen természetes dolognak tartja, és épen nem ritka, hogy oly ember is, kinek felesége és nagy családja van, messze országba megy és azokat a község nyakán hagyja; sőt én hallottam egyszer egy jófajta munkásembert ezt tervezni, mint a legjobb módot arra, hogy gondoskodjék feleségéről és hat gyermekéről.[2] Ha ezen gyakori elhagyások egyszerü tényét mondanánk el némely országban, különös következtetést vonhatnának belőle az angol jellemre; de a csoda rögtön megszünne csoda lenni, ha megmagyaráznók közintézményeinket.

A természet törvényei szerint a gyermek egyenesen és kizárólag szülei gondviselésére van bizva. A természet törvényei szerint a gyermek anyja csaknem ép oly erősen és kizárólag rá van bizva azon férfira, a ki atyja annak. Ha ezen kötelékek engedtetnek, hogy azon állapotban maradjanak, a melyben a természet hagyta őket, és a férfi meggyőződve van arról, hogy a nő és gyermek tisztán rá van utalva eltartásában, alig hiszem, hogy volna tiz oly kegyetlen szivü férfi, hogy elhagyja őket. De a mi törvényeink,

[1] Teljesen egyetértek Sir F. M. Edennel, azt gondolva, hogy azon állandó közellátás, melyben az elhagyott gyermekek részesülnek, oka az ő igen nagy számuknak Európa két leggazdagabb országában, Franciaországban és Angliában. State of the Poor I. köt., 339. l.

[2] Hogy a társadalom szegényebb osztályaiból sokan használják fel a törvény jó akaratát és ott hagyják feleségüket és gyermekeiket a községen, arra az olvasónak bő bizonyitéka lesz ezen mű egy további részében. Sir F. M. Eden: On the State of the Poor I. köt., 339. l.

szemben a természet törvényeivel, azt mondják, hogy ha a szülők elhagyják gyermekeiket, mások fogják azokat eltartani; vagy ha a férfi elhagyja is a nőt, az mégis talál magának másutt védelmet; vagyis, hogy minden bajjal törekszünk meggyengiteni és megsemmisiteni a természet törvényeit, és akkor aztán azt mondjuk, hogy a férfiak szivtelenek. De a tény az, hogy maga a társadalom politikai szervezetében a természetellenes, mikor oly törvényeket alkot, a melyek igy ellensulyozzák a természet törvényeit és jutalmat adnak az emberi sziv legjobb és legnemesebb érzelmeinek megsértésére.

Közönséges dolog a legtöbb községben, hogy ha egy törvénytelen gyermek atyja megtudható, azt törekesznek a házasságra szoritani a közvélemény szigorával; de ilyen eljárást alig lehet tulszigoruan kárhoztatni. Első sorban is, az nagyon is tévesztett eljárás a községi előljáróknál; mert ha czélt érnek, az eljárás eredménye a mai rendszer szerint az lesz, hogy három vagy négy gyermeket fog kelleni eltartani egy helyett. És másodsorban, nehéz képzelni durvább és izléstelenebb megszentségtelenitését a vallásos eljárásnak. Azok, a kik azt hiszik, hogy egy nő jelleme helyre van állitva ily kényszeritett házassággal, vagy hogy egy férfi erkölcsi értéke erősitve van azzal, hogy hazugságot mond Isten előtt, azt hiszem, nagyon másféle eszmékkel birnak az erkölcsösség és jellemről, mint azok, a melyeket én tanultam igazaknak tartani. Ha egy férfi viszonyba csal egy nőt házassági igérettel, bizonyosan bűnös a legborzasztóbb tényben, és kevés bűn van, a mi szigorubb büntetést érdemel; de a legutolsó, a mit én választanék, volna az, hogy kötelezzem őt egy másik hazugságra, a mely valószinüleg azt a nőt, a kit hozzákötne, nyomorulttá tenné, a társadalmat pedig egy szegény családdal terhelné meg.

A férfi kötelessége eltartani gyermekeit, ugy a törvényeseket, mint törvényteleneket, oly világos és erős, hogy helyes volna felruházni a társadalmat minden hatalommal azt kényszeriteni, a mi csak megfelelne e czélnak. De én hajlandó vagyok azt hinni, hogy a polgári hatalomnak bármely gyakorlata, bármely szigoru legyen is az, félig sem lesz oly hatásos, mint annak általános tudása, hogy jövőben a gyermekek eltartása tisztán szüleikre fog várni, és hogyha elhagyatnak, pusztán az esetleges jótékonyságra lesznek utalva.

Nagyon sulyosnak látszhatik, hogy az anya és gyermekei, a kik maguk semmi különös bűnben nem bűnösök, szenvedjék meg

az atya rossz magaviseletét; de az egyike a természet változhatatlan törvényeinek, és ezt tudva, meg kell gondolnunk kétszer is a dolgot és nagyon jól kell ismernünk az okot, a melyen haladunk, ha *rendszeresen* akarjuk ellensulyozni azt.

Gyakran hallottam az Isten jóságát vádolni a tizparancsolat azon része miatt, a melyben kijelenti, hogy megfogja büntetni az atyák álnokságát a fiakban; de az ellenvetés talán nem volt kellőleg meggondolva. Az emberi természet egész szervezetének legteljesebb és leggyökeresebb megváltoztatása nélkül; a nélkül, hogy az emberből angyalt, vagy legalább valami attól teljesen elütőt csinálnak, a mi most, feltétlenül szükségesnek látszik, hogy ily törvény uralkodjék. Nem állandó csoda volna-e szükséges, a mi talán ellenmondás a kifejezésekben, hogy meggátoljuk a gyermekeket abban, hogy erkölcsi és polgári viszonyaikban szülőik eljárása által érintve legyenek? Van-e vajjon oly ember, a kit szülei neveltek fel, a ki ne élvezné a jelen pillanatban is az ő erényeik egy részét, vagy ne szenvedné bűneik egy részét; a ki erkölcsi jellemében nem neveltetett némi mérvben az ő okosságuk, igazságszeretetük, jóakaratuk, mérsékletük által, vagy ne sujtatnék az ellenkező által; a ki polgári állapotában nem emelkedett az ő tekintélyük, előrelátásuk, szorgalmuk, szerencséjük által, vagy nem sülyedt jellemtelenségük, oktalanságuk, restségük és szerencsétlenségük által; és mily sokkal járul az áldások ezen átruházásának tudata ahhoz, hogy felköltse és megerősitse az erényes erőfeszitéseket? Ezen bizonyosság alapján, mily élénk és szünetlen a szülők fáradozása, hogy jó nevelést adjanak gyermekeiknek, és gondoskodjanak jövő helyzetökről a világban! Ha egy férfi elhanyagolni vagy elhagyni képes feleségét és gyermekeit a nélkül, hogy nekik bajt okozzon, mennyi férfi lesz, a ki nem nagyon szeretvén feleségét, vagy belefáradva a házasélet terheibe, visszahuzódnék a háztartási gondok tól és nehézségektől és kezdené ujra szabadságát és függetlenségé mint magános ember! De annak tudata, hogy a gyermekek szenvedhetnek szüleik hibája miatt, erős gát a bűnnek; és sokan azok közül, a kik képesek volnának rendes életfolyamuk követelményeit nem venni tekintetbe, a mennyiben őket magokat illeti, mégis nagyon aggódnak, nehogy gyermekeik szenvedjenek az ő bűneik és botorságaik miatt. A világ erkölcsi kormányzatában szembeszökőleg szükségesnek látszik, hogy az atyák bűnei meglátogattassanak a fiakban; és hogy ha a mi tulduzzadó hiuságunkban azt képzeljük, hogy egy magántársadalmat mi jobban tudunk kormá-

nyozni ugy, hogy *rendszeresen* ellensulyozni törekszünk ezen törvényt, hajlandó vagyok azt hinni, hogy igen nagyon csalódunk.

Ha az a terv, melyet javasoltam, elfogadtatik, a szegényadó kevés év mulva igen gyorsan fog csökkenni és nem nagyon hosszu idő mulva teljesen ki fog mulni és mégis, a mennyire jelenleg be tudom látni, egyetlen egy személy sem fog csalódni vagy kárt szenvedni és ennélfogva egy személynek sem lesz helyes oka panaszkodni.

A szegénytörvények eltörlése azonban önmagában nem elegendő; és a szembeszökő válasz azoknak, a kik túlnagy sulyt fektetnek ezen rendszerre, az, hogy nézzenek szét a szegény helyzetét illetőleg némely más országban, a hol ily törvények nincsenek és hasonlitsák össze azt helyzetükkel Angliában. De ez az összehasonlitás, el kell ismernünk, több tekintetben helytelen; és egyáltalában nem döntheti el ily rendszer hasznos vagy nem hasznos voltának kérdését. Angliának igen nagy természetes és politikai előnyei vannak, a melyekben talán azon országok, a melyeket e tekintetben összehasonlitunk vele, szembeszökőleg hiányosak. Földjének és éghajlatának természete olyan, hogy azon csaknem általános kimaradásai a gabonaaratásoknak, melyek több országban ismeretesek, sohasem fordulnak elő Angliában. Sziget helyzete és kiterjedt kereskedelme különösen kedvezők a behozatalnak. Számos gyárai csaknem minden kezet foglalkoztatnak, mely nincs a földmüveléshez kötve és ad eszközt arra, hogy a föld és munka évi termelvénye szabatosan osztassék ki lakosai összessége közt. De mindenek felett, a nép igen nagy osztályában meg van a határozott igény az élet kényelmei és élvezetei iránt, erős óhaj javitani helyzetüket (a közboldogulás e főforrása) és ennek folytán a szorgalom és előrelátás igen dicséretreméltó szelleme uralkodik általában. Ezen hajlamok, a melyek annyira ellenkezők az önkényuralta országokban észlelt reménytelen közönynyel, az angol kormány alkotmánya és törvényeinek kitünő volta által teremtettek meg, a melyek minden embernek biztositják szorgalma jutalmát. Ha hát más országokkal összehasonlitva Angliában előnyösnek látszik a szegény helyzete, a felsőbbség teljesen ezen kedvező viszonyoknak tulajdonitandó és nem a szegénytörvényeknek. Egy nő, egyetlen hibával nagy mértékben felülmulhat szépségben több olyat, a kiknek ez az egy vonásuk türhetően szép lehet, de mégis különös volna azt állitani ennek folytán, hogy az előbbi magasabb szépségét épen ez a különös hiba okozza. A szegénytörvények folyvást

törtek ellensulyozni az ország természetes és szerzett előnyeit. Szerencsére ezen előnyök oly jelentékenyek voltak, hogy ámbár meggyengittettek, még sem szárnyaltathattak túl, és ezen előnyöknek tulajdonitandó, együtt azon gátakkal a házasságkötéseknél, a miket maguk a törvények teremtenek, hogy Anglia képes volt oly sokáig kitartani ezt a veszélyes rendszert. Valószinüleg nincs egy más ország sem a világon, kivéve talán Hollandot a forradalom előtt, a mely képes lett volna ugyanannyi hosszu időszak alatt teljesen alatta állani, teljes romlás nélkül.

Némelyek azt javasolták, hogy hozzunk szegénytörvényeket Irlandban, de az ott levő köznép nyomorult állapotánál fogva kevés ok van kétkedni rajta, holy ily törvények létezése esetén, az egész földbirtok rövid idő alatt el fogna nyeletni, vagy a rendszer adatnék fel kétségbeeséssel.

Svédországban, azon oknál fogva, hogy a drágaságok nem ritkák, mert a kedvezőtlen éghajlat és a szegény országba való nagy behozatalok lehetetlensége folytán, a gabona általános hiánya gyakran beáll, az a kisérlet, oly községi segélyrendszert hozni be, mint Angliában van (hogyha nem hagynának fel gyorsan vele a végrehajtás természeti lehetetlensége folytán), lesülyesztené a tulajdont a királyság egyik végétől a másikig, és összezavarná a társadalmi rendet oly módon, hogy feltétlenül lehetetlenné tenné annak a régi állapotba visszatérését a jólét bekövetkezése esetén.

Még Franciaországban is, helyzete és éghajlata minden előnye mellett is, a népesedésre a hajlam oly nagy és az előrelátás hiánya a nép alsóbb osztályainál oly szembeszökő, hogyha szegénytörvények hozatnának, a birtokos osztály hamar összeroskadna a teher alatt és a népnek nyomora ugyanakkor megnövekednék. Ezen alapon a „Mendicité"-bizottság, a forradalom kezdetén, igen helyesen és okosan, visszautasitotta ily rendszer behozatalát, a mely pedig javasolva volt.

Holland kivétele, ha kivétel volna, igen különös viszonyokból származnék — kiterjedt külkereskedelme és számos gyarmati kivándorlása, összehasonlitva területe kicsinységével, az ország nagy részének rendkivül kedvezőtlen egészségi állapotával, a mely sokkal nagyobb átlagos halandóságot okoz, mint más államokban fordul elő. Ezek, ugy vélem, azon észre nem vett okok, a melyek főleg járultak ahhoz, hogy Hollandot szegényügye kezelésénél oly hiressé tették és képessé foglalkoztatni és segélyezni mindenkit, a ki csak kért segélyt.

Németország egyrésze sem eléggé gazdag a községi segélyezés kiterjedt rendszerét fentartani, de hajlandó vagyok azt gondolni, hogy mert nincs ilyen, a nép alsóbb osztályai Németország némely részén jobb helyzetben vannak, mint ugyanazon osztályuak Angliában. Svájczban ugyanezen ok miatt helyzetök az utolsó zavarok előtt talán általánosan jobb volt, és egy utazás alatt a Dániához tartozó Holstein és Schleswig herczegségeken át, a nép alsóbb osztályainak házai nekem tisztábbaknak és jobbaknak látszottak és általában kevesebb jele volt a szegénységnek, nyomornak köztük, mint ugyanazon osztályok közt ezen országban.

Még Norvégiában is, daczára a szigoru és bizonytalan éghajlat hátrányának, azon kevésből, a mit én láttam egy pár heti ott lakás alatt az országban és azon adatokból, a melyeket kaphattam másoktól, hajlandó vagyok azt hinni, hogy a szegény átlag jobb helyzetben van, mint Angliában. Házaik és ruházatjok gyakran jobbak, és bár nincs is fehér kenyerök, több husok, halok és tejök van, mint a mi munkásainknak, és különösen megjegyeztem, hogy a gazdafiuk erősebbek és egészségesebben kinéző ficzkók voltak, mint ugyanazon osztályu fiuk Angliában. A jólét ezen mértéke, a mi magasabb, mint a mi várható a talajtól és éghajlattól, csaknem kizárólag azon mértéktől függ, a mennyire működik a népesedés előzetes akadálya. A szegénytörvény rendszerének behozatala, a mely megsemmisitené ezen akadályt, egyszerre lesülyesztené a nép alsóbb osztályát a legnyomorultabb szegénység és inség állapotába, megcsökkentené szorgalmukat és ennélfogva az ország földje és munkájának eredményét, meggyengitené a találékonyság észjárását szükség idején és végre besodorná az országot a folytonos éhségek borzalmai közzé.

Ha Irlandban, Spanyolországban és a délibb égalj sok országában a nép oly lehanyatlott állapotban van, hogy szaporitják fajokat a nélkül, hogy gondoljanak a következményekkel, akkor nagyon kevés különbséget okoz, van-e szegénytörvényük vagy nincs. A nyomor minden különböző formában kell hogy legyen az uralkodó gát szaporodásoknál. A szegénytörvények bizonyára mindig sulyosbitani fognák a bajt, csökkentvén az ország általános segédeszközeit, és a dolgok ezen állapotában csak rövid ideig állhatnának fenn; de akár ezzel, akár e nélkül az emberi bölcsesség vagy erőfeszités semmi mértéke sem mentheti meg e népet a legnagyobb végső szegénységtől és nyomortól.

IX. FEJEZET.

A népesedés felől uralkodó vélemények megjavitása módjairól.

Nem elegendő eltörölni minden tényleges intézményt, mely felbátoritja a népesedést, de igyekeznünk kell egyuttal megjavitani is az uralkodó véleményeket, a melyeknek ugyanazonos, vagy talán még hatalmasabb hatásuk van. Ennek szükségképen huzamos idejü munkának kell lenni, és csak ugy érhető el, ha helyesebb fogalmak jönnek ezen tárgy felett forgalomba irás és társalgás által, és törekszünk meggyőzni oly erősen, a mint csak lehet, a közvéleményt, hogy nem egyszerüen az az ember kötelessége szaporitani faját, de szaporitani az erényt és jólétet, és hogy ha nincs türhetően jó kilátása ezt megtenni, egyáltalában nincs hivatva arra, hogy utódokat hagyjon.

A társadalom magasabb osztályai közt nincs sok okunk rossz néven venni a házasság nagyon nagy sokaságát. Ámbár az ezen tárgy feletti helyesebb ismeretek elterjedése még a társadalom ezen részében is sok jót tehet és meggátolhat sok szerencsétlen házasságot, de mégis akár teszünk különleges erőfeszitést ezen czélból, akár nem, biztosak maradhatunk abban, hogy a saját büszkeség és a függetlenség szellemének azon mérve, a mely csaknem változatlanul össze van kötve a neveltséggel és bizonyos életranggal, biztositani fogja jelentékeny terjedelemben az észszerüségi akadály működését a házasodásnál. Mindaz, a mit a társadalom észszerüleg követelhet tagjaitól, az, hogy ne legyen családjuk a nélkül, hogy képesek volnának azt eltartani. Ezt valóban helyesen lehet ugy venni fel, mint tényleges kötelességet. Minden korlátozás ezentul szabad választás és tetszés tárgyaul hagyandó fent; de abból, a mit már tudunk azon szokásokról, a melyek az élet magasabb osztályaiban uralkodnak, van okunk azt gondolni, hogy kevéssel több kivántatik ezen kivánt czél elérésére, mint nagyobbfoku tisztelet és személyes szabadság adása a hajadon nőknek és közelebb helyezésök a férjes nők helyzetéhez, a mely változást, függetlenül minden különös szemponttól, a méltányosság legelemibb elvei is követelnek.

Ha a társadalom felsőbb osztályai közt az a czél, hogy a házasodás előzetes akadályainak működése elegendő mértékben biztosittassék, mindez nagy nehézség nélkül elérhetőnek látszik: szembeszökő eljárási módnak látszik a társadalom alsóbb osztályai-

nál, a hol a dolog főfontosságunak tünik fel, törekedni azon öntudat és előrelátását megfelelő mértékben elterjeszteni náluk, a mely ezen czél elérését annyira megkönnyiti a társadalom müveltebb részénél.

Ennek elérésére a legjobb mód valószinüleg egy községi nevelési rendszer létesitése volna közel oly alapokon, a mint Smith Ádám javasolta.[1] A tanitás rendes tárgyain és azokon tul, a miket ő emlitett, én hajlandó volnék jelentékeny sulyt tulajdonitani annak, hogy gyakran magyaráztassék meg a társadalom alsóbb osztályainak valódi állása, a mint azt érinti a népesedés törvénye, és hogy abból folyólag az ő jólétük vagy nyomoruk főrészben maguktól függ. Semmikép nem volna szükséges vagy helyes ez előadásokban a legkisebb mérvben is leszólani a házasság kivánatos voltát. Ugy kellene azt mindig felmutatni, mint a minő tényleg, az emberi természethez különösen alkalmas állapotot, mely nagy mértékben növeli boldogságát és elháritja a bünre csábitást; de mint a tulajdon vagy más kivánatos tárgy, megmutatandó, hogy előnyei nem érhetők el, csak bizonyos feltételek mellett. És egy fiatal embernek az erős meggyőződés a házasság nagyon kivánatos voltáról, azon meggyőződéssel, hogy a családfentartási képesség az egyedüli feltétel, a mely képesiti őt élvezni annak áldásait, a képzelhető legjobb indok volna őt szorgalomra és józanságra birni a házasság előtt, és a mely hatalmasan ösztönözné őt megtakaritani jövedelme felesleges részét, a mit magános munkás szükségképen bir, egy észszerü és kivánatos czél elérése érdekében, a helyett, hogy, mint most rendesen teszi, eltékozolja azt restségben és vétekben.

Ha az idők folyamán a közgazdaság legegyszerübb törvényeiből egy néhány hozzáadatnék az ezen iskolákban adott oktatáshoz, a társadalom haszna csaknem kiszámithatlan volna.[2] Az utolsó

[1] Wealth of Nations III. köt., V. könyv., I. fej., 187. l.

[2] Smith Ádám javasolja, hogy a mértan és erőműtan elemi részei tanittassanak a községi iskolákban és én azt gondolom, hogy a piaczot uraló közönséges elvek megtanitása jelentékeny haszonnal járna. Bizonynyal oly tárgy az, mely miután igen közelről érdekli a nép alsóbb osztályait, valószinüleg felköltené figyelmöket. Ugyanekkor meg kell vallani, hogy lehetetlen bármi mérvben is vérmesnek lenni e pontnál, tudván, hogy mennyire nagyon tudatlan általában a társadalom müvelt része is e törvények tárgyában. Ha azonban a közgazdaság nem tanitható a köznépnek, azt vélem, hogy részének kellene lenni az egyetemi nevelésnek. Skóczia példát mutatott nekünk ez irányban, a melyet nem lassan kellene utánozni. A legfőbb fontosságu dolog, hogy a vidék

szükségévek alatt[1] némely munkással folytatott beszélgetésből megvallom a legnagyobb mértékben el voltam csüggedve, észlelvén, mily megrögzött előítéletekkel birnak a gabona tárgyában és igen erősen éreztem egy valóban szabad kormányzás csaknem feltétlenül összeférhetlen voltát a tudatlanság ily fokával. A csalódások oly természetüek, hogy ha a szerint járnak el, minden esetre erőszakkal kell őket elnyomni és végtelen nehéz oly erőt adni a kormánynak, a mely minden időben elég legyen ezen czélra a nélkül, hogy koczkáztatnók, mikép helytelenül használtatik fel és veszélyezteti az alattvalók szabadságát.

Óriás összegeket tékozoltunk el a szegényekre, a melyről megvan minden okunk azt hinni, hogy ez állandóan csak nehezitette nyomorukat. De nevelésükben és azon fontos politikai igazságok ismerésében, a melyek a legközelebbről érdeklik őket, a melyek talán az egyedüli hatalmunkban levő eszközök arra, hogy javitsuk helyzetüket, és boldogabb emberekké és békésebb polgárokká tegyük őket, nyomorultul vagyunk nagyon. Bizonyára nagy nemzeti szégyen, hogy a nép alsóbb osztályainak nevelése Angliában pusztán egynéhány vasárnapi iskolára van hagyva, a mely egyes emberek adakozásától függ, a kik aztán azokban a nevelés menetének olyan irányt adhatnak, a mint nekik tetszik. És még a vasárnapi iskolák

urai, különösen a papság, ne sulyosbitsák tudatlanságuk folytán a rossz évek nyomorát mindig, valahányszor csak szerencsétlenül előfordulnak. Az utolsó szükségek idején a vidék urai és a papok felerészben az országban bőven rászolgáltak, hogy lázitásért büntettessenek. Feltüzelvén a köznép agyát a bérlők és gabonakereskedők ellen azon móddal, a mint beszéltek és prédikáltak róluk, csak gyenge ellenszer volt a méreg ellen, hogy ha hizelegve azt mondták aztán, hogy bárha a szegény el van nyomva vagy megcsalva, mégis kötelessége békén maradni. Kevéssel jobb volt az, mint Antonius ismételt kijelentése, hogy az összeesküvők becsületes emberek mind, a mi nem mentette meg sem házukat sem személyöket a nép bántalmaitól. A közgazdaság talán az egyedüli tudomány, a melyről mondható, hogy annak nem tudása nem csupán hiánya a jónak, hanem nagy positiv bajt is okoz.

(1825.) Ezen jegyzet 1803-ban iratott és különösen jól esik nekem, az 1825. év végén látni, hogy a mit huszonkét év előtt oly kivánatosnak állitottam, most teljesülése küszöbén áll. A növekvő figyelem, a mely időközben általában a közgazdaságtan felé fordult; a felolvasások, a melyek Cambridge, London és Liverpoolban tartattak; a tanszék, a mely ujabban alapittatott Oxfordban; a javasolt egyetem a fővárosban és mindenekfelett a Mechanic Institution, a legjobb kilátást nyujtják, hogy mérsékelt idő alatt a közgazdaság alapelvei igen hasznos kiterjedésben ismeretesek lesznek Angliában a társadalom magasabb, közép- és a munkásosztályok legnagyobb része előtt.

[1] 1800 és 1801-ben.

javitása is (mert bármely ellenvetést tehetünk is ellenök több szempontból s bármennyire tökéletlenek is mind, mégis javitásoknak kell tartanunk őket) csak a legutóbbi évekből való.[1]

Azon érvek, a melyek felhozattak a nép oktatása ellen, nekem nem csak szabadelvüetleneknek, de legnagyobb mértékben gyengéknek is látszanak; pedig épen ellenkezőleg rendkivül erősöknek kellene lenniök és a legszembeszökőbb és világos szükséget kellene igazolniok arra, hogy felmentsenek bennünket, ha visszatartjuk a nép alsóbb osztályainak helyzet javitását, ha az módunkban áll. Azok, a kik nem akarnak hallgatni az ezen okokra az elméletből felhozott semmi ellenvetésre sem, azt hiszem, hogy nem utasithatják vissza a tapasztalás tanuságait; és szeretném megkérdeni, vajjon azon magasabb nevelés előnye, a melylyel tudvalevőleg bir Skóczia népének alsóbb osztálya, birt-e valami hatással arra, hogy lázongási és elégedetlenségi szellemet terjeszszen el köztük? És pedig a föld és égalj természetes rosszabb voltánál fogva a szükség nyomása állandóbb és az inség nemcsak gyakoribb, de borzasztóbb is ott, mint Angliában. Skóczia esetében, a köznép közt elterjedt ismeretnek, bár nem elegendő arra, hogy lényegesen javitsa helyzetüket megfelelő mértékben megnövelvén eszélyes és előrelátó szokásaikat, mégis van azon hatása, hogy általuk türelemmel viselteti el azon bajokat, melyeket szenvednek, mert tudatával vannak a zavargás oktalanságának és hatástalan voltának. A müvelt skót paraszt nyugodt és békés szokásai, összehasonlitva a tudatlan irlandi zajongó hajlandóságaival, lehetetlen, hogy hatást ne gyakoroljanak minden elfogulatlan okoskodóra.

A fő érv, a melyet hallottam emliteni Angliában egy nemzeti nevelési rendszer ellen, az, hogy a köznép ily módon képes lesz olvasni oly müveket, mint a Paineé és hogy a következmények valószinüleg végzetesek lesznek a kormányra. De e tárgyban a legnagyobb készséggel megegyezem Smith Ádámmal,[2] azt gondolva, hogy a tanult és jól nevelt nép sokkal kevésbbé vezettethetik félre feltüzelő iratok által és sokkal jobban képes az érdekelt és nagyravágyó demagógok hamis szónoklatait felismerni, mint a tudatlan nép. Egy vagy két olvasó egy községben elegendő arra, hogy forgalomba hozzon bármely mennyiségü lázitást; és ha ezek elértek a köznéphez, valószinüleg sokkal nagyobb rossz hatásokra lesznek képesek, ha a hallgatóikhoz legjobban találó részeket válogatják

[1] Irva 1803-ban.

[2] Wealth of Nations III. köt., V. könyv, I. fej., 193. l.

össze és azon pillanatokat használják fel, a mikor szónoklataiknak valószinüleg legtöbb hatása lesz, mintha minden egyes ember képes volna elolvasni és megbirálni az egész munkát saját maga; és ugyanakkor megolvasni és megitélni az ellenkező érveket is, a melyek remélhetőleg szintén eljutnának hozzá.

De ezenfelül kettős suly volna még feltétlenül hozzáadva Smith Ádám megjegyzéséhez, ha ezen iskolák volnának eszközök arra is, felvilágositani a népet helyzetük valódi természete felől; ha tanittatnák arra, a mi valóban igaz, hogy saját szorgalmuk és előrelátásuk megnövelése nélkül semmi kormányválság nem fogja javitani helyzetüket; hogy ámbár megszabadulhatnak némi részleges bajtól, de a családjaik fentartását illető nagy kérdésben csak nagyon keveset vagy talán épen semmit sem nyernének; hogy egy forradalom nem változtatná meg előnyükre a munkakereslet arányát a kinálathoz, vagy az élelmiszer mennyiségét a fogyasztók számához; és hogy ha a munkakinálat nagyobb, mint a kereslet és az élelmiszerkereslet nagyobb, mint a kinálat, a legnagyobb szigoruságu szükséget szenvedhetik a legszabadabb, a legtökéletesebb és a legjobb kormányzat alatt is, a melyet az emberi képzelődés csak ki bir gondolni.

Ezen igazságok ismerete oly szembeszökőleg járul a béke és nyugalom terjesztéséhez, a feltüzelő iratok hatásának gyöngitésére, minden észszerütlen és rosszindulatu ellenszegülés megakadályozására a létező hatóságok ellen, hogy azok, a kik még mindig ellenzik a nép művelését, jogosan foghatók azon gyanu alá, miszerint óhajtják annak tudatlanságát, mint ürügyöt a zsarnokságra és alkalmat arra, hogy növeljék a végrehajtó kormány hatalmát és befolyását.

A mellett, hogy felvilágositanák a társadalom alsóbb osztályainak valódi helyzetét, a mely jólétük vagy nyomoruk tekintetéből főleg önmaguktól függ, a községi iskolák képesek volnának korai oktatás és jutalmak helyes osztogatása által a legnagyobb mértékben a jövő nemzedéket a józanság, szorgalom, függetlenség és eszélyesség szokásaiban és vallásos kötelességeik teljes gyakorlásában nevelni fel, a mi felemelné őket mostani elnyomott állapotukból és közelebb hozná némi mértékben a társadalom középosztályaihoz, a melynek szokásai általában szólva bizonyára magasabbak.

A legtöbb országban, a nép alsóbb osztályai közt, ugy látszik, mintegy bizonyos foka van a nyomoruságnak, egy pont, a melyen alul már nem házasodnak tovább és nem szaporitják

fajukat. Ez a fok különféle a különböző országokban és különböző összeható körülményeiből a földnek, éghajlatnak, kormányzásnak, ismeretfoknak, művelődésnek stb. ered. A főkörülmények, a melyek emeléséhez hozzájárulnak, a szabadság, a tulajdon biztonsága, az ismeretek terjesztése és az élet kényelmeinek és szépségei iránt való igény. Azok, a melyek főleg közrejárulnak ahhoz, hogy leszállitsák, az önkényuralom és a tudatlanság.

Azon czélunkban, hogy javitsuk a társadalom munkásosztályainak helyzetét, vágyunk az legyen, hogy emeljük ezen fokot oly magasra, a mint csak lehetséges az, növelvén a függetlenség, az illendő büszkeség szellemét és a tisztesség és kényelem iránti igényt. Egy jó kormányzás hatását a társadalom alsóbb osztályainál emelni az eszélyes szokásokat és személyi tisztességérzést, már felemlitettük; de az bizonyos, hogy az a hatás nem lesz teljes egy jó nevelési rendszer nélkül; és valóban lehet mondani, hogy egy kormány sem közelitheti meg a teljességet, a mely nem gondoskodik a nép oktatásáról. A nevelésből eredő előnyök azok közül valók, a melyek élvezhetők a számok megszoritása nélkül; és mivel a kormányok hatalmában áll kiterjeszteni ezen előnyöket, kétségen kivül kötelességük is azt megtenni.

X. FEJEZET.

A jótékonyság irányitásáról.

Egy fontos és érdekes kutatás van még hátra, a mely arra vonatkozik, hogy oly módon irányitsuk magánjótékonyságunkat, hogy ne zavarjuk azzal a czélul kitüzött nagy dolgot, javitani a nép munkásosztályainak helyzetét oly módon, hogy megakadályozzuk a népesedést, nehogy igen is erősen haladjon az élelmiszerek korlátai felé.

Az a felindulás, a mely készt bennünket segiteni embertársainkat a szükségben, mint minden más természetes szenvedély általában, némi mértékben elfogult és vak. Részvétérzelmünk magasabb fokra fokoztathatik fel egy jól játszott jelenet által a szinpadon vagy képzelt mese által egy regényben, mint a valódi élet csaknem bármely esete által; és ha tiz kérelmező közül csak érzelmeink első ösztönére hallgatnánk, a nélkül, hogy további kutatást tennénk, kétségkivül a legjobb szinészkedőnek adnók segélyünket. Szembeszökő tehát, hogy a jóltevés ösztöne, mint a sze-

relem, harag, nagyravágyás ösztönei, az evés és ivás vágya, vagy bármely más természetes hajlamunk, tapasztalás által szabályozandó és gyakran elbirálandó a hasznosság szempontjából vagy pedig nem éri el kivánt czélját.

A nemek közt levő szenvedélynek szembeszökő czélja a faj fentartása és két személy közt oly belső nézet és érzelemegység képzése, a mely legjobban előmozditja boldogságukat és ugyanakkor az, hogy biztosittassék a gondviselés megfelelő foka a csecsemőkor tehetetlensége idejére és a jövő nemzedék nevelése; de ha minden ember minden időben engedelmeskednék a természet ösztönének, ezen szenvedélynek eleget tenni, ezen fontos czélok nagy része nem volna elérhető, sőt még a faj fentartása is veszélyeztethető volna a helytelen érülközés folytán.

A jótevési ösztön szembeszökő czélja az, összehozni az egész emberi fajt, de különösebben azon részét annak, a mely a saját nemzetünkből és fajtánkból való, a testvéri szeretet kötelékeiben, és érdeket adni az embereknek embertársaik boldogságában és nyomorában, késztetni őket, hogy a mennyire hatalmukban áll, szeliditsék az általános törvényekből folyó részleges bajokat és igy növeljék meg az emberi boldogság végösszegét; de hogy ha jóakaratunk vak, és pusztán a látható nyomor mértéke egyedüli mértéke adakozásunknak, szembeszökő, hogy az csaknem kizárólag közönséges koldusokra fog pazaroltatni, mig szerény, nem tolakodó érdem, a mely kikerülhetlen nehézségekkel küzd és mégis fentartja az illedelem és tisztesség némi csekély látszatát, teljesen elhanyagoltatik. Felemeljük igy az értéktelent az értékes felé, felbátoritjuk a restséget, csökkentve a szorgalmat, és a legfeltünőbb módon levonunk az emberi boldogság végösszegéből.

Tapasztalatunk valóban megtanitott bennünket, hogy a jótékonysági ösztön nem oly erős szenvedély, mint a nemek közt levő, és hogy általában beszélve sokkal kevesebb veszély származhatik az elsőbbnek tultengéséből, mint az utóbbiéból; de függetlenül ezen tapasztalattól és az arra alapitott erkölcsi törvénykönyvektől, ép oly kevéssé volnánk igazolhatók az előbbi szenvedély általános tultengésében, minthogy ha jóakaratunk minden ösztönzését különbség nélkül követnők. Mindkettő természetes szenvedély megfelelő tárgyaik által felélesztve, a melynek kielégitésére azon gyönyörök érzése által vagyunk késztetve, a melyek együtt járnak vele. Mint állatok, vagy addig, a mig nem tudjuk következményeiket, egyedüli dolgunk az, hogy kövessük a természet parancsait; de mint eszes lények

a legszorosabb kötelességünk figyelni a következményekre is; és ha azok rosszak nekünk vagy másoknak, helyesen tekinthetjük azt jeléül annak, hogy ilymódu engedés ezen szenvedélyeknek nem helyes állapotunkhoz vagy nem egyeztethető össze az Isten akaratával. Mint erkölcsi tényezőknek ennélfogva világosan kötelességünk ezen különös irányokban megkötni hajlamainkat; és ily gondos megvizsgálása által természetes szenvedélyeink következményeinek, és gyakori alávetése által a hasznos voltuk feletti vizsgálatnak, fokozatosan megszerezni azt a szokást, hogy azokat csak oly módon elégitsük ki, a mely rosszal nem járván, világosan hozzá fog adni az emberi boldogság összegéhez és betölteni a Teremtő szemmel látható czélját.

Ámbár tehát a hasznosság sohasem lehet a közvetlen indok bármely szenvedély kielégitésénél, az mégis a próba, a melyen át egyedül tudhatjuk meg, Isten kijelentett akaratától függetlenül, vajjon kell-e vagy nem kell-e annak engednünk, és ennélfogva az erkölcsi szabályok legbiztosabb próbaköve, a mely csak megszerezhető a természet világában. Mindazon erkölcsi törvénykönyvek, a melyek a szenvedélyek alávetését hirdetik az ész alá, ugy vélem, tényleg ezen alapon épültek fel, akár tudták azt azok kihirdetői öntudatosan, akár sem.

Azon czélból emlékeztetem az olvasót ezen igazságokra, hogy alkalmazzák azokat, jóakaratuk rendes irányitásánál; és hogy ha a hasznosság próbakövét folyvást szem előtt tartjuk, széles teret találhatunk jóakaratunk gyakorlására a nélkül, hogy ártanánk azon nagy czélnak, melyet elérni óhajtunk.

Az adakozás egyik legbecsesebb része annak hatása az adakozóra. Áldottabb dolog adni, mint kapni. Feltéve, hogy megengedjük, mikép adakozásunk gyakorlatában jóindulatunk gyakorlása egészben véve nem valóban jótékony a szegényre nézve, mégsem szentesithetünk soha oly igyekezetet, mely ki akar ölni oly ösztönt, a melynek helyes kielégitésével oly szembeszökő tisztitó és emelő hatása van az emberi lélekre. De különösen kielégitő és gyönyört okozó azt találni, hogy adakozásunk gyakorlásának oly módja, a mely a hasznosság próbakövét kiállja, a legjótékonyabbnak látszik a szegényre, és épen az, a melynek a legjobb és legnemesitőbb hatása van az adományozó lelkére.

„Az adakozás minősége, mint a háláé, nem árad;
Ugy esik, mint a csendes eső az égből, le a földre."

A szegényeknek ezen országban szétosztott óriás összegek a községi törvények által helytelenül neveztetnek jótékonyságnak. Hiányzik bennük annak legjellemzőbb tulajdonsága; és a mint várható is az oly kisérlettől, a mely kényszeriti azt, a mi lényegét abban a pillanatban elveszti, a mikor megszünik önkéntes lenni, hatásuk azokra, a kiktől gyüjtettek, ép oly sérelmes, mint azokra, a kiknek kiosztatnak. Ezen rosszul nevezett jótékonyság elfogadóinak valódi segély helyett növekedett nyomort és jobban kiterjedt szegénységet adunk; az adóknál gyönyörteljes érzés helyett folytonos elégedetlenséget és izgatottságot.

Az önkéntes adakozásokkal fentartott nagy jótékony intézetekben, a melyek némelyike bizonyosan ártalmas irányzatu, az adakozások, hajlandó vagyok attól tartani, néha nehezen adatnak, és inkább azért, mert várja őket a világ, némely helyekről és némely vagyonoktól, sem mint azért, mert a természetes jóindulat indokai késztik; és mivel az adakozók nagy része nem érdeklődik az alapok kezelése iránt, vagy a segélyezett különös czélok sorsa iránt, nem várható, hogy az ilynemü jótékonyságnak valami szembeszökőleg jótékony hatása volna azok nagy részének lelkére, a kik gyakorolják azt.

Még a közönséges koldusok segélyezésénél is ugy találjuk, hogy gyakran ép annyira vagyunk befolyása alatt azon vágynak, hogy egy kellemetlen tárgy alkalmatlankodásától megmeneküljünk, mint a segités gyönyöre alatt. Inkább azt kivánjuk, hogy ne esett volna utunkba, semmint örülnénk annak, hogy alkalom adatott nekünk segiteni egy embertársunkat. Fájdalmas érzést érzünk oly sok látszólagos nyomor látására, de a részvét, melyet adunk, nem segit rajta. Tudjuk, hogy az teljesen képtelen valami lényeges hatást gyakorolni. Tudjuk azonkivül, hogy ugyanazon módon fognak hozzánk fordulni a legközelebbi utczasarkon, és tudjuk, hogy a legdurvább megszólitásoknak leszünk kitéve. Ennélfogva gyakran elsietünk ily egyének mellett és bezárjuk füleinket alkalmatlan kéréseik előtt. Nem adunk többet, mint a mit adhatunk a nélkül, hogy tényleges erőszakot ne tegyünk érzelmeinken. Adakozásunk jó mértékben kényszerült, és mint kényszeradakozás nem hagy kedvező benyomást lelkünkön, és ennélfogva nem lehet jótékony és javitó hatással a szivre és érzelmeken.

De teljesen másként van ez azon önkénytes és tevőleges jótékonyságnál, a mely megismerkedik azon tárgyakkal, a melyeket segélyez; a mely büszkének lenni látszik azon kapocs felett, a

mely egyesiti a szegényt a gazdaggal; a mely belép házaikba, megismeri nemcsak szükségeiket, de szokásaikat és hajlamaikat, megcsökkenti a lármás és tolakodó szegénység reményeit semmi más ajánlattal, csak elutasitással, és felbátoritja megfelelő segélylyel a meg nem érdemlett nehézségekkel küzdő hallgató és visszavonuló szenvedőt. Ezen módja jótékonyság gyakorlásunknak teljesen elütő képet fog mutatni minden mástól; és annak ellentéte a községi segély rendes módjával nem irható le jobban, mint Townsend szavaival jeles „Dissertation on the Poor Laws“ müve végén: „A természetben semmi sem lehet utálatosabb, mint egy községi fizető asztal, a melyen összetalálkoznak ugyanazon nyomorultaknál gyakran a dohány, pálinka, rongy, férgek, szemtelenség és piszkos nyelv; sem a természetben nem lehet semmi szebb, mint a jótékonyság szelid szivessége, odasietve az alacsony kunyhóhoz, hogy segitse a szorgalom és erény szükségeit, táplálja az éhest, ruházza a meztelent, és csillapitsa az özvegy fájdalmát gyenge árváin; semmi sem lehet kedvesebb, mint ragyogó szemeik, kitörő könnyeik és felemelt kezeik, a zabolátlan hála mesterkéletlen kifejezései a nem várt jótéteményekért. Ily jelenetek gyakran előfordulnak, a mig az emberek képesek rendelkezni saját vagyonukról.“

Majdnem lehetetlennek tartom, hogy bárki is lehessen sokáig elfoglalva ily jelenetekkel a nélkül, hogy naponta haladást tegyen az erényben. Vonzalmaïnak semmi gyakorlata sem lehet szembeötlőbb hatással az emberi lélek tisztitására és felemelésére. Csaknem kizárólag ez a neme a jótékonyságnak az, mely megáldja azt, a ki ad; és általános szempontból csaknem kizárólag ez a neme a jótékonyságnak az, a mely megáldja azt, a ki elfogadja; legalább lehet állitani, hogy csak kevés más módja van jótékonyságunk gyakorlásának, a melyben nagy összegek oszthatók szét nagyobb esélye nélkül annak, hogy inkább rosszat, mint jót okoznak általa.

A rendelkezési jog adni vagy visszatartani a segélyt, a mely bizonyos mértékig meg van adva a községi előljáróknak és biráknak, egészen más természetü és egészen más hatásu, mint az a megkülönböztetés, melyet az önkénytes adakozás tehet. Ez országban minden ember jogositva van bizonyos körülmények közt községi segélyre; és hacsak érdemetlen volta nincs világosan bebizonyitva, joga van panaszkodni, ha az visszatartaná. Az ezen kérdés elhatározására szükséges utánjárás és az adandó segély nagysága, gyakran adnak alkalmat a kitérésre és ha a kérelmező tartozik vele, alkal-

mat ad a részrehajlásra és zsarnokoskodásra a felügyelőnél. Ha a kért segély megadatik, az természetesen háladatosság nélkül fogadtatik el; és ha megtagadtatik, a fél rendesen igaztalanul megsértve látja magát és boszuságot és méltatlanságot érez az ő vele való bánásmód felett.

Az önkénytes jótékonyság szétosztásában semmi ily dolog nem történhetik meg. Az a személy, a ki elfogadja, a háladatosság kellemes érzésének valódi tárgyává lesz; és azok, a kik nem kapnak, semmi lehetőképen nem érezhetik magokat a legkisebb mértékben sem megsértve. Mindenkinek joga van azt tenni, a mit akar a magáéval, és jogosan nem szólitható fel arra, hogy számot adjon, miért ad az egyik esetben és tagadja meg a másikban. Ezen neme az önkényes hatalomnak, mely lényeges az önkéntes jótékonyságnál, adja meg a legnagyobb könnyüséget kiválogatni a segélyre érdemes egyéneket a nélkül, hogy azzal bárminemü rossz következmény járna; és a mellett a legjótékonyabb hatással jár a bizonytalanság azon mértékénél fogva, a melynek szükségképen együtt kell járni vele. A legnagyobb mértékben fontos a szegény általános boldogságára, hogy senki se tekinthessen a könyörületre, mint oly alapra, melyre biztosan támaszkodhatik. Meg kell tanulnia, hogy saját erőfeszitései, saját szorgalma és előrelátása az egyedüli helyes alapok, mire támaszkodhatik; és ha ezek elesnek, a szükségben segély csak észszerü remény tárgya lehet; és még ezen remény alapja is jelentékeny mértékben saját jó magaviseletétől és annak tudatától függ, hogy nem ő keverte magamagát e nehézségekbe restsége vagy oktalansága által.

Hogy jótékonyságunk szétosztásánál erős erkölcsi kötelesség alatt állunk ezen leczkét helyes megkülönböztetés utján bevésni a szegénynél, az oly igazság, a mely felett nem érezhetek semmi kétséget. Ha mindenki teljesen segittethetnék és a szegénység kiüzettethetnék az országból, még a gazdag vagyonának háromnegyedrész kárán is, én lennék az utolsó ember egy szót is szólani az ellen, hogy segittessék mind, és pusztán a nyomor fokát vegyük a segély mértékeül. De mivel a tapasztalás azt hiszem egyetlen kivétel nélkül igazolta, hogy a szegénység és nyomor mindig aránylagosan növekedett a különbség nélküli alamizsnálkodás arányaival, nem vagyunk-e kötelezve azt következtetni, okoskodván, mint rendesen szoktuk, a természet törvényeiből, hogy az annak bizonyitéka, miszerint a szétosztás ezen módja nem helyes gyakorlata a jótevésnek?

A természet törvényei azt mondják szent Pállal: „Ha valaki nem dolgozik, ne is egyék.“ Azt látszanak mondani, hogy nem kell pusztán a gondviselésre támaszkodni. Valóban állandóknak és egyöntetüeknek látszanak abban, hogy világos módon mondják neki, mire számithat és hogy ha megházasodik észszerü kilátás nélkül arra, hogy eltarthat egy családot, várhatja, hogy szükséget fog szenvedni. Ezen utasitásokra, ugy látszik, az emberi természet szervezetéből kiindulólag feltétlen szükség van és azoknak szembeszökőleg jótékony hatásuk van. Hogy ha akár a nyilvános, akár a magán jótékonyság irányitásánál azt mondjuk, hogy bárha egy ember nem dolgozik, mégis ehetik, és ámbár megházasodik a nélkül, hogy képes volna eltartani egy családot, családja mégis eltartatik; szembeszökő, hogy nem csak nem igyekszünk főleg az általános törvényekből folyó részleges bajokat orvosolni, de *szabályosan* és *rendszeresen* igyekszünk ellensulyozni maguknak ezen általános törvényeknek szembeszökőleg áldásos hatásait. És nem tudjuk könnyen megérteni, hogy az Isten ily czélra ültethetett elegendő érzelmet az emberi kebelbe.

Az emberi dolgok nagy folyamán a legjobban alapitott reménységek is gyakran meghiusulnak; és a szorgalom, előrelátás és erény nem csak elesik igaz jutalmától, de meg nem érdemlett bajokba is sodortatik. Azok, a kik igy szenvednek, daczára legjobb igyekezetüknek, hogy elkerüljék azt, és oly okokból, a melyeket nem lehetett várni tőlük, hogy előrelássák, helyes tárgyai a jótékonyságnak. Ezeket segélyezve gyakoroljuk a jóakarat valódi hivatását, azt, hogy szeliditsük az általános törvényekből eredő részleges bajokat; és ennélfogva jótékonyságunk ezen irányitása mellett nem félhetünk semmi rossz következménytől. Ily embereket segitenünk kell tehetségünk szerint bőven és megfelelő módon még akkor is, ha az érdemetlenek sokkal szigorubb nyomorban volnának.

Valóban akkor, ha ezen első igénynek jóakaratunkra eleget tettünk, akkor fordithatjuk figyelmünket a restre és előre nem gondolóra; de az emberi boldogság érdekei a legvilágosabban megkövetelik, hogy a segély, a mit adunk, ne legyen tulbő. Talán nagy óvatossággal magunkra vállalhatjuk enyhiteni a büntetést, a melyet szenvednek a természet törvényeitől, de semmi módon sem elháritani azt teljesen. Azok megérdemelten vannak a társadalom lépcsőzetének legalján; és ha felemeljük őket ezen helyzetből, nem csak szembeszökőleg eltévesztjük a jótékonyság végczélját, de a

legvakmerőbb igaztalanságot követjük el azok ellen, a kik felettük vannak. Azok semmi módon se legyenek képesek oly sokat megszerezni az élet szükségleteiből, a mennyi a közönséges munkabérek által megszerezhető.

Szembeszökő, hogy ez okoskodások nem alkalmazhatók a sürgős szükség oly eseteiben, a melyek szerencsétlen véletlenekből erednek, restség vagy előre nem látás szokása nélkül. Ha egy ember eltöri lábát vagy karját, nem kell megállani kutatni erkölcsi jellemét, mielőtt segélyére sietnénk; de ez esetben teljesen következetesek vagyunk és a hasznosság próbaköve teljesen igazolja eljárásunkat. A legkisebb megkülönböztetés nélkül ajánlva fel ily esetben segélyünket, igen kis veszélyben forgunk arra nézve, hogy az embereket felbátoritsuk eltörni karjukat vagy lábukat. A hasznosság próbaköve szerint az a nagy helyeslés, a mit Krisztus hallatott a jó szamaritánus magaviselete felett, a ki követte jóindulatának közvetlen parancsát segiteni egy idegent, egy véletlen sürgős szükségében, a legkisebb mértékben sem mond ellent szent Pál kifejezésének: a ki nem dolgozik, ne is egyék.

Azonban semmi esetben sem kell elszalasztani a jelen alkalmat jó cselekedetre azon puszta feltevés alapján, hogy valószinüleg találnak érdemesebb kérelmezőre. Minden kétes esetben felállitható biztosan kötelességünk gyanánt követni jóindulatunk természetes ösztönét; de hogy ha észszerü lények gyanánt kötelességünk teljesitésében tekintettel vagyunk cselekedeteink következményeire is, saját és mások tapasztalataiból levonhatjuk azon következtetést, hogy jóltevésünk gyakorlata egy módon ártalmas és más módon jótékony hatásaiban, akkor bizonyára, mint erkölcsi tényezők kötelezve vagyunk természetes hajlandóságainkat az egyik irányban megzabolázni és arra bátoritani és azt a szokást venni fel, hogy gyakoroljuk azokat a másik irányban.

XI. FEJEZET.

A szegény helyzetének javitására való különböző tervezetek tárgyalása.

Alamizsnálkodásunk szétosztásánál, vagy minden kisérletben, a melyet a társadalom alsóbb osztályainak helyzete javitására teszünk, van egy más pont is ezen munka főtárgyára vonatkozásban, a mire különösen kell figyelnünk. Semmi módon nem kell semmit tennünk, a mely egyenesen felbátorithat a házasodásra, vagy bár-

mely szabályos és rendszeres módon elháritja a körülmények azon egyenlőtlenségét, a melynek mindig léteznie kell a nőtlen ember és a családos ember közt. Azon irók, a kik a népesedés törvényét leginkább értették meg, szerintem mindnyájan igen fontos hibába estek ezen pont felett.

Sir James Stewart, a ki teljes tudatával volt annak, a mit ő hibás sarjadéknak és azon nyomornak nevez, a mely a tulbő népesedéssel jár együtt, ajánlja azt, hogy — daczára a lelenczházak általános intézményének, — vegyék el bizonyos viszonyok közt a gyermekeket szüleiktől és tartsák el őket az állam költségén és különösen jajgat a viszonyok egyenlőtlenségén a házas és nőtlen emberek közt, a mely annyira rossz arányban van megfelelő szükségleteikkel.[1] Elfeledi ezen esetekben, hogy ha a lelenczházak szaporitására vagy némely házas személyek gyermekeinek eltartására való felbátoritás nélkül, és a mellett, hogy nagy pénz hátrányok ne hozassanak a a házas emberek részéről, a népesedés mégis bőséges lesz, a mi világos abból, hogy a szegények nem képesek eltartani gyermekeiket, az világos bizonyitéka annak, hogy a munkafentartásra rendelt alapok nem képesek kellőleg ellátni egy nagyobb népességet, és hogy ha a szaporodásra további felbátoritás adatik és a gátak leromboltatnak, az eredmény egy vagy más uton azon bünös sarjadék megszaporodása lesz, a melyet ő oly helyesen kárhoztat.

Townsend, a ki az ő „Dissertation on the Poor Laws"-jában ezen tárgyat nagy ügyességgel és elmeéllel tárgyalta, oly javaslattal végzi, a mely szerintem megsérti ezen elveket, a melyeken ő oly jól okoskodott. Azt óhajtja, hogy a jótékony társaságok vagy közjótékony intézetek, a melyek most önkéntesen állittattak fel sok községben, tétessenek kötelezővé és általánosakká, és javasolja szabályul, hogy a nőtlen ember keresetének egynegyedrészét és a házas ember négy gyermekkel csak harminczadrészét fizesse.[2]

Először is meg kell jegyeznem, hogy azon pillanatban, a mikor ezen fizetések kötelezőkké tétetnek, azoknak szükségképen ugy kell hatniok, mint a munkára vetett egyenes adóknak, a melyek, a mint Smith Ádám helyesen jegyzi meg, mindig és a legtékozlóbb módon a fogyasztó által fizettetnek meg. A földbirtoki érdek ennélfogva kevés segélyt nyerne ezen tervből, de ugyanazon összeget fizetné, mint jelenleg, csakhogy a munka és az áruk emelkedett

[1] Political Economy I. köt., I. könyv, XIII. fej.

[2] Dissertation on the Poor Laws 89. lap. 2-ik kiadás 1787.

árában községi adók helyett. Ilynemü kényszer fizetésnek mindig mindazon rossz hatásának meg kell lennie, mint a miket a jelen segélyezési rendszer bir, és bár névben megváltozva, mégis meg lesz benne a szegény törvények lényeges szelleme.

Tucker kanonok némi megjegyzéseiben egy Pew által javasolt hasonló természetü tervezet felett megjegyzi, hogy sok beszéd és gondolkodás után a tárgy felett azon meggyőződésre jutott, hogy önkéntes társaságok és nem kényszer gyülekezetek kellenek. Az önkéntes aláirás olyan, mint adó a fényüzésre, és nem emeli szükségképen a munka árát.

Azt is meg kell ujra emlitenünk, hogy egy kis terjedelmü önkéntes társulatban, a mely felett minden egyes tag gyakorolhat felügyeletet, nagyon is valószinü, hogy az eredeti megegyezések mind pontosan megtartatnak, vagy ha nem, legalább mindenkinek meg van a joga visszavonulni az egylettől. De egy általános kényszer fizetéstől, a minek szükségképen nemzeti rendszernek kell lenni, nincs semmi biztositék az eredeti megegyezés megtartására; és hogy ha az alapok nem elegendők, a mi bizonyára be fog következni, ha minden rest és elzüllött beleértetik, a helyett, hogy csak néhány a legszorgalmasabb és a legelőrelátóbbak közül, mint jelenleg, nagyobb aláirást kellene valószinüleg követelni, és senkinek sem volna joga megtagadni azt. A baj igy folyton nőne, mint a hogy a szegény-törvények okozzák most. Valóban, ha az adott segély mindig részletezve volna és semmi módon nem növelhető, mint a jelenlegi önkéntes egyesületeknél, az bizonyára szembeszökő előny volna; de ugyis azon előny teljesen elérhető volna a községi adók által összegyüjtött összegek hasonló elosztása által. Egészben véve tehát ugy tetszik nekem, hogy ha a jótékony egyletek általánosakká és kötelezőkké tétetnének, az csupán különböző beszedési módja volna a községi adóknak, és bármely különös felosztási mód ép ugy behozható volna az egyik, mint a másik módszer mellett.

Azon javaslatra tekintettel, hogy a magános emberek heti keresetüknek negyedrészét fizessék be és családdal biró házasemberek csupán harminczadrészét, az szembeszökőleg ugy működnék, mint erős birság a nőtlenekre és magas jutalom a gyermekekre és ennélfogva egyenes ellentétben volna azon általános szellemmel, melyben van Townsend jeles értekezése irva. Mielőtt bemutatja e javaslatot, általános elvül állitja fel, hogy egy segélyezési módja sem lehet jó a szegénynek, a mely nem szabályozza

a népesedést a munkakereslettel;[1] de ez a javaslat világosan oda czéloz, hogy felbátoritsa a népesedést minden tekintet nélkül a munkakeresletre és megbünteti a fiatalembert azon eszélyességért, hogy tartózkodik a házasságtól talán oly időben, a mikor ez a kereslet oly kevés, hogy a munkabérek teljesen képtelenek egy család eltartására. Én ellene lennék bárminő kényszeritő rendszernek a szegényre nézve; de bizonyára, ha a nőtlen emberek kötelezteténének fizetni valamit a házassági állapot jövő igényeihez hozzájárulásul, kell, hogy igazság szerint kapjanak nélkülözésök korszakához viszonyitva valamely előnyt is és az a férfi, a ki keresete egy negyedrészét pusztán egy évig adta oda, nem helyezhető egy szinvonalra azzal, a ki ez arányt tiz évig fizette.

Young Arthur legtöbb művében világosan látszik érteni a népesedés törvényét és teljesen tisztában van azon bajokkal, a melyeknek szükségképen kell következniök a nép megszaporodásából a munkakeresleten és a kényelmes megélhetési eszközökön túl. Az ő „Tour through France“ művében különösen kidolgozta ezen kérdést és legjobban megmutatta a nyomort, a mely származik azon országban a tulajdon tulságos nagy felosztása által okozott népességi többletből. Ilyen szaporodást ő helyesen pusztán a nyomoruság szaporodásának nevezi. „Párok házasodnak és szaporodnak csupán, gondolván, nem birván valóban megélni; megszaporodnak a városok és gyárak keresletén túl; és a következmény nyomor és a nem elegendő táplálkozásból származó betegségek miatt elhalók nagy száma.“[2]

Egy más helyen idéz egy igen érdekes részletet a koldulás tárgyában kiküldött bizottság jelentéséből, a mely érezvén a tulnépesedésből beálló bajokat, igy következtet: „Il faudrait enfin necessairement que le prix de travail baissât par la plus grande concurrence des travailleurs, d'ou resulterait une indigence complete pour ceux qui ne trouveraient pas de travail, et une subsistance incomplete pour ceux mème auxquels il ne serait pas refusé.“ És — megtéve megjegyzéseit e ponton — igy folytatja: „Franczia-ország maga kétségbevonhatlan bizonyitékát szolgáltatja ezen érzelmek igaz voltának; ezért én világosan azon véleményben vagyok azon tapasztalatokból, a melyeket tettem az ország mindegyik tartományában, hogy népessége annyival tul van szorgalma és mun-

[1] 34. l.

[2] Travels in France I. köt., XII. fej., 408. l.

kája arányán, hogy sokkal hatalmasabb és végtelenül sokkal virágzóbb volna, ha öt vagy hat millióval kevesebb volna lakossága. Túl nagy népessége folytán minden részében oly képeit szolgáltatja a nyomornak, a mi teljesen érthetetlen a nemzeti boldogság azon foka mellett, a melyet képes volt elérni még a régi kormányzat alatt is. Oly utazó is, a ki az ilynemü dolgok iránt kevésbbé figyelmes, mint én voltam, kell, hogy lássa minden fordulásnál a nyomor szembeszökőbb jeleit. Hogy ezek létezzenek: senki sem csodálkozhatik rajta, a ki meggondolja a munka és az élelmiczikkek árát és a nyomort, a mibe a buza árának csak kis emelkedése is dönti az alsóbb osztályokat.“ [1]

„Ha látnátok — igy szól — egy kerületet oly kevés nyomorral, a mennyi csak lehetséges a franczia régi kormányzat politikai rendszere mellett, bizonyára elmennétek oda, a hol egyáltalában nincsenek kisbirtokosok. Meglátogatnátok Beauce, Picardia, Normandia és Artois egyes részeinek nagy birtokait és nem találnátok több népességet, mint a mi rendesen van alkalmazva és szabályosan fizetve; és ha ily kerületekben, ezen szabály daczára, mégis találnátok sok nyomort, mint husz az egyre, oly bizonyos, hogy az oly községben van, a melynek van közföldje, mely készti a szegényt, hogy legyen marhája, legyen tulajdona és ennek folytán legyen nyomora. Ha belementek ily politikai vándorlásba, végezzétek azzal, hogy nézzétek meg Angliát és én mutatok nektek egy paraszt osztályt jól ruházva, jól táplálva, eleget iva a feleslegből, jó lakással és jó móddal; és ezek közt még sincs ezer közt egy sem, a kinek földje vagy marhája volna. [2] Egy kicsivel tovább, a házasodásra való felbátoritást illetőleg igy szól Franciaországról: „Az ország legnagyobb baja, hogy oly nagy lakossága van, a melyet sem nem alkalmazhat, sem nem táplálhat; miért bátoritja fel hát a házasságot? Azért akartok több embert tenyészteni, mert már is több van, mint a mivel tudtok mit tenni? Oly nagy a verseny az élelemért, hogy emberek éhenhalnak vagy nyomorognak; és felbátoritjátok több születését, hogy növekedjék e verseny. Gyakran lehetne kérdezni, nem volna-e helyes az ellenkező politikát követni; vajjon nem kellene-e nehézségeket tenni azok házasodása elé, a kik nem képesek kitüntetni, hogy ők birnak kilátással eltartani a gyermekeket, melyek azok gyümölcsei lesznek? De miért bátori-

[1] Travels in France I. köt., XVII. fej., 469 l.

[2] Ugyanaz. 471. l.

tani fel a házasságokat, a melyek bizonyosan bekövetkeznek minden oly viszony közt, a melyben be kell következniök. Nincs egyetlen egy példa sem arra, hogy a hol előbb meg volt a rendes alkalmazás bőségesen, a házasságok ne követték volna azt aránylagos mértékben. Ennélfogva a politikájok legjobb esetben is haszontalan és lehet veszedelmes is.“

Egyszer oly világosan megértvén a népesedés törvényét, hogy azokat és más hasonló véleményeit a tárgyról hasonlóul igaz és fontos modorban kifejezte, nem kevéssé meglepő ugy találni, hogy Young egy röpiratban, melynek czime: „The Question of Scarcity plainly stated and Remedies considered“ (közzétéve 1800 ban), azt jegyzi meg, hogy „azon eszközök, a melyek talán mindannyi közt a legbiztosabban hatnak a jövő szükségeket, a melyek a szegényre oly lesujtók, mint a jelenlegi, meggátolni, az volna: biztositani az országban minden vidéki munkásnak, a kinek három vagy több gyermeke van, egy acre földet burgonyára és elegendő legelőt egy vagy két tehén tartására . . . Ha mindenkinek meg volna elég nagy burgonyaföldje és tehene, a buza árának csak egy kicsivel több hatása volna reájuk, mint van irlandi sorsosaikra.“

„Mindenki elismeri, hogy a rendszer jó, de a kérdés az, hogy vitessék az keresztül.“

Egyáltalában nem voltam tudatával annak, hogy e rendszer jó volta oly általánosan el van ismerve. Magam részéről erősen tiltakozom, hogy engem is beleértsenek a mindenki kifejezés alá, mert én ezen rendszer elfogadását olyannak tekintem, mint a legkegyetlenebb és legvégzetesebb csapást a nép alsóbb osztályai boldogságára az országban, a mely valaha elkövettetett.

Young azonban tovább igy folytatja: A tárgy nagyságánál fogva nem kell tekinteni más nehézségre csak arra, a melyek legyőzhetetlenek: egy ilyen sem fog azonban valószinüleg előfordulni, ha valami olyan, mint a következő eszközök vétetnek alkalmazásba:

I. A hol közlegelők vannak, ott adjunk a munkás embernek, a kinek — gyermeke van, jogot, földet követelni családjához arányban, hogy hasittassék ki a községi tisztviselők stb. által és egy tehén vételét. Az ilyen munkás mindkettőt megkapván, élte tartamára fizet 40 shillinget évente, mig a tehén ára stb. vissza van fizetve; halála után menvén ez a legszámosabb családu munkásra — shilling évi fizetésért, adván hetenkint — schillinget elődje özvegyének.

II. A munkásoknak igy legyen joga földet kérni családjuk aránya szerint és tehénvételt, mig az igy oda adott föld a községi terület részét képezi.

III. Azon községekben, hol nincsenek közföldek, vagy megfelelő minőségü földek, mindegyik — gyermekkel biró lakos, a kinek kunyhójába nem jut meghatározott időben elegendő föld egy tehéntartásra és egy fél acre föld burgonya alá tisztességes átlagos bér mellett, a mely ellen a megyegyüléshez lehessen folyamodni, legyen feljogositva követelni — shillinget hetenkint a községtől minden gyermek után, mig az illető föld kiadatik: a földesurakra és bérlőkre nézve a kötelesség azt megadni. Teheneket keritsen a község évenkénti törlesztésekre.[1]

A nagy czél az, hogy tej és burgonya által elvonassék a vidéki szegények nagyrésze a buza fogyasztásától és adassék neki ép oly egészséges és tápláló pótlék, a mely annyira független ugy a természetes, mint a mesterséges drágaságoktól, a mennyire csak a Mindenható bölcsessége megengedi.[2]

Vajjon nem hatna-e ez a tervezet a legegyenesebb módon ugy, mint felbátoritás a házasságra és jutalom a gyermekekre, a melyet pedig Young maga oly sok igazságossággal kárhoztatott franczia országi utazásaiban? és gondolja-e ő komolyan, hogy lehetséges dolog volna ez országban tejen és burgonyán táplálni a nép tömegét és annyira függetlenekké tenni a gabonaártól és munkakereslettől, mint sorsosaikat Irlandban?

Franczia országban és Irlandban a nép alsóbb osztályai szegénységének és nyomorának különös oka az, hogy egyik országban a tulajdon tulságos felaprózása, a másikban a kunyhó és burgonya megszerzésének könnyüsége miatt oly népesség hozatott létre, a melyet nem keresett az országban levő tőke és foglalkozás mennyisége; és a minek természetesen az kellett, hogy legyen következése, mint igen helyesen mondatott a koldulás tárgyában kiküldött bizottság jelentésében, hogy általában csökkentené a tulnagy verseny folytán a munkaárat, a miből következni kellett a teljes inségnek azok részére, a kik nem tudnak munkát találni, és nem elegendő ellátást még azok részére is, kik találnak.

Young tervezetének szembeszökő irányzata az, hogy felbátoritván a házasságot és olcsó eledelt adván függetlenül a buza

[1] 78. l.
[2] 79. l.

árától és a munkakereslettől, a nép alsóbb osztályait teljesen ezen helyzetbe hozza.

Mondható talán, hogy szegénytörvényeink jelenleg szabályosan bátoritják fel a házasságot és a gyermekeket, a segélyt a családok számához aránylag adván és hogy az a tervezet, a mely annak pótlására javasoltatik, csupán ugyanazon dolgot tenné kevésbbé kifogásolható módon. De bizonyára arra, hogy törekedjünk megszabadulni a szegénytörvények bajától, nem kell megtartani legveszélyesebb tulajdonságukat, és Youngnak ép ugy tudni kell, mint én tudom, hogy a főok, a miért mindig eredménytelennek találtattak a szegénytörvények a szegény segélyezésére az, hogy felbátoritják azt a népességet, mely nincs a munkakereslet által szabályozva. Maga Young kifejezetten észreveszi a hatást Angliában és megjegyzi, hogy daczára gyárai felül nem mult boldogulásának, „a népesedés gyakran nagyon is gyors, a mint világosan látjuk a szegényadó gyors szaporodásában a vidéki falvakban.“ [1]

De a tény az, hogy Young tervezete összehasonlitáson tul hatalmasabb volna felbátoritani a népesedést a munkakeresleten tul, mint jelenlegi szegénytörvényeink. Egy dicséretre méltó vonakodás a községi segély elvétele ellen, a mely részben a még ki nem halt függetlenségi érzelemből ered, részben pedig azon kellemetlen mód folyománya, a mint a segély adatik, kétségkivül elriaszt sokakat a házasodástól azon bizonyossággal, hogy a községre esnek; és a születések és házasságok aránya az egész lakossághoz, a melyet fentebb jeleztünk, világosan mutatják, hogy a szegénytörvények nem bátoritják fel annyira a házasodást, a mint azt elmélet szerint várhatnók. De a dolog nagyon más volna, ha a munkásnak, a ki korai házasodásra gondol, azon dologházak és községi tisztviselők rettenetes képe, a melyek most elijesztik elhatározásától, kicseréltetnék a saját föld és tehén kellemetes látományával. Ha a tulajdon szeretete, a mint Young ismételve mondja, készteti az embert soknak megtételére, igazán csodás volna, ha nem késztetné megházasodni; oly dologra, a melyre, hogy van hajlandósága, a tapasztalatból tudjuk.

Az a népesség, a mely ily módon hozatnék létre, eltartatnék a burgonya nagyobb foku tenyésztése által, és természetesen teljesen minden viszonyon kivül állana a munkakeresletben. A dolgok jelen állásában, daczára iparunk virágzó állapotának, és a népesedés

[1] Travels in France I. köt., XVII., 470. l.

számos akadályának, nincsen egyetlen gyakorlati feladat sem oly nehéz, mint foglalkozást találni a szegénynek; de ez a nehézség szembeszökőleg sulyosbitva volna szászszorosan az igy javasolt viszonyok közt.

Irlandban, vagy bármely más országban, a hol a rendes élelem a burgonya, és minden ember, a ki óhajt megházasodni, kaphat egy darab földet, a mely, ha ezen növény termesztetik rajta, képes eltartani egy családot, mindaddig lehetne tanulmányokat jutalmazni a szegények foglalkoztatásának legjobb módjáról, mig csak a kincstár üressé válna; de mégis van valami gát a népesedés emelkedésének, mely a dolgok ezen állásában is előfordul, a valódi természeti lehetetlenségé.[1]

Young azt gondolja, hogy ha a nép tejen és burgonyán él, függetlenebb lesz a szükségtől, mint jelenleg; de hogy miért legyen igy a dolog, én valóban nem tudom megérteni. Kétségkivül az a nép, mely burgonyán él, nem lesz nagyon háborgatva a buza drágasága által; de hát van valami ellenmondás, ha felteszszük, hogy a burgonyatermésnél áll be a hiány? Azt hiszem, általánosan ugy tudjuk, hogy inkább alá van vetve a téli idő alatt a kárszenvedésnek, mint a gabona. Miután sokkal nagyobb mennyiségü élelmet ad egy adott földdarab, ha burgonyával van beültetve, mint bármi más nemü művelés alatt, természetesen az fog történni, hogy ezen művelés behozatala után némi időre a nép munkásosztályai általános eledeleül nagyobb mennyiség fog termeltetni, mint a mire szükség van, és bőségben fognak élni. Young az ő franciaországi utazásaiban megjegyzi, hogy: „Azon kerületekben, a melyeknek nagy mennyiségü müveletlen földjük van a termékenység bizonyos fokával, mint a Pyrénei hegyek alján, oly községekhez tartozva, a melyek készek eladni azokat, a takarékosság és szorgalom, a letelepülés és házasodás kilátásával bátoritva, nagy mértékben virágzik; ezeken a környékeken valami amerikaias növekedés van, és ha a föld olcsó, kevés nyomor található. De mivel a szaporodás ily viszonyok közt gyorsan halad előre, az élelmezés

[1] Dr. Crumpe jutalmazott tanulmánya a legjobb eszközökről foglalkozást találni a népnek, jeles értekezés és sok nagyon becses anyagot tartalmaz; de mig az ország tőkéje nem lesz jobb arányban a népességhez, teljesen képzelgős eredményt várni bármily ilynemü tervtől. Erősen hajlandó vagyok azt hinni, hogy a közönségesebb irlandi rest és lázongó szokásai soha sem fognak megjavulni, mig a burgonyarendszer képesiti őket annyira megszaporodni a munka rendes keresletén túl.

végső határa nagy nyomorral jár együtt; a mint a töretlen földek drágábbak lesznek, vagy a jobb részek már eladattak, vagy a megszerzés nebezebbé lett; mindezen esetekkel magam is találkoztam ezen hegyek közt. Azon pillanatban, a mikor ily akadály áll be, az ily nép nyomora arányban fog állani azon gyorsaság és erőteljességgel, a mely bátoritotta a szaporodást.[1]

Ezen leirás teljesen fog találni arra is, a mi állana be abban az országban is, ha a föld apró darabjai kiosztatnának a köznép közt és általános élelmezésekül a burgonya hozatnék be. Egy időre áldásosnak látszhatnék a változás, és természetesen a tulajdon eszméje kezdetben nagyon is elfogadhatónak tetszenék a szegény részéről, de a mint Young mondja egy más helyen: „Most már elérkeztek a határhoz, a melyen tul a föld, akárhogy művelitek is, nem fog táplálni több szájat; és ha azon egyszerü szokások, a melyek bátoritanak a házasodásra, mégis fenmaradnak — mi lesz akkor a következmény más, mint a képzelhető legborzasztóbb nyomor?“[2]

Ha a közvagyon mind elosztatott és nehézségek kezdenek támadni a burgonyaföldek szerzésénél, a korai házasságok szokása, a mely meghonosul, fogna legválogatottabb nehézségeket okozni; és ha a népesség növekvése és az élelmi czikkek csökkenése folytán a burgonya átlagos termése nem volna nagyobb, mint az átlagos fogyasztás, a burgonyahiány minden tekintetben ép oly valószinü volna, mint most a buzahiány; és a mikor az beállana, minden összehasonlitáson tul borzasztóbb volna.

Ha egy ország köznépe főleg a legdrágább gabonával táplálkozik, mint Angliában buzával, nagy segédeszközök vannak szükség idején; és árpa, zab, rizs, olcsó leves és kolompér mind olyanokul jelentkeznek, mint olcsóbb és mégis egészséges czikkek a táplálkozásra; de ha rendes élelmök a legalsóbb e fokozatban, ugy látszik, hogy teljesen segédeszköz nélkül vannak, kivéve a fák leveleit, mint a szegény svédek, és nagy részöknek szükségképen éhen kell halniok.

A munkabérek mindig főleg azon arány által szabályoztatnak, melyben áll a munkakinálat a kereslethez. És mivel burgonyarendszeren a kinálat több mint elegendő lesz igen hamar a kereslethez, és ez a kinálat igen olcsó áron szerezhető meg azon élelem olcsó-

[1] Travels in France I. köt., XVII., 409. l.

[2] Ugyanaz.

ságánál fogva, a mely eltartja azt, a munka rendes ára igen hamar, főleg a burgonya ára által lesz szabályozva a jelenlegi buzaár helyett, és Irland piszkos és nyomorult kunyhói természetesen következnének.

Ha a munkakereslet alkalmilag felülmulja a kinálatot, és a bérek a legdrágább gabona által vannak szabályozva, azok rendesen olyanok lesznek, hogy helyet hagynak másra is az élelem mellett és a köznép képes lesz illendő házakra és illendő ruházatra tenni szert.

Azon ellentétben a franczia és angol munkások állapota közt, a mit Young állitott fel, ha az bármely mértékben közel áll az igazsághoz, az előny Anglia részén szabatosan és kizárólag ezen két körülmény által okoztatott, és hogy ha a tej és burgonyarendszer fogadtatnék a köznép rendes ételeül, ezen körülmények teljesen megváltoznának ugy, hogy a munkakinálatot folyvást nagy többletben tartaná a kereslet felett, és a munkabéreket a legolcsóbb élelem szabályozná, az előny tüstént elveszne, és a jóakarat semminemü erőfeszitése nem volna képes a legáltalánosabb és legborzasztóbb nyomort meggátolni.

Ugyanezen elv szerint semmi módon nem volna tanácslatos, hogy Rumford gróf olcsó levesei fogadtassanak el a köznép általános táplálékaul. Vannak oly kitünő találmányok, a melyek jók a közintézeteknek és alkalmi segédeszközöknek, de ha egyszer általában elfogadtatnának a szegény által, lehetetlen volna megakadályozni azt, hogy a munka ára általuk szabályoztassék, és a munkás, ámbár eleinte talán lehet többje is, hogy megtakarithat más költségekre is az élelmen kivül, utoljára is többet kellene takarékoskodnia, mint előbb.

A kivánatos dolog, a köznép boldogsága szempontjából az, hogy rendes élelmük legyen drága és a bérek szabályoztassanak az által, de szükség vagy alkalmi nyomor esetén az olcsóbb élelem könnyen és készen elfogadtassék.[1] Azon czélból, hogy az átmenet könnyebb legyen, és ugyanakkor hasznos megkülönböztetés tétessék azok közt, a kik községi segélyből éltek, és a kik nem, azt hiszem, hogy egy terv, a melyet Young javasol, igen elfogadható volna. Ez az: „törvényt hozni, a mely megtiltaná segélyt adni, a mi az

[1] Bizonyosan kivánandó, hogy Angliában minden kunyhónak legyen kertje, telerakva zöldséggel. Egy kis változatosság az élelemben minden szempontból használ. A burgonya kétségkivül igen becses segédeszköz, bár én igen sajnálnám, ha az volna munkásaink főtépláléka.

élelmet illeti, másként, mint burgonyában, rizsben és levesben, nem csupán mint időleges rendszabály, de állandóan.“ [1]

Nem gondolom, hogy ez a tervezet szükségképen behozná ezen czikkeket az alsóbb osztályok rendes élelméül; és ha csak ugy van javasolva, mint átmenet nekik a nyomoruságon, hogy azt könnyebbé tegye, és ugyanakkor feltünőbb elválasztó vonal huzassék, mint jelenben van a segélyezett és független közt, igen jótékony hatása lehet.

Mivel el van ismerve, hogy a kenyér és burgonya vagy olcsó levesek behozatala a nép alsóbb osztályainak rendes táplálékául leszállitanák a munka árát, talán valami számitó politikus javasolhatná, hogy fogadjuk el a rendszert azért, hogy Európa piaczán leversenyezhessük az idegent. Nem irigyelném az érzelmeket, melyek ily javaslatot teremtenek. Valóban nem tudok semmi elitélhetőbbet gondolni, mint azt az eszmét, hogy tudva kárhoztassuk le az ország munkásait Irland nyomorára és nyomorult kunyhóira azért, hogy valamivel több posztót és vásznat tudjunk eladni.[2] A nemzetek

[1] Question of Scarcity etc. 80. l. Ez megtehető, legalább a dologházaknál. Ha segitjük a szegényt saját házánál, akkor az némi gyakorlati nehézséggel jár.

[2] Ezen megjegyzésben a legkevésbbé sincs szándékom Youngra utalni, a ki, erősen hiszem, nagyon óhajtja a nép alsóbb osztályának helyzetét javitani, bár nem gondolom, hogy tervezetének ez az eredménye volna. Ő vagy nem látta azon következményeket, a melyektől én félek, vagy jobb véleménynyel van a köznép jólétéről Irlandban, mint én. Irlandi utjában nagyon meglepetve látszott a burgonya nagy mennyisége által, a mi nekik megvolt és a szükség minden félelmének hiányától. Ha 1800-ban vagy 1801-ben utazott volna, benyomásai ezen tárgyról igen mások lettek volna. Azon könnyüség miatt, a melylyel eddig lehetett Irlandban burgonyaföldeket szerezni, a szükség bizonynyal ritka volt és a rendszer egész hatását nem érezték, bár bizonyára érezték annyira, hogy az nekik is nagyon kevéssé kivánatosnak látszassék.

Young azóta részletesebben kifejtette eszméjét egy ily czimü röpiratban: „An Inquiry into the Propriety of applying Wastes to the better Maintenence and Support of the Poor.“ De a benyomás az én elmémre még mindig ugyanaz és ugy tetszik, hogy arra van számitva, hasonlóvá tenni ezen ország lakosainak helyzetét az irlandi alsóbb osztályaiéval. Young, ugy látszik, a legmegfoghatatlanabb módon elfelejtette minden általános elvét e tárgy felett. A szegény ellátásának kérdését ugy tárgyalta, mintha az egyedül az volna: hogy lehet a legolcsóbb és legjobb módon ellátni a nép *egy adott számát*. Ha ez lett volna az egyedüli czél, nem kellett volna rá annyi száz év megoldani azt. De a valódi kérdés az: hogy lehet gondoskodni a szükséget szenvedőkről oly módon, hogy meggátoljuk számuk folytonos szaporodását? és nyilván fel fog tünni az olvasónak, hogy az a terv, földet és tehenet adni nékik, nem

vagyona és hatalma utoljára is csak azért kivánatosak, mert hozzájárulnak a boldogsághoz. Ezen szempontból én legtávolabbról sem vetném meg őket, ugy tekintvén általában, mint feltétlenül szükséges eszközöket a czél elérésére; de ha valami különös oly eset fordulna elő, a hol azok egyenes ellentétben állanának egymással, észszerüleg nem kételkedhetünk rajta, melyiknek kell adnunk az előnyt.

Szerencsére azonban még a legszükebb politikai felfogás szerint is ily rendszer elfogadása nem volna czélravezető. Mindig megjegyeztetett, hogy azok, a kik saját tulajdonokon dolgoznak főleg, igen hanyagul és nem szivesen dolgoznak, ha másokért dolgoznak; és szükségképen elő kell fordulni annak, hogy ha, valami igen olcsó élelem általános elfogadása folytán egy ország lakossága jelentékenyen tulszaporodik a munkakeresleten, a restség és forrongás oly szokásai fognak meghonosodni, a melyek különösen kedvezőtlenek lesznek az ipar virágzó állapotának. Daczára a munka olcsóságának Irlandban kevés gyár van olyan, a mely képes volna azon országban külföldre eladni oly olcsón, mint Angliában és ez nagy mértékben azon szorgalmas szokások hiányának tulajdonitható, a melyek csak a rendes alkalmazás által honosithatók meg.

XII. FEJEZET.[1]

Ugyanazon tárgy folytatása.

A társadalom azon növekvő része, a mely az utóbbi években szorult rá részben vagy teljesen a községi segélyre, együtt a szegényadók növekvő terhével a földbirtokra hosszu időn át fokozatos változást hozott létre a közvéleményben azon eredményekre vonatkozólag, a melyek származnak a társadalom munkásosztályaira és a társadalomra általában a szegényről való törvényes gondoskodásból. De az a nyomor, a mely az 1814-iki békét követte és az a nagy és hirtelen nyomás, a melyet az gyakorolt a községi adókra, ezt a változást igen feltünő módon siettette. Igazságosabb és felvilágosodottabb nézetek e tárgyról naponta nyernek tért,

igérhet sok eredményt e tekintetben. Ha utoljára is minden közföld felosztatott, a szegény-törvények mégis érvényben maradnának, semmi jó ok nem volna felhozható, miért ne lennének kevés év mulva az adók oly magasak, mint jelenleg, függetlenül mindattól, a mit a föld és tehén vásárlására forditottak.

[1] Irva 1817-ben.

azon nehézségek, a melyek a szegény törvényes ellátásával együtt járnak, jobban megértetnek és általánosabban elismertetnek és oly vélemények jelennek meg most nyomtatásban és hallhatók társalgás közben, a melyeket husz év előtt csaknem ugy tekintettek volna, mint árulást az állam érdekei ellen.

A közvélemény ezen változása, a pillanat szigoru nyomása által támogatva, a figyelem rendkivüli mérvét forditotta a szegénytörvények tárgyára; és mivel el van ismerve, hogy a jelen rendszer lényegesen hibás volt, különböző tervek javasoltattak vagy helyette vagy módositásul. Hasznos lehet kutatni röviden, mennyire képesek azon tervek, a melyek eddigelé már közzététettek, elérni azt a czélt, a melyet javasolnak. Általában azt gondolják, hogy valami fontos rendszabály lesz a közvélemény jelen állapotának eredménye. Bármely ily rendszabály állandó sikeréhez feltétlenül szükséges, hogy alkalmazkodjék némi mérvben a nehézség valódi forrásához; és mégis van ok félni, hogy daczára a tárgy jelenlegi helyesebb ismeretének, ez a pont nem vétetik tekintetbe.

Azon tervezetek közt, a melyek jelentékeny mérvben felizgatták a közfigyelmet, az egyik az Owené. Már felhivtam a figyelmet Owen némely nézetére egy fejezetben az egyenlőség rendszereiről és szóltam az ő tapasztalatáról azon tisztelettel, a mely jogosan megilleti. Ha a kérdés az volna csupán, hogy lehet ellátni, táplálni és növelni a legjobb módon 1200 emberből álló társaságokat, akkor talán kevés embernek volna inkább igénye a figyelembevételre, mint Owennek; de azon tervezetben, a melyet ő javasol, ugy látszik teljesen figyelmen kivül hagyja azon kérdés természetét, mely megoldandó. Ez a kérdés az: *Mint lehet gondoskodni azokról, a kik szükségben vannak, oly módon, hogy meggátoljuk számuk folytonos növekedését és azon arány rosszabbodását, a melyben állanak az egész társadalomhoz.* És meg kell engedni, hogy Owen tervezete nemcsak nem tesz a legkisebb közeledést sem ezen czél elérésére, de ugy látszik különösen alkalmas egy teljesen ellentétes czélt, vagyis növelni és sokasitani a szegények számát.

Ha azon szervezetek, a melyeket javasol, valóban az ő látszólagos czélzatai szerint kezeltetnének, a természet rendje és a gondviselés utasitása valóban a legfeltünőbb módon felfordittatnék, és a rest és tékozló helyeztetnék oly viszonyok közé, melyben méltán volna a szorgalmas és erényes irigységének tárgya. Az a munkás, vagy iparos, a ki most rosszul lakik és rosszul ruházkodik és kény-

telen naponta tizenkét órát dolgozni, hogy fentartsa családját, nem birna többé indokkal, hogy folytassa erőfeszitéseit, ha a jutalom azok abbahagyására és a községi segély kérésére jó lakás, jó ruházkodás, minden gyermekének eltartása és nevelése volna, és ezenfelül az egészségtelen gyárban való tizenkét órai nehéz munka ki volna cserélve egy csinos gazdaságban való négy vagy öt órai könnyü mezőgazdasági munkával. Ezen kisértések alatt, az uj intézetekbe való évi bemenetelek száma a munkás- és gyáros-osztályokból együtt a társaságokban bentlevők gyors szaporodásával, igen hamar teljesen képtelenné tenné az első földvásárlásokat eltartásukra. Több földet kellene venni, és uj telepitéseket képezni; és ha a társadalom felsőbb osztályai kötelezve volnának ezen rendszer szerint járni el annak szembeszökő szelleme és czélzata szerint, nem lehet kétség, hogy az egész nemzet rövidesen szegények nemzete lesz a javak közösségével.

Egy ily eredmény talán nem volna kellemetlen Owennek. Valóban épen lehetséges, hogy ő ezen eredményt tartotta szem előtt, a mikor ezt a tervezetet javasolta, és azt gondolta, hogy ez a legjobb módja nyugodtan behozni azt a vagyonközösséget, a melyet ő szükségesnek talál arra, hogy a társadalom erénye és boldogsága teljes legyen. De azoknak, a kik teljesen eltérnek tőle a vagyonközösségből várható eredményekre nézve; azoknak, a kik meg vannak győződve, hogy még az ő kedves tana is, hogy egy ember nevelhető ugy, hogy többet termeljen, mint fogyaszszon, a mi kétségkivül igaz is jelenben, könnyen megszünhet igaznak lenni, ha a művelés a magántulajdon által szabott korlátokon tul vitetik;[1] az ilynemü rendszer felé való közeledés ugy fog feltünni, mint közeledés az általános restség, szegénység és nyomoruság rendszere felé.

Azon a feltevésben tehát, hogy igy Owen tervezete tényleg végrehajtatik, és hogy az egész országon szétszórt különböző szegény társaságok először lesznek ez által azon helyzetben, hogy az ő legvérmesebb óhajait megvalósitsák, az várható, hogy aránylag rövid idő alatt a népesedés törvényének természetes és szükséges hatása folytán ilyen lesz azoknak végeredménye.

De valószinü, hogy a minden közös tulajdoni rendszer ellen szóló másik nagy ellenvetés még mindjárt legkezdetén összezavarná Owen dolgait, és tönkretenné azt a boldogságot, a melyet ő remél. A Lanerk Millsi társaságban, két oly hatalmas ösztön is működik

[1] Lásd II. köt., X. fej., III. könyv, 154. l.

közre a szorgalomra és jó magaviseletre, a mely teljesen hiányoznék a javasolt társaságoknál. Lanerkben minden ember keresménye az ő saját tulajdona, és képessége arra, hogy magát, feleségét és gyermekeit illendően és kényelemben eltartsa, teljesen arányban áll szorgalmával, józanságával és takarékosságával. Lanerkben, ha egy munkás állandóan rest és hanyag, ha iszákos és elhanyagolja dolgát, vagy bármi más módon lényegesen rosszul viseli magát, nem csak természetesen szenved keresete csökkenésében, de bármikor is kitaszitható, és a társaság megszabadul egy tékozló és veszélyes tag befolyásától és példájától. Más oldalról, a jelen tervben javasolt szegény-intézményeknél, az egyes ember szorgalma, józansága és jó magaviselete valóban csak nagyon gyengén volna összekötve azon képességével, hogy magát és családját kényelmesen tartsa fenn; és állandó restség és rossz magaviselet esetén, az elbocsátás egyszerü és hatásos orvosszere helyett egy vagy más uton való egyenes büntetés rendszere volna rá alkalmazható, melyet a hatóság állapitana meg és alkalmazna, a mi pedig mindig fájdalmas, nehéz és általában hatálytalan.

Megvallom, nekem ugy tetszik, hogy egy, a lanerkihez hasonló szervezet bármely eredményes tapasztalata sem ad semmiféle indokot sem arra azt mondani, hogy az megtehető a társadalom javára oly szervezetben, a hol az összes alkalmazott munka eredménye közös készlet volna, és az elbocsátás, az intézménynek magának természete és czélja folytán, lehetetlen volna. Ha ily hátrányok mellett is az ily intézmények helyes igazgatása a lehetőség határai közt volna is, micsoda itélőképesség, micsoda határozat, micsoda türelem kivántatnék meg e czélra! De hát hol volnának találhatók ily tulajdonságok elegendő bőségben arra, hogy egy vagy két millió embert kezeljenek el!

Általában tehát lehet azt mondani, hogy Owen tervezete oly akadályokra találna, a melyek valóban legyőzhetetleneknek látszanak az első pillanatra is; és hogy ha ezek mégis bármi módon legyőzetnének, és a legteljesebb siker éretnék el, a rendszer maga, valami legtermészetellenesebb és legigaztalanabb törvények nélkül a népesedés haladásának meggátlására, általános szegénység és nyomor állapotára vezetne, a miben ámbár minden gazdag szegénynyé válnék, egyetlen szegényből sem lenne gazdag, még oly gazdag sem, mint a közönséges munkás jelenleg.

A társadalom munkásosztályainak helyzete javitására vonatkozó azon tervezet, a melyet Curwen tett közzé, bevallottan egy

egyszerü vázlat; de az elvek és nem a végletek azok, a mit jelenleg czélunk tárgyalni; már pedig azon elvek, a melyeken ő tárgyalni akar, elegendő szabatossággal vannak kijelentve, a mikor felállitja, hogy tervezetének nagy czéljai a következők:

1. Javitása a nép alsóbb osztályai jelen nyomorult helyzetének.

2. Egyenlősitése egy uj adó által a jelenlegi szegényadóknak, a melyeket kénytelenek vagyunk szedni segitésükre.

3. És mindazoknak, a kik készeknek gondolják magukat arra, hogy aláhelyezzék magukat, szóadása az ő támogatásukra rendelt alapok helyi igazgatása és szétosztásában.

Az első javaslat természetesen, a mint kell is lenni, minden javasolt tervezet czélja. És a másik kettőt olyannak kell tekinteni, mint azon módokat, a melyekkel czélozzák azt elérni.

De szembeszökő, hogy ezen két javaslat, bár mindkettő lehet más okoknál fogva kivánatos, nemcsak nem érintik tényleg a nagy kérdést, de még csak nem is akarják azt érinteni. Óhajtjuk csökkenteni a szegények szaporodását és apasztani az arányokat, hogy nagyobb vagyont, jólétet és függetlenséget adjunk a munkásosztályok tömegének. De a szegényadók egyenlősitése magában véve igen erősen arra tör, hogy inkább növelje, semmint apaszsza a függő szegények számát. Jelenleg a községi adó oly igen sulyosan nehezedik a tulajdon egyik fajára, hogy azon emberek, a kiknek feladata azt megszabni, rendesen igen erősen érdekelve vannak abban, hogy alacsonyan tartsák; de ha egyenlően sujt mindenféle tulajdont és különösen hogy ha nagy kerületekből vagy megyékből együtt szedetnének, a helyi szótosztóknak csak kevés érdekük volna a leszállitásra és várható volna nagy gyorsasággal emelkedésük.

Kézségesen megengedhető azonban, hogy a különös suly, melylyel a szegényadó sujtja a földbirtokot, lényegesen igaztalan. Különösen sulyos némely megyei községben, a hol a születések nagyon tulhaladják a halálozásokat azon állandó kivándorlás folytán, a mely történik a városokba és gyárakba, hogy minden esetben ezen kivándorlók nagy része rájuk nehezedik, ha öreg, munkaképtelen vagy munkanélküli. Az ily községek teljesen képtelenek lehetnek munkát vagy segélyt adni a területükön született minden embernek. Tényleg ugyanez a szám nem született volna meg náluk, ha ezen kivándorlások nem lettek volna. És bizonyára nehéz ennélfogva, hogy az ily viszonyok közt levő községek köteleztes-

senek visszafogadni és eltartani mindazokat, a kik visszatérnek hozzájuk a nyomor idejében. Mégis az ország jelen állapotában a legsulyosabb baj nem a földbirtokra való tulságos suly, de a szegények növekvő aránya. És mivel az adók egyenlősitésének bizonyára az volna az iránya, hogy növelje azt az arányt, én valóban sajnálnám, ha ily javaslat tétetnék, még akkor is, ha az könnyen gyakorlati volna, ha csak nem járna azzal együtt valami igen erős és határozó korlátozás az igy egyenlősitett adók folytonos növekedése ellen.

Curwen másik javaslata hasonló módon egyáltalán nem nyujt semmi bizonyságot a szegénység szaporodása ellen. Teljesen jól tudjuk, hogy a jótékony társaságok alapjai, a mint azok vannak ma szervezve, bár a hozzájárulók által vannak kezelve, ritkán vannak azon takarékossággal szétosztva, a mely szükséges állandó hatályosságokhoz, és a javasolt nemzeti társaságoktól, mivel az alap jelentékeny része a szegényadókból származnék, bizonyára van ok azt várni, hogy mindaz a kérdés, a melyet a hozzájárulók befolyásolhatnak, még sokkal elnézőbb és kevésbbé takarékos elvek szerint volna elbirálva.

Ezen okból nagyon is lehet kétségbe vonni, helyes volna-e valaha összekeverni az adózásból származó közpénzt a munkásosztályok hozzájárulásával. A valószinü eredmény az volna, hogy minden oly ember, a hol az ily társaságok ereje akár hibás számitás, akár nagyon is bő kiadás folytán elégtelenné válnék, azt várná, hogy a hiány egésze pótoltassék ki kirovás utján. És bárminő szabályzatok, a melyeket talán felállithatnánk az ily módon beszedett összeg korlátozására, valószinüleg gyenge gátaknak bizonyulnának a társadalom magasabb osztályai által javasolt tervre alapitott igényekkel szemben.

Egy más erős ellenvetés az ily községi és magánsegélyek egyesitése ellen az, hogy az ily társulatok tagjai kezdettől fogva nem érezhetnék teljesen függetleneknek magukat. Ha az összeg fele vagy egyharmada a község által volna adva, az egészen elütő alapon állana a jelenlegi jótékonysági egyletek tagjaitól. A mig a segély oly jelentékeny része, a melyre ők igényt tarthatnak betegség vagy aggkor folytán, tényleg a szegényadóból jön, vehetnék ugy a szervezetet, a mint az tényleg volna is némely tekintetben — csupán az adóbeszedés különböző módjának. Ha a rendszer általánossá válik, a munkásosztályok hozzájárulása közel a munkaadó hatásával birna és az ily adót általánosan ugy tartják,

hogy kedvezőtlenebb a munka- és termelésre, mint legtöbb más adó.

Curwen tervezetének legjobb része az, a mely javasolja, hogy minden adózónak hozzájárulási összege arányában kinek nyujtassék, és hogy a részére adott segély betegsége és évjáradéka öreg korában ezen összegtől függjön; de ez a czél könnyen elérhető volna a kifogásolható kisérő tervezet nélkül is. Az is nagyon helyesen van megjegyezve, hogy „a munka hiánya nem támaszthat semmi igényt sem a társadalomra; mert ha ez az ürügy elfogadtatnék, valószinüleg a legveszélyesebb következmények járnának azzal". Mégis ugyanakkor kissé meggondolatlanul van állitva, hogy munkát kell találni mindenki részére, a ki képes dolgozni; és más helyen fel van emlitve az, hogy ezen társaságok által időleges segélyek adattathatnának minden megszégyenités nélkül a munkahiány minden időleges alkalmakkor.

Egészben véve, ha meggondoljuk, hogy a szegényadóknak nagy és valószinüleg növekvő összege volna ezen társaságoknak adandó; hogy ennélfogva tagjaik alig gondolhatók függetleneknek a községi segélytől; és hogy a rendes szegényadók mégis olyanok maradnának, mint a minők jelenleg minden javasolt korlátozás nélkül: kevés a remény arra, hogy Curwen tervezete czélt érne abban, hogy kevesbitse az adó egész összegét és a függésben álló szegények arányát.

Két tévedés van a szegényügy kezelését illetőleg, a melybe jelenleg a közönség ugy látszik hajlandó belemenni. Az első az a hajlandóság, hogy tulnagy fontosság tulajdonittassék maguktól a szegényektől folyó hozzájárulás hatásának a nélkül, hogy elegendő figyelem fordittatnék azon módra, a melyben elosztatott az. De a szétosztás módja hasonlithatatlanul fontosabb dolog a kettő közül; és ha ez alaposan rossz, akkor kevés fontossága van annak, hogy mint szedetnek be a hozzájárulások maguktól a szegényektől-e, vagy más módon. Ha a munkásosztályok általában hozzájárulnának oly összeggel is, a mely első pillanatra keresetök igen nagy részének látszanék is, saját maguk ellátásához betegség és aggkoruk idejére, ha munkanélkül vannak, és ha a család több, mint két gyermekből állana, egészen biztos, hogy az összeg hamar kimerülne. A felosztás ezen módja magával hordja a képességet, hogy egy gyorsan növekedő és korlátlan lakosságot fog kelleni fentartani egy korlátolt területen, és ennélfogva megnehezedett szegénységben kell végződnie. Jelenlegi munkástársulataink vagy

jótékony egyleteink csak korlátolt czélokra törekszenek, a melyek megengedik a számitást; mégis sok elbukott, és még többről tudjuk, hogy valószinüleg el fog bukni egyéni ereje elégtelen voltánál fogva. Ha bármely társaság is megkisérlené sokkal kiterjedtebb segélyt adni tagjainak; ha törekednék utánozni azt, a mit részben eredményez a szegény-törvény, vagy elérni azon czélokat, a melyek Condorcet a helyes számitás keretébe tartozónak itélt, feltétlenül kikerülhetetlen volna anyagi bukása, bármily nagy erővel indult is meg és bármely forrásokból származott is. Röviden nem lehet tulsokszor és tulerősen hangoztatni a közönségnek, különösen, ha a szegény helyzetének javitására czélzó bármely kérdés van szőnyegen, hogy az ismeret és tudás semmi alkalmazása e tárgyra, sem semmi erőfeszités vagy a szegény vagy a gazdag, vagy mindkettő részéről hozzájárulásuk alakjában vagy bármely más uton, nem képes oly helyzetbe hozni a társadalom munkásosztályait, hogy képesek legyenek ugyanazon korban házasodni általában egy régi és teljesen benépesitett országban, mint a hogy azt megtehetik teljes biztonsággal és előnyösen egy ujban.

Egy másik tévedés, a mely felé a közönség hajlani látszik jelenleg, az, hogy tulsok sulyt helyez a szegény foglalkoztatására. Ugy látszik azt gondolják, hogy a mi jelen rendszerünk bukásának egyik fő oka az, hogy nem helyesen hajtotta végre az Erzsébet-féle 43-ik törvény azon részét, mely az anyagok vásárlását illeti, hogy a szegénynek munka adassék. Bizonyára kivánatos sok okból, hogy munka adassék a szegénynek, mikor az lehetséges, ámbár mindig rendkivül nehéz dolog lesz dolgoztatni szorgalmasan oly embereket, a kik az ily erőfeszitések rendes és legtermészetesebb indokain kivül állanak; és a kényszerités rendszere magában foglalja annak szükségét, hogy nagy hatalmat adjunk oly emberek kezeibe, a kik igen valószinüleg visszaélnek azzal. Mindazáltal mégis valószinü, hogy a szegény jobban dolgoztatható, mint eddig történt, oly módon, a mi előnyös szokásaikra és erkölcseikre, a nélkül hogy sérelmes volna más tekintetben. De a legnagyobb tévedésbe esnénk, ha azt képzelnők, hogy a szegény-törvények bármely lényeges része, vagy azon nehézségek, a melyek alatt szenvedünk jelenleg, abból származnak, mert nem dolgoztattuk a szegényt; vagy ha azt tételeznők fel, hogy bármely lehetséges tervezet a munkaadásra olyanoknál, a kik munkanélkül vannak, bármely mérvben hathatna ezen bajok és nehézségek forrásaira, ugy, hogy megakadályozza ismétlődésüket. Semmi képzelhető esetben

nem lehet a szegény kényszermunkájának, még ha a leghelyesebb módon kezelik is, semmi egyenes hatása a munkakinálatnak a természetes kezeléshez való viszonyára. És nagy gond és vigyázat nélkül szembeszökő, hogy veszélyes hatása lehet ellenkező irányban. Ha például a kereslet vagy tőkehiány folytán a munkának erős iránylata van az esésre, ha fentartjuk rendes árát az által, hogy közaláirások vagy kormánysegély utján mesterséges keresletet teremtünk, szembeszökőleg meggátoljuk az ország lakosságát, hogy fokozatosan alkalmazkodjék a csökkenő erőhöz és nagy mérvben ép ugy járunk el, mint a kik a gabnaár emelkedését meggátolják szükség idején, a minek szükségképen növekvő nyomorban kell végződnie.

A nélkül tehát, hogy ellenezni akarnánk minden tervet a szegény dolgoztatására, a melyek némelyike bizonyos időben és megfelelő megszoritásokkal hasznos lehet, mint időleges rendszabály, nagy fontosságu arra, hogy határtalan erőlködéseket és folytonos csalódásokat meggátoljunk, világosan tudni, hogy az állandó orvoslás, a mit keresünk, egyáltalán nem jöhet ezen oldalról.

Valóban a legteljesebb bizalommal állitható, hogy csupán egyik osztálya ez okoknak az, a melytől bárminemü közeledés várható észszerüleg az orvosláshoz, és ez mind abból áll, a minek meg van azon iránylata, hogy a munkásosztályok eszélyességét és előrelátását növelje. Ez az a próbakő, a melyhez mérendő minden a szegények helyzetének javitására vonatkozólag javasolt tervezet. Ha a tervezet olyan, mely együtt működhetik a természet és gondviselés utasitásaival, lényeges és állandó haszon várható attól; ha nincs ilynemü iránylata, lehet még mindig jó, mert időleges rendszabály, vagy más okoknál fogva, de teljesen biztosak lehetünk benne, hogy nem hat azon különös baj forrására, a mi ellen keressük az orvosszert.

Mindazon tervezetek közt, a melyek eddigelé javasoltattak a munkásosztályok segélyezésére, nekem ugy tetszik, hogy a takarékpénztárak a legmesszebbmenők, jók és legvalószinübben fognak, hogy ha általánosakká lesznek, általuk javulást hozni létre a társadalom alsóbb osztályainak helyzetében. Az által, hogy minden egyes embernek megadják saját szorgalma és előrelátásának teljes és egész hasznát, nagy mértékben megerősitik a természet és gondviselés törvényeit; és az a fiatal ember, a ki tizennégy vagy tizenöt éves korától megtakarit a czélból, hogy megházasodhassék huszonnégy vagy huszonöt éves korában, vagy még korábban, valószinüleg hajlandó lesz várni két vagy három évet tovább, ha az idő

kedvezőtlen, ha a gabona drága, a munkabér alacsony, vagy a tapasztalás azt mutatná, hogy az általa megtakaritott összeg nem elegendő türhető biztonságot nyujtani a szükség ellen. Az a szokás, hogy a jelen kereset egy részét jövő eshetőségekre megtakaritsuk, alig tételezhető fel, hogy létezzék az okosság és előrelátás általános szokása nélkül; és hogy ha a takarékpénztárak által az egyeseknek nyujtott alkalom a takarékosság egész hasznát élvezi, azt a gyakorlatot általánossá teszi, észszerüleg várható, hogy az ország változó erejéhez képest a népesedés a munka tényleges keresletéhez kevesebb kin és kevesebb szegénység árán lesz képes alkalmazkodni; és az orvosszer, ugy látszik, hogy a mennyire képes, a baj valódi gyökerét fogja érinteni.

A takarékpénztárak nagy czélja azonban az, hogy meggátolják a szükséget és függést, képessé tévén a szegényt az eshetőségekről előre gondoskodni. És a társadalom természetes állapotában az ily intézmények, a jól irányitott magán jótékonyság segélyével, elegendő eszközök volnának a legjobb gyakorlati hatások előidézésére. A dolgok jelen állapotában ezen országban az eset lényegesen elütő. A szegények oly igen nagy csoportjával, a mely rendesen a közalapokon él, a takarékpénztárak intézménye nem tekinthető olyannak, a mely a szegényadókat pótolná. A kérdés, hogy tartsuk el azokat, a kik rászorulnak, oly módon, hogy ne szaporitsuk folytonosan azt az arányt, melyben állanak az egész társadalomhoz, még mindig megoldatlan marad. De ha bármely terv fogadtatik el akár fokozatosan eltörölni vagy leszállitani és megállapitani a szegényadók összegét, a takarékpénztárak lényegesen fogják azt támogatni, ugyanakkor ők is kapván igen hatalmas segélyt attól cserében.

A dolgok tényleges állapotában oly korszakban állittattak fel, a mely valószinüleg különösen kedvezőtlen reájok nézve, általános nyomor és a legkiterjedtebb községi segélyezés időszakában; és az a siker, a mely közvetve őket épen ezen hátrányok daczára is, világosan látszik mutatni, hogy jólét és jó munkabérek korában, hozzáadva a csökkenő községi segély lehetőségét, igen nagy mértékben elterjedhetnek és jelentékeny hatással lehetnek a nép általános szokásaira.

Azon czélból, hogy nagyobb felbátoritás adassék nekik a jelen pillanatban, egy törvény fogadtatott el, a mely megengedi oly embereknek is elfogadni — a békebirák belátása szerint — a községi segélyt, a kiknek egy bizonyos összeg alatt saját pénzök is van egy takarékpénztárban. De ez valószinüleg rövidlátásu felfogás.

Feláldozza azt az elvet, a miért felállittatnak a takarékpénztárak, oly előny megnyeréséért, a mely magáért ezen czélért is viszonylagosan kevés értékü. Óhajtjuk megtanitani a munkásosztályokat, hogy jobban támaszkodjanak saját munkájokra és erejökre, mint az egyedüli módra, a melyen valódilag javithatják helyzetüket, és mégis megjutalmazzuk takarékosságukat ugy, hogy mégis ugyanazon módu segélyezéstől teszszük őket függőkké, a melyet czélunk, hogy kikerüljenek. A takarékpénztárak előrehaladása, ily szabályzat mellett, csak üres és bizonytalan jele volna a jónak, mig ily szabályzat nélkül minden lépés mondaná, minden uj betét igazolná a vágy növekedését függetlenné lenni a községi segélytől; és mind a munkás-társaságok nagy kiterjedése, mind a takarékpénztárak sikere, azon időhöz arányitva, a mióta felállittattak, világosan mutatják, hogy nagy haladás várható ezen intézményekben kedvező viszonyok közt, a nélkül, hogy oly rendszabályhoz forduljunk, a mely szembeszökőleg alkalmas a czélt feláldozni az eszközöknek.

Azon tervezetek tekintetében, a melyek javasoltattak a szegényadók leszállitása és korlátozása tekintetében, azok bizonyára oly természetüek, a melyek a bajt gyökerén támadják meg; de ezek szembeszökőleg igaztalanok lennének a nélkül, hogy formailag is ne vonnók vissza a szegény *jogát* a támogatásra és sok éven keresztül kérdés nélkül sokkal erősebbek volnának hatásukban, mint azon eltörlési tervezet, a melyet egy előző szakaszban én mertem javasolni. Ugyanakkor, ha azt gondolják, hogy az ország nem szabadulhat meg teljesen oly rendszertől, mely oly hosszu idő óta beleszövődött szervezetébe, a szegényadók összegének korlátozása, vagy inkább azok arányositása az ország vagyona és lakosságához, a mi észszerübb és méltányosabb volna, együtt a behozott változás természetének igen teljes és tiszta ismertetésével, lényeges jót hozhatni létre és sokat tehetni a szegény szokásainak javitására és boldogulására.

XIII. FEJEZET.

Általános elvek szükségességéről e tárgy felett.

Hume jegyezte meg, hogy minden tudomány közt egy sincsen, a melyben az első látszatok annyira csalékonyak, mint a politikában.[1] A megjegyzés kétségkivül igen helyes és legkülönösebb módon alkalmazható a tudomány azon szakára, a mely a társadalom alsóbb osztályai helyzetének javitásával foglalkozik.

[1] Essay XI. I. köt. 431. l. 8-rét.

Folytonosan hallunk szónoklatokat az elmélet és a theoretikusok ellen oly emberektől, a kik büszkék azon megkülönböztetésre, hogy ők gyakorlatiak. El kell ismernünk, hogy a rossz elméletek nagyon rossz dolgok és azok felállitói haszontalan és gyakran veszedelmes tagjai a társadalomnak. De a gyakorlat ezen ügyvédei nem látszanak tudatával birni annak, hogy ők maguk is igen gyakran jönnek ezen jelző alá és hogy nagyrészüket oda lehet sorozni idejük legrosszabb elméletgyártóinak osztályába. Ha egy ember hüségesen elmond bármely tényt, a mi megfigyelése keretébe tartozott, bármennyire korlátolt lehetett is az, kétségkivül csak hozzáad a köztudat összegéhez és jót tesz a társadalommal. De ha ezen korlátolt tapasztalatból, saját kis gazdálkodásának, vagy környéke dologházának némely ismert részletéből általános következtetést von le, a mint gyakran ez az eset, akkor egyszerre kiadja magát elméletgyártónak, és akkor pedig annál veszélyesebb, mert a tapasztalat lévén az egyedüli helyes alapja az elméletnek, a közönség gyakran félrevezettetik a hang által és nem áll meg megkülönböztetést tenni azon részleges tapasztalat közt, a mely ily tárgyak felett egyáltalán semmi alapot sem ad egy helyes elméletre és azon általános tapasztalat közt, a melyre épithető fel egyedül a helyes elmélet.

Talán kevés tárgy van, a melyen az emberi képesség jobban megerőltette volna magát, mint az a törekvés, javitani a szegény helyzetét és bizonyára mint egy tárgy sem, a melyen ily teljesen kudarczot vallott volna. A kérdés azon elméleti közt, a ki gyakorlatinak tartja magát és az igazi elméleti közt az, hogy vajjon képes-e ez arra vezetni bennünket, hogy nézzünk be a dologházak minden szegletébe és sarkába, és megelégedünk-e azzal, hogy szidjuk a községi hivatalnokokat azért, mert pusztitják a sajtmaradékokat és gyertyavégeket és több levest és burgonyát osztanak ki; vagy felemelkedünk-e általános elvekre, a melyek egyszerre megmutatják nekünk az eredménytelenség okát és igazolják, hogy a rendszer kezdettől fogva gyökeresen téves volt. Nincs tárgy, a melyre az általános elveket oly ritkán alkalmazták volna; és mégis az emberi ismeret egész összegében kétlem, hogy lenne olyan, a melyben oly veszélyes eltéveszteni szem elől őket, mert a részleges és közvetlen hatás egy bizonyos módjából a segélynyujtásnak oly gyakran ellenkezik teljesen az állandó és általános eredményekkel.

Megjegyezték némely kerületekben, hol a kunyhók mellett

kis darab földek is voltak s az emberek tehenet tartottak, hogy az utolsó szükség idején sok közülök képes volt fentartani magát községi segély nélkül és sok aránylag jelentéktelennel.[1]

Azon részleges felfogás szerint, a melyben tárgyalták mindig a tárgyat, ily esetekből állandó következtetést vontak le, azt, hogy ha munkásainkat hasonló viszonyok közé helyeznők, mindnyájan hasonló jólétben és hasonló függetlenségben volnánk a községtől. Ez azonban oly következtetés, a mely semmiképen sem következik be. Az előny, a melyet azon zsellérek, a kik tehenet tartanak, élveznek, nagy mértékben abból származik, hogy különleges és jelentékenyen csökkenne, ha általánossá válnék.

Egy bérlő vagy földesur, tegyük fel, bir egy nagyszámu kunyhóval birtokán. Jóindulatu ember lévén és szeretvén a körülötte élő embereket jólétben látni, minden kunyhóhoz csatol egy darabka földet, mely elegendő egy vagy két tehenet eltartani és ad azonkivül magas béreket. Munkásai természetesen bőségben fognak élni és képesek lesznek nagy családokat nevelni fel; de birtoka nem igényel sok munkást és ámbár teheti, hogy azokat, kiket alkalmaz maga, jól fizesse, valószinüleg nem fogja kivánni, hogy több munkása legyen birtokán, mint a mennyit munkája megkiván. Ennélfogva nem épit több házat és azon munkások gyermekeinek, a kiket ő foglalkoztat, szembeszökőleg ki kell vándorolni és más országokban telepedni le. A mig az ily rendszer csak különleges lesz némely családoknál vagy némely vidékeken, a kivándorlók könnyen képesek lehetnek munkát találni más helyeken; és nem lehet kétkedni, hogy az ezen gazdaságokban alkalmazott munkások irigylendő állapotban lesznek és hogy természetesen kivánjuk, mikép ilyen legyen minden munkásnak sorsa. De teljesen világos, hogy ily rendszer a dolgok természete szerint nem bir ugyanazon előnyökkel, ha általánossá lesz, mert nem lesz akkor hely, a hova a gyermekek a munkatalálás ugyanazon kilátásával kivándorolhatnának. A népesedés szembeszökőleg tul fog nőni a városok és gyárak keresletén és a munka ára egyetemlegesen esni fog.

Meg kell jegyeznem, hogy azon okok egyike, a miért ama tehenet tartó munkások helyzete oly jó, az, hogy jelentékeny hasz-

[1] Lásd Robert Gourlay művét: An Inquiry into the State of Cottages in the Counties of Lincoln and Rutland. — Annals of Agriculture XXXVII. köt., 514. lap.

not kaphatnak azon tejből, melyet nem maguk fogyasztanak el, a mely előny szembeszökőleg nagyon csökkenne, ha a rendszer általános volna. És bár bizonyára képesek voltak az utolsó szük éveket kevesebb segélylyel átküzdeni, mint szomszédaik, a mint természetesen várható is volt, mert volt más erőforrásuk is azon czikken kivül, a melyek azon jelzett években ritkák voltak; mégis ha ez a rendszer általános volna, semmi ok sem hozható fel, miért ne lennének kénytelenek ép annyit szenvedni a legelő hiánya vagy a tehenek közt beálló vész miatt,[1] mint a mennyit szenvednek most közönséges munkásaink a buza drágasága folytán. Ennélfogva szerfelett ovatosaknak kell lennünk az ily látszatokra való bizásban és abban, hogy általános következtetést vonjunk le az ilynemü részleges tapasztalatból.

A főelv, a min halad állitólag a társadalom a szegény jólétének növelésében és helyzetének javitásában, kitünő. Hatályt adni a szorgalom és helyzetük javitása iránti vágynak,[2] az a valódi módja az alsóbb osztályok helyzete javitásának; és bizonyára egyetérthetünk sir Thomas Bernarddal, derék előszavai egyikében, hogy bármi az, a mi felbátoritja és előmozditja a szorgalom, eszélyesség, előrelátás, erény és tisztaság szokásait a szegénynél, jótékony rájok nézve és az országra; és bármi, a mi elháritja vagy megcsökkenti az ezen minőségekre való ingereket, hátrányos az államnak és veszélyes az egyesnek.[3]

Sir Thomas Bernard valóban ugy látszik maga is általában teljesen tudatával bir azon nehézségeknek, a melyekkel a társadalomnak meg kell harczolnia ezen czél elérésében. De mégis ugy látszik, hogy némi veszélyben van arra, hogy az előbb emlitett azon hibába esik, mikép nem elegendő tapasztalatból von le általános következtetéseket. A nélkül, hogy figyelmeztetnénk azon tervekre, a melyeket egyenesen ajánlottak az olcsóbb élelem és községi boltokra nézve, a melyeknek jótékony hatásuk pusztán attól függ, hogy különlegesek az egyes családok vagy egyes közsé-

[1] Jelenleg egy tehén elvesztése, mely itt-ott előfordulhat, rendesen kérelem és támogatás által orvosolva van; és mivel az ily csapás ugy tekintetik, mint a legkomolyabb szerencsétlenség egy munkásnál, rendesen e kérelmet meg is hallgatják; de ha a tehénrendszer általános volna, a veszteség oly gyakran fordulna elő, hogy nem volna ily módon orvosolható és egyes családok folyton esnének le a viszonylagos jólétből a nyomorba.

[2] Előszó a II. kötethez a Reportsoknál.

[3] Ugyanaz III. köt.

gekben, és elenyésznék mindjárt a munkabérek csökkenése folytán, ha általánosakká lennének; csak egy általánosabb természetü megjegyzést teszek egy javaslatra, a mely a „Reports“ második kötetének előszavában fordul elő. Azt jegyzik ott meg, hogy a társadalom tapasztalata igazolni látszik azon következtetést, hogy a szegény segélyezésének legjobb módja segiteni őt saját lakásán, és kihelyezni gyermekeit, mihelyt csak lehet, különböző foglalkozásokba, segédkezésekbe stb. Valóban, azt hiszem, hogy ez a legjobb, és bizonyára a legkellemesebb mód, a mivel alkalmi és okos segély adható. De világos, hogy óvatossággal kell ezt tenni, és nem fogadható el általános elvül és nem tehető az általános gyakorlat alapjául. Teljesen ugyanazon ellenvetésnek van alávetve, mint a tehénrendszer, a melyről ép most szóltunk, és az Erzsébet 43-ik t.-cz. azon része, a mely a felügyelők kötelességévé teszi a szegények gyermekeit dolgoztatni és ellátni. Egy oly község, a melyben minden gyermeket, mihelyt azok a megfelelő időt elérik, elvennének szüleiktől és jó viszonyok közé helyeznének, igen is jó helyzetben lenne; de ha a rendszer általánossá válna, és a szegény látná, hogy minden gyermekökről igy gondoskodnak, minden foglalkozási ág rögtön tul volna tömve emberrel, és a következményeket nem kell ujra ismételnünk.

Semmi sem lehet világosabb, mint az, hogy a pénznek és a gazdag akaratának hatalmában áll megfelelőleg segélyezni egyes különös családokat, egyes községeket vagy épen egyes kerületeket. De ép oly világos az is, ha egy pillanatra gondolkozunk a tárgyon, hogy teljesen kivül áll hatalmunkon segiteni egy egész országot hasonló módon, legalább a nélkül, hogy rendes szellentyüt biztositsunk a tulnagyszám ellen a kivándorlásban, vagy a nélkül, hogy azt a különös erényt ébreszszük fel a szegényben, a melyet e segély adása szembeszökőleg tönkremenni segit.

Még maga a munkakedv sem nagyon különböző e tekintetben a pénztől. Egy ember, a ki ebből bizonyos részben többet bir, mint a mennyivel birnak rendesen szomszédai, a dolgok jelen állapotában csaknem biztos megfelelő elélhetéséről; de ha minden szomszédja egyszerre oly szorgalmas lesz, mint ő, a munkakedv feltétlen összege, a mivel előbb birt, nem lesz többé biztositék a szükség ellen. Hume nagy hibába esett, a mikor azt állitotta, „hogy az emberi életnek csaknem minden erkölcsi és természetes baja a restségből ered“; és ezen bajok orvoslására csak annyit követelt meg, hogy az egész faj természetesen egyenlő szorgalommal

birjon azzal, a mire sok ember képes szokás és gondolkodás utján eljutni.[1] Szembeszökő, hogy a szorgalom ezen fokát, ha az egész faj eléri, ha az nem jár együtt azon másik erénynyel, a melyet ő nem jegyez meg, teljesen képtelen lesz az megmenteni a társadalmat a szükségtől és nyomortól, és alig lesz képes egyetlen erkölcsi vagy természeti bajt elháritani mindabból, a mire ő czéloz.

Tudatával vagyok egy ellenvetésnek, a melyet az igazság nagy látszatával, fel lehet hozni ezen okoskodások általános iránya ellen. Azt mondják, hogy igy okoskodni annyit tesz, mint ellenvetést tenni a szegények segitése bármely módja ellen egyszerre, mert az a dolgok természete szerint lehetetlen egyenkint segiteni az embereket a nélkül, hogy megváltoztattuk viszonylagos helyzetüket a társadalomban és aránylagosan el ne nyomjunk másokat; és hogy mivel azok, a kiknek családjuk van, természetesen azon személyek is, a kik leginkább érzik a nyomort, és mivel bizonyára nem vagyunk arra hivatva, hogy azokat segélyezzük, a kik nem szorultak segélyünkre, ha egyáltalában teszünk valamit, azokat kell segitenünk, a kiknek vannak gyermekeik, s igy felbátoritjuk a házasulást és népesedést.

Azonban már megjegyeztem és itt ismétlem ujra, hogy ezen tárgyak felett az általános elveket nem kell nagyon messze feszíteni, ámbár mindig szem előtt kell tartani; és hogy sok eset fordulhat elő, a melyben azon jó, a mely a jelen nyomor enyhitéséből származik, több, mint ellensulyozhatja a távoli következményekben előállható bajt.

Minden szükség idején nyujtott segély, ha az nem lusta és előre nem látó szokásokból származik, világosan azon osztályba tartozik; és általában megjegyezhető, hogy a *rendszeres* és *biztos* segélynek csupán azon módja, a melyre a szegény bizton támaszkodhatik, bármilyen legyen is magaviselete, olyan, a mely megsérti az általános elveket oly módon, a mely világossá teszi, hogy az általános következmény rosszabb, mint a részleges baj.

Függetlenül ezen okos és alkalmi segélytől, a melynek jótékony hatását teljesen elismertem egy előző fejezetben, előbb azt törekedtem megmutatni, hogy sokat lehet várni a nevelés jobb és általánosabb rendszerétől. Mindaz, a mi ezen irányban tehető, valóban különös értékü, mert a nevelés egyike azon előnyöknek, a melyben nemcsak mindenki osztozhatik a nélkül, hogy egyik a

[1] Dialogues on Natural Religion XI. rész, 212. l.

másikba ütköznek, de a hol egyik ember emelkedése ténylegesen közrehathat mások emelkedésére is. Ha például egy ember nevelés által megszerzi a büszkeségnek azt az illő faját, és a gondolkodásnak azon helyesebb szokásait, a melyek meggátolják abban, hogy megterhelje a társadalmat oly családdal, gyermekekkel, a kiket nem tud eltartani, az ő magaviselete, mint egyéni példa szembeszökőleg hathat arra, hogy javitsa munkástársai helyzetét, és a tudatlanságból eredő ellenkező eljárás ép oly szembeszökőleg fog hatni annak lenyomására.

Azt kell gondolnom továbbá, hogy valami tehető a szegény nép sorsának javitása érdekében kunyhóik általános javitása által, ha gond volna adva ugyanakkor arra is, hogy ne legyenek azok oly nagyok, hogy két család is ellakhassék benne, és ne növeljék számukat gyorsabban, mint a hogy a munkakereslet igényli. A legüdvösebb és legkevésbbé veszélyes gátak egyike a korai házasságok gyakorisága ellen ezen országban a nehézség lakást szerezni, és a dicséretes szokás, a mely készti a munkást inkább elhalasztani házasságát néhány évvel üresedést várva, semmint megelégedni egy oly nyomorult nedves kunyhóval, mint az irlandiak.[1]

Még a tehénrendszer sem lehet szorosabban meghatározott módon ellenvetésnek kitéve. Bármely oly czélból, hogy azt a szegény-törvények helyetteséül állitsuk oda, és hogy jogot adjunk a munkásoknak földet és tehenet követelni családjuk arányában, vagy hogy igy elvonjuk a köznépet a buzafogyasztástól és tápláljuk tejjel és burgonyával: az, megvallom, valóban lehetetlennek látszik nekem; de ha csak ugy állittatnának be, mint a melyek a jobb és szorgalmasabb munkások jobb helyzetét akarják elősegiteni, és ugyanakkor egy igen fontos szükségletet fedeznek a szegénynél általában, tudniillik tejet gyermekeiknek, azt hiszem, rendkivül jótékony lesz és igen hatalmas ösztönző a szorgalom, takarékosság és előrelátás szokásaira. Ezen czélból azonban szembeszökő, hogy mindegyik községben a munkásoknak csak egy bizonyos száma

[1] Talán azonban ez nem gyakran hagyatik szabad választására azon félelem miatt, melyet minden község érez szegényei szaporodásától. Több oly mód van, a melyen szegény-törvényeink működnek arra, hogy ellensulyozzák első szembeszökő irányzatukat a népesség szaporitására és ez egyike ezeknek. Kevés kételyem van, hogy csaknem kizárólagosan ezen ellensulyozó okoknak tulajdonithatjuk, hogy képesek voltunk fentartani ezen rendben ily hosszu ideig és hogy a szegény helyzete nem romlott meg mégsem annyira, mint a mennyire várható lett volna.

vonható be a tervezetbe; hogy a jó magaviselet s nem a puszta nyomor adják a kitüntetésre a legbiztosabb czimet; hogy nagyon sok figyelmet nem kell forditani a gyermekek számára; és hogy rendesen azok, a kik elég pénzt megtakaritottak arra, hogy egy tehenet megvegyenek, előnyt nyerjenek azok fetett, a kik a község által akarják elláttatni magukat.[1]

Bárki is kétségkivül szerfelett mellőzné a szorgalom és takarékosságra vezető ösztönzést, a tulajdon vágyát és szeretetét; de meg kell gondolni, hogy ezen ösztön jó hatásai főleg akkor látszanak, ha ez a tulajdon személyes munkával szereztetik és tartatik meg, és egyáltalában nem oly általánosak más viszonyok közt. Ha minden családos, rest ember kérhetne és kaphatna tehenet és földet, azt gondolom, hogy mind a kettő igen gyakran elhanyagoltatnék.

Megjegyeztetik, hogy azon zsellérek, a kik tehenet tartanak, szorgalmasabbak és szabatosabbak magukviseletében, mint azok, a kik nem. Ez valószinüleg igaz és a mi természetesen várható is; de az a következtetés, hogy a mód, minden embert szorgalmassá tenni, az, tehenet adni neki, egyáltalában nem lehet olyan biztos. Legnagyobb része azoknak, a kik jelenleg tehenet tartanak, saját szorgalmuk gyümölcsén vásárolták azt meg. Ennélfogva helyesebb azt mondani, hogy szorgalmuk adott nekik egy tehenet, minthogy a tehén adta nekik a szorgalmat; ámbár én legkevésbbé sem akarom ugy értelmeztetni magam, mintha azt mondanám, hogy a tulajdon hirtelen birtoklása sohasem szül szorgalmas szokásokat.

A gyakorlati jó eredmények, a melyeket már tapasztaltak abból, ha a zsellérek tehenet tarthatnak,[2] tényleg azon rendszerből ered, a mi nagyon közel olyan, mint az általam már emlitett tervezet. Azon kerületekben, a hol ily minőségü zsellérek leginkább elterjedtek, nincsenek azok igen nagy arányban az egész község lakosságához; rendesen a jobbminőségü munkásokból állanak, a kik képesek voltak megvásárolni teheneiket; és helyzetük különösen

[1] Erzsébet törvénye, a mely megtiltotta a kunyhók épitését, hacsak négy acre föld nem adatott hozzá, valószinüleg végre nem hajtható egy oly iparos országban, mint Anglia; de ezen elv alapján bizonyára a szegények legnagyobb része birna földdel; mert az ily kunyhók megszerzésének nehézsége hatalmas gátként működnék szaporodásuk ellen. Egy ily terv hatása nagyon is más volna, mint a Youngé.

[2] Robert Gourlay értekezése: Inquiry into the State of Cottages in the Counties of Lincoln and Rutland. — Annals of Agriculture XXXVII. köt., 514. l.

jóvolta ép annyira származnék az általuk birt viszonylagos, mint tényleges előnyökből.

Ha tehát látjuk szorgalmukat és jólétüket, igen óvatosaknak kell lennünk azt következtetni, hogy ugyanazon szorgalmat és jólétet megadhatjuk a nép alsóbb osztályainak, ha ugyanazon birtoklást megszerezzük. Nincs semmi, a mi a tévedések egész felhőjének annyi alkalmat adott volna a felemelkedésre, mint a zavar a viszonylagos és tényleges, az ok és az eredmény között.

Mondható azonban, hogy minden tervezet, általánosan javitani a szegény lakását vagy jobban képesiteni őt tehéntartásra, szembeszökőleg meg fogja nekik adni a módot nagyobb számu gyermek felnevelésére és igy felbátoritva a népesedést, megsértik azon törvényt, melyet megkiséreltem felállitani. De, hogy ha volt sikerem abban, hogy az olvasó megértette ezen munka főczélját, ő tudatával lesz annak is, hogy a főok, a miért én azt hiszem, hogy több gyermeknek nem volna szabad születni, mint a mennyit az ország képes eltartani, az, hogy azoknak, a kik születtek, lehető legnagyobb száma eltartható legyen. A dolgok természete szerint nem tudjuk segiteni bármi módon sem a szegényt a nélkül, hogy ne képesitsük őt nagyobb számu gyermek felnevelésére. De ez minden más dolog felett a legkivánatosabb, mind az egyének, mind a közönség szempontjából. Minden gyermek elvesztése a szegénység következményei folytán kell, hogy szembeszökőleg megelőztessenek vagy kisértessenek az egyesek nagy nyomora által; és közszempontból minden gyermek, a ki tiz éves kora előtt elhal, veszteség a nemzetnek mindazzal, a mi elköltetett fentartására ezen idő alatt. Következőleg minden szempontból, minden korban a halandóság csökkenése az, a mire törekednünk kell. Azonban ezen czélt nem érhetjük el a nélkül, hogy előbb bizonyos mérvben meg ne tömjük a népességet, több gyermeket növelve fel férfikorra; de nem teszünk az esetben semmi kárt sem, ha ugyanakkor megtöltjük ezen gyermekeket azon eszmével, hogy ugyanazon előnyök birása czéljából, melyeket szüleik birtak, el kell halasztaniok házasságukat mindaddig, mig jó kilátásuk van egy család fentarthatására. És őszintén meg kell vallani, ha ezt nem tehetjük meg, minden korábbi erőfeszités dugába dől. Nincs a dolgok természetében, hogy a szegény helyzetének bármely állandó és általános javitása eszközölhető az előzetes akadály növekvése nélkül; és ha az nem következik be, akár erőfeszitésünkkel, akár a nélkül, minden dolog, a mit tettünk a szegényért, kell, hogy időleges és részleges legyen; a halandó-

ság csökkenése most ellensulyoztatni fog a halandóság növekvésével a jövőben és a helyzet javulása egyhelyütt aránylag le fogja azt nyomni másutt. Ez oly fontos és oly kevéssé értett igazság, hogy alig lehet tulságos sokszor figyelmeztetni reá.

Paley, egy fejezetben a népesedés élelmezésekről az ő Moral Philosophyájában megjegyzi, hogy egy ország népesedésének legkedvezőbb helyzete és ugyanakkor általános jólétének is az, hogy egy munkás, takarékos nép álljon szolgálatára egy gazdag, fényüző nemzet szükségleteinek.[1] A társadalom ily formájának, meg kell vallani, nincs valami csábító kinézése. Semmi más, csak annak meggyőződése, hogy feltétlenül szükséges, tud kibékiteni bennünket azon eszmével, mikép tiz millió ember van folytonos fáradozásra és a feltétlen szükségek kivételével mindennek nélkülözésére kárhoztatva azon czélból, hogy a másik millió rendkivüli fényüzésének szolgáljon. De a tény az, hogy a társadalom ily formája egyáltalában nem szükségszerü. Semmi módon nem szükséges, hogy a gazdag rendkivül fényüző legyen azon czélból, hogy támogassa az ország iparát, vagy hogy a szegény legyen megfosztva minden fényüzéstől, azért, hogy elegendőleg számos legyen. A legjobb és minden szempontból a legelőnyösebb iparok ezen országban azok, a melyek a nép nagy tömege által fogyasztatnak. Azon iparok, a melyek kizárólag a gazdagokra szorulnak, nemcsak jelentéktelenek, mennyiségük aránylagos csekélysége folytán, de azonfelül azon nagy hátránynyal is járnak, hogy a divat változásai folytán sok alkalmi nyomort okozhatnak alkalmazottaik között. Ennélfogva a fényüzés elterjedése a nép tömegében s nem annak nagy mértéke kevés embernél az, a mi a legkedvezőbbnek látszik mind a nemzeti vagyon, mind a nemzeti boldogság szempontjából; és a mit Paley a jólét valódi bajának és valódi veszélyének tekint, én hajlandó volnék ugy tekinteni, mint valódi jót és különös előnyét. Valóban ha megengedjük, hogy minden társadalomban, mely nincs egy uj gyarmat helyzetében, kell, hogy a népesedés valamely hatalmas akadálya működjék, és ha látjuk, hogy az élet kényelme és fény-

[1] II. köt., XI. fej., 359. l. Paley: Natural Theology egy szakaszából hajlandó vagyok azt gondolni, hogy utólagos gondolkodás rábirta őt módositani korábbi eszméi némelyikét a népesedés tárgyában. Igen helyesen állitja, (XXV. fej., 539. l.) hogy az emberiség minden országban a nyomor bizonyos fokáig felszaporodik. Ha ezt megengedjük, az az ország lesz szembeszökőleg a legboldogabb, a hol a nyomor foka azon a ponton a legkisebb és következőleg a fényüzés terjedése előállitván az akadályt, hamarább kezdi csökkenteni a nyomor ezen fokát, az bizonyára kivánatos.

üzésére irányuló izlés meggátolja a népet a házasságtól azon bizonyság folytán, hogy meg lesz fosztva az előnyöktől, meg kell engednünk, hogy nehezen találhatunk oly kevéssé sérelmes akadályt a házasságra a társadalom boldogsága és erénye szempontjából, mint ilyen izlés általános uralkodása; és következőleg a fényüzés kiterjedése a szó ezen értelmében különösen kívánatos és a legjobb módok egyike egy előbbi fejezetben érintett nyomor állapotának felemelésére.

Általában ugy találjuk, hogy a társadalom középosztályai legkedvezőbbek az erényes és szorgalmas szokásokra és mindennemü tehetségek fejlesztésére; de szembeszökő, hogy minden nem lehet a középben. Felsőbb és alsóbb részek a dolog természete szerint feltétlenül szükségesek, de nemcsak szükségesek, de szembeszökőleg jótékonyak is. Ha senki sem remélhetné az emelkedést, vagy nem félhetne a bukástól a társadalomban, ha a szorgalom nem hozná magával jutalmát és a restség büntetését, nem várhatnók azt a lelkes tevékenységet helyzetünk javitásában, a mi most a közboldogulás főforrását képezi. De, tekintve Európa különböző államait, ugy látjuk, hogy igen jelentékeny különbség van a felső, közép és alsóbb osztályok illető arányaiban, és ezen különbség eredményeül, ugy látszik valószinü, hogy az emberi társadalom nagy tömegének boldogsága emelésére való reményeink legjobban akkor vannak kilátásba helyezve, hogy ha a középosztályok viszonylagos arányaiban növekedés áll be. És ha a nép alsó osztályai megszerezték azt a szokást, hogy a munkakinálást az állandó vagy épen csökkenő kereslethez mérik a nyomor és halandóság minden növekedése nélkül, mint jelenleg, már abban a reményben is merhetünk ringatódzni, hogy valami jövő korszakban az emberi munka kinálására vonatkozó találmányok, a melyeknek haladása az utolsó években oly gyors volt, utóljára képesek lesznek ellátni a leggazdagabb társadalom minden szükségletét kevesebb személyes munkával, mint jelenleg; és hogy ha nem csökkentették is a személyes erőfeszités szigoruságát, legalább képesek voltak csökkenteni a nehéz munkában elfoglaltak számát. Ha a társadalom legalsóbb osztályai igy megcsökkentek és a középosztályok igy megszaporodtak, minden munkásnak lehet észszerübb reménye ahhoz, hogy szorgalom és erőfeszités által jobb helyzetbe emelkedhetik, a szorgalom és erény jutalmai növekedni fognak számban, az emberi társadalom sorsjátéka kevesebb üresből és több reményből fog állani, és a társadalmi jólét összege szembeszökőleg gyarapodni fog.

Azonban, hogy bárminemü ily távoli kilátásokban gyönyörködjünk, a melyeket nem kisérnek az állandó vagy csökkenő munkakereslettel rendesen összekötött bajok, azt kell feltennünk, hogy a szegények közt oly észszerü szokások uralkodnak általában, a melyek megakadályozzák őket a házasodásban, ha a munka tényleges ára, hozzáadva ahhoz, a mit nőtlen állapotjukban megtakarithattak, nem ad nekik elegendő kilátást arra, hogy képesek legyenek eltartani feleséget és öt vagy hat gyermeket segély nélkül; és kétségtelenül az észszerü önmegtartóztatás ily mértéke igen szembeszökő javulást fogna előidézni a nép alsóbb osztályainak állapotában.

Mondhatni talán, hogy épen ezen foka az eszélyességnek sem lesz meg mindig, mert ha egy ember megházasodik, nem mondhatja meg, mennyi gyermeke lesz, és soknak több van mint hat. Ez bizonyára igaz, és ezen esetben nem gondolom, hogy bármily hátrány is származhatik abból, ha valami segélyt adnánk minden gyermekre e szám felett, nem azon czélból, hogy megjutalmazzuk a férfit a nagy család miatt, de pusztán azért, hogy megszabaditsuk őt olyfajta nyomor alól, a mit észszerütlen dolog lett volna tőle várni, hogy számitásba vegyen; és ezen czéllal a segélynek csak olyannak kell lenni, a mi őt épen abba az állapotba helyezze, mintha hat gyermeke volna. Montesquieu helyteleniti XIV. Lajos egy rendeletét, mely bizonyos ellátást adott azoknak, a kiknek tiz és tizenkét gyermeke van, mert nincs ok felbátoritani a népesedést.[1] Ugyanazon okból a miért ő helyteleniti azt, én azt gondolom, hogy ilynemü törvény elfogadható veszély nélkül, és felszabadithat némely embereket egy nagyon nyomasztó és előre nem látott nyomortól a nélkül, hogy bármi tekintetben ugy hatna, mint felbátoritás a házasságra.

Ha valami távol jövőben bármi közeledés történnék az észszerü szokások általánosabb elterjedésére a házasság tekintetében a szegények közt, a miből egyedül várható valami állandó és általános javulása helyzetüknek, nem gondolom, hogy a legszükebb látkörü politikusnak is meg kellene ijedni attól való félelmében, hogy oly nagy emelkedést fog az előidézni a munka árában, hogy képessé fogja tenni kereskedelmi versenytársainkat, hogy legyőzzenek bennünket a külföldi piaczokon. Négy körülmény van, a melyek várhatók, hogy együtt fognak járni vele, a melyek való-

[1] Esprit des Lois LIV. XXIII. fej. XXVII.

szinüleg megelőznek vagy teljesen ellensulyoznak minden ilynemü hatást. Ezek a következők: 1. Az élelmiszerek egyenletesebb és alacsonyabb ára, mivel a kereslet kevésbbé gyakran lesz a kinálat alatt. 2. A földmivelésre nehezedő jelen nagy teher megszünése és a jelenlegi munkabérekhez való azon nagy hozzáadás a szegényadókból. 3. Nemzeti megtakaritása azon összeg nagy részének, a mely most visszatérités nélkül elvész azon gyermekek eltartásánál, a kik időelőtt elhalnak a szegénység következményei folytán, és végül 4. a takarékossági és szorgalmas szokásoknak általánosabb elterjedése különösen a nőtlen emberek közt, a mely meggátolja azt a restséget, iszákosságót és munkapazarlást, a melyek jelenleg nagyon is gyakran következményei a magas munkabéreknek.

XIV. FEJEZET.

Észszerü kilátásainkról a társadalom jövő javitását illetőleg.

Egy általános és bezáró szemlét tartva észszerü kilátásainkról azon bajok szeliditését illetőleg, a melyek a népesedés törvényéből származnak, megjegyezhetjük, hogy bár a népesség szaporodása geometrikus arányban megczáfolhatatlan és a megkétszerezés korszaka, ha nem gátoltatik, ezen könyvben folytonosan inkább alatta, semmint felette állittatott az igazságnak; mégis vannak a társadalom és művelődés folyamának némely természetes következményei, a melyek szükségképen visszaszoritják teljes hatását. Ezek különösen a nagy városok és gyárak, a melyekben alig remélhetünk és bizonynyal nem várhatnak valami lényeges változást. Kétségkivül a mi kötelességünk és minden szempontból felette kivánatos, hogy a városokat és a gyári foglalkozást oly kevéssé ártalmassá tegyük az emberi élet tartamára, a mint csak lehetséges; de végre is minden erőfeszitésünk után is valószinü, hogy azok mindig kevésbbé egészségesek lesznek, mint a vidéki lakások és vidéki foglalkozások, és következőleg, mint tényleges akadályok müködvén, némi mérvben megcsökkentik az előzetes akadályok szükséges voltát.

Minden régi államban megjegyeztetett, hogy a felnőtt emberek egy jelentékeny száma egyidőben nőtlen marad. Az a kötelesség, hogy ez idő alatt az erkölcsiség közönséges és elfogadott szabályait gyakorolni kell, elméletileg sohasem vonatott kétségbe,

bárha a gyakorlatban nem is igy volt. Az erkölcsi önmegtartóztatás kötelességének ez a része alig volt érintve ezen mű okoskodásai által. Az ugyanazon alapokon áll, mint előbb, sem nem erősebb, sem nem gyengébb. És tudva, hogy ez a kötelesség eddigelé mily elégtelenül teljesittetett, bizonyára képzelgés volna várni, hogy jövőre az teljesen be fog töltetni.

Az a rész, a mely ezen munka okoskodásai által érintve volt, ennélfogva nem az, a mely magunkviseletét illeti a nőtlenség ideje alatt, de az, hogy kiterjeszszük ezt a korszakot mindaddig, mig kilátásunk lesz eltarthatni gyermekeinket. És egyáltalában nem képzelgés vigasztalódni e tekintetben némi kedvező változás reményében; mert a tapasztalás azt mutatta, hogy az ily észszerü önmegtartóztatás efféle uralkodása szerfelett különböző a különféle országokban, sőt ugyanazon országokban is különböző időszakokban.

Nem lehet kétkedni, hogy általában Európában és különösen az északi államokban, határozott változás állott be az észszerü önmegtartóztatás működésében, mióta azon harczias és vállalkozó szokások nem uralkodnak, melyek annyi életet tönkretettek. Az utóbbi időkben a dögvészek fokozatos csökkenése és csaknem teljes megszünése, a melyek oly gyakran látogatták meg Európát a tizenhetedik és a tizennyolczadik század kezdetén, ugyanilynemü változást hozott létre. És ezen országban nem lehet kételkedni a felett, hogy a házasságok aránya kisebb lett városaink javitása, a ragályok kevésbbé gyakori visszatérése és a nagyobb tisztaság szokásainak elfogadása óta. Az utolsó szükségek ideje alatt, ugy látszik, hogy a házasságok száma megcsökkent;[1] és ugyanazon indokok, a melyek sok embert meggátoltak abban, hogy ily időszakban megházasodjék, ugyanazon módon működnék, ha jövőben a nagyobb férfikorra felnőtt gyermekszám a tehénhimlő behozatala folytán oly nagy volna, hogy betöltene minden foglalkozást, csökkentené a munka árát és nehezitené a családfentartást.

Egyetemlegesen az emberiség gyakorlata a házasság tárgyában sokkal jobb volt elméleténél; és bár gyakoriak voltak a szónoklatok arról, hogy kötelesség belépni ez állapotba, és hogy a korai házasságok előnye a bűn meggátlása, mindegyik ember gyakorlatilag szükségesnek találta megfontolni segédeszközeit arra nézve is, hogy miképen tart el egy családot, mielőtt ily fontos lépést mert

[1] 1800 és 1801-ben.

volna megtenni. Az a nagy vis medicatrix reipublicae, a vágy javitani helyzetünket és a félelem rosszabbá nem tenni azt, állandóan működésben volt, és állandóan a helyes irányba irányitotta az embereket minden szónokolgatás daczára, a mely félre akarta volna vezetni őket. Ezen hatalmas, egészséges áramlat nyomása alatt minden államban, a mi semmi más, mint következménye a természeti törvények azon általános hatásának, a mely ellenállhatlan módon rákényszeriti magára minden ember figyelmét, a házasodás észszerü akadálya megnövekedett Európában; és nem lehet észszerütlen feltételezni, hogy még további haladást nem fog tenni. Ha ez bekövetkezik a nélkül, hogy bármi feltünő és határozott növekedés állana be a nemek közt levő bűnös közlekedésnél, a társadalom jóléte szembeszökőleg emeltetni fog ez által; és az ily növekedés veszélyét illetőleg vigasztaló megjegyezni, hogy Európában azon országok, a melyekben a házasságok legkésőbbiek és legkevésbbé gyakoriak, egyáltalában nem különösen feltünők ilynemü bűneik által. Kitünt, hogy Norvégia, Svájcz, Anglia és Skóczia felette állanak a többiek felett az előzetes akadály uralkodásában; és ámbár nem akarok különösen dicsekedni ezen országok erényes szokásaival, mégis azt gondolom, hogy senki sem fogja ezeket választani, ki oly országokul, a hol az erkölcsök lazasága legfeltünőbb. Valóban azon kevésből, mit én tudok a szárazföldről, hajlandó volnék ezeket választani ki, mint a melyek az ellenkező szokások által tünnek ki, és mint a melyek inkább felette, semmint alatta állanak szomszédaiknak a nők szüzessége, és ennélfogva a férfiak erényes szokásaiban. Ennélfogva a tapasztalat arra látszik tanitani bennünket, hogy lehetséges erkölcsi és természeti okokból ellensulyozni azon eredményeket, a melyek első pillanatra várhatók a házassági akadály növekedésétől; de megengedve minden sulyt ezen hatásoknál, a mi minden mértékben valószinü, nyugodtan állitható, hogy a nyomorból származó bűnök csökkenése teljesen ellensulyozni fogja őket; és hogy a megcsökkent halandóság és emelkedő jólét összes előnyei, a melyek bizonyára be fognak következni az előzetes akadály szaporodásából, teljesen a nyereség oldalára helyezhetők a boldogság és erény ügyének mérlegénél.

Kevésbbé tárgya a jelen műnek uj terveket javasolni a társadalom javitására, mint kimutatni annak szükségét, hogy megelégedve maradjunk azon javitási móddal, a mely eddig részben követtetett, mintegy a természet által parancsolva, és hogy ne gátoljuk azon haladást, a mi másképen ez uton bekövetkezhetnék.

Kétségkivül nagyon előnyös volna, ha minden tényleges intézményünk, és a szegények irányában való magunkviseletének egész jellege olyan volna, hogy ténylegesen közreműködnék azon észszerüségi elvvel, a mely az emberi dolgok rendes folyamán kitünt; és hogy ha néha magunkra vesszük szeliditeni az oktalanság természetes büntetéseit, ugy tegyük azt, hogy egyuttal az ellenkező magaviselet jutalmát is emeljük. De tehető volna ez, ha pusztán azon intézmények, a melyek egyenesen felbátoritják a házasodást, változtatnának meg fokozatosan, és mi megszünnénk oly véleményeket adni közzé és oly tanokat hirdetni, a melyek tettlegesen ellentmondanak a természet parancsainak.

A korlátolt jó, a melyet néha hatalmunkban van megtenni, gyakran elvész az által, hogy nagyon is sokat akarunk tenni, és azon különleges terv elfogadását lényegesen szükségesnek tartjuk a siker részleges mértékében is. Ezen munka okoskodásainak gyakorlati alkalmazásánál remélem, elkerültem ezt a hibát. Óhajtom emlékezetébe hozni az olvasónak, hogy ámbár némi uj szempontból tekintettem régi dolgokat, és gyönyörködtem is abban, hogy *lehetséges* javitani jelentékeny mértékben, és bár nem zártam is el magamtól ezen kellemes remény érzelmét, mégis a valószinü javitás iránti várakozásaimban és az arra szolgáló eszközök javaslatában nagyon óvatos voltam. A szegény-törvények fokozatos eltörlését már gyakran javasolták azon gyakorlati bajok folytán, a melyek azokból származnak, és azon félelem folytán, hogy veszélyesek lesznek, csaknem teljesen elviselhetlen sulyoknál fogva az ország földbirtokára. A nemzeti nevelés kiterjedtebb rendszerének szervezésének nincs meg az ujdonságnak sem előnye némelyek előtt, sem hátránya mások előtt. A nevelés gyakorlati jó hatását már régóta tapasztalták Skóciában, és csaknem minden ember, ki oly helyzetbe jutott, hogy itélhetett, arra adta bizonyságát, hogy a nevelésnek jelentékeny hatása volt a bűn megelőzésében,[1] és a szorgalom, erkölcsösség és szabatos magaviselet előmozditásában. És pedig ezek az egyedüli tervezetek, melyeket ajánlottam és bár azok elfogadása a javasolt módon igen hatalmasan hozzájárult ezen munka czéljának előmozditására és a szegény helyzetének javitására, mégis, ha ez irányban semmi sem történik is, nem fogok teljesen

[1] Howard kevesebb foglyot talált Svájczban és Skóciában, mint más országokban, a mit ő a szabályosabb nevelésnek tulajdonitott a svájczi és skót alsóbb osztályok közt. Azon évek alatt, a mig a néhai Fielding vezette a rendőrséget a Bow Streeten, csak hat skót hozatott elő. Azt szokta mondani, hogy az elitélt emberek nagyobb része ir volt. Előszó a III. kötethez: „Report of the Society for Bettering the Condition of the Poor" 32. l.

reménytelenné lenni, hogy lesz némi részben jó hatása ezen okoskodás általános eredményeinek.

Ha azon törvények, melyeket törekedtem felállitani, helytelenek, a legőszintébben remélem, hogy teljesen megczáfolva fogom látni őket; de ha igazak, a tárgy oly fontos és az emberi boldogság kérdését oly közelről érdekli, hogy lehetetlen, mikép idővel ne ismerjék teljesebben és hirdettessék általánosabban, akár tétetik e czélra bárminemü különleges intézkedés, akár sem.

A társadalom magasabb és középosztályai közt ezen tudás hatása remélem ugyanez lesz, a nélkül, hogy meglazitaná törekvésüket a szegények helyzetének javitására; megmutatni nekik, mit tehetnek és mit nem tehetnek, és hogy ámbár sok tehető tanács és nevelés, az észélyesség és tisztaság szokásainak felbátoritása, eszélyes adakozás, és bármi más mód által a szegények jelen állapotának javitására, a mely az előzetes akadály megnövekedését vonja maga után; mégis ezen utolsó eredmény nélkül minden előbbi kisérlet meddő marad; és hogy minden régi és jól benépesitett államban segélyezni a szegényt oly módon, hogy képessé tegyük őt oly korán megházasodni, a mint neki tetszik, és felnevelni nagy családokat, természeti lehetetlenség. Ennek tudata, mivel meggátolja a gazdagot, hogy elrontsa a saját erőfeszitéseik folytán előállott jó eredményeket, és hogy elpusztitsa erejöket oly irányban, a hol a siker el nem érhető, fogja vezetni figyelmüket a helyes irányba és igy képessé teszi őket több jót eszközölni.

Maguk közt a szegények közt a hatás még fontosabb lesz. Hogy a szegénység fő és legállandóbb okának kevés vagy semmi *egyenes* hatása nincs a kormányzati formákra és a vagyon egyenlőtlen felosztására; és hogy amint a gazdagabbnak nincs tényleg *hatalma* foglalkozást és eltartást találni a szegény részére, ép ugy a szegénynek nem lehet a dolgok természeténél fogva *joga* követelni tőlük, fontos igazságok, a melyek a népesedés törvényéből folynak, a mely, ha kellőleg megmagyaráztatik, semmi esetre sincs felette a legközönségesebb felfogásnak sem. És szembeszökő, hogy a társadalom alsóbb osztályaiban minden ember, a ki megismerkedik ez igazságokkal, hajlandó lesz nagyobb türelemmel türni azon bajokat, a melyek reája nehezedhetnek; kevésbbé lesz elégedetlen és ingerült a kormánynyal és a társadalom magasabb osztályaival szegénysége czimén; minden alkalommal kevésbbé lesz hajlandó engedetlenségre és zavargásra; és ha segélyt kap akár bármi közintézménytől vagy a magán jótékonyság kezéből, több hálával fogja azt fogadni és jobban meg fogja becsülni ennek értékét.

Ha ez igazságok fokonként jobban megismertetnek (a mi az idők folyamán nem látszik valószinütlennek a vélemények kölcsönös kicserélésének természetes eredményeül) a nép alsóbb osztályai, mint egész, békeszeretőbb és rendesebb lesz, kevésbbé lesz hajlandó zavargó eljárásokra szükség idején, és minden időben kevésbbé lesz azon feltüzelő és lázitó iratok hatása alatt, mert tudja, hogy mily kevéssé függ egy forradalomtól a munka ára és egy család fenntartásának lehetősége. Ez igazságok puszta tudása, még akkor is, ha nem működik eléggé arra, hogy némi észrevehető változást hozzon létre a szegény észszerü szokásában a házasságot illetőleg, mégis a legjótékonyabb hatása lesz magukviseletére a politikai életben; és kétségkivül egyike ezen hatások legbecsesebbjének lesz az a hatalom, a melylyel képesek lesznek a társadalom magasabb és középosztályai fokozatosan javitani kormányokat a nélkül, hogy féljenek azon forradalmi kihágásoktól, a melyeknek félelme meggátolja jelenben és megfosztással fenyegeti Európát még azon fokától is a szabadságnak, a melyet eddig lehetőnek tapasztalt és a melynek üdvös eredményeit oly hosszu ideig élvezte.

Egy átnézete után a társadalomnak az előbbi korból összehasonlitva a jelenlegivel, biztosan mondhatom, hogy a népesedés törvényéből eredő bajok inkább csökkentek, semmint szaporodtak, még azon hátrány daczára is, hogy a valódi ok csaknem teljesen ismeretlen volt. És ha ápolhatjuk azon reményt, hogy ez a tudatlanság fokozatosan el fog mulni, nem látszik valószinütlennek azt várni, hogy még tovább is csökkenni fog. Az egész népesség növekvése, a mi természetesen be fog következni, csak kevéssé fogja gyengiteni ezt a várakozást, mert minden a népesség és élelem közti viszonylagos aránytól függ s nem a nép abszolut számától. Ezen munka előző részéből kitünt, hogy azon országok, a melyeknek legkevesebb népjük volt, gyakran legtöbbet szenvedtek a népesedés törvényének hatásaitól; és alig lehet kételkedni rajta, hogy egészében véve Európát, kevesebb éhség és kevesebb szükségből eredő betegség uralkodott az utolsó században, mint azokban, a melyek megelőzték azt.

Ennélfogva egészben véve, bár jövő kilátásaink a népesedés törvényéből eredő bajok szeliditésére nem lehetnek oly derültek, mint a mint óhajtanók, de mégis nagyon messze vannak attól, hogy teljesen elcsüggesztenének és egyáltalán nem zárják el azon fokozatos és emelkedő javulását az emberi társadalomnak, a mely az ezen tárgy felől való utolsó vad számitgatások előtt az ész-

szerü várakozás tárgya volt. A tulajdon és házasság törvényeinek és azon látszólag szük törvénynek az önzésről, a mely késztet minden embert arra, hogy feszitse meg erejét sorsa javitására, köszönhetjük az emberi szellem minden legnemesebb fellobbanását, mindazt, a mi megkülönbözteti a müvelt állapotot a vadtól. A népesedés törvényére vonatkozó pontos kutatás kötelez bennünket arra az eredményre jutni, hogy soha sem leszünk képesek ledönteni azt a létrát, a melyen át jutottunk ezen magaslatra; de ez semmiképen sem igazolja, hogy nem emelkedhetünk magasabbra ugyanazon eszközökkel. A társadalom szervezete nagy vonásokban valószinüleg mindig változatlan marad. Minden okunk meg van azt hinni, hogy az mindig egy birtokososztályból és egy munkásosztályból fog állani; de mindegyiknek helyzete és az az arány, a melyben állanak egymáshoz, oly nagyon megváltozhatik, hogy megjavithatja az egésznek összhangját és szépségét. Valóban szomoru gondolat volna, hogy mig a természettudományok nézetei naponta szélesbednek annyira, hogy már alig korlátozza őket a legtávolabbi látkép sem, az erkölcsi és politikai bölcsészet tudománya oly szük határok közé volna szoritva, vagy legjobb esetben is oly gyenge volna hatásában, hogy képtelen volna az emberi boldogság utjába csak egyetlen okból eredő akadályokat is ellensulyozni. De ámbár rettenetesseknek látszhatnak ez akadályok ezen munka némely részében, remélhető, hogy a kutatás főeredménye olyan, a mi nem ejt bennünket kétségbe az emberi társadalom javulása felől. A részletes jó, a mi elérhetőnek látszik, méltó minden erőfeszitésünkre és elegedő irányitani küzdelmeinket és lelkesiteni kilátásainkat. És ámbár nem várhatjuk, hogy az erény és az emberiség boldogsága lépést tarthasson a természettudományi felfedezések fényes pályafutásával: mégis, ha nem hagyjuk el magunkat, bizvást táplálhatjuk azt a reményt, hogy nem jelentéktelen terjedelemben fog hatni reájuk azok haladása és fognak osztozni azoknak sikereiben.[1]

[1] Nem hihetem, hogy minden igaztalan elégedetlenségi ok eltávolitása a létező hatóságok ellen a népet szárazon és közönyösen hagyná azon előnyök iránt, a melyek tényleg elérhetők.

A polgári szabadság áldásai oly nagyok, hogy azoknak bizonyosan nincs szükségük a hamis szinezés segélyére azért, hogy kivánatosakká tétessenek. Szomoru volnék azt gondolni, hogy a nép alsóbb osztályai soha sem lelkesülnének jogaik követelésére, csak oly képzelgő igéretek folytán, a melyek által rendesen az ellenállás orvosszere sokkal rosszabbá tétetik, mint maga az a betegség, a melynek meggyógyitása volt czélba véve.

Függelék.

Az ezen tanulmány második kiadásához irt előszóban azt a reményt fejeztem ki, miszerint az a részletezett mód, a melyben tárgyaltam az anyagot és kisértem következményeig, ámbár ajtót nyithat sok ellenvetésnek és kitehet engem igen szigoru birálatnak, de alkalmas lesz azon fontos czélra, hogy egy, a társadalom boldogulásával oly közel összefüggésben álló tárgyat átalánosabb ismeretre hoz. Ugyanazon felfogás szerint mindig késznek éreztem magamat minden komoly ellenvetés megvitatásába belemenni, a melyek vezérelveim vagy következtetéseim ellen felhozatnak, elhagyni azokat, a melyek hamisaknak látszanak és további világosságot adni, a mennyire képes vagyok, azoknak, a melyek igazaknak tünnek fel. De ámbár a mű sokkal nagyobb mérvben részesült a közfigyelemben, mint a minőt én voltam hajlandó remélni, mégis igen kevés iratott arra, hogy megvitattassék a dolog; és még ezen kis részből is a legnagyobb rész annyira tele van tulzó szónokolgatással és annyira hiányoznak belőle az érvek, hogy szembeszökőleg nem érdemli meg a figyelmet. A mit jelenleg mondani akarok, inkább azon ellenvetések ellen lesz irányitva, a melyeket társalgás közben hoztak fel, mint azok ellen, a melyek nyomtatásban jelentek meg. Czélom az, hogy megigazitsam azon némely félremagyarázásokat, a melyek e tanulmány legfontosabb pontjai közül kettő vagy háromra nézve külföldre mentek és nagyban lekötelezve érezném magam azoknak, a kiknek nem volt idejök elolvasni az egész művet, ha figyelemmel átnéznék a következő néhány lapot, hogy nem részleges és pontatlan adatokból, a melyeket hallottak, állapitsák meg véleményeim némelyikének sulyát, s ne tulajdonitsanak nekem másokat, a melyeket én sohasem fogadtam el.

Az első nagy ellenvetés, a mely alapigazságaim ellen tétetett,

az, hogy azok ellentmondanak a Teremtő eredeti parancsának, hogy növekedjetek és szaporodjatok és töltsétek be a földet. De azok, a kik ezt az ellenvetést hozzák fel, bizonyára vagy nem olvasták munkámat, vagy csupán néhány különös részletre fordították figyelmöket és képtelenek voltak az egész czélját és szellemét felfogni. Teljesen azon véleményben vagyok, hogy az ember kötelessége teremtője ezen parancsának engedelmeskedni; nincs is emlékezetemre egyetlen oly részlet sem művemben, melyből, ha egészében veszszük, bármely olvasó ellenkező felfogást olvasna ki.

Minden különös parancs, a mit az embernek a Teremtő adott, alatta áll a természet azon nagy és általános törvényeinek, melyeket ő már előbb felállitott; és mind eszünk, mind vallásunk tiltja annak feltételezését, hogy e törvények megváltoztassanak azon czélból, hogy inkább képesitsenek bennünket valamely különös parancs teljesitésére. Kétségkivül igaz, hogy ha az ember csodálatos módon képes volna táplálék nélkül élni, a föld nagyon gyorsan betöltetnék; mivel azonban legkisebb okunk sincs azon reményre, hogy ily csoda jöjjön létre e czélból, feltétlen kötelességünkké válik, mint eszes teremtményeknek és abból a czélból, hogy végrehajtsuk Teremtőnk parancsát, megvizsgálni azon törvényeket, a melyeket ő állitott fel a faj szaporodására nézve. És a mikor azt találjuk nemcsak ezen törvények elméleti fejtegetéséből, de érzékeink sokkal hatalmasabb és parancsolóbb észleleteiből is, hogy az ember nem élhet eledel nélkül, épen oly módu ostobaság megkisérleni, engedelmeskedni Teremtőnk akaratának a népesség szaporitására, tekintet nélkül annak eltartási módjára, mint megkisérleni azt, hogy bőséges gabonaaratást kapjunk ugy, ha azt az utszélre, vagy a tövisek közé vetjük, a hol nem találhatja meg megfelelő táplálékát. Melyik, szeretném kérdeni, a mi jobban felel meg a Teremtő jó szándokának, hogy a földet ehető növényekkel töltse meg, az-e, a ki gondosan és előrelátással kellőleg megszánt és megmunkál egy darab földet és nem vet több magot, mint a mit megérlelni hisz, vagy az, a ki a magot bőven veti el, különbség nélkül a földre, tekintet nélkül a talajra, melyre hull, vagy annak valami előkészitésére a befogadásra?

Teljes félreértése állitásomnak azt következtetni, hogy ellensége vagyok a népesedésnek. Csak a bün és nyomornak vagyok ellensége, és ennélfogva a népesség és élelem közt levő azon kedvezőtlen aránynak, mely e bajokat szüli. De ezen kedvezőtlen aránynak nincs szükségszerü összeköttetése azon általános népes-

séggel, melylyel egy ország birhat. Ellenkezőleg gyakrabban találjuk oly országokban, a melyek igen ritka népességüek, mint olyanokban, melyek népesek.

Okoskodásom czélja a népesedés tárgya felett megmutatható egy legelőgazdaság példáján. Ha egy kezdő pásztornak azt mondanák, hogy népesitse be jól földjét, mert állatállományától függ haszna és vállalatának végső eredménye, bizonynyal nem mondanának mást neki, mint a mi teljesen igaz; és neki csak magát, és nem tanácsadóit kellene vádolni, ha ily utasitások folytán oly messzire vinné a marhatenyésztést, hogy azok soványak és félig éhenhaltak lennének. Tanácsadója, a mikor a nagy állomány előnyeit beszélte neki, kétségkivül a helyes állapotban levő állományt értette és nem egy oly állományt, a mely bár számszerüleg nagyobb lehet, értékben mégis sokkal kisebb. Az a kifejezés jól beruházni a gazdálkodást, bizonyára nem vonatkozik valamely meghatározott számra, de csak arra az arányra, a mely leginkább alkalmas a gazdasághoz, akár buja az, akár sovány, akár ötven darab marhát képes eltartani, akár ötszázat. Kétségkivül szerfelett kivánatos, hogy nagyobb számot tartson el, és meg kell tenni minden erőfeszitést, hogy az a czél eléressék; de bizonyára az a gazda, a ki azt állitja, hogy bolond és helytelen dolog megkisérleni oly nagy mennyiség tartását, mielőtt a föld oly állapotban lenne, hogy megbirja azt, nem tartható a nagy marhaállomány ellenségének.

Azon okoskodás, melyet én használtam a népesség növekedését illetőleg, teljesen ugyanazonos természetü azzal, a mit most emlitettem. Hiszem, hogy a Teremtő czélja az, hogy a föld benépesittessék;[1] de bizonyára egy egészséges, erényes és boldog lakossággal, nem egészségtelen, bünös és szerencsétlennel. És hogy ha igyekezvén a parancsnak eleget tenni, benépesiteni és szaporitani azt, csak ezen utóbbi minőségü néppel népesitjük be és ennek folytán szenvedünk, nincs jogunk vádolni a parancs igazságos voltát, csak a magunk észszerütlen végrehajtási módját.

A nagy és erős lakosság kivánatos volta tárgyában nem különbözöm a szaporodás legmelegebb pártolóitól. Teljesen kész vagyok a régi irókkal elismerni, hogy nem a terület nagysága, de a lakosság mérve az, a mi az államok erejét mutatja. Csak azon módban térek el tőlük, mint jutunk egy erőteljes és hatékony lakossághoz;

[1] Ezen véleményt kifejeztem a 4rét kiadás 491. lapján és ezen kiadás 395. lapján.

és ezen különbség tekintetében ugy látom, hogy teljesen mellettem van a tapasztalat, minden emberi okoskodás ezen nagy próbaköve.

Az anyakönyvek kétségtelen tanuságából kitünik, hogy a házasságok és születések nagy aránya egyáltalán nincs szükségszerüleg összekötve a népesség gyors növekvésével, hanem gyakran található fel oly országokban, a hol az vagy állandó, vagy igen lassan növekvő. Ily országok lakossága nemcsak aránylag tehetetlen a lakosok általános szegénysége és nyomora miatt, de kivétel nélkül sokkal nagyobb arányban foglal magában oly életkoru lényeket, a kik még képtelenek a maguk részéről hozzájárulni az állam védelméhez.

Ezt legszembeszökőbben igazolja az a példa, melyet Murettől vettem a Svájczról szóló fejezetben, a hol az tünt ki, hogy ugyanazon népességhez való arányban Lyon 16, Pays de Vaud 11 és az Alpesek közt levő egy község csak 8 születést adott; de 20 éves korban ezen három igen különböző szám egy ugyanarra olvadt össze.[1] Lyonban csaknem fele az összes lakosságnak a kiskoruságban volt, Pays de Vaudban egyharmada és az alpesi községben csupán egynegyede. Az ily tényekből vont következtetés kikerülhetlen és a legnagyobb fontosságu a társadalomra.

Egy ország népessége megszaporitani segélyforrásait vagy megvédelmezni birtokait, kell, hogy főleg munkaképes lakosságától függjön, azon részétől a lakosságnak, a mely oly korban van, hogy sikerrel alkalmazható földmüvelés, kereskedés vagy háborura; de oly szembeszökőleg tünik ki, a mi nem áll távol a teljes bebizonyitástól, hogy oly országban, a melynek segélyforrásai nem természetesen hivják létre a születések nagyobb számát, az oly növekvés nemcsak hogy nem növeli ezt a munkaképes lakosságot, de sőt anyagilag csökkenti is azt. Első sorban kétségkivül megszaporitja a lelkek számát az élelmiszerek arányához képest és ennélfogva kegyetlenül megnöveli a szükség nyomását; de az évente nagykoruságra felserdült emberek száma nem lehet oly nagy, mint volt előbb, a termelés nagyobb része osztatván ki oly gyermekek közt, a kik soha sem érik el a férfikort és a további népesség a helyett, hogy további erőt adna az országnak, lényegesen csökkenteni fogja azt az erőt és ugy fog müködni, mint valami állandó akadály uj segélyforrások teremtésénél.

Kissé meg vagyunk jelenleg döbbenve Franczia ország népesedésén és erején és tudva van, hogy ott mindig meg volt a szü-

[1] 271. l. a 4-rét kiadásban és 166. l. a jelen kiadásban.

letések nagy aránya; de ha bármely suly tulajdonittatik azoknak, a kik legelső tekintélyekül tartatnak e tárgyban, teljesen bizonyos, hogy azon előnyök, a melyeket élvez, egyáltalában nem népessége valamely különös szervezetéből származnak, de csupán termékeny területe nagy kiterjedéséből származott ezen nagy absolut menynyiség.

Necker Francziaország népesedéséről beszélvén, azt mondja, hogy az ugy van összeállitva, hogy egy millió ember sem ugyanazon erőt nem adja háboruban, sem ugyanazon munkaképességet, mint ugyanaz a szám oly országban, a hol a nép kevésbbé van elnyomva és kevés hal meg gyermekkorában.[1] És az a kép, melyet Arthur Young ad a nép alsóbb osztályainak állapotáról azon időben, mikor ő utazott Francziaországban, a mi épen a forradalom kezdetén volt, egyenesen ugyanezen következtetésre vezet. Az ujabban közzétett „Statistique Generale et Particuliére de la France" szerint a népesség aránya husz év alatt csaknem $^{9}/_{20}$; Angliában, ha nem gyorsabban szaporodnék, mint Francziaország, nem volna valószinüleg sokkal több, mint $^{7}/_{20}$.[2] Következésképen

[1] Necker: Sur les finances I. köt., IX. fej., 263. l. 12-rét.

[2] Nem ugy emlitem itt ezen számokat, mintha bármi mérvben jót állanék pontosságukról, de csupán azért, hogy megvilágitsam tárgyamat. Van okom azt gondolni, hogy a Statistique Generaleban adott arány nem a tényleges összeszámolásból vétetett és az, a mit Angliáról emlitek a szövegben, hozzávetőleges és valószinüleg igen alacsony. Ebből azonban teljesen biztosak lehetünk, hogy ha két ország a születéseknek a halálozásokhoz való aránya szerint, körülbelül ugyanazon arányban szaporodik, az az ország, a hol a születések és halálozások legmagasabb arányt mutatnak az egész lakossághoz, fog birni a felserdült korban legkevesebb számu embert. Hogy Angliának és Skóczianak minden bennök lakó egy millióból több munkaképes embere van, mint Francziaországnak, azt az általunk birt adatok elegendők beigazolni; de azt, hogy mely mérvben létezik ezen különbség, nem állapitható meg jobb adatok nélkül, mint a minőkkel most birunk. Abból, hogy a népesedés gyorsabban növekedett Angliában, mint Francziaországban a forradalom előtt, caeteris paribus, Angliának kellett volna a születések nagyobb arányával birni; pedig Francziaországban volt $^{1}/_{25}$ vagy $^{1}/_{26}$ és Angliának csak $^{1}/_{30}$.

A fegyverviselésre képes egyének aránya néha $^{1}/_{4}$, máskor $^{1}/_{5}$-dére számittatott egy ország összes lakosságának. Az olvasó észreveheti az óriás különbséget a két becslés közt, feltéve, hogy az két különböző országra viszonyul. Egyik esetben husz millió lakosság ad öt millió embert és a másik esetben ugyanazon népesség csak négy milliót. Bizonyára nem kétkedhetünk, hogy a kétnemü népesség közt melyik az értékesebb mind a tényleges erőre, mind az uj segélyforrások teremtésére nézve. Azonban valószinüleg nincs két oly ország Európában, a hol e tekintetben a különbség oly nagy volna, mint $^{1}/_{4}$ és $^{1}/_{5}$ közt.

10 milliónyi lakosságból Angliának egy millióval több embere lesz husz év alatt, mint Franciaországnak, és ezen alapon legalább három- vagy négyszázezerrel több férfia lesz katonai korban. Ha a mi lakosságunk ugyanazon minőségü volna, mint Franciaországé, számszerint több, mint egy és fél millióval kellene megszaporodnia oly czélból, hogy Angliából és Walesből ugyanannyi számu embert legyünk képesek előállitani husz éves kor felett, mint most; és ha csak egy millióval szaporodnánk meg, munkaképes erőnk a földmivelés, kereskedés és háboruban a leghatározottabb módon csökkennék, mig ugyanakkor az alsóbb osztályok nyomora borzasztóan megnövekednék. Mondhatja-e észszerüen bárki, hogy ilynemü további népesedés kivánatos akár erkölcsi, akár politikai szempontból? És pedig ez a faja a népességnek, a mely kivétel nélküli eredménye a házasságra való direkt felbátoritásnak vagy az egyéni becsület azon hiányának, melyet tudatlanság vagy kényuralom okoz.

Talán igaz lehet, hogy Franciaország nagyobb könnyüséggel és lakosai rendes foglalkozásának kevesebb megzavarásával tölti meg hadseregeit, mint Anglia; és el kell ismerni, hogy a szegénység és a foglalkozás hiánya hatalmas segélyei a toborzó őrmestereknek; de nem nagyon emberséges eljárás volna mindig szükségben tartani népünket azért, hogy olcsóbban toborozhassunk és nem is volna nagyon politikus eljárás csökkenteni vagyonunkat és erőnket ugyanezen gazdálkodási szempontból. Nem érhetünk el összeférhetlen dolgokat. Ha meg van az az előnyünk, hogy képesek vagyunk csaknem összes lakosságunkat állandó alkalmazásban tartani a földmivelés vagy kereskedelemben, nem várhatjuk, hogy elérjük azt a teljesen ellentétes előnyt is, hogy azok mindig készek legyenek igen kis összegért is felcsapni katonának.[1] De teljesen biztosak lehetünk abban, hogy ha megvan munkaképes lakosságunk, sohasem fog hiányunk lenni emberekben a hadsereg részére, ha megfelelő ajánlatot teszünk.

A tanulmány sok részében nagy sulyt fektettem azon előnyre, hogy valamely ország megkivántató népességét a születések legkisebb számával érje el. Világosan kifejeztem, hogy a halandóság csökkentése minden korban az, a mire kell főleg törekednünk; és hogy a boldogulás és jó kormányzás legjobb ismérve a születések

[1] Ezt a tárgyat szembeszökőleg megvilágitják Lord Selkirk világos és mesteri észleletei „On the Present State of the Highlands, and on the Causes and propable Consequences of Emigration", a melyre bizalommal utalhatom az olvasót.

arányának nagysága helyett, mely a megitélésnek szokásos módja, én a felserdült kor előtt elhalálozás arányának alacsonyságát javasoltam. Tudva azt, hogy sohasem tértem el szándékosan ezen elvektől, valóban meglepetéssel hallom, hogy sokan ugy tartanak engem, mint a himlőoltás ellenségét, a mi pedig épen azt a czélt igyekszik elérni, a melyet én mindig oly kivánatosnak tartottam. Azt állitom ugyanis, a mit a leghatározottabban hiszek most is, hogy ha egy ország segélyeszközei nem engedik meg állandóan a népesedés nagyon megnövekedett szaporodási arányát (és hogy ez igy legyen, vagy ne, az bizonyára más okoktól is függ, nemcsak a himlőoltás által megmentett életek számától),[1] a két dolog egyikének be kell következni, vagy a növekvő halandóság más bajok folytán, vagy a születések arányának csökkenése. De kifejeztem azt a meggyőződésemet, hogy az utóbbi eredmény be fog következni; és ennélfogva összhangba azon véleménynyel, melyet mindig tartottam, egyike vagyok a tehénhimlő-oltás legmelegebb barátainak. Megtéve minden erőfeszitést, a melyet én előnyösnek gondolok arra, hogy növeljem a jólétet és csökkentsem a halandóságot a szegények közt, a legteljesebb összhangban járok el elveimmel. Hogy vajjon azok is ép oly következetesek, a kik azt állitják, hogy ugyanaz a czél van előttük és mégis a nemzetek boldogságát a házasságok és születések nagy aránya szerint mérlegelik, oly kérdés, a melyet jól tennék, ha megfontolnának.

Azt mondták némelyek, hogy a népesedés természetes akadályai mindig elegendők lesznek arra, hogy korlátok közt tartsák azt a nélkül, hogy más segitséghez kelljen folyamodni; és egy szellemes iró megjegyezte, hogy nem hoztam fel valódi észlelésből származó egyetlen oly eredeti tényt sem, a mely a már uralkodó akadályok elégtelen voltát igazolná.[2] Ezen megjegyzések teljesen igazak és ép oly természeti alapigazságok, mint az a föltevés, hogy ember nem élhet eledel nélkül. Mert kétségkivül mindaddig, a mig ez lesz természetének törvénye, a mit itt természetes akadálynak neve-

[1] Meg kell azonban jegyezni, hogy a haláltól megmentett fiatal ember inkább járul hozzá uj segélyforrások teremtéséhez, mint egy más születés. Nagy munka- és élelemveszteség az, hogy ujra kezdjük. És általában véve igaz, hogy hasonló viszonyok közt az az áru jő legolcsóbban a piaczra, a mely legkevesebb csalódással küzdött meg.

[2] Nagyon szeretném tudni, hogy micsoda tényeket tartott szeme előtt ez az ur, a mikor ezt a megjegyzést tette. Ha én találtam volna egy ilynemüt, mint a minőre van czélzás itt, az valóban igazán eredeti lett volna.

zünk, sohasem lehet eredménytelen. Azon csodás igazságon kivül, melyet e feltevés foglal magában, azon igen különös feltevésből indulnak ki, hogy az én művem végleges czélja az, csökkenteni a népesedést, minthogy ha lenne valami kivánatosabb, mint a lakosság leggyorsabb szaporodása, ha azt nem kiséri bün és nyomor. De természetesen az én végső czélom csökkenteni a bűnt és nyomort és a népesedés mindazon gátja, a mit esetleg javasoltam, egyszerüen eszköz ezen czél elérésére. Eszes lénynek a népesedés észszerü akadályát olyannak kell gondolni, mint a mely ép oly természetes, mint a szegénység és időelőtti halálozás csökkentése, a mivel ezek az urak oly teljesen egyetértőnek és megelégedettnek látszanak; és készségesen fel fog tünni az értelmes olvasónak, hogy a gátak egyik osztálya kicserélhető a másik által, nemcsak ugy, hogy lényegesen ne csökkentse egy ország lakosságát, de ugy is, hogy állandó fokozatos emelkedését idézze elő annak.[1]

Azon lehetőségről, hogy az ország munkaképes lakosságát igen jelentékenyen megszaporitsuk, munkám némely részében talán részletesebben fejeztem ki magam, mint a hogy a tapasztalat igazolná. Azt mondtam, hogy néhány század multán lehet két vagy háromszor annyi lakója, mint jelenleg és mégis mindegyik ember mindjobban táplálkozik, mindjobban ruházkodik.[2] És a munka kezdetén a népesedés és élelmiszerek szaporodásának összehasonlitásánál, hogy az érvelés ne lássék függővé tétetni e tények felett való véleménykülönbségtől, megengedem, hogy a föld termelése korlátlan, a mi bizonynyal nagyon is messzire megy. Nem kevéssé érdekes tehát, hogy mégis állandóan ugy hozatik fel ellenem, mint érv, hogy az az ország eltarthat két vagy háromszor oly sok lakost is; és még érdekesebb dolog az, hogy sok ember, a kik megengedték a növekvés azon különböző mérvét, a melyre alapitottam minden főkövetkeztetésemet, mégis azt állitják, mikép semmi nehézség vagy nyomor nem származhatik a népesedésből, bár a föld terményei nem is szaporithatók tovább. Kétkedem, vajjon erősebb példája hozható-e fel könnyen ez okoskodási képesség teljes hiányának, mint a minőt ily megengedés után ily állitás képez. Nagyobb képtelenséget foglal ez magában,

[1] Mint Norvégia és Svájcz, a hol az előzetes akadály legjobban uralkodik, meglehetős gyorsasággal szaporodik népességében; és megélhetési módjukhoz arányban több katonakorban levő férfit állithatnak elő, mint bármily más országa Európának.

[2] 512. lap a 4-ik kiadásban és 408. l. a jelen kiadásban.

mint annak mondása, hogy mivel egy gazdaság helyes kezelés mellett képessé tehető további négy darab marhát tartani el minden évben, ennélfogva semmi nehézség vagy baj nem származik abból, ha további negyven hozatik reá évente.

A föld képessége táplálékot adni bizonyára nem korlátlan, de szabatosan szólva határozatlan; vagyis határai nincsenek megállapitva és az az idő valószinüleg soha sem fog elérkezni, a mikor képesek leszünk azt mondani, hogy az emberek semmi további munkája vagy találékonysága nem adhat további hozzáadást. De a további mennyiségü élelem megkapásának képessége a földből megfelelő művelés mellett és bizonyos időben, a képzelhető legtávolabbi viszonyban áll a lépés tartási képességben, a népesedés meg nem gátolt növekvésével. Az a tudomány és szorgalom, a mely képessé teszi Uj-Holland benszülötteit legjobb módon felhasználni országuk természetes segélyforrásait, kell, hogy teljes csoda nélkül fokozatosan és lassan jőjjön meg nekik és akkor is, a mint bőven fejtegettem, teljesen ki nem elégitő lesz a nagy czélhoz képest; de azon szenvedélyek, a melyek késztetik a lakosság szaporodását, mindig teljes erőben vannak és készek teljes erővel érvényesülni még a legnagyobb tudatlanság és műveletlenség mellett is. Készségesen megengedhető, hogy az ok, a miért Uj-Holland természetes képességei arányában nem oly népes mint Kina, azon emberi intézmények hiánya, a melyek védik a tulajdont és felbátoritják a szorgalmat; de az a nyomor és bűn, a mely csaknem egyenlően uralkodik mind a két államban a népesség gyorsabban szaporodó hajlamánál fogva, mint az élelmiszerek szaporodása, külön megfigyelés alá esik és különös okból ered. Ered tudniillik az emberi szenvedélyek nem teljes fegyelmezettségéből és az emberi nem legkisebb ismeretével biró egyetlen egy embernek sem volt soha elegendő merészsége azt állitani, hogy az emberi intézmények teljesen tudnának fegyelmezni minden emberi szenvedélyt. De ezt a tárgyat már oly teljesen tárgyaltam e munka folyamán, hogy szégyellek bármit is hozzáadni itt.

A legközelebbi nagy ellenvetés, a mely felhozatott ellenem, az, hogy tagadom a szegény jogát a segélyezésre.

Azok, a kik ezt az ellenvetést a következetesség némi mérvével akarják támogatni, kötelezve volnának megmutatni, hogy a szaporodásnak azon különböző arányai a népesedés és élelmiszerek közt, a melyet igyekeztem e tanulmány elején megállapitani, alaposan

tévesek; mert azon feltevésben, hogy azok igazak, a következtetés kikerülhetetlen. Ha kitünik, a minek ki kell tünnie, ha az arányok elismertetnek, hogy nem lehetséges az emberi szorgalomnak egy korlátolt területen elegendő élelmet termelni mindazok részére, a kik születnének, ha minden ember megházasodnék azon időben, mikor először ösztönöztetik arra hajlama által, ellenállhatlanul következik, hogy mindenkinek nem lehet joga a segélyezésre. Gondoljuk egy pillanatra, hogy a tulajdon egyenlő felosztása be van hozva minden országban. Ha ily viszonyok közt a társadalom egyik fele észszerü szokások által ugy szabályozná szaporodását, hogy az teljesen lépést tartana növekvő termelésükkel, szembeszökő, hogy a társadalom ezen részének egyesei ép oly gazdagok maradnának mindig, mint kezdetben voltak. Ha a másik fél ugyanazon időben a felserdülés korában házasodnék, a mikor valószinüleg leginkább volnának hajlandók arra, szembeszökő, hogy hamar válnának nyomorultul szegényekké. De micsoda jog vagy méltányossági alapon igényelhetné a társadalom ezen második fele tisztán szegénysége okából a jogot az első fél bármely vagyonát? Ez a szegénység teljesen az ő tudatlanságuk és gondatlanságukból ered és teljesen világos azon módból, a mint az reájok jött, hogy ha igényöknek hely adatik és nem engedtetik meg, hogy szenvedjék azon különös bajokat, a melyek az ő saját eljárásokból erednek, az egész társadalom hamar bele lesz sodorva a nyomor ugyanazon mérvébe. Minden önkényes és időleges segély a mi adható, mint jótékonyság kifolyása a társadalom gazdagabb tagjaitól másoknak, a mig megtanulják okosabban használni fel a természet leczkéit, külön megfontolás tárgya lesz és kétségkivül a leghelyesebben alkalmazva; de semmi sem igazolható, mint igény vagy jog a segélyezésre, ha csak nem tagadjuk az előzményeket; ha csak nem azt állitjuk, hogy a népesség növekedése Amerikában csoda és nem egyszerüen a megélhetési módok könnyebb megszerzésének lehetőségéből származik.[1]

[1] Az mondatott, hogy irtam egy negyedrét kötetet bebizonyitani azt, hogy a népesedés mértani és az élelem számtani arányban szaporodik, de ez nem teljesen igaz. Ezen állitások elsejét bebizonyitottnak láttam, mikor az amerikai szaporodást mondtam el és a második állitást, mihelyest az kimondatott. Munkám főczélja az volt: kutatni, hogy ezen törvények, a melyeket én megállapitottnak vettem az első hat lapon, minő eredményeket hoztak létre és minőket fognak valószinüleg hozni a társadalomra; a mely tárgy nem hamar merül ki. Részleteim főhibája az, hogy nem elegendőleg részletesek; de ez oly hiba, melyet nem állott módomban kijavitani. A legérdekesebb és minden

Tényleg bármit is mondhatunk szónokolgatással ezen tárgy felett, csaknem összes magunkviselete ezen jog nem létezésére van alapitva. Ha a szegénynek valóban joga van a segélyezésre, nem gondolhatom, hogy bárki is igazolhatná, hogy szép ruhát visel vagy oly sok hust eszik meg, a mennyit akar, ebédre; és azok, a kik vitatják ezt a jogot, és mégis kocsikáznak és napról-napra fényüzésben élnek, sőt még lovaikat is oly takarmányon tartják, melyet nélkülöznek embertársaik, meg kell, hogy ismerjék, mikép a legnagyobb következetlenséggel járnak el. Egyes esetet véve fel, tekintet nélkül a következményekre, ugy tetszik nekem, hogy Godwin érvelése ellenállhatatlan. Lehet-e egy pillanatra is vitatni, hogy az az ürüdarab, a mit én valószinüleg megeszem ma, nem fogna-e jótékonyabban használtatni fel valami erősen dolgozó ember által, a ki talán nem izlelt huseledelt az egész héten, vagy valami szegény család által, a kinek nincs elegendő bárminemü tápláléka sem, teljesen kielégiteni az éhség igényeit? Ha e példák nem volnának oly természetüek, hogy oly arányban növekednek, a mint ezen igények különbség nélkül kielégittetnek, azok kielégitése, mert lehetséges volna, szerfelett jótékony lenne; és ez esetben nem volna legkisebb habozásom sem legteljesebben megengedni a jót. De mivel világosan kitünik mind az elméletből, mind a gyakorlatból, hogyha az igény elfogadtatik, az csakhamar tulnövekednék a kielégités lehetőségén, és hogy az igy tevés gyakorlati kisérlete az emberi nemet a legnagyobb és általános nyomorba sodorná, szükségképen következik, hogy a mi eljárásunk, mely e jogot tagadja, jobban alkalmazkodik jelen állapotunkhoz, mint azon szónokolgatás, mely megengedné azt.

A természet nagy Alkotója valóban azon bölcsességgel, mely szembeszökő minden munkájában, nem hagyta ezt a következtetést az általános következmények hideg és elméleti megfontolására. Az önszeretet szenvedélyét összehasonlitás nélkül erősebbé tévén, mint a jótevés szenvedélyét, egyuttal ösztönzött bennünket azon magaviseleti utra, a mely lényeges az emberi faj fentartására. Ha mindenki, a ki csak születhetik, egyenlően volna ellátva kellőleg, nem kételkedhetünk rajta, hogy ő belénk adta volna a vágyat ép oly forróan adni másoknak, mint azt, hogy ellássuk magunkat. De mivel a dolgok jelen állapotában ez nem ugy van,

gondolkodó elmére nézve legtanulságosabb adat lett volna tudni a növekvés egész erejének azon pontos részletét, a mit minden létező akadály meggátol; de jelenleg nem látok semmi módot sem arra, hogy ily adatot nyerhessünk.

Ő minden emberre azt szabta rá első kötelességül, hogy saját jóléte és boldogságára és azok jóléte és boldogságára ügyeljen, a kik közvetlenül vannak összekötve vele; és nagyon tanulságos megfigyelni, hogy azon arányban, a mint növekedik a kör, a melyben tényleges hatásos segélyt lehet adni, a vágy is azonnal növekszik. A gyermekek esetében, a kiknek bizonyára meg van joguk is szüleik támogatására és védelmére, rendesen ugy találjuk, hogy a szülei szeretet csaknem oly erős, mint az önszeretet; és kevés rendkivüli eseteket kivéve, az utolsó morzsa is egyenlő részekre osztatik.

Ezen bölcs gondolkodás által a legtudatlanabb is arra van sarkalva, hogy mozditsa elő az általános boldogulást, a mely czél teljesen eléretlen maradna, ha magukviseletének főinditó oka a jóakarat lenne.[1] A jóakarat valóban mint a cselekvés nagy és állandó forrása, szükségli az okok és hatások legteljesebb tudását, és ennélfogva csak az istenség köre lehet. Oly rövidlátó lénynél, mint az ember, a legvastagabb hibákra vezethet, és csakhamar átalakithatná a müvelt társadalom szép és sima talaját a szükség és zavar borzasztó szinhelyévé.

De ámbár a jóakarat fajunk jelen állapotában nem lehet az emberi ténykedések nagy inditó oka, mégis mint jó javitója azon bajoknak, melyek más, erősebb szenvedélyekből erednek, lényeges az emberi boldogságra; balzsama, vigasztalása és áldása az emberi életnek, legnemesebb törekvéseink forrása az erény szolgálatában és legtisztább és legzavartalanabb gyönyöreink forrása. Összhangzólag az általános törvények azon rendszerével, a mely szerint látszik, a legfőbb lény igen kevés kivétellel eljárni, oly erős és általános szenvedély, mint az önszeretet, nem uralkodhatik a nélkül, hogy sok részleges bajt ne okozzon; és meggátolni ezen szenvedélyt attól, hogy ne sülyedjen le az önzés gyülöletes bűnébe,[2] résztvevőkké tenni bennünket embertársaink fájdalmaiban és gyönyöreiben

[1] Mikor azt mondom, nem akarom megengedni, hogy legkisebb szentesitést is adják azon erkölcs-rendszernek, a mely a „Fable of the Bees"-ben van elmondva, a mely rendszert én teljesen hamisnak és az erény igaz meg határozásával teljesen ellentétesnek tartok. Dr. Mandeville nagy mestersége a helytelen elnevezésekben állott.

[2] Helyesnek látszik határozott különbséget vonni az önszeretet és az önzés közt, azon szenvedély közt, mely helyes szabályzás mellett forrása minden tisztességes iparkodásnak és az élet minden szükséges és kényelmi czikkeinek és ugyanazon szenvedély közt végletekig vive, a mikor haszontalan és utálatos és következésképp bűnössé lesz.

és ugyanolynemü érdeket érezni az ő boldogságuk és nyomorukban, mint saját magunkéban, habár csökkentebb módon; késztetni magunkat gyakran beléhelyezkedni az ő helyzetükbe, hogy megértsük szükségeiket, megismerjük jogaikat és tegyünk nekik jót, ha van alkalmunk reá; és emlékeztetni állandóan magunkat arra, hogy még maga az a szenvedély is, a mely késztet bennünket arra, hogy jólétet szerezzünk magunknak, nem pusztán a saját magunk kizárólagos előnyére oltatott belénk, hanem mint eszköz arra, hogy a legnagyobb jólétet szerezzük meg mindenkinek: ezek látszanak a jóakarat czéljai és feladatai lenni. Az élet minden helyzetében van bő alkalom ezen erény gyakorlatára; és a mint minden ember emelkedik a társadalomban, a mint halad ismeretben és kitünésben és másoknak jóttevési képessége nagyobb-nagyobb lesz és saját szükségleteire való szükséges figyelme kisebb és kisebb, természetesen az folytonosan növekvő részese lesz tevékenysége inditó okainak. Magas bizalmi és befolyási állásokban igen nagy részének kell lennie és minden nyilvános intézetnél annak kell lenni a nagy mozgató erőnek. Bár gyakran okunk van félni, hogy jóakaratunk nem a legjótékonyabb irányt veszi, nem kell sohasem félnünk attól, hogy nagyon is sok lesz belőle a társadalomban. Azon szenvedély alapjai, a melyektől függ saját fentartásunk, oly mélyen bele vannak vésve természetünkbe, hogy semmi okoskodás, vagy érzelmeinkre való hivatkozás sem képes lényegesen felzavarni azokat. Ennélfogva igaz és helyes, hogy minden pozitiv tan a gyengébb ösztön oldalán legyen; és biztosan törekedhetünk gyarapitani és kiterjeszteni hatását, a mennyire csak tudjuk, ha ugyanakkor folytonosan ügyelünk arra, hogy meggátoljuk a bajt, a mi helytelen alkalmazásából eredhet.

Az a törvény, a mi ezen országban feljogositja a szegényt a segélyezésre, kétségkivül különböző a természetes jog teljes elismerésétől és ezen különbségnél és a sok ellensulyozó oknál fogva, a mely alkalmazásának módjából származik, természetesen nem jár ugyanazon következményekkel; de mégis közeledés annak teljes elismeréséhez és mint ilyen, sok bajt okozhat a szegény embernek mind szokásai, mind hajlamaira nézve. Ennélfogva merészkedtem a fokozatos eltörlés egy tervezetét javasolni, a mely, mint várható is volt, nem talált általános helyeslésre. Készségesen megérthetem mindazon ellenvetést, mely azon okból tétethetett, hogy a jog egyszer elismertetvén az országban, annak visszavonása először elégedetlenséget támasztana és ennélfogva legteljesebben

hozzájárulok annak helyességéhez, hogy a legnagyobb vigyázattal járjunk el és használjunk fel minden lehető eszközt meggátolni minden hirtelen megrázkódtatást a szegények véleményeiben; de sohasem voltam képes megérteni azon további állitás okait, a melyeket hallottam néha, hogy ha a szegény valóban meg volna győződve, hogy nincs joga a segélyre, általában sokkal hajlandóbb volna elégületlen és lázongó lenni. Ez alkalommal az egyedüli ut, a melyen itélni akarok, az, hogy beleképzelem magamat a szegény ember helyzetébe és megfontolom, hogy érezném magam az ő helyzetében. Ha azt mondanák nekem, hogy a gazdag a természet törvényei és az ország törvényei által kötelezve van segélyezni engem, elsősorban is nem éreznék nagy lekötelezettséget neki ily segélyezésért; és másodsorban, ha rosszabb minőségü eledelt adnának nekem és én nem látnám be a változás feltétlen szükségét, a mi volna valószinüleg az eset, azt hiszem, hogy elég okom volna a panaszra. Ugy érezném, hogy a törvények sértettek meg az én sérelmemre, és hogy én igaztalanul fosztattam meg jogomtól. Ezen viszonyok közt, habár esetleg félnék is a fegyveres erő folytán valami nyilt ellenszegülést fejteni ki, mégis ugy érezném magam, hogy teljesen igazolva volnék ugy tenni, ha ez a félelem nem volna, és az a sérelem, a melyet hinnék, hogy szenvedek, a legkedvezőtlenebb hatást gyakorolhatná a társadalom felsőbb osztályai iránt való általános hajlamomra. Valóban nem tudok gondolni sem bármit, a mi ingerlőbb volna az emberi érzelemre, mint tapasztalni a nyomor azon fokát, a mely minden szegénytörvényeink és jótékonyságunk daczára nem ritkán érezhető ez országban; és mégis azt hinni, hogy ezen szenvedés nem saját hibáim, vagy oly általános természeti törvények hatása alatt szakad reám, mint a vihar, a villám vagy dögvész, a melyek folytonosan sulyosan nehezednek egyes emberekre, mig mások teljesen szabadok tőle, hanem pusztán a társadalom magasabb osztályainak fösvénysége és igazságtalansága által okoztattak.

Ellenkezőleg, ha erősen hiszem, hogy a természet törvényei szerint, a melyek az Isten törvényei is, nem igényelhetek jogot a segélyezésre, elsősorban is sokkal erősebben kötve érezem magam a szorgalmas és takarékos életre; és hogyha mégis szükség látogat meg, azt ugy fogom tekinteni, mint a betegséget, mint egy bajt, mely eshetőleges jelen földi életemben és a melyet, ha nem tudok kikerülni, kötelességem erővel és megnyugvással elviselni. Tudni fogom korábbi tapasztalatomból, hogy a legjobb czim, a melynél

fogva megkaphatom a jóakarat támogatását, az, hogy ha nem saját restségem, vagy tékozlásom által hozom a bajt magamra. A mit kapok, annak legjobb hatása lesz érzelmeimre a magasabb osztályok iránt. Még ha sokkal kevesebb lesz is, mint a mire szokva vagyok, mégis sérelem helyett lekötelezés lesz az; és tudva jól, hogy nincs igényem jogra, semmi más, csak a végleges éhhaláltól való félelem, a mely minden megfontolást félre dob, homályosithatja el ellentállási igyekvésemet.

Nem tudom másként gondolni, mint hogy ha a szegény ezen országban meg volna győződve, hogy nincs igénye segélyezésre és mégis szükség esetén és minden sürgős bajban bőven segélyeztetnék, a mi, azt gondolom, bekövetkeznék, az a kötelék, a mely egyesiti a gazdagot a szegénynyel, sokkal szorosabbra vonatnék, mint van jelenleg, és a társadalom alsóbb osztályai, miután sokkal kevesebb valódi okuk volna izgatottságra és elégedetlenségre, sokkal kevésbbé volnának alávetve ezen kellemetlen érzelmeknek.

Azok között, a kik ellenvetést tettek azon felfogások ellen, hogy a szegénynek nincs jogos igénye a segélyre, ott van Young is, a ki oly érdességgel, a mely nem teljesen illő az igazság egy őszinte kutatójához, javaslatomat a szegénytörvények fokozatos eltörlésére borzasztó tervezetnek nevezte, és azt állitotta, hogy annak keresztülvitele a legigaztalanabb eljárás volna. Hasonlitsuk csak azonban ezt a tervet egy pillanatra azzal, a mit ő maga és mások javasoltak, hogy t. i. állapitsuk meg a szegényadó összegét, a melyet aztán semmi czimen ne emeljünk. Ily törvény mellett, ha a szegények nyomora tizszeresre emelkednék, akár a szám szaporodása, akár a drágaság emelkedése folytán, változatlanul ugyanazon összeg adatnék segélyezésükre. Ha a törvény, a mely a szegénynek jogot ad a segélyezésre, változatlan marad, akkor hozzáadnók az éheztetés kegyetlenségéhez azt az igaztalanságot, hogy mégis azt mondanók, hogy segitjük őket. Ha ez a törvény eltöröltetnék vagy megváltoztatnék, tényleg megtagadnók a szegény jogát a segélyre és csupán a lehetetlenséget tartanók meg, azt mondva, hogy van joguk egy bizonyos összegig, oly képtelenség, a melyet maga Young is helyesen itél nagy szigorusággal Francziaország esetében.[1] Mindkét esetben a baj, a melyet

[1] Francziaország nemzetgyülése, bár helytelenitette az angol szegénytörvényeket, mégis elfogadta vezérelvét és kijelentette, hogy a szegénynek joga van pénzsegélyre, hogy a nemzetgyülésnek ily gondoskodást első és legszentebb kötelességei egyikének kell tekintenie és e czélra 50 milliónyi

éreznének, sokkal szigorubb volna, és sokkal készületlenebb helyzetben jönne reájok, mint e tanulmányban javasolt mód mellett.

Ezen mód mellett mindazok, kik már megházasodtak, sőt azok is, a kik jegyet váltottak megházasodni egy év lefolyása alatt és minden gyermekük segélyeztetnének, mint rendesen; és csak azok, kik később házasodtak, és a kikről feltehető, hogy jobban gondoskodhattak az eshetőségekről, esnének ki a segély keretéből.

A szegénytörvények minden eltörlési törvényét meg kell előzni általános felismerésének annak, hogy lényegesen igaztalanok, és hogy szükséges visszavonni lépéseiket. Ennek elismerése mellett, bármely ellenvetés is tehető tervezetem ellen a politika gyakran rövidlátó szempontjából, nem félek összehasonlitani azt bármely más javaslattal igazság és emberiesség szempontjából; és természetesen az igaztalan és borzasztó kifejezések „ugy surrannak el mellettem, mint az üres szél, melyet figyelembe sem veszek."

Young ugy látszik, most feladta tervét. Azt a jogot vette magának, hogy következetlen legyen, és oly okokat sorolt fel erre, hogy hajlandó vagyok megnyugodni benne, feltéve, hogy ezen jogának gyakorlatát más könyvekre szoritja, a mely időszak alatt uj tényeket is gyüjthet; de mégis nem egészen megengedhetőnek tartom ugyanazon műben, hol pedig az tünik ki, hogy ugyanazon értekezésben, a melyben oly szigoruan elitélte az én javaslatomat, ugyanazon érvek, a melyeket az ellen felhozott, egyenlő erővel alkalmazhatók a saját maga javaslata ellen, a mint ott van kifejtve.

Megengedi, hogy terve csupán a családok egy bizonyos számára szól és nem terjed ki azok növekedésére;[1] de ezt megengedvén, megengedi azt, hogy nem oldja meg azt a nagy nehéz-

összegü kiadásra kell számolni. Young helyesen jegyzi meg, hogy ő nem érti, mint lehet az 50 millió kiadást szent kötelességnek tekinteni és nem terjeszteni ki ezen 50-et 100-ra (ha a szükség ugy parancsolja), a 100-at 200-ra, a 200-at 300-ra, és igy tovább ugyanazon szomoru emelkedésben, a mi volt Angliában. — Travels in France XV. fej. 439 l.

A legutolsó ember lennék idézni Youngot saját maga ellen, ha azt hinném, hogy ő elhagyta a tévedés ösvényét az igazság utja felé, mert a következetlenség ezen nemét én nagyon dicséretreméltónak tartom; de az ellenkezőt gondolva, hogy ő az igazságot hagyta el a tévedésért, bizonyára igazolható emlékeztetni őt korábbi véleményére. Emlékeztethetjük a bűnös embert korábbi erényes magaviseletére, bárha hasztalan és kényes egy erényes embert emlékeztetni azon bűnökre, a melyeket elhagyott.

[1] Annals of Agriculture. Nr. 239; l. 219.

séget, mely a szegények kérdésével jár. Ezen leglényegesebb pontban, elitélve engem azért, mert azt mondom, hogy a szegénynek nincs jogos igénye a segélyre, kénytelen elfogadni ugyanazon következtetést és bevallani, hogy „okos dolog lehet meggondolni a nyomort, a mire a szaporodó népesedés vezethet, a mikor nincs megfelelő kereslet iránt a városokban és gyárakban, mint oly bajt, a melyet teljesen és természetszerüleg lehetetlen meggátolni.“ Nos, az egyedüli ok, a miért azt mondom, hogy a szegénynek nincs jogos igénye a segélyezésre, az, hogy természetszerüleg lehetetlen segélyezni azt a szaporodó népességet. Young kifejezetten elismeri e természetes lehetetlenséget; mégis alig hihető következetlenséggel szónokol kijelentésem ellen.

Az a hatáskör, a melylyel a társadalom birhat a szegény egy bizonyos részének segélyezésénél, egy teljesen különálló kérdés az általános kérdéstől; és én teljesen biztos vagyok abban, hogy sohasem mondtam, mikép nem kötelességünk megtenni mind azt a jót, a mi csak megtehető. De az egyeseket segélyező ezen korlátolt képesség nem állitható fel általános jogul. Ha a szegénynek csakugyan megvan természetes joga a segélyre, és a mi jelenlegi törvényeink csak ezen jog megerősitése, akkor azt bizonyára különbség nélkül ki kell terjeszteni mindenkire, a ki nyomorban van, a kunyhóban lakók ivadékára ép ugy, mint magukra a mostaniakra; és szembeszökő igaztalanség volna a társadalomnak elfogadni Young tervezetét és a jelen nemzedéktől megvenni utódaik rabszolgaságát.

Young igen erős ellenvetést tesz e tanulmány azon részlete ellen,[1] a melyben azt jegyzem meg, hogy az az ember, a ki magát nyomorba és függésbe meriti az által, hogy minden családja eltartására való kilátás nélkül megházasodik, jogosabban vádolhatja önmagát, semmint a munka árát, a községet, a gazdag fösvénységét, a társadalom intézményét és a Gondviselés rendelkezéseit; kivéve, a mennyiben megcsalatott azok által, a kiknek fel kellett volna őt világositaniok. Erre válaszul Young azt mondja, hogy a szegény ember jogos mindenki iránt panaszában, kivéve egyedül a Gondviselést; és hogy látván más szegényeket jólétben élve három vagy négy acre földön, oka van vádolni az intézményeket, a melyek megtagadják neki azt, a mit a gazdag megtakaritható és a mi fedezi neki minden szükségletét.[2] Kérném Youngot egy pillanatra meg-

[1] IV. könyv, III. f., 506. l. a 4⁰ kiad. és ezen kiadásban 404., 405. l.

[2] Annals of Agriculture. Nr. 239. l. 226.

gondolni, hogy állana a dolog, ha saját tervezete teljesen életbelépne. Ha minden közföld szétosztatott egyszer, mint ő javasolta, ha a munkásnak több fia van egynél, milyen oknál fogva lesz a második vagy harmadik különböző helyzetben azon embertől, a kit én tételeztem fel? Young nem gondolhatja ugy magyarázni a dolgot, hogy ha meg van neki azon igen természetes vágya, hogy megházasodjék husz éves korában, mégis meg van joga panaszkodni, hogy a társadalom nem ad neki házat és három vagy négy acre földet. Ő valóban kifejezetten tagadja e helytelen következtetést, bárha igy téve, egyenesen ellentmond a most idézett kijelentésnek.[1] A fokozatos népesedés, igy szól, rendszere szerint egyszerüen el fog vágni a szegénytörvények hatásától és a házasodásra való felbátoritás ép oly arányban lesz kevesebb, mint jelenben. Ily viszonyok közt, föld nélkül, a községi segély kilátása nélkül és oly munkabérrel, a mely csak két gyermek eltartására elegendő, gondolhatja-e komolyan Young, hogy a szegény ember, ha valóban ismeri helyzetét, nem tesz rosszat, ha megházasodik és nem vádolnia kell-e önmagát, ha követi azt, a mit Young az Isten, a természet és kijelentés parancsának nevez? Young bizonyára tudja azt a nyomort, a mely az ily viszonyok közt kötött házasságot követi. Tervezete egyáltalában nem tartalmaz semmi gondoskodást ezen körülmények megváltoztatására. Ennélfogva neki teljesen el kell tekinteni a végső szegénységből származó minden nyomortól; vagy ha megengedi, hogy ezen számfeletti tagoknak szükségképen várniok kell vagy mig egy kunyhó földdel megürül az országban, vagy mig kivándorlás folytán a városokban megtalálhatják a család ellátásának módját, mindazon szónoklás, a melyet oly nagy pompával felhoz azon javaslatom ellen, hogy halasztassék el a házasság, teljesen alkalmazható lesz az ő saját rendszerénél is. Tényleg, ha Young tervezete eléri tényleg a czélt, a melyet állit, hogy előtte lebeg, a szegény helyzetének javitását és nem rontja meg szándokát az által, hogy felbátoritja az igen gyors szaporodást és következőleg csökkenti a munkabért, nem lehet kétkedni, hogy nemcsak a most emlitett számfeletti tagoknak, de az összes munkás szegénynek is sokkal tovább kell várni, mig megházasodhatik, mint most.

A következő javaslatról mondható, hogy beigazolható számtanilag is. Oly országban, a melynek segélyeszközei nem engedik meg állandóan gyorsabb szaporodását a lakosságnak, mint a létező

[1] U. o. 239. l. 214.

arány, a népállapotnak semmi oly javitása, a mely a halandóság csökkentésére irányul, nem jöhet létre semmi módon a nélkül, hogy azt ne kisérje a születések kisebb aránya, feltételezve természetesen a kivándorlásnak semmi különös felszaporodását.[1] Azon embernek, a ki meggondolta e dolgot, nincs Euclidesnek egy állitása sem, a mely erősebb meggyőződést szerez az agyban ennél, és nincs egyetlen igazság sem, a melyet oly feltétlen összhangzással igazolna minden születési, házassági és halálozási anyakönyv, mely valaha gyüjtetett. Ezen országban az tünt ki az 1801-iki Population Act szerint összeállitott kimutatásokból, hogy a születések aránya a halálozásokhoz körülbelől ugy volt, mint 4 a 3-hoz. Ez az arány 1 a 40-hez való halandóság mellett megkétszerezné a népesség számát 83 és félév alatt;[2] és mivel nem tételezhetjük fel, hogy az ország eltarthatna egy több, mint megnégyszerezett lakosságot a legközelebbi százhatvanhat év alatt, biztosan mondhatjuk, hogy segélyeszközei nem engednek meg gyorsabb állandó népesedési arányt, mint a mi jelenleg van. De ha ez elismertetik, ebből egyenes következtetésül folyik, hogy ha Young tervezete vagy bármely más valóban sikerül, a szegények helyzetének javitására és arra képesitésére, hogy több gyermeköket növelhetik fel, a kunyhókban az üres helyek a várakozók számának arányában lassabban állanak be, mint jelenleg és a házasodási időnek kikerülhetlenül későbben kell beállani.

A később házasodók kifejezésére nézve folyvást emlékeznünk kell arra, hogy az semmi különös korra nem vonatkozik, hanem pusztán viszonylagos. Angliában a házasságok későbbiek, mint Franciaországban, természetes következménye a jobb kormányzás folytán előállott előrelátás és becsületességnek és kétkedhetünk-e

[1] A kivándorlásból eredő megkönnyülés tekintetében utalom az olvasót az e tárgyról szóló fejezetre a tanulmányban. Semmi sem könnyebb, mint azt mondani, hogy a lakható földnek mintegy háromnegyede még néptelen; de egyáltalában nem könnyü e részeket virágzó gyarmatokkal tölteni be. A különös viszonyok, a mik felköltötték a kivándorlás szellemét a Highlandban, oly világosan kifejtve Lord Selkirk előbb emlitett derék művében, nem állandó természetüek, s nem is kivánatos, hogy olyanok legyenek. És mégis ily körülmények hiján a nép egyáltalán nem nagyon kész elhagyni szülőföldjét és inkább eltür sok nyomort odahaza, semmint oly messze vidékekre merészkedjék. Azt vélem, hogy a kormányoknak mind kötelessége, mind érdeke elősegiteni a kivándorlást; de bizonyára igaztalan volna kényszeriteni a népet elhagyni hazáját és társait óhaja ellenére.

[2] III. táblázat 4-ik kiad. 238. l.; és II. tábl. azon kiadás 243. l.

rajta, hogy jó volt az eredmény? A házasságok ez országban most későbbiek, mint voltak a forradalom előtt és erősen meg vagyok győződve, hogy az utolsó években észlelt megnövekedett egészségesség nem jött volna létre ezen együttjáró körülmény nélkül.[1] Két vagy három év az átlagos házasuló korban minden nemzedéket hosszabbá téve és csekély mérvben közrehatván mind a házasságok szaporaságát, mind az élveszülöttek házassági számát csökkenteni, jelentékeny különbséget okozhatnak a szaporodás arányában és elegendők lehetnek jelentékenyen megcsökkent halandóságot okozni. De semmi módon nem beszélnék bárminemü határokról. Az egyedüli tiszta és érthető mérték a házasság tekintetében az, ha van-e biztos kilátás egy család eltartására. Ha Young kunyhói egyikének birtoka megadja a munkásnak ezt a kilátást, ugy ő teljesen helyesen jár el, ha megházasodik; de ha nem adja meg, vagy ha csak bérelt házat kaphat meg föld nélkül, és a munkabér csak arra elegendő, hogy két gyermeket tartson fel, meri-e Young, a ki teljesen elvágja őt a szegény-törvények hatása alól, azt állitani, hogy még mindig helyesen jár el, ha megházasodik?[2]

Young azt állitotta, hogy én a nőtlen állapotban való feltétlen szüzességet feltétlenül szükségessé teszem tervezetem sikeréhez; de ez bizonyára félremagyarázás. Tökéletes erény valóban szükséges arra, hogy képessé tegye az embert elkerülni mindazt az erkölcsi és természeti bajt, a mely saját magaviseletétől függ; de ugyan ki várt valaha tökéletes erényt a földön? Azt mondtam, a mit teljesen igaznak tartok, hogy kötelességünk elhalasztani addig a házasságot, mig eltartani tudjuk gyermekeinket és hogy az is kötelességünk, nem engedni meg magunknak bűnös kielégitést; de azt sohasem mondtam, hogy várom ezen kötelességek egyikének, még kevésbé azok mindkettejének pontos teljesitését. Sok más esetben és ebben is megtörténhetik, hogy a két kötelesség egyikének megsértése képessé teszi az embert a másikat nagyobb könnyüséggel teljesiteni; de hogyha tényleg mind a kettő kötelesség

[1] (1825). Ugy látszik a Population Act alapján 1801., 1811 és 1821-ben kiadott három kimutatásból, hogy a házasságok aránya csökkent az ország növekvő egészségességével, daczára a népesség növekvése emelkedő arányának.

[2] A legalacsonyabb kilátás, a mivel egy férfi igazolva lehet megházasodni, az a képesség, hogy ha egészséges, oly munkabért szerezhet, a melylyel a gabona átlagos ára mellett fentarthat egy házasságra átlag eső élő gyermekszámot.

és mindkettő teljesithető, a földön semmi hatalom sem mentheti fel az embert attól, hogy bünös ne legyen, ha bármelyiket is megsérti. Ezt csak Isten teheti, a ki mérlegelheti a bűnt szemben a kisértéssel és az igazságot enyhitheti irgalommal. A moralista mégis kötelezve van arra, hogy hirdesse mindkét kötelesség gyakorlatát és minden ember kell, hogy kitéve legyen, mikép azon kisértések közt, melyeknek ki van téve, ugy cselekedjék, a mint lelkiismerete parancsolja. A mit én mondhattam egy bevallott elméleti kép rajzolásánál magyarázat okáért elveim gyakorlati alkalmazásánál, az az volt, hogy olyannak vettem az embert, a minő, minden hibáival együttesen. És igy vizsgálva őt és tudva, hogy a népesedés elé némi akadályt kell vetni, nincs legkisebb habozásom sem azt mondani, hogy a házasodás észszerü akadálya jobb mint az időelőtti halandóság. És ezen határozatomnál teljesen igazolva érzem magam a tapasztalat által.

Minden oly esetben, a mely nyomozható, a hol jó kormányzat alattvalóinak az előrelátás, igyekezet és személyes méltóság nagyobb fokát szerezte meg, ezen eredmények a szaporodás hasonló viszonyai közt különbség nélkül a házasságok csökkenő arányával jártak együtt. Ez bizonyitéka annak, hogy az erkölcsi érték növekvése az általános jellemben legkevésbbé sem összeegyeztethetetlen a kisértések szaporodásánál egy különös bűnre nézve; és Norvégia, Svájcz, Anglia és Skóczia példái, a mint a tanulmány utolsó fejezetében soroltuk elő, mutatják, hogy együvé hasonlitva különböző országokat, a házasságok és születések kisebb aránya nem szükségképen foglalja magában még ezen különös bűn nagyobb uralmát sem.

Ez bizonyára teljesen elég a törvényhozónak. Ő nem becsülheti meg türhető pontossággal azt a mértéket, a mennyire uralkodik a szüzesség egy államban. Általános következtetéseit általános eredményekre kell alapitania és ezek világosan mellette szólnak.

Nagyon sok ellenvetést Young tervezete ellen, a mint ő azt most kifejtette, én egyáltalán nem teszek. A különös baj, a mit én kifogásoltam benne, hogy elvonja a szegényt a buza fogyasztásától és táplálja őket tejen és kolompéron, bizonyára elkerülhető a kunyhók számának korlátozásával; és én teljesen egyetértek vele azt gondolva, hogy nem kell visszariadnunk attól, hogy 500,000 embert tegyünk jobb állapotba azért, mert nem vagyunk képesek ezt a segélyt minden többire kiterjeszteni. Sőt én magam merészeltem javasolni a kunyhók általános javitását, sőt a tehénrend-

szert is korlátolt módon; és talán megfelelő óvatossággal a földből is bizonyos rész adható a munkásosztály jelentékeny részének.

Ha az a törvény, a mely a szegényt feljogositja a segélyre, eltörültetik, nagyon helyeselnék minden oly tervezetet, a mely ezen eltörlést első kihirdetése alkalmával elviselhetővé tenné; és e szempontból valami egyetértés forma a szegénynyel nagyon kivánatos lenne. Egy terv, melyszerint bizonyos feltételek mellett földet adnak bérbe a munkásoknak, ujabban megkiséreltetett Gloucestershireban, Long-Newnton községben; és az eredmény, egy arra alapitott általános javaslattal, a közönség elé hozatott Estcourt által. A jelenlegi siker nagyon szembeszökő volt; de ebben és minden ilynemü esetben mindig eszünkben kell tartani, hogy a szegények ellátására nézve semmi kisérlet sem mondható teljesnek, mig következő nemzedékek nem lépnek életbe.[1] Kétkedem, hogy lett volna egyetlen példa is bárminő jólelkü intézményre is a szegények érdekében, a mely első felállitásakor ne sikerült volna, habár később megbukott is. De ennek meggondolása semmi esetre se rettentsen el bennünket ily kisérletek megtevésétől, ha jelenben jó várható tőlük és a későbbi túlsulyától a bajnak nem kell észszerüen félnünk. Csupán kevésbbé hirtelenkedőkké fog az tenni bennünket következtetéseink levonásánál.

Tekintettel azon általános kérdésre, hogy mi előnyei vannak annak, ha az alsóbb osztályok földet birnak, emlékeznünk kell arra, hogy az ily birtoklások egyáltalán nem uj dolgok. Korábban ez a rendszer uralkodott csaknem minden országban, a melylyel ismerősek vagyunk, és uralkodik ma is sok országban, a hol a parasztok messze állanak attól, hogy szembeszökőleg jólétben legyenek, sőt ellenkezőleg igen szegények és különösen alávetvék az inségnek. Ezen utóbbi baj tekintetében valóban teljesen szembeszökő, hogy egy parasztosztály, a mely főleg saját földbirtokára van utalva, sokkal jobban kell, hogy kitéve legyen annak, mint az, a mely a munka átlagos bérétől függ. Ha egy hiányos termésü év fordul elő oly országban, mely nagy kiterjedésü és különböző földü,

[1] Minden tervnél, különösen pedig a földosztásnál, a szegénytörvények által adott segély kárpótlásaul, a következő nemzedékek képezik a nagy nehézséget. Minden más teljesen mellékes, összehasonlitva ezzel. Egy ideig minden igen csendesen mehet és az adó nagyon megcsökkenhet; de aztán vagy épen oly gyorsan fognak szaporodni, mint előbb, vagy a tervezet lesz kitéve ugyanazon ellenvetéseknek, a melyek tétettek az enyim ellen, ugyanazon igazság és következetesség nélkül csillapitani őket.

az mindig részleges és némely vidék jobban van érintve, mint a másik. De ha rossz termés takarmány, gabona vagy burgonyában, vagy marhadög sujt egy szegény embert, a kinek főjövedelme két vagy három acre föld, a legsiralmasabb és legsegélytelenebb helyzetbe jő. Aránylag pénztelen arra, hogy megvásárolja szükségleteit és egy pillanatra sem hasonlitható össze azon emberrel, a ki a munkabérekből él és a ki természetesen képtelen lesz megvásárolni az általános termés kis részét, bármi legyen is az, a mire az ő megfelelő társadalmi állása utalja őt. Svédországban, a hol a gazdák munkásai főleg földdel fizettetnek és gyakran tartanak két vagy három tehenet, nem ritka dolog, hogy egyik kerület parasztjai csaknem éhen halnak, mig szomszédjai kis távolságra viszonylagos jólétben élnek. Valóban általában azt fogjuk találni, hogy csaknem minden országban, melyek különösen kivannak téve inségeknek és éhségeknek, vagy a gazdaságok nagyon kicsinyek, vagy a munkások fizettetnek főleg földdel. Kina, Hindostan és a skót Highland korábbi állapota sok más közt bizonyitékokat szolgáltat ezen megjegyzés igaz voltára; és Francziaország kis gazdaságai tekintetében Young maga az ő utazásában különösen megjegyzi a nyomort, melyet a termés kis hiánya is okoz és megjegyzi, hogy oly hiány, a mely Angliában alig vétetik észre, Francziaországban borzasztó csapással jár.[1]

Hogyha tehát bármely oly tervezet fogadtatik el ez országban, hogy a szegény földben segélyeztetnék, feltétlenül lényeges volna végleges sikerére nézve meggátolni azt, hogy az legyen fő életmódjuk. És ez valószinüleg megtehető, hogyha szorosan felügyelünk a két következő szabályra: Ne legyen a földfelosztás oly nagy, hogy meggátolja a földmunkást lényeges rendes munkájában; és mindannyiszor megállani a föld és kunyhók további felosztásában, a mikor a munka ára, függetlenül a földtől jövő minden segitségtől, nem lesz egyenlő a három vagy legalább két gyermek eltartására szükséges gabona árával. Ha a dolog ugy rendezhető be, hogy a munkás másoknak dolgozva még mindig megkeresheti ugyanazon vételárt az élet szükségletei felett, mint előbb, igen nagy további jólét és boldogság származhatik a szegényre a föld birtoklásából minden baj nélkül, melyet ma előre láthatnánk. De ha ezen pontok nem vétetnek figyelembe, én bizonyára félnék a franczia, svéd

[1] Travels in France I. köt. XII. fej. 409. l. Az az ország lesz valószinüleg a legkevésbbé kitéve az inségeknek, a melyben a földmüvelés ugy üzetik, mint azon állam legjobban virágzó ipara.

vagy irlandi szegény helyzetéhez való közeledéstől; és nem is gondolnám, hogy azon részleges kisérletek bármelyike, a melyek idáig tétettek, a legkisebb feltevést is adnák az ellenkezőre. Ezen kisérletek eredménye ugyanis épen olyan, a minőt várhattunk. Ugyan ki kételkedhetett volna valaha abban, hogyha a munkabér csökkenése nélkül, vagy a munkásoknak rendes foglalkozásuktól való elvételével adunk neki egy vagy két acre föld termését és egy tehén használatát, azzal határozottan emelnők állapotát? De ebből egyáltalában nem következik, hogy ő megtartaná ezt az előnyt, ha a rendszer annyira kiterjedne, hogy a föld lenne az ő főélelme, a munka ára csökkenne, és Young kifejezése szerint elvonnánk a szegényt a buzafogyasztástól és tartanánk tejen és burgonyán. Nem látszik előttem oly csodálatosnak, a mint látszik Youngnak, hogy ugyanaz a rendszer, a mely ma Lincolnshire és Rutlandshireban megteremthette a legjobb módu parasztságot a britt birtokokon, végtére, ha minden elővigyázat nélkül alkalmaztatik, ezen ország munkásainak helyzetét hasonlóvá teheti az ir nép alsóbb osztályainak helyzetével.

Általában veszélyes és politikátlan egy kormánytól, ha magára veszi bármely keresletben levő áruczikk kinálatát szabályozni és valószinüleg a munkások kinálata nem képez kivételt az általános szabály alól. Ennélfogva egyáltalában nem akarok javasolni positiv törvényt szaporodásuk szabályozására; de mivel minden segély, a mit a társadalom adhat nekik, a dolgok természeténél fogva nem lehet korlátlan, az elválasztó vonal helyesen meghuzható ott, a hol akarjuk, és az ezen ponton felül eső szaporodás tekintetében minden ráhagyható, mint előbb volt, az egyéni erőfeszités és egyéni vállalkozásra.

Ha bármi ilynemü javaslat elfogadtatnék a kormány által, azt gondolom, hogy az eszköz lehetne a legnagyobb mérvü felbátoritást és jutalmat adni azoknak, a kik védelmünkről gondoskodnak. Ha a besorozás ideje csak korlátolt időre szólna és ezen idő elmultával mindenki, a ki jól viselte magát, igényelhetne egy házacskát és egy kis darab földet, ha mezei munkás; vagy házbérletet a városban és egy kis nyugdijat, ha mesterember (mind elidegenithetlen módon), igen erős indok adatnék a fiatal embereknek nemcsak belépni országuk szolgálatába, de jól is viselni magukat e szolgálatban; és rövid idő alatt oly katonai lakosság volna idehaza, a minőt ugy látszik Európa szerencsétlen állapota most különös módon meg is követel. Mivel csak korlátolt segély az, a

mit a társadalom adhat, minden tekintetben igazságos és helyes, hogy ezen korlát szabályozásánál valamely fontos czél is éressék el.

Ha a szegénytörvények jelen állapotukban teljesen meghagyatnak, legalább öntudatával kell birnunk annak, hogy mi oknak kell tulajdonitanunk, hogy hatásuk nem volt sokkal veszedelmesebb, mint a minőknek észeltetnek, hogy ne panaszoljunk vagy ne változtassunk meg oly részeket, a melyek nélkül valóban nem volnánk képesek fentartani őket. Az a törvény, mely minden községet kötelez eltartani saját szegényeit, ki van téve sok ellenvetésnek. Ez tartja a felügyelőket és gondnokokat folytonos éberségben ügyelni az ujon jövőkre és folytonosan vitázó állapotban más községekkel. Ez igy megakadályozza a munka szabad elköltözését egy helyről a másikra és annak árát fölötte különbözővé teszi az ország különböző részeiben. Az unszolja az összes földbirtokosokat inkább lehordani, mint épiteni a kunyhókat birtokaikon, és a lakások ritkasága a vidéken azáltal, hogy többet unszol a városba menetelre, mint a mennyi ment volna másként, viszonylagos felbátoritást ad az iparnak és megfelelő bajt a földmüvelésnek. Ezek, meg kell vallani, nem jelentéktelen bajok; de hogyha azon ok, a mi okozta őket, elhárittatnék, még sokkal nagyobb fontosságu bajok származnának. Egyetértek Younggal azt gondolva, hogy alig van község az országban, a hol, ha több kunyhó épittetnék és türhetőleg mérsékelt áron adatnék ki, ne töltetnék be tüstént uj párokkal. Még abban is egyetértek vele, hogy azt gondolom, hogy sok helyen a lakás eme hiánya igen erősen hat közre a házasodások meggátlására. De nincs legkisebb kétségem sem, hogy általában véve ennek hatása a dolgok mostani állapotában a legjótékonyabb és hogy csaknem kizárólag ezen oknak tulajdonitandó az, hogy oly sokáig tudjuk fentartani szegénytörvényeinket. Ha bárki is tud épiteni egy viskót az utszélen vagy a szomszédos puszta helyen baj nélkül és biztos volna, hogy ő és családja mindig el lesz látva munkával és élelemmel a község által, ha nem volnának képesek azt megszerezni más uton, nem hiszem, hogy sok idő telnék el, a mikor a szegénytörvények betü szerinti végrehajtásának fizikai lehetetlensége kitünnék. Ennélfogva fontos tudni azt, hogy nem azért voltunk képesek fentartani a jelen rendszert, mert ez vagy bármely más társadalom tényleg bir képességgel foglalkoztatni és eltartani mindazt, a ki születhetik; hanem azért, mert ezen rendszer közvetett hatása folytán, a melyre nem figyeltek felállitásakor és gyakran gáncsolták azóta, a születések

száma mindig igen nagyon korlátozva volt és igy lenyomva a lehető segély korlátai közé.

A szegénytörvények szembeszökő iránya bizonyára felbátoritani a házasodást, de pontosabb megfigyelése minden közvetett, ugyszintén közvetlen eredményeinek, kétség tárgyává teheti, hogy mely mérvben teszik azt valóban. Világosan arra hatnak általános irányukban, hogy csüggeszszék el a józanságot és takarékosságot, bátoritsák fel a restséget és a gyermekek elhagyását és az erényt és bünt inkább egy szinvonalra hozzák, mint a mint az másképlehető volna; de nem merem állitani biztosan, hogy nagy mérvben bátoritják fel a népesedést. Bizonyos, hogy a születések aránya ez országban, összehasonlitva hasonló körülmények közt másokkal, igen kicsiny; de ez volt várható a kormány jobb volta, a nép tisztességesebb állapota és a tisztaság és kényelem iránt való hajlam általánosabban elterjedt volta folytán. És készségesen fel fog tünni az olvasó előtt, hogy ezen okok folytán, összevetve a szegénytörvények kettős hatásával, szerfelett nehéz megállapitani a pontosság bármely fokával is azt, hogy mi volt valóban hatásuk a népesedésre.[1]

Az egyetlen általános természetü érv e tanulmány ellen, a mely ugy hat reám, hogy van benne jelentékeny érv, a következő: Az szól elveinek alkalmazása ellen, nem maguk az elvek ellen, és még eddig, a mennyire tudom, még nem hozatott elő jelen alakjában. Lehet azt mondani, hogy saját okoskodásaim és a munkámban felsorolt tények szerint ugy látszik, hogy a születések csökkenő aránya, a melyet én olyannak tekintek, a mi feltétlen szükséges a szegény állapotának állandó javulására, kivétel nélkül bekövetkezik a jobb kormányzat és a személyes tisztesség azon magasabb fokánál fogva, a melyet az teremt a társadalom alsóbb osztályainál. Következőleg megengedve a czél kivánatos voltát, nem szükséges annak elérése czéljából koczkáztatni bármely oly uj vélemény közzétételét, a mely felzavarhatja a szegény előitéletét,

[1] A legkedvezőbb világitás, a melybe a szegénytörvények egyáltalán helyezhetők, ha azt mondjuk, hogy minden viszonyok közt, a melyek alatt működnek, nem nagyon bátoritották fel a házasodást és a Population Act szerinti kimutatások igazolni látszanak ez állitást. Ha ez igaz, akkor némely kifogás, a mit e tanulmány emelt a szegénytörvények ellen, megszünik; de óhajtom felhivni az olvasó figyelmét, hogy ez esetben azok a munka általános elveivel szoros összhangban szünnek meg, és oly módon, hogy megerősitik, nem pedig meggyengitik azon fő állitásokat, a melyeket az megkisérelt igazolni.

és a minek eredményét nem tudjuk biztonsággal előrelátni; de csak haladnunk kell polgári haladásunk utján, kiterjeszteni a nevelés jótéteményeit mindenkire és elháritani minden akadályt mindazon előjogok és előnyök általános kiterjesztésének utjából, melyek közösen élvezhetők; és biztosak lehetünk, hogy a czél, a melyet kitüztem és a mely teheti csak ezen előnyöket állandókká, be fog következni.

Elismerem ezen érv igaz és erős voltát, és csak azt jegyzem meg arra válaszul, hogy nehéz felfogni, hogy mi nem nagyobb gyorsasággal és biztonsággal fogunk haladni a kitüzött czél felé, hogyha a főokok általánosan ismertek, a melyek előmozditják vagy késleltetik azt. Különösen én biztosan nézek az alsóbb osztályok szokásainak és hajlamainak igen határozott javulása elé, hogyha valódi helyzetük világosan megmagyaráztatott nekik, és ha ez fokozatosan és óvatosan tétetik és a megfelelő erkölcsi és vallásos oktatásokkal kisértetik, semmi veszélyt sem félek belőlök. Mindig képtelen vagyok azt hinni, hogy az igazság általános szétterjesztése káros. Ilynemü esetek kétségkivül képzelhetők; de csak nagyon nagy óvatossággal kell megengednünk azokat. Hogyha az igazság előnyének javára szóló általános feltevés egyszer lényegesen megrendül, minden ügyében való buzgalom hasonló sorsra jut és az ismeret és erény érdekei a leghatározottabban szenvedni fognak. Azonkivül egy neme az elbizakodásnak, melyet nem nagyon kell felbátoritani, hogy bárkiről is feltegyük, mikép ő jobban behatolt a természet törvényeibe, mint azok nagy Alkotója akarta, meszszebb, mint a mennyire összefér az emberi faj javával.

Ezen behatások alatt szabadon adtam át véleményeimet a közönségnek. A tanulmány általános elveinek igaz voltában, megvallom oly bizalmam van, hogy mig valami más nem hozatik fel ellene, a mi valóban nagyon különböző volna mindattól, a mi eddig megjelent, nem tarthatok mást róluk, minthogy elvitathatlanok. Ezen elvek alkalmazása tekintetében a dolog bizonyára különböző; és mivel az ellenkező természetü veszélyektől kell őrizkedni, a tárgy természetesen a vélemények nagy eltérését engedi meg. Mindenesetre azonban azt meg kell engedni, hogy bármi legyen is állásfoglalásunk a felett, előnyös-e vagy hátrányos ez igazságot közzétenni megkisérleni a szegény között, az nagy mértékben kell, hogy előnyös legyen, miszerint ezek ismeretesek legyenek mindazok előtt, a kiknek módjukban áll befolyásolni a társadalom törvényeit és intézményeit. Hogy a hadsereg zöme ne tudja minden esetben helyzetének részleteit: lehet esetleg kivánatos,

de hogy a vezetők ugyanazon tudatlan állapotban lehessenek: nehezen hiszem, hogy vitatni lehessen.

Ha az valóban igaz, hogy a születések csökkenő aránya nélkül[1] nem érhetünk el semmi állandó javulást a nép tömege egészségének és boldogságának javulásában és nem biztosithatjuk azt a faját a lakosságnak, mely nagyobb rész felnőttet tartalmazva leginkább alkalmas uj segélyeszközöket teremteni és ennélfogva a a munkaképes lakosság folytatólagos szaporodását felbátoritani: akkor bizonyára a legnagyobb fontosságu, hogy ez tudott dolog legyen, hogyha nem teszünk is oly lépést, a mely egyenesen előmozditja azt a czélt, ne tegyünk a korábbi előitéletek behatása alatt semmi olyat, a mi esetleg ellene dolgozik annak.[2] És hogyha

[1] Meg kell mindig emlékeznünk arról, hogy a születések csökkenő aránya bekövetkezhetik az absolut szám állandó évi növekvése mellett is. Ez a tény az, a mi történt Angliában és Skócziában az utolsó 40 év alatt.

[2] Tudnunk kell, hogy az emberek ritkasága, akár nagy veszteségekből, akár valami különös és rendkivüli keresletből ered, megtörténhetik minden országban; és egyáltalában nem gyengiti meg az itt felállitott általános törvényt. Bármilyen legyen is a szaporodás hajlama, az teljesen világos, hogy az ember rendkivüli kinálata nem állitható elő hat hónap vagy hat év alatt; de épen egy a rendesnél nagyobb kinálatra való tekintettel azon okok, a melyek a halandóság csökkenését okozzák, nem csak biztosabbak, de gyorsabbak is hatásukban, mint a házasságra való felbátoritás. A születések szaporodása nem mindig történik meg czéluk végelérése nélkül; de feltéve, hogy a születések ugyanazonosak maradnak, lehetetlen, hogy egy megcsökkent halandóság a munkabiró népesség szaporodásával ne együtt járjon.

Igen megcsalódhatunk e tárgy felett a csaknem állandó munkakereslet által, a mi uralkodik minden virágzó országban; de meg kell gondolnunk, hogy oly országban, a melyek csak alig tudják fentartani lakosságukat, miután a munka árának elegendőnek kell lenni egy család eltartására, a magános embernek felesleggel kell birnia és a munkának folytonos keresletben kell lennie, egy ember megélhetésének árán. Nem lehet kétkedni rajta, hogy ezen országban csakhamar meg fog kétszereződni a munkások száma, hogy ha saját árukon hagynók azt, mert a kinálat ép ugy keresletet teremt, mint a kereslet kinálatot. A gyapotkereskedés jelen nagy terjedelme nem a kereslet rendkivüli megnövekedéséből származott a korábbi áron, hanem egy sokkal olcsóbb áron megnövekedett kinálatból, a mely természetesen rögtön megnövekedett keresletet hozott létre. Mivel azonban nem kaphatunk embereket naponta hat pennyért a gépek haladásával sem, alá kell vetnünk magunkat felnövelésök szükséges feltételeinek; és nincs senki, a kinek csak legkisebb rokonszenve van a társadalom legszámosabb osztályának boldogulása iránt, vagy legalább a tárgy felett igazságos nézeteket akar formálni, a ki ne inkább azt választaná, hogy a kivántató népesség oly munkaáron szereztessék meg, oly szokásokkal együtt, a melyek igen alacsony halandóságot okoznak, mintsem a születések nagy aránya utján, a melyekből aránylag csak kevés éri el a férfikort.

helytelennek gondolják eltörölni a szegény törvényeket, nem lehet kétkedni rajta, hogy azon általános elvek ismerete, a melyek azokat hatástalanokká teszik, emberies czélzataikban alkalmazhatók addig, mig módositják és szabályozzák végrehajtásukat, ugy hogy elhárithatna sok bajt, a melyek együtt járnak velök és kevésbbé kifogásolhatókká teszik azokat.

Csak egyetlen egy tárgy van még, a melyet jelezni akarok és az inkább érzelem, semmint érvelés dolga. Sok ember, a kinek esze nem ugy van alkotva, hogy szabályozzák hitüket vagy hitetlenségüket szeretetük vagy ellenszenvük szerint, kifejezve teljes meggyőződését a tanulmányban foglalt általános elvek igaz volta felöl, de ugyanakkor siránkozott ezen meggyőződés felett, mint a mely sötétebb árnyat vet az emberi természettől való fogalmaink felé és különösen alkalmas arra, hogy megszükitse kilátásainkat a jövő javulásra. Ezen érzelmekben nem tudok egyetérteni velök. Hogyha a mult átnézetéből nem tudnám nemcsak azt hinni, hogy az emberi társadalomban lehetséges egy alapos és igen rendkivüli javulás, de érezni is az erős meggyőződést, hogy az be fog következni, kétségkivül azt találnám sajnálatomra, hogy elmellőztem valamely oly okot, a melynek működése egyszerre visszaállitaná reményeimet. De hogy ha az emberiség régi története, a melyből egyedül következtethetünk a jövőre, csaknem lehetetlenné tenne ily bizalmat érezni, megvallom, sokkal jobban szeretném azt hinni, hogy valami valódi és mélyen gyökerező nehézség létezik, a melylyel való állandó küzdelem van arra szánva, hogy bontsa meg az ember természetes tétlenségét, fejleszsze ki tehetségeit, erősitse meg és javítsa elméjét, — oly neme a nehézségnek, a melyet meg kell engednünk, hogy legszembeszökőbben és különösen hasonlit a megpróbálkozás állapotához, semmint hogy az élet minden bajai csaknem a legnagyobb könnyüséggel elkerülhetők, csak azok konokságán és rosszaságán mulik, a kik alkotják az emberi intézményeket. [1]

[1] Az a nyomor és bűn, a mely abból származik, ha a népesedés nyomása nagyon erősen halad az élelmi szerek határa felé, és az a nyomor és bűn, mely a bünös érintkezésből származik, tekinthetők az emberi élet Scylla és Charybdisének. Hogy minden egyes emberre nézve lehetséges épen áthajózni e két szikla közt, bizonyára igaz, és oly igazság, a melyet iparkodtam erősen hangsulyozni; de hogy ezen sziklák nem képeznek egy az emberi intézményektől független nehézséget, azt a tárgy ismeretével biró egy ember sem merészkednék állitani.

Azon embernek, a ki ezen utóbbi véleményt osztja, szükségképen folytonos izgalom és csalódás állapotában kell élnie. A buzgó vágyakozások, a melyekkel kezdi életét, csakhamar a legkegyetlenebb csalódást érik. A társadalom rendes haladása a legkedvezőbb viszonyok közt is, neki lassunak és ki nem elégítőnek tünnék fel; de még ezen rendes haladás helyett is szemét gyakrabban fordítaná a visszaeső mozgalmak és a legelcsüggesztőbb visszaesésekre. Azon változások, a melyekre előre nézve nagy gyönyörüséggel telve lennének, uj és előre nem látott bajokkal és azon jellegek, a melyekre legnagyobb bizalmát épitette fel, gyakran elhagynák kedvencz ügyét, vagy a tapasztalat leczkéi vagy a vagyon és hatalom kisértései miatt. A folytonos csalódás ezen állapotában hajlandó volna mindent a legrosszabb indokoknak tulajdonitani, hajlandó volna kétségbeesésében egészen feladni a haladás ügyét és az egészet egy részről itélve meg, pusztán szivének különös jósága és kedélyének szeretetreméltósága mentené meg azon beteges és utálatos embergyülölettől, a mely oly nagyon gyakran végzete az ily jellemeknek.

Ellenkezőleg az az ember, a ki a másik véleményt fogadta el, a ki csak mérsékeltebb várakozásokkal indult neki, természetesen kevésbbé lesz alávetve a csalódásoknak. A társadalom legjobb állapotának összehasonlitása a legrosszabbal, és a szembeszökő következtetése hasonlat utján, hogy a legjobb is képes a további javitásra, folytonosan oly kilátást nyujt elmélyének, a mely eléggé lelkesitő biztositani legkitartóbb munkásságát. De tudva a nehézségeket, melyekkel a dolog össze van kötve, tudva, hogy mily gyakran veszitette el az egy czél elérése iránti kisérlet a másikat, hogy bár a társadalom gyors haladásokat tett egy irányban, az tétlen maradt másokban aránylag, mindig készen lesz a sikertelenségre. E visszaesések a helyett, hogy kétségbeesést szülnének, csak ismeretet adnak neki, a helyett, hogy csökkentenék buzgóságát, csak okosabb és sikeresebb irányt adnak annak és megállapitván az emberiségről való véleményét széles és általános alapokon, bármely részleges szemponton a csalódás nem fogja megváltoztatni azt a véleményét; sőt még hanyatló korában is valószinüleg oly erősen fog hinni az erény valódiságában és általános uralmában, mint a bün létele és gyakoriságában és utolsóig igaz bizalommal fog előre nézni a társadalom azon javulása felé, a melyet a mult története, daczára mindazon ellenkezőnek, a mely kisérte azt, világosan látszik igazolni.

Igaz lehet, hogy ha a tudatlanság áldás, akkor ostobaság bölcsnek lenni; de ha a tudatlanság nem áldás, mint a jelen esetben, hogy ha a társadalom minden hamis nézetének nemcsak meg kell határozottan gátolnia a javulás folyamatát, de szükségképen a legkeserübb csalódásokban kell végződnie azon egyénekre nézve, a kik ápolták: mindig azt fogom gondolni, hogy azoknak érzelmei és kilátásai, a kik jövő várhatóságainkról a legigazabb előirányzatokat teszik, a legvigasztalóbbak és hogy az ily minőségü jellemek magok is boldogabbak, s ugyanakkor, egyuttal hasonlithatatlanul nagyobb valószinüséggel fognak hozzájárulni a társadalom javulása és boldogulásához.

Jegyzet. Mialatt ezen függelék utolsó ive volt sajtó alatt (1807), azt hallottam nagy meglepetéssel, hogy a népesedés törvényéből érv vonatott le a rabszolgakereskedés javára. Mivel ezen törvényből a helyes következtetésnek előttem épen az ellenkező látszik: nem állhatom meg egy pár szót szólni e tárgy felett.

Ha az egyedüli érv a rabszolgakereskedés ellen az volt, hogy az általa okozott halandóság valószinüleg elnépteleniti Afrikát vagy kiirtja az emberi nemet, valóban ezen félelmek ellen némi vigasztalás merithető a népesedés törvényéből, miután azonban az eltörlés szüksége, a mennyire én tudom, soha sem ezen okokból sürgettetett, azon törvényekre utalás, a melyek az emberi faj szaporodását szabályozzák, természetesen nagyon kellemetlen volt a rabszolgakereskedés barátainak.

A rabszolgakereskedés eltörlése főleg a következő két érvvel védetik:

1-ször, hogy az afrikai partokon a rabszolgakereskedés együttesen az ő kezelésükkel Nyugot-Indiában oly sok emberi nyomort okoz, hogy folytatása szégyen reánk, mint emberekre és keresztyénekre.

2-szor, hogy a nyugat-indiai szigetek müvelése ép oly haszonnal és sokkal nagyobb biztonsággal haladna előre, ha semmi rabszolgabehozatal sem volna.

Az első érv tekintetében a népesedés törvényeiről szóló tanulmányban az látszik, hogy oly nagy az emberi faj hajlama a szaporodásra, hogy semmi más, mint valamelyes fizikai vagy erkölcsi gát, a mely rendkivüli és szokatlan mértékben működik, képes állandóan alatta tartani egy ország népességét az élelmi szerek átlagának. Nyugot-India szigetein a dolgozó négerek állandó behozatala szükséges és ennélfogva a népesedés közvetlen aka-

dályai kell, hogy rendkivüli és szokatlan erővel működjenek. A népesedés minden akadálya erkölcsi önmegtartás, bűn és nyomorra vezethető vissza. A rabszolga-állapotban az erkölcsi önmegtartásnak nem lehet nagy hatása, sem semmi más államban nem fog az állandóan működni a népesség csökkentésére. Ennélfogva az egész hatás a bűn és nyomor rendkivüli és szokatlan erejének tulajdonitandó, és a tanulmányban foglalt tényekre utalás elvitathatlanul igazolja, hogy a rabszolgák helyzete Nyugot-Indiában átlag véve a legnyomorultabb és hogy az eltörlés barátainak előadásai egyáltalán nem könnyen eshetnek tulzásba.

Mondhatják azt, hogy a főok, miért fogynak folytonosan a rabszolgák Nyugot-Indiában az, hogy a nemek nem egyenlő számban vannak, mert mindig jelentékeny többségben férfi hozatik be; de maga ez a körülmény egyszerre mutatja helyzetük kegyetlen voltát és szükségképen kell, hogy egyik főoka legyen lehanyatlott erkölcsi állapotjuknak.

Mondhatják azt is, hogy sok város nem tartja fenn létszámát és mégis ugyanazon ellenvetés nem tétetik nekik e czimen. De az esetek nem egedik meg az összehasonlitást. Ha a jobb társaság vagy magasabb bérek kedvéért az emberek hajlandók kitenni magukat kevésbbé tiszta levegőnek és a bűnre való nagyobb kisértéseknek, semmi oly baj nem származik ebből, a mit észszerüen lehetne panaszolni. A városok nagyobb halandósága főleg a gyermekekre esik és ritkán észlelhető érett koru embereknél. A nemek egyenlő számban vannak és minden férfi nehány szorgalmas év után várhatja a családi élet boldogságát. Ha azon idő alatt, mig igy vár, bünös szokásokat sajátit el, mi képtelenné teszi a házasságra, senkit sem ócsárolhat érte, csak magát; de a négereknél a helyzet teljesen más. A nemek egyenlőtlen száma egyszerre kizárja nagyobb részüket a családi boldogság minden lehetőségéből. Nincs meg ilynemü reménységük édesiteni fáradalmaikat és lelkesiteni munkáikat, de szükségképen vagy a folytonos nélkülözésre, vagy a legbünösebb kicsapongásra vannak kárhoztatva, és igy elzárva minden kellemes kilátástól, nem lehetünk meglepetve, hogy általában készek üdvözölni a halált, melyet oly sokan érnek el éltök kezdetén.

A második érvet nem kevésbbé támogatják a népesedés törvényei, mint az elsőt. A különböző országok igen általános áttekintéséből látható, hogy a kormányzat minden formája alatt, bármily igazolatlan és zsarnoki is az, az ismert világ minden égalja alatt,

bármennyire szembeszökőleg kedvezőtlen is az az egészségnek, ugy találtuk, hogy a népesedés, csaknem egyedüli kivételével a fentebb emlitettnek, képes volt fentartani magát az élelmiszerek szinvonalán. Következésképen, hogyha az afrikai rabszolgakereskedés Nyugatindiába eltöröltetvén, a rabszolgák csak türhető állapotba helyeztetnének, ha polgári állapotok és erkölcsi szokásaik csak megközelitőleg is olyanokká tétetnének, mint a minők uralkodnak a világ legrosszabban kormányozott országaiban is az emberi faj tömegénél, ellenkező volna a természet általános törvényeinek tagadásával feltételezni, hogy nem volnának ők képesek szaporodás utján magok betölteni a munka tényleges keresletének megfelelő kinálatot; és nehéz képzelni, hogy egy igy felnevelt lakosság nem volna mindenféle szempontból elébe helyezendő annak, a mi ma van.

Ennélfogva teljesen világos, hogy azon törvények megfontolása, a melyek az emberi faj szaporodását és fogyását szabályozzák, a legerősebb módon törekszik megerősiteni az eltörlés mellett szóló minden érvet.

Tekintettel az afrikai nemzetek közt levő társadalmi állapotokra, készséggel fel fog tünni az olvasó előtt, hogy annak leirásakor a rabszolgakereskedés távol volt az én czélomtól; és természetesen érezhettem, hogy ha kitérek arra is, az igen nagy eltávolodást jelentene. De bizonynyal mindaz a tény, a mit emlitettem, és a a melyek főleg Parktól származtak, ha nem feltétlenül igazolják is, hogy a háboruk Afrikában izgattatnak és sulyosbittatnak a parti kereskedelem által, hatalmasan megerősitik ezen feltevést. Afrika állapota, a mint leirtam, teljesen ugyanaz, a mit várhatunk oly országban, a hol az emberek fogdosása előnyösebb foglalkozásnak látszik, mint a földmüvelés vagy ipar. Ezen nemzetek állapotáról nehány száz év előttről meg kell vallanunk, kevés oly ismeretünk van, melyre alapithatnánk valamit. De megengedve, hogy a rendes rabló-kirándulások, a miket Park lát, a legrégibb keletüek, mégis lehetetlen feltenni, hogy minden oly körülmény, mely mint az európai üzlet, kell, hogy nagyobb értéket adjon az igy szerzett zsákmánynak, ne nagy mértekben sulyosbitsa azt és erősitse meggátlásában minden haladásnak a dolgok boldogabb rendje felé. A mig Európa nemzetei folyvást elég barbárok lesznek vásárolni a rabszolgákat Afrikában, teljesen biztosak lehetünk, hogy Afrika elég barbár lesz ellátni őket azzal.

1817.

Ezen tanulmány utolsó kiadásának közzététele óta 1807-ben két munka jelent meg, a melynek bevallott czélja volt egyenesen elvitatni vezérelveit és következtetéseit. Ezek Weylandtól „The Principles of Population and Production," és James Grahametól „An Inquiry into the Principle of Population."

Készséggel hagynám a kérdést ugy, a hogy most áll, a közönség itéletére a nélkül, hogy bármely kisérletet tennék részemről tovább befolyásolni azt részletesebb felelet által; de mivel kijelentettem készségemet belebocsátkozni a vitába minden komoly ellenvetéssel elveim és következtéseim ellen, a melyek az őszinteség és igazság szellemében hozatnak elő, és mivel a fentebb emlitett művek közül legalább az egyik igy jellemezhető, és a másik is semmi tekintetben sem hibázik a személyi tisztesség ellen, hajlandó vagyok rövidesen jegyzékbe venni őket.

Nem gondoltam azonban szükségesnek figyelni Grahame művére, a mely egy kis munka minden igen meghatározott czél nélkül, ha az nem mutatná fel némely furcsa példáját a félremagyarázásnak, a melyet hasznos lehet kimutatni.

Grahame második fejezetében, beszélvén az emberi szaporodás törvényében mutatkozó hajlamról, a népesedés tulbőségére megjegyzi, hogy némely bölcsész ezen hajlamot a természet előrelátásának jeléül tekintette, a mely ily módon gondoskodott az emberi bünök és szenvedélyek által okozott életpusztitások gyors helyrepótlásáról; mig „mások, a kiknek Malthus a vezére, ugy tekinti az emberi természet büneit és bolondságait és ezek különböző következményeit, az éhséget, nyomort és háborut, mint *jóságos orvosszereket*, a melyekkel a természet képessé tette az emberi lényeket megjavitani a rendetlenségeket, a melyek a népesség tulbőségéből erednének, a melyet törvényei zabolátlan hatása teremtene."

Ezek azon vélemények, a mik nekem és azon bölcsészeknek tulajdonittatnak, a kikkel én együtt tartok. Ha a feltevés igazságos volna, bizonyára sok okból nagy okunk volna arra, hogy szégyeljük magunkat. Mert mit mondatnak velünk? Első sorban is azt mondják, hogy mi azt vitatjuk, hogy az éhség jóságos orvosszer az *élelmiszer hiánya miatt*, mert a népesedés tulbősége nem enged meg más magyarázatot, mint azt, hogy ha a nép rosszul van ellátva élelmi eszközökkel, és ennélfogva az éhség jóakaratu orvosszere, a mi itt van emlitve, csak az élelmiszerek hiányából eredő bajokra vonatkozhatik.

Másodsorban azt mondják rólunk, hogy azt állitjuk, mikép a természet a betegségek utján képesiti az emberi lényeket megigazitani azon bajokat, melyek a népesedés tulbőségéből eredtek, vagyis, hogy az ember akarva és szándékosan teremt betegségeket azért, hogy megakadályozzon oly bajokat, a melyek természetes következményei a tulbő népességnek és nem rosszabbak, vagy halálthozóbbak, mint az orvoslási módok.

És harmadszor azt fogják reánk általában, hogy mi az emberiség büneit és ostobaságait jóságos orvosszereknek tartjuk a tulbő népességből eredő bajok ellen, és természetesen következik, hogy e bünöket inkább fel kell bátoritani semmint elitélni.

Nem volt valóban könnyü ily kis foglalatba vonni össze nagyobb mennyiségét a képtelenségnek, következetlenségnek és alaptalan állitásnak.

Az első két vád talán különös terménye lehet Grahamenak és az azoktól való védelem talán megtalálható durva képtelenségökben és következetlenségökben. A harmadikat illetőleg meg kell vallani, hogy annak sincs meg az az érdeme, hogy uj volna. Ámbár aligha lesz kevésbbé képtelen, mint a másik kettő, és kimutattatott, hogy oly vélemény, a mely sehol sem található fel a tanulmányban, sem törvényszerüleg nem következtethető annak egyik részéből sem, mégis állandóan ismételtetett a legkülönbözőbb helyeken tizennégy év óta és most megjelent Grahame művében. Végre most jegyzékbe akarom venni, és ha még ezután is előhozakodnak vele, azt hiszem, fel leszek igazságosan mentve az alól, hogy a legkisebb figyelmet is forditsam jövőre akár a vádra, akár azokra, a kik felhozakodnak vele.

Ha pusztán azt állitottam volna, hogy az emberi faj hajlandósága a szaporodásra nagyobb, mint az élelmiszereké, és az egyensulyt megtartja a bün vagy nyomor egy vagy más formája és hogy ezen bajok teljesen elkerülhetetlenek és képtelenek arra, hogy bármily emberi igyekezettel csökkentessenek, még akkor sem tudom, hogy az igazság minő látszatával vádoltathatnám azzal, hogy ugy állitom oda a bünt és nyomort, mint ezen bajok orvosságát a helyett, hogy ők magok a baj. Ép ugy vethetnék én szemére Grahamennak oly feltevéseket, hogy az éhség és betegség, mely az élelmiszerek hiányából származik, általa jóságos orvosszerekül tekintetnek azon bajok ellen, a miket az inség okoz.

De én nem igy állitottam fel ezt a tételt. Nem gondoltam a tulbő népesedésből eredő bünt és nyomort, mint kikerülhetlent és

csökkenteni lehetetlent. Ellenkezőleg megjelöltem a módot, a mely szerint ezen bajok elhárithatók vagy szelidithetők, elháritva vagy szeliditve az okokat. Törekedtem megmutatni, hogy ez megtehető az emberi erénynyel és boldogsággal összhangban. Sohasem gondoltam a népesedés bármely növekedését bajnak, csak annyiban, a mennyiben az növelheti a bün és nyomor arányát. A bün és nyomor, és ezek egyedül azok a bajok, a mi ellen küzdeni czélom volt. Kifejezetten javasoltam az erkölcsi önmegtartóztatást, mint legészszerübb és leghelyesebb orvosszert; és legyen az orvoslás jó vagy rossz, kielégitő vagy nem, maga a javaslat, és a nagy suly, a melyet én fektettem reá, elvitázhatlan bizonyitéka annak, hogy én soha sem gondoltam a bünt és nyomort ugy, mint orvosszereket.

De nemcsak munkám általános hangja és az utolsó rész különös tárgya mutatja világosan, hogy én nem tartom a bünt és nyomort orvosszereknek, de különböző részeiben egyes részek is oly világosak e tárgy felett, hogy nem engedik meg a félreértést még a legteljesebb vakságnak sem.

Ennélfogva teljesen érthetetlen, hogy bármely iró a tisztességnek legkisebb igényével is merhet ily vádakat hozni felszinre és meg kell engedni, hogy az vagy oly fokát mutatja a tudatlanságnak, vagy oly teljes hiányát az őszinteségnek, hogy az őt teljesen képtelenné teszi ily tárgyak megvitatására.

De Grahame félremagyarázásai nincsenek a fentebb emlitett pontra szoritva. Bevezetésében megjegyzi, hogy azon czélból, hogy a tulbő népesedést meggátoljam, a melynek bajait én annyival közelebb állóknak tartom, mint Wallace, én „ajánlom azonnali alkalmazásba vételét a Condorcet által javasolt megszoritásoknak a baj javitása vagy szeliditése okából.“[1] Ez egy teljesen alap nélküli állitás. Én soha sem emlitettem a Condorcet által javasolt akadályozást a legvilágosabban jelzett elitélés nélkül. Valóban én mindig különösen helytelenitenék minden mesterséges és természetellenes módját a népesedés akadályozásának, mind az erkölcstelenség okából, mind azért, mert elvonna egy szükséges ösztönzőt a szorgalomra. Ha lehetséges volna minden házaspárnak óhaja szerint korlátozni gyermekei számát, bizonyára ok volna félni attól, hogy az emberi faj tétlensége igen nagyon megnövekednék, és hogy sem az egyes országok, sem az egész föld népessége sohasem érné el természetes és teljes terjedelmét. De azon kor-

látok, a melyeket én javasoltam, teljesen különböző természetüek. Nemcsak az ész jelölte ki azokat és a vallás szentesitette, de a legjelzettebb módon bátoritják azok a szorgalmat is. Nem könnyü képzelni hatalmasabb felbátoritást a munkára és jó magaviseletre, mint a kilátás a házasságra, mint különösen kivánatos állapotra, de a melyre csak a szorgalom, takarékosság és eszélyesség tulajdonainak megszerzése után juthatni. És ez az a világosság, a melybe akartam azt mindig helyezni.[1]

Beszélvén az ország szegénytörvényeiről és azok irányzatáról (különösen a hogy ujabban kezeltetnek) kiirtani a függetlenség minden megmaradt szellemét parasztjainkból, megjegyezve, hogy „bármily nehéz legyen is az egyes esetekben, a függő szegénységet mégis szégyenletesnek kell tartani", a mivel természetesen csak azt értem, hogy a büszkeség azon kellő mértéke, a mely arra késztet egy munkás embert, hogy nagy erőfeszitéseket tegyen, mint Skóciában, azon czélból, hogy ne engedje magát vagy legközelebbi rokonait a község nyakára esni, igen kivánatos a társadalom alsóbb osztályainak boldogsága szempontjából. A magyarázat, a mit Grahame ad e szakasznak, az, hogy a gazdag „oly annyira elkeseriti a szükség nyomását a gyalázás szennyével, hogy az emberek büszkeségük által oda vezettetnek, hogy a kétségbeesés menedékét is többre becsülik a függő helyzetnél"[2] — érdekes példánya a félremagyarázásnak és a tulzásnak.

Irtam egy fejezetet különösen jótékonyságunk gyakorlati vezetéséről, és másutt is egyes részletekbe helyes dicsérettel emlitettem fel a jótékonyság nemes erényét. Azokra, a kik olvasták művem ezen részleteit és figyeltek az egész általános hangjára és szellemére, készséggel hivatkozom, hogyha csak türhetően őszinték, azon vádak ellen, a miket Grahame hoz elő, hogy én kiirtanám az emberszeretet és jótékonyság erényeit tekintet nélkül azon felmagasztaltságra, a mit azok adnak természetünk erkölcsi méltóságára és hogy nézetem szerint „a gazdagoknak csak meg kell keményiteni szivüket a szerencsétlenség előtt és meggátolni természetük jóindulatu felébredését, hogy élve tartsa bennük azt az erényt, a mely gyakran az egyedüli erkölcsi kötelék köztük és embertársaik közt."[3] Valóban nem könnyü feltenni, hogy Grahame

[1] Lásd II. k. 241. l. a negyedik kiadásban; 493. l. a 4-edrét kiadásban; III. k. 82. l. az ötödik kiadásban és 392. l. a jelen kiadásban.

[2] 236. l.

[3] 236. l.

olvashatta azt a fejezetet, a melyre én czélzok, mivel annak mind betüje, mind szelleme a legkifejezettebb és határozottabb módon ellene mond a fenti idézetben foglalt vádaknak.

Ezek némely példányai Grahame félremagyarázásainak, a melyeket könnyen lehetne megsokasitani, de e tárgy felett csak azt akarom még megjegyezni, hogy nem jelentéktelen hiányát mutatja az őszinteségnek állandóan támadni és rágódni részleteken, a melyek nem képezik a megbirált mű egy részét, kihagyatván belőle; és ezt Grahame több, mint egy esetben tette, ámbár aligha nem volt teljes tudomása róla, hogy oly kifejezéseket és részleteket támad, a melyeket én helyesnek találtam megváltoztatni vagy kitörülni.

Valóban nem gondoltam volna érdemesnek megjegyezni Grahame ezen félremagyarázását, hogyha daczára ezeknek munkája irálya és hangja nem tetszett volna nekem olyannak, a mely több tiszteletre utal, mint legtöbb más birálómé.

Grahame művének lényege és czélja tekintetében ugy látszik, az szándékoltatott megmutatni, hogy a kivándorlás a természettől rendelt orvoslás a túlbő népesedés ellen és hogyha ez az orvoslás nem alkalmazható megfelelőleg, nincs más, a mi javasolható, a mi nem vezet rosszabb következményekre, mint maga a baj. Ez két oly kérdés, a melyet én hosszasan tárgyaltam e tanulmányban és nem lehet szükséges bármelyik érvet is ujra felhozni itt. A kivándorlás, ha szabadon felhasználható is, megmutattam, hogy oly enyhités, a mely nem lehet hosszu tartamu. Ennélfogva az nem tekinthető minden körülmények közt megfelelő orvosságnak. A további állitás vélemény kérdése és észszerüen védhető mindenki által, a ki elegendőleg jó alapon állónak tartja. Nekem ugy látszik, megvallom, hogy a tapasztalat a leghatározottabb módon ellene mond neki, de azoknak, a kik máskép gondolják, nincs más mit mondani, mint azt, hogy következetességgel meg kell nyugodni véleményük szükségszerü következményeiben. Ezen következmények azok, hogy a túlbő népesedésből eredő szegénység és nyomor, más szóval az igen alacsony munkabérek és munkahiány, teljesen orvosolhatlanok és kell, hogy folytonosan növekedjenek, a mint a föld népesedése halad; és hogy a törvényhozási bölcsesség és magánjótékonyság minden igyekezete, bárha az emberi erény általános és jótékony gyakorlatát képezik, esetleg megváltoztathatják az emberi nyomor nyomását és szétosztását, semmit sem tehet az egész összeg csökkentése vagy a nyomás növekvő sulyának enyhitése körül.

Weyland munkája sokkal kidolgozottabb mű, mint Grahamé. Ennek van igen határozott czélja szeme előtt, és bár a mikor bemegy tárgyának részleteibe, kényszeritve van teljesen megegyezni velem azon akadályokra nézve, a melyek gyakorlatilag lent tartják a népesedést az élelmi szerek szinvonalán, és tényleg nem is ad egyetlen egy okot sem a népesedés lassu haladására a társadalom előbbre haladott állapotában, a mely ne jönne világosan és elvitathatlanul az erkölcsi önmegtartóztatás, bűn vagy nyomor fejezete alá; de mégis meg kell adni, hogy merész és határozott tagadásba veszi összes előzményeimet, és ugy végzi, mint kell ily előzmény után, levonva azokból a legellenkezőbb következtetéseket.

Teljesen elmondván az én fő állitásaimait és figyelmeztetve azon következtetésre, a melyet én vontam le belőlük, Weyland igy szól: „Elfogadva az előzményeket, valóban szembeszökő, hogy ezen következtetés eltagadhatlan.“[1]

Nem kivánok semmi más eredményt, csak ezt és hogyha megmutatható, hogy előzményeim nem biztos alapon állanak, készséggel feladom a belőlük levont következtetéseket.

Megállapitani az itt fenforgó kérdést, nem lehet szükséges nekem ismételni az ezen előzményekre mind az elméletből, mind a tapasztalatból levont bizonyitékokat, a melyeket már oly teljesen előadtam. Megengedték, hogy azok türhető világossággal voltak előadva, és tudva van, hogy sok ember mondta azokat megtámadhatlanoknak, a kik mégis nem akarják elfogadni a következtetéseket, a melyekre látszanak vezetni. Minden, a mi a jelen alkalommal igényelhető ennélfogva az, hogy vizsgáljuk meg az ellenvetések értékét, melyeket Weyland hoz fel ezen előzmények ellen.

Weyland megjegyzi, hogy „kezdete annak, a mit mi hibásnak és hamis okoskodásnak tartunk a népesedés törvényénél, feltételezése a szaporodási hajlamnak az emberi fajnál, a leggyorsabbnak, a mit igazolni lehet egyáltalában a társadalom bármely állapotában, mint az, a mi természetes és elméletileg egyáltalán lehetséges; és minden ok, a mely ezen lehető leggyorsabb arány csökkentésére hat olyanul jelzése, mint a mi a népesedés növekedésre való természetes és önkénytes hajlamának csökkentése, de a mely gátak szembeszökőleg elégtelenek megállitani egy tulnyomó folyamerő haladását. Ez ép oly megbocsátható okoskodási mód, minthogy ha

[1] Principles of Population and Production 15. l.

valaki azt tételezné fel, hogy az ír óriás magassága természetes mértéke az ember természetének és minden okot, a melyet csak fel lehet hozni, hogy meggátolhassa az emberek nagy többségét attól, hogy elérjék azt, növekedésük akadályának nevezne."[1]

Weyland itt a legszerencsétlenebb módon választotta meg példáját, mert az semmi módon nem alkalmazható a jelen esetre. Azon czélból, hogy megvilágitsuk azon különböző arányokat, a mint a nép szaporodik a különböző országokban, az emberek különböző magasságától, a következő összehasonlitás és következtetés sokkal czélravezetőbb lesz.

Ha egy valamely országban ugy találjuk, hogy minden embernek különböző súly van a fején és különbség nélkül minden egyes ember nagy vagy kicsiny, arányban a reá nehezedő súly nagysága vagy kicsinységéhez; hogy minden ember ugy észleltetett nőni, a mint a súly, mit hord, vagy elmozdittatott vagy megcsökkent és hogy azon kevés az egész nép közt, a kik ezen teher alól fel voltak mentve, határozottan nagyobb, mint a többi, nem volna-e teljesen igazolható azt következtetni, hogy az a teher, a mit a nép hord, oka annak, hogy ők általában oly kicsinyek és hogy azoknak magassága, a kik e teher nélkül vannak, helyesen nevezhető azon mértéknek, a melyre várható, hogy a nagy tömeg is elérkeznék, ha nem volna visszaszoritva növekvése.

Mert hát mi is az tényleg, a mit mi észlelünk a szaporodás különböző arányát illetőleg a különböző országokban? Nem látjuk-e, hogy csaknem minden országban, a hova irányozhatjuk figyelmünket, a szaporodás természetes hajlama vissza van szoritva azon nehézség által, a melyen a nép zöme talál bő részt venni az élet szükségleteiből, a mi közvetlenebbül mutatja magát az erkölcsi önmegtartóztatás, bűn és nyomor egy vagy más alakjában? Nem látjuk-e, hogy a növekvés arányai kivétel nélkül gyorsak vagy lassuk, a szerint, a mint ezen akadályok nyomása könnyü vagy sulyos; és hogy ennek folytán Spanyolország egy arányban szaporodik, Franczia ország másikban, Anglia a harmadikban, Irland a negyedikben, Oroszország egyes részei az ötödikben, spanyol Amerika részei a hatodikban és az északamerikai Egyesült-Államok a hetedikben? Nem látjuk-e, hogy bárhol is, ha bármely ország segélyforrásai ugy megnövekszenek, hogy nagy munkakeresletet okoznak és a társadalom alsóbb osztályainak nagyobb erőt adnak

[1] 17. l.

az élet szükségleteire, az oly ország lakossága, bárha azelőtt állandó vagy igen lassan gyarapodó volt, rögtön megkezd gyorsan előre haladni?

És nem látjuk-e, hogy azon kevés országban és országkerületekben, a hol az élet szükségletei és kényelmének megszerzési nehézsége csaknem teljesen el van háritva és a hol ennek folytán a korai házasulás akadályai igen kevesek és nagy családok teljesen könnyen eltarthatók, az az arány, a melyben a népesség szaporodik, mindig a legnagyobb?

És hogyha ezen nagy és szembeszökő tényekhez hozzáadjuk, hogy sem az elmélet, sem a gyakorlat nem igazol bennünket, ha azt hiszszük, hogy vagy a nemek közt levő szenvedély, vagy a nők természetes szaporasága megcsökken a társadalom haladásával; ha továbbá meggondoljuk, hogy az amerikai Egyesült-Államok égalja nem különösen egészséges és hogy azon különbség, mely főleg megkülönbözteti azt más országoktól, az élelmi szerek gyors termelése és szétosztása; nem oly helyes és szabatos-e a következtetés, a mint csak lehet, hogy a családok fentartásával járó nehézségek és az erkölcsi önmegtartás, bűn és nyomor változó sulya, a melyet ezen nehézségek rendesen okoznak, okai a különböző országokban észlelhető változó szaporodási arányoknak; és hogy ha távol attól, hogy valami okunk volna az amerikai szaporodási arányt különös, természetellenes és óriásinak gondolnunk, az okoskodás minden törvénye és az összehasonlitás szerint kénytelenek vagyunk arra következtetni, hogy alig van egyetlen állam Európában, a melyben ha a házasságok oly koraiak, a nagy családok eltartási eszközei oly általánosak és a munkás osztályok foglalkozása oly egészséges volna, a szaporodási arány ne volna oly gyors és némely esetekben, nem kételkedem rajta, még gyorsabb, mint Amerika Egyesült-Államaiban.

Egy másika Weyland érdekes példáinak a következő: — Ő azt mondja, hogy egy kereskedő és iparos államban élő népnek *fizikai hajlama* az, megkétszerezni számukat huszonöt év alatt „ép oly feltétlen igaz, mint egy paszuly hajlama kipukkanni a levegőbe, mikor már teljes érettségre jutot“; és hogy ily hajlamot feltételezni annyi, mint elméletet épiteni fel egy puszta árnyékra „a mi, ha bizonyitásra kerül a dolog, egyenesen ellentétben áll a tény tapasztalattal és ép oly helytelen épiteni rajta, mint a milyen volna az, ha egy tábornok azt tételezné fel, hogy egy puskalövés hordó ereje kétszer akkora, mint a minő és akkor aztán minden

ellenség halálára számitana, mihelyt felállitotta embereit a csatában a feltételezett lőképesség távlatába.“ [1]

Nos, én legkevésbbé sem tudom, hogy ki állitotta fel a lövés tényleges hordképességét, vagy a népesedés tényleges haladását különböző országokban, ugy, hogy azok nagyon különböznek attól, a minőknek észleltettek; és ennélfogva nem tudom belátni, mire alkalmazható a Weyland által felhozott példa, vagy miként mondható az rólam, hogy hasonlitok a rosszul számitó tábornokhoz. A mit én valóban tettem, az ez: (hogyha ő megengedi, hogy használjam az ő saját képletét): — észlelem, hogy a hasonló puskákból külön és ugyanazon minőségü és erejü porral töltött golyók ereje igen különböző volt különböző alkalmakkor: rávettem magam megfontolni, mik ezek a különbségek; és ugy találván, hogy minden golyó hordása nagyobb vagy kisebb volt azon akadályok nagyobb vagy kisebb számának arányában, melylyel találkozott utjában, vagy azon ür sürübb vagy ritkább volta szerint, melyen áthaladt, hajlandó voltam azt következtetni, hogy az észlelt különbség ezen akadályoknak tulajdonitandó és következésképen szabatosabb és helyesebb következtetésnek tartottam, mind az elméletnek, mind a tapasztalatnak megfelelőleg azt mondani, hogy a hordképességre való természetes hajlam bizonyos fokig, vagyis a golyóra gyakorolt erő mindig ugyanaz volt és a tényleges lőtávol akár hosszu, akár rövid a külső ellentállás folytán változott csak, mint sem arra következtetni, hogy a különböző távolságok, a mire hatolt a golyó, valami csodálatos változása folytán állanak elő minden golyó természetes hajlamának különböző időben, bárha semmi észlelhető különbség nem volt található sem a csőben, sem a töltényben.

Weylandra bizom annak eldöntését, melyik volna a természeti bölcsész következtetése, a ki a különböző gyorsaságot és lőtávolt nézné a lőfegyvereknél, a melyek különböző sürüségü ellentálló tömegeken mentek át és én nem látom át, hogy gyakorlati és politikai bölcsész miért járjon oly teljesen ellentétes nyomokon.

De Weyland egyedüli érvei az emberi nem szaporodásának gyorsabb *természetes hajlama* ellen, mint az élelmi szereké, csupán egy nehány ily példa, a miket oly szerencsétlenül választott, együtt azon elismert ténynyel, hogy a különböző viszonyok közt és hala-

[1] 126. l.

dások különböző fokain álló országokban a szaporodás valóban igen különböző arányokban halad.

A nélkül tehát, hogy tovább időznék ezen példáknál, meg kell jegyeznem azon tényre vonatkozólag, hogy különböző országokban különbözők a szaporodási arányok, hogy mindaddig, mig a természet törvénye az, hogy az ember nem élhet el táplálék nélkül, ezen különböző arányok épen oly feltétlenül és szorosan *szükségesek*, mint a minők a különbségek a jobban vagy kevésbbé kimerült országokban az élelemtermés képességek; és hogy azt következtetni a szaporodás ezen különböző arányaiból, a mint azok ténylegesen találtatnak, hogy „a népesedésnek *természetes hajlama* van lépést tartani a föld erejével, élelmet adni minden fokozaton, a melyen átmegy a társadalom", épen oly észszerü, mint azt következtetni, hogy minden embernek megvan *a természetes hajlama* a börtönben maradni, a ki négy erős fal közé van zárva, vagy hogy a sürü norvég erdőben a fenyőfának nincs *természetes hajlama* oldalágakat hajtani, mivel nincs tér azok növelésére. És pedig ez Weyland első és nagy állitása, a melyen fordul meg egész műve!

De ámbár Weyland nem bizonyitott vagy nem is járt közel annak bebizonyitásához, hogy a népesség *természetes hajlama* a szaporodásra nem korlátlan; bár nem hozott fel egyetlen érvet sem valószinünek mutatni azt, hogy ezermillió nem fog megkétszereződni huszonöt év alatt ép oly könnyen, mint ezer, ha erkölcsi önmegtartás, bűn és nyomor egyenlően mindkét esetben ki volna zárva; mégis van egy része érvelésének, a mi kétségkivül igaz lehet esetleg és ha igaz, ámbár semmi tekintetben nem gátolná a tanulmány előzményeit, mégis lényegesen érintené némely következtetését.

Ez az érv röviden igy mondható el: — hogy a munka természetes felosztatása, a mi származik a társadalom igen előrehaladott állapotából, különösen oly országokban, a hol a talaj gazdag és nagy javitások tétettek a földmüvelésben, oly nagy részét üzheti a népnek a városokba és oly soknak adhat egészségtelen foglalkozást, hogy a közvetlen akadály a népesedésre oly hatalmas lehet, hogy még az élelmi szerek bősége sem győzheti le.

Meg kell engednünk, hogy ez lehetséges eset; és előre látva e lehetőséget, én gondoltam erre is azon kifejezésekben, a melyekben van összefoglalva a tanulmány második állitása.

Az egyedüli gyakorlati kérdés, a mi méltó a figyelemre, köztem és Weyland közt, az, vajjon a fentebb emlitett természetü eseteket azon világitásban kell-e megvizsgálni, a mint én vizsgáltam a tanulmányban, mint tudniillik igen ritkán előforduló kivételeket, vagy azon világitásban, a mint Weyland vizsgálta őket, mint a dolgok oly állapotát, a mely természetesen kisér a javulás folytán minden állapotot. Bármelyik feltevés mellett is, a népesedés mégis visszaszorittatik az erkölcsi önmegtartás, bűn vagy nyomor egyik vagy másik formája által; de csaknem minden ország tényleges állapotában az erkölcsi és politikai következtetések lényegesen különbözők volnának. Egyik feltevés mellett az erkölcsi önmegtartás, a legritkábban előforduló néhány eset kivételével, egyike volna a leghasznosabb és legszükségesebb erényeknek és a másik mellett a leghasztalanabb és legszükségtelenebbek egyike volna.

Ezen kérdést csak a tapasztalatra utalással lehet megoldani. Weyland mindig kész azon egy ország állapotára utalni, és tényleg lehet mondani, hogy egész rendszerét egyetlen állam különös politikájára épitette fel. De ez az utalás a jelen esetben teljesen ellentmond elméletének. Némely kidolgozott számitgatásokat mutat be, megmutatni azt a rendkivüli nehézséget, a mint az ország születései látják el a városok és gyárak szükségleteit. Azokra tekintve, az olvasó más adat nélkül hajlandónak érezné magát jelentékeny félelmet érezni az ez országra nehezedő elnéptelenedés kilátásától, vagy legalább meggyőződnék arról, hogy csak egy hajszálnyi távolságra vagyunk a *nem ujhodás* félelmes helyétől, a minél Weyland szerint a népesedés *természetesen* teljes megállásra jut, mielőtt az élelmiszerek megszünnének szaporodók lenni.

Ezen megfontolások bizonyára ép ugy alkalmazhatók voltak husz évvel ezelőtt, mint most és valóban főleg oly észleleteken alapultak, a melyek nagyobb időtávolságban tétettek, mint a most jelzett időszak. De mi történt azóta? Daczára minden városunk megnagyobbodásának; daczára a gyárak és az azokban alkalmazott emberek nagy növekvésének; daczára a hadsereg és hajóhad legrendkivülibb és legszokatlanabb igényeinek; röviden, daczára a dolgok oly állapotának, a melyeknek Weyland elmélete szerint már rég el kellett volna bennünket vinni a *nem ujhodás* állapotára, az ország népesedése sokkal gyorsabb arányban emelkedett, mint valaha volt az eset történetünk bármely korszakában. Az 1800-tól 1811-ig lefolyt tiz év alatt, a mint emlitettem ezen munka egyik korábbi részében, ezen ország lakossága (még akkor is, ha az első

népszámlálás eredményeiben feltett hibákat tekintetbe veszszük) oly arányban szaporodott, a mely szerint száma ötvenöt év alatt kétszereződnék meg.

Ez a tény előttem egyszerre teljes és tökéletes czáfolatául tünik fel azon ténynek, hogy a mint a társadalom halad, a házasságra való növekedő hajlandósághiány és a nagyvárosokban és gyárakban levő növekvő halandóság mindig felülmulják a szaporodás törvényét és hogy Weyland kifejezése szerint „a népesedés a helyett, hogy az élelmiszerek határa felé egyforma nehézséggel törekednék, fokozatosan igen lassuvá lesz ezen eszközök birtokba vételénél."

Ezen elismert és világos ténynyel maga előtt és a legszembeszökőbb bizonyitékokkal kezében arra is, hogy még a gyors szaporodás ezen korszaka alatt is ezerek ugy a városokban, mint a vidéken meg voltak gátolva abban, hogy oly korán házasodjanak meg, a mint tették volna, ha lett volna elegendő vagyonuk eltartani egy családot függetlenül a községi segélytől, teljesen érthetetlen, hogy ragadtathatja el magát egy okos ember a hasztalan számitgatások oly tömkelegébe és hogy jöhet a tapasztalattal oly teljesen ellentétes következtetésre.

A már jelzett tény, miután a társadalomnak Európában ismert legelőrehaladottabb állapotára vonatkozik és elvitathatlanul igazolja, hogy a népesedés tényleges akadályai még a leghaladottabb országokban is főleg az élelmiszerek elégtelenségéből származnak és hamar engednek a növekvő segélyeszközöknek a városok és gyárak szaporodása daczára is, azt hiszem, helyesen gondolható a kérdésben levő ügyre nézve teljesen döntőnek.

De ha tárgyalunk oly általános és terjedelmes tárgyat, minő a népesedés törvénye, bizonyára nem lesz helyes tárgyainkat és példáinkat csak egy országból venni. És ha más országokra tekintünk, Weyland tana a népesedésről, ha lehetséges, még teljesebb ellenmondásra talál. Hol vannak a nagy városok és gyárak Svájczban, Norvégiában és Svédországban, melyek ugy szolgálnak, mint az *emberiség sirjai* és a melyek meggátolják a tulbő népesedés lehetőségét? Svédországban a vidéken élő nép aránya ahhoz, a mely a városokban él, ugy áll, mint 13 az 1-hez; Angliában ez az arány körülbelül 2 az 1-hez; és mégis Anglia sokkal gyorsabban szaporodik, mint Svédország. Mint egyeztethető ez össze azon tannal, hogy a polgárosodás és haladás előmenetele mindig össze van kötve a népesedés növekvési természetes hajlamának megfelelő

csökkenésével? Norvégia, Svédország és Svájcz általában véve nem rosszul kormányoztatnak; de hol vannak azon szükséges „előzetes változások“, a melyek Weyland szerint minden társadalomban előállanak, a hol a föld ereje csökken és „oly sok embert tesznek vonakodóvá a házasságtól és oly sok más embert, a ki megházasodik, tesznek képtelenné megujitani saját számát és kitölteni a többi hiányát.“[1] Mi az, a mi ez országokban elvonja az emberek kedvét a házasságtól, ha csak nem a feltétlen reménytelenség képesnek lenni családjaik eltartására? Mi az, mi sokakat, a kik megházasodnak, képtelenné tesz megujitani számukat, ha nem a rendkivüli szegénység által okozott betegség, — tehát az élet szükségleteinek nem teljes mennyisége? Nézhet-e bármely gondolkodó ember ezen és sok más országára Európának s azután merheti-e azt állitani, hogy nincs erkölcsi érv visszaszoritani a kora házasulásra való hajlamot, ha nem lehet tagadni, hogy a másik utunk, nem szoritani azt vissza, szükségképen és kikerülhetlenül vezet az időelőtti halálozásra a rendkivüli szegénység folytán? És lehetséges-e tudni, hogy Európa kevés vagy egyetlen országában sem képes a munkabér, a mint a kinálat és kereslet rendes utján határoztatik meg, eltartani egészségben nagy családokat és mégis azt vitatni, hogy a népesedés nem halad a megélhetés eszközei felé és hogy „a tulbő népesség bajai szükségszerüek egy országban, a mig ez teljesen be nincs népesedve segélyeszközei teljes képességeig.“[2]

Weyland ugy látszik, valóban elzárt szemekkel és bedugott fülekkel irta munkáját. Nagy tisztelettel vagyok jelleme és szándékai iránt; de meg kell mondanom, hogy sohasem volt alkalmam találkozni oly elmélettel, a melynek oly egyhangulag ellentmondott volna a tapasztalás. A legfelületesebb pillantás Európa különböző országaira, mutatja a beigazolásra alkalmas erővel, hogy minden gyakorlati czélra a népesedés *természetes hajlama* a növekvésre adott mennyiségül tekinthető és hogy a tényleges szaporodás szabályoztatik mindegyik ország változó segélyforrásai által a munka alkalmazása és fentartására, a haladás bármely fokán álljon is, legyen bár földmüvelő vagy iparos, legyen bár sok vagy kevés városa. Természetes ez a tényleges szaporodás vagy a népesedés tényleges határai kell, hogy mindig nagyon messze álljanak a föld

[1] 124. l.
[2] 123. l.

legszélső képességétől élelemtermésre; először azért, mert sohasem tételezhetjük fel észszerüleg, hogy az emberi ügyesség és ipar tényleg megfeszitve és a *lehető* legjobb módon vannak irányitva az élelmiszer-termesztésre; és másodszor azért, mert, a mint részletesebben kifejtettem ezen munka egy előbbi részében, a táplálék legnagyobb termelése, a mire a föld ereje képes volna, valószinüleg nem következhetik be a magántulajdon rendszere mellett. De ezen elismert igazság csupán a tényleges élelemmennyiségre és a tényleges népszámra vonatkozhatik szembeszökőleg és nincs legtávolabbi összefüggésben sem a népesedés természetes növekvési hajlamának kérdésével a föld élelmiszer-termési képességén túl.

A már tett megjegyzések elegendők megmutatni, hogy Weyland négy főállitása, a mely az elsőre van alapitva, teljesen nincs támogatva semmi tünet által az emberi társadalom állapotában, a mint ismerjük azon országokban, melyeket ismerünk. Ezen négy állitás utolsója a következő: „Ez a hajlam (értve a népesedés természetes hajlamát lépést tartani a föld élelmiszertermő képességével) ugy fog teljes hatályba lépni, hogy folyvást fentartsa a népet jólétben és bőségben, hogy a vallás, erkölcsiség, észszerü szabadság és a személyi és vagyoni biztonság megközelithese teljes hatásának elérését.“ [1]

Az itt emlitett erkölcsiségbe az erkölcsi vagy észszerü tartózkodás a házasságtól nincs beleértve; és igy értve, nem habozom azt mondani, hogy ez az állitás nekem egyenesebben látszik ellentmondani a természet észlelt törvényeinek, mint azt állitani, hogy Norvégia könnyen termeszthet élelmiszert ezer millió lakosra is. Hiszem, hogy hajlandó vagyok ép oly sulyt tulajdonitani az erkölcsiség és vallás hatásának a társadalom boldogságára, mint maga Weyland; de az erkölcsi kötelességek közé én beleértem a korai házasságra való hajlamnak is megzabolását ott, a hol nincs észszerü kilátás egy család fentartására és hacsak ezen neme az erényes önmegtartóztatásnak nincs beleértve az erkölcsiségbe, az észszerü szabadság, személy- és vagyonbiztosság semmi neme nem lesz képes a létező természeti törvények mellett a a társadalom alsóbb osztályait jólét és bőség állapotába helyezni.

Weyland ötödik és utolsó állitása tekintetében[2] már válaszoltam arra egy jegyzetben, a melyet a harmadik könyv utolsó fejezetéhez füztem a jelen kiadásban [2] és csupán azt akarom itt

[1] III. fej. 21. l.

[2] III. fej. 22. l.

megjegyezni, hogy egy példa, a mely mutatja a népesedés elsőbbségét az élelmi czikk előtt, a melyet, azt hiszem, először egy névtelen iró hozott fel, s mely annyira látszott tetszeni Grahamenek,[1] hogy meg is ismételte kétszer, olyan, a melyet én készséggel felhasználok azon állitásnak épen ellenkezőjét igazolni, a melynek támogatására hozták fel. Az a félelem, hogy a növekvő népesség éhen fog veszni,[2] hacsak előző élelemszaporodásról nem gondoskodnak részére, nevetségessé tétetett az által, hogy összehasonlitották azt azon félelemmel, mikép a szaporodó népesség meztelenül fog járni, hacsak születésüket meg nem előzi az öltözetek megelőző szaporodása. Nos, legyenek bár alaposak vagy alaptalanok félelmeink az előbbi esetben, bizonyára teljesen igazolhatók az utóbbiban; legalább is a társadalom ugy tett mindig, mintha igy gondolta volna. Az utolsó huszonnégy óra alatt mintegy 800 gyermek született Angliában és Walesben és én merem állitani, hogy nincsen az egész számból tiz olyan, a mely a várt időre jött, a ki részére ruhát ne készitettek volna elő születése előtt. Azt mondják, veszedelmes éles jószágokkal babrálni, melyeket nem tudunk hogy kezelni és hasonlóul veszélyes oly példákat hozni fel, melyeket nem tudunk hogy alkalmazni és a melyek esetleg épen az ellenkezőt igazolják, mint a mit mi óhajtunk.

Weyland elméletére nem lesz szükséges tovább kiterjeszkedni. Azon gyakorlati következtetésre, a mit ő vont le abból saját országunkra, az olyan, a mit az előzmények természetéből lehetett következtetni. Ha a népesedés, a helyett, hogy hajlama volna az élelmiszerek határa felé nyomulni, fokozatosan igen lassuvá lesz azok elfoglalásában, Weyland következtetése, hogy bátoritani kell a munkás osztályok szaporodását a családoknak adott bőséges községi segélyekkel, talán fentartható. De hogyha előzményei teljesen rosszak, mig következtetései elfogadtatnak, a következménynek a szükségtelen szegénység és függés folytonosan növekvő mennyiségének kell lenni. Már is több, mint egy negyede Anglia és Wales lakosságának függ a községi segélytől és hogyha az a rendszer, melyet Weyland javasolt és a mi oly általánosan el van fogadva a középső megyékben, ki fog terjesztetni az egész országban, valóban nincs kifejezés megmondani, mily magaslatra fog a szegénység csucsa emelkedni. Mig az a gyakorlat, hogy a

[1] III. köt. 46 és köv. l.

[2] Ezt én soha sem mondtam; én csak azt mondtam, hogy helyzetük rosszabbodni fog, a mi szószerint igaz.

község adjon segélyt minden gyermek után kettőn tul, csupán a mezőgazdasági munkásokra terjed ki, a kiket Weyland olyanoknak gondol, mint az ország tenyésztőit, az lényegesen igaztalan, mert ellenszolgáltatás nélkül csökkenti az iparos és mesterember bérét; és hogyha igazságosan lesz felölelve az egész munkásosztály, micsoda borzasztó képet fog mutatni! micsoda egyenlőség, restség, gyülölet és függés képe lesz ez a társadalom felénél vagy háromnegyedénél! Ily rendszer mellett valami lényeges javitást várni a takarékpénztáraktól vagy bármely más a szorgalom és takarékosság előmozditására való intézményektől, valóban lehetetlen. Ha a munkabérek oly szinvonalra sülyednek, a minőre e rendszer irányitja, akkor nem lesz meg sem a képesség, sem az indok a megtakaritásra.

Weyland különös módon Anglia gazdagságának és jólétének nagy részét az alsó lakosságnak tulajdonitja, melyet a szegénytörvények eszközével nevel fel és azt látszik gondolni, hogy ha a munkának megengedték volna természetes árát állapitani meg és minden munkás fizettetett volna ügyessége és szorgalma arányában, akár lett volna családja, akár sem, sohasem értük volna el azt a kereskedelmi és ipari magaslatot, a mi által oly szembeszökően kitününk.

Ezen alaptalan vélemény gyakorlati megczáfolása látható Skóczia állapotában, a mely, arányban természetes segélyforrásaihoz, bizonyosan emelkedett földmüvelés, ipar és kereskedelemben az utolsó ötven év alatt még gyorsabban, mint Anglia, bárha helyesen mondható, hogy lényegesen szegénytörvények nélkül volt.

Nem könnyü meghatározni, melyik a vagyon haladására legkedvezőbb munkaár. Bizonyára megérthető, hogy az nagyon is magas lehet a külkereskedelem felvirágzására. De azt hiszem, hogy sokkal többször nagyon is alacsony, és kételkedem, hogy lett volna valaha bármely országban a külkereskedelem igen nagy virágzására példa ott, a hol a munkásosztályoknak nem volt jó pénzbérök. Lehetetlen igen nagyban eladás a nélkül, hogy képesek legyünk igen nagyban venni, és egy ország sem képes igen nagyban venni, a hol a munkásosztályok nincsenek oly helyzetben, hogy képesek legyenek külföldi áruczikkeket venni.

De semmi sem helyezi a társadalom alsóbb osztályait annyira e helyzetbe, mint a munkakereslet, ha annak természetes folyást engedünk, és ha az e szerint a nőtlen embert és a családos embert ugyanazon módon fizeti, és következőleg megadja a munkásosztályok nagyrészének a képességet, vásárolni külföldi fogyasztási czikkeket és adót fizetni a fényüzési czikkek után nem jelen-

téktelen mérvben. Mig más oldalról semmi sem hat oly lényegesen arra, hogy megrontsa a társadalom munkásosztályainak képességét akár hazai iparczikkek, akár külföldi fogyasztási czikkek vételére, akár fényüzési czikkek után adókra, mint az a gyakorlat, ha a család minden egyes tagjának segélyt adunk akár munkabérben, akár községi segélyben, a mely csak épen arra elegendő, vagy épen egy kevéssel több, mint ellátni őket pusztán a fentartásukhoz szükséges puszta élelemmel.

Megmutatni azt, hogy az észszerü önmegtartás oly növekvő hatására számitva, a mely nagyban megjavitja a szegény helyzetét, nem szükséges feltételezni rendkivüli és lehetetlen munkabéreket, mint a hogy Weyland látszik gondolni, utalni akarok egy gyakorlati ember javaslatára a munka ára körül, és bizonyára nagyon sok volna elérve, ha ez a javaslat gyakorlatba hozatnék, bár igen elütő módon kellene gyakorolni attól, a melyben ő azt javasolta.

Arthur Young azt ajánlotta, hogy a napi munka bére ugy állapittassék meg, hogy az minden időben elegendő legyen egy buzakenyér megvételére. Ő azt mondja, hogy ezt a mennyiséget keresték meg a mezei munkások a mult század jelentékeny ideje alatt, a mikor a szegényadó alacsony volt és nem adatott azoknak segély fentartásukra, a kik képesek voltak dolgozni. És azt jegyzi meg továbbá, hogy „mivel a munkás (a férfi) kapna 70 bushel buzát 47 heti munkájáért, kivéve öt hetet az aratásra, és egy hat tagu család egy évben nem fogyaszt el többet 48 bushelnél, világos, hogy ily munkabérek a községi segélyre való minden igényt egyszerre megsemmisitenének, és szükségszerüleg folyna a következtetés, hogy az igy fizetett embereknek minden arra való joga örökre megsemmisülne.“ [1]

Egy ilynemü rendelkezés, akár a törvény rendelné, akár csak gyakorlatilag használtatnék a községi segély szétosztásánál, a mint azt Young javasolja, kikerülhetlen nehézségekkel volna összekötve. Egyes esetekben ez volna az eszköz a drágaságot éhséggé változtatni. És általános hatásában és feltételezve, hogy a munkásosztályok szokásai nem változnak meg, vakmerőség volna azt mondani, hogy minden viszonyok közt akár szerencsések, akár rosszak az ország dolgai, akár még nagyok segélyforrásai a földben, akár közel vannak a kimerüléshez, a népességnek mégis épen ugyanazon arányban kell szaporodni — oly következtetés, mely lehetetlenséget foglal magában.

[1] Annals of Agriculture. 270. sz. 91. l. jegyzet.

Ha azonban a rendelkezés a helyett, hogy törvény által rendeltetnék, a házasságtól való óvatos tartózkodás növekvő hatása hozná azt létre, a hatás teljesen más volna és a legnagyobb mérvben üdvös a társadalomra. A munkásosztályok szokásaiban beálló fokozatos változás hozná akkor létre a szükséges lassulást a szaporodási arányban és arányositaná a munkakinálatot a tényleges kereslethez, a mint a társadalom haladna fokozatosan nemcsak az élelmiszer mennyiségének elfogyása nyomása alatt, de a kényelem és élvezet növekvő mennyiségének élvezete mellett; és a művelődés és vagyonosodás haladásával a társadalom alsóbb osztályai a folytonos javulás állapotában volnának.

Egy buzakenyér naponta semmiféle világitásban sem látszhatik tulságos munkabérnek. Valóban a művelődés korábbi korszakaiban, a mikor a gabona csereértéke alacsony, gyakran kerestetett meg sokkal több is; de oly országban, mint Anglia, a hol a gabona ára összehasonlitva az ipari és külföldi fogyasztási czikkekkel magas, sokat tenne arra, hogy a munkásosztályok nagy tömegét aránylagos kényelem és függetlenség állapotába helyezze és szerfelett kivánatos volna az emberi társadalom erényére és boldogságára való tekintetből, hogy semmi föld ne vétessék művelés alá, a mely a rajta foglalkoztatott munkásokat nem képes ily összegig fizetni.

Ezen munkabérekkel, mint átlagos minimumokkal, mindazok, a kik vagy nőtlenek, vagy ha házasok, kis családjuk van, igen jól kijönnének; mig azok, kiknek nagy családjuk van, bárha néha kérdésen kivül ki volnának téve szigoru nélkülözéseknek, általában képesek volnának a kényelem és jólét feláldozásával eltartani magokat községi segély nélkül. És nemcsak hogy a munkabérek összege és szétosztása nagyban megnövelné a szorgalom és takarékosság hajlamát a társadalom összes munkásosztályai közt és helyezné azok nagy tömegét sokkal kedvezőbb helyzetbe, de egyuttal fel is ruházná őket azon eszközökkel, melyekkel tényleges kereslői lehetnek a külföldi czikkek és belföldi iparczikkek nagy tömegének, és igy ugyanakkor, hogy előmozditaná az egyéni és általános boldogságot, egyuttal előrevinné az ország kereskedelmi és ipari felvirágzását.[1]

[1] Azon kereskedők és iparosok, a kik oly hangosan kiabálnak olcsó kenyér és alacsony pénzérték után, csupán arra gondolnak, hogy külföldön adják el czikkeiket és gyakran feledik, hogy idehaza is kell piaczot találniok, a mit nagy mértékben sohasem tehetnek, ha a munkásosztályok pénzbérei és pénzzé tett jövedelmei általában alacsonyak.

Weyland azonban teljesen lehetetlennek találja kiegyeztetni az erkölcsi önmegtartás szükségét akár az emberi természettel, akár a vallás világos rendelkezésével a házasság felett. Az, hogy vajjon a népesedés gátlása, a melyet ő tenne helyébe, inkább összeegyezik-e az eszes lény természetével, a kijelentés tanaival és az Istenség jóakaratával, azt az olvasó itéletére kell hagynunk. Ez a gát, mint már tudjuk, semmi más, mint az egészségtelenség és halandóság a városokban és gyárakban.[1] És ámbár én sohasem találtam semmi nehézséget abban, hogy összeegyeztessem az Istenség jóságát az erkölcsi önmegtartás erénye gyakorlási szükségével oly állapotban, melyet a fegyelem és megkisérlés állapotának tartunk, mégis azt vélem, hogy nem kisérelném meg vitatkozni a tárgy felett, ha kénytelen volnék azt hinni Weylanddal, hogy az emberi faj nagyrésze a gondviseles kitanulhatatlan rendelkezései által lett időelőtti halálra kárhoztatva a nagy városokban.

Valóban, hogyha ily különös egészségtelenség és halandóság volnának a népesedés haladásának valódi és természetes gátjai a társadalom haladottabb állapotában, jogosan volna okunk félni, hogy a mikor javitjuk városaink és gyáraink egészségi állapotát, mint a hogy tettünk Angliában az utolsó husz év alatt, valósággal meghiusithatjuk a Gondviselés szándokait. És ámbár nagyon is nagy tisztelettel viseltetem Weyland iránt arra, hogy feltételezzem, miszerint ő el fogna itélni a városok halandóságának csökkentésére irányult minden kisérletet, és arra is, hogy a gyárak kevésbbé tönkretevőbbekké tétessenek a bennök alkalmazott gyermekek egészségére, de az bizonyos, hogy törvényei ezen következtetésre vezetnek, mert elmélete teljesen tönkretétetett azon dicséretes törekvések által, a melyek Anglia halandóságát, — daczára, hogy az ország tele van városokkal és gyárakkal — kisebbé tették, mint Svédország halandósága, a mely ország csaknem tisztán földmüvelési állapotban van.

Az én czélom az volt az erkölcsi önmegtartóztatás és a társadalomra gyakorolt hatásokról szóló két fejezetben, hogy megmutassam, miszerint a népesedés törvényéből eredő bajok épen ugyanazon természetüek, mint általában az emberi szenvedélyek kicsapongó és szabálytalan kielégitéséből eredők és hogy ezen

[1] A városokban a házasodásra való hajlam csökkenése tárgyában én nem hiszem, hogy az nagyobb, mint vidéken, kivéve azt, a mi ered abból, hogy egy család eltartási költsége nagyobb és abból, hogy a nem szabados érülközés sokkal könnyebb.

bajok létezéséből egyáltalán nincs több okunk azt következtetni, hogy a szaporodás törvénye tulságosan erős volt a Teremtő által rendelt czélra, mint azt következtetni az emberi szenvedélyekből eredő bünök létezéséből, hogy ezen szenvedélyek csökkenést vagy kiirtást igényelnek szabályozás és irányitás helyett.

Ha a tárgy ezen felfogása fogadtatik el igaznak, akkor természetesen következik, hogy daczára a népesedés törvénye által okozott beismert bajoknak, az abból eredő előnyök a dolgok jelen állapotában igen nagy mértékben ellensulyozhatják azt.

Ezen előnyök természetének egy rövid rajza, a mennyire a tanulmány főczélja megengedte, megadatott azon két fejezetben, a melyre utaltam; de ez a tárgy ujabban nagy ügyességgel tárgyaltatott Sumner művében: „Records of the Creation"; és én szerencsésnek érzem magamat ugy utalni arra, mint mesteri kifejtésére és kiegészitésére azon nézeteknek, a melyeknek csak kisérlete adathatott e tanulmányban.

Teljesen megegyezem Sumnerrel azon jótékony eredményekre nézve, a melyek erednek a népesedés törvényéből és teljesen meggyőzve érzem magam, hogy az emberi faj természetes hajlamát gyorsabban szaporodni, semmint az élelmi szerek szaporodhatnak, nem kell sem lerombolni, sem lényegesen csökkenteni a nélkül, kogy csökkentsük az emelkedés azon reményét és a bukás azon félelmét a társadalomban, a mely oly szükséges az emberi tehetségek emelésére és az emberi boldogság előmozditására. De ezen meggyőződéssel agyamban egyáltalán nem érzek magamban vágyat megváltoztatni azt a nézetet, a melyet adtam a népesedés törvényéből eredő bajokra nézve. Ezen bajok nem vesztik el nevüket vagy természetüket azért, mert tulsulyban áll felettük a jó, és e czimen más világitásban látni őket, vagy nem nevezni őkek bajoknak, ép oly észszerütlen volna, mint kifogásolni azt, hogy a szenvedély szabálytalan kielégitését bünösnek nevezzük és azt erősiteni, hogy azok vezetnek bennünket a nyomorba, mivel szenvedélyeink az emberi erény és boldogság főforrásai.

Mindig ugy tekintettem a népesedés törvényét, mint a fegyelem és megkisértés állapotához kitünőleg hozzá illő törvényt. Valóban azt hiszem, hogy a természet törvényeinek egész sorozatában, a melyeket mi ismerünk, egy sem mutatható fel, a mely oly feltünő módon törne megerősiteni és bizonyitani az ember földi állapotának ezen szentirási leirását. És miután minden egyes embernek van módja a népesedés törvényéből reá és a társadalomra háruló bal-

következményeket kikerülni a természet világa által neki javasolt, a vallás által szentesitett és kijelentett erény gyakorlata által, meg kell engednünk, hogy Isten utjai az ember iránt a természet ezen nagy törvénye tekintetében teljesen igazolvák.

Ennélfogva bizonyára ép ugy éreztem meglepetést, mint fájdalmat a felett, hogy azon ellenvetéseknek, a melyek a népesedés feletti tanulmány elvei és következtetései ellen tétettek, nem csekély része oly egyénektől eredt, a kiknek erkölcsi és vallásos jelleme iránt én oly magas foku tisztelettel viseltetem, hogy különösen jól esett volna az ő helybenhagyásukat és szentesitésüket megnyernem. Ez az eredmény a munka folyamán használt némely kifejezésnek tulajdonittatott, a melyet nagyon durvának gondoltak, és nem kellőleg enyhének az emberi természet gyengesége és a keresztyén jóakarat érzéseihez képest.

Valószinüleg, hogy ugy találván, miként az iv nagyot fordult egy irányban, én hajlandó voltam tulságosan huzni a másik irányban, hogy egyenessé tegyem azt. De mindig teljesen készséges vagyok kiküszöbölni bármely részét is a műnek, a mely illetékes birálat által olyannak tartatnék, hogy meg volna benne az irányzat meggátolni az ivet végleg egyenessé tételében és megakadályozni az igazság haladását. Ezen birálat iránti tiszteletből már kitörültem azon szakaszokat, a melyek ellen a legtöbb kifogás tétetett és néhány további hasonló nemü javitást tettem a jelen kiadásban is. Ezen javitások folytán remélem és hiszem, hogy a mü javult, a nélkül, hogy ártottam volna elveinek. De még mindig hiszem, hogy akár ezen változtatásokkal, akár ezek nélkül olvastatik, minden őszinte olvasónak el kell ismerni, hogy az iró elméjében leginkább élő gyakorlati czél, bárminő hiányával is állittatott az fel az itélőképességnek, az volt: javitani a társadalom alsóbb osztályainak helyzetét és növelni boldogságát.

1825.

Azóta, mióta ezen munka utolsó kiadása közzététetett, jelent meg egy válasz Godwintól, de annak jellege, mind a tárgyat, mind a modort illetőleg olyan, mikép teljesen biztos vagyok benne, hogy minden őszinte és illetékes keresője az igazságnak, egyetért velem, midőn azt gondolom, hogy az nem igényel választ. Sértegető ilynemü szónokolgatásokat visszaforditani époly tanulságtalan volna az olvasónak, mint a milyen kellemetlen volna nekem, és komolyan érvelni olyan emberrel, a ki tagadja az Amerika, Irland,

Anglia és más országok haladására vonatkozó legszembeszökőbb és legjobban beigazolt tényeket,[1] és ugy hozza elő Svédországot, Európa egyik legterméketlenebb és legrosszabbul ellátott országát, mint példáját annak, hogy mi lenne a népesedés természetes szaporodása az élelem legnagyobb bősége mellett, szembeszökőleg teljesen hiábavaló volna, tekintettel magára az iróra, és kell, hogy teljesen felesleges legyen bármely oly olvasója előtt, a kinek véleménye nyomatékos az igazság megállapitásánál.

[1] Lásd a népesedésről szóló czikket az Encyclopaedia Britannica toldalékában.

TARTALOMJEGYZÉK.

Oldal

A fordító előszava . . . . . V.
Előszó a második kiadáshoz . . . . . X.
Előszó az ötödik kiadáshoz . . . . . XIII.
Értesítés a hatodik kiadáshoz . . . . . XV.

I. KÖNYV.

A népesedés akadályairól a világ kevésbbé művelt részeiben és a régi időkben.

I. fejezet. A tárgy megállapitása. Az arány a népesedés és a táplálék szaporodásában 1
II. „ A népesedés általános akadályairól és azok müködési módjáról 7
III. „ A népesedés akadályairól az emberi társadalom legalsó fokán 15
IV. „ A népesedés akadályairól az amerikai indiánok közt . . . 20
V. „ A népesedés akadályairól a Déli-tenger szigetein 38
VI. „ A népesedés akadályairól Észak-Európa régi lakói közt . . 54
VII. „ A népesedés akadályairól a modern pásztornépek közt . . 70
VIII. „ A népesedés akadályairól Afrika különböző részeiben . . 83
IX. „ A népesedés akadályairól északi és déli Szibériában . . . 96
X. „ A népesedés akadályairól a török birtokokon és Perzsiában 104
XI. „ A népesedés akadályairól Hindostanban és Tibetben . . . 110
XII. „ A népesedés akadályairól Kinában és Japánban 120
XIII. „ A népesedés akadályairól a görögök közt 134
XIV. „ A népesedés akadályairól a rómaiak között 140

II. KÖNYV.

A népesedés akadályairól a modern Európa különböző államaiban.

I. fejezet. A népesedés akadályairól Norvégiában 149
II. „ A népesedés akadályairól Oroszországban 171
IV. „ A népesedés akadályairól Európa középső részeiben . . . 184

Oldal

V. fejezet. A népesedés akadályairól Svájczban 194
VI. „ A népesedés akadályairól Francziaországban 209
VII. „ A népesedés akadályairól Francziaországban. (Folytatás) . 220
VIII. „ A népesedés akadályairól Angliában 228
IX. „ A népesedés akadályairól Angliában. (Folytatás) 244
X. „ A népesedés akadályairól Skócziában és Irlandban 260
XI. „ A házasságok termékenységéről 271
XII. „ A ragályok hatása a születésekre, halálozások és házasságok jegyzékeire 288
XIII. „ A társadalom előző átnézetéből általános következtetések 297

III. KÖNYV.

Azon különböző rendszerekről vagy eljárási módokról, melyek javasoltattak vagy társadalmilag gyakoroltattak, a mint érintik a népesedés törvényéből eredő bajokat.

I. fejezet. Az egyenlőség rendszereiről. Wallace. Condorcet 310
II. „ Az egyenlőség rendszereiről. Godwin 320
III. „ Az egyenlőség rendszereiről. (Folytatás) 331
IV. „ A kivándorlásról 338
V. „ A szegény-törvényekről 346
VI. „ A szegény-törvényekről. (Folytatás) 356
VII. „ A szegény-törvényekről. (Folytatás) 365
VIII. „ A földmivelési rendszerről 378
IX. „ A kereskedelmi rendszerről 386
X. „ A földmivelő és kereskedelmi rendszerről együttesen . . . 394
XI. „ Gabonatörvényekről — kiviteli jutalmakról 403
XII. „ Gabonatörvényekről — a behozatal megszoritásáról 416
XIII. „ A növekvő vagyonról, a mint az érinti a szegény helyzetét 432
XIV. „ Általános megjegyzések 442

IV. KÖNYV.

Jövő kilátásainkról a népesedés törvényéből eredő bajok megszüntetése vagy szeliditése tekintetében.

I. fejezet. Az erkölcsi önmegtartóztatásról és kötelességünkről gyakorolni azon erényt 455
II. „ Azon eredményekről, a melyek származnának a társadalomra az erkölcsi önmegtartóztatás általános gyakorlatából . 466
III. „ A szegény állapota javitásának egyedüli módjáról 473
IV. „ Az ezen mód ellen tett ellenvetések birálata 479
V. „ Az ellenkező mód követésének következményeiről 483
VI. „ A szegénység főoka ismerésének hatása a polgári szabadságra 490
VII. „ A szegénység főoka ismerésének hatása a polgári szabadságra. (Folytatás) 500
VIII. „ A szegény-törvények fokozatos eltörlésére javasolt terv . . 503

Oldal

IX. fejezet. A népesedés felől uralkodó vélemények megjavitása módjairól 513
X. „ A jótékonyság irányitásáról 518
XI. „ A szegény helyzetének javitására való különböző tervezetek tárgyalása 525
XII. „ A szegény helyzetének javitására való különböző tervezetek tárgyalása. (Folytatás) 537
XIII. „ Általános elvek szükségességéről e tárgy felett 547
XIV. „ Észszerü kilátásainkról a társadalom jövő javitását illetőleg 559
Függelék 566

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA
HUNGARICA

Politzer Zsigmond és fia könyvkiadóhivatalában (Budapesten) megjelent könyvek

Jogi compendiumok gyüjteménye.

I—II.	kötet: Magyar magánjog compendiuma	3.20
III.	kötet: Politika compendiuma	1.60
IV.	kötet: *Vámbéry R.:* Büntető perrendtartás vázlata. II. kiadás	1.60
V.	kötet: Magyar pénzügyi jog compendiuma . . .	1.60
VI.	kötet: A magyar közjog compendiuma. II. kiad. .	1.60
VII—VIIa.	kötet: Nemzetgazdaságtan compendiuma	3.20
VIII.	kötet: Pénzügytan compendiuma	1.60
IX.	kötet: Váltójog compendiuma	1.60
X.	kötet: Európai jogtörténet compendiuma	1.60
XI—XII.	kötet: Közigazgatási jog compendiuma	3.20
XIII—XIV.	kötet: A perrendtartás rövid vázlata	3.20
XV—XVI.	kötet: Egyházjog compendiuma. (K.)	3.20
XVII.	kötet: *Quaestor:* Államszámviteltan. Kérdések és feleletekben. 1900.	1.60
XVIII—XIX.	kötet: Institutiók compendiuma	3.20
XX.	A jogbölcsészet compendiuma. A nemzetközi jog rövid vázlata	1.60
XXI.	Magyar alkotmány- és jogtörténet compend. . .	1.60
XXII.	*Yerma:* Európai jog rövid vázlata A kolozsvári egyetemi viszonyokhoz alkalmazva	1.60
XXIII	A magyar büntetőjog compendiuma	1.60
XXIV.	Magyar telekkönyvi rendtartás compendiuma . .	1.60
XXV.	Végrehajtási eljárás. — Csődjog compendiuma .	1.60
XXVI—XXVIII.	*Bedő:* A kereskedelmi jog rendszere	4.80

Késmárky István dr. Katholikus egyházi vagyonjog. 1900. . . . . 4.—
Kiss Albert dr. Az elévülés. Magánjogi tanulmány. . . . . 5.—
Kmety Károly. A közigazgatási jog kézikönyve III. kiad. 15.20
— A magyar közjog tankönyve II. kiadás 8.80
— A magyar pénzügyi jog kézikönyve . . . . . 10.—
Kováts Ferencz. Nyugotmagyarország áruforgalma a XV. században. (Sajtó alatt) . . . . . —.—
Lévy Béla dr. A magyar szabadalmi jog rendszere 3.20
Lucián. Klasszikus bünperek . . . . . 2.—
Mandelló Gyula. Adalék a középkori munkabérek történetéhez (Sajtó alatt) . . . . . —.—
Mayer S. A csődtörvény magyarázata irománypéldákkal . . . . . 2.—
Meszlény A. Országbirói értekezlet (21. és 156. §) és az osztrák polg. törvénykönyv . . . . . 2.—
— Magánjog-politikai tanulmányok . . . . . 5.—
— Mutató Zsögöd „Fejezetek"-hez . . . . . 4.—
Navratil Ákos. A gazdasági élet elemi jelenségei . . . . . 5.—
Nyulászy János dr. Az örökösödési eljárásról szóló 1894 : XIV. t.-cz. s az arra vonatkozó összes törvények és rendeletek. Jegyzetekkel és magyarázatokkal. 1896. Angol kötésben . . . . . 2.—
— Ugyanaz füzve . . . . . 2.—
Oberschall. Visszaesésről . . . . . 5.—
Perbeszédek a Sonnenberg-Ziegler bünperben . . . . . 1.—
Pikler Gy. A jog keletkezéséről és fejlődéséről. 1897. . . . . 6.—
— A büntetőjog bölcselete. IV. kiadás. 3.20
— Az emberi egyesületek és különösen az állam fejlődése . . . . . 4.—
— A „jus" szó eredete és fogalmi és nyelvi rokonai. 1898. . . . . —.50
— A lelki élet fizikája 1.20

Az árak koronaértékben

Politzer Zsigmond és Fia könyvkiadóhivatalában (Budapesten) megjelent könyvek

Raffay Ferencz dr. Házassági perrendtartás 2.40
— Észrevételek a polg. perrendtartáshoz 1.40
— A különvagyon és közszerzemény kodifikálása 1.20
Rósa Ferencz dr. Váltótörvény és eljárás döntvényekkel . . . . . 2.—
— Ugyanaz angol vászonkötésben 3.20
— Fejtegetések a biztositási jog köréből 1.60
Popper. Esküdtek kátéja . . . . . —.80
Pulszky Ágost dr. A nemzetiségről . . . . . —.20
Rósa Ferencz dr. A biztositási törvény magyarázata . . . . . 10.—
Rousseau. Művészetek hatása az erkölcsökre . . . . . —.60
Sárkány A. A közigazgatási hatóságok elé utalt kihágások . . . . . 5.—
Schwarcz G. dr. Római jogi gyakorlatok szemináriumi használatra.
I. Válogatott czimek a Digestákból. Ad legem Aquiliam. IX. tit. II. 1897. . . . . —.60
II. Stammler R. Institutiói gyakorlatok . . . . . 2.—
III. Mandati vel contra. lib. XVII. tit. I. . . . . . —.80
IV. Iustinianus Institutiói. Latinul és magyarul. Ford. *Besnyő Béla* 4.—
V. De here litatis petitione. Lib. V. tit. III. . . . . —.80
Schwarcz G. dr. Ujabb magánjogi fejtegetések 5.60
Schwarcz G. dr. előadásai után *Besnyő Béla.* Institutiók és pandekták 11.20
Sohm Rudolf. Institutiók. Ford.: *Mautner* és *Schiller* . . . . . 10.—
Somló B. A nemzetközi jog bölcseletének alapelvei . . . . . 2.—
— Az erkölcs tulkövetelései . . . . . —.40
Spencer Herbert synthetikus pilosophiájának kivonata. Összeállitotta *F. Howard Collins.* Fordítják Jászi Oszkár, Somló Bódog és Vámbéry Rusztem. Megjelen 1902. év végén. Előfizetési ára . . . . 10.—
Spencius. A jog- és állambölcsészet. Kérdés- és feleletekben 1.80
Szentmiklósi: Magánjogi esetek 3.20
Tájékozó a kir. curia és itélőtábláknak 1900. junius végéig hozott teljes ülési polgári döntv. és határozataihoz . . . . . 1.—
Tetétleni Á. és **Feles S.** Az ausztriai általános polgári törvénykönyv commentárja (Antal után). II. kiad. 1899. . . . . 6.40
Timon Á. Alkotmány- és jogtörténet. . . . . 12.—
Vámbéry R. dr. és **Kálmán M.** Magyar-német jogi szótár. Angol vászonkötésben . . . . . 2.—
— Büntetőpolitikai követelések . . . . . 3.—
— A házasság védelme a büntetőjogban . . . . . 6.—
— A párbaj Angliában . . . . . —.40
Vécsey Tamás dr. Római jogi seminarium. I. *Vécsey Tamás dr.:* A XII. táblás törvény töredékei . . . . . 1.—
— II. *Vécsey.* Jogesetek. . . . . 2.—
Wellisz. A törvénytelen gyermek joga . . . . . —.80
Wlassics Gyula dr. előadásai után *Tetétleni Armin* és *Vámbéry Rusztem:* Büntetőjogi jegyzetek . . . . . 12.—
Werbőczy Istv. Tripartitum corpus juris consuetudinarii regn. Hungariae. Magyarország szokásos jogának hármaskönyve. Ford.: *Csiky Kálmán dr.* (Latin-magyar szöveg.) . . . . . 8.—
Wiener Moszkó. A magyar czukoripar fejlődése. 2 kötet . . . . . 30.—
Zsögöd Benő. Magánjogi tanulmányok. 2 kötet . . . . . 28.—
— I. 2—3. füzet. (Az „Öröklött és szerzett vagyon" nélkül) és II. kt. teljesen . . . . . 24.—
— Fejezetek kötelmi jogunk köréből. I. kötet. II. kiadás . . . . . 20.—

Révai és Salamon könyvnyomdája Budapest, VIII., Üllői-út 18.

461.667.

Nemzetgazdasági
Irók
Tára.

Malthus.
A népesedés
törvénye.